Bodø Bibliotek

Depotbiblioteket
76g0 39 929

NOU

NORGES OFFENTLIGE UTREDNINGER

Verneplikt

NOU 1979: 51

NOU

Norges offentlige utredninger 1979

Seriens redaksjon:
STATENS TRYKNINGSKONTOR

---

1. Sivilt beredskap.
   Statsministeren
2. Forbrukerinformasjon.
   Forbruker- og administrasjonsdepartementet
3. Symfoniorkester.
   Kirke- og undervisningsdepartementet
4. Transport av farlig gods på veg.
   Samferdselsdepartementet
5. Bypolitikk.
   Kommunal- og arbeidsdepartementet
6. Jamførpriser på dagligvarer.
   Forbruker- og administrasjonsdepartementet
7. Sjømannsskatt for mannskap på utenlandske skip.
   Finans- og tolldepartementet
8. Risiko for utblåsing på norsk kontinentalsokkel.
   Olje- og energidepartementet
9. Vannforurensning ved vassdragsreguleringer.
   Miljøverndepartementet
10. Helsepolitikken.
    Kommunal- og arbeidsdepartementet
11. Politiutdanning.
    Justis- og politidepartementet
12. Fiskehermetikkindustrien — Sardinsektoren.
    Industridepartementet
13. Tømmerprisene.
    Landbruksdepartementet
14. Offentlig autorisasjon av patentfullmektiger.
    Industridepartementet
15. Diakonitjenesten i lokalsamfunnet.
    Kirke- og undervisningsdepartementet
16. Betalingsformidling.
    Finans- og tolldepartementet
17. Registrering av fartstid i innenriks fart m. v.
    Departementet for handel og skipsfart
18. Sjømannsskatt i offshoresektoren.
    Finans- og tolldepartementet
19. Utflytting av statsinstitusjoner fra Oslo — Del III.
    Kommunal- og arbeidsdepartementet
20. Forsøk med fritidshjem.
    Forbruker- og administrasjonsdepartementet
21. Etatsopplæring i staten.
    Forbruker- og administrasjonsdepartementet
22. Granbarkbillen.
    Landbruksdepartementet
23. Verdsetjing ved skattlegging av jordbrukseigedomar.
    Finans- og tolldepartementet
24. Kvinners yrkesvalg.
    Forbruker- og administrasjonsdepartementet
25. Om pris- og inntektsutviklingen.
    Forbruker- og administrasjonsdepartementet
26. Apotekdriftens organisasjon og funksjoner.
    Sosialdepartementet
27. Transport for funksjonshemmede.
    Samferdselsdepartementet
28. Helse- og sosialtjenesten i lokalsamfunnet
    Sosialdepartementet
29. Kreftforskning i Norge.
    Sosialdepartementet
30. Samordning av statens arbeidsgiverinteresser
    Forbruker- og administrasjonsdepartementet
31. Om utbyggingen av lønns- og inntektsstatistikken.
    Forbruker- og administrasjonsdepartementet
32. Formuerettslig lempningsregel.
    Forbruker- og administrasjonsdepartementet
33. Energiplanlegging lokalt.
    Miljøverndepartementet
34. Utdanningsfinansiering.
    Kirke- og undervisningsdepartementet
35. Strukturproblemer og vekstmuligheter i norsk industri.
    Industridepartementet
36. Bygdealmenningenes drift av skog og sagbruk m. v.
    Landbruksdepartementet
37. Utdanning for familievernkontorenes personell.
    Sosialdepartementet
38. Om tilleggspensjon og sykepenger til omsorgspersoner.
    Sosialdepartementet
39. Eldre og arbeid.
    Kommunal- og arbeidsdepartementet
40. Om lavtlønnsspørsmålene.
    Forbruker- og administrasjonsdepartementet
41. Brannskadebehandling og -beredskap i Norge.
    Sosialdepartementet
42. Forbrukertjenester.
    Justis- og politidepartementet
43. Petroleumslov med forskrifter.
    Olje- og energidepartementet
44. Nytt inntektssystem for fylkeskommunene.
    Kommunal- og arbeidsdepartementet
45. Funksjons- og ansvarsområde for sjefsykepleiere.
    Sosialdepartementet
46. Særlig strafferettslig vern for homofile.
    Justis- og politidepartementet
47. Rapport om den militære undersøkelseskommisjon av 1946.
    Forsvarsdepartementet
48. Avhending av fast eigedom.
    Justis- og politidepartementet
49. Kraftintensiv industri.
    Olje- og energidepartementet
50. Forsvarets musikk.
    Forsvarsdepartementet
51. Verneplikt.
    Justisdepartementet

— SIVILFORSVARS LOVEN

NORGES OFFENTLIGE UTREDNINGER

NOU 1979: 51

VERNEPLIKT

Fra et utvalg oppnevnt ved kongelig resolusjon av 11. oktober 1974.

Avgitt til Det kgl. justis- og politidepartement i 1979.

UNIVERSITETSFORLAGET
OSLO — BERGEN — TROMSØ

ISBN 82-00-70532-3
Engers Boktrykkeri A/S, Otta 1979

Til
Justisdepartementet.

Vernepliktsutvalget som ble oppnevnt ved kongelig resolusjon av 11. oktober 1974, legger med dette fram sin innstilling.

Medlemmene i utvalget ser forskjellig på flere av de spørsmål som er utredet. Det framgår av innstillingen hvilke medlemmer som står bak de ulike oppfatninger. Hvor det ikke er markert i framstillingen at det er dissens, er innstillingen enstemmig. Et sammendrag av innstillingen er inntatt på side 11.

Oslo, den 18. juli 1979.

Håkon Wiker

Arvid Normann Barstad

Lillian Bekkevad

Olav Terje Bergo

Bjarne Christiansen

Jon Grepstad

Ingse Stabel

Inge Tvedten

Morten Ruud

INNHOLD

		Side
1.	**SAMMENDRAG AV INNSTILLINGEN**	11
2.	**UTVALGETS OPPNEVNING OG SAMMENSETNING**	21
2.1.1	Utvalgets medlemmer	21
2.1.2	Nytt medlem	21
2.1.3	Sekretærer	21
2.1.4	Merknad fra utvalgets medlem Grepstad	21
2.2	**Utvalgets mandat**	21
2.3	**Utvalgets tolking av mandatet**	22
2.3.1	Bør verneplikten få et nytt innhold i dagens samfunn	22
2.3.2	Forutsetning om fortsatt alminnelig verneplikt for menn	22
2.3.3	Andre forutsetninger og rammer fastsatt i mandatet	23
2.3.4	Kontakt med Forsvarskommisjonen	23
2.3.5	Verneplikt for kvinner	23
2.3.6	Nye lover og regler av betydning for innstillingen	23
2.3.7	Ulike rettsregler i krig og fred. Beredskapslovens § 3	23
2.3.8	Særuttalelse fra Grepstad	24
2.4	**Utredninger og dokumenter av betydning for utvalget**	24
2.4.1	Vernepliktskomitéen av 1950	24
2.4.2	Utvalget til revisjon av lovgivningen om vernepliktige sivilarbeidere av 1953	24
2.4.3	Den nye militærnekterloven. En motinnstilling utarbeidet av komitéen nedsatt av Norges Fredsråd	25
2.4.4	Ot. prp. nr. 42 (1962–63)	25
2.4.5	St. meld. nr. 37 (1966–67)	25
2.4.6	NOU 1972:32	25
2.4.7	St. meld. nr. 62 (1974–75)	25
2.4.8	NOU 1976:43	26
2.4.9	Rapport om «Verneplikt og fritak» utarbeidet ved Universitetet i Bergen	26
2.4.10	St. meld. nr. 32 (1978–79)	26
2.5	**Utvalgets arbeidsmåte**	27
2.5.1	Antall møter	27
2.5.2	Kontakter	27
2.5.3	Skriv og andre henvendelser til Vernepliktsutvalget	27
2.6	**Oversikt over begreper som brukes i innstillingen**	27
3.	**BESKRIVELSE AV GJELDENDE VERNEPLIKTSORDNING**	29
3.1	**Oversikt over gjeldende lovverk som vedrører vernepliktsordningen i Norge**	29
3.1.1	Innledning	29
3.1.2	Lov om verneplikt	29
3.1.3	Lov om heimevernet	31
3.1.4	Lov om Sivilforsvaret	32
3.1.5	Lov om tjenesteplikt i politiet	32
3.2	**Oversikt over vernepliktsordningen i andre land**	33
3.2.1	Problemer ved å sammenligne ordningen i de enkelte land	33
3.2.2	Kilder for oversikten	33
3.2.3	Kort tallmessig oversikt	33
3.2.4	Sverige	33
3.2.5	Danmark	34
3.2.6	Finland	35
3.2.7	Forbundsrepublikken Tyskland	36
3.2.8	Nederland	36
3.2.9	Belgia	37
3.2.10	Storbritannia	37
3.2.11	Sveits	37
3.2.12	Sovjetunionen	38
3.2.13	USA	38
3.2.14	Særuttalelse fra Grepstad	38
4.	**BESKRIVELSE AV GJELDENDE ORDNING FOR FRITAK FRA MILITÆRTJENESTE AV OVERBEVISNINGSGRUNNER**	40
4.1	**Oversikt over lov om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner av 19. mars 1965 nr. 3**	40
4.2	**Fritakskriteriene**	40
4.2.1	Historisk oversikt	40
4.2.2	Gjeldende rett	41
4.3	**Saksbehandlingsreglene**	44
4.3.1	Tidligere ordninger	44
4.3.2	Någjeldende ordning	44
4.4	**Innholdet i siviltjenesten**	45
4.5	**Reaksjonsmidler**	46
4.6	**Tilbakeføring til militær stilling**	46
4.7	**Spørsmålet om adgang til å nekte sivilforsvarstjeneste**	46
4.7.1	Rettspraksis og sivilforsvarslovens § 23	46
4.7.2	Konklusjon	47
5.	**PRINSIPIELLE BETRAKTNINGER OM VERNEPLIKTEN**	48
5.1	**Historisk oversikt fra leidang til almen verneplikt**	48
5.1.1	Fra folkevandringstid til Gulatingsloven	48
5.1.2	De eldste fritakingsbestemmelser	48
5.1.3	Den første vernepliktsordning av 1628	48
5.1.4	Endret utskrivningsordning av 1799	49
5.1.5	Grunnlovens § 109	49
5.1.6	Loven av 1816	49
5.1.7	Full stillingsrett 1830	50
5.1.8	De første militærnektere	50
5.1.9	Modifisert stillingsrett i 1854	50
5.1.10	Stillingsretten oppheves i 1876	50
5.1.11	Verneplikt pålegges innbyggere i de nordligste landsdeler i 1897	50
5.1.12	Økt militærnekterproblem	50
5.1.13	Loddtrekningsordning opphevet i 1910	50
5.1.14	Stridsspørsmål omkring vernepliktsordningen i vårt århundre	51
5.1.15	Vernepliktsordningen slår rot	51
5.1.16	Forsvarskommisjonen av 1920. Nedrustning	51
5.1.17	Vernepliktsloven av 21. juni 1929	52
5.2	**Grunnlovens prinsipp om alminnelig verneplikt**	52
5.2.1	Innledning	52
5.2.2	Utformingen av grunnlovens § 109	52
5.2.3	Momenter av betydning for tolkingen av grunnlovens § 109	52
5.2.4	Grunnlovens § 109 som skranke for lovgiver	53
5.2.5	Grunnlovens § 109 som rettesnor for lovgiver	53
5.2.6	Grunnlovens § 109 og organiseringen av Forsvaret	54
5.2.7	Grunnlovens § 109 og hva verneplikten skal gå ut på	54
5.2.8	Bruk av Forsvaret mot indre fiender	54

Side

5.2.9 Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten om grunnlovens § 109 og det utvidede forsvarsbegrep 54
5.2.10 Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel om grunnlovens § 109 og det utvidede forsvarsbegrep 55
5.2.11 Er grunnlovens § 109 til hinder for andre tjenesteformer? 56
5.2.12 Gir grunnlovens § 109 noen bindende analogi ved pålegg av andre tjenesteformer? 56
5.2.13 Grunnlovens § 109 og utlendingers verneplikt? 56
5.2.14 Grunnlovens § 109 og kvinners verneplikt? 56
5.2.15 Gir grunnlovens § 109 den enkelte noen «vernerett»? 57
5.2.16 Verneplikt på ubestemt tid? 57
5.2.17 Likhetsprinsippet i grunnlovens § 109 57

5.3 Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten. Vurdering av vernepliktens innhold 61
5.3.1 Innledning 61
5.3.2 Utvalgets oppdrag og bakgrunnen for det 61
5.3.3 Grunnlovens vernepliktsbegrep 62
5.3.4 Bruk av begreper 62
5.3.5 Bruk av vernepliktsbegrepet 62
5.3.6 Vernepliktsbegrep og forsvarsordning 63
5.3.7 Vernepliktsbegrepet sett i forhold til totalforsvarets tjenesteformer 64
5.3.8 Konklusjon fra Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten 65
5.3.9 Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel. Vernepliktens innhold 65
5.3.10 Særuttalelse fra Grepstad 65

5.4 Verneplikt for kvinner 76
5.4.1 Problemstilling 76
5.4.2 Grunnlovens § 109 76
5.4.3 Alminnelige likhetsbetraktninger ... 76
5.4.4 Utvalgets mandat 76
5.4.5 St. meld. nr. 62 (1974–75) om kvinnetjenesten i Forsvaret 76
5.4.6 Likhetsbetraktninger 77
5.4.7 Tekniske problemer 77
5.4.8 Utvalgets konklusjon 77
5.4.9 Særuttalelse fra Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel 77
5.4.10 Kvinners tjenesteplikt i Sivilforsvaret 78
5.4.11 En generell samfunnsplikt for kvinner? 78

5.5 Forslag fra Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel, om at det åpnes adgang til å godkjenne fredskorpstjeneste som verneplikt 78
5.6 Uttalelse om fredskorpstjeneste fra Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten 79

6. UTVALGETS VURDERING AV FREMTIDIGE FRITAKSORDNINGER FRA MILITÆRTJENESTE AV OVERBEVISNINGSGRUNNER 81
6.1 Utvalgsmedlemmene Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedtens vurderinger av adgang til fritak 81
6.1.1 Innledning 81
6.1.2 Problemstilling 81
6.1.3 Nærmere om de ulike fritakskriterier 82
6.1.4 Bør lovteksten endres? 86

Side

6.2 Utvalgsmedlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabels vurdering av kriteriene for fritak for militær tjeneste av overbevisningsgrunner 87
6.2.1 Nektertall. Innvilgelsesprosenter. Domstolsavgjørelser 87
6.2.2 Militærnekterlovens uklarhet. Situasjonsbetingede nektere 87
6.2.3 Militær straffelovs § 35 og de nektere som ikke godtar fritaksnekting fastsatt av domsstol 88
6.2.4 Fritakssporsmålet som problem for samfunn og enkeltindividet (nekteren) 88
6.2.5 Interessemotsetningen samfunnets krav – individets rettigheter – alvorlig overbevisning 89
6.2.6 Religiøs, etisk og politisk militærnekting kan grunne seg i like alvorlig overbevisning 89
6.2.7 Et kvalitativt skille mellom absolutt og «situasjonsbestemt» nekting er kunstig 90
6.2.8 Holdninger. Fornuftsmessige og følelsesmessige komponenter 90
6.2.9 Regeletikk og konsekvensetikk 90
6.2.10 Vold kan i spesielle situasjoner redusere den totale vold 91
6.2.11 Regeletisk og konsekvensetisk forankring uten betydning for alvoret i overbevisningen 91
6.2.12 Eksisterende fritaksbetingelser er vilkårlige 91
6.2.13 Lovens formål og den pasifistiske idé 92
6.2.14 Standpunktet må ha en personlig og alvorlig karakter – både for pasifister og situasjonsbestemte nektere 92
6.2.15 Interessemotsetningen samfunn – individ. Ulike interesser 93
6.2.16 Interesseavveiningen må ta sitt utgangspunkt i den menneskelige grunnrettighet – friheten 93
6.2.17 Samfunnets ytre sikkerhet må ikke styrkes på bekostning av den indre rettferdighet 93
6.2.18 Likhetstankens begrensede betydning for nektelsesadgangen 94
6.2.19 Vil nektertallet øke dersom situasjonsbetinget nekting godtas? 94
6.2.20 Virkningen av en eventuell økning i militærnektertallet for rettsstatens sikkerhet og livsvilkår 94
6.2.21 Rettsstatens sikkerhet vil ikke svekkes ved en liberalisering 95
6.2.22 Andre løsninger på statens sikkerhetsproblemer 95
6.2.23 Den alvorlige overbevisning – vanskelig å fastslå 95
6.2.24 Muntlig og skriftlig framstilling – de bakenforliggende holdninger 96
6.2.25 Alvorlige spørsmål 96
6.2.26 Stabilitet i den alvorlige overbevisning 96
6.2.27 Hvor lenge må man ha vært overbevist? 96
6.2.28 Vilje til å påta seg mertjeneste 97
6.2.29 Innholdsmessig prøving av søknader om fritak 97
6.2.30 Også situasjonsbetingede nektere bør fritas 98
6.2.31 Uheldige sider ved begrepet situasjonsbetinget nekter 98
6.2.32 Voldsbegrepet 98
6.2.33 Vold må alltid rettferdiggjøres 98

		Side
6.2.34	Offensiv og defensiv bruk av militærapparatet	99
6.2.35	Begrepet «rettferdig krig»	99
6.2.36	«Modifisert pasifisme»	100
6.2.37	Hvilke søknader skal godtas?	100
6.2.38	«Rettferdig krig» – begrep som hjelpemiddel ved avgjørelsen	101
6.2.39	Finstadsaken	101
6.2.40	Ulltang- og Giskesakene	102
6.2.41	Våpentypenektere	103
6.2.42	Hokstadsaken	103
6.2.43	Nektere som er villige til å tjenestegjøre i FN-styrker	104
6.2.44	Oppsummering	104
6.2.45	Lovtekst	105
6.3	**Behandling av fritakssøknader**	105
6.3.1	Innledning	105
6.3.2	Utvalgets vurderinger av någjeldende ordning	105
6.3.3	Utvalgets forslag	107
6.4	**Fritak fra militærtjeneste etter påbegynt førstegangstjeneste**	108
6.4.1	Gjeldende bestemmelser og prosedyre	108
6.4.2	Rettspraksis	108
6.4.3	Mulige alternativer. Forslag til endring av militærnekterlovens § 9	109
6.4.4	Dissens fra Grepstad	110
6.5	**Reaksjon overfor tjenestepliktige som ikke fritas, men som nekter å møte til militærtjeneste**	111
6.5.1	Gjeldende rett	111
6.5.2	Vurderinger fra Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten	112
6.5.3	Vurderinger fra Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel	115
6.5.4	Forslag til endring av militær straffelovs § 35 – nytt siste ledd	115
6.6	**Forslag fra Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel, informasjon om retten til fritak**	115
7.	**UTVALGETS VURDERING AV ADGANGEN TIL FRITAK FRA SIVILFORSVARSTJENESTE**	118
7.1	**Problemstillingen**	118
7.1.1	Gjeldende ordning gir ikke adgang til å nekte sivilforsvarstjeneste	118
7.1.2	Overbevisningsgrunner mot å gjøre sivilforsvarstjeneste	118
7.2	**Vurdering av lovendring fra Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten**	118
7.2.1	Bør fastholde gjeldende praksis	118
7.2.2	Sivilforsvarstjeneste og militærtjeneste	119
7.2.3	Sivilforsvaret som element i den sivile del av totalforsvaret	119
7.2.4	Tilknytning mellom sivil og militær del av totalforsvaret	120
7.2.5	Konklusjon	120
7.2.6	Virkning av en eventuell adgang til fritak	120
7.2.7	Forholdet til beredskapslovens § 3 ved adgang til fritak	120
7.2.8	Betydningen av at Sivilforsvaret i krig kan bli satt under militær kommando. Beredskapslovens § 6	121
7.2.9	Samvittighetskonflikt ved tjeneste i Sivilforsvaret	122
7.3	**Vurdering av lovendring fra Bekkevad, Bergo og Stabel**	122
7.4	**Medlemmet Grepstads vurdering av spørsmålet om fritak for sivilforsvarstjeneste av overbevisningsgrunner**	124
7.4.1	Innleiing	124
7.4.2	Sentrale argument som blir retta mot tjeneste i Sivilforsvaret	125
7.4.3	Sivilforsvaret og «krigssystemet»	125
7.4.4	Totalforsvaret, Sivilforsvaret og det militære forsvaret	127
7.4.5	Sivilforsvaret og militære strategiar	131
7.4.6	Sivilforsvaret og psykologiske funksjonar	134
7.4.7	Sivilforsvaret og det militære forsvaret – samarbeid og organisasjonsmessig samband	135
7.4.8	Sivilforsvaret og krigslova § 6	138
7.4.9	Konkluderande drøfting	139
8.	**UTVALGETS VURDERINGER AV VERNEPLIKTSORDNINGEN**	143
8.1	**Personellbehov og tjenesteformer**	143
8.1.1	Mandatet	143
8.1.2	Totalforsvarets personellbehov	143
8.1.3	Det sivile beredskap	143
8.1.4	Det administrative beredskap	143
8.1.5	Informasjonstjenesten	143
8.1.6	Helseberedskapet	143
8.1.7	Politiet	143
8.1.8	Sivilforsvaret	144
8.1.9	Det økonomiske beredskap	144
8.1.10	Nåværende tjenesteformer	144
8.1.11	Hæren	144
8.1.12	Repetisjonsøvelser	144
8.1.13	Utskrevne korporaler	144
8.1.14	Se 8.1.27	144
8.1.15	Befalsskoler i Hæren	144
8.1.16	Sjøforsvaret	144
8.1.17	Kystartillerimannskapene	145
8.1.18	Sjøheimevernet	145
8.1.19	Utskrevet befal	145
8.1.20	Utdanning av befal	145
8.1.21	Luftforsvaret	145
8.1.22	De lette luftvernartilleribataljoner	145
8.1.23	Utskrevet befal	145
8.1.24	Vernepliktig befal	145
8.1.25	Heimevernet	145
8.1.26	Rekruttering	146
8.1.27	Egne tjenesteordninger for akademikere	146
8.1.28	Andre med høyere utdanning	146
8.1.29	Forsvarets skole i Etterretnings- og sikkerhetstjeneste	146
8.1.30	Sjømenns verneplikt	146
8.1.31	Sivilforsvaret	147
8.1.32	Politireserver	147
8.1.33	Militærnekterne	147
8.1.34	Særmerknad fra Grepstad	147
8.2	**Personellbehov**	148
8.2.1	Rekrutteringen i dag. Alminnelig verneplikt-verving	148
8.2.2	Vervingsalternativet	148
8.2.3	Mandatet	148
8.2.4	Hvem som fritas for vernepliktsordningen	148
8.2.5	Forsvarets personellbehov. Bruttobehovet	149
8.2.6	Disponible årsklasser	149
8.2.7	Sivilforsvaret	149
8.2.8	Sivile tjenestepliktige	150
8.2.9	Politireserven	150
8.2.10	Forsvarets og sivilforsvarets behov	150
8.2.11	Særuttalelse fra Grepstad	150
8.3	**Utnyttelse av personellressursene**	150
8.3.1	Innledning	150
8.3.2	Sammensetning av årskullet	150
8.3.3	Sammensetningen når det gjelder tjenestedyktighet	151
8.3.4	Alderens betydning for frafallet	151

		Side
8.3.5	Endring i dyktighetsklasser under førstegangstjenesten	151
8.3.6	Størrelse av frafallet	151
8.3.7	Eksempel	152
8.3.8	Midlertidig udyktige	152
8.3.9	Avvik fra normal innrykkingsstyrke i årene 1972–75	152
8.3.10	Militærnektertallet	152
8.3.11	Tabell over frafall	152
8.3.12	Total reduksjon av disponibel styrke	152
8.3.13	Utnyttelse av årsklassen	152
8.3.14	Utnyttelse av sivile tjenestepliktige	153
8.3.15	Konklusjon	153
8.3.16	Frafall av medisinske årsaker	153
8.3.17	Frafall etter førstegangstjenesten	153
8.3.18	Medisinske årsaker	153
8.3.19	Overføring til Sivilforsvar og Politireserve	153
8.3.20	Framtidig størrelse og gruppering av årskullene	154
8.3.21	Vernepliktsalderen 19 år	154
8.3.22	Utvalgets framgangsmåte ved tallfesting	154
8.3.23	Frafall før sesjon	154
8.3.24	Disponible for militærtjeneste	154
8.3.25	Økning i personellressursene	154
8.3.26	Nytt klassifiseringssystem	154
8.4	**Tjenestetidens lengde**	154
8.4.1	Tjenestetidsutvalget av 1967	154
8.4.2	Tjenestetidsutvalgets innstilling	154
8.4.3	Vernepliktsutvalgets forslag	155
8.4.4	Særuttalelse fra Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel	156
8.5	**Belastningen ved de ulike tjenesteformer**	156
8.5.1	Innledning	156
8.5.2	Fordelingen til de forskjellige tjenesteformer	156
8.5.3	Tjeneste utover førstegangstjenesten	156
8.5.4	Fordelingen avgjørende for byrdene	156
8.5.5	Tjenestetidens varighet	156
8.5.6	Tjenesten i Sivilforsvaret	156
8.5.7	Variasjoner i total tjenestetid	157
8.5.8	Tjenestetiden for sivile tjenestepliktige	157
8.5.9	Repetisjonsøvelser for sivile tjenestepliktige	157
8.5.10	Variasjoner i tjenestebyrden	157
8.5.11	Eksempel fra Brigaden i Nord-Norge	158
8.5.12	Repetisjonsøvelser	158
8.5.13	Sivile tjenestepliktiges situasjon	159
8.5.14	De økonomiske betingelser	160
8.5.15	Økonomi og repetisjonsøvelser	160
8.5.16	Ordning i andre land	160
8.5.17	Tilbud og muligheter under tjenesten	160
8.5.18	Likhet mellom tjenesteordinger	160
8.5.19	Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten om byrdefordelingen mellom sivilarbeidere og vernepliktige	161
8.5.20	Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel om byrdene for sivilarbeidere og vernepliktige	161
8.5.21	Lettelser i militærtjenesten	161
8.5.22	Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel om arbeidsmiljøloven	161
8.5.23	Tjenestetidens lengde	162
8.5.24	Bemerkninger fra Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten om mulighetene for å utjevne byrdeforskjell	162
8.5.25	Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel vil ikke øke belastningen for noen gruppe	162
8.5.26	Byrdene for HV-mannskaper	162
8.5.27	Ulike oppgaver og lokale forhold	163
8.5.28	Ordningen for akademikere	163
8.5.29	Befalsstatus for akademikere i fremtiden. Ulik oppfatning	163
8.5.30	Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten. Betydning av byrdebelastning for sivilarbeiderne	163
8.5.31	Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel. Likhet i byrder ikke noe mål i seg selv	163
8.5.32	Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten. Oppsummering og avsluttende kommentar	163
8.5.33	Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel. Oppsummering og avsluttende kommentar	164
8.6	**Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedtens vurdering av utnyttelsesgraden**	164
8.6.1	Innledning	164
8.6.2	Den enkeltes krav til tjenesten	164
8.6.3	Forskjellige virkninger av ulik byrdefordeling	164
8.6.4	Prinsipielle kommentarer til utnyttelsen av vernepliktige	164
8.6.5	Ulike sider ved problemet	165
8.6.6	De som fritas for enhver form for tjeneste	165
8.6.7	Bedre utnyttelse av den enkeltes kvalifikasjoner	165
8.6.8	Betydningen av nytt klassifiseringssystem	165
8.6.9	Psykiske lidelser	165
8.6.10	Muligheten for å øke utnyttelsesgraden	165
8.6.11	Våpenfri tjeneste	166
8.6.12	Arbeidsdyktige	166
8.6.13	Arbeidsdyktig A	166
8.6.14	Arbeidsdyktig B	166
8.6.15	Omdisponering av arbeidsdyktige	166
8.6.16	Konklusjoner	167
8.7	**Dissens frå medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel**	167
8.8	**Fristen i vernepliktslovens § 12**	169
8.9	**Avhenting av ulovlig fraværende personell**	169
8.10	**Endring av heimevernslovens § 32 og vernepliktslovens § 48**	170
8.11	**Forslag fra medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel om undervisning i konflikt- og fredsproblematikk**	170
9.	**UTVALGETS VURDERINGER AV DEN SIVILE TJENESTEPLIKT**	171
9.1	**Historisk oversikt. Innholdet i siviltjenesten**	171
9.1.1	Lov om vernepliktige sivilarbeidere av 24. mars 1922	171
9.1.2	Ot. prp. nr. 28 (1909) og St. prp. nr. 60 (1923)	171
9.1.3	Antall sivilarbeidere og tjenestetiden	171
9.1.4	Tjenestens art	171
9.1.5	Antall nektere i 1950- og 60-årene	171
9.1.6	Rodeutvalgets innstilling	171
9.1.7	Motinnstilling fra Norges Fredsråd	171
9.1.8	Militærnekternes komité av 1961	172
9.1.9	Militærnekterloven av 19. mars 1965	172
9.2	**Siviltjenestens innhold og varighet i dag**	172
9.2.1	Siviltjenestens innhold	172
9.2.2	Forskolesaken	173
9.2.3	St. meld. nr. 32 (1978–79)	173
9.2.4	Siviltjenestens varighet	174
9.3	**Medlemmene Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedtens forslag til framtidig tjenesteordning for de sivile tjenestepliktige**	174

Side

9.3.1 Generelt om disponering av vernepliktige ... 174
9.3.2 Det sivile beredskap ... 174
9.3.3 Anvendelse av sivile tjenestepliktige i det sivile beredskap ... 174
9.3.4 Tjeneste i Sivilforsvaret. Opprettelse av beredskapsavdelinger ... 174
9.3.5 Fordelene ved beredskapsavdelinger 175
9.3.6 Tjeneste på øvrige områder i Sivilforsvaret ... 176
9.3.7 Tjeneste i andre deler av det sivile beredskap ... 176
9.3.8 Bruk av Arbeidsdyktig B i det sivile beredskap ... 176
9.3.9 Oppsummering ... 176
9.3.10 Økonomiske konsekvenser ... 176
9.3.11 Forslag til tjenesteordning for sivile tjenestepliktige ... 177
9.3.12 Reaksjonen mot nekting av siviltjeneste ... 178
9.4 Utvalgsmedlemmene Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedtens forslag til framtidig tjenestetid for sivile tjenestepliktige ... 178
9.4.1 Mandatet ... 178
9.4.2 Likhets- og rettferdighetsprinsipp ... 178
9.4.3 Betydning av tjenestetidens lengde. Forslag om 15 måneders tjenestetid . 179
9.5 Bekkevad, Bergo og Stabel om den sivile tjenesteplikt ... 179
9.5.1 Siviltjenestens formål ... 179
9.5.2 Byrdelikhet mellom siviltjeneste og militærtjeneste ... 181
9.5.3 Siviltjenestens oppgaver og tjenesteformer ... 183
9.5.4 Organisering av den sivile tjenesteplikt ... 186
9.6 Medlemmet Grepstads forslag til framtidig tenesteordning for sivile tenestepliktige ... 189
9.6.1 Historikk ... 189
9.6.1.1 Frå «Arbeide i Jern» til våpenfri teneste ... 189
9.6.1.2 Frå våpenfri teneste til sivilt arbeid . 190
9.6.1.3 Frå jord- og skogkultur til «annet fredbyggende og samfunnsnyttig arbeid» 192
9.6.2 Siviltenesta i dag ... 197
9.6.2.1 Rammen for tenesta ... 197
9.6.2.2 Administrasjon ... 197
9.6.2.3 Retningslinjer for arbeidsoppgaver i siviltenesta ... 198
9.6.2.4 Departementets tolking av retningslinjene ... 198
9.6.2.5 Utplassering av sivile tenestepliktige 198
9.6.2.6 Forskulen for sivile tenestepliktige . 199
9.6.3 Siviltenesta i framtida - formål, tenestefelt, administrasjon ... 199
9.6.3.1 Innleiing ... 199
9.6.3.2 Dei sivile tenestepliktiges prinsipielle syn ... 200
9.6.3.3 Siviltenesta sitt formål ... 202
9.6.3.4 Tenestefelt ... 204
9.6.4 Nærare om tenestefelt og arbeidsoppgåver ... 207
9.6.4.1 Innleiing ... 207
9.6.4.2 Sivilmotstand ... 207
9.6.4.3 Alliansekryssande samarbeidstiltak . 215
9.6.4.4 Nedrusting ... 217
9.6.4.5 U-landsteneste ... 218
9.6.4.6 Fredsrelevante organisasjonar. Fredsforsking ... 220
9.6.4.7 Sjølvberging ... 222
9.6.4.8 Administrasjon ... 223
9.6.4.9 Andre oppgåver ... 223

Side

9.6.4.10 Fordeling av mannskap på dei ulike tenestegreiner ... 223
9.6.5 Administrasjon av siviltenesta ... 224
9.6.6 Siviltenesta si lengde. Byrdelikhet mellom sivil og militær teneste ... 226
9.6.6.1 Innleiing ... 226
9.6.6.2 Byrdelikhet ... 226
9.6.6.3 Tenestetid ... 231
9.6.7 Negative verknader ved tenesta i helse- og sosialsektoren ... 231
9.6.8 Tilhøvet til totalforsvaret/krigssystemet ... 233
9.6.8.1 Om utviklinga av krigssystemet ... 233
9.6.8.2 Sivilteneste og totalforsvar ... 240
9.6.9 Kommentar til andre fraksjonsframlegg ... 242
9.6.10 Sluttord ... 243
9.6.11 Tillegg: Statistikk ... 244
9.7 Reaksjon mot sivile tjenestepliktige som ikke møter til tjeneste ... 246

10. FORVALTNINGEN AV TJENESTEPLIKTIG PERSONELL ... 247
10.1 Utskrivning av militært personell .. 247
10.1.1 Framtidig ordning ... 247
10.2 Utskrivning og forvaltning av sivile tjenestepliktige ... 247
10.2.1 Ordningen i dag ... 247
10.3 Utvalgets vurdering av framtidig forvaltning av sivile tjenestepliktige ... 247
10.3.1 Ventetid ... 247
10.3.2 Forslag fra Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten ... 247
10.3.3 Forslag fra Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel ... 248
10.4 Arbeidsdirektoratets rulleføring av personell ... 248
10.5 Forslag fra medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel om å åpne adgang til fritak fra andre tvungne tjenesteformer med militær tilknytning 248

11. TILLEGGSTJENESTE FOR ULOVLIG FRAVÆR FRA MILITÆRTJENESTE ELLER SIVIL TJENESTE .. 249
11.1 Gjeldende rett ... 249
11.1.1 Vernepliktslovens § 19, 1. ledd og andre bestemmelser ... 249
11.1.2 Militærnekterlovens § 22 ... 249
11.2 Utvalgets vurdering av framtidig adgang til tilleggstjeneste ... 249
11.2.1 Stadig flere ulovlige fravær ... 249
11.2.2 Tilleggstjeneste dag for dag. Forslag til endring av vernepliktslovens § 19 ... 249
11.2.3 Sivile tjenestepliktige ... 250

12. UTVALGETS FORSLAG TIL LOVENDRINGER ... 251
12.1 En eller flere lover ... 251
12.2 Endringer i lov om verneplikt av 17. juli 1953 nr. 29 ... 251
12.3 Endringer i lov om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner av 19. mars 1965 nr. 3 ... 251
12.3.1 Hele utvalget ... 251
12.3.2 Hele utvalget unntak Grepstad ... 252
12.3.3 Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten ... 252
12.3.4 Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel 252
12.4 Lov av 17. juli 1953 om Sivilforsvaret . 252
12.4.1 Bekkevad, Bergo og Stabel ... 252
12.4.2 Grepstad ... 252

Side

12.5 **Militær straffelov 22. mai 1902 nr. 13. Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel** 252
12.6 **Forslag fra Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten til lov om tjenesteplikt i det sivile beredskap** 252

VEDLEGG:
1. **Det nye klassifiseringssystemet** 255
2. **Morten Ruud**
«Fritakskriteriene etter gjeldende rett» .. 257
1. Innleding 257
2. Grunnlovens § 109 257
3. Situasjonen før loven av 1922 259
4. Loven av 24. mars 1922 260
5. Lovendring 10. juli 1925 262
6. Utviklingen fram til 1965 265
7. Forarbeidene til loven av 19. mars 1965 274
8. Høyesteretts praksis etter loven av 1965 284
9. Oppsummering 315

Side

3. **Professor dr.jur. Johs. Andenæs «Grunnloven og Verneplikten»** 319
1. Grunnloven og vernepliktslovgivningen: Prinsipielle synspunkter på grunnlovtolking 319
2. Grunnlovens § 109: Bakgrunn og tilblivelseshistore 320
3. Påbyr grunnloven at Norge skal ha et nasjonalt forsvar? 322
4. Verneplikt og verving 323
5. «Enhver Statens Borger» 324
6. Reservasjonene i grl. § 109 325
7. Verneplikt og annen samfunnstjeneste 328
8. Forsvaret og de konstitusjonelle myndigheter 330
9. Hva kan de vernepliktige bruks til? .. 331
4. **Tabellariske oversikter** 336
5. **Domsstatistikk** 342
6. **Skriv fra Amnesty International** 344
7. **Odd Jostein Sæter «Militærnekting og rettferdsteori»** 346

1. Innledning og sammendrag

1.1

Tidligere var det stort sett Forsvarsdepartementet alene som tok hånd om forvaltningen av vårt forsvar. Tilslutningen til totalforsvarstanken har imidlertid ført til at beredskaps- og forsvarsoppgaver nå hviler på praktisk talt hele sentralforvaltningen. Det vil likevel være Forsvarsdepartementet og Justisdepartementet som bærer hovedansvaret for henholdsvis den militære og den sivile del av totalforsvaret.

Vernepliktsutvalgets mandat er utformet av disse to forvaltningsgrener i fellesskap. Mandatet er gjengitt i sin helhet i innstillingen under pkt. 2.2.

1.2

De siste årene har det vært utredet en rekke sentrale spørsmål med tilknytning til Forsvaret. En oversikt over slike utredninger er gitt i innstillingen under pkt. 2.4. Vernepliktsutvalgets innstilling bør ses i sammenheng med disse. Utvalget viser særlig til Forsvarskommisjonens innstilling av mars 1978 kapittel 9 (side 78 flg.) og kapittel 13 (side 116 flg.). I kapittel 13 pkt. 8 berører Forsvarskommisjonen visse spørsmål vedrørende vernepliktens status.

1.3

Ved lov av 11. juni 1976 nr. 73 ble vernepliktsalderen hos oss senket til 19 år med virkning fra 1. januar 1977.

1.4

Utvalget, som ble oppnevnt ved kgl. res. av 11. oktober 1974, har søkt å klargjøre nærmere de utredningsoppgaver som er pålagt i mandatet (pkt. 2.3). I foredraget til resolusjonen er det trukket opp en del forutsetninger og rammer, men stort sett tar mandatet opp konkrete spørsmål som utvalget er bedt om å utrede. Utvalget har for sin del ikke funnet det nødvendig å ta lovene om tjenesteplikt i Forsvaret, Heimevernet og Sivilforsvaret opp til fullstendig revisjon. En sentral del av vernepliktsloven som kapitlet om utskrivning og rulleføring og kapitlene i Sivilforsvarsloven om Sivilforsvarets organisasjon, Sivilforsvaret og kommunene, om ekspropriasjon, egenbeskyttelse og krigsutflytning berøres bare i liten grad av Utvalgets mandat.

Uavhengig av Utvalgets arbeid har Utskrivningsvesenet de siste årene utarbeidet et nytt system for klassifisering av utskrivningspliktige mannskaper. En redegjørelse for dette systemet følger innstillingen som vedlegg 1.

1.5

Under sitt arbeid har Utvalget likevel overveid å tilrå en omlegning av lovverket når det gjelder utskrivning til og tjenesteplikt i de ulike grener av den militære og den sivile del av totalforsvaret. Å utforme en felles lov om utskrivning, en lov om vernepliktet i det militære forsvar (inkludert Heimevernet) og en lov om tjenesteplikt i den sivile del av totalforsvaret, ville av flere grunner kunne føre til en prinsipiell klargjøring av tjenestepliktene og en forenkling av lovverket. Et slikt arbeid forutsetter imidlertid både lovteknisk innsikt og en høring fra de myndigheter og instanser som ville bli berørt. Utvalget nøyer seg derfor med å nevne spørsmålet. De lovendringer Utvalget foreslår, vil kunne innpasses i de gjeldende lover bortsett fra militærnekterloven som det legges fram utkast til nytt regelsett om.

1.6

Utvalget har forstått mandatet slik at rekrutteringen til det militære forsvar fortsatt skal baseres på en alminnelig verneplikt. Det nærmere innhold av denne plikten har det imidlertid vært adskillig diskusjon om i de senere år.

Som bakgrunn for sin utredning om dette spørsmålet, har Utvalget funnet å burde gi en relativt bred historisk framstilling av verneplikten i Norge (pkt. 5.1). Professor dr.jur. Johs. Andenæs hadde dessuten gitt Utvalget en juridisk betenkning om «Grunnloven og verneplikten». Denne betenkning følger innstillingen som vedlegg 3.

På rettslig grunnlag er det neppe mulig å gi vernepliktsbegrepet noe nærmere fastlagt innhold. Om dette spørsmålet er det til en viss grad ulik oppfatning både innen Utvalget og blant rettslærde.

1.7

Ser man på verneplikten i lys av samfunnets tiltak for å bygge opp et totalforsvar for å sikre landets overlevelsesevne, har det vært hevdet at dette gjør det naturlig å la vernepliktsbegrepet i dag få et nytt innhold. Noen vil hevde at alle som tar del i det organiserte totalforsvar er med på «at værne om sit Fædreland» slik det er uttrykt i grunnlovens § 109.

1.8

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten er imidlertid kommet til at sterke reelle grunner taler for å reservere begrepet verneplikt for den tjeneste som i medhold av lov eller avtale skal utføres i det militære forsvar.

Selv om formålet med den militære og sivile innsats i alle tilfelle er å verne landet når det blir angrepet, er de midler som den militære og sivile del av

totalforsvaret bruker, så fundamentalt ulike at det er påkrevet å nytte forskjellige betegnelser på tjenestene. Det er bare det militære forsvar som lovlig kan gjøre bruk av våpenmakt for å løse sine oppgaver. Spesielt for militærtjenesten er også plikten til bevisst å ofre sitt eget liv når situasjonen krever det. Tjenestepliktige i andre totalforsvarsgrener kan bare ta andres liv så langt våre alminnelige nødvergeregler gir hjemmel for det.

For Forsvaret gjelder dessuten særlige statsrettslige, forvaltningsrettslige, strafferettslige og disiplinære regler. Det bør også legges en viss vekt på at uttrykket verneplikt tradisjonelt er sterkt knyttet til militær tjeneste og til den alene. Verneplikt har også hevd som betegnelse på vårt system for rekruttering av personell til det militære forsvar (pkt. 5.3.1–5.3.6).

1.9

Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel er enige i at tjenesten i det sivile beredskap og i det militære forsvar vil arte seg noe forskjellig. De mener imidlertid at man oppnår lite ved en ren begrepsdrøfting, og finner det mer interessant å drøfte hvilke tjenesteformer vernepliktige skal settes til. Vernepliktsbegrepet har dessuten en viss interesse i forhold til grunnlovens § 109. Under visse forutsetninger kan det ikke være noe i veien for at verneplikten som begrep omfatter hele totalforsvaret og at den vernetjeneste som utøves innenfor dette, forankres i grunnlovens § 109. Disse medlemmene vil heller ikke utelukke at visse tjenesteformer utenfor rammen av totalforsvaret kan omfattes av vernepliktbegrepet.

1.9.1

Medlemmet Grepstad samanfattar si vurdering av verneplikta sitt innhald som følgjer:

I mandatet til Utvalet blir det peika på at vi dei seinare åra har fått ein debatt om sjølve verneplikta sitt innhald. Frå forskjellig hald har det vore hevda at utviklinga har medført at ein bør tenke gjennom om ikkje også verneplikta bør få eit nytt innhald i dagens samfunn. Det blir m.a. sikta til debatten om eit utvida vernepliktsomgrep eller alternative vernepliktsformer.

I debatten om utvida vernepliktsomgrep eller alternative vernepliktsformer har det vore argumenter for ei differensiert vernepliktsordning, med ulike tenesteformer av militær og ikkje-militær art, med eit fredsbyggande eller fredsbevarande formål, og som i prinsipppet skulle vere likestilte med teneste i dei militære styrkane. Det har som regel vore føresett at militærteneste framleis ville vere hovudalternativet. M.a. tre private komitéar med brei samansetnad tok på 1960-talet til orde for ei differensiert vernepliktsordning, og utmynta forslaga i konkrete tenesteformer.

Tankegangen bak forslaga om alternative vernepliktsformer kan kort og generelt skisserast som følgjer: Det militære apparatet er berre ein blant fleire måtar å verne om fred på, og eit tiltak som først får verknad eller aktualitet i heilt spesielle tilfelle, dvs. når konflikter har nådd eit så høgt utviklingsnivå at eit land kan bli utsett for åtak eller okkupasjon. Først i slike tilfelle kan det militære apparatet sin avskrekkingsfunksjon, som er militærapparatet sin potensielt fredsbevarende funksjon, trå i kraft.

Fordi konsekvensane av krig i vår tid er langt meir katastrofale enn i tidlegare tider, må tilsvarande meir satsast på konstruktivt førebyggande tiltak, dvs. tiltak som tar sikte på å redusere og fjerne konfliktårsaker og å bygge ut positive relasjonar mellom nasjonar og folkegrupper. Tiltaka må også ta omsyn til at konflikter og konfliktårsaker i vår tid har fått langt meir av ein global dimensjon, at geografisk sett fjerne konflikter lett kan få drastiske konsekvensar for oss sjølve. I tilfelle okkupasjon eller trugsmål om okkupasjon vil også andre motstandstiltak enn dei militære kunne ha betydning. I dag er det relativt ukontroversielt å peike på at sivile motstandsformer (ikkje-militære eller ikkje-valdelege forsvarsformer) vil kunne spele ei rolle i forsvarssamanheng. På denne bakgrunn har det vore argumentert for at vernepliktsordninga også bør omfatte tenesteformer av den art som er nemnde ovanfor.

Medlemmet Grepstad deler det syn at verneplikta i vår tid bør relaterast til også andre tenesteformer enn teneste i dei militære styrkane (eller sekundært, i praksis om enn ikkje i namnet, teneste i sivilforsvar eller politireserve). Medlemmet legg m.a. vekt på tre moment:

1) Teneste i militære styrkar (eller sekundært i sivilforsvar og politireserve) er i dag berre ein av fleire måtar å verne om fred og tryggleik på. Verneplikta bør av grunnane ovanfor også knytast til spesielle tiltak av konstruktivt førebyggande art og til beredskap for sivilmotstand.
2) Ei differensiert vernepliktsordning med ulike tenesteformer av fredsbyggande og fredsbevarande art vil kunne ha eit tilbod til ein del av dei mange vernepliktige som i dag blir fritatt av medisinske grunnar, og som ikkje utfører noen form for teneste i det heile, eller berre svært kortvarig teneste.
3) Samstundes vil ei differensiert vernepliktsordning ha tenestealternativ innanfor eit vernepliktsomgrep for den gruppa som blir fritatt for militærteneste av overtydingsgrunnar.

Medlemmet gjer m.a. framlegg om desse alternative tenesteformene: 1) samarbeidstiltak på tvers av militærblokkene (m.a. eit internasjonalt hjelpe- og katastrofekorps organisert tosidig mellom Norge og eit austblokk-land, og i høg grad basert på vernepliktig ungdom; vidare bygging av ein kombinert yrkes- og folkehøgskule for norsk og aust-europeisk ungdom, som ledd i arbeidet for avspenning og mellomfolkeleg forstå-

ing), 2) nedrusting (m.a. praktiske og journalistiske oppgåver ved eit informasjonskontor for nedrusting, som vil ha som hovudoppgåve å popularisere og spreie stoff om rustingsspørsmål til organisasjonar, arbeidsplassar, media, skular etc.), 3) u-landsteneste (fredskorpsteneste og andre former for u-landsteneste), 4) fredsforsking (både praktiske og meir teoretiske oppgåver, avhengig av kvalifikasjonar), 5) fredsrelevante organisasjonar, 6) sivilmotstand (ikkje-valdsforsvar), 7) andre oppgåver.

Liksom kvinner i dag på friviljug basis kan avtene militærteneste, bør også dei alternative vernepliktsformene stå opne for kvinner.

Fordeling av mannskapa på dei ulike tenestegreinene må skje ut frå ei totalvurdering, der m.a. militærteneste og sivilforsvarsteneste må vegast mot betydningen av dei alternative tenesteformene. Liksom i dag må ein ta omsyn til dei vernepliktiges kvalifikasjonar og ønskemål, innanfor dei grenser som ei totalvurdering og prioritering av tenesteformene set. Som regel bør førstegongstenesta i dei alternative tenesteformene settast til 15 mnd. med etterfølgjande repetisjonsteneste, hovudsakleg i sivilmotstand. U-landsteneste vil av praktiske grunnar avvike frå dette mønsteret.

Ei differensiert vernepliktsordning kan innførast ved vanleg lov – utan omsyn til kva ein måtte halde for ei rimeleg tolking i dag av Grunnlovas § 109 («Enhver Statens Borger er i Almindelighed lige forpligtet, i en vis Tid at værne om sit Fædreland...»). Held ein fast på 1814-tydinga og hevdar at paragrafen regulerer berre den militære tenesteplikta, står den likevel ikkje i vegen for alternative vernepliktsformer. Gir ein paragrafen ei meir tidsmessig tolking og lar «værne» femne vidare enn til «militært vern», vil den også regulere dei fredsbyggande og ikkje-militære vernepliktsformene. Men i praksis i dag blir konsekvensane om lag dei same.

1.10

Utvalget er bedt om å vurdere hva som kan gjøres for å øke utnyttelsesgraden av årsklassene. På grunn av vårt store landområde, mer beskjedne folketall, er det viktig at Forsvaret blir tilført det personell som kan utføre militærtjeneste. Forsvarets personellbehov og tjenesteformer er omhandlet i pkt. 8–1 og 2 i innstillingen.

I St. meld. nr. 9 for 1973–74 er bruttobehovet anslått til 28 550 pr. år i perioden 1974–78.

På grunnlag av opplysninger som Utvalget har innhentet, er det i pkt. 8.3 søkt illustrert hvorledes klassifiseringsstyrken er blitt utnyttet under førstegangstjenesten. De opplysninger Utvalget har bygget på, er noe usikre.

Av en årsklasse utfører ca. 62 pst. plikttjenesten i det militære forsvar. Regnes Sivilforsvaret med, øker utnyttelsesprosenten til 72–76. Tar man de sivile tjenestepliktige med, er det vel 83 pst. av årsklassen som gjør en eller annen form for tvungen tjeneste. Noe over 16 pst. fritas helt for tjeneste på grunn av udyktighet.

Utvalget påpeker at det etter gjeldende utskrivningsordning er mulig å øke utnyttelsen av personellressursene til tjeneste i det militære forsvar. Begrensningene i utnyttelsen skyldes i dag bl. a. de budsjettrammer som Forsvaret er bundet av.

Det er foreløpig vanskelig å si noe om i hvilken grad det nye klassifiseringssystem vil komme til å innvirke på utnyttelsesgraden. I pkt. 8.6 i innstillingen har Utvalget vurdert forskjellige tiltak som kan føre til øket utnytting av årsklassene. Disse tiltak vil også kunne settes i verk etter det nye klassifiseringssystemet. Utvalget har delt seg i forskjellige syn på dette punktet.

1.11

I forbindelse med gjeldende regler og praksis for fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner, har Utvalget gått nøye igjennom både lovbestemmelser og domsstolsavgjørelser. Konsulent Morten Ruud har i vedlegg 2 gitt en bred framstilling om gjeldende rett på området. Det vises også til pkt. 4.2 i innstillingen.

Kriteriene for fritak i § 1 i lov av 19. mars 1965 nr. 3, har vært gjenstand for adskillig kritikk og debatt og medlemmene i Utvalget har ulikt syn på behovet for revisjon.

1.12

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten har ved sin vurdering av fritaksvilkårene tatt utgangspunkt i interesseavveiningen mellom samfunnets behov for et tilstrekkelig effektivt militært forsvar på den ene side, og enkeltmenneskets krav på respekt for sin overbevisning på den annen. Så lenge militærtjenesten bygger på en verneplikt som i prinsippet skal gjelde for alle tjenestedyktige, vil resultatet av en slik avveining alltid gå ut over noen. Disse medlemmers standpunkt er at når fellesskapets interesser blir tilstrekkelig tungtveiende, må flertallet kunne kreve enkeltmenneskets lojalitet.

Disse medlemmer ser det som en av samfunnets mest vitale oppgaver å forsvare landets selvstendighet.

Den interesseavveining det her er tale om, må foretas ut fra den situasjon samfunnet til enhver tid befinner seg i. Noen forutsetninger for denne avveining er gitt. Det gjelder for eksempel momenter som Norges strategiske beliggenhet, geografisk utstrekning, folketall og spredt bosetning. Alt dette skaper behov for en størst mulig utnytting av personellressurser til Forsvaret. Andre forutsetninger kan variere. Personellbehovet kan for eksempel endre seg med den våpenteknologiske utvikling, økonomiske ressurser og den aktuelle konfliktfare. I

andre stater kan forutsetningene være annerledes. De løsninger som der er valgt når det gjelder å innvilge fritak fra militærtjeneste, er derfor ikke avgjørende for oss.

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten mener at diskusjonen om den såkalte «situasjonsbestemte militærnekting» ikke alltid har vært like klargjørende. Disse medlemmer ønsker å skille mellom det de betegner som det kvalitative (innholdsmessige) og det kvantitative (styrkemessige) aspekt ved samvittighetskonflikten. Slik vilkårene for fritak er formulert, kan ordlyden i militærnekterlovens § 1 lett føre til sammenblanding av disse to aspekter.

Den kvalitative side ved nektingen gjelder de handlinger som volder anfektelser. Vegringsalternativene kan være mange. Det kan for eksempel gjelde det å ta andres liv, frykt for selv å bli drept, deltakelse i et allianseforsvar, integrering i det militære maktapparat, Forsvarets bruk av ressurser, uvilje mot bestemte våpentyper og subordinasjon. I hvilken grad samfunnet kan frita den enkelte for å bringes i samvittighetskonflikt, må bero på om det er samfunnets eller individets interesser som i den gitte situasjon skal gis fortrinnet.

En nærmere analyse av vegringsalternativene fører etter de samme medlemmers mening til at det i denne sammenheng er plikten til i fred å bli lært opp til våpenbruk med sikte på om nødvendig under krigshandlinger å måtte ta andre menneskers liv som skiller militærtjenesten fra andre samfunnsplikter (pkt. 6.1.3.1). Likestilt med dette er plikten til å integreres i et organisert maktapparat som under krig rettmessig kan måtte ta menneskeliv i en forsvarskamp.

Det enkeltmenneske som ut fra sin alvorlige overbevisning av disse grunner ikke kan delta i vårt militære forsvar, bør samfunnet frita for plikten.

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten går med andre ord inn for å opprettholde kravet om en pasifistisk grunnholdning som vilkår for fritak. Det bør naturligvis ikke diskvalifisere søkeren om han ser seg i stand til å ta liv for å verge seg selv og sine nærmeste, selv om han nekter å være med i et kollektivt nødvergesystem som det militære forsvar er. Også den som i en ekstrem situasjon kan tenke seg å delta i spontane, uorganiserte aksjoner, bør få slippe. Har man derimot gått med på å la seg stille under kommando, f.eks. i en gerilja-gruppe, har man overlatt til andre å bestemme om det er nødvendig å ta liv. Det kan da heller ikke frita for militærtjeneste i det norske forsvar.

For disse medlemmer er det den tjenestepliktiges alvorlige overbevisning på søknadstidspunktet og i en rimelig overskuelig framtid som er avgjørende. Det vises til siste avsnitt under pkt. 6.1.3 i innstillingen.

Den militærenekter som etter rettspraksis i dag betegnes som «situasjonsbestemt», er etter de samme medlemmers syn i de fleste tilfelle prinsipielt ikke uenig i bruken av militærmaktens midler. Han er imidlertid uenig i at midlene nyttes for å oppnå bestemte mål.

Når det gjelder å beskytte samfunnets mest vitale interesser, må det ligge i de folkevalgtes hånd å bestemme både over midler og mål. At enkelte av midlene (som f.eks. militær maktbruk) bringer enkeltmennesker i alvorlig samvittighetskonflikt, kan tale for å innrømme reservasjonsrett. Annerledes stiller det seg med fellesskapets målsetting. Her er det ikke ut fra fellesskapets interesser plass for ulydighet. Situasjonsbestemt militærnekting i denne forstand kan derfor ikke godtas.

Den kvalitative side ved nektingen går på kravet til overbevisningens styrke. Etter de samme medlemmers mening er det overmåte vanskelig både å lodde et menneskes overbevisning og å finne en objektiv vurderingsskala for en samvittighetskonflikt. Man må nøye seg med å legge vekt på ulike vurderingsmomenter som varighet av den tjenestepliktiges standpunkt og i hvilken grad det har preget hans livsførsel.

Det vil også være et mål på overbevisningens styrke om vedkommende er villig til å gå med på en noe lenger tjenestetid enn de militære tjenestepliktige og videre villighet til å godta tilnærmet like byrder i fred. Tjenestetidens lengde har hittil vært tillagt betydning i denne sammenheng. Verdien av dette moment vil bli mindre hvis militærnekternes tjeneste og tjenestebyrder blir mer sammenlignbare med de militære tjenestepliktiges i fred.

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten vil ikke foreslå noen endring av ordlyden i militærnekterlovens § 1. De justeringer som bør skje i praksis, og som det er gjort nærmere rede for i innstillingen, kan gjennomføres innenfor den ordlyd som bestemmelsen har i dag.

1.13

Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel er kommet til at også såkalt situasjonsbetinget militærnekting i prinsippet bør kunne gi adgang til fritak. Slik nekting kan representere et etisk like høyverdig og alvorlig standpunkt som det som følger av en pasifistisk grunninnstilling. Et overordnet formål for militærnekterlovgivningen må være å beskytte individet mot å måtte handle i strid med sin alvorlige overbevisning. Både dette formålet og et rent rettferdighetshensyn taler for at gjeldende fritaksvilkår endres.

Disse medlemmer har vurdert to hovedalternativer for å gjennomføre dette, nemlig enten fritt valg mellom militærtjeneste og en noe lenger sivil tjeneste eller en fritaksordning med prøving av den enkelte søkers overbevisning i forhold til et gitt kriterium. I og for seg ville det være en enkel løsning på konflikten mellom den enkeltes overbevisning og samfunnets krav om alminnelig verneplikt å gi alle vernepliktige anvisning på et valg: Enten militærtjeneste eller en mer langvarig sivil tjeneste.

Prøvingen av alvoret i overbevisningen ville da ligge i at den enkelte var villig til å påta seg den tilleggsbyrde den lengere siviltjenesten innebar. Tilleggstjenesten måtte i så fall være rettferdig overfor den gruppe det angår. Disse medlemmer er likevel kommet til at forslaget i praksis lett vil kunne komme i konflikt med dette rettferdighetskravet.

Konklusjonen blir derfor at ordningen med fritt valg må avvises.

Den fritaksordningen som da står igjen blir å bygge på en vurdering av den enkelte søkers overbevisning. Det blir dermed behov for et fritakskriterium og et saksbehandlingsapparat. Når det gjelder fritakskriteriene vil medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel foreslå følgende ordlyd i ny § 1 i militærnekterloven:

«Er det grunn til å gå ut fra at en vernepliktig ikke kan gjøre tjeneste i det militære forsvar uten å komme i konflikt med sin alvorlige overbevisning, fritas han for slik tjeneste av osv...»

Det sentrale i dette forslaget er at uttrykket «militærtjeneste av noen art» er fjernet i lovteksten og erstattet med «tjeneste i det militære forsvar». I dette ligger først og fremst at også det som i dag blir kalt situasjonsbetingede overbevisninger skal kunne kvalifisere til fritak, dersom de er av alvorlig art. Det blir dermed av vesentlig interesse å slå fast hva som er ment å være en alvorlig overbevisning.

Disse medlemmer er klar over at lovteksten alene ikke løser alle de spørsmål som reiser seg og har i sin begrunnelse for forslaget forsøkt å trekke opp visse retningslinjer.

Det forutsettes videre at militærnekterens alvorlige overbevisning må rette seg mot det særegne ved det å gjøre militærtjeneste, nemlig voldsaspektet i militærapparatet. I motsetning til medlemmene Barstad, Christiansen, Tvedten og Wiker legger man imidlertid til grunn et mer omfattende voldsbegrep. Først og fremst tenker en på den direkte voldsbruk en må regne med at militærvesenet vil omfatte i en eventuell krigssituasjon. Man tenker imidlertid også på den mer indirekte vold som kan sies å ligge i de militære rustninger allerede i fredstid, jfr. blant annet militærapparatenes spenningsskapende virkning i forholdet mellom nasjoner og blokker, og rustningsnivået som en hindring for en ny økonomisk verdensordning på et mer rettferdig grunnlag. Det må understrekes at disse medlemmer her tar utgangspunkt i den enkeltes vurdering av dette voldsaspektet og ikke forlanger at de som skal prøve overbevisningen deler denne vurderingen. Etter medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabels oppfatning er det dessuten den organisasjonsmessige tilknytning til militærapparatet og dets voldsbruk som blir avgjørende. Det kreves dermed ikke at den enkeltes overbevisning bare går på personlig bruk av vold. Dette er ment uttrykt gjennom formuleringen «tjeneste i det militære forsvar».

Med hensyn til behandlingsmåten for sakene har disse medlemmer i hovedsak foreslått samme opplegg som utvalgets øvrige medlemmer.

1.14

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten går inn for en organisasjonsmessig omlegging av tjenesten for sivilarbeiderne. Administrasjonen av disse hører i dag under Siviltjenestekontoret i Justisdepartementet. Disse medlemmer foreslår at forvaltningen av tjenestepliktige som blir fritatt fra militærtjeneste av overbevisningsgrunner, overføres til Direktoratet for sivilt beredskap (pkt. 10 i innstillingen). Med en relativt beskjeden økning av personellet, vil denne institusjonen som har erfaring i å forvalte tjenestepliktige i det sivile beredskap, både kunne forestå administrasjonen, førstegangsopplæringen og førstegangstjenesten av militærnekterne. Direktoratet vil også kunne kalle inn de tjenestepliktige til eventuell etterutdanning og repetisjonskurs. En slik adgang har forøvrig Sivilforsvaret allerede i dag, men den brukes praktisk talt ikke.

De samme utvalgsmedlemmer legger ikke minst vekt på at samfunnet på denne måten kan utnytte et eksisterende administrativt apparat. De peker videre på at Sivilforsvarets fjernhjelpsstasjoner allerede langt på vei har tilfredsstillende undervisningslokaler, leirer og utstyr som derved kan få en fornuftig og samfunnsnyttig anvendelse også i fredstid. Sivilforsvarsleirene kan både brukes som forskoler og treningssentra.

Militærnekterlovens krav om at de sivile tjenestepliktige skal utføre tjeneste av sivil karakter, stå under sivil ledelse og være uten forbindelse med militære innretninger eller foretakender, er ikke til hinder for en slik løsning.

Disse medlemmer er klar over at det fra enkelte militærnekterhold er tilkjennegitt uvilje mot å stå under forvaltning av Direktoratet for sivilt beredskap. Det er særlig en eventuell tjeneste i Sivilforsvaret som vil volde problemer. Denne konflikten er forsåvidt allerede presentert i Utvalgets mandat. Utvalget er nemlig bedt om også å vurdere hvorvidt det bør åpnes adgang til å nekte tjeneste i Sivilforsvaret av overbevisningsgrunner.

Militærnekterne overføres allerede i dag til Sivilforsvaret etter endt førstegangstjeneste. Det nye i forslaget fra Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten ligger i at forvaltningen av de sivile tjenestepliktige flyttes over til Direktoratet for sivilt beredskap fra og med utskrivningen av dem og ikke først etter at plikttjenesten er gjennomført.

1.15

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten går inn for at det ikke bør åpnes adgang til å nekte tjeneste i Sivilforsvaret av overbevisningsgrunner. Disse medlemmer kan ikke se at tjeneste i en sivil organi-

sasjon som i det aller vesentligste har humanitære og samfunnsnyttige – og i alle fall ikke militære – oppgaver, kan volde slike samvittighetskvaler at det er rimelig grunn til å innrømme fritak. Et individuelt syn på Sivilforsvarets organisasjonsform og totalforsvarsoppgaver må her vike for samfunnets krav til den enkelte når det gjelder å delta i de meget viktige og nødvendige hjelpefunksjoner Sivilforsvaret er tillagt.

1.16

Utvalget vil foreslå visse endringer i framgangsmåten ved behandlingen av fritakssøknader. Utkastet må sees i sammenheng med de ulike syn fraksjonene har på fritakskriteriene og innholdet av den sivile tjenesteplikt.

Flere hensyn gjør seg gjeldende. Saksbehandlingsreglene må ivareta krav til rettssikkerhet. De må være egnet til å vekke alminnelig tillit og gjøre det mulig å ferdigbehandle sakene innen rimelig tid. Disse hensyn er til dels motstridende.

Utvalget mener at politiet fortsatt bør ha ansvaret for å forberede fritakssakene. Man har ikke funnet noen annen ordning som vil fungere like tilfredsstillende eller bedre. Det er dessuten viktig at forberedelsen av sakene skjer lokalt.

Når det gjelder den videre saksbehandling har Utvalget diskutert ulike alternativer, blant annet tanken om å opprette egne nemnder som regionalt og sentralt skulle avgjøre sakene. Utvalget er imidlertid samlet kommet til at fritakssaker også i framtiden bør avgjøres administrativt og med adgang til etterfølgende rettslig behandling. Forslaget dreier seg først og fremst om justeringer av det eksisterende system.

Utvalget vil tilrå at fritakssakene i første omgang bør avgjøres av fylkesmannen som er et etablert forvaltningsorgan. I forhold til i dag vil en overføring av sakene til fylkesmannen bety en ønsket desentralisering med mulighet for søkerne i de fleste tilfelle til å møte personlig under saksbehandlingen. Fylkesmannens vedtak vil kunne påklages til Justisdepartementet, som også vil ha vanlig instruksjons- og omgjøringsmyndighet.

Utvalget mener det er nødvendig å beholde den någjeldende adgang til domstolsprøving av hensyn til rettssikkerheten. Imidlertid foreslås at anker over dommer avsagt i herreds- og byrett skal behandles av Høyesterett. Utvalget ser ingen avgjørende betenkelighet ved å utelate behandling i lagmannsrett av disse sakene. En ordning med totrinns domstolsbehandling er også ellers kjent i vårt rettssystem.

Når det gjelder partsforholdet i militærnektersakene, foreslår Utvalget at påtalemyndigheten fritas for å opptre som saksøker. I stedet bør staten opptre ved sin regulære prosessfullmektig i sivile saker, nemlig Regjeringsadvokaten.

1.17

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten vil foreslå en betydelig endring i innholdet av siviltjenesten (pkt. 9.3 i innstillingen). Etter deres syn bør de sivile tjenestepliktige etter utskrivningen gjennomgå en obligatorisk grunnopplæring av vernerelevant karakter. Opplæringen som bør vare ca. 3 måneder og administreres av Direktoratet for sivilt beredskap, bør være differensiert og tilpasset de oppgaver som de sivile tjenestepliktige senere vil bli satt til. Det er forutsetningen at systemet langt på vei skal være selvproduserende når det gjelder ledere og instruktører.

Etter grunnopplæringen overføres de sivile tjenestepliktige til det sivile beredskap. En del bør tildeles Sivilforsvaret for å avtjene førstegangstjenesten i innsatsavdelinger eller ved utplassering i oppgaver som gir grunnlag for senere mobiliseringsdisponering i Sivilforsvaret. Dette forslaget må sees på bakgrunn av at det i dag stadig dukker opp nye oppgaver som ofte ikke lar seg løse tilfredsstillende på grunn av begrensede budsjettmidler og mangel på arbeidskraft. Slike oppgaver finnes for eksempel innen områder som miljøvern, katastrofe- og ulykkesberedskap, redningstjeneste osv.

En slik ordning vil bl. a. føre til at Sivilforsvarets materiellressurser også i fredstid kan utnyttes i langt større utstrekning enn i dag til viktige og samfunnsnyttige oppgaver.

Andre tjenestepliktige bør disponeres innen helseberedskapet eller etter behov i andre beredskapsfunksjoner innen det sivile beredskap. Rent praktisk bør også slikt personell administreres av Sivilforsvaret.

Endelig vil noen tjenestepliktige etter lederopplæring fortsette som instruktører under sin førstegangstjeneste.

Den foreslåtte ordning vil gjøre en egen forskole for sivile tjenestepliktige overflødig.

I punkt 9.3.10 i innstillingen er det utformet et forslag til tjenesteordning for de sivile tjenestepliktige.

1.18

Medlemmene Bergo, Bekkevad, Grepstad og Stabel kan ikke slutte seg til det forslaget som er lagt fram av den andre fraksjonen i Utvalget, når det gjelder organisering og innhold av den sivile tjenesten. Disse medlemmer tar samlet avstand fra forslaget om å organisere tjenesten i tilknytning til Direktoratet for sivilt beredskap, uten tilbud om alternative tjenesteformer. Dette har for det første sammenheng med disse medlemmers syn på nekting av Sivilforsvarstjeneste. Alle disse medlemmer vil foreslå at det åpnes adgang for alle sivilforsvarspliktige til å nekte slik tjeneste. En tvungen førstegangstjeneste i sivilforsvaret uten nektingsadgang eller alternative muligheter er derfor ikke akseptabel for disse medlemmer. Disse medlemmer mener

dessuten det er prinsipielt uheldig å organisere tjenesten for militærnektere innen totalforsvaret, all den stund et stort antall militærnektere også tar avstand fra tjeneste i det eksisterende totalforsvaret. Det er derfor lite sannsynlig at ordningen vil bli akseptert i praksis og man vil få et nytt problem, nemlig militærnektere som også nekter den pålagte siviltjeneste. Disse medlemmer vil dessuten bemerke at det virker urimelig at en såpass strengt organisert tjeneste innen rammen av totalforsvaret skal være lenger enn militærtjenesten. Det vises her til det vernepliktsbegrep disse medlemmer legger til grunn.

Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel vil alle foreslå en siviltjeneste organisert på samme måte som i dag, med andre ord underordnet Justisdepartementet. Det foreslås imidlertid en vesentlig større satsing på den nåværende administrasjon for sivile tjenestepliktige og på de enkelte leire. Når det gjelder det nærmere innhold av tjenesten, vil medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel og medlemmet Grepstad legge fram noe forskjellige forslag.

Medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel har vurdert to modeller for siviltjenesten: For det første en tjeneste som i det ytre har en viss likhet med den militære verneplikt. Man kan særlig tenke seg ting som obligatorisk opplæring, strammere organisering av arbeids- og boforhold osv.

Den andre modellen er, i likhet med dagens ordning, basert på rent sivile arbeidsoppgaver og på at den tjenestepliktige lever en vanlig, sivil tilværelse.

Medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel er kommet til at man vesentlig bør bygge på den sistnevnte modellen, men med visse trekk hentet fra den første. Økte byrder eller større styring bør ikke innføres for sin egen skyld, men kan være et middel til å nå det som bør være en overordnet målsetting for tjenesten, nemlig at den bør være av vernerelevant og fredsbyggende karakter. Etter disse medlemmers oppfatning er dette hensynet til nå kommet i bakgrunnen for et krav om at tjenesten skal være minst like byrdefull som den militære verneplikt. Selv om disse medlemmer ikke er uenig i at byrdeforholdet mellom tjenesteformene er av interesse, er likevel for stor oppmerksomhet rettet mot dette i stedet for en gjennomtenking av hva som er meningsfylte oppgaver.

Man bør imidlertid ikke helt gi opp tanken om en sterkere styring og organisering av tjenesten. Mindre, flyttbare enheter av særlig opplærte sivile tjenestepliktige vil kunne brukes til å løse oppgaver på nye områder, f. eks. som katastrofeberedskap og på visse, til nå forsømte sosiale områder.

Det bør også i større grad legges vekt på hva som er verne- og fredsrelevante oppgaver, slik at de sivile tjenestepliktige i større grad kan tjene viktige fellesoppgaver, selv om det skjer utenfor totalforsvaret. Disse medlemmer mener at det her gjennom årene er lagt ned et betydelig arbeid fra militærnektternes egen side for å komme med forslag. Flere av disse forslagene er positive og konstruktive bidrag og bør tas i betraktning i større grad.

Et annet viktig hensyn for medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel er at man bør forsøke å finne fram til arbeidsoppgaver utenfor det etablerte arbeidsliv og uavhengig av eksisterende arbeidsplasser. Med dette unngår man for det første å fortrenge vanlig arbeidskraft, noe som til en viss grad har vært et problem innen helsesektoren i dag. For det annet åpner man mulighet for mer fleksible og utradisjonelle ordninger som gjør det lettere å løse nye oppgaver.

Ut fra dette vil disse medlemmer foreslå en siviltjeneste basert på bl. a. følgende oppgaver:

- nye former for «patruljetjeneste» innen sosialomsorgen,
- tjeneste i sivilt katastrofekorps,
- kontor- og informasjonsarbeid for fredsorganisasjoner,
- tjeneste (i Norge) i forbindelse med U-hjelpsprosjekter,
- tjeneste i prøveprosjekter for ikke-volds forsvar.

Forslaget bygger på en obligatorisk forskoleordning.

Disse medlemmer aksepterer at siviltjenesten skal ha noe lenger varighet enn den militære førstegangstjenesten. Prinsipielt bør man forsøke å få innført en ordning med repitisjonsøvelser også for de sivile tjenestepliktige. Under denne forutsetning foreslår disse medlemmer en førstegangstjeneste på 16 måneder, men 15 måneder for dem som skal tjenestegjøre i det sivile katastrofekorps. Tjenestens totale lengde bør på samme måte som for militære vernepliktige begrenses oppad til 19 måneder. Det foreslås at det blir åpnet adgang til å godkjenne utført tjeneste i fredskorps eller tilsvarende tjeneste i U-land som siviltjeneste eller militær verneplikt.

1.19

Medlemmet Grepstad går i motsetnad til medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel inn for at siviltenesta straks skal gjevast e i t f u l l t u t f r e d s b y g g a n d e f o r m å l, og legg m.a. vekt på fem moment: 1) Fredsbyggande arbeid framstår i vår verd som ei av dei viktigaste arbeidsoppgåver; 2) utnytting av dei sivile tenestepliktiges arbeidskraft, evner og motivasjon til fredsbyggande arbeidsoppgåver vil gi høve til styrking av norsk fredsinnsats både gjennom offentlege og friviljuge tiltak; 3) sivile tenestepliktige bør på lik linje med militære vernepliktige få høve til å verne om freden i si teneste, gjennom oppgåver som er akseptable og positive ut frå både dei tenestepliktige og myndighetene sitt syn; 4) ei utbygging av siviltenesta i fredsfremjande retning vil vere ei vidareføring av tidlegare prinsipielle utviklingslinjer (jfr. Innst. S. nr. 42 for 1967–68);

5) dei sivile tenestepliktige har sjølve i lang tid arbeidd for ei fredsbyggande siviltenesta.

Tenesta bør sjåast i samanheng med det positive fredsomgrep som m.a. UNESCO legg til grunn for sitt arbeid, dvs. fred forstått ikkje berre som fråvere av krig, men også fråvere av undertrykking (strukturell vald), og knytta til arbeid for å fjerne eller redusere konfliktstoff, og for å fremje utvikling, mellomfolkeleg samarbeid og forståing.

Sjølv om ei fredsbyggande siviltenesta vil vere eit beskjedent bidrag til dette formålet, representerer gruppa av tenestepliktige med 500 000–600 000 dagsverk i året, og med eit breidt spektrum av evner og kvalifikasjonar, ein vesentleg ressurs. Tiltak som dei sivile tenestepliktige ser som del av eit alternativ til ein militær tryggingspolitikk, vil for samfunnet elles framstå som viktige tillegg til denne politikken. Det treng såleis ikkje eksistere noen grunnleggande konflikt mellom dei tenestepliktige og samfunnet elles når det gjeld innhaldet i siviltenesta.

Ut frå eit fredsbyggande formål for siviltenesta går dette medlemmet inn for følgjande sentrale tenestefelt:

1. Sivilmotstand (ikkje-valdsforsvar)

Parallelt med den stadig meir destruktive utviklinga av krigsteknologien har det i dette århundret, og særleg etter andre verdskrigen, kome til synes ei veksande erkjenning av at militær kamp ikkje er det einaste motstandsalternativet i tilfelle okkupasjon eller trugsmål om okkupasjon. Historisk røynsle og samfunnsforsking har avdekka at det i systematisk og førebudd sivilmotstand ligg eit vesentleg potensiale. I mange okkupasjonssituasjonar har det oppstått – stundom i tillegg til, stundom i staden for militær kamp – ulike former for ikkje-militær motstand frå sivilfolket. Sjølv om motstanden har vore spontan og uførebudd, har kampformene vist vesentleg styrke og mogleik for vidare utvikling. Betre medvit om dei sterke og veike sider ved sivilmotstand, og systematisk førebuing av slik motstand, vil på avgjerande vis auke eit folks motstandskraft i ein eventuell konfliktssituasjon. På lengre sikt kan utbygging av sivile motstandsformer vere med å redusere militære middels rolle i internasjonale konflikter. Ein føreset at alle sivile tenestepliktige blir gitt opplæring i sivilmotstand, at spesialopplæring blir ei sentral tenestegrein i den framtidige siviltenesta, og at sivilmotstand blir dei tenestepliktiges primæroppgåve («krigsdisponering») i ein eventuell invasjons- og okkupasjonssituasjon.

2. Samarbeidstiltak på tvers av militærblokkene

Likeverdig samarbeid og positiv kontakt på ulike nivå mellom nasjonar og folkegrupper er ein grunnleggande fredsstrategi. Dei sivile tenestepliktige bør i framtida kunne nyttast til samarbeidstiltak på tvers av alliansegrensene. Ein gjer m.a. framlegg om skiping av eit internasjonalt hjelpe- og katastrofekorps organisert tosidig mellom Norge og eit Austblokkland, og i hovudsak bemanna av vernepliktig ungdom.

3. Nedrusting

Kapprustinga undergrev nasjonane sin tryggleik, medverkar til ei lang rekke krigar i verdssamfunnet, og inneber ein stadig fare for krig der supermaktene er involverte, også kjernefysisk krig. Både norske myndigheter og FN's spesialsesjon om nedrusting har lagt vekt på behovet for informasjon. Ein gjer framlegg om at det blir skipa eit informasjonskontor for nedrusting og fred, og at ein del kvalifiserte tenestepliktige kan utføre teneste ved kontoret, som vil ha som oppgåve å popularisere og spreie materiale om rustingsspørsmål til organisasjonar, arbeidsplassar, media, skular osb.

4. U-landsteneste

Ein grunnleggande konflikt i verda i dag er kløfta mellom u-land og i-land. Det har i lang tid vore arbeidd for at u-landsteneste må bli eit fullverdig tenestealternativ for militære vernepliktige og sivile tenestepliktige. I ei rekke land er ei slik ordning innført. Ordninga bør også innførast i Norge.

5. Fredsrelevante organisasjonar

Friviljuge organisasjonar utfører i dag eit viktig arbeid når det gjeld fredsbyggande tiltak, nedrusting, menneskerettar, solidaritet med undertrykte folk og grupper. Sivile tenestepliktige bør kunne utføre teneste i slike organisasjonar både innanlands og utanlands.

6. Fredsforsking

Fredsforsking, slik den har utvikla seg sia slutten av 1950-talet, har i vesentleg grad medverka til vår forståing av fred, konflikter og utvikling. Liksom i dag bør sivile tenestepliktige kunne gjere teneste i samband med praktiske og teoretiske oppgåver på dette området.

7. Sjølvberging

Industrivekstsamfunna er m.a. prega av svært låg sjølvbergingsevne, noe som gjer desse samfunna avhengig av utbygging av u-land, og gjer samfunna svært sårbare i krisesituasjonar. Sivile tenestepliktige bør kunne nyttast til sjølvbergingsoppgåver, valde ut etter kriterium som det blir gjort greie for i innstillinga.

8. Administrasjon

Den framtidige siviltenesta vil krevje ein utvida administrasjon. Til ein del oppgåver vil det vere aktuelt å nytte sivile tenestepliktige.

9. Andre oppgåver

Også ei rekke andre oppgåver og felt er aktuelle ut frå eit fredsbyggande formål for siviltenesta.

Eit overordna siktemål må vere å utnytte best mogleg den arbeidskraft, motivasjon, evner og kvalifikasjonar som dei tenestepliktige representerer i arbeid for fred. Det er grunn til å understreke at mange av oppgåvene i tenestefelta ovanfor vil vere av praktisk art eller krevje berre allmenne kvalifikasjonar. Andre vil krevje spesiell bakgrunn og utdanning.

I dag utfører 1–2 pst. av dei tenestepliktige førstegongstenesta i sivilforsvaret. Det bør også i framtida vere høve til å utføre sivilteneste på dette feltet, og også i helseberedskapen. Mens ei fredsbyggande sivilteneste blir bygd ut, vil den nåverande tenesta (med 70–80 pst. i helse- og sosialsektoren) halde fram i ein overgangsperiode på ca. 4 år.

Den framtidige siviltenesta vil krevje ei styrking og omlegging av administrasjonen. Liksom medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel ønskjer ein å bygge vidare på det administrative apparatet som eksisterer i dag. Ei fredsbyggande sivilteneste inneber at siviltenesta blir gitt same prioritet som militærtenesta, at administrasjonen utøver eit «aktivt administrativt ansvar», og at det blir skipa tiltak ut frå siviltenesta sitt fredsbyggande formål. Det bør vere eit like viktig prinsipp at dei sivile tenestepliktige blir nytta til fredsbyggande oppgåver som at militære vernepliktige blir rasjonelt utnytta innanfor militærsystemet. Det vil vere nødvendig å bygge opp ein administrativ stab med fagleg kompetanse på dei sentrale felt som siviltenesta vil omfatte. Samtidig bør det skipast eit samarbeidsutval mellom administrasjonen (JD, AST, forskulane, velferdstenesta) og andre organ og instansar som siviltenesta rører ved (UD, NORAD, osb.).

Ein går inn for at den framtidige siviltenesta omfattar 15 mnd. førstegongsteneste (3 mnd. forskule, 12 mnd. tenesteperiode) og etterfølgjande repetisjonsteneste, hovudsakleg i sivilmotstand.

Den siviltenesta som er foreslått kan byggast ut som ledd i ei differensiert vernepliktsordning (der militærteneste og sivilforsvarsteneste er berre to av fleire i prinsippet likestilte tenesteformer), eller den kan etablerast utan at vernepliktsordninga og vernepliktsomgrepet blir ajourført og revidert og gitt ei meir tidsmessig utforming.

1.20

Utvalget har i pkt. 5.4 berørt spørsmålet om verneplikt for kvinner uten å gå særlig inn på problemet. Spørsmålet kan vurderes ut fra ulike synsvinkler avhengig av den målsetning man har. Formålet med å innføre verneplikt for kvinner kan f. eks. være å tilstrebe likestilling mellom kjønnene eller å tilfredsstille Forsvarets og totalforsvarets behov for personell. Det er på det rene at kvinner fullt ut kan dekke de fleste funksjoner innen Forsvaret og de representerer derfor et betydelig beredskapspotensial.

Forsvaret har ikke i dag behov for vesentlig økt personelltilgang, og verneplikt for kvinner vil dessuten medføre betydelige praktiske problemer. Utvalget vil ikke tilrå at kvinner pålegges verneplikt bare for å oppnå likhet i forhold til menn.

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten har ikke tatt standpunkt til verneplikt for kvinner på prinsipielt grunnlag. De holder forsåvidt spørsmålet åpent.

Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel peker på at den nåværende ordning med kvinnetjenesten i Forsvaret ikke er tilfredsstillende ut fra et likhetssynspunkt, men verneplikt for kvinner på samme vilkår som menn, kan imidlertid ikke bare vurderes ut fra likhets- og likestillingsbetraktninger eller Forsvarets behov for personell til enhver tid. Disse medlemmer ønsker å avvise verneplikt for kvinner ut fra et prinsipielt syn. De faktiske forskjeller mellom kvinner og menn i dagens samfunn er så store at det ville være urimelig å pålegge kvinner ytterligere byrder. De framholder også det verdifulle i at en så stor del av befolkningen som kvinnene utgjør, ikke tar del i det militære forsvar. Kvinner over store deler av verden er bærere av en fredstradisjon som det ikke bør kastes vrak på.

Utvalget går samlet inn for ikke å tilrå at kvinner pålegges noen form for samfunnsplikt i steden for militær verneplikt. Det er vanskelig å se at dette er nødvendig ut fra rettferdighets- og likhetsbetraktninger.

1.21

Spørsmål om å åpne adgang til å godkjenne fredskorpstjeneste som verneplikt har vært oppe flere ganger. Utvalget berører dette spørsmålet i pkt. 5.5.

Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel foreslår at vernepliktige og sivile tjenestepliktige bør kunne tas opp i Det Norske Fredskorps på like linje med andre norske borgere og få tjenesten godkjent som militær eller siviltjeneste.

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten ser ikke noe samfunnsmessig behov for å åpne en slik adgang.

1.22

Fengsling av militærnektere er et problem som opptar mange. Således henstilte Amnesty International i et brev av 23. november 1973 til den norske regjering (vedlegg 6) å forandre vår militærnekterlov slik at ingen måtte bli fengslet for sin overbevisnings skyld.

Det siktes her til de militærnektere som blir straffedømt for å unnlate å møte til militærtjeneste etter å ha fått endelig avslag på sin søknad om å bli fritatt av overbevisningsgrunner. I pkt. 6.5.1 i innstillingen gir Utvalget en redegjørelse om problemet og hvilket omfang det har hos oss.

Hvorledes samfunnet bør reagere på slike nekte-

re, er et vanskelig spørsmål. Utvalget innser at så lenge militærtjeneste ikke er frivillig, vil noen kunne komme til å nekte selv om fritaksadgangen blir liberalisert.

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten kan ikke se at man kan lempe på fritakskriteriene for å redusere eller løse problemet med fengsling av militærnektere. Fritaksvilkårene må i det vesentlige utformes ut fra andre hensyn og problemstillinger. Disse medlemmer har vurdert muligheten for å erstatte frihetsstraff med dom på samfunnstjeneste, men finner at avgjørende grunner taler mot et slikt alternativ. De er blitt stående ved å foreslå at frihetsstraff opprettholdes som sanksjon. Verneretten (retten til å gjøre tjeneste i rikets krigsmakt) bør obligatorisk først fradømmes i tilknytning til en eventuell 2. gangs straffesak.

Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel har sluttet seg til de andre medlemmers konklusjon når det gjelder reaksjonsform for den som fortsatt nekter militærtjeneste etter endelig avslag på fritakssøknad. De har imidlertid et noe annet utgangspunkt for sin vurdering. Etter deres syn vil spørsmålet om reaksjonsform særlig være aktuelt ved de fritakskriterier som de øvrige medlemmer av Utvalget har lagt til grunn. Disse medlemmer mener at det så langt som overhodet mulig bør unngås å fengsle overbevisningsnektere idet årsaken til den uønskede situasjon er den realitetskonflikt som ligger under. De fritakskriterier disse medlemmer går inn for, ventes å treffe bedre både hva som er samfunnsmessig rimelig og militærnekternes egen rettsbevissthet. Dermed vil ihvertfall problemet med fengselsstraff kunne reduseres sterkt.

Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel går inn for at verneretten skal fradømmes i forbindelse med 1. gangs straffedom.

1.23

Mandatet tilsier ikke direkte at Utvalget skal foreta noen vurdering av den militære tjenestetids lengde. Når det likevel har vært opptatt av spørsmålet, har det sammenheng med at øket utnyttelse av utskrivningsstyrken vil føre til et behov for å bruke personell i større omfang enn i dag. Dette vil medføre økede utgifter enten man beholder den nåværende tjenestetid eller setter den noe ned – selv om ikke utgiftsøkningen vil bli den samme. Større styrker inne til enhver tid vil kreve flere befal og øket forlegningskapasitet selv om tjenestetiden skulle bli kortere. Et viktig moment er imidlertid at nedsettelse av tjenestetiden vil redusere kvaliteten av utdannelsen.

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten slutter seg i hovedtrekk til Tjenestetidsutvalgets hovedkonklusjoner som er referert under pkt. 8.4.2 i innstillingen.

De øvrige medlemmer ønsker ikke å ta stilling til tjenestetidens lengde for de militære vernepliktige.

1.24

Utvalget har også behandlet andre emner som for eksempel belastning ved de ulike tjenesteformer (pkt. 8.5) og spørsmål om tilleggstjeneste ved ulovlig fravær fra militær eller sivil tjeneste (pkt. 11). Når det gjelder disse emner vises det til innstillingen.

1.25

Utvalgets forslag til lovendringer er inntatt i kapittel 12.

2. Utvalgets oppnevning, sammensetning og mandat

2.1 UTVALGETS OPPNEVNING OG SAMMENSETNING

2.1.1 Utvalgets medlemmer

Utvalget ble oppnevnt ved kongelig resolusjon av 11. oktober 1974, med følgende medlemmer:
Generaladvokat Håkon Wiker (formann)
Ekspedisjonssjef Arvid Normann Barstad
Fullmektig, nå telesekretær Lillian Bekkevad
Siviløkonom Olav Terje Bergo
Kontreadmiral Bjarne Christiansen
Oberst Bjørn Egge
Forskningsassistent Jon Grepstad og
Konsulent, nå byråsjef Ingse Stabel.

2.1.2 Nytt medlem

Som følge av beordring til utlandet, ble oberst Bjørn Egge løst fra sitt verv som medlem av Utvalget fra 9. juli 1976. Som nytt medlem oppnevnte Justisdepartementet ved skriv av 18. august 1976 oberst Inge Tvedten.

2.1.3 Sekretærer

Justisdepartementet oppnevnte i oktober 1974 cand.jur. Emil Thorkildsen som sekretær for Utvalget. Han fratrådte i juni 1975, og cand.jur. Morten Ruud ble oppnevnt som ny sekretær. Såvel Thorkildsen som Ruud tjenestegjorde som vernepliktige jurister ved Generaladvokatens kontor, slik at Utvalget i den første tiden hadde sekretærer som arbeidet for Utvalget på heltid. Da Ruud gikk over i annen stilling i januar 1976 ble sekretærsituasjonen langt vanskeligere. Som hjelpesekretærer har etter tur fungert nye vernepliktige ved Generaladvokatens kontor; cand.jur. Knut Frogh Ro, cand.jur. Jan Helgesen, cand.jur. Mads Krohn og cand.jur. Johannes Faugstad.

Oberstløytnant, nå oberst Thorbjørn Bergersen tjenestegjorde etter beordring som militær sekretær for Utvalget fra september 1976 til februar 1977 og har også etter dette i noen grad bistått Utvalget i dets arbeid. Dessuten har undervisningsleder Erik Torp Såheim deltatt i Utvalgets arbeid som sekretær i en periode.

2.1.4

Utvalets medlem Grepstad ønskjer å gjere merksam på at etter hans syn har samansetnaden av Utvalet vore sterkt urimeleg i høve til det mandat som vart gitt for arbeidet. Trass i at dei aller fleste spørsmåla i mandatet, og dei spørsmål Utvalet har lagt størst vekt på under arbeidet, sorterer under Justisdepartementet og gjeld militærnekting og sivilteneste, har halvparten av medlemmene vore knytta til forsvaret gjennom militære eller administrative stillingar. Etter dette medlemets syn har dette tilhøvet medverka til at Utvalet i urimeleg grad har vore prega av militære interesser og tenkesett. Dette har etter medlemets syn vore uheldig fordi dei avgjerande moment i samband med mange av dei spørsmål mandatet reiser ikkje er av militær art.

Medlemet vil vidare beklage at Utvalet ikkje har drøfta det utvida vernepliktsomgrepet/alternative vernepliktsformer ut over spørsmålet om tilhøvet til Grunnlovas § 109.

2.2 UTVALGETS MANDAT

Utvalgets mandat framgår av den Kgl.res. av 11. oktober 1974:

«I den senere tid har Justisdepartementet fra flere hold fått henvendelser om å endre vår militærnekterlovgivning. Som svar på et grunngitt spørsmål fra representanten Anne-Lise Steinbach uttalte justisminsteren i Stortinget 6. mars 1974 blant annet:

«Tallet på søknader om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner har steget betydelig i de senere år. Søknadstallet i 1963 var 384, mens det 10 år senere i 1973 var oppe i 2.585. Langt de fleste som søker blir fritatt. 141 søknader ble imidlertid i fjor avslått. Et mindretall av disse aksepterer ikke en slik avgjørelse, og kommer i konflikt med loven med de konsekvenser representanten Steinbach beskrev.

Jeg for min del er enig i at det er grunn til å rette søkelyset mot de konflikter som her er til stede mellom enkeltes alvorlige overbevisning og samfunnets krav om at alle er like forpliktet til å verne om landet, nedfelt i Grunnlovens § 109. Imidlertid er det ikke hensiktsmessig å vurdere de spørsmål som har sammenheng med vår militærnekterlovgivning isolert uten å se spørsmålet i en videre sammenheng.

Regjeringen vil med det første oppnevne et utvalg som får til mandat å vurdere vernepliktens innhold i dagens samfunn. Utvalget skal videre vurdere militærnekterlovgivningen og overveie om det er nødvendig med endringer. Ut fra de likhetskrav Grunnloven stiller opp, regner jeg med at utvalget også vil behandle det problem som er til stede ved at en betydelig del av årskullet fritas for militærtjeneste av andre grunner enn overbevisningsgrunner».

I de senere år har vi også fått en debatt om selve vernepliktens innhold. Fra forskjellige hold har det vært hevdet at utviklingen har medført at man bør tenke igjennom om ikke også verneplikten bør få et nytt innhold i dagens samfunn. Vurderingen av slike spørsmål har naturlig og tradisjonelt blitt varetatt av Forsvarsdepartementet. De behov som Forsvarsdepartementet og Justisdepartementet her på hver sine områder har i retning av utredning, har Regjeringen funnet det hensiktsmessig å foreta

samlet i ett utvalg. Den lovgivning som eksisterer og den praksis som er bygget opp innenfor disse felter har en slik sammenknytning at problemene bør vurderes i en bred sammenheng. Forsvarsdepartementet og Justisdepartementet har drøftet disse spørsmål i fellesskap og formulert mandatet for utvalget i samsvar med de behov de to forvaltningsgrener har. I fellesskap er en også blitt enige om utvalgets sammensetning.

I overensstemmelse med foranstående foreslår Justisdepartementet – etter samråd med Forsvarsdepartementet – at det nedsettes et utvalg som gis i oppdrag å vurdere vernepliktens innhold i dagens samfunn, herunder også den sivile tjenesteplikts stilling og innhold. Når det gjelder utvalgets mandat bemerkes:

1. Grunnlovens § 109 bestemmer at «Enhver Statens Borger er i Almindelighed lige forpligtet, i en vis Tid at værne om sit Fædreland...»

   Det nærmere innhold i denne grunnlovsbestemmelse er regulert i lovgivningen om verneplikt, om heimevernet, om sivilforsvaret, om riksborgarrett og om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner.

   Utvalget skal vurdere hvorvidt den gjeldende lovgivning i hensiktsmessig grad oppfyller grunnlovens bud. Utvalget vurderer særskilt hvilke endringer det eventuelt kan komme på tale å gjøre i gjeldende lovgivning og organisasjonsmønster, både ut fra Forsvarets krav og ut fra andre samfunnsmessige hensyn som her gjør seg gjeldende. Ved vurderingen skal utvalget ha for øye de alternative tjenesteformer det kan bli tale om.
2. All mannlig ungdom er pålagt verneplikt. Det foreligger imidlertid opplysninger om at bare 70–75 pst. av de mannlige ungdomskullene nå avtjener militærtjeneste. Med vårt lands utstrekning, vår utsatte geografiske plassering og med et lavt folketall som også er ugunstig geografisk fordelt ut fra en beredskapsmessig betraktning, er det viktig at vernepliktsordningen sikrer den tilgang av personell som Forsvarets målsetting og beredskapsmessige hensyn krever. Utvalget må derfor vurdere hva som kan gjøres for å øke utnyttelsesgraden.
3. Utvalget skal vurdere om de gjeldende bestemmelser om vilkårene for å bli fritatt for militærtjeneste av overbevisningsgrunner er tilfredsstillende, og om den sivile tjenesteplikt er hensiktsmessig regulert og organisert gjennom gjeldende lovgivning og regelverk. Forutsetningen må være at de mannskaper som av overbevisningsgrunner blir fritatt for å gjøre militærtjeneste skal pålegges en tjeneste som virker rettferdig og hensiktsmessig sett i forhold til de byrder som pålegges vernepliktig ungdom for øvrig.

   Visse former for avtjening av verneplikten utenfor Forsvaret synes i dag å gi den vernepliktige mulighet til å oppnå fordeler for sin sivile eterutdanning og sitt sivile yrke. Utvalget skal vurdere berettigelsen av dette, og eventuelt foreslå endringer med sikte på å oppnå at fordelingen av byrdene til enhver tid blir oppfattet som rettferdig.
4. Utvalget bes vurdere de problemer som oppstår i dag ved overgang fra militærtjeneste til siviltjeneste etter påbegynt førstegangstjeneste.
5. Enkelte har av samvittighetsgrunner funnet ikke å kunne gjøre tjeneste i sivilforsvaret i den form dette har i dag. Det har hittil ikke vært adgang til fritak for sivilforsvarstjeneste av denne grunn. Utvalget skal vurdere om det bør åpnes adgang til slikt fritak og i tilfelle på hvilke betingelser, samt hvilken tjeneste de fritatte i tilfelle skal utføre i stedet.
6. Eventuelle forslag om å trekke en større andel av årskullene inn i militær tjeneste (jfr. pkt. 2 ovenfor) eller annen plikttjeneste, vil måtte få betydning bl. a. for arbeidskraftsituasjonen og produksjonslivet for øvrig. Selv om en ut fra rettferdshensyn måtte anse en slik utvidelse som ønskelig, bør utvalget gå nærmere inn på disse forhold, og ta hensyn til dem under sin vurdering.
7. Utvalget skal utrede den økonomiske rekkevidde for staten av de forslag som framlegges, jfr. pkt. 4 i rundskriv av 9. april 1973 fra Statsministerens kontor.

   Det forutsettes at utvalget utfører sitt arbeid i nær kontakt med Forsvarskommisjonen og at det avgir sin innstilling innen 1 år.»

2.3 UTVALGETS TOLKING AV MANDATET

2.3.1 Bør verneplikten få et nytt innhold i dagens samfunn

Mandatet reiser en rekke spørsmål av omfattende karakter. Utvalget fant det derfor tidlig nødvendig å analysere og dernest avgrense de oppgaver man sto overfor.

Et sentralt spørsmål i mandatet er hvorvidt utviklingen har medført at verneplikten bør få et nytt innhold i dagens samfunn. Det siktes her bl. a. til debatten om et «utvidet vernepliktbegrep» og «alternative vernepliktsformer». Standpunktet til dette spørsmålet vil også i en viss grad kunne influere på svarene på enkelte andre spørsmål som nevnes i den kongelige resolusjon.

2.3.2 Forutsetning om fortsatt alminnelig verneplikt for menn

Mandatet og Justisdepartementets merknader trekker opp visse forutsetninger og rammer. Den Kongelige resolusjon gir bl. a. uttrykk for følgende:

- Gjeldende lovgivning skal vurderes om den i hensiktsmessig grad oppfyller grunnlovens bud om at alle i regelen er like forpliktet til å verne om landet. Endringer i såvel lovgivning som organisa-

sjonsmønster skal sees ut fra både Forsvarets krav og andre samfunnsmessige hensyn.
- Vernepliktsordningen skal sikre den tilgang av personell som Forsvarets målsetting og beredskapsmessige hensyn tilsier. Således skal utnyttelsesgraden søkes økt.
- Mannskaper som er fritatt for militærtjeneste av overbevisningsgrunner skal pålegges en tjeneste som virker rettferdig og hensiktsmessig sett i forhold til de byrder som pålegges vernepliktig ungdom for øvrig.

Disse uttalelser gir etter Utvalgets mening uttrykk for et grunnsyn som må være styrende for arbeidet. Det framgår således at hovedregelen fortsatt skal være at mannlig ungdom skal avtjene militærtjeneste i henhold til en alminnelig verneplikt. Det skal imidlertid være adgang til fritak av visse grunner etter nærmere fastlagte kriterier. Personell som blir fritatt, skal pålegges en sivil tjeneste som virker rettferdig og hensiktsmessig sett i forhold til de byrder som pålegges ungdom som utfører militærtjeneste. Dermed blir det nødvendig for Utvalget å vurdere nærmere de aktuelle tjenesteformer.

I samsvar med hovedregelen vil Utvalget basere seg på at den alminnelige verneplikt fortsatt skal opprettholdes som prinsipp. Man tar derfor ikke opp til dyptgåendevurdering spørsmålet om andre ordninger kan tilfredsstille Forsvarets behov for personell.

2.3.3 Andre forutsetninger og rammer fastsatt i mandatet

Mandatet gir direkte uttrykk for at det er viktig at vernepliktsordningen sikrer den tilgang av personell som Forsvarets målsetting og beredskapsmessige hensyn krever. Mandatet kan også gi inntrykk av at Utvalgets vurderinger skal ha som hovedformål å finne fram til løsninger som har vernemessig verdi i videre forstand. Det kan i dag foreligge behov for personell til andre oppgaver innen samfunnet. Utvalget har imidlertid oppfattet sin oppgave dithen at dette er spørsmål som ikke primært skal søkes løst i denne Innstilling, bortsett fra det forhold som er nevnt under 2.3.2 om alternativ tjeneste for nektere.

2.3.4 Kontakt med Forsvarskommisjonen

Som det framgår av mandatet, er det forutsatt at Utvalget skal utføre sitt arbeid i nær kontakt med Forsvarskommisjonen. Formannen og den militære sekretæren har ved noen anledninger vært innkalt til kommisjonens møter og deltatt i diskusjonen av enkelte spørsmål.

Som følge av drøftinger med Forsvarskommisjonen, vil derfor Utvalget ikke behandle innholdet av den militære tjenesteordning som tjenestens innhold etc., unntatt i de tilfelle hvor det er nødvendig å se slike forhold i relasjon til byrdefordelingen.

2.3.5 Verneplikt for kvinner

Et av de spørsmål som tidlig ble reist innen Utvalget, var om kvinnelig verneplikt skulle vurderes. Dette ble tatt opp med Justisdepartementet.

I brev av 10. januar 1975 svarte Justisministeren at Utvalget ikke kunne unnlate å komme inn på dette problemområdet. Imidlertid ble det også framhevet at det var på det rene at emnet er meget omfattende og at det derfor måtte være riktig at Utvalget selv tar standpunkt til hvor dypt det ønsker å gå inn i problemene.

2.3.6 Nye lover og regler av betydning for innstillingen

Utvalget vil allerede i denne innledende del av Innstillingen peke på to forhold som har betydning for forståelsen av de vurderinger Utvalget legger fram:
- Fra 1. januar 1977 ble vernepliktsalderen nedsatt til 19 år.
- Et nytt utskrivingssystem med ny klassifiseringsordning er under utforming og vil bli satt i verk i nær framtid.

Begge disse forhold fører til at Utvalget har måttet behandle flere spørsmål som knytter seg til midlertidige situasjoner og overgangsproblemer, med de svakheter dette innebærer.

Nedsettelsen av vernepliktsalderen innebærer en ekstra årsklasse som inntil videre er planlagt forbrukt over en 9 års periode, i tillegg til de ordinære årsklasser. Det knytter seg en viss usikkerhet til i hvilken grad mannskapenes lavere alder under førstegangstjenesten vil innvirke på størrelsen av de ulike frafallsgrupper.

Den nåværende inndeling av de vernepliktige mannskaper i stridende og arbeidsdyktige vil bortfalle ved innføringen av det nye klassifiseringssystem. (En nærmere beskrivelse av dette system følger som Vedlegg I til Innstillingen.) Denne inndeling har hatt stor betydning for fordelingen av mannskapene og har bl. a. vært bestemmende for om den enkelte vernepliktige kommer til å utføre militærtjeneste eller ikke.

Inntil det nye system har vært prøvet en tid, er det ikke mulig å forutsi i detalj hvordan mannskapene vil gruppere seg. I sin analyse av de framtidige utviklingstendenser har Utvalget derfor vært nødt til å basere seg på det klassifiseringssystem som hittil har vært gjeldende. Den nåværende dyktighetsinndeling er derfor lagt til grunn for de framtidige årsklasser (stridende A, B og C; arbeidsdyktig A og B; udyktig), selv om dette klassifiseringssystem ikke lenger måtte være i bruk når vedkommende årsklasse møter til sesjon. Det tallmateriale Utvalget benytter i pkt. 8, må sees i lys av dette forhold.

2.3.7 Ulike rettsregler i krig og fred. Beredskapslovens § 3

Det er nødvendig å foreta en presisering som ikke framgår direkte av mandatet. På grunn av totalt uli-

ke faktiske forhold, vil det nødvendigvis gjelde forskjellige rettsregler for verneplikt i fred og i krig, f. eks. med hensyn til innholdet i verneplikten.

Det er ikke mulig å forutsi fullt ut hvilke behov som måtte melde seg i en eventuell væpnet konfliktsituasjon. Her er man dessuten på et felt hvor lov om særlige rådegjerder under krig, krigsfare og liknende forhold (lov av 15. desember 1950 nr. 7) griper inn. Med hjemmel i denne lovs § 3 kan Kongen fravike også lover gitt av Stortinget «når riket er i krig eller krig truer eller rikets selvstendighet eller sikkerhet er i fare og det på grunn av disse forhold er fare ved opphold». Dette kan få betydning for ulike spørsmål som Utvalget arbeider med, f. eks. adgang til fritak fra militærtjeneste og bruk av de sivile tjenestepliktige.

2.3.8 Særuttalelse fra Grepstad

Utvalets medlem Grepstad vil peike på at skal dei grunnleggande prinsipp for rettsstaten og individets rettsvern kunne realiserast på dette området, må dei militære vernepliktige og dei sivile tenestepliktige kunne ha visse for at deira grunnleggande rettar som lovgjevinga slår fast, ikkje blir oppheva «under krig, krigsfare og liknende forhold».

Lovgjevinga må vere utforma slik at dei militære vernepliktige og sivile tenestepliktige i fredstid med visse veit kva rettar og plikter dei har i ein eventuell krigssituasjon eller under liknande omstende. Sivile tenestepliktige må t.d. kunne ha visse for at den teneste dei kan påleggast i krig er av reint sivil karakter, at den står under sivil leiing og at den er utan samband med militære innretningar eller foretak, slik det blir slått fast i Lov av 19. mars 1965 om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner (§ 10, jfr. § 11). Likeins må personell som blir pålagt tenesteplikt i sivilforsvaret kunne vere trygge på at dei reglar som er gitt for sivilforsvaret si verksemd i Lov av 19. juli 1953 om sivilforsvaret ikkje blir oppheva under krig. Det same må gjelde for dei militære vernepliktige sine grunnleggande rettar.

Dei vide og generelle fullmakter som Lov om særlige rådgjerder under krig, krigsfare og liknende forhold av 15. desember 1950 gir regjeringa til å fråvike lover gitt av Stortinget, inneber at dei militære vernepliktige, sivile tenestepliktige og sivilfolket elles ikkje kan ha full visse for kva som vil vere deira lovheimla rettar og plikter under krig, krigsfare og liknande tilhøve. Både av omsyn til individets rettsvern, og på grunn av dei negative psykologiske og politiske verknader tvil eller uvisse kan ha på dette området, finn ein dette svært uheldig.

Ein vil elles peike på at Lov om særlige rådgjerder under krig, krigsfare og liknende forhold av 15. desember 1950 høyrer med blant dei lover som har skapt størst strid i etterkrigstida. Dette medlemet stiller seg på fleire punkt tvilande til om denne lova oppfyller dei prinsipp som bør gjelde for individets rettsvern. Etter dette medlemets syn er tida nå mogen for å ta lova opp til kritisk revurdering.

2.4 UTREDNINGER OG DOKUMENTER AV BETYDNING FOR UTVALGET

2.4.1 Vernepliktskomitéen av 1950

Komitéen ble oppnevnt av Forsvarsdepartementet den 22. september 1950 og avga sin innstilling med utkast til ny vernepliktslov den 21. september 1951. Daværende Generalkrigskommissær, generalmajor H. Hansson var formann. I samsvar med mandatet, la Komitéen innstillingen fra Forsvarskommisjonen av 1946 til grunn for sitt arbeid med ny vernepliktslov og heimevernslov. Komitéens innstilling ble forelagt en rekke institusjoner og organer til uttalelse. Forsvarsdepartementet sluttet seg i det vesentligste til vernepliktskomitéens innstilling og la den til grunn for sitt lovutkast som ble fremmet i Ot. prp. nr. 40 (1953), Lov om verneplikt.

Med unntak av visse mindre endringer som følge av bl. a. nedsatt vernepliktsalder, er gjeldende Vernepliktslov og Heimevernslov i samsvar med dette lovutkast.

2.4.2 Utvalget til revisjon av lovgivningen om vernepliktige sivilarbeidere av 1953

Ved kgl.res. av 16. oktober 1953 ble det oppnevnt et utvalg til revisjon av lovgivningen om vernepliktige sivilarbeidere. Formann var daværende sorenskriver Carl Fridtjof Hassel Rode. Utvalget avga sin innstilling 3. mai 1955.

En rekke departementer og institusjoner uttalte seg om innstillingen. Norges Fredsråd framla en motinnstilling.

Saken ble fremmet for Stortinget i 1958 ved Ot. prp. nr. 21 om Lov om adgang til å frita vernepliktige for militærtjeneste m.v. Justisdepartementet bygget i hovedsak på Rode-utvalgets innstilling, men foreslo en annen formulering av fritaksvilkårene. Departementet foreslo forøvrig også en del endringer, men de fleste av disse var av mer praktisk art. Det ble tilrådd at militærnektersøknader skulle avgjøres av et uavhengig lokalt organ – militærnekternemnda. Disse avgjørelser skulle overprøves av en sentral klagenemnd etter krav fra militærnekteren.

Det oppsto meningsforskjell i Justiskomitéen omkring dette forslaget, og proposisjonen ble derfor etter tilråding fra Justisdepartementet trukket tilbake ved Ot. meld. nr. 3 (1959–60). Se nærmere nedenfor pkt. 4.3.1.

Etter innstilling fra den forsterkede justiskomité vedtok Odelstinget 16. februar 1960 enstemmig å legge meldingen ved protokollen.

Enkelte av Rode-utvalgets forslag og den diskusjon som knyttet seg til disse, har hatt betydning for Vernepliktsutvalgets vurdering av de tilsvarende spørsmål.

2.4.3 Den nye militærnekterloven. En motinnstilling utarbeidet av komitéen nedsatt av Norges Fredsråd

I 1956 la Norges Fredsråd fram en motinnstilling. Denne motinnstilling drøfter alle hovedpunkter i Rode-utvalgets innstilling, men går særlig inn på vilkårene for fritak fra militærtjeneste av overbevisningsgrunner og behandlingsmåten for søknadene. I begge disse spørsmålene tar motinnstillingen sterkt avstand fra Rodeutvalgets forslag. Justisdepartementet vedla innstillingen til Ot. prp. nr. 42 om Lov om fritaking for militærtjeneste av samvittighetsgrunner (1962–63).

Argumentasjonen i motinnstillingen har vært nyttig i Vernepliktsutvalgets diskusjon omkring disse forhold.

2.4.4 Ot. prp. nr. 42 (1962–63). Lov om fritaking for militærtjeneste av samvittighetsgrunner med tilhørende Innst. O. II (1964–65)

Justisdepartementet uttalte i Ot. meld. nr. 3 (1959–60) (sml. ovenfor 2.4.2) at man ville arbeide videre med å utforme en ny militærnekterlov. En ny innstilling ble lagt fram i Ot. prp. nr. 42 (1962–63). Det nye utkast avvek sterkt fra forslaget i Ot. prp. nr. 21 (1958) vedrørende behandling av saker om fritak for militærtjeneste. Også på andre områder avvek den nye proposisjonen fra den som ble trukket tilbake. Den forsterkede justiskomité hadde visse merknader til departementets utkast. Innstillingen ble lagt fram for Odelstinget i møte 15. og 18. januar 1965. I møtet den 18. januar ba komitéformannen om at saken skulle sendes tilbake til komitéen for at de spørsmål som var reist i debatten, kunne bli nærmere overveiet.

Dette ble vedtatt av Odelstinget. Den forsterkede justiskomité la deretter fram «tillegg til Innstilling. O. II». Den fornyede komitébehandling førte ikke til noen endring i det opprinnelige framlagte lovforslag. Det var særlig § 11, som tok for seg erstatningstjenestens lengde, som var gjenstand for diskusjon. Odelstinget behandlet saken 11. februar 1965 og Lagtinget 5. mars 1965.

2.4.5 St. meld. nr. 37 (1966–67). Om arbeidsoppgaver for tjenestepliktige etter lov av 19. mars 1965 om fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner, med tilhørende Innst. S. nr. 42 (1967–68)

På forespørsel fra justiskomitéen la departementet i februar 1967 fram for Stortinget nærmere retningslinjer for arbeidsoppgaver for sivile tjenestepliktige. Bakgrunnen for meldingen var særlig den konflikt som hersket mellom de sivile tjenestepliktige og departementet i dette spørsmålet. De sivile tjenestepliktige hadde i lengre tid arbeidet for fredsrelevante tjenesteoppdrag. I stortingsmeldingen ble det skissert et spekter av ulike arbeidsoppgaver. Fra de sivile tjenestepliktiges side ble meldingen langt på vei betraktet som et tilbakeskritt. Departementet gikk i liten grad inn på fredsrelevante arbeidsoppgaver og det ble i en motinnstilling sterkt kritisert for dette samtidig som det ble rettet kritikk mot meldingen fordi den ikke formulerte et formål for siviltjenesten.

Justiskomitéen tok i noen grad hensyn til de sivile tjenestepliktiges kritikk. I Innst. S. nr. 42 (1967–68) ble det foretatt visse endringer i departementets forslag til retningslinjer og komitéen uttalte «det siktepunkt at de som blir fritatt for militærtjeneste bør kunne få adgang til å utføre annet fredsbyggende og samfunnsnyttig arbeid». Målsettingen om fredsbyggende arbeid kom i liten grad til uttrykk i de konkrete retningslinjene.

Justiskomitéen pekte ellers på at det under komitéenes arbeid hadde reist seg flere prinsipielle spørsmål, bl. a. om forskole for de sivile tjenestepliktige, mobiliseringsdisponering og adgang til fredskorpstjeneste som alternativ til sivil eller militær tjeneste. Komitéen anmodet derfor departementet om å utrede disse spørsmålene nærmere.

2.4.6 Utredning fra Tjenestetidsutvalget av 1967 (NOU 1972:32)

Ved kgl. res. av 13. oktober 1967 ble det nedsatt et utvalg for å vurdere om det er hensiktsmessig å foreta endringer i den gjeldende tjenestetidsordning, særlig tjenestetidens lengde. Utvalget skulle bl. a. ta hensyn til det ulike behov for vernepliktig personell som foreligger i alle sektorer av totalforsvaret og også utrede hvilken innflytelse eventuelle endringer av tjenestetidsordningen ville ha for det stående beredskap. Formann var stortingsrepresentant Sven Stray, senere avløst av stortingsrepresentant Per Hysing-Dahl. Utvalget avga sin innstilling 5. april 1972. Utvalget har i sin innstilling berørt en rekke forhold som kan sees i sammenheng med Vernepliktsutvalgets arbeid. Tjenestetidsutvalget konkluderte blant annet med:

Nasjonens vernekraft må utnyttes så fordelaktig som mulig og slik at alle som er skikket, har en funksjon i totalforsvaret.

Vernepliktsutvalget har videre basert seg på Tjenestetidsutvalgets konklusjoner om nødvendigheten av å opprettholde en førstegangstjeneste for vernepliktig personell i Forsvaret på henholdsvis 12 og 15 måneder.

2.4.7 St. meld. nr. 62 (1974–75). Kvinnetjenesten i Forsvaret med tilhørende Innst. S. nr. 193 (1975–76)

Forsvarsdepartementet la i denne meldingen fram hovedretningslinjer for utforming av den framtidige kvinnetjeneste i Forsvaret. Etter departementets syn skal kvinnetjenesten i denne omgang basere seg på at kvinner på frivillig basis gis adgang til å tjenestegjøre i militære stillinger av ikke direkte stridende karakter, så vel i fred som i krig. Ifølge meldingen ønsket Forsvarsdepartementet på det tidspunkt ikke å foreslå verneplikt for kvinner og henviste for øvrig til Vernepliktsutvalgets utredning.

Stortinget behandlet den 8. april 1976 St. meld. nr. 62 med Innst. S. nr. 193.

Konkrete forslag om gjennomføringen av ordningen ble lagt fram for Stortinget i Ot. prp. nr. 160 (1976–77).

2.4.8 Utredningen fra Utvalget for vurdering av det sivile beredskaps oppgaver og organisasjon. NOU 1976:43

Utvalget ble oppnevnt ved Kgl. res. av 13. september 1974 og avga sin første utredning den 17. august 1976. Formann var fylkesmann Erling Anger. I dette utvalgets innstilling er det bl. a. pekt på at spørsmålet om å opprette stående avdelinger i Sivilforsvaret vil bli vurdert av Vernepliktsutvalget.

Beredskapsutvalget finner at en slik ordning er i tråd med de synspunkter det har gitt uttrykk for med hensyn til bruk av Sivilforsvaret i fred.

2.4.8.1

Utvalets medlem Grepstad vil peike på at når Beredskapsutvalet i si første innstilling frå august 1976 uttalte støtte til eit eventuelt forslag i Vernepliktsutvalet om ståande sivilforsvarsstyrkar – basert på at sivile tenestepliktige skulle avtene førstegongsteneste i desse styrkane – hadde eit fleirtal av medlemmene i Vernepliktsutvalet ennå ikkje deltatt i drøftinga av forslaget, og Grepstad meiner at Beredskapsutvalet heller ikkje hadde kjennskap til den sterke motstanden dette framlegget ville møte frå dei sivile tenestepliktige sjølve.

2.4.8.2

Spørsmålet om stående avdelinger i Sivilforsvaret har sammenheng med det forslag som Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten framsetter om den framtidige tjenesteordning for sivile tjenestepliktige (pkt. 9.3.11).

Når det gjelder Grepstads uttalelse i pkt. 2.4.8.1 om manglende drøftelse i Utvalget vedrørende denne sak mener nevnte medlemmer at dette ikke medfører riktighet og viser i den forbindelse til pkt. 9.3.3 i innstillingen.

2.4.9 Rapporten «Verneplikt og fritak» utarbeidet ved Universitetet i Bergen

Forsvarsdepartementet anmodet våren 1973 Universitetet i Bergen om faglig bistand til en sosiologisk undersøkelse av hvordan frafallet blant de vernepliktige fordelte seg m.h.t. sosiale kjennetegn, og hvordan utskrivningssystemet virket i praksis. To medarbeidere ved Sosiologisk institutt, amanuensis Alf Inge Jansen og universitetslektor Audun Offerdal påtok seg oppgaven. Første rapport, som beskriver frafallsmønsteret blant en årsklasse vernepliktige mannskaper ble lagt fram i august 1976.

Undersøkelsen viser bl. a. at det er en tendens til at frafallet av helsemessige årsaker øker når man går fra perifere til mer tettbygde strøk. Frafall av psykiske grunner har sammenheng med bosettingsmønsteret. Det er relativt flere personer med videregående utdanning som overføres til siviltjeneste. Undersøkelsen viser videre at det er en sammenheng mellom utdanning og utsettelse. For øvrig viser det seg at frafallet øker med lengden av utsettelse.

2.4.10 St. meld. nr. 32 (1978–79) om opprettelse av forskole for sivile tjenestepliktige med tilhørende Innst. S. nr. 242 (1978–79)

Den første skissen til en forskoleordning ble presentert av Justisdepartementet våren 1970. Siden den gang har berettigelsen av skolen, dens innhold og organisering vært gjenstand for adskillig debatt.

I Innst. S. nr. 262 (1969–70) skisserte Justiskomitéen en målsetting for skolen i tre ledd: Forskolen skulle først og fremst dyktiggjøre den enkelte tjenestepliktige for den tjeneste han skulle ha. Det ble videre ansett som verdifullt at den enkelte kunne bli presentert for de problemer og muligheter som knytter seg til et arbeid for fred etter ikke-militære eller ikke-voldelige prinsipper. Endelig ble skolen tillagt en viss velferdsmessig betydning.

I St. meld. nr. 32 (1978–79) har Justisdepartementet vurdert nærmere de oppgaver som faller inn under denne målsetting. Vurderingen er foretatt på bakgrunn av den debatt man har hatt og de erfaringer man høstet under prøvevirksomheten på Ringebu fra juni 1972 til mars 1975.

I meldingen er det rådd til at Hustad leir bygges ut slik at den får en årlig kapasitet på omlag 600 sivile tjenestepliktige. Det er tatt sikte på at skolen skal være obligatorisk for de tjenestepliktige fra Vest-landet, Trøndelag og Nord-Norge. Utbygningen som er ventet å ville ta ca. 2 1/2 år, er kostnadsberegnet til 18 millioner kroner med utgangspunkt i prisnivået pr. juli 1978. Utvidelsen vil ikke medføre noen økning i innkallingstempoet.

Stortingsmeldingen er nærmere omtalt under pkt. 9.2.3 i innstillingen.

Justiskomitéen avga innstilling til Stortinget den 5. april 1979. Innledningsvis slår komitéen fast at det ikke finnes grunnlag for endring i den retten samfunnet ved lov har gitt ut fra bestemte forutsetninger, til å kunne reservere seg mot tjenestegjøring i det militære forsvar. Komitéen gir videre uttrykk for at de sivile tjenestepliktige i likhet med andre vernepliktige har rett til en forsvarlig tjenesteopplæring.

Flertallet i Justiskomitéen var av den oppfatning at St. meld. nr. 32 (1978–79) ikke er et velegnet og tilstrekkelig grunnlag for en vurdering av forskolesaker. Flertallet er klar over at spørsmålet om forskole har vært til behandling i meget lang tid og erkjenner nødvendigheten av en endelig avklaring. Det mener imidlertid at det vil være uheldig å ta avgjørelser i spørsmål som det er grunn til å regne med vil bli ytterligere belyst og utdypet i Vernepliktsutvalgets innstilling og som berører hele totalforsvaret og således også de sivile tjenestepliktige.

Mindretallet i Justiskomitéen var enig i departementets forslag om opprettelse av forskole for sivile tjenestepliktige og er tilfreds med at meldingen innebærer igangsetting av en permanent forskoleordning ved Hustad leir.

Mindretallets syn fikk tilslutning av et flertall i Stortinget.

2.5 UTVALGETS ARBEIDSMÅTE

2.5.1 Antall møter

Utvalget har i alt avholdt 47 møter.

2.5.2 Kontakter

Utvalget har hatt møter og kontakter med en rekke institusjoner og organer for å bli orientert om forhold som har tilknytning til mandatet.

Noen grupper har også hatt anledning til å legge fram for Utvalget sitt syn på enkelte av de problemer Utvalget behandler. Av disse nevnes i kronologisk rekkefølge:

- Justisdepartementet
- Informasjonssenteret for politisk militærnekting (IPM)
- Generalkrigskommisariatet
- Forskolen for sivile tjenestepliktige på Ringebu
- Dillingøy leir for sivile tjenestepliktige
- Arbeidsdirektoratet
- Direktoratet for sivilt beredskap
- Landbruksdepartementet
- Direktoratet for utviklingshjelp (NORAD)
- Miljøverndepartementet
- Norges Forsvarsforening
- 6. Divisjon
- Brigaden i Nord-Norge
- Sivilforsvaret
- Sivilarbeidernes Hovedsekretariat

Kontaktene har medført en del reisevirksomhet for Utvalget. Formannen har dessuten besøkt Hustad leir for sivile tjenestepliktige og har flere ganger vært innkalt til Forsvarskommisjonen av 1974 og hatt samtaler med Kommisjonens sekretariat. Han har videre hatt møter med formannen i Utvalget for vurdering av det sivile beredskaps oppgaver og organisasjon (Beredskapsutvalget), fylkesmann Erling Anger. Han har også fått orientering av danske og svenske myndigheter om militærnekterlovgivningen, fritaksordningen og innholdet av den sivile tjenesteplikt i de respektive land.

2.5.3 Skriv og andre henvendelser til Vernepliktsutvalget

Utvalget har mottatt en rekke henvendelser og innlegg som har hatt betydning for dets arbeid både fra enkeltpersoner og fra forskjellige grupper. Utvalget har også innhentet enkelte uttalelser og betenkninger om spesielle emner. Av disse nevnes:

- «Grunnloven og verneplikten» av cand.jur. Jan Helgesen.
- «Grunnloven og verneplikten» av professor dr.jur. Johs. Andenæs (vedlegg 3).
- «Fritakskriteriene etter § 1 i lov om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner» av konsulent Morten Ruud (vedlegg 2).
- Forsvarets synspunkter på en rekke spørsmål i forbindelse med Utvalgets arbeid (skriv av 5. november 1976 fra Forsvarets Overkommando).
- Om sivile vernepliktige i eventuell førstegangstjeneste i Sivilforsvaret (ekspedisjon av 14. september 1976 fra Direktoratet for sivilt beredskap).
- «Perspektiver på siviltjenesten. En vurdering og et forslag». Sivilarbeidernes Hovedsekretariat mars 1977.

2.6 OVERSIKT OVER BEGREPER SOM BENYTTES I INNSTILLINGEN

I framstillingen av g j e l d e n d e system er det brukt en del begreper som Utvalget anvender med følgende meningsinnhold:

- *Vernepliktig*
  Norsk mannlig statsborger etter utskrivning fra 1. januar det år han fyller 19 til utgangen av det år han fyller 44. Dessuten fremmede statsborgere, dersom Kongen bestemmer det, og konvensjon med den fremmede stat ikke er til hinder for det.
- *Utskrivningspliktig*
  Enhver mann som oppholder seg i riket og som ikke er åpenbart udyktig til militærtjeneste fra 1. januar det år han fyller 18 og inntil verneplikten inntrer eller han blir kjent fri for verneplikten.
- *Sivil tjenestepliktig*
  Vernepliktig som er fritatt for militærtjeneste etter lov av 19. mars 1965 om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner.
- *Sivilforsvarspliktig*
  Mann og kvinne mellom 18 og 65 som oppholder seg i riket, såframt militær verneplikt ikke er til hinder.
- *Årsklasse*
  Personer som er født i samme kalenderår.
- *Innrulleringsstyrke*
  Den styrke som innrulleres med henblikk på klassifisering i et bestemt kalenderår, uansett årsklasse.
- *Sesjonsstyrke*
  Den styrke som i løpet av et bestemt kalenderår behandles på og utenfor regulær sesjon.
- *Klassifiseringsstyrke*
  Den styrke som ferdigklassifiseres i løpet av et bestemt kalenderår, uansett årsklasse, inklusive de som kjennes udyktige.
- *Utskrivningsstyrke*
  Den styrke som fordeles i løpet av et bestemt kalenderår, uansett hvilken årsklasse eller klassifiseringsstyrke vedkommende tilhører.
- *Innrykksstyrke*
  Den styrke som møter fram for å avtjene første-

gangstjenesten et bestemt kalenderår, uansett hvilken årsklasse eller klassifiseringsstyrke vedkommende tilhører. I styrken inngår også de som på grunnlag av innsendt legeattest blir kjent udyktige.

– *Fellesuttak*
Årlig samlet overføring av udisponert vernepliktig personell fra forsvarsgrenene til Heimevernet, Sivilforsvaret og Politireserven og fra Heimevernet til Sivilforsvaret og Politireserven. Uttaket foretas av utskrivningsvesenet.

3. Beskrivelse av gjeldende vernepliktsordning

3.1 OVERSIKT OVER GJELDENDE LOVVERK VEDRØRENDE VERNEPLIKTSORDNINGEN I NORGE

3.1.1 Innledning

Lovregler om utskrivning og verneplikt finnes spredt omkring i lovverket. Lovgivningen tar sitt utgangspunkt i grunnlovens § 109, som i annet ledd direkte overlater til Stortinget som lovgiver å gi de nærmere regler om vernepliktens innhold innen de grenser som stilles opp i første ledd.

De någjeldende regler finnes i følgende lover:

- Lov om tjenesteplikt i politiet av 21. november 1952 nr. 3.
- Lov om Sivilforsvaret av 17. juli 1953 nr. 9.
- Lov om Heimevernet av 17. juli 1953 nr. 28.
- Lov om verneplikt av 17. juli 1953 nr. 29.
- Lov om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner av 19. mars 1965 nr. 3.

Av betydning er dessuten følgende lover og bestemmelser:

- Alminnelig borgerlig straffelov av 22. mai 1902 § 30, som på nærmere angitte betingelser gir adgang til å fradømme en person muligheten for å gjøre tjeneste i rikets krigsmakt (den såkalte «vernerett»).
- Militær straffelov av 22. mai 1902.
- Lov om norsk riksborgarrett av 8. desember 1950 nr. 3, som fastslår hvem som er norsk statsborger og dermed også vernepliktig etter vernepliktslovens § 3.
- Lov om særlige rådegjerder under krig, krigsfare og liknende forhold av 15. desember 1950 nr. 7 (beredsskapsloven).
- Lov om forsynings og beredskapstiltak av 17. desember 1956 nr. 7.

Utvalget vil ikke behandle de fem sistnevnte lover nærmere.

Det er naturlig å anse vernepliktsloven som den sentrale lov, og de øvrige lover som supplement til denne. Den videre framstilling vil derfor først ta for seg vernepliktsloven, og deretter gi en kort oversikt over reglene i de øvrige lover. En rekke av bestemmelsene i disse samsvarer for øvrig med vernepliktsloven og vil derfor bli nevnt allerede ved behandlingen av denne.

3.1.2 Lov om verneplikt

Loven omhandler verneplikten i det militære forsvar, med unntak av Heimevernet (vpl. § 1). Denne lov kommer derfor til anvendelse overfor den største gruppe av vernepliktige.

3.1.2.1

Etter endringen av 11. juni 1976 er utgangspunktet i vpl. § 3, første ledd, at norske mannlige statsborgere er vernepliktige etter utskrivning fra 1. januar det år de fyller 19 til utgangen av det år de fyller 44.

Det framgår av dette at verneplikten først inntrer når utskrivning har funnet sted. Utskrivningen omfatter innrulleringen, dvs. den første registrering av de utskrivningspliktige, dernest klassifisering etter tjenestedyktighet og øvrige forutsetninger for tjeneste i Forsvaret, og fordelingen av de tjenestedyktige til totalforsvarets forskjellige avdelinger og institusjoner. Nærmere regler om dette er gitt i vpl. kap. III og Kgl. res. av 18. desember 1970 (BUV del II kap. 2). Et sentralt punkt ved denne ordning er at vernepliktens inntreden er gjort avhengig av en kjennelse om tjenestedyktighet.

3.1.2.2

Vpl. § 3, første ledd tar utgangspunkt i begrepet «norsk mannlig statsborger» og er for så vidt i overensstemmelse med grunnlovens § 109 som taler om «Enhver Statens Borger». Imidlertid er det i vpl. § 3 annet ledd gitt adgang for Kongen til å bestemme at verneplikt skal pålegges også menn som uten å være norske statsborgere hører hjemme i riket. I Utskrivningsreglementet (UR), fastsatt ved Kgl.res. av 18. desember 1970, er i pkt. 86 bestemt følgende:

a. Norsk statsborger som også er borger av et fremmed land, er vernepliktig i Norge dersom konvensjon med den fremmede stat ikke er til hinder for det.
b. Med de begrensninger som følger av L § 3, 2. ledd kan borgere av land som det er inngått traktat (avtale/overenskomst) med om gjensidig fritagelse for eller begrensning av verneplikt, i særlige tilfelle etter personlig søknad pålegges verneplikt når de kan sies å høre hjemme her i riket. Det skal da dokumenteres at deres hjemlands myndigheter ikke motsetter seg det og at tjenesten ikke får konsekvenser for deres statsborgerforhold. Dessuten må det være sannsynlig at vedkommende vil bosette seg her i landet for godt eller vil bo her for et lengre tidsrom.
c. På samme betingelser som nevnt under b, kan borgere av land som det ikke er inngått traktat (avtale/overenskomst) med, pålegges verneplikt.

Hvem som er norsk statsborger, reguleres av Lov om norsk riksborgarett av 8. desember 1950. Det vil ikke bli gjort nærmere rede for disse reglene her.

3.1.2.3

Grunnlovens § 25 deler forsvaret i to grupper, oppbud, nemlig Linjen og Landvernet. Betydningen av denne todeling framgår av § 25, annet ledd: landvernet kan ikke benyttes utenfor landets grenser uten Stortingets samtykke. En slik inndeling i oppbud med forskjellig anvendelsesområde kan likevel ikke antas å følge av bestemmelsen for marinens vedkommende. Marinen kan derfor uten hinder av § 25 benyttes hvor som helst, også utenfor

landets grenser. I samsvar med dette foreskriver vpl. § 2 at Marinen bare består av ett oppbud. Denne ordning praktiseres også for Kystartilleriet. Flyvåpenet som grunnloven naturlig nok ikke nevner, kan heller ikke sees underlagt begrensningen i § 25. I luftvernartilleriet praktiseres – i likhet med kystartilleriet – heller ikke ordningen.

Oppbudene er sammensatt slik at de femten yngste årsklasser utgjør linjen, mens de ti eldste utgjør landvernet.

3.1.2.4

I tillegg til de faste oppbud, kan det i krig eller når krig truer, settes opp en krigsforsterkning. Tjenestepliktig i krigsforsterkningen er enhver tjenestedyktig mann fra og med det år han fyller 18 til og med det år han fyller 55, og som ikke tilhører de faste oppbud. I en situasjon hvor det er påkrevet å sette opp en krigsforsterkning, vil det i realiteten bli liten forskjell for de som er tjenestepliktige i denne og de som er vernepliktige etter vpl. § 3. I den utstrekning det er nødvendig kan nemlig tjenestepliktige i krigsforsterkningen benyttes til utfylling av de faste oppbud, jfr. vpl. § 5, annet ledd.

3.1.2.5

Utgangspunktet er at vernepliktslovens regler også gjelder for befalets verneplikt. De særregler som i denne forbindelse er nødvendige er inntatt i § 8.

Det er imidlertid naturlig først å nevne vpl. § 7; enhver vernepliktig er forpliktet til å overta den tjenestestilling i forsvaret som han blir beordret til. Vernepliktige er forpliktet til å motta høyere grad og gjennomgå den nødvendige utdannelse i denne forbindelse. Ingen kan likevel mot sin vilje beordres til stilling eller tjeneste som etter gjeldende bestemmelser er tillagt lavere grad enn den han innehar, med mindre særlige forhold i krig gjør slik beordring nødvendig.

Vpl. § 8 fastslår i første ledd at lovens regler viker for ansettelsesvilkårene når det gjelder det egentlige yrkesbefal, dvs. «fastlønte befalingsmenn i tjeneste, herunder engasjert, vervet og åremålstilsatt befal». For disse vil de militære tjenesteplikter normalt følge av ansettelsesvilkårene, og vernepliktslovens bestemmelser vil bare få betydning som et supplement.

Den ordinære vernepliktstid for befal er til og med utgangen av det år de fyller 55. Befal som trer ut av tjeneste før utløpet av denne tid, vil således kunne nyttes av forsvaret som vernepliktige, jfr. imidlertid § 8, fjerde og femte ledd. Et viktig unntak gjøres også i § 8, annet ledd, hvoretter vernepliktige som utdannes til befalingsmenn under førstegangstjeneste uten senere å ta fast ansettelse som fastlønte befalingsmenn, i fredstid følger samme regler angående verneplikt som den årsklasse de tilhører. Dette innebærer at de i fred bare er vernepliktige ut det året de fyller 44.

I krig eller når krig truer er yrkesbefal og pensjonert befal tjenestepliktige også etter fylte 55 år, jfr. vpl. § 8, fjerde ledd. For befal i Heimevernet gjelder samme regler som etter vernepliktsloven, jfr. lov om Heimevernet § 18.

3.1.2.6

Vpl. § 9 deler den vernepliktige tjeneste i fred i to ledd; ordinær og ekstraordinær tjeneste. Den ordinære tjeneste omfatter førstegangstjeneste og repetisjonsøvelser, eventuelt med befals- og annen særopplæring. Den ekstraordinære tjeneste omfatter særlige øvelser for å styrke Forsvaret, ekstraordinært vakthold og videre tjeneste som kreves for å opprettholde rettsordenen og sivilt arbeid når viktige samfunnsinteresser gjør det nødvendig, samt beredskapstjeneste når Forsvaret eller noen del av det er beordret satt på krigsfot.

Lov om Heimevernet (hvl.) gir i § 13 hjemmel for å pålegge heimevernsmenn tjeneste som tar sikte på å avverge eller begrense naturkatastrofer eller andre alvorlige ulykker. Denne tjeneste kan pålegges i tillegg til den ordinære heimevernstjeneste. Sivile tjenestepliktige kan også pålegges ekstraordinær tjeneste, jfr. lov om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner (militærnekterl.), § 11, fjerde ledd. Det heter her at dersom større deler av Hæren eller Heimevernet innkalles til ekstraordinær tjeneste, kan sivil tjeneste av samme varighet pålegges (innholdet i denne tjenesten er det samme som ved ordinær siviltjeneste).

Bestemmelsene i vpl. § 9, hvl. § 13 og i militærnekterl. § 11 innebærer ikke at alle skal ha den tjeneste som er regnet opp. Det er gitt en oversikt over og klassifisering av den samlede tjenesteplikt som lovene omfatter, det vil si arten av den tjeneste som kan pålegges. Det er ikke gitt noe direkte pålegg om tjeneste. Dette er overlatt til Stortinget som fastsetter omfang og varighet av de årlige øvelser, jfr. vpl. § 13.

Øvelsesfrekvensen og lengden av tjenesten vil derfor variere.

Tjenestetidens lengde fastsettes altså av Stortinget, (vpl. § 10, hvl. § 9 og sivilforsvarsl. § 29). Tjenestetiden for sivile tjenestepliktige fastsettes av Kongen i statsråd, men er for øvrig nøye regulert i militærnekterl. § 11. Tjenestepliktige i politireserven kan innkalles av Kongen med Stortingets samtykke, jfr. lov om tjenesteplikt i politiet § 1, annet ledd.

Tjenesten i krig er regulert i vpl. § 15. Under krigstjeneste plikter enhver å fortsette i tjenesten så lenge det er nødvendig. Tilsvarende regler er gitt i hvl. § 14, sivilforsvarsl. § 29, tredje ledd og militærnekterl. § 11, femte ledd.

Etter vpl. § 10, annet ledd kan Stortinget pålegge vernepliktige med examen artium o.l. inntil 90 dagers tillegg til tjenestetiden for opplæring til og anvendelse som befal eller spesialister. Bestemmelsen ble tidligere brukt for følgende kategorier: me-

disinere, psykologer, tannleger, teologer, farmasøyter og veterinærer.

3.1.2.7

Enhver mannlig norsk borger er i utgangspunktet vernepliktig, jfr. vpl. § 3. Etter samme paragrafs femte ledd er det likevel gjort et generelt u n n t a k fra dette: ordinerte prester i statskirken og prester og forstandere i registrerte trossamfunn er fritatt for verneplikt. Men også de personer som her fritas, vil vanligvis ha gjennomgått ordinær førstegangstjeneste, idet de først noen år etter det normale tidspunkt for avtjeningen av denne vil være kommet i en slik stilling at de går inn under fritaksregelen. Prester og forstandere som således har avtjent militærtjeneste før de ble ordinert eller tilsatt, kan med visse unntak kalles inn til tjeneste som feltprester, jfr. vpl. § 3, femte ledd og utskrivningsreglementet pkt. 85.

Dette er det eneste generelle unntak fra vernepliktен. En annen sak er at en stor gruppe fritas etter å ha blitt kjent tjenesteudyktige, vpl. § 22.

Vpl. § 17 gir Kongen adgang til å utferdige bestemmelser om at vernepliktige som på grunn av sivil stilling eller fagkyndighet finnes å burde fortsette sin virksomhet i krig, skal fritas for eller gis utsettelse med frammøte når deres avdeling settes på krigsfot. Slike regler er gitt i Kgl. res. av 9. august 1974, og de gjelder også for tjenestepliktige i Heimevernet, jfr. hvl. § 21.

Etter pkt. 6 i disse regler vil fritak eller utsettelse med frammøte ved mobilisering bare kunne gis såframt samfunnsmessige hensyn tilsier det.

Etter Stortingsvedtak av 4. juni 1966 gjelder det en s æ r l i g o r d n i n g f o r s j ø m e n n s vernepliktен. Ordningen er nærmere beskrevet nedenfor under pkt. 8.1.30. Videre blir sjømenn i utenriks fart normalt hvert år fritatt for innkalling til repetisjonsøvelse ved Stortingsbeslutning.

Etter vpl. § 11, slik den lyder etter 11. juni 1976, skal førstegangstjenesten så vidt mulig være avsluttet innen utløpet av det år den vernepliktige fyller 22. Imidlertid gir såvel § 11 i.f. som § 18 hjemmel for utsettelse med avtjening av førstegangstjenesten. (Se også militærnekterl. § 12). Etter § 11, annet ledd er det f. eks. adgang til å dele opp førstegangstjenesten for personell med utdannelse som forsvaret har nytte av. Dette gjøres spesielt for leger og tannleger.

Det er verd å merke seg regelen i vpl. § 12, annet ledd, hvoretter plikt til førstegangstjeneste bortfaller når tjenesten ikke er påbegynt innen utløpet av det år den vernepliktige fyller 28, eller, dersom forsinkelsen skyldes vedkommendes egen forsømmelse, innen utløpet av det år han fyller 33.

Militærnekterl. § 12 har en regel av samme art. Denne er likevel på vesentlige punkter forskjellig fra vernepliktslovens regel, en forskjell som kan synes noe ubegrunnet. (Om det nærmere innhold av militærnekterl. § 12, se nedenfor).

Fortolkningen av vpl. § 12 byr på visse problemer. Dette gjelder særlig spørsmålet om når forsinkelsen kan sies å skyldes den vernepliktiges egen forsømmelse. Dette kommer Utvalget tilbake til nedenfor under pkt. 8.6.

3.1.2.8

U t s k r i v n i n g e n omfatter enhver som oppholder seg her i riket, og som ikke er åpenbart helt udyktig til militærtjeneste. Plikten til å la seg utskrive inntrer 1. januar året før vedkommende vil være vernepliktig etter vpl. § 3.

Utskrivningen omfatter tre ledd, vpl. § 22:

I n n r u l l e r i n g e n. Denne skal som hovedregel foretas i begynnelsen av utskrivningsåret, vpl. § 25.

K l a s s i f i s e r i n g. Denne skjer etter tjenestedyktighet og øvrige forutsetninger for tjeneste i Forsvaret. Klassifiseringen skjer normalt på sesjon, vpl. §§ 26 flg., og foretas av en klassifiseringsnemnd bestående av krigskommisaren eller en offiser, en lege og så vidt mulig en psykolog.

Om f o r d e l i n g e n av de tjenestedyktige til de forskjellige rulleførende avdelinger og institusjoner i forsvaret, se vpl. § 33 flg.

Utskrivningsvesenet ledes av Generalkrigskommisaren, som står direkte under Forsvarsdepartementet. Riket er videre inndelt i Krigskommisariater, under ledelse av en krigskommisar som forestår utskrivningen, vpl. § 23.

Hver kommune utgjør en innrulleringskrets, hvor innrulleringen utføres med bistand av en nemnd (innrulleringsnemnda), vpl. § 24.

3.1.2.9

Vernepliktslovens kap. IV, p å l e g g e r d e n v e r n e p l i k t i g e v i s s e p l i k t e r som har sammenheng med behovet for en effektiv gjennomføring av vernepliktslovens øvrige regler. Det dreier seg her bl. a. om plikt til å gi melding om flytting, bortreise, utvandring, påmønstring i utenriks fart osv., plikt til å møte ved sesjon, å la seg underkaste legeundersøkelse m.m. Tilsvarende regler er gitt i hvl. § 24, sivilforsvarsl. § 27 og militærnekterl. § 17.

I vpl. § 46 er hjemlet en plikt for offentlige myndigheter, arbeidsgiver m.fl. til å gi opplysninger angående menn mellom 17 og 45 år som er knyttet til dem eller registrert hos dem.

Overtredelse av bestemmelsene i vpl. kap. IV, er belagt med straff, jfr. lovens kap. V.

3.1.3 Lov om Heimevernet

3.1.3.1

Heimevernet er en del av det militære forsvar og skal fortrinnsvis delta i vernet av hjemtrakten, jfr. hvl. § 1. Heimevernets oppgaver er i stor grad knyttet til Hæren, men også i noen grad til de øvrige forsvarsgrenene. Den nærmere organisasjon av

Heimevernet fastsettes av Kongen, med Stortingets samtykke.

Heimevernets organisasjon er tilpasset oppgavene. Gjennomføringen av disse krever utpreget lokalkunnskap og betinger derfor en sterkt desentralisert organisasjon. Heimevernet har et permanent ledelsesapparat i fred og baserer seg på meget hurtig mobiliserbare enheter. Mannskapene har personlig utrustning, våpen og beredskapsammunisjon i sine hjem. Målet er å ha en eller flere HV-avdelinger i hver bygd.

3.1.3.2

Personell til Heimevernet rekrutteres av såvel pliktige som frivillige.

Etter någjeldende bestemmelser skal deler av det personell forsvarsgrenene ikke har behov for i sine mobiliseringsoppsetninger, overføres til Heimevernet. Det er formelt sett ikke satt noen endelig øvre grense for Heimevernets styrke.

Pliktig til å gjøre tjeneste i Heimevernet er for det første vernepliktige som ikke forutsettes innkalt til annen militærtjeneste. Dette er i første rekke personell som overføres til Heimevernet gjennom fellesuttak, og som helt eller delvis har avtjent førstegangstjeneste i sin forsvarsgren. Dessuten blir Sjøheimevernet tilført en del personell som etter å ha utført rekruttskole, blir overført til HV.

Hvl. § 4, første ledd nr. 2 pålegger tjenesteplikt i Heimevernet for vernepliktsfrie i vernepliktig alder, samt for menn over vernepliktig alder til og med det år de fyller 55. Forutsetningen er at de er kjent dyktige for Heimevernstjeneste og ikke er eller ville ha vært fri for verneplikt på grunn av statsborgerlige forhold. For så vidt de samme krav er oppfylt, har i krig også menn under vernepliktig alder tjenesteplikt i Heimevernet fra og med det år de fyller 18.

Av de grunner som er nevnt ovenfor, skal i første omgang menn i vernepliktig alder pålegges heimevernstjeneste, deretter menn over vernepliktig alder.

Etter hvl. § 5 kan også frivillige antas til tjeneste. Disse har samme plikter og tjenestevilkår som pliktige heimevernsmenn.

3.1.3.3

I likhet med vpl. § 10 er det i hvl. § 9 bestemt at varigheten av tjenesten i fred skal fastsettes av Stortinget (om tjenestens lengde se nærmere nedenfor under pkt. 8.1.25).

Utover den ordinære tjeneste kan tjenestepliktige i Heimevernet etter hvl. § 13 pålegges å ta del i arbeid som tar sikte på å avverge eller begrense naturkatastrofer eller andre alvorlige ulykker.

I krig, eller når krig truer, kan heimevernsmenn pålegges sammenhengende tjeneste så lenge forholdene gjør det nødvendig, jfr. hvl. § 14. Paragraf 16 har en bestemmelse om at slik tjeneste skal fordeles mest mulig jevnt på de heimevernsmenn som står til rådighet.

Som ledd i opplæringen kan tjenestegjørende i Heimevernet beordres til tjeneste i andre deler av Forsvaret (§ 17). Dersom det er behov for det, kan også heimevernsmannskaper med spesiell stilling eller utdannelse pålegges å tjenestegjøre ved militære avdelinger utenfor Heimevernet ved mobilisering eller krig, jfr. § 15.

3.1.4 Lov om Sivilforsvaret

3.1.4.1

Sivilforsvaret skal, jfr. lovens § 1, planlegge og sette i verk tiltak av ikke-militær art som tar sikte på å forebygge skade på sivilbefolkningen ved krigshandlinger eller råde bot på slik skade. Sivilforsvaret skal også i en viss utstrekning forebygge og råde bot på skader som ikke skyldes krigshandlinger.

Sivilforsvaret hører administrativt under Justisdepartementet. Til sikring av samarbeidet med andre myndigheter, institusjoner og organisasjoner skal det ifølge lovens § 6 opprettes et sivilforsvarsråd. Riket er videre delt inn i distrikter, med hver sin distriktssjef. Hvert politidistrikt utgjør en sivilforsvarskrets, med politimesteren som kretssjef. Endelig kan det innenfor den enkelte krets organiseres lokale sivilforsvar for byer eller tettsteder.

3.1.4.2

Sivilforsvarslovens kap. IV har bestemmelser om tjenesteplikt i sivilforsvaret. Menn og kvinner mellom 18 og 65 år som oppholder seg i riket, kan pålegges tjenesteplikt i sivilforsvaret, § 23. For å beskytte den enkelte faste eiendom eller folk eller gods der (kap. VI) kan dessuten personer over 65 år pålegges tjenesteplikt i sivilforsvaret. Sivilforsvaret kan også anta frivillige til tjeneste, § 23, tredje ledd.

§ 25 bestemmer at vernepliktig ikke kan kalles inn til eller beholdes i tjeneste i sivilforsvaret når han derved hindres i å utføre sin militære tjeneste.

Sivilforsvaret tilføres personell på forskjellige måter, jfr. nedenfor under pkt. 8.1.31. Etter lovens § 29, annet ledd fastsetter Kongen med Stortingets samtykke tjenestetiden i fred.

3.1.5 Lov om tjenesteplikt i politiet

Politireserven er betegnelsen på en personellgruppe som etter bestemmelsene av Kongen kan pålegges tjeneste i politiet når militær beredskap eller mobilisering helt eller delvis er satt i verk, eller under andre bestemte forhold, f. eks. naturkatastrofer.

Tjeneste i politireserven er hjemlet i lov av 21. november 1952 nr. 3. Etter § 1 kan alle menn som etter sivilforsvarsloven er pliktige til å gjøre tjeneste i sivilforsvaret, i stedet pålegges tjeneste i politireserven. Rekrutteringen til politireserven skjer i første rekke fra forsvarsgrenene ved fellesuttaket, jfr. pkt. 8.1.32.

Etter § 1 er maksimal øvingstid for mannskapene 72 dager, iberegnet repetisjonsøvelser.

3.2 OVERSIKT OVER VERNEPLIKTSORDNINGEN I ANDRE LAND

3.2.1 Problemer ved å sammenligne ordningen i de enkelte land

Utvalget har i den grad det har vært mulig søkt å innhente opplysninger om vernepliktsordningen, og herunder synet på militærnekting i en rekke land. Etter Utvalgets mening er det imidlertid vanskelig å sammenligne forholdene i de forskjellige stater. Hvilke løsninger som er valgt, er ofte betinget av et lands militærpolitiske og strategiske situasjon (sml. nedenfor under pkt. 6.1).

Selv ikke en sammenlikning av forholdene i Skandinavia vil kunne gjennomføres fullt ut, på grunn av forskjellige faktiske forutsetninger. Norges spesielle sikkerhetspolitiske og strategiske situasjon har ført til et krav om en stående styrke og en prioritering av forsvaret i den nordlige landsdel. Som følge av landets befolkningsstruktur, innebærer dette en forflytning av vernekraft fra sør til nord. Landets geografiske utstrekning og de begrensede personellressurser innskrenker våre muligheter til en tilsvarende ønsket dekning i andre deler av landet. Utskrivningsstyrken må derfor utnyttes maksimalt. Vernepliktsordningen og debatten om militærnekting må nødvendigvis være preget av disse forhold.

I Danmark inngår et stort antall frivillige (vervede) i det menige personellkorps. Av et antall på ca. 23 000 menige på årsbasis, er ca. 11 000 vervede. Med 9 måneders førstegangstjeneste innebærer dette at det militære forsvar bare har behov for 14 200 vernepliktige fra en gjennomsnittlig sesjonsårgang på 35 750 mann. I tillegg kommer 1 600 til Sivilforsvarskorpset. Et slikt årlig overskudd på ca. 9 500 tjenestedyktige vil nok også prege myndighetenes syn på vernepliktsordningen og også til militærnekterproblematikken.

Karakteristisk for Sverige er at såvel utdanning som tjenestegjøring under førstegangstjenesten skjer ved tjenestesteder som gjerne ligger i nærheten av soldatens hjemsted. Tjenestetiden er for øvrig av varierende lengde. Sverige har ikke større stående operative enheter som er forlagt i en annen landsdel enn hvor hovedparten av mannskapene er bosatt.

Et moment av betydning er også at landet baserer seg på annen sikkerhetspolitisk løsning enn Danmark og Norge.

Siden de militærstrategiske forutsetninger er forskjellige fra land til land, kan verneplikts- og fritaksordninger ikke sammenlignes direkte når det gjelder de praktiske sider. Sett fra en prinsipiell synsvinkel er det imidlertid sider ved vernepliktsordningen i andre land som har verdi ved en vurdering av norske ordninger.

3.2.2 Kilder for oversikten

Utvalget skal i det følgende gi en oversikt over Vernepliktsordningen i en del andre land. Den følgende oversikt baserer seg dels på opplysninger Utvalget selv har innhentet, dels på en artikkel av Patricia Schaffer og David Weissbrodt: «Consentious objection to military service as a human right» (*The Review*. utgitt av International Commission of Jurists, nr. 9, desember 1972).

3.2.3 Kort tallmessig oversikt

I denne artikkelen framgår at av 151 land har 84 en eller annen form for tvungen verneplikt. Av disse har 24 stater lovhjemlet adgang til en eller annen form for militærnekting på samvittighetsgrunnlag. 10 av disse hører hjemme i Vest-Europa. I 12 land har man administrativt godkjent et eller flere tilfelle av militærnekting uten uttrykkelig lovbestemmelse.

3.2.4 Sverige

Verneplikten er i Sverige fastslått gjennom Värnpliktslagen av 30. desember 1941. Vernepliktig er mannlig svensk borger fra og med det år han fyller 18 til og med det år han fyller 47. Førstegangstjenestens lengde varierer en del, avhengig av tjenestens art og behovet for opplæring. Det er en klar målsetting at tjenesten skal utføres i nærheten av den vernepliktiges hjemsted. En stor del av de vernepliktige fra de mest folkerike områder (Stockholm og Göteborg) må imidlertid tjenestegjøre ved avdelinger i Norrland eller Gotland, ettersom tilgangen på mannskaper er begrenset i disse områdene. Den vernepliktige er pålagt å møte til innskrivning tidligst det år han fyller 18. Man etterstreber en tidligst mulig avtjening av førstegangstjenesten. Normalt skal ingen innkalles til førstegangstjeneste senere enn det år han fyller 21. Den som på grunn av studier eller av andre årsaker ønsker utsettelse, kan få dette etter søknad. Utsettelse gis for ett år av gangen, og for utsettelse etter 24 års alder kreves særlige grunner. Særlige regler om utsettelse gjelder for elever ved sjømannsskoler og sjøbefalsskoler, for ansatte i handelsflåten og reindriftssamer. Avslag på søknad om utsettelse kan påklages til «Värnpliktsnämnden».

«Lag om vapenfri tjänst» av 4. juni 1966 hjemler adgang til fritak for militærtjeneste. Loven ble på flere punkter endret ved lov av 2. juni 1978. Betingelsene for fritak fastslås i lovens § 1 som nå lyder slik:

«Värnpliktig äger enligt denne lag erhålla tilstand att fullgöra vapenfri tjänst i stället för vernpliktstjänstgöring, om det kan antagas att bruk av vapen mot annan är så oförenligt med den värnpliktiges allvarlige personlige övertygelse att hann icke kommer att fullgöra värnplikten.

Värnpliktig som erhållit tilstånd til vapenfri tjänst benämnes vapenfri tjänstpliktig».

Det avgjørende er altså om søkerens overbevisning er uforenlig med bruk av våpen mot annen i vernepliktssituasjonen. At han f. eks. i nødsituasjoner kan være villig til å bruke våpen hindrer ikke fritak. Loven sikter til den vernepliktiges reaksjon om samfunnet tvinger ham til å bruke våpen. Her godtas imidlertid ingen relativisering, vegringen må være uavhengig av formålet for voldsbruken. Kan søkeren delta i visse kriger, visse former for vold eller krig eller vold for visse formål, kan han ikke fritas. Videre skal det presiseres at det er våpenbruken som er avgjørende, at andre sider ved verneplikten er uforenlige med hans overbevisning kan ikke begrunne fritak. Våpenvegringen må dessuten knytte seg til respekten for menneskelivet og dets ukrenkelighet.

Søkerens overbevisning må være alvorlig og personlig. Dette er i utredningen presisert dithen at den må ha «en sådan fasthet att den rimeligen vidhålles även inför socialt tryck i en krissituasjon för samhället».

Begrunnelsen for overbevisningen er i prinsippet uten betydning. Det er således ikke bare religiøst begrunnede nektelser som godtas. (For øvrig har hoveddelen av søknadene siden 1968 hatt en hovedsakelig ikke-religiøs begrunnelse).

Bevisbyrden for at overbevisningen tilfredsstiller betingelsene tilligger søkeren. Av forarbeidene framgår det imidlertid at denne ikke skal være tung. I Forsvarskommitéens innstilling presiseres dette dithen at det gjelder «att finna fog för antagande att den sökande har ett eget, varaktigt engagement i den avgörande frågan...»

Søknad om fritak skal være skriftlig og inneholde de opplysninger og grunner søkeren vil påberope seg samt ønsker om tjenestegjøring. Den behandles av «Vapenfrinämden», som består av syv medlemmer, alle sivile, utnevnt av regjeringen. Nemndens ordfører skal ha dommererfaring. (Øvrige medlemmer kommer fra Riksdagen, LO, TCO, SACO, politiske ungdomsorganisasjoner, statskirken og frikirkene. Også en militærpsykolog og en lege inngår i nemnden.)

Før søknaden behandles av «Vapenfrinämnden» gjennomgår søkeren et muntlig intervju med en «utredningsmann», disse er først og fremst personer med psykologisk utdannelse eller erfaring fra sosial og kurativ virksomhet. De er dels deltids – dels heltidsansatte. Intervjuet har til formål å gi «Vapenfrinämnden» et så allsidig og fullstendig grunnlag som mulig for dens avgjørelse. Nemndens avgjørelse kan påklages til regjeringen.

I forbindelse med revisjonen i 1978 ble spørsmålet om innvilgning av søknader om våpenfri tjeneste uten noen form for prøving tatt opp. Som det framgår av ovenstående ble imidlertid dette alternativ forkastet.

For medlemmer av sekten «Jehovas vitner» gjelder en særordning. Fastslås det at man tilhører sekten, innkalles man ikke til vernepliktstjeneste.

Den som første gang søker våpenfri tjeneste, innkalles ikke til ordinær militærtjeneste før søknaden er prøvet. Fremmes søknaden mens den vernepliktige er inne til tjeneste, dimitteres han straks om ikke særlige grunner tilsier noe annet.

Innvilges søknaden, skal den tjenestepliktige iflg. § 2 plasseres «i verksamhet, som är betydelsesfull för samhället under beredskap och krig». Presiseringen «under beredskap och krig» som kom til i proposisjonen, anses ikke for å være til hinder for tjenestegjøring innenfor naturvernvirksomhet. Dessuten ble det forutsatt at formell krigsplassering allerede i fred ikke skulle være noe absolutt krav. Endringen av § 2 i 1978 skal innebære en økning av tjenestegjøringsalternativene i forhold til den tidligere ordning. Hovedalternativet skal være utdannelse og tjenestegjøring innen sivilforsvaret, men mulighetene holdes også åpne for tjenestegjøring hos andre offentlige myndigheter. Etter godkjennelse av regjeringen kan også foreninger og stiftelser være alternativer. I proposisjonen forutsettes det at tjenestegjøring innen politiske foreninger ikke skal være noe alternativ. Også tjenestegjøring utenlands i utviklingshjelpens regi avvises.

Innkalling, plassering og administrasjon av de tjenestepliktige tilligger Arbetsmarknadsstyrelsen. Ved plasseringen skal det tas hensyn til den enkelte tjenestepliktiges egnethet og ønsker. Tjenestens totale varighet skal være mellom 395 og 420 dager. (Dette kan sammenlignes med total tjenestetid i hæren som for størsteparten av de vernepliktige er på ca. 317 dager, men som kan komme opp i ca. 553 dager.)

Våpenfrie tjenestepliktige har i dag en førstegangstjeneste med grunnutdannelse på 345 dager og tre repetisjonsøvelser à 25 dager.

Den som ikke har fått innvilget søknad om våpenfri tjeneste og som fortsatt nekter, og den som har fått innvilget søknaden, men som nekter å utføre våpenfri tjeneste, er henfallen til straff («påföljd»). Den sakkyndige komité foreslo innføring av dom på samfunnstjeneste i sivilforsvaret som reaksjon på slike nektelser. I proposisjonen avvises dette og det forutsettes at førstegangsnektere bør dømmes til bot og betinget fengsel, mens annengangsnektere bør få ubetinget fengsel i normalt minst fire måneder. Videre forutsettes det at den tjenestepliktige etter dette ikke bør innkalles mer. Så vel forsvars- som justiskommitéen sluttet seg til dette, men understreket at forutsetningene i proposisjonen ikke kunne være bindende for domstolene og at disse må foreta en individuell prøving av de enkelte tilfelle.

3.2.5 Danmark

Den danske lov om verneplikt er av 11. juni 1954. Regler om adgang til fritak for militærtjeneste er gitt i lov av 20. mai 1933.

Vernepliktslovens § 1 fastslår at «Enhver dansk mand er værnepligten undergivet».

Med tjeneste i forsvaret forstås foruten vanlig miuitærtjeneste også tjeneste i hjemmevern og sivilforsvaret. Plikt til å framstille seg for sesjon inntrer det år den vernepliktige fyller 18.

Tjenestetiden er 12 måneder. Vernepliktige som ikke innen fylte 32 år har påbegynt avtjening av verneplikten, kan kun innkalles til tjeneste i hjemmevernet.

Utsettelse med avtjening av førstegangstjenesten kan normalt gis inntil utgangen av det år den vernepliktige fyller 26, når det godtgjøres at slik utsettelse vil være av særlig betydning for vedkommendes utdannelse eller av andre særlige grunner. Tilsvarende regler gjelder for vernepliktige som er overført til sivilforsvaret eller har fått fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner, vernepliktslovens § 26.

Etter ovennevnte tidspunkt kan utsettelse gis dersom det godtgjøres at utsettelsen vil være av avgjørende betydning for den vernepliktiges, eller hans pårørendes, velferd. Utsettelse etter denne bestemmelse gis for ett år av gangen, og kan tilstås i alt tre ganger. Dersom de samme velferdsgrunner fortsatt foreligger også etter tredje gangs utsettelse, kan den vernepliktige fritas for avtjening av verneplikten, men er pliktig til å gjøre tjeneste i hjemmevernet.

Vernepliktige, som av samvittighetsgrunner ikke ønsker å bære våpen, kan søke om fritak fra militærtjeneste. Fritakskriteriet er angitt i sivilarbeiderlovens § 1:

«Værnepligtige, for hvem militær tjeneste af enhver art efter foreliggende oplysninger må anses for at være uforenlig med deres samvittighet, kan af indenriksministeren efter forhandling med forsvarsministeren fritages for militær tjeneste mod at anvendes til andet statsarbejde, der dog ikke må tjene militære formål.»

Det er på det rene at dette fritakskriteriet praktiseres liberalt og at en stor andel av de som søker seg fritatt, får søknaden innvilget. Utvalget viser i denne forbindelse til pkt. 3.2.1

Søknad om fritak skal sendes den utskrivningskrets hvor søkeren har sin bopel senest 8 dager før den dag han er innkalt til sesjon. I søknaden skal anføres og nærmere redegjøres for hvorfor søkeren ønsker seg fritatt. Opplysningene skal attesteres av to personer som kjenner søkeren godt. Vernepliktig som allerede er utskrevet til tjeneste i forsvaret, men ennå ikke har påbegynt denne, kan søke om fritak før han møter til tjeneste. Han vil da bli innkalt til ny sesjonsbehandling, hvor søknaden vil bli behandlet.

Fra sesjonen avgis innstilling om hvorvidt fritak bør gis. Endelig avgjørelse er tillagt innenriksministeriet, men myndigheten er delegert til «Styrelsen for civil værnepligt».

Med virkning fra 1. juli 1975 er det ikke lenger adgang til å søke om overføring til sivilarbeide mens den vernepliktige utfører militærtjeneste.

Vernepliktige som overføres til sivilarbeid, vil normalt bli innkalt til et kortvarig opphold på en skole for sivile vernepliktige. Oppholdet tar sikte på å gi en alminnelig orientering om tjenesten, herunder om muligheten for utplassering, samt undervisning i fag som kan ha betydning for den senere utplassering. Skolen varer i fire uker. Sivilarbeiderne overføres deretter etter eget valg enten til en leir, eller til utplassering ved institusjoner i sosial- eller kultursektoren. Omtrent 90% velger det sistnevnte alternativ. Sivile tjenestepliktige kan også søke om å få gjøre tjeneste i sanitetstroppene (Forsvarets Lægekorps). Man kan også søke om overføring til sivilforsvaret. Denne tjeneste er organisert på samme måte som vanlig militærtjeneste, men det gis ikke opplæring i våpenbruk og andre militære disipliner. I sanitetstroppene er det likevel en viss opplæring i våpenbruk.

Overføring til sivil tjeneste kan også skje etter avtjent førstegangstjeneste. Den tjenestepliktige innkalles i så fall til sivilarbeid i 6 uker.

Etter lov av 4. juni 1970 er det gitt adgang for vernepliktige som ennå ikke har møtt til tjeneste, å avtjene verneplikt i form av arbeid i utviklingshjelpen. Tjenestetiden er i dette tilfelle to år pluss tre måneders forutgående utdannelse.

3.2.6 Finland

Den finske vernepliktslov er av 15. september 1950.

Vernepliktig er enhver finsk mann (§ 1). Tjenestetiden er normalt 240 dager. Etter avtjent førstegangstjeneste overføres man til reserven, hvor man står inntil utgangen av det år man fyller 50. I denne periode innkalles man normalt til sammenlagt 40 dagers repetisjonsøvelse. Vernepliktige som ikke overføres til reserven, tilhører landvernet til utgangen av det år de fyller 60.

Utsettelse med avtjening av førstegangstjeneste kan gis for inntil 3 år, dersom dette anses nødvendig av hensyn til den vernepliktiges utdannelse, økonomi eller andre personlige grunner.

Spørsmålene om fritak fra vanlig militærtjeneste av overbevisningsgrunner er regulert i lov «om vapenfri tjänst och civiltjänst» av 21. februar 1969. Fritaksvilkårene er angitt i lovens § 1:

«Värnpliktig, som av allvarliga samvettskäl, vilka grunda sig på religiös eller etisk övertygelse, hindras att fullgöra sin värnplikt i den ordning, som är stadgat i värnpliktslagen, må befrias från vapentjänst i fredstid. Den som befrias från vapentjänst skall fullgöra vapenfri tjänst eller civiltjänst på sätt i denne lag stadgas.»

Søknad om fritak skal innleveres skriftlig og skal angi den begrunnelse søkeren vil påberope. Søkeren skal også opplyse om han av samvittighetsgrunner anser seg ute av stand til å gjøre våpenfri tjenes-

te i forsvaret eller siviltjeneste. En attestasjon om alvoret i søkerens overbevisning, avgitt av et religionssamfunn eller av annen pålitelig instans/person, skal følge søknaden.

Søknaden avgjøres av «Värnpliktsprövningsnämnden», som består av fem medlemmer. Formannen skal ha erfaring som dommer, og blant de fire øvrige medlemmer skal være en offiser i aktiv tjeneste med minst stabsoffisers rang, en psykiater og en representant fra Justisdepartementet.

Nemndens avgjørelse kan påklages til Forsvarsdepartementet, dog ikke hvis avgjørelsen går ut på beordning til sivil tjeneste. Forsvarsdepartementets avgjørelse er endelig.

Den som blir fritatt for vanlig militærtjeneste, skal primært utføre våpenfri tjeneste i forsvaret. Dersom han heller ikke kan godta dette, skal han utføre sivil tjeneste i statsforvaltningen, ved sykehus, eller ved sosiale institusjoner under kommunal ledelse.

Våpenfri tjenestepliktig i forsvaret får et tillegg i tjenestetiden på 90 dager. Tillegget for de sivile tjenestepliktige er 120 dager.

De våpenfrie tjenestepliktige tjenestegjør først og fremst i saniteten, som ordonanser, sekretærer, ved kjøkken og proviantlager, depoter og reparasjonsverksteder. De sivile tjenestepliktige gjør tjeneste ved flyplassenes brannkorps, sivilforsvarsskolen, sykehus, fengsler, vegvesen og vassdragsvesen samt en del andre statsinstitusjoner. Kun de ved de to førstenevnte plasser gis spesiell opplæring.

Vernepliktig som nekter å utføre også siviltjeneste, blir satt til soning av fengselsstraff i vanlig straffeanstalt. Det dreier seg særlig her om Jehovas Vitner.

3.2.7 Forbundsrepublikken Tyskland

Den tyske vernepliktslov er av 28. juli 1956. Loven har imidlertid siden den gang vært gjenstand for så vel revisjoner som politisk strid.

Forbundsrepublikken Tyskland baserer seg på alminnelig verneplikt for mannlige borgere. Førstegangstjenesten varer 15 måneder. Da man i dag har et overskudd på vernepliktige i forhold til forsvarets behov, avtjener et større antall ikke førstegangstjenesten. Vernepliktsloven åpner dessuten muligheter for plassering i sivilforsvaret («Ziviler Bevölkerungsschutz») og for avtjening av tjeneste i utviklingshjelpen i stedet for avtjening av militær førstegangstjeneste.

Tjenestepliktig som finner ikke å kunne avtjene militærtjeneste av samvittighetsgrunner, kan søke seg fritatt. Retten til militærnekting er fastslått allerede i grunnlovens art. 4.3 hvoretter ingen kan tvinges mot sin samvittighet til krigstjeneste med våpen. «Niemand darf gegen sein Gewissen zum Kriegsdienst mit der Waffe gezwungen werden». Etter vernepliktslovens § 25 fritas man fra tjenestegjøring i Forsvaret dersom nektelsens skyldes at deltakelse i enhver våpenanvendelse mellom stater strider mot ens samvittighet. «Wer sich aus Gewissengründen der Beteiligung an jeder Waffenanwendung zwischen den Staaten wiedersetzt und deshalb den Kriegsdienst mit der Waffe verweigert, hat...» Tilfredsstilles dette kriterium, har man valget mellom siviltjeneste utenfor og våpenløs tjeneste innenfor forsvaret.

Søknad om fritakelse rettes til utskrivningsvesenet «Kreiswehrersatzamt». I første instans behandles den av en prøvingsnemnd «Prüfungsausschuss», sammensatt av en juridisk erfaren ordfører – uten stemmerett – utpekt av forsvarsministeren, ett medlem utpekt av «Landesregierung» og to parlamentarisk valgte medlemmer. Normalt treffer prøvingsnemnden den endelige avgjørelse, men den kan ankes videre til en ankenemnd, «Prüfungs kammer», og videre til «Verwaltungsgericht» og «Bundesverwaltungsgericht». Reglene om saksbehandling ble endret i 1977. Søknadene om fritakelse skulle ikke lenger være gjenstand for overprøving fra myndighetenes side.

Militærtjeneste og siviltjeneste ble altså i realiteten stillet likt. Ved forfatningsdomstolens dom av 13.4.78 ble denne ordning imidlertid kjent forfatningsstridig. Ordningen stred mot grunnlovens prinsipp om alminnelig verneplikt. Forslag om ny prøveordning er ventet, men foreligger så vidt vites ikke. Den gamle ordning gjelder derfor inntil videre. Fritatte kan som nevnt velge mellom siviltjeneste utenfor og våpenløs tjeneste innenfor Forsvaret. Siviltjenesten varer 16 måneder. Avtjening skjer først og fremst innen sosialsektoren, f. eks. på sykehus og aldershjem. Arbeidsplasser finnes dessuten innen brannvern og reparasjonstjeneste. Sivile tjenestepliktige krigsplasseres ikke, men de regnes som en tilgang til totalforsvarets sivile deler. Særskilt utdannelse av de tjenestepliktige skjer ikke. Det gis bare enkel introduksjonsutdannelse på de respektive arbeidsplasser.

Nekter militære tjenestepliktige som ikke er fritatt etter § 25, eller sivile tjenestepliktige å avtjene sine respektive tjenester, idømmes normalt fengselsstraff fra én måned opp til et par år. Gjentatt straffeforfølgning forekommer, men som regel ikke mer enn tre ganger.

Antall fritakssøknader varierte i perioden 1972 til 1976 mellom 32 565 og 40 618. Endringen av saksbehandlingsreglene førte til en kraftig oppgang i 1977 da antall søknader kom opp i 69 969. Etter forvaltningsdomstolens dom skal antallet ha kommet tilbake på det tidligere nivå. Av søknadene avslås ca. 20 pst. Antall sivile tjenestepliktige tilsvarer ca. 8 til 10 pst. av en årsklasse.

3.2.8 Nederland

I Nederland har man for tiden et betydelig overskudd av mannskaper. Det nederlandske forsvar er sammensatt av ca. 57 000 vernepliktige i tjeneste og ca. 60 000 frivillige. Overskuddet har ført til at man nå skal redusere tjenestetiden fra 19 til 12 måneder.

I de senere år er et stort antall vernepliktige overført til reserven og blir således ikke innkalt.

I Nederland godkjennes militærnekting av religiøse og moralske overbevisningsgrunner. De vernepliktige kan søke om å bli fritatt for militærtjeneste generelt eller for tjeneste der man må gjøre bruk av våpen. Ca. 90 pst. av søknadene godkjennes.

Både våpenfri tjeneste og siviltjeneste har samme varighet som vanlig militærtjeneste, 19 måneder. De sivile tjenestepliktige kan få arbeid innenfor størstedelen av sosialsektoren, offentlig administrasjon, kommunal administrasjon, bibliotekvesen, fredskorpstjeneste etc. Hver sivilarbeider får velge mellom fem muligheter. Det er ingen fast opplæring.

Det foreligger for tiden et lovforslag fra Regjeringen om å endre militærnekterlovgivningen. Endringene angår kriteriene for fritak og behandlingsmåten for søknadene.

Når det gjelder fritakskriteriene, foreslår Regjeringen å godkjenne også den samvittighetsnød som f. eks. skyldes bruk av en spesiell type våpen innen NATO eller nekterens alvorlige overbevisning om at NATO-landenes bruk av væpnet makt er i strid med folkeretten. Så lenge samvittighetskonflikten refererer seg til den konkrete, aktuelle tjenesteplikt i det nederlandske forsvar, skal det etter forslaget overhodet ikke spille noen rolle hvordan samvittighetsnøden begrunnes. Såkalt «situasjonsbetinget nekting» skal dermed også godkjennes.

Forslaget innebærer likeledes en forenklet saksbehandling. I dag behandles søknader av en komité på tre medlemmer, mens det i framtiden skal være tilstrekkelig med et intervju med et av komitémedlemmene, som i kurante tilfelle skal ha kompetanse til å innstille direkte overfor Forsvarsministeren til avgjørelse. Tvilsttilfellene skal undergis en grundigere behandling av komitéen før statsrådens avgjørelse.

De viktigste endringsforslagene angående siviltjenesten er et tillegg i tjenestetiden, slik at den skal være 1/3 lenger enn militærtjenesten, samt at ordningen med våpenfri tjeneste i Forsvaret oppheves.

3.2.9 Belgia

Den belgiske vernepliktslov er av 30. april 1962. Enhver mannlig, belgisk borger er vernepliktig. Vernepliktige som er fritatt for krigstjeneste, kan av innenriksdepartementet overføres til tjeneste i sivilforsvaret. Plikten til å gjøre militærtjeneste består i 15 år regnet fra det år den vernepliktiges årsklasse blir innskrevet. Plikten kan i visse tilfelle forlenges, dog ikke ut over det år den vernepliktige fyller 45. Normal tjenestetid er 12 måneder.

Lov om militærnekting (Loi portant le statut des objecteurs de conscience) er av 3. juni 1964. Vilkåret for fritak er at det foreligger tvingende overbevisningsgrunner bygget på religiøst, filosofisk eller moralsk grunnlag. Overbevisningen må være rettet mot det å drepe. Lovgivningen åpner ikke adgang til fritak på rent politisk grunnlag.

Søknad om fritak sendes innenriksministeren, som skal foreta en ytterligere innsamling av opplysninger. Innenriksministeren oversender saken til presidenten for «militærnekterrådet» (Conseil de l'objection de conscience), som avgjør søknaden. Dette råd har tre medlemmer; en dommer, en advokat og en tjenestemann ved innenriksdepartementet. Rådets avgjørelse kan påklages til et eget klageråd; i siste instans kan avgjørelsen bringes inn for de alminnelige domstoler. Våpenfri tjeneste i forsvaret har samme varighet som vanlig militærtjeneste (12 måneder). Tjenestetiden for sivile tjenestepliktige er 24 måneder.

Ifølge loven skal militærnektere primært overføres til sivilforsvarsavdelinger. 95 pst. av sivilarbeiderne tjenestegjør imidlertid i statsadministrasjonen og andre offentlige organer samt i private organisasjoner.

Arbeidsområdene er helsetjeneste, eldreomsorg, arbeid med mentalt og fysisk handicappede samt kulturelt arbeid. Militærnektere kan ikke gjøre tjeneste på steder hvor de har vært ansatt før de tiltrådte siviltjenesten. Før utplassering gjennomgår den tjenestepliktige en kort opplæring ved en sivilforsvarsavdeling.

3.2.10 Storbritannia

Storbritannia har ikke verneplikt, og rekruttering til forsvaret skjer på frivillig basis. I tidligere perioder, hvor man har gjennomført verneplikt, har man også godkjent militærnekting av overbevisningsgrunner.

3.2.11 Sveits

Verneplikten er fastslått i Grunnloven av 29. mai 1874, art. 18 og i lov av 12. april 1907. Samlet tjenestetid er 49 uker, som fordeler seg slik: Førstegangstjeneste 17 uker i det år den vernepliktige fyller 19. Fra han fyller 20 til 32 årlige kurser på 3 uker, og i perioden fra 33 til 50 år 4–6 kurser à 1 eller 2 uker.

Ingen kan nekte å utføre militærtjeneste. Det er likevel på visse vilkår adgang til våpenfri tjeneste. Slik tjeneste er ikke omhandlet i loven, men den som mener at han vil komme i sterk samvittighetsnød ved å delta i en væpnet styrke, kan søke om våpenfri tjeneste.

Søkeren må avgi en personlig erklæring, og denne må følges av en anbefaling fra troverdige personer. Søkeren og de som anbefaler søknaden innvilget, må gjøre rede for hvordan de idealer som søkeren påberoper seg, har gitt seg utslag i hans daglige vandel. Søknaden blir behandlet av en kommisjon som består av sjefen for vedkommende krets/avdeling, en utskrivningsoffiser og en lege. Sjefen har først en samtale med søkeren for derved ytterligere å få et inntrykk av søkerens motiver. Deretter behandler kommisjonen søknaden, og det er legen som har den endelige avgjørelsesmyndighet. Søknadene må

framsendes og behandles før rekruttskolen begynner. Er rekruttskolen først påbegynt, må man eventuelt vente til neste innkalling. En søknad behandles utelukkende hvis søkeren påberoper seg religiøse eller etiske grunner. En søknad på annet grunnlag vil overhodet ikke bli behandlet.

Antallet søknader om overføring til våpenfri tjeneste er relativt lite. De som får sine søknader innvilget, blir overført til sanitetstropper eller «Luftschutz»-troppene. Det er også en viss mulighet for å gjøre tjeneste i et militært musikkorps. Både sanitetstroppene og Luftschutz-troppene er under militær kommando, men har primært sivilforsvarsoppgaver. Etter som Luftschutz-troppene har en sterkere våpenomsetning enn saniteten, og dessuten sekundært kan gis mer klassiske militære oppdrag, kan en som har fått innvilget våpenfri tjeneste nekte tjeneste i Luftschutz-troppene og vil da automatisk bli overført til sanitetstroppene.

Det har vært arbeidet med forslag om å innføre siviltjeneste i Sveits. En kommisjon som avga innstilling høsten 1974, foreslo en grunnlovsendring som skulle åpne adgang til sivil erstatningstjeneste av samvittighetsgrunner. Vegring på grunn av uenighet i politiske målsettinger skulle det likevel ikke være adgang til. Om den tjenestepliktige hadde påvist en kvalifisert samvittighetskonflikt skulle avgjøres av en undersøkelseskomité, anke skulle eventuelt skje til den føderale høyesterett. Erstatningstjenesten som prinsipielt og organisatorisk skulle være adskilt fra den militære tjeneste, skulle særlig avtjenes innen sosialsektoren, men også miljøvernarbeid og krisehjelp ved katastrofer o.l. ble nevnt. Forslaget ble nedstemt ved folkeavstemning i 1977.

3.2.12 Sovjetunionen

Den någjeldende vernepliktslov av 12. oktober 1967 bygger på Sovjets forfatning, som slår fast prinsippet om almen verneplikt for menn.

I lovens kapittel V er behandlet betingelser for utsettelse av innkalling til militærtjeneste. Følgende grunner godkjennes for utsettelse: Familiehensyn (stor forsørgelsesbyrde under spesielle forhold), fortsettelse av studier og helsetilstand. Etter en viss tid kan det gis fritak for tjeneste i fredstid begrunnet i familiehensyn eller helsetilstand, men ikke p.g.a. studier.

Andre kriterier som gir rett til fritak eller utsettelse av militærtjenesten, finnes ikke i loven.

På bakgrunn av forespørsel fra Vernepliktsutvalget har militærattachéen ved den norske ambassade i Moskva foretatt en henvendelse til Direktoratet for utenlandsforbindelser i det russiske Forsvarsdepartement, for å bringe på det rene om det er foretatt endringer i loven eller praktiseringen av denne. I konferanse 20. mars 1975 ble det opplyst at vernepliktslovens art. 3 ga svar på samtlige spørsmål. Loven var ikke forandret, og praksis fravek aldri fra den. Av andre kilder framgår at det fra tid til annen forekommer tilfelle av militærnekting også i Sovjetunionen, og behandlingen av disse saker varierer noe.

I motforslaget til militærnekterloven (1956) heter det s. 7:

«Men dertil kommer at en lovs ordlyd er én ting, dens praktiske anvendelse ofte noe annet. Den kan tillempes, fortolkes og praktiseres mer eller mindre rigorøst. Således gjør Utvalget den feil i omtalen av Sovjetsamveldet at det ut fra lovens bestemmelser om desertering konstruerer en rettstilstand som ikke er der. Flere kilder forteller at militærnekterproblemet løses underhånden, ved å gi nekterne en passende arbeidsplikt til erstatning for militærtjenesten.»

S c h a f f e r og W e i s s b r o d t opplyser at noen lokale kommandanter velger å plassere militærnekterne i våpenfrie stillinger i forsvaret, andre ignorerer dem og sender dem hjem, mens andre går til anmeldelse.

3.2.13 USA

Verneplikten er i USA nylig satt ut av kraft, og man baserer seg nå utelukkende på vervet personell. I tilfelle antall vervede skulle bli utilstrekkelig, beholdt man det tidligere system, derunder den løpende registrering. Men i 1975 ble registreringsordningen satt midlertidig ut av kraft. «The Military Selective Service Act» foreskriver registrering av alle mannlige borgere av USA i alderen 18 til 26 år. Også menn som oppholder seg i USA uten å være amerikanske statsborgere, skal registreres. De registrerte deles inn i grupper, og det er adgang til å søke om å bli registrert som militærnekter. Hjemmel og de nærmere betingelser for dette er angitt i loven, sec. 6 (j). Det er bare nekting på religiøst grunnlag som godkjennes.

Alternativer til vanlig militærtjeneste er såvel våpenfri tjeneste i forsvaret som siviltjeneste. Tjenestetiden er den samme i alle tilfelle.

3.2.14 Særuttalelse fra medlemmet Grepstad

Utvalets medlem G r e p s t a d ønskjer ikkje å slutte seg til den framstilling og dei vurderingar som ligg i pkt. 3.2.1. Medlemmet vil peike på at ei framstilling av militærnektarordninga i andre land berre i liten grad kan gi rettleiing i drøftinga av vår eiga ordning på dette området. Spørsmåla må sjølvsagt drøftas på eit heilt fritt grunnlag. Dei ulike lands lovgjeving og praksis vil ellers i ein viss grad (med rette eller urette, medvite eller ikkje) vere knytta til m.a. politiske, sosiale og kulturelle vilkår, som skifter frå land til land.

Ein vil m.a. peike på at når det gjeld militærnektarlovgjevinga, vil dei ymse land ha vidt ulike historiske tradisjonar, som tildels kan innverke på situasjonen i dag. I ein del land byrja diskusjonen om lovleg høve til militærnekting for alvor mot slutten av førre århundre, lover vart vedtatt rundt 1920. I andre land vart retten til fritak av overtydnings-

grunnar først akseptert etter andre verdskrigen. Mellombels ordningar vart t.d. innført i Norge i 1900 og 1902, Sverige 1902, Nederland 1917 og Finland 1922. Dei første europeiske lovene vart vedtatt i Storbritannia i 1916, Danmark 1920, Norge 1922 og Nederland i 1923. I andre land vart det opna for lovleg høve til fritak etter andre verdskrigen: Forbundsrepublikken Tyskland 1960, Luxemburg og Frankrike 1963, Belgia 1964, Italia 1972, og Austerrike 1955 og 1974. I Spania og Hellas har arbeidet med ei militærnektarlov først kome i gang dei siste åra.

Ein vil også peike på at tradisjonar og holdningar hos militærnektargruppa i dei ulike land vere noe forskjellige, og at også dette kan vere med å prege lovgjeving og praksis. Det synest som ein kan finne visse skilnader mellom t.d. Norge og Sverige i så måte. I Sverige synest lovgjevinga tidlegare m.a. å ha vore meir prega av eller tilpassa dei holdningar militærnektarar frå frikyrkjelege grupper representerer. (Jfr. Norges Fredsråds Motinnstilling frå 1956.) Framleis synest denne tradisjonen å sette spor etter seg, sjølv om sjølve militærnektargruppa har endra profil.

Ein vil vidare peike på at i ei framstilling av den art som blir gitt i dette kapittelet, kjem ikkje militærnektarane sitt syn i dei ulike land til orde. I ei rekke av dei land som blir omtala, finn ein til dels kvasse konflikter mellom militærnektarane og den eksisterane lovgjeving og praksis på dette området. I alle land som blir omtala, arbeider militærnektarane og organisasjonane deira for endringar i lovgjeving og tenesteordning. Ved at militærnektarane sitt syn ikkje kjem til uttrykk, synet til den gruppa som først og fremst blir berørt av lovgjevinga, kan framstillinga seiast å vere noe einsidig. Det kan også vere grunn til å peike på at ei framstilling av eit lands lovgjeving på dette feltet sjølvsagt ikkje seier noe om i kva grad ordningane er rettferdige, vellykka eller føremålstenlege. Ei lovs ordlyd seier heller ikkje uten vidare så mye om praksis (t.d. når det gjeld vilkåra for fritak for militærtjeneste).

Ei forklaring av faktorar som kan (med rette eller urette) innverke på eit lands militærnektarlovgjeving, vil truleg måtte bli relativt innfløkt. I pkt. 3.2.1 blir synet på militærnekting og militærnektarlovgjevinga framstilt som betinga av – og framstilt som med rette betinga av – eit lands militærpolitiske og strategiske situasjon. Ein vil peike på at dersom ein relativiserer militærnektarane sine rettar til den militærpolitiske og strategiske situasjonen eller det som gjerne blir kalla (forsvarets «behov»), inneber dette eit sterkt relativistisk syn på respekten for individets overtyding og samvit. Som det er gjort greie for i pkt. 6.2, er retten til militærnekting å sjå som ein grunnrett som normalt ikkje kan gjerast avhengig av reine nytte-vurderingar (hensiktsmessighetsvurderingar). Ein vil også peike på at utforminga av militærnektarlovgjevinga truleg i mindre grad influerer på sjølve militærnektartalet, og at det heller ikkje i vår tid er noen direkte samanheng mellom militær styrke og mannskapstal, slik framstillinga kan synest å gi uttrykk for.

Militærapparata er i dag langt meir avhengige av teknologi enn av mannskap, og ulike lands varierande tilgang på mannskap kan avbalanserast gjennom andre faktorar utan vesentlege vanskar og utan endringar i militær styrke.

(Ein vil ellers peike på at ei framstilling av mannskapssituasjonen i Danmark i d a g ikkje kan forklare endringa i praktiseringa av militærnektarlova i 1967, da ein i praksis godkjende situasjonsbestemt militærnekting.)

Dette medlemmet ønskjer også å reservere seg noe overfor framstillinga som er gitt av vernepliktsog militærnektarordninga i andre land. Ein finn framstillinga på somme punkt unøyaktig og mangelfull.

Medlemmet har ikkje her høve til ein systematisk gjennomgang av framstillinga, men vil berre kort peike på at det ikkje framgår av teksten at Danmark sia 1967 har godkjent situasjonsbestemt militærnekting, og at det også blir gitt mangelfulle opplysningar om fritaksprosedyren. Når det gjeld Sverige, kan det vere grunn til å peike på at den svenske ordninga har vore prega av at 30–40 pst. av militærnektarane før lovendringa i 1978 vart «totalvägrare» og vart fengsla på grunn av fritaksvilkåra og på grunn av siviltenesta si nære tilknytning til beredskapstiltak i totalforsvaret. Det kan også vere grunn til å peike på at det frå ulikt hald har vore retta kritikk mot ordninga med ei «Vapenfrinämnd» og den måten ordninga har fungert på. Med omsyn til Finland skal det nemnast at dei aller fleste av dei som blir fritatt for vanleg militærteneste, utfører siviltenesta og ikkje våpenfri teneste. Dette gjeld også for Nederland.

Medlemmet vil også reservere seg overfor omgrepsbruk og framstilling i samband med omtalen av situasjonsbestemt militærnekting. I pkt. 3.2.11 blir situasjonsbestemt militærnekting identifisert med «vegring på grunn av uenighet i politiske målsettinger».

Situasjonsbestemt militærnekting kan vere grunngitt politisk eller etisk («politisk militærnekting» kan også omfatte «politisk pasifisme», dvs. ein pasifisme som er grunngitt politisk og søker å realisere seg i politiske, samfunnsmessige samanhengar). Situasjonsbestemt militærnekting gjeld noe anna enn «uenighet i politiske målsettinger».

4. Beskrivelse av gjeldende ordning for fritak fra militærtjeneste av overbevisningsgrunner

4.1 OVERSIKT OVER LOV OM FRITAKING FOR MILITÆRTJENESTE AV OVERBEVISNINGSGRUNNER AV 19. MARS 1965 NR. 3

Militærnekterloven § 1 lyder:

Er det grunn til å gå ut fra at en vernepliktig ikke kan gjøre militærtjeneste av noen art uten å komme i konflikt med sin alvorlige overbevisning, fritas han for slik tjeneste av vedkommende departement eller ved dom i samsvar med reglene i denne lov.

Som vernepliktig regnes etter denne lov også utskrivningspliktig og heimevernspliktig.

Ved siden av kravet til «alvorlig overbevisning» utgjør kriteriet «militærtjeneste av noen art» det sentrale vilkår for fritak. Disse begrepene er lite presise. Gjennom en ganske omfattende rettspraksis har imidlertid bestemmelsen gradvis fått et noe fastere innhold. Dette behandles nedenfor under pkt. 4.2.

Loven inneholder dessuten regler om behandling av fritakssøknader, se §§ 2–9. Utfyllende regler er gitt ved Kgl.res. av 3. juni 1966 med endring av 30. juni 1972.

Loven gir adgang til både administrativ og rettslig prøving av fritakskspørsmålet. Administrativ avgjørelse er det primære, men det er en særskilt regulert adgang til domstolsprøvelse. Saksbehandlingsreglene vil bli gjennomgått nedenfor under pkt. 4.3.

4.2 FRITAKSKRITERIENE

4.2.1 Historisk oversikt

Militærnekting er ikke noe nytt problem. Antakelig er militærnekting av samvittighetsgrunner omtrent like gammel som den alminnelige verneplikt. Først i dette århundre fikk vi imidlertid regler som ga adgang til fritak fra militærtjeneste av overbevisningsgrunner.

Allerede i 1818 var myndighetene oppmerksomme på problemet. Da ble det nemlig lagt fram en proposisjon i Stortinget med forslag om å frita kvekere fra militærtjeneste av overbevisningsgrunner. Proposisjonen fikk enstemmig tilslutning i Stortingskomitéen, men ble lagt til side av Odelstinget.

Siden det i forrige århundre ikke var lovlig adgang til å nekte militærtjeneste i Norge, flyktet en del kvekere til England og USA. Fra 1828 kjenner man til et tilfelle av militærnekting (Peder Osmundsen Gilje), og omkring 1850 var det flere slike saker.

Dissenterloven av 1845 tok ikke opp spørsmålet om fritak fra militærtjeneste av religiøse grunner. I 1860 ble det imidlertid fremmet et privat lovforslag i Stortinget om slik nektingsadgang. Forslaget ble ikke tatt opp til realitetsbehandling, men Stortinget ba Regjeringen om å utrede spørsmålet.

Selv om verneplikten har lange tradisjoner i vårt samfunn, ble ikke prinsippet om alminnelig verneplikt for alle gjennomført i praksis før ved lov av 3. juni 1876. Militærnekterne som gruppe var sannsynligvis ikke noe stort problem for myndighetene på den tiden. For den enkelte derimot var situasjonen vanskelig. Noen valgte å reise til utlandet. De som ble pålagt å utføre militærtjeneste, men nektet, ble straffet strengt.

De fleste nektelser på denne tid skjedde på religiøst grunnlag og de fleste var kvekere. Det vokste etter hvert fram en opinion som tok avstand fra straff når nektelsen skyldtes en dyp overbevisning. I 1896 ble det framsatt et privat endringsforslag til dissenterloven med sikte på å frita religiøse nektere. To år senere ble det også fra privat hold fremmet forslag til en sivilarbeidslov som ikke utelukkende var begrenset til å gjelde religiøse nektere. Et nytt, lignende initiativ ble tatt i 1900. Disse to forslagene bygget på at det var den enkeltes overbevisning som skulle være det avgjørende, og de omfattet av den grunn nekting både på religiøst grunnlag og andre livssyn.

Disse lovforslagene førte ikke til konkrete resultater bortsett fra at myndighetene etter en tid innrømmet enkelte nektere visse lettelser. I 1900 ga således Forsvarsdepartementet regler om overføring av militærnektere til ikke-stridende stillinger i Forsvaret, og i 1902 bestemte kommanderende general at den som av religiøse grunner nektet enhver tjeneste i forsvaret, skulle slippe straff og gis påtaleunnlatelse. Det synes å ha vært forutsatt at disse lempninger skulle gjelde midlertidig i påvente av en lovregulering.

Slik lovregulering lot imidlertid vente på seg. Den militære straffelov av 1902 hadde opprinnelig ingen bestemmelser om militærnektere. Paragraf 35 fastsatte til å begynne med straff for den som uteble fra militærtjeneste i den hensikt alldeles å unndra seg sin militære tjenesteplikt, uansett hvilke motiver som lå til grunn for vegringen. Bestemmelsen tok nok i første rekke sikte på å ramme desertører, men allerede i 1907 fastslo Høyesterett at bestemmelsen også kunne anvendes overfor militærnektere.

Arbeidet med å få vedtatt en egen lov om militærnektere fortsatte imidlertid og det ble en forholdsvis livlig debatt om problemet. Uenigheten gjaldt i første rekke spørsmålet om hvor omfattende fritaksordningen skulle være, om den bare skulle omfatte religiøse nektere, eller også andre grupper som kunne sidestilles med disse. Det var nok også en del tvil og uenighet om alternativer til militærtjenesten. Både spørsmålet om siviltjeneste og vernepliktsskatt ble drøftet. Tvilen gjaldt bl. a. om det var mulig å finne fram til alternative tjenesteformer som var uten forbindelse med militære innretninger eller foretak.

I 1922 fikk militær straffelov § 35 et nytt femte ledd, hvor det ble bestemt at straff for ulovlig fravær fra militærtjeneste ikke skulle idømmes hvor den vernepliktiges forhold måtte antas begrunnet i «en alvorlig religiøs overbevisning eller i andre alvorlige samvittighetsgrunner». Et mindretall i Odelsting og Lagting stemte for en annen ordlyd og gikk inn for at det ble åpnet adgang til «å avtjene verneplikten ved civilt arbeide for dem som av religiøse, moralske eller politiske grunner finner det stridende mot sin overbevisning å gjøre militærtjeneste».

Loven av 1922 var uklar og det førte til en lite ensartet domspraksis når det gjaldt de politiske nektere. Et nytt lovforslag ble fremmet i 1925 og vedtatt enstemmig i Odelsting og Lagting (lov av 10. juni 1925). Formuleringen av fritakskriteriene etter denne lovendring (inntatt i militære straffelov § 35) var tilnærmet identisk med lovens ordlyd i dag. Det er senere bare foretatt en redaksjonell endring i lovteksten.

Loven av 1925 åpnet adgang for militærnekting også på politisk grunnlag. Visse typer nektingsgrunnlag som i dag antakelig ville bli betegnet som situasjonsbetingede, ble godkjent. I 1937 fikk vi så en lov om vernepliktige sivilarbeidere, men uten at fritakskriteriene ble endret.

Når det gjelder den nærmere forhistorie til lovene av 1922 og 1925 og utviklingen i rettspraksis fram til i dag, viser Utvalget til vedlegg 2: «Fritakskriteriene etter § 1 i lov om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner».

4.2.2 Gjeldende rett

4.2.2.1

Utvalget finner det riktig å gi et kort sammendrag av gjeldende rett på området.

Militærnekterloven § 1, første ledd er referert under pkt. 4.1. Bestemmelsen er svært generelt formet og kan tolkes i ulike retninger.

Forarbeidene er også stort sett holdt i generelle former, uten klare retningslinjer for hva som skal kreves for å bli fritatt.

Heller ikke rettspraksis er entydig. Dessuten kan det være vanskelig å hente retningslinjer fra rettspraksis. Dommerens viktigste oppgave er å løse enkeltsaker, utviklingen av generelle retningslinjer kommer i annen rekke. Avgjørelsene i militærnektersaker er ofte begrunnet svært konkret.

Et særlig problem for denne typer saker er at fritak fra militærtjeneste er avhengig av den enkelte søkers overbevisning. Dommeren må danne seg et bilde av denne overbevisning og vurdere om vilkårene for fritak er til stede. Når dommeren så skal gi sine betraktninger om en annens overbevisning en skriftlig form, kan feilkildene bli betydelige. Det skal derfor lite til før individuelle avgjørelser tilsynelatende spriker i forskjellige retninger.

Ofte vil søkerene påberope seg flere omstendigheter for fritak, og det er da ikke alltid like lett å fastslå hva som har vært avgjørende for domstolene.

4.2.2.2

Det er naturlig å ta utgangspunkt i spørsmålet om det kreves en pasifistisk grunninnstilling. Det kan synes noe usikkert i hvilken grad det var lovgiverens forutsetning at en slik grunnholdning skulle være en avgjørende betingelse for å slippe militærtjeneste. Med unntak av enkeltuttalelser i Stortinget, tar forarbeidene ikke noe entydig standpunkt til dette. Saksordfører Henningsen ga imidlertid et klart uttrykk for sitt syn under Stortingsdebatten:

«Med dette mener jeg å gjøre det klart at det selvsagt er det militære forsvars våpenbruk som må være den primære anstøtstenen, og ikke at for eksempel uniformeringen, subordinasjonsforholdet, disiplinen eller lydighetsprinsippet skal kunne gi grunnlag for fritak. Gjeldende praksis viser at det er unødvendig å endre teksten på dette punkt. Jeg finner heller ingen grunn til å trekke inn uttrykket «ikke under noen forhold» i lovteksten.

Også på dette felt viser praktiseringen av fritaksreglene at man krever et absolutt standpunkt i den forstand at militærnekteren ikke kan gjøre nektingen avhengig av hvem som blir hans motstander i krig, eller om det er et nasjonalt forsvar eller FN-tjeneste han blir innkalt til. Jeg legger også i dette at det ikke er nok å ha til grunn for nektingen at man er uenige i regjeringens utenrikspolitikk, NATO-pakten eller lignende. Det må til enhver tid være de lovlig valgte myndigheter som angir retningslinjene for og omfanget av den militære tjeneste, uten at militærnekterne med grunnlag i disse forhold skal kunne bli fritaksberettiget i følge denne lov.»

Tvilen ryddes imidlertid av veien gjennom nyere rettspraksis, som så godt som uten unntak legger til grunn et krav om pasifistisk grunninnstilling. For å bli fritatt for militærtjeneste må man i utgangspunktet være motstander av voldsanvendelse generelt og våpenbruk spesielt. Det må som hovedregel være uakseptabelt for vedkommende å nytte våpen mot andre, eller medvirke til våpenbruk og voldsanvendelse gjennom sin deltakelse i det militære forsvar. Dette er kommet klart til uttrykk i en rekke avgjørelser av Høyesterett. Som eksempel kan nevnes Dahl-saken, Rt. 1973 s. 170 hvor førstvoterende uttalte blant annet (s. 173):

«... Lovens krav går ut på at den vernepliktige ikke skal kunne gjøre militærtjeneste av noen art uten å komme i konflikt med sin alvorlige overbevisning. Og kjernen i dette har hele tiden vært den at den vernepliktige må ha den pasifistiske grunninnstilling at det er uforenlig med hans samvittighet å ta liv, å gripe til våpen i en konflikt hans eget eller et annet land kommer opp i. Dette innebærer ikke at den vernepliktige må ta avstand fra enhver våpenbruk...»

En like klar uttalelse er gitt av førstvoterende i Mostad-saken (Rt. 1976 s. 1166) Dommer Holmøy uttalte på vegne av flertallet (s. 1168):

«Det må som utgangspunkt være klart at militærnekterloven krever en klart pasifistisk holdning som vilkår for fritakelse.»

Etter gjeldende rett skulle derfor utgangspunktet være greit. Rettspraksis har likevel akseptert visse reservasjoner fra dette absolutte standpunkt. Utvalget kommer nærmere inn på dette nedenfor.

Avgjørende er altså det standpunkt man har tatt til militærtjeneste og våpenbruk. Hvorledes man er kommet fram til dette standpunktet er på den annen side av underordnet betydning, i alle fall i prinsippet. Dette innebærer at politisk, etisk og religiøst nektingsgrunnlag er likestilt, så framt det har ført til en overbevisning som fyller lovens vilkår. At kravene, som omhandles nærmere nedenfor i pkt. 4.2.2, er utformet slik at det synes vanskeligere for den som nekter på politisk grunnlag å bli fritatt, er derimot en annen sak.

4.2.2.3

Kravet om en pasifistisk grunnholdning er imidlertid ikke mer enn et utgangspunkt. I praksis er dette presisert slik at man ikke krever en absolutt pasifisme. Det godkjennes visse unntak.

I den nevnte Mostad-dommen, Rt. 1976 s. 1166, uttalte førstvoterende videre:

«Rettspraksis har dog i enkelte saker akseptert reservasjoner i det absolutt pasifistiske standpunkt utover de rent private nødvergesituasjoner. Som det framgår av rettspraksis, er det noe tvilsomt i hvilken utstrekning reservasjoner kan aksepteres etter loven. Avgjørelsen må i prinsippet bero på en helhetsvurdering av søkerens holdning til militærtjeneste. Enkeltmomenter som er tillagt vesentlig betydning i en sak, kan ikke uten videre tillegges tilsvarende betydning i en annen. På grunn av de enkelte avgjørelsers konkrete karakter, er det vanskelig å trekke opp mer generelle retningslinjer på grunnlag av rettspraksis.

Jeg vil dog understreke at de reservasjoner som kan aksepteres, må ha et sterkt begrenset innhold. De reservasjoner som har vært anerkjent i tidligere dommer, har en så spesiell og begrenset karakter at de etter min vurdering ikke kan sies å innebære et brudd med det krav til en absolutt pasifistisk holdning som er forutsatt i Høyesteretts dom i Rt. 1969 side 1285 (Hokstad m.fl.)»

For det første hindrer det ikke fritak at man er villig til å anvende personlig nødverge for å verne seg selv og sine nærmeste mot et direkte angrep. Dette skaper ingen særlige problemer.

Heller ikke er det diskvalifiserende at man godkjenner og aksepterer politiets maktanvendelse overfor lovbrytere.

Søkerens overbevisning behøver ikke nødvendigvis rette seg mot våpenbruk og voldsanvendelse helt generelt. Det kan synes som om nektelsen i første rekke må gjelde organisert våpenbruk, dvs. militærtjeneste. Herunder regnes også deltakelse i geriljagrupper. I en rekke nyere saker er det militære kommandoforholdet trukket fram som et sentralt moment. Flere av søkerne har sterkt framhevet sin motvilje mot å stille seg under militær kommando. De vil selv avgjøre når og i hvilket omfang de skal utøve vold eller anvende våpen.

Det er noe uklart i hvilken grad dette momentet er tillagt vekt. At argumentet ikke er ubetinget avgjørende, må være klart. I Finstad-saken, Rt. 1976 s. 1157, ble søkeren som var villig til under visse forhold å stille seg under militær kommando, fritatt under dissens. Om dette uttalte førstvoterende på vegne av flertallet (tre dommere) (s. 1159):

«Staten har med styrke henvist til at Finstad under visse omstendigheter kan tenke seg å delta i geriljavirksomhet, opprør og revolusjon, og herunder på visse forutsetninger stille seg under kommando. Jeg er enig i at dette er omstendigheter som taler mot fritaking. Men Finstad har forklart at også dette bare gjelder i akutt livstruende situasjoner som ovenfor nevnt, og lagmannsretten har bygd på dette. For så vidt må jeg anta at Finstad i forhold til militærnekterloven i hvert fall ikke står svakere enn tilfellet var i saken Berge – Rt. 1973 side 1044 flg., særlig side 1046.»

To dommere fant ikke å kunne frita Finstad. De uttalte (s. 1160):

«Er den vernepliktige derimot også villig til å delta i organisert planlagt våpenbruk under hva der må anses som militære operasjoner, faller dette utenfor det vilkår for fritagelse som er oppstilt i lovens § 1. Hans pasifistiske innstilling er da ikke til hinder for at han er rede til å delta i militære operasjoner hvorunder han kan måtte ta liv. Hans standpunkt har da ikke den absolutte pasifistiske karakter som etter min mening er et vilkår for fritakelse. Finstad har gitt uttrykk for at han under ekstreme forhold og når det gjelder å hindre at flere liv går tapt, er villig til å bære våpen og uniform sammen med andre på frivillig grunnlag dersom han har full tillit til ledelsens vurderinger. Han er således villig til å delta i geriljavirksomhet, opprør og revolusjon som forholdsregel mot folkemord og terror. Og han er også villig til å delta i væpnet kamp for å få opphevet en eventuell blokade som er livstruende for befolkningen eller deler av den. Disse reservasjoner går etter min mening lenger enn hva Høyesterett tidligere – således i Berge-saken, Rt. 1973 side 1044 flg. – har akseptert.

Når Finstad således – riktignok på visse vilkår – er villig til å delta i organisert kamp under militære operasjoner mot hva han betrakter som fiende, finner jeg at han ikke fyller de strenge vilkår som lovgivning og rettspraksis oppstiller for fritagelse for militærtjeneste.»

Det må likevel være klart at den som ikke vil adlyde ordre, men som for øvrig av fri vilje og uten større betenkeligheter kan godta vold og våpenbruk, neppe kan ha krav på fritak. Lovens forutsetning må være at fritaksordningen skal beskytte samvittighetskonflikten i forbindelse med voldsutøvelse og våpenbruk som sådan, ikke den konflikt som består i at man ikke selv kan få bestemme når og hvordan våpen skal brukes.

Høyesterett synes enkelte ganger å gå ganske langt i å godta at en pasifist i gitte situasjoner kan

tenke seg å gripe til våpen. I Såheim-saken Rt. 1971 s. 769, uttalte Såheim at han under spesielle forhold kunne «tenke seg å stille opp i formasjon under kommando», og endog kunne «tenke seg å delta i geriljaaksjoner for å bli kvitt et despotisk styre». Høyesteretts flertall fortolket denne uttalelse fra Såheim slik (s. 774):

«Men jeg forstår det slik at han med disse uttalelser først og fremst har villet gi uttrykk for at han ikke kan ta avstand fra andres våpenbruk under forhold som ligger nær opp til rene nødvergesituasjoner, og heller ikke vil utelukke at han – om han selv skulle komme opp i lignende helt ekstreme situasjoner – sammen med andre vil delta i det han i en av sine forklaringer har betegnet som «spontane livsreddende aksjoner» hvor våpenbruk og det å ta liv framstiller seg som en siste utvei for å unngå utryddelse.»

Såheim-dommen må forstås slik at loven ikke krever noen absolutt og ubetinget pasifisme. Personlig og individuell nødrett må godtas. Dette var for så vidt heller ikke tvilsomt før denne avgjørelsen. Det interessante poeng i Såheim-dommen er vel at den åpner adgang til å gjøre reservasjoner fra den absolutte pasifisme som går en del lenger enn til personlig nødverge.

Grensen er imidlertid ikke helt enkel å trekke. I Dahl-dommen, Rt. 1973 s. 170, ble fritak ikke innvilget. Søkeren hadde blant annet uttalt at han kunne tenke seg å delta i et folkeopprør dersom situasjonen skulle tilsi at dette var nødvendig og riktig. Førstvoterende uttalte (s. 173):

«Slik jeg oppfatter Dahls uttalelser, er det karakteristisk for hans innstilling at han på grunnlag av sin personlige vurdering av forholdene er villig til å delta i væpnet kamp for å oppnå sosiale mål som han godkjenner. Han går her utover rammen for det rene nødverge og vil bryte med den pasifistiske holdning loven krever når han ut fra sitt sosiale syn finner det påkrevd.»

Dette viser at grensen er uklar og kan være vanskelig å trekke. Det godtas at nekteren aksepterer andres bruk av vold. Det er søkerens egen personlige innstilling og om han selv kan tenke seg å gjøre militærtjeneste, som er avgjørende. Kan han selv tenke seg å være med i opprør i andre land, står han relativt svakt.

Antakelig vil man kunne fritas dersom man begrunner nektelsen med faren for at en konvensjonell krig kan utvikle seg til en atomkrig, og dette gjelder selv om man ikke har noen absolutte motforestillinger mot den konvensjonelle krig som sådan. Den konkrete begrunnelse er i prinsippet uten betydning. Det er det endelige standpunkt og innholdet av det som er avgjørende. Dersom man således mener at man på grunn av faren for atomkring i dag absolutt må avstå fra enhver form for krigføring, vil dette antakelig kunne godtas. Førstvoterende i Rt. 1969 s. 1285, Hokstad-saken, uttalte blant annet (s. 1291):

«Formodentlig vil også den gå fri som tar avstand fra enhver form for militærtjeneste under henvisning til at en moderne krig vil slippe løs bruken av atomvåpen og andre masseødeleggelsesmidler. Det siste må imidlertid være et absolutt reservasjonsløst standpunkt.»

Dette er riktignok en uttalelse som ikke er nødvendig for å begrunne resultatet i saken og den har vel derfor mindre rettskildemessig betydning. Likevel gir antakelig uttalelsen uttrykk for gjeldende rett.

Søkerens sivile engasjement har også vært trukket inn som et moment under vurderingen av hans overbevisning. I en dom avsagt av Nordland Krigsrett 22. april 1954 la retten vekt på at tiltalte i stedet for å reise på militærtjeneste tok arbeide på Bodø flyplass som den gang i det vesentlige ble brukt til militære formål. Etter rettens mening kunne hans overbevisning ikke være alvorlig nok når han ikke gjorde noe forsøk på å få annet arbeide. Domfelte anket over lovanvendelsen og saksbehandlingen. Anken ble imidlertid avvist av Kjæremålsutvalget.

I praksis er det dernest stilt opp krav om at nektelsen ikke må være «situasjonsbetinget». Hva som konkret ligger i dette begrepet er noe uklart, men sterkt forenklet innebærer det at det standpunkt nekteren har kommet fram til, må gjelde absolutt og i enhver tenkelig situasjon.

Dette krav kan ved første blikk synes greit og ukomplisert, men er det neppe. Nedenfor under pkt. 5.2 skal noen prinsipielle sider ved dette spørsmålet utredes nærmere. Her skal bare pekes på at man får vanskelige grenseproblemer i praksis ved å operere med et slikt krav.

At loven ikke godtar at man skal få «velge» hvem man vil være med å slåss mot, er for så vidt greit. Problemet er i praksis å trekke en grense: Hvor mye kan en pasifist tillate seg?

I Solli-saken, Rt. 1974 s. 1068, ble fritak nektet bl. a. under henvisning til at hans standpunkt var situasjonsbetinget. Solli henviste til Bibelens bud om nestekjærlighet, men tok visse reservasjoner for helt ekstreme situasjoner. Han uttalte blant annet:

«. . . jeg kan for mitt vedkommende heller ikke forsvare en posisjon som forbyr våpenbruk til alle tider, og under alle omstendigheter. En slik posisjon lar seg heller ikke entydig forsvare ut fra Guds ord.»

I dommen er Sollis holdning omtalt slik (s. 1071):

«Dosent Aukrust har i sin uttalelse betegnet Sollis syn som situasjonsbestemt etikk; dette er etter hans oppfatning ekte kristen etikk, i pakt med nyere retninger innen teologien i dette århundre. Solli er absolutt forpliktet av Guds vilje. Slik han erkjenner den i dag, tilsier den ham å nekte militærtjeneste. Men han vil ikke prinsipielt utelukke at Guds vilje i en framtidig situasjon kan føre til at han må endre standpunkt, og kanskje gjøre våpentjeneste.»

Sollis pasifisme ble av Høyesterett betegnet som

situasjonsbetinget. Det er ikke lett å se hvorfor Såheim skulle bli fritatt og ikke Solli. Begge kunne tenke seg å gripe til våpen i ekstreme situasjoner. Såheim var villig til å delta i geriljaaksjoner for å bli kvitt et despotisk styre, og Solli kunne tenke seg å være med i en motstandsbevegelse hvis landet ble hærtatt.

Mostad-dommen, Rt. 1976 s. 1166, er et eksempel på at man ikke går særlig langt i å godta militærnektelsens reservasjoner om å bruke våpen i visse situasjoner, mens Finstad-dommen, som ble avsagt samme dag (Rt. 1976, s. 1157) synes å trekke i motsatt retning.

4.3 SAKSBEHANDLINGSREGLENE

4.3.1 Tidligere ordninger

Som nevnt ovenfor under pkt. 4.1, kom adgang til fritak fra militærtjeneste av overbevisningsgrunner inn i lovgivningen i 1922 gjennom en endring i mil.strl. § 35. Den som ønsket å bli fritatt fra den militære tjenesteplikt, var henvist til å få sin rett fastslått ved straffesak. Når en tjenestepliktig unnlot å møte fram til tjeneste, var det opp til domstolene å vurdere om gyldig fritaksgrunn forelå. Ved lovendringen i 1922 ble det samtidig gitt en særlov om alternativ siviltjeneste.

En ny lov om vernepliktige sivilarbeidere ble gitt i 1937, (lov av 17. juni 1937 nr. 10). Denne åpnet adgang til administrativt fritak ved siden av dom. Fritak ble gitt av Justisdepartementet. Den som fikk avslag, hadde stadig adgang til å få saken prøvet ved domstolene gjennom straffesak etter mil.strl. § 35.

Rode-utvalget foreslo vesentlige endringer i behandlingsmåten, jfr. Rode-utvalgets lovutkast kap. 2 (§§ 2–6). Forslaget innebar at søknadene i første omgang skulle behandles av en utredningsmann. Han skulle ha som oppgave å innhente opplysninger om søkeren og deretter sende søknaden m.v. til en egen Militærnekternemnd, sammen med sin uttalelse om søknaden. Militærnekternemnda skulle så behandle og treffe endelig avgjørelse i saken. Feil i lovanvendelse og saksbehandling kunne påankes til Høyesterett etter de samme regler som gjelder for straffesaker. Rode-utvalgets forslag ble også på dette punkt imøtegått i Norges Fredsråds motinnstilling.

Justisdepartementet sluttet seg i første omgang i det vesentlige til Rode-utvalgets forslag. I stedet for en sentral nemndbehandling med begrenset ankeadgang til Høyesterett, foreslo imidlertid departementet at det ble opprettet lokale nemnder, med full adgang til anke til en sentral ankenemnd. Departementet tok ikke opp utvalgets forslag om utredningsmenn, da man forutsatte at deres oppgave kunne fylles av den lokale nemnda.

På grunn av meningsforskjell mellom departementet og justiskomitéen i Stortinget, ble proposisjonen trukket tilbake, og departementet fremmet senere ny proposisjon (Ot. prp. nr. 42 (1962–63)). Departementet gikk her i hovedsak inn for å beholde den tidligere ordning. Fritakssøknader skulle fortsatt behandles av Justisdepartementet i første omgang, men med adgang til full prøving av saken for domstolene ved sivil rettergang. Den vedtatte lov ble i overensstemmelse med dette forslag. (Lov om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner av 19. mars 1965 nr. 3).

4.3.2 Någjeldende ordning

4.3.2.1

Det er etter gjeldende rett to ulike ledd i behandlingen av fritakssøknader: administrativ (nedenfor under pkt. 4.3.2.2) og rettslig prøving (nedenfor under pkt. 4.3.2.3).

4.3.2.2

Søknader om fritak for militærtjeneste og overføring til sivil tjeneste behandles og avgjøres av Justisdepartementet. Etter militærnekterl. § 2 kan slik søknad tidligst framsettes på sesjon eller etter at den vernepliktige på annen måte er blitt klassifisert. Søknaden skal være grunngitt og vedlagt de bevitnelser søkeren eventuelt vil føre som bevis for sin overbevisning. Søknaden sendes til den militære avdeling søkeren tilhører, eller hvis søknaden fremmes før fordeling, til vedkommende krigskommisariat. Fra Krigskommisariatet sendes søknaden videre til politimesteren i det distrikt søkeren bor. Det påligger politimesteren å innhente muntlig forklaring fra søkeren og å skaffe til veie opplysninger om hans livsforhold og annet som kan klargjøre saken. Politimesteren skal deretter sende saken til Justisdepartementet med sin tilrådning, som skal være begrunnet.

Den tid som går med til politiets del av saksbehandlingen varierer sterkt, men det har forekommet enkelte tilfelle hvor saken er blitt liggende unødig lenge hos politiet før de er blitt sendt over til departementet.

Justisdepartementet avgjør søknaden, dvs. innvilger eller avslår den. Med unntak av de saker der departementet finner det nødvendig å innhente ytterligere opplysninger (f. eks. nytt politiavhør), er saksbehandlingen i departementet relativt rask.

Den som av Justisdepartementet blir innvilget fritak fra militærtjeneste, blir overført til sivil tjeneste og slettet i de militære ruller.

Dersom Justisdepartementet avslår en søknad, blir søkeren forespurt om han er villig til å avtjene militærtjeneste. Dersom han ikke er det, skal påtalemyndigheten reise sak for domstolene med påstand om at vilkårene for fritak for militærtjeneste ikke er til stede. Det er her etablert en nokså særegen ordning, idet det ikke er søkeren selv som går til angrep mot Justisdepartementets vedtak. Det er påtalemyndigheten, som på vegne av staten går til søksmål for å få fastslått at departementets vedtak er riktig. Også det forhold at påtalemyndigheten på denne måten er trukket inn i bil-

det synes noe spesielt. Påtalemyndighetens oppgave er normalt å fremme statens straffekrav. Saker etter fritaksloven behandles imidlertid som sivilt søksmål. Ordningen med at påtalemyndigheten opptrer som statens prosessfullmektig i fritakssakene er heller ikke konsekvent gjennomført idet Regjeringsadvokaten i tiden etter loven av 19. mars 1965 nr. 3, har prosedert i alle saker på statens vegne for Høyesterett.

Paragraf 9 bestemmer at vernepliktig som har søkt fritak, ikke skal innkalles til ordinær militærtjeneste i fred så lenge saken er under behandling. Dersom søknaden fremmes etter at den vernepliktige er innkalt eller har møtt til militærtjeneste, skal han gis utsettelse inntil saken er avgjort. Dette medfører at den som søker mens han er inne til avtjening av militær førstegangstjeneste, straks skal dimitteres. Dette gjelder likevel ikke under mobilisering eller annen innkalling til krigstjeneste eller til ekstraordinær tjeneste i fred.

4.3.2.3

De viktigste bestemmelser om rettslig avgjørelse av fritakingssaker finnes i §§ 5–8. Sakene føres som sivile søksmål. Reglene i tvistemålsloven utfyller de spesielle regler i militærnekterloven.

Søksmål skal reises av påtalemyndigheten etter at det er gått tre uker fra forkynnelsen av departementets avslag på søknad om overføring til sivil tjeneste. Slikt søksmål kan imidlertid bare reises dersom den vernepliktige hverken har oppfylt sin militære tjenesteplikt eller erklært seg villig til eller begynt å oppfylle den. Søksmål reises på vegne av staten med påstand om at vilkårene for fritak etter lovens § 1 ikke er til stede. Megling i forliksrådet finner ikke sted, jfr. § 6, første ledd.

Det framgår av § 6 at den vernepliktige er prosessdyktig uten hensyn til alder. Det skal oppnevnes prosessfullmektig for ham.

Retten kan av eget tiltak beslutte enhver bevisførsel den finner nødvendig. Utenrettslige forklaringer og erklæringer kan alltid brukes når retten finner det ubetenkelig.

For fritakssakene gjelder det prinsipp at dersom det er rimelig tvil om hvorvidt den vernepliktige fyller betingelsene for fritak, skal tvilen komme ham til gode i samsvar med bevisbyrdereglene i straffesaker. Dette er ikke utrykkelig sagt i loven, men henger sammen med at fritakspørsmålet tidligere ble prøvet i forbindelse med straffesak. Den vernepliktige nøt da godt av det alminnelige strafferettslige prinsipp om at det tilligger påtalemyndigheten å bevise riktigheten av de krav som blir gjort gjeldende. Ved overgangen til behandling som sivilt søksmål var det uttrykkelig forutsatt at dette fortsatt skulle gjelde.

Rettsferien gjelder ikke for disse saker, og det er forutsatt at retten påskynder behandlingen mest mulig. I overensstemmelse med dette kan varsel til hovedforhandling innskrenkes til en uke. Ankefristen er satt til to uker.

I § 7, første ledd er bestemt at erklæring om anke eller kjæremål, samt begjæring om gjenopptakelse kan framsettes av påtalemyndigheten på vegne av staten uansett avgjørelsens utfall. Gjenopptakelse kan kreves så lenge plikten til militær eller sivil tjeneste er til stede, og også på grunn av forhold som først er oppstått etter at saken er avgjort ved rettskraftig dom. Den praktiske viktigste grunn til gjenopptakelse er at den vernepliktige har endret oppfatning.

Som hovedregel skal alle utgifter i forbindelse med saken betales av staten, § 8, første ledd. Visse unntak finnes i annet og tredje ledd.

Dersom retten kommer til at vilkårene for fritak fra militærtjeneste ikke er til stede, blir den vernepliktige innkalt til militærtjeneste. Unnlater han å møte fram, kan han straffes etter mil. strl. §§ 34 eller 35 for h.h.v. ulovlig fravær eller for å ha unnlatt å møte i den hensikt helt å unndra seg sin militære tjenesteplikt.

4.4 INNHOLDET I SIVILTJENESTEN

Den nærmere regulering av den sivile tjeneste er foretatt i lovens kap. III. Det er innledningsvis slått fast at tjenesten skal ha sivil karakter og stå under sivil ledelse, uten forbindelse med militære innretninger eller foretakender. Den sivile tjeneste administreres i dag av Justisdepartementet. Utbyttet av tjenesten skal tilfalle staten. Siden 1963 har pengene vært øremerket for UNICEF. I 1977 utgjorde beløpet 7 256 000 kroner. Departementet har utarbeidet nærmere retningslinjer for sivile tjenestepliktige.

Ifølge § 11, første ledd skal den sivile førstegangstjeneste være av samme varighet som førstegangstjenesten i Hæren med et tillegg som fastsettes av Kongen i Statsråd. I bestemmelsene om tjenestetid av 3. juni 1966 § 1 er dette tillegg satt til 4 måneder. Førstegangstjenesten for sivile tjenestepliktige blir således 16 måneder. Militær førstegangstjeneste som er avtjent, eller som er bortfalt etter vpl. § 12, annet ledd, kommer til fradrag dag for dag med inntil det antall dager som svarer til den ordinære førstegangstjeneste i Hæren.

§ 11, annet ledd gir hjemmel for å innkalle de sivile tjenestepliktige til repitisjonstjeneste. Tredje ledd gir særregler for heimevernspliktige som overføres til sivil tjeneste.

§ 12 foreskriver at tjenesten skal påbegynnes uten unødig opphold, og så vidt mulig avtjenes i sammenheng. Plikten til å gjøre tjeneste faller bort dersom avtjeningen ikke er påbegynt innen tre år etter at fritak for militærtjeneste ble besluttet av departementet eller ved rettskraftig dom. Plikten til å avtjene førstegangstjeneste faller likevel ikke bort før plikten til førstegangstjeneste i Forsvaret, jfr. vpl. § 12, annet ledd.

Paragraf 13, annet ledd bestemmer at ulovlig fravær fra tjenesten skal opptjenes dag for dag, uansett om forholdet er gjort til gjenstand for straff eller refselse. Denne regel skiller seg fra den tilsvarende bestemmelse i vpl. § 19, hvor det, etter nærmere bestemmelser gitt av Kongen, k a n pålegges nødvendig tilleggstjeneste.

Utvalget kommer nærmere tilbake til innholdet i siviltjenesten nedenfor under kap. 9.

4.5 REAKSJONSMIDLER

Kap. IV gir regler for hvordan staten kan reagere mot forsømmelser fra de sivile tjenestepliktiges side. I følge paragraf 19 kan straff i form av bøter eller fengsel inntil 3 måneder ilegges for den som unnlater å møte etter innkalling til tjeneste eller uten tillatelse forlater eller uteblir fra sitt tjenestested, eller ikke etterkommer pålegg som er gitt ham i tjenesten eller på annen måte krenker sine tjenesteplikter. Medvirkning er også straffbar.

Paragraf 20 gir hjemmel til å anbringe tjenestepliktige i særskilt leir eller anstalt under fengselstyrets administrasjon for tvangsmessig avtjening av tjeneste. Det kreves at det blir fastslått ved dom at lovens vilkår for dette er til stede.

Paragraf 21 angir de refselser som kan ilegges de sivile tjenestepliktige. Refselser ilegges disiplinært på samme måte som i det militære. Paragraf 23 gir tjenestemenn ved sivil arbeidsleir eller administrasjonssentrum for sivil tjeneste politimyndighet overfor de tjenestepliktige og andre som oppholder seg innenfor eller i umiddelbar nærhet av leirområdet. Det er også gitt hjemmel for foreløpig arrest av tjenestepliktige som forstyrrer den offentlige orden eller gjør seg skyldig i grovt brudd på disiplinen.

Paragraf 22 gir departementet hjemmel til å forlenge tjenestetiden dersom en tjenestepliktig – av grunner som kan tilregnes ham – ikke utfører en rimelig arbeidsytelse. Den tjenestepliktige har adgang til å kreve rettslig prøving av denne beslutning. Forlengelse av tjenestetiden kan skje i tillegg til eventuell straff eller refselse.

4.6 TILBAKEFØRING TIL MILITÆR STILLING

Den tjenestepliktige kan søke seg tilbakeført til de militære ruller. Tilbakeføring kan også skje hvis avgjørelsen om fritak blir omgjort, § 24. I Ot. prp. nr. 42 (1962–63) side 30, uttaler Forsvarsdepartementet at tilbakeføring bør skje i alle tilfeller når en som er fritatt søker seg tilbake fordi han har skiftet oppfatning, eller hvis Justisdepartementet (eventuelt domstolene) finner at vilkårene for fritak ikke lenger er til stede.

Avtjent sivil tjeneste godskrives som militær førstegangstjeneste dag for dag, men den tilbakeførte plikter å utføre minst 6 måneders militærtjeneste hvis ikke plikten til å avtjene førstegangstjenesten er falt bort etter vpl. § 12, annet ledd.

4.7 SPØRSMÅLET OM ADGANG TIL Å NEKTE SIVILFORSVARSTJENESTE

4.7.1 Rettspraksis og sivilforsvarslovens § 23

Tjenesteplikten i Sivilforsvaret følger av sivilforsvarsl. § 23, der det heter at menn og kvinner mellom 18 og 65 år kan pålegges en slik plikt. Vernepliktige kan ikke kalles inn eller beholdes i tjeneste i Sivilforsvaret når han hindres i å utføre sin militære tjenesteplikt.

Militærnekterne er således underlagt en tilsvarende plikt som den som påhviler en meget stor del av landets kvinner og menn som ikke er disponert til det militære forsvar. Tjeneste i Sivilforsvaret er hittil funnet forenlig med militærnekterlovens krav om en tjenesteform av sivil karakter og under sivil ledelse. Dette går fram av rettspraksis. I en sak som ble behandlet av Høyesterett i 1952, inntatt i Rt. 1952 s. 986 uttalte førstvoterende med tilslutning av de øvrige dommere bl. a. (s. 987):

«Det bør først merkes at man her har med forskjellige lovverk å gjøre. Fritaksbestemmelsene i den militære straffelov og sivilarbeiderloven gjelder personer som er innkalt etter vernepliktsloven, og den er ikke gjort gjeldende for utskrivning etter sivilforsvarsloven. Det kan derfor ikke være beretiget, som tiltalte gjør, å slutte fra den ene lovgiving til den annen. Men dermed er ikke sagt at en mann som ikke ønsker å bære våpen etter sivilforsvarsloven kan utskrives til tjeneste som vil stride mot hans overbevisning. Utskrivningsadgangen er etter denne lovs § 2, jfr. § 1, begrenset til tjeneste av «ikke militær art som tar sikte på å forebygge skade på sivilfolket ved fiendtlig åtak eller på å råde bot på slik skade», og her vil den utskrevne, da det er klart at også myndighetene er bundet av den grense som er trukket opp, måtte søke sin betryggelse.»

Høyesterett har i senere avgjørelser vist til denne kjennelse (Rt. 1954 s. 229 og 230, 1955 s. 614, 1961 s. 1272, 1963 s. 76 og 79, 1972 s. 727). Selv om visse endringer har funnet sted, ved at fritaksbestemmelsene nå er samlet i egen lov og uttrykket «fiendtlige åtak» i Sivilforsvarets oppgaver er erstattet med «krigshandlinger», er realiteten i Høyesteretts kjennelse fortsatt retningsgivende:

- Fritaksbestemmelsen gjelder for personell som er innkalt til militærtjeneste etter vernepliktsloven.
- Bestemmelsene gjelder i k k e for personell som er utskrevet til Sivilforsvaret i henhold til sivilforsvarsloven.
- Personell som er fritatt for militærtjeneste og dermed utskrives til Sivilforsvaret, kan bare nyttes til tjeneste som er forenlig med fritakslovens krav om «ikke militær art etc.»

Av byrettens dom som Høyesterett slutter seg til, framgår at retten ikke kunne finne at «sivilforsvaret slik som det er organisert kan sies å være noen

del av militærvesenet eller være militært organisert.» (S. 988.)

4.7.2 Konklusjon

Utvalget fastslår derfor at en sivil tjenestepliktig ikke kan kreve seg fritatt fra Sivilforsvarstjeneste i henhold til nåværende lovverk.

Professor Torstein Eckhoff gir uttrykk for dette i en utredning til organisasjonen «Folkereisning mot krig»:

«Personlig anser jeg det for utilfredsstillende at retten til samvittighetsfrihet ikke er gjennomført på dette område. Men det er sikkert ingen utsikt til at domstolene vil forandre sin praksis, som juridisk sett er godt fundert. Det er derfor all grunn til å ta spørsmålet om en lovendring opp til overveielse.»

Utvalget kommer senere tilbake til spørsmålet om loven bør endres (nedenfor under kap. 7).

5. Prinsipielle betraktninger omkring verneplikten

5.1 HISTORISK OVERSIKT FRA LEIDANG TIL ALMEN VERNEPLIKT

5.1.1 Fra folkevandringstid til Gulatingsloven

Trolig har alle menn, uansett stand og fra meget lang tid tilbake, vært pliktige til å delta i forsvaret av sitt lokale samfunn, hvis dette ble angrepet. Bygdeborgene fra folkevandringstiden (5–600 e.Kr.) ville neppe ha vært anlagt og brukt uten slik plikt. Prinsippet er i hvert fall klart slått fast i Utgjerdbolken i Gulatingsloven, f. eks. i kap. 312 som påbyr at både tegn og træl skal møte ved leidangsskipet dersom en fiende angriper landet. Den som da sitter i ro, er utlæg. Men plikten kommer også til syne i prinsippet om at alle skal være med å betale utgiftene til leidangen (kap. 295–298), og at alle frie og fullmyndige menn kan stevnes til våpenting for å syne sine personlige våpen, (kap. 309). Den almenne møteplikten ved fiendeangrep er presisert i Landsloven fra 1270-årene, f. eks. i Landevernsbolken kap. 3 (når hærpilen kommer, «da skal fare tegn og træl, om det trenges»). Andre bestemmelser finnes om beredskap (L 111 4 Om vetevakt), om utskrivningsretten for den kongelig oppnevnte styremannen på leidangskipet (L 111 8), om våpenting (a l l e voksne menn hadde plikt til å ha personlige våpen, L 111 11 og 12), og om plikten til å delta i stell av leidangskipet og utstyret (L 111 14 som endog fastsetter at seilet og skipsutstyret skal oppbevares i k i r k e n). Rudimenter av denne gamle, almenne verneplikten finnes så sent som i Christian V's Norske Lov 3–17–1 til 4 (Om Vaaben, som hver bør eje og om Ved-Varder). Våpenting ble holdt utover 1700-tallet,og det var en politisk realitet å regne med at den norske almuen var bevæpnet.

Den almenne verneplikten, «mannhusingen», har fra rikssamlingstiden på 900-tallet og senere også blitt organisert som leidangshær under kongen, i hvert fall langs kysten.

Utgjerdbolken i Gulatingsloven og Landvernsbolken i landsloven handler i første rekke om denne leidangsordningen, bare indirekte om «mannhusingen». Leidangsplikten var nært forbundet med en skatt, i Gulatingsloven utliknet etter antallet menn på hver gard (kap. 296–298), i Landsloven utliknet etter landskyldtakst for hver gard, faktisk en skattematrikkel (L 111 1 og 6). Men denne skatten gav små inntekter for kongen, så små at det var helt umulig å holde en vervet hær av noen betydning. Heller ikke norske stormenn eller sysselmenn hadde råd til å holde egne hærfolk (f. eks. pansrede ryttere) i tilnærmelsesvis samme utstrekning som deres standsfeller i våre naboland. I tillegg til skatteplikten påhvilte det derfor fremdeles almuen å holde leidangskipet i stand og å ha personlige kampvåpen. Man kan således si at den norske fattigdommen medførte både almen verneplikt og at den norske almue måtte være våpenbærende, men fri. – Det lave skattenivået holdt seg gjennom foreningstiden med Danmark. Heller ikke da var det mulig å holde en vervet hær i Norge, slik som i Danmark. Den norske hær måtte organiseres som en utskrevet bondehær (eller egentlig husmannshær), og den kunne i k k e brukes innenlands, mot landsmenn.

Gulatingsloven (kap. 295) overlot kommandoen over leidangen til kongen, og sa at man skal ikke nekte ham leidang til landsenden «når han byd ut for di han treng det og til gagn for oss». Loven nevner overhodet ikke utenlandstokter. Landsloven (L 111 3) taler om fiendeangrep på steder i den norske kongens velde eller i hans skattland, og at da skal man ikke nekte kongen full almenning om han med vise menns råd ser at det er nødvendig. Her hadde man i friskt minne Håkon Håkonssons Vesterhavstog med leidangen i 1263 for å forsvare Suderøyene, og leidangstogene i dansk farvann i 1250-årene (Håkon Håkonssons saga).

5.1.2 De eldste fritakingsbestemmelser

Spørsmålet om fritaking fra verneplikten dukket tidlig opp. Gulatings- og Frostatingslovene regner med at prester ikke skal gjøre krigstjeneste. Men dette var et alminnelig krav, og ikke spesielt norsk. Det ble imøtekommet i mange sammenhenger. Derimot er det særnorsk at de geistlige bare i liten utstrekning var fritatt for å betale leidangskatt av sine eiendommer (G. 298, Frostatingsloven VII 17). – Ved utskrivning til leidangtjeneste fantes betinget fritaking. I følge Gulatingsloven kap. 299 skulle den kongelige styremannen først skrive ut lauskarer, dernest slike bønder som hadde arbeidsfolk, og endelig einvirker etter følgende prinsipp: «Ein skal fara, men to skal vera heime og berga buféet deira, um det då vert nok mannskap; men elles skal to fara og ein vera heime». Landsloven (L 111 8) nevner bare «lovlig nødsfall» som fritakingsgrunn, og presiserer ikke på annen måte enn ved å forby den som er utskrevet å kjøpe en annen til å fare for seg.

5.1.3 Den første vernepliktsordning av 1628

Under syv-årskrigen 1563–1570 ble bondeoppbud satt inn i krigstjeneste, men en norsk landarme i «moderne» forstand fikk man først ved en kongelig ordinans utstedt av Kristian IV i 1628. Ved denne anledning ble det opprettet en norsk landarme basert på verneplikt.

Fire gårder ble lagt sammen i en «Legd», med plikt til å holde en fotsoldat. For første gang får man stående vernepliktige styrker i f r e d s t i d i Norge. Det pålå legdene å stille en soldat, men i tilfelle angrepskrig mot riket, skulle det gamle budet om å gå mann av huse anvendes. Det endte gjerne med at de dårligst stilte lot seg kjøpe til soldattjeneste.

Verneplikten hvilte på bøndene, som utgjorde ca. 90 pst. av landets innbyggere. Ordinansen av 1628 omhandler også 14 kompanier i kjøpstedene, men det var ingen verneplikt for borgerne i byene.

Nord-Norge var ikke pålagt verneplikt. Dette hadde sammenheng med at de nordligste landsdeler ikke ble betraktet som strategisk viktige.

I 1646 bestemte Kristian IV at utskrivningen skulle avskaffes og erstattes med en vervet hær. Året etter ble imidlertid utskrivningen gjennomført igjen. Senere ble også antallet gårder som utgjorde et legd, halvert.

Inntil 1774 ekserserte soldatene om søndagene hjemme i sine kompanidistrikter. Ved kongelig resolusjon av 10. november 1774 ble det bestemt at mannskapene ved det nasjonale infanteriet skulle komme sammen til eksersis i alt 12 dager i året. Utenom disse årlige samlingene ble det holdt rekruteksersis. Bataljonsamlinger ble holdt hvert tredje år.

5.1.4 Endret utskrivingsordning av 1799

Ved Kongelig forordning av 1. november 1799 ble grunnlaget for utskrivningen forandret. Utskrivningen skulle nå skje i forhold til distriktenes folkemengde. I forordningen heter det at den gamle ordningen, som forpliktet

«Eiere av priviligerede Godser saavelsom Borgere, der besidde store Garde, til at stille Dragoner og Soldater i Forhold til de Lægder, som deres Eiendomme udgjøre»: ikke alene baner Vei til Misbruge og vilkaarlig Behandling imod det unge Mandskab som er født paa deslige Godsers Grund, efterdi sammes Eiere, under Paaskud af hiin Forpligtelse, ofte tilegne sig Stavnbaands Magt over Mandskabet, og fremstille til, eller fritage fra Krigstjenesten, hvilke av Godsets unge Mandskab de finde for godt; Men denne Indretning endog er skadelig for Rekrutterings-Væsenet, efterdi mange undrages fra at bidrage til Fædrelandets Værn, hvilken undersaatelig og borgerlig Pligt baade efter Retfærdigheds og Stats-Klogskabs Grundsætninger bør være personlig og almindelig for Enhver, uden Hensyn til, om han er født paa et priviligeret Gods eller ikke...»

De nye regler innførte etter sin ordlyd verneplikt for alle som bodde på landet og tilhørte bondestanden. Disse strenge regler må sees i sammenheng med ufredstider i Europa.

Tanken om en almen verneplikt stammer fra den franske revolusjon. Begrunnelsen var her dels likhetstanker, og dels en garanti mot at hæren skulle kunne brukes til en kontrarevolusjon.

Alle ble imidlertid ikke utskrevet til tjeneste i den norske hær. Utvelgelsen foregikk ved loddtrekning, og det ble anledning til å kjøpe en annen til å tjenestegjøre i sitt sted. Den skjeve rekrutteringen til hæren fortsatte derfor.

5.1.5 Grunnlovens § 109

På Eidsvoll var prinsippet om almen verneplikt gjenstand for intens diskusjon. En av de ivrigste forkjempere for almen verneplikt for andre enn bondestanden, var oberst D. Hegermann, som var formann i vernepliktskommisjonen.

Han uttalte blant annet:

«Det synes å være en urokkelig Grundsetning for Norges Selvstendighet og Frihet, at enhver Borger i Landet uden medtagelse av Stand, Fødsel eller Formue er forpliktet paa en eller annen Maade overensstemmende med sin fysiske og intellektuelle Bekvemhed saavel i Fredstid som i Feide, et vist Antal Aar af sin Levealder at gjøre personlig militærtjeneste.»

Han fortsatte:

«Bondestanden bærer nu ene Byrden i Fred og Krig. En saadan adskillelse fra almindelig Pligt svækker Nationalkarakteren og Indskrænker Armeens Kraft og Brugbarhed, hvorimod alle Borgeres Forpliktelse til personligen paa den Maade at yde Fædrelandet sin Tjeneste sikrer Folket for al Erobringskrig og giver Staten uden særdeles Bekostning under en oppkommende Krig et stort antal duelige Anførere.»

Motstanderne av almen verneplikt (særlig Løvenskiold og Wergeland) framhevet sterkt at samfunnet skulle legge så få byrder på borgerne som mulig. De framhevet dessuten likhetsidéen som argument for at verneplikten i fred kun hvilte på bøndene, fordi borgerne i fred tjente landet like godt ved å utøve sitt yrke.

Det viste seg å være bred enighet om at prinsippet om almen verneplikt skulle gjelde i krig, men i fred skulle enhver tjene landet ved sin daglige gjerning.

Oberst Hegermann la fram et forslag om at ingen skulle kunne leie en annen til å gjøre militærtjeneste for seg, men dette ble ikke vedtatt.

Når prinsippet om almen verneplikt tross motstanden likevel ble vedtatt med stort flertall, skyldtes dette ikke minst den reservasjon grl. § 109 selv inneholdt, nemlig at det første Storting skulle ta opp problemene; «Imidlertid vedbliver de nu gjælende Bestemmelser».

Christies utsagn om at grunnsetningen i § 109 ikke betød noe nytt, og ellers måtte betraktes som en filosofisk setning, som måtte modifiseres i praksis, var kanskje ment som et taktisk innlegg i debatten.

Men det er også en dekkende karakteristikk av bestemmelsens skjebne i lang tid framover.

5.1.6 Loven av 1816

Prinsippet om den almene verneplikt var allerede ved vedtakelsen i 1814 meget omstridt og ble først gjennomført fullt ut etter langvarig strid.

Vernepliktskomitéen av 1815 slo fast at ikke alle kunne utskrives, og at rettferdighetsprinsippet derfor måtte søkes oppfylt gjennom loddtrekning. Borgerne måtte fritas p.g.a. sin stilling i samfunnet, og utskrivningen skulle derfor skje innen bondestanden. I tillegg gikk man inn for å holde fast på stillingsretten.

Stortinget i 1816 lykkes ikke å få 2/3 flertall for alminnelig verneplikt, og i stedet innførte man en midlertidig lov som bestemte at 5/6 av linjearmen fortsatt skulle settes opp ved utskrivning etter de eldre lovregler, som så og si utelukkende la byrden på landalmuen. Embetsmenn og byborgere gikk fortsatt fri. I tillegg innførte man rett for gårdbrukere og andre «bosatte» menn til å leie en annen til å stille i sitt sted ved utskrivning.

Loven fra 1816 var et hastverksarbeide. Det ble gang på gang utarbeidet og framsatt forslag til ny vernepliktsordning bygget på grunnlovens prinsipper, riktignok med mer eller mindre vidtgående modifikasjoner. Forslagene ble imidlertid aldri vedtatt. Et av de problemer som meldte seg, var om og i tilfelle på hvilke vilkår, den nye loven skulle tillate bruk av stillingsrett (rett til å leie en annen i sitt sted.)

5.1.7 Full stillingsrett 1830

I 1830 vedtok Stortinget for første gang et forslag om at det skulle være full stillingsrett for enhver. Den sum stillingsmannen skulle ha, kunne variere. En vanlig pris skal ha vært 80–100 spesiedaler. (En ku kostet fra 10–12 spd.).

5.1.8 De første militærnektere

Omtrent på denne tid meldte de første militærnektere seg, men på grunn av den begrensede verneplikt, og adgangen til å stille stedfortreder, utgjorde disse intet stort problem. Alt i 1818 ble det for første gang fremmet et forslag om å frita kvekerne for verneplikt.

5.1.9 Modifisert stillingsrett i 1854

I 1848 vedtok Stortinget en adresse til Regjeringen om at stillingsrett ikke måtte tillates, men i 1854 ble vernepliktslovens bestemmelser om stillingsrett likevel enstemmig vedtatt. Dette hadde nok sin bakgrunn i at den stillingsretten som ble lovfestet i 1854, var en modifisert form for stillingsrett. Ingen skulle gå helt fri. Det var tillatt å stille noen for seg bare til linjen. Den tjenestepliktige måtte da gjøre full tjeneste i landvernet. I Armédepartementets innstilling av 6. februar 1850 heter det:

«et saadant Bytte af Stilling er noget ganske andet end den frie Stillen – den saakaldte stillingsret – der tilsiger absolut Fritagelse fra at værne.»

I loven av 1854 ble bybefolkningens fritak for verneplikt opphevet. Loven av 1854 ble på mange måter oppfattet som en overgangslov, og dette kan være forklaringen på at Stortinget så forskjellig på stillingsretten i 1848 og 1854. Stortingsmann Ueland, som hadde foreslått ordningen med den begrensede stillingsrett uttalte:

«Vi trengte højlig at faa en Værnepligtslov istand, og man maate under den hele Sags behandling ikke tabe af Syne, at dette ikke var nogen fuldstændig, men kun en Overgangslov, der indeholdt Princípet, og som man da senere se til at emendere.»

5.1.10 Stillingsretten oppheves i 1876

Stillingsretten ble stadig diskutert i årene etter 1854, men først i 1876 (ved lov av 3. juni) ble den opphevet. Senere har man aldri for alvor diskutert å innføre den igjen.

5.1.11 Verneplikt pålegges innbyggere i de nordligste landsdeler i 1897

Ved lov av 28. juni 1897 ble også de nordligste landsdeler i riket pålagt verneplikt. Dette hadde blant annet sammenheng med den økte strategiske betydningen disse landsdeler fikk i slutten av det forrige århundre.

I proposisjonen ble det også pekt på den betydning verneplikten ville ha for å styrke nasjonalitets- og enhetsfølelsen, særlig i Finnmark med dens sterkt blandede befolkning.

5.1.12 Økt militærnekterproblem

Etter at verneplikten nå påhvilte alle, uten særlige muligheter til å slippe, ble problemet med militærnektere forsterket. De fleste som nektet på denne tiden, gjorde det på religiøst grunnlag. Det vokste etterhvert fram en opinion som tok avstand fra straff når nektelsen på denne måten skyldtes en dyp og alvorlig overbevisning. I 1900 gav Forsvarsdepartementet regler om overføring av militærnektere til ikke-stridende stillinger i forsvaret, og i 1902 ble det bestemt at de som av religiøse grunner nektet enhver militærtjeneste, skulle slippe straff og gis påtaleunnlatelse.

5.1.13 Loddtrekningsordning opphevet i 1910

I den nye vernepliktsloven av 19. juni 1910 ble systemet med loddtrekning for å avgjøre hvem som skulle gjøre tjeneste, opphevet.

Komitéen foreslo opprinnelig å beholde ordningen, med følgende begrunnelse:

«... og endelig kan man heller ikke se bort fra at den offentlige loddtrekning ved selve utskrivningsmøtet gjennom aarelang hævd har vundet almenhedens sympati som et rimeligt middel til retfærdigt fordeling af vernepliktsbyrden ved udtagning til specialvaabene o.s.v. idet udskrivningsmyndighederne da kun har at befølge det numer, ethvert mandskab selv har udtrukket.»

I innstillingen til Odelstinget fra Militærkommitéen, ble imidlertid denne ordningen sterkt kritisert:

«... Komitéen finder, at loddtrækningens bruk maa indskrænkes mest mulig, da den praktisk er aldeles utjenlig til at gi mandskaperne selv oversikt med hensyn til deres utskrivning, og da loddtrækningens betydning for tilfælde av beordning til tjeneste av dele av aarsklasser mere retfærdig kan ske fyldest paa andre maater, er avgjørelsen i saadanne

sjeldne tilfælde forutsatt truffet ved vedkommende militære avdeling.»

Militærkomitéens innstilling gikk på dette punkt gjennom i Odelstinget og Lagtinget uten kommentarer. I den nye Vernepliktslovens § 31 skulle loddtrekning bare brukes for å skaffe mannskaper til spesialtjeneste der det ikke var nok frivillige.

5.1.14 Stridsspørsmål omkring vernepliktsordningen i vårt århundre

I vårt århundre har det vært bred enighet om den alminnelige verneplikt som prinsipp. Som det framgår ovenfor under pkt. 3.1, er også den någjeldende vernepliktslov av 17. juli 1953 basert på dette prinsipp. Utvalget konstaterer likeledes at Forsvarskommisjonen av 1974 i sin innstilling (kap. 9) ønsker å opprettholde denne ordning.

Etter århundreskiftet har striden stort sett dreiet seg om på hvilke vilkår militærnektere skal fritas, samt den sivile tjenestes innhold og organisering. Dette er behandlet nedenfor under kap. 9.

I de senere år har det også oppstått en debatt om vernepliktens innhold, f. eks. om «utvidet vernepliktsbegrep» og «alternative vernepliktsformer». Videre har spørsmålet om verneplikt for kvinner vært diskutert. Utvalget kommer senere tilbake til disse problemstillingene.

5.1.15 Vernepliktsordningen slår rot

Hendelsene etter første verdenskrig og dannelsen av Folkeforbundet medførte en diskusjon om en omorganisering av forsvaret. Forsvarskommisjonen av 1920 fikk i mandat å utrede en reduksjon av forsvaret, og om verneplikten skulle opprettholdes.

Tanken om et vervet forsvar vant ingen tilslutning. Forsvarskommisjonen av 1920 hyllet verneplikten med følgende uttalelse:

«Den rekruteres fra alle landsdeler og alle samfunnslag og må forutsettes å avspeile de følelser og de strømninger som rører seg i nasjonen og være et uttrykk for dennes flertallsvilje. Den må forutsettes å ville tjene nasjonen i overensstemmelse med sin plikt innen forfatningens ramme, og den også derfor i et demokratisk land som vårt være å foretrekke fremfor den værvede Hær.»

Forsvarskommisjonen av 1920 la også vekt på økonomiske vurderinger, som argument for verneplikt.

I St. prp. nr. 33 for 1926 om en ny hærordning, uttalte departementet:

«Dette departement antar at den overveiende del av vårt folk hylder den alminnelig verneplikts grunntanke og at det derfor skal meget sterke grunner for å bryte med et forlengst tilvendt prinsipp, som har hevdvunnet tradisjon innen vår hær og flåte. Alene av hensyn hertil kan der etter departementets opfatning ikke bli tale om for vårt lands vedkommende – hverken helt eller delvis gå over til et nytt og ganske uprøvet system, basert på hverving av personell i hær og flåte. Departementet finner i så henseende å kunne slutte seg til hvad herom er uttalt av Forsvarskommisjonen i dens Innstilling I (side 17–20).»

St. prp. nr. 33 var framsatt av regjeringen Mowinkel, men ble trukket tilbake av regjeringen Lykke. Proposisjonen ble imidlertid behandlet i ny skikkelse i 1927, men inneholdt verken generelle bemerkninger om verneskatt eller erstatningstjeneste. Det er imidlertid intet som tyder på at det var noen uenighet om vernepliktens berettigelse.

5.1.16 Forsvarskommisjonen av 1920. Nedrustning

Forsvarskommisjonen av 1920 foreslo en reduksjon i forsvaret, slik at ikke alle unge menn skulle pålegges verneplikt. Dette var en følge av den nedrustningstanke som var sterkt framme etter første verdenskrig.

Det var enighet om at Hærens øvelsesstyrker skulle reduseres, og to mulige løsninger ble diskutert:

a) Man skulle stille strengere fysiske krav til dem som skulle kalles inn til tjeneste.
b) Man skulle foreta en loddtrekning, slik man gjorde før 1910.

Forsvarskommisjonen av 1920 innså at det var urettferdig at bare noen skulle gjøre tjeneste, og flertallet foreslo at det ble lagt en verneskatt på dem som ikke ble innkalt. Mindretallet i kommisjonen ville heller at de fritatte skulle pålegges samfunnsnyttig sivilt arbeid i steden for militærtjeneste.

Likhetstanken var sterkt framhevet som argument for en verneskatt. Det heter i Innstillingen:

Det ville i motsatt fall vekke berettiget uvilje hos dem som må avtjene sin verneplikt, at et stort antall jevnaldrende slipper helt fri, et forhold som heller ikke stemmer med det berettigede krav på likelig fordeling av samfundets byrder som en demokratisk samfunnsordning forutsetter. Ja, det vil kunne føre til likefrem skrikende urettferdighet. Det kunne f. eks. hende at en fattig mann måtte forlate sitt civile erhverv og sin familie for å gjøre militærtjeneste samtidig med at hans velsituerte og kanskje endog formuende nabo trakk seg fri fra øvelsen uten til gjengjeld å bli pålagt noen annen ytelse til samfundet.

Flertallet gikk derfor inn for å pålegge en verneskatt, som skulle fastsettes ut fra vedkommendes formue og inntekt.

Mindretallet i Forsvarskommisjonen av 1920 gikk imot verneskatt og ville istedet pålegge sivilt arbeid. Det begrunnet sin motstand mot verneskatten med følgende argumenter:

a) Verneskatt er vanskelig å gjennomføre. Det er et problem å fastsette skattens størrelse for den enkelte slik at man oppnår likhet.
b) Det var etter mindretallets mening ingen misnøye i folket og intet krav om at en slik skatt skulle innføres.

c) Skatten ville ikke medføre nevneverdige økonomiske fordeler for Staten.

Et annet mindretall gikk inn for sivil erstatningstjeneste ved at de fritrukne skulle gjøre samfunnsnyttig arbeid. Dette gikk flertallet imot fordi:

a) Arbeidet ville antakelig bli et underskuddsforetakende for Staten.
b) Den sivile erstatningstjeneste ville føre til at arbeidskraft ble fortrengt.
c) Det ble også framhevet at samfunnet på denne måten ikke ble tilført noen ny arbeidskraft; man var bedre tjent med at hver enkelt passet sitt eget arbeid, det arbeid man var opplært til.

5.1.17 Vernepliktsloven av 21. juni 1929

Resultatet av forsvarsdebatten i Stortinget i 1926–29, ble vernepliktsloven av 21. juni 1929. Bevilgningene til forsvaret ble redusert.

Dette førte til at man ikke kunne kalle inn mer enn halvparten av de vernepliktige til oppøving i fred. Dette løste man ved å stille strengere krav til rekruttenes fysikk. Av de som ble godkjent ble 1/3 trukket fri for tjeneste.

Fritrekkingen var altså et resultat av mindre bevilgninger til forsvaret. Betydningen av dette for likhetstanken var ikke særlig framme i diskusjonen.

Under budsjettdebatten i 1936 ble ordningen med fritrekning opphevet mot Arbeiderpartiets 70 stemmer, samtidig som man økte bevilgningene til forsvaret p.g.a. krigsfaren i Europa. Departementet hadde gått imot at fritrekningen skulle oppheves av budsjettmessige grunner.

5.2 GRUNNLOVENS PRINSIPP OM ALMINNELIG VERNEPLIKT

5.2.1 Innledning

Som nevnt ovenfor under 5.1, ble personlig verneplikt innført i Norge i 1799. Selv om man i Norge ikke hadde hatt noen stor leiehær, og Eidsvollsfedrene hadde opplevd hvordan Napoleon misbrukte verneplikten, er det lite tvilsomt at man i 1814 ønsket å slå fast prinsippet om en almen verneplikt.

5.2.2 Utformingen av grunnlovens § 109

Grunnlovens § 109, slik det ble vedtatt av Riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814, lød:

Enhver Statens Borger er i Almindelighet lige forpligtet i en viss Tid at værne om sit Fædreland, uden hensyn til Fødsel eller Formue. Denne Grundsætnings anvændelse, og de Indskrænkninger den bør undergaa, samt hvorvidt det er tjenligt for Riget, at værnepligten opphører med det 25de Aar, overlades til første ordentlige Storthings Afgørelse, efterat alle opplysningene ere erhvervede ved en Committee, der udvælges inden denne Rigsforsamlings Slutning. Imidlertid vedblive de nu gjældende Bestemmelser.

I dag, etter endring ved grunnlovsbestemmelse av 12. april 1907, lyder den slik:

Enhver Statens Borger er i Almindelighet lige forpligtet, i en viss Tid at værne om sit Fædreland, uden hensyn til Fødsel eller Formue.

Denne Grundsætnings Anvendelse, og de Indskrænkninger den bør undergaa, bestemmes ved Lov.

I 17. mai-grunnloven var vernepliktens nærmere utforming overlatt «til første ordentlige Storthings Afgørelse». Når det opprinnelig ikke var sagt noe om vedtakets form, er det trolig fordi de øvrige bestemmelser i Konstitusjonsutkastet ikke kjente andre vedtaksformer for Stortinget enn formell lov. At den plikt til å verne landet som § 109 omhandler, må fastlegges nærmere i lovs form, er det ikke noe påfallende ved. Det følger i og for seg av legalitetsprinsippet i vår statsrett. Endringen i 1907 ble da også oppfattet som et naturlig skritt for å oppnå overensstemmelse mellom ordlyd og praksis. Spørsmålet er imidlertid hvor fritt Stortinget står når det gjelder å gi regler om verneplikten.

5.2.3 Momenter av betydning for tolkningen av grunnlovens § 109

Før man går nærmere inn på den forståelse av § 109 som Utvalget vil legge til grunn, er det naturlig å peke på noen momenter som må antas å ha betydning for tolkningen av bestemmelsen. Her som ellers må selve ordlyden danne utgangspunktet. Men ordlyden i seg selv gir nokså beskjeden veiledning når det gjelder å finne fram til et noenlunde presist meningsinnhold av bestemmelsen i dag. Heller ikke forhistorien til eller bakgrunnen for grunnlovsregelen har noen særlig verdi som tolkningsmoment. Dels er kildematerialet sparsomt og usikkert. Dessuten kan man ikke overse den våpentekniske og militærstrategiske utvikling som har funnet sted siden den gang. Ved tolkningen er det derfor naturlig å se bestemmelsen i lys av samfunnsforholdene og den faktiske situasjon i vår tid. Utvalget kan for sin del ikke se at hverken ordlyden eller forhistorien til regelen nå er til hinder for å legge en annen oppfatning av f. eks. verne- og forsvarsbegrepet til grunn enn den som eventuelt var gjeldende i 1814 når dette av praktiske hensyn er med på å oppfylle grunnlovens målsetning.

Som ved annen lovtolkning vil man også her måtte søke etter den forståelse av bestemmelsen som gir det mest rettferdige, rimelige og hensiktsmessige resultat. En annen sak er at det som regel vil herske forskjellig oppfatning om politiske vurderinger og mål, om hva som er hensiktsmessig og rimelig.

Når det gjelder tolkningen av § 109 mener Utvalget for det første at det er viktig å finne ut i hvilken grad bestemmelsen inneholder et egentlig bindende, reelt påbud til lovgivningsmakten, m.a.o. i hvilken utstrekning § 109 setter skranker for hva lovgiveren har adgang til å gi regler om. I den utstrek-

ning § 109 trekker opp slike bindende rammer, er Stortinget forpliktet til å holde seg innenfor disse når det vedtar lover om verneplikten. Spørsmålet om en lov eller en lovbestemmelse er i strid med Grunnloven, kan etter norsk statsskikk prøves for de alminnelige domstoler som i prinsippet eventuelt kan sette loven til side. Denne prøvningsretten finner ikke Utvalget noen grunn til å gjøre nærmere rede for. Man har forøvrig hatt bare ganske få rettssaker hvor Grunnlovens § 109 har vært påberopt som skranke. (En sak er omtalt under pkt. 5.2.11 nedenfor). Rettspraksis på dette område gir etter Utvalgets mening liten veiledning for tolkningen av denne grunnlovsbestemmelsen.

5.2.4 Grunnlovens § 109 som skranke for lovgiver

Det har gjennom tidene vært uklart og omstridt hva som egentlig ligger i grunnlovens § 109. For det første er bestemmelsen i seg selv vag og uklar. Dessuten inneholder den vesentlige modifikasjoner, både gjennom uttrykket «i alminnelighet» i første ledd og med den delegasjon til lovgiver som følger av annet ledd. Om dette siste skal Utvalget bemerke:

Første ledd slår fast prinsippet om den alminnelige verneplikt. «Enhver statens borger er i alminnelighet like forpliktet, i en viss tid å verne om sitt fedreland, uten hensyn til fødsel eller formue.» Det slås her fast at verneplikten i alminnelighet skal være lik for alle mannlige borgere, men det er omstridt om Grunnloven krever at forsvaret skal bygge på en vernepliktsordning eller om man kan basere seg på vervede styrker.

Annet ledd gir bestemmelser om den nærmere anvendelse og innskrenkninger i prinsippet. Det heter her at «Denne grunnsetnings anvendelse, og de innskrenkninger den bør undergå, bestemmes ved lov». I dette ligger for det første at selve gjennomføringen av prinsippet, det å pålegge verneplikt på den enkelte borger, skal skje ved lov. Det er i og for seg ikke noe spesielt ved dette. Grunnloven legger plikter på staten og lovgivningsmakten, ikke på borgerne. Det hevdes at staten må være bundet til å gjennomføre prinsippet i første ledd. Den sto antakelig ikke fritt til å bestemme om alminnelig verneplikt skulle innføres i samsvar med første ledd. Som nevnt foran i pkt. 5.1, tok det likevel svært lang tid før prinsippet ble oppfylt i praksis.

Grunnlovens § 109 annet ledd inneholder også en fullmakt til lovgiver til å bestemme de innskrenkninger prinsippet i første ledd bør undergis. Det kan diskuteres hvor langt denne fullmakten rekker, med andre ord hvor fritt Stortinget står i forhold til § 109 første ledd. I juridisk språkbruk kan problemstillingen uttrykkes slik: kan Stortinget direkte fravike prinsippet i første ledd (derogasjon), eller har det bare myndighet til å gi bestemmelsen innen rammen av første ledd (delegasjon).

Aschehoug går svært langt i å hevde lovgivers frihet. I forbindelse med omtalen av den såkalte stillingsretten skriver han (1892 III s. 493):

«Dette system bibeholdes i Værnepligtsloven af Mai 1866. Det kunde heller ikke siges at stride mod Grls. § 109, thi den forbeholde udtrykkelig Lovgivningens Frihed til at gjøre de Indskrenkninger i den almindelige Værneplikt, som den findes at burde undergaa.»

Castberg, Norges Statsforfatning II (1964 s. 306), uttaler:

«Det er imidlertid lite tvilsomt at grunnlovens § 109, når den krever at enhver borger skal verne om fedrelandet, er til hinder for at det gis dem som har økonomisk evne til det, anledning til å slippe med å stille en betalt stedfortreder. – En annen sak er at grunnloven uttrykkelig tillater visse modifikasjoner i gjennomføringen av prinsippet. Men den adgang lovgiveren herigjennom har til å lempe på prinsippet, rekker ikke så langt at den tilsteder grove brudd, slik som den eldre lovgivnings anerkjennelse av "stillingsretten".»

Andenæs er mer moderat, Statsforfatningen i Norge, (1976 s. 373):

«Men den gir anledning til å lempe på prinsippet i gjennomføring...»
«I Riksforsamlingen ble resultatet nærmest et kompromiss, den alminnelige verneplikt ble antatt i prinsippet, men gjennomføringen av prinsippet ble overlatt til lovgivningen.»

Etter Utvalgets oppfatning er det vanskelig å gi noe klart svar på spørsmålet. Ettersom prinsippet i første ledd er såpass vagt utformet, og ettersom det likevel i meget stor grad blir opp til Stortinget hvilket innhold det skal få, blir spørsmålet om derogasjon/delegasjon av mindre betydning. Det må likevel stå fast at Stortinget i prinsippet er bundet av første ledd. Utvalget er derfor enig med Castberg i at det f. eks. ville være i strid med § 109 å innføre stillingsretten igjen.

5.2.5 Grunnlovens § 109 som rettesnor for lovgiver

Som mange andre grunnlovbud har også § 109 betydning ut over de skranker den måtte sette for lovgivningsmakten. I tillegg vil de prinsipper den gir uttrykk for, være veiledende både for lovgiver og ved fortolkning av enkelte bestemmelser. Utvalget viser her til vedlegg 3 pkt. 1.4.

Den likhetsgrunnsetning § 109 stiller opp vil således ikke bare være et påbud til lovgivningsmakten, men også en rettesnor i annen sammenheng. Det følger f. eks. ikke direkte av grunnlovsbestemmelsen at den som blir fritatt for militærtjeneste av overbevisningsgrunner, skal pålegges en annen tjeneste i stedet. Men mange vil nok finne at det harmonerer best med det alminnelige likhetsprinsipp i § 109 at den som fysisk og psykisk er skikket til tjeneste i forsvaret, men som av overbevisningsgrunner ikke kan utføre militærtjeneste, skal gjøre en annen form for pliktarbeid.

Det kan hevdes at denne side ved § 109 bare er uttrykk for et mer generelt, overordnet likhetsprinsipp i vår forfatning og at den praktiske betydning av § 109 derfor ikke blir så stor.

Alminnelig likhets- og rettferdighetshensyn vil alltid bli tillagt vekt ved utforming og tolkning av lover som pålegger borgere byrder og plikter. Og jo tyngre byrdene er, desto større vekt er man nok tilbøyelig til å legge på likhetshensynet.

5.2.6 Grunnlovens § 109 og organiseringen av Forsvaret

Det sentrale ved grunnlovens § 109 er uten tvil den likhetsgrunnsetning den stiller opp. Dette skal behandles nærmere i pkt. 5.2.17 nedenfor. Det kan imidlertid spørres om den også på andre felter innebærer skranker eller pålegg, eller eventuelt mer vage retningslinjer for utformingen av verneplikten. Det kan også spørres om den gir noe pålegg med hensyn til organisering av forsvaret. I statsrettsteorien synes det å være på det rene at bestemmelsen ikke gir noe pålegg om at vi skal ha et militært forsvar. Hvis forholdene finnes å ligge til rette for det, vil statsmaktene kunne legge ned det nasjonale forsvar, eller eventuelt legge det om i ikke-militær retning. Med hensyn til forsvarets organisering og forvaltning, kan det vises til Grunnlovens §§ 25 og 26, som ikke skal behandles her.

Som nevnt i mandatet, skal Utvalget basere sine drøftelser på at vi fortsatt skal et vernepliktforsvar. Det er utvilsomt også den eneste praktiske løsning i dagens situasjon. Utvalget finner det derfor unødvendig å drøfte hvorvidt § 109 hindrer overgang til et fullstendig vervet forsvar. At den ikke hindrer hensiktsmessig bruk av vervede spesialister, er ikke omstridt.

5.2.7 Grunnlovens § 109 og hva verneplikten skal gå ut på

Grunnlovens § 109 sier intet om hva verneplikten skal gå ut på, men det er klart forutsatt at det i 1814 dreiet seg om en plikt til tjenestegjøring i landets militære forsvar, slik dette er beskrevet i andre grunnlovsbestemmelser. Den nærmere oppbygging og innhold av dette forsvar må det ellers være opp til Stortinget å fastlegge.

§ 109 bruker uttrykket å verne om «sit Fædreland». Ordlyden kan tyde på at det er et nasjonalt forsvar man tar sikte på. Etter sikker tolkning hindrer bestemmelsen imidlertid ikke at det inngås militærallianser med andre land, og at vernepliktige i landets interesse blir brukt utenfor territoriet. Dette krever imidlertid Stortingets samtykke, jfr. grunnlovens §§ 25 og 26.

Deltakelse i angrepskrig faller egentlig utenfor det som kan pålegges etter § 109. Angrepskrig må forøvrig antas å være forbudt gjennom grunnlovens øvrige bestemmelser og gjennom folkeretten.

Det er ellers på det rene at verneplikten ikke bare inntrer når riket er i krig, men at den enkelte også må finne seg i opplæring allerede i fredstid.

5.2.8 Bruk av Forsvaret mot indre fiender

Det er et omstridt politisk spørsmål hvem som er landets fiender. Hvem kan Forsvaret brukes mot? Kan Forsvaret brukes mot «indre fiender»?

Man står her overfor to spørsmål. Det ene er forholdet til borgerne – har staten rett til å bruke Forsvaret mot dem? Det andre er forholdet til de vernepliktige – hvilke aksjoner kan de pålegges å delta i? Det første problem, forholdet til borgerne, faller egentlig utenfor rammen av hva som reguleres i grunnlovens § 109. Utvalget skal derfor ikke behandle dette.

§ 109 pålegger en plikt til å «verne om sit Fædreland». Spørsmålet er da om man har hjemmel i den alminnelige verneplikten også til forsvar mot såkalte indre fiender. Det finnes ikke noe entydig svar på spørsmålet, som er svært sammensatt og lite bearbeidet i statsrettsteorien.

Det må være klart at vernepliktige ut fra dette kan bli pålagt å bekjempe norske borgere som i en konflikt samarbeider med en angriper utenfra.

Det kan også være naturlig å tolke grunnlovens verneplikt slik at den også omfatter plikt til forsvar for forfatningen og de demokratisk valgte organer, uansett hvem som går til angrep på dem. Utvalget vil likevel peke på at grunnlovens § 109 ikke innebærer noen skranke for Stortinget på dette området. Plikt til å være med på å bekjempe indre opprør vil i alle fall kunne pålegges med hjemmel i lov. Utvalget går ikke nærmere inn på spørsmålet, som ligger utenfor mandatet.

5.2.9 Medlemmene Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten om grunnlovens § 109 og det utvidede forsvarsbegrep

Det er nokså klart at det var et tradisjonelt vernebegrep som ble lagt til grunn på Eidsvoll. Med vern om fedrelandet mente man forsvar av riket med våpen. Dette var så selvsagt at det var unødvendig å si det uttrykkelig i grunnloven. Utviklingen fra 1814 og fram til i dag har ført til et utvidet forsvarsbegrep. Også andre institusjoner i samfunnet enn de rent militære får en sentral plass i vår beredskaps- og forsvarspolitikk. Dette har sammenheng med at en krig i dag høyst sannsynlig vil bli total. Ikke bare soldatene, men nærmest hele befolkningen vil på en eller annen måte delta i krigen. Begrepet t o t a l f o r s v a r blir sentralt. I en Stortingsmelding om Hovedretningslinjer for Forsvarets virksomhet i tiden 1969–73, er begrepet definert slik (St. meld. nr. 37, 1967–68 s. 7):

«Totalforsvaret omfatter de samlede forberedelser vi gjør på alle områder for å sette nasjonen i stand til å yte størst mulig motstand mot angrep samtidig som liv og eiendom beskyttes.»

Det er på det rene at et lands evne til å overleve en krig i dag ikke bare er avhengig av det militære for-

svar. Matforsyninger, transport, kommunikasjon, helsevesen osv. må også fungere. Et vellykket forsvar er avhengig av at de aller fleste sivile institusjoner i samfunnet fortsatt fungerer.

Det finnes knapt den virksomhet i samfunnet som ikke på en eller annen måte er av betydning for totalforsvaret. Spørsmålet blir så om dette utvidete forsvarsbegrepet fører med seg et utvidet vernepliktsbegrep. Dette kommer Utvalget tilbake til nedenfor under pkt. 5.3.

Så lenge man beveger seg på grunnlovsplanet, oppstår tre spørsmål:

- Gir § 109 hjemmel til å pålegge tjenesteplikt i «totalforsvaret»? (5.2.11).
- Hindrer § 109 en slik tjenesteplikt? (5.2.12).
- Gir § 109 noen direktiver om hvordan de andre tjenestetypene skal utføres? (5.2.13.)

Disse spørsmål har vært berørt i to avgjørelser av Høyesterett. Den første dommen er inntatt i Rt. 1948 s. 555. Mannskaper av årsklassen 1945 ble pålagt skogsarbeid (med hjemmel i den dagjeldende vernepliktslov av 21. juni 1929 § 9, 2. ledd). Noen nektet og ble straffet etter mil.strl. I anken til Høyesterett påberopte de tiltalte seg blant annet at den pålagte plikt var i strid med grunnlovens § 109.

Når det gjaldt grunnlovsspørsmålet, sluttet Høyesterett seg enstemmig til Krigsretten, som uttalte:

«Som en generell innsigelse vedkommende alle de tiltalte er det endelig gjort gjeldende at en sivil arbeidsplikt er i strid med Grunnloven. Det er de tiltaltes oppfatning at Grunnloven ikke hjemler noen annen tjenesteplikt enn den som er fastslått i Grunnlovens § 109, og som bare tar sikte på å sikre landets forsvar militært. De tiltalte mener at en innføring av sivil arbeidsplikt bare kan bygges på konstitusjonell nødrett, og det var ikke noen plass for nødretten i dette tilfelle. Retten er ikke enig i den oppfatning som det her er gitt uttrykk for. Man kan ikke fortolke Grunnlovens § 109 som en bestemmelse om at det ikke kan pålegges landets borgere arbeidsytelser av sivil karakter i den form og i den utstrekning som det her er spørsmål om. Det syn som retten har er også det som er anerkjent i teori og praksis. Man vil i denne forbindelse minne om at det overhodet ikke har vært reist noen tvil om grunnlovsmessigheten i forbindelse med tilblivelsen av de lovbestemmelser man har om sivil arbeidsplikt for vernepliktige. Retten sikter her til vernepliktsloven, og loven av 23. mars 1917, men også til midlertidig lov av 22. juni 1917 nr. 6 om anvendelse av militære avdelinger og tjenestehester til sivilt arbeid.»

I den andre avgjørelsen, som er inntatt i Rt. 1955 s. 63, er begrunnelsen ikke like klar. Saken gjaldt et tilfelle hvor en militærnekter var overført til sivilt arbeid etter den tidligere loven av 1937. Vedkommende møtte ikke og forhørsretten avsa kjennelse om anbringelse i tvangsarbeidsanstalt. Avgjørelsen ble påkjært, dels med den begrunnelse at forhørsrettens kjennelse var i strid med grunnlovens § 96 og dels på det grunnlag at § 109 hjemlet et krav om at «utbyttet av arbeidsinnsatsen skulle tjene direkte fredsformål, således at den anvendes til hjelpefond for underutviklede land eller til andre formål som kan ha betydning for internasjonal avspenning og bedring av de mellomfolkelige forhold.»

Høyestretts kjæremålsutvalg forkastet kjæremålet. Angående § 109, var begrunnelsen (l.c.s. 64):

Grunnlovens § 109, som bestemmer at enhver statens borger er forpliktet til i en viss tid å verne om sitt fedreland, gir ikke de av statens borgere som av ideelle grunner ikke vil oppfylle verneplikten på ordinær måte, noe rettskrav på at utbyttet av deres sivilarbeid skal anvendes på en bestemt måte.

Begrunnelsen kan innebære to ting. Dels kan resultatet bero på at § 109 ikke gir borgerne noen «rett» med hensyn til tjenesten, dels kan det bety at § 109 ikke gjelder annet enn regulær militærtjeneste.

Etter medlemmene Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedtens mening omhandler eller hjemler § 109 bare den tradisjonelle militærtjenesten. Begrepet «værne om sit Fædreland» kan ikke forstås så vidt at det omfatter alle innretninger innenfor totalforsvaret.

Forutsetningen var at verneplikten skulle være en plikt til å delta i de væpnede styrker. Den utvikling vi har hatt siden, kan ikke ha medført en endring av denne plikten, selv om flere sider av det sivile liv har fått betydning for Forsvaret. «Verneplikten» i grunnlovens § 109 kan etter disse medlemmers oppfatning bare omfatte den regulære militærtjeneste i en av Stortinget fastsatt forsvarsorganisasjon.

5.2.10 Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel om grunnlovens § 109 og det utvidede forsvarsbegrep

Disse medlemmer har et noe annet syn enn Utvalgets øvrige medlemmer på dette spørsmålet. Som Utvalget har pekt på foran, er det ikke gitt at det tradisjonelle vernebegrepet som ble lagt til grunn på Eidsvoll, skal være avgjørende i dag. Etter disse medlemmers syn er det særlig to ting i utviklingen fra 1814 og fram til i dag som har aktualisert et annet vernebegrep; for det første totalforsvarstanken, og dernest det utvidede forsvarsbegrep, som omfatter fredsbyggende og fredsbevarende tjenesteformer som også kan ligge utenfor rammen av det eksisterende totalforsvar.

Dagens norske samfunn skiller seg fra Norge anno 1814 på så mange måter. Samfunnet er mer komplisert og uoversiktlig, teknologisk langt mer avansert og også langt mer avhengig av forholdene i verden forøvrig. Dette gjør oss mer utsatte og sårbare - også på områder som ikke betydde noe på 1800-tallet. Som en følge av denne utvikling er også konfliktsårsakene endret.

Et meningsfylt forsvar kan ikke nøye seg med å angripe symptomene den væpnede konflikt, men

må angripe årsakene. Denne utvikling i samfunnsforholdene må – som ellers – få innvirkning på grunnlovstolkningen og lede til en utvidelse av verne- eller forsvarsbegrepet i § 109.

Allerede i innstillingen fra Forsvarskommisjonen av 1946 slo totalforsvarsbegrepet gjennom i norsk forsvarspolitisk tenkning. Vår offisielle forsvarspolitikk omfatter i dag langt mer enn det militære forsvar. De institusjoner og virksomheter som går inn under fellesbetegnelsen totalforsvaret har i og for seg samme målsetting som det militære forsvar var alene om i 1814, nemlig nasjonal fred og sikkerhet.

Det må derfor være rimelig å hevde at Grl. § 109 kan omfatte tjeneste i totalforsvaret. At det militære forsvar og den sivile beredskaps midler er forskjellige er i denne sammenheng av mindre betydning.

Etter disse medlemmers syn må det kreves at en tjeneste som skal kunne omfattes av Grl. § 109 har som formål å bidra til nasjonal fred og sikkerhet, og at den er et ledd i den offisielle forsvarspolitikk i vid forstand. Dette er i dag tilfelle med den sivile beredskap. Det kan også i prinsippet være tiltak som ligger utenfor totalforsvaret, f. eks. organisert tjeneste av konstruktivt forebyggende art (det utvidede forsvarsbegrep). Det må kreves at tjenesten åpner for tvangsmessig utskrivning og at den er av en viss varighet og byrdefullhet. Alternative vernepliktsformer som tilfredsstiller disse krav, bør i prinsippet kunne komme inn under Grl. § 109. Selv om vi ikke har tjenesteformer som tilfredsstiller kravene i dag, bør muligheten holdes åpen om man skulle legge landets forsvars- og fredspolitikk om i en annen og mer ikke-militær retning.

For øvrig vil disse medlemmer understreke at det i praksis får forholdsvis begrenset betydning hvorvidt en tjenesteform omfattes av Grunnlovens § 109 eller ikke.

5.2.11 Er Grunnlovens § 109 til hinder for andre tjenesteformer?

Etter utvalgets oppfatning er ikke § 109 noen skranke for Stortinget i den forstand at det ikke ved lov kan pålegges tjenesteplikt i totalforsvaret eller i tjenesteformer som i dag ligger utenfor totalforsvaret. En slik tjenesteplikt kan pålegges uten at det er nødvendig med hjemmel i Grunnlovens § 109. Spørsmålet vil imidlertid ha en viss betydning for anvendelsen av likhetsgrunnsetningen. Faller en tjenesteform innenfor rammen av Grunnlovens § 109, vil den som pålegges å utføre denne tjenesteformen, bidra til å oppfylle kravet til likhet i plikt. Myndighetene vil på denne måten stå friere ved organisering og utforming av de forskjellige tjenesteformer.

Det skulle på den annen side være ganske klart at grunnlovens § 109 ikke h i n d r e r Staten å pålegge andre tjenesteformer, forutsatt at nødvendig lovhjemmel finnes (og andre grunnlovsbud som f. eks. §§ 96 og 105 ikke er i veien). Dommen i Rt. 1948 s. 555 – som er omtalt foran – må være et klart prejudikat for dette.

5.2.12 Gir grunnlovens § 109 noen bindende analogi ved pålegg av andre tjenesteformer?

Man kan endelig spørre om myndighetene er bundet av en analogi fra § 109 hvis man ønsker å pålegge andre tjenesteformer enn verneplikt. Det er mulig spørsmålet kan stille seg forskjellig etter som det er snakk om en tjeneste i tillegg til eller i stedet for verneplikten.

Tilleggstjeneste rammes neppe av likhetsprinsippet i § 109. Dette er mer uklart når det gjelder alternativ tjeneste.

Det har dessuten vært hevdet at det eksisterer et uskrevet, alment likhetsprinsipp i grunnloven. Denne påstand kan virke sannsynlig når man ser på grunnlovens idehistoriske bakgrunn – kravet om likhet var en av grunnidéene i den franske revolusjon. Grunnloven inneholder flere bestemmelser som er uttrykk for denne tanke. Det er imidlertid ingen konsekvent likhetsidé i vår forfatning. Det er påfallende at enkeltbestemmelsene bare er opptatt av lik fordeling av visse byrder, ikke om distribuering av goder. Da har myndighetene utvilsomt stor frihet.

Denne problemstilling var oppe i de to «tannlegesakene» i Rt. 1964 s. 1350 og Rt. 1965 s. 476. Her var spørsmålet bl. a. om en obligatorisk tjenesteplikt for tannleger i Nord-Norge var i strid med et uskrevet likhetsprinsipp. Spørsmålet ble ikke løst generelt, fordi Høyesterett fant at en slik tjeneste i alle fall ikke var i strid med et eventuelt likhetsprinsipp.

Det er mulig man kan hevde at Staten er bundet av et likhetsprinsipp, etter analogi fra § 109 eller hjemlet i uskrevne regler, ved påleggelse av tjenesteplikter som «likner» på verneplikt.

I alle fall er likhet også i andre tjenesteformer et mål som bør etterstrebes uten hensyn til hvilke krav grunnloven stiller.

5.2.13 Grunnlovens § 109 og utlendingers verneplikt

Etter § 109 pålegges verneplikten «Enhver Statens Borger». Det forutsettes altså at verneplikten hviler på norske statsborgere. Dette betyr ikke at Grunnloven forbyr Stortinget å pålegge også utlendinger verneplikt.

Bestemmelsen kan i denne relasjon ikke oppfattes som noen skranke for lovgiveren. Etter vernepliktslovens § 3, 2. ledd har Kongen fått fullmakt til å pålegge utlendinger som hører hjemme i riket, verneplikt. Dette er altså ikke i strid med grunnloven.

5.2.14 Grunnlovens § 109 og kvinners verneplikt

Det er hevet over tvil at man i 1814 tok sikte på å pålegge verneplikt bare på mannlige borgere. § 109 legger derfor ingen verneplikt på kvinner. Like sik-

kert er det at bestemmelsen ikke hindrer at man pålegger også kvinner verneplikt. Det kan likevel spørres om man er bundet av likhetsprinsippet i § 109 hvis man ønsket å innføre en verneplikt for kvinner. Spørsmålet om verneplikt for kvinner behandles nærmere under pkt. 5.4.

5.2.15 Gir grunnlovens § 109 den enkelte noen «vernerett»

Det kan spørres om grunnlovens § 109 hjemler noen rettighet som motstykke til verneplikten, en «vernerett». En slik rettighet kan synes forutsatt i straffelovens § 30, som gir hjemmel for å fradømme «retten til å gjøre tjeneste i rikets krigsmakt (verneretten)». Det har fra tid til annen, fra forskjellig hold, vært hevdet at grunnlovens vernepliktsprinsipp hjemler en slik rett for den enkelte, f. eks. slik at man kan protestere mot å bli fritatt ved loddtrekning eller legekontroll. Tilsvarende kan man tenke seg den vernepliktige gjøre krav på tjeneste av direkte militær art.

Det antas å være klart at grunnloven i seg selv ikke hjemler noen slik rettighet for den enkelte.

Ser man på forarbeidene til straffelovens § 30 i dens nåværende form, framgår det også klart at man der ikke har forutsatt noen subjektiv rettighet i tradisjonell forstand, selv om man bruker det misvisende uttrykk «verneretten». Det presiseres uttrykkelig at det kun er Forsvarets interesser man har tatt sikte på, noe som forøvrig også framgår av lovteksten. Formålet er ikke å instituere rettighetstap for den enkelte som en slags æresstraff, men å kunne befri Forsvaret for uønskede, belastende elementer.

Selv om den enkelte ikke har noe direkte krav på å få avtjene verneplikt, betyr dette ikke at Forsvaret uten videre er berettiget til å la være å innkalle uønskede personer. Man kan f. eks. tenke seg at Forsvaret helt ville slippe å ha en spesielt vanskelig/omstridt person i sin tjenesten fordi han ville gjøre mer skade enn gavn. En beslutning om ikke å kalle inn en vernepliktig må betraktes som et forvaltningsvedtak. Rettspraksis har slått fast at domstolene kan kjenne et forvaltningsvedtak som formelt sett er i orden, ugyldig, hvis vedtaket kan karakteriseres som myndighetsmisbruk. En form for myndighetsmisbruk er at det tas utenforliggende hensyn. Med dette menes at det legges vekt på forhold som burde være irrelevante. Man har en rekke eksempler på at domstolene har satt forvaltningsavgjørelser til side på et slikt grunnlag.

Utvalget antar at liknende synspunkter kan anvendes hvis en vernepliktig som ønsker å avtjene sin tjeneste, blir avvist av Forsvaret.

Problemet blir å avgjøre hvilke argumenter som kan godtas hvis Forsvaret avviser personell.

Man vil også påpeke at man ikke kan bruke en tilsynelatende akseptabel begrunnelse hvis motivet egentlig er usaklig.

Det er klart at den enkelte må finne seg i å bli kjent udyktig til tjeneste. Forsvaret må ha anledning til å ta ut de som er best fysisk/psykisk skikket. Fra Forsvarets sanitet er det blitt gjort oppmerksom på en spesiell gruppe som faller utenfor, etter et nærmest formelt fysisk kriterium. Det gjelder personer med proteser, et øye o.l. Enkelte av disse har imidlertid overvunnet sitt handicap i den grad at de fungerer som utmerkede idrettsutøvere, og de ønsker å utføre sin verneplikt. Man bør kunne åpne muligheten for at disse får avtjene sin verneplikt. Er det for mange rekrutter, må den enkelte også finne seg i resultatet av en loddtrekning, selv om han kan påvise at andre som er trukket ut til tjeneste, helst ville slippe. Forsvaret må også kunne velge ut rekrutter med en bestemt utdannelse framfor andre. Det er først når avslaget baserer seg på rent personlige argumenter, som f. eks. at den vernepliktige har en spesiell politisk oppfatning, har eksponert seg særlig i en sak o.l. at avslaget kan tenkes kjent ugyldig.

Et interessant problem er om Forsvaret kan dimittere/avvise personer som skaper særlige disiplinærproblemer ved sitt nærvær. Ombeordninger reiser som regel ingen problemer i denne sammenheng. Antakelig må også et slikt argument i visse tilfeller godtas. Det er kun de helt utenforliggende hensyn som går på soldatens person og innstilling som ikke kan aksepteres. Det må imidlertid presiseres at disse spørsmålene strengt tatt ligger utenfor rammen av Grl. § 109.

5.2.16 Verneplikt på ubestemt tid?

Uttrykket «en viss tid» vil antakelig være til hinder for at verneplikt blir pålagt på ubestemt tid i fred.

5.2.17 Likhetsprinsippet i grunnlovens § 109

5.2.17.1

Det sentrale poeng ved grunnlovens § 109, er det l i k h e t s p r i n s i p p den stiller opp. Dette er også historisk sett det avgjørende. Ved å oppstille alminnelig verneplikt ville man oppnå lik fordeling av byrdene på alle samfunnsklasser, og dermed avskaffe det system som tidligere rådde grunnen, nemlig at byrdene i det vesentlige ble båret av landalmuen. § 109 kan ideologisk settes i klasse med de øvrige bestemmelser i grunnloven som tar sikte på likhet mellom borgerne og sosial solidaritet som § 23 om forrettigheter, § 101 om næringsprivilegier, § 105 om erstatning ved ekspropriasjon, § 107 om odels- og åseteretten, § 108 om fideikomisser og stamhus og forsåvidt den nye § 110 om retten til arbeid.

Utvalget forstår § 109 slik at den gir et prinsipp om at p l i k t e n til å verne om landet skal fordeles så likt som mulig. I dette ligger det innebygget flere begrensninger. Det er for det første selve plikten som skal fordeles likt. Det nærmere innholdet av plikten, som hva slags tjeneste man settes til og hvilke byrder det innebærer for den enkelte, faller

i prinsippet utenfor. For det annet skal likhetsprinsippet bare strekkes så langt som mulig. Det stiller ikke opp noe krav til organisering av forsvaret, slik at alle må trekkes inn, enten det er praktisk behov for dem eller ikke.

5.2.17.2

Kjernen i § 109 er at verneplikten ikke bare kan pålegges visse klasser eller grupper av befolkningen. Det skal være sosial, økonomisk, og antakelig også geografisk likhet, slik at plikten f. eks. ikke kan begrenses til visse distrikter av landet. Tilsvarende vil ikke bestemte klasser, grupper eller distrikter kunne fritas for verneplikt. Prinsippet om økonomisk likhet vil være til hinder for den gamle stillingsretten, d.v.s. at man kan leie en person til å stille i stedet for seg.

Når grunnloven sies å forby at visse klasser eller grupper fritas for verneplikt, hindrer dette likevel ikke at personer som innehar visse stillinger i samfunnet, fritas. Således var før vernepliktsloven av 1953 geistlige embetsmenn, prester og forstandere for dissentermenigheter utenfor statskirken, losoldermenn og faste loser, fritatt. Forutsetningen må imidlertid være at fritaket ikke er ment som et privilegium for den enkelte, men er skjedd ut fra en avveing av Forsvarets og samfunnets interesser og behov. I en noe annen klasse stiller den siste unntaksordning man kjente før 1953, nemlig fritaket av neste bror til den bror som var død eller blitt vanfør i felten. Hensynet bak dette unntaket var vel nærmest en følelse av rettferd og rimelighet overfor familien, samt en vurdering av neste brors nytte og funksjon hjemme, særlig på landsbygda. Heller ikke dette kan det være noe å innvende mot fra grunnlovens synspunkt. Grunnloven er heller ikke til hinder for at personer som har særlig samfunnsmessig viktige gjøremål, under mobilisering blir sittende i sine stillinger framfor å kalles inn til militærtjeneste. Synspunktet er at disse er viktige for totalforsvaret i den jobben de har.

Sjømenn i utenriksfart fritas også på visse vilkår for militærtjeneste. Dette er heller ikke i strid med grunnlovens regler. Vår handelsflåte må bemannes også hvis det blir krig, og fritaket er ikke gitt av hensyn til sjømennene selv.

Nylig ble formenn i registrerte partier fritatt fra frammøte ved mobilisering. Det er viktig at også det politiske liv fortsetter å fungere ved mobilisering, og fritaket er derfor ikke i strid med § 109.

5.2.17.3

En ordning med en alternativ verneskatt har ved et par anledninger blitt foreslått (1901 og 1925), men har ikke vunnet tilslutning. Utvalget antar at en ordning der de vernepliktige mer eller mindre kan velge mellom verneplikt eller å betale en verneskatt, vil være i strid med det likhetsprinsipp § 109 stiller opp. Det kan ikke være riktig å la noen «kjøpe» seg fri fra en tjenesteplikt.

Hvis verneskatten derimot pålegges dem som av en eller annen grunn ikke er blitt kalt inn til tjeneste, f. eks. fordi det er for store årskull, eller de blir kjent udyktige, vil ordningen etter Utvalgets mening ikke stride mot § 109.

I alle fall kan § 109 ikke hindre at de som gjennomfører verneplikten gis særlige fordeler. Man tenker her særlig på tilleggspoeng ved opptak til utdanningsinstitusjoner, muligens også spesielle fradrag som skattelettelser.

5.2.17.4

Utvalets medlemmer Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel vil peike på at dersom ein her har i tankane ei ordning som gir særlege føremonner for ungdom som utfører militær verneplikt, vil ei slik ordning vere i strid med vanlege rettferdsnormer. Det vil også vere i strid med vanlege rettferdsnormer at ungdom som utfører ei eller anna form for teneste, militær eller sivil, skal gjevast føremonner framfor ungdom som er fritatt av medisinske grunnar. Rettferdig kan derimot vere ei ordning som for ungdom som utfører militær eller sivil teneste av ei viss lengde veg opp for tapt ansiennitet og utdanning i høve til ungdom som blir fritatt av medisinske grunnar.

Denne problemstillinga synest elles ligge utanfor dei spørsmål der Grunnlovas § 109 har relevans, i og med at likskapsprinsippet (eller rettare: retningslinja) i § 109 gjeld lik fordeling av plikta til å «værne om sit Fædreland». Ein viser her elles til pkt. 5.2.17.1.

5.2.17.5

Grunnloven påbyr ikke at samtlige menn i vernepliktig alder skal skrives ut til militærtjeneste. Er årskullene større enn Forsvarets behov tilsier, er det adgang til å frita enkelte, forutsatt at utvelgelsen skjer ut fra likhetsprinsippet, f. eks. ved loddtrekning. Utvalget finner det imidlertid tvilsomt om et helt årskull kan fritas uten å bli pålagt noen annen form for tjeneste.

Som nevnt foran i pkt. 5.2.7 stiller ikke grunnlovens § 109 opp bestemte krav til tjenestens innhold. Det er i prinsippet ikke noe til hinder for at enkelte tjenestegrener har lenger tjenestetid enn andre eller er mer eller mindre byrdefulle enn andre. Det er heller ikke noe til hinder for at enkelte personer får større byrder enn andre eller at noen gis spesielle lettelser.

Alminnelige rettferds- og likhetsprinsipper vil selvsagt likevel innebære at man bør ta sikte på likhet her.

5.2.17.6

Grunnlovens § 109 har aldri vært antatt å være til hinder for å godta militærnekting av overbevisningsgrunner. Forarbeider og debatter til de fritakslover vi har hatt opp gjennom årene har gått forholdsvis lite inn på bestemmelsen. Derimot har

det vært argumentert forholdsvis mye ut fra likhets- og rettferdshensyn. At § 109 ikke er nevnt uttrykkelig, betyr ikke at den er helt uten betydning. Den kan likevel ha blitt oppfattet som en skranke, eller i det minste som et utgangspunkt for vurderingen. Vi har likevel nokså få holdepunkter for å anta dette. Etter Utvalgets oppfatning er det forholdsvis lite man kan få ut av § 109 på dette området.

Rodeutvalget har likevel tatt et klart utgangspunkt i grunnlovens § 109 i sine alminnelige merknader i innstillingen s. 20–21. Det heter her bl. a.:

«Den plikt til å delta i landets forsvar som lov og grunnlov legger på de mannlige borgere, er ikke mindre bydende enn andre plikter en blir pålagt som medlem av det norske folkesamfunn. Den som måtte være uenig i pliktens grunnlag eller utforming har den alminnelige rett som grunnloven gir til å forfekte sin mening og søke den utbredt.

... Mindretallet plikter like meget på dette område som ellers å bøye seg for flertallsvedtak som er fattet i forfatningsmessige former og ikke krenker den enkeltes grunnlovsfestede rettigheter, noe som i prinsippet må ansees utelukket for vernepliktens vedkommende, da den er pålagt direkte i Grunnloven.

... Utvalget antar imidlertid at uansett hvor fast og urokkelig en overbevisning måtte være så gjør den ikke det berettiget til å nekte å oppfylle militære plikter som samfunnet ut fra en motsatt oppfatning har pålagt en. Antas en nektelse i enkelte tilfelle tillatelig, er det ikke som følge av en godkjenning av nekterens overbevisning, men en humanitær begrunnet innrømmelse overfor de indre konflikter han kan komme i om han blir tvunget til å handle mot den.»

Selv om utgangspunktet her er grunnlovens § 109, er det likevel uklart hvor langt den fører sammenholdt med Rode utvalgets alminnelige synspunkter. Det er også uklart om Rodeutvalgets konklusjon, nemlig at religiøse og moralske nektingsgrunnlag, men ikke rent politiske, kan godtas er en direkte følge av dets syn på § 109.

Den motinnstilling som ble lagt fram av Norges Fredsråd konkluderer klart med at fritak fra militærtjeneste av overbevisningsgrunner ikke er i strid med grunnlovens § 109. Det heter i innstillingen:

«Grunnlovens § 109 kan etter komitéens oppfatning i alle fall ikke anvendes som argument m o t å tillate militærnekting for overbevisningsnektere. Prinsippet om alminnelig verneplikt er det prinsipp at verneplikter skal utføres og fordeles likelig på landets borgere uten hensyn til stand og fødsel og økonomi. Disse spesielle forhold skulle ikke som tidligere influere på plikten og omfanget av plikten.

Men dette demokratiske likhetsprinsipp er ifølge 2et avsnitt i Grunnlovens § 109 en «grunnsetning» hvis «anvendelse og innskrenkninger kan bestemmes ved Lov». Slik framstilles også regelen av våre statsrettsautoriteter, se bl. a. Castbergs Statsforfatning bind 2 s. 437 ff hvor Castberg nevner en rekke eksempler på saklige innskrenkninger i prinsippets anvendelse. Det har da heller aldri vært betraktet som grunnlovsstridig at den alminnelige vernepliktviker overfor mennesker som p.g.a. en personlig overbevisning – som menneskelig og kristen kultur tilsier å vise respekt for – ikke kan forsone seg med militærtjenesten.»

Av juridiske forfattere som har uttalt seg i samme retning kan nevnes Nils Kristian Sundby og Anders Bratholm. Nils Kristian Sundby skriver i Lov og Rett 1968 s. 386 og s. 405:

«Først kan en slå fast at grunnlovens § 109 naturligvis ikke løser spørsmålet om de politiske militærnekternes rettsstilling. Bestemmelser påbyr at verneplikten skal være alminnelig, den skal pålegges «uten hensyn til fødsel og formue». Den nærmere utforming av dette prinsippet overlates uttrykkelig til den alminnelige lovgivningsmyndighet.

Argumentasjonen på basis av § 109 synes i det hele tatt å ha begrenset verdi. Det er på det rene at militærnekterlovens § 1 på visse punkter må tolkes strengt. Men dette kan bygges direkte på lovens ordlyd, praksis og forarbeider, uten at det er nødvendig – eller riktig å gripe til grunnloven i denne forbindelse...

På tilsvarende måte virker det lite givende å argumentere mot de politiske nekterne ut fra l i k h e t s p r i n s i p p e t. Likhetsargumenter, ofte inspirert av grl. § 109, støter vi på i myndighetenes diskusjon av disse spørsmål. (Se til illustrasjon f. eks. Rodeutvalgets innstillings s. 20 Jfr. også Gundersen, 1c 1951 s. 985). Her er det nærliggende å snu opp ned på argumentet og peke på at nektere som blir tvunget til å gjøre tjeneste mot sin alvorlige overbevisning nettopp vil bli stillet ulikt i forhold til de andre vernepliktige. For dem representerer militærtjenesten en uønsket tilleggsbelastning.»

Anders Bratholm som slutter seg til dette, skriver i Lov og Rett 1971 s. 16:

«Et annet argument som brukes mot å godkjenne nektere uten et absolutt og betingelsesløst standpunkt, er at dette vil stride mot likhetsprinsippet. Også dette kommer Gundersen – og Høyesterett i sitt sitat av ham – inn på i sin argumentasjon. Men dette argument kan med større rett bli brukt mot den nåværende ordning: Ved å utelukke de nevnte nektere, stiller man slike samvittighetsnektere i en særstilling i forhold til de religiøse og moralske (pasifistiske) nektere.»

Oftest er imidlertid grensen mellom § 109 og alminnelige rettferds- og likhetsbetraktninger ikke skarp. I daværende regjeringsadvokat Hans M. Michelsens artikkel i Tidsskrift for Rettsvitenskap 1971 s. 563–567 heter det for eksempel blant annet:

«Blant de byrder som samfunnet legger på sine medlemmer, er verneplikten som er nevnt i den norske grunnlovs § 109 hvor det uttrykkelig presiseres at enhver statens borger er like forpliktet til å verne om sitt fedreland. Det er her tale om en plikt som påhviler samfunnets borgere, og man skal uttrykkelig merke seg at grunnloven i denne bestemmelsen bruker uttrykket «lige forpliktet».

Man kan bare frita dem som sier at dette kan de under ingen omstendighet. Man kan ikke nettopp på grunn av likhetens idé, frita dem som hevder at

de godt kan tenke seg å øve vold mot og drepe sine medmennesker bare det skjer under omstendigheter og på vilkår de selv kan godkjenne.

For disse oppstår ikke problemet ved det jeg vil kalle den tredje og tyngste byrde ved militærtjenesten. De opplever ikke den som noen absolutt hindring for tjenestegjøring, og man kan derfor ikke gjøre noe unntak fra det som følger av likhetsprinsippet. Det er derfor etter min mening ikke grunn til å endre loven slik at den også skal omfatte og gi anledning til fritaking for den for hvem tjenestegjøring i Forsvaret bare er i betinget strid med deres overbevisning.»

Et eksempel på prinsipielle betraktninger om likhetsprisnippet på dette området som antakelig ikke har formelt utgangspunkt i grunnlovens § 109, er statsråd Gundersens uttalelser under interpellasjonsdebatten i Stortinget 4. mai 1951. Uttalelsen har ofte siden vært vist til i debatter om militærnekting og er dessuten sitert og gitt tilslutning i Hokstad-dommen i Rt. 1969 s. 1285–90. Han uttalte blant annet:

«Når vi bygger på alminnelig verneplikt for all stridsdyktig ungdom, så må vi aldri tape av syne at denne plikten må være både rettslig og moralsk forankret i det likhetsprinsipp som skal beherske forholdet mellom staten og individene. Verneplikten kan allerede i fredstid være en tung byrde, og i krigstid kan den komme til å bety det hardeste inngrep som staten kan gjøre i et menneskes liv. Vi kan legge denne byrden på vår ungdom og gjøre dette inngrepet i dens liv bare når verneplikten prinsipielt er en samfunnsplikt som omfatter alle. Forlater vi dette prinsippet, blir det vanskelig å få fast grunn å stå på, før vi kommer helt over i den frivillige militærtjeneste...»

Etter likevel å ha innrømmet at noen unntak fra den alminnelige verneplikts prinsipp tross alt må godtas, konkluderer statsråden med at unntakene av hensyn til likhetsgrunnsetningen må begrenses sterkt, og at kun den klart pasifistiske, ikke den politiske, militærnekting, kan godtas.

De uttalelser som er sitert foran viser etter Utvalgets mening at det er uklart i hvilken grad grunnlovens § 109 har noen selvstendig betydning ved utforming av fritakskriteriene i vernepliktslovgivningen. Det er også uenighet blant dem som har uttalt seg om hvor grensen eventuelt går. Flere av uttalelsene er formet slik at det er vanskelig å si hva som skyldes forfatterens syn på grunnloven isolert sett, og hva som følger av vedkommendes alminnelige rettferds- og likhetsbetraktninger.

Utvalget vil slå fast at det ikke kan være tvilsomt at fritakskriteriene i den nåværende og i tidligere lover om spørsmålet, er forenlig med grunnloven. Det ser også ut til å være enighet om dette blant alle dem som har uttalt seg. Det striden dermed står om, blir om man kan godta den gruppe som faller utenfor etter den någjeldende tolkning av dagens fritakslov, nemlig de såkalte situasjonsbestemte nektere. Utvalget kan for sin del ikke se at grunnlovens § 109 gir særlig veiledning her. Det er ofte bare en gradvis overgang mellom de forskjellige nektingsgrunnlag og det er vanskelig å godta at en så vag bestemmelse som grunnlovens § 109 skal bety en absolutt grense her. Det er ikke dermed sagt at ikke likhets- og rettferdighetsbetraktninger må spille en forholdsvis stor rolle ved spørsmålet om hvilke nektingsgrunnlag som skal godtas. Slike hensyn må legges vekt på ved utforming av all lovgivning og særlig ved fordeling av byrder i samfunnet. Disse hensynene har likevel ikke grunnlovs trinnhøyde. Det må tvertimot antas at grunnloven stiller de politiske myndigheter svært fritt både i retning av å begrense og utvide adgangen til fritak.

5.2.17.7

Selv om grunnloven stiller de politiske myndigheter svært fritt med hensyn til hvem som kan fritas fra militærtjeneste, vil Utvalgets medlemmer Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten hevde at en ordning med valgfrihet mellom siviltjeneste og verneplikt ikke er forenlig med grunnlovens bud. Myndighetene må stille opp visse kriterier for hvem som skal fritas. Ellers blir grunnloven uthulet.

Etter disse medlemmers oppfatning vil det antagelig også være lite forenlig med grunnloven om man ikke hadde noen prøving av søknadene overhodet. Men grunnloven stiller neppe særlig strenge krav på dette punkt.

5.2.17.8

Utvalgets medlemmer Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel er ikke enig i de vurderinger de øvrige medlemmer har gitt uttrykk for i pkt. 5.2.17.7 foran. De går for det første ut fra et vernepliktsbegrep som omfatter all pliktig tjeneste innen totalforsvaret. Innenfor rammen av totalforsvaret må derfor valgfrihet kunne godtas. Når det gjelder alternativ, sivil tjeneste er også disse medlemmer kommet til at det bør stilles opp fritaksvilkår i loven og at disse bør være gjenstand for en prøving. Dette bygger imidlertid ikke direkte på en tolking av grunnloven. Disse medlemmer vil for sitt vedkommende ikke avvise en grunnlovstolkning som åpner for en slik valgfrihet, om forholdene ellers skulle ligge til rette for det. Forutsetningen måtte antakelig være at det i den enkeltes valg lå en klar markering av en overbevisning, og ikke bare et bekvemmelighetsvalg.

5.2.17.9

Til slutt kan man spørre om Grunnloven krever at de som blir fritatt av overbevisningsgrunner må gis annen form for tjeneste, og om den eventuelt setter opp retningslinjer for denne tjenestes innhold. Finnes det innen rammen av grunnlovens § 109 andre aktuelle tjenesteformer, ville en naturlig slutning være at vedkommende ble overført til en slik tjeneste. Slik Utvalget ser det, inneholder ikke grunnloven noen retningslinjer eller bestem-

melser om dette. All den stund det ikke er i strid med likhetstanken i § 109 å frita nektere av overbevisningsgrunner, kan det heller ikke stilles opp noe krav om slik alternativ tjeneste på dette grunnlag alene. Dette forhindrer imidlertid ikke at det alltid, ut fra alminnelig rettferds- og likhetsbetraktninger, har vært forutsatt at de som blir fritatt skal utføre en alternativ tjeneste. Det har også vært funnet rimelig at denne tjenesten er minst like byrdefull som militærtjenesten, og at den har et samfunnsnyttig formål. Noen vil også hevde at det er best i samsvar med prinsippet i grunnlovens § 109 at denne tjenesten har et vernerelevant formål. Dette kan ikke utledes direkte fra bestemmelsen. Også her må de politiske myndigheter antas å stå fritt. Medlemmene i Utvalget har imidlertid noe forskjellig syn på de spørsmål som er behandlet her, jfr. pkt. 5.2.9 og 10.

5.3 WIKER, BARSTAD, CHRISTIANSEN OG TVEDTENS VURDERING AV VERNEPLIKTENS INNHOLD

5.3.1 Innledning

Ved tidligere revisjoner av vernepliktsloven ser det ikke ut til at innholdet av vernepliktsbegrepet har vært nærmere vurdert. Enkelte sider ved verneplikten har nok vært fremme i forbindelse med andre lovforarbeider. Det gjelder i første rekke forarbeidene til loven om fritak fra militærtjeneste av overbevisningsgrunner. I forskjellig sammenheng er det i disse søkt framholdt hva som i særlig grad skiller verneplikten fra andre samfunnsplikter: Samfunnet legger endog i fred beslag på en betydelig periode av de vernepliktiges ungdom. Dette medfører forsinkelse med utdannelse, tap av inntekt, tvunget fravær fra hjem og nærmiljø osv. De vernepliktige må finne seg i frihets- og rettighetsinnskrenkninger og i en særlig underordnings- og lydighetsplikt. I krig kan de bli nødt til å ta andre menneskers liv og ofre sitt eget. Hva som forøvrig fyller vernepliktsbegrepets rammer kan ikke vært ofret særlig oppmerksomhet.

Innholdet av verneplikten er også sparsomt behandlet i stats- og forvaltningsrettslig teori. Det har naturlig sammenheng med at det er lite man direkte kan utlede av grunnlovsbestemmelsen og andre rettsregler på området. Antakelig har spørsmålet heller ikke vært særlig aktuelt tidligere. Man har nærmest tatt det som gitt at verneplikten omfattet tjeneste innen den militære forsvarsorganisasjon og bare det.

5.3.2 Utvalgets oppdrag og bakgrunnen for det

Utvalget har fått i oppdrag «å vurdere vernepliktens innhold i dagens samfunn, herunder også den sivile tjenesteplikts stilling og innhold».

Denne uttrykksmåte kan tyde på at den sivile tjenesteplikt er en del av verneplikten og at siviltjenesten er en form for vernepliktstjeneste. Dette er i all fall omstridt. Siden det her er tale om tjeneste for vernepliktige som er fritatt fra militærtjeneste, kan det i forhold til det tradisjonelle vernepliktsbegrep være naturlig å se på siviltjenesten som et unntak fra verneplikten. Utvider man innholdet av vernepliktsbegrepet til f. eks. å omfatte alle regulerte plikttjenester innenfor det sivile beredskap, vil også de som gjør slik tjeneste, kunne sies å utføre verneplikt. Dermed er det ikke sagt at den enkelte kan velge mellom de forskjellige tjenesteformer. Selv om disse i totalforsvarsmessig sammenheng kan betraktes som likeverdige og like nødvendige, må det i prinsippet høre under statens styringsrett å dirigere personell til de ulike tjenestekategorier ut fra behov og den enkeltes kvalifikasjoner på samme måte som mannskapsfordelinger skjer til de militære tjenestegrener. Utvalget går ut fra at den siterte formulering fra mandatet, ikke er slik å forstå. Oppdraget er oppfattet slik at Utvalget skal vurdere innholdet både av vernepliktsbegrepet og den sivile tjenesteplikts stilling og innhold. Siviltjenesten behandles i innstillingen i et eget kapitel.

Bakgrunnen for denne del av mandatet framgår av innledningen til kongelig resolusjon av 11. oktober 1974, gjengitt under pkt. 2.2 i innstillingen.

Som det der er pekt på, har det fra forskjellig hold «vært hevdet at utviklingen har medført at man bør tenke gjennom om ikke også verneplikten bør få et nytt innhold i dagens samfunn». Det er framholdt at Forsvarsdepartementet og Justisdepartementet hver på sine områder har behov for en utredning om emnet. Tidligere ble spørsmål med tilknytning til verneplikten ivaretatt av Forsvarsdepartementet alene. Etter at totalforsvarsbegrepet i dag er lagt til grunn for vår forsvarspolitikk, stiller dette seg annerledes. Totalforsvaret berører hele forvaltningen. Det har derfor vært hevdet at den tradisjonelle oppfatning av vernepliktsbegrepet ikke lenger er dekkende. Et utvidet forsvarsbegrep bør naturlig lede til et nytt og utvidet vernepliktsbegrep.

Det har fra ulike hold vært antydet at man av selve vernepliktsbegrepet skulle kunne utlede viktige elementer i soldatens status, hans rettigheter og lojalitetsplikt og om vernepliktstjenestens innhold. Som ledd i en meningsutveksling om verneplikten, nedsatte Norges Forsvarsforening i 1976 et arbeidsutvalg med bl. a. følgende mandat:

«Norges Forsvarsforening er av den oppfatning at et vel definert og alminnelig akseptert vernepliktsbegrep vil ha den største betydning for den framtidige utbygging av vårt forsvar og for tjenestens innhold. En definisjon vil kunne overflødiggjøre debatt om politisk virksomhet i forsvaret, krav om avtaleregulerte arbeidsforhold og interesseorganisasjon for soldatene, siviltjenestens innhold m.v.»

Også av offentlige debattinnlegg har det framgått at spørsmål som politisk virksomhet i militære forlegninger og egne soldatorganisasjoner har aktualisert en nærmere vurdering av vernepliktens innhold.

5.3.3 Grunnlovens vernepliktsbegrep

Grl. § 109 instituerer en alminnelig plikt for enhver statens borger til «at værne om sit Fædreland». Som nevnt under 5.2 er det neppe tvilsomt at grunnloven opprinnelig utelukkende tok sikte på en verneplikt i det militære forsvar. Men som det framgår samme sted, får ikke dette noen særlig praktisk betydning for Utvalget. Paragraf 109 stiller lovgivningen temmelig fritt når det gjelder å bestemme hvilke vernetiltak borgerne skal være like forpliktet til å være med på. Og om bestemmelsen ikke direkte er hjemmel for andre vernebeslektede tjenesteplikter, kan disse likevel pålegges ved lov. Det kan i denne forbindelse vises til f. eks. lov om sivilforsvaret av 17. juli 1953 nr. 9 og lov om tjenesteplikt i politiet av 21. november 1952 nr. 3 (§ 1 og § 3). Hvorvidt samfunnet finner grunn til å pålegge tjenesteplikter av denne art, beror på totalforsvarsbehov og praktiske hensyn.

Bestemmelser om det blir truffet ved vanlige politiske beslutninger. Grensene for lovgiver på dette punkt vil i høyden bestå i et krav til likhet forankret enten i Grl. § 109 direkte, i en analogi eller i uskrevne generelle likhetsgrunnsetninger. At § 109 opprinnelig forutsatte at landet skal forsvares med våpenmakt, er ikke mer enn et utgangspunkt. Denne grunnsetning kan anvendes og utfylles av lovgivningen slik grunnloven selv gir anvisning på. Utvalget mener derfor det er lite å vinne i retning av å bestemme inneholdet av vernepliktsbegrepet ved å analysere Grl. § 109 nærmere.

Det vises ellers til Utvalgets drøftinger under pkt. 5.2.

5.3.4 Bruk av begreper

Innholdet av ethvert begrep – og det gjelder da også vernepliktsbegrepet – er avhengig av hva man til enhver tid legger i det. Og det meningsinnhold man gir et begrep, beror igjen på hvilken sammenheng det brukes i og hva man mener å uttrykke med det. Avgjørende for så vidt vil nok først og fremst være graden av presisjon det er behov for. Det kan også legges en viss vekt på at et nærmere bestemt begrepsinnhold har fått hevd.

5.3.5 Bruk av vernepliktsbegrepet

I lovgivningen i dag brukes begrepet verneplikt om tjenesteplikt i det militære forsvar, jfr. lov om verneplikt av 17. juli 1953 nr. 29 § 1. Hvem som er vernepliktig framgår av § 3. Begrepet brukes med samme innhold i lov om Heimevernet av 17. juli 1953 nr. 28 (se § 4) og i lov om fritaking fra militærtjeneste av overbevisningsgrunner av 19. mars 1965 nr. 3.

Utenom lovgivningen er verneplikt for det første benyttet som alminnelig betegnelse på et system for rekruttering av personell til det militære forsvar. Det gjelder ikke bare menige mannskaper, men også vernepliktig befal til mobiliseringsoppsetningene.

Dette behandler Utvalget under pkt. 8.1 i innstillingen.

Videre har begrepet verneplikt hevd som betegnelse både på plikten til å være soldat og på den tjeneste soldaten utfører under opplæring, førstegangstjeneste og repitisjonsøvelser i fred og under krigstjeneste. Og det er vel alminnelig enighet om at så lenge landet opprettholder et militært forsvar vil militærtjenesten av flere grunner utgjøre vernepliktens viktigste element. Det vil være slik selv om vernepliktsbegrepet nå skulle gis et videre innhold enn tradisjonelt hittil.

Siden vår forsvarspolitikk i dag baserer seg på et totalforsvar hevdes det at det er naturlig å la tjeneste også innenfor den sivile del av dette omfattes av vernepliktsbegrepet.

Begrepet «totalforsvaret» er ikke definert hverken i lov eller forskrift. Man kan finne det brukt med noe forskjellig meningsinnhold både i offentlig debatt og i offisielle dokumenter.

Forsvarskommisjonen av 1946 bruker ikke uttrykket totalforsvar, men kommisjonen gir bl. a. på side 75 i innstillingen uttrykk for en totalforsvarsfilosofi:

«Forsvarets effektivitet vil i vesentlig grad avhenge av samspillet mellom dets militære og sivile ledd og samvirke med alle krefter forøvrig, som kan bidra til å styrke vår forsvarsevne. Dette stiller bl. a. krav om en effektiv ledelse for det samlede forsvaret – både sentralt og i de enkelte deler av landet. Her reiser seg spørsmål om organisasjon, om trening i samarbeid og om tekniske sambandsmidler. I samme forbindelse må vi søke å nytte til fordel for forsvaret samfunnets vanlige sivile organer, så langt som dette kan være tjenlig. En tenker her bl. a. på offentlige og private større transportorganisasjoner, herunder skip i norsk kystfart, handelsskip ellers som måtte være i norske farvann, og fiskefartøyer samt den sivile luftfart.

Videre f. eks. Telegrafverket, værvarslingen og organisasjoner for anleggs- eller reparasjonsvirksomhet.

Forberedelser for å kunne nytte samfunnets sivile organer i en mulig krig må treffes i fred, og berører bl. a. spørsmålet om alminnelig arbeidsplikt for menn og kvinner i krig eller ved krigsfare og spørsmålet om heimevernsplikt.»

I Ot. prp. nr. 42 for 1962–63 er det på side 12–13 inntatt en uttalelse om totalforsvaret og sivilforsvarets plass i dette. Denne uttalelse er referert under 7.2 i innstillingen.

I St. meld. nr. 37 for 1967–68 side 7, er det gitt en klarere og mer presis definisjon på totalforsvaret: «Totalforsvaret omfatter de samlede forberedelser vi gjør på alle områder for å sette nasjonen istand til å yte størst mulig motstand mot angrep samtidig som liv og eiendom beskyttes.»

Her pekes det på en viktig begrensning i totalforsvarsbegrepets innhold. «Totalforsvaret» innsnevres til å omfatte de tiltak samfunnet forbereder for

å øke nasjonens mostandsevne. Totalforsvaret i denne betydning består av begge hovedkomponentene: Det militære forsvar og den sivile beredskap som like gjerne kan betegnes det ikke-militære forsvar. Dette kan igjen deles inn i følgende grener:

- Sivilforsvaret og det administrative beredskap som hører under Direktoratet for sivilt beredskap,
- økonomisk beredskap som flere departementer har ansvaret for, men som Direktoratet for sivilt beredskap har ansvaret for å samordne,
- informasjonsberedskap som ligger under statsministerens kontor,
- helseberedskap (Sosialdepartementet) og
- politiet som hører inn under Justis- og politidepartementet.

I dag eksisterer det bare utskrivningshjemmel og muligheter for å mobiliseringsdisponere tjenestepliktige i det militære forsvar og i sivilforsvaret. Et eventuelt behov for å kunne utskrive og lære opp personell innen de andre deler av det det sivile beredskap i fred, tar Utvalget opp i en annen sammenheng.

På bakgrunn av totalforsvarets rolle hevder mange, er vernetiltakene som treffes av den sivile del av totalforsvaret er like viktige for landets overlevelsesevne som militærmakten. Hver enkelt som er med på å holde næringslivet og produksjonsapparatet igang eller som er med på å opprettholde vårt kommunikasjonssystem, vår offentlige forvaltning eller helse- og sosialvesen, verner på sitt vis landet i en totalforsvarsmessig sammenheng.

Dette har nok en spesiell betydning for vårt land. Verdien av totalforsvaret for oss er særlig stor fordi vårt forsvarspotensial må innrettes på å verge et geografisk område som i sammenligning med de fleste land er enormt i forhold til folketall og ressurser. Det er også på denne bakgrunn at Norge har måttet velge å tillegge sivile organer en rekke oppgaver som i de fleste andre land hører inn under det militære forsvar. Vårt beskjedne militære potensial tilsier at alle oppgaver som i krigstid kan løses av sivile organer, må overlates til disse. Enkelte hevder av den grunn at vernepliktsbegrepet bør utvides til å omfatte alle former for ytelser av vernerelevant karakter, herunder bl. a. også ikke-voldelige motstandsmetoder.

Også i folkeretten har militært personell en egen status, jfr. Genève-konvensjonen av 1949 og Haagkonvensjonene av 1899 og 1907.

Den største forskjell mellom den militære og sivile del av totalforsvaret er imidlertid at Forsvaret kan måtte løse sine oppgaver ved bruk av våpenmakt uten at de enkelte tjenestepliktige eller noen militær enhet befinner seg i en nødvergesituasjon. For den enkelte består forskjellen for det første i at en militær tjenestepliktig under aktiv kamp i krig er pliktig til å gjøre tjeneste selv om faren for å bli drept er overhengende. For det annet har medlemmer av krigsmakten i motsetning til de som gjør tjeneste i andre grener av totalforsvaret, i gitte situasjoner under krig plikt og rett til å ta andre menneskers liv hvor det er nødvendig for å gjennomføre en militær operasjon. Retten til dette følger av det faktum at forsvarskrig er kollektivt selvforsvar. Det bør understrekes at det kollektive motstykke til det alminnelige nødvergeprinsipp går lenger enn individets rett til å forsvare seg mot angrep. Dette momentet gjør det i seg selv berettiget å beholde en egen betegnelse for militære tjenestepliktige. Tar man i tillegg i betraktning de særlige regler av disiplinær, strafferettslig, statsrettslig og folkerettslig karakter som gjelder eksklusivt for det militære forsvar, er det åpenbart behov for å ha et begrep som klart adskiller de militære tjenestepliktige fra de øvrige medlemmer av totalforsvaret. At den verneplikt Grl. § 109 opprinnelig tok sikte på, var tjeneste i det militære forsvar, og at det senere har vært sikker tradisjon for å reservere vernepliktsbegrepet for de militære tjenestepliktige, er tilleggsmomenter som underbygger den samme konklusjon.

En felles betegnelse på tjenesteformen i den militære og sivile del av totalforsvaret kan medføre at man kommer i skade for å søke samme løsning på felles problemstillinger uten å ta tilbørlig hensyn til de reelle ulikheter som er til stede. Faren for uten videre å analogisere fra et område til et annet kan bl. a. gjelde så sentrale spørsmål som rett til å velge tjenesteformer, rett til å nekte visse typer tjeneste o.l.

Innholdet av tjenesteplikten i de forskjellige tjenestegrener innenfor det sivile beredskap kan også variere med den enkelte tjenestes formål og egenart. Det gjelder både i fredstid og i krig. Det er neppe nødvendig å gå nærmere inn på dette i denne forbindelse. Man nøyer seg med å vise bl. a. til framstillingen under pkt. 5.3.5, 7.2 og 7.3. Poenget i denne sammenheng er at tjenesten i det sivile beredskap og eventuelt andre sivile deler av totalforsvaret skiller seg så vesentlig ut fra militærtjenesten både når det gjelder formål, innhold og gjennomføring at man ved å bruke begrepet verneplikt på alle pliktige tjenesteformer, tilslører åpenbare reelle forskjeller.

5.3.6 Vernepliktsbegrep og forsvarsordning

Det er naturlig å knytte vernepliktsbegrepet til den måten samfunnet har gått inn for å forsvare landet vårt på. Hvilken forsvarsordning som vil være den mest effektive ut fra våre spesielle forutsetninger, er et forsvarspolitisk spørsmål. For vårt vedkommende har dette nylig vært inngående drøftet av Forsvarskommisjonen av 1974. Allerede av den grunn kan det ikke være meningen at Vernepliktsutvalget skal gå inn på dette problem. Utvalgets sammensetning og mandat tyder da heller ikke på det.

I sin innstilling (NOU 1978:9, kapitel 7) har Forsvarskommisjonen på prinsipielt grunnlag diskutert ulike forsvarspolitiske ordninger, deriblant

også ikkevoldsforsvar som selvstendig alternativ. Et stort flertall kom til at et suverenitetsvern med den nødvendige respekt og troverdighet utad, må rå over maktmidler som vanskelig lar seg forene med et ikkevoldsforsvar. Det er grunn til å tro at en slik forsvarsordning hverken vil redusere de motforestillinger og usikkerhet som ellers vil melde seg hos en potensiell angriper eller gjøre vårt territorium mindre betydningsfullt for stormaktene. Flertallet i kommisjonen kom til at et ikkevoldsforsvar vil være uegnet til å virkeliggjøre våre sikkerhetspolitiske mål.

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten er enig med Forsvarskommisjonens flertall og legger dets vurderinger og syn på vår forsvarsordning til grunn. Forsvarskommisjonens overveielser og forslag dekker et perspektivprogram fram til 1990. Disse medlemmer kan derfor ikke se at det vil ha noen aktuell interesse å drøfte vernepliktsbegrepet i forhold til en forsvarsordning som foreløpig ikke kommer på tale i vårt forsvarsprogram. I den forsvarsordning som overveiende sannsynlig blir den gjeldende hos oss i lang tid framover, antas heller ikke ikkevoldelige forsvarsmetoder å ville bli noe brukbart supplement.

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten vil derfor under sin drøftelse av vernepliktens innhold bare ha for øye de tjenesteformer vi har innenfor det totalforsvarssystem samfunnet fortsatt satser på. Spørsmålet blir hvilke av disse tjenesteformer det ansees riktig og hensiktsmessig å la vernepliktsbegrepet omfatte.

5.3.7 Vernepliktsbegrepet sett i forhold til totalforsvarets tjenesteformer

For å vurdere om vernepliktsbegrepet bør omfatte alle tjenesteformer innenfor totalforsvaret, er det nødvendig å se nærmere på innholdet både av vernebegrepet og tjenesteplikten i de ulike grenene av det.

Når det gjelder innholdet av vernebegrepet stiller dette seg forskjellig for de ulike tjenesteområder innen totalforsvaret. Selv om alle tjenestegrenene i vid forstand tar sikte på å verne om landet, skjer dette på markert forskjellig måte.

Det militære forsvars verneoppgaver er slik Forsvarskommisjonen av 1974 uttrykker det (s. 90) bl. a. å forebygge væpnet angrep på norsk område. Hvis dette ikke lykkes, skal Forsvaret bekjempe angrepsstyrkene. Oppgaven er videre å legge forholdene til rette for rask og effektiv hjelp fra alliert side og å føre forsvarsstriden videre selv om viktige områder skulle gå tapt. Det skal dessuten hevde suverenitet over norsk territorium, utøve myndighet og utføre støttetjenester på kontinentalsokkelen og i den økonomiske sone, bidra til FN's fredsbevarende styrker med egne enheter, og yte størst mulig støtte til det sivile samfunn så langt dette er mulig uten at det går ut over evnen til å løse de oppgaver Forsvaret har i sikkerhetspolitikken.

Fra politisk hold har det flere ganger vært framholdt at Forsvarets oppgaver går videre enn dette. «Forsvarets målsetting må sees som et ledd i vår nasjonale sikkerhetspolitikk i videste forstand, og vårt militære og sivile beredskap som et instrument for denne politikk. Ut fra den sikkerhetspolitiske vurdering mener Regjeringen at Forsvaret fortsatt vil være et nødvendig virkemiddel i vår sikkerhetspolitikk og at hovedfunksjonen vil være av konflikthindrende art» (St. meld. nr. 9 for 1973–74 s. 4).

Det helt sentrale i det militære forsvars verneoppgave kan sammenfattende sies å være å forebygge krig og å møte et væpnet angrep mot landet med militære maktmidler.

Ser man på den sivile del av totalforsvaret, går verneoppgaven i en annen retning.

Sivilforsvarets oppgave er definert i sivilforsvarsl. § 1. Det skal planlegge og iverksette tiltak av ikke militær art, som tar sikte på å forebygge skade på sivilbefolkningen ved krigshandlinger eller råde bot på slik skade, og som ikke ved særskilt bestemmelse er lagt til annen myndighet.

De øvrige deler av det sivile beredskap har ansvaret for å forberede og gjennomføre de sivile myndigheters beredskapstiltak for å møte en krise eller krigssituasjon. Målet er som framholdt av Beredskapsutvalget av 1974 at Regjeringen og den offentlige administrasjon skal kunne fortsette å utøve sin virksomhet selv under en katastrofesituasjon og krigens gang. Det skal sørges for at behovet for varer og tjenester så langt råd er blir dekket både for sivilbefolkningen og de sivile og militære deler av totalforsvaret. Forberedelsene gjelder også tilsvarende tiltak for helsestellet, politiet og Regjeringens pressetjeneste i krig.

Verneoppgavene for den sivile del av totalforsvaret går således primært ut på å styrke samfunnets evne til å overleve under krig og til å holde nødvendig virksomhet gående. Disse oppgavene skiller seg derfor klart ut fra de militære, men sammen utgjør de landets totale innsats i en forsvarskamp.

Går man så over til innholdet av tjenesteplikten, framtrer også disse med klare ulikheter.

Innholdet av tjenesteplikten for de militære mannskaper, går i fred for de aller flestes vedkommende ut på en forpliktelse til opplæring med sikte på en væpnet forsvarskamp. Det gjelder såvel rekruttskole, resterende førstegangstjeneste som etterfølgende øvelser. Det nærmere innhold av tjenesteplikten og de byrder den medfører, er beskrevet i andre deler av innstillingen.

I krig vil innholdet og karakteren av tjenesteplikten for soldatene endre seg helt vesentlig. Først da vil det spesifikke innhold i den militære tjenesteplikt framtre med fullt alvor og tyngde. Det er grunn til å understreke dette.

I det hele har tjenesten i de militære styrker en fundamentalt annen karakter enn i de øvrige deler

av totalforsvaret. Av den grunn kan det være begrepsmessig uheldig å bruke samme betegnelse på tjenestepliktige i det militære forsvar som i den annen hovedkomponent i totalforsvaret, nemlig det sivile beredskap.

De militære tjenestepliktige tilhører for det første en organisasjon hvor den enkelte er underlagt et eget kommandosystem og en skjerpet disiplin. De er også pålagt tjenesteplikter som er regulert av et særskilt sett straffebestemmelser og instrukser. Videre tilhører de en organisasjon som det gjelder spesifikke statsrettslige regler for. Kongen har ifølge grunnlovens § 25 den «høieste Befaling over Rigets Land- og Sømagt, den maa ikke forøges eller formindskes, uden Storthingets Samtykke. Den maa ikke overlades i fremmede Magters Tjeneste...»

Det er videre ifølge grunnlovens § 26 Kongen som har «Ret til at sammenkalde Tropper, Begynde Krig til Landets Forsvar og slutte Fred...» Dessuten gjelder det i henhold til grunnlovens § 31 særlige regler for kontrasignatur av beslutninger i militære kommandosaker. Disse forfatningsregler gjelder ikke for den sivile del av totalforsvaret.

5.3.8 Konklusjon fra Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten konkluderer med at sterke reelle grunner taler for å reservere begrepet verneplikt for den tjeneste som i medhold av lov eller avtale skal utføres i det militære forsvar. Når det gjelder de spørsmål som er berørt til slutt under pkt. 5.3.2, vil disse medlemmer anføre:

Det militære forsvar er som vårt samfunns sterkeste maktapparat, underlagt konstitusjonell styring. Det gjelder både utformingen av Forsvarets oppgaver, spørsmålet om og i hvilke situasjoner det skal brukes og kontrollen med at Forsvaret ikke tiltar seg eller utøver funksjoner i strid med lovlige politiske beslutninger. Dette krever lojalitet fra Forsvarets side overfor våre konstitusjonelle myndigheter, og i denne sammenheng ligger det en garanti i kravet om at Forsvaret skal være politisk nøytralt. På denne bakgrunn kan man likevel ikke på rettslig grunnlag finne entydige svar på aktuelle spørsmål som adgang til politisk virksomhet blant soldatene, tillitsmannsystemet og adgang til å danne interesseorganisasjoner, soldatlønn osv. ut fra en analyse av vernepliktsbegrepet. Svaret på disse spørsmål vil til enhver tid avhenge av politiske vurderinger og avgjørelser.

5.3.9 Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel. Vernepliktens innhold

Utvalgets medlemmer Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel er enige med utvalgets øvrige medlemmer i at militærtjeneste og tilsvarende tjeneste organisert innen det sivile beredskap nødvendigvis vil måtte arte seg noe forskjellig. Disse medlemmer kan imidlertid ikke slutte seg til den analyse de øvrige medlemmer har foretatt. Etter disse medlemmers oppfatning oppnår man lite ved en slik ren begrepsdrøfting. Det det først og fremst er interessant å diskutere, er hvilken form for tjeneste vernepliktige skal settes til, og eventuelt hvilke tjenesteformer som kan godkjennes som avtjent verneplikt.

Vernepliktsbegrepet har imidlertid en viss interesse i forhold til grunnlovens § 109.

Etter disse medlemmers syn er det ingen ting i veien for at verneplikt som begrep kan omfatte hele totalforsvaret og dermed forankres i Grl. § 109.

Forutsetningen må imidlertid være at denne eventuelle sivile verneplikten kan sammenlignes med den militære verneplikt når det gjelder varighet og byrder forøvrig. Når disse forutsetningene er til stede vil disse medlemmer heller ikke utelukke nye vernepliktsformer utenfor rammen av totalforsvaret. F. eks. vil disse medlemmer foreslå at det blir adgang til å godkjenne fredskorpstjeneste som verneplikt.

Denne tolkningen av vernepliktsbegrepet har ingen praktisk betydning slik den militære og sivile tjeneste i våre dager er organisert. Dersom det ble innført en form for sivilforsvarstjeneste, slik utvalgets øvrige medlemmer foreslår, ville dette imidlertid innebære at siviltjenesten framstår som en del av vernepliktssystemet og ikke som et unntak fra verneplikten.

5.3.10 Verneplikta sitt innhald. Medlemmet Grepstads framlegg

5.3.10.1 Innleiing

Sentralt i mandatet til Utvalet står spørsmålet om verneplikta sitt innhald. Mandatet peikar på at:

«I de senere år har vi også fått en debatt om selve vernepliktens innhold. Fra forskjellig hold har det vært hevdet at utviklingen har medført at man bør tenke igjennom om ikke også verneplikten bør få et nytt innhold i dagens samfunn.»

Det blir her m.a. sikta til debatten om utvida vernepliktsomgrep eller alternative vernepliktsformer.

I sitatet ovanfor blir vernepliktsomgrepet sett i relasjon til «utviklinga». Etter som røyndomen endrar seg – både den ytre, sosiale røynd og vår eigen kunnskap om konflikter og konfliktløysing – kan også perspektiva på sjølve verneplikta sitt innhald endre seg. I debatten om det utvida vernepliktsomgrepet har det utkrystallisert seg grunnleggande spørsmål: Er det rådande vernepliktsomgrepet i samsvar med vår røynd og dens utfordringar? Er det i samsvar med den kunnskap vi i dag har om internasjonale konflikter og konfliktstrategiar? Og er det tilpassa sjølve gruppa av vernepliktige?

Utvalets medlem Grepstad finn Utvalets handsaming av spørsmålet om utvida vernepliktsomgrep og alternative vernepliktsformer kritikkverdig.

Utvalet har greidd ut vernepliktsomgrepet i høve til Grunnlova sin § 109, men har utover dette ikkje foretatt ei seriøs drøfting av problemstillingane i samband med utvida vernepliktsomgrep og alternative vernepliktsformer. Som det framgår av pkt. 5.2, får ikkje tolkinga av Grunnlova sin § 109 særleg praktisk betydning. Enten ein legg 1814-tydinga til grunn og forstår «værne om sit Fædreland» som vern med militære middel, eller ein gir § 109 ei meir tidsmessig tolking og lar paragrafen femne om fredsbyggande og ikkje-militære vernepliktsformer, blir konsekvensane i dag i praksis om lag dei same.

Utvalet har likevel knapt drøfta alternative vernepliktsformer i det heile, og har ignorert den debatten som har vore ført på dette feltet særleg sia byrjinga av 1960-åra. Dette medlemmet ser difor Utvalets innstilling om verneplikta sitt innhald som verdilaus.

Den debatten som har vore ført om eit utvida vernepliktsomgrep gjeld spørsmålet om det bør opprettast alternative vernepliktsformer som i prinsippet skal vere likestilte med teneste i dei militære styrkane. Det som har vore kalla eit utvida vernepliktsomgrep gjeld såleis ei differensiert vernepliktsordning, med ulike tenesteformer av militær og ikkje-militær art, og med eit fredsbyggande eller fredsbevarande formål.

Blant dei alternative vernepliktsformene som har vore foreslått er m.a. sivilmotstand (ikke-militære eller ikkjevaldelege motstandsformer), teneste i FN-styrkar og evt. andre fredsbevarande tiltak under FN (uavhengig av teneste i det nasjonale militærforsvar), fredskorpsteneste og anna u-landsteneste, internasjonale samarbeidstiltak (m.a. på tvers av politiske og militære blokker), og arbeid innanfor fredsrelevant forsking og opplysningsverksemd. Dei foreslåtte tenesteformene er såleis dels av førebyggande art (tiltak for å fjerne eller redusere krigsårsaker), dels av beredskapsmessig karakter (planlagt med sikte på ein mogleg konfliktsituasjon).

Det har i debatten stort sett vore føresett at militærteneste i dag ville vere hovudalternativet, i den tyding at dei fleste vernepliktige ville utføre teneste i dei militære styrkane. Når det gjeld omfanget av dei alternative tenesteformene og innbyrdes prioritering har det naturleg nok vore føresett at dette til eikvar tid ville måtte avgjerast av dei politiske myndighetene ut frå ei totalvurdering. Det har såleis vore føresett at dei vernepliktige ikkje skulle kunne krevja ei bestemt form for teneste, men at ein liksom i dag skulle ta omsyn til ønskemål, kvalifikasjonar og motivasjon ved fordeling av mannskapa.

Det skal her peikast på at den drøfting som medlemmene Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten har levert av verneplikta sitt innhald ikkje er eit svar på dei spørsmål mandatet reiser, og dei spørsmål som debatten om eit utvida vernepliktsomgrep eller ei differensiert vernepliktsordning gjeld.

Dei nemnde medlemmene identifiserer for det første det utvida vernepliktsomgrepet med totalforsvaret. Dei fleste tenesteformer som har vore framme i debatten om eit utvida vernepliktsomgrep fell likevel utanfor dei greiner som totalforsvaret omfattar i dag. Det utvida vernepliktsomgrep og totalforsvarsomgrepet må såleis skiljast klart frå kvarandre.

For det andre er dei nemnde medlemmenes drøfting berre ei drøfting av terminologiske eller språklege spørsmål, nemleg spørsmålet om same nemning bør brukast om tenesteplikt i det militære forsvaret og tenesteplikt i den sivile beredskapen og eventuelle andre tenesteformer. Medlemmene peikar på at det finst viktige skilje mellom desse formene for teneste og tenesteplikt, og at det såleis er uheldig å bruke same nemning på tenestepliktige i det militære forsvaret som i andre tenestegreiner. Dette vil neppe vere kontroversielt. Derimot blir det frå medlemmene ikkje gitt noen avgjerande argumentasjon for kvifor termen verneplikt berre skal reserverast for tenesteplikt i dei militære styrkane. Frå ein terminologisk synsstad kan visse skilje mellom militær og sivil teneste t.d. indikerast ved nemningar som «militær verneplikt» og «sivil verneplikt».

Kva som i framtida bør vere verneplikta sitt innhald, er ikkje eit terminologisk spørsmål, men tvert imot det dei nemnde medlemmene i pkt. 5.3.3 sjølve peikar på, eit spørsmål om det m.a. av totalforsvarsbehov og andre omsyn bør etablerast alternative tenesteformer.

Spørsmålet om verneplikta sitt innhald er primært eit spørsmål om kva tenesteformer vernepliktige mannskap skal disponerast for, og den status desse tenesteformene skal ha.

Konkretisert og med andre ord kan problemstillinga såleis uttrykkast som følgjer: Skal vernepliktige i prinsippet berre disponerast for teneste i dei væpna styrkane (og sekundært i sivilforsvaret og politireserven), eller skal dei også kunne disponerast for andre tenesteformer av fredsbevarande og fredsbyggande art? Skal desse tenesteformene i prinsippet likestillast med militærteneste?

5.3.10.2 Bakgrunn

I mandatet blir det peika på at vi i dei seinare åra har fått ein debatt om sjølve verneplikta sitt innhald. Frå forskjellig hald har det vore hevda at utviklinga har medført at ein bør tenke igjennom om ikkje også verneplikta bør få eit nytt innhald i dagens samfunn.

Debatten om ei differensiert vernepliktsordning med alternative vernepliktsformer tøyer røtene attende til 1950-åra. Men særleg omfang og intensitet fekk debatten først frå byrjinga av 1960-åra. Debatten blir m.a. avspegla i tre private komitéinnstillingar, i debattbøker og tidsskrift, og i ein viss monn

også i offentlege dokument. I samband med dei sivile tenestepliktiges arbeidsoppgåver spela tanken om alternative vernepliktsformer i vesentlig grad med i stortingsdebatten 25. januar 1968. Debatten har elles ikkje vore berre eit norsk fenomen, men har sett spor etter seg også i dei andre skandinaviske landa og også i andre vestlege land.

I 1960-åra var debatten særleg knytta til alternative tenesteformer som fredskorpsteneste (på bakgrunn av den omfattande merksemd dette utviklingsinitiativet vann, og den tiltru ein hadde til u-landsteneste som fredsbyggande tiltak), FN-styrkar (som representerte ei ny form for fredsbevarande tiltak, og ei overføring av militære funksjonar frå nasjonalstaten til eit overnasjonalt organ) og sivilmotstand (på bakgrunn av den interesse ikkje-militære eller ikkje-valdelege forsvarsformer hadde skapt i offentleg debatt og forsking frå 1950-åra og framover). Også andre tenesteformer var framme i debatten, m.a. fredsforsking (som vaks fram som ein eigen tverrfagleg disiplin sia slutten av 1950-åra) og ulike former for internasjonal teneste.

Tankegangen bak forslaga om alternative vernepliktsformer kan kort og generelt skisserast om lag slik: Det militære forsvaret er berre ein blant fleire måtar å verne om fred på, og som først får verknad eller aktualitet i heilt spesielle tilfelle, nemleg når konflikter har nådd eit så høgt utviklingsstadium at eit land kan bli utsett for åtak eller okkupasjon. Først da kan det militære forsvarets intenderte fredsbevarande funksjon (avskrekkingsfunksjonen) få verknad. I ei verd der nasjonane er langt tettare samanfletta i samhandlingsmønster enn tidlegare, og der krigar av denne grunn og på grunn av krigsteknologiens utvikling kan få langt meir katastrofale konsekvensar enn i tidlegare tider, blir det desto viktigare å satse på konstruktivt førebyggande tiltak. Konstruktive tiltak med førebyggande funksjon er tiltak som tar sikte på å redusere og fjerne krigsårsaker og å bygge ut positive relasjonar mellom nasjonar og folkegrupper. Etter som konflikter og konfliktsårsaker i vår tid har fått ein global dimensjon, kan tiltaka ikkje berre avgrensast til vår eigen del av verda. I dag kan geografisk sett fjerne konflikter lett få drastiske konsekvensar for oss sjølve. Nasjonane vernar seg ikkje lenger ved berre å verne sine eigne grenser og sitt eige territorium. I tilfelle okkupasjon eller trugsmål om okkupasjon vil også andre motstandstiltak enn dei militære kunne ha betydning. I dag er det relativt ukontroversielt å hevde at sivile motstandsformer vil kunne spele ei rolle i forsvarssamanheng. På denne bakgrunn har det vore argumentert for at vernepliktsordninga også bør omfatte tenesteformer av den art som er nemnde ovanfor.

Spørsmålet om ei differensiert vernepliktsordning med alternative vernepliktsformer har ikkje tidlegare vore emne for offentleg utgreiing. Tre private komitéar, alle med brei tverrpolitisk samansetnad, har derimot i ein viss grad drøfta dette spørsmålet. «Komitéen for utredning av spørsmålet om opprettelse av et norsk fredskorps», eit utval med støtte frå Utanriksdepartementet og med både sivile og militære medlemmer, gjekk i si innstilling frå 1961 inn for fredskorpsteneste som alternativ vernepliktsform for kvalifiserte militære vernepliktige og sivile tenestepliktige. Framlegget frå komitéen om fredskorpsteneste som alternativ vernepliktsform hang nært saman med det fredspolitiske perspektivet som i utgangspunktet prega initiativet til eit norsk fredskorps:

> Det at forskjellige folk i verden er blitt mer avhengige av hverandre, gjør seg ikke minst gjeldende på det sikkerhetsmessige område. Ufred og krig i en del av verden kan lett bre seg til andre deler og til sist true vår egen fred og uavhengighet. Alle tiltak, all virksomhet som helt eller delvis, direkte eller indirekte, tar sikte på å bevare freden i verden, har derfor en naturlig sammenheng. Man kan kalle dette et utvidet forsvarsbegrep.
>
> Under denne synsvinkel er det klart at Norges bidrag til FN's aksjoner i Midt-Østen, i Kongo og andre steder faller innenfor et slikt utvidet forsvarsbegrep. Det samme kan man si om Norges hjelpevirksomhet overfor utviklingslandene, fordi det er alminnelig antatt at denne er av fredsbevarende natur. Et realistisk fredsarbeide i verden i dag omfatter både forebyggende, passiviserende og skadebøtende arbeide. Norge både kan og bør gjøre en innsats på alle disse områder.
>
> Det viktigste er det forebyggende arbeide. Men når væpnede konflikter likevel bryter ut, må all kraft settes inn på å begrense og om mulig stanse krigshandlingene, og gjenopprette normale forhold. Det skadebøtende arbeide etter slike konflikter vil også være meget betydningsfullt.
>
> Det er innenfor dette kompleks av forskjelligartet virksomhet med freden som mål at tanken om et fredskorps kommer inn. Egentlig kunne man vel kalle hele den virksomhet som har til formål å opprettholde freden for en fredskorpsinnsats. Men etter det innhold ordet fredskorps holder på å få i folks bevissthet, synes det hensiktsmessig å begrense fredskorpsbegrepet til det sivile felt. Også rent praktiske overveielser peker hen mot en slik avgrensing.
>
> *(Komitéen for utredning av spørsmålet om opprettelse av et norsk fredskorps*, s. 8.)

I mars 1965 la den såkalla Nandrup Dahl-komitéen fram si innstilling om «Vernepliktslettelser for fredskorpsdeltakere». Fleirtalet i komitéen gjekk inn for fredskorpsteneste som eit delvis alternativ til militærteneste, mindretalet som eit fullverdig alternativ. I eit avsluttande kapittel, «Noen fremtidsperspektiver», uttalar komitéen samrøystes med unntak av eitt medlem at det i framtida bør leggast stadig større vekt på alternative vernepliktsformer som m.a. arbeid i fredsforsking, teneste i ikkje-militært forsvar, FN-styrkar og andre FN-tiltak og arbeid for internasjonale eller humanitære organisasjonar.

Til grunn for Nandrup Dahl-komitéens innstilling låg dels praktiske omsyn, dels prinsipielle ar-

gument. Komitéen peika på betydningen av ei utviding av forsvars- og vernepliktsomgrepet (s. 11):

Det er blitt stadig mer klart i de senere år at vi lever i et internasjonalt samfunn der hendelser i en del av verden kan få avgjørende betydning på den andre siden av kloden. Vi har hatt Suez- og Ungarnkriser, og vi har Kongo- og Cuba-kriser, Vietnam- og Laos-kriser som til stadighet minner oss om at vår egen fred og sikkerhet også avhenger av vår evne til å forhindre og til å bilegge konflikter i andre deler av verden. Det er blitt klart at vi ikke bare har et moralsk og politisk ansvar for å arbeide for en verden uten krig, men at det også er i vår egen interesse å gjøre det. Vi skal ikke her argumentere for noe alternativ til det vanlige forsvarsbegrep, men bare peke på den interesse det er i vårt land for et utvidet forsvarsbegrep. Med forsvar tenker vi i denne forbindelse på forsvaret av den nasjonale sikkerhet og sikring av freden.

Relevant for forsvaret blir det da å støtte fredsforskning og studier i internasjonal politikk, å la utviklingshjelp skje på en slik måte at den hindrer konflikter og ikke skaper dem, å yte bidrag til F N's fredsbevarende virksomhet o.l. At fredskorpset er en form for fredsskapende utviklingshjelp synes å være alminnelig anerkjent, noe som også kommer til uttrykk i institusjonens navn...

Komitéen viser til interessa for eit utvida forsvarsomgrep, og til hovudretningslinjene for forsvaret i tida 1964–68 (St. meld. nr. 84 for 1962–63), som m.a. peikar på at forsvaret skal verke krigsførebyggande og gi «mulighet for å fortsette og å bygge ut den virksomhet som tar sikte på å fjerne årsaker til konflikter og krig». Meldinga peikar vidare på betydningen av å avgi norske kontingentar til FN's sikkerhetsstyrkar, «for derved å bidra til å skape en internasjonal rettsorden» og at forsvaret vidare skal sjå det som «sin oppgave å yte de størst mulige bidrag til det norske fredssamfunnet ved utdannelse av ungdommen, ved å yte hjelp i katastrofesituasjoner». Nandrup Dahl-komitéen fann det naturleg at dette synet på norsk forsvars- og fredspolitikk fekk synleg uttrykk i vernepliktsforholdet, og seier vidare: «Ved å la fredskorpstjeneste berettige til visse vernepliktslettelser oppnår en foruten å styrke rekrutteringen til fredskorpset også at Norge sterkere markerer den offisielle forpliktelse til å føre en aktiv fredspolitikk» (s. 11–12).

«Komitéen for alternative vernepliktsformer», ein komité med medlemmer frå 16 organisasjonar, hovudsakleg politiske ungdomsorganisasjonar og fredsorganisasjonar, la i desember 1968 fram si innstilling. Komitéen gav eit omrit av ei differensiert vernepliktsordning med ulike tenestetyper, og la til grunn tre ulike perspektiv: eit tryggingspolitisk, eit fredspolitisk og eit individorientert utgangspunkt. I tillegg til dei eksisterande tenesteformene gjekk komitéen inn for m.a. teneste i FN-styrkar uavhengige av det nasjonale militære forsvaret, teneste i ikkje-militært forsvar (sivilmotstand), fredskorpsteneste og fredsrelevant forsking.

Komitéen peika på at ein ved å differensiere formene for verneplikt og klart sjå samanhengen mellom alternative vernepliktsformer og vilkåra for å bevare og trygge freden, ville kunne styrke ein fleksibel og fruktbar tryggingspolitikk.

Komitéen peika vidare på at ei differensiert vernepliktsordning ville vere eit bidrag til positiv fred, dvs. positive relasjonar mellom nasjonar og folkegrupper, kjenneteikna ved m.a. samarbeid, likskap, rettferd, handlefridom og fridom frå frykt og naud. Med andre ord ville ei differensiert vernepliktsordning vere eit bidrag til å «motarbeide og/eller fjerne de faktorer som kan føre til krig». Komitéen såg tenesteformene som eit naturleg ledd i ein norsk fredsstrategi, som ville «styrke vår globale bevissthet, den mellomfolkelige forståelse og det internasjonale samarbeid – og dermed forsterke noen av de betingelser som kan skape et fredelig, harmonisk verdenssamfunn».

Ei differensiert vernepliktsordning ville også etter komitéens syn vere tilpassa dei syn og overtydingar ein finn hos sjølve gruppa av vernepliktige, med ei «konsekvent militærvennlig holdning» og pasifistisk militærnekting som ytterpunkt for ein skala av ulike holdningar.

Debatten om alternative vernepliktsformer og ei differensiert vernepliktsordning er avspegla i fleire offentlege dokument. I samband med siviltenesta vart desse spørsmåla rørt ved av ei rekke representantar i Stortinget sin debatt om arbeidsoppgåver for sivile tenestepliktige i 1968 (Forhandlinger i Stortinget 1968, s. 2299 ff). Vidare har spørsmålet vore rørt ved i samband med framlegget om fredskorpsteneste som alternativ for militære vernepliktige og sivile tenestepliktige (jfr. i b i d , og St. meld. nr. 43 for 1969–70).

5.3.10.3 Drøfting

5.3.10.3.1 Innleiing

I mandatet er vernepliktsomgrepet eller vernepliktsordninga antyda sett i samanheng med «utviklinga». Etter som røyndomen endrar seg – både den ytre sosiale røynd, vår eigen kunnskap om konfliktførebygging og konfliktløysing, og dei politiske og sosiale mål for samfunnsutviklinga – kan det også vere aktuelt å endre perspektiv på sjølve verneplikta sitt innhald.

Den gjeldande vernepliktsordninga legg eit reint militært verneomgrep til grunn. Verneplikt blir forstått som prinsipielt teneste i dei militære styrkane. I så måte bygger den gjeldande vernepliktsordninga på same generelle føresetnader og tankebanar som da denne århundregamle institusjonen vaks fram i samfunnet. Medan samfunnet har endra seg radikalt, har hovuddragga ved verneplikta blitt stående uendra.

I si nyare utforming, som eit prinsipp om allmenn militær verneplikt for menn, har verneplikta sitt opphav i den franske revolusjonen. I ei meir rudimentær form tøyer den røtene langt attende i historia. Tilløp til ei av staten organisert folkevæpning

med eit element av plikt fanst t.d. alt under romartida. Medan forsvaret i Sør- og Mellom-Europa frå antikken og fram til 1800-talet i høg monn (men med visse unntak, ikkje minst under føydal-tida) var basert på leigesoldatar, finn ein i Skandinavia og Nord-Europa i større monn vernepliktsliknande ordningar, om enn ikkje allmenn militær verneplikt.

Allmenn militær verneplikt vart innført under den franske revolusjonen av Lazare Carnot i 1793 for å avløyse leigehærane. Grunnane var dels av ideologiske, dels av militærstrategisk art. Forsvaret av samfunnet skulle vere folket sitt eige verk, i tråd med grunntankane av revolusjonen. Vernet av samfunnet skulle «demokratiserast», og skulle ikkje lenger overlatast til ei bestemt yrkesgruppe, som lett let seg misbruke til formål som var i strid med samfunnets interesser. Opphavleg vart plikta formulert som folket sin rett til sjølvforsvar. Men den motstanden denne retten møtte frå relativt breie lag av folket, gjorde det naudsynt å forankre ordninga i lov som ei plikt.

Det var ikkje berre dei demokratiske grunntankane i den franske revolusjonen som låg bak innføringa av allmenn militær verneplikt i 1793. Avgjerande var også behovet for eit sterkt forsvar av revolusjonen, andsynes ytre og indre trugsmål. Militærpolitiske grunnar spela såleis ei viktig rolle.

Samstundes skapte innføringa av allmenn militær verneplikt ein ny militærstrategisk situasjon i Europa. Napoleon Bonaparte kunne i sine krigar sløse med menneskeliv, med «soldatmaterialet». Tidlegare hærførarar hadde måtta spare. Det fanst ikkje leigesoldatar i uendelege mengder, og leigesoldatane kosta pengar.

Allmenn militær verneplikt, slik den vart utforma under den franske revolusjonen, vart tidleg eit mønster også for andre europeiske statar. Preussen innførte militær verneplikt i 1813, ikkje minst som ei motvekt til Napoleons militære ressursar.

Samstundes som den allmenne verneplikta tilførde militærvesenet auka mannskapsressursar, og såleis til dels skapte ein ny militærpolitisk situasjon, vart den også nytta av styresmaktene i Europa som ideologisk og sosialpedagogisk reiskap i etableringa og konsolideringa av nasjonalstatane – eit middel til å skape nasjonal einskap på tvers av geografiske, etniske og klassemessige skilje. Militær verneplikt kunne i ein viss monn fungere som ein av samfunnet sine «smeltediglar», og som eit ledd i individet sin sosialiseringsprosess. Også i dag har den militære verneplikta ulike sosialpedagogiske (holdningsdannande) funksjonar.

I Norge vart heimel for allmenn verneplikt tatt inn i Grunnlova i 1814. Det skjedde ikkje utan strid. Men eitt var tilhengarar og motstandarar einige om: verneplikt vart utført med våpen og i militære styrkar. «At værne om sit Fædreland» var å verne landet i væpna teneste.

Også for grunnlovsfedrene spela ulike motiv med. Dei som tala for allmenn verneplikt la vekt på at vernepliktsbyrdene skulle fordelast likt på dei ulike samfunnsgrupper, dels at allmenn verneplikt ville skape eit sterkare militærvesen, og dels også styrke «Nationalkarakteren». Både likskapstankar i tida (fremja og avspegla av den amerikanske sjølvstendefråsegna frå 1776 og den franske menneskerettserklæringa frå 1789), så vel som militærpolitiske og sosialpedagogiske aspekt var såleis framme i debatten.

Den gradvise innføringa av allmenn militær verneplikt i Norge (gjennom vernepliktslovene i 1854, 1866 og 1876, og ved gjennomføring av militær verneplikt for Nord-Norge i 1897) var langt på veg ei utbygging av den militære rekrutteringsordninga som tidlegare hadde eksistert. Hovudtrekka i vernepliktsordninga, verneplikt knytta til militærteneste, var fastlagt gjennom ei århundrelang utvikling. Heller ikkje det siste hundreåret har ført til vesentlege endringar i vernepliktsordninga. Sjølv om både det nasjonale og internasjonale samfunn har forandra seg radikalt, og sjølv om problemkomplekset krig/fred i dag har liten likskap med problema i t.d. førre århundret, er verneplikt framleis normalt definert som prinsipielt teneste i militære styrkar.

Det skal ikkje her argumenterast for at verneplikt utført i militære styrkar ikkje lenger har aktualitet. For dei fleste menneske vil ein slik påstand te seg som direkte uholdbar eller i beste fall som svært tvilsam. Derimot skal ein gi noen grunnar for at verneplikt a v g r e n s a og e i n s i d i g knytta til militær tenesteplikt i vår tid er ei ordning prega av fortidige samfunnstilhøve og problemstillingar. Med andre ord skal ein gi noen argument for eit differensiert og meir tidsmessig vernepliktsomgrep.

5.3.10.3.2 Ei differensiert vernepliktsordning

Utviklinga sia t.d. førre århundret har i veksande grad gjort det aktuelt å bygge på også andre strategiar av fredsbevarande og konfliktførebyggande art enn militære middel. Militære middel kan berre ha aktualitet i svært spesielle situasjonar, nemleg når konflikter har nådd eit så høgt utviklingsnivå at ein nasjon kan vere truga av åtak eller okkupasjon. Årsaker til konflikter kan ikkje fjernast med militære middel. I den tredje verda ser ein at mot grunnleggande konfliktårsaker som fattigdom, materiell og kulturell undertrykking, skeiv fordeling av gode, er tanksvogner og geværløp lite avanserte svar. I den rike og industrialiserte verda er rakettane og jagarflya like hjelpelause overfor t.d. økonomiske og ideologiske konfliktårsaker.

Fordi konflikter i vår tid kan få så katastrofale verknader, må tilsvarande meir satsast på førebyggande tiltak, tiltak som reduserer og fjerner konfliktstoff. Liksom ein på andre område i samfunnet i veksande grad legg vekt på førebygging (t.d. i medisin), vil det same måtte gjelde for konflikter.

Fordi konfliktårsaker og konfliktforløp i dag har langt meir av ein global dimensjon enn tidlegare, konflikter andre stader i verda kan lett få drastiske konsekvensar for oss sjølve, kan tiltaka ikkje berre avgrensast til vårt eige internasjonale nærmiljø. Vi verner ikkje lenger oss sjølve ved berre å verne våre eigne grenser. Denne erkjenninga har forlengst ført til etableringa av FN's fredsbevarande styrkar.

Også etter at ein konflikt har brote ut i open strid, er militære middel ikkje det einaste aktuelle tiltak. Det er lite kontroversielt i dag å peike på at i mange konfliktsituasjonar vil sivile motstandsformer kunne spele ei ikkje uvesentleg rolle. For Norge er det her nok å vise til okkupasjonen i 1940–45. Forsvarsplanlegginga er i dag vidare avhengig av sivile tiltak, organisert gjennom den sivile beredskapen. Generelt kan det hevdast at eit lands overlevingsevne i ein konflikt ofte vil vere meir avhengig av den motstandsevne og overlevingsevne som ligg innebygd i samfunnet, enn av militære tiltak. Men andsynes masseøydeleggingsvåpna er både denne sivile motstands- og overlevingsevna og den militære beredskapen makteslause og irrelevante. Forsvar mot kjernefysisk krig ligg i arbeid for å hindre at slik krig bryt ut: avspenning, nedrusting, etablering av positive samhandlingsmønster mellom nasjonane, osb.

Ved einsidig å avgrense verneplikt til teneste i dei militære styrkane (og i praksis, om enn ikkje i namnet, sekundært til teneste i sivilforsvar og politireserve), blir verneplikta avskoren frå konstruktivt førebyggande tiltak og frå ikkje-militære kampformer.

I tidlegare tider, i førre århundre og eit stykke inn i det 20. århundre, var dette kanskje naturleg. Nasjonane var langt meir isolerte frå kvarandre (låg grad av interaksjon eller integrasjon), krigsteknologien hadde avgrensa øydeleggingsevne, krigen var geografisk avgrensa, krigføringa var langt meir avhengig av mannskap enn av teknologi, og konfliktpotensialet var avgrensa både når det galdt omfang og geografi. I ei «dissosiativ verd» (kjenneteikna ved låg grad av interaksjon og integrasjon) av denne art kunne det vere naturleg i høg grad å bygge relativt einsidig på dissosiative strategiar av den type som militært forsvar representerer. I ei «assosiativ verd» (ei verd kjenneteikna ved høg grad av interaksjon eller samhandling) vil «assosiative» tryggings- og fredsstrategiar få større betydning – dvs. strategiar som m.a. bygger ut positivt samarbeid mellom nasjonar, som inneber vesentlege verdiar for dei involverte nasjonane. I vesentleg grad vil også ikkje-militære forsvarsformer vere betre tilpassa ei «assosiativ» enn ei «dissosiativ» verd.

Denne utviklinga inneber i og for seg ikkje at militære middel generelt har utspela si rolle, sjølv om somme også vil hevde eit slikt syn. Derimot inneber denne utviklinga at andre tiltak har fått avgjerande betydning i tillegg til militær beredskap. I dette ligg det også at det er aktuelt å relatere verneplikta til også andre tiltak enn berre teneste i militære styrkar. Aktualiteten av ei differensiert vernepliktsordning framstår med veksande styrke.

Også sjølve gruppa av vernepliktige aktualiserer dette spørsmålet. I dag blir ein høg prosentdel fritatt for militærteneste av medisinske årsaker, på grunn av dei spesielle krav som blir stilt til militære mannskap (jfr. pkt. 8.3). Ein del av dei som blir fritatt ville utan vanskar kunne utføre ei alternativ teneste. Frå ein rettferdssynsvinkel har det vore peika på at det er tvilsamt at så mange vernepliktige ikkje blir pålagt ei eller anna form for teneste, eller berre kortvarig teneste i sivilforsvaret.

Samstundes vil ei differensiert vernepliktsordning også ha eit tilbod til den gruppa som i dag blir fritatt for militærteneste av overtydingsgrunnar.

Ei differensiert vernepliktsordning, som omfattar både konstruktivt førebyggande tiltak og ikkje-militære motstandsformer, bør såleis gjennomførast av tryggings- og fredspolitiske grunnar, såvel som av omsyn til gruppa av vernepliktige.

5.3.10.4 Alternative vernepliktsformer

5.3.10.4.1 Innleiing

Dei alternative tenesteformene vil dels vere av konstruktivt førebyggande art (tiltak for å fjerne eller redusere krigsårsaker), dels av beredskapsmessig karakter (planlagt med sikte på ein mogleg konfliktssituasjon).

K o n s t r u k t i v t førebyggande teneste må skiljast frå den form for teneste som inngår i ein avskrekkingspolitikk, som kan karakteriserast som ei form for n e g a t i v konfliktførebygging.

Dei vernepliktsformene som her blir skisserte kjem i tillegg til eksisterande tenesteformer (militærteneste, sivilforsvarsteneste) og skal kunne ekvivalere desse tenesteformene. Fordeling av mannskap på dei ulike vernepliktsformene må skje ut frå ei totalvurdering. Liksom i dag må ein ta omsyn til dei vernepliktiges kvalifikasjonar, ønskemål eller motivasjon. Ein føreset at militærteneste framleis vil vere eit dominerande tenestealternativ.

Ungdom som avtener si verneplikt på eit av dei følgjande tenestefelta, vil i ein beredskapssituasjon som regel bli disponerte for sivilmotstand (ikke-militært forsvar). Vernepliktig ungdom som blir fordelte til desse tenesteformene, må såleis gjennomgå ei viss opplæring i sivilmotstand.

5.3.10.2 Avspenning: Alliansekryssande samarbeidstiltak

Likeverdig samarbeid og positiv kontakt mellom nasjonar og folkegrupper er ein grunnleggande fredsstrategi. Viktigast blir strategien når den skaper band på tvers av politiske blokker og militære alliansar. I ein avspenningspolitikk vil likeverdig samhandling på ulike område og ulike nivå spele ei sentral rolle.

Utviklinga etter andre verdskrigen har i Europa lenge vore prega av barrieren mellom aust og vest.

Ideologiske motsetnader, saman med aukande kapprusting og integrasjon av dei politiske blokkene, skapte avstand mellom folka og har i periodar vore eit alvorleg trugsmål mot fred og tryggleik. Trass i avspenning dei seinare åra er ein framleis komen kort i utbygginga av konstruktivt samarbeid og positiv kontakt mellom aust og vest. Det samarbeid og den kontakt som eksisterer berører i liten grad vanlege borgarar, men gjeld først og fremst politiske elitar og bestemte yrkesgrupper. Skal avspenningspolitikken verkeleg nå fram, må den etter kvart «demokratiserast» og også involvere og få verknader for vanlege borgarar.

Samarbeid og kontakt blir understreka som viktige avspenningstiltak i sluttakta frå Konferansen om sikkerhet og samarbeid i Europa (KSSE), som vart underteikna i Helsingfors i 1975. Frå norsk side har personleg kontakt og utveksling vore framheva som eitt av dei punkt norske styresmakter legg størst vekt på i dokumentet. Regjeringa har også understreka den rolle ungdom kan spele for å skape større forståing, avspenning og utvida samarbeid.

Det er aktuelt å sjå ei differensiert vernepliktsordning også i dette perspektivet. Det bør etablerast samarbeidstiltak på tvers av militærblokkene der vernepliktig ungdom frå Norge og frå eit Austblokk-land utfører teneste som eit alternativ til militærteneste. Frå norsk side bør også sivile tenestepliktige kunne delta. Ein gjer framlegg om at styresmaktene, som eit ledd i avspenningspolitikken i Europa, tar initiativ til slike samarbeidstiltak.

Konkret vil ein foreslå at det blir skipa eit internasjonalt katastrofe- og hjelpekorps, organisert mellom Norge og eit Austblokk-land, og bemanna hovudsakleg av vernepliktig ungdom. Eit hjelpe- og katastrofekorps etter dette mønsteret vil vere ei viktig symbolsk handling i arbeidet for avspenning mellom maktblokkene, det vil skape band mellom folk som etterkrigstida har skapt avstand mellom, og det vil kunne yte verdifull hjelp i katastrofesituasjonar og i utviklingssamanheng.

Korpset kan tenkast organisert tosidig mellom Norge og eit Austblokk-land, eller fleirsidig mellom fleire nordiske land på den eine sida og fleire austlege nasjonar på den andre. Både av praktiske og andre grunnar vil eit tosidig tiltak vere mest aktuelt. Eitt av fleire aktuelle samarbeidsland kunne vere Polen, som har fleire trekk sams med Norge når det gjeld kultur, historie og stilling innanfor maktblokkene, og som Norge frå før har spesiell kontakt med gjennom dei polsk-norske rundebordskonferansane.

Korpset kan tenkast organisert i to hovudeiningar, ei i Norge, ei i vedkomande Austblokk-land. Begge einingane vil måtte ha internasjonal samansetnad (norsk/austleg). Kvar av einingane vil bestå av mindre grupper som blir øvde opp i spesialoppdrag, t.d. sanitet, samband, transport, kjøkkenteneste. Ein tenker seg sanitetsgruppene knytta til teneste på eit «feltsjukehus», som vil vere ein del av korpset. Kontinuerlig opplæring og trening vil kunne finne stad gjennom heile tenestetida, men i periodar der korpset ikkje blir nytta til hjelpeinnsats, vil det også i ein viss grad kunne brukast til andre praktiske oppgåver.

Korpset er her primært tenkt som eit katastrofekorps som kan settast inn ved jordskjelv, flaumkatastrofer, tørkekatastrofer og andre naturkatastrofer. Men tiltak av denne art kan også organiserast med tanke på utviklingsarbeid. På lengre sikt vil det kunne vere aktuelt å stille korpset til rådvelde for FN.

At menneske frå ulike land – og i dette tilfelle land som i dag har liten kontakt (særleg mellom vanlege borgarar i motsetnad til politiske og andre elitar) – arbeider saman om konkrete oppgåver på ein måte som partane har likeverdig utbytte av, har vesentleg betydning for mellomfolkeleg forståing. Samarbeidstiltak etter dette mønsteret vil på lengre sikt også kunne fungere modell-dannande for tiltak mellom andre nasjonar i dei to maktblokkene.

Den reint praktiske utforminga av hjelpe- og katastrofekorpset finn ein ikkje grunn til å drøfte nærmare her. Hovudsaka i denne samanhengen er prinsippa for korpset – eit tiltak organisert på tvers av blokkene som eit ledd i utbygginga av kontakt og samarbeid mellom aust og vest, og i hovudsak basert på bruk av vernepliktig ungdom (militære vernepliktige og sivile tenestepliktige for Norge sitt vedkomande).

Også andre samarbeidstiltak baserte på prinsippa ovanfor vil vere aktuelle. Det bør t.d. vurderast som eit kontaktskapande tiltak å skipe ein yrkes- og folkehøgskule for norsk og aust-europeisk ungdom, og etter mønsteret ovanfor å nytte vernepliktig ungdom til bygging av og til oppgåver i samband med drifta av skulen. Ved sida av praktiske fag ville skulen måtte legge vekt på å fremje innsikt i og forståing for norsk og vedkomande aust-europeiske lands kultur og livsform. Eit tiltak av denne art vil også kunne sjåast i f o r l e n g i n g a av UNESCO sin rekommandasjon frå 19. november 1974 om opplæring til mellomfolkeleg forståing, samarbeid og fred.

Gjennomføringa av alliansekryssande samarbeidstiltak vil lett kunne støyte på større eller mindre vanskar. Det kan ikkje vere eit argument mot tiltaka. Avspenningspolitikken sin betydning vil stort sett vere proporsjonal med dei vanskar den vil måtte takle. Å overvinne vanskane vil vere både ein del av og ein siger for avspenningspolitikken, og sjølve tiltaka sin betydning innanfor denne politikken vil vere vesentleg. For norske styresmakter vil etableringa av tiltak av denne art, som eit ledd i ei differensiert vernepliktsordning, vere ei viktig utfordring, som viser vilje til å gå nye vegar.

5.3.10.4.3 Nedrusting

Eit av dei alvorlegaste trugsmål mot menneske-

slekta i dag er rustingskappløpet og den krigsfare og ressursøyding som ligg i det. Trass i politisk avspenning held kapprustinga fram – driven like mye av ein indre eigendynamikk og av årsaker innanfor dei einskilde nasjonar, som av forholdet mellom blokker og nasjonar.

Verknadene av kapprustinga er i FNs ekspertrapport frå 1977 m.a. oppsummert på denne måten:

Våpenkappløpet ødsler ressurser, leder økonomiske midler bort fra menneskelige formål, hindrer arbeidet for nasjonal utvikling og truer de demokratiske prosesser. Men det viktigste trekket ved våpenkappløpet er at det faktisk undergraver den nasjonale, regionale og internasjonale sikkerhet. Det innebærer en konstant fare for krig der supermaktene er innblandet, medregnet kjernefysisk krig, og det er forbundet med en uendelig rekke kriger på lavere nivå. Våpenkappløpet gjør det stadig vanskeligere å utvikle en atmosfære der maktens rolle i internasjonal politikk kan bli mindre viktig. I tillegg vanskeliggjør det forbindelsene mellom land, berører handelen både når det gjelder omfang og retning, reduserer samarbeidet mellom stater og hindrer anstrengelsene for å etablere en ny økonomisk verdensordning på et mer rettferdig grunnlag.

(Økonomiske og sosiale konsekvenser av våpenkappløpet, Oslo 1978, s. 92)

1970-åra er erklærte som FNs nedrustings-tiår. Men rustingsforhandlingane i dei ulike fora har med få unntak vore utan verknad. Somme har tvert imot hatt ein rustingsfremjande verknad (t.d. SALT I-avtalen). Det er vanskeleg å skjøne at rustingskappløpet kan stoggast og vendast utan massivt press frå folkeopinionen. Folkeopinionen sin rolle og betydning av informasjon og opplysning har også vore peika på i FN-fråsegner, frå forskarhald og også av dei norske styresmaktene.

At kapprustinga er eit trugsmål mot fred og tryggleik, og at den t.d. ikkje kan sameinast med arbeidet for ei ny økonomisk verdensordning, er også offisielt norsk syn. St. meld. nr. 69 for 1976–77 om arbeidet for rustingskontroll og nedrusting, som innvarsla eit sterkare norsk engasjement på dette feltet, peikar på eit dobbelt siktemål for det internasjonale og nasjonale engasjementet i nedrustingsarbeidet i dag:

- nødvendigheten av å søke en begrensning og reduksjon av et rustningsnivå som utgjør en fare for fred og stabilitet,
- å frigjøre ressurser for økt innsats i bestrebelsene på å realisere en ny økonomisk verdensordning som vil eliminere de eksisterende skjevheter i verdenssamfunnet og som i seg selv er en vesentlig kilde til spenning og konflikt. (s. 88).

Det blir vidare i meldinga lagt vesentleg vekt på dei små lands rolle i arbeidet for nedrusting:

Selv om utviklingen innen rustningskontroll og nedrustning i første rekke er bestemt av de ledende militærmakters holdninger og disposisjoner, er det etter Regjeringens vurdering et klart ansvar og spillerom for betydelig innsats også fra de mindre lands side. (s. 96)

I eit program for norsk innsats på dette området blir det vidare peika på betydningen av opplysningsarbeid: «Det vil vidare bli lagt vekt på øket innsats når det gjelder opplysningsarbeid og holdningsdannelse omkring nedrustningsspørsmålene i det norske samfunn» (s. 98). Dette vart også halde fram i utanrikskomitéens innstilling (Innst. S. nr. 189, 1976–77) og var også blant dei tiltak Norge la vekt på i samband med FNs spesialsesjon om nedrustning i mai–juni 1978. I dei norske momenta til prinsippfråsegn frå Nedrustningssesjonen heiter det såleis:

Det må legges stor vekt på det opinionsskapande arbeid både nasjonalt og internasjonalt. Det vil i denne forbindelse være nødvendig med økt informasjonstilgang og systematisk bruk av massemedia. Frivillig opplysningsarbeid må stimuleres ved økt tilførsel av midler. Av særlig betydning vil det være å få integrert informasjon om nedrustning i skoleverkets undervisningsopplegg.

Ei differensiert vernepliktsordning som også femner om konstruktivt førebyggende tiltak og ikkje-militære motstandsformer bør også relaterast til nedrustningsspørsmåla. Vernepliktig ungdom (dei som i dag fell i kategoriane militære vernepliktige og sivile tenestepliktige) vil under ei ansvarleg leiing kunne nyttast i samband med ulike opplysningstiltak.

På bakgrunn av det behov det i dag er for popularisering og spreiing av informasjon på dette området, og på bakgrunn av den vekt som norske styresmakter legg på informasjon overfor opinionen, vil ein fremje forslag om at det blir skipa eit informasjonskontor for nedrustnings- og fredsspørsmål, som også vil være tenestestad for eit vesentleg tal vernepliktig ungdom.

Ei hovudoppgåve for kontoret vil vere å popularisere og spreie materiale frå forsking etc. om rustings- og nedrustingsspørsmål og meir generelt om fredsspørsmål. Kontoret vil kunne stå for trykking og distribuering av skrifter, artiklar og pressemeldingar til ulike grupper. Aktuelle mottakarar vil m.a. vere organisasjonar, tidsskrift, aviser, skular, arbeidsplassar og husstandar. Det vil også vere aktuelt å spreie informasjon gjennom ikkje-verbale media (t.d. plakat-kunst etc.)

Arbeidsoppgåvene vil vere av forskjellig art og kreve ulike kvalifikasjonar. Kontoret, som vil kunne sysselsette ca. 50 personar, vil krevje eit visst teknisk personale (skrivestove, trykkeri, ekspedisjon osb.), og personale med meir teoretiske kvalifikasjonar (samfunnsfag, journalistikk). Kontoret vil måtte ha ein del ordinære stillingar, men vil i vesentleg grad kunne bruke vernepliktig ungdom til aktuelle oppgåver av ulik art.

Det vil vere aktuelt å knytte kontoret til eit rådgje-

vande organ, eller å gi det ei viss tilknyting til t.d. Utvalet for Rustingskontroll og Nedrusting og Institutt for fredsforsking.

Også andre former for informasjonsspreiing vil kunne vere aktuelt.

5.3.10.4.4 U-landsteneste

Målt i tap av menneskeliv er den mest grunnleggande konflikten i verdssamfunnet i dag nord-sørkonflikten. Konflikten har også betydning for spørsmålet om krig og fred. Meir presist er det tale om ein konflikt, latent eller open, mellom massane i u-land på den eine sida og lokale maktelitar og dei industrialiserte land på den andre. Konflikten har m.a. si rot i internasjonale produksjons- og handelsstrukturar (som ein arv frå kolonitida) og i lokale og internasjonale maktforhold. I u-land kjem den drastisk til uttrykk i m.a. dødelighet, svolt og underernæring. World Health Organisation har rekna ut at 80 000 barn døyr av svolt, infeksjonar og hungersjukdomar kvar dag. Det tilsvarar talet på dei som vart drepne i Hiroshima 6. august 1945.

Langt på veg er underutvikling for folkemassane i u-land eit resultat av i-lands overutvikling. U-landsteneste (t.d. fredskorpsteneste) kan dels sjåast som ei overføring av kunnskap til folk i utviklingsland gjennom konkrete prosjekt, dels som ei overføring gjennom deltakarane av kunnskap frå u-land til folk i i-land, og som eit tiltak som skaper større innsikt i tilhøvet mellom i-land og u-land. På denne måten kan u-landsteneste (gjennom fredskorps og andre prosjekt) vere eit svært beskjedent, men ikkje uviktig tiltak i arbeidet for ei ny og rettferdig verdsordning, og bør kunne bli eit alternativ for vernepliktig ungdom med dei nødvendige kvalifikasjonar.

Det har fleire gonger før vore gjort framlegg om at vernepliktig ungdom med aktuelle kvalifikasjonar bør kunne avtene u-landsteneste som alternativ vernepliktsform. Fleire land har i ei rekke år hatt ei slik ordning, m.a. Danmark, Nederland, Belgia, Forbundsrepublikken Tyskland og Frankrike. Når det gjeld debatten i Norge, viser ein til kap. 9.6. Spørsmålet vart seinast tatt opp av utanrikskomitéen i Stortinget i 1977, som gjekk inn for u-landsteneste som delvis alternativ vernepliktsform, men oversende spørsmålet til Vernepliktsutvalet for ei meir heilskapleg vurdering.

Da tanken om eit norsk fredskorps for alvor vart lansert i 1960–61, vart det frå ulikt hald tatt til orde for at fredskorpsteneste burde bli ei alternativ vernepliktsform. Dette framlegget vart fremja m.a. av «Komitéen for utredning av spørsmålet om opprettelse av et norsk fredskorps». Framlegget vart seinare støtta av ei rekke organisasjonar, m.a. politiske ungdomsorganisasjonar, og kom til å stå sentralt i debatten om eit utvida forsvars- og vernepliktsomgrep. I samband med arbeidsoppgåver for sivile tenestepliktige har spørsmålet fleire gonger vore rørt ved i Stortinget. Ein viser her til kap. 9.6.

U-landsteneste, både i fredskorps og gjennom andre ordningar, bør etablerast som alternativ vernepliktsform innanfor ei differensiert vernepliktsordning. Sjølv om dei kvalifikasjonar som her må krevjast av dei vernepliktige gjer dette alternativet aktuelt berre for ei mindre gruppe, viser røynsler frå andre land at det er mogleg å finne fram til ordningar som gir rom for ikkje så reint få deltakarar. Når det gjeld u-landsteneste gjennom det norske fredskorpset, vil fredskorpsteneste som ekvivalens til andre vernepliktsformer i vesentleg grad kunne betre rekrutteringa til korpset. I dei siste år har denne gått attende. Mens det ved utgangen av 1972 var ca. 100 deltakarar ute i teneste, var talet ved utgangen av 1977 nede i 64. Det er elles grunn til å peike på at fredskorpset har fått langt mindre dimensjonar enn kva som var intensjonen da tanken vart fremja i Norge på byrjinga av 1960-talet. Det vil utan tvil vere råd å finne fram til ordningar som kan gi tenesta større omfang og dermed større betydning.

Det skal her understrekast at u-landsteneste som alternativ vernepliktsform også må kunne utførast gjennom andre tiltak enn fredskorpset. Fleire organisasjonar har i dag prosjekt i u-land, og nye tiltak vil bli skipa i framtida.

5.3.10.4.5 Fredsforsking

Dei siste 30-åra, og særleg etter 1960, har fredsforsking utvikla seg til ein eigen og levande tverrfagleg disiplin. Sjølv om dei ressursar som blir gitt dette forskingsfeltet både i Norge og internasjonalt er små, har fredsforskinga medverka i vesentleg grad til vår forståing av fred, konflikter og utvikling. Sivile tenestepliktige kan i dag avtene siviltenesta i samband med fredsforsking. Det er her tale om både meir teoretiske og praktiske arbeidsoppgåver. Også i framtida bør dette vere eit aktuelt arbeidsfelt for vernepliktig ungdom innanfor ei differensiert vernepliktsordning. Også tiltak i samband med fredsundervisning vil i visse tilfelle vere aktuelt.

5.3.10.4.6 Fredsrelevante organisasjonar

Friviljuge organisasjonar utfører i dag eit vesentleg arbeid når det gjeld ulike fredsbyggande tiltak, nedrusting, menneskerettar, solidaritet med undertrykte folk og grupper osb. Organisasjonane medverkar også til å skape ein debatt om fredsspørsmål, som er naudsynt for eit levande samfunn. Stundom har friviljuge organisasjonar fungert som ein avant garde for forslag og idear som seinare er blitt aksepterte og gjennomførte av styresmaktene (jfr. fredskorps, fredsforsking, nedrustingsutval). For mange organisasjonar vil det vere aktuelt å nytte vernepliktig ungdom i arbeidet og på denne måten utvide organisasjonane sin kapasitet. Denne ordninga bør ikke berre avgrensast til norske organisasjonar, men også vere eit tilbod til aktuelle internasjonale eller utanlandske organisasjonar. Ein viser til kap. 9.6. Ein del norske orga-

nisasjonar får også i dag tildelt sivile tenestepliktige til konkrete prosjekt.

5.3.10.4.7 Sivilmotstand

Parallelt med den stadig meir destruktive utviklinga av krigsteknologien har det i dette århundret, og særleg etter den andre verdskrigen, kome til synes ei veksande erkjenning av at militær kamp ikkje er det einaste motstandsalternativet for ein nasjon i tilfelle okkupasjon eller trugsmål om okkupasjon. I dag synest det klart at bruken av militært forsvar i større omfang vil legge aude dei verdiar som skal vernast og takast vare på – dels på grunn av våpenutviklinga, dels på grunn av dei industrialiserte lands sårbarhet. Samstundes har historisk røynsle og samfunnsforsking avdekka at det i systematisk og førebudd sivilmotstand ligg eit vesentleg potensiale. I mange okkupasjonssituasjonar har det oppstått – stundom i tillegg til, stundom i staden for militær kamp – ulike former for ikkje-militær motstand frå sivilfolket. Sjølv om motstanden har vore spontan og uførebudd, har den i mange situasjonar spela ei viktig rolle, og kampformene har vist vesentleg styrke og mogleik for vidare utvikling. Dette tilhøvet i seg sjølv skulle vere grunn nok for styresmaktene til å legge tilhøva til rette slik at sivil motstand vil kunne få størst mogleg verknad i ein eventuell konfliktsituasjon. Betre medvit om dei sterke og veike sider ved sivilmotstand, og systematisk førebuing av slik motstand, vil på avgjerande måte auke eit folks motstandskraft i ein eventuell okkupasjonssituasjon. Ved å forsøme dette området tar styresmaktene på seg eit tungt ansvar.

Mange talsmenn for sivilmotstand ser denne forsvarsforma som eit fullverdig alternativ – på kortare eller lengre sikt – til militært forsvar. Mange andre ser den som ein aktuell del av ei forsvarsplanlegging som omfattar både militære og sivile motstandsformer. At sivile motstandsformer kan spele ei ikkje uvesentleg rolle i konfliktsituasjonar er ein relativt lite kontroversiell påstand i dag i dei krinsar som har sett seg inn i emnet. Usemja gjeld i kva grad, eventuelt under kva tilhøve, eit land kan basere seg på slike motstandsformer. For ei nærmare skisse viser ein til kap. 9.6.

I fleire land har styresmaktene tatt initiativ til utgreiingar av kva rolle sivilmotstand vil kunne spele i forsvarsplanlegginga. Det gjeld m.a. Danmark, Sverige, og Nederland. I konklusjonane i ei utgreiing for den svenske regjeringa blir det hevda at det ikkje er truleg at sivilmotstand effektivt ville erstatte alle funksjonane til det svenske militærforsvaret (for eksempel forsvaret av tynt folkesette delar av landet):

> Men det vore kanske det bästa sättet att motsätta sig utländsk kontroll i vissa situationer (t ex vid total ockupation av en supermakt, anfall av liberal demokratisk stat, eller ockupation i ekonomiskt exploateringssyfte) eller i vissa delar av landet (t ex i tättbefolkade och högt utvecklade områden). Civilmotstånd skulle kunna försvåra för en angripare att behärska eller utnyttja landet, och förorsaka honom höga politiska kostnader. Möjligen skulle förberedelser för sådant motstånd ha ett avskräckande värde.
>
> Att enbart foga civilmotstånd till det redan existerande militära försvaret skulle kunna förorsaka allvarliga problem på grund av store skiljaktigheter i de båda försvarsmetodernas dynamik. Civilmotstånd måste om det inte accepteras som ett fullständigt alternativ, vara helt skilt från militärt försvar ifråga om tid, plats och organisatorisk uppbygnad liksom i övriga avseenden.
>
> (Adam Roberts: Civilmotståndets teknik, Stockholm: Folk och försvar 1976, s. 12–13.)

I ei differensiert vernepliktsordning må vernepliktа også relaterast til ikkje-militære motstandsformer. Generelt er ei forsvarsplanlegging som einsidig baserer seg på militære motstandsformer relativt sårbar. Systematisert sivilmotstand vil gi eit lands samla beredskap større fleksibilitet og auke eit lands motstandsevne i krisesituasjonar.

Det kan vere særleg grunn til å peike på at ikkje minst blant den delen av vernepliktsgruppa som i dag blir overført til sivilteneste av overtydingsgrunnar er motivasjonen stor for sivilmotstand. Ein viser her til kap. 9.6.

5.3.10.4.8 Andre tenestealternativ

Også andre tenesteformer enn dei som her er nemnde vil kunne vere aktuelle innanfor ei differensiert vernepliktsordning. Det skal her peikast på at det ville kunne vere ønskeleg at det vart etablert eigne styrkar med tanke på FN's fredsbevarande oppgåver uavhengig av det nasjonale militærsystemet. Dette ville m.a. vere eit tenestealternativ som ville vere aktuelt for mange som i dag søker seg fritatt for militærteneste på eit såkalla situasjonsbestemt grunnlag. Sett frå deira synsvinkel vil ei væpna fredsbevarande teneste av denne art, under eit overnasjonalt organ som FN, skilje seg radikalt frå dei funksjonar dei nasjonale militærsystema har i dag.

Det ville også vere aktuelt å gi desse styrkane innføring og øving i ikkje-valdelege former for konfliktåtferd. Ein viser her til den debatten som vart ført om dette spørsmålet i 1960-åra.

5.3.10.5 Friviljug verneplikt for kvinner

Liksom kvinner i dag på friviljug basis kan avtene militærteneste, bør også dei alternative vernepliktsformene stå opne for kvinner. Mange kvinner vil t.d. vere interesserte i opplæring i og disponering for sivilmotstand i tilfelle okkupasjon eller trugsmål om okkupasjon. Det same vil gjelde dei andre tenesteformene.

5.3.10.6 Fordeling til tenestefelt. Tenestetid

Den differensierte vernepliktsordninga som er skissert ovanfor føreset at all vernepliktig ungdom som ikkje må fritakast av medisinske grunnar, blir

utplasserte innanfor dei aktuelle tenesteformene (militærteneste, sivilforsvarsteneste og dei tenesteformene som er nemnde ovanfor). Dei som i dag blir fritatt for militærteneste av overtydingsgrunnar, vil såleis utføre teneste innanfor dette systemet, hovudsakleg i tenesteformer som ligg utanfor dei eksisterande greinene av totalforsvaret.

Fordeling på dei ulike tenestegreinene må skje ut frå ei totalvurdering. Ein reknar med at også i overskodeleg framtid vil fleirtalet av dei vernepliktige utføre militærteneste. Liksom i dag må ein ta omsyn til dei vernepliktiges kvalifikasjonar og ønskemål. (I dag blir ca. 75 pst. av dei militære mannskapa plasserte i samsvar med eige ønske.) Mannskapa vil tidlegast på sesjon kunne gi uttrykk for kva tenestefelt ein primært ønskjer, og oppgi prioriteringar for alternative tenestefelt. Samstundes må mannskapa oppgi kva tenesteformer som eventuelt ville vere i strid med deira alvorlege overtyding. Kvinner vil bli fordelte etter søknadsordning.

Avgjerande for tenesta si lengde er m.a. rettferdsomsyn (i høve til andre tenesteformer), tenesta sin verdi og betydning, og ymse praktiske omsyn. Truleg bør førstegongstenesta i dei alternative vernepliktsformene settast til 15 mnd., og etterfølgjast av repetisjonsteneste. For dei som utfører teneste i dei felt som er skisserte ovanfor, vil repetisjonstenesta omfatte sivilmotstand (ikkje-militært forsvar). Av praktiske grunnar vil u-landstenesta avvike frå dette mønsteret. Der kan tenestetida neppe settast til mindre enn 2 år. Ein viser her m.a. til den ordning som i dag gjeld for det norske fredskorpset.

Den samla tenestetida i dei alternative vernepliktsformene vil såleis vere noe lengre enn samla tenestetid i dei ulike våpengreinene.

5.3.10.7 Konsekvensar av ei differensiert vernepliktsordning

Konsekvensane av ei differensiert vernepliktsordning kan summerast opp som følgjer:

Tryggingspolitisk blir verneplikta relatert ikkje berre til militærteneste, men også til andre strategiar og tiltak for fred og tryggleik. Somme av desse tiltaka vil også kunne ha ein modell-dannande funksjon overfor andre nasjonar. Dei vernepliktige får konkrete roller å spele i arbeidet for avspenning, nedrusting, overvinning av nord-sør-konflikten osb. Skal ein kunne vinne fram på desse områda, kan oppgåvene ikkje berre avgrensast til elitar og ekspertgrupper, men må også omfatte vanlege borgarar. Slik vil ein også skape større engasjement i folket for desse spørsmåla. Norsk offisielt syn legg stor vekt på desse problemfelta.

Skiljet mellom tryggingspolitikk og fredspolitikk er i vår tid i ferd med å bli viska ut. Mens tryggingspolitikken tradisjonelt har hatt fred i vårt internasjonale nærmiljø som objekt, har fredspolitikken gjerne hatt det globale samfunn for auge. Ettersom geografisk sett fjerne konflikter i dag lett kan få katastrofale konsekvensar for oss sjølve, får også tryggingspolitikken i veksande grad eit globalt perspektiv. Dette har alt i lengre tid vore avspegla gjennom dei norske bidraga til FN's fredsbevarande styrkar. Tryggingspolitikken legg også, liksom tradisjonell fredspolitikk, i veksande grad vekt på konstruktivt førebyggande tiltak.

Fredspolitisk vil ei differensiert vernepliktsordning vere eit vesentleg bidrag (også ved sine modelldannande funksjonar) til konstruktivt fredsarbeid: arbeid for å fjerne krigen sine røter, arbeid for å bygge ut positive relasjonar mellom nasjonar og folkegrupper og på tvers av alliansegrenser, arbeid for nedrusting og for utbygging av ikkje-militære forsvarsformer, som på lengre sikt kan medverke til å gi militære middel mindre aktualitet i internasjonale konflikter.

Dei vernepliktige blir ikkje berre nytta til førebuing til krigføring i krisesituasjonar, men også til å skape positive vilkår for fred.

Sett i relasjon til sjølve gruppa av vernepliktige, vil ei differensiert vernepliktsordning vere meir tilpassa dei vernepliktige sjølve. Den vil ha eit tilbod til ein del av dei som i dag blir fritatt for teneste (eller overført til svært kortvarig teneste) av medisinske grunnar, og vernepliktsordninga støyter ikkje frå seg grupper med bestemte overtydingar, slik tilhøvet i dag er for dei sivile tenestepliktige. Tenesteformene, og dermed dei ymse grupper vernepliktige, blir formelt sett gitt same status, sjølv om styresmaktene ut frå ei totalvurdering sjølvsagt vil måtte foreta prioriteringar ved fordeling av mannskap.

Denne formelt sett likeverdige status bør avspeglast språkleg ved at nemninga verneplikt blir knytta til ikkje berre militærtenesta, men også dei alternative tenesteformene. Ettersom det er behov for å språkleg å indikere særdrag ved dei ulike tenesteformer, ikkje minst når det gjeld militærtenesta, kan dette gjerast ved kvalifiserande nemningar. Det vil vere aktuelt å skilje språkleg mellom m.a. militær og sivil verneplikt, eventuelt også på andre måtar.

Ein tar ikkje her opp dei reint lovtekniske spørsmål, som er av relativt einfelt karakter.

Til slutt skal det peikast på at ei differensiert vernepliktsordning kan innførast ved vanleg lov – utan omsyn til kva ein i dag måtte halde for ei rimeleg tolking av Grunnlova § 109 («Enhver Statens Borger er i Almindelighed lige forpligtet, i en vis Tid at værne om sit Fædreland...») Held ein fast på 1814-tydinga og hevdar at paragrafen regulerer berre den militære tenesteplikta, står den likevel ikkje i vegen for alternative vernepliktsformer. Gir ein paragrafen ei meir tidsmessig tolking og lar «værne» femne vidare enn til «militært vern», vil den også regulere dei fredsbyggande og ikkje-militære vernepliktsformene. Men i praksis blir konsekvensane i dag om lag dei same.

5.4 VERNEPLIKT FOR KVINNER

5.4.1 Problemstilling

En innføring av verneplikt for kvinner kan vurderes fra flere synsvinkler, avhengig av den målsetning man har.

Hensikten kan i hovedtrekk være:

- Likestilling mellom kjønnene.
- Tilfredsstille Forsvarets/totalforsvarets behov for personell.

Pliktbegrepet kan sees i relasjon til aktuelle tjenesteområder. Således kan en snakke om plikt til å tjenestegjøre i det militære forsvar, det sivile beredskap eller i andre samfunnsfunksjoner. Plikten kan omfatte ett eller flere av disse tjenesteområder.

5.4.2 Grunnlovens § 109

Grunnlovens § 109 fastslår at «Enhver Statsborger» har verneplikt. Ingen, uansett kjønn, skulle derfor tilsynelatende være fritatt fra denne plikt. Som nevnt ovenfor under pkt. 5.2.6, må man imidlertid legge lovgivningstidens språkbruk til grunn ved tolkingen.

Begrepet «statsborger» har to sider, for det første regler som fastlegger betingelsene for å oppnå statsborgerskap, og for det andre regler som angir hvilke virkninger statsborgerskap har.

Det er på det rene at kvinner i 1814 kunne oppnå norsk statsborgerskap. Selv om reglene for å få statsborgerskap var ulike for de to kjønn, var kvinnene norske borgere. Det var på virkningssiden den største diskrimineringen forelå. Det fulgte ikke de samme rettslige konsekvenser av kvinners statsborgerskap som av menns. Selv om ordet «statsborgerskap» derfor ble brukt i § 109, omfattet det ikke kvinner. Det ble tolket innskrenkende.

Man finner et tilsvarende eksempel i grl. § 50, slik den ble vedtatt på Eidsvoll i 1814. Det heter her: «Stemmeberettigede ere kun de norske Borgere som have fylt 25 år, have være bosatt i landet i 5 år og...»

Det tok nesten hundre år og hard kamp for at denne statsborgerrettighet skulle få anvendelse på kvinner. Det var derfor selvfølgelig at «Borgere» i denne forbindelse betydde menn. Dette var like klart for § 109.

Det kan hevdes at fordi kvinnene i dag i større grad nyter godt av statsborgerlige rettigheter må de også påta seg flere plikter.

På den annen side kan det sies at verneplikten står i en særstilling. Det kan diskuteres om den har noe motsvar i statsborgerlige rettigheter.

Utvalget konstaterer at om man ønsker å pålegge kvinner verneplikt, finner man verken hjemmel eller en umiddelbar plikt i § 109. Like klart er det at bestemmelsen heller ikke hindrer kvinnelig verneplikt.

5.4.3 Alminnelige likhetsbetraktninger

Man kan reise spørsmål om hvor fritt myndighetene står i å pålegge kvinner verneplikt når § 109 ikke direkte regulerer dette.

To regelsett kan tenkes å trekke grenser for myndighetenes frihet: analogislutninger fra § 109 og alminnelige likhetsbetraktninger i grunnloven.

Når det gjelder militærtjeneste, synes det å være nokså klart at analogislutninger fra § 109 er på sin plass. Ønsker man å pålegge kvinner verneplikt, må det skje etter den likhetsgrunnsetningen som § 109 gir anvisning på.

Som nevnt ovenfor under pkt. 5.2.13, er det mulig at likhetsprinsippet i § 109 kommer til anvendelse på tjenesteplikt i den sivile del av totalforsvaret, men ikke ved generell samfunnstjeneste. Her vil det i høyden bli snakk om uskrevne likhetsbetraktninger. I denne sammenheng er det viktigst å peke på at kvinner og menn i tilfelle må være beskyttet av det samme likhetsprinsipp.

5.4.4 Utvalgets mandat

En eventuell innføring av verneplikt for kvinner avhenger av en rekke vurderinger av politisk, etisk og militær art. Utvalget vil i denne sammenheng vise til det som er anført foran under pkt. 1.2 om mandatet, hvor det går fram at Utvalget bare er bedt om å gi et o m r i s s av problemene. Det vil derfor ikke bli foretatt noen dyptgående analyse av spørsmålet.

5.4.5 St. meld. nr. 62 (1974–75) om Kvinnetjenesten i Forsvaret

Forsvarsdepartementet la i mars 1976 fram St. meld. nr. 62 (1974/75) om Kvinnetjenesten i Forsvaret. Meldingen med tilhørende Innst. S. nr. 193 for 1975–76 ble behandlet av Stortinget i april 1976. Stortinget sluttet seg til departementets hovedretningslinjer for den framtidige organisasjon av kvinnetjenesten i Forsvaret.

I samsvar med departementets uttalelser er konkrete forslag om gjennomføringen lagt fram for Stortinget, St. prp. nr. 160 (1976–77). Departementets forslag innebærer at kvinnetjenesten i denne omgang baserer seg på at kvinner på frivillig basis gis adgang til å tjenestegjøre i militære stillinger, såvel i fred som i krig. Deres tjeneste skal begrenses til funksjoner og avdelinger av ikke-stridende karakter.

I Stortingsmeldingen berører departementet spørsmål om verneplikt for kvinner, men uttaler at det ikke finner det riktig på nåværende tidspunkt å foreslå dette.

I komitéinnstillingen ble det understreket meget sterkt at ordningen baserer seg på frivillighet. Videre ga komitéen uttrykk for at den ikke gikk inn for at kvinner, selv på frivillig basis, skal kunne avtjene regulær førstegangstjeneste. Dessuten regnet man med at spørsmålet om selektiv utskrivning for mobiliseringsdisponering bør utstå til man har vunnet erfaring med de innførte endringer.

Hverken komitéinnstillingen eller debatten i

Stortinget om meldingen gir noen holdepunkter for at innføringen av verneplikt for kvinner er ansett som politisk ønskelig på det nåværende tidspunkt.

5.4.6 Likhetsbetraktninger

Innføring av verneplikt for kvinner kan tenkes begrunnet på flere forskjellige måter. Det ser også ut som om den plikttjeneste man eventuelt tenker seg, tillegges nokså forskjellig innhold.

Innføringen av verneplikt for kvinner kan ses som et rent rettferdighetskrav, nemlig at alle skal pålegges de samme byrder, uten hensyn til kjønn. Det kan også hevdes at en slik plikt vil være et middel til å oppnå full likestilling mellom kjønnene. Det har dessuten vært framholdt at kvinnene ikke kan kreve å få full andel i alle rettigheter i samfunnet uten også å påta seg de samme byrder som menn. Det ser ut til å være sterkt varierende oppfatninger på dette området. Uenigheter må imidlertid delvis sees på bakgrunn av hvilken form for tjeneste det er aktuelt å pålegge, og hva slags samfunn man tenker seg at ordningen skal virke i. Det må også tas i betraktning at spørsmålet foreløpig har vært gjenstand for relativt beskjeden offentlig debatt, ført på noe usikre premisser. Utvalget vil derfor komme med noen synspunkter på spørsmålet.

5.4.7 Tekniske problemer

Spørsmålet om kvinners verneplikt har også mer praktiske sider av praktisk og administrativ art. Dette gjelder uansett om plikttjenesten skal foregå i Forsvaret, i det sivile beredskap eller i samfunnet forøvrig.

5.4.8 Utvalgets konklusjon

Dersom begrunnelsen for likestillingen skal være et mekanisk likhetsbegrep, må konsekvensene være at den tjeneste som eventuelt pålegges, blir den samme som den menn har, det vil si tjeneste i det militære forsvar og også i funksjoner og avdelinger av stridende karakter. Tjenesten måtte dessuten være av samme lengde.

Det kan i utgangspunktet ikke sies å være noe fysisk eller biologisk til hinder for at kvinner gjør militærtjeneste på samme måte som menn. En svensk utredning (promemoria avgitt av 1972-års värnepliktsutredning) viser at det er mulig å utdanne kvinner som er tatt ut på et kjønnsnøytralt grunnlag for tjenste i forsvaret. Vurderingen gir uttrykk for at selv om det er biologiske forskjeller mellom kvinner og menn, er forskjellen i egenskaper og anlegg ofte større mellom individer av samme kjønn enn mellom individer av forskjellig kjønn. Også St. meld. nr. 62 (1974–75) og St. prp. nr. 160 (1976–77) gir etter Utvalgets mening uttrykk for at kvinner kan fylle de fleste funksjoner i Forsvaret i dag.

Til tross for at kvinner fullt ut kan løse de fleste funksjoner innen Forsvaret, og derfor representerer et beredskapspotensial, vil ikke Utvalget anbefale at kvinner pålegges tjenesteplikt bare for å oppnå likhet i forholdet til landets mannlige befolkning.

Slik Utvalget oppfatter det, er det heller ikke for tiden et militært behov til stede for at kvinner skal pålegges verneplikt. Allerede full utnyttelse av de mannlige vernepliktige byr på praktiske og økonomiske problemer. Disse problemer forsterkes om man også skal søke full utnyttelse av en kvinnelig årsklasse. Befalsantall og budsjettmidler måtte nødvendigvis økes kraftig. I tillegg ville Forsvaret bli stilt overfor store administrative og praktiske problemer.

5.4.9 Særuttalelse fra Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel

Disse medlemmer vil innlede med å presisere det som er sagt foran av et samlet utvalg i pkt. 5.4.8.

Diskusjonen dreier seg om hvorvidt man skal innføre samme tjenesteplikt for kvinner og menn. Dette er en viktig presisering fordi det først er da at en diskusjon om verneplikt for kvinner blir meningsfylt ut fra et likestillingssynspunkt. En tvungen tjeneste for kvinner som går ut på helt andre oppgaver enn de menn pålegges i dag gjennom den militære verneplikt, vil bare bidra til å utdype forskjellsbehandlingen jfr. pkt. 5.4.12 om samfunnstjeneste.

Det samme kan etter disse medlemmers syn innvendes mot en plikt som går ut på tjenestegjøring i det militære forsvar, men på en annen og mer avgrenset måte enn den mannlige militærtjenesten. Den nåværende ordning med kvinnetjeneste i Forsvaret er således ikke tilfredsstillende ut fra et likestillingssynspunkt.

Verneplikt for kvinner på samme vilkår som for menn kan imidlertid ikke utelukkende vurderes ut fra likhets- og likestillingsbetraktninger.

Verneplikt for kvinner kan heller ikke utelukkende vurderes ut fra Forsvarets behov for mannskap til enhver tid.

Som det framgår av Utvalgets redegjørelse har ingen av de offentlige utvalg som har drøftet spørsmålet om verneplikt for kvinner tatt et prinsipielt standpunkt. Forsvarskommisjonen såvel som dette utvalgs øvrige medlemmer avviser verneplikt for kvinner nå fordi Forsvaret ikke har behov for mannskaper nå og fordi dette ville føre til praktiske problemer for Forsvaret. Dette kan åpne for den tolkning at kvinnelig verneplikt kan innføres når disse to forutsetningene ikke lenger er oppfylt.

Disse medlemmer mener det er ønskelig å rydde denne uklarheten av veien og avvise kvinnelig verneplikt på prinsipielt grunnlag.

Kvinnenes biologiske funksjon og i noen grad også deres sosiale forpliktelser i familien, ville måtte føre til forskjellige former for fritak, utsettelse med eller særordninger for tjenesten. I seg selv er dette ikke noe avgjørende problem. Disse medlem-

mer vil også peke på at den enkeltes familiesituasjon burde tillegges større vekt også for menn, jfr. disse medlemmer forslag i pkt. 8.5.21.

Et moment som taler for å innføre verneplikt for kvinner er at denne økte tilgangen på personell kunne muliggjøre større lettelser og mer omfattende fritaking for de grupper som i dag får verneplikten som en urimelig byrde. Økt personelltilgang ville selvsagt også kunne muliggjøre en mer liberal praksis når det gjelder de som søker seg fritatt av overbevisningsgrunner.

Selv med lettelser eller fritak for småbarnsforeldre og andre grupper med omsorgsansvar, synes det klart at verneplikt for kvinner likevel ville føre til et betydelig overskudd av personell i forhold til Forsvarets behov.

Selv om det ikke er behov for kvinnelig verneplikt ut fra et bemannings- og beredskapssynspunkt, er det selvsagt likevel mulig å gjennomføre en ordning med verneplikt både for kvinner og menn. Disse medlemmer mener derfor at det også må vurderes om verneplikt for kvinner er ønskelig nå og i framtiden.

De faktiske forskjeller mellom kvinner og menn i dagens samfunn er så store at det ville være urimelig å pålegge kvinnene ytterligere byrder. På bakgrunn av det faktiske ansvar kvinner i dag er pålagt i omsorg for barn og familie og en generelt svakere stilling når det gjelder arbeid og utdanning, kan det neppe oppfattes som urettferdig at de ikke pålegges verneplikt.

Med dette har disse medlemmer ikke tatt standpunkt til spørsmålet om likestilling og om det skal ta utgangspunkt i et mekanisk likhetsbegrep. På lang sikt må det være en oppgave å oppheve forskjellsbehandling for menn og kvinner. Men veien dit er lang og selv da vil svangerskap, fødsel og amming føre til fravær fra arbeid og utdanning. Det at noen kvinner ikke får barn endrer ikke på denne argumentasjonen, idet man ikke vet hvem dette vil gjelde på det tidspunkt kvinnene eventuelt ville blitt pålagt førstegangstjeneste.

Disse medlemmer vil også peke på det verdifulle i at en så stor del av befolkningen i k k e tar del i det militære forsvar. Selv om historien viser at heller ikke kvinner i en krigssituasjon har veket tilbake for våpenbruk, er det likevel klart at kvinner over store deler av verden er bærere av en fredstradisjon. Slike betraktninger kan bidra til å låse fast kjønnsrollemønsteret på en uheldig måte, men denne fredstradisjonen bør likevel ikke kastes vrak på.

På dette prinsipielle grunnlag vil medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel avvise verneplikt for kvinner.

5.4.10 Kvinners tjenesteplikt i Sivilforsvaret

Kvinners tjenestegjøring i Sivilforsvaret er allerede tilrettelagt gjennom sivilforsvarsloven, der det heter at også kvinner mellom 16 og 65 år, som oppholder seg i riket, kan pålegges tjenesteplikt.

Denne ordning har bare vært utnyttet i begrenset omfang, først og fremst av økonomiske årsaker. På årsbasis innkalles ca. 300 kvinner.

Utdanningen skjer ved kortvarige kurs og kan ikke byrdemessig sammenlignes med verneplikten for menn.

Under pkt. 9.3 foreslår en fraksjon av Utvalget at tjenesteplikten som i dag er fastsatt i sivilforsvarsloven, utvides til å omfatte også de øvrige deler av det sivile beredskap.

Når det gjelder kvinners deltakelse i denne ordning, vil ikke Utvalget (uansett om denne endring blir vedtatt) gå inn for noen endring i praksis i forhold til hva som er sagt ovenfor under pkt. 5.4.10 om verneplikt for kvinner.

5.4.11 En generell samfunnsplikt for kvinner?

Fra enkelte hold er det også fremmet tanker om en eller annen form for samfunnsplikt for kvinner. Idéen har nærmest vært at kvinner, til erstatning for at de slipper å avtjene militær verneplikt som en alminnelig samfunnsplikt, bør utføre en eller annen form for tjeneste i det sivile liv, der det måtte være behov for det. Man har særlig tenkt på innsats innen helse-, sosial- og eldreomsorg m.v.

Utvalget vil peke på at det vanskelig kan ses å være nødvendig fra et rettferds- eller likestillingssynspunkt at en slik ordning innføres.

En ren likestillingstanke bør i tilfelle føre til s a m m e tjeneste for kvinner og menn. Setter man kvinnene til særlige tjenesteformer bidrar man i tilfelle bare til å utdype den forskjellsbehandling som eksisterer allerede i dag. Særlig gjelder dette hvis man tenker seg tjenesteformer innenfor tradisjonelle kvinneoppgaver.

Ut fra det som er sagt fram i pkt. 5.4.8 og 5.4.10 om kvinnenes byrder og ansvar i samfunnet generelt, kan Utvalget heller ikke se at en slik tjeneste skulle være nødvendig av rettferdighetsgrunner.

5.5 FORSLAG FRA BEKKEVAD, BERGO, GREPSTAD OG STABEL OM AT DET ÅPNES ADGANG TIL Å GODKJENNE FREDSKORPSTJENESTE SOM VERNEPLIKT

Det Norske Fredskorps – opprettet i 1963 – rekrutterer hvert år et varierende antall til to års tjeneste i et utviklingsland. Vanligvis er dette et av de land Norge har som hovedsamarbeidsland, men det rekrutteres også til FN's fredskorps.

Omfanget av fredskorpsvirksomheten har utviklet seg slik gjennom de siste år:

År	deltakere	utførte årsverk
1972	100	108,1
1973	55	69
1974	56	51
1975	82	68
1976	77	79
1977	64	70

Tallene utgjør både kvinner og menn.

Det stilles følgende minimumskrav til deltakere i Det Norske Fredskorps:
- Man skal ha fylt 22 år,
- avsluttet yrkesopplæring eller utdanning og ha
- minst to års yrkespraksis i Norge.

Når disse krav er oppfylt, vil søkerne bli vurdert etter andre kriterier. Særlig vil det bli lagt vekt på å vurdere om de har de personlige kvalifikasjoner som skal til for å kunne gjøre jobben sin under de forhold de vil møte.

De økonomiske forhold for fredskorpsdeltakerne er:
- kr 2 500,- pr. måned som det skattes av på vanlig måte
- etter avsluttet tjeneste utbetales en bonus på kr 2 000,- pr. måned som skattlegges på vanlig måte
- i tillegg utbetales et mindre landtillegg
- i tillegg får de fri bolig på arbeidsstedet.

Når kandidater melder seg interessert i å delta i Fredskorpet, forløper saksbehandlingen vanligvis slik i hovedtrekkene:
- Søkere som oppfyller minimumskravene og som Det Norske Fredskorps mener det kan være behov for, innkalles til en uttaksprøve. Denne tar en dag.
- Dersom denne uttaksprøven blir bestått, får søkeren noen dager senere en foreløpig klarering fra Det Norske Fredskorps og vil da kunne gjennomgå et 6-9 uker kurs.
- Den endelige klareringen kan det imidlertid ta lang tid med, idet den foretas av det utviklingsland som har meldt sin interesse for fredskorpsdeltakere med søkerens yrkes- og utdanningsbakgrunn.

På denne bakgrunn, og sett i lys av det beskjedne antall fredskorpsdeltakere som rekrutteres i året, vil disse medlemmer foreslå følgende ordning:
- Vernepliktige og sivile tjenestepliktige kan søke om og opptas i Det Norske Fredskorps på lik linje med andre norske borgere. For mannskaper som er inne til tjeneste innvilges den nødvendige permisjon for å kunne møte til eventuelle opptaksprøver og kurs i regi av Det Norske Fredskorps.
- Vernepliktige og sivile tjenestepliktige som er tatt ut til eller som har påbegynt fredskorpstjeneste får utsettelse med militærtjeneste/sivil tjeneste inntil fredskorpstjenesten er avsluttet. Etter endt fredskorpstjeneste må den enkelte vernepliktige/sivil tjenestepliktige søke om at fredskorpstjenesten godkjennes som verneplikt. Han kan ikke innkalles til tjeneste mens denne godkjenningssøknaden er til behandling.
- Vernepliktige/sivile tjenestepliktige som er inne til førstegangstjeneste skal dimitteres fra sin avdeling/tjenestested etter skriftlig henstilling fra Det Norske Fredskorps. Etter endt fredskorpstjeneste kan den enkelte søke vernepliktsnemnda/fylkesmannen om å få fredskorpstjenesten godkjent som verneplikt/sivil tjenesteplikt i fredstid.
- Regelen om maksimalt 19 måneders tjeneste settes ut av kraft når det gjelder vernepliktiges tjeneste i fredskorpset. Den står imidlertid ved lag dersom det senere skulle bli aktuelt å pålegge militær eller sivil tjeneste.
- I tråd med dette må det være opp til Det Norske Fredskorps å gjennomføre ordningen på en fornuftig måte.
- Etter søknad kan også tjeneste som tilsvarer Fredskorpstjeneste godkjennes som avtjent verneplikt/sivil tjeneste.

Medlemmet Grepstad foreslår at utført fredskorpstjeneste eller tilsvarende tjeneste automatisk for sivile tjenestepliktige og militære vernepliktige blir godkjent som verneplikt. Medlemmet viser ellers til sin drøfting i kap. 5.3.9. og kap. 9.6.

5.6 UTTALELSE OM FREDSKORPSTJENESTE FRA WIKER, BARSTAD, CHRISTIANSEN OG TVEDTEN

Skulle det åpnes adgang til å godkjenne tjeneste i Det Norske Fredskorps eller eventuelt i FN's fredskorps i stedet for militærtjeneste eller siviltjeneste, går Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten ut fra at de to kategorier tjenestepliktige må stilles likt. Disse medlemmer ser ikke noe samfunnsmessig behov for å åpne en slik adgang. På bakgrunn av minimumskravene til deltakere i Det Norske Fredskorps, kan det ikke antas at ordningen i nevneverdig grad vil medføre noen forbedret rekruttering til fredskorpstjenesten. Konsekvensen vil i første rekke bli at tjenestepliktige som av forskjellige grunner har fått utsettelse med førstegangstjenesten og har rukket å skaffe seg tilstrekkelig utdannelse og yrkespraksis, vil få en ytterligere fordel. En manglende adgang til å erstatte militærtjeneste eller siviltjeneste med fredskorpstjeneste, vil ikke hindre noen fra å søke eller utføre slik tjeneste.

Kravene om at fredskorpsdeltakere må ha fylt 22 år, ha avsluttet yrkesopplæring eller utdanning og ha minst to års yrkespraksis i Norge, må føre til at en aktuell fredskorpssøker i alminnelighet vil være betydelig eldre enn de som normalt avtjener førstegangstjenesten. På grunn av den lange tid som går før de sivile tjenestepliktige i dag påbegynner pliktjenesten, kan man nok si at situasjonen inntil videre gjør det lettere for dem å komme på tale til fredskorpsarbeid enn for de militære tjenestepliktige. Den lange ventetiden er imidlertid i strid med forutsetningene om avvikling av tjenesten, og man må gå ut fra at det vil bli satt i verk tiltak for å få den vesentlig ned. Nedsettelse av vernepliktsalderen til 19 år innebærer forøvrig at de tjenestepliktige fra og med 1977 må ha enda lenger utsettelse med førstegangstjenesten for å komme i betraktning til fredskorpsarbeid.

Disse medlemmer anser det lite hensiktsmessig at en liten gruppe som av forskjellige grunner har fått utsettelse med sin førstegangstjeneste, skal gis adgang til en særordning som vesentlig er etablert av hensyn til dem selv og som av mange vil kunne oppfattes som en begunstigelse. Særordninger som ellers er kommet i stand, for eksempel militærtjenesten for leger og sjømannsordningen, har vært begrunnet ut fra tjenestlige og samfunnsmessige hensyn.

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten er etter dette kommet til at den ordning som er foreslått av de øvrige medlemmer i pkt. 5.5, ikke bør gjennomføres.

6. Utvalgets vurdering av fremtidige fritaksordninger fra militærtjeneste av overbevisningsgrunner

6.1 UTVALGSMEDLEMMENE WIKER, BARSTAD, CHRISTIANSEN OG TVEDTENS VURDERINGER AV ADGANG TIL FRITAK

6.1.1 Innledning

Studerer man den bebatt som har pågått i vårt århundre omkring verneplikten, ser man at det nettopp er spørsmålene om fritak fra verneplikt – «militærnekting» – som har voldt de største problemene. Til tross for at debatten har vært både langvarig og omfattende, har den etter disse medlemmers mening ikke alltid vært like klargjørende. Dette skyldes dels at en diskusjon omkring så grunnleggende spørsmål som liv og død må bli følelsesladet. Dels skyldes uklarheten også at man ikke i tilstrekkelig grad har analysert hele problemstillingen. Man nevner bare som eksempel diskusjonen omkring «situasjonsbetinget militærnekting». Standpunktene til dette spørsmålet er ofte mer preget av holdningen til et begrep enn av en analyse av de reelle problemer.

Disse medlemmer føler det derfor nødvendig å presisere problemstillingen nærmere. Dette vil bli gjort nedenfor under pkt. 6.1.2.

Under pkt. 6.1.3 vil disse medlemmer diskutere ulike fritakskriterier.

Innledningsvis ønsker man imidlertid å slå fast en helt grunnleggende kjensgjerning. I debatten omkring fritak fra militærtjeneste argumenteres det ofte, fra forskjellige hold, som om svarene skulle avhenge av logiske sannheter. Det hevdes f.eks. at det er logisk eller ulogisk å frita visse grupper militærnektere. En slik argumentasjonsmåte vil ofte kunne lede debatten på villspor.

Spørsmålet om hvem som kan fritas fra militærtjeneste, er ikke i første rekke logiske problemer, men verdispørsmål. Riktignok kan det hevdes at det er dårlig sammenheng i systemet, om man fritar gruppe A, men ikke gruppe B. Dette kan imidlertid ikke være avgjørende. Andre hensyn, f.eks. samfunnets behov, kan komme inn og krysse hensynet til konsekvent lovgivning.

Det egentlige spørsmål blir dermed hvilke reelle argumenter som kan anføres for og mot å frita visse grupper for militær verneplikt m.a.o. hvilke verdiargumenter som kan godtas.

6.1.2 Problemstilling

6.1.2.1

Utgangspunktet for problemstillingen er klart nok, så lenge man bekjenner seg til og ønsker en demokratisk styreform. Et sentralt element i demokratiet som politisk ideologi er flertallets rett til å bestemme over mindretallet. Allerede i denne grunntanke ligger imidlertid innebygget den motsetning som er basis for problematikken om militærnekting. I hvilken grad skal flertallets vilje kunne binde mindretallet? Man får konflikten samfunn mot individ. På den ene siden kan det hevdes at skal samfunnet fungere effektivt, må flertallets vilje følges. På den annen side kan det med styrke anføres at enkeltmennesket har krav på beskyttelse som individ.

Konflikten er gammel. Politiske tenkere har antydet ulike løsninger. I praktisk politikk har man forsøkt å sikre mindretallet på ulike måter ved å gi ulike garantier mot flertallets maktutøvelse.

Sentralt i denne forbindelse er prinsippet om at de avgjørende myndigheter i siste omgang er ansvarlig overfor folket selv, gjennom frie valg. En forutsetning for dette er retten til politisk kritikk og beskyttelse av ytringsfriheten.

Disse problemene ligger til grunn for hele menneskerettighetsideologien. I den utstrekning de er sikret i nasjonale konstitusjoner, blir reglene et vern mot at et hvilket som helst flertall truer enkeltindividets grunnleggende friheter og rettigheter. Et slikt vern er imidlertid altså bare delvis, fordi forfatningen selv kan endres hvis kvalifisert flertall oppnås. Mer fullstendig, i alle fall i prinsippet, blir beskyttelsen om menneskerettighetene nedfelles i folkerettens regler. Da blir de absolutte grenser for statens myndighet overfor enkeltindividet, uten hensyn til hvor stort og mektig flertallet måtte være.

I tillegg til disse mer tradisjonelle mekanismer for å beskytte minoritet mot majoritet, har det gjennom tidene vært anført at enkeltindividet må ha rett og kanskje til og med plikt til å la være å bøye seg for flertallets avgjørelser, hvis disse oppfattes som tilstrekkelig krenkende. Så gal kan flertallets avgjørelse bli, så sterkt kan den stride mot enkeltindividets samvittighet, at man må ha rett til å si nei. Samvittighetsforbryteren er – og har alltid vært – et dilemma for ethvert demokrati.

Det hevdes gjerne at et demokrati som skal kunne overleve, må ha råd til å frita individet for visse typer av samvittighetskonflikter. Dette er bakgrunnen bl. a. for læren om sivil ulydighet.

Denne klassiske problemstilling fra statsfilosofien leder fram til følgende erkjennelse: Demokratiet har ingen egenverdi. Skal flertallets vilje settes gjennom på tvers av enkeltindividenes motstand, må det begrunnes reelt, ikke bare med en naken henvisning til demokratitanken.

6.1.2.2

Dermed presiseres også problemstillingen slik at det dreier seg om en avveining av ulike interesser: Fellesskapets interesser mot enkeltindividets. Bare når fellesskapets inter-

esser er tilstrekkelig tungtveiende, kan flertallet kreve enkeltindividets lojalitet.

Den første enkle konsekvens av denne problemstilling, blir at en slik interesseavveining nødvendigvis må skje konkret, i den enkelte situasjon. For disse medlemmers vurdering blir denne konsekvens meget viktig. Spørsmålet om hvem som kan fritas for ulike typer verneplikt, kan ikke meningsfylt drøftes abstrakt og generelt, men må settes i relasjon til den konkrete situasjon. Derfor er det uheldig at begrepet: «situasjonsbestemt militærnekting» er brukt i en så ureflektert betydning som hittil. Det har gjort det vanskelig å finne løsninger som er ønskelige fra samfunnets side og som oppfattes som rettferdige og rimelige fra individets. Allerede vår gjeldende lovgivning om fritak fra militærtjeneste av overbevisningsgrunner bygger på den forutsetning at samfunnets maktutøvelser har en begrensning i hensynet til enkeltindividet. Hva som skal få fortrinnet, må imidlertid bero på en avveining av interessene på b e g g e sider. En slik avveining må nødvendigvis være situasjonsbestemt. Spørsmålet om hvilke kriterier som skal anerkjennes som gyldige fritaksgrunner, må bero på en analyse og avveining av disse ulike, konkret bestemte interesser.

6.1.2.3

S a m f u n n e t s ø n s k e o m o g b e h o v f o r e t m i l i t æ r t f o r s v a r, b y g g e t p å a l m i n n e l i g v e r n e p l i k t, er utgangspunktet når man skal vurdere i hvor stor utstrekning samfunnet kan frita den enkelte borger på grunn av en samvittighetskonflikt.

Det er da klart at vurderingen vil variere både med sted og tid. De løsninger andre har valgt er prinsipielt ikke avgjørende for oss.

For vår del må vi bygge på en del gitte forutsetninger. Vi kan ikke endre Norges særegne stilling med hensyn til strategisk beliggenhet, geografisk utstrekning, spredt bosetning og liten befolkning. Disse omstendigheter vil naturlig føre til at forsvaret har behov for en forholdsvis større del av årsklassene enn geografisk mindre og folkerike land som f.eks. Danmark og land i Sentral-Europa.

At vurderingen vil variere med tid, er like klart. Forsvarets oppsetninger og dermed personellbehov vil kunne endre seg med den eksisterende våpenteknologi, konfliktfare, strategisk tenkning, økonomiske ressurser til enhver tid. Om samfunnet finner å kunne frita en gruppe i dag, er det selvsagt ikke noe i veien for at vurderingene kan bli annerledes i framtiden.

Som før nevnt knytter Utvalgets vurderinger seg i første rekke til situasjonen i dag. I en krigssituasjon vil avveiningene selvsagt kunne bli helt andre.

6.1.2.4

Retter man dernest oppmerksomheten mot i n d i v i d e t s i n t e r e s s e r, vil man se at samvittighetskonflikten ved å skulle utføre militærtjeneste kan ha mange årsaker, også her avhengig av sted og tid. Det er, som nevnt ovenfor, etter disse medlemmers mening en svakhet ved gjeldende praksis at dette ikke er analysert nærmere, men at man bare har operert med to kategorier: absolutt og situasjonsbestemt militærnekting. Som det har vært fremhevet fra flere hold, kan ikke etiske spørsmål stilles abstrakt og generelt. Enhver etisk avgjørelse innebærer en vurdering av den aktuelle situasjon. Et standpunkt i etiske spørsmål blir til ved anvendelse av generelle, moralske prinsipper på den konkrete, foreliggende situasjon. Det er derfor ingen tilstrekkelig begrunnelse for uten videre å avvise en nekter at hans nektelse er situasjonsbetinget.

Som drøftelsen overfor under pkt. 5.1 har vist, har man også i praksis funnet det umulig å ta de fulle konsekvenser av de prinsipielle utgangspunkt om en absolutt pasifisme. Prinsippet er blitt justert og tillempet slik at man også fritar nektere som under visse forutsetninger kan tenke seg å gripe til våpen. Militærnekterloven regner selv med muligheten at individet kan skifte mening etter som tiden går og forholdene forandrer seg, i det det på ethvert tidspunkt, så lenge verneplikten består, er adgang til å be seg overført fra militær til sivil tjeneste, eller omvendt.

Disse medlemmer vil fremheve som en foreløpig konklusjon at grensen mellom den type nektere som skal godtas og den som må avvises, kan ikke automatisk falle sammen med skillet mellom absolutt og «situasjonsbestemt» militærnekting. Før man går over til en nærmere drøftelse av de ulike fritakskriteriene, er det nødvendig å presisere problemstillingen ytterligere på ett punkt. Det er etter disse medlemmers mening ønskelig å skille mellom det k v a l i t a t i v e (innholdsmessige) og det k v a n t i t a t i v e (styrkemessige) aspekt ved nekterens samvittighetskvaler, eller hvor sterkt plikthandlingene vil være i strid med vedkommendes samvittighet. Ordlyden i den gjeldende lovbestemmelse, militærnekterl. § 1, kan lett føre til en sammenblanding av disse to aspekter. En oppdeling av spørsmålene vil gjøre det lettere å drøfte hvilke grupper av nektere som kan fritas.

6.1.3 Nærmere om de ulike fritakskriterier

6.1.3.1

Med d e t k v a l i t a t i v e a s p e k t ved nektelsesgrunnlaget tenker disse medlemmer på innholdet i nektelsen. Hvilke handlinger er det som volder anfektelser? Er det å ta liv, å delta i Nato-forsvaret, å være med på å bruke store ressurser o. l.?

I prinsippet kan man selvsagt godt beskrive eller presisere handlingsalternativene så nøye at de også refererer seg til tidsbestemte situasjoner. Det som volder samvittighetskvaler, er kanskje å delta i forsvaret i dag, men ikke i morgen. Antakelig er det likevel gunstigere å skille denne siden – tidsaspektet

– ut til selvstendig behandling. Det vil bli gjort nedenfor under pkt. 6.1.3.2.

Det er etter disse medlemmers mening også en svakhet ved den diskusjon om militærnekting som hittil har funnet sted, at man ikke i tilstrekkelig grad har rettet oppmerksomheten mot det kvalitative aspekt ved nektelsen. Det sentrale spørsmål, i tillegg til styrken av overbevisning, er nettopp dette: Hva er det som volder samvittighetskvalene? Analyserer man dette nærmere, ser man snart at det å «utføre militærtjeneste» ikke er en tilstrekkelig presis problemstilling. Det å «utføre militærtjeneste» innebærer så mangt. Det kan f.eks. være opplæring i å bruke ulike typer våpen mot andre, etterkomme ordrer, underkaste seg et autoritært system, akseptere en sosialt uvant situasjon, deltakelse i et maktapparat, bruk av store ressurser o.s.v. Denne nyansering er nødvendig når man skal drøfte og fastlegge de ulike fritakskriteriene.

Som nevnt ovenfor under pkt. 6.1.2, er utgangspunktet at samfunnet pålegger alle visse plikter som skal etterleves. Bare i visse ekstreme tilfelle bør enkeltindividet kunne si nei. Når dette kan godtas, må det som nevnt bero på en avveining av de interesser som er til stede på begge sider, hvor henholdsvis samfunnets og enkeltindividets interesser representerer ytterpunktene.

At den som nekter på grunn av en reservasjonsløs uvilje mot å ta et annet menneskes liv skal fritas for militærtjeneste, er ikke tvilsomt etter gjeldende rett. Utvalget ønsker ikke å endre denne rettstilstand og finner det heller ikke i og for seg nødvendig å argumentere nærmere for dette standpunktet.

Samvittighetskonflikten henger ved denne type nektelse sammen med noe spesifikt for militærtjenesten: En plikt til endog i fred å læres opp i våpenbruk med sikte på om nødvendig under krigshandlinger å måtte ta liv. Dette skiller militærtjeneste fra alle andre typer samfunnsplikter. Våpenbruk i f. eks. politiet er begrenset til klare nødvergehandlinger. Formålet er her preventivt også i den forstand at våpen bare kan nyttes overfor den individuelle angriper og først når andre muligheter er utømt eller anses utjenlige.

Karateristisk for militærtjenesten er også plikten til om nødvendig aktivt å utsette seg for livsfare. At dette kan volde sjelekvaler, er åpenbart. Like klart finner disse medlemmer at dette ikke kan frita for militærtjeneste. Dødsfrykt er noe annet enn samvittighetskonflikt. Hvis den enkelte skulle kunne nekte på dette grunnlag, kunne man knapt tenke seg noe effektivt forsvar. Behandlingen av soldater som nekter å utføre ordre av frykt for å dø, er et vanskelig spørsmål, men det er unødvendig å drøfte i denne sammenheng.

Et annet særegent trekk ved militærtjenesten er at den enkelte vernepliktige integreres i et organisert matktapparat som rettmessig kan bruke våpen til å ta andres liv i en forsvarskamp. Den som ut fra sin alvorlige overbevisning ikke ser seg i stand til å være med i en slik organisasjon som baserer seg på bruk av makt, blir også i dag fritatt, og dette er Utvalget enig i. Dette gjeldet selv om vedkommende personlig slipper å delta i direkte kamphandlinger, som f.eks. enkelte hjelpemannskaper. Etter gjeldende praksis får forøvrig enhver vernepliktig opplæring i bruk av våpen.

Pasifisten begrunner sitt nektingsstandpunkt i en uvilje mot selv å ta liv eller delta i det militære maktapparat som i kamp vil komme til å gjøre det. Et prinsipielt forskjellig grunnlag har den som nekter fordi han er uenig i samfunnets politiske målsetninger. Deres situasjon er kvalitativt annerledes.

Det kan riktignok ikke, slikt det undertiden har vært gjort, sies at disse nekterne bare er uenige i flertallets avgjørelse om å forsvare landet med våpen og om nødvendig ta liv. I denne relasjon er det ingen forskjell mellom disse og pasifistene; i begge tilfelle forutsettes jo at flertallet pålegger individet å ta liv. Forskjellen består i enkeltindividets holdning til flertallets avgjørelse.

For den ene retter uviljen seg generelt mot å bruke våpen mot, og eventuelt måtte drepe, et medmenneske. For den andre går uviljen på å gjøre det samme for å forsvare økonomiske interesser, for å støtte opp om en forsvarsallianse, for å bevare en samfunnsordning man er uenig i, fordi militærvesenet legger beslag på for store ressurser o.s.v.

Analyserer man den siste gruppens standpunkt nærmere, vil man se at deres situasjon ikke prinsipielt atskiller seg fra andre former for sivil ulydighet, så som nektelse av å betale skatt, å delta i undervisning o.s.v. Den som mener det er galt å bruke store ressurser på forsvaret, kan ikke bare nekte å utføre militærtjeneste, men må nekte å utføre alle samfunnsplikter som direkte eller indirekte kan bidra til å opprettholde Forsvaret. Det er ikke i denne relasjon noe spesifikt ved militærtjeneste som skulle tilsi at nekting bare skjer på en måte, ved vegring av tjeneste. Dette uttrykkes ofte slik at disse nektere først og fremst er uenige i landets finanspolitikk, utenrikspolitikk o.s.v.

Når man skal foreta avveiningen mellom flertallets og mindretallets interesser, blir resultatet langt vanskeligere for den siste gruppen enn for pasifistenes vedkommende. Samfunnets behov må nødvendigvis tilsi forskjellige løsninger. Tallmessig er det langt mer betenkelig å frita den siste gruppen enn den første. Forsvaret ville neppe få dekket sitt personellbehov hvis man måtte anerkjenne enhver form for samvittighetskonflikt på grunn av flertallets politikk.

Dessuten kan det hevdes at en slikt carte blanche, i visse situasjoner, hvor nektelsen er konsekvent, vil umuliggjøre ethvert demokrati.

Det går etter disse medlemmers mening derfor et avgjørende skille mellom demokratiets mål og demokratiets midler. Pasifisten er ikke nødvendigvis uenig i flertallets mål, men kan bare ikke akseptere

et av midlene, det å ta liv gjennom militærtjeneste. Noen av dem som nekter på politisk grunnlag kan derimot ofte tenke seg å benytte flertallets midler, i sin ytterste konsekvens å ta liv, men er bare ikke enig i flertallets målsetninger i utenriks- og forsvarspolitikken, eller i samfunnspolitikken i vid forstand.

Slik disse medlemmer ser det, må det ligge i samfunnets hånd å bestemme både mål og midler. At enkelte av midlene kan bringe enkeltindividet i en samvittighetskonflikt, taler for å innrømme reservasjonsrett. Det stiller seg annerledes med den som ikke vil bidra til å realisere fellesskapets målsetninger, selv om samfunnsformen er aldri så pluralistisk.

Denne mål/middel-analysen vil også kunne brukes og den har samme verdi når man drøfter adgangen til å nekte sivilforsvarstjeneste eller annen tjeneste i den sivile del av totalforsvaret. Om dette vises nedenfor under kap. 7. Disse medlemmer finner det ikke nødvendig å drøfte nærmere de tallrike varianter av nektelsesgrunnlag som kan tenkes. For Utvalget gjelder det å finne en grense mellom nektelsesgrunnlag som er akseptable og ikke akseptable. For disse medlemmer står det slik at det bare kan bli snakk om å frita pasifistene. Det er bare for denne gruppe at innholdet, kvaliteten, i nektelsen referer seg til det som er spesifikt for den samfunnsplikt vi nå er opptatt av, verneplikten i det militære forsvar. For alle andre nektere gjelder det at innholdet i deres nektelse enten refererer seg til det som er spesifikt for den samfunnsplikt vi nå er opptatt av, verneplikten i det militære forsvar. For alle andre nektere gjelder det at innholdet i deres nektelse enten refererer seg til flere typer samfunnsplikter som middel, eller til fellesskapets målsetninger. I ingen av tilfellene kan samfunnet frita enkeltindividet hvis systemet skal fungere.

Disse medlemmer finner på den annen side ikke grunn til å bryte med gjeldende rett når det gjelder grunnlaget for, årsaken til det pasifistiske standpunkt. Enten den generelle motvilje mot å ta liv skyldes religion, politikk eller humanisme, må løsningen bli den samme.

Disse medlemmer er således enig i, og ønsker å opprettholde, den praksis som har utviklet seg gjennom Høyesteretts avgjørelse, hvorhved man ved vurderingen av om vilkårene for fritak foreligger, tar utgangspunkt i kravet til en pasifistisk grunninnstilling. Man finner det imidlertid påkrevet å presisere nærmere hva som bør ligge i dette kravet til en pasifistisk grunninnstilling.

Det er i utgangspunkt helt klart at den som vegrer seg for å ta liv, og derfor finner det uakseptabelt å gjøre militærtjeneste, skal fritas. Dette gjelder selv om han ikke personlig forutsettes å delta i kamphandlinger.

I samsvar med rettspraksis finner disse medlemmer likevel at det må godtas visse reservasjoner fra den absolutte pasifisme. Disse reservasjoner er nærmere drøftet under pkt. 6.1.3.2.

6.1.3.2

Når det gjelder kravet til styrke i overbevisningen, vil de samme medlemmer bemerke:

Etter gjeldende rett, militærnekterl. § 1, er det et krav om at det vil stride med ens «alvorlige overbevisning» å gjøre militærtjeneste. Ikke enhver ulyst eller uvilje fritar; det må dreie seg om en alvorlig samvittighetskonflikt.

Det er grunn til å opprettholde og understreke et slikt krav. Det er imidlertid lett å være enig i abstrakte prinsipper. Atskillig vanskeligere er det å fastlegge hvilken betydning prinsippene har i praksis. Kravet om alvorlig overbevisning har vært tolket og anvendt av domstoler og forvaltningen, uten at innholdet er fastlagt i detalj.

Man finner riktignok utsagn om at militærtjeneste ikke bare må være i strid med ens mening, men også med ens samvittighet, man ser undertiden antydet et skille mellom tanke, ideologi, overbevisning o.s.v. Dette er imidlertid ikke annet enn navn på et resultat. Tolkningene inneholder begreper som selv må presiseres. Samvittighet er et abstrakt begrep, selv om man med dette mener enkeltmenneskets kjerne av grunnholdninger, de grunnleggende normer og verdier det enkelte menneske ikke ønsker å bryte med. Det er derfor ingen kvalitativ forskjell mellom ideologi, mening, tanke, overbevisning, samvittighet. Det er bare snakk om en glidende overgang, hvor man i høyden kan peke på gradsforskjeller.

Kravet om alvorlig overbevisning/samvittighet blir derfor egentlig et spørsmål om en viss styrke i motviljen mot flertallets vedtak. Tar man utgangspunkt i problemstillingen overfor under pkt. 6.1.2, kan det uttrykkes slik: Hvor sterk må individets motforestilling være for at flertallets interesser skal vike?

I tillegg til at det er vanskelig å fastlegge meningsinnholdet i prinsippet, kommer problemene med å fastlegge faktum, bevisproblemene. Ingen kan gi noe fullgodt svar på hvordan man skal granske individets samvittighet. Man kan aldri være sikker på om man står over for en makelighetsnekter, eller en person med en alvorlig overbevisning.

Disse medlemmer finner likevel at man bør tilstrebe å oppnå enda større sikkerhet enn hittil for at samvittighetskonflikten er reell. Noe kan trolig gjøres via endringer av prosedyren, f.eks. avhøret av militærnekterne og hvorledes det skal forholdes til saken er avgjort. Likeledes er det viktig å sikre at den alternative tjenesten i fred så vidt mulig blir like byrdefull som militærtjenesten.

Det kan riktignok hevdes at man ikke bør skape byrder for byrdenes egen skyld. Det er imidlertid ikke det som er situasjonen her, når man forsøker å skape en ordning som ikke innbyr til makelighetsnekting, til at individet ikke går på akkord med sin egen samvittighet ved å nekte noe som oppleves forpliktende, men ubehagelig. Klarer man ikke å komme makelighetsnektingen til livs, havner man i et paradoks: den samvittighetsfulle må gjøre mili-

tærtjeneste, den samvittighetsløse fritas. Disse medlemmer ser heller ingen prinsipielle betenkeligheter i å gjøre byrdene i fredstid for samvittighetsnekteren minst like store som for soldaten. Det er en etisk forsvarlig løsning å la det koste noe å følge sin egen samvittighet. At en spesiell byrde kan volde samvittighetskvaler, må flertallet akseptere. Hvis uviljen derimot retter seg mot enhver byrde pålagt av flertallet, er det ikke lenger uenighet om midler, men om mål. Ikke noe demokrati kan leve med en slik holdning. Når det gjelder det nærmere innhold av alternative tjenester, vises til drøftelsen nedenfor under kap. 9.

Graden av overbevisning, det kvantitative aspekt ved nektelsen, viser seg både i militærnekterens uttalelser og i hans handlinger. I hvilken utstrekning preger individets holdning dagliglivet?

Så lenge man begrenser nektelsen til egentlig militærtjeneste og så lenge man egentlig bare aksepterer pasifisten, motviljen mot å ta liv, vil en slik betraktning riktignok ikke gi særlig veiledning. Situasjonen er annerledes hvis man også skulle akseptere andre nektelsesgrunnlag, f.eks. nektelse av sivilforsvarstjeneste eller tjeneste i totalforsvaret. Den som ikke kan avtjene sin verneplikt på et sykehus fordi dette er med på å opprettholde totalforsvaret, kan heller ikke i det sivile liv arbeide på sykehus. De som ikke kan gjennomføre sin plikttjeneste innen transportvirksomhet, matforsyning og annen produksjon fordi dette også tjener totalforsvaret, kan heller ikke i det sivile arbeide innen disse områder. I slike tilfelle er det ikke handlingen som volder samvittighetskvaler, men at det er pålagt uten lønn. At slikt ikke kan aksepteres, trenger ingen nærmere begrunnelse.

Hvor mye som skal kreves, hvor høy grad av overbevisning som er nødvendig, lar seg ikke uttrykke generelt. Det må bero på en konkret avgjørelse i det enkelte tilfelle. Disse medlemmer må her nøye seg med å antyde momenter av vekt, hvor lenge har vedkommende inntatt dette standpunkt? Hvor sterkt har har agitert for dette? Har det preget tilværelsen? Gir handlingsmønsteret konsekvent uttrykk for en slik etikk? Er vedkommende villig til å opprettholde sitt standpunkt selv om det skulle koste noe?

Ovenfor under pkt. 6.1.2 ble det pekt på at avgjørelsen i en militærnektersak grunner seg på en avveining av individets interesser i forhold til flertallets interesser. Militærnekterens overbevisning kan ses på som et produkt av innhold og styrke. En sterkt følt overbevisning alene er imidlertid ikke nok, den må ha et innhold som faller innen rammen av et fritakskriterium.

Når det gjelder begrepet «situasjonsbetinget» viser disse medlemmer til drøftingen i pkt. 6.1.3.1 i tråd med konklusjonen der, er det her bare et hensiktsspørsmål om man vil behandle disse problemer for seg, eller om man vil se det som en del av innholdet av nektelsesgrunnlaget: Det som volder samvittighetskvaler, er ikke å ta liv, men å ta liv i den og den situasjon, avhengig av tid, sted eller øvrige omstendigheter. Man har likevel funnet det gunstigst å behandle disse spørsmålene hver for seg.

Etter disse medlemmers konklusjon samme sted, er det her bare nødvendig å drøfte hvorvidt man bør kreve en absolutt pasifisme. Bør man frita en som under visse forutsetninger kan tenke seg å ta liv? Hva med den som ikke i dag kan svare med absolutt sikkerhet på hvordan han vil handle i fremtiden?

Det er innledningsvis nødvendig å slå fast hva spørsmålet dreier seg om. Den samvittighetskonflikt man fritar individet for, er plikten til å ta liv. Holdning til vold generelt er derfor ikke i og for seg avgjørende. Det ville riktignok stemme best med det pasifistiske ideal om man alltid vendte det andre kinn til istedenfor å slå igjen. Dette kan likevel ikke være avgjørende når man skal drøfte fritak for militærtjeneste. Også den som beviselig har benyttet vold, f.eks. slått en annen, kan ha alvorlige samvittighetskvaler ved å ta liv. Om militærnekteren er villig til å bruke vold i politiet, diskrediterer det ham ikke i denne sammenheng. Når man begrenser fritakskriteriene til det å ta liv, er det bare holdningen til dette spørsmål som er relevant.

Ved behandlingen av fritakssøknader synes ofte søkerens innstilling til våpenbruk å være av sentral betydning. Riktigheten og ønskeligheten av dette kan diskuteres. Problemstillingen må i alle fall presiseres dithen at det dreier seg om bruk av våpen til å ta liv.

Når man nærmere skal vurdere hvor absolutt nekterens pasifisme må være, vil disse medlemmer peke på to utgangspunkt. For det første må man ta konsekvensen av at etiske spørsmål ikke kan stilles generelt og abstrakt, men må knyttes til den konkrete situasjon. Det er etter gjeldende rett ikke nødvendig å kreve at individet, for å fritas for våpenopplæring i dag, i enhver sammenheng skal vike tilbake for å ta liv.

Nekteren bør derfor ikke nødvendigvis kunne svare på hvordan han ville ha handlet i enhver fortidig eller framtidig hypotetisk situasjon.

At vedkommende ikke kan svare på det, betyr ikke alltid at det å utføre militærtjeneste ikke er i strid med alvorlig overbevisning.

Tvert om kan det hevdes at et seriøst samvittighetsfullt standpunkt i så vanskelige spørsmål ikke uten videre kan tas i en tenkt situasjon. Den som er ung i dag, kan f. eks. vanskelig forstå fullt ut hvordan situasjonen var i 1940. Stiller man slike krav, kan man komme i skade for å nekte fritak for den ærlige og samvittigshetsfulle.

Det annet utgangspunkt trekkes av den type betraktninger som kom fram i Mostad-saken, Rt. 1976 s. 1166, der førstvoterende uttalte (s. 1 168): «Jeg vil dog understreke at de reservasjoner som kan aksepteres, må ha et sterkt begrenset innhold». Skal kravet om pasifisme ha noen mening, må man være forsiktig med å akseptere unntak.

Løsningen må altså finnes et sted mellom disse ytterpunktene.

Den personlige nødverge må man også i fremti-

den akseptere. Dette trenger ingen nærmere begrunnelse. Disse medlemmer er også enig i gjeldende rett når man ikke forlanger at søkeren skal ta avstand fra at andre tar liv. Det er nekterens egen innstilling som er avgjørende.

En argumentasjon som tar utgangspunkt i et skille mellom en offensiv og en defensiv bruk av Forsvaret, er etter disse medlemmers syn ikke tilstrekkelig grunnlag for fritak.

Det er heller ikke begrepet «rettferdig krig» eller krig for et «rettferdig formål». Denne type reservasjoner faller ikke inn under disse medlemmers fritakskriterium. Begrepet «rettferdig krig» er ikke noe objektivt kriterium som kan anvendes i administrativ eller rettslig vurdering. Hvorvidt en krig kan betegnes som rettferdig, vil alltid bero på individuell, subjektiv vurdering. Enkelte vil finne en konflikt rettferdig, mens andre like klart vil innta det motsatte standpunkt. Trekker man inn slike spørsmål er man igjen over i vurderingen av samfunnets mål, ikke dets midler, se ovenfor under pkt. 6.1.3.1.

Det vil alltid være ulike syn på spørsmålet om politiske forhold er rettferdige eller ikke, og i relasjon til reservasjonsretten kan ikke denne vurderingen overlates til enkeltindividet selv.

I denne sammenheng bemerkes at man i den folkerettslige regulering av krigens loven forlengst har forkastet begrepet «rettferdig krig» som relevant ved utformingen av reglene.

Et vanskelig spørsmål, som har vært omstridt i praksis til nå, er hvorvidt det spiller noen rolle at nekteren kan tenke seg å delta i aksjoner under organisert kommando. Bakgrunnen for problemstillingen er selvfølgelig at man godtar nødvergerett, både for seg selv og andre. Bør det da være noen forskjell om utøvelsen av nødvergeretten organiseres? Problemet ble illustrert i Finstad-dommen, Rt. 1976 s. 1157. Flertallet, tre dommere, fant at Finstads reservasjoner ikke gikk lenger enn hva man måtte akseptere. Mindretallet, to dommere, fant derimot at Finstad ikke kunne fritas fordi dette falt utenfor det vilkår som er oppstilt i militærnekterl. § 1.

Disse medlemmer er enig med mindretallets vurdering, som er gjengitt ovenfor under pkt. 4.2.2.3. Når man er villig til å stille seg under kommando, f. eks. i en geriljakrig, bør man ikke innvilges fritak. Etter disse medlemmers mening går det et avgjørende skille mellom spontan, uorganisert nødverge og organisert forsvar. Det avgjørende er ikke hvorvidt våpenbruken utøves i regulære stående avdelinger, i geriljaforsvar eller i ulike typer av borgermilits. Det avgjørende er at individet, ved å underkaste seg organisering selv har gitt fra seg muligheten til å avgjøre om vold skal brukes i det enkelte tilfelle.

Selv om disse medlemmer prinsipielt reserverer seg mot at graden av alvorlig overbevisning har noen nødvendig sammenheng med holdningen til ulike hypotetiske sannsynlige, men tenkte situasjoner, synes det likevel ikke urimelig å kreve at søkeren tar stilling til visse situasjoner. Slike hypotetiske spørsmål kan hjelpe til med å utdype militærnekterens «begrunnelse», men er ikke i seg selv avgjørende.

Skal slike spørsmål ha noen verdi, må de utformes realistisk. Situasjonen må ha både en viss nærhet i tid og en rimelig politisk sannsynlighet.

Det siste grenseproblemet disse medlemmer vil ta opp, er søknader der nekteren sier at hans standpunkt i dag er absolutt, men han kan ikke utelukke at han en gang i framtiden – dersom situasjonen skulle forandre seg totalt, på en måte han i dag ikke kan forestille seg – kan komme til å forandre mening.

Dette var situasjonen for Sollis vedkommende. Man finner her at utgangspunktet om at etiske spørsmål er situasjonsbestemt, må slå gjennom. Man kan ikke meningsfylt forlange at et menneske skal ha oversikt over alle framtidige handlingsalternativer. Stiller man et slikt krav, er man igjen over i paradokset: Man fritar den ureflekterte, men tvinger den ærlige. Utvalget slutter seg derfor til mindretallets uttalelse i Rt. 1974 s. 1068.

6.1.4 Bør lovteksten endres?

Fritaksloven § 1 har i dag følgende ordlyd:

«Er det grunn til å gå ut fra at en vernepliktig ikke kan gjøre militærtjeneste av noen art uten å komme i konflikt med sin alvorlige overbevisning, fritas han for slik tjeneste av vedkommende departement eller ved dom i samsvar med reglene i denne lov.»

Som det framgår av det foregående, vil Utvalgets medlemmer Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten gå inn for at nåværende praksis vedrørende fritak skal følges også i framtiden, om enn med små justeringer. Det skulle således ikke være behov for noen endring av lovens utforming av fritakskriteriene.

Rent generelt skal bemerkes at det i en lovtekst er meget vanskelig, om ikke umulig konkret, og med få ord å fastslå hvilke krav som må være oppfylt for at man skal kunne få innvilget fritak for militærtjenesten av overbevisningsgrunner. Man kan ikke begi seg ut på en beskrivelse hverken av overbevisningens innhold eller dens styrke. Den nærmere presisering av lovens krav må overlates til praksis, eventuelt på grunnlag av signaler og retningslinjer gitt i lovens forarbeider. Lovteksten i seg selv vil måtte få karakteren av en rettslig standard, en vurderingsnorm som overlater det til lovtolkeren å foreta de nærmere avgrensninger.

Fordelene med denne teknikk er mange. Man unngår for det første en lang og komplisert lovtekst, og man åpner i større grad mulighetene for konkret vurdering, basert på rimelighet og behov. Samtidig vil en slik rettslig standard være fleksibel på den måte at bestemmelsen kan endre innhold i takt med en endret samfunnsutvikling, hvilket er et

vesentlig poeng også når det gjelder spørsmålet om fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner.

Selv når man går inn for å opprettholde tidligere rettspraksis, kan det imidlertid ofte være behov for å vurdere lovteksten, med tanke på å fastslå hvorvidt denne på en tilfredsstillende måte gir et riktig bilde av de krav til fritaksgrunner som etterhvert er stillet opp gjennom rettspraksis.

I denne sammenheng har Utvalget funnet grunn til å stille spørsmål om hvorvidt lovens formulering «av noen art» er hensiktsmessig og dekkende for den faktiske rettstilstand og for de retningslinjer Utvalget ønsker skal legges til grunn ved behandlingen av fritakssøknader i framtiden.

Begrepet «av noen art» («av nogensomhelst art») kom inn i loven ved lovendring av 1925. Det er i dag vanskelig å finne fram til hva lovgiverne den gang la i dette uttrykket. Formuleringen er ikke kommentert i lovforarbeidene, og man må kunne anta at hverken departement eller Storting mente å legge noe betydningsfullt i disse ordene.

Antakelig er formuleringen begrunnet i det forhold at loven av 1925 kun tok sikte på de som nektet enhver befatning med forsvaret; rene våpennektere kunne nemlig på den tid settes til våpenfri tjeneste. Ordningen med våpenfri tjeneste er imidlertid senere opphørt, og i dag fordres det av enhver som tjenestegjør i forsvaret at han gjennomgår opplæring i våpenbruk.

Forståelsen av ordene «av noen art» har imidlertid i de senere år representert et av de store tvistespørsmål og usikkerhetsfaktorer vedrørende tolkningen av fritaksloven § 1. Språklig sett kan begrepet forstås på to måter. For det første kan loven forstås slik at overbevisningen må være rettet mot alle former for militærtjeneste, vedkommende må være overbevist motstander av enhver befatning med forsvaret. Som ovenfor nevnt var antakelig dette den forståelse som måtte legges til grunn i 1925, men en slik forståelse av loven i dag ville føre til det paradoks at de rene våpennektere, som dog kunne tenke seg å utføre sanitetstjeneste etc., ikke var berettiget til fritak.

Den annen forståelse av uttrykket går på at nekteren må være motstander av enhver form for organisert våpenbruk, totalt uavhengig av tid og sted. Det er antakelig denne domstolene har lagt til grunn hvor man har nektet fritak for såkalt situasjonsbestemte nektere. Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten er enige i denne forståelse av loven.

De ovennevnte fire utvalgsmedlemmer er kommet til at lovens formulering bør beholdes uendret, dog med den reservasjon at de slutter seg til mindretallets uttalelse i Rt. 1974 s. 1 068, jfr. pkt. 6.1.3.2, i.f. Det som etter dette må kreves for å bli innrømmet fritak, er at søkeren har et standpunkt som under den aktuelle situasjon er absolutt. Det forhold at han reserverer seg mot en total endring av situasjonen, på en måte som han på det daværende tidspunkt ikke realistisk kan forestille seg, eller at han selv senere skulle endre oppfatning, skal på den annen side ikke hindre ham i å oppnå fritak for militærtjeneste.

6.2 UTVALGSMEDLEMMENE BEKKEVAD, BERGO, GREPSTAD OG STABELS VURDERING AV KRITERIENE FOR FRITAK FOR MILITÆRTJENESTE AV OVERBEVISNINGSGRUNNER

6.2.1 Nektertall. Innvilgelsesprosenter. Domstolsavgjørelser

Vår nåværende militærnekterlov skriver seg fra 1965. I det drøye ti-år som har gått siden loven ble vedtatt, har vi i likhet med en rekke andre land, hatt en meget sterk økning i nektertallet. I 1965 var det snaut 400 godkjente søknader om fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner. Ti år senere ble vel 2 500 godkjent. Den sterke økning fant sted fra slutten av 60-årene fram til midten av 70-tallet. I de seneste år har vi hatt en svak tilbakegang i antall søknader.

Langt de fleste som søker om fritak godkjennes av Justisdepartementet. Det er likevel verdt å merke seg at det i etterkrigstiden har vært til dels betydelige svingninger i innvilgelsesprosenten. I 1951 ble mer enn 99 pst. av alle søknader godkjent. To år senere ble bare 70 pst. av søknadene godkjent. Også i tiden etter 1965 har det vært svingninger i innvilgelsesprosenten. I slutten av 60-årene ble en forholdsvis stor del av søknadene avslått (15 pst. i 1968). I de senere år synes innvilgelsesprosenten å ha stabilisert seg på 90–95 pst.

Et mindretall blant militærnekterne aksepterer ikke Justisdepartementets avslag og bringer saken inn for domstolene. I perioden 1972–77 hadde vi i alt minst 29 militærnektersaker for by- og herredsrettene. Høyesterett behandlet i perioden 1968–77 13 militærnektersaker. (Se vedlegg 5.)

6.2.2 Militærnekterlovens uklarhet. Situasjonsbetingede nektere

Forventningene til den nye militærnekterloven synes å ha vært store i Stortinget i 1965. Saksordføreren karakteriserte det nye lovverket som «uttømmende» og «konsekvent».

Det drøye ti-år som har gått, har likevel satt lovverket på en hard prøve. Erfaringene fra denne perioden kan tilsi en viss beskjedenhet og ærbødighet i omgangen med disse problemene. Militærnekterspørsmålet er for samfunnet både mer dyptgripende og omfattende enn hva en kunne få inntrykk av i 1965. Sentralt i den senere tids debatt har vært spørsmålet om hva som bør være «situasjonsbetingede militærnekteres» rettslige status. Hele 12 av 13 Høyesteretts-dommer i siste ti-årsperiode har vedrørt dette problem.

Utvalget har under pkt. 4.2 gjort rede for gjeldende rett, jfr. også Morten Ruud: Fritakskriteriene et-

ter gjeldende rett (Vedlegg 2). Som nevnt blir det i dag krevet en «pasifistisk grunninnstilling» for at en vernepliktig skal kunne fritas for militærtjeneste av overbevisningsgrunner. Standpunktet til militærtjeneste kan ikke være «situasjonsbetinget». Nøyaktig hva som skal regnes som «militærtjeneste» er ikke helt klart, og har vel også vært gjenstand for en viss utvikling i rettspraksis. Det kan være vanskelig å se hvorfor grenselinjene bør trekkes der de går i dag. Ser en grensen i forhold til grunnleggende normer av etisk og politisk art – vurderinger som en lovgivning på dette felt nødvendigvis må være rotfestet i – synes det skille som i dag blir trukket mellom «akseptable» og «ikke akseptable» overbevisninger noe vilkårlig.

6.2.3 Militær straffelovs § 35 og de nektere som ikke godtar fritaksnekting fastsatt av domsstol

Gjeldende rettspraksis fører til at en del militærnektere, som ikke blir fritatt og som opprettholder sin vegring, blir idømt fengselstraff i henhold til den militære straffelovs § 35. Bestemmelsens første og annet ledd lyder slik: «Den som i hensikt aldeles å unndra seg sin militære tjenesteplikt, forbryter sig således som i § 34 omhandlet eller som efter å være fremmøtt eller fremstillet til militær tjeneste rettstridig nekter aldeles å utføre sin tjenesteplikt, straffes med fengsel fra 3 måneder inntil 2 år, men inntil 3 år, hvis det skjer i tjenestetiden med fartøi på tokt.

I gjentagelsestilfelle er straffen fengsel fra 1 til 3 år.

«Straffeutmålingene har variert fra 90 til 120 dager. Så vidt Utvalget har kunnet bringe på det rene, har 11 militærnektere i perioden 1972–77 blitt idømt fengselstraff for dette forhold.

Blir en vernepliktig innkalt til militærtjeneste på ny etter å ha sonet sin fengselstraff, blir han i dag dømt til 12 mnd. fengsel dersom han opprettholder sin vegring. Praksis har vært 3 måneder ubetinget fengsel og 9 måneder betinget.

Etter de opplysninger Utvalget har fått, har dette forekommet 2 ganger i perioden 1972–77. I begge tilfeller ble vedkommende benådet av regjeringen. At mennesker på grunn av en åpenlyst alvorlig overbevisning blir idømt fengselstraff for de forhold det her er tale om, vil være i strid med manges rettsbevissthet. Uttalelser fra en rekke institusjoner og organisasjoner vitner om dette. På denne bakgrunn nedsatte Bispemøtet 24. mars 1969 et utvalg til å utrede «Militærnekting av politiske grunner». Utvalget avga innstilling samme høst, med denne konklusjon:

«Utvalget mener at den nuværende lovgivning og praksis ikke er tilfredsstillende, idet den ikke tar hensyn til at situasjonsbetinget militærnekting kan være like etisk høyverdig som generell militærnekting. Utvalget vil dog forutsette at en bearbeidelse av gjeldende lov skjer under hensyntagen til nødvendigheten for samfunnet av å gardere seg mot uansvarlig utnyttelse av en mer elastisk lovgivning og praksis.»

Norge var et av de første land som fikk en militærnekterlovgivning. I de senere år har et stigende antall land – først og fremst i Europa – fått en tilsvarende lovgivning. Militærnekterproblemet har også blitt viet betydelig oppmerksomhet i internasjonale fora. Således har Amnesty International siden 1966 arbeidet for at situasjonsbestemt militærnekting («selective conscientious objection to military service») må bli anerkjent av regjeringene. I juli og november 1973 foretok Amnesty Internationals hovedkontor i London henvendelser til regjeringene Korvald og Bratteli med oppfordring om å endre lovgivningen «slik at unge menn ikke lenger blir fengslet i Norge for å nekte å bære våpen (slik at de) kan bli fritatt for en plikt til å handle i strid med sin samvittighet.» (Se vedlegg 6.)

6.2.4 Fritaksspørsmålet som problem for samfunn og enkeltindividet (nekteren)

Spørsmålet om fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner berører grunnleggende verdispørsmål både sett fra militærnekterens side og fra samfunnets. For samfunnet vil problemet fortone seg som et spørsmål om grensene for individets rett overfor de plikter staten pålegger – med andre ord et grunnleggende liberalitets- eller toleranseproblem. For nekteren vil det være tale om en konflikt mellom hans alvorlige etiske eller politiske overbevisning og en av staten pålagt plikt til å utføre militærtjeneste – med andre ord et spørsmål om å kunne leve i samsvar med sin overbevisning eller samvittighet.

Problemet gjelder forholdet individ/samfunn på et område som for de fleste vil framstå som spesielt alvorlig – militærtjenesten innebærer opplæring til og plikt til under bestemte forhold og for bestemte formål å ta og ofre liv. Samtidig er verneplikten en dominerende rekrutteringsform for det forsvar som i bestemte situasjoner skal verne vår frihet og sjølråderett.

Ett forhold bør straks gjøres klart – verdispørsmålenes egenart. Utvalgets medlemmer Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten sier at «spørsmålet om hvem som skal fritas for militærtjeneste, er ikke i første rekke logiske problemer, men verdispørsmål». Blant annet kan «samfunnets behov ... komme inn og krysse hensynet til konsekvent lovgivning».

Lovgivning som gjelder verdispørsmål er imidlertid ikke hevet over grunnleggende krav til rettferdighet, logikk og konsekvens. Dersom en innarbeidet praksis eller hensiktsmessighetsvurderinger er i strid med disse tre grunnleggende krav, bør det i en rettsstat ikke være tvil om hva som må vike.

Spørsmålet om fritak av overbevisningsgrunner må ta utgangspunkt i konflikten mellom individets

alvorlige overbevisning og samfunnets krav om å utføre militærtjeneste.

Lovgivningen skal søke å løse denne konflikten mellom enkeltmennesket og samfunn. Så langt er Utvalgets to fraksjoner enige. Veiene skilles i to hovedspørsmål:

- Hvor langt skal individuelle rettigheter strekke seg?
- Hva skal uttrykket «alvorlig overbevisning» omfatte?

Etter medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabels syn tar den annen fraksjon ikke tilstrekkelig hensyn til at interesser er av kvalitativt forskjellig type. Formanns-fraksjonen kan synes relativt ukomplisert å veie samvittighets- og overbevisningshensyn mot hensiktsmessighetshensyn i forsvaret.

Retten til fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner må imidlertid betraktes som forankret i samvittighetsfriheten som en demokratisk grunn-rett. Når det gjelder denne f o r a n k r i n g, deler disse medlemmer det syn som kommer til uttrykk i resolusjon 337 (1967) fra Europarådets parlamentariker-forsamling:

«1. Persons liable to conscription for military service who, for reasons of conscience or profound conviction arising from religious, ethical, moral, humanitarian, philosophical or similar motives, refuse to perform armed service shall enjoy a personal right to be released from the obligation to perform such service.
2. This right shall be regarded as deriving logically from the fundamental rights of the individual in democratic Rule of Law States which are guaranteed in Article 9 of the European Convention on Human Rights.
(1. Militære vernepliktige, som av samvittighetsgrunner eller djup overbevisning på religiøst, etisk, moralsk, humanitært, filosofisk eller liknende grunnlag nekter å utføre væpnet tjeneste, skal ha rett til å fritas fra plikten til å utføre slik tjeneste.
2. Denne rett skal anses være logisk avledet fra individets grunnleggende rettigheter i demokratiske rettsstater som blir garantert i artikkel 9 i den europeiske konvensjon om menneskerettighetene.)»

Denne resolusjonen ble på ny stadfestet av parlamentarikerforsamlingen ved rekommandasjon 816 av 1977. Det kan forøvrig nevnes at enkelte stater har tatt retten til fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner inn i sine konstitusjoner. Dette gjelder f. eks. Nederland, Forbundsrepublikken Tyskland, Østerrike og Portugal.

Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel skal i det følgende gi en foreløpig drøfting av begrepet «alvorlig overbevisning» i forhold til ulike dimensjoner, deretter drøfte forholdet individ/samfunn med hensyn til militærnekterspørsmålet, og til sist vurdere de rent praktiske fritakskriterier med henblikk på ny lovtekst og en ny rettspraksis.

6.2.5 Interessemotsetningen samfunnets krav – individets rettigheter – alvorlig overbevisning

Militærnekterlovgivningen søker å løse en konflikt mellom individets alvorlige overbevisning og plikten til å utføre militærtjeneste. Hovedformålet med militærnekterloven er å hindre at individer tvinges til å handle i strid med sin alvorlige overbevisning, men samtidig ivareta fellesskapets interesser.

Spørsmålet om vilkårene for fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner kan således sees fra to synsvinkler. Begge er nødvendige for å kunne gi et svar på den overordnede problemstillingen. Det ene spørsmålet gjelder hva som kjennetegner en alvorlig overbevisning, det andre gjelder grensen mellom individets rettigheter og samfunnets krav. Først skal begrepet «alvorlig overbevisning» drøftes.

Et individs standpunkt til militærtjenesten kan grunngis religiøst, etisk eller politisk. Mer korrekt ville være å si at standpunktet kan grunngis ut fra religiøs etikk, ut fra humanistisk etikk eller ut fra politiske prinsipper eller verdier. For enkelhets skyld skal disse medlemmer likevel holde seg til den første ordbruken. For øvrig er det grunn til å understreke at militærnektere i dag ofte argumenterer ut fra flere av disse kategoriene – grunngivingen er relativt ofte sammensatt. (Jf. Sverre Røed Larsen: Militærnekting i Norge. Universitetet i Oslo 1973.)

6.2.6 Religiøs, etisk og politisk militærnekting kan grunne seg i like alvorlig overbevisning

I debatten om vilkårene for fritak for militærtjeneste er det fra tid til annen en tendens til å betrakte religiøse eller etiske standpunkter som mer alvorlige eller mer akseptable enn en politisk overbevisning. Særlig synes det – i Norge som i enkelte andre land – å være en tendens til å betrakte religiøse militærnektersøknader som mer kurante enn andre. Det er grunn til å understreke at det ikke lar seg gjøre å trekke et kvalitativt skille med hensyn til alvoret i overbevisning mellom religiøse, etiske og politiske standpunkter til militærtjenesten. Et standpunkt grunngitt ut fra politiske argumenter kan være like alvorlig som et standpunkt hvor grunngivingen er religiøs. Hvorvidt et individ formulerer sitt standpunkt i et overveiende religiøst, humanistisk etisk eller politisk språk sier i seg selv ingenting om alvoret i overbevisningen. Alvoret gjelder en helt annen dimensjon – nemlig individets identifikasjon med standpunktet.

En politisk begrunnet militærnekting har utspring i etiske normer. Hvorvidt en militærnekter ordlegger seg etisk eller politisk, vil gjerne være betinget av hans bakgrunn og miljø. At en militærnekter er seg bevisst de politiske følger av sin nekting – at han ut fra sine verdier tar stilling til konkrete, politiske situasjoner – gjør ikke hans overbevisning mindre alvorlig enn den nektingssøknad som er

formulert i generelle etiske vendinger. Vilje til å konfrontere etiske normer med den konkrete, politiske virkelighet vil vel tvert imot være et indisium på en alvorlig og gjennomtenkt overbevisning. Samtidig er det klart at en overbevisning må sees i lys av utdanning, bakgrunn og personlige forutsetninger.

6.2.7 Et kvalitativt skille mellom «absolutt» og «situasjonsbestemt» nekting er kunstig

Religiøs, etisk og politisk militærnekting kan være absolutt eller situasjonsbestemt. I dag gir en «pasifistisk grunninnstilling» grunnlag for fritak enten den er religiøs, etisk eller politisk. Er den derimot «situasjonsbestemt», vil den ut fra gjeldende rett ikke kvalifisere til fritak.

I dagens rettspraksis blir det trukket et skille mellom overbevisninger som representerer en «pasifistisk grunninnstilling» og «situasjonsbestemte» overbevisninger. Denne grensen henger sammen med en antakelse om et kvalitativt skille mellom «pasifistiske» og «situasjonsbestemte» holdninger. Et slikt kvalitativt skille med hensyn til overbevisningens alvor finnes ikke. Når militærnektere med et situasjonsbestemt standpunkt til militærtjeneste velger å gå i fengsel framfor å handle mot sin overbevisning og utføre militærtjeneste, er det åpenbart at en har med alvorlige og personlige standpunkt å gjøre. Skulle en hevde at bare absolutte standpunkt med hensyn til militærtjenste var alvorlige, ville det få absurde konsekvenser, f. eks. ville det tradisjonelle kristne syn (både i protestantisk og katolsk teologi) om «rettferdig krig» (bellum justum), som representerer et situasjonsbestemt standpunkt, ikke kunne betraktes som alvorlig. Reservasjoner mot å delta i en folkerettsstridig krig, reservasjoner som ville være av situasjonsbestemt art, ville heller ikke kunne kalles alvorlige.

Spørsmålet om alvoret i en militærnekters overbevisning må avgjøres etter en vurdering av hvor sterkt han identifiserer seg med sin overbevisning.

I saker der militærnektere som har fått avslag på søknaden likevel har nektet og har tatt følgene av dette, er det rimelig å anta at overbevisningen også er alvorlig nok. Spørsmålet om hvorvidt overbevisningen er situasjonsbetinget, trenger ikke ha noe med graden av alvor å gjøre. Dagens rettspraksis kan tvert imot føre til at de ærlige militærnekterne med en alvorlig, men situasjonsbetinget overbevisning straffes, mens bekvemmelighetsnektere med en mindre alvorlig overbevisning blir fritatt. Høyesterett har heller ikke tvilt på at situasjonsbetinget nekting kan være dypt alvorlig.

6.2.8 Holdninger. Fornuftsmessige og følelsesmessige kompontenter

I debatten om fritaksvilkårene opp gjennom årene kan en finne at enkelte betrakter det som et indisium på en alvorlig overbevisning dersom standpunktet er preget av følelser, andre dersom det er preget av fornuft (rasjonalitet). Forholdet mellom fornuft og følelse har vært sett på på ulike måter opp gjennom historien. I visse perioder og miljøer har følelsene vært sett på som grunnleggende for menneskets identitet, i andre perioder eller andre miljøer har menneskets fornuft eller tenkeevne blitt betraktet som grunnleggende. Også i dag i vårt samfunn vil en finne noe ulike oppfatninger av disse forhold. I moderne psykologi om innstillinger eller holdninger er det vanlig å skille mellom innstillingers følelsesmessige og kunnskapsmessige komponenter. Hvorvidt den ene eller annen komponent har overvekt, vil kunne variere fra menneske til menneske, fra sak til sak og fra tid til tid. Det synes klart at utformingen av fritaksvilkårene må ta hensyn til dette forhold. En person kan ha en følelsesmessig djupt forankret holdning til militærtjeneste, men kanskje ha mer begrenset evne til å uttrykke den verbalt. Det kan være grunn til å advare mot at militærnekterlovgivningen lett kan favorisere mennesker med velutviklede intellektuelle og verbale evner og diskriminere nektere som ikke har erfaring i å ordlegge seg om sin etiske grunnholdning.

6.2.9 Regeletikk og konsekvensetikk

Militærnekteres overbevisninger kan avspeile forskjellige etiske tankemodeller. Et absolutt standpunkt med hensyn til militærtjeneste vil ofte kunne være rotfestet i en såkalt regeletikk (deontologisk etikk). Med regeletikk menes en etisk pliktteori hvor kjennetegnet på en rett handling ikke ligger i handlingenes resultat, men i handlingens vesensegenskaper. Handlinger er (mer eller mindre) gode eller onde i seg selv. Å ta liv kan uansett situasjon være galt ut fra en slik tankegang. Regeletiske tankemønstre – som f. eks. vil være utbredt i visse frikirkelige menigheter – fører hos militærnekterne gjerne til en pasifistisk holdning, dvs. en nekter under alle forhold å delta i militærvesenet.

Men også en såkalt konsekvensetikk (teleologisk etikk) kan føre til et pasifistisk standpunkt. Med konsekvensetikk menes en etikk som bedømmer om en handling er rett eller gal på grunnlag av handlingens sannsynlige konsekvenser. I en konsekvensetikk blir dermed situasjonsanalyse sentralt. En pasifistisk grunnholdning kan grunngis konsekvensetisk med at militær voldsbruk på lengre sikt ikke kan bidra til å redusere den totale vold i verden. En slik holdning kan også grunngis konsekvenstisk ved at en setter visse grenser for hva en kan gjøre mot sine medmennesker uansett hva som måtte være konsekvensene.

Et situasjonsbestemt standpunkt til militærtjeneste – et standpunkt som godtar militærtjeneste i visse situasjoner, men ikke i andre – vil være grunngitt konsekvensetisk. De etiske normer blir konfrontert med en situasjonsanalyse, som skisserer de sannsynlige følger av de forskjellige handlingsmuligheter.

Det etiske standpunkt vil altså ikke bare være avhengig av grunnleggende etiske verdier/normer, men også avhenge av en rekke antakelser om de faktiske forhold i verden. Ulike mennesker med mer eller mindre de samme grunnverdier/normer kan derfor også i samme situasjon komme til ulike standpunkt, fordi de vurderer de sannsynlige handlingsmuligheter forskjellig. Ny innsikt i samfunnsforhold kan også føre til at en på et senere tidspunkt vurderer et konkret problem på en annen måte enn tidligere, uten at ens grunn-normer i og for seg endrer seg, men fordi man vet og derfor forstår mer.

6.2.10 Vold kan i spesielle situasjoner redusere den totale vold

Et noe forenklet eksempel: Grunn-normen – lev slik at du bidrar til å redusere den totale (direkte og strukturelle) vold i verden – kan i ulike situasjoner og for ulike mennesker føre til forskjellige standpunkt til militærtjeneste. Standpunktet vil være avhengig av situasjonsforståelsen, av vurderingen av handlingsmulighetene og de sannsynlige konsekvensene. Hensynet til andre relevante normer vil også kunne komme inn. En person kan f. eks. ut fra en slik grunn-norm være kommet til at deltaking i militært forsvar i de aller fleste situasjoner ikke er forenlig med normen – vedkommende kan hevde at et avansert militært forsvar i en krig kan føre til helt uakseptable ødeleggelser, at det militære forsvar inngår i et rustningskappløp som i seg selv er en trusel mot fred og sikkerhet, at det inngår i en militærallianse med medlemsland som undertrykker land i den tredje verden og således opprettholder en høy grad av strukturell vold, at høye militærutgifter og bruk av menneskelige ressurser er uforenlig med arbeidet for en ny og rettferdig verdensorden, at et relativt opprustet militært forsvar står i veien for avspenning mellom nasjoner og blokker. (Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel gjengir slike argumenter som eksempel, uten her å ta stilling til rimeligheten og holdbarheten av synsmåtene med henblikk på vårt eget militære forsvar.)

Likevel kan vedkommende ut fra samme grunnnorm være kommet til at i helt spesielle situasjoner kan organisert, militær voldsbruk forsvares – f. eks. i frigjøringskamp mot et despotisk undertrykkelsesregime, i et sterkt nedtrappet militærforsvar eller i tjeneste for en internasjonal organisasjon som FN. Vedkommende kan se på militær voldsbruk i slike situasjoner som et mulig bidrag til å redusere den totale vold. En militærnekter som resonnerer om lag på denne måten – som ikke synes uvanlig blant situasjonsbestemte militærnektere i vårt eget land – adskiller seg altså fra soldaten bl. a. ved at han har en høyere terskel for når militær vold kan legitimeres, og ved at han har en annen vurdering av de virkninger et militært forsvar har allerede i fredstid.

6.2.11 Regeletisk og konsekvensetisk forankring uten betydning for alvoret i overbevisningen

Hvorvidt en militærnekter tenker i overveiende regeletiske eller i hovedsaklig konsekvensetiske mønstre, kan ikke ha betydning for alvoret i det standpunkt han måtte være kommet fram til. Konsekvensetiske vurderinger – om de nå enn ender i en pasifistisk grunninnstilling eller i et situasjonsbestemt standpunkt – er ikke mindre alvorlige enn regeletiske standpunkt. Mange vil tvert imot se viljen til å konfrontere generelle normer med den konkrete og mangfoldige virkelighet som et tegn på personlig og alvorlig overbevisning.

Konsekvensetiske tankeformer kan synes stadig å bli mer utbredt i kompliserte, industrialiserte og uoversiktelige samfunn. En streng regeletikk har formodentlig bedre vekstvilkår i enkle, stabile og overskuelige samfunn – eller innenfor avgrensete tradisjoner og miljøer. En kan med en viss tyngde hevde at den eksisterende militærnekterlov favoriserer vurderingsformer som ligger nær regeletikken – forholdsvis absolutte standpunkter lar seg lettere grunngi ut fra regeletikk enn ut fra konsekvensetikk. Det er bl. a. dette forhold Bispemøtets utvalg fra 1969 kommenterer:

«Det er ovenfor pekt på at en situasjonsbedømmelse prinsipielt har en regulær og legitim plass i den etiske vurdering og stillingtagen (...). Det er videre påvist at etiske vurderinger kan spille en ikke ubetydelig rolle ikke bare i den generelle, men også i den politisk-situasjonsbestemte militærnekting, selv om man ikke kan se bort fra ekstreme tilfeller hvor dette innslaget er tvilsomt, ubetydelig eller forsvinnende (...). Gjeldende lov og praksis synes å bero på at disse forhold ikke tillegges vekt, idet det ikke synes å bli regnet med etisk akseptable grunner for situasjonsbestemt militærnekting. Resultatet er at det på rent utvendig vis settes et skarpt skille mellom generell og situasjonsbestemt militærnekting. Et slikt skille finnes vel, men behøver ikke å bety noen etisk vesensforskjell med hensyn til etisk motivering. Det er derfor grunn til å mene at den måten grensen for akseptabel militærnekting er trukket på, ikke er etisk tilfredsstillende. Dette skulle tilsi at gjeldende lov og praksis bør oppmykes på en slik måte at den generelle og kategoriske kriminalisering av situasjonsbestemt militærnekting bortfaller. Fra etisk synspunkt må det ta seg særdeles betenkelig ut å idømme fengselstraff for en handlemåte som kan være motivert av alvorlig, personlig overbevisning på etisk grunnlag.»

6.2.12 Eksisterende fritaksbetingelser er vilkårlige i forhold til lovens formål

Når gjeldende rett krever en «pasifistisk grunninnstilling» og avviser «situasjonsbetingede» overbevisninger med hensyn til militærtjeneste (nøyaktig hva som skal forståes med «militærtjeneste» kan være kontroversielt), er dette ikke i samsvar med det som må være militærnekterlovens primære formål – å beskytte individer fra å bli tvunget til å handle i strid med sin alvorlige overbevisning. Det skille gjeldende rett trekker mellom «akseptable»

og «ikke akseptable» overbevisninger, er ikke legitimt med hensyn til hva som må forståes som alvorlige og etisk høyverdige standpunkt. I lys av militærnekterlovens primære formål synes derfor de eksisterende betingelser for fritak av overbevisningsgrunner vilkårlige. Fritaksvilkårene oppfyller ikke lovens primære formål og fører til ulik behandling av overbevisninger som med hensyn til alvor og etisk høyverdighet er å betrakte som prinsipielt likeverdige. En «pasifistisk grunnholdning» er ikke prinsipielt mer alvorlig eller mer etisk høyverdig enn en alvorlig «situasjonsbestemt» overbevisning. De gjeldende fritaksvilkår må derfor sies å virke urettferdig overfor en stor gruppe militærnektere med en situasjonsbetinget overbevisning.

6.2.13 Lovens formål og den pasifistiske idé

Militærnekterlovens formål er å forhindre at individer tvinges til å handle i strid med sin alvorlige overbevisning samtidig som fellesskapets grunnleggende interesser skal ivaretas. Det har vært innvendt at lovens formål er å beskytte den pasifistiske idé. Selv om en kan legge noe ulikt innhold i ordet «pasifisme», er det klart at tidligere lovforarbeider ikke støtter en slik oppfatning. Fritaksvilkårene både i 1922 og 1965 fikk likevel en slik utforming at de bare synes å godta nektere med en «pasifistisk» holdning eller grunninnstilling. I de tidligere lovforarbeider er imidlertid spørsmålet om «pasifisme»/«ikke pasifisme» ikke drøftet. Diskusjonen gjelder i hovedsak overbevisningens styrke og alvor. Det synes å ha vært forutsatt et skille mellom overbevisninger som vi i dag ville kalle av «pasifistisk» grunninnstilling og overbevisninger som i dag ville bli kalt «situasjonsbetingede».

Ved lovendringen i 1925 ble imidlertid overbevisninger som i dag ville bli karakterisert som «situasjonsbetingede» stilt på like linje med andre overbevisninger. (Ord som «pasifistisk grunninnstilling» og «situasjonsbetinget militærnekting» ble ikke benyttet i forarbeidene). Forsvarskommisjonen av 1920, som ga det umiddelbare forarbeid for endringen av den militære straffelovs § 35, omtalte for øvrig lovens formål i sin innstilling.

> «Kommisjonen er enig i at det er i høi grad ønskelig at der snarest mulig søkes istandbrakt en ordning, som på den ene side kan beskytte individet mot samvittighetstvang, og på den annen side tilgodese forsvarets interesse . . .»

Det sier seg ellers selv at lovens overordnede formål ikke kan være å «beskytte den pasifistiske idé». Det ville forutsette at samfunnet så «den pasifistiske idé» som spesielt verdifull, og pasifistiske holdninger som spesielt høyverdige. Det finnes neppe grunner for å hevde at pasifistiske idéstrømninger har krav på støre beskyttelse enn andre etisk høyverdige verdisystem.

6.2.14 Standpunktet må ha en personlig og alvorlig karakter – både for pasifister og situasjonsbestemte nektere

Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel har foran pekt på at gjeldende rett ikke fungerer tilfredsstillende i og med at den avviser alvorlige og etisk høyverdige overbevisninger av en «situasjonsbetinget» karakter. Disse medlemmer finner det syn som Bispemøtets utvalg fra 1969 uttrykker åpenbart riktig – «situasjonsbetinget militærnekting kan være like etisk høgverdig som generell militærnekting». I dette ligger imidlertid ikke at ethvert «situasjonsbetinget standpunkt» kan gjøre krav på fritak, like lite som enhver påstand om en «pasifistisk grunninnstilling» kan gjøre det. Det må kreves at standpunktet har en personlig og alvorlig karakter – dvs. at en hos personen finner en relativt sterk identifikasjon med standpunktet og at standpunktet (enten det nå er formulert i et etisk eller politisk språk) er knyttet til sentrale etiske verdier hos vedkommende. Standpunktet må altså representere noe mer enn en overflatisk og mer tilfeldig uenighet i forsvarspolitikken. Vedkommende må oppleve det som direkte galt å medvirke til det militære forsvar gjennom militærtjenesten.

I dette ligger også at nektingen må være noe mer enn en rent taktisk protesthandling mot det eksisterende militære forsvar – en alvorlig etisk og eller politisk overbevisning stikker dypere enn til rent taktiske vurderinger, den må ha sammenheng med relativt grunnleggende verdier hos vedkommende. Disse medlemmer tar altså avstand fra det syn at de situasjonsbetingede militærnektere bare er uenige i landets forsvars- og utenrikspolitikk og derfor ikke kan fritas, men må arbeide for å endre denne politikken gjennom vanlige, demokratiske kanaler. Et slikt syn representerer en trivialisering av de overbevisninger det her er tale om, og ser bort fra at også de situasjonsbetingede militærnekteres overbevisninger kan ha en like bydende karakter som et pasifistisk standpunkt. Det finnes for øvrig neppe grunnlag for å hevde at nektere med en pasifistisk grunninnstilling er mindre uenige i forsvars- og utenrikspolitikken enn de situasjonsbetingede nektere. Synet ovenfor måtte derfor i tilfelle også gjøres gjeldende for de militærnektere som i dag fritas.

Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel kommer i et senere avsnitt tilbake til den konkrete utforming av fritaksvilkårene og en drøfting av de praktiske kriterier eller indikasjoner på en alvorlig overbevisning. Først skal vi se problemfeltet under den annen synsvinkel som ble skissert ovenfor – forholdet mellom individets rettigheter og samfunnets krav. Som nevnt må lovens formål være å beskytte individer fra å bli tvunget til å handle i strid med sin alvorlige overbevisning, samtidig som fellesskapets grunnleggende interesser skal ivaretas.

6.2.15 Interessemotsetningen samfunn – individ. Ulike interesser

Ifølge formannsfraksjonen kan retningslinjene for fritak fra militærtjeneste av overbevisningsgrunner sees som et resultat av en avveining av individets interesser mot samfunnets interesser.

Som et utgangspunkt kan denne «skålvektsmetoden» være grei nok. Metodens pålitelighet er imidlertid avhengig av at en klarer å komme fram til fornuftige «måleregler». Det er imidlertid temmelig uklart hvilket «regelverk» en benytter og det er mye som tyder på at de to fraksjoner på dette punkt har et avvikende syn. En slik uenighet i utgangspunktet vil naturlig nok få store utslag i den videre argumentasjon. Når veiene skilles allerede her, må det endelige resultat bli nokså forskjellig.

Formannsfraksjonen har etter medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabels oppfatning ikke tatt tilstrekkelig hensyn til at interesser er av kvalitativt forskjellig type. Fraksjonen synes nokså ukomplisert å veie samvittighetsinteresser opp mot hensynet til samfunnsmessig effektivitet og hensiktsmessighet. Etter disse medlemmers oppfatning er det viktig å understreke at retten til fritak for militærtjeneste er forankret i en demokratisk grunnrettighet – nemlig samvittighets- og overbevisningsfriheten. Dette bidrar i høy grad til å komplisere avveiningen mellom individets interesser og samfunnsinteressene.

Formannsfraksjonen sier at «Et sentralt element i demokratiet som politisk ideologi er flertallets rett til å bestemme over mindretallet.» (6.1.2.1.) Disse medlemmer kan forsåvidt være enige i en slik påstand. Forutsetningen er imidlertid at påstanden modifiseres langt sterkere enn formannsfraksjonen gjør. Skal flertallet kunne ha en vidtgående fullmakt til å pålegge individet plikter slik at individet bare i ekstreme tilfeller kan unndra seg pliktene, eller kan flertallet bare kreve individets lojalitet når fellesskapets interesser er tilstrekkelig tungveiende?

6.2.16 Interesseavveiningen må ta sitt utgangspunkt i den menneskelige grunnrettighet – friheten

I snever forstand er demokratiet en ren valgteknisk innretning. Slik forstått er demokratiet et m i d d e l i rettferdighetens tjeneste. Ifølge den nålevende sosialfilosof John Rawls er rettferdighet et sosialt systems første dyd. Rawls som igjen bygger på tradisjonen fra Locke og Kant – en tradisjon som på mange måter også ligger til grunn for vår Grunnlov – har hatt betydelig innvirkning på vårt standpunkt. Dette skyldes i første rekke at Odd Jostein Sæter har lagt Rawls rettferdighetsteori til grunn for sitt essay: «Rettferdighetsteori og militærnekting.» (Vedlegg 7.)

Ifølge medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel's oppfatning kan en ikke ta stilling til militærnektersaker ut fra rent samfunnsmessige hensiktsmessighets- og nytteavveininger. Disse medlemmer tillater seg å sitere fra Sæters essay:

> «I kontrakt-teoriens konstitusjonelle demokrati forutsettes nemlig at borgernes fundamentale friheter (rettigheter) ikke er å forstå som utfallet av politisk forhandling eller som underkastet kalkuleringen av samfunnsinteresser. I stedet har disse grunn-rettighetene karakter av faste punkter som begrenser det legitime området for politiske forhandlinger og kalkulasjoner om hva som er i samfunnets interesse.»

Retten til militærnekting har i dag ikke folkerettslig status som grunnleggende menneskerett. Til tross for dette har det aldri vært reist tvil om at spørsmålet om rett til militærnekting av overbevisningsgrunner er et dypt alvorlig samvittighetsspørsmål. Disse medlemmer viser forøvrig til den tidligere siterte resolusjon 337 fra Europarådets parlamentarikerforsamling.

Retten til å handle i samsvar med sin alvorlige overbevisning i moralske spørsmål så lenge dette ikke skader fellesskapets interesser er hva vi vil betegne som en menneskelig grunn-rettighet. Nettopp dette forhold, at man i militærnekterspørsmålet berører en menneskelig grunn-rettighet, får avgjørende betydning for utformingen av de avveiningsregler som skal regulere forholdet individ-samfunn.

Den innsnevring av samvittighetsfriheten som ville måtte bli en følge av et snevrere fritakskriterium, kan ikke begrunnes med en henvisning til generelle samfunnsinteresser. Disse medlemmer er enige i den grunnleggende tanke hos Rawls at en innsnevring av de grunnleggende friheter, som f.eks. samvittighetsfriheten, bare kan rettferdiggjøres med hensynet til friheten selv. Militærnekterspørsmålet er et slikt dilemma. Det kan tenkes at en ved å gi for store konsesjoner til den enkeltes samvittighet setter de andre samfunnsborgeres frihet i fare. Dette kan skje dersom en økning i militærnekterantallet medfører en fare for at selve fundamentet for friheten – rettsstaten – tilintetgjøres ved kupp eller okkupasjon.

Selve kjernen i problemstillingen er altså et dilemma knyttet til en menneskelig grunn-rettighet; – friheten. Friheten kan tenkes å være sin egen fiende. Det er i dette dilemma samfunnet må legitimere sin behandling av militærnekterne – ikke i en henvisning til flertallets rett til å bestemme over mindretallet.

6.2.17 Samfunnets ytre sikkerhet må ikke styrkes på bekostning av den indre rettferdighet

Det er etter medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel's oppfatning viktig å holde fast ved at både samfunn og individ har etiske interesser knyttet til militærnekterspørsmålet. Ofte gis det en framstilling av problemet som kan gi inntrykk av at det fra samfunnets side utelukkende er knyttet

rent teknisk-rasjonelle interesser til saken. Dette er selvsagt misvisende. Det er selvsagt i samfunnets interesse å ivareta rettsstatens ytre sikkerhet. Men like viktig er det for fellesskapet å styrke de grunnleggende friheters stilling innad i samfunnet. De grunnlegende rettigheters stilling i samfunnet er et uttrykk for rettferdighetens vilkår. Styrkes den ytre sikkerhet på bekostning av den indre rettferdighet, er det tvilsomt om noe er vunnet.

6.2.18 Likhetstankens begrensede betydning for nektelsesadgangen

I den offentlige debatt om militærnekterlovgivningen, har det ofte vært argumentert ut fra forskjellige likhetsbetraktninger. Dels har en støttet seg til grunnlovens § 109, dels til et mer generelt krav om lik fordeling av plikter og byrder. Disse medlemmer vil drøfte byrdefordelingsproblematikken noe nærmere under kapitlet om tjenesteformer (pkt. 8). Selv om disse medlemmer har stor respekt for likhetstanken både når den anvendes på verneplikten og i annen sammenheng, kan den ikke benyttes som et avgjørende argument for innsnevring av adgangen til å bli fritatt for militærtjeneste av overbevisningsgrunner. Dels mener disse medlemmer det er grunn til å stille spørsmålstegn ved om det er vesentlig byrdeforskjell knyttet til de to tjenesteformer. Dels mener de at en eventuell forskjell i byrder langt på vei kunne kompenseres ved organisatoriske og administrative tiltak. Viktigst i denne sammenheng blir det likevel at selv om det skulle kunne påvises at en liberal militærnekterlov nødvendigvis må bryte med en konsekvent anvendelse av likhetsprinsippet, så kan ikke dette benyttes som et tilstrekkelig argument til å innskrenke samvittighetsfriheten. Disse medlemmer støtter seg igjen til Rawls når vi hevder at i et spørsmål som dette har friheten prioritet over likheten.

6.2.19 Vil nektertallet øke dersom situasjonsbetinget nekting godtas?

Skal militærnekterspørsmålet løses må man veie hensynet til individets rettigheter mot fellesskapets interesser. De to fraksjoner er enige så langt, men skiller vei i synet på k a r a k t e r e n av dette avveiningsforhold. Vilkårene for fritak må sees i lys av en situasjonsbetinget samfunnsanalyse. Det sier seg selv at det byr på store vanskeligheter å gjennomføre en noenlunde sikker og alment akseptert analyse av rettsstatens stilling i dagens situasjon. Generelt kan sies at en slik analyse må bygge på alment aksepterte prinsipper for fornuftig argumentasjon. Tilgjengelig teknologisk og samfunnsmessig innsikt må tas i bruk. Det ideelle krav til analysen blir at den skal utnytte fullt ut den tilgjengelige ekspertise uten å få form av et partsinnlegg.

Disse medlemmers utgangspunkt er at vi i det siste ti-året har hatt en sterk økning i militærnekterantallet. Økningen synes nå å ha kulminert og det har vært en viss tilbakegang de to siste år. Militærnekternes andel av det mannlige årskullet har i de senere år utgjort 6–8 pst.

Disse medlemmers utgangspunkt er også en internasjonalt sett liberal lovgivningstradisjon i militærnekterspørsmål. Mer enn 90 pst. av søknadene om fritak av overbevisningsgrunner har i de senere år blitt innvilget.

Disse medlemmer kan for sin del vanskelig se at militærnekterproblemet til i dag har representert noen fare for rettsstaten og for friheten. Heller ikke formannsfraksjonen synes å mene dette. Problemet blir derfor, vil en liberalisering av vår militærnekterlovgiving som ville innebære at situasjonsbetingede nektere også ble godkjent, føre til en vesentlig økning i nektertallet? Og dernest; vil en eventuell økning i tallet på militærnektere ha som sannsynlig følge at vår frihet settes i fare? Etter vår oppfatning er det lite som tyder på at en liberalisering av fritaksvilkårene vil bety noen nevneverdig endring av militærnekterantallet. Alt nå godkjennes mer enn 90 pst. av alle søknader. Disse medlemmer tror ikke at en liberalisering vil få som resultat at andre kategorier vil søke – kategorier som i dag gjør sin militære verneplikt. Vi tror at militærnektertallet i svært liten grad blir regulert av fritaksvilkårene i dagens Norge. Vi ser endog ikke bort fra at en liberalisering vil kunne føre til at nekterantallet reduseres som følge av mindre oppmerksomhet om fengslede militærnektere.

6.2.20 Virkningen av en eventuell økning i militærnektertallet for rettsstatens sikkerhet og livsvilkår

Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel har berørt spørsmålet om hvilke faktorer som bidrar til å endre nektertallet under kapitlet om tjenesteformer. Disse medlemmer finner ikke grunn til å utdype denne drøftingen her. I stedet skal vi ta opp noen momenter i tilknytning til det mer fundamentale spørsmål: Hvordan virker en e v e n t u e l l økning i militærnektertallet på rettsstatens sikkerhet og livsvilkår? Man kan først begrense seg til det ytre truselbilde. Rettsstaten kan bli utsatt for en militær okkupasjon som setter de demokratiske organer ut av spill og innfører et totalitært regime uten respekt hverken for friheten eller andre menneskerettighter. En økning i militærnektertallet vil innebære redusert tilgang på mannskaper til de militære styrker. Det er imidlertid ingen entydig sammenheng mellom vernepliktshærens størrelse og dens militære slagkraft. Mennesker kan i betydelig grad erstattes av teknologi og kapital.

Dette gjelder også i Norge selv om disse medlemmer er enig i at Norges beskjedne folketall og relativt store geografiske utstrekning gjør vårt militære forsvar mindre fleksibelt overfor omfattende reduksjoner i vernepliktsstyrken enn de fleste andre lands forsvar.

Tradisjonelt har forsvarspolitikken bare omfattet det militære forsvar. Dette betyr selvsagt ikke at

vår ytre sikkerhet utelukkende er avhengig av vår militære beredskap. Vår utenrikspolitikk og vår handelspolitikk påvirker i høy grad vår sikkerhet. Det er i dag stor forståelse for at vår sikkerhet er avhengig både av størst mulig internasjonal tillit og en viss militær kapasitet.

Militærnektere er bare sjelden forsvarsnektere. De aksepterer behovet for et felles vern om sentrale menneskelige og nasjonale fellesverdier i dagens Norge. Grovt sett består deres nekting i at de avviser bruk av militære midler slik de må påregnes anvendt i dagens forsvar. Dette er et forhold samfunnet i større grad må erkjenne og forstå å utnytte. Det bør i større grad være mulig å gi siviltjenesten et innhold som langt på vei støtter opp de samme målsettinger som forsvaret, nemlig forsvar av rettsstaten og forsvar av freden. Disse medlemmer har i noen grad lagt et slikt syn til grunn for sine forslag til utforming av siviltjenesten. Det bør likevel bemerkes at en her begir seg inn på såvidt upløyet mark at den konkrete utforming må skje over noen tid.

6.2.21 Rettsstatens sikkerhet vil ikke svekkes ved en liberalisering

I det foregående har det vært lagt til grunn et svært snevert truselbilde. Disse medlemmer skal ikke her gjøre noe forsøk på å definere det bildet på nytt, men det må pekes på den nye dimensjon som har kommet inn med masseødeleggelsesvåpnene. I dagens situasjon er forsvaret av freden en nødvendig forutsetning for forsvaret av rettsstaten. En har neppe erkjent fullt ut betydningen av dette i den forsvarspolitiske tenkning. Etter disse medlemmenes oppfatning bør dette forhold åpne for en mer reflektert forsvarspolitisk bruk også av militærnektternes arbeidskraft.

Fraksjonens konklusjon så langt blir følgende: Det er ytterst lite trolig at en liberalisering av fritakskriteriene vil innvirke nevneverdig på militærnektertallet. Dernest kan det hevdes at selv en nokså betydelig økning i nektertallet ikke bør få som nødvendig følge at vår militære slagkraft svekkes. Dette skyldes bl. a. at avansert teknologi kan erstatte personell i noen grad. For det tredje, en reduksjon i vår militære slagkraft bør ikke nødvendigvis svekke vår sikkerhet. Det er ikke utelukket at svekket militær slagkraft helt eller delvis kan kompenseres av utenrikspolitiske eller handelspolitiske tiltak.

Selv om denne analysen er både kortfattet og generell, mener disse medlemmer å ha holdepunkt for å hevde at en liberalisering av fritakskriteriene neppe vil medføre noen fare for at rettsstatens sikkerhet svekkes. Følgelig blir det en plikt å bidra til at en slik liberalisering finner sted. Det neste problemet blir da å finne mest mulig fornuftige nye grenser.

6.2.22 Andre løsninger på statens sikkerhetsproblemer

Det følger av medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabels argumentasjon foran at de tar avstand fra en oppfatning som går ut på at forsvarspolitikken og forsvarets behov betraktes som faste og urokkelige punkter i vårt samfunn. Militærnektertallet skal ikke til enhver tid justeres i pakt med det militære forsvars ønsker. Disse medlemmene er enige i at militærnekterspørsmålet må sees i lys av rettstatens behov for sikkerhet. På den annen side finnes det ingen entydig formel for hvordan denne sikkerhet skal ivaretas. En må anta at det finnes flere noenlunde likeverdige løsninger på statens sikkerhetsproblemer. Det bør derfor søkes å finne fram til løsninger som best mulig ivaretar hensynet til de grunnleggende menneskelige rettigheter. Militærnekterfenomenet må i første rekke betraktes som en misnøye med visse deler av statens politikk. Det vil være i tråd med demokratiske tradisjoner å rette søkelyset mot misnøyens årsak – ikke dens ytre manifestasjon.

Det er erkjent at militærnekting er et problem og et dilemma. Sett i et noe annet perspektiv er imidlertid militærnekting et uttrykk for en levende meningsbrytning om sentrale moralske og politiske spørsmål. Sett i et slikt perspektiv blir militærnekting vel så mye et demokratisk varemerke som et problem. Det må være en viktig oppgave å kanalisere denne debatten inn i et mest mulig fruktbart spor.

6.2.23 Den alvorlige overbevisning – vanskelig å fastslå

Disse medlemmer har i punktene 6.2.5 til 6.2.14 drøftet mer prinsipielt hva som kjennetegner en alvorlig overbevisning. De pekte bl. a. på at en alvorlig overbevisning kan grunngis religiøst, etisk eller politisk – eller med argumenter fra flere av disse feltene. De pekte på at overbevisningen kunne munne ut i et absolutt eller situasjonsbetinget standpunkt, videre at holdningen kunne være følelsesmessig eller fornuftsmessig preget, og at den kunne ha utspring i regeletikk eller konsekvensetikk. Som et positivt kjennetegn konkluderte de med at en alvorlig overbevisning måtte innebære at personen relativt sterkt identifiserte seg med standpunktet og at standpunktet måtte være knyttet til sentrale etiske verdier hos vedkommende.

En prinsipiell drøfting av hva som kjennetegner en alvorlig overbevisning, vil også et stykke på vei kunne antyde praktiske indikatorer eller kriterier. Likevel er dette rent praktiske spørsmål forbundet med betydelig usikkerhet.

Domstolene har gjort få forsøk på å presisere begrepet «alvorlig overbevisning» eller å antyde konkrete «målestokker». En slik tilbakeholdenhet er forståelig. Å slutte fra ytre adferd (språkhandlinger og annen atferd) til en indre virkelighet («alvorlig overbevisning») kan være en vanskelig oppgave.

Som nevnt i pkt. 4.3.2.3 påligger i dag bevisbyrden påtalemakten for at en militærnekter ikke oppfyller lovens krav. Dette må selvfølgelig også være tilfelle i framtiden.

De fleste militærnektersøknader som i dag blir avslått administrativt eller rettslig, blir avslått med henvisning til at søkeren ikke har det forholdsvis absolutte standpunkt som loven i dag krever. Langt færre søknader blir avslått fordi søkeren ikke har en «alvorlig overbevisning».

Det sier seg selv at en må vise betydelig varsomhet med å fradømme en person en alvorlig overbevisning. Likevel vil en på basis av flere sammenfallende indikatorer kunne slutte at det i det aktuelle tilfelle ikke foreligger en slik overbevisning.

6.2.24 Muntlig og skriftlig framstilling – de bakenforliggende holdninger

Grunnmateriale for samfunnets vurdering av militærnekterens overbevisning vil være et skriftlig eller muntlig utsagn som er ment å uttrykke nekterens forhold til det å utføre militær verneplikt. Kjernen i utsagnet vil da gjerne være av den typen: Det strider mot min overbevisning/samvittighet å utføre militærtjenesten, jeg nekter å gjøre militærtjeneste, det kristne kjærlighetsbud forbyr meg å utføre den militære verneplikt osv.

Slike utsagn er språkhandlinger som i seg selv ikke kvalifiserer for fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner. B a k disse språkhandlinger må det være en holdning – eller en norm – som militærnekteren opplever det som viktig å etterleve.

En alvorlig overbevisning må her forståes som en overbevisning av en viss styrke som er knyttet til alvorlige spørsmål. Alvorlige spørsmål er først og fremst spørsmål knyttet til grunnleggende menneskelige verdier. Militærtjenesten er kjennetegnet ved at den på en særlig dramatisk måte berører en rekke slike spørsmål. Som påpekt nedenfor er det mest iøynefallende av disse spørsmålet om i hvilken grad og i hvilke situasjoner voldsbruk kan rettferdiggjøres. Grunnleggende er likeledes spørsmålet om virkningen av omfattende forberedelse til organisert militær voldsbruk på mellom-menneskelige forhold (våpenkappløpet, militariseringen av verdenssamfunnet, forholdet til den tredje verden, arbeidet for en ny økonomisk verdensorden osv.) Karakteristisk er det at den vernepliktige er plassert i et pliktforhold – han kan ikke unnlate å handle. Handlingen inngår som del av et ordresystem. Disse og andre spørsmål blir drøftet nedenfor.

6.2.25 Alvorlige spørsmål

En alvorlig overbevisning er altså knyttet til en eller flere normer som det er avgjørende å etterleve for militærnekteren. En alvorlig overbevisning slik vi bruker ordet her, skiller seg fra en mer ordinær og triviell «menig» ved at den gjelder sentrale normer for vedkommende og at han opplever det som avgjørende viktig å etterleve sin overbevisning. Alvorlige spørsmål blir til dels kulturelt bestemt, gjennom den menings- og forståingsramme som ligger i en bestemt kulturtradisjon.

6.2.26 Stabilitet i den alvorlige overbevisning

En alvorlig overbevisning må forutsettes å ha en viss stabilitet. Selv om ens normer (av relativt grunnleggende karakter) har høy grad av stabilitet kan imidlertid ens konkrete standpunkt i en gitt historisk situasjon endre seg. Som nevnt fattes et etisk standpunkt ved at ens normer gjennom en situasjonsanalyse blir anvendt på en situasjon. Standpunktet bygger således både på verdier og på en forståing av faktiske sammenhenger i verden. Ny kunnskap om faktiske sammenhenger kan føre til at en inntar et annet standpunkt enn før, uten at de mer grunnleggende verdier/normer har endret seg. Derimot kan og vil gjerne mer avledede normer endre seg ved ny forståing av faktiske sammenhenger i verden. På denne måten påvirker de deskriptive premisser (forståelsen av empiriske sammenhenger) ens verdisystem eller ens etiske og politiske personlighet.

Riktignok vil en kunne finne normer som er «tidløse», dvs. de foreskriver et handlingsmønster som er upåvirket av tid og rom, uavhengig av situasjon. I debatten om situasjonsbetinget nekting kan en ofte få inntrykk av at slike «tidløse» normer skulle resultere i en mer alvorlig overbevisning enn andre normer. En slik påstand er ikke holdbar. Mer avgjørende i denne sammenheng er det at normen eller normene anvendes konsekvent, dvs. situasjoner som er like i alle relevante aspekter skal behandles i henhold til handlingsnormen. John Rawls synes å ha rett når han hevder at årsaken til at situasjonsbestemt militærnekting ofte diskrimineres, ikke er at denne dype overbevisning er mindre alvorlig og mindre etisk høyverdig, men først og fremst at denne type nektere utfordrer statens autoritet på en annen måte enn pasifistene.

Rawls sier:

> «Å nekte å ta del i alle kriger under alle forhold er et ujordisk (unwordly) syn som nødvendigvis må forbli en sekterisk doktrine. Det utfordrer ikke statens autoritet mer enn prestenes sølibat utfordrer ekteskapets hellighet. Ved å unnta pasifistene fra sine påbud kan staten til og med synes å utvise storsinnethet. Men samvittighetsnekting basert på prinsippene om rettferd mellom folkene slik disse (prinsippene) gjelder for de enkelte konflikter er en annen sak, for en slik nekting er en fornærmelse mot statens pretensjoner, og når den blir sterkt utbredt kan fortsettelsen av en urettferdig krig vise seg å bli umulig.» (John Rawls: «Theory of Justice» s. 382, Oxford Univ. Press 1976):

6.2.27 Hvor lenge må man ha vært overbevist?

Selv om en alvorlig overbevisning må forutsettes å ha en viss stabilitet, kan en ikke kreve at vedkommende har hatt det konkrete standpunkt til mili-

tærtjeneste i en bestemt tid for å kunne fritas. Det ville i praksis være umulig å sette en slik grense. En overbevisning kan framstå på et hvilket som helst tidspunkt (f. eks. som resultat av indre og ytre opplevelser), og det ville derfor ikke være riktig på denne måten å tidbegrense mulighetene for å søke om fritak. Men det sier seg selv at en overbevisning som vedkommende bevislig har hatt i en viss tid taler for at en har å gjøre med en alvorlig overbevisning.

Det motsatte forhold trenger imidlertid ikke nødvendigvis trekke i en annen retning.

Formannsfraksjonen peker på at: «Når det gjelder å måle graden av overbevisning (. . .), bør oppmerksomheten rettes ikke bare mot det individet sier, men også mot det vedkommende gjør. I hvilken utstrekning preger individets holdning dagliglivet?». – Det er rimelig å forvente en viss konsekvens i handlingsmønsteret for å kunne tale om en «alvorlig overbevisning». I praksis vil dette likevel ofte gi bare beskjeden veiledning. Militærtjenesten står som nevnt i en særstilling. Det å trekke slutninger fra f. eks. slagsmål på festlokalet og annen adferd i lokalmiljøet lar seg vanskelig gjøre. Skulle imidlertid en militærnekter ha valgt å arbeide i våpenindustri e.l., vil det vel være grunn til å trekke i tvil hans alvorlige overbevisning når det gjelder militærtjeneste. (Dette forhold har vært berørt i minst to rettsaker, med motsatt utfall. Se Rt. 1954 s. 523 og dom i Nordland Krigsrett av 22. april 1934.)

Å kreve at en militærnekter skal være medlem av en organisasjon eller ha agitert for sitt syn er åpenbart uholdbart. En kan ha en dypt alvorlig overbevisning uten å forsøke å overbevise andre om riktigheten i ens standpunkt. At et menneske har arbeidet aktivt i en militærnekterorganisasjon (f. eks. Folkereisning mot krig eller Kristent Fredslag) vil vel betraktes som en positiv indikasjon på at vedkommende har en alvorlig overbevisning. Men det motsatte trenger selvfølgelig ikke å trekke i en annen retning.

6.2.28 Vilje til å påta seg mertjeneste

Norges Fredsråds Motinnstilling fra 1956, som fikk en viss innflytelse på utformingen av den gjeldende militærnekterlov, antyder følgende praktiske kriterium på overbevisningens styrke:

> «Men kriteriet på alvoret i overbevisningen må ellers først og fremst ligge i viljen til å ta den ekstra tjenestetid overføringen til sivilt arbeid medfører og viljen til å utsette seg for det sosiale press en militærnekter er gjenstand for i vårt samfunn.» (Ot. prp. nr. 42 for 1962–63, s. 7.)

Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel har vurdert om et slikt kriterium ville være ønskelig og tilstrekkelig. I og for seg ville det være en enkel løsning på konflikten mellom den enkeltes overbevisning og samfunnets krav om alminnelig verneplikt. Alle vernepliktige fikk anvisning på et valg. Enten militærtjeneste eller en mer langvarig sivil tjeneste. Prøvingen av alvoret i overbevisningen ville da ligge i at den enkelte var villig til å påta seg den byrden tilleggstjenesten innebar. En forutsetning for at ordningen skulle være akseptabel måtte være at tilleggstjenesten ikke ble så lang at den framsto som urettferdig overfor den gruppe det angår. Etter disse medlemmers oppfatning burde dette ideelt sett ikke være noe problem. På den annen side må man i praksis regne med at rettferdighetskravet lett kan komme i fare. Man må her være klar over at rettferdighetskravet ikke bare har verdi i seg selv, det er en avgjørende forutsetning for at ordningen skal lykkes i praksis. Dersom et flertall av militærnekterne selv finner mertjenesten åpenbart urimelig, har man istedet for å løse problemet lagt grunnen for ny uro omkring spørsmålene. Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel ønsker dessuten å unngå en utvikling hvor tjenestetiden kan bli brukt som reguleringsfaktor for nektertallet, avhengig av svingende militære behov. De er derfor kommet til at man bør beholde ordningen med prøving av søknadene.

6.2.29 Innholdsmessig prøving av søknader om fritak

Det har vært vanlig i norsk rettspraksis å stille visse innholdsmessige krav til militærnekternes søknader.

Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel tror for så vidt at det er nødvendig å opprettholde en slik innholdsmessig prøving, men mener at det ikke er rimelig å trekke så snevne grenser som formannsfraksjonen gjør. Formannsfraksjonen definerer det kvalitative aspekt som: «hvilke handlinger – det å drepe, det å delta i NATO-forsvaret, det å være med på å bruke store ressurser osv. – som volder anfektelser». Etter disse medlemmers oppfatning er dette en noe villedende definisjon. Definisjonen er lite anvendelig overfor nektere som benytter seg av en konsekvensetisk argumentasjon. For disse er som kjent motstanden mot militærtjenesten ikke utelukkende knyttet til det å utføre en bestemt type handlinger, men mer til konsekvensene av deltagelsen i det aktuelle militære system. I dette tilfelle vil en ikke finne fram til kilden for den alvorlige overbevisning ved å dissekere militærtjenesten. Militærnektingen er et resultat av en helhetlig bedømmelse av det militære system.

Disse medlemmer er enige i at ikke et hvert forhold knyttet til militærtjenesten kan benyttes som utgangspunkt for en fritakssøknad. For det første må de handlinger som det eventuelt tas avstand fra være karakteristiske for militærtjenesten og inngå som ett ledd i det militære pliktforhold. Rent perifere fenomener kan ikke benyttes. Bruker søkeren en mer systemorientert betraktningsmåte må en kunne stille tilsvarende krav: begrunnelsen må ta utgangspunkt i sentrale trekk ved militærtjenesten

og det militære system. Erfaringen viser at argumentasjonstypene skifter noe over tid. Disse medlemmer kan ikke ha full oversikt over de søknadstyper som vil komme i framtiden. Begrenser man seg til de kjente søknader, kan det likevel slås fast at praktisk talt alle søknader kan sees som forsøk på å ta stilling til det mest iøyenfallende problem knyttet til verneplikten, voldsaspektet ved militærapparatet. På et vis har derfor medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel samme utgangspunkt som formannsfraksjonen. I motsetning til denne fraksjonen vil imidlertid disse medlemmer frigjøre voldsaspektet noe fra den enkeltes bruk av vold, og se mer på militærapparatet som sådan.

6.2.30 Også situasjonsbetingede nektere bør fritas

Formannsfraksjonen hevder at bare pasifisten fyller de innholdsmessige krav som bør settes for godkjenning av søknadene. Dette begrunnes med at pasifistenes syn av en kvalitativt annen type enn de øvrige nektere. Hvis en med dette mener at pasifistene anfører andre argumenter for sin nekting enn de øvrige nektere, så er vel det riktig et stykke på vei. Hvis en derimot mener at pasifistene er mer «verdig» type nektere enn de øvrige, kan medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel ikke følge formannsfraksjonen. Disse medlemmene er heller ikke i stand til å se at konsekvensene for forsvaret skulle bli så mye mer omfattende ved å frita «ikke-pasifistiske» nektere. Hverken når det gjelder overbevisningens styrke eller begrunnelsestypen er disse medlemmer i stand til å se noe «kvalitativt» skille mellom pasifister og andre nektere, som skulle gjøre det rimelig å frita denne ene gruppen, men ikke den andre.

Kjernen til militærnekterproblemet er en etisk konflikt knyttet til voldsanvendelse. Dette er en konflikt som opptar pasifister, situasjonsbetingede nektere og selvsagt også svært mange ungdommer som velger å utføre militærtjeneste. Det militærnekterne har felles og som skiller dem fra den andre gruppen ungdom er at de finner det uforenlig med kravet til moralsk integritet å utføre den militærtjeneste de er innkalt til.

6.2.31 Uheldige sider ved begrepet situasjonsbetinget nekter

Begrepet «situasjonsbetinget nekter» er egnet til å gi villedende assosiasjoner. Det kan ligge en antydning i begrepet om at det er tilfeldigheter eller politiske opportunitetshensyn som er avgjørende for når nekteren ønsker å utføre militærtjeneste. Som nevnt under drøftingen av hvilke krav man må stille til overbevisningens styrke må en forlange av en alvorlig overbevisning at normen anvendes konsekvent, dvs. en hver situasjon som er lik den aktuelle situasjon, i alle relevante aspekter, skal behandles i henhold til handlingsnormen. Dernest vil medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel hevde at svært mange av de situasjonsbetingede nekteres argumentasjon med fordel kan forstås i lys av den århundrelange etiske tradisjon som i Europa er knyttet til begrepet «rettferdig krig». Disse medlemmer finner det derfor riktig å foreta en kortfattet drøfting av voldsproblemet og kriteriene for rettferdig voldsanvendelse.

6.2.32 Voldsbegrepet

Voldsbegrepet har i det siste ti-året vært gjort til gjenstand for en nokså omfattende teoretisk debatt. Bakgrunnen for debatten har vært at stadig flere har innsett at det tradisjonelle voldsbegrep i dagens situasjon er for snevert. En tradisjonell oppfatning av vold er at «vold er med hensikt å forvolde en annen person fysisk skade». Det er ikke mulig her å ta opp noen fullstendig analyse av voldsbegrepet. Disse medlemmer tror imidlertid at det kan være av en viss betydning for den videre diskusjon å peke på noen av de innvendinger som har kommet mot den tradisjonelle forståelse av voldsbegrepet.

Begrepet «strukturell vold» anvendes ofte i politisk diskusjon. Dette begrepet innebærer en viktig utvidelse av perspektivet. Ved personlig eller direkte vold er det mulig å føre voldsbruken tilbake til bestemte personer. Ved den indirekte eller den strukturelle voldsanvendelse er en slik tilbakeføring ikke særlig meningsfull. Vold er innebygget i selve samfunnsstrukturen. Begrepet strukturell vold illustrerer at det ikke alltid trenger å være en «ond hensikt» bak voldsanvendelse. Svært ofte er det viktigere å betrakte konsekvensene enn hensikten.

Det kan også skilles mellom manifest og latent vold. Det må betraktes som vold å bygge opp maktstrukturer som sannsynliggjør voldsanvendelse på et senere tidspunkt.

Som en siste distinksjon kan vi nevne skillet mellom fysisk og psykologisk vold. Den utvidelse av voldsbegrepet som har funnet sted i de senere år, har utvilsomt hatt stor betydning også for den etiske vurdering av voldsproblemet. Det militære maktapparat kan utvilsomt også sies å ha strukturelle voldsfunksjoner. Den internasjonale kapprustning kan sees som et bidrag til å øke den latente vold osv.

Et problem som er forbundet med en for sterk utvidelse av voldsbegrepet er at det reiser seg avgrensningsproblemer overfor andre samfunnsfenomener. Dette problem bør likevel ikke forhindre at den nyvunne erkjennelse av voldsproblemets omfang kommer til anvendelse.

6.2.33 Vold må alltid rettferdiggjøres

I et demokrati kan bruk av voldsmidler aldri bli selvfølgelig og ukomplisert. Det militære maktapparat har «unntakskarakter» og står på mange måter i en samfunnsmessig særstilling. En søker i størst mulig grad å legge det sivile samfunns normer til grunn for oppbyggingen av den militære or-

ganisasjon, men en må erkjenne at «krigens krav» kan gjøre det nødvendig å sette disse normer ut av kraft både i fredstid og krigstid. Retten til å nekte militærtjeneste kan etter disse medlemmers skjønn ikke fullt ut forstås hvis en ikke erkjenner det militære maktapparats spesielle samfunnsmessige stilling.

Krigens og det militære maktapparats unntakskarakter kommer særlig dramatisk til syne i anvendelsen av voldsmidler. En handling som i det sivile liv betegnes som overlagt drap, kan i en krigssituasjon oppfattes som en patriotisk og rettferdig handling. Dette «etiske dilemma» har opptatt tenkende mennesker i århundrer. Det er vanskelig å se at det er funnet noen fullt ut tilfredsstillende løsning.

Det er grunn til å understreke at voldsbruk alltid må rettferdiggjøres. I enkelte totalitære samfunn har volden blitt betraktet som en verdi i seg selv. Dette er et syn som blir avvist av alle demokratiske krefter i dagens Norge. Vold er et onde. Skal vold forsvares må den tjene et rettferdig formål. Overført på vårt problem, militærtjenesten, betyr det at det militære maktapparat og verneplikten må sees i sammenheng med at Stortinget mener å se en potensiell trusel mot sentrale menneskelige samfunnsmessige verdier fra nasjoner eller organiserte grupper utenfor landets grenser. For å forsvare disse verdier finner en det nødvendig å planlegge bruk av voldsmidler.

Bruk av voldsmidler betyr at en er villig til å bryte det sivile samfunns mest grunnleggende norm – respekten for menneskelivet og for den menneskelige integritet. Dette er etter disse medlemmers mening kjernen i den mest sentrale og særegne etiske konflikt knyttet til militærtjenesten.

6.2.34 Offensiv og defensiv bruk av militærapparatet

Etter formannsfraksjonens syn er det i seg selv uten betydning for bedømmelsen av nekterens søknad hvorvidt forsvaret brukes offensivt eller defensivt. Dette er etter disse medlemmers skjønn en uttalelse som kan misforståes. Hvis en med «offensivt» her mener at militære styrker skal brukes til angrepskrig hvor formålet er å utvide landets territorium eller få kontroll ver økonomiske verdier på en annen stats territorium, så går en utover de forutsetninger som må antas å ligge til grunn for deltagelse i det norske forsvar. En rekke amerikanske militærnektere synes utvilsomt det var et klart etisk skille mellom å delta i Vietnam-krigen og å forsvare hjemlandet mot et eventuelt angrep fra et fiendtligsinnet land. Formannsfraksjonens manglende skille mellom «offensiv» og «defensiv» anvendelse av militære midler er på mange måter illustrerende for dagens situasjon. Det ligger åpenbart visse rettferdsbetraktninger til grunn for opprettelsen og anvendelsen av norske militære styrker. Norge har således undertegnet en rekke folkerettslige konvensjoner som regulerer både krigens mål og midler. De folkerettslige konvensjoner utgjør imidlertid ikke et fullt utbygget sett av etiske regler for rettferdiggjøring av voldsbruk. Nøyaktig i hvilke situasjoner og under hvilke forhold en vil ta i bruk militære maktmidler er derfor temmelig usikkert. Det praktiske resultat for den vernepliktige som avtjener sin militærtjeneste blir derfor at han gir et «åpent tilsagn» til bruk av militære midler – en gir sin tilslutning til bruk av militære midler i de situasjoner våre myndigheter finner det nødvendig og hensiktsmessig i de kommende årtier. Til grunn for et slikt syn ligger en antagelse om at de militære midler jevnt over er nødvendige og hensiktsmessige midler for å regulere forholdet mellom stater i vår del av verden.

Tradisjonelle pasifister vil ta definitivt avstand fra et slikt syn. De vil hevde at bruk av vold (i militær sammenheng) aldri kan rettferdiggjøres. For disse medlemmers diskusjon av fritakskriteriene er denne gruppen uinteressant.

6.2.35 Begrepet «rettferdig krig»

Som nevnt tidligere i dette kapitlet kan en med fordel forstå en rekke av de militærnektere som i rettspraksis har vært betegnet som «situasjonsbetingede nektere» som «rettferdsnektere». Disse avviser ikke prinsipielt en hver form for militær maktbruk, men de vil hevde at det må stilles særlige strenge vilkår for å kunne forsvare voldsanvendelse. Et slikt grunnlag har en etter deres syn ikke i Norge i dag. For å lette forståelsen av disse nekteres argumentasjon vil medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel ta i bruk den etiske modell som ligger til grunn for begrepet «rettferdig krig». Som nevnt knytter det seg en århundrelang etisk tradisjon til dette begrepet. Denne modell benyttes sjelden av nekterne selv. Begrepet har også kommet i miskreditt bl. a. som en følge av utviklingen av masseødeleggelsesvåpen. Ikke desto mindre mener vi at begrepet er et nyttig analytisk hjelpemiddel.

Et første krav til krigens og voldsanvendelsen er at det må tjene et rettferdig formål. Dette kravet får til følge at militære styrker bare kan anvendes når grunnleggende menneskelige rettigheter står på spill. Formålet med voldsanvendelsen må alltid være å skape en mer rettferdig verden med større respekt for grunnleggende menneskelige rettigheter enn hva en antar en ville ha uten bruk av disse midler. I disse vurderinger må selvsagt også hensynet til fienden og hans rettigheter trekkes inn.

Voldsbruk må alltid være siste utvei. Før en tyr til militær maktbruk må alle politiske og ikkevoldelige metoder vurderes og om mulig prøves. Et tredje krav er at dersom voldsmidler tas i bruk som en siste utvei, må det være et rimelig forhold mellom de goder som søker oppnådd og den skade og de lidelser som voldsbruken påfører partene. De tre ovenstående prinsipper søker å fastlegge når voldsanvendelse kan anses rettferdig (jus ad bellum). I

tillegg til disse prinsipper finnes det som kjent etiske regler som til dels er nedfelt i folkeretten for rettferdig anvendelse av voldsmidler i krig (jus in bello). Disse regler søker å beskytte sivilbefolkningen mot krigens herjinger, gi vern til krigsfanger og forhindre bruk av kampmidler som påfører unødige lidelser.

Disse medlemmer har allerede nevnt at en rekke situasjonsbetingede nektere kan forståes som «rettferdsnektere». Deres argumentasjon mot militærtjenesten faller svært ofte i tråd med den etiske tradisjon som er skissert. Det blir ofte antydet – og slik kan en også lese formannsfraksjonen – at denne type nektere utelukkende er uenig i et politisk forhold. Uenigheten er av samme type som å nekte å betale skatt o.l. Etter disse medlemmers oppfatning er dette en misforståelse. Uenigheten er i dette tilfellet ikke en tilfeldig uenighet i politiske mål eller midler, det er en uenighet hvor voldsproblematikken står i sentrum. Men siden voldsbruken bare kan rettferdiggjøres gjennom sine konsekvenser, må nødvendigvis en situasjonsbetinget nekting ta stilling til om selve rettferdsgrunnlaget for voldsanvendelsen er tilstede. Poenget er m.a.o. ikke at nekteren tar avstand fra statens politiske mål, men at han tar avstand fra voldsbruk for å fremme disse mål. Av dette følger at han godt kan være enig i de politiske mål, men han finner ikke at det ville være i samsvar med prinsippene for rettferdig voldsanvendelse å benytte militære midler for å fremme målene.

6.2.36 «Modifisert pasifisme»

Til grunn for både «rettferdsnekterens» og den militære ledelses standpunkt til bruk av voldsmidler må det forutsettes å ligge en middel-mål analyse. Forskjellen i de to standpunkter ligger ikke utelukkende i situasjonsanalysen. Militærnekteren vil i de aller fleste tilfeller også gjøre seg til talsmann for en eller annen form for «modifisert pasifisme». En «modifisert pasifisme» innebærer at en er generelt pessimistisk når det gjelder troen på voldsmidlenes bidrag til «rettferdige løsninger» på samfunnsmessige konflikter. En nekter av denne type vil for det første understreke kravet om at bruk av voldsmidler skal være siste utvei. Det vil muligens være et sterkt medvirkende bidrag til hans nekting av militærtjeneste at det ikke vises noen oppriktig vilje til å arbeide med ikke-voldelige forsvarsløsninger for om mulig å gjøre det norske forsvar mindre voldspreget.

Tradisjonelle pasifister og situasjonsbetingede nektere deler en grunnleggende mistillit til vold og voldsmidler. Den første gruppen vil hevde at bruk av vold for militære formål aldri kan rettferdiggjøres, den andre gruppen mener at voldsbruk unntaksvis kan være det minste av flere onder. Til grunn for et situasjonsbetinget standpunkt ligger som nevnt en middel-mål analyse. De situasjonsbetingede nektere vil imidlertid i likhet med de tradisjonelle pasifister betone usikkerheten forbundet med en slik middel-mål analyse hvor voldsmidler inngår som en komponent. Riktig nok på noe forskjellige premisser kan vi finne en slik skepsis hos så forskjellige tenkere som f. eks. Tolstoy, Gandhi og Hannah Arendt. Gandhi legger vekt på at menneskets etiske ufullkommenhet tilsier at vi må avstå fra voldsbruk – vold er bare et egnet instrument for den allvitende. Hannah Arendt poengterer uforutsigbarheten som er knyttet til menneskelige handlinger i sin alminnelighet og til bruken av voldsmidler i særdeleshet.

Et sitat kan illustrere hennes syn:

> «Det grunnleggende element i volden beherskes av middel-mål-kategorien. Anvendt på det menneskelige område har denne kategoriens vesentlige karaktertrekk alltid vært at målet står i fare for å forsvinne bak de midlene som det rettferdiggjør, og som er nødvendig for å nå det. Siden resultatet av en menneskelig handling – til forskjell fra sluttproduktet av en fabrikasjonsprosess – aldri kan forutsies med sikkerhet, har de midlene en tar i bruk for å oppnå politiske mål, som oftest større betydning for den fremtidige verden enn de målene en setter seg.» (Hannah Arendt: Vold i vår tid. Cappelen 1971.)

En militærnekter av denne type benekter ikke nødvendigvis at det i visse situasjoner er rimelig å benytte en middel-mål analyse. Han benekter heller ikke at utfallet av en slik analyse kan være at det er overveiende sannsynlig at militær maktbruk i en bestemt situasjon kan være det minste av to onder. Er dette overveiende sannsynlig vil han som et moralsk ansvarlig menneske bidra til at det relativt beste resultat kan nås. Nekteren vil likevel hevde at vi bare unntaksvis kan trekke en slik konklusjon på grunnlag av en middel-mål analyse. En slik analyse er først og fremst anvendbar på noenlunde kortsiktige mål. En nødvergesituasjon vil være et eksempel på en situasjon hvor en må kunne basere seg på en middel-mål analyse. Etter disse medlemmers oppfatning kan det være grunnlag for å hevde at bruk av militære styrker i frigjøringsøyemed f. eks. i Sør-Afrika eller i Norge under siste verdenskrig, er eksempler på bruk av voldsmidler for å oppnå et noenlunde avgrenset mål. Hva syn en enn har på militærvesen og militærpolitikken knytter det seg betydelig større usikkerhet til om deltagelse i våre militære styrker i dag med rimelig sikkerhet kan sies å bidra til å styrke freden og øke friheten.

«Den modifiserte pasifist» finner det uforsvarlig å la tvilen komme volden til gode. Etter hans oppfatning er det mest sannsynlige utfall av voldsbruk økt urettferdighet med mindre ikke det motsatte kan sannsynliggjøres.

6.2.37 Hvilke søknader skal godtas?

Hvor skal en så sette grensene? Hvilke typer søknader skal kunne godkjennes og hvilke typer forkastes? Man har i rettspraksis forsøkt å benytte «pasifisme» og «pasifistisk grunninnstilling» som

grensesteiner. Også disse medlemmer forstår domstolenes behov for klare grenser. Dette behovet må imidlertid sees i sammenheng med de øvrige krav som skal stilles til loven. Erfaringen har vist at begrepene «pasifisme» eller «pasifistisk grunninnstilling» ikke er på langt nær så klare og entydige som en i sin tid kanskje trodde. Disse medlemmer har for sin del ikke kommet fram til et enkelt og samlende begrep som kan å gi et konsentrert uttrykk for de fritaksvilkår de ønsker. Disse medlemmer antar at det også i fortsettelsen vil måtte bli strid om grensene for fritak, men føler seg overbevist om at omfanget av problemene vil bli mindre som en følge av den foreslåtte liberalisering.

Selvsagt er det bare den som har «en alvorlig overbevisning» knyttet til det å gjøre militærtjeneste som bør å fritas. Nå viser både rettspraksis og den foranstående drøfting at kravet til overbevisningens styrke er til forholdsvis liten praktisk hjelp når en skal trekke grenser. Bevisførselen blir derfor som oftest knyttet til søknadens innhold og begrunnelsestype.

Det er antagelig nødvendig å kreve av nekteren at hans motvilje mot å gjøre militærtjeneste kan sees som en rimelig følge av hans syn på voldsproblemet. Nektingen må springe ut av en etisk konflikt knyttet til vold og voldsbruk. Dette krav medfører at det bør gå klart fram av søknaden at det ikke er politiske opportunitetshensyn, personlige velferdsmessige grunner eller tilfeldig vrangvilje som ligger til grunn for søkerens beslutning om å søke fritak. Foranledningen for søknaden er at vedkommende er kalt inn til å avtjene militærtjeneste i Norge. Det må forutsettes at søkeren tar avstand fra vold og voldsbruk slik det blir anvendt eller antas å bli anvendt i dette forsvar.

Han må også forlange at den beskrivelse søkeren gir av det norske forsvar ikke er åpenbart urimelig. Man må stille et visst rimelighetskrav til situasjonsanalysen. Dette innebærer ikke at domstolene skal kunne si seg enig i framstillingen. På den annen side kan en ikke legge til grunn en beskrivelse bygget på fri fantasi. Svært mange nektere vil poengtere at Norge er en integrert del at NATO. En beskrivelse av det norske forsvar blir påvirket av dette. Dette innebærer at bruken av atomvåpen på eller fra norsk jord ikke kan sees som en umulighet.

Militærnekterne vil ofte legge til grunn et vidt voldsbegrep. Det har blitt hevdet at freden i dag er en fortsettelse av krigen med andre midler. Militærnekterne vil se «kald krig», rustningsløp og terrorbalanse som en del av den militære voldsstruktur. De vil også trekke inn den militære bruk av begrensete ressurser – «prioriteringsmordet». En kan si seg enig eller uenig i slike synspunkter, det er ikke dette utvalgs eller domstolenes oppgave å ta stilling. Disse medlemmers poeng er at de forannevnte eksempler kan sies å sære «rimelige» beskrivelser av forsvaret – det er ikke uten enhver mening å hevde slike tanker. Disse medlemmer vil også betrakte en påstand om at det norske forsvar er et «klasseforsvar» må falle innenfor disse romslige grenser, for hva som er rimelig forståelse av virkeligheten.

Derimot vil disse medlemmer være tilbøyelige til å hevde at det ville være urimelig eller meningsløst om noen skulle påstå det norske forsvars primære oppgave i dag og i framtiden er å undertrykke norske arbeidere og bønder.

Det er de voldsfunksjoner og den voldsanvendelse som er knyttet til det norske forsvar og til NATO som er den konkrete foranledning for søknaden om fritak. Det bør etter disse medlemmers oppfatning ikke virke diskvalifiserende på søkeren at han kunne tenke seg muligheten av å benytte voldsmidler i en annen sammenheng uten tilknytning til militærtjenesten i Norge. Det må imidlertid være en klar forutsetning at voldsbruk i disse situasjoner kan oppfattes som eksempler på en klart mere restriktiv bruk av vold enn den nekteren antar ligger til grunn for tjeneste i det norske forsvar.

6.2.38 «Rettferdig krig» – begrep som hjelpemiddel ved avgjørelsen

Hvilke typer søknader faller så innenfor dette krav? Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel har tidligere skissert et par argumentasjonsmodeller som bør kunne gi en viss veiledning. Særlig finner disse medlemmer den tradisjon som ligger til grunn for begrepet «rettferdig krig» som et anvendelig hjelpemiddel. Disse medlemmer skal forsøke å anvende bl.a. denne modellen på noen nektertyper. Disse medlemmer vil delvis benytte materiale fra Høyesterettsdommer etter 1965. (Sitater og argumenter som benyttes fra disse sakene gir ikke nødvendigvis et dekkende uttrykk for hva som var hovedargumentet eller helhetsinntrykket i vedkommende sak.)

6.2.39 Finstadsaken

Skal man bevege seg utover en reservasjonsløs pasifisme kan det være naturlig å ta utgangspunkt i Finstadsaken. Finstad kunne tenke seg å gripe til våpen og å ta liv hvor dette framstod som eneste utvei for å hindre at flere liv gikk tapt. Dette ble godtatt av Høyesteretts flertall, selv om Finstad i den forbindelse uttalte at han kunne tenke seg å delta i organisert våpenbruk, under kommando, samt delta i geriljavirksomhet, opprør og revolusjon. Disse forhold hindret ikke at han var berettiget til fritak, så lenge han opprettholdt det generelle i reservasjonen: Nemlig at aksjonen måtte anses som eneste utvei for å hindre at flere liv gikk tapt enn hva aksjonen som sådan ville forventes å koste. (Jfr. vedlegg 2, pkt. 8.10.) Høyesterett er her inne på et par poenger som ikke bare har rettslig men også etisk betydning. Det første poenget disse medlemmer vil trekke fram er at etiske avgjørelser treffes i ulike typer situasjoner. Disse situasjoner kan atskille seg vesentlig fra hverandre i oversiktlighet: I hvilken grad er det mulig å si at en bestemt type

handlinger fører til bestemte resultater? Situasjonene adskiller seg også i betydelig grad fra hverandre i grad av handlingsfrihet. I visse typer situasjoner står valget bare mellom å handle eller ikke å handle. Selve handlingstypen har en liten eller ingen mulighet for å velge. Rene nødvergesituasjoner er ofte av denne type. Situasjonens oversiktlighet og friheten til å velge handlings-alternativer i en rekke av de historiske eller hypotetiske eksempler som har vært benyttet i militærnektersaker er ofte svært forskjellig fra det hovedspørsmål militærnekteren har tatt standpunkt til: om han kan gjøre den militærtjenesten han er innkalt til uten å komme i konflikt med sin alvorlige overbevisning. Militærtjeneste er et forholdsvis generelt tilsagn til bruk av voldsmidler og en militærnekter lar her tvilen få avgjørende vekt. Bruk av militære midler i frigjøringsøyemed må sees som en forlengelse av denne type argumentasjon. Disse medlemmer er forsåvidt enig med Dahl når han overfor Høyesterett søkte å skille mellom «folkeopprør» og militærtjeneste. Dahl betegnet det militære apparat som instrumentelt og målnøytralt:

«Dette er et redskap som lar seg bruke til ulike formål: slå ned indre opprør, forsvar mot ytre aggresjon, angrep på andre territorier, statskupp osv. Medlemmene i et militærapparat må betrakte ordre som ordre og overlate politiske og moralske vurderinger til dem som nytter apparatet.»

En restriktiv holdning til voldsbruk utelukker altså ikke at en kan tenke seg muligheten av å benytte voldsmidler i forholdsvis veldefinerte situasjoner hvor bruk av vold synes å framstå som eneste handlingsalternativ. I dette tilfelle er det selve situasjonen som skiller seg fra militærtjeneste, ikke omfanget av voldsbruken.

Bruk av vold vil i slike situasjoner som oftest skje spontant og lite organisert. Dette er imidlertid ikke i seg selv noe krav som må stilles til godkjenning av denne type situasjoner.

Det andre poeng i tilknytning til Finstad-saken er at det her vises til situasjoner hvor liv står mot liv. Det må være grunnlag for å hevde at også dette skiller Finstads eksempler fra «militærtjeneste». Liv mot liv problematikken er selvsagt også aktuell i det nasjonale forsvar, men det er sannsynligvis mer karakteriserende for forsvaret å si at her står avveiningen mellom liv på den ene siden og nasjonale og internasjonale fellesinteresser på den annen side. Liv mot liv-konflikten er i etisk forstand «enklere» enn mange av de avveininger som må gjøres ved bruk av militære styrker. Det er også etter vår oppfatning holdepunkt for å hevde at en nekter som utelukkende godtar våpenbruk i liv mot liv-situasjoner har en mer restriktiv holdning til vold og voldsbruk enn den som ligger til grunn for vårt forsvar.

Finstad ble fritatt, og eksemplet bidrar ikke til noen utvidelse av fritaksvilkårene. Finstads argumentasjon bør imidlertid sees i sammenheng med den utvidelse av voldsbegrepet som har funnet sted. Mennesker dør ikke utelukkende av kuler og våpenbruk, men også av sult, terror og undertrykkelse. Frigjøringskriger har vært en kamp for frihet og nasjonal selvstendighet og for menneskeverdige levekår. Det har vært en kamp både mot åpen militær og politisk undertrykkelse og mot den strukturelle vold som ligger i det internasjonale økonomiske og politiske systemet. Som oftest har det vært et opprør hvor opprørerne har følt at de ikke har hatt noe valg, hvor målet har vært konkret og oversiktlig og hvor problematikken i stor grad har vært liv mot liv.

6.2.40 Ulltang- og Giskesakene

Det bør følge av denne argumentasjonen at langt de fleste nektere som har hatt sine saker for Høyesterett i tiden etter 1965 vil fylle de vilkår disse medlemmer ønsker å sette for fritak. De to mest tvilsomme tilfeller er kanskje Ulltang og Giske. Det er usikkert om det er grunnlag for å hevde at Ulltang gjorde seg til talsmann for en restriktiv holdning til bruk av vold.

Ulltang er opptatt av Norges NATO-medlemskap, han er opptatt av at han må stille seg på «undertrykkernes side». «Som sosialist nektar eg ikkje å bera våpen under alle tilhøve. Til dømes meiner eg det er rett av dei undertrykte folka i dei portugisiske koloniane i Afrika å gripa til våpen for å bli fri undertrykkjinga. Men eg kan ikkje, utan å komme i konflikt med min alvorlige overtyding, tenestegjera i eit militærapparat som er integrert i NATO. NATO-landet Portugal driv i dag rein terror og nedslakting av folk i dei portugisiske koloniane i Afrika. NATO-landet USA fører i dag ein brutal krig mot folket i Vietnam. Begge desse maktene fører krig mot rørsler som kjempar for nasjonal frigjering og sosial rettferd. Min solidaritet er på desse rørslene si side. Eg kan difor ikkje gjera teneste i eit militærapparat som NATO, då dette er på undertrykkjarane si side.»

Ulltangs innledende eksempler bringer ingen nye momenter inn i drøftingen. Det kan være nærliggende å tolke Ulltang som «rettferds-nekter». Han hevder at det norske forsvar er delaktig i voldsbruk for urettferdige formål. Ulltangs argumentasjon reiser endel problemer. For det første: Hvor rimelig er Ulltangs beskrivelse av situasjonen? Dersom norske tropper ble brukt til å plyndre afrikanske bønder, ville vel få benekte at det måtte kunne anføres som et avgjørende argument fra militærnektere at de fant en slik bruk av voldelige midler for urettmessig. De måtte kunne hevde at de var villige til å avtjene militærtjeneste når denne misbruk av forsvaret var brakt til opphør. Et slikt syn vil kunne være uttrykk for et mer restriktivt syn på bruk av militære midler enn det som lå til grunn for den rådende forsvarspolitikk. Ingen kan benekte at flere av våre allierte i NATO drev en slik politikk på det

tidspunkt Ulltang nektet. Spørsmålet blir imidlertid i hvilken grad det norske forsvar skal tildeles moralsk og politisk ansvar for de handlinger våre NATO-partnere utfører? Spørsmålet må forbli ubesvart. Det står klart for disse medlemmer at NATO-medlemskapet pålegger Norge et visst ansvar for den militære bruk av midler som finner sted hos våre allierte. Men det er usikkert hvor stor vekt som skal legges på dette forhold. Sett på avstand er det kanskje ikke urimelig å hevde at både den portugisiske kolonipolitikk og krigen i Vietnam representerte en så omfattende og klare misbruk av militære midler at det for en militærnekter kunne få avgjørende betydning for en helhetsvurdering av det norske forsvar.

Et annet problem knyttet til Ulltangs søknad er at det er noe uklart i hvilken grad nekteren er opptatt av voldsproblemet generelt. I hvilken grad er nektelsen utelukkende knyttet til formålene – ikke til voldsbruken? Formålene har betydning for voldsbrukens rettferdsgrunnlag. Det gir en viss mening å rangere visse formål etisk. Det er enklere å forsvare bruk av militære midler når liv eller frihet står på spill enn for å forsvare økonomiske interesser eller territorium. En slik rangering vil kunne oppnå en nokså bred støtte. Betydelig mer tvilsomt – og neppe holdbart i vår sammenheng – blir det dersom en hevder at det er mer «rettferdig» å forsvare sosialismen i et framtidig Norge eller i et annet land enn å forsvare det nåværende styresett. Et slikt syn kan ikke tolkes som en mer restriktiv holdning til voldsbruk. Det er mer preget av hva man kan kalle politiske opportunitetshensyn. Det går ikke klart fram av rettsreferatene om det var slike hensyn eller en restriktiv holdning til strukturell og direkte vold som var bakgrunnen for Ulltangs søknad.

6.2.41 Våpentypenektere

«Våpentypenekterne» bør det bære forholdsvis enkelt å plassere inn i dette skjemaet. Nektere som begrunner sitt standpunkt med å vise til de planer for bruk av atomvåpen som finnes i NATO bør fritas selv om han gir uttrykk for at han kunne tjenestegjøre i et konvensjonelt forsvar. Det samme må gjelde for en nekter som begrunner sin nekting mot bruk av eksempelvis ikke-diskriminerende våpen som «klasebomber» eller folkerettsstridige våpentyper. Forutsetningen er selvsagt at det er rimelig å hevde at slike våpen vil bli benyttet i det norske forsvar og i NATO.

Militærvesenet legger i internasjonal sammenheng beslag på enorme ressurser. Forsvaret kan følgelig tillegges strukturelle voldsfunksjoner. Dette pekes det på i en rekke fritakssøknader. Disse medlemmer aksepterer et utvidet voldsbegrep. Det bør imidlertid være en rimelig sammenheng mellom synet på strukturell vold og direkte personlig vold.

Det bør kunne tale til nekterens fordel at han inntar en restriktiv holdning til utbytting og miljøødeleggelser, men en slik holdning må ikke ledsages av en mer reservasjonsløs aksept av direkte og personlig voldsbruk. Når man ikke bør godta fritakssøknader som legger ensidig vekt på de strukturelle voldsfunksjoner alene har dette sammenheng med at det på dette punkt er vanskelig å se at militærvesenet skiller seg prinsipielt fra andre samfunnsinstitusjoner. Riktignok kan det pekes på det militære pliktforhold, men dette er neppe tilstrekkelig til å skille. Noe stort praktisk problem skulle det likevel ikke medføre. I de aller fleste tilfeller har en grunn til å anta at det e r en naturlig sammenheng mellom en restriktiv holdning til direkte voldsbruk og en motstand mot strukturelle voldsfunksjoner.

6.2.42 Hokstadsaken

Det er selvsagt ikke mulig å ta stilling til voldsproblemet uten å trekke inn forhold som sannsynliggjør voldsanvendelse i framtiden. En må anta at krigens årsaker ofte er å finne i generelle politiske forhold som ikke har noen direkte forbindelse med forsvaret. Fra militærnektere vil det imidlertid bli hevdet at våpenkappløpet – hvor de vil hevde at både Norge og NATO spiller en aktiv rolle – i seg selv er en trusel for freden. Både det kvantitative og ikke minst det kvalitative våpenkappløp bidrar til å skape en mer usikker verden. Slike synspunkter har tilslutning også utover militærnekternes rekker. Det ble f. eks. understreket av FN's spesialseksjon om nedrustning i 1978. Rustningskappløpet er et sentralt trekk ved dagens militærvesen. Etter disse medlemmers skjønn må dette få til følge at en nekter som hevder at han først og fremst nekter militærtjeneste p.g.a. sin motvilje mot våpenkappløpet må fritas. Dette må gjelde selv om han hevder at han er villig til å tjenestegjøre i en annen type forsvar. Forutsetningen er selvsagt at militærnekteren oppfatter den alternative forsvarsmodellen som et bidrag til nedrustning.

Hokstads sak er det klareste eksempel til nå på en «våpentypenekter». Hokstad sier i lagmannsretten at det ikke vil medføre noen forandring i hans standpunkt om Norge går ut av NATO. Men han tilføyer at hvis de norske myndigheter hadde tatt et klart og utvetydig standpunkt mot atomvåpen og hvis deres holdning til NATO og de fattige land blir annerledes, da kan situasjonen bli en annen. Han kunne følgelig tenke seg å delta i forsvaret av vårt land, men han tror ikke at en slik utvikling er mulig.

Høyesterett antok i Hokstad-saken at «formodentlig vil også den gå fri som tar avstand fra en hver form for militærtjeneste under henvisning til at den moderne krig vil slippe løs bruken av atomvåpen og andre masseødeleggelsesmidler». Men Høyesterett tilføyet at dette måtte være et absolutt og reservasjonsløst standpunkt. Dette kan virke temmelig kunstferdig. Kravet om at søkeren skal være «pasifist» og forsøket på å trekke en grense mot «situasjonsbetingede nektere» har etter disse

medlemmers oppfatning forhindret også Høyesterett i å ta et konsekvent standpunkt.

6.2.43 Nektere som er villige til å tjenestegjøre i FN-styrker

I de senere Høyesterettsdommer har det ved et par tilfeller vært reist tvil om nekterens alvorlige overbevisning. Når det gjelder den innholdsmessige siden av søknaden har det imidlertid kommet lite nytt. Søknadene faller innenfor de grenser som er skissert. Disse medlemmer finner ikke grunn til å foreta ytterligere eksemplifisering. Et lite unntak skal likevel gjøres. I en rekke rettsaker har nekteren framholdt at han er villig til å tjenestegjøre i FN-styrker. Bruk av militære maktmidler i FN's regi må kunne sies å være en langt mer restriktiv voldsanvendelse enn ordinær militærtjeneste.

Det er rimelig å hevde at oppgavene har større preg av rettferdighet og at anvendelsesområdet er sterkt begrenset. Dertil kommer at FN-styrkene i dag har mer preg av å være et væpnet politi enn ordinære militærstyrker. Dersom en militærnekter forøvrig tilfredsstiller lovens krav om alvorlig overbevisning, bør han derfor fritas fra militærtjeneste, selv om han sier seg villig til å delta i FN-styrkene.

6.2.44 Oppsummering

Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel slutter seg til den tvil som har kommet til uttrykk bl. a. fra Bispemøtet i 1969 og senere i brev til regjeringen fra Amnesty International i 1973 om hvorvidt vår nåværende militærnekterlov oppfyller de krav en bør stille til en slik lov. En finner det sterkt beklagelig at militærnektere i dag fengsles for sin alvorlige overbevisnings skyld i Norge.

Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel anser det for å være et hovedformål med loven å beskytte den alvorlige overbevisning. En nærliggende angrepsvinkel på fritaksproblemet er derfor å søke å finne fram til kriterier som skiller en alvorlig overbevisning ut fra overbevisninger eller oppfatninger av en mindre alvorlig type.

Det understrekes at søkerens standpunkt må representere noe mer enn en overflatisk og mer tilfeldig uenighet i forsvarspolitikken. Vedkommende må oppleve det som direkte galt å medvirke til det militære forsvar gjennom militærtjenesten. Videre kommer en inn på at en må kunne forlange en viss grad av konsekvens og stabilitet i standpunktet, men forøvrig er resultatet av drøftingen negativ; det er ytterst vanskelig å finne ytre objektive kriterier på at søkeren har en alvorlig overbevisning. Et viktig resultat av medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabels drøfting av spørsmålet om etisk alvor er imidlertid at en kommer fram til at det er direkte feilaktig å sette et skille m.h.t. etisk alvor mellom situasjonsbetingede standpunkter og andre typer standpunkter. Om søkerens standpunkt er religiøst, etisk eller politisk begrunnet kan heller ikke sees å ha betydning for det etiske alvor. Alvoret i overbevisningen kommer først og fremst til syne i søkerens identifikasjon med standpunktet. For den rettslige bedømmelse er det sterkt begrenset hvilken veiledning en kan få ved å vurdere det subjektive alvor hos søkeren. En kan heller ikke se at argumentasjonstypen kan være til nevneverdig hjelp. Etter medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabels oppfatning er det imidlertid ikke tilstrekkelig at søkeren har en subjektiv alvorlig overbevisning. Overbevisningen må være knyttet til «en alvorlig etisk problemstilling».

Den helt dominerende etiske problemstilling knyttet til militærtjenesten er spørsmålet om rettferdig voldsanvendelse. Det bør gå fram av militærnekterens søknad at det først og fremst er problemstillinger som er avledet av denne etiske konflikt som ligger til grunn for ønsket om å bli fritatt for militærtjeneste.

Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel har forsøksvis betegnet de fleste situasjonsbetingede nektere som «rettferdsnektere» og «modifiserte pasifister». Med det mener en å peke på at det nettopp er etiske overveielser knyttet til rettferdig voldsanvendelse som står i sentrum i deres søknader. Søkere av denne type er også karakterisert ved en klart restriktiv holdning til voldsbruk. Voldsanvendelse kan bare unntaksvis rettferdiggjøres og da i situasjoner som på en rekke vesentlige punkter skiller seg fra det å gjøre militærtjeneste i Norge i dag. Det er også vesentlig å være oppmerksom på at situasjonsbetingete nektere i mange tilfeller benytter seg av et utvidet voldsbegrep. En utvidelse av voldsbegrepet kan by på problemer i forhold til en etisk bedømmelse. På den annen side representerer eksempelvis begrepet «strukturell vold» en såvidt vesentlig utvidelse av vår innsikt i sosiale og politiske spørsmål at begrepet også må få sin plass i denne sammenheng.

Med bakgrunn i den forutgående diskusjon har medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel tatt for seg en del av de senere års Høyesterettsdommer. En har kommet til at i de fleste tilfelle ville søkerne bli frikjent dersom medlemmenes forslag til fritakskriterier hadde vært lagt til grunn. Hele utvalget er enig i at retningslinjene for fritak av overbevisningsgrunner må sees som et resultat av en avveining av individets og samfunnets interesser. For medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel har det vært vesentlig å understreke at dette avveiningsforholdet må sees i lys av at retten til fritak for militærtjeneste er forankret i en demokratisk grunnrett. I tråd med synspunkter som er hevdet av bl. a. Rawls, mener medlemmene at dette bør få til følge at en innsnevring av fritakskriteriene ikke kan begrunnes ut fra generelle samfunnsinteresser, Rawls hevder at en innsnevring av de grunnleggende friheter, som f. eks. samvittighetsfriheten, bare kan rettferdiggjøres med hensynet til friheten selv. Det er derfor viktig for medlemmene å ta stilling til problemstillingen: Vil en liberalise-

ring av militærnekterlovgivningen som grovt sagt vil innebære at også situasjonsbetingede søkere vil få godkjent sine søknader, kunne sies å innebære noen trusel overfor samfunnsmedlemmenes ytre frihet? Vil eksempelvis en slik utvidelse kunne øke faren for krig og okkupasjon. Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel er ikke istand til å se at en liberalisering vil kunne få slike konsekvenser. Det er dermed etter disse medlemmers oppfatning ingen samfunnsinteresser som er tilstrekkelig tungtveiende til at en kan hindre en liberalisering av fritaksvilkårene.

6.2.45 Forslag til lovtekst

De grenser det er gjort rede for i framstillingen foran, er vanskelig å uttrykke kort i en lovtekst. Dette er heller ikke mulig. Både etter loven i dag og etter det forslag som legges fram av utvalgets øvrige medlemmer, er det nødvendig å bygge på andre momenter enn selve lovteksten. Disse medlemmer mener likevel det er et viktig poeng å få bort uttrykket «av noen art» i lovteksten. Dette markerer at det, ut fra de fritakskriterier som er framsatt foran, ikke skal sondres ettersom nektingen er såkalt situasjonsbestemt eller ikke. Disse medlemmer vil også foreslå at ordet «militærtjeneste» erstattes med «tjeneste i det militære forsvar». Dette markerer det som i og for seg er tilfelle også i dag, nemlig at det er den formelle tilknytning til militærforsvaret, ikke tjenestens konkrete innhold, som er avgjørende.

Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel foreslår derfor følgende utforming av militærnekterlovens § 1.

«Er det grunn til å gå ut fra at en vernepliktig ikke kan gjøre tjeneste i det militære forsvar uten å komme i konflikt med sin alvorlige overbevisning, fritas han for slik tjeneste av vedkommende departement eller ved dom i samsvar med reglene i denne lov.

Som vernepliktig regnes etter denne lov også utskrivingspliktig og heimevernspliktige.»

6.3 BEHANDLINGSMÅTEN FOR FRITAKSSØKNADER

6.3.1 Innledning

Under pkt. 4.3 er det gjort rede for de tidligere og den någjeldende ordning av behandlingsprosedyren for fritakssøknader. Utvalget skal i det følgende vurdere det gjeldende system nærmere.

6.3.2 Utvalgets vurderinger av den någjeldende ordning

6.3.2.1

En innvending mot det nåværende system er at det kan være meget tidkrevende. Sakene kan for det første bli liggende lenge hos politiet før de blir oversendt til departementet. Dersom en sak bringes inn for domstolene, tar dette erfaringsmessig lang tid, særlig hvis den skal passere to eller tre instanser. Det kan derfor ta flere år før en sak er endelig avgjort, gjennomsnittlig saksbehandlingstid er likevel 5–6 måneder.

Den lange behandlingstiden er uheldig både for den vernepliktige selv og for det offentlige. Man har for det første usikkerheten før vedkommendes tjenesteplikt er endelig fastslått. Dessuten vil han ha blitt vesentlig eldre enn de aller fleste som avtjener førstegangstjeneste. Den tjenestepliktige vil oftest være etablert i arbeidslivet og ha stiftet familie. Et avbrudd for å avtjene siviltjeneste eller militærtjeneste vil føles som en større byrde jo eldre og mer etablert man er blitt. For de sivile tjenestepliktige forsterkes dette ved den lange tid det tar før man innkalles til avtjening av siviltjenesten etter at tjenestepliktforholdet er fastslått.

6.3.2.3

I brev datert 15. mars 1974 til Justisdepartementet har Politiembetsmennenes landsforening uttalt følgende om politiets deltakelse i militærnektersakene:

«I lov om fritaking for militærtjeneste § 2, er politiet pålagt den administrative tilrettelegging av de såkalt militærnektersakene.

Som kjent står politiet i dag overfor et alvorlig problem med hensyn til personellsituasjonen, hvilket medfører at man ikke på tilfredsstillende måte kan møte de politimessige oppgaver som i den senere tid har øket i betydelig omfang, en utvikling som må forventes å fortsette i årene framover. Som en følge av dette forhold kan det mellom annet pekes på at Riksadvokaten ved flere anledninger har funnet det nødvendig å be politi og påtalemyndighet om å prioritere sine oppgaver.

Som fremholdt ved forskjellige anledninger inneholder lovverket en mengde forskjellige lover som pålegger politiet plikter og oppgaver, og i stor utstrekning oppgaver som ligger fjernt fra de egentlige politigjøremål.

Ut fra ovennevnte situasjon må blandt annet politiets befatning med militærnektersakene sees. På grunn av sin karakter er militærnektersakene en arbeidsmessig sett stor og tidkrevende belastning for politiet med adskillig etterforskning, rapportskriving og dokumentlesing samt gjennomgåelse av omfattende litteratur.

Ved justisdepartementets rundskriv av 23. juni 1966 pkt. B er politiets embetsmenn under hovedforhandlingen pålagt å føre militærnektersakene som statens prosessfullmektig.

Som mellom annet påpekt ovenfor er militærnektersakene, på grunn av sin karakter, meget tidkrevende med forberedelser til hovedforhandlinger, og som regel mer tidkrevende enn øvrige saker som føres i retten.

Hovedforhandlingen ved disse sakene tar også ofte lengere tid enn de øvrige saker som føres for retten på grunn av den påpekte særegne karakter som preger disse sakene. Saksøkte er vanligvis meget engasjert ut fra sin overbevisning, hvilket medfører omfattende utredninger. Med den spesielle jus omkring begrepet situasjonsbetingelse, er det gjerne nødvendig med inngående eksaminasjon og tilsvarende vanskelig for rettens administrator å begrense saksøktes utredninger. Under hovedforhandlinger møter saksøkte med prosessfullmektig

som ofte har samme syn på militærnektersaker som saksøkte, og som kanskje ikke er jurist. Dette er ikke egnet til å gjøre hovedforhandlingen enklere.

Som det skulle fremgå fører dette til at vesentlig arbeidstid medgår for politiets embetsmenn på bekostning av politimessige og påtalemessige ansvarsoppgaver.

Politiembetsmennenes behandling av militærnektersaker har dessuten andre aspekter som vel må tillegges enda større vekt enn tidligere. Selv om behandlingen av militærnektersakene er klart juridisk, gjøres det gjeldende sterkt politisk pregede eller etiske betraktninger i sakene.

For politiet er det særlig betenkelig å spille en viktig rolle i denne type saker. Politiet er i sin samfunnsmessige funksjon tillagt oppgaver som ikke sparer det for konfrontasjoner og belastninger. Det vil man heller ikke be seg fritatt for dersom disse byrder har sammenheng med politiets egentlige gjøremål. Det er imidlertid grunn til å være våken overfor unødige belastninger og risiko for utvikling av skepsis til politiet, særlig når det gjelder spørsmål om ideologi, holdninger og samvittighet.

Fra politiets side synes det å være en for lettvindt bruk av etaten når man som ledd i påtaleapparatet skal måtte opptre som statens prosessfullmektiger og derved i egenskap av statsrepresentanter – i større grad enn frittstående advokater ville være – bli identifisert med de besluttende organer. I særlig grad vil man lett her kunne karakteriseres som politiske motstandere.

En uheldig side ved bruk av påtalemyndigheten i denne forbindelse er sammenblandingen – i publikums øyne – med straffesakene. Dette gir seg ikke minst utslag i avisreferat hvor begrepene aktor, frifunnet, dømt osv. går igjen på en måte som klart gir inntrykk av straffeforfølgning av personer med annen mening. Det vil også virke særdeles uheldig at politiembetsmannen i det ene øyeblikk opptrer som statens prosessfullmektig i en slik sak, mens han i det neste øyeblikk må ikle seg rollen som politiembetsmann ved demonstrasjoner i og utenfor rettslokalet, gjerne under selve hovedforhandlingen.

Foreningen vil ikke her ta opp spørsmålet om hensiktsmessighet av prinsippene i gjeldende lov, men begrense sine innvendinger til den administrative og prosessuelle ordning i forbindelse med loven. Vi ber derfor departementet om å ta opp spørsmålet om å frita politiembetsmennene for å være prosessfullmektiger i militærnektersaker og overføre denne oppgaven til andre, eksempelvis privatpraktiserende advokater.

Likeledes ber vi departementet vurdere hvorvidt det anses å være grunnlag for å igangsette et forberedende arbeid for en lovendring som fritar politiet for også den administrative behandling av militærnektersakene.»

Utvalget har forståelse for de synspunkter som er framkommet i brevet fra Politiembetsmennenes Landsforening. Det er likevel ikke mulig å etterkomme dem fullt ut.

Domstolsbehandlingen av fritakssaker er i første rekke valgt for å trygge rettsikkerheten. Rettsikkerhet innebærer i denne sammenheng dels at saksbehandlingsreglene må være bygget opp slik at den som oppfyller kravene til fritak, får sin rett. Rettsikkerhetsproblemet er imidlertid ikke bare et spørsmål om å frita den som oppfyller lovens krav.

Likhets- og rimelighetsbetraktninger tilsier på den annen side at en som klart ikke fyller kravene til fritak, skal utføre sin militærtjeneste. Det kan også av denne grunn være viktig at den vernepliktiges overbevisning blir grundig presentert og prøvet.

Ved siden av hensynet til rettssikkerhet, har man hensynet til en rask behandling av fritakssakene. Ulempene ved en langsom behandling er omtalt ovenfor.

I de saker som havner for domstolene, vil det i mange tilfelle ikke være spesifikt juridiske spørsmål som er det sentrale. En vesentlig del av problemet består i å finne ut hva den vernepliktiges overbevisning går ut på, og om overbevisningen kan ansees tilstrekkelig fast og alvorlig. Slik bevisvurdering forekommer nok også i andre typer saker som fremmes for våre domstoler, men det er dermed ikke sagt at de ordinære domstoler er best egnet til å avgjøre spørsmål av denne art. Det sentrale krav må være at det foretas en umiddelbar bevisføring: den vernepliktige bør selv kunne møte og framlegge sitt syn for det organ som skal stilling til spørsmålet om fritak.

Det relativt beskjedne antallet militærnektersaker som havner for domstolene, medfører at sakene i første instans kan bli spredd blant over hundre herreds- og byretter. Det kan gå år mellom hver gang en slik sak kommer opp for den enkelte herreds- eller byrett. For dommere vil den da by på en rekke uvante og ukjente momenter. De juridiske vurderingene vedrørende betingelsene for fritak er vanskelige og innfløkte, og lovgrunnlaget mangelfullt og uklart. Det kan derfor hevdes at det ville være en fordel om disse sakene ble samlet og behandlet for dommere som relativt hyppig er i kontakt med de spesielle problemstillinger som her reiser seg.

Ved lagmannsretten og for Høyesterett oppstår ikke de samme problemene. Behandlingen for Høyesterett har imidlertid den svakhet at den vernepliktige ikke selv møter og avgir forklaring i retten. Når det dreier seg om et såpass personlig og subjektivt spørsmål som det å komme fram til en persons overbevisning, må dette anses som en betydelig svakhet. Skriftlige erklæringer, utredninger og bevisopptak ved underrettene kan ikke erstatte den umiddelbare bevisføring på en fullt ut tilfredstillende måte.

I tillegg kommer endelig at sakene i stor grad dreier seg om politisk pregede spørsmål, verdiholdninger, eller om en bestemt politisk oppfatning skal kunne lede til fritak fra militærtjenesten. Spørsmål av denne karakter kan oppfattes som en belastning for våre alminnelige domstoler.

Som nevnt er det imidlertid bare en liten del av militærnektersakene som bringes inn for retten. De langt fleste får sin endelige avgjørelse ved Justisdepartementets vedtak. Saksbehandlingen er likevel nokså omstendelig med politiavhør og senere behandling i et sentralt organ.

6.3.3 Utvalgets forslag

Utvalget vil foreslå visse endringer i framgangsmåten ved behandlingen av fritakssøknader.

Som nevnt overfor under 6.3.2, er det flere hensyn som det må legges vekt på ved utformingen av saksbehandlingsregler for fritakssøknader. Den ordning man legger opp til, må ivareta kravene til rettsikkerhet. Den må dessuten være egnet til å vekke alminnelig tillit og gjøre det mulig å ferdigbehandle sakene innen rimelig tid. Disse hensyn, som forøvrig gjør seg gjeldende for de fleste prosessordninger, er tildels motstridende. Hensynet til rettssikkerhet og grundighet vil således lett kollidere med kravet til en rask og effektiv saksbehandling.

Det første trinn vil være å skaffe til veie opplysninger om grunnlaget for en fritakssøknad. Utvalget mener det fortsatt vil være nødvendig å innhente en forklaring fra den som søker fritak for så langt det er råd å få klarlagt alle relevante momenter for den instans som skal treffe avgjørelsen.

Når det gjelder spørsmålet om hvem som skal avhøre søkeren, har Utvalget som nevnt under 6.3.2 forståelse for de innvendinger som politiet har kommet med. Men bortsett fra at disse sakene samlet nok representerer en ikke ubetydelig arbeidsbyrde for politiet, skulle de ikke by på særlig belastning for etaten. Formålet med avhøret er å få fram s ø k e r e n s syn og begrunnelse for å bli fritatt for militærtjenste. Selve avhørssituasjonen skulle derfor ikke skape noen interessekonflikt – særlig hvis politiet og påtalemyndigheten fritas for senere eventuelt å måtte prosedere mot søkerens oppfatning i retten. Utvalget finner det for sin del mindre heldig av flere grunner at noen under saksforberedelse for forvaltningen skal måtte gjøre rede for personlige samvittighetsspørsmål overfor representanter for den myndighet som vil bli hans motpart i en eventuell prosess. At det kan sies å være tilfelle i andre saker politiet foretar avhør i, reduserer ikke den betenkelighet som er nevnt. I de aller fleste andre saker foreligger det allerede mistanke om et rettsbrudd.

Utvalget mener at politiet fortsatt bør ha ansvaret for å forberede fritakssakene og gi sin tilråding. Det har ikke funnet noen annen ordning som samlet sett vil fungere like tilfredsstillende eller bedre. Det er viktig at det første avhøret av militærnekteren kan skje mest mulig direkte og lokalt, og Utvalget ser ingen annen instans enn politiet/lensmannen som i dag kan pålegges en slik oppgave. Politiet har både alminnelig etterforskningserfaring og spesiell erfaring i disse typer saker. Men det er ønskelig at politiet bringes utenfor selve interessekonflikten. Utvalget mener derfor at politiet bør fritas for å opptre som motpart i de saker som føres for herreds- og byrettene. Som det kommer tilbake til senere, foreslår det at denne oppgaven blir overtatt av oppnevnte advokater for herreds- og byrettene.

Når det gjelder videre saksbehandling, har Utvalget diskutert ulike alternativer. Man har bl. a. drøftet tanken om å opprette egne nemnder som regionalt og sentralt skulle avgjøre søknadene. Utvalget har imidlertid kommet til at det hverken er nødvendig eller ønskelig å opprette nye avgjørelsesorganer. Svakheten ved den nåværende ordning – i første rekke tidsmomentet – mener man kan avhjelpes selv om man bygger på det allerede eksisterende system. Den endring Utvalget tenker seg, skulle heller ikke minske rettssikkerheten i saksbehandlingen.

Utvalget har samlet seg om å foreslå at fritakssøknader også i framtiden skal avgjøres administrativt, men med adgang til etterfølgende rettslig behandling. Hovedprinsippene i den någjeldende prosedyre bør etter Utvalgets mening opprettholdes. De foreslåtte endringer dreier seg om justeringer av det eksisterende system.

Man er kommet til at fritakssakene i første omgang bør avgjøres av fylkesmannen. Fylkesmannen har god erfaring med juridiske spørsmål og prøving av både faktum og jus i forskjellige sammenhenger. Fylkesmannskontorene har juridiske saksbehandlere, og etter endringene i fylkesadministrasjonen, vil de forventes å ha kapasitet til dette. I forhold til situasjonen i dag vil en overføring til fylkesmannen bety en ønsket desentralisering. En slik desentralisering vil gjøre det mulig for søkerne å møte personlig under saksbehandlingen i svært mange tilfelle, uten at Utvalget vil gjøre dette til et vilkår. I enkelte fylker vil jo også avstanden til fylkesmannskontoret kunne være urimelig lang. En vesentlig fordel ved dette forslaget vil også være at man har en instans som er i funksjon til enhver tid. Søkeren vil hele tiden ha noen å henvende seg til og behandlingen blir uavhengig av faste møtetider. Dette ville ha kunnet bli et problem ved opprettelsen av egne regionale eller lokale nemnder. Utvalget har derfor valgt å legge sakene til et etablert, vanlig forvaltningsorgan.

Avgjørelser om fritak vil være enkeltvedtak etter forvaltningsloven og denne lovens saksbehandlingsregler vil derfor uten videre få anvendelse. Utvalget viser til lovens regler og bemerker at denne løsningen er vel så hensiktsmessig som å fastsette særlige saksbehandlingsregler for denne type saker. Sakene vil kunne påklages til departementet, som i dette tilfelle vil være Justisdepartementet. På denne måten vil man fortsatt kunne nyte godt av den erfaring og oversikt over problemene som finnes i dette departementet. Departementet vil også ha vanlig instruksjons- og omgjøringsmyndighet overfor fylkesmennene, noe som gjør det lettere å holde en ensartet praksis.

En administrativ avgjørelse av fritakssakene slik Utvalget tilrår, gjør det nødvendig å beholde den någjeldende adgang til domstolsprøving. Selv om ordningen er forholdsvis omstendelig og tidkrevende, vil hensynet til rettssikkerheten tilsi dette.

Som nevnt ovenfor under pkt. 6.3.2, kan det føres argumenter mot å legge denne kontrollen til de al-

minnelige domstoler. Utvalget har likevel ikke funnet tilstrekkelig grunn til å foreslå opprettet spesialdomstoler for militærnektersaker.

Den alminnelige adgang til å få prøvet saker ved domstolene i tre instanser, må nok anses som en viktig rettssikkerhetsgaranti. Etter Utvalgets mening blir rettssikkerheten i militærnektersaker likevel tilstrekkelig ivaretatt med domstolsbehandling i to trinn. Kravet til effektivitet taler også for en forenkling. Dels vil den enkelte militærnektersak kunne behandles raskere, dels vil domstolenes samlede arbeidsbyrde bli redusert.

På grunn av domstolenes arbeidsbyrde og kravet til en desentralisert saksbehandling, bør fritakssakene fortsatt behandles av herreds- og byrettene i første instans etter reglene i lov om rettergangsmåten for tvistemål. Bevisbyrden vil som i dag påligge Staten. Det alminnelige krav til domsgrunner medfører at retten i domspremissene må gi sin framstilling både av det faktiske forhold, og av alle de momenter søkeren støtter sitt fritakskrav på. Saken vil etter pådømmelse i herreds- eller byrett ha vært behandlet av fylkesmann og Justisdepartementet og av en rettslig instans. Begge de administrative ledd må også begrunne sine avgjørelser. Utvalget ser etter dette ingen avgjørende betenkelighet ved å utelate adgang til behandling av disse saker i lagmannsretten. Etter grl. § 88 er det ikke adgang til å unnta saker fra behandling i Høyesterett. «Høiesteret dømmer i sidste Instans.» En ordning som bare gir adgang til to trinns domstolsbehandling er kjent også ellers i vårt rettssystem. Dels er prøving av overordnet rettsinstans betinget av samtykke fra domstol, dels er tre-trinns behandling faktisk avskåret helt eller delvis. I straffesaker f. eks. kan bevisbedømmelsen vedrørende skyldspørsmålets faktiske side bare prøves av to instanser selv om saken starter i herreds- eller byrett. I saker som etter sin art fremmes for lagmannsrett i første instans, vil denne viktige side ved saksforholdet bli endelig avgjort der. Feil ved lovanvendelse, saksbehandlingen og straffeutmålingen kan i sin tid overprøves en gang, nemlig av Høyesterett, og det uansett hvilken underordnet domstol som har truffet den avgjørelse som angripes.

Med en adgang først til administrativ behandling i to trinn, og dernest adgang for partene til å bringe saken inn for herreds- eller byrett og mulighet for Høyesterett til å prøve både faktum, saksbehandling og rettsspørsmål, mener Utvalget at rettssikkerheten vil være forsvarlig ivaretatt.

Når det dernest gjelder partsforholdet, foreslår Utvalget som nevnt den forandring at påtalemyndigheten fritas for å opptre som saksøker. I stedet bør staten opptre ved sin regulære prosessfullmektig i sivile saker, Regjeringsadvokaten. Dette vil forutsette en økning i bemanningen ved Regjeringsadvokatembetet. Som nevnt bør omleggingen ikke ha noen konsekvenser for bevisbyrdespørsmålet.

6.4 FRITAK FRA MILITÆRTJENESTE ETTER PÅBEGYNT FØRSTEGANGSTJENESTE

6.4.1 Gjeldende bestemmelser og prosedyre

Militærnekterl. § 9 lyder:

«Vernepliktige som har søkt fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner, kalles ikke inn til tjeneste i fred så lenge saken er under behandling. Framkommer søknaden etter at den vernepliktige er innkalt eller har møtt til militærtjeneste, skal han etter bestemmelse av sine militære foresatte gis utsettelse til saken er avgjort. Ved mobilisering eller annen innkalling til krigstjeneste eller til ekstraordinær tjeneste i fred har søknad om fritaking etter denne lov ingen innvirkning på den vernepliktiges tjenesteforhold.»

Utfyllende bestemmelser er gitt ved «Behandling av søknader om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner etter lov av 19. mars 1965». (Kunngjøring til Forsvaret, 1966/I side 214 med endringer i KtF 1971/I side 126.) Her heter det i pkt. 3:

«Personell som er inne til tjeneste, dimitteres når begrunnet søknad er levert avdelingen.»

Videre foreligger det en veiledning for avdelingssjefer utarbeidet av Forsvarets Overkommando om prosedyren for behandling av slike saker (Forsvarets Overkommando 1976). Bl. a. gir veiledningen uttrykk for (s. 4):

«a. Soldaten skal dimitteres snarest mulig etter at samtale med avdelingssjef/personelloffiser er gjennomført. Ved avdeling som er tilknyttet det militære flyrutenett skal dog ikke dimisjon finne sted før det er ledig plass på militært (evt. chartret) fly.
b. Ved evt. ventetid skal soldaten tas ut av sin ordinære tjeneste. Han skal levere inn sitt våpen. Soldaten skal i ventetiden nyttes til forefallende tjeneste i leir/garnisonsforvaltningen (ikke væpnet tjeneste).»

6.4.2 Rettspraksis

Utvalget antar at den nåværende ordning for fritak fra militærtjeneste etter påbegynt førstegangstjeneste kan ha visse uheldige sider, og at den bør vurderes.

Når det gjelder søknad om fritak etter at tidligere søknad er avslått, vil Utvalget foreslå at søknaden virkelig må være ny, d.v.s. inneholde nye momenter i forhold til tidligere søknad. Om så ikke er tilfelle, må søknaden om fritak anses som avgjort i og med avslaget på forrige søknad. Dette blir nytt i forhold til ordningen i dag, jfr. at Høyesterett i en avgjørelse i Rt 1976 s. 1 434 har slått fast at militærnekterlovens § 9 skal forstås slik at soldaten skal dimitteres etter innlevert søknad uansett antall tidligere søknader. Søkeren bør imidlertid ha krav på en forsvarlig administrativ vurdering for å fastslå om den nye søknaden skiller seg fra tidligere søknader. Søkeren vil selvsagt ha samme rett til å anke saken

inn for Justisdepartementet som førstegangssøkere. Om søkeren ikke får medhold, vil han fortsatt kunne fremme sin sak for domstol. Men domstolene kan avvise anken dersom den anses som rettskraftig avgjort ved tidligere dom.

Dersom det er klart at søknaden inneholder nye momenter, er det etter Utvalgets syn ikke grunnlag for å diskriminere senere søknader i forhold til første gangs søknad. Derimot kommer Utvalget til å foreslå visse særbestemmelser når det gjelder søkere som er inne til tjeneste i beredskapsavdeling, jfr. nærmere nedenfor.

6.4.3 Mulige alternativer. Forslag til endring av militærnekterlovens § 9

6.4.3.1

Når det gjelder prinsippet om at søknad om fritak kan fremmes på hvilket som helst tidspunkt, skal Utvalget bemerke: Flere muligheter foreligger, men man har festet seg ved følgende hovedalternativer:

- Etter frammøte gis det ikke anledning til å søke om fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner.
- Slike søknader aksepteres ikke etter et bestemt tidspunkt under tjenestegjøringen, f. eks. etter avsluttet rekruttskole.
- Søknaden kan, som nå, fremmes på et hvilket som helst tidspunkt under tjenestegjøringen.

Under alle alternativer kan endringer i prosedyren tenkes å finne sted.

6.4.3.2

Utvalget er kommet til at militære mannskaper fortsatt bør ha muligheter til å søke om fritak fra militærtjeneste av overbevisningsgrunner. Man må akseptere at enkelte soldater under sin tjenestegjøring kommer fram til den erkjennelse at militærtjenesten ikke er i samsvar med deres overbevisning.

Utvalget har diskutert om denne adgang bare bør gjelde i rekruttperioden. Det er ikke til å komme fra at tjenesten har en annen karakter ved oppsatt avdeling/enhet. Dimisjon fra beredskapsavdeling har vesentlig større konsekvenser for Forsvaret. Dessuten er rekruttperioden av en slik lengde at det skulle gi rimelige muligheter for den enkelte å komme fram til et standpunkt.

På den annen side kan det hevdes at en overbevisning kan framstå på et hvilket som helst tidspunkt og at det derfor ikke vil være riktig å tidsbegrense mulighetene for å innlevere søknaden om fritak.

Utvalgets konklusjon er at man fortsatt bør kunne søke fritak for militærtjeneste på et hvilket som helst tidspunkt under sin tjenestegjøring.

Dagens ordning fører imidlertid i følge Forsvaret til problemer for enkelte avdelinger. Særlig gjelder dette beredskapsavdelinger med høy grad av spesialisert tjeneste for de vernepliktige. For slike avdelinger kan det bli vanskelig å fungere effektivt og opprettholde beredskapet dersom vernepliktige i nøkkeloppgaver må dimitteres på kort varsel, slik dagens ordning forutsetter.

Utvalget legger også vekt på farene for misbruk av den nåværende ordning ved at man ved å påberope seg en alvorlig overbevisning øyeblikkelig vil bli dimittert og sendt hjem. Selv om fritakssøknaden ikke godkjennes og den vernepliktige må møte på ny, kan nye søknader sendes og også disse fører til øyeblikkelig dimisjon.

Denne muligheten i den nåværende lovgivning vil kunne være fristende å benytte, særlig dersom det framstår som eneste utvei til å slippe vekk fra en hard tjeneste eller som eneste mulighet til å oppfylle omsorgsansvar langt fra tjenestestedet.

Selv om motivene således kan være forståelige, vil dette likevel måtte oppfattes som misbruk. Utvalget vil peke på at slik misbruk ikke utelukkende kan stoppes ved å endre loven, men at Forsvaret også må få muligheter for i større grad å vise imøtekommenhet når det er klart at den enkelte vernepliktige eller hans familie virkelig er i en vanskelig situasjon. Spørsmålet er så hvilke foranstaltninger man skal treffe. Også her kan man skille mellom rekrutt- og beredskapsperioden.

I den sistnevnte periode skulle man tro at mange av de hensyn som ligger bak lovens formulering er tilstede. «Ved mobilisering eller annen innkalling til krigstjeneste eller til ekstraordinær tjeneste i fred har søknad om fritaking etter denne lov ingen innvirkning på den vernepliktige tjenesteforhold.» Ekstraordinær tjeneste er definert i vpl. § 9 nr. 2. Det framgår her at denne tjeneste har beredskapsmessig karakter. Det samme kan hevdes om tjeneste ved stående avdeling.

Utvalget finner det derfor rimelig at soldater som tjenestegjør ved avdelinger/enheter som utgjør viktige elementer i vårt stående invasjonsforsvar, forblir på sitt tjenestested en viss tid.

6.4.3.3

I rekruttperioden er soldaten i en opplæringsfase ved forsvarsgrenenes forskjellige øvingsavdelinger. Selv om de utgjør et element i krigsberedskapet, så inngår de ikke i oppsatte enheter/avdelinger med klare operative oppgaver. Konsekvensene ved en øyeblikkelig dimittering er derfor ikke tilsvarende store som i beredskapsperioden.

Rekruttperioden representerer også deres første mulighet til personlig å erfare militærtjenestens innhold og konsekvenser. De nye kunnskaper om disse forhold kan føre til at vedkommende føler seg i en sterkere konfliktsituasjon enn før tjenesten tok til.

Utvalget finner det derfor riktig at personell som under rekruttperioden søker om fritak for militærtjeneste, straks dimitteres og eventuelt overføres til leir for sivile tjenestepliktige. Dette siste blir bare aktuelt etter det forslag til organisering av den sivile tjenesteplikten som formannsfraksjonen har

lagt fram. Medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel nøyer seg med å foreslå øyeblikkelig dimisjon.

En slik utsettelse med dimittering ville imidlertid kunne innebære en uthuling av retten til å nekte dersom det ikke samtidig blir satt en frist for hvor lenge vedkommende kunne holdes tilbake. Utvalget har kommet til at vernepliktige som søker fritak i løpet av beredskapsperioden bør bli på tjenestestedet inntil 2 uker fra søknaden er satt fram. I særlige tilfelle bør likevel fylkesmannen ha adgang til å bestemme at søkeren skal holdes tilbake etter to uker. Utvalget tenker her særlig på situasjoner hvor det vrker klart at søknaden ikke er seriøs eller at den gir uttrykk for en overbevisning som klart ikke vil føre til fritak. Utvalget understreker imidlertid at forutsetningen for forslaget er at denne muligheten praktiseres strengt og at hovedregelen blir dimisjon etter 2 uker uansett. Dette stiller seg noe annerledes i tilfeller hvor søkeren tidligere har søkt om fritak og fått avslag. Som nevnt foran bør det her stilles som krav at grunnlaget for den nye søknaden er et annet enn det tidligere. Som en konsekvens av dette bør fylkesmannen i disse tilfelle kunne treffe vedtak om å holde vedkommende tilbake etter 2 uker medmindre det godtgjøres at grunnlaget virkelig er nytt. I begge tilfelle må imidlertid dette vedtaket treffes innen utløpet av toukersfristen, slik at søkeren på dette tidspunkt vet hvor han står. Utvalget er imidlertid kommet til at fristen i sistnevnte tilfelle (gjentatt søknad) først bør løpe fra det tidspunkt da søknaden er kommet fram til fylkesmannen. Dette for å sikre at fylkesmannen får tilstrekkelig tid til å innhente opplysninger. Utvalget har foreslått nye lovbestemmelser om dette i vernepliktlovens § 9 annet og tredje ledd. Det foreslås ingen absolutt grense for hvor lenge vedkommende kan holdes tilbake. Det forutsettes at dette må vurderes konkret av fylkesmannen avhengig av hvordan saken står og situasjonen er. Normalt bør vedkommende ikke holdes tilbake etter at det er truffet vedtak i første instans.

Utvalget foreslår etter dette følgende utforming av militærnekterlovens § 9:

«Vernepliktig som har søkt om fritaking fra militærtjeneste av overbevisningsgrunner, kalles ikke inn til ordinær tjeneste i fred så lenge saken er under behandling.

Fremkommer slik søknad etter at den vernepliktige er innkalt til eller har møtt til militærtjeneste, skal han i rekruttperioden etter bestemmelsen av sine militære foresatte gis utsettelse til saken er avgjort.

I tiden etter rekruttskolen kan søkeren alltid holdes tilbake på sitt tjenestested i inntil 2 uker etter at søknaden er mottatt av vedkommende avdeling.

Når særlige grunner taler for det, kan søkeren etter rekruttskolen holdes tilbake også etter 2 uker etter at søknaden er mottatt hvis fylkesmannen treffer vedtak om det innen utløpet av fristen. Har søkeren tidligere søkt om fritaking og fått avslag, skal slikt vedtak normalt treffes medmindre det godtgjøres at den nye søknaden bygger på et annet grunnlag enn tidligere. Fristen løper i disse tilfellene fra søknaden er kommet fram til fylkesmannen.

Ved mobilisering eller annen innkalling til krigstjeneste eller til ekstraordinær tjeneste i fred har søknad om fritaking etter denne lov ingen innvirkning på den vernepliktiges tjenesteforhold.»

6.4.4 Dissens fra medlemmet Grepstad

Utvalgets medlem Grepstad finn på avgjerande punkt ikkje å kunne slutte seg til fleirtalet i kap. 6.4.

Medlemmet deler fleirtalets syn at det må vere høve til å søke fritak for militærteneste av overtydingsgrunnar på kva tidspunkt det skulle vere under tenesta. Ein vernepliktig kan på ulike stadium i tenesta nå fram til den erkjenning at teneste er i strid med hans overtyding, og det ville difor vere urett å tidsavgrense retten til fritak.

Liksom fleirtalet finn medlemmet det rett at vernepliktige som under rekruttperioden søker om fritak, straks blir dimitterte. Medlemmet deler her utvalsmedlemmene Bekkevad, Bergo og Stabels syn, og finn såleis ikkje grunn til å gjere framlegg om at ein etter dimisjon blir overført til leir for sivile tenestepliktige.

I motsetnad til fleirtalet er medlemmet kome til at denne ordninga også bør gjelde for vernepliktige som søker fritak i teneste etter rekruttperioden.

Medlemmet vil her også reservere seg overfor fleirtalets framstilling, som i vesentlig grad kan synast å reise tvil om motiva til vernepliktige som søker fritak av overtydingsgrunnar etter påbyrja teneste. Så vidt dette medlemmet kan sjå, er det ikkje lagt fram materiale som kan gi rimelig grunnlag for slik tvil.

Det blir vidare hevda at den eksisterande ordninga, at vernepliktige skal dimitterast straks søknad er levert, kan føre til problem i beredskapsavdelinger. Til dette er å seie at den situasjon som oppstår når ein vernepliktig må dimitterast etter å ha levert søknad om fritak av overtydingsgrunnar, ikkje skil seg frå den situasjon som oppstår når personell i ei avdeling må sjukmeldast. Frå ein militær synsvinkel er det openbert at forsvaret må vere organisert slik at denne typen situasjoner ikkje skaper vesentlege vanskar for beredskapen. Dersom det skulle vere så at sjukdom eller snarleg dimisjon av personell fører til vanskar for beredskapen, må løysingane såleis søkast i forsvaret sjølv.

Medlemmet Grepstad er difor komen til at gjeldande reglar om dimisjon ved innlevering av søkad om fritak av overtydingsgrunnar bør stå ved lag.

Når det gjeld spørsmålet om søknad om fritak etter at tidlegare søknad er avslått, kan dette medlemmet følgje fleirtalets prinsipielle vurdering. Sia slike tilfelle er så sjeldsynte, finn ein likevel liten

grunn til å endre lovgjeving eller praksis på dette feltet.

6.5 REAKSJON OVERFOR TJENESTEPLIKTIGE SOM IKKE FRITAS, MEN SOM NEKTER Å MØTE TIL MILITÆRTJENESTE

6.5.1 Gjeldende rett

Militær straffelov §§ 34 og 35 setter straff for ulovlig fravær fra militærtjeneste. Bestemmelsene omhandler tjenestepliktige i det militære forsvar derunder HV. En forskjell mellom bestemmelsene ligger i kravet til subjektiv skyld. § 34 krever at fraværet skal være forsettlig. Den strengere bestemmelse i § 35 krever i tillegg at fraværet skal skje i den hensikt aldeles å unndra seg sine tjenesteplikter. En som nekter å godta avslag vil rammes av den siste bestemmelse.

I 1976 var det såvidt vites 7 personer som ble dømt for første gangs overtredelse av § 35. Av disse anførte 4 alvorlig overbevisning som fraværsgrunn tross nektelse av fritak. Disse utgjør m.a.o. ingen stor gruppe. Minstestraffen etter § 35 er fengsel i 90 dager. Efter rettspraksis medfører overtredelse av § 35 vanligvis 90 til 120 dagers ubetinget fengsel. Efter soning innkalles den tjenestepliktige på nytt. Nekter han fortsatt kan han felles efter § 35,2, ledd hvor minstestraffen er 1 års fengsel. I 1976 har Utvalget funnet 2 dommer etter mil. strl. § 35, 2. ledd. I en av disse (Rt. 1976 s. 652) anførte den tjenestepliktige overbevisningsgrunner for fortsatt nekting. Retten har i de saker som har vært oppe i de seneste år, stort sett idømt 1 års fengsel, hvorav 3–5 måneders ubetinget. I prinsippet er det intet i veien for å innkalle soldater påny og eventuelt reise en tredje straffesak etter mil. strl. § 35 hvis han ikke møter. Strl. § 30 gir imidlertid hjemmel for å fradømme retten til å gjøre tjeneste i rikets væpnede makt som tilleggsstraff. Dette skjer som regel i forbindelse med 2. gangs overtredelse av § 35 (se Rt. 1973 s. 937, Rt. 1974 s. 404, Rt. 1976 s. 652 og Rt 1978 s. 662). Utvalget kjenner ikke til noe tilfelle der en samvittighetsnekter er dømt tre ganger efter § 35. I et tilfelle fra 1976 unnlot Forsvaret efter råd fra Generaladvokaten, å kalle inn en lege for tredje gang for å unngå straffesak. Saken var noe spesiell. Som det framgår av ovenstående er det adgang til å dømme en person flere ganger for overtredelse av mil. strl. § 35 jfr. senest Rt. 1978 s. 662.

Dette kan synes å stå i dårlig overensstemmelse med det alminnelige prinsipp i norsk rett at en person ikke kan utsettes for gjentatt strafforfølgning for samme forhold. Dette prinsipp er dessuten fastslått i FN-konvensjonen om sivile og politiske rettigheter art. 14.7 som lyder:

«Ingen skal kunne anklages eller dømmes på nytt for en lovovertredelse som han allerede er blitt dømt eller frifunnet for i siste instans i overensstemmelse med loven og straffeprosessordningen i de enkelte land.»

Prinsippet utelukker gjentatt forfølging for en handling som allerede er avgjort i en tidligere straffesak. Det får derimot ikke anvendelse når det er tale om et nytt forhold, selv om dette er av samme art som det første. Spørsmålet blir derfor om gjentatt nektelse kan betraktes som en ny straffbar handling. I en beslektet sak kom den tyske forfatningsdomstol, i en dom av 7. mars 1968, til at det ville stride mot forfatningen å dømme medlemmer av Jehovas Vitner mer enn én gang for nektelse av å utføre sivil erstatningstjeneste. Begrunnelsen bygger særlig på to momenter:

- Jehovas Vitner har en gang for alle tatt standpunkt til ikke å utføre noen form for tjeneste. Dette er et standpunkt som gjelder for hele livet.
- Den tjenesten de var innkalt til, var hele tiden den samme engangsutførelse av 18 måneders sivil erstatningstjeneste.

Når man i Norge kan dømme en person flere ganger for overtredelse av mil.strl. § 35 bygger dette på følgende resonnement:

Plikten til å møte til militærtjeneste følger ikke bare av bestemmelsene i vernepliktsloven, men også av selve innkallingen til militærtjeneste. Når man straffes etter § 35 er det fordi man ikke har etterkommet selve innkallingen, men uteblitt og aldeles søkt å unndra seg militærtjeneste. I en Høyesterettsdom inntatt i Rt. 1978, s. 662 er det uttalt:

«Jeg er (. . .) ikke enig i at 2. gangs straffellelse i et forhold som det foreliggende, kan anses å komme i strid med bestemmelsen i FN-konvensjonen om at ingen skal kunne straffes på ny for samme forhold. Domfeltes uteblivelse etter ny innkalling – selv om den bunner i samme beveggrunner som før – er et nytt selvstendig forhold. Det er uteblivelsen – ikke begrunnelsen for den – som straffes. Etter den gjeldende lov vil et slikt forhold måtte henføres under særregelen om gjentagelsestilfelle.»

Uttalelsen fikk tilslutning fra samtlige dommere. Først ved den gjentatte nektelse presenteres vedkommendes fortsatte uvilje for omverdenen, forholdet går derved over i et alvorligere stadium. At mange bøyer av etter første gangs straff skaper dessuten behov for en særlig reaksjon overfor det alvorligere forhold en fortsatt nektelse innebærer.

Strafforfølging overfor andregangsnektere har derfor et reelt fundament. Det er således lite treffende å karakterisere det resonnement som lovgivning og domstoler bygger på, som en ren juridisk konstruksjon.

Likevel kan det være grunn til å stille spørsmålstegn ved en slik anvendelse av milstrl. § 35. For nekteren vil det ofte forholde seg som annengangs straff for samme forhold. Han har fattet sin beslutning i forhold til den «latente» plikt han er undergitt ifølge vernepliktsloven. Det er derfor ikke tale om en ny beslutning hver gang det kommer innkallelse. De tilsynelatende harde resultater ovenstående skulle føre til, formildnes noe ved benådningspraksis. I flere tilfeller er personer dømt for annen

gang efter § 35, blitt benådet. Det gjelder for eksempel de sakene som er omhandlet i Rt. 1973 s. 937 og 1976 s. 652. Benådningssøknadene bygget i disse tilfeller på personlige forhold. En praksis for benådning ved annen gangs overtredelse av § 35 kan derfor neppe sies å foreligge. En slik praksis ville dessuten stå i dårlig samsvar med forvaltningens kompetanse og tankene bak benådningsinstituttet. Likevel må det sies at mulighetene for å bli benådet ved annen gangs domfellelse nok er forholdsvis store. Er soldaten fradømt verneretten vil det bl. a. ikke ha noen hensikt å fullbyrde dommen for å påvirke ham til å utføre tjenesteplikten. Almenpreventive hensyn kan imidlertid fortsatt tale for å fullbyrde straffen.

6.5.2 Vurderinger og forslag fra Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten

6.5.2.1

Av framstillingen under pkt. 6.5.1 framgår det at tjenestepliktige som er lovlig innkalt, men som ikke møter fram til militærtjeneste etter å ha fått endelig avslag, på sin fritakssøknad prinsipielt blir behandlet på like linje med dem som unndrar seg militærtjenesten av andre grunner. Når hensikten er «aldeles å unndra seg sin militære tjenesteplikt», rammer militær straffelov § 35 et slikt forhold. De straffereaksjoner som da kan komme på tale er det redegjort for i pkt. 6.5.2. I rettspraksis kan det neppe påvises vesentlig forskjell i straffeutmålingen enten grunnen til tjenesteunndragelsen er den tjenestepliktiges overbevisning eller andre forhold.

6.5.2.2

De militærnektere det her er tale om, fyller ikke vilkårene for å bli fritatt fra militærtjeneste av overbevisningsgrunner. Den enkeltes fritakssøknad har vært vurdert av administrasjonen og eventuelt av domsstolene dersom den tjenestepliktige har bedt om det. Det er staten som har bevisbyrden for at betingelsene for fritak ikke er oppfylt.

Når militærnekteren likevel ikke bøyer seg for avgjørelsesmyndighetens vedtak, kan det enten skyldes at han ikke godtar de kriterier for fritak som samfunnet stiller opp, eller at han opplever administrasjonens eller domsstolenes avgjørelse av hans sak som uriktig og urettferdig i forhold til de fritaksvilkår som gjelder. I første tilfelle nekter han å godta den norm som er fastsatt. Nekting av å etterleve gjeldende normer kan også forekomme på andre regulerte områder. Lovreglene gjelder imidlertid også for den som er uenig i bestemmelsene. I det andre tilfelle er militærnekterens subjektive oppfatning av bevisene en annen enn den avgjørelsesmyndigheten har lagt til grunn. Dette kan heller ikke samfunnet godta. Skal loven nå sitt mål, forutsetter det at borgerne bøyer seg for de endelige avgjørelser vedkommende myndighet treffer. Rettssikkerheten for den enkelte er tilgodesett ved de klageordninger og rettsmidler partene er gitt anledning til å benytte seg av.

6.5.2.3

Den militærnekter som velger å følge sin samvittighet istedenfor å bøye seg for lovgivingen eller myndighetenes avgjørelse av hans sak, kan nok føle seg moralsk skyldfri. Men det er her også tale om en rettslig forpliktelse og et juridisk skyldkrav. Det spesielle ved nektingsgrunnen reiser imidlertid spørsmål om samfunnet må reagere på en slik nekting på vanlig måte, eller om man bør søke etter andre sanksjonsformer.

Samvittighetskonflikt som ulydighetsgrunn reiser vanskelige problemer. Også i straffesaker som gjelder enkelte ulovlige fravær fra militærtjenesten (militær straffelov § 34), støter man under tiden på fraværsgrunner som den tjenestepliktige opplever som en samvittighetssak. Omsorgsansvar overfor familie og pårørende og forpliktelser av økonomisk, ervervsmessig eller annen art kan føles så presserende at vedkommende ikke ser seg i stand til å møte fram til militærtjeneste. Men det er bare en nødrettssituasjon som fritar ham for straff.

Militærnekterens situasjon er ikke helt sammenlignbar. For ham er det en egen type overbevisning som skaper konflikten. Det vil iallfall dreie seg om en konflikt av lengere varighet. At lovens fritakskriterier ikke er i samsvar med militærnekterens egen rettsbevissthet, kan imidlertid ikke være avgjørende. Det ville bety at man prioriterer hans rettsbevissthet i forhold til den som lovgivningen bygger på og som ligger til grunn for domstolenes avgjørelser.

6.5.2.4

Så lenge militærtjenesten ikke er frivillig, men bygger på en alminnelig verneplikt, er det alltid noen som vil være uenige i samfunnets normer for fritak og som vil nekte. Dette legger også Utvalgets øvrige medlemmer til grunn, jfr. pkt. 6.5.3. Det er hva man skal gjøre med disse nekterne som er spørsmålet. Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten kan ikke se at man kan tillempe fritakskriteriene for å redusere eller løse dette problemet. Fritaksvilkårene må i det vesentlige utformes ut fra andre hensyn og problemstillinger slik det er gjort rede for i pkt. 6.1. Det er også ulike oppfatninger om hvor utilfredsstillende vår ordning er. Som det framgår av pkt. 6.5.1 var det i 1976 4 militærnektere som ble dømt til straff for å ha unnlatt å møte til militærtjeneste. Tallet kan vel variere fra år til år, men eksemplet er forholdsvis representativt.

Det har fra mange hold vært sterkt framholdt at fengselsstraff ikke er noen hensiktsmessig reaksjon mot lydighetsbrudd som bunner i et samvittighetspåbud. Også overfor andre lovbruddskategorier kan fengselsstraffen framstå som mindre heldig. Det har imidlertid vært et omdiskutert og vanskelig spørsmål i mange land å finne fram til reaksjons-

former som kan erstatte den tradisjonelle frihetsstraffen.

6.5.2.5

I England ble det i april 1975 innført en adgang for domstolene til å idømme lovbrytere som har fylt 17 år, en form for samfunnstjeneste (Community Service) i stedenfor fengsel. Det er en betingelse at vedkommende har overtrådt lovregler som hjemler fengselsstraff, at lovbryteren selv aksepterer reaksjonen og at det finnes praktiske muligheter for å gjennomføre tjenesten. New Zealand har et liknende system.

I den svenske Betänkande av 1973 års vapenfriutredning som ble avgitt i mars 1977, ble det foreslått en samfunnstjeneste på 450 dager som reaksjon overfor den som vegrer eller unnlater å fullføre vernepliktstjenesten eller våpenfri tjeneste. Denne reaksjonen skulle idømmes av domsstol etter begjæring fra påtalemyndigheten. Det var en forutsetning at arbeidet skulle være «betydelsesfullt för samhället». Reaksjonen skulle ikke være straff og den skulle ikke føres inn i strafferegisteret. Våpenfriutredningen foreslo videre at den som også nektet å gjennomføre samfunnstjenesten, skulle kunne dømmes til fengsel i inntil 1 år eller til bøter hvis han bare sto til rest med kort tids tjeneste. I motivene ble en fengselsstraff på 6–8 måneder antydet som passende i normaltilfellene (SOU 1977:7. side 162 § 14).

Lovrevisjonen av 2. juni 1978 fulgte ikke opp innstillingen på de punkter som her er nevnt. Det vises forsåvidt til pkt. 3.2.4 i innstillingen.

6.5.2.6

Hos oss har det i de senere år vært en tendens til å gå bort fra strafferettslige særreaksjoner. Ordningen med tvangsarbeid i lov om løsgjengeri, betleri og drukkenskap av 31. mai 1900 nr. 5, ble opphevet i 1970. Reaksjonen ungdomsarrest som ble innført ved lov om strafferettslege åtgjerder mot unge lovbrytarar av 9. april 1965 nr. 3, ble aldri satt i verk, og straffeformen ungdomsfengsel som kom i stand ved samme lov og som den gang erstattet arbeidsskoleordningen, ble forlatt etter bare 10 år. Tiltakene tvangsarbeid og arbeidsskole ble ikke betegnet som straff i motsetning til ungdomsarrest og ungdomsfengsel.

6.5.2.7

Spørsmål om reaksjonsvalg har mange sider.

Å gi overbevisningsnektere en særbehandling i forhold til andre som overtrer militær straffelov § 35, reiser for det første likhetsproblemer som ikke er enkle å ta standpunkt til. Skal man fravike prinsippet om lik behandling, må det vel i første rekke søkes begrunnet i militærnekternes spesielle beveggrunner for lovbruddet. Deres religiøse, etiske, moralske eller politiske motiver må med andre ord tilsi at det finnes mer hensiktsmessig og rettferdig med et reaksjonsalternativ som virker lempeligere og mindre sosialt belastende enn tradisjonell frihetsstraff.

Men reaksjonen kan ikke bare vurderes i forhold til lovbryteren. Siden de militærnektere det her er tale om, ikke fyller vilkårene for å bli fritatt fra militærtjeneste og altså fortsatt er tjenestepliktige i det militære forsvar, må reaksjonen også ha til formål å påvirke nekteren til å oppfylle tjenesteplikten. Meningen med saksanlegget er ikke bare å få en konflikt ut av verden. Dessuten må reaksjonen virke slik at den styrker den alminnelige lovlydighet.

6.5.2.8

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten ser ikke bøtestraff som noe aktuelt alternativ for slike lovbrudd. En bot antas ikke å være egnet hverken på grunn av forgåelsens karakter eller de lovbryterkategorier det her er tale om.

Den løsning som ble foreslått i den svenske våpenfriutredningen, kan imiddelbart virke tiltalende, og Utvalget har også vurdert et slikt alternativ. Men det er også hensyn som taler mot en slik ordning.

For det første kan det virke nærmest selvmotsigende å dømme lovbryteren til en tjeneste som ihvertfall tilnærmet likner den han selv ønsker å utføre, men er blitt nektet. Selv om man skulle finne fram til former for samfunnstjeneste som adskiller seg fra den vanlige sivile tjeneste både med hensyn til innhold og varighet, er det vanskelig å tenke seg at forskjellen ville bli særlig merkbar.

For det annet måtte samfunnstjenesten bli av samme lengde og stort sett av samme karakter for alle. Det ville dermed ikke være mulig å differensiere reaksjonen i forhold til den enkeltes skyld og de skjerpende eller formildende omstendigheter som måtte foreligge i den konkrete sak. Om man betegner reaksjonen samfunnstjeneste som straff eller ikke, kan nok ha en viss psykologisk og sosial effekt, men for den tiltaket går ut over, kommer det stort sett ut på ett. Det har man erfaring for bl. a. fra tvangsarbeids- og arbeidsskoleordningene som nå er opphevet.

Det kan også spørres om det er noe hensiktsmessig kriminalpolitisk tiltak å etablere en særreksjon for det fåtall av lovbrytere man her står overfor. Det framgår av pkt. 6.5.1 at disse utgjør en meget liten gruppe, og det er ingen indikasjoner på at tallet vil øke nevneverdig i tiden framover. I Sverige var situasjonen en helt annen. Det skyldtes antakelig flere forhold, bl. a. andre fritakskriterier enn vi har og må regne med å få. I første halvdel av 1970-årene gikk tallet på dem som ikke var fritatt og som nektet å gjøre militærtjeneste, opp i flere hundre (SOU 1977:7 side 137).

Ved vurderingen av reaksjonsalternativet samfunnstjeneste, må man dessuten ta i betraktning at noen også kan komme til å nekte å utføre den. Dermed oppstår det spørsmål om hvordan samfunnet

skal forholde seg overfor slik nekting. Det er da vanskelig å tenke seg andre straffearter enn de lovgivningen allerede stiller opp.

6.5.2.9

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten er kommet til at heller ikke samfunnstjeneste er noe egnet eller hensiktsmessig alternativ. Etter en samlet vurdering av de praktiske muligheter som synes å foreligge og ut fra det reaksjonsbehov som er til stede, vil disse medlemmer gå inn for å opprettholde frihetsstraff også overfor militærnektere som overtrer militær straffelov § 35. Det er hevdet at med den minstestraff på 90 dagers fengsel som loven i dag inneholder, får ikke domsstolene tatt hensyn til de sterkt formildende omstendigheter som kan foreligge. Bestemmelsen må imidlertid sees i sammenheng med de muligheter for helt eller delvis betingede reaksjoner som borgerlig straffelov § 52 gir anledning til. Denne regel kan også anvendes for brudd på militær straffelov, jfr. denne lov § 1. Betinget straff kan eventuelt kombineres med en ubetinget bot.

6.5.2.10

Særlige spørsmål oppstår hvis militærnekteren etter å være dømt for forbrytelse mot militær straffelov § 35, også unndrar seg militærtjeneste som han senere blir innkalt til. Dette har Utvalget vært inne på under pkt. 6.5.1 som det vises til. Så lenge militærnekteren er tjenestedyktig og verneplikten oppstår, vil han ha den samme forpliktelse som andre til å oppfylle plikten.

Straffelovgivningen stiller opp strenge regler for unndragelse av verneplikten eller tjenesten i det militære forsvar. Enhver er således under straffetrussel forpliktet til å påse at hans vernepliktsforhold bringes i orden og kommer under behandling i rett tid og til å gjennomføre utskrivning og sesjonsbedømmelse, jfr. vernepliktsloven § 48 sammenholdt med de bestemmelser som der er nevnt. Den som før tjenesteplikten er inntrådt, søker å unndra seg verneplikten eller krigstjeneste, kan straffes etter den alminnelige borgerlige straffelov § 134. Militær straffelov setter forbud mot å være fraværende fra militært tjenestested og mot helt eller delvis å søke å unndra seg den militære tjenesteplikt. Det er selve uteblivelsen eller unndragelsen som her er gjort straffbar, ikke måten den skjer på eller motivet for handlingen. Blir handlingene forøvet i krigstid eller etter at den vepnede makt eller deler av den er satt på krigsfot, skjerpes straffen vesentlig, jfr. militær straffelov §§ 95 og 96.

Militær straffelov § 35 er en del av helheten i den strafferettslige beskyttelse av vår militærmakt og må derfor sees i sammenheng med de øvrige regler på dette området.

6.5.2.11

Det er særlig militærnekterens 2. gangs forbrytelse mot militær straffelov § 35 og eventuell dom etter denne regels annet ledd som har vært gjenstand for diskusjon og kritikk. Det hevdes at gjeldende ordning bryter med det alminnelige prinsipp i norsk rett at ingen kan forfølges strafferettslig flere ganger for samme forhold. Dette prinsippet er også nedfelt i FN's menneskerettighetskonvensjon av 19. desember 1966 og som er ratifisert av Norge i 1972 (artikkel 14, pkt. 7).

Som det framgår av pkt. 6.5.1 i innstillingen, er det fastslått av en ensstemmig Høyesterett (Rt. 1978 side 662) at gjentakelsesstraff etter militær straffelov § 35 – som bestemmelsen selv har en egen regel om – hverken er i strid med norske rettsprinsipper eller med FN's menneskerettighetskonvensjon. Utvalget har likevel vurdert om man for framtiden burde fjerne adgangen til gjentakelsesstraff for den lovbryterkategori det her siktes til, ved å fradømme verneretten allerede ved første gangs straffedom etter militær straffelov § 35. Medlemmene i Utvalget har forskjellig syn på dette.

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten finner en slik løsning uheldig av flere grunner.

En fradømmelse av verneretten allerede ved første gangs dom ville innebære at den eneste reaksjon nekteren da blir møtt med, er straff utmålt etter de retningslinjer rettspraksis har trukket opp. Å innføre en høyere minimumsstraff for en gruppe lovbrytere, kan ikke være noe ønskelig alternativ, og det er også vanskelig å tenke seg at rettspraksis vil legge om straffeutmålingen i de tilfelle verneretten ble fradømt første gang. En skjerpet straffeutmåling måtte i tilfelle begrunnes med at domfelte ikke lenger var tjenestepliktig i rikets krigsmakt. Vanligvis betraktes en slik omstendighet som et formildende moment i den forstand at individualpreventive hensyn ikke lenger har samme vekt. Dessuten er rettighetstapet formelt en tilleggsstraff, jfr. straffeloven § 15. Man må også gå ut fra at tilleggsstraffen i slike tilfelle faktisk ville være en fordel for den dømte og den ville høyst sannsynlig også bli oppfattet som det.

Fradømmelse av verneretten vil slik loven er i dag, ikke uten videre føre til at vedkommende blir sivil tjenestepliktig. Uten lovendring vil militærnekteren som ikke er fritatt fra militærtjeneste av overbevisningsgrunner etter de kriterier loven stiller opp, bare kunne bli pålagt tjeneste i Sivilforsvaret på like linje med alle menn og kvinner mellom 18 og 65 år. En slik situasjon ville ikke være ønskelig.

Fradømmelse av verneretten ved første gangs straffedom vil også måtte bety at man ser bort fra virkningen av den idømte straff. Det kan ikke være riktig. For det første viser tilgjengelig materiale at de fleste bøyer av etter å være dømt første gang. For det annet er disse medlemmer enige i den vurdering som kommer til uttrykk i Høyesteretts avgjørelse inntatt i Rt. 1978 side 662:

«Jeg er ikke enig med forsvareren i at de almenpreventive hensyn ikke har særlig tyngde ved 2. gangs straffellelse etter § 35. Jeg antar at en dom på betinget fengselsstraff kombinert med fradømmelse av verneretten – som straffesanksjon betraktet – i liten grad vil være egnet til å fremme den alminnelige lovlydighet på dette område.»

6.5.2.12

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten går etter dette inn for å opprettholde hjemmelen for gjentakelsesstraff i § 35, 2. ledd.

Praksis i dag er stort sett den at verneretten blir fradømt i forbindelse med 2. gangs straffedom etter § 35 (se pkt. 6.5.1). Disse medlemmer ser det som en fordel at dette blir obligatorisk og vil derfor foreslå en tilføyelse til militær straffelov § 35 slik at siste ledd kommer til å lyde:

«Den som tidligere er idømt straff etter 1. ledd, skal for alltid fradømmes retten til å gjøre tjeneste i rikets krigsmakt (verneretten).»

Bestemmelsen bør gjelde generelt og ikke bare omfatte den som unndrar seg militærtjeneste av overbevisningsgrunner.

6.5.3 Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabels vurderinger

Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel har funnet å kunne slutte seg til de øvrige medlemmers konklusjon når det gjelder reaksjonsform for dem som fortsatt nekter etter endelig avslag. De har likevel et noe annet utgangspunkt for vurderingen. Spørsmålet om reaksjonsform er nemlig først og fremst aktuelt ved de fritakskriterier formannsfraksjonen har lagt til grunn.

Disse medlemmer mener at det så langt som overhodet mulig bør unngås at militærnektere kommer i den situasjon at de havner i fengsel på grunn av sin overbevisning. Den egentlige årsaken til at denne uønskede situasjonen oppstår er imidlertid ikke straffebestemmelsen, men den realitetskonflikt som ligger under, nemlig hvilke kriterier som godtas for fritak fra militærtjeneste. Problemet er at vi i dag har for strenge kriterier, blant annet ved at såkalt situasjonsbestemt nekting ikke godtas overhodet. Disse kriteriene er ikke i samsvar med rettsbevisstheten til de militærnekterne det gjelder, noe som igjen fører til at de ikke kan bøye seg for dem og som en ytterste konsekvens havner i fengsel.

Et stort antall militærnektere i fengsel kan dermed ses som et nederlag for den gjeldende militærnekterlovgivning, – lovgivningen har ikke truffet riktig. Det er også slik disse medlemmer oppfatter den uttalelsen fra Amnesty International som er gjengitt i vedlegg 6. Blant annet på grunn av dette har disse medlemmer lagt fram et eget forslag til fritakskriterier. Med disse fritakskriteriene har man ment å treffe bedre både hva som er samfunnsmessig rimelig og militærnekternes egen rettsbevissthet, og dermed unngå eller i hvertfall sterkt redusere problemet med fengselsstraff. Også etter disse medlemmers kriterier kan det vel tenkes tilfelle av militærnektere som vil få avslag uten å akseptere dette selv. I slike unntakstilfelle synes disse medlemmer det er vanskelig å endre nåværende reaksjonsform.

Medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel vil derfor ikke, ut fra sine forutsetninger, foreslå noen egne forandringer i reaksjonssystemet. Problemet vil stille seg noen annerledes ut fra en forutsetning om at formannsfraksjonens fritakskriterier blir lagt til grunn. Disse kriteriene betyr at man opprettholder og delvis også strammer inn den gjeldende rettstilstanden, noe som igjen vil aktualisere problemet i høy grad. Disse medlemmer har imidlertid ikke funnet grunner til å gå inn på disse forutsetningene.

6.5.4 Forslag til endring av militær straffelovs § 35 – nytt siste ledd

De samme medlemmer er kommet til at muligheten for gjentatt innkalling, og dermed for gjentatt straffedømming og soning som foreligger i dag, er uheldig. Som nevnt foran i 6.5.1 har dette sammenheng med at man i Norge, etter manges mening, bygger på en uheldig juridisk konstruksjon som innebærer at det egentlige straffbare forhold er det å unnlate å møte fram til tjeneste etter innkalling. Samtidig er det ingen begrensning i adgangen til å kalle inn vedkommende på ny, tvert i mot må forsvaret anses forpliktet til å gjøre dette så lenge vedkommende ikke er strøket av rullene. Disse medlemmer antar at den greieste løsningen er at den som blir dømt etter militær straffelov § 35 etter å ha tapt en militærnektersak, samtidig blir fradømt verneretten etter straffelovens § 30. Dette er tilleggsstraff, jfr. straffelovens § 15, og kan idømmes for alltid eller for en bestemt tid når det på grunn av den straffbare handling må antas at det vil være i strid med Forsvarets interesser om han gjør tjeneste. Fradømmelsen bør i disse tilfellene skje for alltid. Adgangen eksisterer med andre ord allerede i dag, men blir såvidt vites bare brukt ved annen gangs straffeforfølging etter mil. strl. § 35. Den bør gjøres obligatorisk ved at det tas inn en egen tilføyelse om dette i den militære straffelovs § 35. Dette kan tas inn som et nytt siste ledd, med slik ordlyd:

«Har det straffbare forhold sammenheng med at den skyldige har søkt om fritak etter lov av 19. mars 1965 om fritaking fra militærtjeneste av overbevisningsgrunner, og fått avslag, fradømmes han samtidig verneretten for alltid, jfr. straffelovens § 30.»

6.6 FORSLAG FRA MEDLEMMENE BEKKESTAD, BERGO, GREPSTAD OG STABEL OM INFORMASJON OM RETTEN TIL FRITAK

Utvalets medlemmer Bekkevad, Bergo, Grepstad

og Stabel vil peike på at den informasjon som i dag blir gitt frå offentlege instansar om retten til fritak frå militærteneste av overtydingsgrunnar fungerer svært lite tilfredsstillande. Det viser seg svært ofte at utskrivningspliktige og vernepliktige som vil nekte militærteneste er i villreie om framgangsmåten ved søknad om fritak og om kvar dei kan vende seg for å få nærmare opplysningar. Det viser seg også ofte at utskrivningspliktig og vernepliktig ungdom har svært mangelfull og misvisande kunnskap om sjølve retten til å søke fritak og om konsekvensane av fritak.

I fleire tilfelle har vernepliktige nekta utføre militærteneste utan å vite at det er lovleg høve til å søke om fritak av overtydingsgrunnar. Det synest også vere ei ikkje uvanleg misforståing at berre religiøst funderte overtydingar gir høve til fritak. Likeins møter ein ikkje sjeldan den oppfatning at søknad om fritak må avgjerast gjennom rettsak. Også når det gjeld spørsmål i samband med innkalling til sivilteneste og sivile tenestpliktiges rettar og plikter er misforestellingar vanlege. Det same gjeld spørsmål i samband med sivile tenestepliktiges forhold til sivilforsvaret.

Svært mange av dei som søker fritak for militærteneste av overtydingsgrunnar vender seg i dag til friviljuge organisasjonar for å få informasjon om fritaksordninga og framgangsmåte ved søknad. I dag utfører friviljuge organisasjoner som Folkereisning mot krig, Kristent Fredslag, Norges Godtemplar Ungdomsforbund og andre eit til dels omfattande informasjonsarbeid, som i stor grad burde vere det offentleges ansvar. Dei mange førespurdnadene frå utskrivningspliktig og vernepliktig ungdom som kjem til desse organisasjonane om framgangsmåte ved søknad om fritak, rettar og plikter, konsekvensar av fritak, siviltenesteordninga osb., viser eit klart behov for å finne fram til betre offentlege informasjonsordningar og tilbod.

I samsvar med utskrivningsreglementet blir det i dag m. a. opplyst om retten til fritak for militærteneste av overtydingsgrunnar gjennom kunngjeringane om sesjon (pkt. 27 c.). Utskrivningsmyndighetene skal også gi orientering til utskrivningspliktige som vil søke om fritak (pkt. 77, jfr. Regler av 3. juni 1966 om behandling av saker om fritaking for militærteneste av overbevisningsgrunnar, § 1). Det er også praksis at det særnummeret av Mannskapsavisa som blir sendt dei utskrivingspliktige før sesjon kort opplyser om retten til å søke fritak av overtydingsgrunnar. Når ein vernepliktig ber om det, skal vidare dei militære føresette eller utskrivingsmyndighetene gi han rettleiing om høve til å søke fritak for militærteneste, om kva søknaden skal innehalde, og om måten den skal settast fram på (jfr. Regler av 3. juni 1966, § 1). Det kan synast som mange vernepliktige som søker fritak ikkje er klar over denne retten til informasjon og rettleiing, eller at dei kvir seg for å gjere bruk av retten.

Informasjonsspørsmåla har ikkje vore drøfta i Utvalet. Spørsmålet treng nærmare vurdering, og ein skal her berre peike på eit par forhold. Det synest openbert at informasjonsrutinene og tilboda i samband med sesjon bør gjerast betre. Mellom anna bør dei opplysningar som blir gitt i sesjonsnummeret av Mannskapsavisa gjerast noe fyldigare. Det bør vidare i eit samarbeid mellom utskrivingsmyndighetene og Justisdepartementet utarbeidast ein oversiktleg og relativt fyldig brosjyre med grundigare orientering om retten til overføring til sivilteneste, framgangsmåten ved søknad, ulike spørsmål i samband med siviltenesta, som utskrivingspliktige på førespurnad kan få tilsendt før sesjon, og som også kan brukast som informasjon til vernepliktige som ber om opplysningar og rettleiing. Det synest urimeleg at utskrivingspliktige som vil levere søknad om overføring til sivilteneste på sesjon, på førehand vanskeleg har tilgang til anna enn den knappe informasjon som i dag blir gitt i sesjonskunngjeringane og i Mannskapsavisa sitt sesjonsnummer.

Det vil vidare vere rimelig at ei kort orientering om retten til fritak for militærteneste og om framgangsmåten ved søknad blir gitt alle utskrivingspliktige ved frammøte til sesjon (ikkje berre dei som på dette tidspunktet har bestemt seg for å søke om fritak).

Røynsle viser at svært mange vernepliktige først søker om overføring til sivilteneste etter at dei har møtt på sesjon, og at spørsmåla om framgangsmåte etc. dermed melder seg for alvor. Av ca. 2 000 sivile tenestepliktige blir ca. 300 godkjende før fordeling av utskrivingsstyrken, ca. 1 700 etter fordeling. Betre informasjon til alle utskrivingspliktige ville venteleg gjere det lettare å orientere seg for dei som søker om fritak først etter sesjon.

Det er også grunn til å rette merksemda mot den knappe informasjon som sivile tenestepliktige blir gitt før frammøte til tenesta. Ordninga på dette punktet bør betrast. Ein viser m. a. til at militære vernepliktige før frammøte får tilsendt eit spesialnummer av Mannskapsavisa med orientering om den militære tenesta og ulike spørsmål i samband med tenesta.

Ein vil ellers peike på at bakgrunn av det informasjonsbehov som finst, bør det vere aktuelt å gi offentleg støtte til informasjonstiltak gjennom friviljuge organisasjoner. Ein føreset at tiltaka fell inn under eit informasjons-omgrep, og viser m. a. til røynsler frå Belgia, der det Nasjonale ungdomsrådet (Conseil national de la jeunesse) mottar omfattande offentleg støtte til produksjon og distribusjon av informasjonsbrosjyrer av høg kvalitet både om retten til å søke fritak for militærteneste og om militære vernepliktige sine rettar («Un choix», «Le service civil en Belgique», «Vos droits de milicien»).

Informasjonsspørsmåla bør vurderast nærmare. Ved vurderinga må ein også ta omsyn til at i situasjonen i dag har truleg ungdom med lengre allmenutdanning og høgre utdanning vesentleg lettare til-

gang til informasjon enn andre ungdomsgrupper. Situasjonen favoriserer såleis truleg bestemte grupper framfor andre. Det er ellers klart at ei rekke forskjellige tiltak når det gjeld informasjon kan kome på tale. Ein kunne til dømes tenke seg ei ordning med fast tilknytta juristar i militærforlegningane og på sesjon. I tillegg til å hjelpe med juridiske problem generelt kunne dei og gi råd om retten til militærnekting.

7. Utvalgets vurdering av adgangen til fritak fra sivilforsvarstjeneste (Grepstad viser til sin framstilling under pkt. 7.4.)

7.1 PROBLEMSTILLINGEN

7.1.1 Gjeldende ordning gir ikke adgang til å nekte sivilforsvarstjeneste

Det framgår av drøftelsen under pkt. 4.7 at det etter gjeldende rett ikke er adgang til å nekte tjeneste i Sivilforsvaret av overbevisningsgrunner. For å gi anledning til det, må loven endres. Utvalget er i mandatet bedt om å vurdere hvorvidt det bør åpnes adgang til fritak også fra sivilforsvarstjeneste på et slikt grunnlag.

Bakgrunnen for problemstillingen er at en del av dem som blir pålagt tjeneste i Sivilforsvaret i henhold til sivilforsvarsloven av 17. juli 1953, nekter dette med den begrunnelse at det strider mot deres overbevisning. Flertallet av nekterne er visstnok sivile tjenestepliktige som etter utført førstegangstjeneste er blitt innkalt til tjeneste i Sivilforsvaret. En del nektere er militære vernepliktige som er blitt overført til Sivilforsvaret direkte uten å ha gjort militærtjeneste. Noen er kvinner som er utskrevet til Sivilforsvarstjeneste i medhold av sivilforsvarsloven. Såvidt Utvalget har kunnet bringe på det rene, føres det ingen sentral statistikk over hvor mange som av overbevisningsgrunner nekter å utføre tjeneste i Sivilforsvaret hvert år. Det er relativt få som dømmes for å ha unnlatt å møte fram, men det kan være at enkelte tjenestepliktige som har tilkjennegitt vegring av overbevisningsgrunner, ikke blir kalt inn når det er andre å velge mellom. Dessuten er det få militærnektere med siviltjeneste bak seg som faktisk blir pålagt noen form for tjeneste i Sivilforsvaret etter at de er overført dit. Praksis kan nok variere noe fra distrikt til distrikt.

7.1.2 Overbevisningsgrunner mot å gjøre sivilforsvarstjeneste

Spørsmålet om fritak for sivilforsvarstjeneste har flere ganger vært framme i offentlig debatt. Spørsmålet var bl. a. oppe i forbindelsene med forarbeidene til den nye militærnekterloven i 1956. Det ble også reist i Innst. S. nr. 262 for 1969–70, som ba Justisdepartementet utrede dette spørsmålet:

«Loven er i dag slik at tjeneste i sivilforsvaret ikke kan gjøres til en frivillig sak. K o m i t é e n vil peke på sivilforsvarets betydning i krigs- og krisesituasjoner, men mener likevel at departementet bør ta opp spørsmålet om en revisjon av loven for å imøtekomme dem som av samvittighetsgrunner ikke finner å kunne tjenestegjøre i sivilforsvaret i den form det har i dag. Det er en relativt fåtallig gruppe det her dreier seg om, og i et demokratisk samfunn bør ikke noen presses til en form for tjeneste som strir mot samvittigheten.»

Problemstillingen gjelder altså om det bør åpnes adgang til fritak for sivilforsvarstjeneste av overbevisningsgrunner, og i tilfelle på hvilke betingelser. Blir det åpnet en slik adgang, må en alternativ tjeneste vurderes.

De grunner som sivilforsvarsnekterne anfører mot tjeneste i Sivilforsvaret varierer trolig noe fra person til person. De argumentene som oftest synes å forekomme, antar Utvalget er oppsummert i Norges Fredsråds Motinnstilling av april 1956, Sivilarbeidernes Motinnstilling til St. meld. nr. 43 for 1969–70 av april 1970, skriftet Perspektiver på siviltjenesten – en vurdering og et forslag, utgitt av Sivilarbeidernes Hovedsekretariat mars 1977 og i skriftet Sivilforsvaret – en argumentsamling, utgitt av organisasjonen Folkereisning mot krig i 1973.

Justisdepartementet og Direktoratet for sivilt beredskap har tidligere gitt en vurdering av enkelte av disse argumentene i henholdsvis Ot. prp. nr. 42 for 1962–63 og i skriftet Om å nekte tjeneste i Sivilforsvaret av overbevisningsgrunner (DSB, 1970).

Hovedargumenter mot å gjøre tjeneste i Sivilforsvaret kan på grunnlag av de ovennevnte skrifter sammenfattes slik:

1. Sivilforsvaret er en del av (det militær-baserte) totalforsvaret og avskrekkingspolitikken. Sivilforsvaret er en konsekvens av militærpolitikken og en del av vår totale beredskap som gjør det mulig å drive en militærpolitikk. Det er tilpasset bestemte militære strategier og operasjoner.
2. Sivilforsvaret tar sikte på en krigssituasjon. Det forbereder tanken på krig og trekker initiativ bort fra konstruktivt fredsarbeid. Sivilforsvaret er således knyttet til en såkalt «negativ fredspolitikk».
3. Sivilforsvaret gir en falsk trygghetsfølelse overfor de våpen en moderne krig vil by på. Det bidrar til de psykologiske forutsetninger for sivilbefolkningens tiltro til det militære forsvar.
4. Sivilforsvaret kan i en tilspisset internasjonal situasjon gjøre en krig mer sannsynlig. Sivilforsvaret er videre (eller kan være), et ledd i rustningsspiralen.
5. Sivilforsvaret kan i krigstilfelle settes under militær kommando.
6. Det eksisterer allerede i fred et nært samarbeid mellom det militære forsvar og Sivilforsvaret.

Utvalget har delt seg i synet på spørsmålet om adgang til sivilforsvarsnekting.

7.2 VURDERING AV LOVENDRING FRA WIKER, BARSTAD, CHRISTIANSEN OG TVEDTEN

7.2.1 Bør fastholde gjeldende praksis. Gjennomgang av kritikken som er reist

Som nevnt har Justisdepartementet i Ot. prp. nr. 42 for 1962–63 drøftet hovedargumentene for å kunne nekte sivilforsvarstjeneste av samvittighets-

grunner. Departementet kom den gang til at argumentene ikke var tilstrekkelig tungtveiende og det konkluderte med at en mulig samvittighetskonflikt hos den enkelte tjenestepliktige ikke kunne være grunnlag for fritak fra tjeneste i Sivilforsvaret.

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten er enig i Justisdepartementets vurdering og viser til denne. Såvidt de kan se, er det ikke kommet til noe vesentlig nytt som bør føre til en annen konklusjon i dag. Formålet med Sivilforsvarets virksomhet og dets oppgaver er heller ikke endret. Har det skjedd en forandring går den heller i retning av å betone Sivilforsvarets humanitære funksjon og dets sivile status.

Såvidt man kan forstå bygger de viktigste argumenter mot sivilforsvarstjeneste på at Sivilforsvaret har en sterkere strukturell og organisasjonsmessig tilknytning til det militære forsvar enn de andre deler av det sivile beredskap. I tillegg hevdes et at Sivilforsvaret i større grad enn det sivile beredskap forøvrig, styrker troverdigheten og tilliten til det militære forøvrig og at det også ellers indirekte bidrar til den ekstreme voldsbruk som følger av krigføring. Forholdet mellom Sivilforsvaret og totalforsvaret er berørt i Ot. prp. nr. 42 for 1962–63. På side 12–13 heter det bl. a.

«Det er nok riktig at sivilforsvaret er en del av vårt totale beredskap. Men det er ikke noe som er særegent for sivilforsvaret. Ordet totalforsvar eller totalberedskap er forholdsvis nytt, og det har sammenheng med den totale krigføring. Med totalforsvar menes samfunnets samlede innsats for å overleve en krig, og det er klart at her er sivilforsvaret et viktig ledd. Men minst like viktig er landets helsevesen, kommunikasjonsvesen og næringsliv. Sett ut fra synspunktet totalforsvar eller totalberedskap er leger og sykepleiersker, ingeniører, teknikere og arbeidere, bønder og fiskere, offentlige tjenestemenn og private funksjonærer minst like viktige, og i mange tilfeller viktigere ledd enn sivilforsvarsmannskapene. Det er vel overhodet ikke mulig å finne noen virksomhet i samfunnet som ikke er av betydning for totalforsvaret. Og næringslivets betydning er i mange, kanskje de fleste, tilfelle av langt mer direkte betydning for landets krigspotensial og militære forsvar enn sivilforsvaret. En kan bare her tenke på industriens leveranser til forsvaret, eller på samferdselssektorens (telegraf, telefon, post, jernbane, skip, veier og biler osv.) betydning for militær mobilisering og militære operasjoner.

Det vises også til den definisjon av totalforsvaret som er nyttet i St. meld. nr 37 for 1967–68 og som er referert under pkt. 5.3. Det ser ut til at den strukturelle og organisasjonsmessige tilknytning mellom det militære forsvar og Sivilforsvaret i forhold til andre deler av det sivile beredskaps tilknytning til Forsvaret, ofte blir overdrevet eller understreket for sterkt. Det kan føre til en misvisende oppfatning av hvordan det toale beredskap er bygget opp og det kan igjen medføre et uriktig syn på Sivilforsvarets rolle og status. Det er sikkert flere grunner til dette. Noen av årsakene er antakelig av psykologisk art. Enkelte har f. eks. lett for å feste seg ved siste ledd i betegnelsen sivil f o r s v a r og trekker av det den slutning at det er en del av det militære forsvaret eller at det ihvertfall har noe med det militære forsvaret eller at det ihvertfall har noe med det militære å gjøre. Andre hefter seg ved de tre fallende bomber i Sivilforsvarets emblem eller ved at Sivilforsvaret består av oppsatte uniformerte avdelinger som tildels driver feltmessige øvelser i likhet med Heimevernet. Alt dette bidrar til at det i forhold til de andre deler av det sivile beredskap er lettere å se Sivilforsvaret i totalforsvarsbildet og dermed også til at Sivilforsvaret kan bli betraktet som sterkere tilknyttet og beslektet med Forsvaret.

7.2.2 Sivilforsvarstjeneste og militærtjeneste

Sivilforsvarets oppgaver er ifølge sivilforsvarsloven § 1 «å planlegge og iverksette tiltak av ikke militær art, som tar sikte på å forebygge skade på sivilfolket ved krigshandlingen eller råde bot på slik skade, og som ikke ved særskilt bestemmelse er lagt til annen myndighet». Det er vanskelig å forstå at det kan føre til noen alvorlig samvittighetskonflikt å bli pålagt å utføre noen av disse oppgaver. Man skulle tro at det ville være like problematisk for ikke å si vanskeligere for militærnektere, pasifister å akseptere f. eks. tjeneste i tele- og samferdselssektoren som ved mobilisering og i krig vil ha vital og direkte betydning for det militære forsvar og militære operasjoner. Det samme vil være tilfelle for arbeid i store deler av industri og næringsliv som både i fred og krig direkte supplerer det militære forsvar og også direkte er med på å bygge opp og vedlikeholde landets krigspotensial. Det kan ikke herske tvil om at det militære forsvar i minst like stor grad er avhengig av disse virksomheter som av Sivilforsvaret og at denne sivile bistand endog kan ha større betydning for Forsvarets stridsevne og effektivitet og dermed også for dets troverdighet enn Sivilforsvaret har.

7.2.3 Sivilforsvaret som element i den sivile del av totalforsvaret

Når man drøfter behovet for regler om fritak fra sivilforsvarstjeneste av overbevisningsgrunner er det også å ha klart for seg at Sivilforsvaret bare er et element innenfor den sivile del av totalforsvaret. Det er riktignok et stort og viktig element også for Forsvaret, men i den enkelte situasjon kan det militære forsvar være like avhengig av andre sivile deler av totalforsvaret. Beredskapsutvalget av 1974 har i sin innstilling av 17. august 1976 beskrevet den sivile del av totalforsvaret slik:

«Sivilt beredskap omfatter de sivile myndigheters forberedelser og gjennomføring av beredskapstiltak for å møte en krise eller krigssituasjon. Noen tiltak skal sørge for at Regjeringen og den offentlige administrasjon kan utøve sin virksomhet kontinuerlig og så vidt mulig – uhindret av krigens gang. Andre tiltak gjelder beskyttelse av sivilbefol-

kningen mot fiendtlige handlinger, og atter andre tar sikte på å dekke behovet for varer og tjenester for så vel sivilbefolkningen som de sivile og militære enheter av totalforsvaret.

Tilsvarende tiltak er også forberedt for helsestellet, politiet og Regjeringens pressetjeneste i krig.»

7.2.4 Tilknytning mellom sivil og militær del av totalforsvaret

Det er naturligvis riktig at det er og må være en tilknytning mellom den militære og sivile del av totalforsvaret, men tilknytningen gjelder ikke bare Sivilforsvaret, ikke engang fortrinnsvis. Slik må det være for at begge hovedkomponentene – det militære forsvar og det sivile beredskap – skal kunne samarbeide mot det felles mål å trygge vår sikkerhet og selvstendighet. Og det er den samlede innsats som vil være avgjørende for vår evne til å stå i mot angrep og til å overleve en krig.

Men det er også grunn til å understreke at det militære forsvar og de sivile deler av totalforsvaret både har forskjellig ledelse og administrasjon og markert ulike oppgaver såvel i beredskapsmessig sammenheng som i en eventuell forsvarskamp. Dette er behandlet nærmere under pkt. 5.3.6. Derimot har tjenestene i de forskjellige grener innen det sivile beredskap framtredende likhetstrekk.

7.2.5 Konklusjon

De momenter som er trukket fram ovenfor burde egentlig være tilstrekkelige grunner til ikke å kunne nekte tjeneste i Sivilforsvaret av overbevisningsgrunner. Hverken innholdet av sivilforsvarstjenesten eller Sivilforsvarets oppgaver, status eller tilknytning til det militære forsvar kan gjøre fritak berettiget.

Ser man på det faktiske samspill som eksisterer i fred og som må finne sted i krig mellom de ulike deler av totalforsvaret, er det ikke lett å forstå hvorfor tjeneste i Sivilforsvaret skulle forårsake en alvorligere samvittighetskonflikt hos den enkelte enn tjeneste i andre deler av det sivile beredskap. Det er iallfall vanskelig å begrunne med reelle argumenter.

7.2.6 Virkning av en eventuell adgang til fritak

Fritak fra sivilforsvarstjeneste måtte i tilfelle kunne søkes av alle som i dag kan pålegges tjenesteplikt i Sivilforsvaret, det vil si alle kvinner og menn mellom 18 og 65 år som ikke er tjenestepliktige i det militære forsvar, jfr. sivilforsvarslovens § 23, 1. ledd.

Det hevdes at dette neppe vil medføre praktiske eller samfunnsmessige problemer av betydning. Da lar man være å legge vekt på følgende forhold: For det første kjenner man ikke størrelsen av den potensielle søkermasse. Det er mulig at langt de fleste tjenestepliktige i Sivilforsvaret fortsatt vil være villig til å gjøre tjeneste, men når tallet på sivilforsvarsnektere i dag er beskjedent, må det ses på bakgrunn av gjeldende praksis som det store flertall bøyer seg for.

Sålenge sivilforsvarstjeneste ikke er frivillig, men bygger på en lovbestemt plikt, forutsetter for det annet en adgang til fritak av overbevisningsgrunner at det må foretas en prøvning i en eller annen form av den enkelte søknad. Man må derfor være forberedt på å bygge opp en administrasjon som kan ta hånd om og behandle søknadene. Tallet på disse må forventes å ligge langt over det som i dag utgjør nekterne – med de konsekvenser dette vil måtte få for forvaltningen og eventuelt domstolene. For det tredje medfører en fritaksadgang at de som får sin søknad innvilget hverken kan pålegges noen form for opplæring eller mobiliseringsdisponering i Sivilforsvaret. Dette kan reise problemer av forskjellig slag, særlig i enkelte distrikter.

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten ønsker bare å peke på de forhold som her er nevnt. Etter det standpunkt de har tatt til behovet for lovendring, finner ikke de grunn til å gå nærmere inn på problemet – og heller ikke da behovet for en mulig erstatningstjeneste innen andre deler av det sivile beredskap.

7.2.7 Forholdet til beredskapslovens § 3 ved adgang til fritak

En eventuell lovendring som innfrir adgang til fritak fra sivilforsvarstjeneste av overbevisningsgrunner, reiser – slik Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten ser det – naturlig også spørsmål om behov for endring av andre gjeldende lovregler. Det siktes bl. a. til lov om særlige rådgjerder under krig, krigsfare og liknende forhold av 15. desember 1950 § 3, 1. ledd:

«Når riket er i krig eller krig truer eller rikets selvstendighet og sikkerhet er i fare og det på grunn av disse forhold er fare ved opphold, kan Kongen gi bestemmelser av lovgivningsmessig innhold for å trygge rikets sikkerhet, den offentlige orden, folkehelsen og landets forsyninger, for å fremme og trygge militære tiltak og tiltak til vern om sivilbefolkning og eiendom og for å utnytte landets hjelpekilder til fremme av disse formål. Herunder kan gis bestemmelser om utskrivning av arbeidskraft til militære og sivile formål. Om nødvendig kan det i bestemmelsene gjøres avvik fra gjeldende lov . . .»

Som det framgår av ordlyden, gir denne bestemmelse hjemmel for å utnytte landets arbeidskraft til å styrke den alminnelige beredskap, herunder utskrivning av arbeidskraft til militære formål.

Etter nåværende regler skal arbeidskraftsmyndighetene ha underretning om sivile tjenestepliktige som ikke er pålagt tjenesteplikt i Sivilforsvaret. Formålet med denne meldingsordningen er at disse myndigheter også skal kunne disponere sivile tjenestepliktige fordi det i krig lett vil oppstå alvorlig mangel på arbeidskraft.

Innføres det adgang til sivilforsvarsnekting, vil en som av overbevisningsgrunner er fritatt for tje-

neste i Sivilforsvaret i fred, i krig kunne bli pålagt av arbeidskraftmyndighetene å utføre arbeid direkte for militære formål og da under forhold som i langt sterkere grad må forventes å engasjere militærnekterens samvittighet.

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten vil ikke foreslå noen endring av beredskapslovens § 3. Disse medlemmer er enig i nødvendigheten av bestemmelsen. Utvalget er forøvrig ikke bedt om å vurdere denne loven. En revisjon av beredskapsloven reiser en rekke spørsmål som Utvalget ikke er det rette til å uttale seg om. På den anne side finner man det riktig å peke på bestemmelsen i § 3 – og de konsekvenser den kan få i krig – bl. a. fordi det later til at den er lite kjent.

7.2.8 Betydningen av at Sivilforsvaret i krig kan bli satt under militær kommando. Beredskapslovens § 6

Det hevdes også at sivilforsvarstjeneste ikke er forenlig med militærnekterlovens kriterier om at tjenesten skal være uten forbindelse med militære innretninger eller foretak fordi Sivilforsvaret i krig vil kunne bli satt under militær kommando. Dette argument bygger på bestemmelsene i § 6 i lov om særlig rådegjerder under krig av 15. desember 1950:

«På krigsskueplassen kan de militære myndigheter overta den øverste ledelse av politiet og kan i så fall om nødvendig midlertidig sette politiets embets- og tjenestemenn ut av virksomhet. Kongen kan bestemme at alt politi, enkelte politikorps eller politiet i visse distrikter skal innlemmes i de militære styrker. I den utstrekning det ansees nødvendig for å fremme og trygge militære tiltak kan de militære myndigheter overta ledelsen også av andre sivile forvaltningsgrener. Sivile tjenestemenn og ombudsmenn i stat og kommune skal gi de militære myndigheter den hjelp som forlanges.

Kongen gir nærmere regler om hvilke områder skal regnes for krigsskueplass.»

Det er visse sider ved denne regel som det er behov for å utdype nærmere.

I henhold til 2. ledd i bestemmelsen skal Kongen gi nærmere regler om hvilke områder som skal regnes som krigsskueplass. Ved kongelig resolusjon av 11. september 1959 og av 8. desember 1967 er fastlagt følgende:

1. Forsvarsministeren bemyndiges til å treffe bestemmelse om hvilke områder som skal regnes for krigsskueplass, dersom Kongen på grunn av utilstrekkelig tid og fordi saken haster, selv er avskåret fra å treffe slik bestemmelse. Forsvarsministerens bestemmelse skal snarest mulig legges fram for Kongen.
2. Krigsskueplassen fastsettes til områder hvor krigshandlinger foregår eller antas å være nær forestående, dog mest mulig begrenset til områder hvor de militære myndigheter ikke lenger kan regne med å få den bistand fra de sivile myndigheter som de trenger for å fremme og trygge militære operasjoner og forsyninger. Grensene for krigsskueplass bør i størst mulig utstrekning følge grensene for den gjeldende administrative inndeling.
3. Hvis landet plutselig blir utsatt for et væpnet angrep av et slikt omfang at krigstilstand åpenbart er inntrådt, skal den eller de landmilitære distriktskommandoer som direkte berøres av kamphandlingene uten videre ansees som krigsskueplass, inntil den nærmere avgrensning av krigsskueplassen foretas.

Militære myndigheters adgang til å overta ledelsen av sivile forvaltningsorganer kan altså bare skje innenfor et begrenset geografisk område der strid foregår eller er nær forestående.

Beredskapsloven gir ingen begrensning av hvilke sivile forvaltningsorganer som militære myndigheter kan overta ledelsen av. Sivilforsvaret kommer derfor på linje med annen sivil forvaltning. Den militære sjef kan bare utøve sin ledelse innenfor rammen av de begrensninger som loven trekker opp. Sivilforsvarets oppgaver er formulert i sivilforsvarsl. § 1. Denne bestemmelse som er referert foran under pkt. 7.2.2, innebærer at militær sjef ikke kan pålegge Sivilforsvaret oppgaver av militær art.

Når loven har gitt militære myndigheter fullmakt til å overta ledelsen av sivile forvaltningsorganer, herunder Sivilforsvaret, skyldes dette i henhold til Ot. prp. nr. 78 for 1950 at man ikke kan se bort fra at det under krig og lignende forhold lett kan oppstå situasjoner hvor en omstendelig framgangsmåte ikke er akseptabel ut fra militære hensyn. Det kan også oppstå kollisjon mellom militære krav og de interesser som de sivile myndigheter har til oppgave å ivareta. Det omtales i den forbindelse fordeling av ressurser, hvor tidsmomentet er avgjørende.

Etter beredskapsl. § 6 har de militære myndigheter også anledning til å overta den øverste ledelse av politiet på krigsskueplassen. Politimesteren er i dag kretssjef i Sivilforsvaret.

Av hensyn til Genève-konvensjonen har Justisdepartementet i sin tilråding til den Kgl. res. av 29. august 1958 om Sivilforsvarets ledelse på krigsskueplassen og virksomhet på okkupert område, gitt uttrykk for at det «er ønskelig at Sivilforsvarets status blir bevart så langt råd er». Resolusjonen bestemmer derfor at politifolk som har verv i Sivilforsvaret og som blir innlemmet i de militære styrker, automatisk skal løses fra sine Sivilforsvarsverv, «med mindre Justisdepartementet bestemmer noe annet». Denne reservasjon er tatt med fordi departementet antar at «det kan tenkes tilfeller der en slik regel vil virke uheldig».

Forslaget om stående avdelinger i Sivilforsvaret i fred med oppgaver av verne-, rednings- og katastrofeberedskapsmessig art, innebærer en utvidelse av dets virksomhet. Det fører imidlertid ikke til noen endret status hverken for Sivilforsvaret eller for sivilarbeidernes forhold til tjenesten. Den viktigste følgen er at Sivilforsvaret ikke lenger framstår som en organisasjon bare utbygget for krigsformål. Forslaget styrker dets karakter av å være en hjelpeorganisasjon, og sivilforsvarstjenesten vil fortsatt

være «uten forbindelse med militære innretninger eller foretak».

7.2.9 Samvittighetskonflikt ved tjeneste i Sivilforsvaret

Avgjørelsen av spørsmålet om det bør åpnes adgang til å frita noen for tjeneste i Sivilforsvaret av overbevisningsgrunner, vil når alt kommer til alt bero på en vurdering av om det er rimelig å la graden og arten av den samvittighetskonflikt et individ kan komme i ved å pålegges slik tjeneste, få gjennomslagskraft i forhold til samfunnets krav til den enkelte. Her som ellers må man veie individets og samfunnets interesser mot hverandre.

Innholdet i nektelsesgrunnlaget – det kvalitative aspekt – kan ikke rettferdiggjøre fritak. Sivilforsvarstjenesten er ikke hverken direkte eller indirekte rettet mot det å ta liv. Det som eventuelt volder samvittighetskval er i tilfelle å utføre en tjeneste som på en eller annen måte er et bidrag til totalforsvaret. Det er ikke her tale om uenighet om midlet, men om målsetningen. Når militærnekting står i en særstilling, er det som nevnt på grunn av at de midler det militære forsvar må gjøre bruk av, strider mot den enkeltes pasifistiske grunnholdning. I denne sammenheng kan man også vise til diskusjonen om reservasjonsrett for helsepersonell ved abortinngrep. Siden uviljen ikke retter seg mot middelet, men mot det å bidra å realisere fellesmålsetninger, skiller denne situasjonen seg – som nevnt under pkt. 6.1 – ikke prinsipielt fra andre tilfelle hvor borgere pålegges samfunnsplikter. Individets interesser i en slik konflikt må vike for samfunnets behov.

Totalforsvarstanken bygger på at svært mange virksomheter i samfunnet bidrar til å øke landets samlede forsvarsevne. Dette har man vært inne på flere steder. Men det må få betydning også i denne relasjon. Hvis man skulle innrømme reservasjonsrett overfor andre samfunnsplikter enn den å ta liv, måtte man i alle fall kreve at handlingene i alvorlig grad stred mot ens overbevisning. Det ville bl. a. være naturlig å se hen til den enkeltes forhold i det sivile liv. Den som f. eks. arbeider i helsesektoren eller brannvesenet, kan ikke høres med at det strider mot hans samvittighet å gjøre tilsvarende tjeneste innen det sivile beredskap. Adferdsmønsteret i dagliglivet viser at overbevisningen ikke er tilstrekkelig sterk. Heller ikke styrken av overbevisningen – det kvantitative aspekt – kan derfor føre til at fritak fra sivilforsvarstjeneste bør innrømmes.

7.3 VURDERING AV LOVENDRING FRA MEDLEMMENE BEKKEVAD, BERGO OG STABEL

Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel er enige med Utvalgets øvrige medlemmer i at gjeldende rett ikke gir adgang til å nekte sivilforsvarstjeneste av overbevisningsgrunner. Disse medlemmer mener imidlertid at det nå bør åpnes adgang til slik nekting. De mener også at spørsmålet bør drøftes på et mer fritt grunnlag enn hva de øvrige medlemmer har gjort. Utvalget er gjennom sitt mandat bedt om å vurdere om det bør åpnes adgang til fritak fra sivilforsvarstjeneste av overbevisningsgrunner.

Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel har noe forskjellig begrunnelse for sitt forslag og de har heller ikke helt det samme syn når det gjelder rekkevidden av fritaket. Medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel finner for sitt vedkommende ikke grunn til å ta standpunkt til de grunner en person måtte ha for å nekte tjeneste i sivilforsvaret. De forskjellige argumentstypene blir for øvrig grundig gjennomgått av medlemmet Grepstad i hans særuttalelse nedenfor. Etter disse medlemmers oppfatning er det ikke alltid lett å følge den argumentasjon som anføres fra sivilforsvarsnekterens side. Ofte kan man få inntrykk av at kjernen i den etiske konflikten er mer utydelig enn hva som er tilfelle ved nekting av militærtjeneste. Til dels har nok dette sammenheng med at argumentasjonen ved sivilforsvarsnekting utelukkende er knyttet til organisasjonsmessige forhold.

Selv om Sivilforsvaret er en rent sivil og humanitær organisasjon, kan det også betraktes som en sivil del av et totalforsvar der også militærapparatet er et viktig ledd. Betraktet på denne måten kan Sivilforsvaret ha en indirekte tilknytning til militær voldsanvendelse. Fra sivilforsvarsnekternes side blir Sivilforsvaret ofte framstilt som en følge av og en forutsetning for et militært forsvar.

Som nevnt i forbindelse med drøfting av fritaksvilkårene for militærtjeneste kan dette medføre tolkingsproblemer når det ikke samtidig går klart fram at nekternes overbevisning også er knyttet til den indirekte voldsbruk. Disse medlemmer er likevel ikke i tvil om at sivilforsvarsnekterne som helhet er mennesker med sterk overbevisning rettet mot det militære forsvar og mot både direkte og indirekte vold. De må imidlertid sies å trekke meget langtrekkende konsekvenser av sin overbevisning. En så alvorlig overbevisning bør så langt som mulig beskyttes også i forhold til Sivilforsvaret. Forutsetningen må imidlertid være at det er mulig å knytte denne overbevisningen til det som er kjernen i fritakskriteriet i forhold til militærforsvaret, nemlig vold og voldsbruk. Som nevnt synes ikke disse medlemmer dette uten videre er lett. Saken måtte i tilfelle fremstilles slik: Sivilforsvarsnekting må være betinget av vedkommendes syn på det militære forsvaret. Sivilforsvaret er en sivil hjelpeorganisasjon innen rammen av totalforsvaret. Sivilforsvarets oppgaver er i størst mulig grad å redusere tap og skader i krig og ved katastrofer i fredstid. De oppgavene som utføres av Sivilforsvaret har en humanitær karakter, de er rettet mot å redusere følgene av fiendens og forsvarets egen bruk av militære midler. Det er derfor neppe noen som med rimelighet kan komme i moralsk dilemma ved å utføre den

type handlinger som er pålagt Sivilforsvaret. Argumentasjonen må knyttes til de strukturelle og organisasjonsmessige sider ved Sivilforsvaret. At Sivilforsvaret er en del av totalforsvaret er klart nok. Det er også klart at det er sammenheng mellom militærforsvaret og Sivilforsvaret. Dette vil imidlertid ikke være tilstrekkelig etter disse medlemmers oppfatning. Tankegangen må være at Sivilforsvaret er en forutsetning for militærforsvaret og dermed letter eller sannsynliggjør bruk av militære maktmidler. Disse medlemmer tar for sitt vedkommende ikke standpunkt til realiteten i påstanden, men mener at et slikt syn så langt som mulig bør respekteres.

Avgjørende for disse medlemmers forslag om å åpne adgang til fritak for sivilforsvarstjeneste har vært at de ser få samfunnsmessige ulemper ved ordningen. Man bør med andre ord ha råd til å åpne for samvittighetsfritak på dette området. Det kan ikke være riktig som formannsfraksjonen gjør å sidestille tjeneste i Sivilforsvaret med andre samfunnsplikter, og hevde at fritak er et skritt mot samfunnsmessig anarki. Selv om Sivilforsvaret på avgjørende punkter skiller seg fra militærforsvaret er det også klare fellestrekk, trekk som ikke gjør en sammenligning med andre borgerplikter naturlig. Det er også vanskelig å tenke seg andre slike plikter som i samme grad aktualiserer en samvittighetskonflikt knyttet til voldsbegrepet.

Disse medlemmer tror ikke det vil få store praktiske konsekvenser om man åpner adgang til nekting her. En betydelig del av militærnekterne vil trolig være villige til å tjenestegjøre i Sivilforsvaret. Når det gjelder den andre gruppen av sivilforsvarspliktige, kvinner og menn over vernepliktig alder, er rekrutteringsgrunnlaget så stort i forhold til behovet, at det overhodet ikke kan regnes med merkbare virkninger for Sivilforsvaret. Også her er det for øvrig grunn til å regne med at antallet vil bli meget lite. Sett fra Sivilforsvarets eget synspunkt, kan det hevdes at man vil være minst like bra tjent med en ordning basert på fritak. Disse medlemmer har inntrykk av at Sivilforsvaret i første rekke er opptatt av å ivareta sitt hovedformål, ikke å knesette et prinsipp om obligatorisk sivilforsvarstjeneste. Et slikt prinsipp vil tvert imot kunne føre til en strid om Sivilforsvaret som dette selv ikke er tjent med.

Det som er sagt til nå, har bygget på en forutsetning om at ordningen er som i dag. Behovet for fritak blir imidlertid forsterket ytterligere dersom formannsfraksjonens forslag om å overføre militærnektere til Sivilforsvaret skulle bli vedtatt.

Medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel foreslår som nevnt at det åpnes adgang til fritak fra tjenesteplikt i Sivilforsvaret. Dette bør ikke bare gjelde for militærnektere, men for alle sivilforsvarspliktige, med andre ord også kvinner og menn mellom 18 og 65 år, jfr. lov om sivilforsvaret § 23 første ledd. Dette standpunkt reiser spørsmålet om fritaket bør knyttes til et lovbestemt kriterium og hva dette eventuelt bør gå ut på. Det må også vurderes om det skal skje noen prøving av om vilkårene er oppfylt, og hvem som eventuelt skal stå for denne. Til sist må det tas standpunkt til om de som blir fritatt skal pålegges en alternativ tjeneste, og hva denne eventuelt skal gå ut på.

Disse medlemmer mener det bør innføres et lovbestemt fritakskriterium og anser det naturlig at dette utformes på samme måte som foreslått i forhold til militærnekterloven, nemlig at det ville være i strid med vedkommendes alvorlige overbevisning å utføre tjenesten. Det bør imidlertid være tilstrekkelig at den enkelte oppgir å ha en slik overbevisning. Å innføre en formell prøvingsordning på dette området virker unødig tungvint og kan heller ikke anses påkrevet fra et rettferdssynspunkt. Den nødvendige kontroll med overbevisningens alvor bør eventuelt skje gjennom en pålagt alternativ tjeneste. Behovet for en slik tjeneste vil imidlertid stille seg forskjellig ettersom hvilken gruppe nektere det er snakk om, militærnektere eller andre.

Når det gjelder ikke-militærnektere er disse medlemmer kommet til at de ikke behøver å pålegges noen alternativ tjeneste. Gruppen er forholdsvis liten og ordningen vil neppe innebære noe praktisk problem eller innby til misbruk av noe slag. Det er i dag bare en liten og tilfeldig utvalgt brøkdel av denne gruppen som noensinne blir kalt inn til tjeneste. Fritak av overbevisningsgrunner står derfor ikke fram som noe spesielt rettferds- eller likhetsproblem.

Når det gjelder de sivile tjenestepliktige som i dag blir overført til Sivilforsvaret etter endt førstegangstjeneste, stiller saken seg noe annerledes. Denne gruppen er, i hvert fall ut fra forutsetningene, ment som et vesentlig personaltilskott til Sivilforsvaret. Overføringen til Sivilforsvaret kan også til en viss grad ses som et moment ved utforming av innhold og lengde på førstegangstjenesten. De som blir fritatt, bør derfor, både ut fra hensynet til de andre og som et bevis på styrken i deres overbevisning, pålegges en form for alternativ tjeneste. Medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel er kommet til at en passende erstatningstjeneste kan være å overføre de fritatte til tjeneste i Helseberedskapet. Man kunne tenke seg en førstegangsopplæring av for eksempel en måneds varighet. Sivile tjenestepliktige som allerede under førstegangstjenesten er klar over at de vil nekte overføring til Sivilforsvaret, bør kunne avtjene denne tiden som et tillegg til førstegangstjenesten. Helseberedskapet er på samme måte som Sivilforsvaret en del av det sivile beredskap. De øvrige deler er Det administrative beredskap, Informasjonsberedskapet, Politiet og Det økonomiske beredskap. Spørsmålet om fritak av overbevisningsgrunner kunne i og for seg tenkes stilt for alle deler av den sivile beredskap. Selv om interessen til nå har vært konsentrert om Sivilforsvaret, er det klart at også de øvrige deler inneholder elementer som vil kunne skape konflikter for

militærnektere. Spørsmålet skal ikke tas opp i denne sammenhengen. Disse medlemmer er imidlertid av den oppfatning at tjeneste i Helseberedskapet klart skiller seg ut fra de øvrige deler av det sivile beredskap. I likhet med tjenesten i Sivilforsvaret er tjenesten i Helseberedskapet av humanitær karakter. Samtidig er det vanskelig å se at de strukturelle innvendinger som kan reises mot Sivilforsvaret har samme gyldighet i dette tilfellet. Det skulle derfor ikke være nødvendig med adgang til å nekte tjeneste i Helseberedskapet.

For å sikre hjemmel til å pålegge denne tjenesten bør det tas inn i sivilforsvarsloven at sivile tjenestepliktige som nekter i stedet skal overføres til Helseberedskapet. De nærmere regler om opplæringens innhold og varighet bør imidlertid gis av Kongen som kan delegere sin myndighet til departementet. Det er vel naturlig at denne tjenesten administreres av Direktoratet for sivilt beredskap.

Medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel foreslår derfor at det tas inn et nytt tredje ledd i sivilforsvarsloven § 23, sålydende:

«Tjenestepliktige som oppgir at slik tjeneste ville være i strid med deres alvorlige overbevisning, fritas for tjenesten. Sivile tjenestepliktige etter militærnekterloven pålegges i stedet tjeneste innen Det helsemessige beredskap, etter nærmere regler gitt av Kongen.»

7.4 MEDLEMMET GREPSTADS VURDERING AV SPØRSMÅLET OM FRITAK FOR SIVILFORSVARSTENESTE AV OVERTYDINGSGRUNNAR

7.4.1 Innleiing

I medhald av Lov av 17. juli 1953 om Sivilforsvaret kan menn og kvinner mellom 18 og 65 år påleggast tenesteplikt i sivilforsvaret. Somme av dei som blir pålagt denne tenesteplikta, nektar å utføre tenesta av overtydingsgrunnar. Fleirtalet av dei som nektar, er sivile tenestepliktige, som i dag etter utført førstegongsteneste blir stilt til rådvelde for sivilforsvaret og utkalla i den grad sivilforsvaret finn det føremålstenleg. Ein del nektarar er kvinner. Eit fåtal er militære vernepliktige som er blitt overført direkte til sivilforsvaret utan å ha utført militær førstegongsteneste, og som elles ville ha nekta militærteneste av overtydingsgrunnar.

Etter det Utvalet har fått opplyst, blir det ikkje ført samla statistikk over kor mange som pr. år nektar teneste i sivilforsvaret. Når det gjeld den største gruppa, sivile tenestepliktige, vil det også i praksis variere frå distrikt til distrikt kor mange som blir utkalla til teneste i sivilforsvaret.

Utvalet er gjennom mandatet bedt om å vurdere om det bør gjevast høve til fritak for sivilforsvarsteneste av overtydingsgrunnar:

«Enkelte har av samvittighetsgrunner funnet ikke å kunne gjøre tjeneste i sivilforsvaret i den form dette har i dag. Det har hittil ikke vært adgang til fritak for sivilforsvarstjeneste av denne grunn. Utvalget skal vurdere om det bør åpnes adgang til slikt fritak og i tilfelle på hvilke betingelser, samt hvilken tjeneste de fritatte i tilfelle skal utføre i stedet.»

Spørsmålet om fritak for sivilforsvarsteneste av overtydingsgrunnar har fleire gonger tidlegare vore framme i offentleg debatt. Spørsmålet kom m. a. til å spele ei relativt viktig rolle i samband med forarbeida til Lov av 19. mars. 1965 om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner. Ein viser her særleg til Ot. prp. nr. 42 for 1962–63, Innst. O. II. for 1964–65, Forhandlinger i Odelstinget 15. januar og 11. februar 1965 og Forhandlinger i Lagtinget 5. mars 1965.

Spørsmålet vart på ny reist i samband med Innst. S. nr. 262 for 1969–70. Stortinget slutta seg til innstillinga frå justiskomitéen, som bad Justisdepartementet greie ut spørsmålet om fritak av overtydingsgrunnar:

«Loven er i dag slik at tjeneste i sivilforsvaret ikke kan gjøres til en frivillig sak. K o m i t é e n vil peke på sivilforsvarets betydning i krigs- og krisesituasjoner, men mener likevel at departementet bør ta opp spørsmålet om en revisjon av loven for å imøtekomme dem som av samvittighetsgrunner ikke finner å kunne tjenestegjøre i sivilforsvaret i den form det har i dag. Det er en relativt fåtallig gruppe det her dreier seg om, og i et demokratisk samfunn bør ikke noen presses til en form for tjeneste som strir mot samvittigheten.»

På denne bakgrunnen er spørsmålet tatt inn i mandatet til Vernepliktsutvalet.

Formannen og medlemmene Barstad, Christiansen og Tvedten har, m. a. på bakgrunn av den drøfting som tidlegare er gitt i Ot. prp. nr. 42 for 1962–63 konkludert med at det ikkje bør gjevast høve til fritak for sivilforsvarsteneste av overtydingsgrunnar. Etter dette medlemmets vurdering er den framstilling og drøfting som blir gitt i teksten av sivilforsvarsnektarane sitt syn mangelfull og stundom misvisande. Det same gjeld Ot. prp. nr. 42 for 1962–63, som dei nemnde medlemmene viser til.

Medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel legg særleg vekt på praktiske omsyn og konkluderer med at det bør gjevast høve til fritak for sivilforsvarsteneste av overtydingsgrunnar. Etter dette medlemmets oppfatning er det likevel vanskeleg ut frå framstillinga å danne seg eit meir dekkande og fullstendig bilde av dei holdningar og tenkesett som ligg til grunn for nekting av teneste i sivilforsvaret.

I det følgjande blir det difor lagt ei viss vekt på å prøve å gi ei fyldigare framstilling av ein del sentrale argument sivilforsvarsnektarar rettar mot teneste i sivilforsvaret, samstundes som argumenta eit stykke på veg blir drøfta.

7.4.2 Sentrale argument som blir retta mot teneste i sivilforsvaret

Dei grunnar som sivilforsvarsnektarar gir mot å gjere teneste i sivilforsvaret vil kunne variere noe frå person til person. Dei vanlegaste argumenta synest likevel vere samla i Norges Fredsråds Motinnstilling frå april 1956[1], «Sivilarbeidernes Motinnstilling til St. meld. nr. 43 for 1969–70» frå april 1970, skrifta «Hvorfor jeg sier nei til sivilforsvaret», utgitt av Folkereisning mot krig 1969, «Sivilforsvaret – en argumentsamling», utgitt av Folkereisning mot krig 1973, og «Perspektiver på siviltjenesten – en vurdering og et forslag», utgitt av Sivilarbeidernes Hovedsekretariat mars 1977. Vurderingar av sivilforsvaret er også gjengitt i boka Alternativer – 5 års fredsdebatt (red. Theo Koritzinsky), Oslo 1967.

Somme av dei argument som sivilforsvarsnektarar rettar mot teneste i sivilforsvaret er drøfta i forarbeida til militærnektarlova frå 1965 og i skriftet «Om å nekte tjeneste i Sivilforsvaret av overbevisningsgrunner», utgitt av Direktoratet for sivilt beredskap 1970. Frå tid til anna har delar av dette problemfeltet vore kommentert i Norsk sivilforsvarsblad (1958–1969) og Sivilt beredskap (1970–), utgitt av Direktoratet for sivilt beredskap. Frå professor Torstein Eckhoff ligg det vidare føre ei utgreiing «Om de juridiske spørsmål i forbindelse med overføring av sivilarbeidere til tjeneste i Sivilforsvaret», avgitt 20.5.1961 til Folkereisning mot krig.

Gjeldande rett framgår av Rt. 1952, s. 986, Rt. 1954, s. 229 og 230, Rt. 1955, s. 614, Rt. 1961, s. 1 272, Rt. 1963, s. 76 og 79 og Rt. 1972, s. 727.

Dei viktigaste argumenta som blir nytta mot teneste i sivilforsvaret kan på grunnlag av m. a. skriftene ovanfor summerast opp slik:

1. Sivilforsvaret er ein del av (det militær-baserte) totalforsvaret og avskrekkingspolitikken. Det er ein konsekvens av militærpolitikken og ein del av den totale beredskapen som gjer det mogleg å føre ein militærpolitikk. Det er såleis ein viktig del av «krigssystemet».
2. Sivilforsvaret tar sikte på ein krigssituasjon. Det er ein del av førebuinga til forsvarskrig og trekker initiativ bort frå konstruktivt fredsarbeid.
3. Sivilforsvaret gir ei falsk kjensle av tryggleik overfor dei våpen som vil bli nytta i ein krig i dag. Det medverkar til dei psykologiske føresetnadene til sivilfolket si tiltru til det militære forsvaret og militærpolitikken.
4. Sivilforsvaret er tilpassa bestemte militære strategiar og har sjølv betydning for militære strategiar og operasjonar.
5. Sivilforsvaret kan i ein tilspissa internasjonal situasjon gjere krig meir sannsynleg. Det er, eller kan vere, eit ledd i rustingsspiralen.
6. Sivilforsvaret kan i krig settast under militær kommando. Også i fredstid eksisterer det eit nært samarbeid mellom det militære forsvaret og sivilforsvaret.

Ein skal i det følgjande gå nærmare inn på visse sider ved desse argumenta.

7.4.3 Sivilforsvaret og «krigssystemet»

Sivilforsvarsnektarane sin holdning til sivilforsvaret er betinga av det syn dei har på det militære forsvaret og militærpolitikken. Dei er menneske som ut frå ei alvorleg overtyding tar avstand frå det militære forsvaret og som trekker meir vidtgåande konsekvensar av si overtyding enn andre. Når t.d. ein del sivile tenestepliktige nektar sivilforsvarsteneste, skjer det ut frå nettopp det same idémessige og kjenslemessige grunnlag som gjer dei til militærnektarar.

Sivilforsvaret si målsetting, slik den er formulert i § 1 i Lov om sivilforsvaret av 17. juli 1953, er av reint sivil og humanitær art:

> «Sivilforsvarets oppgave er å planlegge og iverksette tiltak av ikke militær art, som tar sikte på å forebygge skade på sivilfolket ved krigshandlinger eller råde bot på slik skade, og som ikke ved særskilt bestemmelser er lagt til annen myndighet.
>
> I den utstrekning og på de vilkår som Kongen bestemmer, skal sivilforsvaret også hjelpe til med å forebygge og råde bot på skader som ikke skyldes krigshandlinger.»

På bakgrunn av denne reint humanitære målsettinga kunne ein i og for seg vente at menneske som ut frå ein grunnholdning tar avstand frå militærsystemet, ville finne tenesta i sivilforsvaret både positiv og viktig.

Dei som nektar sivilforsvarsteneste av overtydingsgrunnar, gjer det da heller ikkje fordi dei er imot at folk som blir skadde ved krigshandlingar skal hjelpast. Sivilforsvarsnektarane sine argument er ikkje retta mot sivilforsvaret sitt formål, slik det er formulert i lovteksten, men mot det dei gjerne kallar «sivilforsvaret som ein del av militærpolitikken». Når det i argumentasjonen mot sivilforsvarsnektarane ofte blir vist til sivilforsvaret sitt sivile og humanitære formål, er dette difor eigentleg ikkje eit svar på dei grunnleggande argument som nektarane framfører.

Perspektivet må utvidast for at sivilforsvarsnektarane sitt syn skal bli fullt ut forståeleg. Sjølv om sivilforsvaret i seg sjølv er ein uvæpna, sivil og humanitær organisasjon, peiker sivilforsvarsnektarane på at det inngår som eit viktig ledd i det totalforsvaret som i bestemte situasjoner skal gjere krigføring mogleg. Dei ser sivilforsvaret som ein del av det som kan kallast «krigssystemet», det militære og sivile apparat som er bygd opp for i bestemte situasjoner å kunne føre krig. Sivilforsvaret si oppgå-

---

1) Den nye militærnekterloven. Et motforslag. Av Vilhelm Aubert, Torstein Eckhoff, Johan Galtung, Torleiv Idsøe, Trygve Leivestad, Arne Næss, Harald Ofstad, Kaare Pettersen, Arne Bjørn Rønhaug. Innstillinga er prenta som vedlegg til Ot. prp. nr. 42 for 1962–63.

ve er å lindre noen av dei enorme og kanskje heilt uoverskodelege øydeleggingar som krigføring vil medføre i vår situasjon. Sivilforsvarsnektarane tar avstand frå krigføring, og tar også avstand frå å delta i sivile organ og tiltak som er oppretta som ein konsekvens av og ein delvis føresetnad for militær krigføring. Dei tar avstand frå sjølve «krigssystemet».

I debatten i samband med Ot. prp. nr. 42 for 1962–63 kan ein finne dette synet summert opp på denne måten:

«De som nekter å delta i Sivilforsvaret gjør det selvsagt ikke fordi de ikke vil hjelpe medmennesker i nød. Tvertimot, deres syn på Sivilforsvaret bygger nettopp på deres respekt for livet, og på deres vilje til å unngå en ny, altutslettende verdenskrig. De ser på Sivilforsvaret som en brikke i det totale forsvar som har militærforsvaret som sin viktigste del, en nødvendig og i moderne krig uunnværlig brikke. (. . .)

I atomalderen er Sivilforsvaret en forutsetning for å drive et omfattende militærforsvar, og arbeid for å støtte Sivilforsvaret vil indirekte være en støtte av det militære forsvar av landet. Dette kan mange militærnektere ikke gå med på. (. . .)

Et annet moment som veier sterkt for de fleste sivilforsvarsnektere, er at Sivilforsvaret ensidig tar sikte på en krigssituasjon, og at det dermed bidrar til å forberede tanken på krig og hindre arbeidet for fred. Sivilforsvarstjeneste kan ikke på noen måte bidra til å hindre atomkrigen i å bryte ut, og de mener at vi nå står i en situasjon der forebyggelse er den eneste løsning. En moderne atomkrig vil bety en fare for menneskehetens utslettelse selv om sivilforsvaret er aldri så godt utbygd, fordi våpenstyrken alltid kan økes hurtigere enn sivilforsvarstiltakene. (. . .)

Sivilforsvarsnekterne hevder derfor at vi i dag bare har en mulighet, nemlig konstruktivt og byggende arbeid for fred, og de er villige til å ta alt slikt arbeid i stedet for tjeneste i Sivilforsvaret.»[2)]

Denne framstillinga vil i hovudtrekk også vere gyldig for det syn sivilforsvarsnektarar har i dag. Som ei grein innanfor den sivile beredskapen og det militær-baserte totalforsvaret representerer sivilforsvaret ut frå deira syn ein s i v i l del av førebuinga til forsvars- k r i g . Å godta tenesta i sivilforsvaret er såleis etter deira syn å godta at ein skal førebu seg på å føre krig i bestemte situasjonar. I di større monn dette blir godtatt, vil krigen også kunne bli ein realitet, vil mange sivilforsvarsnektarar hevde. I staden for å godta krigen og den militære forsvarspolitikken må vekta leggast på konstruktivt førebyggande fredsarbeid for å h i n d r e krig. Skulle ein likevel bli utsett for okkupasjon, må denne møtast med omfattande og systematisk sivilmotstand, vil dei fleste sivilforsvarsnektarar hevde.

Sivilforsvarsnektarane hevdar at sivilforsvaret er ein konsekvens av militærpolitikken som landet vårt fører, og dels også ein føresetnad for denne militærpolitikken. Det har vore hevda at «sivilforsvarets nødvendighet [er] uavhengig av om Norge velger et militært forsvar eller et ikke-voldsforsvar» i og med at «et hjelpeorgan for befolkningen vil være nødvendig i en eller annen form også ved en sivil motstand mot en okkupant, idet okkupanten må forutsettes å sette i gang terror mot befolkningen».[3)] I Ot. prp. nr. 42 for 1962–63 blir det også hevda at «sivilforsvaret aldeles ikke er noen betingelse for å drive militærpolitikk», og det blir hevda at stormaktene på den tida hadde vist lita interesse for å bygge ut sine sivilforsvar.

Det er likevel klart at sivilforsvaret slik det eksisterer i dag i vesentleg grad har si årsak i den militærpolitikken landet vårt fører. Ein forsvarspolitikk basert på konstruktivt førebyggande fredsarbeid på den eine sida og sivile motstandsformer i tilfelle okkupasjon på den andre, ville ikkje på same måte krevje eit sivilforsvar. Funksjonane ville venteleg i hovudsak bli ivaretatt av ordinære fredstidsorgan. Jamvel om eit nedrusta land som baserte seg fullt ut på ikkje-militære forsvarsformer også valde å bygge ein eigen sivilforsvarsorganisasjon av eit visst omfang, ville eit slikt sivilforsvar i alle høve ikkje vere eit ledd i ein militærpolitikk og ikkje ha dei «militærpolitiske funksjonar» som sivilforsvaret har i dag. Det ville også ha ein heilt annan karakter enn det eksisterande sivilforsvaret.

Det kan vere misvisande å hevde g e n e r e l t at sivilforsvaret er ein føresetnad for ein militærpolitikk. Det lar seg gjere å føre ein militærpolitikk utan sivilforsvar slik vi t. d. kjenner det frå vårt eige land. I somme land vil eit sivilforsvar i den utforming det har hos oss vere lite meiningsfullt eller uråd å gjennomføre pga. befolkningsmessige og geografisk-topografiske forhold. Eit land kan ha ein så tett folkesetnad at det er uråd gjennom sivilforsvarstiltak innanfor aktuelle økonomiske rammer i særleg grad å ha von om å verne sivilfolket mot krigshandlingar. Om, i kva grad og på kva måte eit land med ein militær forsvarspolitikk bygger ut eit sivilforsvar vil såleis vere avhengig av m. a. befolkningsmessige, geografisk-topografiske, økonomiske og militærstrategiske tilhøve. Sjølv om det finst land som fører ein militærpolitikk utan å bygge opp eit eige sivilforsvar, og ein difor ikkje generelt kan hevde at sivilforsvaret er ein absolutt eller generell f ø r e s e t n a d for ein militær forsvarspolitikk, er det likevel rett å sjå sivilforsvaret som ein k o n s e k v e n s av den militærpolitikken eit land fører. I vårt eige land vil vel også sivilforsvaret bli sett på som ein føresetnad for ein «meiningsfull» militær forsvarspolitikk.

I argumentasjonen mot sivilforsvarsnektarane blir sivilforsvaret stundom samanlikna med organ eller tiltak som blir sette inn ved naturkatastrofer, ulykker, brann osb. Det er vel nokså klart at ei slik

2) «Hva mener de?», P a x – p a s i f i s t i s k m å n e d s s k r i f t, Utgitt av Folkereisning mot Krig, nr. 2/1963.

3) Rolf Thue: S i v i l f o r s v a r e t s o m l e d d i s i k k e r h e t s p o l i t i k k e n, s. 10. Utigtt av Sivilforsvarets sentralledelse 1964.

samanlikning ikkje er dekkande. Sivilforsvaret er oppretta med tanke på krigssituasjonar, og krig er resultatet av strategiske vurderingar i ein konfliktsituasjon, ikkje eit fenomen på linje med naturkatastrofer. Valet mellom krig og forsøk på å løyse ein konflikt med fredelege middel, eller med sivilmotstand i tilfelle okkupasjon, er eit politisk val.

Når sivilforsvarsnektarar peikar på sivilforsvaret som ein del av «krigssystemet», kan ein peike på at sivilforsvaret også har visse fredsfunksjonar, og at ein i det siste har arbeidd med å bygge ut desse oppgåvene[4]. Dette endrar likevel ikkje det tilhøve at sivilforsvaret er oppretta med tanke på ein krigssituasjon og at det er dette som rettferdiggjer sivilforsvaret sin eksistens. På denne måten skil sivilforsvaret seg frå ordinære organ og tiltak som i krig også kan få spesielle funksjonar. Dette skiljet blir m. a. peika på av professor Torstein Eckhoff i hans utgreiing:

«Oppgaver av den art som sivilforsvaret skal ha ansvaret for i krigstid, skjøttes i fredstid av forskjellige andre offentlige etater, som f. eks. brannvesenet, og av private hjelpeorganisasjoner, som f. eks. Røde Kors. Sivilforsvarets eksistens skyldes utelukkende den veldige økning av behovet for hjelpearbeid som en regner med at en krigssituasjon vil føre med seg. I denne henseende er det en markert forskjell mellom Sivilforsvarets virksomhet og slik samfunnsmessig planlegging og organisering – av næringsvirksomhet, kommunikasjoner, forskning etc. – hvor det blir tatt hensyn til landets forsvarsberedskap, men hvor dette bare er ett av de mange hensyn som kommer i betraktning fordi virksomheten har viktige funksjoner også i fredstid. At sivilforsvarets virksomhet så ensidig er orientert i retning av krig, bidrar til å markere sammenhengen mellom Sivilforsvaret og det militære forsvar. Med en viss rett kan det sies at begge hører med til 'krigssystemet' (. . .)»[5].

Utviklinga av den militære teknologien har ført til den totale krigen. Etter som det på denne bakgrunn rundt det militære forsvaret er blitt organisert ein relativt omfattande sivil beredskap, får «krigssystemet» vagare konturar. Grensene blir meir utydelege. Militærvesenet filtrar seg i langt høgre grad enn før inn i det sivile samfunn. Menneske som ut frå ei djup personleg overtyding tar avstand frå det militære apparatet og militærpolitikken vil sette grensene for kva dei aksepterer på ulike stader. Ser ein t. d. på gruppa av sivile tenestepliktige, går skiljet for somme i dag mellom det militære forsvaret og sivilforsvaret, andre nektar også sivilforsvarsteneste, ut frå det same idémessige og kjenslemessige grunnlag som har gjort dei til militærnektarar.

7.4.4 Totalforsvaret, sivilforsvaret og det militære forsvaret

At sivilforsvaret er ein del av den sivile førebuinga til forsvarskrig, blir av sivilforsvarsnektarar gjerne summert opp i argumentet at «sivilforsvaret er ein del av totalforsvaret». I denne spissformuleringa synest det ofte også å ligge ein påstand om at sivilforsvaret indirekte på ulike vis representerer ein støtte til militærforsvaret og militærpolitikken. For å få fram at det sentrale leddet i totalforsvaret, som dei andre greinene er innretta etter, i dag er det militære forsvaret nyttar sivilforsvarsnektarar stundom nemningar som «det militær-baserte totalforsvaret», «det militært innretta totalforsvaret», og også «det militære totalforsvaret»[6]. Eit totalforsvar kan i prinsippet organiserast som ein fullt ut sivil og ikkje-militær organisasjon, utan militære styrkar utover ein eventuell reint politimessig funksjon. Kjernen i eit ikkje-militært totalforsvar, ville bestå av konstruktivt førebyggande fredstiltak på den eine sida og sivile motstandsformer i tilfelle okkupasjon eller statskupp på den andre. Ved sida av at eit totalforsvar av denne art ville vere av ikkje-militær karakter, og ikkje einsidig vere innretta mot ein krigssituasjon, men også femne om konstruktivt førebyggande tiltak i fredstid, ville det i større grad enn det eksisterande bygge på fredssamfunnet sine organisasjonar og strukturar. Det apparat som måtte byggast opp spesielt ville vere av mindre omfang enn i dag.

Totalforsvarskonseptet har særleg utvikla seg etter andre verdskrigen, som ein konsekvens av kapprustinga og utviklinga av moderne krigsteknologi. Tankegangen bak totalforsvaret, eller «det samlede forsvaret», kjem m. a. til uttrykk i innstillinga frå Forsvarskommisjonen av 1946 (s. 75):

«Forsvarets effektivitet vil i vesentlig grad avhenge av s a m s p i l l e t mellom dets militære og sivile ledd og samvirke med alle krefter forøvrig, som kan bidra til å styrke vår forsvarsevne. Dette stiller bl. a. krav om en effektiv ledelse for det samlede forsvaret – både sentralt og i de enkelte deler av landet. Her reiser det seg spørsmål om organisasjon, om trening i samarbeid og om tekniske sambandsmidler. I samme forbindelse må vi søke å nytte til fordel for forsvaret s a m f u n n e t s v a n l i g e s i v i l e o r g a n e r, så langt dette kan være tjenlig. (. . .)»

Forsvarskommisjonen av 1974 seier m. a. følgjande om totalforsvaret:

4) Jfr. «Direktiv for sivilforsvarets medvirkning i redningstjenesten» som fekk verknad frå 20. januar 1975.

5) Professor Torstein Eckhoff: «Om de juridiske spørsmål i forbindelse med overføring av sivilarbeidere til tjeneste i sivilforsvaret», avgitt til Folkereisning mot krig 20.5.1961. Notatet er gjengitt som vedlegg til Sivilarbeidernes Motinnstilling til St. meld. nr. 43 for 1969–70.

6) Jfr. Sivilarbeidernes Motinnstilling til St. meld. nr. 43 for 1969–70, s. 27.

«Etter som de militære konflikter i stigende grad har fått karakter av total krigføring, er også forsvaret utvidet fra et militært vern til et totalforsvar. Totalforsvaret omfatter alle tiltak på ulike områder som tar sikte på å opprettholde forsvarsviljen, yte størst mulig motstand mot væpnede angrep, verne liv og helse, opprettholde et organisert samfunn og livsviktig produksjon, forebygge og råde bot på skader i krig. I dette ligger at det militære forsvar er en del, om enn en meget viktig del av det totale forsvar.» (s. 202.)

Omgrepet «totalforsvar» er ikkje definert i lov eller forskrift. Ein kan difor finne noe ulike formuleringar, som stort sett har same innhald. Svært vanleg er den formuleringa ein finn i St. meld. nr. 37 for 1967–68:

«Totalforsvaret omfatter de samlede forberedelser vi gjør på alle områder for å sette nasjonen i stand til å yte størst mulig motstand mot angrep samtidig som liv og eiendom beskyttes.» (s. 7.)

Det kan vere grunn til å peike på at sivilforsvarsnektarane ut frå sitt syn truleg vil sjå på denne definisjonen som sjølvmotseiande i situasjonen i dag. Dei vil hevde at eit totalforsvar som er organisert rundt eit teknologisk avansert militærsystem (og knytta til ei supermakts militærapparat) i liten grad vil vere i stand til å verne «liv og eiendom» i ein krig. Blir militærsystemet tatt i bruk, vil det i stor monn legge aude dei verdiar som skal vernast. Dei ser ein radikal mangel på samsvar mellom mål og middel. Ein er «opprusta og forsvarslaus». I skriftet «Perspektiver på siviltjenesten – en vurdering og et forslag» heiter det såleis:

«Sivilforsvaret er et resultat av den moderne våpenutviklingen, som gjør den totale krig til en reell fare. Den meningsløse våpenutviklingen har ført til bestialske masseødeleggelsesvåpen som gjør at moderne kriger først og fremst går ut over sivilbefolkningen. I første verdenskrig var ca. 5 pst. av de omkomne sivile, i andre verdenskrigen ca. 48 pst. i Korea-krigen ca. 84 pst., i Vietnam trolig over 90 pst.
Sivilforsvaret er en konsekvens av at et moderne militærsystem i minimal grad er i stand til å beskytte sivilbefolkningen, samtidig som det er et faktum at sivilforsvaret selv i forsvinnende liten grad kan lindre virkningene av moderne ødeleggelsesvåpen. (. . .)» (s. 53.)

Totalforsvaret består av det militære forsvaret og den sivile beredskapen. Den sivile beredskapen består av administrativ beredskap, økonomisk beredskap, sivilforsvar, politi, helseberedskap og informasjonsberedskap. Styresmaktene har ikkje gitt ei formell og samla målsetting for den sivile beredskapen. Men i ulike offentlege dokument vil ein finne synspunkt på målsettinga og formuleringa av målsettinga for einskilde greiner av den sivile beredskapen.[7] Kort sagt vil målsettinga for den sivile beredskapen som heilskap vere todelt: «Det sivile beredskap skal bl. a. legge forholdene til rette for sivil støtte til militærforsvaret, og beskytte befolkningen»[8].

Frå styresmaktene si side blir det ofte understreka at det militære forsvaret er avhengig av den førebuing som skjer i den sivile delen av totalforsvaret. I St. meld. nr. 37 for 1967–68 om hovudretningslinjene for forsvaret i tida 1969–73 heiter det såleis:

«. . . Vårt militære forsvar er innrettet for å kjempe i vårt eget land. Dette har gjort det mulig å la sivile organisasjoner i stor utstrekning overta de støttefunksjoner forsvaret trenger for å kunne gjøre en effektiv militær innsats. Mest markant er kanskje denne mulighet for å støtte når det gjelder forsynings- og transporttjenesten og opprettholdelsen av vårt kommunikasjonssystem (telekommunikasjon, veger m.v.).
Det er nær sammenheng mellom våre muligheter for effektiv militær innsats og de forberedelser som gjøres i den sivile del av vårt totalforsvar. Det er gjennom den planlegging og de tiltak vi treffer innen totalforsvaret som helhet at vår evne og vilje til forsvar kommer i uttrykk. Det er mot denne samlede innsats troverdigheten av vår erklærte vilje til å forsvare oss vil bli målt.» (s. 7–8.)

Det er her tale om to ulike former for støtte. På den eine sida vil den sivile beredskapen direkte støtte det militære forsvaret med varer og tenester. Dette vil som det blir peika på nedanfor også i ein viss grad kunne gjelde sivilforsvaret (m. a. evakuering av omsyn til forsvaret og innsats overfor militært personell). På den andre sida kan ein tale om ulike former for indirekte støtte eller påverking. I sitatet ovanfor blir det hevda at den sivile beredskapsplanlegginga medverkar til å gjere viljen til forsvar truverdig. Fordi det berande elementet i totalforsvaret i dag er det militære forsvaret, og fordi det militære forsvaret direkte og indirekte er avhengig av støtte frå det sivile samfunn, vil den sivile beredskapsplanlegginga vere med å gjere det militære forsvaret «truverdig». Ein godt utbygd sivil beredskap viser at ein er viljug til i bestemte situasjoner å føre krig. Dette vil i høg grad også gjelde for si-

7) Jfr. NOU 1976:43 Sivilt beredskap, s. 18.

8) Norges sivile beredskap, utgitt av Direktoratet for sivilt beredskap 1972, s. 11. I Beredskapsutvalets utgreiing nr. 2 (NOU 1979: 1 Sivilt beredskap) blir det foreslått følgjande hovudmålsetting for den sivile beredskapen:
«1. Å forberede det sivile samfunn på å møte en krigssituasjon slik at:
- omstillingen fra fred til krig kan skje hurtig og effektivt med bibehold av et organisert samfunn
- det militære forsvar sikres den nødvendige sivile støtte
- totalforsvarets sivile ledd og befolkningen får dekket sine viktigste behov
- liv og helse blir vernet
- en omlegging til den høyeste mulig grad av selvforsyning kan gjennomføres.
2. Å sette landet i stand til å overvinne kriser, katastrofer og større ulykker i fred med minst mulig skadevirkninger, ulemper og forstyrrelser i samfunnslivet.» (s. 14–15.)

vilforsvarsplanlegginga. M. a. dette er bakgrunnen for påstanden frå sivilforsvarsnektarar at «sivilforsvaret er ein del av avskrekkingspolitikken».

Representantar for totalforsvaret har peika på at også sivilforsvaret i ein krigssituasjon kan representere indirekte støtte til det militære forsvaret og influere på det militære forsvaret sin operative handlefridom. Dåverande forsvarssjef, admiral Folke Johannesen, skriv i ein artikkel i Norsk sivilforsvarsblad nr. 3/1966, under tittelen «Sivilforsvaret fra Forsvarets synsvinkel»:

«Sivilforsvarets oppgave er klar og entydig: å verne sivilbefolkningen og derigjennom bidra til å holde samfunnsmaskineriet igang. Evnen til å løse sin del av denne oppgave vil ha direkte innflytelse på Forsvarets operative handlefrihet. At våre soldater vet at deres pårørende blir tatt hånd om vil også være av største betydning for styrkenes kampmoral.»[9].

I St. meld. nr. 9 for 1973–74 heiter det også:

«Sivilforsvaret bidrar med tiltak av krigsforebyggende karakter som kan bety meget for å sikre handlefrihet i krisesituasjoner og opprettholdelse av moral og forsvarsvilje hos befolkningen og de væpnede styrker.»

I heftet «Sivilforsvaret som ledd i sikkerhetspolitikken», utgitt av Sivilforsvarets sentralledelse i 1964, blir sivilforsvarets indirekte betydning for det militære forsvaret si verksemd i krig vurdert på denne måten:

«Selv om sivilforsvaret normalt ikke direkte kan yte bistand til militærforsvaret, vil sivilforsvarets virksomhet indirekte kunne få betydning for militærforsvaret. Rent moralsk vil soldatenes bevisshet om at deres familier tas hånd om, bety en styrkelse av kampviljen. Det samme forhold vil også gjøre seg gjeldende for alle sivile arbeidstakere som er beskjeftiget med krigsviktig produksjon, idet deres arbeidsinnsats antas å ville bli stimulert ved bevisstheten om at det er truffet beskyttelsestiltak for dem selv og deres familier.

Sivilforsvarets – herunder spesielt Industrivernets – beskyttelse av anlegg og bedrifter som dekker så vel sivile som militære behov, vil kunne få betydning for militærforsvaret. Jo flere bedrifter som kan fortsette sin produksjon takket være sivilforsvarets innsats, dess flere produksjonsenheter er sikret for de militære (og sivile) behov.» (s. 28.)

I tillegg til dei forhold som er nemnde ovanfor kjem at sivilforsvaret etter pålegg frå Forsvarsdepartementet skal førebu evakuering av bestemte område. «Krigsutflytting» har heimel i sivilforsvarslova § 50 og tar såleis sikte på «å forebygge skade på sivilfolket ved krigshandlinger» (jfr. § 1). «Evakuering» har heimel i Lov om militære rekvisisjoner av 24.6.1951 og i Reglement for militære rekvisisjoner av 22.2.1952, og skjer «av hensyn til landets forsvar». Det treng ikkje å ligge føre eit vernemotiv («sivilforsvarsmessige motiv»). I Reglement for militære rekvisisjoner av 22.2.1952 pkt. 5 heiter det: «Når det finnes påkrevet av hensyn til landets forsvar, kan vedkommende militære myndighet kreve at a) sivile personer (. . .) skal flytte fra et område til et annet». Pkt. 99 seier: «Sivilforsvaret skal etter pålegg fra Forsvarsdepartementet forberede flytting av sivile personer som nevnt i pkt. 5 litra a».

På dette punktet kan det synast som sivilforsvaret relativt direkte støttar det militære forsvaret gjennom ei konkret oppgåve. Evakuering blir foretatt «av hensyn til landets forsvar» og kan såleis vere ein føresetnad for det militære forsvaret sin handlefridom. Somme evakueringar blir planlagt allereie i fredstid, andre evakueringskrav kan oppstå i ein krigssituasjon. Tidspunktet for iverksetting ligg til vedkomande militære myndighet. Kva myndigheter dette gjeld, går fram av bilag 1 til rekvisisjonsreglementet.

Pr. 1. januar 1975 låg det føre planer for krigsutflytting av ca. 1 050 000 personar, og evakueringsplaner (ut frå omsynet til forsvaret) for ca. 50 000 personar.[10].

Sivilforsvaret si rolle i samband med evakuering, foretatt ut frå omsynet til det militære forsvaret, synest å støtte den påstanden som blir sett fram i skriftet «Perspektiver på siviltjenesten»:

«Sivilforsvaret kan også få militærstrategisk betydning i andre sammenhenger. En bestemt militær operasjon med konvensjonelle våpen kan f. eks. forutsette bestemte tiltak fra sivilforsvarets side. Sivilforsvaret gir på denne måten «sivil støtte til den væpnede strid» liksom den sivile beredskap forøvrig (se «Norges sivile beredskap», s. 9).» (s. 56.)

Sivilforsvaret i relasjon til bruk av taktiske atomvåpen frå norsk og alliert side blir drøfta nedanfor.

I samband med sivilforsvaret sitt forhold til det militære forsvaret i krig bør vel òg nemnast den vurdering som ligg i Retningslinjer for Heimevernet som ledd i katastrofeforsvaret, fastsett som ei førebels ordning av Sjefen for Forsvarsstaben i august 1957:

«Heimevernet har – med sin spesielle organisasjon – særlig gode forutsetninger for å kunne støtte Sivilforsvaret i løsningen av mange av dets oppgaver – oppgaver hvis løsning i høy grad vil innvirke på det militære forsvar.» [11]

Det framgår ikkje her på kva måte ein meiner løysinga av sivilforsvaret sine oppgåver i høg grad vil innverke på det militære forsvaret.

9) Dette sitatet blir også nytta i brosjyra Norges sivile beredskap, utgitt av Direktoratet for sivilt beredskap 1972, s. 19.

10) Jfr. Beretning om Sivilforsvaret til Sivilforsvarsrådet fra Direktoratet for sivilt beredskap, September 1975, s. 17.

11) Her sitert frå Innstilling fra Sivilforsvarskomitéen av 1957, avgitt i november 1959, s. 116.

Også vurderinga av tilhøvet mellom sivilforsvaret og det militære forsvaret i ei fråsegn frå Den 19. internasjonale Røde Kors konferansen i 1957 er generelt utforma:

«Sivilforsvaret tjener uten tvil også i noen grad det nasjonale forsvarets sak. Men i denne forbindelse er dets stilling lik de væpnede styrkers sanitetstjeneste, som det kan hevdes også bidrar til å opprettholde konfliktpartenes militære potensial. For Røde Kors vil alltid organisasjoners og deres stabers arbeid klassifiseres som humanitært, når hensikten er å hjelpe mennesker som bør spares for virkningene av konflikter.» [12]

Sjølv om sivilforsvaret og sanitetstenesta i det militære forsvaret begge medverkar til å halde oppe konfliktpartane sitt krigspotensial (dvs. evne til å føre krig), er samanlikninga elles neppe heilt dekkande. Den militære sanitetstenesta tar seg av militært personell, sivilforsvaret skal primært førebygge og rå bot på skade på sivilfolket. Sivilforsvaret sin humanitære innsats overfor militært personell er likevel svært vid.[13]

Det kan elles nemnast at det på initiativ frå sivilforsvaret i juli 1955 vart oppnemnt eit utval av forsvarsstaben og sivilforsvaret som fekk i mandat å «utarbeide forslag til retningslinjer for gjensidig orientering og hjelpevirksomhet i fred og krig mellom Det militære forsvar og Sivilforsvaret». Utvalets innstilling vart avgitt i november 1955, men vart etter opplysningar frå Direktoratet for sivilt beredskap lagt til sides utan realitetsvurdering. Utvalets vurdering av det juridiske grunnlaget for gjensidig hjelpeverksemd mellom sivilforsvaret og det militære forsvaret vil likevel vere av interesse i denne samanhengen.

Utvalet peikar på at det etter Sivilforsvarslova § 1, første ledd, «synes være en klar forutsetning at Sivilforsvaret som organisasjon ikke kan væpnes og settes inn i direkte krigsoperasjoner».[14] Det heiter vidare at «Når det i Sivilforsvarsloven er foretatt en begrensning til tiltak av ikke militær art, så antas dette først og fremst å være gjort for at Sivilforsvarets lokale oppsetninger skal kunne fortsette sin virksomhet på okkupert område» (jfr. Genevekonvensjonen av 1949 om vern av sivile i krigstid, art. 63) og «ikke for å hindre eller begrense eventuell hjelp fra Sivilforsvaret til Det militære forsvar». Utvalet seier vidare:

«Hvor langt Sivilforsvaret skal kunne gå i sin hjelpevirksomhet til Det militære forsvar er – bortsett fra væpnet hjelp i krigsoperasjoner – vanskelig å gi et generelt svar på. Utvalget er imidlertid av den oppfatning at det ikke bør trekkes for snevre grenser. Slik som den totale krig har utviklet seg, vil jo nærmest all sivil virksomhet influere på Det militære forsvars evne til strid og for såvidt indirekte kunne karakteriseres som «tiltak av militær art». Det synes hverken praktisk mulig og vel heller ikke ønskelig under en total krig å sette noe skarpt skille på alle områder mellom et lands militære forsvar og dets sivilforsvar. I et hvert fall viser utviklingen i flere land en tydelig tilnærmning mellom disse to ledd av totalforsvaret. (Det vises til bilag 1.)

Den annen begrensning i Sivilforsvarslovens § 1, 1. ledd, ligger som nevnt i at tiltakene skal være til beste for «sivilfolket». Hvis man fortolker dette strengt, skulle Sivilforsvarets hjelp til Det militære forsvar i krig være utelukket. Dette anser utvalget for å være et utilfredsstillende resultat, og utvalget antar at dette heller ikke kan være lovens mening. Etter utvalgets oppfatning er den her omhandlede begrensning tatt for å hindre at Sivilforsvaret med skinn av rett kan settes inn mot skader som er forvoldt på fiendens styrker eller anlegg, f. eks. under en okkupasjon. Det vises til side 6, 2. spalte i Ot. prp. nr. 28 (1953). Det har ingen støtte i lovens motiver at den her omtalte begrensning har til hensikt å hindre eller begrense Sivilforsvarets hjelp til egne militære styrker. Men begrensningen har sin betydning for så vidt som det må antas å være Sivilforsvarets primær oppgave. Som en konsekvens herav kan sivilforsvarsstyrker etter utvalgets mening ikke settes inn til hjelp for Det militære forsvar hvis det samtidig er sivile interesser som har behov for hjelp og som vil bli skadelidende om hjelpen uteblir eller forsinkes.

Det bør imidlertid ikke herske noen som helst uklarhet om at det internrettslig er adgang til innen visse grenser å sette inn sivilforsvarsstyrker for å forebygge skade eller råde bot på skade ved krigshandlinger på militært personell eller eiendom. Utvalget vil derfor foreslå at Sivilforsvarslovens § 1, 1. ledd, endres slik at det blir helt klart at nevnt adgang er til stede.» (s. 8–9.)

Det heiter elles at når det gjeld hjelp frå sivilforsvaret til det militære forsvaret i fredstid, er det i Sivilforsvarslova § 1, 2. ledd, ikkje tatt noen reservasjon med omsyn til tiltaka sin art eller til kven hjelp blir gitt.

Utvalet peika elles på at i krig ville det militære forsvaret først og fremst få behov for hjelp frå sivilforsvaret si brannvernteneste, sanitets- og redningsteneste, og rydningstenesta (s. 19). I utvalet sitt «Utkast til Retningslinjer for gjensidig orientering og hjelpevirksomhet i fred og krig mellom Det militære forsvar og Sivilforsvaret» vart det m. a. gjort framlegg om: «I krig kan sivilforsvarsstyrker settes inn i sivilforsvarsinnsats for Det militære forsvar i den utstrekning innsats for sivilfolket

12) Sitert frå Om å nekte tjeneste i Sivilforsvaret av overbevisningsgrunner. Utgitt av Direktoratet for sivilt beredskap, 1972, s. 15.

13) Jfr. Rolf Thue: «Samordning og gjensidig bistand mellom sivilforsvaret og militærforsvaret», Sivilt beredskap nr. 2/1976.

14) Innstilling om gjensidig orientering og hjelpevirksomhet i fred og krig mellom Det militære forsvar og Sivilforsvaret. Stensil, november 1955. s. 7. Utvalet hadde 4 medlemmer frå det militære forsvaret, 2 frå sivilforsvaret: Major A. S. Reinertsen (Fst), Kaptein C. O. Langlie (HOK), Kapteinløytnant Ø. Aagaard (MOK), Kaptein Ø. Kalland (FOK), Distriktssjef Olav Ravndal (Sivilforsvaret), Sivilforsvarsadjutant R. Thue (Sivilforsvaret).

ikke tilsidesettes» (s. 33). Frå Direktoratet for sivilt beredskap blir det opplyst at innstillinga frå utvalet vart lagt til sides utan realitetsvurdering og at få av forslaga frå utvalet seinare er blitt realiserte.

Det nemnde utvalets tolking av § 1 i Lov om Sivilforsvaret når det galdt sivilforsvarets høve til å gi hjelp til det militære forsvaret, fekk elles i hovudtrekk ikkje støtte frå Lovavdelinga i Justisdepartementet (jfr. notat av 1. og 2. juni 1956).

7.4.5 Sivilforsvaret og militære strategiar

I diskusjonen om sivilforsvarsnekting blir sivilforsvaret ikkje sjeldan sett i samanheng med militære strategiar og generell strategisk tenking.

I fleire skrifter som argumenter for sivilforsvarsnekting («Hvorfor jeg sier nei til sivilforsvaret», «Sivilarbeidernes Motinnstilling» frå 1970 og «Sivilforsvaret – en argumentsamling») blir det hevda at «anerkjente militærstrateger har lenge oppfattet sivilforsvaret som stragiskt og psykologisk viktig for militæret», og det blir sitert frå ei vurdering av feltmarskalk Montgomery, gjengitt i Norsk Sivilforsvarsblad nr. 1/1959, der det heiter: «Sivilforsvaret er av den største betydning for den militære leder i vår tid, fordi hans base er usikker dersom sivilforsvaret mangeler».[15]

I ein artikkel frå 1962, med tittelen «Sivilforsvaret og militærpolitikken», hevdar Johan Galtung at «sivilforsvaret er blitt en viktig del av militærpolitikken og et sivilforsvarsprogram kan både gjøre en krig mer sannsynlig og gjøre den verre hvis den kommer». Artikkelen drøftar m. a. problemstillingar som «setter sivilforsvaret rett inn i sentrum av militær og generelt strategisk tenking». Forfattaren seier vidare: «Vi tror det hører hjemme der, og at bare den meget, meget naive kan se sivilforsvaret som ene og alene et spørsmål om å redde liv.» [16]

I skriftet «Perspektiver på siviltjenesten» blir det hevda at «sivilforsvaret har betydning for militære strategier og for bestemte militære operasjoner». Det blir m. a. vist til dei militære myndighetenes vurdering i St. meld. nr. 28 for 1960–61, det det m. a. heiter: «En effektiv taktisk bruk av atomvåpen i eget forsvar nødvendiggjør derfor et intimt og koordinert samarbeid mellom Sivilforsvaret og det militære forsvar». Det blir i skriftet hevda at sjølv om Norge ikkje stasjonerer kjernefysiske sprengladningar på norsk territorium i fredstid, er det «en forutsetning for norsk forsvarsplanlegging at kjernefysiske våpen skal kunne brukes på vår side i en konflikt».

Sivilforsvaret si rolle i samband med militære strategiar og innanfor meir generelle strategiske problemstillingar har elles vore emne for ein viss fagleg og offentleg debatt, m. a. i samband med atomvåpen. I Norge har derimot debatten vore beskjeden. Ein kan heller ikkje sjå at det frå myndighetene eller frå militære og sivile faginstansar har vore svara på dei påstandane som sivilforsvarsnektarar har sett fram i denne samanhengen.

En skal her gjengi noen sentrale resonnement som ligg til grunn for påstandane som er refererte ovanfor.

Galtungs generelle tese i artikkelen frå 1962, ein tese som består av tre hovudpåstandar, er at «sivilforsvaret er blitt en viktig del av militærpolitikken og et sivilforsvarsprogram kan både gjøre en krig mer sannsynlig og gjøre den verre hvis den kommer».

Som illustrasjon blir i utgangspunktet m. a. nytta ein tenkt situasjon mellom USA og Sovjetunionen, der Sovjetunionen med eitt annonserer eit omfattande sivilforsvarsprogram. Dei sannsynlege verknadene blir framstilt slik:

«En kraftig sovjetisk sivilforsvarsopprustning vil naturligvis tas som et s i g n a l, og det vil foreligge to muligheter: enten at russerne selv planlegger en «first strike» (å starte kjernefysisk krig) og bygger sivilforsvarsanlegg for å beskytte seg mot amerikanernes «second strike» – gjengjeldelsen. Den andre tolkingen er at russerne er redd for at amerikanerne kan komme med en «first strike» og derfor ønsker å forberede seg på det. Denne enkle tanken setter sivilforsvaret rett inn i sentrum av militær og generelt strategisk tenking. (. . .)

Hvordan vil Vest reagere på et slikt sovjetisk sivilforsvarsprogram? Hvis de velger den første tolkingen vil de naturligvis få panikk, og enten ruste opp kraftig og tydelig for å skremme russerne fra tanken, eller gå til en forkjøpskrig. I begge fall er resultatet av noen tilfluktsrom og evakueringsplaner temmelig tvilsomt, og langt fra «sivilt». La oss dessuten føye til at i en krisesituasjon er dette den sannsynlige tolkingen: det er nettopp motparten man vil tiltro aggresjon («first strike»), selv kan man bare bruke bomben til gjengjeldelse («second strike»).

Men sett nå at man allikevel velger den andre tolkingen av sovjetiske motiver for sivilforsvarsprogrammet. Det betyr at man godtar at russerne tror man selv planlegger angrepskrig. Er det gunstig for fredens sak at motparten tror det? Vil det f. eks. stimulere nedrustningsforhandlinger – selvsagt ikke.

---

15) Det knappe utdraget frå sitatet som er gjengitt i dei tre ovannemnde skriftene, gjer meininga noe uklar. Utdraget er henta frå eit lengre sitat under overskrifta «Vi slår fast» i Norsk sivilforsvarsblad nr. 1/1959. Ein siterer her dei avgjerande avsnitta:

«Det er vitalt å forstå, at i en situasjon hvor begge parter er jevnbyrdige med hensyn til kjernefysiske våpen, og hvor begge er i besittelse av de mest moderne leveringsmidler, vil den part overleve som har den best organiserte hjemmefront.

Det avgjørende problem vil bli forsvaret av egen moral – ikke bare angrepet på fiendens. Den egne moral hviler på Sivilforsvaret. Sivilforsvaret er av største betydning for den militære leder i vår tid, fordi hans base er usikker dersom sivilforsvar mangler.

Hva gjør de vestlige land i dag med sitt sivilforsvar? I de fleste land – intet. I intet land nok.»

16) Sjå Theo Koritzinsky (red.): A l t e r n a t i v e r – 5 å r s f r e d s d e b a t t. Oslo 1967. s. 101. Jfr. også «Hvorfor nekte sivilforsvarstjeneste?» S H - A k t i v i s t e n nr. 7/1972. Utgitt av Sivilarbeidernes Hovedsekretariat.

Bør man ikke snarere til enhver tid gjøre det klart at man selv ikke kan tenke seg å bruke våpnene til å slå til først, høyden til gjengjeldelse? For hvis man lar russerne bli i den troen vil de naturligvis konkludere, ikke bare med et sivilforsvarsprogram, men også med enda mer opprustning, enda mer militærforsvar. Konklusjon: uansett hvilken tolking man velger vil et kraftig sivilforsvarsprogram høyst sannsynlig føre til opprustning på den ene eller den andre siden – og dermed på begge sider, som vi vet bare så altfor vel.»

Resonnementet blir vidare konkretisert gjennom Berlinkrisa og president Kennedys annonsering om lag samstundes i 1961 av det omfattande amerikanske sivilforsvarsprogrammet. Empiriske undersøkingar viser at sivilforsvarsprogrammet blant folk flest i USA vart tolka 1) som signal om at krig var nær førestående og 2) at forhandlingar med Sovjetunionen var umogleg. Tilsvarande reaksjonar vart observert i Sovjetunionen. Den militære betydningen av annonseringa av sivilforsvarsprogrammet «ligger i å øke troverdigheten av trusler om at man vil bruke maktmidlene». Sivilfolket si deltaking i sivilforsvarsøvingar blir slik eit bidrag til rein militærpolitikk. Ved å førebu seg på ein krigs verknader viser ein at ein meiner alvor militært sett. Det heiter vidare i drøftinga:

«Å øke troverdigheten betyr også å øke spenningen. Men det kan også bety at man styrker avverge-funksjonen fordi motparten tror mer på truslen – og at et sterkt sivilforsvar derfor minker muligheten for krig. Vi skal ikke gå inn på dette her fordi vi her er inne på generell pasifistisk skepsis overfor militære maktmidlers evne til å avverge krig. La oss nøye oss med å si at selv om den [sic!] utsettelse kan oppnås på denne måten, tror vi bare den vil hjelpe til å gjøre en krig mer grusom hvis den skulle komme fordi man har fått tid til enda mer opprustning. Og sivilforsvaret kommer her inn på en litt mer subtil måte, men helt på linje med andre våpen.»

Resonnementet blir vidare nyansert i høve til counter force og counter value strategiar:

«Det vi har nevnt ovenfor bør imidlertid nyanseres noe, avhengig av hva slags krig som kan tenkes. Det er to hovedtyper av militær strategi: den såkalte counter-force, som går ut på at krigen er en slags duell mellom de militære hvor de bestreber seg på å utslette hverandre, men å spare sivilbefolkning, og den såkalte counter-value hvor man nettopp skal gå løs på sivilbefolkning, og alt som finnes av kultur. Dette er også «stable deterrent» tankegangen, som nettopp består i å avverge krig ved å true med å gå løs på motpartens sivilbefolkning. Og tilhengerne av denne tankegangen vil ha to gode, militære, argumenter, mot sivilforsvar: 1. truslen om et «counter-value» angrep er sterkere og mer krigsavvergende jo mindre sivilbefolkningen er beskyttet, for den skal jo nettopp fungere som gissel, og 2. denne strategien gjør det nødvendig med konvensjonelle styrker i tillegg til de kjernefysiske, og skal man dessuten ha et digert sivilforsvarsprogram vil man sprenge seg økonomisk. «Counter-force»-tilhengerne, på den annen side, vil være tilhengere av sivilforsvar: man går løs på hverandres militære anlegg og beskytter sivilbefolkningen 1. ved sivilforsvar, 2. ved å legge utskytingsbaser, u-båter m.m. langt fra steder hvor det bor mange mennesker. Sivilforsvaret er her en forutsetning, og argumentene mot strategien er lette å innse: i en krise vil man prøve å beskytte militære våpen nettopp ved å legge dem til byene, sivilforsvaret vil ikke gi reell beskyttelse, og man vil ha lettere for å gå helt til randen av krig og lengre.»

Forfattaren konkluderer:

«Vi tror generelt et sterkt sivilforsvar bidrar til å minske hemningar av moralsk og politisk art, både før og under en krig. Det sivilforsvarte lands regjering vil være mindre redd for en politikk som kan føre til krig, og under en krig vil det være mindre redd for en strategi som kan føre til kjernefysiske angrep (. . .). I den grad det ligger en beskyttelse i den åpne by, mister man den gjennom sivilforsvaret. Og selv om det er mange eksempler på at åpne byer er blitt angrepet, er det langt fler på at godt forsvarte byer er blitt utslettet.»

På bakgrunn av «sekstiårenes militære maktmidler og sekstiårenes strategiske forestillinger» blir drøftinga summert opp slik:

«. . . vi tror sivilforsvaret, med all respekt for hensikten til de mennesker som ofrer seg for det, øker sjansen for krig i stedet for å minske den, og vil kunne gjøre krigen verre snarere enn å bøte på dens skadevirkninger.»

Drøftinga ovanfor, som er frå byrjinga av 1960-åra[17], kan transponerast over til vår eigen situasjon i andre halvdel av 1970-åra, og kan relaterast konkret til ulike konfliktmuligheter. Ei detaljert drøfting fører for langt her. Ein skal berre peike på at jamvel om utviklinga av den militære teknologien og visse endringar i den strategiske situasjonen og i strategiske doktriner ville gjere det aktuelt å ajourføre eller vidareføre somme punkt i drøftinga, synest hovudpoenga framleis å ha aktualitet og gjere krav på nærmare analyse.

I skriftet «Perspektiver på siviltjenesten» blir det under tittelen «En vurdering av sivilforsvarets militærpolitiske rolle» m.m. hevda at «sivilforsvaret har betydning for militære strategier og for bestemte militære operasjoner».

Ein gjengir i det følgjande argumentasjonen for påstanden:

«1. Sivilforsvarets betydning for militære strategier og bestemte militære operasjoner.

Denne militære funksjonen framgår blant annet i samband med atomvåpenstrategien. Den norske atomvåpenpolitikken går som kjent ut på at det ikke skal stasjoneres kjernefysiske sprengladninger på norsk territorium i fredstid. Dette

17) Ein viser her også til Johan Galtung: Notes on Balance of Power – Problems of Definitions, Policies and Research, Institutt for samfunnsforskning, Avd. for Konflikt- og Fredsforskning, Oslo 1962, s. 23–26.

standpunktet gjelder bare fredstid. Norge deltar i Natos Nuclear Planning Group, og har sluttet seg til Natos atomstrategi, som bl. a. innebærer (også for Norge) muligheten for første bruk av kjernefysiske våpen («first strike»-strategien). At det er en forutsetning for norsk forsvarsplanlegging at kjernefysiske våpen skal kunne brukes på vår side i en konflikt, kommer bl. a. til uttrykk i regjeringserklæringen om atomvåpen fra 1961, (St. meld. nr. 28 1960/61). Det heter her:

«Spørsmålet om å innpasse kjernefysiske våpen i det norske forsvar gjelder fredstid. Innenfor rammen av de allierte forsvarsplaner er det forutsatt at det norske forsvar i tilfelle krig vil kunne understøttes av styrker utenfra. Disse styrker vil også disponere kjernefysiske våpen til bruk for egne avdelinger og eventuelt til bruk for norske oppsetninger, dersom det i en gitt situasjon er praktisk mulig å overføre atomvåpen til de norske avdelinger som er utstyrt med egnede våpenbærere. Bruk av atomvåpen på norsk område krever samtykke av Regjeringen. Det foreliggende spørsmål om å ta imot kjernefysiske våpen i det norske forsvar, vil etter dette bety l a g r i n g a v a t o m s p r e n g l a d n i n g e r i N o r g e i f r e d s t i d.»

Nato-strategiene for Norge omfatter altså også muligheten for bruk av atomvåpen over eller fra norsk territorium. Norge har avleveringsutstyr, en viss ekspertise, og prosedyrer for overføring av sprengladninger foreligger. Norske offiserer blir på stabsplan trenet i rekvirering av kjernefysiske sprengladninger, og det blir holdt øvinger på stabsplan hvor en simulerer sprengning av atomvåpen over norsk territorium. (På begynnelsen av 60-tallet deltok også menige soldater i disse øvingene.)

I regjeringserklæringen om atomvåpen (St. meld. nr. 28 1960/61 framholder de militære myndigheter selv sammenhengen mellom atomstrategien og sivilforsvaret. Vi siterer relativt utførlig fra deres vurdering, fordi teksten også viser de militære myndigheters optimisme (eller kynisme) med hensyn til bruk av taktiske atomvåpen over eget territorium:

«Hensynet til egen sivilbefolkning vil alltid være en begrensende faktor når atomvåpen skal anvendes på eget territorium. Befolkningsmessig er dog vårt land bedre stillet på dette området enn de fleste Nato-land. Norge er et av de tynnest befolkede land i Europa. I utsatte deler av landet finnes det områder som er ubefolket, i andre områder er befolkningstettheten gjennomgående så liten at den ikke reiser uoverkommelige evakueringsproblemer. Når det gjelder høye luftsprengninger for luftforsvarsformål, anses dette ikke å innebære særlig risiko for sivilbefolkningen. Sikkerhetsmessig ville den beste løsningen selvsagt være at våpnene blir brukt mot fienden før han i tilfelle setter foten på norsk jord. Kan således en invasjonsfåte rammes med atomvåpen, mens den ennå er i rom sjø, vil dette av sikkerhetsmessige grunner og også operativt sett være en avgjort fordel. *En effektiv taktisk bruk av atomvåpen i eget forsvar nødvendiggjør derfor et intimt og koordinert samarbeid mellom Sivilforsvaret og det militære forsvar.*» (Vår understrekning.)

Det samarbeid mellom militærforsvar og sivilforsvar det her er tale om, er altså et samarbeid for å muliggjøre (eller lette iverksettelsen) av en bestemt militær strategi – i dette tilfelle en strategi som av FN's hovedforsamling er erklært «i motstrid til FN's ånd, bokstav og formål» og «i strid med folkeretten og menneskehetens lover» (FN's hovedforsamling 24. november 1961.)

Sivilforsvaret kan også få militærstrategisk betydning i andre sammenhenger. En bestemt militær operasjon med konvensjonelle våpen kan f. eks. forutsette bestemte tiltak fra sivilforsvarets side. Sivilforsvaret gir på denne måten «sivil støtte til den væpnede strid» liksom den sivile beredskap forøvrig (se «Norges sivile beredskap» s. 9).»

Den framstilling som er gitt av Norge sitt forhold til atomvåpen i dei siterte avsnitta frå «Perspektiver på siviltjenesten» er i all hovudsak korrekt. I samsvar med St. meld. nr. 28 for 1960–61 stasjonerer ikkje Norge atomsprengladingar i fredstid. Men Norge har slutta seg til Natos atomstrategi, som m. a. også inneber at alliansen som første part kan ta i bruk atomvåpen. I krig gjeld såleis Natos atomstrategi også for Norge. Det er ein føresetnad at atomvåpen skal kunne brukast på eller frå norsk territorium i krig. Bruk av atomvåpen krev samtykke frå regjeringa.

Den gjeldande atomstrategien i Nato, fleksibel bruk av atomvåpen («flexible response»), er nedfelt i det såkalla MILITARY COMMITTEE 14/3 (MC 14/3) «Overall Strategic Concept for the Defense of the NATO Area», som vart godkjent på Natos statsrådsmøte i desember 1967.

Ettersom det er ein føresetnad at atomvåpen skal kunne brukast på eller frå norsk territorium i krigstid, ligg det også føre planar for overføring, stasjonering og bruk av våpna. Mens det på slutten av 1950-talet og byrjinga av 1960-talet vart gjennomført ei rekke øvingar der norske styrkar (dvs. også menige soldatar) vart øvde i taktisk åtferd og vernetiltak ved eigen bruk av atomvåpen[18], synest bruk av atomvåpen på eller frå norsk territorium i dag i større grad å bero på allierte styrkar som er lærde opp og utstyrte for slike formål. Norske stabsoffiserar blir derimot øvde i simulert bruk av atomvåpen. Det ligg føre prosedyrar for korleis våpna skal rekvirerast mot dei mål som operative norske sjefar vel å bruke dei mot. Det ligg likeins føre nøye utrekna tabellar for sprengverknad, stråleeffekt og branneffekt under ulike meteorologiske forhold, og utrekningar for kva våpentype ein skal bruke under ulike tilhøve – med tabellar over kor store tap av eigne styrkar og sivilfolk som er forsvarleg i høve til berekna effekt mot fienden.

Det finst også i ein viss grad leveringsmiddel på norsk territorium som kan nyttast til atomstridshovud, m.a. feltartilleri (155 mm Haubitz) og Nike Herkules-rakettane. Atomminer kan også nyttast av norske avdelingar. Når det gjeld fly, har norske fly i dag ikkje det utstyr som er turvande. Ein viser her elles til pkt. 9.6.8.1.[19]

18) Jfr. mellom anna Kari Enholm: N a t o - b a s e n N o r g e. Oslo 1973; Svein Blindheim m.fl.: A t o m b o m b e n o g p o l i t i s k m i l i t æ r n e k t i n g. Utgitt av Fredskontoret 1970, ny utgåve ved Folkereisning mot krig 1972; «Atomrealisme i våre øvelser», I n f a n t e r i - N y t t nr. 1/1962. Utgitt av Generalinspektøren for infanteriet.

19) Jfr. til dømes N O U 1 9 7 8 : 9 F o r s v a r s k o m m i s j o n e n a v 1 9 7 4, s. 70.

I kva grad taktiske atomvåpen i krig ville bli leverte av eigne eller allierte våpenberarar har i denne samanhengen elles mindre betydning.

I St. meld. nr. 28 for 1960/61 peikar dei militære myndighetene på sivilforsvaret sin betydning for effektiv taktisk bruk av atomvåpen i eige forsvar: «En effektiv taktisk bruk av atomvåpen i eget forsvar nødvendiggjør derfor et intimt og koordinert samarbeid mellom Sivilforsvaret og det militære forsvar». Det er her altså tale om samarbeid for å mogleggjøre, lette bruken av eller gjere meir effektiv ein bestemt militær strategi – bruk av taktiske atomvåpen på eller frå norsk territorium.[20]

7.4.6 Sivilforsvaret og psykologiske funksjonar

Sivilforsvarsnektarar hevdar ofte at sivilforsvaret gir ei falsk kjensle av tryggleik overfor dei våpen som vil bli nytta i ein krig i dag, og at sivilforsvaret såleis medverkar til tiltrua til det militære forsvaret og militærpolitikken.

I «Sivilarbeidernes Motinnstilling» frå 1970 og «Sivilforsvaret – en argumentsamling» frå 1973 blir det også hevda at sjølve informasjonsverksemda til sivilforsvaret gir eit falskt bilde av røyndomen og av mulighetene for å verne seg mot dei våpen ein krig byr på i vår tid. Påstanden blir grunngitt med ein del konkrete døme. Direktoratet for sivilt beredskap har kommentert og svara på påstanden m.a. i skriftet «Om å nekte tjeneste i Sivilforsvaret av overbevisningsgrunner».

I «Perspektiver på siviltjenesten» frå 1977 blir det hevda at sivilforsvaret generelt til ein viss grad er ein psykologisk føresetnad for sivilfolket si tiltru til militærsystemet. Det heiter her:

«Sivilforsvarets formål er å beskytte sivilbefolkningen. Som nevnt ovenfor er det vokset fram som en konsekvens av krigsteknologiens utvikling og som et resultat av «den totale krigføring». Samtidig er det på det rene at sivilforsvaret lite kan utrette overfor de masseødeleggelsesvåpen vi står overfor i dag. De økonomiske, materielle og menneskelige ressurser som blir investert i sivilforsvaret bidrar sannsynligvis likevel til å gi folk en viss følelse av trygghet og øker tilliten til det militære forsvar og det militært innrettede totalforsvar. Sivilforsvaret bidrar til å skape illusjoner om virkningene av krigsteknologien i dag. I den grad dette er tilfelle, bidrar sivilforsvaret til å skape en psykologisk forutsetning for oppslutningen om det norske militærsystemet, som bl. a. gjennom vår tilknytning til Nato i vesentlig grad er en refleks av våpenkappløpet.» (s. 56.)

I same skriftet heiter det også:

«Sivilforsvaret er en konsekvens av at et moderne militærsystem i minimal grad er i stand til å beskytte sivilbefolkningen, samtidig som det er et faktum at sivilforsvaret selv i forsvinnende liten grad kan lindre virkningen av moderne ødeleggelsesvåpen. Tvert imot kan sivilforsvaret bidra til å skape illusjoner om virkningen av disse våpnene, og dermed vanskeliggjøre arbeidet for å eliminere dem.» (s. 53.)

Ei detaljert drøfting fører for langt her. Ein skal berre prøve gi noen moment.

Som tidlegare nemnt fungerer sivilforsvarsførebuingane i eit militært basert totalforsvar m. a. som eit signal utetter om at ein er budd på å ta konsekvensane av ein krig. På denne måten kan dei også vere i ein viss grad med og gjere det militære forsvaret «truverdig» overfor andre nasjonar.

Liksom som dette er tilfelle utetter, andsynes andre nasjonar, vil det venteleg også vere tilfelle overfor eins eigen befolkning. Sivilforsvaret skal verne sivilfolket mot krigen sine verknader. Opplysningsverksemda, som eitt av dei mange sivilforsvarstiltak, skal m. a. skape forståing for og tiltru til sivilforsvaret. I same grad som ein skaper tillit til sivilforsvarstiltaka (enten tilliten er realistisk eller ikkje) vil ein truleg også medverke til å gjere militærpolitikken meir akseptabel for sivilfolket. Det vil ikkje minst vere tilfelle i vår tid, da verknadene av krig er enorme og kanskje heilt uoverskodelege, og da militærapparata i fred utviklar seg som kreftsvulstar i det nasjonale og internasjonale samfunnet.

På denne måten medverkar sivilforsvaret til tiltrua til militærpolitikken. Det synest klart at det kan styrke viljen til å akseptere krigføring i bestemte situasjonar. Dette synest også vere erkjent av Direktoratet for sivilt beredskap, som i ei rettleiing i informasjonsverksemd for m. a. dei tilsette i direktoratet og i sivilforsvaret seier: «Bevisstheten om at det arbeides for å beskytte befolkningen og å sikre myndighetene, – kan bidra til å styrke trygghet, tillit og forsvarsvilje»[21]. (Ein går her ut frå at «forsvarsvilje» også inneber vilje til å støtte førebuing til militær forsvarskrig.)

I same grad som sivilforsvaret gjer militærpolitikken meir akseptabel, svekker det også ein potensiell motstand mot den militære rustinga. I den grad sivilforsvaret gjer det lettare å leve med dei moderne våpna, andre nasjonars og eins eigne, vil

20) Når det gjeld norsk atompolitikk, viser ein m. a. til: St. meld. nr. 28 for 1960–61, UD-informasjon nr. 43/1970 (interpellasjon i Stortinget 4. nov. 1970 frå Gunnar Garbo til forsvarsministeren om bruk av taktiske atomvåpen); UD-informasjon nr. 47/1976 (interpellasjon i Stortinget 27. oktober 1976 frå Arne Kielland til utanriksministeren om Norge sin atompolitikk); Gullow Gjeseth: «Taktiske kjernefysiske våpen i forsvaret av Vest-Europa og Norge», Norsk Militært Tidsskrift nr. 7/1977; Kari Enholm: Nato-basen Norge, Oslo 1973; Nils Petter Gleditch m.fl.: Norge i atomstrategien, Oslo 1978.

21) Informasjon om sivilt beredskap. En veiledning i informasjonsvirksomhet for ansatte i Direktoratet for sivilt beredskap, sivilforsvaret og ved landsdels- og fylkesberedskapskontorene. Utgitt av Direktoratet for sivilt beredskap 1972, s. 19.

det – som det blir hevda i sitatet frå «Perspektiver på siviltjenesten» – også gjere det vanskelegare å avskaffe desse våpna. Kjenner ein seg trygg, vil det for folk flest vere mindre grunn til å arbeide for nedrusting og avspenning. Andsynes utviklinga av krigsteknologien synest det i vår tid vere liten grunn til å kjenne seg trygg.

Desse verknadene gjeld sivilforsvaret generelt og ikkje berre informasjonsverksemda. Når det gjeld den informasjon som sivilforsvaret og Direktoratet for sivilt beredskap gir, finn ein ikkje grunn til å gå spesielt inn på den her. Ein skal berre peike på at verknadene av informasjonen må sjåast på bakgrunn av det bilde som elles blir skapt hos sivilfolket av kva krig inneber i vår situasjon. Dette bildet blir dels skapt eller formidla av sivile og militære myndigheter dels av pressa og andre massemedia. Avgjerande er det bildet som det militære forsvaret og forsvarsdepartementet formidlar.

Hovudoppgåva for militærforsvaret si opplysningsverksemd er å skape tiltru eller tillit til det militære forsvaret ved m. a. å gi opplysningar om «hensyn, motiver og verdier som ligger til grunn for vår forsvars- og sikkerhetspolitikk»[22]. Noe forenkla kan ein seie at formålet er å styrke «forsvarsviljen» – i tydinga viljen til å halde oppe eit militært forsvar i fredstid og gjere motstand med militære middel i krig[23].

Etter som krigsteknologen har utvikla seg, og verknadene av krig blir stadig meir destruktive, blir det i presentasjonen av det militære forsvaret lagt stadig større vekt på det militære forsvaret sin forventa «fredsbevarande funksjon», dvs. forventa evne til å avskrekke frå åtak. Derimot blir det ikkje gitt eit meir fullstendig, heilskapleg og realistisk bilde av kva krig ville innebere for oss i vår situasjon dersom den fredsbevarande funksjonen mislykkast. Det blir t. d. ikkje gitt informasjon om kor store sivile og militære tap ulike krigssituasjonar truleg ville medføre, eller kva område som ein må rekne med ville vere særleg utsette i krig, informasjon som burde høyre med til det informasjonsgrunnlag eit folk bør ha for på demokratisk vis å kunne ta stilling til militærpolitikken. Andre samfunn (t. d. USA) synest på dette feltet vere meir opne.

Førestellingane om kva krig inneber blir gjerne prega av fortida. Det kan synast tvilsamt om innlevande forståing av kva krig ville innebere i vår tid lar seg sameine med førebuing til krigføring, enten gjennom militærforsvaret eller gjennom sivile tiltak organiserte som konsekvens av den militære forsvarspolitikken.

22) «Veiledning for informasjonstjenesten», utgitt av FST 1966, s. 5.

23) Jfr. «Militærforsvarets og sivilforsvarets opplysningsvirksomhet», Sivilforsvarets organisasjon og arbeidsoppgaver, del 6, utgitt av Hærens brevskole, godkjent av Sivilforsvarets sentralledelse 1970.

7.4.7 Sivilforsvaret og det militære forsvaret – samarbeid og organisasjonsmessig samband

Frå sivilforsvarsnektarar blir det ofte hevda at det eksisterer eit vesentleg samarbeid mellom sivilforsvaret og det militære forsvaret. Dette blir det m. a. peika på i «Sivilarbeidernes Motinnstilling» frå 1970, i «Sivilforsvaret – en argumentsamling» frå 1973 og i «Perspektiver på siviltjenesten» frå 1977.

Ein skal her berre eit stykke på veg freiste å klargjere noen hovudtrekk ved det samarbeidet og den organisasjonsmessige tilknyting som eksisterer, og referere den vurdering som er gitt i m. a. offisielle dokument av behovet for og betydningen av dette samarbeidet.

Generelt blir det ofte frå styresmaktene understreka at planlegginga av militær og sivil beredskap må harmoniserast, og at dei ulike greinene innanfor totalforsvaret må tilpassast kvarandre, verke saman og støtte kvarandre.

I første innstillinga frå det utvalet som vart oppnemnt ved kgl. res. 13. september 1974 for å greie ut den sivile beredskapen sine oppgåver og organisasjon (Beredskapsutvalet), heiter det såleis:

«Forsvarets oppbygning og planer forutsetter betydelig direkte og indirekte støtte fra sivil side. Dette avhengighetsforhold understreker kravet om harmonisering av sivil og militær planlegging.
Den sivile beredskapsplanlegging må bygge på de samme forutsetninger som legges til grunn for vårt militære forsvar.» (s. 17.)

Det heiter vidar om samverket mellom greinene i totalforsvaret:

«Totalforsvarets forskjellige deler må samvirke og understøtte hverandre i bestrebelsene på å oppnå størst mulig samlet forsvarseffekt.» (s. 18.)

Det berande elementet i totalforsvaret er i dag det militære forsvaret. Dei andre greinene må tilpassast etter korleis det militære forsvaret er meint å verke i krig. Den sivile beredskapsplanlegginga må tilpassast den militære planlegginga. Dette gir seg også utslag i organiseringa av totalforsvaret, og også når det gjeld organiseringa av sivilforsvaret sjølv.

Sivilforsvarskomitéen av 1957 la i si innstilling vekt på samordninga av sivilforsvaret og det militære forsvaret:

«Sivilforsvaret må vurderes som et vitalt ledd i totalforsvaret. De tiltak som det i en krisesituasjon skal sette i verk, vil gripe inn på mange områder av samfunnslivet. Dets planlegging må derfor være samordnet med planleggingen innenfor så vel det militære forsvar som innenfor de øvrige sivile grener av totalforsvaret.» (s. 44.)

På denne bakgrunn drøfta komitéen om sivilforsvaret burde flyttast frå Justisdepartementet til Forsvarsdepartementet, men avviste dette:

«Komitéen har drøftet spørsmålet om det er grunn til å flytte sivilforsvaret fra Justis- og politidepartementet til Forsvarsdepartementet. Komitéen mener at ordningen fortsatt bør være som hittil. Komitéen legger avgjørende vekt på å understreke sivilforsvarets ikke militære karakter. Det interne samarbeid mellom det militære forsvar og sivilforsvaret lar seg likevel ordne selv om de to komponenter av totalforsvaret ligger under forskjellige departementer.» (s. 73.)

Komitéen peika vidare m. a. på at «sivil ledelse vil også være naturlig i forhold til Geneve-konvensjonen av 12. august 1949».

Organiseringa av sivilforsvaret og den sivile beredskapen generelt har seinare på fleire felt vore endra, men ein har vel aldri i seinare tid sett spørsmålet om å legge sivilforsvaret inn under Forsvarsdepartementet som aktuelt.

Spørsmålet om plasseringa av dei sivile beredskapsorgana i sentraladministrasjonen vart utgreidd av eit embetsmannsutval i 1967, som rådde til at det vart skipa eit direktorat for sivilt beredskap ved samanslåing av Sivilforsvarets sentralleiing og Direktoratet for økonomisk forsvarsberedskap. Direktoratet byrja verksemda 1. juli 1970. Ved kgl. res. 13. september 1974 vart det oppnemnt eit utval (Beredskapsutvalet) som fekk i mandat å greie ut den sivile beredskapen sine oppgåver og organisasjon. Utvalet avga si første innstilling hausten 1976 og gjorde framlegg om visse organisatoriske endringar m. a. for sivilforsvaret og understreka behovet for effektivt samarbeid mellom den sivile beredskapen og det militære forsvaret. I kapittelet om «Forholdet til forsvaret» seier utvalet m. a. om den sivile beredskapen:

«Behovet for et effektivt samarbeid med militære myndigheter har vært tillagt avgjørende betydning under oppbygningen og organiseringen av det sivile beredskap. Det militære forsvar er sterkt avhengig av sivile ytelser på en rekke områder. Dette gir det sivile beredskap et omfattende ansvar innenfor det totalforsvarsmessige samvirke. Det militære forsvar skal prioriteres når det gjelder tildelingen av varer og tjenester som med rimelig sikkerhet kan leveres fra sivile kilder.

Beredskapsutvalet legger stor vekt på at det etableres god kontakt og praktiske arbeidsordninger mellom sivile og militære institusjoner på alle nivåer, og at samarbeidet på sivil side i størst mulig utstrekning skal ivaretas av de samme organer i krig som i fred.» (s. 52.)

Når det gjeld sivilforsvaret, gjekk utvalet elles i innstillinga inn for at dette skulle «knyttes sterkere til den øvrige beredskapsorganisasjon». (s. 21.)

Samordninga av dei ulike greinene i totalforsvaret inneber ei viss integrering, dvs. ei sams leiing. Sivilforsvarssjefen var såleis frå 1948 medlem av Forsvarsrådet, som har til oppgåve å formidle orientering og samarbeid mellom militære og sivile myndigheter. Forsvarsrådet fekk ny instruks ved kgl. res. 4. juni 1971. Etter den nye instruksen sit direktøren for Direktoratet for sivilt beredskap som medlem av Forsvarsrådet.

Koordineringsrådet for sivilt beredskap vart skipa ved kronprinsregentens resolusjon 20. januar 1956. Direktoratet for sivilt beredskap er nå sekretariat for rådet, som m. a. skal drøfte dei sivile beredskapsbehova med sikte på ei rimeleg prioritering og koordinering av løyvingane. I rådet sit sivile medlemmer på ekspedisjonssjefs- og direktørnivå. Frå den militære sida sit departementsråden i Forsvarsdepartementet og stabssjefen i Forsvarets Overkommando.

Etter instruksen for forsvarssjefen (kgl. res. 27. november 1970) har forsvarssjefen også ansvar for samordninga av totalforsvaret:

«Forsvarssjefen er ansvarlig for beredskaps- og mobiliseringsplanleggingen i hele Forsvaret og skal følge den tilsvarende planleggingsvirksomhet i sivile organer. Han skal søke å utvirke at planleggingen er samordnet, og at de enkeltvis og samlet på beste måte bidrar til landets totale forsvar.

Hvis han finner at dette ikke er tilfredsstillende, skal han straks gjøre Forsvarsministeren kjent med forholdet og fremme forslag til nødvendige tiltak.»

Forsvarssjefen skal også sørge for at vernepliktsmassen blir rasjonelt utnytta innanfor totalforsvaret si ramme.

Når det gjeld den sentrale samordninga finst det elles kontinuerleg kontakt mellom Forsvarets Overkommando og Direktoratet for sivilt beredskap. Vidare er det militære forbindelsesoffiserar ved ulike sivile sentrale organ. Direktoratet for sivilt beredskap har såleis 1–2 slike offiserar. I Sivilforsvarsrådet sit ein representant for Heimevernet. Likeins sit det ein representant for sivilforsvaret i Landsrådet for heimevernet.

På landsdelsnivå skjer samordninga mellom sivilforsvaret og det militære forsvaret dels gjennom kontinuerleg kontakt mellom dei militære kommandosjefane og distriktssjefane for sivilforsvaret, dels gjennom den utvida landsdelssjefsnemnda. I dei fem nemndene (Austlandet, Vestlandet, Sørlandet, Trøndelag og Nord-Norge) sit som medlemmer militære kommandosjefar, landsdelsberedskapsfylkesmannen, sivilforsvars-distriktssjefen og politimeisteren som samordnar politi og sivilforsvar i landsdelen.

På fylkesplanet har fylkesmannen hovudansvaret for den sivile beredskapsplanlegginga. Samordning med det militære forsvaret skjer i samråd med militære myndigheter. I fylkesberedskapsrådet sit m. a. ein representant for sivilforsvaret. Dei militære myndighetene skal innbydast til møta.

På kommuneplan har ein tidlegare ikkje hatt eit samla organ for beredskapsplanlegginga. Beredskapsutvalet frå 1974 gjer i si første innstilling framlegg om at det blir skipa eit kommunalt beredskapsråd under ordføraren med m. a. representan-

tar frå sivilforsvaret (der ein har lokalt sivilforsvar) og heimevernet.

Bakgrunnen for dei organisatoriske knutepunkta mellom sivilforsvaret og det militære forsvaret er behovet for felles grunnleggande retningslinjer og harmonisering av dei einskilde planar og tiltak. Sivilforsvarstiltak må t. d. tilpassast til korleis det militære forsvaret er meint å verke i krig. Krigsutflytting må t. d. ikkje kome i vegen for militære tiltak. Sivilforsvaret sin humanitære innsats til fordel for militært personell i krig er også svært vid[24]. Sivilforsvarstiltaka må vidare tilpassast dei militære trugsmål ein kan rekne med. I første fasen av ein krig vil særleg militære mål vere utsette[25]. Det vil her m. a. vere tale om strategiske installasjonar oppretta gjennom bilaterale avtalar med USA, Nato infrastruktur og nasjonale anlegg. Ein del av desse måla ligg i nærleiken av større byar. Sivilforsvaret har i samarbeid med Forsvarets Overkommando foretatt ei trugselsvurdering for å finne fram til kva område som vil vere utsett, mindre utsett og lite utsett for ulike typer åtak.

I somme situasjonar kan sivilforsvarstiltak vere ein føresetnad for militære operasjonar. Som tidlegare nemnt blir evakuering foretatt av omsyn til det militære forsvaret og med heimel i lov om militære rekvisisjonar. Evakuering treng ikkje innebere eit «sivilforsvarsmessig motiv». I St. meld. nr. 28 for 1960–61 peikar dei militære myndighetene på at «en effektiv taktisk bruk av atomvåpen i eget forsvar nødvendiggjør derfor et intimt og koordinert samarbeid mellom Sivilforsvaret og det militære forsvar».

I ein viss grad blir planlegginga av den sivile beredskapen koordinert innanfor Nato. Nato-organ har i lengre tid peika på den betydning den sivile beredskapen har som eit integrerande ledd i den nasjonale og kollektive forsvarsplanlegginga. Nato's råd vedtok alt i 1957 ein resolusjon om sivilforsvaret:

«Det er mellom alle Nato-land enighet om at sivilforsvaret er et betydningsfullt, integrerende og varig ledd i deres nasjonale og kollektive forsvarsplanlegging og forsvarsbestrebelser. Dette prinsipp er godkjent av alle medlemsland og vil bli gjennomført av de enkelte medlemsland på den måten de anser for mest hensiktsmessig, idet de nødvendige beløp vil bli stilt til disposisjon for dette formål.»

Spørsmål i samband med den sivile beredskapen og sivilforsvaret blir drøfta i eigne Nato-organ. Under Nato's råd ligg «Den overordna komitéen for sivil beredskapsplanlegging» (Senior Civil Emergency Planning Committee) med Nato's generalsekretær som formann og med fast kontor ved sekretariatet, «Planleggingskontoret for sivil beredskap» (Civil Emergency Planning Office). Under Den overordna komitéen for sivil beredskapsplanlegging (også kalla Senior-komitéen) høyrer m. a. Sivilforsvarskomitéen (Civil Defence Committee). Under Sivilforsvarskomitéen finst ulike arbeidsgrupper.

På den eine sida blir Nato halde informert om den sivile beredskapsplanlegginga gjennom m. a. rapportar. På den andre sida gir Den overordna komitéen for sivil beredskapsplanlegging såkalla planleggingsføresetnader («planning assumptions») til medlemslanda. Desse gjeld m. a. omfang av åtak som ein må rekne med, sannsynlege målområde for fiendslege åtak, og dei generelle verknader våpna kan ha.

I den seinare tida har det frå Nato-hald vore lagt større vekt på den sivile beredskapsplanlegginga. Formann i Nato's Sivilforsvarskomité og norsk representant i Senior-komitéen, direktør Johannes Nordhaug, seier såleis i ein artikkel om «Vårt sivile beredskap»:

«. . . den militære forsvarsplanlegging også i NATO er forbundet med sivil beredskapsplanlegging på så mange måter og med så mange kontaktpunkter, at systemet gjør den ene form for planlegging avhengig av den annen.

Seniorkomitéen har måttet konstatere at de tiltak en rekke medlemsland har truffet for å forberede sine samfunn på en mulig overgang til krig, for å støtte det militære forsvar og for å beskytte den sivile befolkning, har vært utilstrekkelig og ikke på linje med Alliansens militære forsvarsplanlegging, kapasitet og ressurser.

For 2 år siden tok Seniorkomitéen derfor initiativet til å fornye den sivile beredskapsplanlegging innen Alliansen. På sitt møte i november 1976 fastslo NATO-rådet at sivil beredskapsplanlegging, både på NATO og nasjonalt plan, skulle følges opp energisk for å oppnå en betydelig bedring av nivået så hurtig som mulig. Rådet påla Seniorkomitéen å legge fram forslag rettet inn mot å oppnå dette.

I februar i fjor vedtok Senior-komitéen prosedyrer for en ny programplanlegging for sivilt beredskap. De nye prosedyrer er utarbeidet for å oppnå en bedre organisert og målrettet planlegging. De forutsetter at rådet i Ministerrådssesjon hvert 4. år gir en såkalt Ministerial Guidande for Civil Emergency Planning. Denne skal danne grunnlaget for de internasjonale arbeidsprogrammer og for arbeidet i de forskjellige komitéer. Arbeidsmål og prioriteter skal også foreslås for den nasjonale planlegging. Fremgangsmåten skal måles hvert 2. år gjennom rapporter til Rådet. På statsministermøtet i London i mai 1977 godkjente Rådet denne Ministerial Guidance. Dette dokument behandler de fleste totalforsvarsmessige aspekter, de livsviktige ressurser, transportbehovet og også omsorgen for sivilbefolkningen.

Dette er første gang i NATO's historie at Rådet i Ministerrådssesjon har trukket opp konkrete direktiver for den sivile beredskapsplanlegging. Det er en betydningsfull begivenhet som kan vise seg å bli av stor viktighet for soliditeten i forsvarsplanleggingen.»[26]

---

24) Jfr. Rolf Thue: «Samordning og gjensidig bistand mellom sivilforsvaret og militærforsvaret», Sivilt beredskap nr. 2/1976.

25) Jfr. Sivilforsvarets organisasjon og arbeidsoppgaver: Del I, s. 10. Utgitt av Hærens Brevskole.

26) Norsk militært tidsskrift nr. 3/1978, s. 111–113.

I dette synest ligge at den sivile beredskapsplanlegginga, og også planlegginga av sivilforsvaret, i sterkare grad enn før blir knytta til Nato-organ. Bakgrunnen for auka engasjement frå sentralt Nato-hald er at den sivile beredskapen ikkje har halde følgje med den militære planlegginga i alliansen, dens kapasitet og ressurser. Den sivile beredskapen, også «omsorgen for sivilbefolkningen», skal justerast i høve til den militære planlegginga.

Når det gjeld tilhøvet til Nato, blir det i skrifter om sivilforsvarsnekting også ofte vist til at det i Danmark i 1968 vart offentleggjort ein instruks utgitt av Civilforsvarsstyrelsen og merka «Til tjenestebrug» som galdt samarbeidet mellom sivilforsvaret og det militære forsvaret. Instruksen har tittelen «Bestemmelser for samarbejdet mellem Civilforsvaret og forsvaret» og er frå november 1958. Det heiter i instruksen at «bestemmelserne er udarbejdede på grundlag af nationale love og vedtagne NATO-bestemmelser» (pkt. 1.3). Dei samarbeidsoppgåvene som instruksen gjeld er «varsling af civilbefolkningen, evakuering og foranstaltninger i tilfælde af flugt, mørklægning, ydelse af gensidig hjælp, egenbeskyttelse af militære etablissementer, ødelæggelse af materiel og anlæg, signaltjeneste (meldetjeneste), omsorg for syge og sårede, fordeling af områder og lokaliteter, transporttjeneste» (pkt. 5.2). Det ligg vel i saka sin natur at det vanskeleg lar seg gjere å drøfte om liknande instruksar ligg føre for Norge[27].

Til sist skal det også pekast på at samordninga av militære og sivile beredskapstiltak medfører sams øvingar, som også omfattar sivilforsvaret. Det er her tale om både nasjonale øvingar og Nato-øvingar.

7.4.8 Sivilforsvaret og Krigslova § 6

I krig blir myndighetsområdet for det militære myndighetene utvida. Militære myndigheter kan også foreta disposisjonar som gir dei auka myndighetsområde overfor sivile organ. Eitt av dei argument som er blitt nytta mot teneste i sivilforsvaret er at sivilforsvaret i tilfelle krig kan settast under militær kommando.

Bakgrunnen for dette argumentet er § 6 i Lov om særlige rådgjerder under krig av 15. desember 1950. Paragrafen gjeld forholdet mellom militær og sivil myndighet på krigsskodeplass:

«På krigsskueplassen kan de militære myndigheter overta den øverste ledelse av politiet og kan i så fall om nødvendig midlertidig sette politiets embetstjenestemenn ut av virksomhet. Kongen kan bestemme at alt politi, enkelte politikorps eller politiet i visse distrikter skal innlemmes i de militære styrker. I den utstrekning det anses nødvendig for å fremme og trygge militære tiltak kan de militære myndigheter overta ledelsen også av andre sivile forvaltningsgrener. Sivile tjenestemenn og ombudsmenn i stat og kommune skal gi de militære myndigheter den hjelp som forlanges.

Kongen gir nærmere regler om hvilke områder skal regnes for krigsskueplass.»

Nærmare reglar om kva område som skal reknast som krigsskodeplass er fastlagt ved kongelig resolusjon av 11. september 1959 og av 8. desember 1967:

«1. Forsvarsministeren bemyndiges til å treffe bestemmelse om hvilke områder som skal regnes for krigsskueplass, dersom Kongen på grunn av utilstrekkelig tid og fordi saken haster, selv er avskåret frå å treffe slik bestemmelse. Forsvarsministerens bestemmelse skal snarest mulig legges fram for Kongen.
2. Krigsskueplassen fastsettes til områder hvor krigshandlinger foregår eller antas å være nær forestående, dog mest mulig begrenset til områder hvor de militære myndigheter ikke lenger kan regne med å få den bistand fra de sivile myndigheter som de trenger for å fremme og trygge militære operasjoner og forsyninger. Grensene for krigsskueplass bør i størst mulig utstrekning følge grensene for den gjeldende administrative inndeling.
3. Hvis landet plutselig blir utsatt for et væpnet angrep av et slikt omfang at krigstilstand åpenbart er inntrådt, skal den eller de landmilitære distriktskommandoer som direkte berøres av kamphandlingene uten videre ansees som krigsskueplass, inntil den nærmere avgrensning av krigsskueplassen foretas.»

Det framgår av reglane at med «krigsskodeplass» skal forståast område der krigshandlingar foregår eller må haldast for nær førestående, men mest mogleg avgrensa til område der dei militære myndighetene ikkje lenger kan rekne med den støtte frå sivile myndigheter som dei treng for å fremje og trygge militære operasjonar og forsyningar.

Overtakinga av leiinga av sivile forvaltningsgreiner må vere grunngitt i «militær nødvendighet». I lova heiter det: «I den utstrekning det anses nødvendig for å fremme og trygge militære tiltak».

I forarbeida til Krigslova (Ot. prp. nr. 78 for 1950) blir det vurdert slik at til vanleg vil den militære leiinga vere best tent med at dei sivile myndighetene beheld ansvaret for sine forvaltingsgreiner:

«Den militære ledelse vil ha hendene fulle med rent militære oppgaver, og vil vanligvis føle seg best tjent med at de sivile myndigheter beholder ansvaret for sine forvaltningsgrener. Med det personell som står til rådighet vil det heller ikke være mulig for militærvesenet å overta den sivile forvaltning i noen større utstrekning.

Prinsipielt vil samarbeidslinjen være å foretrekke. (. . .)»

Men det blir i proposisjonen peika på at under krig og liknande tilhøve vil det lett oppstå situasjonar «hvor en så omstendelig framgangsmåte ikke er forenlig med militære hensyn». Militær nødven-

27) Den hemmelige samarbejdsaftale mellem civilforsvaret og forsvaret, utgitt av Militærnægterforeningen, København 1968.

dighet kan såleis vere grunngitt i tidsmomentet.

Det blir vidare peika på at «det vil også kunne oppstå kollisjon mellom de militære krav og interesser som de sivile myndigheter har til oppgave å vareta. Særlig nærliggende er konfliktmulighetene når det gjelder fordelingen av forhåndenværende ressurser mellom militære og sivile behov».

Normalt kan militære myndigheter ikkje gi direktiv til sivile forvaltingsorgan som strir mot intern rett, leiinga skal normalt utøvast innanfor ramma av den gjeldande lovgjevinga. Dei militære myndighetene er såleis bundne av sivilforsvarslova § 1, som fastslår at sivilforsvaret sine tiltak skal vere av ikkje-militær art.

Det finst to hovudmuligheter for at ein militær sjef kan sjå bort frå hovudregelen om at dei sivile organ skal brukast innanfor den ramma som lova for organa fastset.

Den første muligheten ligg i at Kongen etter § 5 i Krigslova, jfr. § 3, kan gi m. a. militære myndigheter fullmakt til å gi reglar av lovgjevingsmessig innhald som om nødvendig kan gjere avvik frå gjeldande lov. I eit slikt tilfelle kan ein fråvike § 1 i sivilforsvarslova.

Den andre muligheten for å fråvike hovudreglen ovanfor ligg i nødrettsinstitusjonen. Dette forholdet blir kort rørt ved i heftet Sivilforsvaret som ledd i sikkerhetspolitikken (utgitt av Sivilforsvarets sentralledelse i 1964), som m. a. viser til Ot. prp. nr. 78 for 1950:

«Det er imidlertid klart at det under krigsoperasjoner o.l. kan bli nødvendig for den militære ledelse å foreta inngrep overfor og stille krav til sivilbefolkningen uten at dette har hjemmel i lov eller annen generell bestemmelse. Eksempelvis kan nevnes demolering av bygninger, broer o.l. som ledd i militære operasjoner. Hjemmelen for slike tiltak vil i tilfelle måtte søkes i nødrettsbetraktninger (militær nødvendighet).»

I heftet blir dette kommentert på denne måten: «De prinsipielle betraktninger som det her gis uttrykk for, antas også å kunne anvendes for de militære myndigheters ledelse av sivilforsvaret på krigsskueplass og innsetting av sivilforsvaret i strid. Men selvsagt kan de militære myndigheter ikke under noen omstendigheter sette sivilforsvarsstyrkene inn i franktirørvirksomhet»[27].

Det kan synast rimeleg å vurdere desse to moglegheitene, slik det blir gjort i ein publikasjon frå Direktoratet for sivilt beredskap, som «ytterst ekstraordinære»[28].

Det er vanskeleg å vurdere kor sannsynleg det er at militære myndigheter kan overta leiinga av sivilforsvaret. Det kan også vere noe usikkert på kva nivå leiinga eventuelt vil bli overtatt. I ein publikasjon frå Direktoratet for sivilt beredskap blir det rekna med at det som regel vil kunne gjelde militære sjefar som er militære parallellar til dei sivile landsdelsleiarane, dvs. Øvstkommanderande for Nord-Norge eller distriktskommandosjefar i Sør-Norge. Men det blir også sagt at ein i unntakstilfelle neppe kan sjå bort frå at også lægre militære sjefar vil kunne nytte seg av § 6 i Krigslova[29].

Sivilforsvarskomitéen av 1957 seier om dette spørsmålet: «Komitéen forutsetter at hvis sivilforsvaret blir stillet under militær ledelse, vil det skje slik at sivilforsvarets ledelse på de forskjellige plan i organisasjonen vil beholde den sivilforsvarsmessige kommando» (s. 118).

Skal sivilforsvaret kunne vernast av Geneve-konvensjonen av 12. august 1949 om vern av sivile i krigstid (Art. 20 om vern av personell i sivil sjukepleie og redningsteneste, og Art. 63 om høve for sivile hjelpeorganisasjonar til å halde fram med si verksemd i okkupert område), må det framstå med ein klar sivil status.

Dette forholdet blir sterkt understreka av Justisdepartementet i si tilråding til kgl. res. av 29.8.1958 om sivilforsvaret si leiing på krigsskodeplass og verksemd i okkupert område. Av omsyn til Geneve-konvensjonen, seier departementet, «er det ønskelig at Sivilforsvarets sivile status blir bevart så langt råd er»[30]. Professor Torstein Eckhoff summerer dette opp slik: «Stillingen er m.a.o. at m u l i g h e t e n for en militarisering av Sivilforsvaret i tilfelle krig er holdt åpen, men at departementet 'så langt råd er' vil forsøke å unngå dette»[31].

7.4.9 Konkluderande drøfting

Ein har ovanfor skissert dei viktigaste argumenta som sivilforsvarsnektarar rettar mot teneste i sivilforsvaret. Eit stykke på veg har ein drøfta visse sider ved argumenta og freista klargjere noen faktiske forhold når det gjeld sivilforsvaret sitt tilhøve til det militære forsvaret og militærpolitikken.

Som nemnt vil sivilforsvarsnektarane sin haldning til sivilforsvaret vere betinga av den overtyding dei har når det gjeld det militære forsvaret og militærpolitikken. Dei er menneske som ut frå ei alvorleg overtyding tar avstand frå det militære forsvaret og som trekker meir vidtgående konsekvensar av si overtyding enn andre.

Sivilforsvaret si målsetting, slik den er formulert

---

27) S i v i l f o r s v a r e t s o m l e d d i s i k k e r h e t s p o l i t i k k e n . Utgitt av Sivilforsvarets sentralledelse, s. 28.

28) O m å n e k t e t j e n e s t e i S i v i l f o r s v a r e t a v o v e r b e v i s n i n g s g r u n n e r , utgitt av Direktoratet for sivilt beredskap 1970, s. 22.

29) Om å nekte tjeneste i Sivilforsvaret av overbevisningsgrunner, s. 24.

30) Res. og tilråding er tatt inn i «Kunngjøring til Sivilforsvaret» 1958 nr. 7, s. 48 ff.

31) «Om de juridiske spørsmål i forbindelse med overføring av sivilarbeidere til tjeneste i Sivilforsvaret», del II.

i § 1 i Lov om sivilforsvaret av 17. juli 1953, er av reint sivil og humanitær karakter. Sivilforsvarsnektarane sine argument er likevel ikkje retta mot sivilforsvaret sitt formål, slik det er formulert i lovteksten, men mot det dei gjerne kallar «sivilforsvaret som ein del av militærpolitikken».

For dei fleste sivilforsvarsnektarar vil det grunnleggande argumentet vere at sivilforsvaret er del av eit totalforsvar – der det militære forsvaret er det berande og dominerande elementet – som er oppretta for i bestemte situasjonar å kunne føre krig. Dei ser sivilforsvaret som ein konsekvens av det militære forsvaret, og som ein viktig del av det ein kan kalle «krigssystemet», det militære og sivile apparat som er bygt opp for å gjere forsvars- k r i g mogleg.

Sivilforsvarsnektarar forkastar sivil og militær førebuing til forsvars- k r i g . Etter deira syn må vekta leggast på konstruktivt førebyggande fredsarbeid for å h i n d r e krig. I tilfelle okkupasjon må denne møtast med omfattande og systematisk sivilmotstand, vil dei fleste hevde. Sivilforsvaret er oppretta for å lindre verknadene av «krigssystemet». Fordi ressursane i praksis er begrensa, trekker sivilforsvaret initiativ bort frå fredsbyggande arbeid.

Ein vil blant sivilforsvarsnektarar ofte finne det hevda at den militærpolitikken som sivilforsvaret er knytta til – som dannar ramma rundt sivilforsvaret – i praksis gjer sivilforsvaret si humanitære målsetting relativt meiningslaus. Dei vil hevde at krig med moderne våpen i liten monn gjer det mogleg å verne sivilfolket. Skal sivilforsvaret si målsetting kunne realiserast i rimeleg grad og sivilfolket kunne vernast, må forsvarspolitikken måtte leggast om, vil dei gjerne hevde. Eit relativt nedtrappa militært forsvar, frigjort frå våpenkappløpet og med eit rimeleg samsvar mellom mål og middel, ville truleg for ein del nektarar gjere teneste i sivilforsvaret meir akseptabelt.

Etter sivilforsvarsnektarane sitt syn medverkar sivilforsvaret i dag til å skape ei falsk tiltru til militærpolitikken, og ei falsk kjensle av tryggleik overfor dei våpen krig i vår tid byr på. I den monn det skaper ei kjensle av tryggleik, vil det også gjere det lettare å leve med dei våpen kapprustinga skaper, i staden for at det blir skapt ein breid opinion for nedrusting og avspenning. Den som kjenner seg trygg, har mindre grunn til å arbeide aktivt for nedrusting.

I den monn sivilforsvaret skaper tillit til tryggingstiltaka og medverkar til tiltrua til militærpolitikken, vil det også etter sivilforsvarsnektarane sitt syn kunne gjere ein meir viljug til å godta krig i ein bestemt situasjon. Det blir også hevda at sivilforsvaret i ein spent situasjon kan auke spenninga og såleis gjere krig meir sannsynleg. Vidare blir det hevda at sivilforsvaret er eller kan vere eit ledd i rustingsspiralen. Det blir m.a. peika på at eit relativt godt utbygd sivilforsvar har gitt ein potensiell motpart argument for å ruste opp.

Frå sivilforsvarsnektarar har det også vore hevda at sivilforsvaret er tilpassa militære strategiar og har sjølv betydning for militære strategiar og operasjonar. Mellom anna har det vore peika på at effektiv taktisk bruk av atomvåpen i eige forsvar gjer det naudsynt med eit nært og koordinert samarbeid mellom det militære forsvaret og sivilforsvaret.

Det blir vidare innvendt at sivilforsvaret i krig kan bli stilt under militær kommando, og at det også i fred eksisterer eit nært samarbeid mellom det militære forsvaret og sivilforsvaret.

Liksom medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel finn medlemmet G r e p s t a d at det bør gjevast høve til fritak for sivilforsvarsteneste av overtydingsgrunnar. Ein legg vekt på at det synet sivilforsvarsnektarar har, openbert representerer ei alvorleg overtyding som bør vernast så langt som råd. Sivilforsvarsnektarars standpunkt til sivilforsvarsteneste har si rot i same grunnholdning som gjer at dei tar avstand frå det militære forsvaret og militærpolitikken. Frå samfunnet sin synsvinkel inneber det få og små ulemper å frita denne gruppa for sivilforsvarsteneste.

Det er sjølvsagt at i ein eventuell krigssituasjon vil alle ansvarlege menneske i den grad det er råd prøve å verne menneskeliv og samfunnsverdiar. Dette gjeld sjølvsagt også sivilforsvarsnektarar. Men det er også klart at for menneske som ut frå ei djup og alvorleg overtyding tar avstand frå det militære forsvaret og militærpolitikken, vil det kunne vere eit tankekors og eit etisk dilemma å bli pålagt ei teneste som er oppretta som eit ledd i samfunnet si førebuing til å kunne føre krig i bestemte situasjonar. For somme vil det å godta ei teneste av denne art, jamvel om den har eit sivilt og humanitært formål, kjennast som å godta at samfunnet skal førebu seg på å føre krig i bestemte situasjonar. Å godta denne føresetnaden vil for desse vere å bryte med dei verdiar og ideal dei inst inne trur på og freistar å leve i pakt med. Som nemnt ser sivilforsvarsnektarane sivilforsvaret som ein del av militærpolitikken og på ulike måtar som ein støtte til denne politikken.

Når sivilforsvaret stundom blir samanlikna med hjelpeorganisasjonar eller tiltak som blir sette inn ved naturkatastrofer, ulykker, brann osb., er samanlikninga openbert ikkje dekkande. Sivilforsvaret er oppretta med tanke på ein krigssituasjon, og krig er resultatet av strategiske vurderingar i ein konfliktsituasjon, ikkje eit fenomen på linje med naturkatastrofer. Valet mellom krig og forsøk på å løyse ein konflikt med fredelege middel, eller med sivilmotstand i tilfelle okkupasjon, er eit politisk val. Sivilforsvaret i si nåverande utforming har eit militært forsvar og førebuing til forsvarskrig som føresetnad.

Når ein i det siste har arbeidd med å bygge ut sivilforsvaret sine fredsoppgåver, hovudsakleg for å gi beredskapsarbeidet sterkare rot i fredssamfunnet, influerer ikkje dette på sivilforsvarsnektarane

sitt argument at sivilforsvaret er ein del av militærpolitikken. Sivilforsvaret sin raison d'être vil framleis vere innsats i krig. Fredsoppgåvene innverkar ikkje på det sivilforsvarsnektarane gjerne kallar sivilforsvaret sine «militærpolitiske funksjonar».

Når sivilforsvarsnektarane hevdar at sivilforsvaret, slik det eksisterer i dag, har si årsak i militærpolitikken, må ein gi dei rett i det. Ein forsvarspolitikk basert på konstruktivt førebyggande fredsarbeid på eine sida og sivile motstandsformer i tilfelle okkupasjon på den andre, ville ikkje på same måte krevje eit sivilforsvar. Funksjonane ville venteleg i hovudsak bli ivaretatt av ordinære fredstidsorgan.

Når sivilforsvarsnektarar peikar på at sivilforsvaret er ein del av (det militært baserte) totalforsvaret, kan det innvendast at totalforsvaret i si aller vidaste tyding omfattar ei lang rekke ordinære sivile stillingar. Dette blir m. a. peika på i Ot. prp. nr. 42 for 1962–63 i samband med spørsmålet om fritak for sivilforsvarsteneste av overtydingsgrunnar:

«Det er riktig at sivilforsvaret er en del av vårt totale beredskap. Men det er ikke noe som er særegent for sivilforsvaret. Ordet totalforsvar eller totalberedskap er forholdsvis nytt og det har sammenheng med den totale krigføring. Med totalforsvar menes samfunnets samlede innsats for å overleve en krig, og det er klart at her er sivilforsvaret et viktig ledd. Men minst like viktig er landets helsevesen, kommunikasjonsvesen og næringsliv. Sett ut fra synspunktet totalforsvar eller totalberedskap er leger og sykepleiersker, ingeniører, teknikere og arbeidere, bønder og fiskere, offentlige tjenestemenn og private funksjonærer minst like viktige, og i mange tilfeller viktigere ledd enn sivilforsvarsmannskapene. Det er vel overhodet ikke mulig å finne noen virksomhet i samfunnet som ikke er av betydning for totalforsvaret. Og næringslivets betydning er i mange, kanskje de fleste, tilfelle av langt mer direkte betydning for landets krigspotensial og militære forsvar enn sivilforsvaret. En kan bare her tenke på industriens leveranser til forsvaret, eller på samferdselssektoren (telegraf, telefon, post, jernbane, skip, veier og biler osv.) betydning for militær mobilisering og militære operasjoner.» (s. 12–13.)

Denne innvendinga rammar likevel ikkje kjernen i sivilforsvarsnektarane sitt syn og kan ikkje brukast som argument for ikkje å opne for fritak for sivilforsvarsteneste av overtydingsgrunnar.

Mot innvendinga at ei rekke ordinære sivile oppgåver og stillingar inngår i totalforsvaret i krig (om ein legg til grunn det svært vide totalforsvarsomgrepet som blir nytta i det siterte avsnittet frå Ot. prp. nr. 42), kan det peikast på at desse oppgåvene eller stillingane er oppretta for å tene fredssamfunnet. Dei funksjonar dei får i totalforsvaret i krig, er ein heilt ekstraordinær funksjon. Derimot er sivilforsvaret, sjølv om det også kan gjevast oppgåver i fred, oppretta som ein del av dei sivile beredskapstiltaka som skal gjere væpna motstand mogleg. Det er oppretta spesielt med sikte på ein krigssituasjon.

Vidare er det aktuelt å peike på at sjølv om ei rekke ordinære stillingar inngår i totalforsvaret i krig, kan eit menneske i prinsippet fritt velje om han eller ho vil ta arbeid i desse stillingane, mens sivilforsvarsteneste i dag er pålagt som ei plikt.

Det kan også innvendast at når det m. a. frå dei sivile tenestepliktige si side blir arbeidd for opplæring i sivilmotstand, vil også denne opplæringa og førebuinga kunne inngå i eit vidt totalforsvarsomgrep. Sivilforsvarsnektarar vil her likevel peike på at førebuing til sivilmotstand ikkje på same måten er knytta til ein militærpolitikk og at dei argument som blir retta mot teneste i sivilforsvaret ikkje ville ramme førebuing til sivilmotstand. Dei vil som nemnt sjå sivilforsvaret slik det eksisterer i dag som ein konsekvens av det militære forsvaret og militærpolitikken og på ulike måtar som ein støtte til denne politikken. Dei vil også peike på at sivilmotstand ville måtte organiserast heilt uavhengig av det militære forsvaret. Ein viser her elles til drøftinga i pkt. 9.6.3.5 og ptk. 9.6.4.2.

Når det frå formannsfraksjonen blir hevda at det for sivilforsvarsnektarane «ikke er snakk om uenighet om midler – utførelsen av bestemte typer av handlinger – men uenighet om målsetninger – å opprettholde forsvaret av de samfunnsmessige verdier», vil det framgå av drøftinga elles i dette kapittelet at framstillinga er misvisande. Sivilforsvarsnektarar vil liksom andre vere med å ta vare på samfunnsmessige verdiar. Men dei ser sivilforsvaret som ledd i eit strategisk spel – ein militærpolitikk – som dei ut frå si overtyding tar avstand frå. Dei oppfattar sjølve dette strategiske spelet som eit trugsmål mot samfunnsverdiane. Dei aller fleste sivilforsvarsnektarar går også inn for opplæring i og førebuing av ikkje-militære kampformer (sivilmotstand).

Å frita for sivilforsvarsteneste menneske som finn at tenesta er i strid med deira alvorlege overtyding vil i liten grad vere ei belasting for samfunnet sine interesser. Sivilforsvaret vil venteleg vere interessert i menneske som er klar motivert for tenesta. Slik tilhøva er i dag, vil gruppa av nektarar neppe innebere eit vesentleg fråfall frå sivilforsvaret sine samla personellstyrkar.

Sivilforsvarsnektarane er i dag ei relativt lita gruppe. Det er først og fremst tale om sivile tenestepliktige som etter siviltenesta blir utkalla til sivilforsvaret, dessutan ein del kvinner og noen militære vernepliktige som blir overført direkte til sivilforsvaret utan å ha gjort militær førstegongsteneste, og som elles ville ha nekta militærteneste.

Når det gjeld sivile tenestepliktige, som utgjer den største gruppa, blir dei overførte til sivilforsvarsteneste i den grad sivilforsvaret finn behov for det. I kva grad sivile tenestepliktige blir utkalla, synest variere frå distrikt til distrikt. Direktoratet for sivilt beredskap opplyser at det finst ingen samla statistikk. I 1976 vart i Oslo 186 utkalla. Av desse møtte 150 til fordelingsmøte (resten fekk utsetting), og ca. 30 nekta å gjere teneste – dvs. 20 pst. av dei

frammøtte[32]. Eit fåtal sivile tenestepliktige blir i dag utplasserte i fjernhjelpkolonnar under førstegongstenesta. Dersom dei nektar tenesta, blir dette respektert og dei blir overflytta til ein annan tenestestad. Det er elles grunn til å peike på at dersom dei sivile tenestepliktige si førstegongsteneste skulle bli knytta til sivilforsvaret, slik formannsfraksjonen foreslår i kap. 9, må ein rekne med at langt fleire enn i dag vil nekte teneste i sivilforsvaret.

Når det gjeld kvinner, blir relativt få utkalla til teneste i sivilforsvaret i dag, og også nektartallet synest vere relativt lite.

Liksom medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel har medlemmet Grepstad det syn at det bør gjevast høve til fritak for sivilforsvarsteneste av overtydingsgrunnar. Høve til fritak må sjølvsagt gjelde alle som kan påleggast slik teneste i medhald av Lov om sivilforsvaret § 23. Når det gjeld utforminga av fritaksordninga, har ein til dels eit noe anna syn enn dei ovannemnde medlemmene.

Vilkåret for fritak må vere at det strir mot eins alvorlege overtyding å gjere teneste i sivilforsvaret. Liksom medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel finn ein at det ikkje er naudsynt å innføre ei formell prøving av overtydinga, men at det må vere nok at vedkomande oppgir å ha ei slik overtyding. Både som ein kontroll med overtydinga sitt alvor og av omsyn til rettferdsnormer finn ein det rimeleg at dei som blir fritatt utfører ei alternativ teneste av same lengde, eventuelt med eit visst tillegg i lengda. I motsetnad til dei ovannemnde medlemmene finn ein det mest konsekvent at ei alternativ teneste blir pålagt alle som blir fritatt, ikkje berre ei bestemt gruppe.

Fleire av dei argument som sivilforsvarsnektarar framfører andsynes teneste i sivilforsvaret, vil også gjelde dei andre greinene i totalforsvaret, slik dette eksisterer i dag. Den alternative tenesta må difor ligge utanfor det organiserte, eksisterende totalforsvaret. Det vil vere rimeleg at den alternative tenesta omfattar oppgåver som ligg innanfor den siviltenesta som er foreslått i pkt. 9.6, m. a. ikkje-valdsmotsand. Det synest klart at teneste i helseberedskapen, som blir foreslått av medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel, for dei fleste sivilforsvarsnektarar neppe vil stå i noen annan prinsipiell stilling enn sivilforsvarsteneste.

Ein vil også peike på at dersom det skulle bli innført tenesteplikt også for andre delar av den sivile beredskapen, må fritaksordninga også gjelde desse greinene. Som det framgår av drøftinga ovanfor, vil sivilforsvarsnektarane sine holdningar til sivilforsvaret for ein stor del også gjelde for andre greiner av den sivile beredskapen. Heller ikkje frå samfunnet si side vil sivilforsvaret kunne stå i ein annen prinsipiell eller praktisk situasjon. Både dei prinsipielle og dei praktiske argumenta som talar for å opne for fritak for sivilforsvarsteneste av overtydingsgrunnar, vil også vere gyldige når det gjeld teneste i dei andre greiene.

I samsvar med drøftinga ovanfor gjer medlemmet Grepstad difor framlegg om at det i Lov om sivilforsvaret § 23 blir tatt inn eit nytt tredje ledd med denne ordlyden:

«Tjenestepliktige som oppgir at tjeneste i sivilforsvaret er i strid med deres alvorlige overbevisning, fritas for tjenesten og pålegges en alternativ tjeneste etter nærmere regler gitt av Kongen.»

---

32) I ei sosiologisk undersøking av militærnektargruppa vart dei sivile tenestepliktige som var inne til siviltenesta i 1972 stilt spørsmålet: «Tror du at du selv vil komme til å nekte tjeneste i sivilforsvaret hvis du blir innkalt selv om det ikke er lovlig adgang til det?» Svara fordelte seg slik: 33,9 pst. ja, 26,6 pst. nei, 39,0 pst. veit ikkje, 0,5 pst. ikkje svar. Sverre Røed Larsen: Militærnekting i Norge – en studie av en protestgruppe. Magistergradsavhandling i sosiologi ved Universitetet i Oslo 1973.

8. Utvalgets vurderinger av vernepliktsordningen

8.1 PERSONELLBEHOV OG TJENESTEFORMER

8.1.1 Mandatet

Mandatet peker på Norges utsatte plassering og geografiske utstrekning, et lavt folketall og en bosetting som er ugunstig fordelt fra et beredskapssynspunkt. Dette forutsetter ifølge mandatet en vernepliktsordning som sikrer:

- Bemanning i fred av vårt stående invasjonsforsvar samt de organer av beredskapsmessig karakter som skal forberede forsvarskampen og bedre våre evner til å overleve en krig.
- Bemanning i krig av militære styrker og sivile beredskapsorganer for å kunne yte størst mulig motstand, samt overleve krigen.

Den samlede innsats av militære og sivile ressurser bygger på totalforsvarstanken.

Totalforsvaret består av to hovedledd; det militære forsvar (Forsvaret) og det sivile beredskap.

8.1.2 Totalforsvarets personellbehov

Forsvaret omfatter forsvarsgrenene Hær, Sjøforsvar, Luftforsvar og Heimevern.

De stående avdelinger i Hæren skal sammen med HV-avdelinger sikre og holde områder som er avgjørende for forsvarskampen, samt gjøre det mulig å mobilisere.

De stående avdelinger i fred utgjør en relativt liten del av Hærens totale styrke. Det er mobiliseringsavdelingene som utgjør tyngden i landstridskreftene. Sjøforsvaret, som bl. a. skal overvåke og kontrollere vårt sjøområde og avverge invasjon over sjøen, består av Marinen og Kystartilleriet. Den alt vesentlige del av Marinen er utrustet og bemannet i fred og omfatter for det meste stående styrker. Mobiliseringsbehovet er derfor begrenset. Kystartilleriet bygger derimot på tilsvarende ordning som Hæren; begrensede stående styrker i fred som forsterkes av mobiliseringsavdelinger.

Luftforsvaret, som overvåker og kontrollerer luftrommet og raskt skal kunne avvise eller nedkjempe luftangrep samt delta i invasjonsforsvaret, består av Flyvåpnet og Luftvernartilleriet. I Luftvernartilleriet inngår en NIKE-bataljon. Flyvåpnet og NIKE-bataljonen har stort sett stående styrker og har derfor bare et begrenset mobiliseringsbehov, mens det lette Luftvernartilleriet bygger på mindre stående avdelinger og relativt store mobiliseringsforsterkninger. Heimevernet er organisert i hurtig mobiliseringsbare, men relativt små avdelinger over hele landet. HV-soldatene har våpen, ammunisjon og personlig utrustning i sine hjem.

8.1.3 Det sivile beredskap

Det sivile beredskap skal bidra til å opprettholde landets totalforsvarsevne. Både statlige, kommunale og private institusjoner og organer er involvert i det sivile beredskapsarbeid. Enkelte spesielle beredskapsorganer er opprettet, men en stor del av beredskapsgjøremålene utføres i tilknytning til de forskjellige organers ordinære arbeid. Den sivile del av totalforsvaret omfatter:

- Administrativt beredskap.
- Informasjonstjenesten.
- Helseberedskapet.
- Politiet.
- Sivilforsvaret.
- Økonomisk beredskap.

8.1.3.1

Medlemmet Grepstad finn Utvalets omtale av målsettinga for den sivile beredskapen noe upresis, og viser til pkt. 7.4.4, srl. note 8.

8.1.4 Det administrative beredskap

Det administrative beredskap omfatter planer og forberedelser som er nødvendige for at den sivile administrasjon kan virke og løse sine oppgaver i krise- og krigstid. Ansvaret er lagt på de enkelte administrasjonsledd, men Direktoratet for sivilt beredskap koordinerer og fører tilsyn og løser også enkelte fellesoppgaver.

Beredskapsarbeidet omfatter både det formelle, materielle og det personellmessige grunnlag for krigsorganisasjonen.

- Det formelle grunnlag består av beredskapslovgivningen, forberedt delegering av fullmakter som denne inneholder og nærmere regler og direktiver om administrasjonens virksomhet i krise- og krigstid.
- Det materielle grunnlag omfatter forberedelse av krigskvarterer med samband og annet utstyr.
- Det personellmessige grunnlag består av personelloppsetningsplaner og utpeking og utdanning av det personell som skal tjenestegjøre i krise- og krigstid.

8.1.5 Informasjonstjenesten

Informasjonstjenesten omfatter bl. a. Regjeringens pressetjeneste i krig og nyhetsmedier som Kringkastingen og aviser.

8.1.6 Helseberedskapet

Helseberedskapet har til hensikt å sikre befolkningens helse og pleie av syke og sårede. Sykehuskapasiteten vil bli vesentlig øket i krig, men en begrensende faktor er medisinsk personell.

8.1.7 Politiet

Politiet vil stort sett ha de samme oppgaver i krig som i fred, men med en viss omprioritering som følge av den endrede situasjon. For å forsterke Politiet er det utdannet en reservestyrke.

8.1.8 Sivilforsvaret

Sivilforsvaret er en uvæpnet, humanitær organisasjon som består av 4 distrikter, 14 fjernhjelpskolonner, 53 kretser og over 100 lokale sivilforsvar, foruten 4 skoler. Sivilforsvarstiltakene skal dels være skadeforebyggende, dels skadebøtende.

Skadeforebyggende tiltak er tilfluktsrom, krigsutflytting og varsling. Skadebøtende tiltak er særlig oppsetning og utdanning av innsatsstyrken. Dette er dels lokale styrker og dels mobile fjernhjelpskolonner.

I tillegg til det statlige sivilforsvar er det bedriftsvern i de større industribedrifter, i kraftforsyninger og i jernbanen. Sivilforsvaret kan også settes inn ved katastrofe i fred.

8.1.9 Det økonomiske beredskap

Det økonomiske beredskap skal forberede overgangen fra fredsøkonomi til krigsøkonomi. Det skal sikre at arbeidskraften og materielle ressurser utnyttes for dekning av totalforsvarets og sivilbefolkningens behov. Feltet omfatter forsyninger, produksjon, rasjonering og omsetning, transport og finanser.

8.1.10 Nåværende tjenesteformer

Det framgår av oversikten over gjeldende lovverk pkt. 3.1 at tjenestepliktige i løpet av sin vernepliktstid kan utføre tjeneste i:

- Hæren, Sjøforsvaret, Luftforsvaret og/eller Heimevernet.
- Den særlige ordning for sjømenns verneplikt.
- Sivilforsvaret.
- Politireserven.
- Siviltjenesten.

8.1.11 Hæren

Utskrevet personell i Hæren utdannes ved skole- og øvingsavdelinger og overføres deretter til de stående avdelinger for videre utdanning og beredskapstjeneste.

Innenfor en samlet tjenestetid på 12 måneder er hovedmønsteret 3 måneders rekruttskole og 9 måneders tjeneste ved oppsatt avdeling, vesentlig i Nord-Norge. En del spesialister har 3 måneders rekruttskole og 3 måneders avdelingsperiode ved skole- og øvingsavdelingene og kun 6 måneders tjeneste ved de stående avdelinger.

Denne oppdelingen av tjenestetiden er ikke et ideelt mønster for Hæren, hverken beredskaps- eller utdanningsmessig, men er valgt for å oppnå tilstrekkelig bemanning av de stående styrker.

En overgang til rekrutt- og avdelingsutdannelse på samme sted for alt personell før overføringen til stående avdeling, ville innebære betydelige fordeler. Foruten at de praktiske og økonomiske forhold måtte legges tilrette for en slik ordning, vil den kreve en større andel av utskrivningsstyrken enn hva man hittil har maktet å tildele Hæren.

8.1.12 Repetisjonsøvelser

Personell som etter avsluttet førstegangstjeneste fortsatt rulleføres i Hæren, innkalles til repetisjonsøvelser. Øvingene for feltavdelingene har en maksimumslengde på 21 dager unntatt for befal og spesialister, som kan gis et tillegg på 9 dager. Lokale feltavdelingers repetisjonsøvinger holdes innen rammen 7 til 12 dager. Øvelsesfrekvensen varierer, men som en hovedregel har hittil de høyeste prioriterte avdelinger vært øvet hvert 3. år. Det finnes ingen generell statistikk som viser øvingsfrekvensen for den enkelte vernepliktige.

8.1.13 Utskrevne korporaler

Utskrevne menige kan gis en befalsutdanning gjennom kurser av forskjellig art under førstegangstjenesten uten etterfølgende plikttjeneste. Utdanningen skjer ved de enkelte våpen- og troppeartenes skole- og øvingsavdelinger og omfatter foruten rekruttskolen (3 måneder) et kurs på 6 måneder.

Etter kurset tjenestegjør personellet som utskrevne korporaler i 3 måneder ved avdeling der de dekker tilsvarende arbeidsområder som sersjanter. Etter fullført førstegangstjeneste beskikkes de som er egnet, til utskrevne sersjanter. De har ingen plikt til å gjennomgå utdannelse utover de befalskurs som gjennomføres i forbindelse med repetisjonsøvelsene.

8.1.14 Se 8.1.27

Forsvarsgrenene benytter en del av det utskrevne personell med høyere sivil utdanning innen de fagområder de er utdannet til. Ordningen er nærmere beskrevet nedenfor under pkt. 8.1.27.

8.1.15 Befalsskoler i Hæren

Et antall av de vernepliktige søker til en av Hærens befalsskoler og utdannes til vernepliktig befal. Med unntak av en skole (HIS på 3 1/2 år) varer utdanningen 12 måneder. Etter avsluttet eksamen beskikkes elevene til vernepliktige sersjanter og pålegges deretter en plikttjeneste på 12 måneder. Det befalsskoleutdannede personell plikter for øvrig å delta på befalskurser og repetisjonsøvelser. Vernepliktens varer for disse til fylte 55 år.

8.1.16 Sjøforsvaret

Sjøforsvaret har to ulike tjenesteformer avhengig om man tilhører Marinen eller Kystartilleriet. Samtlige mannskaper i Marinen gjennomgår en felles rekruttskole på 8 eller 11 uker, avhengig av den videre utdanning og tjeneste. Etter rekruttskolen, med påfølgende spesialutdannelse for en stor dels vedkommende, tjenestegjør personellet på fartøyer eller i oppsetninger på land. Til landstjeneste nyttes i vesentlig grad arbeidsdyktig personell eller mannskaper som av forskjellige grunner er kjent udyktige til sjøtjeneste. Samlet førstegangstjeneste er 15 måneder uten etterfølgende re-

petisjonsøvelser. Personell det ikke er behov for i mobiliseringsavdelingene, blir overført til Heimevernet, Sivilforsvaret eller Politireserven.

8.1.17 Kystartillerimannskapene

Etter sin rekruttutdannelse tjenestegjør Kystartillerimannskapene i det alt vesentlige ved beredskapsfortene. Utdannings- og øvingsmønstre er som for Hæren; 3 måneders rekruttskole og 9 måneder ved oppsatt avdeling. Etter avsluttet førstegangstjeneste på 12 måneder, kan mannskaper til Kystartilleriet innkalles til 4 repetisjonsøvelser á 20 dager.

8.1.18 Sjøheimevernet

I tillegg til Sjøforsvarets ordinære mannskaper utdannes årlig et antall til Sjøheimevernet. Disse gis 3 måneders utdanning i Sjøforsvaret og overføres deretter til Heimevernet der de følger HV's øvingsmønster.

8.1.19 Utskrevet befal

Sjøforsvaret nytter ca. 7 1/2 pst. d.v.s. ca. 500 mann av den tildelte mannskapsmasse som utskrevet befal under førstegangstjenesten. Disse har forskjellige tjenestemønstre.

- Leger, tannleger og teologer gis en kort militæropplæring og nyttes deretter i henhold til sin sivile kompetanse, se for øvrig pkt. 8.1.27.
- Navigatører i handelsflåten og mannskaper med realartium eller økonomisk gymnas utdannes på et frivillig grunnlag til utskrevne offiserer i Marinen. Utdanningstiden er inndelt i 8 uker rekruttskole etterfulgt av 8 måneders utdanning på Sjøkrigsskolen. Plikttjenesten er 11 måneder utover 15 måneders førstegangstjeneste.
- Artianere kan bli utskrevne offiserer i Kystartilleriet ved 12 måneders utdanning ved Sjøkrigsskolen. Plikttjenesten blir deretter 12 måneder. De kan tilsammen pålegges 3 måneders repetisjonsøvelser.
- Såvel til Marinen som til Kystartilleriet utdannes personell med forskjellig sivil bakgrunn til utskrevne kvartermestere. Utdanningen medfører ingen plikttjeneste i Marinen, men det er 4 måneders plikttjeneste i Kystartilleriet.

8.1.20 Utdanning av befal

Sjøforsvaret utdanner også vernepliktig befal, gjennom Det sjømilitære korps. Befalsskolen for Kystartilleriet, som varer 12 måneder, utdanner vernepliktige kvartermestere som pålegges 12 måneders plikttjeneste. Innkalling til repitisjonsøvelser er som for Hæren.

8.1.21 Luftforsvaret

I Luftforsvaret har de vernepliktige dels 15 måneders førstegangstjeneste uten ordinære repetisjonsøvelser (Flyvåpnet og NIKE-bataljonen) og dels 12 måneders førstegangstjeneste med repetisjonsøvelser (de lette luftvernartilleriavdelinger).

Alt 15 måneders-personell gjennomgår rekruttskole på ca. 10 uker. Etter rekruttskolen gis ca. 60 pst. av personellet en fagutdanning av forskjellig type og lengde ved Luftforsvarets skoler eller ved NIKE-bataljonen. De øvrige fordeles direkte til Luftforsvarets forskjellige enheter.

Hovedbegrunnelsen for den lange førstegangstjeneste for dette personell ligger i forsvarsgrensens stående og tekniske karakter. Dette innebærer en overproduksjon av personell i fred i forhold til mobiliseringsbehovet. Overskuddet blir overført til Heimevernet eller en av de andre tjenesteformer. En del av 15 måneders mannskapene innkalles til kortere luftforsvarsøvinger.

8.1.22 De lette luftvernartilleribataljoner

De lette luftvernartilleribataljonene har 12 måneders førstegangstjeneste og repetisjonsøvelser. Dette personell utfører hele sin tjeneste ved disse bataljoner. De tjenestemessige forhold såvel under førstegangstjenesten som under repetisjonsøvelsene, er stort sett lik forholdene i Hæren.

8.1.23 Utskrevet befal

Luftforsvaret utnytter også i noen grad ordningen med utskrevet befal for visse kategorier som leger, tannleger, teologer og et mindre antall sivilingeniører.

For luftvernartilleriet og for utdannelse av hjelpeinstruktører ved forsvarsgrenens rekruttskoler har man imidlertid en ordning som i hovedtrekk er lik Hærens, med det unntak at befalskurset har en varighet av 3 måneder.

8.1.24 Vernepliktig befal

Som for de øvrige forsvarsgrener utdanner enkelte utskrivningspliktige seg til vernepliktig befal. De muligheter som foreligger for førstegangstjenestegjørende er:

- Grunnutdanning for lufttjenestepersonell (flygere etc.). Utdanningen skjer både i Norge og utlandet og varer i 2 år og etterfølges av en plikttjeneste på 8 år.
- Grunnutdanning av Luftforsvarets operative og administrative befal med Luftforsvarets Skoler Stavern. Utdanningstid er 12 måneder med en plikttjeneste som sersjant på 12 måneder.
- Utdannelse av Luftforsvarets tekniske befal ved Luftforsvarets Tekniske Skolesenter (Kjevik). Varighet av denne er forskjellig, for de fleste ca. 2 år. Plikttjenesten er av omtrent tilsvarende lengde som utdannelsestiden.

8.1.25 Heimevernet

Personell som forsvarsgrenene ikke har behov for i sine mobiliseringsoppsetninger, kan overføres til Heimevernet.

Utenom de frivillige består derfor Heimevernet av følgende grupper:

- Årlig overføring fra Hæren og Luftforsvaret av et visst antall etter endt førstegangstjeneste.
- Personell overført til HV gjennom det årlige fellesuttak. Dette er overskudd av personell som har hatt sin førstegangstjeneste i en forsvarsgren. Som følge av en øvre grense på 19 måneders total tjenestetid, kan derfor personell med 15 måneders førstegangstjeneste få inntil 4 måneder i HV. Dette innebærer at de kan pålegges å følge HV's årlige øvelser i maksimum 16 år.
- Personell som har utført 3 måneders rekruttskole i en av forsvarsgrenene og deretter overføres til HV (Sjø-HV). Antallet er for tiden kun ca. 200. Disse gjenstår teoretisk med 16 måneders tjeneste. Dette innebærer at de har plikt til å følge HV's årlige øvelser i resten av sin vernepliktstid.

Hvl. § 9 bestemmer at tjenestetidens lengde skal fastsettes av Stortinget. Siden 1950-årene har tjenesteplikten vært 50 timer eller 6 dager pr. år for HV-pliktig personell.

HV-befal kan i tillegg pålegges en kursplikt på 14 dager hvert 3. år, jfr.hvl. § 12. HV-tjenesten blir i den utstrekning det er hensiktsmessig og mulig, avviklet utenom den vanlige arbeidsdag. Dette lar seg vanskelig gjennomføre på steder med dårlige kommunikasjoner og i de større byer. Her tas derfor vanligvis årets tjeneste i sammenheng. Det velges da en årstid som tilgodeser HV's krav og samtidig tar hensyn til arbeidslivet i kommunen.

8.1.26 Rekruttering

Heimevernet rekrutterer befal på en rekke måter, bl. a. ved:

- Tilsetting og overføring av vernepliktig og utskrevet befal fra forsvarsgrenene.
- Utdanning av skikkede menige som er overført fra forsvarsgrenene.
- Utdanning av HV-ungdom ved forsvarsgrenenes befalsskoler og sersjantkurser. Befal som er utdannet ved befalsskolene, avtjener halve plikttjenesten i forsvarsgrenene og overføres deretter til tjeneste i HV. For øvrig er tjenesteplikten som for vernepliktig befal, d.v.s. de er vernepliktige til de er 55 år. De som er utdannet ved sersjantkursene, har ingen direkte etterfølgende plikttjeneste og er vernepliktige i fred til de er 44 år.

Som nevnt plikter HV-befal å gjennomgå et 14-dagers befalskurs hvert 3. år.

8.1.27 Egne tjenesteordninger for akademikere

Som man tidligere har omtalt, kan akademikere ha en egen tjenesteordning med hjemmel i vpl. §§ 10 og 11. Nærmere bestemmelse om gjennomføring av ordningen er fastlagt i Kgl.res. av 18. desember 1970.

Med hjemmel i disse resolusjoner utnytter Forsvaret den sivile utdanning hos vernepliktige.

- Leger.
- Tannleger.
- Farmasøyter.
- Psykologer (i den utstrekning det er behov for det).
- Teologer.
- Veterinærer.

Utdanning og tjenestemønster varierer noe for de forskjellige kategorier og forsvarsgrener.

Stort sett er imidlertid mønsteret 6 ukers militær grunnutdanning i sommerferiene i studietiden, deretter ca. 6 ukers offiserkurs etter at fagstudiet er avsluttet, samt 9 måneders praktisk tjeneste i hovedstilling som offiser i Forsvaret.

I prinsippet utnyttes alle som tilhører disse kategorier i kraft av sin sivile utdannelse. Et unntak er psykologene hvor det ikke har vært behov for alle. Personellet pålegges for øvrig repetisjonsøvelser som fastlagt for den forsvarsgren de blir avgitt til.

8.1.28 Andre med høyere utdanning

Etter Stortingets vedtak av 3. juni 1958 kan sivilingeniører, arkitekter og realister etter 6 måneders befalsutdanning gis midlertidig sersjant/kvartermesters grad og beskikkes til utskrevet befal etter fullført førstegangstjeneste. Forsvarsgrenenes behov bestemmer antallet.

8.1.29 Forsvarets skole i Etterretnings- og sikkerhetstjeneste

På grunnlag av søknad og opptaksprøve kan et antall artianere tas opp på Forsvarets skole i etterretnings- og sikkerhetstjeneste for opplæring i språk, grunnleggende etterretningstjeneste, avhøringsteknikk, tolketjeneste og vanlig befalsutdanning. Førstegangstjenesten og plikttjenesten er 24 måneder. I tillegg pålegges de repetisjonsøvelser.

8.1.30 Sjømenns verneplikt

Stortinget vedtok 4. juni 1966 en særlig ordning for sjømenns verneplikt etter forslag i St. prp. nr. 89 (1965/66). Hensikten var å sikre handelsflåtens beredskap i fred og krig ved best mulig rekruttering av norsk personell. Ordningen gjelder uøvde vernepliktige aktive sjømenn på norske handelsskip i utenriksfart. Den kan også omfatte delvis øvde vernepliktige sjømenn som er dimittert uten å ha fullført sin førstegangstjeneste. Ordningen gjelder imidlertid ikke for vernepliktige som er inne til avtjening av førstegangstjenesten. Særordningen er basert på frivillighet.

Vernepliktige sjømenn med en viss minimum fartstid gis utsettelse med sin militære førstegangstjeneste inntil utgangen av det år de fyller 28 år. De som fortsetter å seile på norske handelsskip i utenriksfart i minst 6 måneder pr. år til de er 28 år, blir fritatt for ordinær førstegangstjeneste i fred. Vedkommende plikter imidlertid, dersom han ikke fortsatt seiler i utenriksfart, å utføre ekstraordinær tjeneste etter vernepliktsloven, tjeneste i Heimevernet, Sivilforsvaret og/eller Politireserven i den utstrekning slik tjeneste blir bestemt.

I forbindelse med den årlige fordeling av utskriv-

ningsstyrken fastsettes en øvre grense for antall sjømenn som skal omfattes av ordningen. Vernepliktig personell med utdanning for sertifiserte stillinger i handelsflåten er generelt unntatt fra ordningen. Personell med slik utdanning kan bare komme inn under ordningen i den utstrekning Sjøforsvarets behov tillater det. Ordningen omfatter for tiden ca. 4 000 sjømenn med en av- og tilgang av ca. 400 mann pr. år.

8.1.31 Sivilforsvaret

Menn og kvinner mellom 18 og 65 år pålegges tjenesteplikt i Sivilforsvaret.

Tildeling av vernepliktig personell skjer ved:

- direkte tildeling fra den årlige utskrivningsstyrke. Antallet fastsettes hvert år av Stortinget. I 1976 ble omlag 500 mannskaper med kjennelsen arbeidsdyktig A og 1 650 mannskaper med kjennelsen arbeidsdyktig B tildelt Sivilforsvaret.
- overføring gjennom de årlige fellesuttak. Sivilforsvaret får her øvd personell som ikke lenger blir nyttet av Forsvaret, inklusive HV, eller av Politireserven.
- overføring av personell som får satt kjennelsen ned til arbeidsdyktig B under avtjening av førstegangstjenesten i forsvaret. Omfanget av denne overføring fastsettes av Stortinget.
- overføring av sivile tjenestepliktige etter utført førstegangstjeneste.

Vernepliktig personell som tas inn i tjeneste i Sivilforsvaret, blir pålagt tjenesteplikt i henhold til Sivilforsvarsl. § 23.

Sivilforsvaret rekrutterer dessuten kvinner som ikke har barn under 10 år. I praksis tas det ikke inn kvinner som har omsorg for barn under 18 år. Visse problemer i forbindelse med utdannelse og beredskapsplanlegging (bl. a. forlegningsproblem) har i de siste ti år ført til at antallet kvinner i sivilforsvarsoppsetningene har vært synkende. I dag er det bare ca. 4 prosent kvinner i Sivilforsvarets beredskapsoppsetning.

Stortinget har fastsatt følgende øvelsesrammer for Sivilforsvaret:

- Befal, instruktører og mannskaper med spesielle oppgaver kan gis en utdanning av 3 måneders varighet samt 3 måneder ved oppsatt avdeling. Deretter kan de innkalles til kurs på inntil 5 dager pr. år. Slike kurs kan samles for flere år med inntil 2 uker et enkelt år.
- Mannskaper i fjernhjelpskolonnene kan gis en grunnopplæring på inntil 2 uker og deretter øvelser i 2 uker pr. år.
- Mannskaper i lokale sivilforsvar kan gis en grunnopplæring på inntil 2 uker og deretter øvelser i inntil 3 dager i sammenheng eller inntil 20 timer pr. år fordelt på kveldsøkter.
- Personell i krigsutflyttingstjenesten, rodetjenesten og tilfluktsromtjenesten kan gis en grunnopplæring på inntil 1 uke i sammenheng eller inntil 20 timer fordelt på kveldsøkter og deretter øvelser inntil 15 timer pr. år.

For Sivilforsvaret gjelder, som for HV, at for personell som er overført fra Forsvaret skal ikke samlet tjeneste i fred overskride 19 måneder. Denne regel gjelder likevel ikke for sivile tjenestepliktige.

Bl. a. av økonomiske grunner utnyttes ikke på langt nær rammene for sivilforsvarstjenesten i fred. For perioden 1977–1981 er utdannelse- og øvelsesmønster i Sivilforsvaret slik:

- Alt personell i utrykningsstyrkene gis som hovedregel en grunnopplæring på 2 uker i sammenheng. Dette gjelder også befal og instruktører.
- Befal gis en tilleggsutdannelse på 2 uker. Høyere befal (troppsjefer og høyere) gis ytterligere 2–4 ukers opplæring.
- Fjernhjelpskolonnene øves 1 uke hvert 4. år. Befalet gis et forkurs på 5 dager forut for slik øvelse.
- Befal og mannskaper i lokale sivilforsvar gis repetisjonsøvelse i 8 timer hvert 2. år. Befal i lokale sivilforsvar gis dertil et repetisjonskurs på 8 timer hvert år.
- Personell i rodetjenesten, krigsutflyttingstjenesten og tilfluktsromtjenesten gis et kurs («kontaktmøter») på 3 timer hvert 4. år.

8.1.32 Politireserver

Menn som etter sivilforsvarsloven er pliktige til å gjøre tjeneste i Sivilforsvaret, kan i stedet pålegges tjeneste i Politireserven. Personell som inngår i denne reserve kan pålegges opplæring som er nødvendig for å gjøre tjeneste i Politiet når militær beredskap eller mobilisering helt eller delvis er satt i verk og under bestemte forhold som f. eks. naturkatastrofer. Styrken er fastsatt etter behovsvurdering og utgjør ca. 4 500 for hele landet. Styrken er fordelt og rulleføres ved politikamrene. Personellet står i hovedrullen til de er 58 år, deretter overføres de til en reserverulle hvor de står til det år de fyller 65. Det årlige behov for å erstatte avgang er varierende. Øvingstiden er fastlagt til maksimum 72 dager iberegnet repetisjonsøvelser. Hvert år søkes gjennomført 3 ukers grunnopplæring i leir. Omfanget av repetisjonsøvelser har variert, bl. a. som følge av instruktørmangel.

Personellet tilføres gjennom de årlige fellesuttak.

8.1.33 Militærnekterne

Vernepliktige som ikke kan gjøre militærtjeneste av noen art uten å komme i konflikt med sin alvorlige overbevisning, fritas for militærtjeneste, men skal da avtjene sivil tjeneste. Det nærmere innhold i denne tjenesten kommer Utvalget tilbake til nedenfor under kap. 9.

8.1.34 Særmerknad fra Grepstad

Utvalets medlem Grepstad finn premissane for dette kapitlet og dei etterfølgjande kapittel mangelfulle og sjølve drøftinga for snever og avgrensa.

Medlemet vil peike på at mandatet sjølvsagt ikkje kan tolkast slik at verneplikta berre skal disponerast innanfor det eksisterande totalforsvaret (jfr. 8.1.1). Ei slik tolking av mandatet ville a p r i o r i innebere ei avvising av alternative vernepliktsformer og eit utvida vernepliktsomgrep, som utvalet er bedt om å drøfte. Heller ikkje mandatformuleringa «Forsvarets målsetting og beredskapsmessige hensyn» inneber ei disponering av mannskap berre innanfor dei eksisterande greinene i totalforsvaret. Beredskapsmessige omsyn tilseier t.d. disponering av mannskap for sivilmotstand, som i dag ikkje eksisterer som ein del av totalforsvaret.

Etter dette medlemmets syn bør vernepliktige disponerast innanfor ei differensiert vernepliktsordning, som også omfattar teneste av konstruktivt førebyggande art (m.a. avspenningstiltak eller alliansekryssande samarbeidstiltak) og sivilmotstand (ikkjevaldsforsvar). Medlemet viser til pkt. 5.3.9 og til pkt. 9.6. Medlemet vil kritisere at Utvalet trass i mandatet og arbeidsplanen ikkje har vurdert alternative vernepliktsformer.

Medlemet Grepstad vil vidare i samband med pkt. 8.1–8.6 peike på at når ein talfestar bestemte mannskapsbehov, bygger slike talfestingar generelt på ei lang rekke variable faktorar. Eit «behov» i denne samanhengen er ingen absolutt eller «naturleg» storleik, men ein funksjon av ei rekke variablar. Det er også i vår tid svært liten samanheng mellom tal mannskap og «militær styrke». Langt meir avgjerande i dag er militær teknologi. I dag er det pga. militærapparata sin rustingsfremjande verknad, provokasjonseffekt i spente situasjoner, og verknaden av våpna i krig heller ingen samanheng mellom «militær styrke» og evne til å ta vare på grunnleggande verdiar i ein konfliktsituasjon.

Dei mannskapsbehov som forsvaret opererer med kan synast i vesentleg grad å vere ein funksjon av tilgjengelege mannskapsressursar og økonomiske løyvingar. I den grad dette er tilfelle, vil det seie at ein ved å auke tilgjengelege mannskapsressursar og økonomiske rammer, aukar mannskapsbehovet!

Etter dette medlemets syn ville det på dette området vere rimeleg at ein følgde same praksis som ein kan finne på andre område i samfunnet, dvs. at ein opererer med alternative «behovstal» og klargjer skilnaden i føresetnader og konsekvensar for dei ulike talfestingane.

Dette medlemmet vil elles peike på at det trass i gjentatte førespurnader (8.1.12) ikkje er blitt gitt informasjon om øvingsfrekvensen for a v h d e l i n g a r (gjennomsnitt og eventuelle ytterpunkt) som gjer det mogleg ut frå teksten å danne seg eit dekkande bilde av tilhøva på dette feltet. Det synest klart at det her er store skilnader, som også er avhengige av geografiske faktorar (t.d. Nord-Norge/Sør-Norge). Så lenge ikkje meir fullstendige og dekkande opplysningar blir gitt kan Utvalet ikkje finne fram til kva som i praksis er nøyaktig gjennomsnittleg tenestetid for mannskap i hæren (førstegongsteneste og repetisjonsteneste), jfr. 8.5.8.

8.2 PERSONELLBEHOV

8.2.1 Rekrutteringen i dag. Alminnelig vernepliktverving

I vårt land har man basert seg på alminnelig verneplikt for å dekke Forsvarets behov for personell. Riktignok har man i tillegg til vernepliktssystemet en ordning med vervede mannskaper. Antall har vært meget begrenset. Primært har hensikten med vervede vært å dekke de funksjoner i beredskapsavdelingene som krever lang opplæringstid.

Behovet for personell til de øvrige beredskapsorganer i Totalforsvaret har i hovedsak vært dekket av vernepliktig personell som Forsvaret ikke har behov for ved mobilisering, sivile tjenestepliktige etter avsluttet førstegangstjeneste, vernepliktig personell som av samfunnsmessig hensyn fritas for eller gis utsettelse med tjeneste i det militære forsvar ved mobilisering, og utskrivning av menn og kvinner i henhold til sivilforsvarsloven.

8.2.2 Vervingsalternativet

Et forsvar basert på vervede der en helt eller delvis forlater vernepliktssystemet, vil gi visse fordeler. Først og fremst vil vervede kunne utdannes og trenes over et lengre tidsrom enn vernepliktige mannskaper. Antall vervede ville imidlertid blitt for lite til å dekke Forsvarets personellbehov. I en krig ville det derfor blitt behov for vernepliktige til å dekke personellmangelen. I så fall ville det neppe være tid nok til å gi de vernepliktige en tilfredsstillende utdanning.

8.2.3 Mandatet

Det er ikke Utvalgets oppgave å vurdere en overgang til vervede styrker som en erstatning for et vernepliktssystem. Som det framgår av mandatet, er det forutsatt at Forsvarets behov for personell fortsatt skal dekkes gjennom verneplikt. I den grad Utvalget har hatt anledning til å vurdere dette spørsmål, ser man det hverken som mulig eller ønskelig å forlate et system som er basert på almen verneplikt. Bruk av vervede mannskaper må sees som et supplement til denne ordning.

8.2.4 Hvem som fritas for vernepliktsordningen

Utvalget har flere ganger i drøftelsen vært inne på at selv om verneplikten i prinsippet er almen, er situasjonen i praksis ikke slik at alle gjør militærtjeneste. Det skal her gis en samlet oversikt over de personellkategorier som i henhold til gjeldende lover og bestemmelser er fritatt fra plikten til å gjøre militærtjeneste:

- Ordinerte prester i Statskirken og prester og forstandere i registrerte trossamfunn dersom de ikke har utført førstegangstjeneste (vernepliktl. § 3). Selv de som har utført førstegangstjeneste blir i visse tilfelle fritatt, se Utskrivningsregle-

mentet kap. 10 Vedlegg 5 (kgl.res. av 18. desember 1970).

- Vernepliktige som på grunn av sin sivile stilling eller fagkyndighet blir pålagt spesielle oppgaver i krig, eventuelt utpekes til å fortsette i sin sivile stilling. Disse fritas eller gis utsettelse med frammøte ved mobilisering (jfr. vernepliktsl. § 17). De kan også, etter bestemmelse gitt av Kongen med Stortingets samtykke, helt eller delvis fritas for tjeneste i fred. I tillegg til slikt fritak p.g.a. sin stilling kan sjømenn i handelsflåten i utenriksfart etter nærmere regler fritas for ordinær førstegangstjeneste. Videre blir endel vernepliktige og HV-pliktige som er fritatt for militærtjeneste ved mobilisering, også fritatt for repitisjonsøvelse og HV-øvelser i fred.
- Vernepliktige (og HV-pliktige) som ikke kan gjøre militærtjeneste av noen art uten å komme i konflikt med sin alvorlige overbevisning. (Militærnekterl. § 1.)
- Personell som må gis fritak av helsemessige årsaker (Utskr. regl. pkt. 10a.)
- Personer som er fradømt retten til å gjøre militærtjeneste (Borgerlig strl. § 30.)

8.2.5 Forsvarets personellbehov

Forsvarets årlige bruttobehov for personell til å bemanne fredsoppsetningene framgår av St. meld. nr. 9 (1973–74) om Hovedretningslinjer for Forsvarets virksomhet i tiden 1974–78. Ved periodens begynnelse ble dette behov når det gjelder vernepliktige oppgitt til:

Hæren	16 450 mann
Sjøforsvaret	5 700 mann
Luftforsvaret	4 950 mann
Fellesinstitusjoner (leger, tannleger m.v.)	250 mann
Sum	27 350 mann

Da det oppgitte antall for Luftforsvaret har vært i underkant av det som i realiteten er det praktiske behov, er tildelingen til denne forsvarsgren økt med 600 mann.

I tillegg kommer ca. 200 mann som i dag gis 90 dagers rekruttskole i Sjøforsvaret og deretter overføres til Sjøheimevernet. Videre disponeres ca. 400 mann pr. år direkte til den særlige ordning for sjømenns verneplikt.

Det militære bruttobehov inkludert sjømannsordningen blir derved 28 550 mann. I dette antall inngår frafall som erfaringsmessig finner sted såvel før som under inntrykket til tjeneste som under tjenesten.

Dette antall omfatter imidlertid ikke eventuelle økede behov som følge av antatte organisasjonsendringer eller nye oppgaver for Forsvaret. Eksempelvis har etableringen av Kystvakten ført til et økt behov for vernepliktige.

8.2.6 Disponible årsklasser

Med den nåværende vernepliktsalder 19 år er det 26 årsklasser av den mannlige befolkning som kan nyttes i det militære forsvar. I krig kan ytterligere 12 årsklasser nyttes (krigsforsterkninger jfr. vpl. § 5). Selv ved det frafall som finner sted gjennom årene, makter man med en tilgang av årskull på en størrelse som nå, å holde en styrke med øvede mannskaper for det militære forsvar som gir en viss reserve i forhold til de avdelinger som for tiden er planlagt satt opp ved mobilisering.

8.2.7 Sivilforsvaret

Sivilforsvaret baserer seg for tiden på en tilgang av personell på ca. 3 500 pr. år til de lokale utrykningsstyrker og fjernhjelpskolonnene. Med en målsetting på omlag 53 000 personer i de lokale styrker er det for tiden en personellmangel på omlag 7 000, mens målsettingen for fjernhjelpskolonnene på omlag 10 000 personer er oppfylt. Nevnte personellmangel i de lokale styrker har holdt seg på noenlunde samme nivå i flere år. Tilgangen dekker stort sett bare den årlige avgang. På bakgrunn av aldersforskjellen i styrken er det beregnet at Sivilforsvaret har behov for en tilgang til utrykningsstyrkene inklusive fjernhjelpskolonnene på 4 450 personer pr. år i de nærmeste år framover.

Sivilforsvaret setter også opp andre styrker enn de lokale utrykningsstyrker og fjernhjelpskolonner. Disse er:

- Rodetjenesten.
- Tilfluktsromtjenesten.
- Krigsutflyttingstjenesten.
- Deler av varslingstjenesten.

For tiden er det et udekket personellbehov på omlag 17 000 personer til disse tjenestegrenene. Samlet personellmålsetting til disse oppgavene er 40 000 personer.

Størst er svikten i rodetjenesten som har en oppsetning på omlag 10 00 av en målsetting på omlag 17 000. Disse tjenestegrener skal fortrinnsvis rekrutteres av personell som går ut av utrykningsstyrkene. Det er likevel nødvendig å tilføre en del vernepliktig personell direkte. Det samme gjelder for kvinner. Sivilforsvarets samlede årlige behov for personelltilgang, både for å dekke avgang og eliminere personellmangelen i løpet av en rimelig periode, må settes til ca. 5 500. Som nevnt, er en vesentlig del av Sivilforsvarets oppsetninger knyttet til den lokale utrykningstjeneste. Også tjenestegrener som rodetjeneste og tilfluktsromtjeneste er knyttet til de lokale sivilforsvar. Personell som bor utenom de 118 lokale sivilforsvar kan stort sett bare nyttes i fjernhjelpskolonnene. Forholdet mellom styrkeoppsetningene i de lokale sivilforsvar og fjernehjelpskolonnene er nylig vurdert av Direktoratet for sivilt beredskap, som ikke finner det riktig å endre forholdet for tiden. Dette medfører at et ikke ubetydelig antall vernepliktig personell som er disponibelt for Sivilforsvaret, står ubenyttet. Pr. 1. ja-

nuar 1976 var denne personellstyrke på ca. 20 000 personer.

I hvilken grad man kan utnytte denne reserve er et økonomisk og organisasjonsmessig spørsmål. Bopel og den lokale rekrutteringssituasjon betyr meget i denne sammenheng. Utvalget finner det derfor ikke riktig å gå nærmere inn på hva differansen mellom målsetting og styrker bør føre til av øket tildeling av personell.

8.2.8 Sivile tjenestepliktige

Sivile tjenestepliktige tildeles normalt Sivilforsvaret etter gjennomført førstegangstjeneste. Det totale antall sivile tjenestepliktige har variert noe i de siste år. Som et plantall kan man regne med ca. 2 000 mann pr. år. Av disse er de senere år ca. 300 godkjent som sivile tjenestepliktige før fordelingen av årets utskrivningsstyrke. De øvrige, ca. 1 700 mann, aksepteres som sivile tjenestepliktige etter fordeling, og inngår derfor i Forsvarets brutto behovstall.

8.2.9 Politireserven

For å erstatte de som årlig går ut av Politireserven, overføres ved fellesuttaket et antall mann som er ferdige med sin førstegangstjeneste og som ikke disponeres av Forsvaret ved mobilisering.

8.2.10 Forsvarets og sivilforsvarets behov

For å dekke Forsvarets og Sivilforsvarets behov er de foreliggende planer basert på 31 500 vernepliktige pr. år. I dette behovstallet er det regnet med et normalt frafall.

8.2.11 Særuttalelse fra Grepstad

Utvalets medlem Grepstad kan ikkje på alle punkt dele dei premissar som er lagt til grunn for dette kapitlet. Kapitlet ser heilt bort frå alternative vernepliktsformer og er formulert ut frå ein snever militærpolitisk synsvinkel. Som vist i kap. 5.3.9 er ein slik avgrensa og einsidig synsvinkel ikkje tilstrekkeleg. Vernepliktsmassen bør i tillegg til eksisterande tenesteformer i det militære forsvar og i sivilforsvaret disponerast også for alternative vernepliktsformer. Ein legg her m.a. vekt på alliansekryssande samarbeidstiltak og sivilmotstand.

Det er her særleg grunn til å peike på at ein del av dei mannskap som i dag ikkje utfører militærteneste av medisinske grunnar ville kunne gjere teneste i somme av dei alternative tenesteformene som er skisserte i kap. 5. Ikkje minst aktuell ville her vere opplæring i og disponering for sivilmotstand. Også frå ein rettferdssynstad ville det vere ønskeleg å pålegge ein del av desse mannskapa ei teneste som av liknande art som tenesta for annan vernepliktig ungdom.

Medlemet vil elles peike på at det refererte punktet i mandatet i pkt. 8.1.1 vart formulert før vernepliktsalderen vart sett ned til 19 år. Etter senkinga av vernepliktsalderen har ein fått til rådvelde ein ny årsklasse, og har eit visst overskot på personell. Forsvarets overkommando har i brev til Utvalet av 5. november 1976 også gjort det klart at «slik personellsituasjonen ved Forsvarets fredsstyrkar pr. i dag fortoner seg, synes det ikke å være behov for å øke utnyttelsesgradenav de enkelte årskull». (FO's understrekningar). Også mobstyrken har talmessig overdekning, sjølv om FO her ser det som ønskeleg med ei sterkare utnytting av linjeårsklassane for å auke kvalitet og effektivitet.

Dette medlemmet vil elles peike på at det frå FO's side blir rekna med at innføringa av ei ny utskrivningsordning vil betre utnyttinga av dei tilgjengelege personellreservane også i form av noe mindre fråfall.

Som peike på i kap. 5.3.9, bør det etter dette medlemets syn byggast ut ei differensiert vernepliktsordning med ulike, alternative tenesteformer. Disponering av mannskap må etter denne ordninga skje ved ei totalvurdering. Ettersom Utvalet ikkje har vurdert ei slik ordning, blir det av Utvalet i det føreliggande kapitlet ikkje gitt ei totalvurdering.

8.3 UTNYTTELSE AV PERSONELLRESSURSENE

8.3.1 Innledning

Som det framgår av mandatet, er det et sentralt spørsmål å få bragt på det rene om gjeldende lovgivning og dermed den ordning som praktiseres, i hensiktsmessig grad oppfyller krav om en rettferdig og så vidt mulig lik byrdefordeling.

For å klarlegge virkningene av gjeldende ordning for utskrivning og verneplikt og dermed få en oversikt over det frafall fra tjenesten som forekommer, har Utvalget tatt for seg tilgjengelig statistikk.

8.3.2 Sammensetning av årskullet

Det hadde vært ønskelig å følge en årsklasse, d.v.s. et bestemt fødselskull, gjennom alle faser i verneplikten. For å få et bilde av bevegelsene i personellmassen, måtte vi da studere innrulleringen, klassifiseringen, innkallingen, tjenesten under og etter førstegangstjenesten. Det foreligger imidlertid ikke tilstrekkelige opplysninger til en slik gjennomgang, fordi den informasjon som registreres ikke er ordnet etter årsklasse.

Således omfatter hverken klassifiseringsstyrken eller innrykksstyrken personell i samme alder. Personell som innkalles til sesjonen består såvel av yngre som ved søknad har anmodet om å komme i betraktning ved fordelingen vedkommende år, som av eldre som av en eller annen grunn er forsinket med sin klassifisering. Innkallingsstyrken består i en sterkere grad en klassifiseringsstyrken av menn over og under normalalder. Dette er forhold som innvirker på frafallet, og som man derfor kommer tilbake til.

8.3.3 Sammensetningen når det gjelder tjenestedyktighet

For å illustrere sammensetningen i tjenestedyktighet, d.v.s. den medisinske klassifisering av en styrke ved henholdsvis sesjon og innrykk, har man tatt for seg klassifiseringsstyrken 1974 og innrykksstyrken 1975. Årsklassen i 1974 var i følge Statistisk Sentralbyrå 31 451 mann. Sammensetningen for de to styrker var følgende:

Klassifiseringsstyrken 1974:

Dyktighetsklasse	Antall	Pst.	Merknad
Str. A	17 148	54,4	Stridende
Str. B	4 631	14,7	25 580
Str. C	3 801	12,1	dvs. 81,2 pst.
Arb. A	2 684	8,5	Arbeidsdyktige
Arb. B	1 167	3,7	3 851
			dvs. 12,2 pst.
Udyktige	2 078	6,6	
Sum	31 509	100,0	

Innrykksstyrken 1975:

Dyktighetsklasse	Antall	Pst.	Merknad
Str. A	13 465	51,3	Stridende
Str. B	4 113	15,7	20 785
Str. C	3 207	12,2	dvs. 79,2 pst.
Arb. A	2 966	11,3	Arbeidsdyktige
Arb. B	1 699	6,5	4 665
			dvs. 17,8 pst.
Udyktige	777	3,0	
Sum	26 227	100,0	
Midlt. udyktige	1 317		Ny kjennelse senere
Sum innr. styrke	27 544		

Personell med kjennelsen midlertidig udyktig er holdt utenfor styrketallet. Ny kjennelse vil bli gitt etter 6–12 måneder og inntil denne foreligger, blir personellet stående i de militære ruller. Erfaringsmessig er det ca. 40 pst. av de midlertidige udyktige som senere blir klassifisert som stridende eller arbeidsdyktige A og derfor vil inngå i de militære styrker. De øvrige vil inngå i tallene for udyktige eller arbeidsdyktige B. (Se forøvrig pkt. 8.2.5.) Når innrykksstyrken ikke tilsvarer de antall menn som blir erklært tjenestedyktige til militærtjeneste under klassifiseringen (Str. A t.o.m. Arb. A) skyldes dette det tidligere nevnte forhold om at personell fra flere årsklasser inngår i de to styrker (jfr. ovenfor under pkt. 8.2.2).

8.3.4 Alderens betydning for frafallet

Av styrker som rykket inn til tjeneste i 1975 var 54 pst. i normalalderen (20 år), 9,5 pst. var yngre og 36,5 pst. eldre. Man kan derfor slå fast at det bare er halvparten av årsklassen som rykker inn til tjeneste i sitt første vernepliktsår. Alderen har betydning for frafallet både ved innrykket og under førstegangstjenesten. Frafallet øker med stigende alder slik følgende tabell over frafall ved innrykket gir uttrykk for:

Frafallskategori	19 år og yngre	20 år (normalalder)	21 og eldre
Arb. B	1,5 pst.	3,9 pst.	10,8 pst.
Midl. ud.	2,3 pst.	3,9 pst.	6,7 pst.
Udyktige	0,9 pst.	1,8 pst.	4,8 pst.
Sum	4,8 pst.	9,6 pst.	22,3 pst.

Den samme tendens til forskyvning fra de høyere mot de lavere dyktighetsklasser, finner man også ved å sammenholde klassifiseringsstyrken 1974 med innrykkstyrken 1975.

8.3.5 Endring i dyktighetsklasser under førstegangstjenesten

Personellet kan også endre dyktighetsklasser under førstegangstjenesten. Antallet som framstilles for ny legevurdering p.g.a. sykdom eller skader, er relativt konstant og var for 1975 3 756 mann. Disse fordeler seg slik:

Antall	Stridende	Arb. A	Arb. B	Midlt UD	UD	Merknad
3 756	371	1 084	1 116	745	440	Frafall (Arb. B Midl. UD og UD)
100 pst.	9,9 pst.	28,9 pst.	29,7 pst.	19,8 pst.	11,7 pst.	omf. 2 301 mann

8.3.6 Frafallets størrelse

Under forutsetning av at alle er pålagt å avtjene verneplikten i de militære styrker, vil øket utnyttelsesgrad av årskullene bety at man må søke å redusere frafallet. Frafallet fra militærtjenesten omfatter i dag først og fremst de som avtjener siviltjenesten og de som har lavere kjennelse enn arbeidsdyktig A, nemlig arbeidsdyktige B og udyktige. I tillegg er det en annen gruppe som ikke avtjener verneplikten av andre årsaker. Denne gruppe omfatter personell som er utvandret, ilagt rettighetstap etc.

8.3.7 Eksempel

For å vise størrelsen på og fordelingen av frafallet, har Utvalget sett på utviklingen i årene 1972–74 for klassifiseringsstyrker og 1973–75 for innrykks- og tjenestegjørende styrker. Vedlegg viser gjennomsnittlig frafall fra Forsvaret av medisinske årsaker i henhold til statistikk fra Forsvarets Sanitet for disse år.

Som tidligere nevnt er ikke størrelsene på årskull, klassifiseringsstyrken og innrykksstyrken direkte sammenlignbare. Utvalget har derfor beregnet den prosentvise størrelse av frafallet i forhold til klassifiseringsstyrken. En får derved følgende tabell som uttrykk for den prosentvise avgang av medisinske årsaker:

Tidspunkt	Arbeidsdyktige B	Udyktige
Ved sesjon	3,9	6,9
Ved innrykk	6,2	2,7
Under tjenesten	3,4	1,4
Sum	13,5	11,0

8.3.8 Midlertidig udyktige

Gjennomsnittlig er det ca. 1 500 som kjennes midlertidige udyktige. Men i forhold til en innrykksstyrke vil gruppen midlertidige udyktige utgjøre en relativt konstant styrke på 4,7 pst. som ikke er disponible på det aktuelle tidspunkt. Når det derfor gjelder bemanning av avdelinger etc., vil de som kjennes midlertidig udyktige framstå som frafall fra den enkelte avdeling uansett om de senere gjør sin militærtjeneste eller gis en kjennelse som fritar dem for en slik tjeneste.

8.3.9 Avvik fra normal innrykkingsstyrke i årene 1972–75

I årene 1972–75 var det, som følge av tidligere overskudd, et relativt stort antall mannskaper som ikke var fordelt – eller som var fordelt, men ikke hadde gjennomført førstegangstjenesten. Som følge av forsvarsgrenenes behov på grunn av kortere førstegangstjeneste, har imidlertid antallet sunket gradvis. Innrykksstyrken i årene 1972–75 var derfor større enn normalårskullet alene skulle tilsi. Gjennomsnittlig var innrykksstyrken i årene 1972 til 1975 ca. 2 000 mann større enn normalårskullet.

8.3.10 Militærnektertallet

En annen gruppe som ikke utfører militærtjeneste er de som fritas av overbevisningsgrunner. For perioden 1973–75 omfatter dette gjennomsnittlig 2 612 mann. Et visst antall blir imidlertid tilbakeført til militære ruller etter egen søknad. For de år det er ført statistikk over dette antall er gjennomsnittet 358 mann. Det totale frafall fra militærtjenesten av overbevisningsgrunner er derfor gjennomsnittlig 2 254 mann. Dette tilsvarer 7,2 pst. av klassifiseringsstyrken. Det nevnte tall på 2 254 mann pr. år omfatter mannskaper innen alle vernepliktige årsklasser, og ikke årets tilgående årsklasse alene.

8.3.11 Tabell over frafall

Frafall av medisinske eller overbevisningsgrunner blir dermed:

Medisinske-grunner	Over-bevisnings-grunner	Totalt
24,5 pst.	7,2 pst.	31,7 pst.

8.3.12 Total reduksjon av disponibel styrke

I perioden 1972–75 har også inntil omlag 500 mannskaper (1,6 pst.) med kjennelse arbeidsdyktig A årlig blitt overført til Sivilforsvaret i henhold til Stortingets beslutning. Disse har derfor også framstått som frafall fra militærtjenesten. Regnes disse med, utgjør frafallet fra militærtjenesten 33,3 pst. av klassifiseringsstyrken. I tillegg kommer den relativt konstante styrke på ca. 4,7 pst. midlertidige udyktige som ikke er disponibel til fordeling. Den totale reduksjon av disponibel styrke blir derved 38 pst. Vedlegg 4 viser i grove trekk bevegelsene i personellmassen.

8.3.13 Utnyttelse av årsklassen

De ovennevnte beregninger viser at man med en klassifiseringsstyrke på ca. 31 300 mann, kan man vente at ca. 19 400 vil utføre all sin tjeneste i det militære forsvar. Ca. 4 700 mann vil bli tildelt Sivilforsvaret og ca. 2 250 mann vil utføre sivil tjeneste. Utvalget har stilt spørsmålet om i hvilken grad de personellressurser som ikke gjør militærtjeneste utnyttes. Det har imidlertid ikke vært mulig å frambringe entydige data. Usikkerheten knytter seg bl. a. til utnyttelsen av arbeidsdyktige A og B som overføres Sivilforsvaret. Disse innkalles til fordelingsmøter i Sivilforsvaret sammen med personell som overføres gjennom fellesuttak, sivile tjenestepliktige som er ferdig med sin førstegangstjeneste og øvrig personell som innkalles i henhold til Sivilforsvarsloven. Åpenbart udyktig personell er allerede utplukket og møter ikke. Forøvrig innkalles ikke flere til fordelingsmøter enn Sivilforsvaret har utdanningskapasitet og bevilgninger til å ta hånd om. På disse møter klassifiseres personellet for tjeneste i Sivilforsvaret. Eksempelvis har resultatene fra Sivilforsvarsmøtene i 1975 vist at av de frammøtte 6 440 fordelte seg slik på kjennelsen:

Udyktige	752 (11,7 pst.)
Hj. dyktige	997 (15,5 pst.)
Midl. udyktige	232 (3,6 pst.)
Tjenestedyktige	4 449 (69,2 pst.)

Man kjenner ikke til hvordan de forskjellige kategorier av frammøte fordeler seg innen klassifiseringen. Man må imidlertid anta at en del av de førstegangstjenestegjørende som overføres til Si-

vilforsvaret, erklæres udyktige. Disse framstår som frafall fra årsklassen.

8.3.14 Utnyttelse av sivile tjenestepliktige

Utvalget har også sett på utnyttelsesgraden av de sivile tjenestepliktige. Årlig fritas flere vernepliktige fra militærtjeneste av overbevisningsgrunner enn man årlig makter å ta inn til siviltjeneste. Dette henger sammen med den manglende kapasitet ved Administrasjonen for sivile tjenestepliktige. Kapasiteten blir nå utbygget. For 1974 og 1975 var det således gjennomsnittlig ca. 1 250 mann i tjeneste til enhver tid, i 1977 ca. 1 500. Dette innebærer at ca. 750–1 000 mann må inngå på en stadig økende venteliste. Listen omfattet sommeren 1977 ca. 7 500 mann. Ventetiden er derfor øket til ca. 3 år. Forøvrig er det ca. 50 som erklæres udyktige for tjeneste før og under avtjening av førstegangstjenesten.

8.3.15 Konklusjon

Ut fra nevnte tallmateriale med de reservasjoner som følger av visse usikre data, trekker Utvalget følgende konklusjon om utnyttelsen av en klassifiseringsstyrke under førstegangstjeneste:

- Ca. 62 pst. av vernepliktig mannlig personell synes helt ut å utføre sin plikttjeneste i de militære styrker.
- 72–76 pst. tjenestegjør i Forsvaret og Sivilforsvaret tilsammen og utfører derfor en vernerelevant tjeneste innenfor totalforsvaret.
- Under forutsetning av at alle sivile tjenestepliktige med unntak av de som erklæres udyktige, før eller senere innkalles, er det 79–83 pst. som utfører en tjeneste som innebærer en byrdemessig belastning.
- Den største frafallsgruppe er de som klassifiseres som udyktige. Totalt innen alle tjenesteformer sett under ett, blir anslagsvis 16 pst. fritatt p.g.a. udyktighet. Det øvrige frafall utgjøres av personell som er utvandret, dømt til rettighetstap m.v.

8.3.16 Frafall av medisinske årsaker

Utvalget har sett nærmere på de medisinske årsaker til nedsettelse i dyktighetsklasse som fritar for militærtjeneste. Følgende tabell gir prosentvis fordeling mellom fysiske og psykiske årsaker for kjennelse. Tabellen baserer seg på gjennomsnittstall for klassifiseringsstyrken 1972–74 og innrykksstyrken og tjenesten i 1973–75. Midlertidige udyktige er her inkludert.

	Fysiske årsaker	Psykiske årsaker	Sum
Klassifiserings-styrke	32,6 pst.	13,0 pst.	45,7 pst.
Innrykksstyrke	17,5 pst.	17,8 pst.	35,3 pst.
Under tjenesten	6,7 pst.	12,4 pst.	19,0 pst.
	56,8 pst.	43,2 pst.	100 pst.

Tendensen i tabellen er klar. Det var først og fremst fysiske grunner til frafall ved sesjon. Senere, under tjenesten, ble de psykiske årsaker mer dominerende. Under utføringen av militærtjenesten var det således flere som ble fritatt av psyksiske enn fysiske årsaker. Dette kan ha flere grunner. Et moment er at personellet er blitt eldre og at sosialmedisinske sider derfor har fått større betydning p.g.a. giftemål, barn, økonomi osv.

8.3.17 Frafall etter førstegangstjenesten

Etter avtjent førstegangstjeneste vil personellet være underlagt plikt til å tjenestegjøre i Forsvaret, Sivilforsvaret eller Politireserven: De fleste vil fortsatt inngå i de militære ruller og innkalles til repetisjonsøvelser i henhold til Stortingsvedtak. I denne vernepliktsperiode skjer det også et betydelig frafall. Frafallet kan være midlertidig eller varig. Midlertidig frafall er først og fremst godkjent utsettelse med repetisjonsøvinger. Det er et stort antall søknader om slik utsettelse. Et eksempel: av 1 168 innkalte anmodet 536 om utsettelse. Normalt vil imidlertid dette personell innkalles senere. Hvis derimot antall utsettelser fører til reduserte byrder i relasjon til øvrige vernepliktige, har forholdet en betydning ut fra en rettferdighetsbetraktning. Varig frafall kan skyldes medisinske årsaker, fritak av overbevisningsgrunner, utvandring etc.

8.3.18 Medisinske årsaker

Det foreligger ikke data av en slik art at man nøyaktig kan beregne frafallet innen samme årsklasse i løpet av den totale vernepliktsperioden.

Det er imidlertid mulig å gjøre et anslag over de som faller fra av medisinske årsaker.

I årene 1973–75 var det gjennomsnittlig ca. 600 repetisjonssoldater som årlig ble kjent arbeidsdyktige B eller udyktige. Hvis det forutsettes at aldersammensetningen og øvingsfrekvensen er noenlunde lik og stabil samt at de innkalte årskull repetisjonsøves likt, vil det ved 3 øvinger i løpet av vernepliktsperioden være anslagsvis 1 800 mann av en årsklasse som faller fra etter førstegangstjenesten.

8.3.19 Overføring til Sivilforsvar og Politireserve

Noen av de som er ferdig med førstegangstjenesten i Forsvaret, overføres til Sivilforsvaret og Politireserven gjennom fellesuttaket.

I perioden 1973–75 ble gjennomsnittlig ca. 2 500 overført til Sivilforsvaret og ca. 200 mann til politireserven.

Videre blir sivile tjenestepliktige overført til Sivilforsvaret etter avsluttet førstegangstjeneste. Bare i meget liten utstrekning blir de innkalt til tjeneste. Grunnen til dette er blant annet Sivilforsvarets kapasitet og økonomi. Utvalget har ikke nøyaktig oversikt over i hvilken grad slik innkalling skjer.

8.3.20 Framtidig størrelse og gruppering av årskullene

Følgende tall gir en oversikt over årsklassenes størrelse fram til 1989 i henhold til prognose fra Statistisk sentralbyrå:

Ordinær tilgående årsklasse	Antall
1977	31 369
1978	31 539
1979	30 845
1980	31 330
1981	31 112
1982	31 632
1983	33 186
1984	33 428
1985	33 452
1986	34 217
1987	34 217
1988	32 751
1989	32 947

8.3.21 Vernepliktsalderen 19 år

Vernepliktsalderen ble fra 1. januar 1977 senket til 19 år (jfr. St. prp. nr. 1 for 1975–76, Forsvarsbudsjettet for terminen 1976). Sesjonsalderen er dermed blitt 18 år. Nedsettelsen av vernepliktsalderen innebærer at en ekstra årsklasse i løpet av en overgangsperiode skal avtjene førstegangstjenesten. Overgangstiden er planlagt til 9 år, og de første ble utskrevet i 1977. Gjennomsnittlig vil dette utgjøre et årlig tillegg på ca. 3 550 mann fram til og med 1985.

8.3.22 Utvalgets framgangsmåte ved tallfesting

For å forenkle framstillingen av hvordan den årlige disponible styrke kan gruppere seg i henhold til erfaringstallene i forutgående avsnitt, har Utvalget valgt å se på den gjennomsnittlige årlige disponible personellstyrke i perioden 1977–85, d.v.s. den perioden da den ekstra årsklassen skal utskrives. Gjennomsnittlig årlig styrke er i denne periode ca. 35 540 mann. I årene 1983–85 vil det imidlertid bli en markert økning av antall mannskaper som skal disponeres p.g.a. større årskull. I disse årene vil man derfor stå overfor de største problemene med å forvalte den tilgjengelige vernepliktsmassen. I det følgende angir Utvalget gjennomsnittstallene for perioden 1977–85. Tallene for perioden 1983–85 er satt i parentes.

8.3.23 Frafall før sesjon

Et antall menn faller fra før sesjon p.g.a. dødsfall, utvandring etc. Anslagsvis utgjør dette 1,5 pst. Klassifiseringsstyrken er derfor satt til 35 000 (36 350). I henhold til frafallsmønsteret for gjeldende klassifiseringssystem vil antallet mannskaper i det militære forsvar reduseres med 12 740 (13 230) mann. Regner man med fortsatt overføring av ca. 500 arbeidsdyktige A til Sivilforsvaret, øker antallet til 13 240 (13 730) mann. Rest netto styrke blir 21 760 (22 620).

8.3.24 Disponible for militærtjeneste

Gjennomsnittlig styrke som gjennomfører militærtjenesten i 1972–74 (1973–75) var 19 686 mann.

For årene 1977–85 vil derfor personellressurser til disposisjon for det militære forsvar øke med ca. 2 000 mann (ca. 3 000 mann). I henhold til Tjenestetidsutvalget bør det imidlertid søkes opparbeidet en rimelig personellreserve i Utskrivningsvesenets ruller på minimum 6 000 mann. Antallet som avsettes årlig kan diskuteres, men er her satt til ca. 1 000 mann.

8.3.25 Økning i personellressursene

Ut fra ovennevnte kan man derfor slå fast at med det nåværende frafallsmønster vil tilgjengelige personellressurser øke med gjennomsnittlig ca. 1 000 mann pr. år i perioden 1977–85. I årene 1983–85 vil økningen være størst og årlig utgjøre ca. 2 000 mann.

8.3.26 Nytt klassifiseringssystem

I framtiden vil personell som innkalles klassifiseres etter det nye system som er beskrevet i vedlegg 1. Man kjenner imidlertid ikke virkningen av de nye system. I sin framstilling bygger Utvalget derfor på statistikken fra det gamle klassifiseringssystemet.

8.3.26.1

Medlemmet Grepstad vil peike på at Forsvarets Overkommando såvel som Forsvarskommisjonen av 1974 reknar med at innføring av det nye klassifikasjonssystemet vil kunne føre til noe betre utnytting av mannskapsmassen. Medlemmet viser ellers til særmerknader i kap. 8.1 og kap. 8.2.

8.4 TJENESTETIDENS LENGDE

8.4.1 Tjenestetidsutvalget av 1967

Tjenestetidens lengde ble siste gang grundig vurdert av valget av 1967, som leverte sin innstilling i 1972. Utvalgets mandat var å vurdere om det var hensiktsmessig å foreta endringer i tjenesteordningen, særlig tjenestetidens lengde.

8.4.2 Tjenestetidsutvalgets innstilling

I sin innstilling pekte Tjenestetidsutvalget spesielt på at tjenestetidens lengde i det vesentlige er en funksjon av Forsvarets målsetting og ramme.

Tjenestetidsutvalgets hovedkonklusjon omfattet i hovedtrekk:

a. Tjenesteordning og - tid i Hæren. 12 måneders førstegangstjeneste ble ansett som nødvendig av utdannelsesmessige grunner og for å opprettholde nåværende beredskap. Repetisjonsøvelser av 21 dagers varighet for linjeårsklassene.
b. Tjenesteordning og -tid i Sjøforsvaret. Ut-

valget anså det av utdannelsesmessige grunner og på grunn av utrustning av fartøyer nødvendig å opprettholde 15 måneders førstegangstjeneste i Marinen.

Nåværende tjenestetid på 12 måneder i Kystartilleriet ble også opprettholdt, likeledes repetisjonsøvelser.

c. Tjenesteordning og -tid i Luftforsvaret. For Flyvåpnets og NIKE-bataljonens personell mente utvalget at det var akseptabelt å redusere førstegangstjenesten fra 15 til 12 måneder.

Ved svikt i tilgang på vervede måtte utskrevet personell kunne pålegges 15 måneders tjeneste.

For Luftvernatilleriets vedkommene ble nåværende 12 måneders førstegangstjeneste og senere repetisjonsøvelser foreslått opprettholdt.

d. Heimevernets tjenesteordning og -tid ble foreslått beholdt som i dag.

e. Vernepliktsalderen ble foreslått senket fra 20 til 19 år. Forslaget bygget på en vurdering av utdannelsesmessige, familie-, arbeids- og yrkesmessige, samt samfunns- og privatøkonomiske forhold.

f. Angående differensiert tjenestetid uttaler Tjenestetidsutvalget at det ideelt sett er ønskelig å differensiere noe i tjenestetiden. Etter utvalgets forslag får

1. Hæren differensiering i tjenestetid mellom utskrevet befal og utskrevne mannskaper.
2. Sjøforsvaret en differensiering mellom Marinen og Kystartilleriet og mellom utskrevet befal og utskrevne mannskaper i de to våpenarter.
3. Luftforsvaret en differensiering mellom utskrevet befal og utskrevne mannskaper. Ved vervingssvikt i Flyvåpnet og ved NIKE-bataljonen må personell der kunne pålegges 15 måneders førstegangstjeneste.

Det forelå to særuttalelser. Den ene gikk i hovedtrekk ut på at det burde være mulig å redusere någjeldende tjenestetid med 2 á 3 måneder, og at det samtidig måtte tas sikte på mest mulig differensiering i forhold til normal tjenestetid. Den andre uttalelsen gikk ut på at et utvalg bør oppnevnes for å vurdere Forsvarets funksjoner og herunder tjenestetidens lengde.

Flertallets forslag til tjenestetid innebar et økt forbruk av utskrivningsstyrken 1 000 mann på grunn av forslaget om redusert tjenestetid i Flyvåpnet og ved NIKE-bataljonen.

Forsvarets Overkommando vurderte konsekvensene av en redusering av tjenestetiden på 3 måneder ut fra tre forskjellige forutsetninger:

- bestående beredskap opprettholdes,
- nåværende antall tjenestegjørende dager beholdes (budsjettramme),
- nåværende personellramme og fordeling opprettholdes (utskrivningsstyrken).

Konsekvensene ville bli følgende:

Bestående beredskap opprettholdes

- Utskrivningsstyrken måtte økes med ca. 11 000 mann pr. år.
- Økt belastning på øvingsavdelingene (opp til 50 pst.) som betyr økt behov for befal/instruktører/etablissementer/materiell etc.

Nåværende antall tjenestegjørende dager beholdes

- Utskrivningsstyrken måtte økes med 6 425 mann pr. år.
- Økt belastning på øvingsavdelingene.
- Beredskapsstyrken ville bli redusert med 2 840 mann (ca. 20 pst.). Dette ville tilsvare 1 1/2–2 bataljoner, økt opplegg av fartøyer etc.

Nåværende personellramme opprettholdes

- Reduksjon av antall tjenestedager ville føre til at beredskapsstyrken går ned med 4 550 mann (30 pst.). Dette ville tilsvare 4 bataljoner, opplegg av eksempelvis 2 fregatter og 2 korvetter, nedleggelse av 3 fort, 1/2 kontroll og varslingsstasjon, 1 flystasjon, 2 NIKE batterier og 1 1/2 luftvernbatteri.

Forsvarets Overkommando uttalte at den utdanningsmessige standard ville bli svekket ved en reduksjon av tjenestetiden på 3 måneder. Det ville således være urealistisk å tro at norske soldater og avdelinger med eventuelle svakere utdannelse og trening skal kunne møte en potensiell fiende som en rimelig likeverdig motstander. En reduksjon av førstegangstjenestens lengde innebærer at man ville miste mannskapene når deres ferdigheter er bragt opp på et tilfredsstillende nivå – uten at man gjennom samøving og trening, avdelings- og større forband får anledning til å perfeksjonere dem for oppgavene.

8.4.3 Vernepliktsutvalgets forslag

Utvalgets mandat tilsier ikke en vurdering av tjenestetidens lengde. Når man likevel er opptatt av dette spørsmål, har det sammenheng med at økt utnyttelse av utskrivningsstyrken nødvendigvis vil føre til et behov for å bruke personell i større omfang enn i dag. Baserer man seg på nåværende forutsetninger og ordninger, vil dette innebære økede utgifter.

Det er nærliggende å reise spørsmålet om det er mulig å redusere tjenestetiden. Som det framgår ovenfor, er det klart at en reduksjon av tjenestetiden også fører til økede utgifter, som følge av behovet for flere befal og utvidet forlegnings/undervisningskapasitet ved utdanningsavdelingene.

Videre er det klart at en forkorting av tjenestetiden på 3 måneder ikke er mulig, idet utnyttelsesgraden ikke kan økes så mye at man oppnår 11 000 nye vernepliktige. Dessuten må man ta hensyn til at økt utnyttelsesgrad først og fremst innebærer at personell som i dag fritas av bl. a. medisinske årsaker, skal utnyttes. Dette personellet kan imidlertid

ikke uten videre sidestilles med det som i dag inngår i beredskapsenhetene.

Det utslagsgivende moment for Utvalget er imidlertid den generelle utdannelsesmessige forringelse som vil finne sted ved en kortere tjenestetid. Kombinert med økede utgifter selv om utdanningsordningene kan effektiviseres, vil ikke dette oppveie den tapte tjenestetid.

Forsvarets overkommando har gitt uttrykk for at den norske soldat må ha en kvalitet som gir ham en rimelig mulighet til å overleve et møte med en fiende. Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten har full forståelse for dette syn og slutter seg derfor i hovedtrekk til Tjenestetidsutvalgets hovedkonklusjoner.

Disse medlemmer finner dog at det ikke lenger er grunnlag for generelt å redusere tjenestetiden i Flyvåpnet og NIKE-bataljonen fra 15 til 12 måneder.

8.4.4 Særuttalelse fra Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel

Utvalets medlemmer Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel ønskjer ikkje å ta stilling til tenestetida for militære vernepliktige. Etter disse medlemmers syn er det heller ikkje lagt fram materiale i Utvalet (utover Tenestetidsutvalets innstilling frå 1972) som gir grunnlag for eit standpunkt i dette spørsmålet.

8.5 BELASTNINGEN VED DE ULIKE TJENESTEFORMER

8.5.1 Innledning

Ut fra en likhetsbetraktning bør det være en ideell målsetning at personell som inngår i de forskjellige tjenesteordninger, pålegges de samme belastninger og plikter og tilbys de samme muligheter og rettigheter.

Utvalget skal nedenfor, under pkt. 8.5, foreta en vurdering av hvorvidt den gjeldende vernepliktsordning oppfyller et slikt likhetskrav. En nødvendig forutsetning for en slik vurdering er imidlertid at man søker å veie ulemper og fordeler ved de forskjellige tjenesteordninger mot hverandre. Dette byr på problemer, idet en rekke forhold ikke kan måles eller uttrykkes eksakt. Videre oppfatter mannskapene selv ofte sin tjenestesituasjon på forskjellig måte. Utvalget har imidlertid, så langt det har vært mulig, søkt å konkretisere følgende hovedmomenter som gjelder tjenesten i fred:

- Tjenestetidens varighet.
- De belastningsmessige forhold under tjenesten.
- De økonomiske betingelser.
- Tilbud og muligheter i tjenesten.

8.5.2 Fordelingen til de forskjellige tjenesteformer

I fredstid består den ordinære tjeneste for en vernepliktig av førstegangstjeneste og repetisjonsøvelser. Hovedfordelingen av utskrivningsstyrken, foretas etter at årets sesjoner er avsluttet. Fordelingen skjer på grunnlag av våpengrenenes behov samt de vernepliktiges utdannelse, yrke og dyktighetsklasse. Så langt råd er skal man også ta hensyn til den enkeltes ønske om våpenart og tjeneste.

Den dyktighetsklasse den enkelte oppnår under klassifiseringen har stor betydning når det skal bestemmes hvilken tjeneste vedkommende skal fordeles til. Alle som klassfiseres som arbeidsdyktig B overføres f. eks. til Sivilforsvaret.

Et unntak fra denne fordelingsmetodikken er de som ut fra alvorlig overbevisning ønsker å gjøre siviltjeneste. Fordelingen til denne tjeneste skjer på grunnlag av søknad og er uavhengig av dyktighetsklasse og de øvrige nevnte kriterier. Den særlige ordning for sjømenns verneplikt er en annen tjenesteform hvor fordelingen skjer på grunnlag av søknad.

8.5.3 Tjeneste utover førstegangstjenesten

Hovedparten av de som har avtjent sin førstegangstjeneste i en av de tre forsvarsgrener blir fortsatt stående i de militære ruller og innkalles til senere øvelser i samsvar med bestemmelser som er fastlagt av Stortinget.

Hvert år gjennomføres imidlertid et såkalt fellesuttak der øvet personell som forsvarsgrenene ikke trenger i sine mobiliseringsoppsetninger, overføres Heimevernet, Sivilforsvaret og Politireserven. Såvel den enkelte tjenesteform som kombinasjonen av tjenesteformer, er ulike. Belastningen for den enkelte også etter førstegangstjenesten er derfor varierende. Visse personellkategorier blir ikke disponert i de militære styrker etter avtjent førstegangstjeneste. Dette er bl. a. personell som er plassert i sivile nøkkelstillinger som skal holdes besatt under mobilisering osv. Enkelte disponeres også som reserver.

8.5.4 Fordelingen avgjørende for byrdene

På bakgrunn av ovennevnte kan man slå fast at fordeling av den enkelte, til såvel førstegangstjeneste som den etterfølgende tjeneste, i sterk grad vil være bestemmende for hvilke byrder den enkelte vil bli pålagt i løpet av sin vernepliktstid.

8.5.5 Tjenestetidens varighet

Vedlegg 4 gir en oversikt over samlet tjenestetid for personell som inngår i de forskjellige tjenesteordninger. En rekke forhold, som budsjettmessige begrensninger, mobiliseringsdisponering, bosted, fritaksgrunnlag etc. kan for den enkelte føre til mindre samlet tjenestetid enn tabellen antyder. Tabellen gir kun uttrykk for de hovedregler eller hjemler som er fastlagt av Stortinget.

8.5.6 Tjenesten i Sivilforsvaret

Det er særlig vanskelig å angi den totale tjeneste som den enkelte blir pålagt i Sivilforsvaret. Tidspunktet for overføringen vil bl. a. avgjøre hvor lang tjeneste som allerede er utført. Videre varierer tje-

nestetiden som nevnt sterkt i de forskjellige tjenestegrener. De lokale forhold spiller også en rolle, idet aldersgrensene praktiseres forskjellig som følge av varierende muligheter for tilgang av personell. Økonomien fører også til endringer i øvingsmønsteret. Samlet ordinær tjenesteplikt i fred er ved fellesuttaket begrenset oppad til 19 måneder. Et unntak er sivile tjenestepliktige som er pålagt tjenesteplikt i Sivilforsvaret. De er ikke underlagt den samme begrensning. Etter det Utvalget erfarer er det imidlertid uvanlig at personell kalles inn til så lang total tjeneste som de refererte bestemmelser tillater. Dette gjelder også sivile tjenestepliktige. Det kan vises til tilfeller hvor tjenestepliktig personell, også sivile tjenestepliktige ikke blir innkalt til tjeneste i Sivilforsvaret etter avsluttet førstegangstjeneste. Utvalget sikter her til den udisponerte personellreserve i Sivilforsvaret, slik dette framgår ovenfor under pkt. 8.2.7.

8.5.7 Variasjoner i total tjenestetid

Tabellen viser at tjenestetidens samlede lengde varierer for de forskjellige kategorier personell. Antall og hyppigheten av innkallinger samt den tid en er underlagt plikten, har selvsagt også betydning ved en sammenligning av byrdene. Man kan likevel fastslå at variasjonen i samlet tjenestetid innebærer en ulik byrdefordeling. På den annen side kan de mange korte øvelser, i seg selv innebære større byrder enn lengre samlet tjenestetid f. eks. ved de hyppige innkallinger som i HV. Når man skal sammenligne byrdene ved de ulike typer tjeneste, kan man derfor ikke nøye seg med å sammenligne tjenestetidens lengde.

8.5.8 Tjenestetiden for sivile tjenestepliktige

Lengden av førstegangstjenesten for vernepliktige mannskaper i Forsvaret er bl. a. fastlagt med sikte på å tilfredsstille forsvarsgrenenes personellbehov og dermed gjøre det mulig å opprettholde vår beredskap, jfr. St. meld. nr. 37 (1967–68). Tjenestetiden må også være lang nok til at de militære mannskaper kan lære det som skal til for å møte krigens krav og realiteter.

Prinsippet om at sivile tjenestepliktige skal pålegges en noe lengre tjeneste enn militære mannskaper, er like gammelt som militærnekterlovgivningen.

Tillegget fastsettes av Kongen i Statsråd, men kan ikke være mer enn 180 dager. I dag er tillegget 4 måneder, d.v.s. tjenesten er 1/3 lengre enn førstegangstjenesten i Hæren, men bare 1 måned lengre enn i Sjø- og Luftforsvaret. Førstegangstjenesten for sivile tjenestepliktige utgjør derved 485 dager. Dette er tilnærmet lik den samlede tjenestetid som pålegges den vernepliktige i Hæren (473 dager) i løpet av den totale vernepliktstid. I hvilken grad de sivile tjenestepliktige utfører en mertjeneste slik ovennevnte prinsipp fastlegger, er derfor avhengig av den videre disponering etter førstegangstjenesten.

Som Utvalget allerede har pekt på, varierer tjenesten for de som er pålagt tjenesteplikt i Sivilforsvaret meget sterkt. Etter det Sivilforsvaret har opplyst har det i praksis vist seg at mange bare blir pålagt en samlet tjeneste på noen få uker. Andre blir i det hele tatt ikke innkalt. Etter bestemmelsene skal Administrasjonen for de sivile tjenestepliktige underrettes om personell som ikke er pålagt tjeneste eller hvis tjenesteplikt er opphevet i Sivilforsvaret.

8.5.8.1

Utvalets medlemmer Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel vil peike på at samanlikninga av militære vernepliktige og sivile tenestepliktige si tenestetid er gjort ut frå to ulike samanlikningsgrunnlag. Ein har samanlikna i praksis m i n i m u m tenestetid for sivile tenestepliktige (16 mnd. eller 485 dagar, dvs. gjennomsnittleg sivilforsvarsteneste ikkje medrekna) med m a k s i m u m tenestetid i praksis for militære vernepliktige i hæren (473 dagar). G j e n n o m s n i t t l e g tenestetid for vernepliktige i hæren vil ligge under dette talet, da det varierer i kva grad dei ulike avdelingar blir kalla inn til repetisjonsøvingar. Det er ikkje blitt lagt fram materiale som gjer det mogleg å rekne ut gjennomsnittleg tenestetid for mannskap i hæren. Det er heller ikkje lagt fram materiale som viser i kva grad mannskap i hæren blir pålagt maksimum tenestetid (473 dagar). Ein kan difor ikkje sjå at det nedanfor er dokumentert at «når man ser hele vernepliktsmassen under ett, har den overveiende del av de sivile tjenestepliktige ikke lengre tjeneste enn de militære mannskaper». Tvert imot synest det vere klart at sivile tenestepliktige i praksis som regel har lengre tenestetid enn både mannskap i hæren, luftforsvaret og sjøforsvaret. For luftforsvaret og sjøforsvaret er som kjent tenestetida i dag som regel 15 månader.

8.5.9 Repetisjonsøvelser for sivile tjenestepliktige

Sivile tjenestepliktige kan innkalles til sivile repetisjonsøvelser av samme varighet som i Hæren. Utvalget har fått opplyst at denne mulighet bare i meget liten utstrekning har vært benyttet. Når man ser hele vernepliktstiden under ett, har den overveiende del av de sivile tjenestepliktige ikke lengre tjeneste enn de militære mannskaper. I praksis er derfor forutsetningene i Ot. prp. nr. 42 (1962–63) om et tillegg for militærnekterne ikke blitt oppfylt.

8.5.10 Variasjoner i tjenestebyrden

Som nevnt er det vanskelig å måle med konkrete data den ene tjenestesituasjon opp mot en annen. Utvalget er derfor henvist til å beskrive i relativt generelle former de forhold som karakteriserer de forskjellige tjenesteordninger.

8.5.11 Eksempel fra Brigaden i Nord-Norge

Militærtjenesten er preget av at de vernepliktige utdannes til å løse en rekke oppgaver i krig. De skal lære å møte de psykiske og fysiske påkjenninger en krigssituasjon fører med seg. Mannskapene er derfor størsteparten av døgnet underlagt en streng disipling, og de stilles overfor situasjoner som stiller de største krav til den enkeltes utholdenhet og motstandsevne.

Noe av tjenesten skjer utenfor hva som oppfattes som vanlig arbeidstid i form av vakt og beredskapstjeneste, samt øvelser.

Hvor mye dette kan utgjøre, et avhengig av forsvarsgren og tjenestestilling samt hvilken avdeling og enhet man tilhører. For å illustrere omfanget av vakt- og beredskapstjenesten kan nevnes at en infanterist som tjenestegjør 9 måneder ved Brigaden i Nord-Norge er pålagt:

- Ca. 50 døgn i telt, en del av dette vinterstid.
- Minst 10 leirvakter.
- Underlagt beredskap omlag halvparten av tiden noe som innebærer at man må oppholde seg på et avgrenset område også etter dagens tjeneste er avsluttet.
- Felttjenesteøvelser som omfatter;
  Et varierende antall kompaniøvelser med opptil tre dagers varighet.
  Ca. 1 ukes bataljonsøvelser hvert kvartal.
  To ganger i året er det bataljonsgruppe-øvelser, en uke hver gang.
  To ganger i året er det brigadeøvelser, ca. 1 1/2 uke hver gang.
- I løpet av tjenestetiden er det dessuten fire til fem spesielle nattøvelser.

Videre kan nevnes at infanteribataljonene i tillegg har kompanier på rotasjonsbasis i Finnmark opptil 30 dager, der de er forlagt i telt, samt styrker på grensevakt. Selv om det ved fordelingen tas hensyn til utdanning og yrke, er det få av de vernepliktige militære mannskaper som utfører en tjeneste som direkte har sammenheng med deres sivile bakgrunn eller som har betydning for deres framtidige karriere. Meget få har mulighet for å velge tjenesteoppgaver eller tjenestested. Ønsker kan framsettes, men administrasjonen har styringsrett og plasserer den enkelte der det er behov og der den mener den enkelte best kan gjøre nytte for seg ut fra utdanning og fysiske kvalifikasjoner. Normalt tilsier dette plassering langt fra hjemstedet. Plasseringen kan også være en påkjenning i seg selv som følge av uvant klima og miljø.

8.5.11.1

Utvalets medlem G r e p s t a d vil peike på at det ikkje er lagt fram materiale i u t v a l e t som gjer det mogleg å gi eit meir heilskapleg og representativt bilde av tenestesituasjonen for militære vernepliktige som gruppe. Ein er samd i vurderinga ovanfor at det er «vanskelig å måle med konkrete data den ene tjenestesituasjon opp mot en annen». Vansken blir desto større når det ikkje blir forsøkt framskaffa meir fullstendige og representative data. Tenestesituasjonen ved t.d. Brigaden i Nord-Norge er ikkje representativ for fleirtalet av militære vernepliktige. Mange, både militære vernepliktige og andre, vil venteleg sjå denne situasjonen som blant dei meir fysisk og psykisk krevjande tenestesituasjonar, og som ein motsetnad til tilhøva for t.d. dei relativt mange militære vernepliktige som utfører si teneste i ein meir normal arbeidssituasjon (kontorarbeid, ulike fag). Ser ein dette som ytterpunkt på ein skala, vil mange militære vernepliktiges situasjon plassere seg m e l l o m ytterpunkta. (At ei tenesteform er fysisk eller psykisk krevjande kan elles ikkje utan vidare reknast som noe negativt. Heller ikkje er det grunn til å sjå på fysisk arbeid og aktivitet som mindre verdifullt enn anna verksemd). Bruk av ekstreme døme utan forsøk på å gi eit gjennomsnittleg og heilskapleg bilde gjer at framstillinga lett får ein tendensiøs verknad. Ein viser elles til pkt. 8.5.13.1.

8.5.12 Repetisjonsøvelser

Også repetisjonsøvelsene kan være en byrde. De økonomiske forhold vil Utvalget komme tilbake til. Innkalling til repetisjonsøvelsene kan ramme såvel den enkelte som vedkommendes arbeidsplass. Så langt som mulig søker man å koordinere repetisjonsøvelsene med landsdelens næringsliv. Til tross for dette faller øvelsene ubeleilig for mange. Særlig vanskelig blir det ofte for arbeidstakere i virksomheter som er sesongbetonte, som f. eks. jordbruk, byggefag, servicenæringer og fiske. Dette fører til at mange søker om utsettelse. Ved behandlingen av utsettelsessøknadene forsøker man å dempe skadevirkningene som innkallingene påfører den enkelte og næringen i vedkommende landsdel.

Fordelingen av utsettelse ved repetisjonsøvelsene kan være en kilde til ulik byrdefordeling. Personell som er pålagt tjenesteplikt i Heimevernet etter avtjent førstegangstjeneste, utfører enten denne tjeneste i form av 50 timer fordelt over ett år eller ved en 6 dagers sammenhengende øvelse.

En del av de vernepliktige som er klassifisert som arbeidsdyktige, fordeles direkte til Sivilforsvaret for førstegangstjeneste. Andre, som blir nedsatt i dyktighetsklasse under førstegangstjenesten, overføres til Sivilforsvaret for videre tjeneste. Den kortvarige grunnopplæring de pålegges her innebærer neppe noen belastning av betydning. På den annen side er denne plassering en følge av lav klassifisering. Årsakene til denne klassifisering kan i seg selv være en byrde for den enkelte. Repetisjonsøvelsene for dette personell er meget kortvarige og sjeldne. Heller ikke disse er særlig byrdefulle.

Utvalget finner heller ikke grunn til å trekke fram noen spesielle forhold som knytter seg til arbeidssituasjonen for personell som inngår i Politi-

reserven. Tjenestetiden er her som nevnt meget kort.

8.5.13 Sivile tjenestepliktiges situasjon

Sivile tjenestepliktige er imidlertid i en mer spesiell situasjon. De utfører en erstatningstjeneste for tjeneste i de militære styrker. I motsetning til de militære mannskaper foregår imidlertid tjenesten for de fleste innenfor vanlig arbeidstid og under sivile former. Det er få som er pålagt vakt- eller beredskapstjeneste. Mange sivile tjenestepliktige bor utenfor leir eller tjenestegjør på arbeidsplasser som ligger nær deres hjemsted. Gjennom sin plassering har de muligheter for å bli tildelt arbeidsoppgaver etter eget ønske og kan dermed arbeide med oppgaver som kan ha betydning for deres framtidige yrke.

Justisdepartementet utarbeidet i august 1976 en oversikt som viser hvordan de sivile tjenestepliktige fordeler seg på ulike typer institusjoner og organisasjoner. Utvalget kommer nærmere tilbake til oversikten nedenfor under pkt. 9.2.

8.5.13.1

Utvalets medlemmer Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel vil peike på at framstillinga i dette punktet til dels er misvisande. Det finst neppe grunn til å trekke eit grunnleggande skilje mellom tenestesituasjonen for militære vernepliktige som gruppe på eine sida og sivile tjenestepliktige som gruppe på den andre på grunnlag av dei moment eller kriterium som framstillinga legg vekt på i dette avsnittet. Ut frå desse kriteria synest det grunnleggande skiljet gå innanfor desse to gruppene. Ein vesentleg del militære vernepliktige gjer etter rekruttskulen teneste under om lag same tilhøve som mange sivile tenestepliktige.

Ein vil elles peike på at sivile tenestepliktige etter reglane normalt ikkje har høve til å bu heime. I ein del tilfelle (særleg i større byar) synest dette likevel å forekome, m.a. når oppdragsgjevarane har vanskar med å skaffe bustad. (For ordens skuld bør det også nemnast at i større byar bur også ein del militære vernepliktige heime under tenesta etter rekruttskulen). Det er etter desse medlemmers syn grunn til å peike på at dei to leiradministrasjonane sin kontroll og også praktisering av reglane på dette feltet bør vere strengare og meir konsekvent enn i dag. Ein bør ha visse for at reglane på dette feltet blir følgde.

Når det elles blir hevda at tenesta for sivile tenestepliktige skjer «innenfor vanlig arbeidstid», kan det vere grunn til å peike på at i helse- og sosialsektoren arbeider mange sivile tenestepliktige i dag etter turnusordningar, som m.a. kan innebere kvelds- og nattevakt eller oppdelt arbeidsdag.

Under Administrasjonen for sivile tenestepliktige kan dei tenestepliktige ved utplassering velje mellom ledige arbeidsoppdrag. Også under Hustad Leir er dette i ein viss monn tilfelle, men her blir dei sivile tenestepliktige i stor grad utplasserte direkte utan først å møte ved leiren. Når det heiter ovanfor at dei sivile tenestepliktige «kan dermed arbeide med oppgaver som kan ha betydning for deres framtidige yrke», er dette for dei fleste sivile tenestepliktige feil. Spekteret av ledige arbeidsoppdrag er avgrensa, og arbeidet vil for dei fleste sivile tenestepliktige ikkje falle saman med det yrke vedkomande har valt eller har tenkt å velje. Dei aller fleste tenestepliktige gjer som kjent teneste i helse- og sosialsektoren. For somme vil dette også vere eit framtidig arbeidsfelt. I ei undersøking frå 1972 oppgav 19 pst. av dei sivile tenestepliktige at dei var i ferd med eller hadde fullført yrkesutdanning innanfor «sosialteneste og administrasjon». Ved ei skjønsmessig vurdering kan det ut frå dette synast rimeleg å rekne prosentdelen for sosialteneste til 10–15 pst. I same undersøkinga oppgav 11 pst. «funksjonær, sosialarbeidar» som yrke eller hovudverksemd før innkalling til siviltenesta. (Sverre Røed Larsen: Militærnekting i Norge – en studie av en protestgruppe. Magistergradsavhandling i sosiologi, Universitetet i Oslo 1973.) Prosenttalet synest såleis ligge heller lågt, og det er uvisst kor stor del av denne gruppa av sivile tenestepliktige som kan få direkte yrkesmessig nytte av tenesta. Avtent siviltenesteinnanfor sosialsektoren tel såleis ikkje som praksis ved opptak på t.d. sosialskulen. Det er også svært få sivile tenestepliktige som gjer seg nytte av tilbodet om å søke hjelpepleiarutdanning i siviltenesta. Tenestepliktige som gjennomfører hjelpepleiarutdanning i tenestetida, kan elles påleggast 4 mnd. plikttenesteNår det gjeld yrkesgrupper som legar, psykologar, forskarar, skil tilhøva for sivile tenestepliktige seg neppe særleg frå forholda for militære vernepliktige. Derimot synest teologar ha vesentlege føremonner i militærteneste framfor teologar som avtener siviltenesteI ei samanlikning av situasjonen for militære vernepliktige og sivile tenestepliktige er det elles grunn til å peike på at det utdanningstilbod dei to gruppene i dag kan nyte godt av er vidt ulike. Eit menneske som på grunn av ei alvorleg overtyding ikkje finn å kunne utføre militærteneste, blir avskore frå eit omfattande utdanningstilbod gjennom den militære førstegongstenesta og forsvaret sine skular. Ein tenker her på ulike former for opplæring og kurstilbod av direkte nytte i det sivile liv, og på den sivile kompetanse som militære skular gir. I dag er det på dette feltet eit radikalt misforhold mellom dei muligheter som eksisterer for militære vernepliktige på den eine sida og sivile tenestepliktige på den andre.

Medlemmene vil vidare peike på at det for militære vernepliktige i dag eksisterer ei rekke tilbod som sivile tenestepliktige er avskore frå. Ein viser m.a. til kap. 9.6.6.

Til slutt vil medlemmene peike på at det i det føreliggande kapitlet stundom blir nytta ekstreme

døme, som ikkje er representative for gjennomsnittssituasjonen, og ønskjer å distansere seg frå ein slik framstillingsmåte.

8.5.14 De økonomiske betingelser

De økonomiske vilkår under førstegangstjenesten for de militære mannskaper og sivile tjenestepliktige er, så langt Utvalget erfarer, de samme, med et mindre unntak når det gjelder kostpenger for de som bor hjemme. Utvalget kan derfor ikke se at det eksisterer skjevheter av betydning når det gjelder de økonomiske betingelser.

Utvalget vil imidlertid peke på at personell som er ansatt i Staten opprettholder 1/3 eller full lønn under hele førstegangstjenesten.

Videre har enkelte funksjonærgrupper i sin tariffavtale regler om at de skal ha 1/2 lønn i de første tre måneder av førstegangstjenesten når de har vært ansatt minst 6 måneder i firmaet.

Ifølge en undersøkelse fra 1971–72 hadde 5 pst. av de vernepliktige 1/3 eller full lønn fra Staten, og 3 pst. hadde lønn fra private arbeidsgivere.

Det er grunn til å anta at prosentandelen av de private ansatte som har lønn, er øket i de senere år ved at lønn under militærtjeneste er kommet med i flere tariffavtaler for funksjonærer. Det ligger utenfor Utvalgets mandat å ta opp til vurdering bestemmelsene om lønn under militærtjeneste. Man vil derfor bare peke på de skjevheter som ligger i disse forhold.

8.5.15 Økonomi og repetisjonsøvelser

Utvalget vil også peke på visse forhold vedrørende økonomiske vilkår under repetisjonsøvelser. Forsvarets ytelser til repetisjonsmannskapene er beskjedne. I 1976 fikk således en menig soldat vanlige dagpenger, kr. 14,75 pr. dag, d.v.s. kr 309,75 for 21 dager. I tillegg kommer familietillegg som under førstegangstjenesten. Disse ytelser er skattefrie. Etter samtaler med en rekke menige under repetisjonsøvelser har Utvalget erfart at den største innvendingen fra deres side nettopp var de økonomiske betingelser. Særlig sesongarbeidere, akkordarbeidere og små, selvstendige næringsdrivende som jordbrukere, kjøpmenn osv. kan få et stort inntektstap. Forskjellen i økonomiske byrder er imidlertid store. Mange beholder full lønn fra sin arbeidsgiver under repetisjonsøvelsene. Dette gjelder alle statsansatte samt de fleste funksjonærer i det private næringsliv. Ingen av de tariffavtaler som LO og NAF har opprettet for arbeidere har slike bestemmelser om lønn under repetisjonsøvelser.

Det har vært vanskelig å få oversikt over hvor mange som har lønn under repetisjonsøvelsene. Et regiment uttaler imidlertid at etter deres erfaring, er det omkring 25 pst. som mottar en slik ytelse. Forøvrig vil Utvalget påpeke urimeligheten i at reglene for reisegodtgjørelse er forskjellig for soldater til repetisjons- og førstegangstjeneste.

8.5.16 Ordning i andre land

Etter Utvalgets mening, ligger kanskje den største ulikhet av økonomisk karakter i det forhold at mange ikke avtjener noen form for tjeneste eller bare belastes med kortvarige innkallinger. I Sveits har man søkt å utligne denne forskjell ved ekstraskatt for de som ikke avtjener verneplikt, i Danmark ved en soldatlønn som svarer til en industriarbeiders.

8.5.17 Tilbud og muligheter under tjenesten

En sammenligning av de forskjellige tjenesteformer er ikke fullstendig hvis man ikke samtidig ser på de eventuelle fordeler tjenesten innebærer. For de militære mannskaper er det tilrettelagt en rekke tilbud på sivil utdanning og velferdstiltak. Særlig har Utvalget merket seg Forsvarets omfattende tilbud av teoretiske og praktiske kurser. Utover dette kan ikke Utvalget se at tjenesten i Forsvaret generelt byr på noen konkrete fordeler som man kan nyttiggjøre seg i det sivile liv. De foreliggende tilbud er innadrettet og synes mer å ha til hensikt å heve trivselen under tjenesten og derved gjøre denne mindre byrdefull, enn å gi virkninger utad. Normalt gir ikke førstegangs-tjenestegjøring i Forsvaret noen formell kompetanse som eksempelvis kan gi fortrinnsrett ved ansettelser eller ved opptak på sivile skoler.

Sivile tjenestepliktige har i store trekk de samme utdannings- og velferdstilbud som vernepliktige. Mulighetene for utnyttelse av eventuelle tilbud kan imidlertid være begrenset som følge av at personellet utstasjoneres enkeltvis eller i små grupper. Forøvrig skal nevnes at de sivile tjenestepliktige ved dimisjon kan gis et tjenestebevis som gir opplysninger om den sivile tjeneste vedkommende har utført, spesialopplæring og praksis han har gjennomgått og kursvirksomhet han har deltatt i. Det sier seg selv at betydningen av dette bevis er avhengig av tjenestens art i forhold til valg av framtidig yrke.

8.5.18 Likhet mellom tjenesteordninger

Mandatet fastslår at den tjeneste som pålegges de mannskaper som fritas for militærtjeneste av overbevisningsgrunner, skal virke rettferdig og hensiktsmessig i forhold til de byrder som pålegges de vernepliktige. Utvalget skal foreslå endringer som tar sikte på å oppnå at fordelingen av byrdene blir oppfattet som rettferdige.

Som det framgår av Utvalgets sammenligning av situasjonen for de forskjellige grupper tjenestegjørende mannskaper, er det ikke bare forholdet mellom det militære personell og sivile tjenestepliktige som er av interesse. Også situasjonen for andre personellgrupper bør vurderes for å se om endringer bør finne sted.

8.5.19 Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten om byrdefordelingen mellom sivilarbeidere og vernepliktige

For å oppnå større likhet i de tjenestemessige belastninger foreligger det to mulige løsninger:

- Redusere byrdene for de personellkategorier som er sterkest belastet.
- Øke belastningen for de personellgrupper som har relativt begrensede byrder.

Utvalgets medlemmer Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten mener å kunne fastslå at selv om det innenfor de forskjellige grupper eksisterer ulikhet, er de militære mannskaper generelt sett pålagt de største byrder også i fred. I den forbindelse slutter disse medlemmene seg til tidligere statsråd Gundersens uttalelse i Stortingsdebatten om lov om fritaking av overbevisningsgrunner:

«I fredstid legger vi beslag på en lang periode i et viktig avsnitt av unge menns liv til et formål som bare i liten utstrekning kan komme den enkelte tilgode.

I krigstid vil plikten til å være med på å verne landet kunne føre med seg at soldaten må ta liv og må utsette sitt eget liv for den høyeste fare. Vi har ingen rett til å tro at dette er en byrde og et offer som noen tar lett. Vi føler oss berettiget til om nødvendig med statens tvang å gjennomføre verneplikten generelt og obligatorisk. Det kan ikke gjøres til en frivillig sak, og vi kan ikke se bort fra det forhold at om det skulle komme til det verste – og her må vi føre tanken fram til denne situasjon – vil tyngden av byrden bli større for dem som må bære den, jo flere vi fritar for å bære den.»

8.5.20 Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel om byrdene for sivilarbeidere og vernepliktige

Utvalgets medlemmer Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel vil peke på de vesentlige ulikheter i byrder blant de som utfører militærtjeneste og blant de som utfører sivil tjeneste. Med så store variasjoner innen hver av gruppene – og når det dessuten ikke finnes undersøkelser som sammenligner byrdene for militære mannskaper og sivile tjenestepliktige – finner disse medlemmer det meningsløst å veie de to gruppenes byrder opp mot hverandre. Derimot finner disse medlemmer det vesentlig å fremme forslag som kan redusere byrdene for de grupper av vernepliktige og sivile tjenestepliktige som i dag påføres en urimelig hard belastning.

Disse medlemmer vil peke på en spesielt belastet gruppe som det bør gjennomføres spesielle lettelser for, nemlig vernepliktige som har små barn. Disse medlemmer viser her til begrunnelsen for å avvise verneplikt for kvinner. Denne begrunnelse vil selvsagt langt på vei også gjelde for småbarnsfedre, idet den i stor grad er knyttet til det å ha omsorg for barn.

Denne gruppen bør derfor ha krav på å få avtjene sin verneplikt på eller i umiddelbar nærhet av hjemstedet. Dersom det ikke er mulig ved utsettelse, overføring til annen våpengren eller HV, eventuelt til sivilforsvar eller sivil tjeneste å legge forholdene til rette slik at den vernepliktige kan bo sammen med sin familie i det meste av tjenestetiden, bør han ha krav på gjennomsnittlig to gratis hjemreiser i måneden.

Det kan også tenkes å være andre vernepliktige med tilsvarende eller tilnærmet like store behov for kontakt med familien, søsken e.l. Disse må vurderes på lik linje med vernepliktige med små barn.

En økning i antall gratis hjemreiser for vernepliktige med små barn forutsetter at også permisjonsreglementet gir en klar hjemmel til nødvendig tjenestefri for slike reiser.

8.5.21 Lettelser i militærtjenesten

Utvalget er kjent med at Forsvaret stadig søker å redusere belastningen for soldatene. Man viser her bl. a. til Forsvarssjefens direktiv for arbeidet med tjenestens innhold og de tiltak som i den forbindelse er iverksatt. Slike tiltak er generell nattpermisjon, bruk av sivilt antrekk osv.

Beredskaps- og krigsmessige krav preger imidlertid Forsvarets egenart. Militære mannskaper må være underlagt kontroll og lydighetsplikt. De må videre utføre en hard og krevende tjeneste på steder som det ut fra Forsvarets syn er behov for. Tjenesten i fred, men spesielt i krig innebærer betydelige ofre både fra den enkelte soldat og fra hans nærmeste. De vernepliktige vil imidlertid nyte godt av en mulig fortsatt utvikling på det velferdsmessige område.

8.5.22 Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel om arbeidsmiljøloven

Utvalgets medlemmer Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel er klar over at Forsvaret preges av disiplin og en omfattende lydighetsplikt. I den daglige tjenesten i fredstid vil verneplikten likevel ofte kunne minne om et arbeidsforhold. For oppgaver der en sammenligning med et vanlig arbeidsforhold er rimelig f. eks. i daglig leirtjeneste, depoter, verksteder osv. bør man derfor legge opp til en praksis som samsvarer med reglene i Lov om arbeidervern og arbeidsmiljø. Inntil denne loven er tilpasset i regelverket for Forsvarets bruk av vernepliktige i fredstid, bør arbeidsmiljøloven være en generell rettesnor så langt det er praktisk mulig.

Disse medlemmer vil imidlertid peke på reglene i §§ 16 og 27 i arbeidsmiljøloven. Disse bør uten større praktiske problemer kunne innarbeides i den nåværende tillitsmannsordning for Forsvaret slik den forutsettes å virke i fredstid. En slik bestemmelse kunne f. eks. gis slik ordlyd:

«Blir vernepliktige oppmerksom på feil eller mangler som kan medføre fare for liv eller helse, skal de, dersom de selv ikke kan rette feilen straks, umiddelbart underrette overordnet, tillitsmannen og i nødvendig utstrekning andre vernepliktige. Anser den vernepliktige at han ikke kan fortsette ar-

beidet uten fare for liv eller helse, skal han avbryte arbeidet. Dersom tillitsmannen anser at det foreligger en umiddelbar fare for vernepliktiges liv eller helse, og faren ikke kan avverges på annen måte, kan han stanse arbeidet inntil avdelingens sjef har tatt stilling til om arbeidet kan fortsette. Arbeidet må bare stanses i det omfang som er nødvendig for å avverge fare.»

Forsvarsdepartementet bør utarbeide nærmere regler for hvor og når en slik regel kan komme til anvendelse.

8.5.23 Tjenestetidens lengde

Et forhold som er bestemmende for hvorledes byrdene oppfattes av den enkelte, er tjenestetidens lengde. Som nevnt ovenfor under pkt. 8.3, ligger det utenfor Utvalgets mandat å vurdere tjenestetiden for militære mannskaper. Utvalgets medlemmer Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten godtar derfor i det vesentlige de konklusjoner som Utvalget for tjenestetiden i Forsvaret (NOU 1972:32) har kommet fram til, og som i prinsippet ikke innebærer endringer av betydning.

8.5.24 Bemerkninger fra Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten om mulighetene for å utjevne byrdeforskjell

Utvalgets medlemmer Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten antar som nevnt at det ikke i særlig grad er mulig å redusere byrdene for den personellkategori som er sterkest belastet – de militære mannskaper.

Større likhet kan derfor bare oppnås ved å øke belastningene for de personellgrupper som i dag relativt sett har mindre byrder. Dette kan bli oppfattet som en ugunstigere situasjon for disse grupper, men er etter disse medlemmers mening uungåelig hvis man virkelig ønsker å oppnå tilnærmet lik byrdefordeling i fred. Hensynet til mindretallet kan ikke i den grad være avgjørende at man ser bort fra de forpliktelser man har overfor det flertall som utfører sin plikt slik samfunnet forutsetter.

Full likestilling er det vanskelig å oppnå. Til det er de forskjellige tjenestesituasjoner for ulike av karakter. Men en sterkere grad av tilnærming bør være mulig.

8.5.25 Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel vil ikke øke belastningen for noen gruppe

Utvalgets medlemmer Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel kan ikke se at det er presentert noen norm for hva som er en rettferdig og rimelig belastning for den enkelte vernepliktige og går derfor ikke med på å øke belastningen for noen grupper – hverken av sivile tjenestepliktige eller for vernepliktige.

8.5.26 Byrdene for HV-mannskaper

Utvalgets medlemmer Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten vil peke på at en del mannskaper har hatt 90 dagers tjeneste i en av forsvarsgrenene med umiddelbar overføring til Heimevernet og senere årlige kortvarige øvelser.

Enkelte vil hevde at disse mannskaper har en mindre byrdefull tjeneste. Disse medlemmer vil imidlertid peke på at selv en kortvarig førstegangstjeneste som følges opp ved årlige øvelser i opp til 24 år, kan føles meget byrdefull og for mange kanskje like byrdefull som en lengre førstegangstjeneste som er gjennomført i ung alder og med langt færre senere øvelser. Samtidig er det riktignok slik at det for en del kategoriers vedkommende vil være en utvilsom fordel å få sin vernepliktstjeneste lagt opp etter dette system. Det vil spesielt gjelde enkelte fiskere, bønder og private næringsdrivende. Samtidig vil ordningen også passe for mannskaper som utgjør et frafall på psykisk grunnlag p.g.a. tjeneste langt hjemmefra. Også av andre årsaker kan det være gunstig å holde adgangen til og muligheten for en slik ordning åpen. Den er økonomisk relativt rimelig og bør derfor kunne benyttes når personelltilgangen er stor og budsjettrammen begrenset. En vil da kunne unngå å skape et uakseptabelt overskudd av uøvde vernepliktige mannskaper.

Denne ordningen bør være forbeholdt de vernepliktige som av en rekke årsaker bør være i nærheten av sitt hjemsted. Utvelgelsen av slikt personell må skje etter nærmere kriterier og prøving fra myndighetenes side.

Arbeidsdyktige som direkte tildeles Sivilforsvaret, har også en meget kortvarig førstegangstjeneste. Teoretisk kan de stå i Sivilforsvarets ruller til de er 65 år og underlegges en årlig innkalling. I praksis er aldersgrensen for aktiv tjeneste meget lavere, og innkallingen sjeldnere. De oppgitte antall tjenestedager omfatter de som er disponert i fjernhjelpskolonnene. De øvrige har kortere tjenesteplikt. Man peker på at vernepliktig personell som fordeles direkte til Sivilforsvaret, har de samme forpliktelser som sivilforsvarspliktige forøvrig, jfr. Sivilforsvarslovens § 23.

Av det personell som omfordeles, etter avsluttet førstegangstjeneste ved fellesuttaket er det særlig personell som har avtjent førestegangstjenesten i Hæren og deretter tildeles Politireserven, som har mindre samlet tjeneste enn de øvrige grupper.

Det er også grupper som avtjener mer tjeneste enn gjennomsnittet. Av de som ikke omfordeles, gjelder dette spesialutdannet personell (spesialistene). Av personell som omfordeles, kan eksempelvis de som har avtjent førstegangstjenesten i Marinen og Luftforsvaret i 15 måneder og deretter blir spesialist i Heimevernet, komme opp i den fastlagte maksimale 19 måneder.

Noen omfordeles etter avsluttet førstegangstjeneste til en tjeneste av helt annen karakter. I dag er Politireserven og Sivilforsvaret bl. a. avhengig av personelltilgang fra fellesuttaket og fra den sivile tjenesteplikt. Selv om dette personell er meget godt

kvalifisert, ville det vært en fordel om disse etater hadde hatt muligheten til å utdanne personellet fra grunnen av.

Sannsynligvis er gjennomført militærtjeneste et godt grunnlag for disponering i Politireserven. Sivilforsvarets oppgaver krever imidlertid en noe mer spesiell utdanning som innebærer at man ikke i samme grad kan nyttiggjøre seg kunnskaper og erfaringer fra førstegangstjenesten, enten dette har vært i de militære styrker eller i den sivile tjeneste. Det vil derfor etter disse medlemmers mening, være en fordel om Sivilforsvaret disponerte personell allerede fra innrykksdagen og selv var ansvarlig for gjennomføring av en fullverdig førstegangstjeneste av tilsvarende varighet som for øvrige personellkategorier.

8.5.27 Ulike oppgaver og lokale forhold

Utvalget anser det vanskelig å komme fram til lik belastning for alle grupper uavhengig av tjenestesituasjonen. Nødvendigvis må denne være preget av oppgavenes art og de lokale forhold på de steder hvor man er plassert. Selv innen den enkelte personellkategori fortoner situasjonen seg forskjellig for mannskapene. En gift mann med barn vil sannsynligvis oppfatte sin situasjon som vesentlig verre enn en ungkar o.s.v.

8.5.28 Ordningen for akademikere

Et annet forhold er at enkelte vernepliktige gis en annen status enn de øvrige mannskaper. Man viser her til ordningen for visse kategorier akademikere som leger, prester osv. Mange anser denne ordning som urettferdig. Her er det imidlertid Forsvarets behov som har vært bestemmende.

8.5.29 Befalsstatus for akademikere i framtiden. Ulik oppfatning

Utvalgets medlemmer Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten mener at det særlig innenfor en totalforsvarsfilosofi er nødvendig å utnytte de kvalifikasjoner som finnes innenfor samfunnet. Man viser i den forbindelse til de tidligere beskrevne ordninger. En har derfor ordninger for sjømenn i utenriksfart, personell i viktige stillinger som fritas for frammøte ved mobilisering etc. Bruken av de nevnte akademikere baserer seg på samme grunnlag, utnyttelse av sivile ferdigheter til felles beste. Den praktiske arbeidssituasjon for dette personell, ofte i selvstendige ledende posisjoner tilsier at adgangen til å gi visse akademikere befalsstatus fortsatt benyttes i nødvendig utstrekning.

Utvalgets øvrige medlemmer, Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel ønsker derimot ut fra et likhetssyn at ordningen med å gi visse akademikergrupper befalsstatus opphører snarest.

8.5.30 Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten. Betydning av byrdebelastning for sivilarbeiderne

Utvalgets medlemmer Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten er av den oppfatning at det er en for markert forskjell mellom tjeneste- eller arbeidssituasjonen for de militære mannskaper og de sivile tjenestepliktige.

Som nevnt kan situasjonen for de militære mannskaper vanskelig endres, og med utgangspunkt i likhetsprinsippet, må derfor etter disse medlemmers mening tjenestesituasjonen for de sivile tjenestepliktige få en annen karakter. Den løsning disse medlemmer foreslår i kap. 9.3 om at Sivilforsvaret disponerer alt sitt personell allerede under førstegangstjenesten – gjør det mulig å etablere en tjenestesituasjon som på mange måter er sammenlignbar med de militære mannskapers. En tjeneste i en organisert enhet under fast ledelse og kontroll, og hvor man er underlagt et fastlagt utdanningsprogram, vil til en viss grad føre til en tilsvarende situasjon som i Forsvaret.

8.5.31 Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel. Likhet i byrder ikke noe mål i seg selv

Utvalgets medlemmer Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel vil peke på at en mekanisk sammenligning mellom tjenestesituasjonen for militære mannskaper og sivile tjenestepliktige ikke kan være hensiktsmessig. Arbeidsoppgavene for de vernepliktige og militærnekterne vil bli forskjellig – enten disse nå skal utføres innen Sivilforsvaret eller i en uavhengig sivil tjeneste underlagt Justisdepartementet. Ved valg av arbeidsoppgaver for sivile tjenestepliktige kan utgangspunktet ikke være å finne oppgaver som minner om det som utføres i Forsvaret. Det kan heller ikke være hensiktsmessig å organisere de sivile tjenestepliktige etter militært mønster bare i den hensikt å oppfylle et likhetskrav. Det må være arbeidsoppgavenes art som må bestemme hvor demokratisk og desentralisert arbeidet kan legges opp.

8.5.32 Medlemmene Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten: Oppsummering og avsluttende kommentar

Ut fra en likhetsbetraktning bør alle innenfor en årsklasse med unntak av de som er åpenbart uskikket, pålegges en tjeneste som de ut fra sine forutsetninger er i stand til å utføre. De ulike tjenesteformer bør være rimelig sammenlignbare når det gjelder byrder.

Disponeringen bør skje ut fra et noe mer utvidet forsvarsbegrep enn tidligere. Relevante tjenesteområder er oppgaver av beredskapsmessig karakter innen totalforsvaret. Det militære forsvar vil imidlertid fortsatt fremstå som det viktigste element i vår forsvarspolitikk, og samfunnet må derfor ha retten til å sikre at det militære forsvars behov blir tilfredsstillet. Dette innebærer styringsrett

fra samfunnets side og begrensninger i den enkeltes handlingsfrihet. Frafallet fra militærtjenesten kan reduseres ved i høyere grad å utnytte personell som fritas på grunn av lav dyktighetsklasse. Dette innebærer at kravene til visse stillinger må legges på et så lavt akseptabelt nivå som forsvarlig. Forøvrig vil riktig plassering av den enkelte bidra til å bedre utnyttelsesgraden. For å unngå unødige fritakelser som følge av at personell blir fristet til å stimulere, bør fullført plikttjeneste være kompetansegivende. Økede plasseringsmuligheter nær hjemstedet antas også å kunne redusere frafallsprosenten.

Den eneste måten å oppnå en tilnærmet grad av likhet mellom de forskjellige grupper av tjenestepliktige på, er å søke å legge tjenesteforholdene slik til rette for alle grupper at de får samme karakter som militærtjenesten.

Dette kan oppnås ved at sivile tjenestepliktige allerede under førstegangstjenesten bør tjenestegjøre i Sivilforsvaret. Tjenestetiden for alle grupper bør i den grad det er mulig søkes utjevnet bedre enn i dag. Tjenestetiden for sivile tjenestepliktige blir behandlet i eget avsnitt (pkt. 9.3).

De forskjeller av økonomisk karakter som i dag eksisterer for de vernepliktige under tjeneste, bør søkes utjevnet.

8.5.33 Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel. Oppsummering og avsluttende kommentar

Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel har et annet syn enn utvalgets øvrige medlemmer når det gjelder førstegangstjenesten for sivile tjenestepliktige og kan derfor heller ikke slutte seg til det disse har uttalt i pkt. 8.5.33. Disse medlemmer viser videre til sin dissens i pkt. 8.7 nedenfor.

8.6 WIKER, BARSTAD, CHRISTIANSEN OG TVEDTENS VURDERING AV UTNYTTELSESGRADEN

8.6.1 Innledning

Slik mandatet er formulert og oppfattet, kan problemstillingen framstilles enkelt.

Ut fra rettferdighetsprinsippet og kravet om lik byrdefordeling bør landets mannlige befolkning innenfor de aldersgrenser og krav som er trukket opp i lovverket, utføre verneplikt i de militære styrker.

Fritak fra denne plikt må være unntak. Ingen som ikke er åpenbart funksjonsdyktig, bør avvises fordi man ikke har plass til dem i de militære styrker eller annen regulert vernerelevant tjeneste.

Aksepteres et slikt utgangspunkt, hvor det er lagt avgjørende vekt på likhetsprinsippet i Grunnloven, må man ved en prinsipiell diskusjon være villig til å se bort fra eventuelle begrensninger som skyldes personellrammer og budsjett.

8.6.2 Den enkeltes krav til tjenesten

Når samfunnet krever at alle menn ut fra likhetstanken skal være underlagt denne plikt, bør den enkelte ha et krav på at han innenfor de behov som foreligger, blir disponert og utnyttet på en slik måte at det er i samsvar med hva det koster ham av forsakelser og utgifter. Han bør heller ikke oppfatte sin situasjon som urettferdig i forhold til øvrige vernepliktige. Oppnår enkeltpersoner eller grupper helt eller delvis reduksjon i tjenestebelastninger, må man anta at dette kan oppfattes som ulik behandling.

8.6.3 Forskjellige virkninger av ulik byrdefordeling

Spørsmålet om lik byrdefordeling kan bl. a. sees i forhold til følgende:

En del av vår mannlige ungdom avtjener ingen form for verneplikt. Som mandatet gir uttrykk for, har dette en beredskapsmessig betydning, og Utvalget er derfor pålagt å vurdere hva som kan gjøres for å øke utnyttelsesgraden av årskullene.

Utnyttelsen av årskullene kan også sees i relasjon til kravet om lik byrdefordeling.

Til tross for at alle i prinsippet er pålagt verneplikt, er det en viss andel av landets mannlige befolkning som slipper eller ikke er i stand til å utføre denne plikt som følge av fysiske eller psykiske mangler.

Videre er de eksisterende former for plikttjeneste svært forskjellige. De pålagte byrder vil derfor variere og kan oppfattes som urettferdige i forhold til de byrder enkelte andre grupper pålegges.

8.6.4 Prinsipielle kommentarer til utnyttelsen av vernepliktige

Fritak fra militærtjeneste framstår som frafall fra vedkommende årsklasse i de militære styrker.

I første omgang synes problemet å øke utnyttelsesgraden av årsklassene å være et spørsmål om å redusere dette frafall. Frafallet omfatter imidlertid to kategorier personell:

- De som fritas for enhver form for tjeneste og dermed ikke er underlagt forpliktelser av noen art i fred.
- De som utfører en annen form for tjeneste enn i de militære styrker.

Sistnevnte gruppe kan også deles i to ettersom man utfører en tjeneste av totalforsvarsmessig (vernerelevant) karakter eller ikke.

Betrakter man de to frafallskategorier ut fra kravet om en rettferdig og lik byrdefordeling, blir det av enkelte hevdet at også de som gjør vernerelevant tjeneste, får en belastning i fredstid som helt eller delvis oppfyller et slikt krav.

Bildet blir imidlertid forskjellig om man ser på situasjonen under eller etter førstegangstjenesten.

Enkelte hevder at førstegangstjenesten for sivile vernepliktige oppfyller kravet om lik byrdefordeling, men langt fra alle utfører tjenesten innenfor totalforsvarets rammer. Etter førstegangstjenesten overføres disse normalt til Sivilforsvaret og dersom de innkalles til tjeneste der vil denne være

av vernerelevant karakter. Som nevnt under pkt. 8.2.7 skjer dette kun i liten utstrekning.

8.6.5 Ulike sider ved problemet

Et sentralt spørsmål når det gjelder utnyttelsen av årskullene, er hva man skal anse som relevante tjenestefelt i forhold til pliktbegrepet. Dette er diskutert ovenfor under pkt. 5.3.

I det følgende rettes oppmerksomheten mot to andre sider ved problemet.

8.6.6 De som fritas for enhver form for tjeneste

Mange fritas for enhver form for tjeneste av helsemessige årsaker. Dette framstår for enkelte som en betydelig ulikhet i nåværende ordning.

Fysiske og psykiske mangler kan i seg selv være en så stor byrde at en ytterligere belastning i form av plikttjeneste vil være urettferdig. På den annen side er den kjennelse for udyktighet det her er tale om, gitt i forhold til militærtjenesten. Det er ingen tvil om at mange som tilhører denne kategori, klarer seg uten større vanskeligheter i det sivile liv. Disse bør derfor også kunne utføre en tjeneste innenfor de rammer som det er redegjort for, så sant man velger en disponering som er i samsvar med deres muligheter. Et visst frafall må imidlertid alltid forekomme. Mange utskrivningspliktige har fysiske og psykiske lidelser som gjør det uforsvarlig og særdeles byrdefullt å pålegge dem noen som helst plikttjeneste.

8.6.7 Bedre utnyttelse av den enkeltes kvalifikasjoner

Økt utnyttelsesgrad av vernepliktsmassen kan også sees ut fra spørsmålet om riktig plassering av den enkelte for å utnytte vedkommendes evner og kvalifikasjoner. I denne forbindelse er det av betydning at kravene til de enkelte stillinger i Forsvaret er tilstrekkelig spesifiserte og klare.

Den nye utskrivningsordning ventes å bidra til en bedre utnyttelse av personellressursene. I det nye systemet, slik dette er beskrevet i Vedlegg 1, blir den nåværende klassifisering av utskrivningspliktige i kategorien stridende og arbeidsdyktige byttet ut med kvalifikasjonsprofiler (medisinsk- og utdannings-/yrkes-/ferdighetsprofiler). Sammen med andre data som bosted, ønsker m.v., blir den enkeltes kvalifikasjonsprofil vurdert opp mot kvalifikasjonskrav til stillinger i Forsvaret.

8.6.8 Betydningen av nytt klassifiseringssystem

I hvilken grad det nye systemet fører til mindre frafall og derved økt antall tjenestegjørende personell, er det foreløbig vanskelig å ha oversikt over. Dette vil man først kunne si noe sikkert om etter at ordningen er prøvd i praksis. Det er vel klart at et endret klassifiseringssystem ikke direkte fører til flere disponible mannskaper, fordi systemet ikke vil forandre mannskapenes helsemessige status. Imidlertid antar man at en kritisk og nøktern vurdering av de krav som er formulert for den enkelte stilling, kan føre til at flere kan disponeres. I tråd med det som tidligere er uttalt, må dette også omfatte stillinger innen det sivile beredskap. Det er viktig at kravene ikke stilles høyere enn det som strengt tatt er nødvendig.

8.6.9 Psykiske lidelser.

Som nevnt utgjør psykiske lidelser en stor diagnosegruppe blant de som blir erklært ikke skikket til militærtjeneste. Man har ikke i denne sammenheng anledning til nærmere å analysere årsakene til dette forhold, men det kan pekes på enkelte momenter av mer generell karakter.

Ved visse sykdomsgrupper, og kanskje i særlig grad de psykiske, kan det ofte være vanskelig å avgjøre graden av tjenestedyktighet. Antakelig kan den enkeltes motivering ha utslagsgivende betydning. Derfor bør det legges vekt på å bedre den generelle holdning til verneplikten og motiveringen for tjenesten hos personellet. Dette er en særdeles vanskelig oppgave. Et skritt i riktig retning vil være at personell som gjennomfører sin verneplikt, får visse fordeler av kompetansegivende karakter. Det bør med andre ord være en fordel å fullføre militærtjenesten. Det forutsettes at den alt overveiende del av fritakene som skyldes psykiske grunner, er reelle tilfeller. Utløsende årsaker kan i mange tilfelle være mistilpassing, fravær fra hjemmet, ukjent og krevende miljø og liknende.

Det er sannsynlig at flere plasseringstilbud i nærheten av hjemsted, blant annet også ved omplassering til HV, vil føre til mindre frafall. Det er imidlertid klart at visse grunnleggende forhold, som for eksempel beredskapshensyn, begrenser muligheten for slike løsninger.

8.6.10 Muligheten for å øke utnyttelsesgraden

Økt utnyttelsesgrad innebærer at frafallet må reduseres.

Frafallet fra militærtjenesten består i dag først og fremst av de som erklæres udyktige og de sivile tjenestepliktige. Dyktighetsklassen «udyktig» er definert således:

Varig udyktighet til enhver tjeneste i det militære forsvar og Sivilforsvaret såvel i fred som i krig. Medisinske kriterier, medfødte eller ervervede fysiske mangler som er betydelig invalidiserende, og/eller intelligensmessig slett utrustet, debilitet, åndsvakhet, og/eller: fysisk eller psykisk sykdom av varig (uhelbredelig) natur som utelukker enhver form for tjeneste.

Etter det som er opplyst vil ikke disse kriterier endres ved overgang til nytt klassifiseringssystem. De udyktige antas også i framtiden å utgjøre en frafallsgruppe av noenlunde samme størrelse som i dag. På grunn av de krav som i dag stilles ser man ingen mulighet til å pålegge varig udyktig personell tjeneste i det militære forsvar eller Sivilforsvaret.

Derimot vil noen av disse kunne fungere tilfredsstillende i enkelte stillinger i andre deler av det sivile beredskap. Da kravene til en stillingsinnehaver må sees i forhold til vedkommendes sykdomsbilde, fordrer imidlertid dette en inngående individuell vurdering.

Udyktighet til den ofte fysiske krevende tjeneste i Forsvaret og Sivilforsvaret betyr nødvendigvis ikke udyktighet til alle andre oppgaver. Oppgavene for disse må derfor søkes innen andre vernerelevante samfunnsfunksjoner. Å la udyktige som frivillig ønsker å utføre en vernerelevant tjeneste få adgang til dette, kan være en tanke.

Man vil imidlertid peke på at mannskaper som ikke er mobiliseringsdisponert, i alle tilfelle vil stå til disposisjon for Arbeidsdirektoratet som arbeidskraftsreserve i krigstid, jfr. beredskapslovens § 3.

8.6.11 Våpenfri tjeneste

De sivile tjenestepliktige representerer frafall fra de militære styrker. Utvalget drøfter under pkt. 9 nærmere innholdet i deres tjenesteplikt. Det er imidlertid et spørsmål om det er mulig å øke personelltilgangen til Forsvaret ved å tilby våpenfri tjeneste i dette for dem som måtte ønske det.

På forespørsel fra Utvalget har Forsvarets Overkommando gått mot en slik tanke med den hovedbegrunnelse at alt personell i Forsvaret i visse situasjoner må kunne pålegges å bruke våpen.

Man vil likevel anbefale at en slik mulighet holdes åpen i likhet med det som gjelder i de fleste land i Europa. I hvilken grad denne mulighet utnyttes, er et praktisk og økonomisk spørsmål.

Dette kommer man nærmere tilbake til under pkt. 9.3.

8.6.12 Arbeidsdyktige

En annen mulighet for å øke personelltilgangen til militærtjenesten, er i større grad å utnytte den del av de arbeidsdyktige mannskaper som i dag overføres til Sivilforsvaret. I det framtidige klassifiseringssystem vil det riktignok ikke forekomme personell med denne klassifisering. Men problemstillingen er den samme. Forsvaret må trekke grenser for hvor lav dyktighetsklasse eller svak klassifiseringsprofil som kan aksepteres.

Selv om begrepene blir endret, vil det også i det nye systemet være et antall vernepliktige som ikke kan anvendes i de mest krevende funksjoner, men som heller ikke kan ansees å være udyktige.

I hvilken grad slikt personell kan nyttes i det militære forsvar, avhenger av de krav Forsvaret stiller til de enkelte stillinger som skal dekkes av vernepliktige.

I det følgende er det forutsatt at dyktighetsklassene arbeidsdyktig A og B i det nåværende system i det nye klassifiseringssystem begge vil være tjenestedyktige.

8.6.13 Arbeidsdyktig A

Om arbeidsdyktig A heter det:

Skikkethet til tjeneste ved stasjonære feltavdelinger eller i Heimevernet, samt til arbeid under mer sivilpregede forhold. Ikke skikket til tjeneste ved mobile feltavdelinger eller ombord unntatt i spesielle funksjoner. Medisinske kriterier: Mindre god fysisk standard med små muligheter for opptrening, og/eller intelligensmessig svakt utrustet, og/eller: betydelige feil eller sykdom som betinget at mannen ansees uskikket til å fylle de fleste funksjoner ved mobile feltavdelinger og ombord.

I henhold til erfaringstallene utgjør arbeidsdyktige A omkring 20 pst. av klassifiseringsstyrken. De fleste utnyttes av Forsvaret, men hittil er omlag 500 mann årlig blitt utskrevet direkte til Sivilforsvaret.

Utvalget er kjent med at Sivilforsvaret anser denne gruppen som viktig for sin rekruttering.

8.6.14 Arbeidsdyktig B

Arbeidsdyktige B utgjør en betydelig frafallsgruppe fra det militære forsvar.

Arbeidsdyktige B er definert slik:

Skikket til å utføre arbeid i verksteder, depoter, kontorer og til tjeneste i Sivilforsvaret og til hjelpetjeneste i HV: Ikke skikket til tjeneste i felt/ombord eller til feltmessig preget tjeneste i HV.

Medisinske kriterier: Dårlig fysisk standard med små eller ingen muligheter for opptrening, og/eller: intelligensmessig dårlig utrustet, og/eller: feil/sykdom fysisk eller psykisk som med sikkerhet utelukker all slags tjeneste i felt og ombord, samt feltmessig preget tjeneste i HV, og/eller: som ikke kan gis våpen av psykiske/fysiske årsaker.

Arbeidsdyktige B har utgjort ca. 13 pst. av klassifiseringsstyrken. Samtlige overføres i dag til Sivilforsvaret og de som finnes tjenestedyktige, pålegges en førstegangstjeneste på 14 dager.

8.6.15 Omdisponering av arbeidsdyktige

Under forutsetning av at man ønsker å øke personelltilgangen til Forsvaret, er det naturlig å undersøke om de arbeidsdyktige kan disponeres anderledes enn i dag.

Arbeidsdyktige A bør så langt behovet tillater det, utnyttes i Forsvaret av to grunner:

- Overføring til Sivilforsvaret medfører i dag en meget kortvarig førstegangstjeneste (14 dager). Forblir alle arbeidsdyktige A i Forsvaret, utjevnes byrdefordelingen. (Fellesuttaket gir mulighet for omfordeling til Sivilforsvaret etter endt førstegangstjeneste.)
- Gjennomføres disse medlemmers forslag til tjenesteordning for sivile tjenestepliktige, vil Sivilforsvaret få en ny personellsituasjon ved at disse tildeles allerede under førstegangstjenesten (se pkt. 9).

Hva arbeidsdyktige A eventuelt skal nyttes til, vil ventelig bli avklart av det nye klassifiseringssystem med tilhørende kravkatalog. Allerede etter

gjeldende system kan de nyttes ved stasjonære feltavdelinger eller i Heimevernet, samt i spesielle funksjoner ved mobile feltavdelinger eller ombord. De utgjør derfor en betydelig personellressurs til Forsvarets oppsetninger. De støtteoppgaver disse tidligere har hatt, kan i stor utstrekning overtas av arbeidsdyktige B.

Arbeidsdyktige B kan, når det er nødvendig, i øket utstrekning nyttes i Forsvaret. Man har riktignok ikke full oversikt over behovet for hjelpemannskaper i Forsvaret. Hjelpetjenesten i Hæren krever ca. 1 120 mann (inkludert stillinger ved staber og fellesinstitusjoner som dekkes av Hærens utskrivningsstyrke). Stillingene har hittil vært besatt med arbeidsdyktige A. Ligger økonomiske og andre praktiske forhold til rette for det, kan nok arbeidsdyktige B overta et stort antall slike stillinger og derved frigi arbeidsdyktige A til andre funksjoner, blant annet i feltavdelinger.

De arbeidsdyktige B som ikke kan innpasses i Forsvaret, bør som nå overføres til det sivile beredskap. At enkelte fra samme dyktighetsklasse pålegges en langvarig førstegangstjeneste i Forsvaret mens andre bare gis et meget kortvarig kurs i Sivilforsvaret, kan imidlertid virke urimelig. Det er derfor ønskelig å nytte dette personell til oppgaver innen det sivile beredskap som når det gjelder byrder er mer sammenlignbare med tjenesten i Forsvaret i fred. Hvilke behov som eventuelt foreligger for personell i andre sektorer av det sivile beredskap enn Sivilforsvaret, må analyseres nærmere.

Slike behov bør til dels kunne dekkes med arbeidsdyktige B. Antall sivile tjenestepliktige varierer. For å sikre en jevn og tilstrekkelig rekruttering til den tjenesteordning som foreslås for disse, kan det være behov for å pålegge en del arbeidsdyktige B denne tjenesteform. Det bør først og fremst være i rednings- og katastrofesektoren. De mannskaper som hverken nyttes i Forsvaret eller i ovennevnte sektorer av det sivile beredskap, må antas å være de som har den svakeste helsetilstand. Den belastning dette forhold innebærer, gjør det rimelig at de ikke pålegges de samme tjenesteytelser som de øvrige. Et kortvarig kurs i Sivilforsvaret og en disponering som i dag, er derfor en mulig løsning.

8.6.16 Konklusjoner

Mulighetene for å øke totalforsvarets personellressurser gjennom utnyttelsesgraden av årskullene, kan oppsummeres slik:

- Sivile tjenestepliktige nyttes under førstegangstjenesten i Sivilforsvaret.
- Alle arbeidsdyktige A og B (eller personell med tilsvarende helseprofil) nyttes i Forsvaret i den utstrekning det er behov for det.

En øket utnyttelse av årsklassene vil føre til større styrker til disposisjon.

Situasjonen i Forsvaret oppfattes slik at man under de nåværende forhold ikke er i stand til å motta en større styrke enn i dag. Antallet som skal avtjene verneplikten i det militære forsvar øker i de nærmeste år, blant annet som følge av nedsatt tjenestealder. Dette er uavhengig av eventuell økt utnyttelse av vernepliktsmassen.

Forsvarets problemer med å forvalte og øve større personellstyrker skyldes først og fremst budsjettbegrensninger, de begrensede befalsrammer og forlegningskapasiteten. Kravet om økt standard for personellet fører også til at utnyttelsesgraden av eksisterende forlegninger stadig blir mindre. Hvis det sivile beredskap, herunder Sivilforsvaret, skal tilføres sivile tjenestepliktige, som skal avtjene førstegangstjenesten der, må det nåværende opplegg endres og de praktiske forhold legges til rette.

Ingen av de to etater som i dag mottar førstegangstjenestegjørende har således for tiden tilstrekkelig kapasitet eller midler til å ta imot vesentlig flere mannskaper enn i dag. Situasjonen er derfor den at hvis likhetsprinsippet kreves oppfylt, forutsetter dette økede budsjettmidler både for investeringer og drift.

Grunnleggende forutsetninger som tjenestetidens lengde og Forsvarets struktur ligger det derfor utenfor Utvalgets mandat å vurdere. Man er enig i Tjenestetidsutvalgets konklusjoner, som innebærer at man i store trekk må beholde den nåværende lengde av førstegangstjenesten. Når det gjelder Forsvarets struktur og forsvarsordning har man basert seg på Forsvarskommisjonens innstilling.

Drøftelsen viser at med de forutsetninger disse medlemmer legger til grunn, vil det ikke være mulig å øke utnyttelsen av årsklassene uten samtidig å øke budsjettrammene.

I pkt. 9 kommer man nærmere tilbake til spørsmålet om tjenesteordningen for de sivile tjenestepliktige.

8.7 DISSENS FRÅ MEDLEMMENE BEKKEVAD, BERGO, GREPSTAD OG STABEL

Utvalets medlemmer Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel kan ikkje slutte seg til grunnleggende premissar og konklusjonar hos medlemmene Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten når det gjeld spørsmålet om auke utnytting av vernepliktsmassen. Ein skal m.a. peike på følgjande:

1) Fleirtalet gjer verneplikta til eit mål i seg sjølv, og ser personellrammer og budsjett som funksjonar av den reelle tilgangen på personell til eikvar tid. (8.6.1.) Bruken av vernepliktige blir såleis gjort uavhengig av dei behov som måtte eksistere og av økonomiske omsyn.

Eit slikt syn kan korkje grunngjevast ut frå Grunnlova sitt likskapsprinsipp i § 109 («reelle omsyn» vil her vere avgjerande), tidlegare praksis (i periodar har jamvel store delar av vernepliktsmassen ikkje vore innkalla til teneste utan at dette har vore

sedd på som eit brot på prinsippet om allmenn verneplikt), eller samfunnsmessige omsyn. Enten ein legg til grunn eit einsidig og snevert vernepliktsomgrep avgrensa til militær tenesteplikt, eller ein baserer seg på eit meir tidsmessig og differensiert vernepliktsordning som også omfattar ikkje-militære former for fredsbyggande og fredsbevarande teneste (konfliktførebyggande teneste, sivilmotstand), må disponeringa av vernepliktig personell ta utgangspunkt i dei ulike behov og regulerast innanfor dei aktuelle økonomiske rammer som måtte eksistere.

2) Formannsfraksjonen legg til grunn eit snevert vernepliktsomgrep avgrensa til militær tenesteplikt (samstundes som «relevante tjenesteområder i relasjon til vernepliktsbegrepet» blir rekna som teneste i totalforsvaret, jfr. 8.5.11 og 8.5.33).

Medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel mener at all tjeneste i totalforsvaret bør omfattes av vernepliktsbegrepet og vil heller ikke utelukke tjenesteformer utenfor totalforsvaret dersom visse forutsetninger er oppfylt, jfr. pkt. 5.2.10 og 5.3.9.

Etter medlemmet Grepstads syn bør vernepliktige disponerast ut frå eit utvida vernepliktsomgrep eller ei differensiert vernepliktsordning med vekt på også konfliktførebyggande teneste (fredsbyggande teneste) og sivilmotstand. Medlemmet viser til drøftinga i pkt. 5.3.10.

3) Drøftinga blandar til dels saman spørsmålet om likhet i byrder og muligheter for vernepliktige og utnyttinga av vernepliktsgruppa. Det blir hevda at einaste måte å oppnå likhet mellom dei ulike grupper av tenestepliktige på er å legge tenesteforholda slik til rette for alle grupper at dei får same karakter som militærtenesta (8.5.33).

Ein vil peike på at spørsmålet om rettferdig fordeling av byrder og muligheter er prinsipielt forskjellig frå spørsmålet om utnytting av gruppa av vernepliktige.

Det er også innlysande at for å skape likhet eller rettferd med omsyn til byrder og muligheter for dei ulike grupper av tenestepliktige, treng tenestetilhøva ikkje gjevast same karakter som for militærtenesta. Tvert imot er dette ei svært spesiell og søkt løysing. Tenestetilhøva vil naturleg nok måtte tilpassast tenesta sin art (formål og oppgåver). Avgjerande for tenesta sin art er m.a. dei behov som eksisterer. Rettferd med omsyn til byrder og mulighet kan sjølvsagt regulerast på andre måtar, m.a. gjennom tenestelengde. Medlemmene viser elles til sine respektive drøftingar i samband med siviltenesta i pkt. 9.5 og 9.6.

4) Utvalets medlemmer Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel vil i samband med pkt. 8.6.9 vidare peike på at dersom det blir innført ei ordning av kompetansegjevande eller liknande karakter, må ordninga gjelde både for militære mannskap og sivile tenestepliktige.

Medlemmene vil her kritisere den holdning som Forsvarets overkommando på førespurnad frå sekretariatet har uttrykt overfor Utvalet i brev av 5. november 1976. I punktet «Nøytralisering av de negative sider ved militærnekting» tar FO til orde for å gjere militærtenesta «attraktiv i nasjonens øyne» og uttalar at «kompetansegivende ordninger for militære vernepliktige bør tilrettelegges og folkeopinionen søkt påvirket slik at vel gjennomført militærteneste må bli sett på med den respekt den fortjener». Det heiter vidare i FO's konklusjon: «Foruten å sørge for at siviltjeneste for militærnektere blir minst like byrdefull som militærtjenesten, bør gjennomført militærtjeneste gjennom effektive tiltak fra myndighetenes side få en status som gir den respekt verneplikten fortjener».

Ei slik ordning ville innebere at militære mannskap skal gjevast føremonner i samfunnet framfor sivile tenestepliktige. Dette vil bryte med grunnleggende normer i det norske samfunnet om toleranse og respekt for andre menneskes overtydingar.

5) Utvalgets medlemmer Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel er ikke enig i de øvrige medlemmers forslag i punkt 8.6.15 om å benytte en større del av de vernepliktige som i dag får kjennelsen Arbeidsdyktig B. Utvalgets medlemmer Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten foreslår opprettet en førstegangstjeneste innenfor Sivilforsvaret. Utvalgets øvrige medlemmer går inn for at denne førstegangstjenesten for sivile tjenestepliktige skal organiseres utenfor Sivilforsvaret.

Ingen av disse forslagene gir imidlertid noen direkte hjemmel for å pålegge vernepliktige som i k k e har nektet militærtjeneste denne tjenesten. Både formannsfraksjonen og medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel definerer den sivile tjenesten de selv foreslår som et unntak fra verneplikten. Bare de som oppfyller fritakskriteriet i Fritakslovens § 1 kan etter de to fraksjonenes forslag pålegges slik sivil tjeneste.

6) Når det gjelder spørsmålet om våpenfri tjeneste (8.6.15) vil disse medlemmer peke på at militærnektere i dag avtjener en tjeneste som skal være «uten enhver forbindelse med militær innretning eller formål». Etter gjeldende lov er det derfor ikke høve til å pålegge militærnektere å avtjene såkalt våpenfri tjeneste i noen del av det militære forsvar. Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel, slutter seg derfor til det syn som er kommet til uttrykk i brev fra FO og vil avvise forslag om våpenfri tjeneste.

7) Medlemmene vil elles peke på at formannsfraksjonens forslag til sivilteneste under sivilforsvaret skal m.a. gjere det mogleg å frigi vernepliktige i sivilforsvaret til bruk i det militære forsvaret. Til grunn for forslaget til sivilteneste ligg eit militærpolitisk perspektiv – ein bygger på eit totalforsvar, der greinene i den sivile beredskapen er bygd opp og organisert som ein konsekvens av og ein delvis føresetnad for den militærpolitikken landet vårt fører. (Ein viser elles til nærmare kommentar i pkt. 9.6.)

8) Det blir konkludert med at sia korkje det militære forsvaret eller sivilforsvaret har kapasitet til å ta imot fleire mannskap enn i dag, må plasseringsmuligheter leggast til rette, m.a. gjennom auka løyvingar (og ved utviding av befalsrammer og forlegningskapasitet).

Forslaget inneber auka rustingar, dvs. auka militære styrkar og auka militære løyvingar. Med andre ord skal ein større del av menneskelege og materielle ressursar enn før nyttast til militære formål.

Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel finn både konklusjonen og grunngjevinga for konklusjonen uholdbar. Etter desse medlemmenes syn er tida for lengst inne for ein stegvis reduksjon av militære styrkar og våpensystem, og reduksjon av løyvingar til militære formål. Frigjevne ressursar bør samstundes overførast til fredsbyggande tiltak og til utviklingsformål, blant desse tiltaka også utbygging av alternative vernepliktsformer (fredsbyggande teneste, ikkje-militære forsvarsformer). Dette vil også skape samsvar mellom det engasjement Norge har vist for nedrusting på det internasjonale nivå den seinare tida (St. meld. nr. 69 for 1976–77, FNs spesialsesjon om nedrustning i 1978) og våre eigne disposisjonar på det nasjonale nivå. Dermed vil også norsk engasjement for internasjonal nedrusting, og vårt syn i internasjonale fora, kunne tilleggast større vekt. Å overføre større menneskelege og økonomiske ressursar til militære formål i ei tid da behovet for nedrusting tar til å bli allment erkjent, er eit forslag ute av pakt med vår tids røynd og dens utfordringar.

8.8 FRISTEN I VERNEPLIKTSLOVENS § 12

Etter vpl. § 12 kan den vernepliktige ikke innkalles til førstegangstjeneste etter utløpet av det år vedkommende fyller 28 år. Hvis forsinkelsen skyldes egen forsømmelse er fristen 33 år. Det har som nevnt ovenfor under pkt. 3.1, oppstått enkelte problemer med denne regel i praksis.

Normalt vil man ved avgjørelsen av søknad om utsettelse sørge for at utkallelse skjer i god tid før det kritiske tidspunkt, men særlig i de tilfeller hvor den vernepliktige har søkt om overføring til sivil tjeneste kan det lett oppstå forsinkelser som gjør det vanskelig å overholde fristen. Man må her også være oppmerksom på regelen i militærnekterloven § 9, som bestemmer at vernepliktige som har søkt fritak for militærtjeneste, ikke skal innkalles så lenge saken er under behandling. Dersom søknaden fremmes mens søkeren er inne til militærtjeneste, skal han straks dimitteres.

Når vpl. § 12 skaper enkelte problemer, er det først og fremst fordi en vernepliktig, enten bevisst eller ubevisst, kan forpurre innkalling til militærtjeneste f. eks. ved gjentatte søknader om overføring til sivil tjeneste. Det kan da spørres om forsinkelsen kan sies å skyldes den vernepliktiges egen forsømmelse.

For det annet oppstår det særlige problemer fordi vernepliktsloven og militærnekterloven ikke har likelydende regler på dette området. Således kan en sivil tjenestepliktig i visse tilfelle innkalles til tjeneste også etter utløpet av det år han fyller 28. Hvis den tjenestepliktige i så fall søker seg tilbakeført til de militære ruller, er det spørsmål om han da kan innkalles til militær førstegangstjeneste, eller om vpl. § 12 forhindrer en slik innkalling.

Det første spørsmålet var oppe for Høyesterett i en avgjørelse inntatt i Rt. 1972 s. 556, som gjaldt spørsmål om straff etter mil strl. § 35. Tiltalte hadde flere ganger fått innvilget utsettelse med førstegangstjenesten, og søkte så tilslutt om overføring til sivil tjeneste kort tid før han fylte 28 år. Det kom fram at tiltalte hadde bestemt seg for å søke om slik overføring omtrent et halvt år før han faktisk gjorde det. I løpet av dette halve året hadde han korrespondert med de militære myndigheter angående innkallelse til militær førstegangstjeneste, uten å antyde planene om å søke fritak. Høyesteretts flertall (3 dommere) kom til at han derved måtte sies å ha medvirket til forsinkelsen ved egen forsømmelse.

Utvalget mener at en slik forståelse av loven er rimelig.

Man foreslår likevel loven endret slik at dette klart framgår av lovteksten.

Når det dernest gjelder det annet spørsmål skal Utvalget bemerke at det neppe i dag er adgang til innkalling etter det år vedkommende fyller 28 år selv om han søker seg tilbakeført til de militære ruller. For å unngå de uheldige konsekvenser dette kan medføre foreslår man en utvidelse av innkallingsadgangen for disse tilfelle slik at innkalling kan skje til og med det år han fyller 33. Det presiseres imidlertid at utvidelsen bare gjelder hvor det ikke har vært mulig å innkalle innen vanlig frist.

I et skriv av 26. juni 1978 til Forsvarsdepartementet har Forsvarets overkommando pekt på at det kan forekomme saker hvor personer som har fått innvilget søknad om fritak av overbevisningsgrunner søker tilbakeføring til Forsvaret uten å ha endret syn på «vold og opplæring i voldsbruk». Etter at denne søknaden er innvilget og etter at søknad om utsettelse er avslått søker så vedkommende igjen om overføring til siviltjeneste. Slik «pendling» kan føre til at førstegangstjenesten blir trenert slik at vedkommende til slutt kan unndra seg tjeneste.

8.9 AVHENTING AV ULOVLIG FRAVÆRENDE PERSONELL

I praksis skjer det ofte at ulovlig fraværende personell blir hentet og transportert tilbake til militært tjenestested. Slik henting forekommer særlig når den vernepliktige ikke møter til repetisjonsøvelse, eller når han ulovlig forlater forlegningen. Avhentingen skjer dels av sivilt politi, dels av militærpolitiet.

Utvalget finner grunn til å påpeke at en slik avhenting etter legalitetsprinsippet krever hjemmel i lov. Slik hjemmel eksisterer ikke. Denne praksis er derfor etter Utvalgets mening uheldig. Man er kjent med at Disiplinlovutvalget av 1973 vurderer spørsmålet.

8.10 ENDRING I HEIMEVERNLOVENS § 32 OG VERNEPLIKTSLOVENS § 48

Slik straffebestemmelsene i heimevernlovens § 32 og vernepliktlovens § 48 i dag lyder rammes ikke nektelse av å motta våpen og utstyr. Dette har i praksis voldt problemer. Utvalget finner det derfor hensiktsmessig at heimevernlovens § 32 nr. 3 og vernepliktlovens § 48 nr. 3 endres for å få det klart at også dette forhold rammes.

8.11 FORSLAG FRA MEDLEMMENE BEKKEVAD, BERGO, GREPSTAD OG STABEL OM UNDERVISNING I KONFLIKT- OG FREDSPROBLEMATIKK

Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel vil i samband med innhaldet i militærtenesta peike på at militære mannskap under førstegongstenesta må gjevast langt betre undervisning i emneområdet krig/fred. I dag blir dette emneområdet berre perifert rørt ved i rekruttskulen, og i den grad undervisninga rører ved emnet, er den som regel utan kontakt med den utvikling som har skjedd i freds- og konfliktlære dei siste 20 åra.

Det bør i opplegget leggast vekt på problemorientert undervisning som belyser spørsmåla frå ulike sider og ut frå ulike teoriar eller synsvinklar. Det vil her vere naturleg å legge vekt på årsaker til væpna konflikter, rustingskappløpet og nedrustingsstrategiar, ulike fredsstrategiar og alternative forsvarsformer. Ein vil i denne samanhengen m.a. peike på at militære mannskap bør gjevast ei elementær innføring i sivile motstandsformer (ikkje-militært forsvar).

Ein viser elles til samrøystes vedtak frå Landskonferansen for tillitsmenn i forsvaret i 1976, der det heiter:

«Den problemorienterte undervisningen, som særlig behandler krig/fred problematikken etc. må styrkes. Undervisningen må nå alle vernepliktige, uansette tjenestetype, og forutsetningen må være at den ikke gir ensidig informasjon, men belyser problemet fra alle sider.» (Referat, s. 290.)

Også på forsvaret sine skular blir freds- og konfliktlære berre perifert rørt ved i dag. Også her må dette emneområdet sin posisjon styrkast radikalt.

9. Utvalgets vurderinger av den sivile tjenesteplikt

(Grepstad viser til sin framstilling under pkt. 9.6.)

9.1 HISTORISK OVERSIKT. INNHOLDET I SIVILTJENESTEN

9.1.1 Lov om vernepliktige sivilarbeidere av 24. mars 1922

Som tidligere nevnt ble den militære straffelov endret i 1922 slik at en militærnekter skulle fritas for straff dersom hans forhold var begrunnet i «en alvorlig religiøs overbevisning eller andre alvorlige samvittighedsgrunner». Det var forutsatt at de vernepliktige som ble fritatt for straff ifølge denne bestemmelsen, skulle pålegges sivilt arbeid. Samtidig med at den militære straffelov ble endret, vedtok derfor Stortinget Lov om vernepliktige civilarbeidere den 24. mars 1922.

Denne lov hadde en lang og nokså forvirrende forhistorie. I korte trekk var bakgrunnen at det rundt århundreskiftet ble fremmet en rekke lovforslag fra privatpersoner og frivillige organisasjoner. Alle forslagene tok sikte på å frita militærnektere fra plikten til å utføre militærtjeneste. Disse forslagene gjaldt nok i første rekke nektere som tilhørte en del religiøse dissentersamfunn. Senere kom det forslag som også tok sikte på å frita andre typer nektere.

Militærnekterspørsmålet opptok også de militære myndigheter og de folkevalgte. Flere offentlige utvalg og kommisjoner drøftet de private lovforslag. I tidsrommet fra 1909 til 1921 ble det fremmet fire odelstingsproposisjoner, som alle tok sikte på å innføre en ordning med sivilt arbeid for militærnektere. Proposisjonene ble imidlertid avvist eller behandlingen ble utsatt. Stortinget begrunnet sin holdning med at saken var utilstrekkelig forberedt fra departementets side. Også i 1922 var Stortinget tilbøyelig til å avvise saken, men flertallet mente «at gjennomførelsen av en ny ordning på dette området er påtrengende nødvendig liksom der er all grunn til å søke å få ferdigbehandlet en sak, som har vært forelagt Stortinget så mange ganger som denne».

9.1.2 Ot. prp. nr. 28 (1909) og St. prp. nr. 60 (1923)

I Ot. prp. nr. 28 for 1909 foreslo departementet at de sivile tjenestepliktige skulle settes til arbeid ved statens gruver, skoger eller myrer. Som Utvalget senere kommer tilbake til, hadde Militærkomitéen sterke betenkeligheter med en slik ordning. Da loven endelig ble vedtatt i 1922, ble resultatet likevel en ordning som minnet svært mye om den departementet hadde foreslått i 1909.

I St. prp. nr. 60 for 1923 (om bevilgning til utgifter vedkommende vernepliktige civilarbeidere), vurderte Justisdepartementet hvilke arbeidsoppdrag de sivile tjenestepliktige burde settes til. Departementet konkluderte med at det heldigste ville være å sette dem til jorddyrking og bureising.

9.1.3 Antall sivilarbeidere og tjenestetiden

Antall innvilgende søknader om fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner varierte i mellomkrigstiden mellom 29 søknader i 1928 og 181 søknader i 1938. Både nektertallet og tjenestetiden økte noe fram mot utbruddet av 2. verdenskrig. Man må likevel kunne si at siviltjenesten under hele mellomkrigstiden hadde et meget beskjedent omfang. De forholdsvis få tjenestepliktige ble satt til å utføre bureisingsarbeid på Romerike. Militærnekterne hadde 50 pst. lengre tjenestetid enn førstegangstjenesten i infanteriet, men da tjenesten i infanteriet aldri oversteg 84 dager, var det likevel mulig å henlegge alt arbeidet til sommermånedene.

9.1.4 Tjenestens art

I etterkrigstiden ble det ikke satt i gang siviltjeneste i vesentlig utstrekning før man tok i bruk Havnås Leir i 1949 og Hustad Leir i 1950. Både antall nektere og tjenestetiden økte i denne perioden. Arbeidsoppgavene fulgte i de første årene i grove trekk mønstret fra mellomkrigstiden, likevel med den forskjell at man på Østlandet nå vesentlig var beskjeftiget med skogsarbeid. En oversikt fra 1953–54 viser at 2/3 av de sivile tjenestepliktige hadde jordbruks- og skogbruksarbeid. De øvrige fordelte seg på arbeid ved leirene, vegarbeid, bygningsarbeid og markarbeid for Norges Geografiske Oppmåling m.m.

9.1.5 Antall nektere i 1950-og 60-årene

Omkring 1950 ble det en nokså dramatisk økning i militærnektertallet. I 1951 mottok departementet 1 371 søknader hvorav 1 137 ble godkjent. Medvirkende faktorer til denne veksten var sannsynligvis Norges NATO-medlemskap og Korea-krigen. Økningen ble forholdsvis kortvarig, i 1955 fikk departementet vel 500 søknader. I tidsrommet fram til 1967 lå antall søknader nokså stabilt mellom vel 300 og vel 500 pr. år.

9.1.6 Rodeutvalgets innstilling

Økningen i militærnekterantallet i begynnelsen av 50-årene var noe av foranledningen for oppnevningen av Rode-utvalget. Dette utvalget avga innstilling i 1955 og foreslo en utstrakt beredskapsmessig bruk av de sivile tjenestepliktige, bl. a. ved at man skulle innføre våpenfri tjeneste i forsvaret.

9.1.7 Motinnstilling fra Norges Fredsråd

Rode-utvalgets innstilling ble fulgt opp av en motinnstilling utarbeidet av Norges Fredsråd. Militærnekterne var meget avvisende til forslagene fra Rode-utvalget. Etter hvert synes det også å ha blitt en økende skepsis til de samme forslag hos de po-

litiske myndigheter. Resultatet ble at utvalgets arbeid ikke fikk noen umiddelbare konsekvenser for utformingen av arbeidsoppgaver eller fritaksvilkår for militærnekterne. Norges Fredsråds motinnstilling hadde hovedsaklig drøftet fritaksvilkårene. Motinnstillingen avviste Rode-utvalgets forslag til tjenesteformer, men la liten vekt på å komme med alternativer. Heller ikke fra departementets side ble det tatt noe initiativ for å endre arbeidsoppgavene for sivile tjenestepliktige.

9.1.8 Militærnekternes komité av 1961

I 1961 nedsatte militærnekterne en komité som skulle vurdere arbeidsoppgavene for sivile tjenestepliktige. Komitéen understreket kravet om en fredsrelevant tjeneste. Komitéen kom med en rekke forslag til omlegging av tjenesten. Et av disse forslag var at militærnekterne skulle tjenestegjøre innenfor helse- og sosialsektoren.

Militærnekternes prinsipielle krav om fredsrelevant tjeneste fant ikke synderlig gjenklang hos myndighetene, men forslag om arbeid i helse- og sosialsektoren ble ansett som interessant. En omfattende strukturendring i skogbruket, hadde gjort det mindre ønskelig sett fra samfunnets side å beskjeftige et større antall militærnektere i denne sektoren. Samtidig var det en prekær mangel på arbeidskraft i sosialsektoren.

Fra 1963–64 vokste antall sivile tjenestepliktige i sosialsektoren meget raskt. Ved slutten av 60-tallet arbeidet ca. 3/4 av de sivile tjenestepliktige i denne sektoren. Denne andelen har holdt seg nokså stabil fram til i dag.

9.1.9 Militærnekterloven av 19. mars 1965

I 1965 ble det vedtatt en ny militærnekterlov. Det var naturlig at Stortinget fulgte opp den nye loven med en ny prinsipiell drøfting av de sivile tjenestepliktiges arbeidsoppgaver. Dette behovet ble sterkt understreket av at man hadde betydelig uro om dette spørsmålet i 60-årene. Militærnekterne hadde krevet å få det de kalte fredsrelevant arbeid. Departementet stilte seg sterkt reservert til dette kravet. Militærnekterne organiserte aksjoner for å få godkjent fredsforskningsinstituttet og enkelte andre «fredsrelevante» arbeidsplasser. Det konkrete utbytte av disse aksjonene var beskjedent. Noen ganske få humanitære og «fredsrelevante» arbeidsplasser ble godkjent. Langt viktigere var det imidlertid at det var en betydelig debatt i pressen om militærnekternes sak. Denne debatten kulminerte da Stortinget i januar 1968 drøftet St. meld. nr. 37 for 1966–67.

Debatten i 1968 var meget omfattende. Den var preget av en økt forståelse for militærnekternes synspunkter. En enstemmig Justiskomité uttalte at militærnekterne burde kunne få adgang til å utføre fredsbyggende og samfunnsnyttig arbeid (Innst. S. nr. 42).

Til tross for den positive grunntone og til tross for enstemmighet i Justiskomitéen, har de praktiske resultater av Stortingsdebatten i 1968 blitt små. Noen flere humanitære organisasjoner har blitt åpnet for militærnektere og et betydelig antall religiøse organisasjoner har etterhvert fått benytte sivile tjenestepliktige, men i hovedtrekkene har mønsteret fra tidligere år blitt holdt. Årsaken til dette kan være flere. Departementet kan ha funnet så vidt mange motstridende signaler i debatten at det har valgt å legge seg på en forsiktig linje.

9.2 SIVILTJENESTENS INNHOLD OG VARIGHET I DAG

9.2.1 Siviltjenestens innhold

Justisdepartementet har utarbeidet en oversikt som viser hvordan de sivile tjenestepliktige fordeler seg på ulike typer institusjoner og organisasjoner. Disse er delt inn i 6 ulike kategorier. Departementets oversikt er gjengitt nedenfor:

Kategori institusjon/organisasjon		Pst. siv.tj.pl.
A.	Sosiale institusjoner (Barnehager, sykehus, aldershjem, skoler for handicapede, Blå Kors-hjem, vernehjem, fengsler m.v.)	68,5
B.	Religiøse organisasjoner (Menighetsråd, diverse dissentermenigheter, KFUM, m.v.)	10,9
C.	Humanitære organisasjoner o.l. (FN-sambandet, Flyktningerådet, Kirkens Nødhjelp, Amnesty International, Speiderbevegelsen, diverse edruskapsorganisasjoner)	3,4
D.	Forskningsinstitutter o.l. (Fredsforskningsinstituttet, Institutt for anvendt samfunnsvitenskaplig forskning, Gerontologisk institutt, Institutt for husdyravl m.v.)	6,8
E.	Museer, arkeologisk arbeide m.v. (diverse museer, diverse fylkeskonservatorer)	7,4
F.	Diverse (Norges Geografiske Oppmåling, Sivilforsvaret m.v.)	3,0
SUM		100,0

Institusjonstypen sier ikke i seg selv noe om hvilke typer arbeidsoppdrag de sivile tjenestepliktige utfører. Forsøker man å undersøke dette, viser det seg at i sosiale institusjoner, utfører de fleste sivile tjenestepliktige arbeid som er nært knyttet til den hovedfunksjon vedkommende institusjon har. Omtrent 2/3 av de sivile tjenestepliktige i de sosiale institusjoner utfører arbeid med stor kontaktflate til klientene. Typiske oppdrag er pleietjeneste, «miljøarbeid», undervisningsoppdrag, diverse aktiviseringsarbeid m.v. De øvrige sivile tjenestepliktige

innen denne kategori utfører diverse bi-funksjoner. De kan arbeide som assistenter for vaktmester, ha transportoppdrag, vaske gulv, utføre gårdsarbeid o.l.

Den nest største kategori utfører i dag arbeidsoppdrag for religiøse organisasjoner. Man har mangelfull oversikt over det arbeid som utføres her. I de fleste tilfeller er det bare én sivil tjenestepliktig knyttet til vedkommende organisasjon. Kristent arbeid blant barn og ungdom ser ut til å være mest omfattende. Arbeidet kan ha et visst sosialt tilsnitt, men i de fleste tilfeller vil det religiøse element være det dominerende. Det finnes også eksempler på at sivile tjenestepliktige utfører bygningsarbeid og vedlikeholdsarbeid for religiøse organisasjoner. En tredje type oppdrag er religiøst organisasjonsarbeid.

Arbeid for humanitære organisasjoner består i de fleste tilfeller av informasjons- og kontorarbeid for vedkommende organisasjon. En del av dette må sies å være arbeid for fredsorganisasjoner og en oppfølging av Stortingets intensjoner om fredsbyggende formål for siviltjenesten. Også enkelte typer forskningsarbeid må sies å være fredsrelevant i ordets tradisjonelle betydning. Langt de fleste forskningsoppdrag som benytter sivile tjenestepliktige har imidlertid ingen spesiell fredspolitisk betydning. Omtrent 40 pst. av de sivile tjenestepliktige som er knyttet til forskningsinstitusjoner, driver kvalifisert, selvstendig forskning. De øvrige har stort sett mer praktiske oppgaver: assistentjobber, jobber som kan strekke seg fra innsamling av data og arkivering, til gårdsarbeid og fôring av mus.

De fleste institusjoner som beskjeftiger sivile tjenestepliktige ligger i byer eller i nærheten av tettbygde strøk. Sivile tjenestepliktige hjemmehørende på Østlandet og Sørlandet administreres av Administrasjonen for Sivile Tjenestepliktige (A.S.T.) på Dillingøy. De øvrige administreres under Hustad Leir. I de fleste tilfelle vil den enkelte sivile tjenestepliktiges kontakt med administrasjonssenteret være svært liten. Under A.S.T. innkalles samtlige sivile tjenestepliktige til et 3-dagers opphold på Dillingøy før de utplasseres til institusjonen. Ved leiren utdeles effekter, foretas legeundersøkelse og gis en viss informasjon om tjenesten.

Disiplinærforhold o.l. for sivile tjenestepliktige er så langt det er mulig og hensiktsmessig lagt opp etter mønster av forholdene i Forsvaret. I praksis sier det seg selv at den sivile tjenestepliktige i meget stor utstrekning vil bli behandlet som en ordinær ansatt ved vedkommende institusjon eller organisasjon. Det er en forutsetning for avgivelse av sivil tjenestepliktig til en oppdragsgiver at det sørges for tilfredsstillende innkvartering. Offentlige institusjoner betaler kr. 20,– pr. tjenestedag for den sivile tjenestepliktiges arbeidsinnsats. For arbeid av sosial og helsemessig karakter betales kr. 15,– pr. tjenestedag.

9.2.2 Forskolesaken

9.2.2.1

Militærnekterne har helt siden begynnelsen av 50-årene arbeidet for en forskoleordning. Tanken bak denne skoleplanen har fra militærnekternes side vært at skolen skulle være et alternativ til den militære rekruttskole. Skolen skulle etter deres syn forberede for en ikke-militær innsats for fred og rettferdighet.

9.2.2.2

Tanken om en forskoleordning ble berørt i Stortingsdebatten i 1968. I juni 1972 startet departementet en forsøksordning med forskole på Ringebu. Skolen var i drift fram til våren 1975. Departementet arbeider nå med planer for å bygge et permanent skoleanlegg knyttet til Hustad Leir. En tilsvarende skole for Østlands-området planlegges lagt til Nannestad. Fra departementets side har intensjonene med forskoleplanene vært å forberede de sivile tjenestepliktige for det arbeidet de skal utføre i sosial-sektoren og gi et grunnlag for fredsbyggende arbeid. Den planen som ble lagt til grunn for prøvedriften på Ringebu, var en kompromissløsning. Hovedvekten ble lagt på sosialt tjenesteforberedende fag, men det var også et betydelig innslag av fredspolitiske emner.

9.2.3 St. meld. nr. 32 (1978–79)

I St. meld. nr. 32 (1978–79) er det flere steder vist til Vernepliktsutvalgets arbeid. På side 5 er det blant annet nevnt at utvalget «arbeider med spørsmål som også berører den framtidige utforming av den siviltjenesteplikt». I meldingen heter det videre:

«Det er i dag for tidlig å si om dette vil medføre en større eller mindre overføring av sivile tjenestepliktige til andre typer oppdrag. Departementet forutsetter imidlertid at selv om arbeidsoppdragene skulle skifte karakter, vil behovet for en førstegangsopplæring i form av en forskoleordning stå ved lag. Fag og undervisningsplaner vil selvsagt til enhver tid måtte tilpasses de typer oppdrag som utføres.

De sivile tjenestepliktige har villet se sin tjeneste som en alternativ verneplikt og har krevet innføring av et såkalt ikke-voldelig forsvar. Deptet finner ikke grunn til å komme nærmere inn på dette eller på de sivile tjenestepliktiges forhold til totalforsvaret i det hele. Man må anta at disse spørsmål vil bli nærmere utredet av det foran nevnte Vernepliktsutvalg.»

Under sluttbemerkningene (pkt. VI side 8–9) er det sagt i meldingen at:

«Departementet tar sikte på å opprette en obligatorisk forskole for sivile tjenestepliktige i samsvar med det foreliggende utkast med slike endringer som behandlingen av denne melding måtte gi anledning til. Man peker på at endringer i forutsetningene for utkastet kan betinge endringer i fremtiden; blant annet vil resultatet av den tidligere om-

talte effektiviserings-undersøkelse av siviltjenesteadministrasjonen få betydning for det foreslåtte utkast til organisasjonsplan. Videre vil arbeidet til det tidligere omtalte Vernepliktsutvalget få betydning for den fremtidige utforming av den sivile tjenesteplikt. På det nåværende tidspunkt er det ikke mulig for departementet å uttale seg om hvilken betydning dette vil få for forskolen.»

9.2.4 Siviltjenestens varighet

9.2.4.1

Militærnekterlovens § 11, 1. ledd slår fast:

«For vernepliktige er den sivile førstegangstjeneste av samme varighet som førstegangstjenesten i Hæren med et tillegg som fastsettes av Kongen i Statsråd. Tillegget kan ikke være mer enn 180 dager. . . .»

Ved kongelig resolusjon av 3. juni 1966 er tillegget fastlagt til 4 måneder, slik at samlet førstegangstjeneste er 16 måneder.

Bestemmelsen fortsetter:

«Militær førstegangstjeneste som er avtjent eller som er bortfalt etter vernepliktlovens § 12, 2. ledd, kommer til fradrag dag for dag inntil det antall dager som svarer til førstegangstjenesten i Hæren.»

9.2.4.2

For Heimevernspliktige skal den sivile tjeneste etter militærnekterlovens § 11, 3. ledd være en engangstjeneste av samme varighet som gjenstående ordinære heimevernstjeneste med tillegg av en tredjedel. Varigheten av den sivile tjeneste skal likevel ikke være mindre enn 30 dager.

9.2.4.3

De sivile tjenestepliktige kan pålegges sivil repetisjonstjeneste. Den samlede sivile repetisjonstjeneste skal være av samme varighet som fastsatt for menige i Hæren i de til en hver tid gjeldende planer for militære repetisjonsøvelser. For tiden er dette 108 dager.

9.3 MEDLEMMENE WIKER, BARSTAD, CHRISTIANSEN OG TVEDTENS FORSLAG TIL FREMTIDIG TJENESTEORDNING FOR DE SIVILE TJENESTEPLIKTIGE

9.3.1 Generelt om disponering av vernepliktige

På bakgrunn av de synspunkter man tidligere har gjort rede for synes det ønskelig å basere en framtidig ordning for disponering av vernepliktige mannskaper på følgende forutsetninger:

- Hovedparten av personellet skal fortsatt inngå i de militære styrker.
- Personell Forsvaret ikke har midler til eller har behov for å disponere, skal søkes kanalisert til annen vernerelevant tjeneste.
- Personell som av overbevisningsgrunner ikke finner å kunne tjenestegjøre i væpnede militære styrker, kan fortsatt efter prøving fritas fra denne tjeneste. Slikt personell bør disponeres i en annen vernerelevant tjeneste.
- Alt personell skal ut fra en likhets- og rettferdighetstanke pålegges en tjeneste som innebærer en noenlunde lik belastning i fred.

Vernerelevant tjeneste kan i samsvar med totalforsvarstanken utføres innen to hovedfelt, det militære forsvar og det sivile beredskap. Her er det et oppgavespekter som skulle muliggjøre plassering av enhver helsemessig skikket tjenestepliktig.

Det militære forsvar stiller imidlertid bestemte krav til fysisk og psykisk skikkethet, samt forutsetter at alle skal utdannes i våpenbruk. Ved en kritisk vurdering av kravformuleringen til den enkelte stilling skulle det være mulig for Forsvaret å disponere personell som i dag overføres til andre tjenesteformer på grunn av for lav legekjennelse. Hvor langt man går beror hovedsaklig på antallet stillinger av denne art og villigheten til å øke Forsvarets kapasitet. Personell som i dag kjennes arbeidsdyktige bør søkes utnyttet i Forsvaret, full utnyttelse av arbeidsdyktige B synes derimot ikke realistisk.

De rene våpennektere, personell som kommer i alvorlige samvittighetskonflikter ved tanken på selv å bruke våpen, framstår i dag som militærnektere. Ved å åpne adgang til avvepnet tjeneste i Forsvaret vil man derfor indirekte kunne frigjøre annet personell til mer stridende oppgaver slik at utnyttelsesgraden økes. Selv om Forsvarets overkommando har gitt uttrykk for at slik tjeneste for tiden ikke kan aksepteres, foreslås det likevel at man nærmere vurderer en slik mulighet med henblikk på situasjoner når personellbehovet innen de militære styrker gjør det ønskelig.

9.3.2 Det sivile beredskap

Det sivile beredskap har hittil for førstegangstjenestens vedkommende bare blitt tilgodesett med personell til Sivilforsvaret. For de som har vært innkalt, har tjenesten vært kortvarig og kurspreget og kan ikke sammenlignes med den som pålegges de øvrige som tilhører samme årskull.

Som det framgår av ovennevnte, antar man at det er begrensede muligheter til å disponere arbeidsdyktige B i Forsvaret. Dette personell må da fortsatt i stor grad overføres til en tjeneste innen den sivile sektor av totalforsvaret. Disponeringen av disse må imidlertid sees i sammenheng med eventuelle nye ordninger for sivile tjenestepliktige.

9.3.3 Anvendelse av sivile tjenestepliktige i det sivile beredskap

Tanken om å tilføre det sivile beredskap personell fra de sivile tjenestepliktige, ble lansert på et tidlig tidspunkt i Utvalgets arbeide.

Allerede i utvalgsmøte den 4. desember 1974 ble det reist spørsmål om å la Direktoratet for sivilt beredskap forestå opplæringen av de sivile tjenestepliktige. Det framkom imidlertid innvendinger

mot at Utvalget i det hele tatt skulle ta opp forskolespørsmålet, dels fordi dette kunne føre til forsinkelse av det arbeid med forskolen som var i gang, og dels fordi det ble hevdet at militærnekterne kunne komme til å reagere kraftig mot at Utvalget med dets sammensetning skulle utrede spørsmålet om grunnopplæringen av de sivile tjenestepliktige.

Under det videre arbeidet med den sivile tjenesteplikt møtte representanter for IPM (Informasjonssenteret for politisk militærnekting) i Utvalget den 30. januar 1975. På spørsmål om militærnekterne kunne tenke seg å utføre siviltjenesten innenfor totalforsvaret, herunder Sivilforsvaret, svarte representantene skriftlig at det ville bero på en politisk vurdering til enhver tid. De fant imidlertid at tjeneste i Sivilforsvaret er utenkelig i dag.

Den 29. mai 1975 hadde Utvalget et møte i Direktoratet for sivilt beredskap hvor mulighetene for å overtøre administrasjonen og opplæringen av de sivile tjenestepliktige til Direktoratet ble diskutert. Direktoratet hadde allerede på det tidspunkt vært inne på å tilby sivile tjenestepliktige en egen rednings- og sivilforsvarslinje med lederopplæring og spesialutdannelse. Siktemålet var at de mannskaper som gjennomførte en slik opplæring, senere kunne utplasseres eksempelvis til tjeneste innen brann- og oljevern, og innen ulike former for redningstjeneste. På denne bakgrunn ble Direktoratet bedt om å komme med et utkast til Utvalget om hvorledes en slik tjeneste kunne organiseres og gjennomføres. Formannen i Utvalget og sekretæren drøftet senere spørsmålet med Direktoratet, og i møte den 2. juli 1975 ble den foreløpige skisse fra møtet i Direktoratet diskutert nærmere.

Som innvending mot ordningen ble det framholdt at mange militærnektere stilte seg kritisk til det sivile beredskap og at det derfor var usikkert om de sivile tjenestepliktige ville godta ordningen.

Utvalget hadde senere møte med blant andre representanter fra Landbruksdepartementet, Direktoratet for utviklingshjelp og Miljøverndepartementet for å søke å kartlegge mulige arbeidsoppgaver for sivile tjenestepliktige i framtiden.

Den 1. juli 1976 fikk formannen og sekretæren i Utvalget en orientering av representanter for Styrelsen for civil værneplikt om den sivile tjenesteplikt i Danmark. Det ble gjort rede for tjenesten i det danske sivilforsvarskorps som ikke i nevneverdig grad hadde møtt motstand fra militærnekterhold.

Formannen i Utvalget for vurdering av det sivile beredskaps oppgaver og organisasjon, Beredskapsutvalget, ble den 8. juli 1976, etter anmodning, orientert om at Vernepliktsutvalget ville vurdere nærmere muligheten for å tilføre Sivilforsvaret personell fra de sivile tjenestepliktige. Det ble gjort oppmerksom på at militærnektere hadde innvendinger mot dette.

På møte den 12. juli 1976 ble Utvalget orientert om Beredskapsutvalgets syn på utnyttelse av Sivilforsvarets personell- og materiellressurser i fred. Man var enige om at de arbeidsområder for de sivile tjenestepliktige som Direktoratet for sivilt beredskap hadde lagt fram var konstruktive, men det var et spørsmål om militærnekterne kunne godta den administrative oppbygning av tjenesten.

En illustrasjon på hvilke oppgaver et stående beredskapskorps i Sivilforsvaret kunne ha vært nyttet til, fikk Utvalget under en befaring i Heddal den 16. september 1976 etter den omfattende skogbrannen der i august samme år. Sivilforsvaret hadde egnet slukningsmateriell i beredskap, men det tok tid å kalle inn mannskap og det var mangel på øvet personell.

9.3.4 Tjeneste i Sivilforsvaret. Opprettelse av beredskapsavdelinger

Sivile tjenestepliktige pålegges i dag en tjenesteplikt i Sivilforsvaret etter avtjent førstegangstjeneste. Rettspraksis slår fast at tjeneste i Sivilforsvaret er i samsvar med militærnekterlovens krav om at vernepliktige som fritas for militærtjeneste av overbevisningsgrunner, skal avtjene en sivil tjeneste av sivil karakter og under sivil ledelse. Det er derfor ingen formelle grunner til at sivile tjenestepliktige ikke også kan pålegges førstegangstjeneste i Sivilforsvaret. Når dette tidligere ikke har vært praktisert, må man anta at det skyldes økonomiske og praktiske forhold, men også at Sivilforsvaret ikke har sett det mulig å bruke dette personell i så lang tid på en fornuftig og tilfredsstillende måte.

Det foreligger i dag en ny situasjon. Den ordning for de sivile tjenestepliktige som har vært praktisert i de senere år, har ikke vært heldig. Videre mener man at det i dag melder seg stadig nye samfunnsoppgaver som langt på vei er sammenfallende med Sivilforsvarets grunnleggende oppgaver, (jfr. Sivilforsvarslovens § 1).

Dette er ofte oppgaver som på grunn av begrensede budsjettmidler og mangel på personell vanskelig kan løses med fast tilsatt personell. Eksempler på slike oppgaver kan finnes innen områder som forurensning og miljøvern, katastrofer, ulykker, redningstjeneste osv.

Hvis Sivilforsvaret tildeles personell fra utskrivningsstyrken og gis de økonomiske og praktiske muligheter for å ta hånd om dette personell under førstegangstjenesten, vil man kunne bygge opp en innsatsberedskap som har stor samfunnsmessig betydning. Man vil kunne etablere styrker som kan nyttes til innsats ved slike oppgaver i fred, og som samtidig gjennom sin utdanning og erfaring vil være bedre i stand til å løse de oppgaver Sivilforsvaret står overfor også i krig.

9.3.5 Fordelene ved beredskapsavdelinger

Ved å opprette slike avdelinger, vil man oppnå en rekke fordeler:

- Utrykningsklare avdelinger vil være til disposisjon for å løse mange av de oppgaver som melder

seg i dagens samfunn der hurtig aksjon og fagkunnskap ofte er av avgjørende betydning.
- Som et ledd i deres utdanning kan personell enkeltvis, eller i grupper, disponeres til funksjoner i samfunnet hvor det i dag er vanskelig å finne løsninger av økonomiske og personellmessige årsaker.
- Disponible personellstyrker gir bedre muligheter til å utnytte Sivilforsvarets materielle ressurser i fred.
- Personellet gis konstruktive og meningsfylte oppgaver som har en vernemessig verdi. De pålegges en tjeneste som langt på vei tilfredsstiller kravet til lik og rettferdig byrdefordeling i relasjon til militærtjenesten i fred.
- Sivilforsvaret gis muligheter til å bedre sitt personells faglige standard som følge av lengre utdanningstid og mer praktiske øvinger.
- Ordningen kan gi muligheter til å revudere de øvrige rekrutteringsmåter til Sivilforsvaret, herunder om gjeldende aldersgrenser kan justeres.

9.3.6 Tjeneste på øvrige områder i Sivilforsvaret

Det ligger også innenfor Sivilforsvarets oppgaver å ivareta andre funksjoner enn innsats i form av skadebekjempelser, man tenker her særlig på felter som tilfluktsrom- og krigsutflytningstjenesten. Disse funksjoner krever personell som kan ta seg av barn, uføre og eldre. Man ser derfor for seg at sivile tjenestepliktige gjennom en grunnutdanning og praktisering på institusjoner som i fred tar seg av denne del av befolkningen, vil være vel egnet til mobiliseringsdisponering innen denne tjeneste. Forutsetningen må være at en slik ordning systematiseres og underlegges en klar målsetting.

9.3.7 Tjeneste i andre deler av det sivile beredskap

Utenom Sivilforsvaret kan det være andre ledd innen den sivile beredskap som har behov for tildeling av tjenestepliktige. Det kan imidlertid reises innvendinger mot bruken av sivile tjenestepliktige i enkelte av disse tjenester på bakgrunn av kravet i militærnekterloven om at personer av denne kategori skal underlegges sivil tjenesteplikt uten forbindelse med militære innretninger eller foretakender. Vesentlige deler av det sivile beredskap har bl. a. til oppgave å legge forholdene til rette for sivil innsats i forsvarskampen. Helseberedskapen har et klart sivilt og humanitært siktemål som bør gjøre det mulig å disponere sivile tjenestepliktige også i denne tjeneste. En slik disponering vil forøvrig i stor grad være i samsvar med den praksis som nå følges.

Kravet må imidlertid være at den tjeneste personellet pålegges er å anse som en utdanning og praktisering for å dekke en forutsatt stilling i krig. Man kan også peke på enkelte andre funksjoner innen det sivile beredskap, som kan være tenkelige arbeidsområder for sivile tjenestepliktige, eksempelvis innen kommunikasjons- og forsyningstjenesten.

Derfor foreslås det at sivile tjenestepliktige, etter behov kan gis mulighet for å tjenestegjøre innen samtlige funksjoner som inngår i det sivile beredskap. Rent praktisk bør imidlertid forvaltningen av alt personell ivaretas av Sivilforsvaret, (jfr. pkt. 10.3).

9.3.8 Bruk av Arbeidsdyktig B i det sivile beredskap

Behovet for personell til det sivile beredskap som ikke kan dekkes av sivile tjenestepliktige, kan avhjelpes ved vernepliktige som ikke disponeres av Forsvaret (arbeidsdyktige B).

9.3.9 Oppsummering

I samsvar med det som her er gitt uttrykk for, kan personell til det sivile beredskap disponeres etter følgende prinsipper:
- Sivile tjenestepliktige tildeles Sivilforsvaret for å avtjene førstegangstjenesten i innsatsavdelinger eller ved utstasjonering i oppgaver som gir grunnlag for senere mobiliseringsdisponering i Sivilforsvaret.
- Sivile tjenestepliktige kan også disponeres innen helseberedskapen eller etter behov i andre beredskapsfunksjoner innen det sivile beredskap. Rent praktisk bør slikt personell høre under Sivilforsvaret.
- Behov for personell til funksjoner innen det sivile beredskap som ikke dekkes av sivile tjenestepliktige kan om nødvendig også ivaretas av personell som ikke disponeres av Forsvaret.

9.3.10 Økonomiske konsekvenser

Som Utvalget kommer tilbake til, innebærer de skisserte løsninger også øket behov for budsjettmidler til det sivile beredskap og herunder i særlig grad Sivilforsvaret. Imidlertid må man ta i betraktning at ordningen for sivile tjenestepliktige også i dag innebærer betydelige utgifter for Staten, uten at man får tilsvarende vernemessige virkninger som her er antydet. Finner man ikke å kunne akseptere slike økede utgifter, står bare muligheten av å basere seg på prinsippene i nåværende ordning igjen, kanskje med en noe øket vekt på å velge ut mer vernerelevante oppgaver for de sivile tjenestepliktige.

Den foreslåtte ordning gjør en egen forskole for sivile tjenestepliktige overflødig i det den erstattes av den forutsatte grunnutdannelse, jfr. pkt. 9.3.10.2. Man går videre ut fra at utgiftene vedrørende de nåværende anlegg og oppsetninger ved Dillingøy og Hustad reduseres i den utstrekning virksomheten der blir gjort overflødig ved det foreliggende forslag.

9.3.11 Forslag til tjenesteordning for sivile tjenestepliktige

9.3.11.1

I det følgende er det skissert en framtidig ordning for sivile tjenestepliktige som er i samsvar med de synspunkter man tidligere har gitt uttrykk for. Ordningen er forelagt Direktoratet for sivilt beredskap som har erklært seg enig i denne løsning.

Omfanget av ordningen er avhengig av antall sivile tjenestepliktige og tjenestetidens lengde. Som et plantall, har en regnet med ca. 2 000 sivile tjenestepliktige pr. år. Det foreslås en tjenestetid på 15 måneder, (jfr. pkt. 9,4), og dette innebærer at ca. 2 500 er inne til tjeneste til enhver tid.

9.3.11.2

Som en følge av at mannskap til det sivile beredskap under førstegangstjenesten foreslås forvaltes av Sivilforsvaret, innkalles personellet til en av Sivilforsvarets fjernhjelpsleire. Man baserer seg på fire innkallinger i året, slik at ca. 500 mann møter ad gangen. Hele kullet gis en felles grunnutdanning på 3 måneder i disipliner som har sammenheng med deres senere tjeneste.

Grunnutdanningen skjer ved Telemark fjernhjelpsleir, Kulten, Skien; Ryfylke fjernhjelpsleir, Sandeid; Møre og Romsdal fjernhjelpsleir, Isfjorden og Nordland fjernhjelpsleir, Bjerk. Kullet fordeles med om lag like mange hvert sted.

Etter grunnutdanningen fordeles kullet slik:

- Ca. 100 mann til leder- og instruktøropplæring og praksis i Sivilforsvaret.
- Ca. 200 mann til videregående opplæring og praksis i den sivile beredskapstjeneste, brannkorps, industrivern, oljevern etc. Et mindre antall tjenestegjør i Sivilforsvarets etablissementer for bl. a. opplæring og praksis i depottjeneste, administrasjon- og forsyningstjeneste og verkstedstjeneste.
- Ca. 200 mann til opplæring og praksis i helse- og sosialsektoren.
- Et begrenset antall i henhold til behov og etter eget ønske, disponeres til øvrige sektorer innen det sivile beredskap.

Det forutsettes at også det personell som utplasseres på forskjellige tjenestesteder etter grunnkurset, fortsatt står under vedkommende Sivilforsvarskrets administrasjon og tilsyn. Utplasseringen er å anse som et viktig ledd i utdanningen.

Personell som disponeres i helse- og sosialsektoren, skal dekke såvel Sivilforsvarets eget behov som behovet for personell under Helseberedskapen (Helsedirektoratet).

Utplasseringen må derfor skje efter avtale mellom de to etater. Også disponering i øvrige sektorer av det sivile beredskap må skje i henhold til avtale med vedkommende ansvarlige direktorat eller departement.

9.3.11.3

Med en tjenestetid på 15 måneder, vil det til en hver tid være inne til tjeneste:

- Ca. 500 til grunnopplæring i Sivilforsvaret.
- Ca. 400 under opplæring eller praksis som ledere og instruktører i Sivilforsvaret.
- Ca. 800 i videregående opplæring og praksis i redningstjeneste under Sivilforsvarets administrasjon og tilsyn.
- Ca. 800 i videregående opplæring og praksis i helse- og sosialsektoren eller andre sektorer av det sivile beredskap under Sivilforsvarets administrasjon og tilsyn.

Dette innebærer at inntil 900 personer til en hver tid vil være klare til innsats for å ta seg av ulykker, katastrofer, forurensninger osv. I tillegg kommer fast personell, elever ved kurser etc. Beredskapen vil variere noe etter hvor lenge personellet har vært inne til tjeneste. Perioden med svak innsatsevne er imidlertid kortvarig, bare noen få dager like etter innrykket til grunnopplæring.

De 800–1 000 mann som er ute til praktisk utdanning og tjeneste, vil i stor grad styrke den organisasjon de er plassert ved. Det er også mulig på kort varsel å trekke disse sammen regionalt for innsats under Sivilforsvarets direkte ledelse.

Personell i helse- og sosialsektoren og andre beredskapssektorer kan vanskelig sees i sammenheng med et stående utrykningsberedskap. En må imidlertid forvente at mange av disse utplasserte på f. eks. sykehus, utfører en funksjon som har betydning for innsatsberedskapet.

9.3.11.4

Tjenesten etter grunnutdanningen har karakter som en spesialtjeneste etter følgende hovedlinjer:

a) Leder- og instruktørtjeneste, som omfatter 3 måneders leder- og instruktørutdanning og 6 måneders praksis som leder- og instruktør. Opplæring finner sted ved:
   - Sivilforsvarets skole Starum, Østre Toten med 50 elever
   - Sivilforsvarets skole Jæren, Gandal med 50 elever
   - Sivilforsvarets skole Trondheim, Ugla med 50 elever.
b) Redningstjeneste som omfatter utdanning og praksis ved:
   - Den sivile redningstjeneste (Hovedredningssentralen og lokale redningssentraler)
   - Kommunale brannkorps
   - Skogbrannvern, der slike er opprettet ved siden av brannkorpsene
   - Industrivern ved større bedrifter
   - Ambulansetjeneste, herunder ambulansekontrollsentre ved fylkessykehusene m.v.
   - Stasjons- og eventuelt depotterminaler innen oljevernberedskapen
   - Sivilforsvarstjeneste (hjelpe- og teknisk tjeneste ved de faste etablissementer)

- Andre tilsvarende oppgaver.

c) Helse og sosialsektoren, som omfatter utdanning og tjeneste ved:
   - Sykehus
   - Andre helseinstitusjoner
   - Sosiale institusjoner.

d) Andre oppgaver i samsvar med de øvrige beredskapssektorers ansvarsområde.

9.3.11.5

Etter avsluttet førstegangstjeneste mobiliseringsdisponeres personellet i Sivilforsvaret eller så langt det er mulig i øvrige deler av totalforsvaret, i samsvar med deres utdanning og praksis. Disponert personell tildeles krigstjenestekort og innkalles til repetisjonsøvelse av samme omfang som menige i Hæren.

Etter avsluttet førstegangstjeneste pålegges Direktoratet for sivilt beredskap fortsatt det overordnede ansvar for å forvalte dette personell.

9.3.11.6

Det er bare hovedretningslinjene i en ordning som her legges fram. En rekke detaljer må klarlegges nærmere. Bl. a. må det utarbeides detaljerte krav for besettelse av de enkelte stillinger på samme måte som i Forsvaret, jfr. Forsvarets krav-katalog.

Videre må avtaler treffes med ulike etater og institusjoner som berøres av ordningen. Den ordning som her er skissert vil gi de sivile tjenestepliktige en tjeneste som er meningsfylt. Ordningen representerer større byrdemessig likhet med militærtjenesten i fred enn i dag, og fører derfor til en mer rettferdig og lik byrdefordeling.

Foruten den kvalitetsmessige heving ordningen innebærer for totalforsvaret, vil man her kunne løse påtrengende samfunnsmessige oppgaver. En styrke som antydet på 150–200 mann i hver landsdel, vil når den kalles sammen og settes i beredskap, representere en vesentlig heving av den sivile bistandskapasitet overfor et vidt spekter av situasjoner, der de lokale ressurser ikke strekker til.

9.3.11.7

Man forutsetter at sivile tjenestepliktige innkalles til repetisjonsøvelser slik at den samlede repetisjonstjeneste får samme varighet som forutsatt for menige i Hæren (jfr. militærnekterlovens § 11).

9.3.11.8

Utvalget er i mandatet bedt om å vurdere de økonomiske virkninger av de forslag som framlegges. Ut fra det forholdsvis grovt tegnede forslag ovenfor er det ikke mulig å kunne angi noe eksakt kostnadstall for omleggingen. Imidlertid har man innhentet opplysninger fra Direktoratet for sivilt beredskap, Sivilforsvarsavdelingen, om de økonomiske kostnader som er forbundet med forslaget. Investeringer i materiell, kjøretøyer og bygninger er anslått til ca. 50 mill. kroner (1976 kroner). Selv om man baserer seg på eksisterende leirer er det behov for en viss utbygging på undervisnings- og velferdssektoren, samt boliger til det faste personell. Omleggingen vil også føre til at driftsomkostningene går opp med ca. 37 mill. kroner pr. år (1976 kroner).

Behovet for nye stillinger som følge av tjenesteordningen er anslått til i alt 110 av Direktoratet for sivilt beredskap. I tillegg kommer de utgifter som er forbundet med gjennomføring av repetisjonsøvelser avhengig av omfang og frekvens.

Imidlertid vil man kunne innspare beløp som vil medgå til den påtenkte utbygging av forskoler for sivile tjenestepliktige. Såvidt disse medlemmer kan forstå, vil den annen fraksjons forslag medføre en vesentlig dyrere ordning både i penger og personell.

9.3.12 Reaksjoner mot nekting av å utføre den sivile tjenesteplikt

Etter forslaget ovenfor i pkt. 9.3 skal de sivile tjenestepliktige tildeles Sivilforsvaret for å avtjene førstegangstjenesten der. Det kan diskuteres hvilke sanksjoner man bør møte en eventuell nekting av å utføre denne tjenesten med.

Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten har ikke funnet grunn til å fravike den ordning man har i dag hvoretter en sivil tjenestepliktig kan dømmes til tvangsmessig avtjening av den sivile tjeneste, jfr. militærnekterloven § 20.

9.4 UTVALGSMEDLEMMENE WIKER, BARSTAD, CHRISTIANSEN OG TVEDTENS FORSLAG TIL FRAMTIDIG TJENESTETID FOR DE SIVILE TJENESTEPLIKTIGE

9.4.1 Mandatet

Utvalgets mandat gir uttrykk for at det må være en forutsetning at de mannskaper som av overbevisningsgrunner fritas fra militærtjeneste, skal pålegges en tjeneste som virker rettferdig og hensiktsmessig i forhold til de byrder som pålegges vernepliktig ungdom for øvrig.

9.4.2 Likhets- og rettferdighetsprinsipp

De sivile tjenestepliktige fritas for militærtjenesten, men utfører en tjeneste av sivil karakter. Det er ønskelig at denne tjenesten ut fra et likhets- og rettferdighetsprinsipp innebærer en belastning som tilsvarer den vernepliktige soldats byrder i fredstid. Som man tidligere har gitt uttrykk for, har militærtjeneste en spesiell karakter. Militære mannskaper er underlagt kontroll og lydighetsplikt og må ofte utføre en tjeneste som fysisk og psykisk er hard og krevende, fjernt fra hjemstedet. Det vesentligste er kanskje likevel at soldaten kan stilles overfor kravet om å ta liv og utsetter seg for den personlige risiko som en krigstjeneste innebærer. Sivile tjenestepliktige, uansett tjenesteform, stilles ikke

overfor tilsvarende krav. Man har tidligere pekt på at en måte å utjevne byrdene på i fredstid er å regulere tjenestetidens lengde.

9.4.3 Betydning av tjenestetidens lengde. Forslag om 15 måneders tjenestetid

En forlenget førstegangstjeneste framstår også som et vern mot misbruk av adgangen til å bli fritatt for militærtjenesten. Dette er den vesentlige årsak til at prinsippet om at sivile tjenestepliktige skal ha en lengre førstegangstjeneste enn militære mannskaper, har eksistert like lenge som fritakslovgivningen.

Ot. prp. nr. 42 for 1962–63 om lov om fritaking for militærtjeneste av samvittighetsgrunner, begrunner tillegget slik (s. 24):

«Den mertjeneste militærnekterne pålegges, har til oppgave å danne en motforestilling mot alle de ting som kan trekke i retning av å nekte militærtjeneste og tjene som bevis for at det virkelig vil føre til en samvittighetskonflikt å utføre militærtjeneste. Bare når en vernepliktig er villig til å ta på seg det offer mertjenesten betyr, bør det kunne bli tale om å godta påstanden om at hans samvittighet ikke tillater ham å gjøre militærtjeneste.»

De fleste viker tilbake for vold og bruk av våpen mot sine medmennesker. En slik innstilling er imidlertid ikke tilstrekkelig for å bli fritatt for militærtjeneste. Kravet er som militærnekterloven gir uttrykk for, at vedkommende ikke kan gjøre militærtjeneste «uten å komme i konflikt med sin alvorlige overbevisning». Det må altså etter gjeldende rett og etter forslaget foreligge en samvittighetskonflikt hos en som søker om fritak fra militærtjeneste. Dette er et forhold som vanskelig kan måles/konkretiseres. Mulighetene for å utnytte denne adgang til fritak av bekvemmelighetshensyn er derfor til stede. Mange kan av forskjellige årsaker ønske å slippe unna militærtjenestens byrder. Ungdom kan være lett påvirkelig og fristelsen for å utnytte en lettvint adgang til fritak, kan bli for stor.

Å etablere fritakskriterier som forhindrer misbruk er særdeles vanskelig eller antakelig umulig. En forlenget tjeneste og de personlige byrder dette fører med seg, er derfor en viss garanti for at det foreligger en alvorlig overbevisning bak anmodningen om å bli fritatt for militærtjeneste.

I motinnstillingen fra 1955 sies det slik (Ot. prp. nr. 42 for 1962–63)vedlegg 2, s. 54–55:

«Det synes rimelig at det må foreligge en overbevisning om å nekte militærtjeneste uansett fiende. *Men kriteriet på alvoret i overbevisningen må ellers først og fremst ligge i viljen til å ta den ekstra tjenestetid overføringen til sivilt arbeid medfører.*»

Forslaget fra disse medlemmer innebærer at sivile tjenestepliktige skal avtjene sin førstegangstjeneste i det sivile beredskap. Et vesentlig argument i den forbindelse er at man derved skaper en tjenestesituasjon i fred som til en viss grad svarer til den de militære mannskaper har. Men som det er pekt på, kan full likhet ikke oppnås på grunn av militærtjenestens egenart.

Ulikheten i tjenestebyrden i fredstid under den nye ordning anses likevel ikke større enn at man ut fra dette hensyn alene kunne forestille seg en viss reduksjon av tilleggstjenesten. Man legger imidlertid avgjørende vekt på å opprettholde tilleggstjeneste som en garanti for overbevisningens alvor. Gir man slipp på dette prinsipp, vil sivil tjenesteplikt framstå som et fristende alternativ til den militære verneplikt. Som det flere ganger er pekt på, er hovedregelen at all mannlig ungdom skal avtjene militærtjeneste. Sivil tjeneste er demokratiets tilbud til dem som finner at en slik tjeneste er i strid med deres dypeste overbevisning.

Spørsmålet om tilleggstjeneste kan ikke sees uavhengig av de forslag til tjenesteformer for de sivile tjenestepliktige som legges fram. Man kan heller ikke se valg av løsning uavhengig av de kostnader en lang tids tjenestegjøring representerer, hverken de direkte utgifter eller de som er forbundet med samfunnets tap av arbeidskraft. På bakgrunn av forslaget om at sivile tjenestepliktige skal avtjene førstegangstjenesten i det sivile beredskap og derved underlegges en tjenesteform som til en viss grad er sammenlignbar med situasjonen for de militære mannskaper, finner man å kunne legge fram forslag om at tilleggstjenesten reduseres til 3 måneder. En samlet førstegangstjeneste på 15 måneder vil innebære en rasjonell tilpassing til det foreslåtte innkallingsmønster for det sivile beredskap. Dette får derved en stabil og jevn personellmasse uten periodevise topper.

9.5 BEKKEVAD, BERGO OG STABEL OM DEN SIVILE TJENESTEPLIKT

9.5.1 Siviltjenestens formål

9.5.1.1

Den gjeldende lov om fritak fra militærtjeneste av overbevisningsgrunner angir ikke noe formål for den sivile tjenesteplikt. Det kan være fristende å hevde at fram til Stortinget drøftet arbeidsoppgavene for sivile tjenestepliktige i januar 1968, var den sivile tjenesteplikt først og fremst karakterisert ved sin formålsløshet.

Tradisjonelt har samfunnets interesse for siviltjenesten nokså ensidig vært knyttet til tjenestens preventive funksjon. Arbeidets art, organisering og utbytte har vært av underordnet betydning – det vesentlige har vært at tjenesten har hatt en slik form at den ikke i seg selv har bidratt til å øke antall militærnektere. I denne sammenheng har oppmerksomheten i første rekke vært rettet mot tjenestens byrdefullhet. I. Christensen som var Militærkomitéens ordfører i 1922 uttrykte seg slik:

«Jeg mener at man maa være yderst varsom, saa at man her ikke kommer ind paa, at der foreligger en straf; det maa ikke se ut, som man straffer en mand, fordi han har de alvorlige samvittigshedsgrunde: men jeg mener dog at man har fuld grund til at gjøre den civile byrde som paahviler ham, saapas tung, at han, jeg hadde nær sagt litt motstræbende vælger den . . .»

For å sikre at siviltjenesten får den fornødne byrdefullhet, har en i alle år gitt den sivile tjenestepliktige en noe lenger tjeneste enn den militære vernepliktige. I den proposisjon som ligger til grunn for den nåværende militærnekterlov er dette forhold uttrykt slik:

«Den mertjeneste militærnekterne pålegges, har til oppgave å danne en motforestilling mot alle de ting som kan trekke i retning av å nekte militærtjeneste og tjene som et bevis for at det virkelig vil føre til en samvittighetskonflikt å utføre militærtjeneste.»

Hva vi har kalt tjenestens preventive funksjon uttrykkes i sjeldent klart språk noe lenger nede i samme proposisjon:

«Mertjenesten er bare en av de faktorer som danner motforestillinger mot militærnekting og dermed sannsynlig gjør samvittighetskonflikten. Hvis de andre faktorer, som f.eks. det generelle miljøpress i samfunnet, svekkes eller faktorer som kan trekke i retning av militærnekting, f.eks. mistillit til forsvarets effektivitet tiltar, kan dette gjøre en forlengelse av mertjenesten nødvendig.»

Mertjenesten har ikke utelukkende vært begrunnet ut fra et slik preventivt synspunkt. Likhetsgrunnsetningen har svært ofte vært benyttet. Argumentasjonen har da gjerne vært at en bør tilstrebe likhet i byrder for sivile tjenestepliktige og militære vernepliktige. For å oppnå en slik likhet er det ifølge dette syn naturlig at militærnekterne kompenserer en noe «lettere» tjeneste med en forlenget tjenestetid. I praktisk politisk argumentasjon er det vanskelig å holde disse to argumentasjonstyper atskilt. Rent preventive synspunkter flyter ofte sammen med likhets- og rettferdsbetraktninger.

Stortingsdebatten i januar 1968 innvarslet på mange måter en prinsippielt ny holdning til siviltjenesten. En enstemmig Justiskomité hadde uttalt at de sivile tjenestepliktige burde kunne få utføre fredsbyggende og samfunnsnyttig arbeid. Selv om stortingsdebatten avslørte betydelig uenighet om det reelle innhold i Justiskomitéens meget generelle formulering, kan det ikke være tvil om at Stortinget mente at siviltjenesten hadde en e g e n v e r d i. Stortinget mente at det arbeid som de sivile tjenestepliktige utførte var av betydning for samfunnet. Det var også svært mange som hevdet at militærnekterne i sin siviltjeneste kunne gi et bidrag til arbeidet for fred.

I de vel 50 år vi har hatt en sivil tjenesteplikt i vårt land, har en fra politikernes og myndighetenes side utvilsomt vært mest opptatt av siviltjenestens preventive aspekt. Debatten i 1968 betyr som nevnt et brudd på denne tradisjonen. Det kan i denne forbindelse være grunn til å peke på at spenningsforholdet mellom tjenestens preventive aspekt og dens mer positive og samfunnsnyttige side, kom nokså tydelig til syne i den offentlige debatt allerede før 1. Verdenskrig. I Ot. prp. nr. 28 for 1909 foreslo departementet at militærnekterne skulle settes til arbeide ved «statens gruber, skoge og myrer». Departementet begrunnet sitt syn med at:

«Først og fremst gjælder det at undgaa at gjøre det som stilles istedetfor militærtjenesten, for letvint og behagelig for vedkommende vernepliktige, saaledes at fristelsen til at nekte militærtjeneste som følge derav blir for stor . . .»

Militærkomitéen stilte seg noe reservert til departementets forslag. Det kan være nærliggende å hevde at komitéen i sterkere grad ønsket å understreke tjenestens samfunnsnyttige side når den uttalte:

«Komitéen nærer imidlertid den frygt, at naar uvante folk skal sættes til slikt arbeide, vil der over arbeidet let komme et præg av fåfængthed og hensiktsløshet der snart i den offentlige opinion kan gi den hele institution et præg av noget kunstig, der ikke passer ind i statens funktioner ellers. En forflering av arbeidets arter, der mer lar den enkeltes anlær og utdannelse komme til sin ret, skulde derfor synes nødvendig . . .»

9.5.1.2 Siviltjenestens formål – medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabels synspunkter

Som nevnt i forrige avsnitt tok Stortinget i 1968 til orde for at de sivile tjenestepliktige burde kunne få utføre fredsbyggende og samfunnsnyttig arbeide. Begrepene «fredsbyggende» og «samfunnsnyttig» er ytterst vide og generelle begreper. De er lite egnet som rettesnorer for departementets og leirenes administrative prioritering av arbeidsoppgaver. De retningslinjer som departementet har utarbeidet på basis av debatten i 1968 har lagt svært liten vekt på militærnekternes og en god del stortingsrepresentanters ønske om at tjenesten skulle ha et fredsbyggende siktemål. En har lagt ensidig vekt på det samfunnsnyttige, med samfunnsnyttig arbeide har en først og fremst ment arbeide i sosial- og helsesektoren.

Det er disse medlemmers oppfatning at siviltjenesten så langt det er mulig og hensiktsmessig bør ha et fredsbyggende siktemål. Dette ses som en naturlig følge av tjenestens tilknytning til den militære verneplikt. Som disse medlemmer har forsøkt å understreke i sin drøfting av fritaksvilkårene, ser man forsvaret og den militære verneplikt som et middel til å forsvare det samfunnsmessige grunnlag for fred, frihet og rettferd. Militærnekterne tar først og fremst avstand fra bruk av militær vold for å verne om disse verdier. De har ikke dermed tatt avstand fra verdiene i seg selv eller fra bruken av andre midler til å verne om de samme verdier.

Som en vil forstå, ser medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel det som naturlig å betrakte siviltjenesten i lys av hva en har kalt det utvidede vernepliktsbegrep. Det utvidede vernepliktsbegrep ble ganske kort berørt i St. meld. nr. 37 for 1966–67. Utgangspunktet for drøftingen var spørsmålet om grunnlovens § 109 ga militærnekterne en v e r n e r e t t. Departementet uttalte i denne forbindelse:

«Det er blitt gjort gjeldende at erkjennelsen av et utvidet vernepliktsbegrep bør få konsekvenser for synet på militærnekterne og på den tjenesten disse blir satt til. Enkelte har til og med hevdet at man i rettslig henseende ikke kan legge mer i en beslutning om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner, enn at vedkommende er fritatt for en særskilt form for verneplikt, og at vedkommende i medhold av grunnlovens § 109 både har plikt og rett til å utøve en annen ikke-militær form for vernepliktstjeneste. Ut fra et slikt syn blir det krevd at myndighetene skal tilrettelegge den sivile tjeneste som en alternativ vernepliktsform med adgang for dem som måtte ønske det til å gjøre en klart «fredsrelevant» tjeneste. Justisdepartementet har funnet resonnementet rettslig uholdbart og har ikke ansett seg forpliktet til en slik omvurdering av den sivile tjeneste.»

Disse medlemmer er enige med departementet i at det er tvilsomt om en med grunnloven i hånd kan hevde noen verne r e t t for militærnektere. Men poenget i denne sammenheng er ikke om militærnekternes eller andres argumenter forplikter departementet til å foreta en omvurdering av den sivile tjeneste. Poenget må nødvendigvis være om det utvidede vernepliktsbegrep kan benyttes som et naturlig og fruktbart utgangspunkt for en prioritering av de sivile tjenestepliktiges arbeidsoppgaver. Etter disse medlemmers oppfatning kan det utvidede vernepliktsbegrep være et slikt naturlig og fruktbart utgangspunkt. Det bør imidlertid gjøres klart at disse medlemmer ikke mener tiden er moden for å gi siviltjenesten formell status som en sideordnet alternativ vernepliktsform. Siviltjenesten bør etter disse medlemmers skjønn fortsatt betraktes som unntaket fra den militære verneplikt. En vil fortsatt måtte fritas for militærtjeneste av overbevisningsgrunner. De sivile tjenestepliktiges vernerelevante innsats vil således måtte være et supplement til det militære forsvar – ikke en erstatning.

Det er medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabels oppfatning at en i størst mulig utstrekning bør søke å konsentrere siviltjenesten om oppgaver som har et fredsbyggende og vernerelevant siktemål. Kravet om at tjenesten skal være samfunnsnyttig bør selvsagt opprettholdes, men dette kravet innebærer i dag bare en negativ avgrensning av typer arbeidsoppgaver.

Det kan være tvilsomt om en i de nærmeste år vil kunne utplassere samtlige sivile tjenestepliktige i fredbyggende og vernerelevante tjenesteoppdrag. Etter hvilke kriterier skal en så prioritere andre typer oppgaver? En viss veiledning kan en etter disse medlemmers oppfatning få ved å betrakte noe av bakgrunnen for at samfunnet har valgt å løse sitt forsvarsmessige behov nettopp ved å innføre verneplikt. Verneplikten kan neppe utelukkende betraktes som en rent teknisk og pragmatisk organisasjonsmessig løsning av en viktig samfunnsoppgave. Når en ikke har innført en profesjonell hær i Norge eller valgt andre forsvarsmessige løsninger, skyldes det ikke bare at en antar at slike løsninger vil bli mer kostbare eller mindre effektive.

Til grunn for vernepliktstanken ligger visse demokratiske idealer. Vi har likhetstanken – ønsket om å fordele byrdene mest mulig likt. Dette vil bli drøftet på annen plass. I tillegg kommer imidlertid også et ønske om at det i en demokratisk stat bør være et fellesanliggende å verne om de grunnleggende fellesverdier en har. Vi ønsker politisk aktive og ansvarlige medlemmer av vårt samfunn – medlemmer som ikke bare er villig til å forsvare sine snevre egeninteresser, men også fellesskapets interesser. Sett i et slikt perspektiv får verneplikten også en samfunnsmessig sett samlende og oppdragende rolle. Overført til siviltjenesten, som disse medlemmer ønsker å se i lys av verneplikten, bør dette bety at en i siviltjenesten ikke utelukkende bør ta sikte på å løse arbeidsoppgaver som det er nyttig for samfunnet å få utført. Siviltjenesten bør først og fremst ta opp oppgaver som kan sies å være sentrale nasjonale (og internasjonale) fellesanliggender. Sett fra samfunnets side er ikke siviltjenesten bare en mulighet til å få løst disse oppgavene, den er også en anledning til å rette en ny årsklasses oppmerksomheten mot betydningen av denne samfunnsoppgave. Sett i et slikt perspektiv blir altså siviltjenesten en samfunnstjeneste. Som eksempel på arbeidsoppgaver som kan tenkes å fylle våre krav kan nevnes: vern om vårt livsmiljø i videste forstand, arbeidet for å styrke grunnlaget for demokratiet innad i nasjonen, arbeide for å forebygge ulykker og katastrofer, arbeide for å løse spesielt presserende sosiale problemer osv.

9.5.2 Byrdelikhet mellom siviltjeneste og militærtjeneste

Medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel ser det som verdifullt at en i de senere år har viet de positive sider ved siviltjenesten øket oppmerksomhet. Tjenestens rent preventive sider har kommet mer i bakgrunnen. Disse medlemmer tror ikke at en helt kan lukke øynene for at siviltjenesten er et unntak fra den militære verneplikt. Selv om disse medlemmer finner det riktig å betone siviltjenestens egenverdi, behøver man ikke se bort fra militærtjenestens betydning som et referansepunkt.

Forholdet mellom siviltjenesten og den militære verneplikt bør i prinsippet reguleres av likhetsbetraktninger. Dette får til følge at man ikke kan nøye seg med en isolert drøfting av siviltjenestens for-

mål og oppgaver uten å vurdere hvilke konsekvenser forslagene får for likhetshensynet. Medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel er av den oppfatning at likhetskravet i første rekke er et krav til hvordan siviltjenesten og de sivile tjenestepliktiges arbeidsoppgaver er organisert – i mindre grad får et slikt krav konsekvenser for hvilket innhold arbeidsoppgavene bør ha. Disse medlemmer skal ganske kort forsøke å begrunne dette:

Byrdefordelingsproblemet har vært viet ganske stor oppmerksomhet i den offentlige debatt om siviltjenesten. Etter disse medlemmers oppfatning har likevel byrde-begrepet sjelden vært benyttet på en måte som har bidratt til å klargjøre likhetsproblematikken.

Hva menes med at en tjenesteform er byrdefull? Ofte får en inntrykk av begrepet byrdefull benyttes som et synonym for «fysisk anstrengende». Hvordan skal en sammenligne to gruppers byrder? Svært ofte opplever en at ekstreme yttergrupper i begge leirer holdes opp mot hverandre. Sivile tjenestepliktige som får drive forskningsarbeide sammenlignes med «de som ligger i telt på Finnmarksvidda midtvinters» osv.

For å ta sammenligningsgrunnlaget først, så synes det innlysende at en sammenligning av sivile tjenestepliktiges og militære vernepliktiges byrder bør ta utgangspunkt i gjennomsnittsbetraktninger – den typiske belastning eller byrde i begge grupper må legges til grunn. Det sier seg da selv at selv om vi har tilnærmet gjennomsnittlig likhet i de to gruppers byrder, vil mange individer i den ene leir ha lettere byrder enn gjennomsnittet i den annen. Vi vet ytterst lite om soldaters og sivile tjenestepliktiges byrder i tjenesten. Disse medlemmer tror likevel ikke det er urimelig å hevde at det er større spredning i byrder innen hver tjenesteform enn det er forskjell i den gjennomsnittlige belastning for hver gruppe.

Hvilke faktorer bestemmer de to tjenesteformers byrdefullhet? Etter disse medlemmers oppfatning bør en innskrenke seg til å vurdere tjenesten i fredstid. Det er neppe mulig å foreta en fordeling av byrder i en eventuell krigssituasjon i dag. Det er ikke utenkelig at både mannskap i sivilforsvaret og sivilbefolkningen må yte meget store offer – også i form av stor tapsprosent – i en eventuell krigssituasjon. Det kan i denne forbindelse være grunn til å minne om de offer som våre sjømenn ydet under siste verdenskrig. Det er både vanskelig og lite fruktbart å foreta en abstrakt vurdering av forskjellige arbeidssituasjoners byrdefullhet. En byrde oppstår formodentlig som et resultat av et samspill mellom et individ og en livssituasjon. Visse typer arbeide er utvilsomt mer fysisk krevende enn andre. Fysisk aktivitet er imidlertid like lite som mental aktivitet i seg selv noen byrde. Et arbeide som krever stor mental eller fysisk aktivitet kan bli en byrde for et individ. Årsaken til dette kan være at kravene overstiger den enkeltes evner og kapasitet. Byrdebegrepet kompliseres av at ikke bare store krav kan bli en byrde. En har grunn til å tro at et monotont, meningsløst og lite utfordrende arbeide også kan føles som en byrde. Til grunn for valg av arbeidsoppgaver for de sivile tjenestepliktige synes ofte å ha ligget nokså uklar forestillinger om visse typer arbeidsoppgavers byrdefullhet. Ifølge disse forestillinger skulle skogs- og vegarbeide være byrdefullt, mens eksempelvis budtjeneste og kontorarbeide er mindre byrdefullt. Disse medlemmer tror for sin del at variasjonen i byrde fra en arbeidssituasjon til en annen først og fremst er bestemt av hvordan arbeidet er organisert, ikke av arbeidsproduktet eller yrkestittel.

Militærtjenesten inneholder også i fredstid oppgaver som stiller særlig store fysiske og psykiske krav. Likevel tror disse medlemmer at årsaken til eventuelle forskjeller i byrder mellom sivile tjenestepliktige og de militære vernepliktige først og fremst må søkes i de organisasjonsmessige ulikheter som er tilstede.

I 1965 ble det understreket ved en språklig endring at militærnekterne er pålagt en sivil tjenesteplikt og ikke et sivilt arbeide. Til tross for denne språklige presisering, framstår i dag siviltjenesten for manges vedkommende som en nokså normalt arbeidsforhold. Den sivile tjenestepliktige har riktignok de samme økonomiske betingelser som soldaten, men i svært mange tilfelle har han betydelig større mulighet for å velge arbeidssted og arbeidsoppdrag. Ofte kan han få tjenestested nær hjemmet eller tjenesteoppdrag i samme sektor som han har sitt yrke eller sin utdannelse. Dette får bl. a. til følge at den sivile tjenestepliktige i større grad enn hovedtyngden av de militære vernepliktige kan føre et tilnærmet normalt sivilt liv under tjenestetiden. Det er denne rent organisasjonsmessige forskjell som er hovedkilden til ulikheter i byrder mellom de to grupper ungdom.

En bør etter disse medlemmers oppfatning søke å utjevne denne ulikhet. Ønsket om størst mulig likhet må imidlertid også her veies mot andre hensyn som følger av militærtjenestens og siviltjenestens formål og egenart.

En vei å gå for å redusere forskjellen vil være å gi militærtjenesten et mer «sivilt» preg. Økt adgang til å benytte sivilt antrekk, flere permisjonsreiser osv. er tiltak som allerede har vært prøvet. En vil utvilsomt kunne gå lenger på dette felt. Den annen vei å gå må være å legge forholdene bedre til rette for at intensjonene med den språklige endring som ble foretatt i 1965 kan bli oppfylt for siviltjenestens del. Disse medlemmer har i første rekke to forhold for øye: administrasjonen både ved leirene og ved siviltjenestekontoret må styrkes og gis en mer hensiktsmessig utforming. Videre bør utplasseringsmønsteret endres slik at en større del av de sivile tjenestepliktige administreres direkte av leir/departement.

Militærnekterne er underlagt en mildere disiplin

og har ofte større frihet i tjenesten. En bør imidlertid være oppmerksom på at forskjellen i tjeneste ikke entydig taler til de sivile tjenestepliktiges fordel. Omtrent halvdelen av de tjenestepliktige arbeider på institusjoner som sysselsetter en eller to sivile tjenestepliktige. Dette medfører høy grad av isolasjon. Kontakten både med andre militærnektere og med administrasjonen er dårlig. Velferdstilbudet for denne gruppen ligger betydelig etter hva en har i Forsvaret osv.

9.5.3 Siviltjenestens oppgaver og tjenesteformer

Konklusjonen på medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabels drøfting av siviltjenestens formål var at tjenesten i størst mulig utstrekning bør ha et fredsbyggende og vernerelevant siktemål. Forøvrig bør de oppgaver som faller inn under den sivile tjenesteplikt ha karakter av å være sentrale nasjonale eller internasjonale fellesoppgaver. Disse medlemmer skal i det følgende søke å tydeliggjøre disse intensjoner – dels ved å presentere relativt konkrete forslag, dels i form av rene idéskisser.

9.5.3.1 Fredsbyggende oppgaver

Det militære forsvars oppgave er i størst mulig grad å verne vårt land og våre innbyggere dersom krigen skulle bryte ut. I en tid hvor våpenutviklingen har gitt en eventuell krig en dommedagskarakter vil imidlertid det forebyggende arbeide måtte bli overmåte viktig. Vel så vesentlig som å være i stand til å kunne bekjempe «fienden» blir det å forhindre at krigen bryter ut. Dette målet må en ha for øye i den generelle utenrikspolitikk, men det er selvsagt uråd å trekke noen klar grense mellom utenrikspolitikk og forsvars- og sikkerhetspolitikk. Det blir også forsvarets oppgave å «bygge freden».

Det vil etter disse medlemmers oppfatning være feilaktig utelukkende å utforme den sivile tjenesteplikt med sikte på de krav som stilles i en krigssituasjon. De sivile tjenestepliktige bør kunne settes til fredsbyggende tiltak, tiltak som i første rekke konsentrerer oppmerksomheten om mulige krigsårsaker og forsøker å forebygge disse.

Det er bred enighet både nasjonalt og internasjonalt om nødvendigheten av å intensivere arbeidet for nedrustning og rustningskontroll. FN arrangerte i 1978 en ekstraordinær sesjon om nedrustningsspørsmål. Disse medlemmer ser det som naturlig og ønskelig at sivile tjenestepliktige i størst mulig utstrekning bidrar til at et slikt arbeide kan lykkes. I noen utstrekning gjøres dette i dag. Sivile tjenestepliktige avgis til Fredsforskningsinstituttet og til FN-Sambandet – to institusjoner som begge arbeider med nedrustningsspørsmål. En kunne trolig uten store vanskeligheter foreta en betydelig økning av antall sivile tjenestepliktige som arbeider med denne type oppgaver. FN's 30. Generalforsamling har bl. a. anbefalt:

- økt bruk av grundige studier av rustningskappløpet, nedrustning og tilknyttede emner
- forbedring av FN's apparat for innsamling, lagring og spredning av informasjon om nedrustningsspørsmål.

Kanskje spesielt innen det siste feltet – arbeidet med å spre informasjon om fredsspørsmål og nedrustning er det svært mye ugjort – også i Norge. Det kan i denne forbindelse bl. a. vises til UNESCO-rekommandasjonen av 19. november 1974 vedrørende opplæring til mellomfolkelig forståelse, samarbeid og fred. En aktiv oppfølging av denne rekommandasjonen vil være et viktig bidrag til å trygge verdensfreden. Dette syn har forøvrig også fått støtte fra offisielt norsk hold. En enstemmig Utenrikskomité tar i Innst. S. nr. 189 for 1977–78 til orde for at det legges økt vekt på opplysningsarbeid og holdningsdannelse omkring nedrustningsspørsmål.

Forsknings- og informasjonsarbeid er i første rekke ekspertarbeid. Det finnes utvilsomt et stort antall velkvalifiserte sivile tjenestepliktige som vil kunne gjøre en utmerket innsats innen disse felt. På den annen side skal en være på vakt overfor en utvikling som lett kan ha til følge at velkvalifiserte sivile tjenestepliktige får utføre fredsbyggende arbeid mens de øvrige må nøye seg med mer perifere oppgaver.

Man må ikke trekke den slutning av dette at velkvalifiserte sivile tjenestepliktige ikke bør kunne få utføre fredsbyggende arbeide. Etter disse medlemmers oppfatning bør en engasjere all tilgjengelig innsikt og oppfinnsomhet for å komme fram til oppgaver og arbeidsformer av både praktisk og teoretisk art som kan tjene arbeidet for nedrustning. Disse medlemmer har tro på at en kan komme et stykke på vei ved å opprette arbeidslag eller -grupper av sivile tjenestepliktige. Disse gruppene bør være allsidig sammensatt og gruppenes oppgaver bør være utformet slik at deltagerne kan utfylle hverandre.

Fra departementets side bør en søke å utvide kontaktflaten med de organisasjoner og institusjoner som arbeider med fredsbyggende oppgaver. Det vil være naturlig at den konkrete utforming av tjenesteoppdragene skjer som en følge av drøftinger med brukerinstitusjonene. En bør i større utstrekning en hittil benytte seg av prøveordninger for å vinne erfaring med nye typer oppgaver og nye organisasjonsformer.

De frivillige organisasjoner spiller en uvurderlig rolle i det opinions- og informasjonsarbeid som drives for å fremme forståelsen for nedrustning og avspenning. En bør imidlertid være oppmerksom på at disse organisasjoner svært ofte arbeider meget tungt. Organisasjonene har en meget anstrengt økonomi og har få muligheter for å få spredt sine synspunkter. En skal heller ikke være blind for at det også i vårt samfunn er sterke interesser som stiller seg sterkt reservert til nedrustningsarbeidet. Disse medlemmer anser det som viktig å styrke de frivillige organisasjoners arbeidsvilkår. En bør

bl. a. komme vekk fra den mildt sagt halvhjertede praksis som har vært anvendt overfor de organisasjoner som har søkt om å få avgitt sivil tjenestepliktig.

For mange av de mindre organisasjoner kan det by på store praktiske problemer å benytte seg av sivile tjenestepliktige. Organisasjonene har kanskje ikke noen fast kontorplass eller de har ingen innkvarteringsmuligheter. Departementet må bidra mer aktivt til å løse slike tekniske problemer. Vi ser det som en dårlig løsning at en eller flere sivile tjenestepliktige får anledning til å bo hjemme eller hos kjente. En bedre løsning ville være om departementet i egen regi skaffet til veie et visst antall innkvarteringsplasser. Disse plassene som burde stå under departementets tilsyn, burde kunne anvendes av organisasjoner etter søknad.

Medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel kan også tenke seg en ordning hvor en opprettet en kontor- og informasjonssentral bemannet bl. a. med sivile tjenestepliktige. En slik sentral kunne påta seg stensilerings- og mangfoldiggjøringsarbeide, utrednings- og opplysningsarbeide for organisasjoner og skoler som måtte ønske assistanse om nedrustnings- og avspenningsspørsmål. Det ville være ønskelig om det til en slik sentral også kunne avgis et visst antall militære vernepliktige.

Rustningskappløpet er i første rekke knyttet til rivaliseringen mellom supermaktene og de militærallianser som støtter supermaktene. I de senere år har en også i stigende grad blitt oppmerksom på den potensielle trussel mot verdensfreden som utgjøres av en stadig stigende kløft mellom de rike og de fattige land i verden. Norge har engasjert seg aktivt i arbeidet for å komme fram til en ny økonomisk verdensorden. Vårt land hører også med til de som gir relativt mest i utviklingshjelp.

Disse medlemmer ser det som en viktig fredsbyggende oppgave å styrke de fattige nasjoners stilling i verden. En bør søke å benytte sivile tjenestepliktige i dette arbeidet. Det har vært reist forslag om å benytte sivile tjenestepliktige til tjeneste i det ordinære Fredskorps. Disse medlemmer stiller seg positivt til en slik tanke, men en slik ordning vil trolig omfatte et svært lite antall tjenestepliktige.

Ønsker en at de sivile tjenestepliktige skal kunne benyttes til fredsbyggende oppgaver, kan en ikke nøye seg med å utplassere disse i allerede etablerte organisasjoner. Tvert imot er det mye som taler for at departementet og leirene bør påta seg et mer aktivt administrativt ansvar for de sivile tjenestepliktige og for de arbeidsoppdrag som faller inn under siviltjenesten. En bør ikke nøye seg med å spørre om sivile tjenestepliktige kan anvendes i Fredskorpset eller i arbeidet for fredsorganisasjoner. En mer aktiv problemstilling vil være: Hvordan kan departementet og leirene eventuelt i samarbeide med andre institusjoner og organisasjoner legge forholdene til rette slik at en visst antall sivile tjenestepliktige (f. eks. 100 mann) kan gi et praktisk bidrag til arbeidet for en ny økonomisk verdensorden: Også på dette felt vil en kunne dra nytte av frivillige organisasjoners innsats og administrative apparat. Det er viktig både for utviklingshjelpen, og for fredsarbeidet i videre forstand, at de problemer som tas opp ikke blir rene ekspertproblemer. Den jevne mann og kvinnes berøring med utviklingshjelpen kan lett få en svært abstrakt form, han eller hun yder sitt bidrag via skatteseddelen. Etter disse medlemmers oppfatning er det viktig å komme fram til samarbeidsformer med utviklingsland som har større folkelig bredde enn den tradisjonelle utviklingshjelp. Siviltjenesten kan utnyttes som et bidrag til en slik utvikling. Arbeidsområdet kan antydes noe mer konkret:

Norges bistand til utviklingsland kan lett få preg av å være et enveis økonomisk og materielt giverforhold. Det kunne være ønskelig om en i større grad bestrebet seg på å komme fram til et mer balansert bytteforhold med våre hovedsamarbeidsland. Man kan tenke på slike praktiske tiltak som å legge forholdene til rette for kaffeimport fra Tanzania, men først og fremst på behovet for et mer intensivt og et bredere tilsig av kulturelle impulser fra våre hovedsamarbeidsland til Norge. Det kan være slike tradisjonelle innslag som besøk av kunstnere fra våre hovedsamarbeidsland. Men det kan også være mulig å oppfordre til at norske byer får en vennskapsby i et utviklingsland og at norske skoler får en vennskapsskole i et slikt land. Til et slikt bredere kontaktarbeide antar disse medlemmer at det kan være behov for at ganske stort antall sivile tjenestepliktige. Det er ikke snakk om noen ambassadør-status, de skal i størst mulig utstrekning få utføre det teknisk-praktiske arbeide som også er nødvendig for å forbedre verden. Det kan ikke her gis noen komplett katalog over fredsbyggende oppgaver. Prioritering av oppgaver og utforming av organisasjonsmessige løsninger må skje i et samarbeid mellom departementet og faglig ekspertise. En begynner i høyeste grad på bar bakke. I svært liten grad kan en dra nytte av utenlandske erfaringer. Disse medlemmer tror at en kan komme fram til fornuftige løsninger dersom en er villig til å drive et kontinuerlig og målrettet arbeid. Det kan heller ikke ses bort fra at et slikt arbeid kan ha en viss internasjonal «smitteeffekt».

9.5.3.2 Vernerelevante oppgaver

De tiltak som hittil er omtalt kan alle karakteriseres som «fredsbyggende». Disse medlemmer har også sett det som ønskelig at siviltjenesten får et vernerelevant innhold. Både vernebegrepet og vernepliktsbegrepet har vært gjenstand for debatt i de senere år. Dette henger bl. a. sammen med at «trusselbildet» ikke er så enkelt som det var for noen årtier tilbake. Det kan også være meningsfyllt å utvide vernebegrepet til å omfatte en del av de oppgaver som vi berører under pkt. 9.5.3.3 så som vern om na-

turmiljøet, vern om sentrale menneskelige rettigheter m.v.

Nøyer man seg med å benytte et mer tradisjonelt vernebegrep, er det to hovedområder for anvendelse av sivile tjenestepliktige som er aktuelle. Det ene område er anvendelse av sivile tjenestepliktige i et eventuelt ikke-volds forsvar, det annet felt er anvendelse av sivile tjenestepliktige innenfor det nåværende totalforsvar.

9.5.3.2.1 Siviltjeneste og ikke-volds forsvar

De sivile tjenestepliktige har gjort seg til talsmenn for et forsvar basert på ikke-voldelige metoder. Man vet i dag ytterst lite om hvilke utviklingsmuligheter et ikke-voldspreget forsvar kan ha. Man vet også ytterst lite om visse ikke-voldelige innslag i vårt nåværende forsvar både kan styrke forsvaret og muliggjøre en omlegging til et mer lav-teknologisk forsvar. Et slikt klart defensivt lav-teknologisk forsvar ville utvilsomt i en del militærnekteres øyne være et viktig skritt framover.

Etter disse medlemmers oppfatning bør det nå være på høy tid at en får istand et skikkelig kontinuerlig arbeide for å vurdere og eventuelt utvikle de muligheter som ligger i ikke-voldelige kampformer i Norge. Innledningsvis vil et slikt arbeid hovedsakelig være et rent forskningsarbeid. Disse medlemmer anbefaler at et slikt prosjekt organiseres som et samarbeidsprosjekt hvor både militære vernepliktige og militærnektere får delta. Det er viktig at et slikt arbeid ikke blir et rent militært prosjekt – dette kan ta vekk noe av dynamikken i arbeidet. En bør også ta sikte på å utbygge en skikkelig kompetanse og innsikt i sivilmotstandsmetoder ved den bebudede forskoleordning for sivile tjenestepliktige.

9.5.3.2.2 Sivil tjenesteplikt innen totalforsvaret

De sivile tjenestepliktige er splittet i synet på Sivilforsvaret. Som nevnt innledningsvis må derfor disse medlemmer ta avstand fra formannsfraksjonens forslag om å organisere hele førstegangstjenesten innen Sivilforsvaret. Det må også være adgang til å nekte slik tjeneste. På den annen side er også disse medlemmer klar over at forslaget har flere positive elementer. Disse medlemmer har derfor vurdert muligheten for å åpne en frivillig adgang til å avtjene førstegangstjenesten under Sivilforsvarets administrasjon. Man har imidlertid kommet til at det er vesentlig å beholde en samlet administrasjon av siviltjenesten. Det ville ha uheldige konsekvenser dersom en skulle åpne adgang til å nekte en del av den sivile førstegangstjeneste. Disse medlemmer har derfor blitt stående ved at det bør ikke utføres tjeneste i Sivilforsvarets regi som en del av førstegangstjenesten.

Medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel foreslår at sivile tjenestepliktige krigsdisponeres i Sivilforsvaret og i Helseberedskapen. Det åpnes adgang til å nekte krigsdisponering i Sivilforsvaret, men ikke i Helseberedskapen.

Det bør utarbeides mest mulig konkrete planer for krigsdisponering av den enkelte sivile tjenestepliktige. Forskoleordningen bør ha som en av sine undervisningsoppgaver å gi den enkelte sivile tjenestepliktige en viss teoretisk/praktisk innføring i krigsdisponeringsoppgaver. Dette kan eksempelvis gjøres i form av førstehjelpskurs.

Det inngår i disse medlemmers forslag til tjenesteordning at det bør opprettes et sivilt katastrofekorps. Selv om et slikt korps vil ha et noe annet anvendelsesområde enn Sivilforsvaret, vil de oppgavene korpset skal utføre være av omtrent samme art som de som er pålagt mannskap i Sivilforsvaret. Dette vil da få til følge at Sivilforsvaret vil få tilgang til godt trenet personell.

9.5.3.3 Sentrale fellesoppgaver

9.5.3.3.1 Tjeneste i sosialsektoren

Siden slutten av 60-årene har helse- og sosialsektoren vært den dominerende avtager av de sivile tjenestepliktiges arbeidskraft.

Det er i dag tegn som tyder på at det er i ferd med å skje en viss holdningsendring til bruk av sivile tjenestepliktige innen sosialsektoren. På flere institusjoner begynner det etterhvert å bli en rimelig god tilgang på utdannet personell. Bruken av sivile tjenestepliktige ved slike institusjoner framstår mer klart enn tidligere som en kriseløsning.

Medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel har ønsket å understreke at siviltjenesten primært bør ha et fredsbyggende formål. Disse medlemmer tror imidlertid at en i de nærmeste år fortsatt bør regne med å gjøre bruk av sivile tjenestepliktige i sosialsektoren.

Etter disse medlemmers oppfatning har bruken av sivile tjenestepliktige i sosialsektoren hatt et altfor tilfeldig preg. De sivile tjenestepliktige vil i langt de fleste tilfeller ikke være utdannelsesmessig kvalifisert for helse- og sosialarbeid. Det finnes utvilsomt klare eksempler på at sivile tjenestepliktige har blitt satt til oppgaver som skulle kreve en faglig innsikt, som den tjenestepliktige ikke har hatt. Man må regne med at dette i en del tilfeller har vært til skade for klientene. På den annen side må det være mulig å finne fram til arbeidsoppgaver innenfor sosialsektoren hvor sivile tjenestepliktige kan gjøre en meningsfylt innsats uten å være faglig kvalifisert.

Et viktig poeng er at sivile tjenestepliktige ikke skal fortrenge ordinær arbeidskraft. Spesielt i strøk av landet hvor det er mangel på arbeidsplasser vil det være uheldig å benytte sivile tjenestepliktige som rengjøringshjelp eller sjåfør. Slike jobber er svært ofte ettertraktede hel- eller halvdagsjobber for den stedlige befolkning. Ved utnyttelsen av de sivile tjenestepliktiges arbeidskraft bør en i større grad søke å utnytte den organisasjonsmessige egenart som siviltjenesten har i forhold til det ordinære

arbeidsliv. Bruk av sivile tjenestepliktige gir mulighet for massiv innsats av arbeidskraft i kortere perioder. Sivile tjenestepliktige er også mobil arbeidskraft. Bruk av sivile tjenestepliktige gir også betydelige mulighet til å eksperimentere med alternative løsninger på samfunnsoppgaver uten på forhånd å måtte bygge opp en fast organisasjon.

Innen sosialsektoren betyr dette at en bør søke å anvende sivile tjenestepliktige til oppgaver som ikke faller inn under det etablerte helse- og sosialarbeid i dag. Som eksempel kan nevnes et forslag om å benytte sivile tjenestepliktige til en form for «eldrepatruljer». Disse skulle innen et visst distrikt være behjelpelige med praktiske tjenester som å hugge ved, foreta småreparasjoner, gå ærend etc. for eldre og uføre. Det har vært pekt på et behov for en slik tjeneste i Oslo. Behovet er utvilsomt også stort i grisgrendte strøk hvor eldre mennesker ofte har store avstander både til naboer og service-sentra. Sivile tjenestepliktige uten noen spesiell sosialutdannelse burde kunne gjøre en brukbar jobb i en slik patrulje. Vel så viktig som utdannelse er ofte interesse og vilje til medmenneskelighet. Dersom det vinnes gode erfaringer med en slik patrulje bør en overveie om det ikke bør ansettes folk i faste stillinger for å ta seg av disse oppgavene. Disse medlemmer er oppmerksom på at det allerede i dag er en hjemmehjelpsordning. Eksempelet er ikke ment som noe alternativ til denne, men som et supplement.

Det burde være mulig å finne andre arbeidsoppgaver av noenlunde tilsvarende type innen sosialsektoren. Disse medlemmer vil foreslå at våre helse- og sosialmyndigheter mer kontinuerlig trekkes med i prioriteringen av anvendelsesområdet for sivile tjenestepliktige.

Til slutt kan nevnes et eksempel fra Danmark. Der har en i noen utstrekning opprettet arbeidslag av sivile tjenestepliktige som har hatt som oppgave å lage lekeapparater til lekeplasser i drabantbyer. Idéen er god fordi den muliggjør en fornuftig anvendelse av både teoretiske og praktiske evner.

9.5.3.3.2 Tjeneste i sivilt katastrofekorps

Det er ønskelig å styrke den katastrofeberedskap som bl. a. Sivilforsvaret har ansvaret for. Medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel vil foreslå at en oppretter et sivilt katastrofekorps som skal bemannes med sivile tjenestepliktige. Korpset bør være organisert som en selvstendig administrativ enhet. Korpsets oppgaver bør utelukkende være rettet mot oppgaver i fredstid. Dette forutsetter at det etableres et nært teknisk samarbeid mellom et slikt korps og Sivilforsvaret. En må kunne benytte felles utstyr, instruktører og til en viss grad felles undervisningsopplegg. Korpset bør få en størrelsesorden på 100–200 mann.

Et slikt korps må kunne benyttes både ved nasjonale og internasjonale katastrofer. Som eksempel på arbeidsområde kan nevnes flomkatastrofer, jordskjelv, større brannkatastrofer, forurensningskatastrofer, akutt hjelp til flyktninger osv. Korpsets arbeidsområde vil måtte begrenses siden en neppe kan utvikle kompetanse til å bekjempe alle typer katastrofer. En bør prioritere oppgaver som sammenfaller med siviltjenestens prinsippielle målsetting – at tjenesten skal være fredsbyggende og vernerelevant. Foruten Sivilforsvaret vil det være naturlig å samarbeide med en rekke andre organisasjoner og institusjoner som f. eks. Statens Forurensningstilsyn, Røde Kors og Det Norske Flyktningsråd.

9.5.3.3.3 Andre typer tjenesteoppdrag

Disse medlemmer vil ikke foreta noen detaljert drøfting av mulige andre tjenesteoppdrag, men bare kort nevne at arbeide innen miljøvernsektoren og arbeide for å styrke vernet om menneskerettighetene bør kunne være aktuelle arbeidsoppgaver. Også for disse oppgaver gjelder det å finne fram til prosjekter og arbeidsmåter som kan muliggjøre anvendelse av sivile tjenestepliktige uten forutgående faglig kompetanse innen arbeidsområdet. Det kan i denne forbindelse være på sin plass å komme med noen generelle synspunkter på bruk av sivile tjenestepliktige til forskningspregede oppdrag.

Særlig i de siste to år har det vært en nokså sterk stigning i antall sivile tjenestepliktige som er avgitt til forskningspreget arbeid. Disse medlemmer er ikke prinsippielt motstander av at sivile tjenestepliktige benyttes til slikt arbeid, men en bør være oppmerksom på at en ukontrollert utvikling på dette felt kan bety en trussel mot likhetstanken både innad blant militærnekterne og overfor dem som avtjener sin militære verneplikt. Sivile tjenestepliktige bør derfor først og fremst benyttes til forskningsoppdrag som kan sies å støtte opp om siviltjenestens hovedformål. Vi tenker her i første rekke på forskjellige typer fredsforskning, forskning som tar opp forholdet mellom den rike og den fattige del av verden, forskning som inngår i bistandsprosjekter osv. Også forskning omkring menneskerettigheter og miljøvernspørsmål bør kunne sies å falle inn under dette hovedformålet. Så lenge arbeid i sosialsektoren utgjør en sentral del av siviltjenesten, mener medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel det bør gis adgang til å utføre forskningsoppdrag også her. Det bør bare rent unntaksvis gis anledning til å tjenestegjøre i forskningspregede oppdrag som ikke faller inn under de formål og oppgaver siviltjenesten forøvrig har.

9.5.4 Organisering av den sivile tjenesteplikt

9.5.4.1 Det administrative apparat

Medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel ønsker å bygge på det eksisterende administrative apparat bestående av Siviltjenestekontoret i Justisdepartementet, Administrasjonen for Sivile Tjenesteplikti-

ge i Våler og Hustad Leir i Fræna kommune. Disse medlemmer er oppmerksom på at det er organisasjonsmessige svakheter ved siviltjenesten i dag, men det er vår oppfatning at disse svakheter best kan løses ved styrking og effektivisering av det eksisterende organisasjonsapparat. Det er viktig å beholde formuleringene og realitetene i Militærnekterlovens § 10 der det heter:

«Tjenesten skal ha sivil karakter og stå under sivil ledelse. Den skal være uten forbindelse med militære innretninger eller foretagender . . .»

Dette kravet bør imidlertid ikke være til hinder for et praktisk samarbeide med Sivilforsvaret og Helseberedskapen. Disse medlemmer har tidligere antydet en del uheldige organisasjonsmessige forhold ved siviltjenesten. Sammenlignet med den militære verneplikt har den sivile tjenestepliktige langt større innflytelse både over valget av tjenestested og arbeidsoppdragets karakter. Dette er et unødvendig misforhold. Det må være helt klart at det er administrasjonen som skal disponere det enkelte mannskap. Selvsagt bør en i siviltjenesten som i forsvaret ta hensyn til ønsker og kvalifikasjoner, men det er siviltjenestens samlede behov som skal begrunne anvendelse av arbeidskraften – ikke rent personlige ønskemål.

En bør søke å komme fram til en mer differensiert arbeidsplassmønster. Dette gjelder både for arbeidsoppgavenes faglige innhold og for arbeidsplassenes geografiske plassering. En utdannet sosialarbeider bør ikke ha noen garanti for at han vil bli plassert ved en bestemt sosial institusjon. Han må kunne regne med at han kommer til en helt annen sektor. En akademiker fra Oslo bør ikke ha noen sikkerhet for at han vil få arbeid i det sentrale Østlands-området. Skal en få en slik ordning til å fungere må en ha et rikelig utbud av arbeidsoppgaver som administreres direkte av departementet og leirene.

Den nokså ensidige preventive tankegang som har vært knyttet til siviltjenesten har åpenbart satt sine spor i det administrative apparat. Departementet og leirene oppfatter seg selv i første rekke som kontrollorganer. Det rådende stillingsmønster gir tydelig uttrykk for at en i liten grad har vært opptatt av siviltjenestens egenverdi. Til tross for at sosialsektoren har vært en meget betydelig oppdragsgiver i 15 år, finnes det ingen som kan sies å ha noen faglig innsikt i helse- og sosialspørsmål ved administrasjonen. Langt mindre finnes det noen faglig innsikt i fredspolitiske spørsmål. Etter disse medlemmers oppfatning bør en ta opp til kritisk vurdering stillingsmønsteret ved leirene og i siviltjenestekontoret.

En forutsetning for forslaget er at det skal skje en gradvis omlegging av tjenesteoppdragene i retning av mer fredsbyggende og vernerelevant siviltjeneste. Det er vanskelig å komme med noe anslag over hvor mange nye stillinger forslaget vil innebære.

I dag er det en meget beskjeden administrasjon knyttet til siviltjenesten. Forholdet mellom antall fast ansatte tjenestemenn og antall tjenestepliktige er 1:50. Det tilsvarende tall i Forsvaret er omtrent 1:1. Sammenligningen er ikke helt dekkende, men den viser likevel at de to administrative apparater har nokså forskjellig utgangspunkt. Skal en få en mer aktiv administrasjon både av tjenesteoppdrag og av de tjenestepliktige, kommer en ikke utenom å øke det administrative apparat. Ikke minst av hensyn til likhetsproblematikken anser disse medlemmer det for viktig at den daglige arbeidsledelse for en betydelig del av de sivile tjenestepliktiges del forestås av administrasjonen selv. Det må likevel aksepteres at en må finne fram til en avveining mellom hensynet til likhet og effektivitet på den ene side og økonomi på den annen.

9.5.4.2 Forskoleordningen

Skal en makte å leve opp til intensjonen med disse medlemmers forslag, må det skje en betydelig administrativ opprustning. Av særlig viktighet blir det å få etablert en obligatorisk forskoleordning. En slik skoleordning vil kunne gi adminstrasjonen et rimelig godt kjennskap til den sivile tjenestepliktige, hans interesser og anlegg, hans styrke og svakheter før han utplasseres til en egnet institusjon eller organisasjon. En skoleordning vil også gi mulighet for å gi en viss faglig innsikt og en viss ferdighetstrening. Administrasjonen vil få muligheter til å sette seg inn i de faglige oppgaver som de sivile tjenestepliktige er ment å ivareta. Dette vil være et viktig bidrag til å skape en ny administrativ holdning hvor tjenestens egenverdi spiller er mer sentral rolle enn i dag. Grovt sett bør en forskoleordning ha tre undervisningsmessige hovedoppgaver:

A. Generell informasjon
   Her gis orientering om sivile tjenestepliktiges rettigheter og plikter, velferdsarbeidet, sivilundervisning osv. Herunder gis også innføring i sentrale fredspolitiske spørsmål i samsvar med tjenestens formål
B. Tjenesteforberedende undervisning
   Den sivile tjenestepliktige gis innføring i det arbeid han skal utføre i den resterende tjeneste
C. Forberedelse for krigsdisponering
   Den sivile tjenestepliktige gis innføring og trening i de oppgaver han skal utføre som krigsdisponert mannskap.

Disse tre hovedoppgaver må avveies og sees i lys av siviltjenestens formål som bør være å gi de sivile tjenestepliktige mulighet for å utføre en fredsbyggende og vernerelevant tjeneste. Ved avveiningen vil disse medlemmer legge særlig vekt på freds- og konfliktfag.

Ved utformingen av skoleplanene bør en legge til grunn de erfaringer en har høstet under prøvedriften på Ringebu. Skolens lengde bør tilsvare den militære rekruttskole.

9.5.4.3 Tjenestetidens lengde

For å sikre at siviltjenesten i seg selv ikke blir et motiv i seg selv for å nekte militærtjeneste har en alltid gjort denne tjenesten av noe lenger varighet enn den militære førstegangstjeneste. Medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel aksepterer berettigelsen av en slik mertjeneste i dag. Disse medlemmer vil for sitt vedkommende gjerne understreke at en noe forlenget tjenestetid tross alt er en sunnere framgangsmåte for å sikre byrdelikhet enn de nokså tvilsomme forsøk som har vært gjort på å regulere, byrder ved å finne fram til byrdefulle arbeidsoppgaver. Mertjenestens berettigelse bør ligge i å sikre tilnærmet byrdelikhet mellom militærnektere og sivile tjenestepliktige. Mertjenesten bør derimot ikke benyttes som et middel til å regulere nektertallet. Et slikt syn har tydeligvis ligget til grunn for Ot. prp. nr. 42 for 1962–63 der det sies at det kan være aktuelt å øke mertjenesten dersom det i samfunnet oppstår en økt mistillit til forsvarets effektivitet. Når det gjelder bruk av mertjeneste som alternativ til et lovbestemt fritakskriterium, viser disse medlemmer til sin prinsippielle drøftelse under pkt. 6.2.2.9 foran. Sammen med medlemmet Grepstad avviste man der, om enn under tvil, denne løsningen. Forøvrig tror disse medlemmer ikke at mertjenestens lengde, så lenge den holdes innenfor rimelige grenser, ikke har nevneverdig innflytelse på militærnektertallet.

I dag er det 4 måneders forskjell mellom førstegangstjenesten i hæren og førstegangstjenesten i siviltjenesten. Forskjellen i samlet tjenestetid er noe mindre – sannsynligvis ca. 1 mnd. Det er grunn til å tro at lengden av førstegangstjenesten har langt større betydning for den vernepliktiges vurdering av tjenestens byrdefullhet i 20-års alderen enn omfanget av repetisjonsøvelser.

Det er vanskelig å ta stilling til om mertjenesten i dag er av rimelig lengde. Dette skyldes først og fremst den uklarhet som knytter seg til de sivile tjenestepliktiges tjeneste etter førstegangstjeneste. Det foreligger ingen statistisk oversikt som viser i hvilken grad sivile tjenestepliktige innkalles til tjeneste i den sivile beredskap. Det ville være ønskelig i forhold til byrdefordelingsdiskusjonen om det ble større klarhet på dette felt.

Prinsippielt ville disse medlemmer se det som ønskelig om de sivile tjenestepliktige kunne innkalles til repetisjonsøvelser av noenlunde samme karakter og varighet som i Forsvaret. I første rekke blir dette repetisjonsøvelser som tar sikte på øvelse i den sivile tjenestepliktiges krigsdisponeringsoppgaver, men muligheten bør også holdes åpen for at en kan organisere repetisjonsøvelse i form av fredsbyggende arbeid på noe lenger sikt. Dersom slike repetisjonsøvelser blir satt ut i livet og en forøvrig lykkes med å gjennomføre den organisasjonsmessige effektivisering som tidligere er skissert, må det være grunnlag for å redusere de sivile tjenestepliktiges førstegangstjeneste.

Foreløpig bør man gå inn for å beholde en førstegangstjeneste på 16 måneder for samtlige sivile tjenestepliktige unntatt de som tjenestegjør i det sivile katastrofekorps. I dette tilfelle er det ikke grunnlag for å opprettholde en så lang mertjeneste og vi vil foreslå 15 mnd. førstegangstjeneste. Muligens bør førstegangstjenesten ytterligere reduseres i dette tilfelle dersom det viser seg at korpset benytter seg av hyppige repetisjonsøvelser. Avgjørelse om krigsdisponeringssektor (Sivilforsvaret eller Helseberedskapen) skjer for samtlige som avtjener sin førstegangstjeneste før 15 måneder er avtjent. Det vil være aktuelt å benytte den siste tjenestemåned for de som har 16 måneder tjeneste til opplæring og øvelse i krigsdisponeringsoppgaver. Tjenestetidens totallengde bør som for militære vernepliktige begrenses oppad til 19 måneder.

9.5.4.4 Forholdet til ordinær arbeidskraft

Sivile tjenestepliktige skal ikke fortrenge ordinær arbeidskraft. Det har vært reist spørsmål om dette prinsipp har vært etterlevet fullt ut. Det er vanskelig å svare, men vi finner det uheldig at sivile tjenestepliktige så ensidig har vært konsentrert i en sektor – sosialsektoren. Det forslaget som er lagt fram her innebærer en mer differensiert bruk av sivile tjenestepliktige. Det er også ønskelig i større grad å benytte sivile tjenestepliktige i oppdrag utenfor de etablerte institusjoner og organisasjoner. Det er disse medlemmers oppfatning at dette vil bidra til å redusere de skadevirkninger som utvilsomt kan bli en følge av for ukritisk bruk av sivile tjenestepliktiges arbeidskraft.

9.5.4.5 Økonomiske konsekvenser

For budsjettåret 1978 er det over Kap. 467 Sivile tjenestepliktige bevilget 62,6 mill. kroner. Herav utgjør lønnsutgifter til organiserte stillinger ca. 2,5 mill. kroner. Inntektene av arbeidsdriften er beregnet til å bli ca. 13. mill. kroner. Disse midlene stilles som kjent til rådighet for FN's internasjonale barnefond.

Medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabels forslag vil innebære en økning av den administrative stab ut over det som følger av forskoleplanene. Dette får selvsagt budsjettmessige konsekvenser. Her bør en imidlertid ha de samfunnsøkonomiske perspektiver klart for seg. Det utføres i dag i størrelsesorden 1 500 årsverk av sivile tjenestepliktige. Legger en vanlige lønnsberegninger til grunn for denne innsats, vil verdien av dette arbeide være det mangedobbelte av de budsjetterte 13 mill. kroner. Forslaget innebærer dermed at en ved hjelp av relativt beskjedne budsjettmessige økninger vil kunne oppnå å få en mer målbevisst utnyttelse av denne arbeidskraft.

9.6 MEDLEMMET GREPSTADS FORSLAG TIL FRAMTIDIG TENESTEORDNING FOR SIVILE TENESTEPLIKTIGE

9.6.1 Historikk

9.6.1.1 Frå «Arbeide i Jern» til våpenfri teneste

Norge er eit av dei første land i Europa som drøftar spørsmålet om fritak for militærteneste av overtydingsgrunnar. Truleg er Stortinget den alle første europeiske nasjonalforsamling som får seg førelagt ein proposisjon på dette feltet – allereie i 1818, fire år etter at prinsippet om allmenn militær verneplikt var tatt inn i Grunnlova. Proposisjonen, som gjekk inn for at kvekarar skulle kunne fritakast for militærteneste, fekk samrøystes støtte under komité-handsaminga, men vart lagt til sides i Odelstinget.

Frametter 1800-talet var militærnektarspørsmålet i Norge stort sett knytta til dissentargrupper. Dei fleste militærnektarane høyrde heime i Kvekarsamfunnet. For å unngå å måtte gjere militærteneste mot si overtyding emigrerte ein del kvekarar på denne tida til England eller USA. Militærnektarar som konfronterte styresmaktene, vart gitt harde straffer. Alt i 1828 har vi kjennskap til eit tilfelle av militærnekting (Peder Osmundsen Gilje). Kring 1850 finst det fleire saker. Straffa var på denne tida gjerne fengsel og «Arbeide i Jern». Vart nektaren sine motiv sedde på som respektable, kunne straffa bli mildare. Kjend er såleis saka til kvekaren Søren Helland Olsen frå Rennesøy, som av retten i 1848 vart omtala som ein kristeleg, «oprigtig og sandhetskærlig Person», og som på denne bakgrunn slapp med «3 Gange 27 Slag Kat i 3 Dage» ettersom retten ikkje fann grunn til å døme han til «Arbeide i Jern». (Rt. 1848, s. 525.)[1]

Korkje Dissentarlova frå 1845 eller vernepliktslovene frå 1854, 1866, 1876 eller 1885 opna for lovleg høve til militærnekting. I 1860 sette stortingsrepresentantane Natvig, Tambs, Myhre og Hay fram eit forslag i samband med justiskomitéens innstilling om endringar i og tillegg til vernepliktslovgjevinga: «Kongen kan tillade, at værnepliktige Mandskaber, som henhøre til «Vennernes» religiøse Samfund, fritages for Militærtjeneste». Komitéen gjekk mot framlegget, som vart oversendt regjeringa med oppmoding om å greie ut spørsmålet. Truleg er dette første gong Stortinget ber om ei utgreiing på dette feltet. Også i europeisk samanheng er denne oppmodinga truleg einestående på denne tida.

Etter at prinsippet om allmenn militær verneplikt vart gjennomført ved lov av 3. juni 1876, da stillingsretten fall bort, vart staten si lovgjeving eit problem for fleire vernepliktige enn før. Dermed vart militærnektarane i større monn enn tidlegare også eit problem for staten, jamvel om dei framleis var ei lita gruppe. Harde straffereaksjonar i kontrast til djupe, som oftast religiøse overtydingar hos militærnektarane medverka til å skape ein opinion mot den eksisterande ordninga. Denne opinionen førde til at det rundt århundreskiftet vart sett fram fleire private lovforslag.

I 1896 vart eit privat lovframlegg – knytta til dissentarlova – fremja av Kristiania Fredsforening (Indst. O. nr. 104): «Dissentere er fritagne for personlige Ytelser til Statskirken og dens Betjente, og kan, naar deres samvittighed forbyder det, forlange sig fritaget for at gjøre Militærtjeneste». Kyrkjekomitéen hadde forståing for tanken bak framlegget, som først og fremst hadde Kvekarsamfunnet in mente, men hyste også innvendingar og gjekk mot forslaget.

I 1898 kom «Forslag til lov om valgfrihed for værnepliktige mandskaber», sett fram av formennene for Norges Fredsforening, Den norske godtemplarorden og Kristiania arbejdersamfund (Dok. nr. 4. 1898). I forslaget heiter det m. a. at «Norge er – saa vidt det er os bekjendt – det land hvor der i vort aarhundrede har forekommet de fleste negtelser af militærtjeneste i forhold til folkemængden». Forslagsstillarane bad om at «unge mennesker, som efter sin overbevisning ikke kan gjøre krigstjeneste, maa fritages for det haarde valg – enten at forlade sit fædreland eller at blive straffet som forbrydere». Forslaget, som ikkje berre har dissentarar for auga, introduserer tanken om ei alternativ, sivil teneste: «De unge mænd som paa grund af sin overbevisning ikke kan udføre militærteneste, skal have adgang til at udføre almindeligt arbejde for staten» (§ 1). Dei vernepliktige skulle ut frå forslaget opplyse på sesjon «hvad art af arbejde de kunde og vilde udføre for staten, og til denne opgave skulde der tages nødvendigt hensyn». I forslaget til lovtekst vart det presisert at «det almindelige arbejde for staten skal i intet tilfælde udføres under militært tilsyn eller med militære formaal for øje» (§ 5). I tillegg til denne reint negative avgrensinga vart det ikkje drøfta ei positiv målsetting for den alternative siviltenesta. Det «almindelige arbejde for staten» var tenkt som ei rein erstatningsteneste som var motivert ut frå rettferdsomsyn i høve til andre vernepliktige.

Lovforslaget frå 1898 tok også stilling til eit anna alternativ, som i åra framover kom til å spele ei viss rolle i debatten, nemleg verneskatt – dvs. ein eigen skatt pålagt dei som vart fritatt for militærteneste. Det heiter i framlegget: «Dette alternativ har vi ikke kunnet foreslaa, fordi det indeholder begunstigelse af rigfolk, og en forurettelse af fattigfolk. Desuden vil modstanderne af militærvesenet ikke ved en ekstraskat bidrage til dets udvikling».

Lovframlegget frå Norges Fredsforening, Den norske godtemplar-orden og Kristiania arbejdersamfund vart etter innstilling frå militærkomitéen oversendt regjeringa «med anmodning om for næs-

---

1) Saka er også omtala saman med eit par andre saker i George Richardson: The Rise and Progress of the Society of Friends in Norway. London: Charles Gilpin 1849. s. 119 ff. Jamfør også s. vii, s. 115 og s. 121.

te odelsthing at fremkomme med betænkning angaaende sagen og muligt forslag» (Indst. S. nr. 19. 1898 og St. forh. 1898. s. 24–29). Forslaget vart i si eksisterande utforming relativt krasst avvist av departementet, som også hadde innhenta fråsegner frå ulike militære instansar eller «autoriteter». Alt på dette tidspunktet hadde det utkrystallisert seg eit skilje i styresmaktene sin holdning til på den eine sida religiøse militærnektarar (som ein til dels meinte hadde krav på respekt) og på den andre sida «fornuftsmessige» nektarar. Om den siste gruppa var domen kvass: «Samtlige autoriteter er enige i, at den kategori af personer, som kommer ind under den klasse, der mener, at militærvesenet er meningsløst, urimeligt og ufornuftigt osv. repræsenterer en saa daarlig aand i nationen, at man af hensyn til dem, ikke finder det paakrevet at foretage nogen forandring i værnepligtsloven» (St. meld. nr. 16, 1899–1900). Skiljet mellom religiøse og «fornuftsmessige» nektarar kom til å prege debatten i åra framover, og har like til i dag i ein viss monn sett spor etter seg. I det heile tatt finn ein att i lovframlegget frå 1898 og i debatten kring det mange trekk som seinare har prega utviklinga på dette området.

I 1900 vart to lovforslag lagt fram (Dok. nr. 2 1900–1901). Norges Fredsforening gjorde framlegg om at vernepliktige som i minst 10 år hadde tilhøyrt eit trussamfunn som forbaud medlemmene sine å gjere militærteneste, skulle i staden utføre arbeid for staten. Vernepliktige, som ikkje hadde tilhøyrt eit tilsvarande trussamfunn i 10 år, og som kunne godgjere at dei hadde ei alvorleg religiøs overtyding som forbaud dei å gjere militærteneste, skulle få avtene vernepliktа i ikkje-stridande stilling. Oslo fredsgilde la på si side på ny fram «Forslag til lov om valgfrihed for værnepliktige mandskap», identisk med framlegget frå 1898.

Ved skriv av 6. august 1900 gav Forsvardsdepartementet høve til å overføre religiøse militærnektrarar til ikkje-stridande stilling. I ein viss grad hadde dette vore praktisert også tidlegare. Mange militærnektarar fann det uråd å godta våpenfri teneste, og 18. februar 1902 kom det difor ei fråsegn frå kommanderande generel om at vernepliktige som på religiøst grunnlag nekta all form for militærteneste inntil vidare ikkje skulle tiltalast ved krigsrett eller gjevast disiplinærstraff. Ordningane hadde eit førebels preg. Men først 20 år seinare vart det ved lovendring gitt høve til fritak frå militærteneste av overtydingsgrunnar og overføring til sivil teneste.

9.6.1.2 Frå våpengri teneste til sivilt arbeid

I tida etter 1900 fann det stad ein relativt livleg debatt om vilkåra for fritak for militærteneste. Sentralt var spørsmålet om berre militærnekting på religiøst grunnlag skulle godtakast, eller om også andre overtydingar skulle kvalifisere til fritak. Samstundes var diskusjonen konsentrert om alternativ til militærtenesta, og pendla i ein viss monn mellom to løysingar: «civilt arbeide» eller «vernepliktskat» – med tyngdepunktet klart nærmast det første alternativet. Fire odelstingsproposisjonar vart sette fram – i 1909, 1910, 1917 og 1921 – og lagt til sides eller utsette fordi Stortinget meinte saka ikkje var godt nok utgreidd. Alle proposisjonane gjorde framlegg om ei alternativ, sivil teneste. Ein komité oppnemnt ved kgl. res. i 1915 for å drøfte spørsmålet om innføring av vernepliktskatt, gjekk mot vernepliktskatt for militærnektarar.

Mens initiativa til ei militærnektarlov i 1890-åra særleg kom frå fredsorganisasjonar og andre organisasjonar, merkar ein etter århundreskiftet etter kvart også ei aktiv interesse frå militært hald når det gjeld å kome fram til ei ordning for militærnektarane. Særleg under første verdskrigen auka militærnektartalet relativt sterkt, og dei hyppige innkallingane til nøytralitetsvakt gjorde at problemet ofte fekk aktualitet. I samsvar med den mellombels ordninga frå 1902 vart religiøse militærnektarar ikkje ilagt straff, men domfelling av ein del ikkje-religiøse nektarar medverka openbert til å skape uvilje mot forsvaret (jfr. Forsvarskommisjonens innstilling av 26. januar 1921). Samstundes var det eigna til å skape irritasjon – ikkje minst blant vernepliktige som vart innkalla til nøytralitetsvakta – at religiøse militærnektarar gjekk heilt fri.

I 1917 hadde Danmark vedtatt ei lov om sivilt arbeid for militærnektarar. Sverige vedtok ei liknande lov i 1920. Desse lovene synest i ein viss monn også å ha påverka utviklinga i Norge og blir refererte til i innstillinga frå Forsvarskommisjonen av 1920, som hadde fått i oppdrag også å vurdere spørsmålet om «civil arbeidsplikt for vernepliktige som anser det stridende mot sin samvittighet å gjøre militærtjeneste».

På bakgrunn av utgreiinga frå Forsvarskommisjonen endra Stortinget i 1922 den militære straffelova sin § 35: Straff for militærnekting skulle ikkje idømast dersom nektinga hadde si årsak i «en alvorlig religiøs overbevisning eller i andre alvorlige samvittighetsgrunner». Samstundes vart vedtatt ei eiga lov for den sivile tenesta – «Lov om vernepliktige civilarbeidere av 24. mars 1922».

Den sivile tenesta var ei rein erstatningsteneste, grunngitt ut frå rettferdsomsyn. Vernepliktige som på grunn av ei alvorleg religiøs overtyding eller andre alvorlege samvitsgrunnar vart fritatt for militærteneste, skulle ikkje gå fri utan eit alternativ som i byrder rimeleg kunne samanliknast med militærtenesta. Fleirtalet i militærkomitéen hadde gått inn for at siviltenesta (eller det «civile arbeide») skulle ha eit tillegg i lengde på halvparten av militærtenesta, mens mindretalet hadde tala for same tenestelengde for «vernepliktige civilarbeidere» som for militære vernepliktige (Innst. O. II. 1922). Også i Odelsting og Lagting delte syna seg etter dette mønsteret.

Sjølv om den alternative tenesta ikkje vart gitt ei positiv målsetting – tenesta var ei rein erstatnings-

teneste – hadde den ei viss negativ avgrensing: «Det i denne lov omhandlede civile arbeide skal være uten forbindelse med militære innretninger eller foretagende og utføres under civilt opsyn» (§ 2). Dette prinsippet skulle sikre at det ikkje ville stri mot militærnektarane si overtyding å utføre tenesta. I den om lag tjue år lange debatten som låg bak lovendringa vart det lagt stor vekt på dette prinsippet.

Utbyttet av det sivile arbeidet skulle tilfalle staten (§ 2). I forarbeida til lova vart det elles lagt vekt på at arbeidet burde ordnast slik at «den enkeltes evner og anlegg i størst mulig utstrekning kan få komme til sin ret». Vidare vart Justisdepartementet foreslått som administrativt organ. Når det galdt dei konkrete arbeidsoppgåvene i siviltenesta, hadde debatten tidlegare særleg festa seg ved arbeid i «statens gruber, skoge eller myrer» (Ot. prp. nr. 28, 1909), jamvel om det også vart tatt til orde for eit breidare spektrum av oppgåver. I proposisjonen frå 1922 (Ot. prp. nr. 4, 1922) slutta Forsvarsdepartementet seg til framlegget frå Forsvarskommisjonen av 1920, som m. a. av praktiske grunnar meinte at det ville vere særleg aktuelt å nytte militærnektarane til «jord- og skogsarbeide på statens eiendommer eller anlegg, eller til vei- eller jernbanearbeide».

I 1923 la Justisdepartementet fram nærmare forslag til arbeidsoppgåver for vernepliktige sivilarbeidarar (St. prp. nr. 60). Departementet vurderte til dels ulike arbeidsoppgåver og konkluderte med at «vernepliktige civilarbeidere helst bør anvendes til jordopdyrkning». Det vart sett på som ein motiverande faktor for sivilarbeidarane at jordoppdyrking ville vere nyttig og til gagn for landet. Som eit aktuelt område vart foreslått det 2 300 mål store Onsrudfeltet på Romerike, som staten hadde kjøpt inn med tanke på sysselsetting av arbeidslause. Militærnektartalet hadde elles på denne tida nådd ein viss storleik. Mens det i perioden 1885 til 1899 skal ha vore registrert til saman 27 tilfelle av militærnekting, hadde det årlege talet på religiøse nektarar (som etter ordninga frå 1902 ikkje fekk påtale) i perioden 1915 til 1919 variert mellom 102 og 146.

Departementet sitt forslag vart straks sett i verk, og fram til 1940 vart sivilarbeidarane sette til jorddyrkingsarbeid. Militærnektartalet var framleis relativt lågt. I perioden 1930–1935 varierte det årleg mellom 32 og 80, mens det i tidsrommet 1936–1939 låg mellom 117 og 181. Tenestetida var også relativt kort. I perioden 1930–39 var militærtenesta i infanteriet på 48–84 dagar, siviltenesta hadde eit tillegg på 50 pst. Det sivile arbeidet vart i denne tida såleis utført i sommarhalvåret. Da det 2 300 mål store Onsrudfeltet på det nærmaste var ferdig dyrka i 1933, kjøpte staten nye areal i nærleiken. I andre halvdel av 1930-åra utførde militærnektarane sivilarbeid på Nesfeltet, eit 1 663 dekar arbeidsfelt i Nes herad på Romerike. Etter som felta vart dyrka opp, vart dei utparselerte og selde i høvelege bruksareal.

Etter at Lov om vernepliktige civilarbeidere vart vedtatt i 1922, synest det ha vore lite debatt om siviltenesta si utforming før 1950-åra. Lovendringane i 1925 og 1937 galdt først og fremst fritaksvilkåra og fritaksprosedyren. I 1925 vart den militære straffelova sin § 35 endra slik at ein vernepliktig ikkje lenger skulle straffast for militærnekting dersom «det strider mot hans alvorlige overbevisning å gjøre militærtjeneste av nogen som helst art». Lovendringa, som i ein viss grad synest ha skjedd på bakgrunn av den sosialistiske antimilitarismen på denne tida, innebar m. a. at nektingsgrunnlag som i dag ville bli karakteriserte som situasjonsbestemte, kunne kvalifisere til fritak. I 1937 vart lova endra slik at militærnektarar kunne fritakast administrativt etter søknad. Det skulle ikkje lenger vere nødvendig å nekte eller utebli frå militærtenesta og så bli tiltala etter den militære straffelova før ein kunne bli overført til sivilarbeid. Ved lovendringa i 1937 vart det elles i Lov om vernepliktige civilarbeidere tatt inn heimel for å pålegge sivilarbeidarar «civil undervisning og oplæring» (§ 3). I forarbeida vart det m. a. peika på at «en slik undervisning kan være ønskelig av hensyn til deres civile arbeide under tjenesten» (Ot. prp. nr. 38, 1937).

Ved lovendringane i 1925 og 1937 var derimot sjølve sivilarbeidet sin karakter – arbeidsoppgåvene – knapt emne for debatt. Styresmaktene såg på røynslene med det eksisterande sivilarbeidet som positive, og militærnektargruppa var venteleg for lita og for veik til for alvor å kunne fremje ein debatt om alternative løysingar dersom den skulle ha ønskt det.

Dei første åra etter 2. verdskrigen vart det ikkje organisert sivilarbeid for militærnektarar. I tidsrommet 1947–1950 voks det årlege militærnektartalet frå vel 200 til nærmare 500, og i 1949 vart det vedtatt å bruke Havnås Leir i Trøstad (tidlegare tvangsarbeidsleir for landssvikarar) til sivilarbeid. I 1950 vart også Hustad Leir på Farstad ved Molde tatt i bruk (også denne hadde tidlegare vore nytta som tvangsarbeidsleir). Sivilarbeidet som nå hadde ei lengde på 12 månader, kunne ikkje lenger utførast i sommarhalvåret. Dette kravde ei viss omlegging av arbeidet, men arbeidsoppgåvene følgde likevel i stor monn mønsteret frå mellomkrigstida.

Både under Havnås og Hustad Leir vart sivilarbeidarane i vesentleg omfang plasserte i arbeid utanfor leirane. I den første tida galdt dette særleg Havnås Leir, som hadde ei rekke skogsforlegningar. Noen vart også sysselsette ved anlegget av Mossevegen og ved bygginga av Berg arbeidsskule. I sommerhalvåret utførde ein del markarbeid for Norges Geografiske Oppmåling.

Hustad Leir overtok i 1952 Malunfeltet og seinare Frimannsfeltet i Hustad for oppdyrking og tildeling til jordsøkande i distriktet. Sivilarbeidarar vart seinare også nytta på andre dyrkingsfelt og ved skogsforlegningar, m. a. i Rogaland. Frå 1955 gjorde somme teneste ved dei arkeologiske utgravingane på Bryggen i Bergen.

9.6.1.3 Frå jord- og skogkultur til «annet fredsbyggende og samfunnsnyttig arbeid»

Tidleg på 1950-talet tok det til å vekse fram ein debatt om arbeidsoppgåver for «vernepliktige sivilarbeidarar» (som framleis var nemninga for sivile tenestepliktige), og ulike forhold medverka til at siviltenesta endra karakter. Ei vesentleg omlegging tok til i byrjinga av 1960-åra, da stadig fleire sivile tenestepliktige vart plasserte i helse- og sosialsektoren, som i dag er det dominerande tenestefeltet. I andre halvdelen av 1960-åra engasjerte debatten om siviltenesta grupper langt utover dei sivile tenestepliktige sine eigne rekker, og i januar 1968 skisserte Stortinget for første gong ei målsetting og konkrete retningslinjer for siviltenesta. Justiskomitéen uttalte «det siktepunkt at de som blir fritatt for militærtjeneste bør kunne få adgang til å utføre annet fredsbyggende og samfunnsnyttig arbeid» (Innst. S. nr. 42, 1967–68). Men dei konkrete retningslinjene tok lite omsyn til det fredsbyggande elementet i dette formålet.

I 1953 var om lag 2/3 av dei sivile tenestepliktige sysselsette i skogs-, jordbruks-, og nybrotsarbeid. I 1965 utgjorde denne sektoren berre 12 pst. av dagsverka, mens 1/4 av dei sivile tenestepliktige arbeidde i helse- og sosialsektoren. Året etter, i 1966, var nærmare halvparten av dei tenestepliktige utplasserte i denne sektoren, og i 1969 over 2/3. Utviklinga av arbeidsfelta i siviltenesta i 1950- og 1960-åra framgår elles i hovudtrekk av tabellen nedanfor.

Fordeling av arbeidsoppgåvene 1953–1969

Dagsverk prosentvis fordelt på:	1953 –54	1965	1966	1967	1969
Div. arb. i leirene	11,8	19,6	12,8	15,3	15,2
Sykepleie og andre sos. inst.		25,5	48,9	55,3	69,7
Sivilforsvaret		12,2	11,2	7,0	5,8
Skogs-, jordbruks- og nybrottsarb.	66,0	11,9	8,5	3,0	1,6
Arkeologiske utgravninger m.v.	0,5	4,5	5,1	4,5	4,2
Undervisning		3,8	1,9	0,2	0,2
Norges Geografiske Oppmåling	4,5	10,6	7,2	11,5	1,1
Humanitære organisasjoner		1,9	1,8	1,0	1,1
Parkarb. ved Fredriksten festn.	2,3	1,8			
Veiarbeide	5,3				
Utbygg. av Berg a.b.skole og Ilseng leir	8,3				
Diverse	1,3	1,7	2,6	2,2	1,1

Kjelder: St. meld. nr. 37 for 1966–67, vedlegg 2; Innst. S. nr. 42 for 1967–68, vedlegg 1; talmateriale frå Administrasjonen for sivile tenestepliktige. Prosenttala fram til og med 1966 er baserte på tal dagsverk, tala for 1967 og 1969 er utrekna etter talet på mannskap.

Ulike forhold medverka til denne gradvise endringa av arbeidsoppgåvene. Aukande mekanisering i jord- og skogbrukssektoren gjorde gamle arbeidsmåtar mindre rasjonelle. Det veksande militærnektartalet skapte behov for fleire arbeidsplassar. (Gjennomsnittet for godkjende militærnektarsøknader låg i 1950-åra på om lag 600 i året, med 1137 i 1951 og 421 i 1955 og 1959 som ytterpunkt). På andre felt i samfunnet var det behov for arbeidskraft, m. a. i helse- og sosialsektoren. Dei sivile tenestepliktige arbeidde for omlegging av siviltenesta, og la i veksande grad vekt på at tenesta skulle ha eit fredsbyggande eller fredsrelevant formål.

Mellom anna det veksande militærnektartalet gjorde at det ved kgl. res. 16. oktober 1953 vart oppnemnt eit offentleg utval (Rode-utvalet) til å «behandle alle de forskjellige sider av militærnekterproblemet». Utvalet, som hadde eit sterkt militært preg, la fram innstilling i 1955, og skapte stor debatt både med omsyn til vilkåra for fritak for militærteneste og sjølve utforminga av siviltenesta. Innstillinga vart i 1956 møtt med ei Motinnstilling frå eit utval nedsett av Norges Fredsråd, samarbeidsorganet for norske fredsorganisasjonar[2)].

Rode-utvalet gjekk inn for at dei sivile tenestepliktige så vidt råd var skulle nyttast i «oppgaver av beredskapsmessig betydning», og peika elles m.a. på at «arbeidsoppgavene bør gi høve til å utnytte flest mulige sivilarbeideres faglige kvalifikasjoner og på annen måte stimulere deres innsatsvilje». Utvalet gjekk m.a. inn for våpenfri teneste i forsvaret, sivilforsvarsteneste, brannvern, linjereparasjonsarbeid, og dessutan skogkulturarbeid, jordbruksarbeid, vegarbeid og utgravingsarbeid for museum.

Rode-utvalets forslag vart møtte med hard kritikk frå dei sivile tenestepliktige og frå norske fredsorganisasjonar. Motinnstillinga frå Norges Fredsråd la hovudvekta på drøftinga av fritaksvilkåra, men kommenterte også framlegga til arbeidsoppgåver. Motinnstillinga gjekk inn for at dei sivile tenestepliktige si tilknyting til beredskapsmessige tiltak skulle vere friviljug, og peika på at sivile tenestepliktige burde ha høve til å gjere teneste i m. a. humanitære organisasjonar, i organisasjonar som dreiv fredsarbeid, i internasjonale hjelpetiltak og i katastrofeberedskap.

Kritikken mot Rode-utvalets innstilling medverka truleg til at utvalget sine framlegg fekk lite å seie for utforminga av siviltenesta i framtida. Frå Justisdepartementet vart det ikkje tatt initiativ til å endre arbeidsoppgåvene.

I byrjinga av 1950-åra la elles fleire sivile tenestepliktige ned arbeidet og gjekk i fengsel for kravet om fredsbyggande siviltenesta.

---

2) Den nye militærnekterloven. Et motforslag. Av Vilhelm Aubert, Torstein Eckhoff, Johan Galtung, Torleiv Idsøe, Trygve Leivestad, Arne Næss, Harald Ofstad, Kaare Pettersen, Arne Bjørn Rønhaug. Prenta som vedlegg til Ot. prp. nr. 42 for 1962–63.

I Lov av 17. juni 1937 om vernepliktige civilarbeidere var det, liksom i lova frå 1922, slått fast at det «civile arbeide skal være uten forbindelse med militære innretninger eller foretagender» (§ 3). Sjølve formuleringa går heilt attende til Ot. prp. nr. 28 for 1909, og formålet var å sikre at siviltenesta ikkje skulle vere i strid med dei sivile tenestepliktige si overtyding. I 1958–59 vart prinsippet sett på prøve, da Forsvarsdepartementet vende seg til Justisdepartementet med framlegg om eit makeskifte i samband med Havnås Leir, som sia 1949 var blitt utbygd og sett i stand av dei sivile tenestepliktige. Leiren skulle brukast til administrasjonssenter og kvarter i samband med NIKE-batteria. Etter klage frå dei sivile tenestepliktige – med støtte m. a. i ei utgreiing frå professor dr. juris Frede Castberg – vart saka tatt opp i justiskomitéen og Stortinget i 1959 utan at ein fekk fleirtal for å sette departementet sin handlemåte til side. Dei sivile tenestepliktige reiste sak mot staten, men tapte både i byretten og da saka kom opp for Høgsterett i 1961. Langt på veg godtok Høgsterett likevel den rettslege oppfatning av lova som sivilarbeidarane heile tida hadde gjort gjeldande. Høgsterett godtok at det «civile arbeide» måtte forståast ikkje berre som arbeidsverksemda, men også arbeidsproduktet, og at staten ikkje kunne stå fritt når det galdt bruken av arbeidsproduktet. For at det skulle kunne brukast til militære formål, måtte det «kreves at det er inntrådt en klart ny situasjon som med styrke tilsier den endrede anvendelse». Ein slik situasjon meinte Høsterett låg føre i denne saka. Høgsteretts avgjerd vart kritisert av fleire framståande rettslærde[3].

Etter at staten fekk medhald av Høgsterett i Havnås-saka, underteikna ein stor del av sivilarbeidarane ei fråsegn retta til Justisdepartementet der dei erklærte at dei ville nekte å delta i oppbygging av ein ny leir eller i vidare utbygging av Hustad Leir. Dei grunnga standpunktet slik: «1) Etter Høysteretts avgjørelse i Havnås-saken mangler vi garanti for at en ny leir ikke på ny vil bli overtatt av det militære forsvar. 2) Vi finner det ikke riktig å medvirke til utbygging av den eksisterende tjenesteordning, men ber om at det tas opp til alvorlig overvei-

3) Blant kritikarane var m. a. tidlegare høgsterettsjustitiarius Emil Stang og professor Torstein Eckhoff. Deira innlegg er gjengitt i Emil Stang m.fl.: Rett og Høgsterett. 6 innlegg om Havnåssaken. Utgitt av Folkereisning mot Krig og Sivilarbeidernes Hovedsekretariat. Oslo 1961. Eckhoffs artikkel er også prenta i Torstein Eckhoff: Rettferdighet og rettssikkerhet. Oslo 1966.

Saka galdt § 3, andre ledd i Lov av 17. juni 1937 om vernepliktige civilarbeidere: «Det i denne lov omhandlede civile arbeide skal være uten forbindelse med militære innretninger eller foretagender og utføres under civilt oppsyn. Arbeidets utbytte tilfaller staten».

Førstvoterande uttalte med samrøystes støtte m. a.: «Imidlertid er jeg enig i at 1. setning i den någjeldende lovs § 3, 2. ledd etter sine ord nærmest tar sikte på sivilarbeidernes aktuelle dagli ge arbeid, og ikke omfatter arbeidsresultatet. Men selv om en strengt sproglig tolkning taler for dette, hva jeg altså medgir er tilfellet, taler avgjørende reelle hensyn mot å forstå bestemmelsen så snevert. Staten kan etter min mening ikke stå fritt når det gjelder anvendelsen av arbeidsproduktet. Selv om myndighetene mens arbeidet pågår ikke har noen tanker om å anvende produktet til militært formål, må jeg anta at de ikke under uforandrede forhold kan treffe en ny bestemmelse ut fra en endret vurdering, og således overføre en sivilarbeiderleir, bygget av sivilarbeidere for deres formål, til en ren militærleir. Skulle anvendelsen uten innskrenkning være avhengig av de skiftende politiske vurderinger, ville de som av samvittighetsgrunner har nektet militærtjeneste, ofte ikke kunne utføre sivilarbeid uten å komme under et samvittighetspress som det må antas at loven har villet sikre dem mot. På den annen side er det enighet om at det ikke kan være så, at arbeidsproduktet aldri uansett tidsforløpet og uansett skifte i de ytre omstendigheter skal kunne brukes på en måte som kommer det militære til gode. Hvordan grensen skal trekkes har man ingen nærmere holdepunkter for i loven, men teoretisk kan det tenkes flere muligheter. En mulighet er den som professor Castberg har uttalt seg for, nemlig at en «ekstraordinær situasjon kan tvinge staten til å bruke til militært formål et anlegg som er bygget av sivilarbeidere, men at denne anvendelse ikke er tillatelig når det ikke foreligger en tvingende grunn». Når man imidlertid holder seg for øye at vi her tross alt har for oss en unntakslov, antar jeg det ikke er riktig – når man mangler den fornødne støtte i lovteksten – å legge så stramme bånd på, statens disposisjonsrett. Men også jeg mener det må kreves at det er inntrådt en klart ny situasjon som med styrke tilsier den endrede anvendelse.» (Rt. 1961, s. 451 ff. Her sitert etter Ot. prp. nr. 42, 1962–63). Når det gjeld Havnås-saka, viser ein elles til St. meld. nr. 70 (1959), Innst. S. nr. 221 (1959) og Forh. i Stortinget nr. 330–333, 1959, s. 2 633–2 663. Professor Frede Castbergs vurdering, «Civilarbeiderne og Havnås-leiren», er prenta som vedlegg til St. meld. nr. 70 (1959).

else i hvilken utstrekning sivilarbeiderne kan utføre sin verneplikt i fredskorps»[4].

I 1961 vart framlegg om å nytte kvalifiserte vernepliktige (sivile tenestepliktige og militære vernepliktige) også fremja av ein breidt samansett privat komité, som i ei utgreiing sette fram forslag om skiping av eit norsk fredskorps[5].

I 1961 la elles ein del sivile tenestepliktige ned arbeidet i krav om at fredsskapande arbeidsoppgåver måtte godkjennast. Som eit direkte resultat av aksjonen vart FN-sambandet godkjent. Hausten 1961 nedsette Sivilarbeidernes Hovedsekretariat i forståing med Justisdepartementet ein komité som skulle greie ut spørsmålet om arbeidsoppgåver i siviltenesta. Komitéen la i si innstilling («Nye arbeidsoppgaver for vernepliktige sivilarbeidere») vekt på to prinsipp: «1) At tjenestetiden blir utnyttet på en måte som er i overensstemmelse med hver enkelt sivilarbeiders pasifistiske syn. 2) At det tas hensyn til den enkelte sivilarbeiders evne slik at man best mulig får utnyttet den arbeidskraft og innsatsvilje sivilarbeiderne representerer». Komitéen understreka kravet om fredsbyggande arbeid og peika elles på arbeidsoppgåver i helse- og sosialsektoren, undervisningssektoren, humanitære organisasjonar og i freds- og samfunnsforsking. Dette var felt der det var klar mangel på arbeidskraft i denne perioden. Fredsforsking var elles blitt institusjonalisert i Norge i januar 1959.

Justisdepartementet viste på denne tida lita forståing for dei sivile tenestepliktige sitt grunnleggande syn – at siviltenesta skulle ha ein fredsskapande karakter – men tok opp forslaget om teneste i helse- og sosialsektoren, som i løpet av 1960-åra utvikla seg til å bli det dominerande tenestefeltet. I 1966 var om lag halvparten av dei sivile tenestepliktige plasserte i denne sektoren, i 1969 om lag 2/3.

Allereie tidleg på 1950-talet hadde dei sivile tenestepliktige arbeidd for at inntektene av arbeidet i siviltenesta skulle gå til utviklingsformål. Dette kravet vart på ny sett fram i byrjinga av 1960-åra. I 1963 gjekk departementet med på ordninga, og frå 1. januar 1963 vart arbeidsinntektene øyremerka for FN's internasjonale barnefond (UNICEF). I 1965 utgjorde årsbeløpet kr. 1 329 000. I 1976 var beløpet på kr. 7 006 000. I perioden 1963–76 innarbeidde dei sivile tenestepliktige på denne måten i alt kr. 43 012 000 for FN's barnefond.

Etter ei lengre forhistorie, som m. a. omfatta to proposisjonar og utarbeiding av tilleggsinnstilling (Ot. prp. nr. 21, 1958; Ot. prp. nr. 42, 1962–63; Innst. O. II, 1964–65; Tillegg til Innst. O. II, 1964–65), vart militærnektarlova endra i 1965 og ein fekk Lov av 19. mars 1965 om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner. Debatten i Stortinget kom i hovudsak til å gjelde fritaksvilkåra, spørsmålet om godkjenning av sivilforsvarsnekting av overtydingsgrunnar og siviltenesta si lengde. Sjølve arbeidsoppgåvene vart i liten grad diskuterte i samband med lovendringa.

Særlig sia byrjinga av 1960-åra hadde det vakse fram ein debatt om utvida forsvars- og vernepliktsomgrep. Det vart argumentert for at militært forsvar berre kunne vere ein av fleire måtar å verne om fred og tryggleik på, og at dette også måtte avspeglast i vernepliktsomgrepet og vernepliktsordninga. På ulikt hald vart det tatt til orde for alternative vernepliktsformer, som i prinsippet skulle vere likestilte med militærteneste. Ein forslo eit spektrum av tenesteformer, som ved sida av militærteneste, m. a. omfatta teneste i FN-styrkar, fredskorpsteneste, sivilmotstand, sivilforsvarsteneste, teneste i internasjonale organisasjonar og tiltak. Debatten spela ei ikkje uvesentleg rolle i åra framet-

---

4) Jfr. «Sivilarbeiderne etter Høyesterettsdommen», i Emil Stang m.fl.: Rett og Høyesterett. Utgitt av Folkereisning mot Krig og Sivilarbeidernes Hovedsekretariat. Oslo 1961.

5) Komitéen for utredning av spørsmålet om opprettelse av et norsk fredskorps. Stensil. Oslo 1961, s. 24 ff. Komitéen hadde 17 medlemmer med ulik sivil og også yrkesmilitær bakgrunn. Formann for utvalet var forskingsleiar Johan Galtung, sekretær Arne Arnesen var utvalet sin sekretær. Saman med innstillinga frå ein annan privat komité i 1961, Komitéen for et norsk eller nordisk fredskorps (med advokat Atle Grahl-Madsen som formann), var dette den første utgreiing av fredskorpstanken i Norge. Grahl-Madsen-komitéens innstilling er prenta i tidsskriftet Ny Fremtid, 1961, utgitt av Foreningen for Flyktninge- og Utviklingshjelp, s. 132–154.

Galtung-komitéen såg opphavleg fredskorpset innanfor eit konfliktførebyggande og fredsskapande perspektiv – i tilknyting til «et utvidet forsvarsbegrep». Tanken om fredskorps i denne tydinga (under nemninga «internasjonale fredsbrigader») hadde tidlegare vore lansert av Johan Galtung i 1956 i ein kronikk i Dagbladet (jfr. Johan Galtung: Hvordan skal det gå med Norge? Artikler 1953–1977, Oslo 1977, s. 27–33) og i boka Forsvar uten militærvesen, utgitt av Folkereisning mot krig, Oslo 1959. Fredskorps/internasjonale fredsbrigadar var m. a. meint å fungere som tredjepartar i konflikter. Gjennom hjelpearbeid i potensielle konfliktområde skulle dei bygge opp ein prestisje som skulle gjere dei relativt usårbare og dermed effektive i konfliktsituasjonar. Dette konfliktavvergande og fredsbyggande perspektivet kom seinare i bakgrunnen (og fekk i si reindyrka form heller ikkje fleirtalsstøtte i Galtungkomitéen). Sjølve u-hjelp-aspektet kom til å dominere i seinare utgreiingar og i praksis. Ei skisse av noen tidlege tankar og intensjonar i samband med initiativet til eit norsk fredskorps er gitt i Johan Galtung: «Fredskorpset og u-landsproblematikken», FK-nytt, nr. 2/1974, utgitt av Norsk Fredskorpssamband i samarbeid med NORAD.

ter og prega også dei sivile tenestepliktige sitt arbeid for ei endring av siviltenesta[6].

Det vart på denne tida gjennomført fleire aksjonar frå dei sivile tenestepliktige si side for fredsrelevante arbeidsoppgåver. Våren 1966 var det likevel berre tre godkjende arbeidsplassar av denne art: FN-sambandet i Oslo, Landsinnsamlingen til Vietnam og Institutt for fredsforskning. Andre organisasjonar på dette området, som Kvekerhjelpen, norsk avdeling av Amnesty International, Internasjonal Dugnad og Fredskontoret, hadde søkt om å få tildelt sivile tenestepliktige, men fått avslag. Departementet sin motstand på denne tida mot å godkjenne fredsbyggande arbeidsplassar, og nedlegging eller nedprioritering av arbeidsplassar som alt var godkjende, førte til at ein del sivile tenestepliktige la ned arbeidet i protest. Krava om godkjenning og opprioritering av fredsbyggande arbeid skapte etter kvart omfattande debatt og vart støtta av m. a. ei lang rekke organisasjonar.

Våren 1966 bad m. a. justiskomitéen departementet om å legge fram for Stortinget nærmare retningslinjer for arbeidsoppgåver for sivile tenestepliktige. Retningslinjene vart lagt fram i februar 1967 (St. meld. nr. 37, 1966–67), Stortingsmeldinga vart møtt med kritikk frå Sivilarbeidernes Hovedsekretariat, som i ei komité-innstilling («En kommentar til Justisdepartementets melding om sivilarbeidernes arbeidsoppgaver») beklaga at departementet ikkje hadde vore viljug til å antyde ei målsetting for den sivile tenesta, og at departementet ikkje hadde ønskt å omvurdere tenesta i lys av eit utvida forsvarsomgrep (som hadde spela ei viktig rolle i debatten utover 1960-åra).[7] Retningslinjene vart oppfatta som eit klart tilbakesteg etter at ein på byrjinga av 1960-talet hadde hatt von om ei positiv reformering av siviltenesta. Dei sivile tenestepliktige gjekk på ny prinsipielt inn for at siviltenesta skulle ha ein fredsbyggande funksjon. På kort sikt skisserte dei tenestepliktige arbeidsoppgåver innanfor to felt, «fredssektoren» og «sosialsektoren».

På bakgrunn av kritikken frå dei sivile tenestepliktige gjorde justiskomitéen ein del endringar i departementets forslag til retningslinjer. Komitéen tok omsyn til kravet om at det skulle formulerast eit formål for siviltenesta, og uttalte «det siktepunkt at de som blir fritatt for militærtjeneste bør kunne få adgang til å utføre annet fredsbyggende og samfunnsnyttig arbeid» (Innst. S. nr. 42 for 1967–68). Dei konkrete retningslinjene tok likevel relativt lite omsyn til det fredsbyggande elementet i denne målsettinga.

Justiskomitéens innstilling var samrøystes, og i den 9 timar lange stortingsdebatten 25. januar 1968 kom det fram ulike tolkingar og prioriteringar[8]. Trass i noe ulike synsmåtar vart det lagt vesentleg vekt på fredsbyggande arbeidsoppgåver, dels med utgangspunkt i eit utvida forsvars- og vernepliktsomgrep. Desse synspunkta har likevel fått lite å seie for seinare praksis. Mens stortingsdebatten gav von om at avstanden mellom departementet og dei sivile tenestepliktige kunne reduserast, har det vore ei vanleg oppfatning blant dei sivile tenestepliktige at departementet innførte ein meir restriktiv praksis med omsyn til fredsrelevante arbeidsoppgåver enn kva justiskomitéens innstilling og forhandlingane i Stortinget skulle tilseie.

Retningslinjene for arbeidsoppgåver for sivile tenestepliktige er gjengitt under pkt. 9.6.2.3.

I innstillinga om arbeidsoppgåver for sivile tenestepliktige bad justiskomitéen om at ein greidde ut spørsmålet om ein forskule for sivile tenesteplik-

6) M. a. tre tverrpolitiske, private komitéar drøfta alternative vernepliktsformer i 1960-åra. Jfr. Komitéen for utredning av spørsmålet om opprettelse av et norsk fredskorps. Stensil. Oslo 1961; Innstilling om vernepliktslettelser for fredskorpsdeltakere. Oslo 1965 (srl. avsnittet «Noen fremtidsperspektiver»); Komitéen for alternative vernepliktsformer: En skisse av forslaget om alternative vernepliktsformer. Stensil. Oslo 1968. Jfr. 5.3.9.

7) Jfr. debattbøkene Tore Linné Eriksen m.fl.: Verneplikten i fare, Oslo: Pax forlag 1966 og Tønne Huitfeldt m.fl.: Sivilarbeide og verneplikt, Oslo: Minerva forlag 1967.

8) Omfanget av debatten, som hadde nærmare 40 talarar, og saksordførarens opningsord gir eit inntrykk av den gjenklang problemstillingane hadde skapt og av intensiteten i striden om dei sivile tenestepliktige sine arbeidsoppgåver. Saksordføraren, Johan Østby, opna debatten slik:

«Bare ganske sjelden blir en sak som skal forelegges Stortinget, introdusert gjennom en så lidenskapelig debatt ute blant publikum som den sak Stortinget er innbudt til å avgjøre i dag. Det kan synes merkelig at saken har utløst så mye affekt. Direkte angår den et lite antall mennesker, og den synes ikke overveldende i sine konsekvenser verken i den ene eller den annen retning.

Det dype alvor som har preget den langvarige og intense debatt, er likevel forståelig når man tar i betrakning at den har sitt utspring i et par begreper som har fundamental betydning i et samfunn som vårt. Det ene er vernepliktsbegrepet, som pålegger rikets unge menn gjennom en viss periode av sitt liv å verne om landets frihet og integritet, om nødvendig med sitt liv. Det annet er den anerkjennelse av enkeltindividets samvittighet og innerste overbevisning som må prege det humane og i beste forstand siviliserte samfunnet.»

I ei kort framstilling som denne har det vore uråd å gå nærmare inn på utviklinga av konflikten mellom departementet og dei sivile tenestepliktige på denne tida, og den debatt som konflikten utløyste. Ein viser m.a. til debattbøkene som er nemnde i note 7. Før retningslinjene for arbeidsoppgåvene kom opp i Stortinget hadde 16 ungdoms- og fredsorganisasjonar i januar 1968 i ei fråsegn oppmoda Stortinget om å gi siviltenesta ei klart fredsbyggande målsetting, samstundes som dei støtta framlegget om ein forskule for sivile tenestepliktige.

tige, fredskorpsteneste for sivile tenestepliktige og militære vernepliktige, og krigsdisponering av sivile tenestepliktige. Militærnektarane hadde alt i 1953 (i dokumentet «Ny avtjeningsform for vernepliktige sivilarbeidere») bedt om at det måtte bli skipa ein forskule som skulle gi opplæring i samband med tenesta og gi undervisning i fredsfag. Kravet om ein forskule vart også støtta av Norges Fredsråds Motinnstilling i 1956. Framlegget og ei skisse av fagopplegget vart seinare sett fram på nytt, m. a. i samband med debatten om arbeidsoppgåver i 1967–68 («En kommentar til Justisdepartementets melding om sivilarbeidernes arbeidsoppgaver»), og vart m. a. støtta av ei lang rekke ungdomsorganisasjonar. Hausten 1968 la ein del sivile tenestepliktige ned arbeidet i krav om ein forskule og i protest mot departementets praktisering av retningslinjene for arbeidsoppgåvene.

I januar 1969 la Sivilarbeidernes Hovedsekretariat fram ei revidert skisse til forskulen, saman med ei oppmoding til departement og Storting. Det var heile tida føresetnaden frå dei sivile tenestepliktige si side at fredsfaga skulle ha ein sentral plass i opplegget. I tida framover var det ei rekke tilfelle av siviltenesteneking i tilknyting til kravet om ein forskule og utbygging av fredsrelevante arbeidsoppgåver. Hausten 1969 danna ein del sivile tenestepliktige «Aksjon for sivilarbeidsnekting», som i eit manifest m. a. uttalte: «Så lenge samfunnet verner vår rett til å nekte, men nekter vår rett til å verne, må vi nødvendigvis nekte den vilkårlige tjenesten som samfunnet pålegger oss»[9].

Våren 1970 la departementet fram ei melding om ei forskuleordning (St. meld. nr. 43, 1969–70). Meldinga møtte mye kritikk frå dei sivile tenestepliktige, m. a. fordi departementet berre foreslo ei friviljug prøveordning, og fordi fredsfaga knapt vart tatt med i opplegget. Også sjølve framgangsmåten ved utgreiinga vart kritisert. Sivilarbeidernes Hovedsekretariat utarbeidde difor ei motinnstilling, og justiskomitéen tok på fleire punkt omsyn til dei sivile tenestepliktige sin kritikk (Innst. S. nr. 260, 1969–70). Komitéen gjekk inn for ei obligatorisk forskuleordning, som hadde vore føresetninga i komitéens oppmoding om ei utgreiing, og at skulen skulle ha same varighet som rekruttskulen. Ved sida av tenesteopplæring og ein del andre fag peika komitéen på at det ville vere verdifullt at alle sivile tenestepliktige fekk innføring i u-landsproblematikk, ikkje-valdsforsvar og freds- og konfliktlære.

Prøvedrift for skulen vart sett i gang på Ringebu i 1972–75, og det blir nå planlagt to permanente forskuleanlegg, på Hustad Leir og i Nannestad kommune. Når det gjeld utviklinga av forskulesaka, viser ein elles til departementet si melding frå hausten 1978 (St. meld. nr. 32, 1978–79).

I samband med debatten om arbeidsoppgåver i 1968 bad justiskomitéen om at spørsmålet om krigsdisponering av sivile tenestepliktige måtte bli utgreidd. Dei sivile tenestepliktige hadde tidlegare peika på at dette spørsmålet burde vurderast. Departementet gjorde i St. meld. nr. 43 for 1969–70 merksam på at sivile tenestepliktige etter avslutta teneste i dag blir disponert av sivilforsvaret i den grad behovet tilseier det, og at tenestepliktige som blir utskrivne til og får opplæring i sivilforsvaret, dermed blir krigsdisponert der. Departementet gjekk i meldinga inn for at mannskap som ikkje vart utskrivne til sivilforsvaret, burde disponerast under fylkeslegen «til å erstatte personell innen helse- og sosialvesenet som under en krig ikke vil kunne utføre sine vanlige oppgaver». Justiskomitéen peika i Innst. S. nr. 262 for 1969–70 på at somme sivile tenestepliktige nektar sivilforsvarsteneste av samvitsgrunnar, fordi dei meiner tenesta i sivilforsvaret indirekte støttar det militære forsvaret. Komitéen meinte det burde vere størst mogleg samsvar mellom førstegongstenesta og krigsdisponeringa, og at teneste i sivilforsvaret etter lova i dag ikkje kunne gjerast til ei friviljug sak. Komitéen bad difor departementet «ta opp spørsmålet om en revisjon av loven for å imøtekomme dem som av samvittighetsgrunner ikke finner å kunne tjenestegjøre i sivilforsvaret i den form det har i dag». Komitéen fann det elles rett at dei sivile tenestepliktige vart disponerte til teneste i helse- og sosialsektoren.

Dei sivile tenestepliktige hadde i «Sivilarbeidernes Motinnstilling» til St. meld. nr. 43 gått mot krigsdisponering i sivilforsvaret og under fylkeslegen. Det vart i motinnstillinga hevda at å fastsette krigstidsdisponering av dei sivile tenestepliktige samstundes langt på veg var å definere innhaldet i tenesta i fredstid, fordi tenesta i fredstid ville vere ei dyktiggjering av dei sivile tenestepliktige for oppgåver i ein eventuell krig. Motinnstillinga hevda difor at «å godta disponering for sivilforsvaret og helsevesenet på fylkesplanet er å blokkere mulighetene for en klar fredsskapende målsetting for siviltjenesten». Ein meinte departementets framlegg klart ville stå i vegen for fredsskapande arbeid og hindre utviklinga av ikkje-vald som kampform. Det heiter vidare i Motinnstillinga frå 1970: «Som militærnektere har vi tatt avstand fra militærpolitikk. Det er en logisk konsekvens av militærnektingen av siviltjenesten ikke skal styrke – direkte eller indirekte – den militære krigsberedskap. Vi krever derfor alternativ vernepliktuavhengig av militærforsvaret. (...) Konkret vil vi derfor foreslå at de sivile vernepliktige for en eventuell framtidig krigssituasjon allerede i dag disponeres for et ikke-voldsforsvar, som struktureres senere». Motinnstillinga gjekk inn for ei utgreiing av dette spørsmålet. Justiskomitéen peika elles i Innst. S. nr. 262 for 1962–70 på at «når det gjelder ikke-voldsmetoder og motstandsorganisasjon, mener komitéen at det vil være verdifullt å få utre-

9) Dialog eller sivil ulydighet–? Sivilarbeiderne og forskolen. Oslo: Pax forlag 1970, s. 19.

det disse forsvarsformer som et supplement til det militære forsvar».

Når det galdt framlegget om krigsdisponering i helsevesenet, vart det elles i Motinnstillinga understreka at avvisinga av forslaget «ikke innebærer at vi ikke anerkjenner betydningen av dette arbeidet» eller at ein ville unndra seg samfunnsteneste. Avvisinga hang primært saman med at framlegget ville låse fast siviltenesta i den form den hadde i dag, dvs. ei teneste som ikkje var i samsvar med ei fredsskapande målsetting. Samstundes vart det hevda at omfattande bruk av sivile tenestepliktige i helse- og sosialsektoren i fredstid kunne ha uheldige verknader ved at behovet for fagleg kvalifisert arbeidskraft ville bli tildekka. Dette og liknande synspunkt har vore gjentatt av dei sivile tenestepliktige i 1970-åra.

9.6.2 Siviltenesta i dag

9.6.2.1 Rammen for tenesta

Siviltenesta er i dag dels regulert gjennom Lov av 19. mars 1965 om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner (kap. III), dels gjennom nærmare reglar gitt ved kgl. res. eller av departementet.

Militærnektarlova § 10 slår fast at vernepliktige som er fritatt for militærteneste av overtydingsgrunnar, skal påleggast sivil tenesteplikt. Paragrafen gir nærmare reglar for tenesta sin art: «Tjenesten skal ha sivil karakter og stå under sivil ledelse. Den skal være uten forbindelse med militære innretninger eller foretakender». Utbyttet av tenesta skal tilfalle staten.

Som nemnt ovanfor har utbyttet av siviltenesta etter framlegg frå dei sivile tenestepliktige sia 1963 vore stilt til rådvelde for FN's internasjonale barnefond (UNICEF). I 1976 utgjorde denne summen kr. 7 060 000. I 1977 var summen kr. 6 475 000.

Militærnektarlova § 11 gir reglar for tenesta si lengde. Siviltenesta skal ha same lengde som førstegongstenesta i hæren med eit tillegg som blir fastsett av Kongen i statsråd. Tillegget kan etter lova ikkje vere meir enn 180 dagar. Ved kgl. res. 3. juni 1966 vart tillegget fastsett til 4 månader. Siviltenesta er i dag såleis på 16 månader.

Militær førstegongsteneste som er avtent, eller som har falle bort etter Vernepliktslova § 12, andre ledd, kjem til frådrag dag for dag inntil det tal dagar som svarar til førstegongstenesta i hæren.

Sivile tenestepliktige kan etter Militærnektarlova § 11, andre ledd, påleggast sivil repetisjonsteneste. Den samla sivile repetisjonstenesta skal i tilfelle ha same lengde som for menige i hæren etter gjeldande planar for militære repetisjonsøvingar. Sivil repetisjonsteneste har hittil ikkje vore praktisert.

Heimevernspliktige skal etter Militærnektarlova § 11, tredje ledd, avtene si sivile tenesteplikt som ei eingongsteneste av same lengde som gjenståande ordinær heimevernsteneste med eit tillegg på inntil 50 pst. som blir fastsett av Kongen i statsråd. Siviltenesta skal likevel ikkje vere kortare enn 30 dagar. Ved kgl. res. 3. juni 1966 vart tillegget fastsett til ein tredjedel av gjenståande ordinær teneste.

Dersom større delar av hæren eller heimevernet blir innkalla til ekstraordinær teneste, kan ein etter Militærnektarlova § 11, fjerde ledd, pålegge sivil teneste av same lengde.

I krig skal sivil teneste etter Militærnektarlova § 11, femte ledd, utførast i så lang tid som blir bestemt av Kongen. Som fastslått i § 10, andre ledd, skal denne tenesta ha sivil karakter og stå under sivil leiing. Den skal vere utan samband med militære innretningar eller foretak. Etter avtent førstegongsteneste blir sivile tenestepliktige i dag overførte til sivilforsvaret og innkalla til teneste etter behov.

Militærnektarlova § 12 slår fast at tenesta skal påbyrjast utan unødvendig opphald og så vidt råd avtenast samla. På bakgrunn av ein vesentleg auke i talet på sivile tenestepliktige og mangelfullt utbygd administrativ kapasitet er det i dag likevel om lag 3 års ventetid for å få utføre siviltenesta. Om lag 8 000 sivile tenestepliktige står i dag jamnleg på venteliste.

Etter § 12, andre ledd, fell plikta til å utføre siviltenesta bort dersom den tenestepliktige ikkje har byrja på tenesta innan 3 år etter at han av departementet eller ved rettskraftig dom er blitt fritatt for militærteneste av overtydingsgrunnar, og dersom han ikkje sjølv har vore årsak til utsettinga eller avbrotet. Plikta til førstegongsteneste fell likevel ikkje bort før plikta til førstegongsteneste i forsvaret, dvs. den fell bort når den ikkje er påbyrja innan utgangen av det året den vernepliktige fyller 28 år eller, dersom den vernepliktige sjølv er skuld i forseinkinga, innan utgangen av det året han fyller 33 år. Er den sivile førstegongstenesta først påbyrja, fell plikta til å avtene resttenesta normalt ikkje bort før utgangen av det året vedkomande fyller 44 år.

Etter Militærnektarlova § 15 kan Kongen gi reglar om at tenestepliktige som på grunn av sivil stilling eller fagkunne bør halde fram i verksemda i krig, skal fritakast for eller gjevast utsetting med frammøte til sivil teneste i krig. Kongen kan også gi reglar om at tenestepliktige av same grunn heilt eller delvis skal vere fritatt for teneste i fred.

9.6.2.2 Administrasjon

Justisdepartementet står føre administrasjonen av tenesta og gir nærmare reglar for siviltenesta i samsvar med Lov av 19. mars 1965 om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner. Under departementet er det to administrasjonssentra, Administrasjonen for sivile tenestepliktige (AST) i Våler i Østfold (som administrerer sivile tenestepliktige på Austlandet og Sørlandet), og Hustad Leir for sivile tenestepliktige på Farstad ved Molde (som administrerer sivile tenestepliktige på Vestlandet og i Nord-Norge). Dei to administrasjonssentra har ansvaret for at dei sivile tenestepliktige utfører tenes-

ta i samsvar med gjeldande lov og regelverk. Administrasjonen for sivile tenestepliktige står også føre Dillingøy Leir, der sivile tenestepliktige som har fått dom for tvangsmessig avtening av siviltenesta (særleg Jehovas Vitne) utfører si tenesteplikt.

9.6.2.3 Retningslinjer for arbeidsoppgåver i siviltenesta

Etter oppmoding frå Stortinget la Justisdepartementet i 1967 fram ei stortingsmelding om arbeidsoppgåver for sivile tenestepliktige (St. meld. nr. 37 for 1966–67. På bakgrunn av justiskomitéens innstilling (Innst. S. nr. 42, 1967–68) og forhandlingane i Stortinget 25. januar 1968 gav departementet i skriv av 21. juni 1968 retningslinjer for arbeidsoppgåver for sivile tenestepliktige. Retningslinjene har denne ordlyden:

« 1. Tjenesten på Dillingøy og Hustad fortsetter.
2. Av oppdrag utenfor leirene gis tjeneste innenfor helse- og sosialsektoren meget høy prioritet.
3. Tjeneste i skogsarbeid (fortrinnsvis skogkulturarbeid), i jordarbeid og i sivilforsvarets fjernhjelpleire fortsetter. Sivile tjenestepliktige kan også settes til vegarbeid.
4. Oppdraget ved Riksantikvarens arkeologiske undersøkelser, Bryggen i Bergen, fortsetter inntil utgravningsarbeidene er avsluttet.
5. Marktjenesten for Norges Geografiske Oppmåling opprettholdes.
6. Sivile tjenestepliktige med lærerutdannelse eller annen egnet utdannelse plasseres i spesialskoler, barnehjem, vanførehjem, åndssvakehjem m.v. Sivile tjenestepliktige med lærerutdannelse kan midlertid også settes til ordinært lærerarbeid når særlige grunner taler for det.
7. Sivile tjenestepliktige settes ikke til kontorpreget arbeid eller i vanlig budtjeneste utenom leirene, unntatt i organisasjoner og institusjoner som driver sosialt og humanitært arbeid og ellers fyller vilkårene for å motta sivile tjenestepliktige, samt i de tilfelle der mannskap på grunn av nedsatt tjenestedyktighet vanskelig kan gjøre annen slags tjeneste.
8. Sivile tjenestepliktige som er særlig kvalifisert for det kan settes til arbeid ved muséer, arkeologiske undersøkelser og forskningspreget arbeid som det offentlige helt eller delvis koster.
9. Sivile tjenestepliktige bør som regel ikke settes i oppdrag uten at det blir stillet til rådighet kvarter hos oppdragsgiverne. Spesielt bør dette gjelde arbeidsoppdrag i byene.
10. Når særlige grunner foreligger kan sivile tjenestepliktige settes til tjeneste i humanitære organisasjoner og institusjoner som støttes økonomisk av staten, herunder FN-sambandet, og i religiøse organisasjoner og institusjoner som driver sosialt og humanitært arbeid.
11. Sivile tjenestepliktige skal ikke få utføre tjenesten i sin ordinære stilling.
12. Sivile tjenestepliktige skal ikke få utføre tjenesten utenlands.
13. Sivile tjenestepliktige bør ikke foretrenge ordinær arbeidskraft.»

9.6.2.4 Departementets tolking av retningslinjene

Departementets tolking eller praktisering av retningslinjene har på somme punkt vore kontroversiell. Det gjeld først og fremst tolkinga av omgrepet «humanitære organisasjonar» (pkt. 10) og praksis andsynes fredsorganisasjonar. Den innstillinga som ligg til grunn for retningslinjene (Innst. S. nr. 42, 1967–68) var samrøystes, mens forhandlingane i Stortinget avdekka noe ulike syn. Retningslinjene, slik dei er formulerte i skriv av 21. juni 1968, har også ei knapp form, dei er prega av den aktuelle situasjonen i 1968, og dei gir stort sett ikkje uttrykk for prioriteringar.

I tillegg til skriv av 21. juni 1968 har Justisdepartementet utarbeidd eit større notat om arbeidsoppgåver for sivile tenestepliktige, på bakgrunn av Innst. S. nr. 42 for 1967–68 og debatten i Stortinget 25. januar 1968, som nærmare rettleiing for sakshandsaming. Departementet har likevel avslått tilgang til dette notatet, som blir karakterisert som «eit internt arbeidsdokument».

9.6.2.5 Utplassering av sivile tenestepliktige

Etter retningslinjer for oppdragsgjevarar for sivile tenestepliktige pliktar oppdragsgjevaren å ha ein ansvarshavande mellom dei tilsette, som direkte føresett for sivile tenestepliktige. Sivile tenestepliktige kan såleis etter retningslinjene ikkje settast til slikt arbeid at dei t. d. har ansvar for pasientar. Det skal vidare ligge føre ei skriftleg spesifisert oppgåve frå oppdragsgjevaren som viser kva arbeid dei sivile tenestepliktige skal utføre. Oppgåva skal gjerast kjend for vedkomande tenestepliktige.

Satsane for den godtgjerdsle oppdragsgjevarar betalar til staten for sivile tenestepliktige har i lengre tid vore uendra. Satsane vart foreslått auka med verknad frå 1. januar 1979 i St. prp. nr. 1, 1978–79, Justis- og politidepartementet, men dette vart ikkje gjennomført pga. pris- og lønnsstoppen.

A. For tenestepliktige som blir avgitt til private arbeidsgjevarar blir det berekna tariffmessig eller annan sedvanemessig eller særskilt fastsett betaling. Dette gjeld også for nærings- og anleggsverksemd som blir drive for det offentlege si rekning. For skogkulturarbeid som ikkje er akkordarbeid blir betalt kr. 27,50 pr. dag. (Foreslått auka til kr. 35,00.)
B. For tenestepliktige som blir avgitt til offentlege institusjonar utan at forholdet går inn under pkt. A, blir berekna ei betaling på kr. 20 pr. dag. (Foreslått auka til kr. 25.)
C. For tenestepliktige som blir avgitt til oppdrag av helsemessig, sosial eller humanitær karakter, blir berekna ei betaling på kr. 15 pr. dag. Departementet kan samtykke i at same godtgjering blir berekna ved oppdrag av kulturell karakter (også om forholdet kjem inn under pkt. B.) (Foreslått auka til kr. 20.)
D. For innsats i samband med ulykker, brann, ettersøking etter bortkomne o.l., blir det ikkje berekna betaling. (Medfører slik innsats vesentleg

materiellforbruk, tap eller skade, blir dette som regel kravd erstatta av oppdragsgjevaren.)

E. For særlege oppdrag kan det med departementets samtykke fastsettast vilkår som avvik frå dei vanlege.

Oppdragsgjevaren skal sørge for innkvartering, som skal kunne godkjennast av helserådet på staten. Sivile tenestepliktige skal normalt ikkje bu heime under tenesta.

Ordinær arbeidstid er 42 1/2 time pr. veke, men kan av oppdragsgjevaren tillempast arbeidstida og arbeidsrytmen på tenestestaden.

Før sivile tenestepliktige blir innkalla til teneste, får dei tilsendt eit spørjeskjema, der dei om lag på same måte som militære vernepliktige kan gi uttrykk for kva type teneste dei ønskjer og der dei gjer kort greie for utdanning og praksis. Ved frammøte i leiren vil dei tenestepliktige i ein viss monn kunne velje arbeidsplass mellom dei oppdrag som er ledige. Ledige arbeidsoppdrag skifter frå dag til dag, og det er ikkje på førehand råd å seie kva som vil vere ledig.

Dei fleste sivile tenestepliktige møter ved vedkomande leir før dei blir utplasserte. Under Hustad Leir har det vore vanleg å utplassere ein del tenestepliktige direkte utan frammøte i leiren. Dei tenestepliktige har da fått tilsendt effektar og har blitt vist til lege for kontroll.

Dei sivile tenestepliktige under Dillingøy leir blir innkalla til sivilteneste i puljer. Som regel møter ei pulje i veka. Etter registrering, legeundersøking, orientering og utdeling av effektar, blir dei tenestepliktige utplasserte til dei respektive tenestestadene. Opphaldet i leiren før utplassering tar som regel 3 dagar.

Dei økonomiske vilkår for sivile tenestepliktige er i hovudsak som for militære vernepliktige.

9.6.2.6 Forskulen for sivile tenestepliktige

Som nemnt ovanfor gjorde Stortinget i 1970 vedtak om at det skulle skipast ein obligatorisk forskule for sivile tenestepliktige. Skulen skulle førebu til siviltenesta og skulle også gi innføring i u-landsproblem, ikkje-valdsforsvar og freds- og konfliktlære.

Våren 1972 vedtok Stortinget at det skulle settast i gang ei prøveordning for undervisningsopplegget for skulen. Prøvedrifta vart sett i gang på Ringebu i juni 1972, og heldt fram til våren 1975. 12 kull, kvart på ca. 20 elevar, gjekk gjennom skulen. Røynslene med opplegget var positive.

På grunn av vanskar med å finne høveleg plassering for skuleanlegga og på grunn av uvanleg sein saksgang i departementet er permanente forskular ennå ikkje komne i gang. Departementet har i lengre tid arbeidd med førebuing av ein forskule på Hustad Leir for dei sivile tenestepliktige som kjem inn under denne administrasjonen. Det har tidlegare vore sagt at skulen skulle stå ferdig i 1982. Det har vidare vore opplyst at departementet arbeider med eit forskulealternativ i Austlandsområdet. Hausten 1978 la departementet fram ei melding om forskulen for sivile tenestepliktige. Det blir i meldinga opplyst at ein planlegg to skuleanlegg, eit på Hustad Leir ved Molde og eit i Nannestad kommune på Romerike. Fleirtalet i Stortinget slutta seg til meldinga våren 1979.

9.6.3 Siviltenesta i framtida – formål, tenestefelt, administrasjon

9.6.3.1 Innleiing

I eit forenklande perspektiv kan ein med ein viss rett seie at med omsyn til den alternative tenesta framviser militærnektinga si historie i vårt land tre fasar i dette århundret.

V å p e n n e k t i n g vart først godkjent – gjennom Forsvarsdepartementets skriv i 1900. Våpennektaren nekta bere våpen, men godtok uvæpna teneste i forsvaret. På denne måten kunne ein løyse eit personleg problem, våpennektaren slapp sjølv å (bli lært opp til å) ta livet av andre menneske. Grunngjevinga kunne vere enkel: ei likefram forståing av Bergpreika, ein humanistisk moralnorm, eller ei djup kjensle var nok. For samfunnet og forsvaret var våpennektaren heller inga alvorleg utfordring. Han kunne utnyttast i våpenfri teneste og slik gjere nytte for seg i systemet.

Den fullstendige m i l i t æ r n e k t i n g er like gammal som våpennektinga. Militærnekting var like frå byrjinga av også meir vanleg enn våpennekting, og prega frå første stund lovdebatten på dette feltet. Men den vart akseptert noe seinare, eigentleg først i 1922 gjennom endringa av den militære straffelova og gjennom «Lov om vernepliktige civilarbeidere». Militærnektaren nektar ikkje berre personleg våpenbruk i forsvaret, men nektar i det heile gjennom personleg innsats å medverke til militærvesenet. Militærnektaren vil ikkje berre løyse eit privat problem, han vil heller ikkje medverke til at andre utfører militærteneste. Til dette krevst det gjerne meir av ei grunngjeving enn kva som er tilfelle ved våpennekting. Mens våpennektaren gjerne representerer ein norm- eller pliktetikk, er militærnektaren gjerne meir konsekvensetisk orientert og meir samfunnsretta. I den fullstendige militærnekting ligg det naturleg nok også meir av ei utfordring til samfunnet og militærvesenet. Militærnektaren tar direkte avstand frå ein institusjon og kan ikkje lenger utnyttast eller «løynast bort» i våpenfri teneste innanfor militærsystemet. Styresmaktene blir nøydde til å finne fram til ei alternativ teneste som er utan samband med militære innretningar eller foretak. Innanfor denne ramma kan den alternative, sivile tenesta gjevast ulike utformingar. Fram til 1950-åra synest spørsmålet om tenesta sitt positive formål ha spele lita rolle. Siviltenesta var ei rein «erstatningsteneste» grunngitt ut frå rettferdsomsyn til andre vernepliktige.

I seg sjølv er militærnektinga berre ei negativ handling. Men den spring ut av ein positiv holdning og kan peike mot konstruktive alternativ. I etter-

krigstida har militærnektarane orientert seg i stadig meir konstruktiv retning. Ein kan her tale om ein tredje fase: det konstruktive alternativs fase. Militærnektarane ber ikkje lenger berre om å bli fritatt for militærteneste, men ber også om å få arbeide for fred gjennom siviltenesta med andre og meir positive middel enn dei militære. Dei ber om ei teneste bygd opp kring dei positive verdiar nektingsgrunnlaget representerer.

Militærnektarane forkastar ein militærpolitikk som aldri vil kunne fjerne krigen og undertrykkinga sine røter – fordi den sjølv er ein del av røtene. Men dei peikar på alternativ – på andre vegar til tryggleik og fred enn den militære. Dei trur på konstruktive fredstiltak som tar sikte på å svekke og fjerne krigsårsakene. Dei trur på sivil motstand i situasjonar der grunnleggande verdiar er truga. Det som av militærnektarane gjerne blir oppfatta som alternative strategiar, vil mange andre forstå som supplement eller tillegg til ein militær tryggingspolitikk. Men dermed finst det også i ein viss monn felles grunn mellom oss.

Denne konstruktive fasen krev meir enn dei andre, både av militærnektargruppa og samfunnet. Av militærnektarane krev den meir enn berre ei avvising av militærpolitikken eller organisert valdsbruk – den krev eit syn på korleis ein gjennom praktisk handling kan fremje fred. Den set militærnektarane på langt større prøve enn før, også når det gjeld samhaldet i gruppa. Det kan vere lett i maktesløyse å falle attende på ein reint negativ kritikk av siviltenesta (t. d. uheldige verknader av å konsentrere sivilarbeidargruppa i sosialsektoren) eller på velferdskrav.

Av samfunnet krev denne fasen ikkje berre ei godkjenning av retten til å nekte, men også ei godkjenning av retten til å verne: gjennom sivilmotstand, og gjennom førebyggande tiltak som internasjonal teneste i offentlege og private organisasjonar, samarbeidstiltak på tvers av alliansegrensene, opplysingsarbeid om nedrusting, u-landsteneste, fredsforsking osb. Samfunnet treng likevel sjølvsagt ikkje godta militærnektarane sitt grunnsyn. Det som for militærnektarane framstår som (del av) eit alternativ til ein militær tryggingspolitikk, kan for samfunnet framstå og aksepterast som eit verdfullt supplement.

Det er innanfor dette konstruktive perspektivet problemstillingane kring siviltenesta må formulerast i dag.

9.6.3.2 Dei sivile tenestepliktiges prinsipielle syn

Militærnektarane har lenge bedt om at siviltenesta – i ei verd prega av undertrykking, krig og militære rustingar – må få ein fredsbyggande funksjon, og at dei må få ei opplæring som gjer dei betre i stand til å arbeide for fred og verne om grunnverdiar med ikkje-valdelege middel i ein krisesituasjon. I heile etterkrigstida har dei sivile tenestepliktige arbeidd for å nå fram med dette synet. I ei fråsegn frå dei sivile tenestepliktige i 1953, utarbeidd som svar på oppnemninga av det snevert og einsidig samansette Rode-utvalet, heiter det såleis:

«Vi er sivilarbeidere fordi vi er militærnektere. Det er kjent at motiveringen for vår militærnekting er forskjellig. Men felles for oss alle er en alvorlig overbevisning om at militærpolitikk ikke er egnet som middel til å forebygge krig og at vi bestemt tar avstand fra militærmakt som forsvarsmiddel dersom en krig skulle komme. Vi vil ikke under noen omstendighet, hverken i krig eller fred, bidra til å styrke vår militærmakt ved en personlig innsats, heller ikke i våpenfrie avdelinger. Vi vil heller ikke kunne gjøre tjeneste på annen måte som direkte styrker vårt krigspotensial.

Vårt standpunkt som militærnektere er negativt. Men det er bare en del av vår holdning som pasifister. Det er vår overbevisning at det finnes andre veier i spørsmålet om å forebygge krig og å forsvare våre verdier dersom en krig skulle komme. Vi tror på konstruktive fredstiltak som tar sikte på å eliminere krigsårsakene. Vi tror på sivil motstand uten fysisk vold som middel til å møte et militært angrep. (. . .)

Vi er vernepliktige sivilarbeidere ifølge loven. Men vi har vår egen oppfatning av hvordan vi best skal verne om våre verdier, og som borgere i et demokratisk samfunn mener vi at det er vår rett at den institusjon som er bygget opp omkring vår militærnekting gjør oss i stand til å utføre vår vernepliktig. Vi har plikt til å gjøre en innsats, men ikke en hvilken som helst innsats.» («Ny avtjeningsform for vernepliktige sivilarbeidere», s. 1).

I 1961 nedsette Sivilarbeidernes Hovedstyre i forståing med departementet ein arbeidsoppgåve-komité, som etter kort tid la fram ei innstilling. Innstillinga gjentar dei prinsipielle synspunkta frå 1953 og understrekar det allmenne kravet om ei fredsrelevant teneste i samsvar med militærnektarane sitt grunnsyn. Komitéen seier m. a.:

«Vi har plikt til å gjøre en innsats, men ikke hvilken som helst innsats. Vårt standpunkt er at vi må få anledning til å arbeide for freden i vår vernepliktstid på den måten vi mener gagner landet og freden best, liksom de vernepliktige soldatene gis mulighet til i tjenesten å utføre den tjeneste – den militære – som etter deres syn gagner freden.»

Innstillinga avsluttar, etter ei skisse av konkrete framlegg, med denne oppmodinga:

«Det er vårt ønske og vårt håp at Justisdepartementet vil gi oss denne anledning til å praktisere ferdsskapende arbeid i løpet av den lange tjenestetiden vi har som vernepliktige sivilarbeidere – arbeid som er forenlig med pasifismens ånd og grunnsetninger.» («Nye arbeidsoppgaver for vernepliktige sivilarbeidere», s. 1 og s. 3.)

I samband med Justisdepartementets melding om arbeidsoppgåver for dei sivile tenestepliktige (St. meld. nr. 37, 1966–67), nedsette Sivilarbeidernes Hovedstyre på ny ei arbeidsgruppe, som i innstillinga si frå 1967 m. a. seier:

«Komitéen har tidligere understreket den for-

skyvning fra negativ våpen-nekting til ønsket om en konstruktiv arbeidsinnsats som har funnet sted blant de sivile tjenestepliktige. I denne forbindelse er det naturlig å trekke inn et annet viktig moment: den utvidelse av selve forsvarsbegrepet som våre politiske myndigheter har foretatt. Det vil her være tilstrekkelig å vise til forståelsen for variert verneinnsats som i dag er anerkjent. Vårt samfunn opererer i dag med arbeid i mellomfolkelige organisasjoner (FN), hjelp til økonomisk og teknisk tilbakeliggende land o.l. som meningsfylt arbeid innenfor rammen av våre fredsbestrebelser. Freds- og sikkerhetspolitikk er bundet sammen i et internasjonalt perspektiv. I de fleste politiske programmer finnes det prinsipielle vurderinger som slutter seg til tanken om et utvidet forsvarsbegrep, da spesielt i relasjon til Fredskorps og FN-styrker. Den fredsskapende betydning av liknende funksjoner utover det militære nasjonalforsvar taler i retning av utnyttelse av sivilarbeidere i slike disipliner (også ut fra perspektivet: «samfunnsnyttig arbeid»). I dette perspektiv vil fredsrelevant arbeid ikke bare være en konsesjon til sivilarbeidernes «samvittighet» og overføringsgrunnlag. Det blir i stedet et spørsmål om å ta i bruk alle disponible ressurser i en gren av vår offisielle fredspolitikk.

Innstillinga la fram dette synet på siviltenesta si målsetting:

Komitéen går inn for at den sivile tjeneste på lengre sikt enten omdannes til en ikke-voldelig freds- og forsvarstjeneste som et alternativ til det militære forsvar, eller erstattes med flere alternative vernepliktisformer, som åpnes for alle vernepliktige.» («En kommentar til Justisdepartementets melding om sivilarbeidernes arbeidsoppgaver», s. 11 og s. 13.)

I 1968 la «Komitéen for alternative vernepliktsformer» fram ei prinsippskisse til ei ny vernepliktsordning. Utvalet var samansett av medlemmer frå 16 ungdoms- og fredsorganisasjonar, m. a. Sivilarbeidernes Hovedstyre. Utkastet skisserer ei differensiert vernepliktsordning med eit spektrum av ulike tenesteformer, alle med eit fredsbevarande eller fredsbyggande formål. Spekteret omfattar m. a. militærteneste, sivilforsvarsteneste, teneste i FN-styrkar, fredskorpsteneste og teneste i ikkje-militært forsvar (sivilmotstand). Utvalet seier m.a.:

«Ved i differensiere formene for verneplikt og klart se sammenhengen mellom alternative vernepliktsformer og vilkårene for å bevare og trygge freden, er det mulig å bringe sikkerhetspolitikken inn på en mer fleksibel og fruktbar vei. Dette er ikke mulig så lenge andre tenkelige former for verneplikt enn den rent militære blir desavouert og blir så lite gjennomtenkt og konkretisert fra det offentliges side som tilfelle er i dag. I en verden med skrikende markante materielle forskjeller landene og verdensdelene imellom, er det nødvendig at vårt søkelys rettes mot de deler av verden hvor konfliktene i økende grad vil oppstå i framtida. Norsk ungdom må derfor få høve til å gjøre positivt arbeide i den hensikt å redusere disse konfliktårsakene i disse delene av verden. (. . .)

Den militære forsvarspolitikk kan betegnes som en form for negativ fredspolitikk; den tjener til å bevare vår nasjonale tilstand av ikke-krig. Den representerer ikke en positiv fredspolitikk, dvs. en målrettet politikk som ut fra et globalt siktepunkt forsøker å endre det internasjonale system henimot en tilstand av positiv fred.

Det positive fredsbegrep skiller seg fra det negative på mange måter. I en tilstand av positiv fred vil det ikke eksistere en direkte trusel om eller mulighet for bruk av organisert, kollektiv vold i global sammenheng. Men samtidig må forholdene være slik at de gir best mulig vilkår for etableringen og utviklingen av positive relasjoner mellom og innenfor grupper av mennesker: relasjoner som kjennetegnes ved størst mulig samtidig utbredelse av felles verdier som samarbeid, likhet, rettferdighet, handlingsfrihet og frihet fra frykt og nød osv. Og en positiv fred kan ikke omfatte mindre enn hele verdenssamfunnet. (. . .)

Norge har ofte uttalt sitt sterke ønske om fred i verden. Komitéen mener at Norge derfor nå må satse langt sterkere på konstruktive tiltak som bedre enn tidligere kan fremme en slik målsetting. Mens det eksisterer og stadig legges planer for hvordan Norge skal møte en eventuell krigssituasjon, finnes det ingen virkelig gjennomarbeidede planer for hvordan vi som nasjon og som enkeltmennesker aktivt og bevisst skal kunne bidra til å bygge en positiv fred. (. . .)

Komitéen ser på noen av de foreslåtte tjenesteformene som ett naturlig ledd i en norsk fredsstrategi, de vil kunne tjene til å styrke vår globale bevissthet, den mellomfolkelige forståelse og det internasjonale samarbeid – og dermed forsterke noen av de betingelser som kan skape et fredelig, harmonisk verdenssamfunn.» («En skisse av forslaget om alternative vernepliktsformer», Komitéen for alternative vernepliktsformer, s. 2–3.)

I «Sivilarbeidernes Motinnstilling» frå 1970 – utarbeidd i samband med St. meld. nr. 43 for 1969–70 om ei forskuleordning for sivile tenestepliktige – vart kravet om ei fredsrelevant siviltenesta på ny understreka. Siviltenesta vart m. a. sett i samanheng med omgrepet «positiv fred», samstundes som det vart lagt vekt på at tenesta skulle vere «i samsvar med sivilarbeidernes nektingsgrunnlag»:

«Det er viktig å understreke at positiv fred ikke kan forstås som fravær av krig eller voldelige konflikter. Fred kan ikke eksistere sammen med fenomener som sosial, økonomisk eller politisk undertrykkelse. Fred impliserer med andre ord et rettferdig og aktivt demokrati som igjen er en forutsetning for nasjonalt og internasjonalt samarbeid.

Positiv fredspolitikk vil etter dette være politisk virksomhet som tar sikte på å fjerne betingelsene for sosial, økonomisk og politisk utbytting, samtidig som man bygger opp rettferdige relasjoner mellom alle grupper. Fredspolitikk tar sikte på å avvikle det militære forsvaret og arbeide aktivt for å fremme ikke-voldelige løsninger av konflikter mellom ulike grupper og mellom nasjoner. Det militære forsvar er i seg selv en maktfaktor som hindrer utvikling av en fredelig verden og motarbeider sosial, politisk og økonomisk likestilling. (. . .)

Stadig flere av sivilarbeiderne nekter militærtjeneste på et fredspolitisk grunnlag. Dette er ofte kombinert med en religiøs eller pasifistisk overbevisning. Denne utviklingen har myndighetene vist liten forståelse for. Vi mener at tiden for lengst er inne for en omforming av siviltjenesten i fredspolitisk retning.

Det hersker i dag generell enighet om at uttrykt fredsvilje må manifestere seg i konkrete fredstiltak. God vilje alene kan ikke lindre sosial nød, hindre økonomisk utbytting eller motarbeide politisk undertrykkelse. For å oppnå en tilstand av positiv

fred må en gjennom bevisst handling støtte undertrykte grupper og nasjoner i deres kamp for en rettmessig del av ressursene.

En klart utformet fredsbyggende målsetting for de sivile vernepliktige, en forskole med ikke-voldsopplæring samt fredsrelevant arbeid vil være ledd i en ny norsk forsvarsstrategi. En slik tjenestemålsetting vil kunne bli en klar dokumentasjon av vilje til positivt fredsarbeid, samtidig som den vil være i samsvar med sivilarbeidernes nektingsgrunnlag.» («Sivilarbeidernes Motinnstilling til St. meld. nr. 43 for 1969–70», s. 10–11) [10].

I skriftet «Perspektiver på siviltjenesten – en vurdering og et forslag», utarbeidd av Sivilarbeidernes Hovedsekretariat til eit møte med Vernepliktsutvalet i mars 1977, har dei sivile tenestepliktige på ny lagt fram sitt syn på siviltenesta og gjentatt oppmodinga om å gi tenesta eit klart fredsbyggande formål. Skriftet plasserer samstundes siviltenesta innanfor eit utvida og differensiert vernepliktsomgrep, der militærteneste blir forstått som berre ei av fleire former for verneplikt. Dei ulike sivile tenesteformene har alle eit fredsbyggande eller fredsbevarande formål: sivilmotstand, u-landsteneste, internasjonalt hjelpekorps organisert på tvers av alliansegrensene, teneste i fredsrelevante organisasjonar og i tilknyting til fredsforsking, informasjonskontor for nedrusting, konflikter og fred og andre oppgåver. Skriftet peikar på at justiskomitéen i 1968 uttalte det siktepunktet at dei sivile tenestepliktige skulle gjevast «annet fredsbyggende og samfunnsnyttig arbeid» (Innst. S. nr. 42 for 1967–68) og understrekar at ein må trekke dei praktiske konsekvensane av dette. Om siviltenesta si målsetting seier dei sivile tenestepliktige m. a.:

«Siviltjenesten skal ha et fredsbyggende formål. Dette innebærer at tjenesten ikke bare skal være fredsbevarende, dvs. bevare en tilstand av ikkekrig, men at den skal omfatte oppgaver med det formål å bidra til å fjerne krigsårsaker og skape grunnlag for positiv fred. Et samfunn kan sies å realisere positiv fred når det innebærer et minimum av direkte og strukturell vold innad (overfor egne borgere) eller utad (overfor andre land).

I dette ligger også:

Siviltjenesten skal være et bidrag til mellomfolkelig forståelse og økt respekt for demokratiske verdier.

Siviltjenesten skal videre bidra til å utvikle den enkelte tjenestepliktiges etiske ikkevoldsholdning, hans evne til demokratisk handling og hans vilje til vern om menneskelige verdier.

Siviltjenesten skal gi de tjenestepliktige innsikt og øving i ikke-militære metoder for konfliktløsninger.» («Perspektiver på siviltjenesten – en vurdering og et forslag», s. 25–26.)

Mens militærtenesta er innretta mot ein beredskaps- eller krigssituasjon, blir det i skriftet peika på at m. a. fordi konsekvensane av krig i vår tid er så katastrofale, må tilsvarande meir satsast på konstruktivt førebyggande tiltak. I samband med siviltenesta sitt formål heiter det difor at den førebyggande og fredsskapande tenesta bør prioriterast framfor dei former for teneste som hovudsakleg er retta inn mot ein beredskaps- eller krigssituasjon. Det heiter vidare at eit overordna siktepunkt må vere «best mulig å utnytte de ressurser gruppen av militærnektere representerer i form av erfaring, utdanning og motivasjon til tjeneste for fred». Det blir halde fram at tenesta skal vere utan samband med militære innretningar og foretak, og at den ikkje skal inngå i «det militært innrettede totalforsvar; hvor den sivile beredskap i dag har som ett av sine formål å gi «sivil støtte til den væpnede strid».[11]

9.6.3.3 Siviltenesta sitt formål

Fram til 1968 var det ikkje formulert eit positivt formål for arbeidsoppgåvene i siviltenesta. Den prinsipielle avgrensinga var av negativ art – tenesta skulle vere «uten forbindelse med militære innretninger eller foretakender» (Militærnektarlova § 10). Formålet med dette prinsippet, som det vart lagt stor vekt på i forarbeida til sivilarbeidslova frå 1922 og som har vore med i alle seinare lover, var å sikre at siviltenesta ikkje skulle vere i strid med dei sivile tenestepliktige si overtyding.

Eit positivt formål for den sivile tenesta vart første gong skissert av Stortinget i 1968 i samband med drøftinga av retningslinjer for arbeidsoppgåvene (Innst. S. nr. 42, 1967–68):

«Ut fra det siktepunkt at de som blir fritatt for militærtjeneste b ø r k u n n e f å a d g a n g t i l å u t f ø r e a n n e t f r e d s b y g g e n d e o g s a m f u n n s n y t t i g a r b e i d , mener komitéen at det, innenfor rammen av de muligheter som foreligger, bør gjelde følgende retningslinjer ... (JG's framheving).

Gjennom det overordna siktepunktet som justiskomitéen her uttalar, blir det antyda eit nytt perspektiv på siviltenesta. Den blir ikkje berre sett på som ei erstatningsteneste, der dei avgjerande prinsipielle kriteria er den byrde tenesta inneber og kravet om at den skal vere utan samband med militære foretak eller innretningar. Merksemda blir også retta mot det positive formålet som det sivile arbeidet skal tene. Arbeidet er ikkje berre eit mål i seg sjølv. Det skal i prinsippet vere fredsbyggande og samfunnsnyttig.

Trass i det prinsipielle perspektivet som Stortinget formulerte, tok dei konkrete retningslinjene likevel i liten grad omsyn til det fredsbyggande elementet i dette formålet. Blant dei sivile tenestepliktige har det også vore ei vanleg oppfatning at depar-

10) Også prenta i boka D i a l o g e l l e r s i v i l u l y d i g h e t . S i v i l a r b e i d e r n e o g f o r s k o l e n . Oslo: Pax forlag 1970. s. 46–47.

11) Skriftet viser på dette punktet til N o r g e s s i v i l e b e r e d s k a p , utgitt av Direktoratet for sivilt beredskap, Oslo 1972. s. 9.

tementet sin praksis har vore meir restriktiv enn kva Stortingets intensjon skulle tilseie. Så vidt dette medlemmet kan sjå, har dei sivile tenestepliktige rett i dette.

Når Stortinget i 1968 uttalte at dei sivile tenestepliktige «bør kunne få adgang til å utføre annet fredsbyggende og samfunnsnyttig arbeid», er det grunn til å peike på at uttrykket «samfunnsnyttig» er vagt og i liten grad peikar mot bestemte arbeidsfelt. Ved ein vanleg lesemåte seier vel uttrykket ikkje stort meir enn at arbeidet skal tene eit positivt formål og vere meir enn eit reint sysselsettingsarbeid.

Omgrepet «fredsbyggende» er langt mindre omfangsrikt og peikar mot eit meir bestemt arbeidsfelt.

Etter dette medlemmets syn er det nå på høg tid at ein innfrir dei sivile tenestepliktige sitt ønske og krav om ei fredsbyggande sivilteneste. Trass i at behovet for målretta arbeid for fred er allment erkjent, har styresmaktene i praksis i svært liten grad tatt omsyn til dette ønsket. Grunnane til dette er uklare, og ein kan spørje korleis myndighetene – i ei verd prega av krig, militære rustingar og undertrykking – i det heile tatt kan forsvare å sjå bort frå unge menneskes ønske om å få delta i fredsbyggande arbeid som eit alternativ til den militærtenesta dei finn i strid med si overtyding.

Når ein går inn for at den framtidige siviltenesta bør ha eit fredsbyggande formål, legg ein m.a. vekt på fem moment:

1. Fredsbyggande arbeid framstår i vår verd som ei av dei viktigaste arbeidsoppgåver;
2. Utnytting av dei sivile tenestepliktiges arbeidskraft, evner og motivasjon til fredsbyggande arbeidsoppgåver vil gi høve til ei styrking av norsk fredsinnsats gjennom både offentlege og frivilige tiltak;
3. Sivile tenestepliktige bør på lik linje med militære vernepliktige få høve til å verne om freden i si teneste, gjennom oppgåver som er akseptable både ut frå dei sivile tenestepliktige si overtyding og ut frå samfunnets syn;
4. Ei utbygging av siviltenesta i fredsfremjande retning vil vere ei vidareføring av tidlegare prinsipielle utviklingslinjer;
5. Dei sivile tenestepliktige har sjølve i lang tid arbeidd for ei fredsbyggande sivilteneste.

Ein skal kort kommentere dei ulike momenta.

Fredsbyggande arbeid er eit samfunns mest sentrale oppgåve. Andre grunnleggande verdiar er avhengig av at oppgåva lykkast: liv, tryggleik, sjølvråderett. I vår tid, i skuggen frå masseøydeleggingsvåpna, er denne oppgåva viktigare enn noen gong før i historia. Fordi konsekvensane av krig er så katastrofale, må tilsvarande meir satsast på førebyggande arbeid. Også sjølve verneomgrepet må utvidast. Vi verner oss ikkje lenger ved berre å verne eigne grenser og eige territorium. I dag kan geografisk sett fjerne konflikter lett få drastiske konsekvensar for oss sjølve. Innsats for å fjerne konfliktstoff andre stader i verda kan vere like relevant for vår eigen tryggleik. Det beste forsvar er å angripe årsakene til konflikter. – Vurdert i høve til problemstillinga på kva område det er viktigast å gjere bruk av dei sivile tenestepliktige si arbeidskraft, finst det neppe noe viktigare felt enn fredsbyggande arbeid.

Ei fredsbyggande sivilteneste vil kanskje utgjere eit beskjedent bidrag i arbeidet for fred. Men sjølv om militærnektargruppa er relativt lita – dei siste par åra har militærnektartalet ligge på ca. 2 000 – representerer den med sine over 500 000 dagsverk i året ingen uvesentleg ressurs. I dag er det i Norge om lag 30 000 menneske som er tilsette på heiltid i militærsystemet og våpenindustrien, mens berre ei handfull menneske har sitt arbeid i nedrusting og konstruktive fredstiltak. Om lag 20 000 soldatar utfører kvart år militærteneste, mens berre 15–20 sivile tenestepliktige får høve til å arbeide med fredsrelevante oppgåver. For fredsarbeidet vil såleis ei fredsbyggande sivilteneste innebere ei mangedobling av ressursane. Utbygging av ei slik teneste vil frå myndighetene si side markere ein vilje til også å prøve nye vegar i arbeidet for fred.

Eit samfunn vil arbeide for fred på ulike måtar. Både styresmaktene og folk flest vil legge ulik vekt på ulike tiltak og ha ulik tillit til forskjellige vegar. Kva som har størst verknad på kortare og lengre sikt kan det vere vanskeleg å avgjere. Men dei fleste vil vere samde om at arbeidet for fred må førast på ulike frontar. Eit fleirtal i folket ser på teneste i det militære forsvaret som eit potensielt vern om freden. Dei som ut frå si overtyding nektar slik teneste, bør ikkje avskjerast frå å verne om fred, fridom og sjølvstende. Feltet av alternative arbeidsoppgåver er vidt. Det bør ikkje vere vanskeleg å finne fram til oppgåver som både ligg innanfor rammer som er akseptable og ønskelege for samfunnet og som er i tråd med dei sivile tenestepliktige sitt eige syn. Det som for mange sivile tenestepliktige framstår som eit alternativ til ein militær tryggingspolitikk, kan for samfunnet elles framstå som eit verdfullt tillegg. Det treng difor ikkje eksistere noen grunnleggande konflikt mellom dei sivile tenestepliktige og samfunnet sitt syn på arbeidsoppgåver i siviltenesta.

Ei utbygging av siviltenesta i fredsrelevant retning kan sjåast som ei vidareføring av tidlegare prinsipielle utviklingslinjer og ei realisering av det siktepunkt Stortinget uttalte i 1968 i Innst. S. nr. 42 («annet fredsbyggende og samfunnsnyttig arbeid»). Samstundes vil ei fredsbyggande sivilteneste innfri eit rettkome krav som dei sivile tenestepliktige har arbeidd for i heile etterkrigstida, og dermed også løyse ein sentral konflikt mellom dei sivile tenestepliktige og styresmaktene.

Mens militærtenesta er utforma med tanke på innsats i krig (og såleis representerer ei førebuing

til krig), vil siviltenesta ut frå eit fredsbyggande formål måtte legge hovudvekta på konstruktivt konfliktførebyggande og fredsfremjande arbeid i fred (og såleis representere ei «førebuing til fred»).

Med konstruktivt førebyggande arbeid, som vil kunne ha verknad på kortare eller lengre sikt, tenker ein her m.a. på tiltak for å redusere og fjerne konfliktstoff, arbeid for avspenning og bygging av likeverdig samarbeid og positive holdningar mellom nasjonar og folkegrupper, arbeid for nedrusting, styrking av global solidaritet og solidaritet med undertrykte folkegrupper, fremjing av innsikt i fredsstrategiar og fredstiltak, utvikling av alternative forsvarsformer som på lang sikt kan gjere militære rustingar overflødige, osb. Mange konkrete arbeidsoppgåver innanfor dette fredsbyggande perspektivet vil sjølvsagt vere lite aktuelle i samband med siviltenesta. Mange oppgåver kan likevel med godt resultat utførast av sivile tenestepliktige, som er billig arbeidskraft, representerer eit relativt vidt spektrum av evner og kvalifikasjonar, og som har sterk motivasjon for arbeid for fred. Ei fredsbyggande siviltenesta vil såleis i vesentleg grad vere med å styrke den samla innsatsen på dette området.

I tråd med dei sivile tenestepliktiges eige ønskemål, og på bakgrunn av aktualiteten av i vår tid å bygge ut sivile, ikkjevaldelege motstandsformer, bør dei sivile tenestepliktige primært disponerast for sivilmotstand i tilfelle okkupasjon eller trugsmål om okkupasjon.

Formål og rammer for siviltenesta kan ut frå dette samanfattast om lag som følgjer:

Siviltenesta skal ha eit f r e d s b y g g a n d e formål. Dette inneber at tenesta ikkje berre skal inngå i eit fredsbevarande perspektiv, dvs. medverke til å bevare ein tilstand av ikkje-krig, men at den skal omfatte oppgåver som direkte eller indirekte kan medverke til å fjerne konfliktårsaker og skape grunnlag for p o s i t i v f r e d. Positiv fred inneber fråvere av direkte og strukturell vald, dvs. fråvere av krig og undertrykking.

I dette ligg også at tenesta skal medverke til mellomfolkeleg forståing og til respekt for demokratiske verdiar. Tenesta skal vidare utvikle dei sivile tenestepliktiges evne til fredsfremjande arbeid på eit ikkjevaldeleg grunnlag, og skal gi dei tenestepliktige innsikt og øving i ikkje-militære metodar for konfliktløysing.

Tenesta skal vere utan samband med militære innretningar eller foretak, og skal som regel vere uavhengig av dei eksisterande greinene i totalforsvaret.

Ei fredsbyggande siviltenesta kan sjåast i samband med eit utvida vernepliktsomgrep – ei differensiert vernepliktsordning der militærteneste er berre ei av fleire i prinsippet likestilte vernepliktsformer, alle med eit fredsbyggande eller fredsbevarande formål. Ein viser her til pkt. 5.3.10. Men ei fredsbyggande siviltenesta kan også gjennomførast utan å revidere eller ajourføre vernepliktsomgrepet.[12]

9.6.3.4 Tenestefelt

Ei fredsbyggande siviltenesta vil kunne femne om eit breidt spektrum av arbeidsoppgåver. Oppgåvene må vere tilpassa dei sivile tjenestepliktiges evner og dugleik. Somme oppgåver vil krevje særlege kvalifikasjonar og vere aktuelle for tenestepliktige med relevant yrkes- eller utdanningsbakgrunn. Dei fleste vil, i tillegg til den grunnopplæring som forskulen for sivile tenestepliktige vil gi, krevje reint allmenne evner og kvalifikasjonar. Det kan vere grunn til å understreke at mange oppgåver i vesentleg grad vil vere av praktisk art.

Dei sivile tenestepliktige har i dag elles relativt god utdanning. Ei undersøking som vart gjort i 1972 viser at 51 pst. av dei sivile tenestepliktige hadde 3–5 års skulegong utover 9-årig grunnskule. 62 pst. hadde examen artium, 17 pst. hadde ein eller fleire fageksamenar frå universitet eller høgskule, 9 pst. hadde avslutta universitets- eller høgskuleutdanning, 5 pst. hadde lærarskule. Elles fordelte dei sivile tenestepliktige seg på desse områda når det galdt yrkesutdanning (fullført eller i gang):

Hovudområde for fullført eller pågåande yrkesutdanning – sivile tenestepliktige 1972[13]

Landbruk	2,7
Matproduksjon, hushald, hotellfag	1,5
Handverk, forming, finmekanikk	8,4
Teknikk og anna industriarbeid	10,4
Sjøfart og fiske	0,7
Land og lufttransport	0,5
Handel, økonomi, bedriftsadministrasjon	9,9
Sosial teneste og administrasjon	19,2
Undervisning og opplysning	26,4
Ubestemt, inga yrkesutdanning, ikkje påbyrja	7,9
Ikkje svar	9,7
2 svar	2,6

12) Lesarar som er interesserte i teoretiske drøftingar av fredsomgrep viser ein m.a. til Håkan Wiberg: K o n f l i k t t e o r i o c h f r e d s f o r s k n i n g, Stockholm 1975, Johan Galtung: F r e d, v o l d o g i m p e r i a l i s m e. 6 e s s a y s i f r e d s f o r s k n i n g, Oslo 1974, Lars Dencik (red.): F r e d, v å l d, k o n f l i k t, Lund 1972. Jfr. også Galtung: «Social Cosmology and the Concept of Peace», T r e n d s i n W e s t e r n C i v i l i z a t i o n P r o g r a m, no 18, 1978. For ei populær og noe foreldra drøfting viser ein til Galtung: F r e d s f o r s k n i n g, Oslo 1967.

Det positive fredsomgrepet som blir nytta i den foreliggande drøftinga er identisk med Unescos fredsomgrep, slik det vart understreka på generalkonferansen i 1974:

«Fred kan ikkje berre bestå i fråvere av væpna konflikter, men inneber ein prosess av framsteg, rettferd og gjensidig respekt mellom folka for å trygge bygginga av eit internasjonalt samfunn der alle kan finne sin sanne plass og nyte godt av sin del av verda sine intellektuelle og materielle ressursar...»

13) Sverre Røed Larsen: M i l i t æ r n e k t i n g i N o r g e – e n s t u d i e a v e n p r o t e s t g r u p p e. Magistergradsavhandling i sosiologi, Universitet i Oslo 1973. Datamaterialet til granskinga vart innsamla våren 1972.

I dag er dei sivile tenestepliktige også gjennomgåande eldre enn dei militære vernepliktige når dei blir kalla inn til teneste. Gjennomsnittsalderen ligg på 23–24 år. Jamvel om senkinga av vernepliktsalderen til 19 år vil kunne influere noe på både alder ved innkalling og utdannings- og praksisbakgrunn, er det liten grunn til å tru at endringane vil få vesentlege praktiske utslag. Det er i dag om lag 3 års ventetid for å bli kalla inn til sivilteneste, og om lag 8 000 sivile tenestepliktige står for tur. Det vil vere svært vanskeleg i overskodeleg framtid heilt å eliminere ventetida, slik at dei tenestepliktige kan kallast inn straks etter overføring til sivilteneste. Av den grunn må ein rekne med at ein vesentleg del av dei tenestepliktige vil måtte få utsetting på grunn av utdanning, og at gjennomsnittsalderen for sivile tenestepliktige ved innkalling også i framtida vil ligge ein del over alderen for militære vernepliktige under førstegongstenesta. Dette har også tidlegare vore tilfelle, sjølv om det ikkje har eksistert spesiell ventetid for å kome inn i teneste.

Det må elles vere eit overordna siktepunkt best mogleg å utnytte dei ulike ressursar dei sivile tenestepliktige representerer i form av evner, kvalifikasjonar og motivasjon til teneste for fred. Så lenge siviltenesta har eksistert, har det vore eit uttalt prinsipp at ein best mogleg skulle gjere seg nytte av dei tenestepliktige sine kvalifikasjonar i tenesta. Dette vart også uttalt i samband med utarbeidinga av dei gjeldande retningslinjene for arbeidsoppgåver i siviltenesta: «Etter Justisdepartementets mening er det ønskelig med et allsidig utvalg av arbeidsoppgaver, slik at det så vidt mulig kan la seg gjøre å utnytte den enkelte tjenestepliktiges faglige kvalifikasjoner» (St. meld. nr. 37, 1966–67.)

Ei fredsbyggande sivilteneste bør byggast opp rundt oppgåver som i størst mogleg grad viser ein klar samanheng med omgrepet positiv fred. For somme oppgåver vil samanhengen venteleg likevel vere av meir indirekte art.

Grunnleggande hindringar for positiv fred i vår situasjon er skiljet mellom aust og vest, konflikten mellom i-land og u-land, kapprusting, undertrykking av folkegrupper, militarisering, og generelt manglande medvit om fredsfremjande tiltak. Kvar einskild av desse hindringane blir halde oppe av eit flettverk av ulikarta faktorar. Det positive motstykket til desse hindringane er m.a. arbeid for avspenning, utvikling, nedrusting, menneskerettar, utvikling av ikkje-militære forsvarsformer, og dessutan generelt forsking, informasjon og debatt. På denne bakgrunn er det aktuelt å skissere dei følgjande tenestefelta som sentrale for ei fredsbyggande sivilteneste.

Sivilmotstand (ikkjevaldsforsvar):

Parallelt med den stadig meir destruktive utviklinga av krigsteknologien har det i dette århundret, og særleg etter andre verdskrigen, kome til synes ei veksande erkjenning av at militær kamp ikkje er det einaste motstandsalternativet for ein nasjon i tilfelle okkupasjon eller trugsmål om okkupasjon. I dag synest det klart at bruken av militært forsvar i større omfang vil legge aude dei verdiar som skal vernast og takast vare på – dels på grunn av våpenutviklinga, dels på grunn av dei industrialiserte lands sårbarhet. Samstundes har historisk røynsle og samfunnsforsking avdekka at det i systematisk og førebudd sivilmotstand ligg eit vesentleg potensiale. I mange okkupasjonssituasjonar har det oppstått – stundom i tillegg til, stundom i staden for militær kamp – ulike former for ikkje-militær motstand frå sivilfolket. Sjølv om motstanden har vore spontan og uførebudd, har kampformene vist vesentleg styrke og mogleik for vidare utvikling. Betre medvit om dei sterke og veike sider ved sivilmotstand, og systematisk førebuing av slik motstand, vil på avgjerande måte auke eit folks motstandskraft i ein eventuell okkupasjonssituasjon. Ved å forsøme dette området tar styresmaktene på seg eit tungt ansvar.

Mange talsmenn for sivilmotstand ser denne forsvarsforma som eit fullverdig alternativ – på kortare eller lengre sikt – til militært forsvar. Mange andre ser den som ein aktuell del av ei forsvarsplanlegging som omfattar både militære og sivile motstandsformer. At sivile motstandsformer kan spele ei ikkje uvesentleg rolle i konfliktssituasjonar er ein relativt lite kontroversiell påstand i dag i dei krinsar som har sett seg inn i emnet. Usemja gjeld i kva grad, eventuelt under kva tilhøve, eit land kan basere seg på slike motstandsformer. Dei fleste sivile tenestepliktige ser sivilmotstand som eit mogleg alternativ til militærapparatet, mange andre vil sjå sivilmotstand som eit tillegg til militær beredskap. Dei sivile tenestepliktige har tidlegare bedt om å bli disponert for ikkjevaldsforsvar (sivilmotstand) og har bedt om å få opplæring slik at dei i ein eventuell okkupasjonssituasjon vil vere betre i stand til å verne om sentrale samfunnsverdiar. Det har vore ein føresetnad at forskulen for sivile tenestepliktige skal gi ei viss innføring i emnet. Samstundes bør spesialopplæring i sivilmotstand bli eitt av tenestefelta i den framtidige siviltenesta, og også dei sivile tenestepliktige si primæroppgåve («krigsdisponering») i ein eventuell okkupasjonssituasjon.

Samarbeidstiltak på tvers av militærblokkene:

Likeverdig samarbeid og positiv kontakt på ulike nivå mellom nasjonar og folkegrupper er ein grunnleggande fredsstrategi. Særleg viktig blir denne strategien når den skaper band på tvers av politiske blokker og militære alliansar. I situasjonen i dag kan utvikling av ulike tiltak som inneber konstruktivt samarbeid og positiv kontakt over aust-vest-skiljet vere eit viktig ledd i ein avspenningspolitikk. Ikkje minst vil samarbeid og kontakt mellom vanlege borgarar (og ikkje berre mellom dei ulike elitar) vere viktig. Tiltak av denne art vil vere i tråd med grunnidéar i sluttdokumentet frå Konferan-

sen for sikkerhet og samarbeid i Europa frå 1975, og bør sjåast som eit viktig felt innanfor den framtidige siviltenesta.

Nedrusting:

Det trugsmål mot fred og tryggleik som ligg i kapprustinga blir stadig klarare. Kapprustinga undergrev nasjonane sin tryggleik, medverkar til ei lang rekke krigar i verdssamfunnet, og inneber ein stadig fare for krig der supermaktene er involverte, også kjernefysisk krig. Samstundes medfører kapprustinga øyding av ressursar, kanaliserer økonomiske middel bort frå menneskelege formål, skaper barrierar mellom nasjonar og folk, og står i vegen for utviklinga av ei ny økonomisk verdsordning på eit meir rettferdig grunnlag. Norge har i den seinare tida vist teikn til sterkare engasjement når det gjeld arbeidet for nedrusting, og har m.a. lagt vekt på behovet for informasjon. Sivile tenestepliktige bør kunne brukast til ulike oppgåver på dette området.

U-landsteneste:

Den mest grunnleggande konflikten i verda i dag er kløfta mellom u-land og i-land. Meir presist er det ofte tale om ein konflikt mellom massane i u-land på den eine sida og lokale maktelitar og dei industrialiserte land på den andre. Konflikten har m.a. si rot i internasjonale produksjons- og handelsstrukturar og i lokale maktforhold, og kjem i u-land drastisk til uttrykk i m.a. dødelighet, svolt og underernæring. Langt på veg er underutvikling for massane i u-land eit resultat av i-lands overutvikling. U-landsteneste (t.d. fredskorpsteneste) kan dels sjåast som ei overføring av kunnskap til folk i utviklingsland gjennom konkrete prosjekt, dels som ei overføring gjennom deltakarane av kunnskap frå u-land til folk i i-land, og som eit tiltak som skaper større innsikt i tilhøvet mellom i-land og u-land. På denne måten kan u-landsteneste (gjennom fredskorps og andre prosjekt) vere eit beskjedent, men ikkje uviktig tiltak i arbeidet for ei ny og rettferdig verdsordning, og bør kunne bli eit alternativ for både sivile tenestepliktige og militære vernepliktige med dei nødvendige kvalifikasjonar.

Fredsrelevante organisasjonar:

Friviljuge organisasjonar utfører i dag eit vesentleg arbeid når det gjeld ulike fredsbyggande tiltak, nedrusting, menneskerettar, solidaritet med undertrykte folk og grupper osb. Organisasjonane medverkar også til å skape ein debatt om fredsspørsmål, som er naudsynt for eit levande samfunn. Stundom har friviljuge organisasjonar fungert som ein avant garde for forslag og idéar som seinare er blitt aksepterte og gjennomførte av styresmaktene (jfr. fredskorps, fredsforsking, nedrustingsutval). For mange organisasjonar vil det vere aktuelt å nytte sivile tenestepliktige i arbeidet og på denne måten utvide organisasjonane sin kapasitet. Denne ordninga bør ikkje berre avgrensast til norske organisasjonar, men også vere eit tilbod til aktuelle internasjonale eller utanlandske organisasjonar. Ein del norske organisasjonar får også i dag tildelt sivile tenestepliktige.

Fredsforsking:

Dei siste 30 åra, og særleg etter 1960, har fredsforsking utvikla seg til ein eigen og levande, tverrfagleg disiplin. Sjølv om dei ressursar som blir gitt dette forskingsfeltet både i Norge og internasjonalt er små, har fredsforskinga medverka i vesentleg grad til vår forståing av fred, konflikter og utvikling. Sivile tenestepliktige kan i dag avtene siviltenesta i samband med fredsforsking. Det er her tale om både meir teoretiske og praktiske arbeidsoppgåver. Også i framtida bør dette vere eit aktuelt arbeidsfelt for sivile tenestepliktige. Også tiltak i samband med fredsundervisning vil i visse tilfelle vere aktuelt.

Sjølvberging:

Industrivekstsamfunna er m.a. prega av svært låg sjølvbergingsevne, noe som på den eine sida gjer desse samfunna avhengig av utbytting av u-land, og på den andre sida gjer samfunna svært sårbare i krisesituasjonar (økososial krise, okkupasjon o.l.). Sjølvbergingsevna – evna til å utnytte og fordele lokale ressursar under skiftande omstende og i likevekt med natur og samfunn – gjeld ulike nivå i eit samfunn, frå det nasjonale nivå, gjennom distrikts- og bygdenivå, til det einskilde menneske. Spørsmåla rører såleis på grunnleggande vis ved eit samfunns skipnad og funksjonsmåte, og er av svært omfattande karakter. Likevel vil ein del oppgåver på dette området kunne vere aktuelle i samband med siviltenesta (t.d. arbeid med alternativ teknologi og energi, innsamling og spreiing av eldre kunnskap om sjølvbergingsmåtar, arbeid i ulike organisasjonar og tiltak, arbeid i tilknyting til alternativ livsstil, osb.).

Andre tenestefelt:

Ei fredsbyggande siviltenesta vil også kunne omfatte ei rekke andre oppgåver eller felt som har samanheng med omgrepet positiv fred. Sivile tenestepliktige bør t.d. kunne nyttast i samband med ikkje-profitterande import og sal av u-landsprodukt til støtte for folkegrupper i den tredje verda. For noen få vil arbeid som undervisningsassistentar ved forskulen for sivile tenestepliktige vere aktuelt. Også ein del praktiske oppgåver ved forskulen vil vere aktuelle.

Administrasjon:

Sivile tenestepliktige har også tidlegare vore nytta til oppgåver i samband med administrasjonen av siviltenesta. Den framtidige siviltenesta vil krevje ein utvida administrasjon. Til ein del oppgå-

ver vil det vere aktuelt og føremålstenleg å nytte sivile tenestepliktige.

Ein ser desse områda som sentrale ut frå ei fredsbyggande målsetting for siviltenesta. Innanfor kvart område vil svært ulike oppgåver vere aktuelle. I somme tilfelle kan det vere føremålstenleg å konsentrere innsatsen om noen hovudprosjekt, i andre tilfelle å søke ei breid spreiing av ulike oppgåver.

9.6.4 Nærmare om tenestefelt og arbeidsoppgåver

9.6.4.1 Innleiing

På bakgrunn av det formål og dei sentrale tenestefelt som er skisserte ovanfor, og på bakgrunn av ulike praktiske omsyn, bør den framtidige siviltenesta byggast opp etter om lag det følgjande mønsteret:

a. 3 mnd. forskule med vekt på m.a. fredsfag (blant desse sivilmotstand) og spesiell tenesteopplæring.
b. 12 mnd. teneste i spesiell tenestegrein:
   - sivilmotstand (spesialopplæring)
   - alliansekryssande samarbeidstiltak
   - nedrusting
   - u-landsteneste
   - fredsrelevante organisasjonar
   - fredsforsking
   - sjølvberging
   - andre oppgåver
   - administrasjon
c. Repetisjonsteneste, hovudsakleg i sivilmotstand.

Dette mønsteret gir ei samla førstegongsteneste på 15 mnd. Visse former for teneste (t.d. fredskorpsteneste) vil avvike frå dette mønsteret. Når det gjeld tenesta si lengde, viser ein elles til pkt. 9.6.6.

Ein bygger elles på den føresetnad at Stortingets vedtak frå 1970 om obligatorisk forskule for sivile tenestepliktige nå blir realisert ved at permanente skuleanlegg blir bygde ut i løpet av kort tid. Det er grunn til å peike på at det har tatt urimeleg lang tid å få etablert ei fast forskuleordning. Ein viser her elles til St. meld. nr. 32 (1978–79). I meldinga uttalar departementet at ein førebels av kapasitetsgrunnar ønskjer å basere skulen på 10 vekers kurs, men at ei utviding til 12 veker vil bli vurdert når ein har vunne røynsle med skulen og når fagleg og administrativ bemanning gjer det mogleg. Ein vil peike på at Stortingets opphavlege intensjon var at skulen skulle vere «av samme varighet som den militære rekruttskole» (Innst. S. nr. 262, 1969–70), og har i skissa ovanfor føresett at dette blir den endelege ordninga.

Dette framlegget til framtidig tenesteordning for sivile tenestepliktige inneber at dei tenestepliktige si krigsdisponering primært vil vere sivilmotstand. På denne bakgrunn vil det vere aktuelt å innføre ei ordning med repetisjonsteneste. Ei generell innføring i sivilmotstand vil bli gitt på forskulen for sivile tenestepliktige. Vidare inneber framlegget organisering av ei eiga tenestegrein med sivilmotstand som hovudinnhald (spesialopplæring, utdanning av instruktørar osb.). Det bør også vere høve til på friviljug basis å bli krigsdisponert i sivilforsvaret og helseberedskapen. Tilhøvet til det eksisterande totalforsvaret blir elles tatt opp i pkt. 9.6.8.

Ein skal nedanfor gi ei nærmare drøfting av dei ulike tenestefelta.

9.6.4.2 Sivilmotstand

Ein finn i dag på ulikt hald ei veksande erkjenning av den rolle sivilmotstand (ikkje-militære kampformer, ikkjevaldsmotstand) kan spele i tilfelle okkupasjon eller trugsmål om okkupasjon. I svært mange okkupasjonssituasjonar opp gjennom historia har det oppstått – stundom ved sida av, og stundom i staden for militær kamp – forskjellige former for ikkje-militær motstand frå sivilfolket. Denne motstanden har som oftast vore meir eller mindre spontan og uførebudd. Sjølv om motstanden i mange situasjonar har spela ei viktig rolle (og stundom vore meir effektiv enn militær kamp), er det klart at den ville få større verknad ved systematisk planlegging og førebuing.

Dette tilhøvet aleine skulle vere grunn nok for myndighetene til å legge tilhøva til rette slik at sivil motstand kan få størst mogleg effekt i ein eventuell konfliktsituasjon.[14]

I fleire land har da også styresmaktene dei seinare åra vist interesse for og tatt initiativ til utgreiingar om kva rolle sivilmotstand vil kunne spele i tryggingspolitikken. I Danmark ligg det føre, på oppdrag frå «Arbejdsgruppen vedrørende nedrustingsspørgsmål» under Utanriksministeriet, ei meir generell utgreiing om sivilmotstand som nasjonalforsvar[15]). I Sverige tok forsvarsdepartementet i 1969–70 initiativ til ei større utgreiing av kva rolle sivilmotstand ville kunne spele i svensk forsvarsplanlegging og engasjerte ein av dei fremste forskarane på området, Adam Roberts ved Lon-

14) Når medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel hevdar at «man vet i dag ytterst lite om hvilke utviklingsmuligheter et ikke-voldspreget forsvar kan ha», kan det synast som om ein i ein viss monn neglisjerer den dokumentasjon og forsking som alt finst på området. For bibliografiar viser ein m.a. til «Bibliographie zur Sozialen Verteidigung (Civilian Defence)», i Theodor Ebert (red.): Demokratische Sicherheitspolitik. Von der territorialen zur sozialen Verteidigung, München: Carl Hanser Verlag 1974 (utgitt av Vereinigung deutscher Wissenschaftler E.V.). Ein noe eldre bibliografi er April Carter et al: Nonviolent Action. A Selected Bibliography, London: Housmans 1970. Viktige litteraturtilvisingar finst også i den omfattande studien Gene Sharp: The Politics of Nonviolent Action, Boston: Porter Sargent Publishers 1973.

15) Anders Boserup og Andrew Mack: Ikke-vold som nationalforsvar. Viborg: Spektrums aktuelle 1971.

don School of Economics. Samstundes vart det gitt løyvingar til eit omfattande forskingsprosjekt ved Universitetet i Uppsala. Prosjektet i Uppsala vart av ulike grunnar ikkje fullført, mens Adam Roberts har levert to rapportar, som også har vore nytta som bakgrunnsmateriale for dei svenske forsvarskommisjonane av 1970 og 1974.[16] Forsvarskommisjonen frå 1974 refererer og sluttar seg til somme av hovudkonklusjonane, samstundes som kommisjonen går inn for nærmare utgreiingsarbeid, m.a. av organisatoriske spørsmål.

Kommisjonen avviser sivilmotstand som eit fullverdig alternativ til militært forsvar, men seier m.a.:

«Utredningen vill emedlertid inte utesluta att även icke-militärt motstånd kan ge värdefulla bidrag i det samlade motståndet t ex vid ockupation. Det skulle båda kunna göra det svårare för en angripare att behärska eller utnyttja landet och förorsaka honom höga politiska kostnader. Det är utredningens uppfattning att förutsättningarna för och genomförandet av olika former av motstånd såsom fria kriget, motståndsrörelse samt icke-militärt motstånd bör utredas. Därvid bör beaktas att även om icke-militärt motstånd ingår som en del av totalförsvaret kan det visa sig lämpligt att skilja icke-militärt motstånd från militärt försvar ifråga om tid, plats, organisation och i andra avseenden. I en sådan utredning, som är angelägen från olike utgångspunkter, bör en bred medverkan säkerstellas. Utöver berörda myndigheter bör bl a kommuner och folkrörelser medverka. Det torde emellertid vara nödvändigt att först klarlägga folkrättsliga m fl problem för icke-militära motståndsformer. Först därefter kan fördeling av uppgifter, organisation och planläggning av olika motståndsformer liksom behovet av fredstida förberedelser undersökas».[17]

I Finland vart sivilmotstand i ein viss monn drøfta av den parlamentariske forsvarskomitéen i 1971[18]. I Nederland tok styresmaktene initiativ til ei omfattande utgreiing i 1977, med Johan Galtung, Adam Roberts, Theodor Ebert og Gene Sharp som internasjonale rådgjevarar – fire av verdas fremste forskarar på dette feltet.[19]

---

16) Adam Roberts: Totalforsvar och civilmotstånd, Stockholm: Folk och försvar 1972; Adam Roberts: Civilmotståndets teknik, Stockholm: Folk och försvar 1976. For ei oversikt over svensk debatt og utgreiingarbeid sjå også Adam Roberts: «Civil resistance and Swedish defence policy», in Gustaaf Geeraerts (ed.): Possibilities of Civilian Defence in Western Europe, Amsterdam: Swets & Zeitlinger 1977, pp. 121–152.

Symptomatisk for svenske styresmakters interesse for sivilmotstand er det også at den svenske regjeringa straks etter invasjonen av Tsjekkoslovakia i 1968 sette ned ei arbeidsgruppe for å vurdere kva røynsler som kunne trekkast ut av den tsjekkoslovakiske motstandskampen med tanke på svensk forsvarsplanlegging. Resultata er publiserte i Beredskapsnämnden för psykologisk försvar: Motståndet i Tjeckoslovakien 1968. Metoder och erfarenheter. Stockholm: Esselte AB 1969.

Den sivile motstanden i Tsjekkoslovakia i 1968 har elles vore emne for relativt omfattande forsking med tanke på utvikling av sivilmotstandsteoriane. Sentrale bidrag er m.a. Philip Windsor and Adam Roberts: Czechoslovakia 1968. Reform, Repression and Resistance, London: Chatto & Windus (The Institute for Strategic Studies) 1969; Roland Vogt: Der Widerstand der Tschechoslowakei 1968 gegen den Einmarsch der Warschauer-Pakt-Staaten. Erfolge und Fehler gemessen an Konzepten Sozialer Verteidigung. Dizlomarbeit: Freie Universität Berlin 1972; Vladimir Horský: Prag 1968. Systemveränderung und Systemverteidigung, München: Klett/Kösel 1975.

17) SOU 1976:5 Säkerhetspolitik och totalförsvar, s. 57 ff. og s. 208–209.

18) Parlamentariske Försvarskommitéens Betänkande, Helsinki 1971.

19) Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen: Bevordering van het onderzoek betreffende geweldloze conflictoplossing, Gravenhage 1977. Ligg også føre i engelsk omsetting: Promotion of Research into Non-violent Conflict Resolution. Ei nærmare orientering om prosjektet og bakgrunnen for det er elles gitt i Hylke Tromp: «The Dutch Research Project on Civilian Defence – 1974–1978», Bulletin of Peace Proposals, no 4/1978. Utgitt av Universitetsforlaget.

Også sveitsiske styresmakter har peika på det potensiale som ligg i sivilmotstand. I ei regjeringserklæring til nasjonalforsamlinga om Sveits sin tryggingspolitikk heiter det såleis:

«Auch der gewaltlose Widerstand der Bevölkerung hat einen hohen moralischen Wert. Als Elemente der Selbstbehaubtung gehören beide Arten des Widerstandes gegen die Besetzungsmacht zur schweizerichen Strategie, da ihr Ziel, die Befreiung und Wiederherstellung einer freiheitlichen, unabhängigen staatlichen Gemeinschaft, der allgemeinen strategischen Zielsetzung entspricht. Hingegen können sie niemals Ersatz für eine starke verteidigungsbereitschaft sein; ihre Dissuasionswirkung ist dafür zu gering, weil sie erst nach einer Besetzung wirksam werden können.» Bericht des Bundesrates an die Bundesversammlung über die Sicherheitspolitik der Schweiz, (Konzeption der Gesamtverteidigung), Bern, 1973, s. 17. Jfr. kommentar i Geeraerts, op. cit.

I Norge har det vore gjort lite frå offentlege instansar for å greie ut spørsmålet om kva forsvarspolitisk rolle sivilmotstand vil kunne spele, sjølv om justiskomitéen i samband med drøftinga av forskulen for sivile tenestepliktige i 1970 uttalte:

«Når det gjelder ikke-voldsmetoder og motstandsorganisasjon, mener komitéen at det vil være verdifullt å få utredet disse forsvarsformer som et supplement til det militære forsvar.» (Innst. S. nr. 262, 1969–70.)

Oppmodinga om ei utgreiing vart gjentatt i samband med forskulesaka i Innst. S. nr. 312 for 1972–73, der fleirtalet i justiskomitéen peika på «ønskeligheten av å få utredet spørsmålet om ikke-volds-forsvar sett i relasjon til landets totalberedskap».[20]

Forsvarskommisjonen av 1974, som i mandatet var pålagt å «legge særlig vekt på en vurdering av hovedalternativer når det gjelder strukturen i det norske forsvar» har berre kort drøfta sivilmotstand. Drøftinga er prega av at kommisjonen ikkje har gjort bruk av utanforståande ekspertise og vurderinga skjer ut frå sivilmotstand som einaste og fullverdig forsvarsform. M.a. på bakgrunn av folks tillit til militære forsvarsformer i dag ville det vere meir aktuelt å spørje i kva grad, på kva måte og i kva situasjonar sivile motstandsformer ville kunne spele ei vesentleg rolle for norsk forsvarspolitikk.[21]

Det skal her elles nemnast at ei arbeidsgruppe under Forsvarets Forskningsinstitutt i 1967 utarbeidde ein førebels rapport om ikke-militært forsvar og norsk sikkerhetspolitikk. Drøftinga må karakteriserast som relativt elementær, men konklusjonane er etter måten positive. Rapporten konkluderer m.a.:

«Dersom en forutsetter at et ikke-voldsforsvar i en eller annen form lar seg innpasse som et tillegg til totalforsvaret, er det rimelig grunn til å anta at dette ville tjene til å styrke Norges motstandsevne og avskrekkingen av fiendtlige angrep. Det er i det minste liten grunn til å anta at ikke-voldsforsvaret ville redusere disse. De praktiske problemer er imidlertid knyttet til det å finne fram til hensiktsmessige former for ikke-voldelig motstand og retningslinjer for eventuell planlegging for og opplæring i ikke-voldsmotstand.»[22]

Arbeidsgruppa meinte det var avgrensa kva som kunne førebuast i fredstid av sivile motstandstiltak, men peika likevel på følgjande:

En intellektuell beredskap i form av en gjennomtenkning av mulige sivile motstandsformer og kanskje også en viss øvelsesvirksomhet med opplegget av motstandsstrategi turde likevel med utbytte inngå som en del av Norges totalberedskap.[23]

Interessant er også ei vurdering som dåverande oberstløytnant Tønne Huitfeldt (i dag generalløytnant og sjef for Forsvarskommando Nord-Norge) gir i ein artikkel skriven kort tid etter okkupasjonen av Tsjekkoslovakia i 1968:

«Dersom man ser det ikke-militære forsvar som en strategi som kommer i tillegg til og som utfyller det militære forsvar, åpner det seg interessante perspektiver. Problemene med å blande voldelige og ikkevoldelige forsvarsformer er imidlertid flere (...) Uten at man her skal ta opp disse spørsmål til noen inngående behandling må det være rimelig grunn til å anta at de kan løses uten altfor store vansker. Dersom man nærmer seg spørsmålet om et ikke-militært forsvar på et fordomsfritt grunnlag uten overdrevne forestillinger om at det skal kunne løse alle oppgaver, skulle det her være grunnlag for et fruktbart samarbeid.»[24]

Når det gjeld førebuing av sivile motstandsformer, nemner Huitfeldt m.a. etablering av alternative, desentraliserte kommunikasjonssystem, direktiv til sivilfolket og øvingar. Slik vil ein oppnå ein dobbelt verknad, meiner Huitfeldt, «både å styrke forsvarsevnen og dessuten å øke dens avvergende virkning». Sivilmotstand blir vidare sett på som «en egen og selvstendig gren av det norske totalforsvar», og Huitfeldt konkluderer m.a.: «Sett i denne sammenheng vil disse forsvarsformer være en meningsfull utvidelse av et norsk totalforsvar som har til hensikt å bevare den livsform og den sosiale struktur som flertallet i folket ønsker.»

Om lag same synet har tidlegare sjef for Presse- og Informasjonsavdelinga i Forsvarets Overkommando, dåverande oberst (i dag generalmajor) Bjørn Egge gitt uttrykk for: «Sivilmotstand som kampform burde derfor etter min mening inngå som en naturlig del av vårt sivile beredskap innenfor Totalforsvarets ramme. Sivilmotstand vil der-

20) Spørsmåla har også vore framme i Stortinget i andre samenhengar dei seinare åra. I ordskiftet om budsjettet til Forsvarsdepartementet for 1971 uttalte t.d. forsvarsministeren at ein ville sjå nærmare på sivilmotstandsspørsmåla og eventuelt vurdere eit offentleg utval.

21) For ein generell kommentar til Forsvarskommisjonen si vurdering og formulering av problemstillingar, sjå Adam Roberts: «Civilian Defence Twenty Years On», Bulletin of Peace Proposals, no 4/1978. Ein kommentar til kommisjonens vurderingar er i popularisert form prenta i Jon Grepstad: «Forsvarskommisjonen og sivilmotstand – 12 argument», i Grepstad: Krig i vår tid? Oslo 1979.

22) Johan Jørgen Holst, Eystein Fjærli, Harald Rønning: Ikke-militært forsvar og norsk sikkerhetspolitikk. Teknisk notat S-142. Forsvarets Forskningsinstitutt 1967, s. 46.

23) Same stad, s. 49.

24) Tønne Huitfeldt: «Ikke-militært forsvar i nytt lys?», i Arild Underdal (red.): Tsjekkoslovakia hærtatt! Reaksjoner og lærdommer. Oslo: Minerva forslag 1968, s. 45–46.

ved bli et verdifullt tillegg til vår forsvarsberedskap.»[25]

Vidare skal her nemnast den vurdering som på oppdrag frå dåverande forsvarsminister vart gitt av ei militær arbeidsgruppe i 1969. Arbeidsgruppa, som bestod av fem, til dels framståande offiserar, seier m.a.:

«Dersom ikke-voldsmotstand ses som en integrerende del av de ordinære forsvarstiltak, og uten at det gjøres overdrevne forestillinger om deres reelle virkninger, synes den å by på følgende muligheter:
- en organisert og forberedt ikke-voldsmotstand kan bidra til å øke totalforsvarets samlede effekt og utholdenhet
- en slik økning av forsvarseffekten kan ikke ses å innebære noen tilsvarende økning av provokasjonsfaren
- utvidelse av totalforsvaret med ikke-voldsmotstand kan innebære aktivisering av enkeltpersoner og grupper som ellers stiller seg avvisende eller likegyldig til totalforsvarets øvrige komponenter.»[26]

Forsvarets Overkommando gir i skriftet Innstillingen til Forsvaret m.a. denne vurderinga av sivilmotstand:

«Hvorvidt et ikke-voldsforsvar har noe for seg på lang sikt vil bare den verdenspolitiske utvikling vise. Men selv om vi i dag ikke kan se at ikke-voldsforsvaret har noen mening, isolert sett, vil det være verd å overveie og utrede nærmere en del av de metoder og midler det er bygget på, ikke som et alternativ til det militære forsvar, men som et supplement, innen rammen av vårt Totalforsvar for på en ansvarlig og realistisk måte å styrke det. Erfaringen fra siste verdenskrig har vist oss at slike metoder er av stor betydning, ikke minst når det gjelder å befeste forsvarsviljen i folket.

I denne forbindelse er det viktig å være klar over at de realistiske sider ved ikke-voldsteoriene i dag allerede er – eller lett kan – innpasses innen rammen av vårt Totalforsvar.»[27]

Også leiinga av Forsvarsdepartementet har peika på det potensiale som ligg i sivilmotstand. I eit foredrag hausten 1976 hevda t.d. forsvarsminister Rolf Hansen at det ikkje finst historisk belegg for at ein okkupant kan drivast ut av eit land ved sivilmotstand aleine, men peika samstundes på at sivilmotstand kan ha ein reell verknad andsynes ein okkupant: «Under okkupasjonen så vi hvordan ikke-voldsforsvar ble utviklet og stadig mere raffinert i vårt eget land. Jeg tror også på dens effekt overfor okkupanten.»[28]

Ein har ovanfor lagt vekt på vurderingar frå militært og tradisjonelt forsvarspolitisk hald, for å vise at tiltru til militære forsvarsformer og avvising av sivilmotstand som fullverdig forsvarsalternativ ikkje treng innebere avvising av sivilmotstand som ein del av eit lands forsvarsberedskap. At sivilmotstand vil kunne spele ei rolle i ein eventuell okkupasjonssituasjon er idag ein relativt ukontroversiell påstand i dei krinsar som har sett seg inn i desse spørsmåla. Det striden står om er i kvagrad ein kan basere seg på sivile motstandsformer. Dei fleste sivile tenestepliktige går inn for fullstendig omrusting til sivilmotstand (på kortare eller lengre sikt), representantar for forsvaret og for myndighetene vil kunne sjå sivilmotstand som ein del av den totale forsvarsberedskapen. Ein vil også stort sett finne semje om at sivilmotstand bør førebuast mentalt i fred (gjennom informasjon om og innsikt i slike motstandsformer), mens det vil kunne vere noe ulike syn på korleis sivilmotstand kan og bør førebuast organisasjonsmessig i fredstid.

Det bør her elles nemnast at det viktigaste, og einaste større norske arbeidet når det gjeld sivilmot-

25) Bjørn Egge: «Sivilmotstand som supplement», Ikkevold, nr. 5/1974. Utgitt av Folkereisning mot Krig. Når det gjeld sjølve organiseringa av sivile motstandstiltak viser ein til Adam Roberts' konklusjon i utgreiinga for det svenske forsvarsdepartementet, sjå nedanfor s. 000.

26) «Vurdering av ikke-voldsforsvar som supplement til totalforsvaret», notat dagsett 24. juni 1969, pkt. 14 (s. 4). Notatet er skrive av T. Dale, O. J. Hald, O. Øyen, A. Haugan og T. Huitfeldt. Arbeidsgruppa rådde til vidare utgreiingarbeid (pkt. 21 og 22, s. 5): «Det anbefales at Forsvarsdepartementet utvirker at det blir nedsatt et arbeidsutvalg med representanter for bl. a. følgende institusjoner: Statsministerens kontor, Forsvarsdepartementet, Forsvarsstaben. For øvrig suppleres utvalget etter behov. Arbeidsutvalget gis i oppdrag å: a. Undersøke hvilke tiltak som den foreliggende litteratur om «ikke-vold», og de praktiske eksempler som finnes på motstand av denne art som kan tenkes iverksatt innenfor rammen av det norske totalforsvar med sikte på å styrke dettes forsvarsevne og utholdenhet. b. Arbeidsutvalgets vurdering og eventuelle forslag imøteses innen 1. april 1970.» Forsvarsdepartementet opplyste til underteikna i 1973 at det ikkje var gjort noe konkret med denne tilrådinga.

27) Forsvarets Overkommando: Innstillingen til Forsvaret, 1971 s. 22.

28) Kontaktbulletin, nr. 9–10/1976. Utgitt av Folk og Forsvar. For ytterlegare vurderingar frå militært eller tradisjonelt tryggingspolitisk hald viser ein m.a. til Johan Jørgen Holst: «Ikkevold som omrustningsalternativ», i boka Norsk sikkerhetspolitikk i strategisk perspektiv. Norsk utenrikspolitisk institutt 1967. Holst seier m.a.: «Det er liten grunn til å anta at et nasjonalt beredskap for å yte sivil motstand mot en eventuell okkupant ville svekke det militære forsvaret. Det kunne sannsynligvis styrke det totale beredskap overfor den del av eventualitetsspektret som omfatter fiendtlig okkupasjon. Det er imidlertid tvilsomt om et sivilt motstandsberedskap i særlig utstrekning burde organisasjonsmessig forberedes i fred (...) Det sivile beredskapsprogram som tok sikte på å engasjere de ulike organisasjoner og grupper i samfunnet i en diskusjon og vurdering av hvordan man om nødvendig kan verne om den demokratiske livsforms verdier og vanskeliggjøre en okkupants oppgaver, kunne sannsynligvis utgjøre et viktig bidrag til totalforsvaret, virke integrerende på samfunnet og øke forståelsen for de verdier som det er nødvendig å verne om.» (s. 207)

stand, vart utført ved Institutt for fredsforskning i 1960-åra. Arbeidet omfatta dels analyse av historisk materiale, dels strategiske analyser og studiar av spesifikke problemfelt.[29]

Ei skisse av sivilmotstand

Med sivilmotstand (ikkje-militært forsvar, ikkjevaldsforsvar, sosialt forsvar) meiner ein her motstand mot okkupasjon eller statskupp basert på ulike former for uvæpna kamp. Kampformene er mange. Ei systematisering på grunnlag av historisk materiale foretatt av sosiologen Gene Sharp omfattar 198 forskjellige teknikkar – mange av metodane har vore nytta i motstand mot ein okkupant.

Teorien for sivilmotstand som alternativ forsvarsform har vakse fram dels på bakgrunn av relativt omfattande historisk praksismateriale: uvæpna motstand mot okkupasjon (t.d. den fransk-belgiske okkupasjonen av Ruhr-området i 1923; Norge, Danmark, Nederland etc. under andre verdskrigen; Tsjekkoslovakia 1968), mot statskupp (t.d. Kornilovs kuppfreistnad i Russland i 1917; Kapp-kuppet i Berlin i 1920; generalrevolten i Algerie i 1961), mot diktatoriske regime og kolonivelde (t.d. Gandhis frigjeringsrørsle i India; motstanden mot president Ibanes i Chile i 1931; mot president Martinez i El Salvador i 1944; mot president Ubico i Guatemala i 1944; buddhistanes kamp mot president Diem i Sør-Vietnam i 1963). Dels har meir generell samfunnsvitskapleg innsikt og konfliktteori bidratt til forsvarsmodellane.[30]

Teoriskaparar var frå først av (i 1920- og 30-åra) grupper og einskildpersonar i den antimilitaristiske arbeidarrørsla og i fredsrørsla. I 60- og 70-åra har særleg moderne samfunnsvitskap (m.a. freds- og konfliktsforsking) utvikla teoriane og modellane vidare. Sentralt i denne nyare teoridanninga har m.a. stått den norske konflikt- og fredsforskaren Johan Galtung, den vest-tyske politilogen Theodor Ebert, den britiske historikaren og statsvitaren Adam Roberts, og den amerikanske sosiologen Gene Sharp.

Samtidig – dels på bakgrunn av våpenkappløpet og utviklinga av moderne masseøydeleggingsvåpen – har interessa for sivilmotstand som forsvarsform vakse i Vest-Europa. I fleire land har som nemnt myndighetene tatt initiativ til utgreiingar om den forsvarspolitiske rolle sivilmotstand kan spele i konfliktsituasjonar (Danmark, Sverige, Finland, Nederland). Også i andre land har sivilmotstand vore emne for meir omfattande offentleg debatt.

Sivilmotstand som nasjonalforsvar bygger på eit anna maktsyn enn det tradisjonelle militære. Militær makt er gjerne basert på mest mogleg effektiv øydelegging av motstandarens styrkar, militærutstyr, transport- og produksjonssystem og byar. Strategiane i sivilmotstand er tufta på eit på sett og vis meir grunnleggande og avansert maktsyn: å nekte motparten det samarbeid han er avhengig av for å kunne kontrollere det okkuperte samfunnet. Ein grunnleggande føresetnad for ein herskars makt er ein viss grad av lydnad og samarbeid frå det folket han herskar over.

Gjennom sivilmotstand freistar ein fjerne denne føresetnaden, ved massivt ikkje-samarbeid andsynes okkupanten (ulike former for streik, økonomisk, sosial og politisk boikott, gå-sakte-aksjonar, «svejk»-metodar osb.), dels gjennom offensive intervensjonsaksjonar (sabotasje mot t.d. eige produksjons- og kommunikasjonsutstyr av betydning for okkupanten, okkupasjon av bygningar og plassar, sperreaksjonar osb.). Effektiv kommunikasjon med okkupasjonsstyrkane som personar, men ikkje-samarbeid med deira militære roller kan vere ein del av strategiane. I andre situasjonar kan sosial boikott og den kalde skulders taktikk vere føremålstenleg.

Kommunikasjon innanfor den okkuperte befolkningen – gjennom alternative media og kanalar – er avgjerande for motstandskrafta. Uvisse fører lett til forvirring, kaos, apati, og gjer befolkningen utsett for okkupasjonsmakta si psykologiske krigføring. Vidare vil beredskapsplanar for viktige institusjonar og for matforsyning inngå som viktige tiltak for vern om eigen befolkning i eit ikkje-militært forsvar.

Tiltak og kommunikasjon overfor tredjepartar og overfor sympati-grupper i okkupantens eige land kan ha som formål å fremje indre og ytre press mot makthavarane i okkupantlandet. (Jfr. til dømes anti-krigsrørsla i USA under Vietnam-krigen.)

Sivilmotstand kan møtast med ulike mottiltak frå okkupasjonsmakta si side. Slike tiltak – som i dag i en viss grad er emne for militærforsking – kan m.a. vere utnytting av kollaboratørar i sentrale posisjonar, psykologisk krigføring, blokkade av livsviktige varer, terror og brutal militær undertrykking. Historisk materiale (m.a. frå Norge og andre land under andre verdskrigen) tyder på at det er vesentleg vanskelegare å gå til sterk militær undertrykking dersom den sivile motstanden er konsekvent og fullstendig uvæpna, enn dersom den blir kombinert med eller knytta relativt nær til militær

---

29) Det viktigaste publiserte arbeidet er Johan Galtung: The Strategy of Non-Military Defence. Some Proposals and Problems. PRIO Publication 20–6. Også prenta i Galtung: Essays in Peace Research, vol II: Peace, war and defense (Copenhagen: Christian Ejlers Forlag 1976). Vidare Lars Porsholt: «Plikt til sivil motstand mot okkupasjonsmakt.» PRIO publikasjon 20–8. Også prenta i Lov og rett, nr. 1/1968.

30) Eit inntrykk av mangfaldet av ikkjevaldeleg kamp i historia får ein gjennom Gene Sharp: The Politics of Nonviolent Action, Boston: Porter Sargent Publishers 1973.

motstand eller annan valdeleg kamp. At drastisk militær undertrykking av den sivile motstanden kan vere problematisk for ein okkupant og undergrave okkupantens maktposisjon viser også historisk røynsle. Brutal undertrykking kan i visse tilfelle slå attende på undertrykkaren, gjennom verdsopinionen og tilhøvet til tredjepartar, gjennom demoralisering av eigne tropper, gjennom konsolidering av det okkuperte landets befolkning, og gjennom motstand frå opposisjonsgrupper i okkupantens eige land.

I den grad sivilmotstand vil kunne fungere som effektiv motstand under okkupasjon, i den grad vil denne forsvarsforma også kunne ha avvergande verknad. Den avvergande, preventive verknaden vil vere proporsjonal med den motstand ei mogleg åtaksmakt veit den kan vente seg. Når det stundom blir hevda at sivilmotstand som forsvarsform forutset okkupasjon – at denne forsvarsforma først får verknad etter at okkupasjon er ei kjensgjerning – ser ein såleis bort frå denne avvergefunksjonen.

Sivilmotstand som forsvarsform inneber førebuing i fredstid: beredskapsplanar, opplæring av og informasjon til sivilbefolkningen, øvingar (t.d. i ulike institusjonar, på arbeidsplassar, i lokalsamfunn og nærmiljø). Sjølv om det i Norge ennå ikkje finst beredskapsplanar og førebuing til aktiv sivilmotstand, gjorde Stortinget i 1970 vedtak om at dei sivile tenestepliktige sin forskule burde gi ei viss innføring i denne motstandsforma.

Det er ein viss samanheng mellom samfunnsform og forsvarsform – ulike forsvarstypar kan ha ulike sosiale føresetnader. Sivilmotstand som forsvarsform mot okkupasjon eller statskupp vil bli meir omfattande og effektiv jo sterkare interessefellesskap ein kan rekne med i nasjonen i krisesituasjonen. Vidare vil eit samfunn med desentralisering av makt og initiativ og med ein vesentleg grad av sjølvberging fremje ein effektiv sivilmotstand. Slike samfunn vil vere langt mindre sårbare i krisesituasjonar enn samfunn med klar «pyramideform», der makt og initiativ er konsentrert på toppen. Blir toppen av pyramiden fjerna, blir resten av samfunnet lett lamma.

Sivilmotstand kan sjåast som eit fullverdig forsvarsalternativ eller som kombinert i større eller mindre monn med militære forsvarstiltak. I kva grad og korleis sivile og militære motstandsformer kan la seg samordne er omstridt. Dynamikken – verkemåten – i kampformene er ulik, og kampformene kan i ein konkret situasjon motverke kvarandre. Det synest som om militær og sivil motstand – om motstandsformene skal samordnast – må vere skilde åt i tid, rom og når det gjeld organisering: t.d. militær motstand i ein første fase, eventuelt i sjølve invasjonsfasen, deretter stadig større vekt på sivilmotstand; eller militær motstand i visse strok (grisgrendte strok), sivilmotstand i andre (byar og tettbygde distrikt). I visse situasjonar vil berre sivilmotstand framstå som praktisk mogleg eller strategisk rasjonelt.[31]

Noen synsvinklar

Dei sivile tenestepliktige har lenge bedt om at siviltenesta må sjåast i samband med sivilmotstand i ein eventuell okkupasjonssituasjon. På lengre sikt kan utbygging av sivile motstandsformer også sjåast som eit mogleg ledd i ein omrustingsprosess – ein gradvis overgang til stadig større vekt på sivilmotstand, kombinert med ei gradvis nedbygging og avskaffing av militære rustingar.

I samband med den siste større offentlege debatten om siviltenesta si utforming, mot slutten av 60-åra, tok også krinsar utanfor dei sivile tenestepliktige sine rekker til orde for at siviltenesta måtte sjåast i samband med utbygginga av ikkje-militære forsvarsformer. Dette synet vart målbore av fleire politiske parti og av politiske ungdomsorganisasjonar. I samband med debatten om forskule for sivile tenestepliktige i 1970 gjekk dei sivile tenestepliktige inn for at dei i ein eventuell krigssituasjon måtte disponerast for ikkjevaldsforsvar, (Sivilarbeidernes Motinnstilling frå 1970).

Det utvalet som vart oppnemnt av Bispemøtet i 1969 for å greie ut spørsmålet om godkjenning av situasjonsbestemt militærnekting, tok også i ein viss grad opp siviltenesta. Utvalet peika her på at ein kunne tenke seg at ikkjevaldsforsvaret sin teori og praksis inngjekk som eit ledd i siviltenesta. Utvalet seier m.a.:

«Imidlertid er militærmakt ikke den eneste måte å møte en angriper på. Både i teori og praksis har ikkevoldelige kampmetoder tiltrukket seg adskillig oppmerksomhet. Selv om det ut fra en nøktern vurdering neppe kan regnes med at ikke-voldelig forsvar innen overskuelig fremtid vil komme til å erstatte det militære forsvar, og etter en utbredt oppfatning heller ikke er i stand til det, kan det oppstå situasjoner hvor et slikt forsvar enten er den eneste

---

31) For kortare elementære og meir generelle framstillingar av sivilmotstand som forsvarsform viser ein til Theodor Ebert: «Von agressiver Drohung zu defensiver Warnung. Das Konzept der sozialen Verteidigung», i Dieter Senghaas (Hrsg.): Friedensforschung und Gesellschaftskritik, Hamburg: Fischer Taschenbuch Verlag 1973; Gene Sharp: «National Defense Without Armaments», i Sharp: Exploring Nonviolent Alternatives, Boston: Porter Sargent Publishers 1971; Bengt Höglund m. fl.: Fredspolitik – Civilmotstånd, Stockholm: Aldus 1969 (norsk utgåve ved Sverre Røed Larsen, Sivilmotstand, Oslo 1971).

Frå ein strategisk synsvinkel kan sivilmotstand ofte sjåast som ei ekstrem form for den indirekte måte å møte ein motstandars makt på som den kjende militærstrategien og -historikaren Liddel Hart på det militærstrategiske området har kalla ein «indirekte strategi». Jfr. Basil Liddell Hart: Strategy: The Indirect Approach, London: Faber and Faber 1954. Jfr. også André Beaufre: Introduction à la stratégie, Paris: Librairie Armand Colin 1963.

mulighet eller i alle fall kan få stor betydning. Erfaringene fra okkupasjonstiden bekrefter en slik oppfatning. For tiden eksisterer det i vårt land ingen organisert utdannelse i ikke-voldelige forsvarsmetoder. Det er imidlertid et spørsmål om samfunnet i lengden kan se seg tjent med å overlate en så viktig side av forsvaret til improvisasjoner. Riktignok er det ikke lett å tenke seg hvordan en slik opplæring skulle kunne legges opp på en måte som kunne utfylle normal tjenestetid. Det man kunne tenke seg, var at det ikke-voldelige forsvars teori og praksis inngikk som et ledd i siviltjenesten.[32]

På denne måten ville militærnektarane kunne delta i forsvaret av landet utan å kome i strid med sine etiske prinsipp, meinte utvalet. Det kunne likevel tenkast at somme ville nekte også slik opplæring så lenge det fanst eit militært forsvar, fordi dei ville sjå ikkjevaldsforsvaret som ein støtte for det militære forsvaret i ein krigssituasjon. Utvalet peika på at denne vansken kunne lett løysast ved at deltaking i eit eige kurs i tenestetida kunne gjerast friviljug.

Frå ein tradisjonell forsvarspolitisk synsvinkel kan relevansen av opplæring og førebuing til sivilmotstand sjåast som eit vesentleg tilskot til nasjonen sin samla beredskap i tilfelle okkupasjon eller trugsmål om okkupasjon. Norsk forsvarsplanlegging er i dag einsidig basert på militære kampformer – ved sida av den sivile beredskapen som m.a. skal støtte opp om dei militære tiltaka og freiste verne sivilfolket mot krigen sine verknader. Ved så einsidig å basere forsvaret på militære middel, vil ein stå utan førebudd kamp og utan planlagt beredskap i situasjonar der militær motstand ikkje kan takast i bruk eller der den har utspela si rolle. Sjølv om ein frå ein tradisjonell forsvarspolitisk synsvinkel ikkje er viljug til (i overskodeleg framtid) å avskaffe militærapparatet, vil det vere synbert at ein einsidig militær forsvarspolitikk er ein svært sårbar og mangelfull forsvarspolitikk.

I situasjonar der militære middel ikkje kan takast i bruk, eller der militær motstand er nedkjempa, viser historisk røynsle at det gjerne vil oppstå folkeleg, sivil motstand i ulike former. Kunnskapen om dette tilseier at ein bør legge tilhøva til rette gjennom opplæring og førebuing slik at sivil motstand i ein eventuell okkupasjonssituasjon kan bli mest mogleg effektiv.

Også frå ein tradisjonell forsvarspolitisk synsvinkel må det te seg som svært problematisk at utviklinga av krigsteknologien har skapt eit radikalt misforhold mellom mål og middel. Bruken av militært forsvar i vår situasjon vil i stor mon øydelegge dei verdiar som skal forsvarast og takast vare på. I ein eventuell situasjon der landet er utsett for militært åtak er det frå ein tradisjonell forsvarspolitisk synsvinkel ikkje lenger sjølvsagt at militær kamp er det mest føremålstenelege svar. Tvert i mot vil det også frå denne synsvinkelen i veksande grad bli klart at militært forsvar i dag i mange situasjonar er ei sjølvmotseiing.

I Norge ligg det ikkje føre større utgreiingar om kva rolle sivilmotstand vil kunne spele for vårt land i ulike situasjonar. Dei hovudkonklusjonar den britiske forskaren Adam Roberts har kome fram til i si utgreiing for det svenske forsvarsdepartementet vil likevel også ha interesse for norske forhold. I ei oppsummering av konklusjonane heiter det m.a.:

«Det är inte troligt att civilmotstånd effektivt skulle kunna ersätta några av det svenska militära försvarets funktioner – t.ex. försvaret av glest befolkade delar av landet. Men det vore kanske det bästa sättet att motsätta sig utländsk kontroll i vissa situationer (t.ex. vid total ockupation av en supermakt, anfall av liberal demokratisk stat, eller ockupation i ekonomiskt exploateringssyfte) eller i vissa delar av landet (t.ex. i tättbefolkade och högt utvecklade områden). Civilmotstånd skulle kunna försvåra för en angripare att behärska eller utnyttja landet, och förorsaka honom höga politiska kostnader. Möjligen skulle förberedelser för sådant motstånd ha ett visst avskräkkande värde. Att enbart foga civilmotstånd till det redan existerande militära försvaret skulle kunne förorsaka allvarliga problem på grund av stora skiljaktigheter i de båda försvarsmetodernas dynamik. Civilmotstånd måste, om det inte accepteras som ett fullständigt alternativ, vara helt skilt från militärt försvar ifråga om tid, plats och organisatorisk uppbyggnad liksom i övriga avseenden.[33]

I samband med den første av Robert's utgreiingar for det svenske forsvarsdeparementet uttalte elles dåverande forsvarsminister Sven Andersson i 1972 at «de resultat vi erhållit hittils och den politiska debatt som ägt rum, har övertygat regjeringen att det finns skäl som talar för civilmotstånd i det svenska försvaret om vårt land eller någon del av det skulle bli ockuperat».[34]

32) Bispemøtet 1969, sak 14: Militærnekting av politiske grunner. Stensil. s. 9–10. Utvalet besto av biskop Tord Godal, res. kap. Tor Aukrust, garnisonsprest Torstein Bryne, professor Johan B. Hygen, lege Niles Johan Lavik og forskingsstipendiat Torleiv Austad.

Frå juridisk hald har professor Anders Bratholm i samband med debatten om militærnektarlovgjevinga tatt til orde for ei liknande ordning med bruk av sivile tenestepliktige i sivilmotstand. Jfr. Anders Bratholm: «Militærnekting – lov, rettspraksis og behovet for reform», Lov og rett, 1971, s. 1–20.

33) Adam Roberts: Civilmotståndets teknik, Stockholm: Folk och försvar 1976, s. 12–13. Den første setningen i den svenske omsettinga synest noe unøyaktig. I Roberts' engelske orginaltekst heiter det: «Civil resistance would be unlikely to be effective in replacing some of the functions of the Swedish armed forces – for example the defence of sparsely populated parts of the country.» Dvs. «Det er ikkje truleg at sivilmotstand kan effektivt erstatte alle funksjonar ved det svenske militære forsvaret – til dømes ...» Jfr. Adam Roberts: «Civil resistance and Swedish defence policy,» in Gustaef Geeraerts: Possibilities of Civilian Defence in Western Europe, Amsterdam: Swets & Zeitlinger 1977.

34) Adam Roberts: Civilmotståendets teknik, Stockholm: Folk och försvar 1976, s. 13.

Norge har viktige tradisjonar for sivil motstand frå andre verdskrigen. Under okkupasjonen kom den sivile motstanden til å spele ei langt viktigare rolle enn militær motstandskamp. Både i Norge og i land som Danmark, Nederland og Belgia skapte den sivile motstanden større problem for motstandaren enn den væpna motstanden. Den britiske militærstrategen og militærhistorikaren Basil Liddell Hart har summert dette opp på denne måten:

«Tyskernes syn på virkningen av de ulike former for motstand i okkuperte land fikk jeg rede på ved forhør av de tyske generalene etter 2. verdenskrig. Ifølge dem hadde de voldelige motstandsformer ikke oppnådd særlig mye og ikke skapt større vanskeligheter, unntatt i tynt befolkede områder eller fjellområder som i Sovjet og på Balkan, hvor topografien er godt egnet for geriljavirksomhet. I de flate og tettbefolkede landene i Vest-Europa ble de voldelige motstandsformer sjelden noe alvorlig handikap, medmindre de allierte armeene samtidig kunne øve sitt press.

Deres utsagn viste også hvor effektiv ikkevoldelig motstand hadde vært, slik den hadde vært praktisert i Danmark, Nederland og Norge – og, til en viss grad i Frankrike og Beliga. Enda tydeligere var tyskernes manglende evne til å gjøre noe mot denne form for motstand. Tyskerne var eksperter på vold, og de var blitt opplært til å møte motstandere som benyttet seg av de samme metoder. Andre former for motstand virket forvirrende – ikke minst fordi metodene var subtile og hemmelige.

Det var en lettelse for dem da motstanden ble voldelig og ikkevoldelige motstandsformer ble kombinert med geriljavirksomhet, fordi det da ble lettere å foreta drastiske undertrykkelsesaksjoner mot begge på samme tid.»[35]

Organisering – skild frå militærvesenet

Skal sivilmotstand få maksimal verknad i ein situasjon der eit land er utsett for eller truga av okkupasjon, må den førebuast ved opplæring og planlegging. Opplæringa vil m.a. omfatte:

1. Tiltak for å gi befolkningen innsikt i det potensiale som ligg i sivilmotstand, og innsikt i verkemåten eller dynamikken i sivilmotstand (inklusive mottiltak ei åtaksmakt kan sette inn mot motstanden).
2. Beredskapsplanar for nøkkelpunkt i det nasjonale, regionale og lokale samfunn (administrasjon, media, næringsliv, kultursektoren etc.), med sikte på sivil motstandskamp. (Dei planar som i dag ligg føre under totalforsvaret er tilpassa militær motstand).
3. Ei viss øvingsverksemd, m.a. for nøkkelpersonell og nøkkelinstitusjonar.

Det er grunn til å understreke at for eit land som også baserer seg på militær beredskap, må den sivile motstanden som regel vere skild frå den militære både i tid, rom og med omsyn til organisatorisk oppbygnad (jfr. sitata frå Roberts, Liddell Hart og SOU 1976:5 ovanfor). Årsaka til dette er m.a. at dynamikken (verkemåten) for sivilmotstand og militær kamp er vidt ulik. Blir den sivile motstanden oppfatta av motparten som ein del av den militære kampen, vil det vere vesentleg lettare å gå til drastisk militær undertrykking av den sivile motstanden.[36]

35) Basil Liddell Hart: «Lærdommer fra motstandsbevegelser – gerilja og ikkevoldelig motstand», i Roberts (red.): Hele folket i forsvar, Oslo: Pax forlag 1969, s. 122.

Litteraturen om den sivile motstanden i Norge under andre verdenskrigen er omfattande. Nyttige oversikter over motstanden er m.a. Magne Skodvin: «Den norske ikkevoldelige motstand under den tyske okkupasjonen,» i Roberts 1969, og Tore Gjelsvik: Hjemmefronten. Den sivile motstand under okkupasjonen 1940–1945, Oslo, J. W. Cappelens forlag 1977. Framleis forsømt av historikarar og andre er den rolle kvinnene spela i denne motstanden. Lite av litteraturen er skriven ut frå medvit om eller drøfting av sivilmotstand som strategi eller alternativ forsvarsform. Eit viktig bidrag i så måte er Lutz Mez: Zivile Widerstand in Norwegen. Untersuchung zu Organisation und form der sozialen Bewegung in Norwegen unter besonderer Berücksichtigung von Konzepten Sozialer Verteidigung, Frankfurt/Main: Haag + Herchen 1976 (doktoravhandling frå Freie Universität Berlin).

For ein tilsvarande studie av dansk sivilmotstand, skriven ut frå sivilmotstandsteori, viser ein til Ulrich Poch: Der dänische Widerstand in den Jahren 1943–1945. Studiengruppe «Soziale Verteidigung» der Vereinigung Deutscher Wissenschaftler e.V., Berlin 1971. (Diplomarbeit, Freie Universität Berlin).

Relativt fyldige oversikter over den sivile motstanden i Europa under andre verdskrigen finn ein m.a. i følgjande verk:

Jørgen Hæstrup: Den 4. våbenart. Hovedtræk af de europæiske modstandsbevægelsers historie 1939–45. Odense: Odense Universitetsforlag 1976.

European Resistance Movements 1939–1945: First International Conference on the History of the Resistance Movements Held at Liège – Bruxelles – Breendonk 14–17 September 1958. Oxford: Pergamon Press 1960.

European Resistance Movements 1939–1945. Vol. Two: Proceedings of the Second International Conference on the History of the Resistance Movements Held at Milan 26–29 March 1961. Oxford: Pergamon Press 1964.

36) For generelle studiar av sosiologiske og sosialpsykologiske mekanismer ved sivile motstandsformer, som og til dels har relevans for det føreliggande spørsmålet, viser ein m.a. til Gene Sharp: The Politics of Nonviolent Action, (Part Three: «The Dynamics of Nonviolent Action», s. 451–810), Boston: Porter Sargent Publishers 1973; George Lakey: «The Sociological Mechanisms of Non-Violent Action», Peace Research Reviews, no 6/1968; Paul Hare and Herbert H. Blumberg (eds.): Nonviolent Direct Action. American Cases: Social-Psychological Analyses, Washington: Corpus Books 1968. Sjølv om den siste er avgrensa til ikkjevaldeleg konfliktåtferd i intranasjonale konflikter, som på mange måtar vil skilje seg frå internasjonale konflikter, har somme drøftingar også rudimentær interesse for sivilmotstand.

Når det gjeld dei sivile tenestepliktige, vil dei heller ikkje kunne godta at sivilmotstand blir integrert i, eller direkte knytta til militær planlegging og organisasjon.

Det kan også vere grunn til å peike på at sivilmotstand for å kunne møte dei situasjonar som kan oppstå i større grad enn militært forsvar må ha ei desentralisert karakter og vil vere meir avhengig av desentralisert initiativ – innanfor dei generelle rammer som ansvarlege styresmakter på førehand har lagt fast. Sivilmotstand bygger i vesentleg grad på den motstandskrafta som ligg i sivilfolket sjølv.

Det fører elles for langt her å freiste å gi ei dekkande framstilling av korleis sivilmotstand kan organiserast og byggast opp. Ein skal berre peike på at den bør vere best mogleg integrert med det sivile samfunn og at organiseringa i vesentleg grad må ta utgangspunkt i lokale forhold på grunnlag av generelle retningslinjer og planar. Ved ei meir systematisk utbygging av sivilmotstand vil kommunen vere ei sentral eining.

Eit beskjedent steg i retning av førebudd sivilmotstand vil vere å gi m.a. dei sivile tenestepliktige innføring i denne motstandsforma og opprette ei eiga tenestegrein med sivilmotstand innanfor siviltenesta. Utbygging av ei slik tenestegrein vil også vere ei praktisk vidareføring av Stortingets vedtak frå 1970 og ei forskuleordning for alle sivil tenestepliktige med m.a. freds- og konfliktlære og sivilmotstand som ein del av fagkrinsen.

Den siviltenesta som her blir foreslått inneber ei viss innføring i sivilmotstand for alle sivile tenestepliktige gjennom forskulen. Opplæringa vil vere av både teoretisk og praktisk art, og vil omfatte tileigning og utvikling av både holdningar, kunnskapar og ferdigheter.

Studium av tidlegare konflikter og tilfelle av sivilmotstand (case studies), opplæring og øving i bestemte motstandstiltak, motstandsorganisering, vurdering av ulike konflikt-scenario, kunnskap om det politiske, økonomiske og sosiale apparat (m.a. med sikte på lokalsamfunnets funksjonar), og opplæring i bruk og vedlikehald av ymse teknisk apparatur vil m.a. vere aktuelt. Undervisninga vil også omfatte praktisk trening i ikkjevaldsmotstand gjennom rollespel (sosiodrama) og strategispel. Treningsmetodane på dette området har gjennomgått ei vesentleg utvikling dei siste 15 åra.

Ein bør ta sikte på at ein del av dei sivile tenestepliktige etter gjennomført førstegongsteneste i sivilmotstand oppnår ein viss kompetanse i emnet og kan seinare nyttast som instruktørar.

Ein går ikkje nærmare inn på den konkrete organiseringa av tenesta her. Dei sivile tenestepliktige har i skriftet «Perspektiver på siviltjenesten» tatt til orde for at tenesta bør foregå i mindre grupper ved høvelege forlegningar rundt omkring i landet, og at faste innkallingsrutinar (innkalling i større puljer, ikkje kontinuerleg som i dag) vil lette organiseringa av tenesta. Det blir vidare gjort framlegg om at dei tenestepliktige etter førstegongstenesta skal overførast til lokal (kommunal) avdeling, og at desse avdelingane vil kalle inn til repetisjonsøvingar. Repetisjonstenesta er tenkt dels å foregå som kurs på fylkes- eller landsplanet, dels som øvingar, først og fremst lokalt.

Hovudtrekka ved dette forslaget har mye for seg. Det kan vel likevel vere føremålstenleg og praktisk at tenesta i første omgang blir avgrensa til få forlegningar, og seinare, ettersom ordninga blir bygd ut, i sterkare grad blir spreidd geografisk og nærmare knytta til dei regionale og lokale samfunna. Repetisjonstenesta bør i alle høve organiserast på fylkes- og til dels kommuneplan. Som nemnt ovanfor inneber den siviltenesta som her blir foreslått at alle sivile tenestepliktige, utan omsyn til tenestegrein under førstegongstenesta, blir kalla inn til repetisjonsteneste/-øvingar i sivilmotstand.

Ved utbygging av ei eiga tenestegrein for sivilmotstand, vil ein etter kvart ha til rådvelde vesentlege grupper av spesialøvde tenestepliktige og ei relativt stor gruppe av tenestepliktige med bakgrunn for sivilmotstand. Tar ein utgangspunkt i talet på tenestepliktige i dag, vil den samla gruppa i løpet av 10 år utgjere omlag 20–25 000 tenestepliktige. Samstundes vil det være aktuelt som repetisjonsteneste å kalle inn til opplæring i sivilmotstand også tidlegare mannskap.

Parallelt med utbygginga av ei eiga tenestegrein i sivilmotstand for sivile tenestepliktige, må det byggast opp ein beredskap for sivilmotstand også på andre områder i samfunnet. Aktuelle tiltak i den samanhengen ligg utanfor rammene for denne drøftinga. Ein skal likevel peike på at det synest rimeleg at også den militære rekruttskulen gir ei elementær innføring i sivilmotstand.

9.6.4.3 Alliansekryssande samarbeidstiltak

Likeverdig samarbeid og positiv kontakt mellom nasjonar og folkegrupper er ein grunnleggande fredsstrategi. Viktigast blir strategien når den skaper band på tvers av politiske blokker og militære alliansar. I ein avspenningspolitikk vil likeverdig samhandling på ulike område og ulike nivå spele ei sentral rolle.

Utviklinga etter andre verdskrigen har i Europa lenge vore prega av barrièren mellom aust og vest. Ideologiske motsetnader, saman med aukande kapprusting og integrasjon av dei politiske blokkene, skapte avstand mellom folka og har i perioder vore eit alvorleg trugsmål mot fred og tryggleik. Trass i avspenning dei seinare åra er ein framleis komen kort i utbygginga av konstruktivt samarbeid og positiv kontakt mellom aust og vest. Det samarbeid og den kontakt som eksisterer berører i liten grad vanlege borgarar, men gjeld først og fremst politiske elitar og bestemte yrkesgrupper. Skal avspenningspolitikken verkeleg nå fram, må den etter kvart «demokratiserast» og også involvere og få verknader for vanlege borgarar.

Samarbeid og kontakt blir understreka som viktige avspenningstiltak i sluttakta frå Konferansen om sikkerhet og samarbeid i Europa (KSSE), som vart underteikna i Helsingfors i 1975. Frå norsk side har personleg kontakt og utveksling vore framheva som eitt av dei punkt norske styresmakter legg størst vekt på i dokumentet. Regjeringa har også understreka den rolle ungdom kan spele for å skape større forståing, avspenning og utvida samarbeid.[37)]

Det er aktuelt å sjå arbeidsoppgåver for sivile tenestepliktige også i dette perspektivet. Dels kan sivile tenestepliktige inngå direkte i ulike samarbeidstiltak på tvers av blokkene, dels kan dei nyttast i verksemd for å legge samarbeid og kontakt til rette.

Ein har i pkt. 5.10 gjort framlegg om at vernepliktsomgrepet også blir sett i samanheng med avspenningstiltak, og at det blir tatt initiativ til skiping av eit internasjonalt katastrofe- og hjelpekorps, organisert på tvers av dei militære alliansegrensene og i hovudsak bemanna av vernepliktig ungdom (militære vernepliktige og sivile tenestepliktige).

Eit hjelpe- og katastrofekorps etter dette mønsteret vil vere ei viktig symbolsk handling i arbeidet for avspenning mellom maktblokkene, det vil skape band mellom folk som etterkrigstida har skapt avstand mellom, og det vil kunne yte verdifull hjelp i katastrofesituasjonar og i utviklingssamanheng.

Avgjerande for forslaget er tiltaket sin alliansekryssande karakter. Korpset kan tenkast organisert tosidig mellom Norge og eit Austblokkland, eller fleirsidig mellom fleire nordiske land på eine sida og fleire austlege nasjonar på den andre. Både av praktiske og andre grunnar vil eit tosidig tiltak vere mest aktuelt. Eitt av fleire aktuelle samarbeidsland kunne vere Polen, som har fleire trekk sams med Norge når det gjeld kultur, historie og stilling innanfor maktblokkene, og som Norge frå før har spesiell kontakt med gjennom dei polsk-norske rundbordskonferansane.

Korpset kan tenkast organisert i to hovudeiningar, ei i Norge, ei i vedkommande Austblokk-land. Begge einingane vil måtte ha internasjonal samansetnad (norsk/austleg). Kvar av einingane vil bestå av mindre grupper som blir øvd opp i spesialoppdrag, t.d. sanitet, samband, transport, kjøkkenteneste.

Ein tenker seg sanitetsgruppene knytta til teneste på eit «feltsjukehus», som vil vere ein del av korpset. Kontinuerleg opplæring og trening vil kunne finne stad gjennom heile tenestetida, men i periodar der korpset ikkje blir nytta til hjelpeinnsats, vil det også i ein viss grad kunne brukast til andre praktiske oppgåver.

Korpset er her primært tenkt som eit katastrofekorps som kan settast inn ved jordskjelv, flaumkatastrofer, tørkekatastrofer og andre katastrofer. Men tiltak av denne art kan også organiserast med tanke på utviklingsarbeid.

På lengre sikt vil det kunne vere aktuelt å stille korpset til rådvelde for FN.

Norge har ofte tidlegare tatt på seg hjelpeoppgåver ved naturkatastrofer o.l. i andre land. Det er først og fremst organisasjonar som Røde Kors, Redd Barna og Kirkens Nødhjelp som har formidla hjelp gjennom innsamla eller statlege midlar. Hjelpeverksemd av denne og liknande art bør utviklast vidare. Ved at hjelpearbeidet i dette forslaget blir organisert tosidig på tvers av alliansegrensene får det også ein vesentleg fredsrelevans. At menneske frå ulike land – og i dette tilfelle land som i dag har liten kontakt (særleg mellom vanlege borgarar, i motsetnad til politiske og andre elitar) – arbeider saman om konkrete oppgåver på ein måte som partane har likeverdig utbytte av, har vesentleg betydning for mellomfolkeleg forståing. Samarbeidstiltak etter dette mønsteret vil på lengre sikt også kunne fungere modell-dannande for tiltak mellom andre nasjoner i dei to maktblokkene.

Den reint praktiske utforminga av hjelpe- og katastrofekorpset finn ein ikkje grunn til å drøfte nærmare her. Hovudsaka i denne samanhengen er prinsippa for korpset – eit tiltak organisert på tvers av blokkene som eit ledd i utbygginga av kontakt og samarbeid mellom aust og vest, og i hovudsak basert på bruk av vernepliktig ungdom (militære vernepliktige og sivile tenestepliktige for Norge sitt vedkomande). Dette framlegget må såleis skiljast frå forslaget frå medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel om eit nasjonalt katastrofekorps, som er utan fredsrelevans.

Også andre samarbeidstiltak baserte på prinsippa ovanfor vil vere aktuelle. Det bør t.d. vurderast som eit kontaktskapande tiltak å skipe ein yrkes- og folkehøgskule for norsk og aust-europeisk ungdom, og etter mønstret ovanfor å nytte vernepliktig ungdom til bygging av og til oppgåver i samband med drifta av skulen. Ved sida av praktiske fag ville skulen måtte legge vekt på å fremje innsikt i og forståing for norsk og vedkomande aust-europeiske lands kultur og livsform. Eit tiltak av denne art vil også kunne sjåast i forlenginga av UNESCO sin rekommandasjon frå 19. november 1974 om

37) Jfr. statsminister Trygve Brattelis innlegg på Konferansen om sikkerhet og samarbeid i Europa 1. august 1975: «Min regjering har også lagt vekt på at også våre lands ungdom blir tatt med for å skape større forståelse, avspenning og utvidet samarbeid. Kontakter, møter og samarbeid på flere plan mellom ungdom bør gå inn som et viktig element i en stadig bredere dialog over landegrensene». Innlegget er gjengitt i Konferansen om sikkerhet og samarbeid i Europa, utgitt av Utanriksdepartementet 1976, s. 5–8.

opplæring til mellomfolkeleg forståing, samarbeid og fred.[38]

Gjennomføringa av alliansekryssande samarbeidstiltak vil lett kunne støyte på større eller mindre vanskar. Det kan ikkje vere eit argument mot tiltaka. Avspenningspolitikken sin betydning vil stort sett vere proporsjonal med dei vanskar den vil måtte takle. Å overvinne vanskane vil vere både ein del av og ein siger for avspenningspolitikken, og sjølve tiltaka sin betydning innanfor denne politikken vil vere vesentleg.

9.6.4.4 Nedrusting

Eit av dei alvorlegaste trugsmål mot menneskeslekta i dag er rustingskappløpet og den krigsfare og ressursøyding som ligg i det. Trass i politisk avspenning held kapprustinga fram - driven like mye av ein indre eigendynamikk og av årsaker innanfor dei einskilde nasjonar, som av forholdet mellom blokker og nasjonar.

Verknadene av kapprustinga er i FNs ekspertrapport frå 1977 m.a. oppsummert på denne måten:

«Våpenkappløpet ødsler ressurser, leder økonomiske midler bort fra menneskelige formål, hindrer arbeidet for nasjonal utvikling og truer de demokratiske prosesser. Men det viktigste trekket ved våpenkappløpet er at det faktisk undergraver den nasjonale, regionale og internasjonale sikkerhet. Det innebærer en konstant fare for krig der supermaktene er innblandet, medregnet kjernefysisk krig, og det er forbundet med en uendelig rekke kriger på lavere nivå. Våpenkappløpet gjør det stadig vanskeligere å utvikle en atmosfære der maktens rolle i internasjonal politikk kan bli mindre viktig. I tillegg vanskeliggjør det forbindelsene mellom land, berører handelen både når det gjelder omfang og retning, reduserer samarbeidet mellom stater og hindrer anstrengelsene for å etablere en ny økonomisk verdensordning på et mer rettferdig grunnlag.»[39].

Trugsmålet som ligg i rustingskappløpet har nyleg vore understreka i erklæringa frå FNs spesialsesjon om nedrusting i mai-juni 1978: «Menneskeslekta står andsynes eit val: Vi må stanse våpenkappløpet og gå over til nedrusting eller stå andlet til andlet med utsletting».

1970-åra er erklærte som FNs nedrustings-tiår. Men rustingsforhandlingane i dei ulike fora har med få unntak vore utan verknad. Somme har tvertimot hatt ein rustingsfremjande verknad (t.d. SALT I-avtalen).[40] Det er vanskeleg å skjøne at rustingskappløpet kan stoggast og vendast utan massivt press frå folkeopinionen. Folkeopinionen si rolle og betydningen av informasjon og opplysning har også vore peika på i FN-fråsegner, frå forskarhald og også av dei norske styresmaktene.

At kapprustinga er eit trugsmål mot fred og tryggleik, og at den t.d. ikkje kan sameinast med arbeidet for ei ny økonomisk verdsordning, er også offisielt norsk syn. St. meld. nr. 69 for 1976-77 om arbeidet for rustingskontroll og nedrusting, som innvarsla eit sterkare norsk engasjement på dette feltet, peikar på eit dobbelt siktemål for det internasjonale og nasjonale engasjementet i nedrustingsarbeidet i dag:

- nødvendigheten av å søke en begrensning og reduksjon av et rustningsnivå som utgjør en fare for fred og stabilitet
- å frigjøre ressurser for økt innsats i bestrebelsene på å realisere en ny økonomisk verdensordning som vil eliminere de eksisterende skjevheter i verdenssamfunnet og som i seg selv er en vesentlig kilde til spenning og konflikt (s. 88)

Det blir vidare i meldinga lagt vesentleg vekt på dei små lands rolle i arbeidet for nedrusting:

«Selv om utviklingen innen rustningskontroll og nedrustning i første rekke er bestemt av de ledende militærmakters holdninger og disposisjoner, er det etter Regjeringens vurdering et klart ansvar og spillerom for betydelig innsats også fra de mindre lands side.» (s. 96).

I eit program for norsk innsats på dette området blir det vidare peika på betydningen av opplysningsarbeid: «Det vil videre bli lagt vekt på øket innsats når det gjelder opplysningsarbeid og holdningsdannelse omkring nedrustningsspørsmålene i det norske samfunn» (s. 98). Dette vart også halde fram i utanrikskomitéens innstilling (Innst. S. nr. 189, 1976-77) og var også blandt dei tiltak Norge la vekt på i samband med FNs spesialsesjon om nedrusting i mai-juni 1978. I dei norske momenta til prinsippfråsegn frå Nedrustingssesjonen heiter det såleis:

«Det må legges stor vekt på det opinionsskapende arbeid både nasjonalt og internasjonalt. Det vil i denne forbindelse være nødvendig med økt informasjonstilgang og systematisk bruk av massemedia. Frivillig opplysningsarbeid må stimuleres ved økt tilførsel av midler. Av særlig betydning vil det være å få integrert informasjon om nedrustning i skoleverkets undervisningsopplegg.[41]

Det skulle harmonere godt med den vekt styresmaktene legg på opplysningsarbeid også å nytte sivile tenestepliktige si arbeidskraft til oppgåver på dette feltet. Det kan dels vere tale om arbeid innanfor eller i tilknytning til eksisterande organisasjonar og institusjonar, dels skiping av nye tiltak.

---

38) UNESCO: Recommendation concerning education for international understanding, co-operation and peace and education relating to human rights and fundamental freedoms, adopted by the General Conference at its eighteenth session, Paris, 19 November 1974. Norsk omsetting i tidsskriftet Norsk skole, nr 10/1976 og i særtrykk frå Kyrkje- og undervisningsdepartementet.

39) Økonomiske og sosiale konsekvenser av våpenkappløpet. FNs ekspertrapport 1977. Oslo: Utvalget for Rustningskontroll og Nedrustning 1978 s. 92.

40) Jfr. Sverre Lodgaard: «The Functions of SALT,» Journal of Peace Research no 1/1977.

41) Foran FNs spesialsesjon om nedrustning. Oslo: Utvalget for Rustningskontroll og Nedrustning 1978, s. 40. Dette var også eit av dei norske momenta til handlingsprogrammet frå spesialsesjonen. Jfr. s. 45.

I handlingsprogrammet frå spesialsesjonen heiter det m.a. i samband med opinionsvekkande tiltak:

Ein vil m.a. fremje forslag om at det blir skipa eit informasjonsorgan for nedrusting, konflikter og fred. Slik ein tenker seg dette tiltaket, vil ei hovudoppgåve for kontoret vere å popularisere materiale frå forsking (fredsforsking og anna relevant forsking) av meir allmenn interesse, og å stå for trykking og formidling av slike skrifter og artiklar til ulike grupper. Aktuelle grupper vil m.a. vere organisasjonar, tidsskrift og aviser, skular osb. Det vil også kunne vere aktuelt å spreie informasjon gjennom ikkje-verbale media (t.d. plakatkunst etc.).

Arbeidsoppgåvene vil vere av forskjellig art og krevje ulike kvalifikasjonar. Kontoret, som vil kunne sysselsette ca. 50 personar, vil krevje eit visst teknisk personale (skrivestove, trykkeri, ekspedisjon osb.), og personale med meir teoretiske kvalifikasjonar (samfunnsfag, journalistikk). Kontoret vil måtte ha ein del ordinære stillingar, men vil i vesentleg grad kunne bruke sivile tenestepliktige (og evt. militære vernepliktige) til aktuelle oppgåver av ulik art.

Det vil kunne vere aktuelt å knyte kontoret til eit rådgjevande organ, eller å gi det ei viss tilknyting til t.d. Utvalget for Rustningskontroll og Nedrustning og Institutt for Fredsforsking.

Ein vil i denne samanhengen også peike på den diskusjonen som har funne stad om ei utviding av kapasiteten til Utvalget for Rustningskontroll og Nedrustning, evt. skiping av ein eigen og noe større organisasjon (jfr. St. meld. nr. 69, 1976–77, s. 217–221). Ei utbygging på dette feltet vil kunne gjere det aktuelt å ta i bruk kvalifiserte sivile tenestepliktige til bestemte oppgåver.

9.6.4.5 U-landsteneste

Denne tenestegreina kan dels baserast på den eksisterande fredskorpsordninga under NORAD og på andre eksisterande tiltak, dels på ei utviding og nyoppretting av slike ordningar.

Det har fleire gonger før vore gjort framlegg om at sivile tenestepliktige med aktuelle kvalifikasjonar bør kunne få avtene den sivile tenesta som u-landsteneste. Mellom anna har det frå ulike hald vore foreslått at fredskorpsteneste burde kunne godkjennast som eit vernepliktsalternativ til både sivil og militær teneste. I fleire andre land er ei slik ordning innført, m.a. i Danmark, Nederland, Belgia, Vest-Tyskland og (for militære vernepliktige) Frankrike. Utforminga av ordningane varierer. I Sverige gjorde Vapenfriutredningen, som la fram si innstilling i mars 1977, framlegg om at u-landsteneste burde bli eit tenestealternativ for sivile tenestepliktige.[42] I resolusjon 337 (1967) frå Europarådet si rådgjevande forsamling, ei fråsegn om retten til militærnekting, blir det peika på at styresmaktene ved utforming av siviltenesta også bør ta omsyn til dei ulike behov i utviklingsland.[43]

Da tanken om eit norsk fredskorps for alvor vart lansert i 1960–61, vart det frå ulikt hald tatt til orde for at fredskorpsteneste burde bli eit alternativ til militær eller sivil verneplikt. Dette framlegget vart fremja m.a. av «Komitéen for utredning av spørsmålet om opprettelse av et norsk Fredskorps»[44]. Framlegget vart seinare støtta av ei rekke organisasjonar, m.a. politiske ungdomsorganisasjonar, og kom til å stå sentralt i debatten om eit utvida forsvars- og vernepliktsomgrep. Frå dei sivile tenestepliktige si side vart forslaget sett fram på ny m.a. i samband med Stortinget si drøfting av arbeidsoppgåver for sivile tenestepliktige i 1967–68 og i samband med drøftinga av forskulen for sivile tenestepliktige i 1970.

«100. Statlige og ikke-statlige informasjonsorganer og de som hører inn under De Forente Nasjoner og FN's særorganer bør prioritere utarbeidelsen og distribusjonen av trykt og audiovisuelt materiale vedrørende faren ved våpenkappløpet såvel som vedrørende nedrustningsarbeidet og om forhandlingene om bestemte nedrustningstiltak (...)

106. Med sikte på å bidra til større forståelse av og klarhet over de problemer som er skapt av våpenkappløpet og om behovet for nedrustning, anmodes regjeringer og statlige og ikke-statlige internasjonale organisasjoner inntrengende om å treffe tiltak til å utvikle undervisningsprogrammer for nedrustnings- og fredsstudier på alle plan.»

Handlingsprogrammet ligg føre i norsk omsetting ved Utanriksdepartementet i St. meld. nr. 101 (1978–79) og i Svein Roald Hansen og Jostein Mykletun: Nedrustning – visjon og mulighet. Etter FNs spesialsesjon om nedrustning. Oslo: Utvalget for Rustningskontroll og Nedrustning 1979.

42) Framlegget vart ikkje gjennomført da «Lag om vapenfri tjänst» vart endra med verknad frå 1. juli 1978.

43) «3. The governments concerned shall ensure that conscientious objectors are employed in social work or other work of national importance, having regard also to the manifold needs of the developing countries.»

Ettersom dei ulike medlemslands praksis på militærnektarområdet framviser svært varierande grad av «liberalitet» og fleire av medlemslanda i Europarådet enda ikkje hadde godkjent retten til militærnekting da resolusjonen vart vedtatt, må resolusjonen sjåast som uttrykk for minimumskrav. Resolusjonen vart stadfesta på nytt av den rådgjevande forsamlinga i 1977.

44) Jfr. Komitéen for utredning av spørsmålet om opprettelse av et norsk fredskorps. Stensil. Oslo 1961 s. 24 ff. Sjå elles pkt. 9.6.1.3, note 5 i den føreliggande innstillinga. I 1965 utgreidde ein annan privat komité, med førstesekretær Karl Nandrup Dahl som formann, spørsmålet om vernepliktslette for fredskorpsdeltakarar. Eit mindretal i komitéen gjekk inn for at fredskorpsteneste burde reknast som fullverdig verneplikt, mens fleirtalet meinte at dette spørsmålet framleis burde vurderast, men at i den aktuelle situasjonen var det rimeleg å gi fredskorpsdeltakarar ei militær grunnopplæring (eller tilsvarande tenestetid for sivile tenestepliktige). Jfr. Innstilling om vernepliktslettelser for fredskorpsdeltakere. Stensil. Oslo 1965. s. 25 ff.

I samband med drøftinga av arbeidsoppgåver for sivile tenestepliktige i 1967–68 bad justiskomitéen om at spørsmålet om fredskorpsteneste som alternativ teneste for sivile tenestepliktige og militære vernepliktige måtte bli utgreidd (Innst. S. nr. 42 for 1967–68). Som svar på oppmodinga viste Justisdepartementet i St. meld. nr. 43 for 1969–70 til Forsvarsdepartementet, som gjekk mot framlegget, og til Direktoratet for utviklingshjelp og Utanriksdepartementet, som uttalte at ordninga innebar mange praktiske vanskar. Justiskomitéen peika i Innst. S. nr. 262 for 1969–70 på at spørsmålet var under utgreiing i ein del av dei andre nordiske landa, og uttalte at Norge burde delta i dette arbeidet, og bad Forsvarsdepartementet vurdere spørsmåla. (Framlegget var blitt fremja for Nordisk Råd i april 1969.)

På bakgrunn av nedgangen i rekruttering til fredskorpset dei siste åra tok elles utanrikskomitéen i 1977 opp spørsmålet om fredskorpsteneste som eit delvis alternativ til militærteneste, og antyda ei praktisk utforming av ei slik ordning, samstundes som ein bad om at spørsmålet vart utgreidd nærmare.[45)]

I dag kan militære vernepliktige og sivile tenestepliktige som har utført fredskorpsteneste gjevast ein viss lette i militær eller sivil teneste. Etter kgl. res. av 28. januar 1966 kan vernepliktige som har utført fredskorpsteneste bli «fordelt/disponert til det lokale forsvar (med den til enhver tid fastsatte førstegangstjeneste og senere tjeneste etter vedkommende HV- eller lokalvernsavdelings tjenestemønster)». For sivile tenestepliktige som har utført fredskorpsteneste blir tenestetida rekna som for heimevernspliktige som er blitt fritatt av overtydingsgrunnar, (jfr. kgl. res. av 3. juni 1966, endra ved kgl.res. 30. juni 1972). Det vil seie at dei blir pålagt «en engangstjeneste av samme varighet som deres gjenstående ordinære heimevernstjeneste med tillegg av en tredjedel». Den sivile tenesta skal likevel ikkje vere mindre enn 30 dagar.

Det er ein føresetnad for dette framlegget at fredskorpsteneste kan bli eit alternativ for både sivile tenestepliktige og militære vernepliktige som har dei kvalifikasjonar som trengst. Framlegget er også basert på at det ikkje er aktuelt å endre dei krav som i dag blir stilte til kvalifikasjonar. I dag krevst det at deltakarar til fredskorpset skal ha fylt 22 år, ha avslutta yrkesopplæring eller utdanning og ha minst 2 års yrkespraksis i Norge. I tillegg kjem m.a. ulike personlege kvalifikasjonar.

Fredskorpset gjer teneste i Norge sine hovudsamarbeidsland for utviklingshjelp. Dei viktigaste arbeidsområda er helsestell, undervisning, landbruk/skogbruk og tekniske fag. Tenesta varer i to år, i tillegg kjem 8–10 vekers opplæring i Norge. Fredskorpset rekrutterer til eit «mellom»-nivå, ikkje ekspertar. Gjennomsnittsalderen for deltakarane er 24–26 år.

Rekrutteringa til fredskorpset har gått noe tilbake dei siste åra. I 1975 var det sendt ut 51 nye fredskorpsdeltakarar, i 1976 var talet 35 og i 1977 vart det sendt ut 30 deltakarar. Mens det ved utgangen av 1972 var ca. 100 deltakarar ute i teneste, var talet ved utgangen av 1977 berre 64.

Det synest klart at dersom fredskorpsteneste blir opna som eit alternativ for sivile tenestepliktige og militære vernepliktige med dei nødvendige kvalifikasjonar, vil dette kunne gi ein viss auke i rekrutteringa til fredskorpset. Det kan her nemnast at fredskorpsteneste (u-landsbistand) har vore godkjent som alternativ til sivil og militær teneste i Danmark sia 1970. Statistikk som Utvalet har innhenta viser her at i 1974 gjorde 454 deltakarar teneste i u-land, av desse 194 som alternativ til sivil eller militær teneste, dvs. 43 pst. Det finst likevel visse skilnader mellom det norske fredskorpset og den danske utviklingstenesta når det gjeld rekrutterings- og utplasseringsform, som gjer ei direkte sammanlikning vanskeleg.

Når det tidlegare stundom har vore hevda at fredskorpsteneste som eit alternativ til sivil og militær teneste vil innebere praktiske vanskar, kan det vere grunn til å peike på at ei slik ordning eksisterer i ulike utformingar i andre land, og at eventuelle vanskar dermed også skulle kunne løysast hos oss.

Legg ein NORADs eksisterande praksis til grunn når det gjeld arbeidsoppgåver og kvalifikasjonar for fredskorpsdeltakarar, vil ei mindre gruppe sivile tenestepliktige (og militære vernepliktige) kunne utføre teneste i u-land. Gruppa vil likevel kunne representere ein prosentvis tolleg markert auke i talet på fredskorpsdeltakarar.

I tillegg til fredskorpset, som blir administrert av NORAD, finst det også andre organisasjonar som er aktivt engasjerte i hjelpe- og utviklingsarbeid i u-land og som vil kunne nytte sivile tenestepliktige i prosjekta. Den kontakt ein har hatt med ein del av desse organisasjonane viser at det er interesse for ei slik ordning.

Som ledd i utbygginga av ei fredsbyggande sivilteneste og alternative vernepliktsformer bør ein også vurdere ei utviding av eksisterande tiltak og ei skiping av nye tiltak. Ved ei meir aktiv kartlegging av arbeidsoppgåver i u-land og ved nye organisasjonsformer vil dette vere mogleg. I dette arbeidet

45) Innst. S. nr. 334 (1976–77): «På bakgrunn av nedgang i rekrutteringen til fredskorpsvirksomheten har komitéen drøftet spørsmålet om delvis fritak for militærtjeneste for ungdom som gjør fredskorpstjeneste. Dette kan f. eks. tenkes gjennomført ved at ungdom gjennomfører rekruttskolen til vanlig tid, og at videre militærtjeneste utsettes med forpliktelse til senere å delta i fredskorpstjeneste. Komitéen er klar over at dette er et forslag som kan ha virkninger ut over det som komitéen i øyeblikket har oversikt over. Komitéen vil derfor be Regjeringen sørge for en nærmere utredning av spørsmålet, eventuelt gjennom det nedsatte Vernepliktsutvalget.»

bør u-landstenesta ikkje bere sjåast som ei form for konkret hjelp til utviklingsland, men også som eit tiltak som gir deltakarane større innsikt i både u-lands og i-lands feilutvikling («maldevelopment») og i tilhøvet mellom i-land og u-land, innsikt og kunnskap som kjem i-landa sine samfunn til gode. Som tidlegare nemnt er det ein nær samanheng mellom underutvikling for massane i u-land og overutvikling i i-land.[46]

U-landstenesta bør såleis også bygge på den føresetnad at i-land kan hente vesentleg lærdom frå samfunn i u-land. Det må vidare vere ein føresetnad at tiltaka tener massane i u-land, ikkje berre bestemte elitar, og at målet er å stette grunnleggande behov og heve levestandarden for folk flest. «Levestandard» kan elles ikkje forståast ut frå det europeiske industrivekstsamfunnets mål[47]. Ofte vil det vere viktigare å medverke til ei vidareutvikling av u-landa sin opphavelege teknologi enn å innføre eit produksjons- og livsmønster etter modell av dei overutvikla industrilands samfunn.

Det kan elles vere grunn til å peike på at u-landstenesta og utviklingssamarbeidet ville få større fredsrelevans dersom fleire av intensjonane ved dei første framlegga til fredskorps og utviklingssamarbeid var blitt realiserte. Ein tenker her m.a. på prinsippet om gjensidighet (eit meir balansert bytteforhold for varer og tenester mellom Norge og dei aktuelle utviklingsland, m.a. ved bruk av «fredskorpsdeltakarar» frå u-land i Norge, og ved større import av ferdigvarer), og forslaget om ei internasjonalisering av samarbeidsordninga (m.a. aust-vest-samarbeid)[48]. Det er også grunn til å peike på at i høve til dei opphavlege vonene som vart stilte til friviljug u-landsteneste, har dei ordningane som eksisterer (gjennom fredskorpset og gjennom andre organisasjonar) svært beskjedne dimensjonar.

9.6.4.6 Fredsrelevante organisasjonar. Fredsforsking

Det er her tale om to område: 1) teneste i fredsrelevante organisasjonar innanlands og utanlands, og 2) teneste ved fredsforskings- og andre fredsrelevante forskingsinstitusjonar. Arbeidsoppgåvene innanfor begge desse felta vil kunne vere av svært forskjellig karakter – frå reint rutinemessig, praktisk arbeid til meir teoretisk prega arbeid. I mange organisasjonar vil det vere aktuelt med hjelp til reint praktisk arbeid (rutinemessig kontorarbeid, ekspedisjon, bodtjeneste osb.). Også ved forskingsinstitusjonar vil det kunne vere ulike oppgåver (koding, bibliotekarbeid, trykkeriarbeid osb.) ved sida av forskingsprega verksemd. Svært ulike kvalifikasjonar og evner vil såleis kome på tale.

Kravet om at teneste i fredsorganisasjonar og andre liknande organisasjonar må godkjennast for sivile tenestepliktige er gammalt. Det vart t.d. reist allereie i dei sivile tenestepliktige sitt forslag i 1953 («Ny avtjeningsform for vernepliktige sivilarbeidere») og har seinare vore gjentatt ved alle «krossvegar» i siviltenesta si historie.

Stortingsdebatten om retningslinjer for arbeidsoppgåver i siviltenesta i 1968 gav dei sivile tenestepliktige von om at ein i tida frametter vil møte større velvilje på dette området. Likevel er berre få fredsrelevante organisasjonar i dag godkjende som tenestestad. Andre har fått avslag på søknad (m.a. Norges Fredsråd og Kristent Fredslag). Det kan synast som om departementets tolking av retningslinjene blir meir restriktive enn kva som har vore Stortinget sin intensjon. Det kan også vere noe vanskeleg å sjå konsekvensen i departementets praksis når det gjeld godkjenning av organisasjonar. Ein vil også peika på at dei sivile tenestepliktige i Motinnstillinga om forskulen frå 1970 la fram ei lengre liste over organisasjonar som ein meinte burde kunne godkjennast. Justiskomitéen viste til lista i Innst. S. nr. 262, 1969–70 og uttalte m.a.:

«Komitéen har ikke mulighet for å vurdere alle disse enkelte arbeidsplasser, men mener at når listen er vurdert og eventuelt supplert av departementet, er det så mange muligheter at det skulle la seg gjøre stadig å ha et bredt utvalg av arbeidsplasser som vil være både fredsrelevante og samfunnsnyttige og dermed tilfredsstille berettigede krav fra Stortinget og de sivile tjenestepliktige.»

46) Jfr. til dømes Helge Hveem: En ny økonomisk verdensordning og Norge, Oslo: Universitetsforlaget 1977. Ei endring av dette forholdet inneber ei endring av produksjons- og handelsstrukturar i verdssamfunnet. U-landsteneste m.a. kan sjåast som ein kanal for formidling av denne innsikta til befolkningen i i-land. Om utvikling, tilhøvet mellom u-land og i-land, og arbeidet for ei ny økonomisk verdsordning, sjå Johan Galtung: «Self-Reliance and Global Interdependence – Some Reflections on the «New International Economic Order» (papers no 55), «Poor Countries vs Rich: Poor People vs Rich – Whom will NIEO benefit?» (papers no 63), utgitt av professoratet i konflikt- og fredsforskning, Universitetet i Oslo.

Johan Galtung: «The New International Economic Order and the Basic Need Approaches» (paper no 80), utgitt av Institut universitaire d'études du développement, Genéve, 1978; Johan Galtung and Anders Wirak: «Human Needs, Human Rights, and the Theory of Development» (papers no 37), Dag Poleszynski: «The Concept of Overdevelopment: Theories, Causality and Indicators» (papers no 53), utgitt av Professoratet i konflikt- og fredsforskning, Universitetet i Oslo.

47) Ad omgrepet «industrivekstsamfunn» sjå Sigmund Kvaløy: Økokrise, natur og menneske, Trondheim: Tapir 1976 og Sigmund Kvaløy: «Økokrise, natur og menneske», i Paul Hofseth og Arne Vinje (red.): Økologi og økofilosofi, Oslo: Gyldendal 1975.

48) For ei skisse sjå Johan Galtung: «Fredskorpset og u-landsproblematikken», FK-nytt, nr. 2/1974, utgitt av Norsk Fredskorpssamband i samarbeid med NORAD og Johan Galtung: Norsk fredsinitiativ: 20 forslag, Oslo: Pax forlag 1964.

Det er vanskeleg å sjå at det syn justiskomitéen her gir uttrykk for, har fått konsekvensar når det gjeld godkjenning av fredsrelevante organisasjonar.

Blant organisasjonar og institusjonar som i dag er godkjende, og som kan seiast å ha ein større eller mindre grad av fredsrelevans, er såvidt ein kan sjå dei følgjande:

Amnesty International
Chr. Michelsens institutt
Chileaksjonen
FN-sambandet
Institutt for fredsforskning
IOGT
Kirkens Nødhjelp
Mellomkirkelig råd for den norske kirke
Norges Røde Kors
Norsk utenrikspolitisk institutt
Studentenes og Akademikernes Internasjonale Hjelpefond.

Ein gjengir nedanfor ei liste over ein del organisasjonar som døme på kva typar organisasjonar som ved søknad bør kunne få tildelt sivile tenestepliktige. Organisasjonane vil representere ulike arbeidsfelt og ulike syn. I eit relativt liberalt demokrati skulle det vere av interesse for myndighetene å fremje ein viss grad av pluralisme, og også ein aktiv og levande debatt om freds- og tryggingspolitikk. Ein vil her også peike på den vekt styresmaktene den seinare tida har lagt på dei friviljuge organisasjonane i samband med det internasjonale menneskerettsvernet.[49] Ein understrekar at oversikta nedanfor er meint som døme, ikkje som ei fullstendig liste over aktuelle organisasjonar, institusjonar og ad hoc-tiltak (m.a. vil ei rekke solidaritetsaksjonar som ikkje er nemnde, vere aktuelle).

Døme på norske organisasjonar/institusjonar som bør kunne godkjennast:

Arbeiderbevegelsens internasjonale støttekomité
Den norske fredskomité
Den norske nasjonalkomité for UNESCO
Det norske flyktningeråd
Fellesrådet for det sørlige Afrika
Folkereisning mot krig
Folkeaksjonen Framtiden i Våre Hender
Internasjonal Dugnad
Internasjonal kvinneliga for fred og frihet
Kristent fredslag
Kvinnenes internasjonale fredsaksjon
Lærernes Fredsnemnd
Nasjonalkomitéen for Internasjonalt Ungdomsarbeid
Norges Fredslag
Norges Fredsråd
Peace Peoples Venner
Professoratet for freds- og konfliktforskning
Redd Barna
Samarbeidsprosjektet Vår Verden
Utvalget for Rustningskontroll og Nedrustning

Ein del av organisasjonane på dette området har svakt økonomisk grunnlag. Den billige arbeidskraft, den motivasjon og det spekteret av evner og kvalifikasjonar som dei sivile tenestepliktige representerer vil kunne gi eit viktig tilskot til det arbeidet organisasjonane utfører. Ein vil elles støtte framlegget frå medlemmene Bekkvad, Bergo og Stabel om at departementet i eigen regi skaffer til vegar ein del innkvarteringsplassar som kan brukast i denne samanhengen.

Sivile tenestepliktige bør også kunne utføre teneste i organisasjonar utanlands – i nasjonale organisasjonar (t.d. ved utvekslingsordningar eller andre ordningar) og i internasjonale tiltak. Det kan her nemnast at tyske militærnektarar som utfører teneste i utlandet under organisasjonen Aktion Sühnezeichen kan få arbeidet godkjent som siviltenesteste. Tyske militærnektarar har under Aktion Sühnezeichen m.a. arbeidd på hovudkontoret til War Resisters' International i Brussel. (Det føreliggande forslaget inneber likevel primært at teneste i utlandet på førehand er blitt godkjent som siviltenesteste). Som døme på aktuelle ordningar kan det også nemnast at den amerikanske seksjonen av War Resisters' International i fleire år har finansiert ein amerikansk medarbeider ved hovudkvarteret i Brussel. Liknande tiltak kan vere aktuelt også for norske organisasjonar i ulike samanhengar. Kvalifiserte sivile tenestepliktige bør kunne kome på tale ved ei slik ordning. (Ordninga kan i ein viss grad sjåast som ein parallell til at militære vernepliktige gjer teneste ved t.d. NATOs hovudkvarter eller ved ambassadar i utlandet.)

Ein gjengir nedanfor som døme ei liste over ein del internasjonale organisasjonar og institusjonar som ved søknad bør kunne godkjennast for tildeling av kvalifiserte sivile tenestepliktige, enten ved hovudkontoret eller ved nasjonale seksjonar. Lista er meint som eit døme, også andre organisasjonar vil vere aktuelle.

Døme på internasjonale organisasjonar/institusjonar som bør kunne godkjennast:

Amnesty International, London
Christian Peace Conference, Praha
International Confederation for Disarmament and Peace, London
Conflict Education Library Trust, London
Christian Movement for Peace, Liege
International Committee of The Red Cross, Geneve
International Fellowship of Reconciliation (IFOR) Alkmaar, Nederland
International League for Human Rights, New York
International Peace Academy, New York

49) Jfr. St. meld. nr. 93 (1976–77) om Norge og det internasjonale menneskerettsvern og Innst. S. nr. 333 (1976–77). Jfr. også NOU 1977:23 Det internasjonale menneskerettighetsvern s. 58 ff.

International Peace Bureau, Geneve
International Peace Research Association, Tampere, Finland
International Working Group on Social Defence, Groningen
International Youth and Student Movement for the United Nations (ISMUN), Geneve
Pax Christi International, Haag
Service Civil International (SCI), Luxembourg
United Nations organisasjonar: UNESCO, FAO, ILO, WHO
War Resisters' International, Brussel
Women's International League for Peace and Freedom, Geneve
World Association of World Federalists, Amsterdam
World Council of Churches, Geneve
World Federation of Scientific Workers, London
World Peace Council, Helsinki
World Peace Through Law Centre, Washington
World Student Christian Federation, Geneve.

Ein føreset at administrasjonen her som elles etter dette framlegget til sivilteneste tar på seg eit aktivt administrativt ansvar og sørger for å gjere tilbodet om sivile tenestepliktige kjent for aktuelle organisasjonar, institusjonar og tiltak.

Når det gjeld teneste i tilknyting til fredsforskingsinstitusjonar o.l, skal ein her berre peike på at eksisterande ordningar bør halde fram og eventuelt utvidast. Ein vil her peike på at den eksisterande regelen om at siviltenesta ikkje kan avtenast i utlandet, idag kan skape problem for forskingsinstitusjonar med sivile tenestepliktige. Som nemnd inneber det føreliggande framlegget til siviltenesteordning at denne regelen fell bort.

Ein vil elles peike på at når forskuleordninga for sivile tenestepliktige blir bygd ut, vil det vere aktuelt under leiing av lærarane i fredsfag å drive også ei viss forskingsrelevant verksemd. Blant aktuelle oppgåver vil m.a. vere innsamling og systematisering av materiale om den sivile motstanden i Norge under andre verdskrigen. Det finst framleis mye informasjon på dette området som ikkje er nedteikna og samla inn. Dette og liknande prosjekt vil kunne gi arbeid for ein del sivile tenestepliktige, m.a. til intervjuarbeid. Prosjekt av denne art vil også i ein viss monn kunne knyttast til sjølve undervisninga ved forskulane.

9.6.4.7 Sjølvberging

Industrivekstsamfunna er m.a. prega av svært låg sjølvbergingsevne, noe som på den eine sida gjer desse samfunna avhengig av utbytting av u-land (strukturell imperalisme), og på den andre sida gjer samfunna svært sårbare i krisesituasjonar (økososial krise, okkupasjon, blokade o.l.).

Både som eit steg på vegen mot oppheving av den strukturelle vald som eksisterer mellom i-land og u-land, og som eit grunnleggande tiltak for å auke det nasjonale og lokale samfunns overlevingsevne i krisesituasjonar, vil høgre sjølvbergingsevne vere avgjerande. Den viktigaste form for u-hjelp, og det viktigaste bidrag til ei ny økonomisk verdsordning som i-landa kan yte, er truleg å betre si eiga sjølvbergingsevne og dermed gjere sin eigen økonomi uavhengig av utbytting av u-land. Dette er ei innsikt som etter kvart også vinn sterkare fotfeste i politiske parti, i frivilljuge organisasjonar og hos einskildmenneske.

Sjøvberging er eit vidt omgrep. Her blir det nytta i tydinga «evna til å utnytte og fordele lokale ressursar under skiftande omstende og i likevekt med natur og samfunn». Omgrepet må såleis skiljast frå og femner vidare enn «sjølvforsyning».[50] Sjølvbergingsevna gjeld ulike nivå i eit samfunn, frå det nasjonale nivå, gjennom distrikts- og bygdenivå, til det einskilde menneske. Spørsmåla rører såleis på grunnleggande vis ved eit samfunns verkemåte, og er av svært omfattande karakter.

Ettersom omgrepet femner så vidt, er det ikkje utan vidare godt eigna i ei drøfting av den framtidige siviltenesta. Mange tiltak som fell inn under eit generelt omgrep «sjølvberging» vil ha liten samanheng med den målsetting som er skissert for siviltenesta i pkt. 9.6.3.3. Somme vil kunne ha ein relativt nær samanheng med militær forsvarsplanlegging (m.a. i tilknytning til den økonomiske beredskapen innanfor det organiserte totalforsvaret). I somme tilfelle vil den potensielle verknaden av tiltaka vere svært avgrensa. Det er også lite meiningsfullt å nytte sivile tenestepliktige berre for å auke eit lokalsamfunns sjølvbergingsevne, samstundes som den politikken som blir ført av sentrale styresmakter gradvis fører til mindre sjølvbergingsevne på dei ulike nivå i samfunnet. Skal samfunnet si sjølvbergingsevne kunne aukast i vesentleg monn, noe som er avgjerande for å kunne møte framtidige utfordringar, vil det krevje relativt grunnleggande endringar i den politikken som blir ført. Men det vil også krevje opinionsvekkande tiltak, kunnskapsinnsamling og -spreiing, forsøkstiltak av ulik art.

På denne bakgrunn kan aktuelle sjølvbergingstiltak i samband med siviltenesta avgrensast etter følgjande kriterium:

1. Oppgåvene må ha ein klar og synberr samanheng med målsettinga for siviltenesta, slik denne er formulert i pkt. 9.6.3.3. I dette ligg det at oppgåvene må kunne sjåast i samanheng med tilhøvet i i-land/u-land, eller i samanheng med utviklinga av sivile motstandsformer.
2. Tiltaka bør kome samfunnet som heilskap til gode, ikkje berre eit bestemt lokalsamfunn. Den allmenne nytten kan m.a. ligge i tiltaka sin opi-

50) For ei grensedraging mellom omgrepa viser ein m.a. til: Sigmund Kvaløy: «Sjølvberging, økopolitikk, sjølvforsyning», Vår verden, nr. 3/1978, s. 4 ff, Jfr. også Johan Galtung: «Self-Reliance: Concept, Practice and Rationale» (papers no 35), utgitt av Professoratet i konflikt- og fredsforskning, Universitetet i Oslo 1976.

nionsvekkande eller modelldannande funksjon, eller i deira kunnskapsfremjande verknad.

Innanfor dei grenser som desse kriteria set, kan konkrete oppgåver t.d. vere arbeid i organisasjonar som arbeider med sjølvbergingsspørsmål og «alternativ livsstil», innsamling og bearbeiding av eldre kunnskap om sjølvbergingsmåtar, forsøk med alternativ teknologi, energi og produksjon, osb.

Ein føreset her som elles at aktuelle oppgåver ikkje berre vil vere å finne innanfor eksisterande tiltak, men at det med utgangspunkt i siviltenesta blir skipa nye tiltak og forsøk. Mellom anna i samband med utbygging av sivile motstandsformer vil det vere behov for auka kunnskap om og evne til sjølvberging. Også i denne samanhengen vil prosjekt under kunnig leiing ved forskulane for sivile tenestepliktige vere aktuelle.[51]

9.6.4.8 Administrasjon

Dette tenestefeltet omfattar oppgåver som sivile tenestepliktige med fordel kan utføre i tilknytning til administrasjon og forskuleordninga for dei tenestepliktige. Ein tenker her m.a. på ei rekke praktiske oppgåver som t.d. kontor-, kjøkken-, vedlikehalds- og transportteneste. I visse tilfelle vil sivile tenestepliktige med spesielle kvalifikasjonar også kunne nyttast til andre oppgåver, m.a. som undervisningsassistentar ved forskulane for sivile tenestepliktige.

Den tenesteordninga som her blir foreslått vil krevje ei vesentleg utviding av det administrative apparatet for siviltenesta. Alt i dag er den administrative kapasiteten mangelfull. Ein viser i denne samanhengen også til det syn medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel gir uttrykk for i pkt. 9.5.4. Ein har nedanfor gitt ei nærmare vurdering av administrasjonsordninga for den framtidige siviltenesta. Ut frå m.a. økonomiske omsyn vil det vere ein vesentleg føremonn i størst mogleg grad å nytte sivile tenestepliktige til oppgåver som dei tenestepliktige er kvalifiserte for å utføre i samband med administrasjonen av siviltenesta.

I samsvar med framlegget nedanfor vil også noen sivile tenestepliktige utføre siviltenesta i tilknyting til tillitsmannsapparatet, dei sivile tenestepliktiges kontaktorgan og velferdstenesta for sivile tenestepliktige.

9.6.4.9 Andre oppgåver

Dei tenestefelt og oppgåver som er skisserte ovanfor vil vere sentrale arbeidsfelt ut frå ei fredsbyggande målsetting for siviltenesta. Også andre oppgåver vil vere aktuelle ut frå målsettinga positiv fred.

Ein skal her m.a. peike på at i samsvar med det syn ein har gitt uttrykk for i pkt. 9.6.4.5, vil det kunne vere aktuelt å nytte sivile tenestepliktige i samband med ikkje-profitterande import og sal av ulandsprodukt til støtte for folkegrupper i den tredje verda. Import av denne art vil i vesentleg grad stå i kontrast til det dominerande, asymmetriske handelsmønsteret mellom i-land og u-land, som m.a. er kjenneteikna ved at i-land hovudsakleg importerer råvarer frå u-land og eksporterer ferdigvarer attende.

Import- og salstiltak av den art som her blir foreslått, og som i ein viss grad alt er i ferd med å vinne innpass i Norge, bør ikkje berre sjåast som eit økonomisk støttetiltak for folk i den tredje verda, men bør leggast opp slik at prosjekta får ein størst mogleg informasjonsverknad eller medvitsvekkande verknad i vårt eige samfunn. Tiltaka bør på ulike vis medverke til å gi folk betre innsikt i tilhøvet mellom u-land og i-land. Dette kan m.a. skje ved informasjon knytta direkte til produkta, gjennom ymse informasjonstiltak frå salsstadene (m.a. tredje verds butikkar) og gjennom informasjon knytta til marknadsføringa av produkta.

Når ein gjer framlegg om at sivile tenestepliktige bør kunne brukast til ulike oppgåver i samband med import- og salstiltak av denne art, tenker ein både på eksisterande tiltak og på tiltak oppretta med utgangspunkt i siviltenesta.

9.6.4.10 Fordeling av mannskap på dei ulike tenestegreiner

Faktorar som vil innverke på fordelinga av dei sivile tenestepliktige på dei ulike tenestegreiner er m.a. talet på sivile tenestepliktige, dei sivile tenestepliktige sine personlege og faglege kvalifikasjonar, kapasiteten ved dei ulike tenestegreiner og ymse praktiske omsyn.

Som prognosegrunnlag har ein føresett at talet på sivile tenestepliktige vil ligge på om lag 2000 i året. Dette svarer til gjennomsnittet for åra 1976–78. Som nemnt i pkt. 9.6.4.1 føreset ein at forskulen for sivile tenestepliktige får ei lengd på 3 mnd., i samsvar med Stortingets føresetnader i 1970, og at den samla førstegongstenesta blir på 15 mnd. Med eit inntak på 2 000 tenestepliktige i året vil dette seie at 2 500 vil vere i teneste i eikvar tid, 500 ved forskulane, 2 000 utplasserte. Forskuleordninga føreset el-

---

51) For nærmare drøfting av sjølvberging i relasjon til forholdet i-land/u-land eller i relasjon til krisesituasjonar, viser ein m.a. til følgjande skrifter:
Galtung, O'Brien, Preiswerk (eds.), Self-Reliance, Lausanne, George: 1977.
E.F. Schumacher, Small is Beuatiful. A Study of Economics as if People Mattered, London, Acabus: 1974.
Ivan Illich: Teknologi for jamvektsamfunnet. Oslo: Pax forlag 1977.
Johan Galtung: «Achieving Peace» (papers no 35), «Development, Environment and Technology: Some Non-Economic Aspects» (papers no 41), «Whither Techinical Assistance? On the Future of International Development Co-operation» (papers no 60), utgitt av Professoratet i konflikt- og fredsforskning, Universitetet i Oslo, 1975–77. (Jfr. også note 42 og 46.)
Sigmund Kvaløy: «Økopolitikk og økofilosofi» i S. Kværner og J. Rattsø: Økopolitikk og populisme, Oslo: Pax forlag 1979.

les at ein i framtida går over til kvartalvis innkallingsrutiner i tenesta.

Ein føreset at det blir etablert 3 forskuleanlegg. Vidare vil det vere behov for eit anlegg for det internasjonale hjelpe- og katastrofekorpset. Når det gjeld sivilmotstand og informasjonskontoret for nedrusting, konflikter og fred, vil ein kunne nytte allereie eksisterande anlegg (mindre skuleanlegg o.l.). På lengre sikt vil det vere behov for regionale anlegg for mannskap i tenestegreina sivilmotstand. Desse bør også kunne brukast til repetisjonsteneste. Aktuelle stader vil kunne vere Alta, Tromsø, Bodø, Trondheim, Ålesund, Bergen, Stavanger, Kristiansand, Oslo, Hamar.

På grunnlag av ei vurdering av dei sivile tenestepliktiges kvalifikasjonar og av sannsynleg kapasitet ved dei ulike tenestegreiner, vil ein kunne rekne med at dei tenestepliktige vil fordele seg på tenestegreinene om lag som vist i tabellen nedanfor.

Fordeling av mannskap på ulike tenestegreiner

Tenestetid	Tenestegrein	Inntak pr. år	Inntak pr. kvartal	Anlegg	Inntak pr. anlegg
3 mnd.	Forskule	2 000	500	3	167
12 mnd.	Sivilmotstand (spesialopplæring)	840	210		
	Alliansekryssande samarbeidstiltak (internasjonalt hjelpe- og katastrofekorps)	200	50	1 (2)	25 (Norge)
	Nedrusting (Informasjonskontor for konflikter, nedrusting og fred)	24	6	1	24
	U-landsteneste	240	60	–	–
	Fredsorganisasjonar	200	50	–	–
	Fredsforsking	40	10	–	–
	Sjølvberging	136	34	–	–
	Administrasjon	120	30	leirar/ forskular	varierer
		Andre oppgåver	200	50	–

Kommentar:
Ein har føresett ei samla tenestetid på 15 mnd. For u-landsteneste må ein av praktiske grunnar rekne med 24 mnd., som for fredskorpsdeltakarar i dag. Om mannskapa skal ha status som sivile tenestepliktige i løpet av heile denne tenestetida, må vurderast nærmare. Når det gjeld talet på tenestepliktige i denne tenestegreina, har ein elles rekna med ei utviding av eksisterande ordningar og skiping av nye tiltak.

Tenestepliktige i alliansekryssande samarbeidstiltak er føresett fordelt på ei forlegning i Norge, ei i vedkomande Austblokk-land. Av eit kvartalsvis inntak på 50 sivile tenestepliktige, vil om lag 25 bli utplasserte i Norge.

Fredsorganisasjonar omfatter ved sida av norske organisasjonar også organisasjonar i utlandet, internasjonale eller nasjonale.

I tenestegreina fredsforsking har ein rekna med at av om lag 40 tenestepliktige vil 25–30 gjere teneste ved prosjekt under forskulane for sivile tenestepliktige.

Når det gjeld sivilmotstand, vil talet på forlegningar auke etter som tenestegreina blir bygd ut.

Ein har ovanfor føresett eit årleg inntak på ca. 2 000 sivile tenestepliktige. Særleg på grunn av mangelfull kapasitet ved Administrasjonen for sivile tenestepliktige må mannskapa i dag vente 3–4 år før dei blir kalla inn til teneste. 7–8 000 sivile tenestepliktige ventar såleis på å få avtene siviltenesta. For å kunne bygge ned denne køen er det i ein periode behov for vesentleg fleire tenestestader enn dei 2 000 ein har rekna med ovanfor. I ein overgangsfase må ein difor rekne med at sivile tenestepliktige vil måtte gjere teneste også i dei oppdrag som eksisterer i dag, dvs. først og fremst i helse- og sosialsektoren. Denne ordninga vil såleis måtte halde fram mens den nye siviltenesta blir bygd ut. Ein reknar her med ein overgangsfase på ca. 4 år. Ein viser elles til merknader til den eksisterande tenesta i helse- og sosialsektoren under pkt. 9.6.7.

9.6.5 Administrasjon av siviltenesta

Den framtidige siviltenesta vil krevje ei utbygging og ei viss omlegging av administrasjonen for tenesta. Den administrative kapasiteten og sjølve administrasjonsordninga har elles i lengre tid vore svært mangelfull.

Manglande administrativ kapasitet har som nemnt ført til at 7–8 000 sivile tenestepliktige i dag står på venteliste for å bli kalla inn til teneste. Ei ventetid på mellom 3 og 4 år fører til vanskar for dei sivile tenestepliktige sjølve og også til ulemper for staten. I yrkeslivet kan det vere ei hindring ikkje å

ha avtent militær-/siviltenesta når ein søker bestemte stillingar. Relativt mange sivile tenestepliktige har etablert familieforhold med medfølgjande plikter når dei blir kalla inn til teneste. Dette kan føre til ulike problem for den einskilde i samband med avtening av siviltenesta, og medføre auka økonomiske kostnader (i form av ulike ytingar) frå staten si side. Både Ombodsmannsnemnda for sivile tenestepliktige og justiskomitéen har peika på ulike vanskar som den lange ventetida og den mangelfulle administrative kapasiteten er opphav til.

Liksom medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel vil ein også peike på at det i administrasjonen i dag ikkje er tilsett personar med spesiell fagleg innsikt i dei oppgåver sivile tenestepliktige blir sette til. I dei nærmare 15 åra helse- og sosialsektoren har vore ein sentral oppdragsgjevar, har det i administrasjonen for siviltenesta ikkje funnest personar med faglege kvalifikasjonar på dette området. Langt mindre har det funnest fagleg innsikt i fredspolitiske spørsmål. Det administrative apparatet og stillingsmønsteret har vore prega av at siviltenesta lenge har vore sett på som ei rein erstatningsteneste, der tenesta sitt positive formål har spela ei mindre rolle. Departement og leirar har hovudsakleg fungert som kontrollorgan, dei sivile tenestepliktige har vore plasserte i eksisterande oppdrag etter søknad frå ulike institusjonar/organisasjonar, og administrasjonen har ikkje hatt ei aktiv administrativ rolle når det gjeld å opprette tenesteoppgåver ut frå ei overordna målsetting for siviltenesta.

Den storleik gruppa av sivile tenestepliktige har nådd dei seinare åra, tilseier i seg sjølv at det bør satsast langt meir på å bygge ut eit administrativt apparat som gjer det råd å utnytte evner, dugleik og motivasjon hos gruppa på ein mest mogleg positiv måte. Det prinsipp må leggast til grunn at det for samfunnet er ei like alvorleg sak at sivile tenestepliktige ikkje blir effektivt nytta til fredsbyggande oppgåver, som det er for det militære forsvaret dersom militære vernepliktige blir mangelfullt utnytta i si teneste.

I dag er den administrasjonen som er knytta til siviltenesta svært beskjeden. Ein kan ikkje her trekke mekaniske parallellar mellom det administrative apparatet for militærforsvaret og administrasjonen for siviltenesta. Til det vil oppgåvene vere for ueinsarta. Likevel er det openbert at det er eit misforhold at høvet mellom fast tilsette tenestemenn og sivile tenestepliktige er ca. 1:50, mens det tilsvarande talet for det militære forsvaret er ca. 1:1. Avstanden i dag på dette feltet mellom sivilteneste og militærforsvaret avspeglar ikkje berre at oppgåvene er av ulik art, men også den låge prioritet siviltenesta har hatt. Den tid bør nå vere forbi.

Den framtidige siviltenesta, bygd ut etter det mønster som er skissert ovanfor, vil medføre ei viss omlegging og ei vesentleg styrking av administrasjonen for tenesta. Sjølv om dette framlegget skil seg frå det forslaget til siviltenesteste som medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel har fremja, finn ein det liksom desse medlemmene mest føremålstenleg å bygge vidare på det eksisterande administrative apparatet (siviltenestekontoret i Justisdepartementet, Administrasjonen for sivile tenestepliktige i Våler og Hustad Leir i Fræna). Ein går såleis mot forslaget frå dei andre medlemmene i Utvalet om å legge siviltenesta inn under Direktoratet for sivilt beredskap. Dette forslaget har også møtt sterk motstand frå dei sivile tenestepliktige si side. Ein viser her elles til pkt. 9.6.9.

Det er likevel klart at det eksisterande administrative apparatet må leggast om i samsvar med innhaldet i den framtidige siviltenesta. Ei fredsbyggande siviltenesteste etter det mønster ein har skissert ovanfor vil krevje eit visst samarbeid også med andre forvaltningsgreiner og institusjonar.

Når det gjeld alliansekryssande samarbeidstiltak, vil det administrative ansvaret for sjølve tiltaka måtte ligge under Utanriksdepartementet. Når det gjeld u-landsteneste, vil også Utanriksdepartementet saman med Direktoratet for sivilt beredskap spele ei vesentleg administrativ rolle. I samband med informasjonskontoret for nedrusting, konflikter og fred har ein foreslått at det blir skipa eit rådgjevande organ og såleis antyda ei viss tilknyting til Utvalet for rustingskontroll og nedrusting og til Institutt for fredsforsking. Når det gjeld sivilmotstand som tenestegrein, vil denne til å byrje med kunne administrerast av Justisdepartementet og administrasjonen for siviltenesta elles. Etter som sivilmotstand blir bygd ut systematisk på ulike område og nivå i samfunnet, må organisasjons- og administrasjonsspørsmåla her drøftast nærmare.

Det vil vere nødvendig å bygge opp ein administrativ stab med fagleg kompetanse på dei sentrale felt som siviltenesta vil omfatte. Samstundes vil det truleg måtte skipast eit samarbeidsutval mellom den sentrale administrasjonen for siviltenesta (JD/AST/forskulane/velferdstenesta etc.) og andre organ og instansar som siviltenesta rører ved (UD, NORAD, osb.).

Innanfor den fredsbyggande målsetting som må gjelde for siviltenesta, og dei retningslinjer som Stortinget elles gir, må administrasjonen utøve det medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel har kalla eit «aktivt administrativt ansvar» (pkt. 9.5). Problemstillingane må ha ein aktiv karakter: Korleis kan tilhøva leggast til rette slik at dei sivile tenestepliktige kan yte eit mest mogleg direkte og omfattande bidrag til positiv fred innanfor dei ulike tenestefelta? Frå tid til anna vil det såleis vere aktuelt å foreta ei evaluering av dei ulike prosjekta. I evalueringsprosessen må det sikrast at fagleg kompetente personar som ikkje sjølv er knytta til administrasjonen eller dei ulike prosjekta deltar. Dette vil vere nødvendig for å trygge ei uavhengig vurdering av tenesteformene eller oppgåvene.

9.6.6 Siviltenesta si lengde. Byrdelikhet mellom sivil og militær teneste

9.6.6.1 Innleiing

Ein har ovanfor føresett ei samla førstegongsteneste på 15 mnd. I tillegg kjem repetisjonsteneste. Førstegongstenesta omfattar 3 mnd. forskule og 12 mnd. tenesteperiode. Som nemnt vil u-landstenesta av praktiske grunnar avvike frå dette mønsteret.

Ein skal kort skissere noen av dei vurderingane som ligg til grunn for denne konklusjonen.

I tidlegare drøftingar av siviltenesta si lengde kan ein finne to hovudkategoriar av argument eller omsyn. Ein finn på den eine sida rettferds-argument (siviltenesta skal verka rettferdig i høve til den tenesta som militære vernepliktige blir pålagt). På den andre sida kan preventive omsyn spele inn (tenesta skal ha ei lengde som saman med ei eventuell formell prøving av den tenestepliktige si overtyding kan gi rimeleg visse for at den tenestepliktige har ei alvorleg overtyding). I drøftinga nedanfor skal ein – på bakgrunn av den fredsbyggande siviltenesta som ein foreslår, og denne tenesta sin samfunnsmessige verdi i vår situasjon – også ta omsyn til eit tredje moment, sjølve arbeidsoppgåvene sin samfunnsmessige betydning eller verdi. Det er også klart at andre omsyn kan vere relevante, både praktiske og bedrifts- og samfunnsøkonomiske vurderingar. Tenestetida influerer på dei kostnader tenesta medfører for staten, og på tapet av ordinær arbeidskraft for samfunnet[52]. I praksis vil likevel desse siste momenta gi lite utslag, fordi rettferdsomsyn prinsipielt må tilleggast langt større vekt, og fordi dei alternativ i tenestelengde som er aktuelle, ut frå rettferdsvurdingar vil ligge innanfor eit tolleg snevert spektrum.

9.6.6.2 Byrdelikhet

Rettferd er ei overordna målsetting for all lovgjeving som rører ved forskjellige former for verdifordeling eller verdiutveksling i eit samfunn[53]. Ut frå rettferdsomsyn, som normalt vil vege tyngst av dei moment ein har skissert ovanfor, bør tenesta for dei ulike grupper vernepliktige (militære vernepliktige og sivile tenestepliktige) i eit samanfattande perspektiv innebere om lag det same samla verdiutbytte og verditap. Det vil seie at dei samla byrder og gode så langt som råd er, bør vere like for dei ulike gruppene. Tenestetida er eitt av dei forhold som vil inngå i vurderinga av det samla verdiutbytte eller verditap.

Mekanisk likskap ved dei ulike former for teneste vil ikkje vere gjennomførleg eller føremålstenleg. Tenestetilhøva må naturleg nok tilpassast arbeidsoppgåvene sin eigenart og tenesta sitt formål. Militærtenesta vil til dels ha eit preg og innebære ordningar som det vil vere kunstig eller meiningslaust å overføre på andre tenesteformer. Det er difor grunn til å understreke at når ein vurderer byrder og gode ved dei ulike tenesteformer, er det det samla verdiutbytte og verditap ein må ha for auga. Særlege byrder på eitt felt kan kompenserast på eitt anna område. I den grad det er naturleg ut frå arbeidsoppgåvene sin eigenart og formål, vil det sjølvsagt vere semje om at tilhøva for dei ulike grupper vernepliktige frå ein rettferdssynsvinkel så lang som råd bør vere like. Ein tenker her m.a. på tenestetid, økonomiske og velferdsmessige forhold, utdanningstilbod, disiplinærreglement osb.

Byrder og gode som situasjonen for dei ulike grupper vernepliktige medfører, kan elles ikkje vurderast berre ut frå den umiddelbare oppleving av tenestesituasjonen. Vel så viktig som dette subjektive perspektivet vil vere dei verdiar av ulik art som dei vernepliktige sit att med etter gjennomført teneste. Ein tenker her m.a. på røynsler, personleg vokster, praksis og opplæring som kan kome ein til gode på lengre sikt. Relevant her er forhold som kan føre til direkte sivile føremonner.

Ein prinsipiell merknad er her naudsynt. Ei vurdering av byrder og gode (negative og positive verdiar) som tenesta inneber eller medfører for dei ymse grupper vernepliktige (militære vernepliktige og sivile tenestepliktige), må baserast på ei rekke ulike moment eller indikatorar. Indikatorane kan ikkje etablerast «objektivt» eller «verdinøytralt». Valet av indikatorar impliserer klare verdipremissar hos den eller dei som foretar utvalet. Somme av verdipremissane (som kan vere eksplisitte eller implisitte) vil vere ukontroversielle, andre ikkje. Kanskje vil implisitte verdipremissar ofte kunne vise seg å vere kontroversielle, fordi dei ikkje har vore gjenstand for medviten drøfting eller refleksjon. I samfunnsvitskapane er dei vanskar som knyter seg til vurderinga av «byrder» og «gode» (liksom til «behov») velkjende, og eitt av dei punkt der desse vitskapane si verksemd har klare filosofiske implikasjonar.

Ikkje sjeldan i drøftinga av dei byrder og gode som militærteneste og siviltenesteinneber, blir diskusjonen konsentrert om dei fysisk og psykisk krevjande aspekt ved tenestesituasjonane. Etter dette medlemets syn kan fysisk (og psykisk) krevjande verksemd ikkje utan vidare reknast som ei byrde. Når det stundom blir hevda at visse tenestesituasjonar for militære vernepliktige kan vere re-

52) For ein enkel modell for vurdering av dei samfunnsøkonomiske kostnadene viser ein til Tormod Andreassen: Forsvarets virkninger på norsk økonomi, Statistik Sentralbyrå, Oslo 1972, s. 125 ff.

53) «Rettferd» er eit fleirtydig ord, som dekker ulike omgrep eller prinsipp. Aktuelt i denne sammenhengen er først og fremst «fordelingsrettferd» (i motsetnad til «likevektsrettferd»). Fordelingsrettferd inneber at mottakarane skal stillast like ved fordeling av (negative og positive) verdiar. Det kan vere tale om absolutt eller relativ likskap. Jfr. Torstein Eckhoff: Rettferdighet, Oslo: Universitetsforlaget 1971 og Siri Næss: Rettferdighetsholdninger. En undersøkelse av skolebarn og lærere, Oslo: Institutt for rettssosiologi og forvaltningslære 1969, srl. kap. 1.

lativt fysisk krevjande, eller at den nåverande tenesta for sivile tenestepliktige i t.d. psykiatriske o.l. institusjonar kan vere psykisk relativt anstrengande, kan det tvert imot vere gode grunnar for å hevde at desse mannskapa er privilegerte framfor mannskap som ikkje møter vesentlege fysiske og psykiske utfordringar i sin tenestesituasjon. Først når dei «krav» ein situasjon inneber trugar med å vekse utover eit individs evner, slik at individet ikkje lenger skikkeleg maktar løyse oppgåvene og vekse på dei utfordringar situasjonen medfører, blir situasjonen ei reell byrde.

I dette ligg det dels også at byrder og gode ofte har ein ambivalent natur. Tilhøve og prosessar som umiddelbart blir opplevde som ei viss byrde, kan på lengre sikt medføre ei overvekt av positiv verdi for individet. Mange læreprosessar (i vid tyding) er av denne art. Eit individs vurdering av ein livssituasjon er ikkje utan vidare den same når det står i situasjonen som når det seinare vurderer den og dei verdiar av negativ og positiv art som den har medført. Perspektiva endrar seg og kan vide seg ut med tida. «Subjektiv» og «objektiv», umiddelbar og reflektert, vurdering fell ikkje utan vidare saman. Når militære vernepliktige t.d. gjerne er underlagt strengare disiplin i sin tenestesituasjon enn sivile tenestepliktige, treng ikkje dette innebere at dei sivile tenestepliktige er privilegerte på dette feltet. Disiplin, innan rimelege grenser og så lenge den tener rasjonelle formål, er ikkje utan vidare ein negativ verdi. Negativ verdi får den derimot når disiplinen framstår for individet som formålslaus, ved at samanhengen mellom disiplin og formål ikkje er synberr, eller ved at formålet synest meiningslaust eller lite verdifullt.

Det vil framgå av denne korte prinsipielle merknaden (som kan utvidast og førast langt vidare) at ein stiller seg kritisk til vesentlege delar av den drøfting Utvalet har foretatt på dette punktet (jfr. kap. 8.5). Ein finn valet av indikatorar mangelfullt, likeins sjølve vurderinga av somme moment. Somme stader blir det nytta ekstreme døme som ikkje er representative eller typiske. Samstundes blir dei militære vernepliktige og sivile tenestepliktige generelt stilte opp mot kvarandre på ein måte som til dels er misvisande, og som skygger for dei store variasjonar i ytre tenesteforhold som ein finn innanfor desse to gruppene. Grunnleggande skilnader i tenestesituasjon og verdiutbytte av teneste går i dag ikkje mellom dei to gruppene, men innanfor og på tvers av gruppene. Her er det elles grunn til å peike på at skilje i ytre tenestesituasjon ikkje dermed treng innebere eit reelt skilje i byrder og gode, korkje når det gjeld den subjektive oppleving av situasjonen eller dei verdiar (røynsler, personleg utvikling etc.) som mannskapa sit att med etter fullført teneste.

Frå tillitsmenn i forsvaret har det vore halde fram at den opplæring i samarbeidsformer, modenhet og allmennutdanning som militærtenesta gir, bør vurderast like høgt som eit år i yrkeslivet. Det har difor vore tatt til orde for at avtent militærteneste bør kunne gi poeng ved opptak til sivile skular og også lønsansiennitet for både stats- og kommunetilsette og for tilsette i det private næringslivet. Forsvarskommisjonen av 1974 har sagt seg samd i desse synspunkta (NOU 1978:9, s. 136). I dette ligg det ei positiv vurdering av dei verdiar avtening av militærtenesta medfører for individet. Det same synet vil måtte gjerast gjeldande for siviltenesta. Blir skulepoeng og lønsansiennitet innført for militære vernepliktige, må det same sjølvsagt gjelde for sivile tenestepliktige. Det vil vere urettvist å diskriminere menneske med eit bestemt grunnsyn, og siviltenesta gir venteleg om lag same røynsler i samarbeid og same modenhet som militærtenesta.

Den daglege tenesta byr for mange militære vernepliktige på arbeid av ein slik art at dei vinn verdifull praksis for det sivile liv. På ei rekke tenesteområde kan militære vernepliktige få godskrive vesentlege delar av tenesta som praksis ved søknad til stillingar eller sivile skular. Også sivile tenestepliktige kan be om eit tenesteprov etter fullført teneste. For somme kan dette truleg vere til nytte i yrkeslivet. (Siviltenesta i helse- og sosialsektoren tel likevel ikkje som praksis ved opptak på t.d. sosialskulen). Innføring av lønsansiennitet og skulepoeng etter utført militær eller sivil teneste vil venteleg i ein viss grad oppheve eller redusere skiljet mellom mannskap som kan ha direkte sivil nytte av tenesta og mannskap som ikkje har slike føremonner. Samstundes vil lønsansiennitet og skulepoeng vere rettferdig i høve til den relativt store gruppa av vernepliktig ungdom som i dag ikkje utfører noen form for plikttenesta eller berre kortvarig teneste (t.d. i sivilforsvaret).

I ei samanlikning av situasjonen for militære vernepliktige og sivile tenestepliktige er det grunn til å peike på at dei opplærings- og utdanningstilbod dei to gruppene i dag kan nyte godt av, er vidt ulike. Eit menneske som på grunn av ei alvorleg overtyding ikkje utfører militærteneste, blir avskore frå eit omfattande utdanningstilbod gjennom den militære førstegongstenesta og forsvaret sine skular.

Når det gjeld sivilopplæring, er reglane så vidt ein kan sjå (med eitt unntak, p.g.a. dei sivile tenestepliktiges tenestesituasjon) dei same for sivile tenestepliktige og militære vernepliktige. I praksis er tilbodet likevel vesentleg betre for militære vernepliktige, fordi det ved større forlegningar er mogleg å organisere opplæringa betre og tilby spesielle kurs med lærarar eller instruktørar. Her vil tilhøva likevel variere i ikkje liten grad frå tenestestad til tenestestad. Forsvarets Overkommando har oppsummert si vurdering av sivilopplæringa i militærtenesta på denne måten:

«Bredden i undervisningstilbudet gjør at mange undommer sparer tid og studieutgifter og bevarer

kontinuiteten i sin utdannelse. En del av siviloppläringens tekniske kurs gir fradrag i læretid. Siviloppläringen danner et verdifullt supplement til vårt skoleverk, og mannskapene kan dimitteres med bedre forutsetninger for videre skolegang eller for innsats i arbeidslivet» ...[54]

Det er openbert at militære vernepliktige gjennomgåande har større muligheter på dette feltet enn sivile tenestepliktige. I ein viss grad vil tilhøva for sivile tenestepliktige kunne betrast når forskulane blir sette i gang.

Det er særleg grunn til å peike på at for mange militære vernepliktige gir sjølve den militære opplæringa utdanning og praksis som kan ha direkte sivil verdi. Ei detaljert gjennomgåing av dette emnet fører for langt her. Ei viss oversikt over kva typer spesialopplæring det er tale om, gir m.a. Mannskapsavisa sitt spesialnummer 1 A (jfr. 1977, s. 9–11). I ein del tilfelle blir det stilt spesielle krav til førehandskunnskap eller sivil opplæring. Frå forsvaret si side har mulighetene for utdanning gjennom militærtenesta blitt summert opp som følgjer:

«Også i dag kan den vernepliktige under sin militærtjeneste skaffe seg utdannelse av sivil verdi. På enkelte spesialfelter er Forsvarets skoler de eneste i sitt slag, slik at Forsvaret dekker både et militært og sivilt utdanningsbehov.

Dette har særlig betydning for norsk verksted og industri som får tusenvis av folk som gjennom Forsvaret er gitt grunnleggende og/eller videregående spesialisert utdannelse. Sterkest gjør dette seg kanskje gjeldende på felt som radar og mange sider av elektronikken. Samme forhold gjør seg gjeldende innen den sivile sambandstjeneste.»[55]

I ein omtale av militærtenesta i Hæren heiter det vidare:

«Den daglige tjeneste byr for mange soldater på arbeid av en slik art at de vinner verdifull praksis for det sivile liv. De som for eksempel gjør tjeneste ved bilverkstedene og kanonverkstedene (våpenteknisk kompani) får godskrevet 5–6 måneders verkstedpraksis. Seks måneder som overkokk gir fem måneders avkorting av yrkesutdannelsestiden for en kokk. De som velger en av Hærens yrkesskoler, vil foruten vanlig befalsskole få sivil utdannelse med svennebrev enten som bilmekanikere, børsemakere, instrumentmakere eller våpensmeder. (...) I sambandet kan soldatene ta telegrafistsertifikat.»[56]

Dei døme som er nemnde i sitatet, er berre noen få av dei felt som er aktuelle i denne samanhengen. Forsvarets Overkommando har i ein annan publikasjon summert opp den sivile nytten av militærtenesta m.a. på denne måten:

«Fra Forsvarets side legges det betydelig vekt på at tjenestetiden skal nyttes best mulig militært sett, men dette innebærer at den også skal kunne gi soldatene kunnskaper, ferdigheter, erfaringer og inntrykk som vil komme dem til nytte i det sivile liv.

Forsvaret gir framfor alt lederutdannelse. Et betydelig antall mannskaper gis særskilt lederutdannelse og får derved gjennom sin militærtjeneste lærdom og egenskaper som vil være av verdi i nær sagt alle sivile yrker. (...)

Årlig gis mange unge menn dessuten spesialopplæring på forskjellige felter, særlig innen de tekniske betonte disipliner, som vil være av direkte nytte ved tjeneste på beslektede sivile områder.»[57]

Også Forsvarskommisjonen av 1974 har funne grunn til å peike på at «innenfor førstegangstjenesten gis det mye opplæring av verdi for sivil virksomhet» (NOU 1978:9, s. 209).

Likeeins blir det i Forsvarets Høgskule sitt korte totalforsvarskurs peika på den sivile nytten av militærtenesta. Det heiter m.a. at «meget av Forsvarets personell, både befal og menige, gis en utdannelse som senere kommer det sivile samfunn til gode, og et betydelig antall personer i det sivile ervervsliv har fått sin grunnleggende utdannelse i Forsvaret».[58]

Minst like viktig som den opplæring som blir gitt gjennom førstegongstenesta, er dei mange grunnleggande og vidaregåande skular i forsvaret. Desse representerer eit relativt omfattande og svært gunstig utdanningstilbod, som i mange tilfelle gir sivil kompetanse. Skulane er dimensjonerte for eit større elevtal enn det forsvaret treng av kvalifisert personell i fredstid, og utdannar såleis i ikkje liten grad personell for det sivile samfunnet. Sett ut frå eit prinsipp om like muligheter for borgarane i eit samfunn, er det eit brot på dette prinsippet at menneske som finn det i samsvar med sitt samvit og si overtyding å utføre militærteneste, skal gjevast eit meir omfattande og gunstigare utdanningstilbod enn andre menneske.

Det fører for vidt her å gå gjennom det utdanningstilbodet som forsvaret sine skular representerer og den sivile kompetanse som er knytta til skulane. Ein viser til Forsvarets Rekrutterings- og Opplysningsteneste si brosjyre «Skulane i forsvaret» og til mappa «Forsvarets skoler», vidare til den oversikt som er gitt i NOU 1978:11 Den framtidige befalsutdanning, kap. IV A og IV B. Forsvarets overkommando har gitt følgjande vurdering av det utdanningstilbodet skulane i forsvaret representerer:

«Av hensyn til sin egen virksomhet må Forsvaret drive et omfattende og på mange felter et høyverdig

54) Forsvarets Overkommando: Forsvaret og det sivile samfunn, 1971, s. 23 (kap. «Militærtjenesten gir den enkelte utbytte av sivil verdi».)

55) Sivil nytte av Forsvaret, Oslo, udatert, s. 2.

56) Ibid, s. 6.

57) Forsvarets Overkommando: Forsvaret og det sivile samfunn, 1971, s. 22 (kap. «Militærtjenesten gir den enkelte utbytte av sivil verdi».)

58) Forsvarets Høgskole: Kort Totalforsvarskurs, 1973, s. 14.

utdanningsapparat. (...) Selv om opplæringen primært tilgodeser militære behov er det av vesentlig betydning at utdanningen styrker grunnlaget i de sivile fag da disse er av like fundamental betydning for Forsvaret som for en hvilken som helst annen etat. Gjennom de militære skoler utdannes hvert år et stort antall ungdommer som avlegger eksamener/prøver som gir sivil yrkeskompetanse.

Ved at de aller fleste av Forsvarets skoler er dimensjonert for et større elevtall enn det Forsvaret trenger av kvalifisert personell til sin fredsorganisasjon er det gitt at Forsvaret må gi opplæring og utdannelse til en stor del av ungdommene som etter tjenestetiden velger sitt levebrød i det sivile. At Forsvaret foretar innkjøp innenfor hva vi kan kalle fremtidsrettet industri har også hatt virkninger på utdannelsesvirksomheten i Forsvaret som derved har undergått den samme fremtidsrettede tilpassing. For elever som senere har gått over til sivil tjeneste, har en slik bakgrunn selvsagt vært et stort pre. Til de skoler som gir slike muligheter har naturlig nok søkningen til sine tider vært meget stor.

Skoleordningen i Forsvaret har vært - og er - så allsidig og demokratisk at en gutt med bare grunnskolen som bakgrunn, men med vilje og evner, i Forsvaret kan få all den utdannelse han trenger for å nå de høyeste stillinger. Vi har yrkesskoler som til dels er mer videregående enn tilsvarende sivile, vi har gymnas, befalsskoler, krigsskoler, stabsskoler og høyskoler, kurser i utlandet og enkelte gis anledning til full utdannelse ved tekniske skoler. Hele tiden har elevene lønn med en viss plikttjeneste i Forsvaret etter endt opplæring.»[59]

Det omfattande utdanningstilbodet og det tilhøve at forsvaret sine skular på somme felt har vore einaste utdanningsveg blir også peika på av Forsvarskommisjonen av 1974:

«Selv om utbyggingen av det sivile skoleverk har tilført Forsvaret bedre utdannet personell, har dette ikke gjort Forsvarets eget skoleverk overflødig. Dette skyldes delvis at de militære utdanningsbehov er så spesielle at de ikke kan dekkes innenfor det sivile skoleverk. Men dessuten vil ny teknikk på visse områder finne raskere anvendelse for militære formål enn for sivile. Dette gjør at Forsvaret selv må forestå utdanning på slike områder på samme måte som i forrige århundre. Når så samme teknikk tas i bruk sivilt, vil opplæringen i Forsvaret være den eneste inntil de nye fagområder finner veien inn i det sivile skoleverk. Fra etterkrigstiden har dette særlig vært tilfelle på det elektroniske område innenfor fagfelt som radar, sonar (ekkolodd), radiolinjer og elektroniske regnemaskiner.

Men også mye av den øvrige opplæring som gis i Forsvaret er anvendelig på sivile arbeidsfelter. Opplæring på områder som personelladministrasjon, forvaltning, planlegging, lederskap m.v. har vist seg meget anvendelig utenfor Forsvaret. Dette er bl. a. klart demonstrert ved det betydelige antall befal som går over i sivil virksomhet. Men også innenfor førstegangstjenesten gis det mye opplæring av verdi for sivil virksomhet. Så langt det er praktisk mulig, blir utdanningsplanene i Forsvaret lagt opp med sikte på å gi kompetanse på like fot med tilsvarende utdanning ved sivile skoler.[60]

59) Forsvarets Overkommando: Forsvaret og det sivile samfunn, 1971, s. 24 (kap. «Militærtjenesten gir den enkelte utbytte av sivil verdi»).

60) NOU 1978:9 Forsvarskommisjonen av 1974, s. 209.

Den sivile kompetansen eller sivile nytteverdien som forsvaret sine skular gir, har avgjerande innverknad på søknaden til skulane. Undersøkingar som Forsvarets Overkommando har gjort, viser at utdanningstilbodet er ein av dei viktigaste rekrutteringsfaktorane for det militære forsvaret, og at ungdom som søker seg til forsvaret nettopp er særleg interessert i den sivile kompetansen som utdanninga gir. Rekrutteringsundersøkinga frå 1975, som omfattar fire delgranskingar, viser m.a. at «ungdommen legger særlig stor vekt på muligheten til å kombinere førstegangstjenesten med befalsutdanning» og at «ungdommen synes å legge vekt på nytteverdien av militær utdanning i det sivile arbeidslivet, generelt anser de det forholdsvis lett å komme inn ved Forsvarets skoler».[61]

I 1975 fullførte 2 331 mannlege elevar utdanning ved befalsskular som kan klassifiserast i den almenne kategorien «vidaregåande skular». I 1974 var det tilsvarande talet 1 025.[62] Forsvarets Rekrutterings- og Opplysningsteneste uttalar i «Skulane i Forsvaret» at «dei fleste vil kunna finna ein skule i Forsvaret etter ynskje, interesse og evner». Det er elles grunn til å tru at med den utdanningsbakgrunn som mange sivile tenestepliktige har, ville nettopp mange i denne gruppa kunne gjere seg nytte av det utdanningstilbodet forsvaret sine skular representerer. På grunn av si overtyding blir dei avskorne frå dette gunstige utdanningstilbodet.

Befalsutdanningsutvalet, som vart oppnemnt ved kgl.res. 11. april 1975, legg i si innstilling om den framtidige befalsutdanninga vekt på at ungdom som søker seg til forsvaret er særleg interessert i den sivile kompetansen som utdanninga gir, og utvalet går såleis inn for å «organisere utdanningen på de forskjellige nivåer slik at den gir best mulig sivil og militær kompetanse» (NOU 1978:11, s. 17). Dei konkrete framlegg som utvalet fremjer, vil

61) NOU 1978:11 Den framtidige befalsutdanning, s. 186, jfr. s. 17. Jfr. Forsvarets Overkommando: Hovedrapport fra rekrutteringsundersøkelsen 1975, Oslo 1976, srl. s. 15–19 og s. 35–38. Rekrutteringsundersøkinga fra 1975 viser elles at svært få søker forsvaret sine skular fordi dei ønskjer å bli yrkesbefal. Avgjerande er dei sivile føremonner skulane gir. Blant dei elevane som i 1975 vart tatt opp ved dei grunnleggjande befalsskulane og Sjøkrigsskulen, fordelte svara seg slik på spørsmålet «Hvilke argumenter talte for å søke en av Forsvarets skoler?» (s. 17):

1. Skolen gir god sivil kompetanse	66 pst.
2. Gratis utdanning	60 pst.
3. Ville kombinere utdanning med verneplikten	55 pst.
4. God og effektiv utdanning	45 pst.
7. Interessert i Forsvaret	40 pst.
9. Vil bli yrkesbefal	22 pst.
10. Vil verne landet	19 pst.
15. Hadde ikke andre muligheter	2 pst.

62) Statistisk Ukehefte, nr. 6/1977, utgitt av Statistisk Sentralbyrå.

truleg auke dei militære skulane sin sivile verdi, og dermed gjere denne utdanninga enda gunstigare for ungdom som primært er interessert i utdanninga sin sivile nytte. I dette ligg det at militære vernepliktige i enda høgre grad enn i dag vil bli gitt utdanningsmessige muligheter av stor verdi, muligheter som er stengde for sivile tenestepliktige.

Ei samla vurdering av dei utdanningsmessige muligheter som ligg føre for militære vernepliktige på den eine sida og sivile tenestepliktige på den andre, fører til den konklusjon at både når det gjeld sivilopplæring og opplæring knytta til sjølve tenesta, er mulighetene gjennomgåande vesentleg betre for militære vernepliktige enn for sivile tenestepliktige. I tillegg kjem at militære vernepliktige gjennom forsvaret sine skular blir gitt eit svært gunstig og vidtfemnande utdanningstilbod, som relativt mange gjer seg nytte av med tanke på sivil karriere. På somme felt er dei militære skulane det einaste utdanningstilbodet som finst i samfunnet.

Dette inneber at vernepliktig ungdom med ulike livssyn og grunnsyn blir gitt ulike utdanningsmuligheter av betydning for det sivile yrkesliv. Dette er lite i harmoni med grunnleggande idear for vårt samfunn, men misforholdet synest i dag likevel vanskeleg la seg eliminere fullt ut. Derimot må det vere ei sentral målsetting å freiste å skape større likskap på dette området. I eit utdanningssamfunn som vårt vil skilnader av denne art vere blant dei viktigaste når det gjeld tilhøvet mellom militær og sivil teneste. I ein viss grad vil det truleg kunne skapast større likskap når forskulane for sivile tenestepliktige kjem i gang. Særleg vil tilhøva når det gjeld sivilopplæring kunne betrast. Sivilopplæringa er likevel berre ein del av det mistilhøvet som eksisterer i dag.

Ser ein på tenestetilhøva i situasjonen i dag, har sivile tenestepliktige i høgre grad enn militære mannskap høve til å utføre tenesta i nærleiken av heimstaden. Dette vil først og fremst gjelde for mannskap som kjem frå byar. For mannskap med familie og små barn vil det truleg ofte kunne vere ei viss byrde å bli utplassert fjernt frå heimstaden. Derimot kan det vere liten grunn til i andre tilfelle å rekne det som ein negativ verdi at ein under tenesta skifter miljø og får høve til å lære andre stader og livsvilkår å kjenne. Det kan elles her nemnast at på grunn av høgre alder vil ein større del av dei sivile tenestepliktige enn militære vernepliktige ha stifta familie før dei blir kalla ut til teneste. Ein viser elles til særmerknad saman med medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel i pkt. 8.5.21.

I ei samanlikning av tilhøva for militære vernepliktige og sivile tenestepliktige bør det også peikast på at velferdstilbodet for militære mannskap i praksis er langt betre enn for sivile tenestepliktige. Ein viser her elles til St. meld. nr. 79 for 1977–78 og Innst. S. nr. 177 for 1978–79 om velferd for sivile tenestepliktige. Dei reformer som blir foreslått i desse dokumenta vil venteleg eit stykke på veg skape større rettvise på dette området. Det er grunn til å rette kritikk mot departementet for den seine handsaminga av desse spørsmåla og for dei uvanleg dårlege arbeidstilhøve som framtil nå har vore gitt velferdssekretæren for sivile tenestepliktige.

I denne samanhengen skal det vidare peikast på at sivile tenestepliktige samanlikna med militære vernepliktige i vesentleg grad er isolerte frå si eiga gruppe. Svært mange sivile tenestepliktige gjer i dag teneste ved 1-mannsforlegningar. Ei oversikt frå velferdssekretæren for sivile tenestepliktige pr. 1.10.1976 viser at under Administrasjonen for sivile tenestepliktige er i gjennomsnitt 60 pst. av forlegningane 1-mannsforlegningar. Under Hustad leir er det tilsvarande talet 58 pst. Rekna i høve til dei ulike tillitsmannsdistrikt, varierer prosenttalet mellom 50 og 72. Skal det kunne skapast rettferd mellom tilhøva for militære vernepliktige og sivile tenestepliktige må kontaktskapande tiltak for dei sivile tenestepliktige gjevast høg prioritet.

Her er det spesiell grunn til å understreke at dei sivile tenestepliktige sin isolasjon frå si eiga gruppe også heng saman med dei skrale ressursar som blir gitt dei sivile tenestepliktiges kontaktorgan. Avisa kjem i dag med 12 nummer i året, kvart på 8 sider. Avisa bør i framtida kunne kome kvar 14. dag, som dei sivile tenestepliktige også har sett fram krav om. Vidare må det gjevast høve til å auke sidetallet eller omfanget til avisa. Det er såleis openbert at budsjettet for avisa må aukast radikalt i høve til dei svært avgrensa løyvingar som blir gitt i dag. Samstundes må det gjevast økonomisk støtte til lokale publikasjonar for dei ulike tillitsmannsdistrikt. I dag får desse ingen stønad og blir finansierte av dei sivile tenestepliktige sjølve. På dette punktet er det også eit klart mistilhøve i forhold til militære vernepliktige, som for løyvingar til leiraviser o.l.

I ei jamføring av situasjonen for militære vernepliktige og sivile tenestepliktige er det også rimeleg å peike på at sivile tenestepliktige før overføring til sivilteneste i dag må gjennomgå ein vesentleg meir krevjande prosess enn militære vernepliktige før innkalling til førstegongstenesta. Søknadsordninga med politiavhøyr etc. som dei sivile tenestepliktige må gjennom, og det normpress frå lokalsamfunnet som framleis eksisterer og som kan kjennast særleg sterkt i nettopp denne tida, har ingen parallell hos militære vernepliktige. På den andre sida blir sivile tenestepliktige i dag ikkje pålagt repetisjonsteneste som kan samanliknast med tilhøva for mannskap i hæren. Her må ein likevel ta omsyn til at førstegongstenesta i hæren i dag er 4 mnd. kortare enn siviltenesta. Det blir nå også arbeid med ei ordning som skal sikre militære mannskap løn under repetisjonsøvingar. For mannskapa i dag er dei økonomiske konsekvensane av repetisjonstenesta vidt ulike. Det varierer også ikkje lite i kva monn mannskap i hæren blir pålagt repetisjonsøvingar.

Ei samanfattande vurdering av dei positive og ne-

gative verdiar som tenesta medfører for militære vernepliktige på den eine sida og sivile tenestepliktige på den andre, byr på fleire vanskar og må nødvendigvis innebere eit moment av skjøn. Det synest likevel klart at på fleire sentrale felt har militære vernepliktige vesentlege muligheter og føremonner framfor dei sivile tenestepliktige. Samstundes er det klart at det innanfor begge desse gruppene går vesentlege skilje med omsyn til samla verdiutbytte og verditap.

Den fredsbyggande siviltenesta som er skissert ovanfor, vil på somme punkt i ein viss monn kunne medføre endringar i situasjonen for dei sivile tenestepliktige. Ein reknar med at dei tenestepliktige i mindre grad enn i dag kan gjere teneste i nærleiken av heimstaden. Etableringa av forskulane vil kunne gi betre høve for organisert sivilopplæring og for fysisk fostring. Fleire tenestepliktige enn i dag vil halde til ved forlegningar. Ein reknar likevel ikkje med at desse og andre endringar i særleg grad vil forandre det verdiutbytte og verditap som tenesta inneber i dag.

9.6.6.3 Tenestetid

Sett frå ein rettferdssynsvinkel finst det gode grunnar for å gi dei sivile tenestepliktige same tenestetid som dei militære vernepliktige. Ettersom den siviltenesta som er skissert ovanfor inneber repetisjonsteneste, ville siviltenesta etter dette kunne følgje same mønster som militærteneste i hæren, dvs. 3 mnd. forskule, 9 mnd. tenesteperiode, og repetisjonsteneste med visse mellomrom. Dei sivile tenestepliktige har sjølve, ut frå rettferdsargument, frå tid til annan tatt til orde for ei slik ordning.

Dette medlemmet er likevel kome til ein noe annan konklusjon. Ein er samd i at det ut frå ein rettferdssynsvinkel neppe finst grunn til å pålegge dei sivile tenestepliktige lengre tenestetid enn militære mannskap. Ettersom den siviltenesta ein har skissert ovanfor inneber repetisjonsteneste, ville det også by på praktiske føremonner å redusere førstegongstenesta til 12 mnd. som i hæren. Mellom anna ville dette gjere det lettare å redusere og eliminere den køen av tenestepliktige som i dag ventar på å bli kalla inn til teneste. Ventetida er i dag på mellom 3 og 4 år, og ca. 8 000 tenestepliktige ventar på å utføre siviltenesta.

I tidlegare drøftingar av siviltenesta si lengde kan ein også finne at preventive omsyn er blitt tillagt ei viss vekt. Det har vore hevda at siviltenesta sitt tillegg i lengde skulle vere med å gi visse for at vernepliktige som søkte overføring til siviltenesta, hadde ei alvorleg overtyding. I somme tilfelle kan dette truleg vere rett, men etter dette medlemmets syn er det tvilsamt om siviltenesta si lengde i særleg grad influerer på talet på militærnektarar, under føresetnad av at tenestelengda ikkje bryt radikalt med rettferdsnormer.

Når dette medlemmet er kome til at førstegongsteneste for sivile tenestepliktige bør vere lengre enn 12 mnd., og er blitt ståande ved 15 mnd., heng dette primært saman med den samfunnsmessige verdi oppgåvene i ei fredsbyggande siviltenesta vil ha i vår tid. Fredsbyggande arbeid er eit samfunns mest sentrale oppgåve. Andre grunnleggande verdiar er avhengige av at denne oppgåva lykkast. Ei fredsbyggande siviltenesta vil utgjere eit beskjedent, men viktig bidrag i arbeidet for fred. Sjølv om gruppa av sivile tenestepliktige er relativt lita, vil 2 000 tenestepliktige representere over 500 000 dagsverk i året. Ei førstegongsteneste på 15 mnd. vil i høve til ei førstegongsteneste på 12 mnd. auke talet på dagsverk/årsverk med 1/4.

Ved å gi den sivile førstegongstenesta ei lengde på 15 mnd. unngår ein også at denne førstegongstenesta blir kortare enn den samla tenesta for militære mannskap i sjøforsvaret og luftforsvaret, som i dag som regel har ei eingongsteneste på 15 mnd.

Ein reknar med at repetisjonstenesta til saman vil utgjere ca. 4 veker, og at eventuelle øvingar utover desse 4 vekene vil kunne gjennomførast i fritida, eller i løpet av få dagar, om lag som somme av sivilforsvaret sine øvingar i dag. Den samla siviltenesta (førstegongsteneste og repetisjon) vil såleis bli på ca. 16 mnd. Som tidlegare nemnt vil u-landstenesta av praktiske grunnar avvike frå dette mønsteret.

9.6.7 Negative verknader ved tenesta i helse- og sosialsektoren

Som nemnt må talet på tenestestader i ein overgangsperiode aukast om ein skal kunne redusere den ventetid som i dag eksisterer mellom overføring til siviltenesta og innkalling til tenesta. Dette medlemmet held det difor for naudsynt at tenesta i helse- og sosialsektoren i ein overgangsperiode på ca. 4 år held fram parallelt med utbygginga av den fredsbyggande siviltenesta som er skissert ovanfor.

På denne bakgrunn skal ein peike på noen uheldige verknader som tenesta i helse- og sosialsektoren kan ha slik den eksisterer i dag. Som nemnt i pkt. 9.6.1.3 har dei sivile tenestepliktige i 1970-åra stilt seg kritiske til den måten dei meiner siviltenesta fungerer på i denne sektoren. Ein gjer for ordens skuld merksam på at dette «arbeidspolitiske» perspektivet har ein sekundær status i høve til det som er det avgjerande argumentet mot denne tenesta – at den er utan samband med ei fredsbyggande målsetting for siviltenesta og såleis står i vegen for ei fredsbyggande teneste.

I dag gjer ca. 70–80 pst. av dei sivile tenestepliktige teneste i helse- og sosialsektoren, dvs. ca. 1 100–1 200 tenestepliktige. Om lag 65 pst. av mannskapa har oppdrag som føreset stor eller relativt stor kontakt med klientar. Mange av desse arbeidsoppdraga må seiast å vere temmeleg krevjande og er i seg sjølv av stor samfunnsmessig betydning.

Dei sivile tenestepliktige har i skriftet «Perspektiver på siviltjenesten – en vurdering og et forslag», som vart lagt fram for Vernepliktsutvalget i mars

1977, hevda at sivile tenestepliktige fortrenger ordinær arbeidskraft, hemmer lønsutviklinga i sektoren og løyner behovet for utdanning på dette området. Det blir vidare hevda at dei sivile tenestepliktige får mangelfull opplæring til arbeidet, at dei blir ofte pålagt eit stort ansvar, og at dei blir ofte påført store psykiske belastningar.

Dette medlemmet finn påstanden om at sivile tenestepliktige hemmar lønsutviklinga i helse- og sosialsektoren stort sett tvilsam, men skal kort kommentere dei andre påstandane.

Det er heilt på det reine at sivile tenestepliktige i dag i ein viss grad fortrenger ordinær arbeidskraft. Sjølv om mange sivile tenestepliktige har god utdanning, er dei færraste utdanna til teneste i helse- og sosialsektoren. Ettersom dei færraste oppdragsgjevarane kan rekne med å få sivile tjenestepliktige med bestemte faglege kvalifikasjonar, vil dei tenestepliktige først og fremst bli nytta i oppdrag som elles ville krevje minst utdanning eller kvalifikasjonar. Ofte er dette stillingar der det kunne vore brukt lokal arbeidskraft. Det er i denne samanhengen aktuelt å peike på at arbeidsløysa i dag i særleg grad rammar gruppa av ufaglærte.

Det synest klart at ein del institusjonar av økonomiske grunnar nyttar sivile tenestepliktige framfor lokal arbeidskraft. Sivile tenestepliktige er uvanleg billig arbeidskraft. For oppdrag av helsemessig, sosial eller humanitær karakter betaler oppdragsgjevaren kr 15,- pr. dag Kostpengar blir betalte eller refunderte etter bestemte takstar frå leiradministrasjonane. Ser ein bort frå losji, som for institusjonar med internat inneber svært små reelle kostnader, vil ein sivil tenestepliktig koste ca. 450 kr i månaden, eller ca. 5 400 i året. Til samanlikning kan nemnast at løna for ein hjelpepleiar på lønssteg 10 er 56 452 kr. Ein oppdragsgjevar kan såleis spare ca. 51 000 kr i året for kvar sivil tenestepliktig han nyttar til slike oppgåver. Må det leigast losji, og ein reknar utgiftene her til ca. 400 kr i månaden, representerer den tenestepliktige ei innsparing på ca. 46 000 kr i året. Ein har her ikkje rekna med arbeidsgjevaravgift, som gjer differansen enda større.

Dersom ein institusjon har 5 sivile tenestepliktige i stilling der det kunne vore nytta ordinær arbeidskraft, vil institusjonen kunne spare ca. 255 000 kr i året i lønsutgifter. I tillegg kjem innspart arbeidsgjevaravgift.

Talet på sivile tenestepliktige ved ein sosial institusjon kan i praksis variere mye. Justisdepartementets statistikk for Administrasjonen for sivile tenestepliktige av 23.8.1976 viser at ca. 1/3 av institusjonane hadde 4 sivile tenestepliktige eller fleire.

I retningslinjene for arbeidsoppgåver for sivile tenestepliktige utarbeidde av Justisdepartementet på bakgrunn av Innst. S. nr. 42 for 1967–68, heiter det at «sivile tjenestepliktige bør ikke fortrenge ordinær arbeidskraft». I rundskriv frå Sosialdepartementet av 18.7.1972 om bruk av sivile tenestepliktige ved helseinstitusjonar, utarbeidd i samråd med Justisdepartementet, heiter det at «sivile tjenestepliktige må ikke under noen omstendighet gis arbeidsoppgaver til fortrengsel for ordinær arbeidskraft». Det finst i dag likevel inga kontrollordning som gir tryggleik for at reglane blir følgde. Særleg i ei tid med relativt høg arbeidsløyse er dette uheldig. I mange lokalsamfunn er det behov for nye arbeidsplassar. I dag kan sivile tenestepliktige lett kome i vegen for lokale arbeidssøkarar, og også ta opp plassen for ungdom som søker praksis i helse- og sosialsektoren med tanke på seinare utdanning. Ettersom sivile tenestepliktige er svært billig arbeidskraft kan institusjonar med stramme budsjett nytte tenestepliktige på ein måte som tildekker behovet for større løyvingar til institusjonane.

Det kan elles nemnast at etterspurnaden etter hjelpepleiarar, som er ein relativt vanleg funksjon for sivile tenestepliktige i dag, er i rask vekst og vil auke i åra som kjem. I St. meld. nr. 12 for 1976–77 om framtidig etterspurnad etter og tilgang på visse typer helsepersonell blir det kalkulert med ein etterspurnad ved utgangen av 1981 på mellom 18 800 og 23 050. Pr. 1. mai 1973 var etterspurnaden 6 580. Det blir i meldinga elles peika på at «i generell arbeidsmarkedssammenheng er det av betydning at denne personellgruppen i stor grad vil kunne rekrutteres fra hjemmeværende husmødre som ikke lenger har små barn.»

Når det gjeld dei sivile tenestepliktiges påstand at dei tenestepliktige løyner det verkelege behovet for utdanning i denne sektoren, er det truleg rett at den omfattande bruken av sivile tenestepliktige i ulike typer klientarbeid i ein viss grad medverkar til å halde oppe det inntrykk at dette er arbeid der det ikkje er så naudsynt eller viktig med fagleg bakgrunn.

Derimot kan det vere meir tvilsamt om bruken av sivile tenestepliktige er utslagsgjevande i så måte. For mange institusjonar ville valet førebels stå mellom tenestepliktige eller anna ufaglært arbeidskraft. Bruk av ufaglært arbeidskraft i t.d. hjelpepleiarstillingar er framleis relativt vanleg, sjølv om utdanningskapasiteten ved hjelpepleiarskulane er i rask vekst. Denne innvendinga rammar likevel ikkje kritikken frå dei sivile tenestepliktige, som ikkje ønskjer som gruppe å medverke til å tildekke behovet for utdanna arbeidskraft.

Dei sivile tenestepliktige har også peika på at dei får mangelfull opplæring til det arbeidet dei blir sett til i helse- og sosialsektoren, og at dette kan gå ut over klientane. Ei undersøking frå 1972 viser at 3 pst. av dei sivile tenestepliktige hadde fullført utdanning frå hjelpepleiar-, sjukepleiar- eller sosialskule[63]. Dei fleste institusjonane har ikkje kapasitet til å gi skikkeleg opplæring og innføring i arbeid-

63) Sverre Røed Larsen: Militærnekting i Norge – en studie av en protestgruppe. Magistergradsavhandling i sosiologi, Universitetet i Oslo 1973.

et. Dei fleste sivile tenestepliktige gjer likevel ein vesentleg innsats, og tilhøvet mellom dei sivile tenestepliktige og dei tilsette er på dei fleste institusjonar godt. Sett frå klientane si side kan vel bruk av ufaglært arbeidskraft og stadig skifting av personell ha negative verknader. For dei sivile tenestepliktige sjølve kan mangelen på opplæring vere med å gjere arbeidet, som i seg sjølv kan vere relativt krevjande, vanskelegare.

Etter dei retningslinjer som gjeld for oppdragsgjevarar for sivile tenestepliktige skal dei tenestepliktige ikkje settast til slikt arbeid at dei t.d. har ansvar for klientar. I praksis har dette vist seg vanskeleg å gjennomføre, og det synest klart at reglane på dette feltet ikkje alltid blir følgde. Resultatet er m.a. at sivile tenestepliktige kan bli pålagt eit ansvar dei ikkje har relevant bakgrunn for å bere. Både sett frå klientane og dei sivile tenestepliktige sin synsvinkel er dette uheldig.

Når dei sivile tenestepliktige hevdar at tenesta på somme felt, t.d. i psykiatriske institusjonar, medfører store psykiske påkjenningar, må dette dels sjåast i samanheng med at mannskapa ikkje blir gitt skikkeleg opplæring til arbeidet. Men også situasjonen i seg sjølv kan vere psykisk svært slitsam. Ein reknar likevel med at betre opplæring ofte ville redusere dei påkjenningar som ein del oppdrag medfører.

Som konklusjon vil ein peike på at det har vore ein veikskap at dei sivile tenestepliktige ikkje har fått skikkeleg innføring eller opplæring i det arbeidet dei er blitt pålagt, og at det ikkje har funnest kontrollordningar som kunne gi rimeleg tryggleik for at sivile tenestepliktige ikkje fortrenger ordinær arbeidskraft.

Det skal her også nemnast at fleire fagforeiningar innenfor helse- og sosialsektoren har kritisk drøfta bruken av sivile tenestepliktige på dette området. Norsk Forening for Barne- og Ungdomspsykiatriske Institusjoner (NFBUI) drøfta spørsmålet om bruk av sivile tenestepliktige ved slike institusjonar på generalforsamlinga i juli 1973. Eit endeleg standpunkt vart ikkje tatt i spørsmålet. Miljøarbeidarane sin organisasjon MIFO har ved fleire høve gått mot bruken av sivile tenestepliktige i miljøarbeid. Også einskilde institusjonar har på prinsipielt grunnlag valt ikkje lenger å nytte tenestepliktige i sitt arbeid. Arbeidsgjevarsida synest derimot i fleire tilfelle å ha stilt seg tvilande til spørsmålet om ikkje lenger å nytte sivile tenestepliktige. Frå dei sivile tenestepliktige si side har dette blitt tolka slik at «dette skyldes i hovedsak tvil om hvorvidt den fordekte form for statsstøtte man mottar som billig arbeidskraft, vil bli erstattet med en mer direkte form for støtte om de tjenestepliktige forsvinner».[64]

Det forslaget til fredsbyggande sivilteneste som blir lagt fram i dette kapittelet inneber at dei sivile tenestepliktige i løpet av få år blir trekte ut av helse- og sosialsektoren. I ein overgangsperiode på ca. 4 år vil teneste i helse- og sosialsektoren måtte eksistere jamsides med den nye siviltenesta. For å redusere faren for at institusjonar i denne sektoren nyttar sivile tenestepliktige til fortrenging for ordinær arbeidskraft, bør takstene for tenestepliktige på dette området aukast sterkt.

9.6.8 Tilhøvet til totalforsvaret/krigssystemet

9.6.8.1 Om utviklinga av krigssystemet

Fram til andre verdskrigen var væpna konflikter i første rekke eit oppgjer mellom landa sine militære styrkar. Krigen var avgrensa - territorialt, sosialt og med omsyn til personell. Dette vil ikkje seie at det sivile samfunn var urørt av krigshandlingane, eller at dei militære styrkane var uavhengige av ytingar og tenester frå det sivile samfunnet. I dei område der kampane fann stad, fekk også det sivile samfunnet merke krigen sine herjingar. Men bak frontane vart ein spart for direkte krigsøydeleggingar. Der merka ein krigen først og fremst gjennom tapa ved fronten, gjennom stadig aukande knapphet på livsnødvendige varer, og gjennom krav om varer til dei militære styrkane.

Den militærtekniske utviklinga fram til og under andre verdskrigen fekk avgjerande verknad på omfanget og karakteren av krigshandlingane. Dette hang i første rekke saman med utviklinga av moderne flyvåpen. Byar og industrisentra som låg fjernt frå fronten vart dermed like utsette for krigsøydeleggingar som det sivile samfunnet innanfor kampsonene. Militær siger var ikkje lenger berre eit spørsmål om å nedkjempe motpartens militære styrkar. Det vart også eit krigsmål å påføre sivilfolket og det sivile samfunnet tap og øydelegging som kunne bryte ned landet si militære motstandskraft og motstandsvilje. Krigen gjekk i langt større grad enn tidlegare ut over sivilfolket.

Kapprustinga og utviklinga av krigsteknologien etter andre verdskrigen har ført til våpensystem og arsenal som har skapt ein heilt ny situasjon i menneskeslekta si historie. Krig mellom overutvikla, industrialiserte land vil kunne innebere øydeleggingar som det er vanskeleg å førestelle seg. Våpna si øydeleggingskraft, dei militære måls plassering, dei industrialiserte lands sårbarhet og sannsynligheten for opptrapping av krigføringa gjer at sivilfolket i særleg grad vil vere utsett. Ved å ta i bruk militært forsvar i ein større konflikt i vår situasjon legg ein i stor grad aude dei verdiar ein har som mål å forsvare og ta vare på. I ein slik situasjon er ordet forsvar sjølvmotseiande eller meiningslaust. Ein er opprusta og forsvarslaus.

Sett i eit generelt strategisk perspektiv framstår såleis dei militære systema som ein finn i dei industrialiserte landa, og som i veksande grad blir eksporterte til u-land, som fundamentalt irrasjonelle. Strategisk rasjonalitet føreset at strategiane (dvs.

64) Sivilarbeidernes Hovedsekretariat: Perspektiver på siviltjenesten – en vurdering og et forslag, Oslo 1977, s. 15.

eit samla og avgrensa sett av tiltak med sikte på å realisere bestemte mål og ta vare på bestemte verdiar) i størst mogleg grad evnar ta vare på dei grunnleggande verdiar som skal vernast: menneskeliv, livsform, materielle verdiar. I dag er det eit radikalt misforhold mellom mål og middel. Tilhøvet er tilnærma antitetisk. Midla øyelegg målet.

Ein indikasjon på militærsystema sin strategiske irrasjonalitet med omsyn til evne til å ta vare på grunnleggande verdiar får ein ved å sjå på forholdet mellom sivile og militære offer i dette århundret. Statistikk viser at i første verdskrigen var ca. 5 pst. av dei omkomne sivile, i andre verdskrigen ca. 48 pst. og i Korea-krigen ca. 84 pst. I Indo-Kina-krigen har det tilsvarande talet vore rekna til over 90 pst.

Ser ein utviklinga i eit vidare perspektiv, framstår militærsystema sin strategiske irrasjonalitet enda klarare i den russisk-amerikanske sosiologen P. Sorokins klassiske studie på dette området[65]:

Århundre	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Intensitetsindeks	18	24	60	100	180	500	370	120	3 080
Falne i pst. av væpna styrkar	2,5	2,9	4,6	5,7	5,9	15,7	14,6	16,3	38,9

Intensitetsindeksen er eit uttrykk for kor mykje liding krigane førte med seg i form av tapte menneskeliv i forhold til talet på ibuarar og talet på krigsdeltakarar.

Ein annan studie, gjennomført av den amerikanske forskaren Frank L. Klingberg, viser også den enorme opptrappinga av valdsnivået i moderne krigar[66]:

Krig	Årstal	Gjennomsnittleg tal døde pr. dag
Napoleonskrigen	1790–1815	233
Krimkrigen	1854–56	1 075
Balkankrigen	1912–1913	1 941
1. verdenskrigen	1914–18	5 449
2. verdskrigen	1939–45	7 738
Hiroshima	6. aug. 1945	80 000

Her skal også takast med ein annan studie, som viser fleire dimensjonar ved krigen si utvikling dei siste hundreåra. Sjølv om somme taloppgåver venteleg vil vere noe usikre, gir oversikta viktige indikasjonar:

Århundre	16.	17.	18.	19.	20.
Tal krigar	63	64	38	89	30 (til 1964)
Tal slag	87	239	781	651	over 1 000
Tal slag pr. krig	1–2	4	20	7	over 30
Krigens gjennomsnittlege lengde (år)	2,9	2,7	2,7	1,4	4,0
Krigstid i pst.	65	65	38	28	18
Gjennomsnittstal nasjonar pr. krig	2,4	2,6	3,7	3,2	4,8
Stridskreftenes gjennomsnittsomfang på kvar side i kvart slag	18 000	22 000	22 000	35 000	100 000 (til 1945)
Pst. slag utanfor Europa	0	0	2	13	25 (til 1964)
Pst. av stridskreftene som vart drepne i strid	–	25	15	10	6
Pst. av befolkningen som omkom som følgje av krig	1,5	3,7	3,3	1,5	8,8
Krigsintensitet (valdsindeks)	180	500	370	120	3 080

Krig: Formelt deklarert krig eller stridar som omfatta over 50 000 mann.
Slag: Stridar som kravde over 1 000 døde og såra til lands eller 500 til sjøs.
Kjelde: Robin Clarke: Vetenskapen om krig och fred, Stockholm: Bokförlaget Prisma 1973. Statistikken er basert på følgjande verk: Quincy Wright: A Study of War, London 1965; Pitirim Sorokin: Social and Cultural Dynamics, London 1937; Institut Francais de Polémologie: «Periodicité et Intensité des Actions de Guerre (1 200 à 1945)», Guerres et Paix, vol. II, 1968.
Når det gjeld krigsdata viser ein elles til T. David Singer and Melvin Sinall: The Wages of War 1815–1965. A Statistical Handbook. New York 1970.

65) P. Sorokin: Social and Cultural Dynamics, New York 1962.

66) Frank L. Klingberg: «Predicting the Termination of War: Battle Casualties and Population Losses». Journal of Conflict Resolution, June 1966. Jfr. Robin Clarke: Vetenskapen om krig och fred. Stockholm 1973.

Frå å vere eit nesten allment akseptert reiskap i statskunst, som berre få beklaga, blir krig i moderne tid allment erkjent som eit alvorleg problem, og av mange som eit av menneskeslektas største problem.

Konsekvensane av krig med konvensjonelle våpen i vår situasjon, dvs. mellom i-land, vil venteleg framstå ved ei forlenging av tendensane i t.d. Sorokins studie[67]. Krig med atomvåpen, som i ein eventuell Aust-Vest-konflikt (dvs. den konfliktsituasjonen som norsk militærplanlegging er einsidig innretta mot) er langt meir sannsynleg, og vil kunne ha nærmast ufattelege konsekvensar av umiddelbar og langvarig art.

Argumentasjonen for påstanden at ein eventuell krig mellom Aust- og Vest meir truleg ville innebere bruk av atomvåpen enn bli avgrensa til konvensjonelle våpen, er omfattande og fører langt ut over grensene for denne drøftinga.

Generelt kan det peikast på at atomtreskelen er blitt lågare dei seinare åra. Dette heng saman med 1) utviklinga av nye kjernefysiske våpen og 2) endring i militære doktriner (m.a. som konsekvens av utviklinga av krigsteknologien). At atomtreskelen er senka vil seie at det er meir sannsynleg at atomvåpen blir tatt i bruk enn tidlegare.

Avgjerande i utviklinga av krigsteknologien er det at skiljet mellom «konvensjonelle» og kjernefysiske våpen er i ferd med å bli viska ut. Overfor opinionen har dette blitt gjort tydeleg gjennom striden om nøytronvåpen. Nøytronvåpen er likevel berre ein del av ein markert utviklingstendens på dette området. Mens det i 1950-åra og langt inn i 1960-åra var eit klart skilje mellom konvensjonelle og kjernefysiske våpen med omsyn til verknad, er det i 1970-åra i ferd med å utvikle seg ein glidande overgang mellom desse to kategoriane av våpen. (For indeksar frå 1964 og 1977, som syner denne utviklinga, sjå J. P. Robinson: «The Neutron Bomb and Mass-Destruction Conventional Weapons», Bulletin of Peace Proposals, no 4/1977). I den grad skiljet mellom konvensjonelle og kjernefysiske våpen blir viska ut, aukar faren for at krig med konvensjonelle våpen går over til krig med atomvåpen. Både taktiske og reint psykologiske grunnar fremjer ei slik opptrapping. Blir atomvåpen først tatt i bruk, er det svært sannsynleg at ein får full kjernefysisk opptrapping av krigen i Europa. (Jfr. SIPRI: Tactical Nuclear Weapons: European Perspectives. London 1978.) Eit moment i denne samanhengen er det elles at dei to supermaktene som dominerer militæralliansane i aust-vest-samanheng kan føre krig på framandt territorium, t.d. i Europa, utan at deira eige territorium og sivilbefolkning blir involverte. (Jfr. t.d. S. Lodgaard: «Truselsforestillinger og sikkerhetspolitikk – Norge i en konfliktfylt verden», Internasjonal politikk, nr. 2/1976). Det kan også vere grunn til å peike på at i fleire krigar og konfliktsituasjonar frå 1950 og utover har det vore truga med atomvåpen og seriøst vurdert å ta slike våpen i bruk. På grunn av endringar i krigsteknologien og i militære doktriner («selective option», «nuclear warfighting») er det i framtida meir sannsynleg at slike situasjonstyper faktisk fører til bruk av atomvåpen. (Om tidlegare trugsmål om og vurderingar av bruk av atomvåpen, sjå t.d. intervju med Daniel Ellisberg i Dag og Tid, 21. april 1978, Information, 7. april 1978 og WIN, 17. november 1977, som viser at alle amerikanske presidentar frå Truman til og med Nixon har truga med eller vurdert å ta i bruk atomvåpen. Det har også vorte avdekka at Sovjetunionen i 1969 var nær ved å bruke atomvåpen i eit «kirurgisk» åtak mot kinesiske atomreaktorar for å eliminere eit kinesisk kjernefysisk potensiale, jfr. H. R. Haldeman: The Ends of Power, New York: Dell Publishing Co. 1978, s. 128 ff).

Utviklinga av krigsteknologien har ført til endringar i strategiske doktriner. Eit hovudskifte for USA/NATO var overgangen frå «massiv gjengjelding» («massive retaliation», også kalla Foster Dulles-doktrinen) til «fleksibelt svar» («flexible response», også kalla McNamara-doktrinen). Doktrinen om massiv gjengjelding gjekk ut på at eit åtak på vestleg territorium ville bli svara på med massiv kjernefysisk gjengjelding mot aust. Doktrinen var omstridt alt frå byrjinga av og vart under Kennedy-administrasjonen erstatta med «fleksibelt svar», som gjekk ut på at eit militært svar skulle tilpassast nivået til åtaket og om nødvendig trappast opp. Kunne eit åtak med konvensjonelle våpen ikkje taklast med eit konvensjonelt svar, skulle atomvåpen takast i bruk. Denne strategiske doktrinen vart seinare, etter mye strid, vedtatt i Nato-organ i 1967 og har seinare blitt vidareutvikla. Fleire Nato-land var sterkt kritiske til doktrinen, som dei hevda gav for få alternative handlingsvegar («truncated flexibility»). Dette skiftet i strategisk doktrine innebar

---

67) Sia Sorokin og Quincy Wright gjennomførde sine studier, har førekomsten av krig sett frå ein global synsvinkel endra karakter. Mens dei dominerande krigane i første halvdel av 20. århundret var krigar mellom i-land, har dei aller fleste krigar etter 1945 funne stad i den tredje verda, hovudsakleg som interne krigar retta mot koloniregime, og som oftast med utanlandsk deltaking. Etter historikaren Istvan Kendes definisjon av «krig» har det i perioden 1945–1976 funne stad 120 krigar, med ein samla varighet på 369 år, og med 84 land involverte. Talet på omkomne i denne «tredje verdskrig» overstig truleg talet på omkomne i andre verdskrigen, som har vore rekna til mellom 32 og 50 millionar menneske. Eit nytt trekk dei seinare åra er at land frå den tredje verda i aukande grad intervenerer i andre u-land. Liksom u-land i veksande grad synest overta den samfunnsform som har prega i-landa, og også militær teknologi, synest dei i vesentleg grad også å «arve» dei industrialiserte lands konfliktåtferd. Jfr. Istvan Kende: «Twenty-Five Years of Local Wars», Journal of Peace Research, no 1/1971 (svensk omsetting Krigets nya ansikte, utgitt av Svenska freds- och skiljedomsföreningen, Stockholm 1977) og «Wars of Ten Years (1967–1976)», Journal of Peace Research, no 3/1978. Jfr. også «Post-World War II armed conflicts and disputes», SIPRI Yearbook of World Armaments and Disarmament 1968/69, Stockholm 1970, og Johan Galtung: «On Development in Rich og Poor Countries and Civilian Defence», Transarmament Strategies and Civilian Defence for Small Nations, Oslo 16–18 June 1978.

Korleis krigane dei siste tiåra ville innverke på Sorokin og Wrights kalkylar, kan vere vanskeleg å seie nøyaktig. I denne samanhengen har det mindre interesse, ettersom det med referanse til vår eigen situasjon vil vere krig mellom i-land (og ikkje den type krigar som har prega dei siste tiåra) som ville vere aktuelt.

større vekt på konvensjonelle våpen og større vekt på taktiske kjernefysiske våpen til «avgrensa» bruk av slagmarka.

For USA er «deterrence» blitt komplettert med «nuclear warfighting». Teorien om avskrekking gjennom trugsmål om kjernefysisk gjengjelding er blitt supplert med teorien om avgrensa kjernefysisk krigføring og teorien om at det er mogleg å vinne ein kjernefysisk krig. Dette har på ny stimulert utviklinga av nye generasjonar taktiske atomvåpen. Spekteret av tenkelege bruksmåtar er sterkt utvida, med ferdig programmerte opplegg for ulike situasjonar. Det blir planlagt for eit utal variantar krigføring med strategiske og taktiske bruksmåtar for kjernefysiske våpen mot meir eller mindre avgrensa mål. Sia kjernefysisk krig på denne måten er blitt meir tenkbar, er den også blitt meir sannsynleg. Atomtreskelen er senka.

Etter at Sovjetunionen bygde ut sin kjernefysiske styrke, var sovjetisk strategi primært basert på kjernefysiske våpen fram til midten av 1960-åra. Seinare har også Sovjetunionen utvikla ein militær doktrine prega av ein viss grad av fleksibilitet. Den nye Bresjnev/Kosygin-leiinga introduserte ein såkalla «flexibility with caution», og sia 1966–67 har den strategiske doktrinen vore prega av såkalla «harmonisk utvikling av alle typer væpna styrkar». I praksis har dette ført til ei gradvis styrking av konvensjonelle militære styrkar, parallelt med deployering av nye strategiske våpen. Derimot har det ikkje blitt utvikla små taktiske atomvåpen, (såkalla «skreddarsydde våpen») av den art som er med å prege nyare amerikansk våpenutvikling. Det tidlegare synet at einkvar lokal krig, og særleg lokal krig i Europa, ville føre til ein verdskrig, er blitt forkasta og erstatta med det syn at dette vil vere tilfelle berre der det finn stad ein direkte konfrontasjon mellom atommaktene. Såvidt ein veit finst det ikkje noe motstykke i sovjetisk strategiske doktriner til den amerikanske doktrinen om selektiv bruk av atomvåpen. Mens Sovjetunionen ser på konvensjonell krig i Europa som mogleg, blir opptrapping av krigen til atomkrig truleg sett på som sannsynleg.

(Om strategiske doktriner, sjå SIPRI, op.cit.; Lodgaard, op. cit.; SIPRI: World Armaments and Disarmament. SIPRI Yearbook 1974, Stockholm 1974.)

Den vanlege grunngjevinga for vedtaket på Natos ministerrådsmøte i desember 1954 om å utplassere taktiske atomvåpen i Europa, og den vanlege grunngjevinga seinare for utbygging og modernisering av den taktiske kjernefysiske stridsevna, har vore at ein ville vege opp ein påstått overlegenhet hos Sovjetunionen og Warszawa-pakta med omsyn til militære mannskap og konvensjonelle våpen. Det synest nå klart at den informasjon som har vore gitt til opinionen om det konvensjonelle styrketilhøvet mellom aust og vest har vore systematisk villeiande.

(Jfr. SIPRI 1978, op. cit., s. 22 ff.) Likevel er det klart at USA/Natos strategi i Europa i høg grad kviler på bruk av kjernefysiske våpen. Få amerikanske militære reknar med at ein krig i Europa kan utkjempast utan bruk av kjernefysiske våpen. Natos strategiske doktrine inneber elles, og har alltid gjort det, mulighet for å ta i bruk atomvåpen som første part.

Blant amerikanske militære talsmenn finn ein også det syn at bruk av taktiske kjernefysiske våpen frå Nato si side ikkje nødvendigvis ville føre til at også motparten tok i bruk slike våpen. (Jfr. SIPRI 1978, op. cit., s. 33.)

Den sterke vekt som blir lagt på planlegging for kjernefysisk krigføring i Europa, doktrinen om selektiv bruk av kjernevåpen utan sannsynleg opptrapping av krigen, og det strategiske konseptet «flexible response», som opnar for første bruk av kjernefysiske våpen, er forhold som medverkar til å gjere bruk av kjernefysiske våpen frå vestleg side i ein krig i Europa sannsynleg.

Når det gjeld sovjetisk kjernefysisk doktrine og sannsynleg åtferd i ein konflikt er lite kjent. Vestlege analyser er ofte kontradiktoriske når det gjeld sentrale spørsmål, t.d. om sovjetisk bruk av taktiske kjernevåpen ville vere massiv eller ikkje, om tidleg bruk eller ikkje, om første bruk eller berre som svar på Nato-bruk av kjernevåpen, og jamvel om Sovjetunionen i det heile ville bruke slike våpen i ein krig på den europeiske arena. Det er sterke indikasjonar på at Nato ikkje reknar med tidleg bruk av kjernefysiske våpen frå Sovjetunionen i ein konflikt i Europa. Men det synest også klart at Sovjetunionen/Warszawapakta ikkje ser på konvensjonell og kjernefysisk krig som klart skilde fenomen. Trass i ein tendens i den seinare tid til å legge vekt på styrking av konvensjonelle styrkar og ein tendens til å sjå konvensjonell krig som mogleg i Europa, er austleg strategi, doktrine og styrkar sterkt orienterte i retning av taktisk bruk av atomvåpen. (Jfr. SIPRI 1978, op. cit., s. 73–89, s. 146–149; SIPRI 1974, op. cit., s. 83–94.)

Taktiske atomvåpen i Sentral-Europa blir lagra på spesielle lagringsstader, som er relativt få i tal og pga. tryggingstiltak gjerne er lett synberre. Lagra vil såleis truleg vere kjende av motparten. Det har vore argumentert at desse lagra (og flyplassar med «QRA»-fly) i seg sjølv i ein krisesituasjon ville legge press på Sovjetunionen til å øydelegge dei før dei kunne brukast, og at dette kunne skje med atomvåpen. Resonnementet har også med full rett vore snudd om: På grunn av faren for at lagra ville bli øydelagde, ville det ligge eit press på USA/Nato å bruke våpna før så skjedde. Lagra sin sårbarhet fremjer ein tendens til «first strike», som elles er ein generell tendens slik kapprustinga har utvikla seg dei seinare åra.

Det ligg elles føre vurderingar frå Nato-hald om kor lenge Nato ville kunne føre konvensjonell krig i Europa utan å «måtte» ta i bruk atomvåpen. Vurderingane bygger på ulike føresetnader om åtak si gjennomtrengingsevne, styrke, og logistiske tilhøve. Vurderingane varierer frå mindre enn ein dag til noen få dagar (to eller tre). Ofte blir 72 timar oppgitt som grensa. (SIPRI 1978, op. cit., s. 34–35).

Etter at tyngdepunktet i ein viss grad har flytta frå avskrekking («deterrence») til evna til å føre krig med kjernefysiske våpen («nuclear warfighting»), og etter at den teknologiske utviklinga har gjort dei kjernefysiske våpenlagra svært sårbare i ein krisesituasjon, har det i Sentral-Europa i veksande grad blitt peika på dei negative sider plassering av kjernevåpen har i dette området. Hadde kjernefysiske våpen ikkje vore plasserte på området frå før, ville dei neppe blitt det i dag. Sett frå ein militær synsvinkel kan dei ikkje tene europeiske interesser.

Vurderingar av kor mange menneske som ville omkome i ein taktisk kjernefysisk krig i Europa er avhengige av vurderingar av korleis ein krig ville utvikle seg. Vurderingar har variert frå summar rekna i tusen, under føresetnad av ein krig ville stogge umiddelbart etter at noen få kjernevåpen var blitt brukte (som synest svært urealistisk); frå 2 til 20 millionar, under føresetnad av omfattande bruk av atomvåpen med ei viss «varsemd» («restraint»); til 100 millionar ved full kjernefysisk krig.

I ein europeisk krig ville særleg Sentral-Europa bli utsett for store øydeleggingar av umiddelbar art, m.a. Forbundsrepublikken Tyskland. (Om konsekvensar av kjernefysisk krig i Europa, sjå SIPRI 1978, op. cit., s. 33 ff; C. F. von Weizsäcker:

Kriegsfolgen und Kriegsverhütung, München 1971; H. York: «Balance of terror in Europe», Bulletin of the Atomic Scientists, no 5/1976. Generelt om verknader av kjernefysiske våpen på livsmiljøet, sjå SIPRI: Weapons of Mass Destruction and the Environment, London 1977.)

Dei trugselsførestellingane som har vore lagt til grunn for Norge har gjennomgått fleire endringar i etterkrigstida. Slik trugselsførestellingane framstår i offentlege dokument, kan utviklinga skisserast som følgjer:

Fram til 1957 var hovudalternativet eit samla konvensjonelt åtak på alle Nato-landa. Ein såg likevel ikkje heilt bort frå lokale aksjonar og bruk av atomvåpen. I desember 1954 gjorde Nato vedtak om at dersom området vart utsett for åtak, skulle forsvaret baserast på bruk av atomvåpen.

Frå 1957 til 1962 var hovudalternativet storkrig med atomvåpen. I St. meld. nr. 84 (1962–63) blir dette framstilt slik: «I 1957 regnet en som det mest sannsynlige krigsalternativ et angrep på Norge som ledd i et omfattende angrep på Nato-landene. En regnet også med at kjernefysiske våpen ville bli benyttet fra første stund.»

I perioden 1962–1968 skifta trugselsbildet frå storkrig med atomvåpen til lokalt åtak med konvensjonelle eller kjernefysiske våpen. Som nemnt gjekk USA under Kennedy-administrasjonen over til eit strategisk konsept basert på «flexible response», som i 1967 vart formelt akseptert av Nato. I 1962–63 hevda regjeringa at det var von om at atomvåpen ikkje ville bli brukt, fordi ei atommakt som vart angripen kunne gjengjelde åtaket. Ettersom ein heldt det for mindre truleg at atomvåpen ville bli brukt, rekna ein eit lokalt, kupparta åtak som meir truleg. (St. meld. nr. 84 for 1962–63.) I St. meld. nr. 15 (1963–64) hevda forsvarssjefen at faren for planlagt igangsett kjernefysisk krig hadde minka, mens faren for lokale aksjonar hadde auka. I St. meld. nr. 37 og St. meld. nr. 38 (1967–68) uttalar regjeringa at storkrig er mindre truleg, at avgrensa aksjonar er meir truleg, men at ein også må bu seg på storkrig. Forsvarssjefen rekna med at sjølv i ein lokal konflikt kan taktiske atomvåpen bli brukte mot Norge. Ein synest rekne med at ein storkrig ville innebere bruk av atomvåpen. Det blir peika på at ein må søke den grad av vern mot ABC-våpen som det er praktisk mogleg å oppnå.

Dei gjeldande trugselsføresetnadene er frå 1969. I dag bygger den militære og sivile delen av totalforsvaret på dei same planleggingsføresetnader. Ved kgl. res. av 15. september 1969 vart det fastsett nye generelle føresetnader for den sivile beredskapen: Hovudalternativ for planlegging av militær og sivil beredskap er åtak på Norge med konvensjonelle våpen i første omgang. Så langt det er praktisk råd skal planlegginga også tilpassast andre situasjonar, m.a. krig med selektiv bruk av ABC-våpen og storkrig med bruk av ikkje-konvensjonelle stridsmiddel. Terroråtak retta direkte mot sivilfolket med kjernevåpen og kjemiske stridsmiddel blir sett på som mindre truleg. Forsvarssjefen har peika på at det er viktig å etablere eit realistisk nivå for vernetiltak mot ABC-våpen.

Forsvarskommisjonen av 1974 er relativt vag i sine vurderingar av konfliktalternativ:

«Alt etter situasjon og formål kan en militær aksjon mot Norge rettes mot deler av eller hele landet. En konflikt kan utløses i en periode med stigende internasjonal spenning. Vi kan ikke utelukke en utvikling som gjør at et angrep kan komme med kort varsel. Spørsmålet om varslingstid representerer et stort usikkerhetsmoment. Det samme gjelder reaksjonen på varslet. Det kan ikke utelukkes at også kjernefysiske våpen kan bli brukt mot militære mål og som terrorvåpen for å knekke motstandsviljen hos sivilbefolkningen. Men både i vest og øst erkjennes det nå at ingen vil ha noe å vinne på en krig med utstrakt bruk av kjernefysiske våpen. Skadene på egen befolkning og andre ressurser vil kunne bli ufattelige. Risikoen for at også kjernefysiske våpen kan bli tatt i bruk, gjør at vi må anta at supermaktene vil anstrenge seg til det ytterste for å unngå en krig selv med konvensjonelle våpen i Europa. Generelt er det rimelig å anta at jo mer omfattende en konflikt blir, jo større er sannsynligheten for at ikke bare konvensjonelle, men også kjernefysiske våpen blir tatt i bruk». (NOU 1978:9, s. 40, jfr. s. 93.)

Kommisjonen omtalar særleg to hovudalternativ, avgrensa åtak på Norge og åtak som del av ein storkonflikt. Representantar for Forsvarets Overkommando og Direktoratet for sivilt beredskap har omtalt eit isolert åtak på Norge som lite truleg (jfr. generalmajor Tønne Huitfeldt i Internasjonal politikk, nr. 4/1976, s. 973 ff, og redaktør Rolf Thue i Sivilt beredskap, nr. 3/1978, s. 2–6). Også frå frittståande forskingshald har det vore argumentert for at eit isolert åtak frå aust er lite truleg (jfr. Lodgaard, op. cit., s. 394 ff eller N.P. Gleditsch m.fl: Norge i atomstrategien, Oslo 1978, s. 186 ff). Det synest også vere på det reine at amerikansk planlegging ser eit isolert åtak på Norge som lite sannsynleg og legg til grunn som hovudalternativ storkrig i Europa (jfr. t.d. Congress of the US, Congressional Budget office: The US Sea Control Mission: Forces, Capabilities and Requirements, Washington, D.C. 1977.

Trugselsføresetnadene for tida etter 1969 har vore oppsummert som følgjer: «1. Teorien om lokale konflikter får mindre betydning og et isolert angrep på Nord-Norge ansees mindre sannsynlig. Et angrep på Norge er mest sannsynlig i en storkrig. 2. Det antas at konvensjonelle våpen vil bli brukt i første omgang.» Det heiter vidare: «Det er også viktig å huske at våre planleggingsforutsetninger av 1969 regner konvensjonell krig som hovedalternativ bare i første omgang.» (Thue, op. cit., s. 5–6). Framståande representantar for Direktoraret for sivilt beredskap har såleis tatt til orde for at sivilforsvaret i større grad bør innrettast mot kjernefysisk krigføring. (Jfr. sitatet direktør Johs. Nordhaug, ibid.). Det er elles grunn til å peike på at slik planleggingsføresetnadene ofte har vore framstilt eller formulert i samband med den sivile beredskapen, har dei likevel gitt inntrykk av at krig med konvensjonelle våpen ville vere mest sannsynleg. (Jfr. NOU 1976:43 Sivilt beredskap, s. 17, NOU 1979:1 Sivilt beredskap, s. 12, DBS: Norges sivile beredskap, Oslo 1972, s. 7.)

Vurderer ein konfliktmuligheter på eit fritt grunnlag, er det rimeleg å hevde at ein meir sannsynleg måte Norge kunne kome i krig på, ville vere ved å bli drege inn i ein konfrontasjon mellom supermaktene. Utgangspunktet for konflikten ville truleg ligge utanfor Europa eller i eit av randområda, og opphavet kunne vere kamp om råvaretilgang, blokade av sjøvegar, strid om politisk innflytnad i einskilde land, eller krig mellom tredjeland, der supermaktene også ville bli dregne inn. I ein konfrontasjon mellom supermaktene ville norsk territorium på ulike måtar kunne spele ei viktig rolle, og strategiske installasjonar av betydning for USA og Nato ville ved ein større konflikt automatisk bli krigsmål. Mange av desse installasjonane ligg i nærleiken av større byar. (m.a. Oslo, Stavanger, Bergen, Trondheim, Bodø, Kirkenes, Vardø, Vadsø). (Om konfliktmuligheter, sjå Lodgaard, op. cit. eller

Gleditsch m. fl. op. cit.) Ut frå dette resonnementet kan det hevdast at Norge ved å vere knytta til ei supermakt blir meir utsett (kan lettare kome med i krig) og meir sårbar (har høgt prioriterte krigsmål på territoriet).

Forløpet av ein krig innanfor dette konfliktperspektivet ville kunne arte seg på vidt ulike vis, avhengig av m.a. type konflikt, art åtak, art forsvar, om eller i kva grad allierte styrkar vart overførde til norsk territorium, osb. Røynslene frå Midt-Austen-krigen i 1973 tilseier at ein krig på fleire felt ville få eit utviklingsforløp ein på førehand ikkje hadde rekna med. Ein ville generelt måtte gå ut frå at ein krig ville få svært høg intensitet og innebere eit enormt forbruk av militært materiell, høge militære tap og omfattande sivile offer. (Ad militært forbruk: I den 18 dagar Oktoberkrigen i Midt-Austen i 1973 vart det i gjennomsnitt skote ned eit jagarfly kvart 40. minutt og øydelagt ei tanksvogn kvart 9. minutt. Jfr. F. Barnaby: «The mounting prospects of nuclear war», Bulletin of the Atomic Scientists, no 6/1977, SIPRI Yearbook 1974, Stockholm 1974, og «World Armaments», Africa, November 1977.)

Militær beredskapsplanlegging for Norge er innretta for invasjonsforsvar i påvente av alliert hjelp. Den såkalla haldetida, den tid norske militære oppsetningar vil kunne yte motstand utan alliert hjelp, vil representere eit lite tal dagar. Med omsyn til ein europeisk storkrig har det frå framståande militært hald vore hevda at forsterkingar til Norge ville kunne vere ein meir usikker alliert handlemåte. (G. Gjeseth: «Overføring av allierte styrkar til Norge», Internasjonal politikk, nr. 3/1977 og NUPI Rapport nr. 32, Norsk Utenrikspolitisk Institutt, 1977). Men det er også klart at norsk territorium ville kunne utgjere ein andre front i ein europeisk storkrig, dels p.g.a. den strategiske betydningen av havområda, dels som ei avleiing av krig i Sentral-Europa. (Jfr. M. Lumsden: «Disarmament, Development and the Role of Small Countries: The Case of Norway», Prio publication no S – 20/1978 og NOU 1978:9, s. 43 ff.)

Norge lagrar ikkje atomsprengladningar i fredstid, men har slutta seg til den gjeldande atomstrategien i Nato, som også inneber mulighet for bruk av atomvåpen frå Nato som første part. Mens det på slutten av 1950-talet og også i 1960-åra vart gjennomført ei rekke øvingar der norske styrkar vart øvde i vernetiltak og taktisk åtferd ved eigen bruk av atomvåpen, synest bruk av atomvåpen på eller frå norsk territorium i dag i større grad å bero på allierte styrkar som er lærde opp og utstyrte for slike formål. Norske offiserar blir derimot i ein viss grad øvde i stimulert bruk av atomvåpen. Det ligg føre prosedyrar for korleis våpna skal rekvirerast mot dei mål som operative norske sjefar vel å bruke dei mot. Våpna kan m.a. leverast ved fly (t.d. F-III og Vulcan, stasjonerte i Storbritannia), frå plattformer til sjøs, torpedobåtar og i framtida truleg også u-båtar (cruise missiles). I ein viss grad finst det også våpenberarar på norsk område i fredstid. (Jfr. pkt. 7.4.) Norsk atompolitikk, ikkje å stasjonere atomsprengladningar på norsk område i fredstid, influerer såleis i liten grad på mulighetene for norsk og alliert bruk av kjernevåpen på eller frå norsk territorium i krig. Historisk sett framstår norsk atompolitikk, slik den vart formulert i sine grunndrag i 1957 og 1961, som eit kompromiss mellom ulike syn i det norske samfunnet. (Jfr. S. Lodgaard og N. P. Gleditsch: «Norway – the not so reluctant ally,» Cooperation and Conflict, no 4/1977, og Gleditsch m. fl., op. cit., s. 22 ff.) Også i dag kan det hevdast at atompolitikken har større innanriksenn utanrikspolitisk betydning.

Det skal her elles peikast på at jamvel om Norge har slutta seg til ein militær doktrine som inneber bruk av atomvåpen, og også første bruk av atomvåpen, og sjølv om norsk militærplanlegging er tilpassa denne strategien, så viser ei undersøking av den utanrikspolitiske eliten i Norge frå 1967 at om lag to tredjepartar av dei spurde erklærer at dei ikkje kan forestille seg noen verdi eller noe mål som ville rettferdiggjere risikoen for ein storkrig, der atomvåpna blir brukte. 27 pst. av leiarane og 15 pst. av opinionsdannarane svarar at dei kan tenke seg eit slikt formål. Likevel sluttar eit liknande fleirtal (60 pst.) opp om ein alliansepolitikk som bygger på bruk av kjernevåpen. Avstanden mellom ord og handling er stor og viser ein irrasjonalitet som ikkje er uvanleg på dette feltet. (Jfr. Helge Hveem: International Relations and World Images, Oslo 1972, og Gunnar Garbo: Opprustet og forsvarsløs. Om rustningskappløpet og arbeidet for internasjonal nedrustning, Oslo 1975).

Mot atomkrig er det uråd å verne seg, militært eller gjennom sivilforsvar. Når sivilforsvarstiltak ikkje kan verne befolkningen mot verknadene av atomkrig, heng det saman med m.a. følgjande forhold:

1. Av praktiske og økonomiske grunnar er det uråd å bygge ut eit sivilforsvarsprogram som ville ha kapasitet til å verne sivilfolket.
2. Ved åtak med kjernevåpen vil ein i praksis ikkje kunne rekne med varslingstid, dels p.g.a. åtaket sin art, dels fordi varslingsinstallasjonane (NADGE, AWACS) vil vere krigsmål av første prioritet i opningsfasen av ein større krig.
3. Kjernefysisk krig fører til langtidsverknader som øydelegg livsmiljøet for lang tid framover. Atomkrigen kjenner ingen landegrenser.

Når ein ovanfor har tatt til orde for utbygging av sivile motstandsformer, vil desse berre ha relevans overfor eit sekundært konfliktalternativ, konvensjonelt åtak. Det same vil vere tilfelle med militært forsvar. På lengre sikt kan utbygging av sivile motstandsformer gjere ein nasjon meir uavhengig av militære middel i konfliktsituasjonar.

Forstår ein det primære trugsmål som åtak med konvensjonelle våpen, vil sivilmotstand også kunne ha primær relevans.

Som forsvar mot atomkrig har berre arbeid for å hindre at slik krig bryt ut primær relevans, med andre ord: konstruktivt førebyggande arbeid.

Dei moment som er nemnde ovanfor gjeld elles sannsynligheten for at ein krig i Europa med utgangspunkt i aust-vest-konflikten (som einsidig blir lagt til grunn for norsk forsvarsplanlegging) ville bli kjernefysisk krig snarare enn konvensjonell. Derimot synest det lite truleg at krig mellom aust og vest skulle oppstå i overskodeleg framtid. Med andre ord ligg tilhøva vel til rette for avspenning, nedrusting og utbygging av alternative forsvarsformer.

Liksom utviklinga av krigsteknologien har ført til den totale krigen, har førebuing til krigføring fått ein gradvis meir omfattande karakter, både når det gjeld bruk av ressursar og når det gjeld konsekvensane for det sivile samfunn i fredstid. Dette gjeld allment for dei industrialiserte landa (og i veksande grad for den tredje verda), og såleis også for vårt eige land. Det normale samfunn, fredssamfunnet, har i aukande grad blitt vendt i retning av og blitt prega av førebuing til krigføring. Skiljet mellom det sivile og militære samfunn, som i tidle-

gare tider gjerne var skarpt skore, er blitt meir utydeleg. Militærvesenet er i vesentleg grad blitt avhengig av sivile støttefunksjonar. Militarismen har i høg grad sine sivile dimensjonar[68]

Det kan vere grunn til å peike på at denne utviklinga ikkje har gitt større tryggleik. Tvert imot har stadig større ressursar blitt nytta til auka rustingar, som har ført til mindre tryggleik, for store såvel som for små statar. I ein av pionerstudiane av krigsårsaker og krig blir denne utviklinga summert opp på denne måten:

«I det 20. århundret har krigen sine militære, diplomatiske, økonomiske og propagandamessige sider gjennomgått ei forvandling. Dei fleste statane har ut frå otte for krig hatt ein tendens til å auke rustingane, underlegge deira rolle større disiplin, og organisere den nasjonale økonomien og opinionen til å tene interessene til effektiv krigføring utan å sjå at deira strev skapte mindre tryggleik for dei og auka otten deira».[69]

Dette er nyleg på nytt blitt understreka av m.a. FN's ekspertrapport frå 1977:

«Våpenkappløpet ødsler ressurser, leder økonomiske midler bort fra menneskelige formål, hindrer arbeidet for nasjonal utvikling og truer de demokratiske prosesser. Men det viktigste trekket ved våpenkappløpet er at det faktisk undergraver den nasjonale regionale og internasjonale sikkerhet. Det innebærer en konstant fare for krig der supermaktene er innblandet, medregnet kjernefysisk krig, og det er forbundet med en uendelig rekke kriger på lavere nivå.»[70]

Når det gjeld opinionen, avspeglar utviklinga av krigsteknologien seg i ein viss grad i veksande motstand mot militærsystema og militarisme. Motstanden er meir omfattande både talmessig og med omsyn til motstandsobjekt. Militærnektarar nektar t.d. i veksande grad ikkje berre sjølve militærtenesta, men også andre tenester og oppgåver som inngår i krigssystemet. Ettersom skiljet mellom det militære og sivile samfunn er vagare enn tidlegare, kan ein også sjå at ulike menneske set grensa på ulike stader for kva dei ser som medverking til krigssystemet. Sett frå ein militærpolitisk synsvinkel kan krigssystemet sine vagare konturar vere ein føremonn når det gjeld å vinne oppslutnad om den militære beredskapens sivile støttefunksjonar. Frå ein militærpolitisk synsstad freistar ein såleis gjerne å knyte den militære og sivile førebuinga til krigføring nærmare til fredstidssamfunnet. Tiltak oppretta med sikte på oppgåver i samband med krigføring blir freista gitt bifunksjonar som kan tene fredssamfunnet. Det blir lagt vekt på militærforsvaret sin sivile nytte, og ein bygger ut fredsoppgåver for t.d. sivilforsvaret. Samstundes som det militære samfunn er kjenneteikna ved høg grad av løynleghalding, i liten grad er omgitt av eller er emne for debatt, og i høg grad produserer si eiga legitimering, søker det gjerne også å utvide kontaktflata med det sivile samfunn for å trygge og styrke sin eigen posisjon. I den seinare tid har dette synt seg m.a. gjennom debatten om friviljug militærteneste eller militær verneplikt for kvinner. Ved gradvis å trekke større grupper av kvinner inn i militærsystemet etablerer ein kontaktpunkt til og mogleik for påverking andsynes ein kvinnekultur som potensielt ber i seg ei overskriding av mange av dei verdiar det militære samfunn bygger på. Verneplikt for kvinner er eit stikkord som avspeglar ei aukande militarisering av samfunna i vår tid[71].

Ein overordna norm for dei militærpolitiske etablissementa, slik dei framstår etter andre verdskrigen er N_x: «Planlegg med sikte på auke militær styrke.» Denne normen er relativt uavhengig av ytre omstende og av potensielle motpartars disposisjonar. På denne måten får dei militærpolitiske etablissementa visse autistiske trekk[72]. For å legiti-

---

68) «Militarisme» er eit fleirtydig ord. Ein kan skilje mellom bl. a. pasifistiske, liberale og marxistisk orienterte bruksmåtar. Her blir ordet nytta i ei strengt pasifistisk tyding: «(faktorar og strukturar som fremjer) førebuing til bruk av militære middel i gruppekonflikter». Med «militarisering» blir her forstått «militære interessers veksande innverknad på det sivile samfunn».

Ut frå ikkje-pasifistiske bruksmåtar blir «militarisme» gjerne nytta i tydinga «holdningar og åtferd (og evt. strukturar) som gir militærvesenet ei for dominerande rolle i det nasjonale og internasjonale samfunnet». Truleg var Proudhon den første som (i 1864) nytta ordet i retning av denne tolkinga (jfr. V. Berghahn: Militarismus, Köln 1975, s. 10). For ei skisse av ulike aktuelle bruksmåtar viser ein til Jan Øberg: «The New International Military Order – the Real Threat to Human Security. An Essay on Global Armament, Structural Militarism and Alternative Security», Dept. of Sociology, Dept. of Peace and Conflict Research, University of Lund, 1978, s. 88 ff. Jfr. også Kjell Skjelsbæk: «Militarism and its corollaries. An attempt at conceptual clarification», Nordic Peace Research Conference, Silkeborg 1976.

69) Quincy Wright: A Study of War, London 1965.

70) Økonomiske og sosiale konsekvenser av våpenkappløpet, Utvalget for Rustningskontroll og Nedrustning, Oslo 1978, s. 92.

71) Jfr. Ellen Elster og Marit Cecilie Anderssen: «Kvinner og verneplikt», manuskript, 1978, og «Kvinner i forsvaret?», Kvinnens årbok 1977, Oslo 1976.

Ei vanleg grunngjeving for auka bruk av kvinner i militærsystemet, likestillingsomsyn, samstundes som ein i praksis ikkje gir kvinnene dei same rettar og muligheter som menn, viser kanskje også korleis militariseringsprosessar gjerne blir rettferdiggjort gjennom ulike former for rasjonaliseringar og vikarierande argument.

72) Om autisme i høve til rustingsprosessar og militærpolitiske etablissement, sjå t.d. Dieter Senghaas: Abschreckung und Frieden. Studien zur Kritik organisierter Friedlosigkeit. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 1972.

mere auka rustingar blir det skapt, medvite eller umedvite, ulike former for rasjonaliseringar. Rasjonaliseringar av denne art vil ein også finne i samband med utviklinga av det norske militærpolitiske etablissementet i tida etter andre verdskrigen til i dag[73].

For den militærpolitiske planlegginga har den totale krigen ført til totalforsvarskonseptet. Totalforsvaret slik det eksisterer i dag, er såleis eit resultat av den militærtekniske utviklinga. Dei eksisterande greinene av totalforsvaret har si årsak i den stadig meir meiningslause våpenutviklinga.

9.6.8.2 Sivilteneste og totalforsvar

Krigsteknologien har ført til den totale krigen. Den totale krigen har ført til totakforsvarsplanlegging. Greinene i totalforsvaret, slik det ligg føre i dag, er langt på veg ein føresetnad for «effektiv» krigføring.

I norsk militærpolitisk tenking slo totalforsvarstanken, «det samlede forsvar», for alvor igjennom ved innstillinga frå Forsvarskommisjonen av 1946. Det heiter i kommisjonen si innstilling:

«Forsvarets effektivitet vil i vesentlig grad avhenge av samspillet mellom dets militære og sivile ledd og samvirke med alle krefter forøvrig, som kan bidra til å styrke vår forsvarsevne. Dette stiller bl. a. krav om en effektiv ledelse for det samlede forsvaret – både sentralt og i de enkelte deler av landet. Her reiser det seg spørsmål om organisasjon, om trening i samarbeid og om tekniske sambandsmidler. I samme forbindelse må vi søke å nytte til fordel for forsvaret samfunnets vanlige sivile organer, så langt dette kan være tjenlig.» (s. 75.)

Forsvarskommisjonen av 1974 seier m.a. følgjande om totalforsvaret:

«Etter som de militære konflikter i stigende grad har fått karakter av total krigføring, er også forsvaret utvidet fra et militært vern til et totalforsvar. Totalforsvaret omfatter alle tiltak på ulike områder som tar sikte på å opprettholde forsvarsviljen, yte størst mulig motstand mot væpnede angrep, verne liv og helse, opprettholde et organisert samfunn og livsviktig produksjon, forebygge og råde bot på skader i krig. I dette ligger at det militære forsvar er en del, om enn en meget viktig del av det totale forsvar.» (s. 202.)

Totalforsvaret består av det militære forsvaret og den sivile beredskapen. Den sivile beredskapen består av administrativ beredskap, økonomisk beredskap, sivilforsvar, politi, helseberedskap og informasjonsberedskap. Den sivile beredskapen, slik den eksisterer i dag, er med omsyn til organisering, planlegging og kapasitet innretta etter korleis det militære forsvaret er meint å verke i krig.

Oppbygginga av den sivile beredskapen framgår elles av oversikta nedanfor:

---

73) Dette vil m.a. vise seg ved ein gjennomgang av langtidsplanene for forsvaret og andre sentrale debatter i Stortinget frå 1946 og til i dag. Her vil ein sjå at same kva situasjonen var, vart det argumentert for opprusting. Auka spenning var på eit tidspunkt ein grunn til opprusting, avspenning var på eit anna tidspunkt ein grunn til å halde fram med opprustinga. Jfr. Gunnar Garbo: Opprustet og forsvarsløs. Om rustningskappløpet og arbeidet for internasjonal nedrustning. Oslo 1975, og av same forfattar: «Disarmament Dilemmas of a Small Nation: The Case of Norway», Bulletin of Peace Proposals, nr. 1/1975.

Del av det sivile beredskap:	Skal i fred forberede disse krigstidsoppgaver:	Forberedelsene omfatter bl. a.:	Direkte ansvarlig myndighet:	Koordinerende ansvar:
Administrativt beredskap	Sikring av at stats- og kommuneadministrasjonen kan løse sine oppgaver, – altså ledelsesapparatet	Lover og bestemmelser for myndighetsutøvelse, forberedelse av krigstidsorganisasjon, uttak og øvelse av personell, forberedelse av krigskvarter med samband	Vedkommende administrasjonsgren (departement, fylke, kommune)	Direktoratet for sivilt beredskap
Økonomisk beredskap	Rasjonell utnyttelse av tilgjengelige ressurser. Planer for at totalforsvarets og befolkningens behov for varer og tjenester kan tilgodesees.	Forsyninger, produksjon, omsetning og rasjonering, bygg og anlegg, arbeidskraft, transport, samband, disponering av bygninger, finanser		
Sivilforsvar	Beskyttelse av befolkningen mot virkningene av krigshandlinger	Krigsutflyttingsplanlegging, varsling og samband, tilfluktsrom, utrustning og øvelse styrker, informasjon	Direktoratet for sivilt beredskap	
Politi	Opprettholdelse av ro og orden	Utrustning og øvelse av en politireserve	Justisdepartementet	
Helseberedskap	Sikring av befolkningens helse og arbeidskraft	Økning av sykehusenes kapasitet (lokaler, materiell og personell)	Helsedirektoratet	
Informasjonsberedskap	Planer for at befolkningen kan holdes orientert	Forberedelse av Regjeringens pressetjeneste i krig, som bl. a. vil omfatte en nyhetssentral	Satsministerens kontor	

Kjelde: Direktoratet for sivilt beredskap: Norges sivile beredskap, Oslo 1972, s. 12.

Greinene i totalforsvaret i dag er einsidig innretta etter planer for militær kamp i ein krisesituasjon, og har hittil ignorert muligheten for å møte okkupasjonssituasjonar og trugsmål om okkupasjon gjennom sivil motstand og førebuing til slik motstand. Totalforsvaret i dag er såleis einsidig militærbasert.

Totalforsvaret er vidare einsidig innretta mot ein krigssituasjon, og ser bort frå tiltak som tar sikte på å redusere eller fjerne årsaker til krig. Det omfattar teneste med direkte relevans for ein militær mobiliseringssituasjon og teneste i fredstid med sikte på dette. Det er ein del av krigssystemet. Konstruktivt førebyggande arbeid (jfr. kap. 5 og dette kap.) fell utanfor totalforsvaret, slik dette er organisert i dag.

Den siviltenesta som er skissert ovanfor vil såleis ligge utanfor greinene i det eksisterande totalforsvaret. Derimot kan desse tenesteformene sjåast på som ei utviding eller eit tillegg til totalforsvaret, dersom ein nyttar den generelle definisjonen av totalforsvar som blir gitt i St. meld. nr. 37 (1967–68):

Totalforsvaret omfatter de samlede forberedelser vi gjør på alle områder for å sette nasjonen i stand til å yte størst mulig motstand mot angrep samtidig som liv og eiendom beskyttes. (s. 7).

Totalforsvaret vil i så fall omfatte førebuing til sivil motstand og konstruktivt førebyggande tiltak. Det er grunn til å peike på at organiseringa av desse tenesteformene vil måtte vere heilt uavhengige av militære innretningar og foretak. Som tidlegare nemnt vil sivil motstand måtte vere skild frå militær kamp med omsyn til tid, rom og organisasjon, liksom på andre måtar.

I dei seinare år har noen få sivile tenestepliktige utført sivilteneste i sivilforsvaret sine fjernhjelpkolonner. Etter Justisdepartementet sin statistikk pr. 15. mai 1974 var ca. 1 pst. av dei tenestepliktige plasserte i sivilforsvaret under førstegongstenesta:

1. Arbeid i sosial- og helsesektoren	79 pst.
2. Museums- og utgravingsteneste	6 pst.
3. Arbeid i kyrkjelege organisasjonar og menigheter	5 pst.
4. Forskingsprega arbeid	4 pst.
5. Arbeid i humanitære organisasjonar som f. eks. FN-sambandet, UNICEF, Kirkens Nødhjelp m.v.	2 pst.
6. Teneste i Sivilforsvaret	1 pst.
7. Anna arbeid	3 pst.

N = 1 105, fordelt på 529 tenestestader

Etter departementets statistikk frå august 1976 (jfr. 9.2.1), var det ca. 3 pst. av dei sivile tenestepliktige som gjorde teneste i Norges Geografiske Oppmåling, sivilforsvaret m.v.

Tenesta har vore friviljug, i den tyding at sivile tenestepliktige som har oppgitt at tenesta var i strid med deira overtyding, er blitt omplasserte. Etter dette medlemmets syn bør det i framtida for sivile tenestepliktige som ønskjer det, gjevast høve til å søke om å få avtene førstegongstenesta ved sivilforsvaret sine fjernhjelpkolonner. Ein viser her til den søknadsordning som i dag gjeld for danske sivile tenestepliktige. Ein føreset at tenesta i så fall får same lengde som den ordinære siviltenesta.

9.6.9 Kommentar til andre fraksjonsframlegg

Den siviltenesta som er skissert ovanfor er i hovudtrekk i samsvar med det syn representantar for dei sivile tenestepliktiges tillitsmannsutval har uttrykt i notatet, «Perspektiver på siviltjenesten – en vurdering og et forslag». Dette medlemmet vil beklage at tillitsmannsutvalet først på eit svært seint tidspunkt i Vernepliktsutvalets arbeid (2. mars 1977 – 2 1/2 år etter at utvalet byrja arbeidet) vart gitt høve til å møte utvalet og legge fram sitt syn. Dette medlemmet vil vidare beklage at Vernepliktsutvalet i det heile tatt ikkje har drøfta det synet dei sivile tenestepliktige la fram, og at plenumsdrøftingane av siviltenesta i praksis var fullførde før møtet med representantane for dei sivile tenestepliktiges tillitsmannsutval i mars 1977.

Medlemmene Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten har gått inn for at dei sivile tenestepliktige skal utføre førstegongsteneste i sivilforsvaret, i helseberedskapen og eventuelt i andre beredskapsfunksjonar innanfor totalforsvaret sin sivile beredskap. Tenesta skal administrerast av sivilforsvaret og opplæring skal skje på sivilforsvaret sine skular.

Dette forslaget til tenesteordning er formulert ut frå det dette medlemmet vil kalle ei rein militærpolitisk vurdering, og inneber ei meiningslaus og blind avvising av alt arbeid som er lagt ned for ei fredsbyggande siviltenesta i etterkrigstida.

Fraksjonens forslag inneber m.a.:
- ei avvising av fredsbyggande oppgåver i siviltenesta,
- ei avvising av disponering for sivilmotstand gjennom siviltenesta,
- ei avvising av forskulen for sivile tenestepliktige, som Stortinget vedtok i 1970, og som nå skal byggast ut på permanent basis.

Forslaget inneber vidare:
- siviltenesta (arbeidsoppgåver og administrasjon) blir lagt inn under den sivile beredskapen i totalforsvaret,
- sivile tenestepliktige vil kunne frigi personell frå sivilforsvaret til militærforsvaret.

Det finst neppe noe anna tenestealternativ som ligg så fjernt frå dei sivile tenestepliktige sitt eige syn som det denne fraksjonen foreslår. Det er på det reine at forslaget vil møte sterk motstand frå dei sivile tenestepliktige, og m.a. av den grunn aldri vil la seg realisere.

Forslaget er formulert ut frå det dette medlemmet forstår som ei snever militærpolitisk vurdering. I dette ligg det at drøftinga er 1) einsidig dirigert av dei behov av militær og sivil art som krigføring vil medføre i ein krisesituasjon (frigi mannskap til militærforsvaret, kanalisere arbeidskraft til dei greiner av totalforsvaret som er oppretta som ein konsekvens av førebuing til krigføring i krisesituasjonar), 2) ignorerer konstruktivt førebyggande arbeid og sivilmotstand.

Det kan elles vere grunn til å peike på at når sivilforsvaret bygger ut sine fredsfunksjonar, så er dette primært motivert av militærpolitiske vurderingar. Ved å bygge ut fredsfunksjonane vil ein styrke motivasjonen i fredstid for eit apparat som skal kunne nyttast i krig, og som vil vere ein del av krigssystemet, dvs. dei tiltak av militær og sivil art som krigføring gjer nødvendig.

Dette framgår m.a. av ei orientering til Utvalet frå Direktoratet for sivilt beredskap:

«Det sivile beredskapsarbeidet har hittil – i samsvar med Regjeringens direktiver – vært innrettet mot krig og krigsfare. Det står ikke til å nekte at denne fare for de fleste fortoner seg mindre akutt etter hvert som siste verdenskrig kommer på avstand og livet fortsetter uten krigerske forviklinger i vår del av verden. Det er derfor ikke alltid like lett å opprettholde den nødvendige prioritet og interesse for beredskapsarbeidet. Det er lett å falle for fristelsen til å skyve beredskapsproblemene foran seg.

I denne situasjon er det viktig å holde god kontakt mellom beredskapen og det levende samfunn. Beredskapsforberedelsene bør lengst mulig utformes slik at de kan komme til nytte i fredstidssamfunnet, og den vanlige utbygging av samfunnet bør så langt råd er også imøtekomme beredskapsmessige hensyn.»

Frå totalforsvaret og Direktoratet for sivilt beredskap sin synsvinkel vil denne ordninga uten tvil te seg som positiv. Frå mange sivile tenestepliktige sin synsstad vil det nok likevel te seg som ei tvilsam ordning å bygge ut sivilforsvaret sine fredsfunksjo-

nar primært for å gjere meir attraktiv ei teneste som oppretta og har sin raison d'être som ein del av krigssystemet.

Dette medlemmet finn ikkje grunn til å gå nærmare inn på forslaget frå dei nemnde medlemmene. Ein skal her berre vise til ei fråsegn vedtatt av dei sivile tenestepliktige sitt tillitsmannsutval, som eit stort fleirtal av dei sivile tenestepliktige har underskrive, og som understrekar ønsket eller kravet om ei fredsbyggande sivilteneste utanfor dei eksisterande greinene i totalforsvaret.

«Gjennom pressen og Angerutvalgets første innstilling er vi kjent med at det i Vernepliktsutvalget blir vurdert å legge siviltjenesten inn under totalforsvaret. Det er bl. a. blitt opplyst at sivilarbeiderne skal tjenestegjøre i stående styrker under sivilforsvaret, og at sivilforsvarets skoler skal erstatte den forskoleordningen Stortinget vedtok i 1970 og som nå skal bygges ut permanent.

Som militærnektene har vi tatt avstand fra en militær forsvarspolitikk. Vi har i mange år bedt om å få fredsbyggende arbeid utenfor totalforsvarets rammer, og i samsvar med vårt nektingsgrunnlag. Vi har pekt på at den sivile beredskapen innenfor totalforsvaret har som et av sine formål å støtte militærsystemet, og at mange militærnektere ikke vil kunne godta slik tjeneste.

Vi vil be om at Stortingets beslutning fra 1968 om at sivilarbeiderne skal gis «annet fredsbyggende og samfunnsnyttig arbeid» blir fulgt opp i praksis.

Vi vil gå mot et eventuelt forslag om at tjeneste innenfor den militærstøttende sivile beredskap skal være et sentralt tjenestealternativ for militærnektere. Vi går derfor også imot et eventuelt forslag om at siviltjenesten skal administreres av Direktoratet for sivilt beredskap.

Vi ber om at sivilarbeiderne – som hovedregel – får utføre fredsskapende arbeid utenfor det eksisterende totalforsvars rammer.»

Når det gjeld forslaget frå medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel, har ein merka seg at medlemmene går inn for at tenesta «i størst mulig utstrekning bør ha et fredsbyggende og vernerelevant siktemål». Medlemmene går såleis inn for at tenesta ikkje berre skal vere utforma med sikte på dei krav som blir stilte i ein krigssituasjon, men også innebere fredsbyggande tiltak, dvs. «tiltak som i første rekke konsentrerer oppmerksomheten om mulige krigsårsaker og forsøker å forebygge disse». Etter dette medlemmets syn er den fredsbyggande tenesta likevel i mindre grad meisla ut i konkrete tenesteformer. Ein merkar seg elles at medlemmene tar til orde for eit såkalla «aktivt administrativt ansvar», dvs. at administrasjonen aktivt freistar finne fram til konkrete oppgåver av fredsbyggande art.

Medlemmene uttalar at siviltenesta «primært bør ha et fredsbyggende formål», men reknar med at ein i dei nærmaste åra framleis må rekne med å gjere bruk av sivile tenestepliktige i sosialsektoren. Dette medlemmet viser her til den drøfting ein har gitt tidlegare i dette kapittelet.

Når det gjeld framlegget om eit sivilt katastrofekorps, organisert utanfor sivilforsvaret, er det for dette medlemmet vanskeleg å sjå at det med tanke på oppgåver berre i vårt eige land er behov for eit korps av denne art. Etter dette medlemmets syn vil det vere naturleg for ordinære sivilforsvarsstyrkar og evt. militære styrkar å ta seg av oppgåver av denne art. M.a. vil desse oppgåvene gi relevant øving for sivilforsvaret sine ordinære styrkar med tanke på eventuelle oppgåver i krisesituasjonar. Sjølv om korpset etter dei nemnde medlemmenes forslag også skal kunne ha internasjonale oppgåver, vil det ikkje ha den fredsbyggande funksjon som eit alliansekryssande samarbeidstiltak ville kunne få.

Ein merkar seg elles at medlemmene går inn for å styrke administrasjonen for siviltenesta, og liksom dette medlemmet ønskjer å bygge på den eksisterande administrasjonen for siviltenesta.

Dette medlemmet vil elles beklage at medlemmene ikkje har tatt opp til drøfting å disponere dei sivile tenestepliktige for sivilmotstand i tilfelle okkupasjon eller trugsmål om okkupasjon, men merker seg at medlemmene går inn for forsøksprosjekt med sivilmotstand.

9.6.10 Sluttord

Vår verd er ei verd prega av krig og førebuing til krig.

Ingen tidlegare periodar i verdshistoria har opplevd så mange krigar som dei vi har vore vitne til i tida etter andre verdskrigen. Etter historikaren Istvan Kendes definisjon av krig, har det i perioden 1945–1976 funne stad 120 krigar, med ein samla varighet på 369 år, og med 84 land involverte. I gjennomsnitt i denne perioden var det dagleg 11–12 krigar i gang. Ingen dag gjekk utan krig. Talet på omkomne overskrir talet på offer under andre verdskrigen.

Ingen tidlegare periodar i historia har heller opplevd ein auke i militære rustingar av den art som vi har vore vitne til sia 1950. Dei globale rustingsutgiftene utgjer i dag ca. 2 000 milliardar kr i året, ei 3–4 dobling sia 1950 målt i faste prisar, og om lag det same som inntektene til den fattigaste halvparten av verda sin befolkning. Ca. 1/3 av alle vitskapsmenn og ingeniørar i verda har militære oppdrag. Det er fleire tilsette under forsvarsdepartementa enn i alle andre delar av dei sentrale styringsverk tilsaman. Om lag 60 millionar menneske blir lønte over militærbudsjetta.

Aldri før har nasjonane hatt så stor øydelegingsevne som i vår tid. Heller aldri før har så mange nasjonar basert seg på forsvarstrategiar som i den augneblink dei blir tatt i bruk legg aude dei verdiar som skal forsvarast og takast vare på. Den største konvensjonelle bomba som vart nytta under andre verdskrigen, «the block-buster», hadde ei sprengkraft som tilsvara 10 tonn TNT. Hiroshima-bomba tilsvara 13 kilotonn TNT, over 1 000 gonger så mye. Den øydela ein heil by og drap i eitt einaste lysglimt 80 000 menneske. Med hydrogenbomba gjekk sprengstyrken over i megatonn (millionar tonn TNT). Den største prøvesprenginga, over Novaja

Semlja i 1961, var ei sprengladning på 58 megatonn TNT. (Til samanlikning: dei bombene som USA brukte mot Tyskland og Japan under heile andre verdskrigen kom til saman opp i 2 megatonn). Atommaktene har i dag våpenlager med ei sprengkraft på over ein million gonger Hiroshima-bomba sin storleik – dvs. 3 tonn TNT for kvart menneske på jorda.

Samstundes har utviklinga av små kjernevåpen og nye konvensjonelle våpensystem (presisjonsstyrde våpen, «PMG», såkalla «smart bombs», fjernestyrde køyrety, laserstyrde rakettar, splintbomber, osb.) skapt mindre avstand mellom konvensjonell og kjernefysisk krig. Atomterskelen er lægre enn før. Konvensjonell krigføring er dels blitt dyrare, men fått større øydeleggingsevne.

Den enorme kapprustinga vi i dag er vitne til – og som også vårt eige land er knytta til gjennom vår alliansetilknyting, og som vi medverkar til gjennom ymse former for strategiske tenester – gjer at dei slekter som i dag veks opp eller som er i sin ungdom, ikkje med visse kan vite om dei får leve sine liv til endes til ein naturleg slutt. Vi lever alle i skuggen frå øydeleggingsvåpna.

Dette trugsmålet er nyleg blitt understreka av FN's spesialsesjon om nedrustning: «Menneskeslekta står andsynes eit val: Vi må stanse våpenkappløpet og gå over til nedrustning, eller stå andlet til andlet med utsletting».

Parallelt med denne krigslinja, som for kvar dag som går stadfestar ein valdstradisjon i historia, går det ei fredslinje. Samstundes som vi lever i ei tid prega av krig og førebuing til krig, lever vi i ein epoke der det finst meir kunnskap om konflikter og fredsstrategiar enn noen gong før i historia. Ikkje minst det faktum at verda er blitt mindre, at nasjonane flettar seg samen i tettare eller lausare samhandlingsmønster, på ein måte som har gitt krigsårsaker og fredsstrategiar ein markert global dimensjon, har skapt grorbotn for utviklinga av denne kunnskapen. Men dei ressursar som blir nytta til systematisk og medvite fredsbyggande arbeid (nedrusting, avspenning, forsking, informasjonsspreiing, alternative forsvarsformer) er ørsmå i høve til dei ressursar som blir nytta til rustingar. Talet på menneske rundt omkring i verda som i sitt arbeid har som øvste norm å fremje ei utvikling i retning av fred, er knapt synbert i skuggen frå talet på menneske som i sitt arbeid har som øvste norm å fremje «militær styrke».

Utviklinga i Norge avspeglar ein global tendens. Stadig større ressursar blir nytta til stadig større rustingar, som gradvis skaper stadig mindre tryggleik.

I Norge har militærbudsjettet blitt seksdobla i faste prisar sia tida før 1949. I dag (1978) utgjer det over 7 milliardar kr i året, dvs. rundt 20 millionar for dagen, i underkant av ein million i timen. Det direkte tilskotet til nedrustingsarbeid i Norge var i 1978 på 550 000 kr, mindre enn ein titusendel av militærbudsjettet. Mens arbeid for nedrusting gir deltidsarbeid for noen få personar, er nesten 30 000 menneske på løningslistene til militærsystemet og våpenfabrikkane. Om lag 20 000 militære vernepliktige fullfører kvart år militærteneste, mens berre 15–20 sivile tenestepliktige i dag får høve til å arbeide med oppgåver med ein sterkare eller veikare fredsrelevans.

Vi har eit enormt apparat bygd opp med tanke på krigføring. Eit apparat for systematisk bygging av fred eksisterer knapt.

Ei fredsbyggande sivilteneste, etablert som eit ledd i eit utvida og tidsmessig vernepliktsomgrep og ei differensiert vernepliktsordning, eller gjennomført utan at vernepliktsomgrepet og vernepliktsordninga blir ajourført i pakt med vår tids utfordringar – vil representere eit beskjedent bidrag i arbeidet for fred. Men sjølv om gruppa av sivile tenestepliktige er relativt lita – dei siste åra har militærnektartalet ligge på ca. 2 000 – inneber den med sine 5–600 000 dagsverk i året ingen uvesentleg ressurs. For norsk fredsinnsats vil ei fredsbyggande sivilteneste medføre ei mangedobling av ressursane, samstundes som den frå myndighetene si side vil markere ein vilje til også å prøve nye vegar i arbeidet for fred.

På terskelen til 1980-åra er behovet for å prøve nye vegar kanskje større enn noen gong tidlegare. Vegar som kan peika framover mot ei verd der konflikter mellom nasjonar og folkegrupper blir regulerte av andre og meir føremålstenelege og menneskeverdige krefter enn rakettar og bajonettstål.

9.6.11 Tillegg: Statistikk

For fyldigare statistiske data viser ein til data frå Justisdepartementet, Generalkrigskommisariatet og Forsvarets Overkommando, og til Sverre Røed Larsen: Militærnekting i Norge – en studie av en protestgruppe. Universitetet i Oslo: Institutt for sosiologi 1973.

1. Tal sivile tenestepliktige i perioden 1945–1978

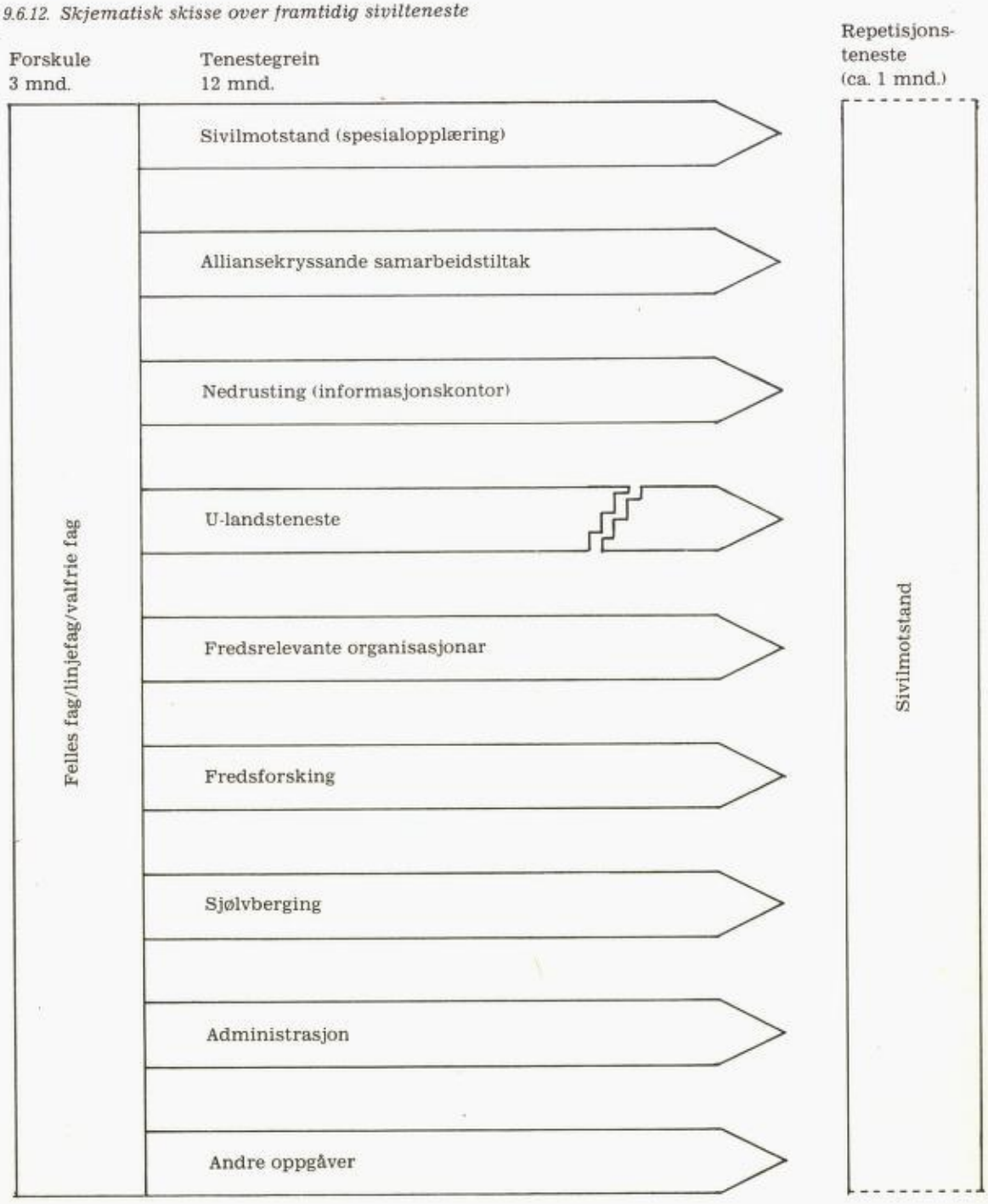
1945–47	212	1963	383
1948	301	1964	380
1949	365	1965	391
1950	495	1966	411
1951	1 137	1967	576
1952	826	1968	614
1953	718	1969	632
1954	600	1970	1 000
1955	421	1971	1 345
1956	463	1972	2 113
1957	450	1973	2 056
1958	452	1974	2 464
1959	421	1975	2 678
1960	327	1976	1 920
1961	364	1977	1 986
1962	434	1978	2 021

2. Dei sivile tenestepliktiges nektingsgrunnlag

Kjelde: Røed Larsen 1973, op. cit. Spm.: «Hva vil du si var den viktigste grunnen/de viktigste grunnene til at du nektet å utføre militærtjeneste?»

Religiøse grunnar:	25 pst.
Humanistiske grunnar:	22 pst.
Politiske grunnar:	5 pst.
Religiøse og politiske grunnar:	3 pst.
Religiøse og humanistiske grunnar:	14 pst.
Humanistiske og politiske grunnar:	26 pst.
Religiøse, humanistiske og politiske grunnar:	2 pst.

9.6.12. Skjematisk skisse over framtidig siviltenesteste

9.7 REAKSJON MOT SIVILE TJENESTEPLIKTIGE SOM IKKE MØTER TIL TJENESTE

Det er i dag en del godkjente militærnektere som også nekter å utføre den pålagte siviltjeneste. Den kanskje største gruppen av disse er medlemmer av Jehovas Vitner, og nekter i utgangspunktet å utføre enhver form for pålagt tjeneste.

Militærnekterlovens § 20 gir hjemmel for tvangsmessig avhenting av tjenestepliktige som unnlater å møte til tjeneste han er innkalt til, eller som uten tillatelse forlater eller uteblir fra sitt tjenestested. Bestemmelse om slik tvangsmessig avtjening kan ikke treffes uten at det er fastslått ved dom (i forhørsretten) at lovens vilkår for dette er til stede. Tvangsmessig avtjening foregår i Sivilarbeidsleiren på Dillingøy.

Det må forutsettes at det også i framtiden vil være en del militærnektere som vil motsette seg også å avtjene den sivile tjeneste. En del sivilarbeidere vil antakelig motsette seg tjeneste administrert av Direktoratet for sivilt beredskap. Hvor stort antall dette kan dreie seg om er derimot usikkert. Som det framgår av innstillingens pkt. 7.2 foreslår Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten at det ikke innføres adgang til å nekte tjeneste i Sivilforsvaret eller i de andre deler av det sivile beredskap. Medlemmene Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel foreslår i pkt. 7.3 og 7.4 at det åpnes adgang til fritak fra tjeneste i sivilforsvaret. Bekkevad, Bergo og Stabel reserverer seg når det gjelder adgang til å nekte tjeneste i helseberedskapen. Den nåværende ordning med eventuell tvangsmessig avtjening av siviltjenesten, etter beslutning av retten, bør derfor opprettholdes, og det foreslås ingen realitetsendringer vedrørende denne ordning.

Når det gjelder formen for slik tvangsmessig avtjening bør det i utgangspunktet holdes fast ved den nåværende ordning med avtjening i sivilarbeidsleir. Eventuell endring av tjenesteformen bør tilpasses etter behov og erfaring, og er i særlig grad avhengig av antallet militærnektere som kommer under ordningen.

Det er således ikke hensiktsmessig å gå inn på disse spørsmål på det nåværende tidspunkt.

Da personell som underlegges tvangsmessig avtjening ikke kan forventes å bli innkalt til repitisjonsøvelser, synes det riktig å gjøre tjenestetiden noe lenger enn ved avtjening av ordinær siviltjeneste. Det foreslås at tjenestetiden ved tvangsmessig avtjening av hele tjenesten settes til minst 19 måneder, som tilsvarer tjenestetid vernepliktig personell maksimalt kan pålegges ved overføring til Heimevernet eller Sivilforsvaret etter endt førstegangstjeneste. Tidligere avtjent tjeneste bør komme til fradrag dag for dag, slik at lengden av den tvangsmessige avtjening settes lik resterende førstegangstjeneste med et tillegg på 4 måneder. Hvor den tjenestepliktige tidligere har gjort tjeneste i Heimevernet, forutsettes avkortningen foretatt etter de samme særlige regler som gjelder i dag i relasjon til siviltjeneste.

10. Forvaltningen av tjenestepliktig personell

10.1 UTSKRIVNING AV MILITÆRT PERSONELL

I henhold til vernepliktsloven hører utskrivningen under Utskrivningsvesenet. Utskrivningsvesenet ledes av Generalkrigskommisæren som står direkte under Forsvarsdepartementet. Under Generalkrigskommisæren står Krigskommisærene som forestår utskrivningen, hver i sitt distrikt. Landet er delt i syv distrikter.

Utskrivningen omfatter innrullering og klassifisering av de utskrivningspliktige samt fordeling av de tjenestedyktige. Rulleføring, registerforhold og en rekke forvaltningstekniske forhold er forøvrig spredt på en rekke ledd. En mer samordnet eller felles forvaltningsordning for personell i Forsvaret er tatt opp til vurdering. Generalkrigskommisæren har utarbeidet en studie av hovedlinjene i en forvaltningsordning for vernepliktig personell, basert på at utskrivning og rulleføring sees som en fellesfunksjon i Forsvaret. Forslaget er tiltrådt av Forsvarets overkommando og godkjent av Forsvarsdepartementet som grunnlag for det videre arbeidet.

10.1.1 Framtidig ordning

I sitt arbeide har ikke Utvalget kommet fram til nye momenter som taler for prinsipielle endringer i utskrivningsordningen for militært personell. Man har inntrykk av at ordningen i store trekk virker tilfredsstillende. Dessuten antar Utvalget at de utredninger som nå gjennomføres vil analysere situasjonen vesentlig mer grundig og detaljert enn det Utvalget har anledning til. Man må regne med at dette arbeide vil føre til forslag som fjerner eventuelle svakheter i den nåværende ordning og gjør den ytterligere bedre og mer rasjonell.

10.2 UTSKRIVNING OG FORVALTNING AV SIVILE TJENESTEPLIKTIGE

Utskrivning av sivile tjenestepliktige foregår på samme måte som for militært personell bortsett fra at Justisdepartementet fritar for militærtjeneste og administrerer siviltjenesten. To leiradministrasjoner bistår departementet i dette arbeid.

10.2.1 Ordningen i dag

Som vist ovenfor under pkt. 9.2 utfører i dag bare et fåtall av de tjenestepliktige sin tjeneste i leirene. De fleste omplasseres til arbeide ved forskjellige sivile, humanitære og helsemessige institusjoner, ved Sivilforsvarets leire, ved museer og arkeologiske undersøkelser ved Norges Geografiske Oppmåling og skogforlegninger. Oppdragsgiver har plikt til å føre tilsyn med de sivile mannskaper. Retningslinjene for oppdragsgiverne er gitt i et eget rundskriv fra administrasjonen for sivile tjenestepliktige. Administrasjonens faste tjenestemann har forøvrig til enhver tid adgang til de forskjellige arbeidssteder for å kontrollere forholdene.

Det er innlysende at den spredte disponering av de sivile tjenestepliktige ikke gir store muligheter for daglig og direkte forvaltning av dette personell fra administrasjonens side.

Etter avsluttet førstegangstjeneste skal i prinsippet alle sivile tjenestepliktige etter gjeldende ordning overføres til Sivilforsvaret. Vedkommende sivilarbeiderleir som forvalter den sivile tjenestepliktige, sender derfor melding til Sivilforsvaret når dimisjon har funnet sted. Den sivile tjenestepliktige blir da fordelt til den av de 53 sivilforsvarskretser som han geografisk hører inn under. Dersom vedkommende krets finner behov for det, blir den tjenestepliktige utskrevet til tjeneste. Opphører eller endres tjenesteforholdet i Sivilforsvaret, skal den sivile arbeidstjeneste underrettes.

10.3 UTVALGETS VURDERING AV FRAMTIDIG FORVALTNING AV SIVILE TJENESTEPLIKTIGE

10.3.1 Ventetid

Utvalget er av den oppfatning at forvaltningen av de sivile tjenestepliktige ikke helt ut har fungert som ønsket. Dette kan skyldes flere forhold. Justisdepartementets ansvarlige kontor på dette felt skal ikke bare behandle et stort antall søknader om fritakelse, men må også ivareta en rekke andre administrative oppgaver.

Som Utvalget flere ganger har vært inne på, tar behandlingen av søknader og fordeling til tjenesten for lang tid. Fra en søknad er innlevert til vedkommendes militære avdeling, tok det i 1975 1/2 – 3/4 år før departementet hadde avgjort saken. Dette tar i dag ca. 1/2 år. Ventelisten fra søknaden ble innvilget til utplassering fant sted, var i 1975 ca. 2 år. Ventetiden i dag er nærmere 3 år. Gjennomsnittlig er det ca. 1 400 mann inne til tjeneste. Antall innvilgede søknader er ca. 2 000. Køen vil derfor øke ytterligere, og ventetiden derfor stadig bli lenger. Utvalget har erfaring for at det byr på problemer å klarlegge situasjonen for de sivile tjenestepliktige. Blant annet har det vært vanskelig å få bragt på det rene i hvilken grad dette personell disponeres etter avsluttet førstegangstjeneste.

Andre forhold kan også nevnes som indikerer at det er behov for en fastere organisasjonsmessig ramme omkring forvaltningen av dette personell.

10.3.2 Forslag fra Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten

Etter Utvalgsmedlemmene Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedtens oppfatning bør den direkte forvaltning av de sivile tjenestepliktige overføres til et direktorat med utøvende embetsansvar. På bakgrunn av disse medlemmers syn på disponeringen av de sivile tjenestepliktige til oppgaver under førstegangstjenesten som har en vernerelevant karakter, er det nærliggende at Direktoratet for si-

vilt beredskap overtar denne forvaltning. Man unngår derved en overføring av forvaltningsansvaret etter avsluttet førstegangstjeneste. Rulleføring, registerhold og øvrige forvaltningstekniske forhold såvel under som etter førstegangstjenesten, vil derved utøves av samme institusjon og muliggjøre en kontinuerlig og planmessig forvaltning av dette personellet. Dette må føre til at de sivile tjenestepliktige disponeres og utdannes under førstegangstjenesten i henhold til gjeldende behov, for deretter å bli mobiliseringsdisponert i samsvar med denne tjeneste. Krigstjenestekort må utstedes, og repetisjonsøvelser avholdes etter samme mønster som for militære mannskaper.

Man er klar over at det fra enkelte hold kan bli reagert mot at Direktoratet for sivilt beredskap blir tillagt ansvaret for forvaltningen av sivile tjenestepliktige, under henvisning til at dette direktoratet også har ansvaret for å tilrettelegge den sivile støtte til forsvaret av landet. Man må se praktisk og rasjonelt på dette spørsmål. Det vil neppe være økonomisk forsvarlig å opprettholde et eget organ på dette nivå bare for å forvalte et begrenset antall sivile tjenestepliktige. Man kan heller ikke se at det er noen andre eksisterende forvaltningsledd som bør overta ansvaret. Forøvrig vil disse medlemmer vise til de forutsetninger og kriterier som skal legges til grunn for disponeringen av de sivile tjenestepliktige. Disse medlemmer kan derfor ikke se at det er betenkelig å overføre hele forvaltningsansvaret til Direktoratet for sivilt beredskap. Man forutsetter imidlertid at direktoratet gis de praktiske og økonomiske muligheter for å makte denne oppgave.

10.3.3 Forslag fra Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel

Medlemmene Bekkevad, Bergo og Stabel og medlemmet Grepstad viser til det de har uttalt under henholdsvis pkt. 9.5.4.1 og pkt. 9.6.

10.4 ARBEIDSDIREKTORATETS RULLEFØRING AV PERSONELL

Hvert år blir det slettet omlag 5 000 mann i vernepliktig alder i Forsvarets og Sivilforsvarets ruller uten at annen offentlig instans overtar ansvaret for deres rulleføring, utover det forhold at de fortsatt står i Utskrivningsvesenets ruller og register.

Disse, som er i yrkesaktiv alder, er således unntatt fra tjenesteplikt i Forsvaret, Sivilforsvaret eller Politireserven. Tilsammen kan de utgjøre omlag 125 000 mann i aldersspiktet 19–44 år. Dette er et beredskapspotensial som man ikke bør ha råd til å ignorere. De kan utgjøre en verdifull arbeidskraft i en krisesituasjon. Forutsetningen for en slik utnyttelse er at en offentlig instans har ansvaret for personellets rulleføring og disponering.

Arbeidsdirektoratet har i dag hjemmel til å registrere og rulleføre dette personell og til å planlegge anvendelsen av dem hvis det skulle oppstå alvorlige krisesituasjoner, jfr. lov om forsynings- og beredskapstiltak av 14. desember 1956 § 30.

Direktoratet med dets underliggende 18 kontorer, bør pålegges å rulleføre nevnte personell. Dette personell inngår etterhvert i Utskrivningsvesenets maskinelle register over de vernepliktige årsklasser. Grunnlaget for arbeidskraftsmyndighetens rulleføring av personellet vil derfor i tiden framover kunne framskaffes av Utskrivningsvesenet.

10.5 FORSLAG FRA MEDLEMMENE BEKKEVAD, BERGO, GREPSTAD OG STABEL OM Å ÅPNE ADGANG TIL FRITAK FRA ANDRE TVUNGNE TJENESTEFORMER MED MILITÆR TILKNYTNING

Ifølge fritakslovens § 10 skal den sivile tjenesten ha sivil karakter og stå under sivil ledelse. Den skal være uten forbindelse med militære innretninger eller foretak.

Derimot kan det i dag, med hjemmel i en rekke lover, jfr. særlig lov 29. juni 1951 nr. 19 om militære rekvisisjoner, pålegges sivilbefolkningen tjeneste eller plikter for militære formål. Det har vært lagt til grunn at heller ikke sivile tjenestepliktige har hatt adgang til å nekte slik tjeneste. Etter disse medlemmers oppfatning ligger det her et problem som bør utredes nærmere. Det er ikke rimelig at en som er godkjent som militærnekter skal måtte komme i en slik tilsvarende samvittighetskonflikt. Det bør også vurderes å åpne slik adgang for alle berørte, selv om de ikke er sivile tjenestepliktige.

11. Tilleggstjeneste for ulovlig fravær fra militærtjeneste eller sivil tjeneste

11.1 GJELDENDE RETT

11.1.1 Vernepliktslovens § 19, 1. ledd og andre bestemmelser

Vernepliktsloven § 19, 1. ledd lyder:

Vernepliktige som på grunn av sykdom, skade eller fravær fra eller forsømmelighet i tjenesten ikke har fått tilstrekkelig opplæring, kan etter nærmere bestemmelser av Kongen pålegges nødvendig tilleggstjeneste.

Som det framgår, skiller man ikke mellom ulovlig fravær og fravær som følge av sykdom/skade. Betingelsen for å pålegge tilleggstjeneste er i begge tilfelle at den vernepliktige ikke har fått tilstrekkelig opplæring. Etter den praksis som følges, pålegges ekstra tjeneste bare når det er absolutt nødvendig for å sikre en tilstrekkelig opplæring. I praksis betyr dette at det stort sett bare er fravær under rekruttskoleperioden som medfører tilleggstjeneste.

Det er gitt nærmere regler om opptjening av forsømt tjeneste i Utskrivningsreglementet kap. X, 4 punkt 8 og 9 som lyder:

«Spesielle bestemmelser i forbindelse med opptjening for de forskjellige tjenesteperioder m.v.

8. Rekruttskoleperioden (den grunnleggende fellesutdanning):

a. Utgjør den samlede forsømte tjeneste en tredjedel eller mer av rekruttskoleperioden, skal den vernepliktige straks dimitteres såfremt det finnes at han i det vesentlige må opptjene denne tid for å få tilstrekkelig opplæring. Han kalles i tilfelle inn til helt ny rekruttskole så snart det er mulig, og med etterfølgende uavkortet førstegangstjeneste.

b. Utgjør den samlede forsømte tjeneste m i n d r e enn en tredjedel av rekruttskoleperioden, fortsettes tjenesten, og opptjening skal ikke pålegges.

9. Den etterfølgende tjeneste:

a. Utgjør den samlede forsømte tjeneste 30 dager eller mindre etter rekruttskoleperioden og inntil utløpet av den 12. tjenestemåned, og/eller for den resterende førstegangstjeneste 30 dager eller mindre pålegges ingen opptjening.

b. Utgjør den forsømte tjeneste et større antall dager enn nevnt under pkt. a, regnes hele tiden som forsømt tjeneste ved vurderingen av hvor mye som eventuelt må pålegges opptjent, jfr. pkt. 1–3.»

11.1.2 Militærnekterlovens § 22

I militærnekterlovens § 22 er angitt regler om tilleggstjeneste for sivilarbeidere. Hvis sivilarbeidere ikke utfører en rimelig arbeidsbyrde, kan departementet beslutte å forlenge tjenestetiden.

Etter den praksis som følges, pålegger departementet alltid ekstratjeneste når den tjenestepliktige har vært ulovlig fraværende. Ulovlig fravær må således tas igjen dag for dag.

Adgangen til å pålegge sivile tjenestepliktige ekstratjeneste er større enn for vernepliktige. Militærnekterloven krever ikke, slik vernepliktsloven gjør, at det ulovlige fravær skal ha gått ut over utdannelsen før ekstratjeneste kan pålegges.

Ved fravær som følge av sykdom, har man for sivilarbeiderne bestemmelsen i militærnekterlovens § 13, siste ledd, om at fravær under 48 dager ikke skal opptjenes. For vernepliktige, er kriteriet igjen om sykdommen har ført til manglende utdannelse.

Både for vernepliktige og sivilarbeidere har man praktisert den ordning at mannskapet kan dimitteres ved lengre sykefravær, for så å kalles inn senere. For sivilarbeidere praktiserer departementet dimittering etter et sykefravær på 30 dager sammenhengende.

For militære mannskaper har man ingen slik fast grense, (når man da ser bort fra rekruttperioden). Normalt blir spørsmålet om dimisjon vurdert når man, på grunn av soldatens sykdom, ikke kan regne med at han kan være i aktiv tjeneste igjen innen rimelig tid. Avgjørelsen er utpreget skjønnsmessig, og praksis kan variere fra avdeling til avdeling. Ved avgjørelsen tar man også hensyn til Forsvarets behov og de muligheter det er for å gi soldaten et godt behandlingstilbud på stedet. Spørsmålet om midlertidig dimisjon vurderes ikke ved sykdomsfravær som forventes å bli kortere enn 3–4 uker.

11.2 UTVALGETS VURDERING AV FRAMTIDIG ADGANG TIL TILLEGGSTJENESTE

11.2.1 Stadig flere ulovlige fravær

Utvalget har kommet til at man bør innføre en adgang til å pålegge militære mannskaper å ta igjen ulovlig fravær dag for dag. Kortere ulovlig fravær er ved enkelte avdelinger ikke helt uvanlig. Refselsesstatistikken for 1975 viser at man hadde 5 397 refselser for ulovlig fravær. Dette utgjorde 44,2 pst. av de refselser som ble ilagt i Forsvaret i 1975. I tillegg kommer ca. 150 dommer for ulovlig fravær.

Antallet ulovlige fravær har vist en stigende tendens, noe som kan ha sammenheng med det økte antallet gratis hjemreiser. En regel om at ulovlig fravær fører til like mange dagers ekstratjeneste, vil etter Utvalgets mening virke preventivt.

Etter de opplysninger Utvalget har fått, vil en slik ordning ikke by på store administrative problemer. Å holde en del mannskaper tilbake etter dimisjon skaper få vanskeligheter.

11.2.2 Tilleggstjeneste dag for dag. Forslag til endring av vernepliktslovens § 19

Utvalget mener at hovedregelen skal være at en dags ulovlig fravær skal føre til en dags tilleggstje-

neste. Utvalget vil likevel ikke gå inn for en helt automatisk regel om at ulovlig fravær skal føre til like mange dagers tilleggstjeneste. Det kan f. eks. tenkes tilfeller da soldaten har store problemer med å være borte fra hjemmet, og en tilleggstjeneste vil da lett kunne virke urimelig hardt. Selv om denne ordningen ikke skal betraktes som noen refselse/straff, kan det tenkes tilfeller der det ulovlige fraværet foregår under så formildende omstendigheter at man kan nøye seg med å refse og gi avkall på tilleggstjeneste. Det presiseres at vilkåret for å pålegge tilleggstjeneste må være at fraværet er ulovlig, dvs. at forholdet er refsbart/straffbart.

Videre kan det tenkes at helt korte ulovlige fravær ikke bør føre til tilleggstjeneste. Hensynet til den avdeling soldaten tjenestegjør ved må også kunne føre til at opptjening ikke pålegges. Hvis det betyr en særlig belastning for avdelingen å ha soldaten i tjeneste ut over forutsatt dimisjonsdato, bør dette kunne unnlates. Det forutsettes at Forsvarsdepartementet gir nærmere regler på disse områder.

Det er viktig å presisere at tilleggstjeneste ikke skal tre i stedet for refselse/straff. Hensikten med å utvide adgangen til tilleggstjenesten er først og fremst den preventive effekten.

Regelen i vpl. § 19, 1. ledd om de tilfelle der fraværet har ført til manglende opplæring, bør stå uforandret. Det er nemlig en forskjell på denne bestemmelse og den foreslåtte nye regel.

Etter § 19, 1. ledd, er det en forutsetning for tilleggstjenesten at den er nødvendig for utdannelsen, dette innebærer at den om påkrevet kan bli lenger enn fraværet.

Etter forslaget til nytt 2. ledd er forutsetningen at ulovlig fravær skal tas igjen dag for dag, selv om dette ikke er nødvendig for utdannelsen. Utvalget vil foreslå lovendring i samsvar med dette.

11.2.3 Sivile tjenestepliktige

For de sivile tjenestepliktiges vedkommende har Utvalget kommet til at det ikke er grunn til å foreta noen endringer i adgangen til å pålegge tilleggstjeneste.

12. Forslag til lovendringer

12.1 EN ELLER FLERE LOVER?

Som det framgår av Utvalgets drøftelser, er de relevante lovbestemmelser om verneplikten i dag spredt rundt i lovverket. Når man skal fremme forslag om endringer i detaljbestemmelsene, kan det prinsipielle spørsmål reises om man også bør søke å samle alle bestemmelser i en felles lov om verneplikt.

Dette spørsmål har vært drøftet tidligere. Forsvarskommisjonen av 1946 kom da til at det burde gis spesielle lover – for verneplikt, heimevernet, sivilforsvaret – men at disse burde koordineres.

Flere momenter kunne tale for en endring av gjeldende tilstand.

For det første kan man peke på praktiske problemer som man støter på i dag. Lovverket er innfløkt, uoversiktelig, vanskelig tilgjengelig for de som ikke til daglig steller med disse spørsmål.

Dernest ser man av og til at det oppstår tolkningsproblemer som en følge av at de ulike detaljreglene ikke er samarbeidet. Et eksempel her kan være de ulike frister som gjelder for avtjening av militærtjeneste og siviltjeneste.

Endelig kan det trolig reises mer prinsipielle innvendinger. Ved en oppdeling på en rekke særlover, slik man ser i dag, kommer totalforsvarsperspektivet ikke klart fram.

Når Utvalget likevel ikke vil foreslå en samling av de relevante bestemmelser om verneplikt, skyldes det at den oppdeling som i dag eksisterer tross alt er kjent. En endring kan skape nye vanskeligheter for brukere av lovverket som, for en stor del, ikke er jurister.

En fullstendig omskrivning vil dessuten skape merarbeide ved at den store mengde forskrifter som er gitt i henhold til gjeldende lovregler, måtte revideres.

Utvalget har derfor kommet til at det for sitt vedkommende vil nøye seg med å foreslå endringer i de enkelte bestemmelser i det någjeldende lovverk.

12.2 ENDRINGER I LOV OM VERNEPLIKT AV 17. JULI 1953 NR. 29

§ 12, 2. ledd, annet og tredje punktum (nytt):

«Plikten til å avtjene førstegangstjeneste i fred bortfaller likevel ikke før ved utløpet av det år den vernepliktige fyller 33, dersom han enten har søkt om fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner eller han har søkt seg tilbakeført til de militære ruller og endelig avgjørelse om hans tjenesteplikt i disse tilfelle er truffet på et så sent tidspunkt at det ikke har vært mulig å innkalle ham til førstegangstjeneste innen utgangen av det år han fyller 28.»

Nåværende 2. og 3. punktum blir nytt 3. ledd.

Nåværende 3. ledd blir (nytt) 4. ledd.

§ 19, nytt 2. ledd:

«Vernepliktige som har vært ulovlig fraværende, kan, selv om de har fått tilstrekkelig opplæring, etter nærmere bestemmelse av Kongen, pålegges å ta igjen den forsømte tjeneste.»

Nåværende 2. ledd blir nytt 3. ledd.

12.3 ENDRINGER I LOV OM FRITAKING FOR MILITÆRTJENESTE AV OVERBEVISNINGSGRUNNER AV 19. MARS 1965 NR. 3

12.3.1 Hele utvalget

§ 2, 3. ledd, 5. pkt. skal lyde:

«Han sender deretter saken til *fylkesmannen* med sin tilråding.»

§ 3, 2. ledd, 1. pkt. skal lyde:

«Etterkommer han ikke oppfordringen, kan *én av de myndigheter som er nevnt i 1. ledd*, begjære *fylkesmannens* avgjørelse i saken.»

§ 4 skal lyde:

«Når *fylkesmannen* avslår søknad fra vernepliktig om fritaking fra militærtjeneste, eller han avgjør fritakingssak etter begjæring av offentlig myndighet som nevnt i § 3, 2. ledd, skal avgjørelsen grunngis og forkynnes for den vernepliktige.

Er fritaking ikke innvilget, skal den vernepliktige, samtidig med at avgjørelsen forkynnes, gjøres merksam på sin rett til å påklage vedtaket samt på reglene i § 5.

Fylkesmannens avgjørelse kan påklages til vedkommende departement.»

§ 5, 1. ledd skal lyde:

«Har *fylkesmannen eller* departementet ikke innvilget fritaking for militærtjeneste og har den vernepliktige ikke oppfylt sin militære tjenesteplikt eller erklært seg villig til eller påbegynt å oppfylle den, skal *vedkommende departement ved Regjeringsadvokaten*, når det er gått 3 uker fra forkynnelsen av *fylkesmannen eller* departementets avgjørelse, reise søksmål mot ham på vegne av staten med påstand om at vilkårene for fritaking for militærtjeneste etter § 1 ikke er til stede.»

§ 6, nytt 6. ledd tilføyes:

«Anken går direkte til Høyesterett. Lov om rettergangsmåten for tvistemaal av 13. august 1915 nr. 6 § 373 gjelder tilsvarende.»

§ 7, 1. ledd skal lyde:

«Erklæring om anke eller kjæremål og begjæring om gjenopptaking kan uansett avgjørelsens utfall framsettes av *vedkommende departement ved Regjeringsadvokaten.*»

§ 7, 3. ledd, 1. pkt. skal lyde:

«Har *fylkesmannen eller* departementet innvilget fritaking, kan *departementet* omgjøre avgjørelsen hvis det foreligger slike omstendigheter som kan begrunne gjenopptaking.»

12.3.2 Hele utvalget unntatt Grepstad

§ 9 skal lyde:

«Vernepliktige som har søkt om fritaking fra militærtjeneste av overbevisningsgrunner, kalles ikke inn til ordinær tjeneste i fred så lenge saken er under behandling.

Framkommer slik søknad etter at den vernepliktige er innkalt til eller har møtt til militærtjeneste, skal han, etter bestemmelse av sine militære foresatte gis utsettelse til saken er avgjort. *I beredskapsavdeling kan søkeren alltid holdes tilbake på sitt tjenestested i inntil 2 uker etter at søknaden er mottatt av vedkommende avdeling.*

Når særlige grunner taler for det kan søkeren holdes tilbake i beredskapsavdeling også etter 2 uker etter at søknaden er mottatt hvis fylkesmannen treffer vedtak om det innen utløpet av fristen. Har søkeren tidligere søkt om fritaking og fått avslag skal slikt vedtak normalt treffes med mindre det godtgjøres at den nye søknaden bygger på et annet grunnlag enn den tidligere. Fristen løper i disse tilfellene fra søknaden er kommet fram til fylkesmannen.

Ved mobilisering eller annen innkalling til krigstjeneste eller til ekstraordinær tjeneste i fred har søknad om fritaking etter denne lov ingen innvirkning på den vernepliktiges tjenesteforhold.»

12.3.3 Wiker, Barstad, Christiansen og Tvedten

§ 10 skal lyde:

«Vernepliktige som er fritatt fra tjeneste etter reglene i denne lov, skal gjøre tjeneste i det sivile beredskap, jfr. lov om tjenesteplikt i det sivile beredskap.»

Følgende bestemmelser oppheves:

§§ 11–15 og §§ 17–23.

12.3.4 Bekkevad, Bergo, Grepstad og Stabel

§ 1 skal lyde:

«Er det grunn til å gå ut fra at en vernepliktig ikke kan gjøre *tjeneste i det militære forsvar* uten å komme i konflikt med sin alvorlige overbevisning, fritas han for slik tjeneste av vedkommende departement eller ved dom i samsvar med reglene i denne lov.

Som vernepliktig regnes etter denne lov også utskrivningspliktig og heimevernspliktig.»

§ 10:

Første og annet ledd som i någjeldende lov. Tredje ledd skal lyde: «Kongen gir nærmere regler om ordningen og *framgangsmåten* ved innkalling til den sivile tjeneste.»

§ 11:

Som i någjeldende lov.

§ 12:

Som § 8 i formannsfraksjonens lov om tjenesteplikt i Det sivile beredskap.

§ 13:

Som § 9 i formannsfraksjonens lov om tjenesteplikt i Det sivile beredskap.

§ 14:

Som någjeldende lov (og § 10 i formannsfraksjonens lov om tjenesteplikt i Det sivile beredskap.

§ 15:

Som någjeldende lov (og § 12 i formannsfraksjonens lov om tjenesteplikt i Det sivile beredskap).

§ 16:

Som i någjeldende lov.

§§ 17 og 18:

Som i någjeldende lov (og §§ 14 og 15 i formannsfraksjonens lov om tjenesteplikt i Det sivile beredskap.

Kap. IV og V:

Som i någjeldende lov.

12.4 LOV AV 17. JULI 1953 OM SIVILFORSVARET

12.4.1 Bekkevad, Bergo og Stabel

§ 23, nytt tredje ledd skal lyde:

«Tjenestepliktige som oppgir at slik tjeneste ville være i strid med deres alvorlige overbevisning, fritas for tjenesten. Sivile tjenestepliktige etter militærnekterloven pålegges i stedet tjeneste innen den helsemessige beredskap, etter nærmere regler gitt av Kongen.»

12.4.2 Grepstad

«Tjenestepliktige som oppgir at slik tjeneste er i strid med deres alvorlige overbevisning, fritas for tjenesten og pålegges en alternativ tjeneste etter nærmere regler gitt av Kongen.»

12.5 MEDLEMMENE BEKKEVAD, BERGO, GREPSTAD OG STABEL; MILITÆR STRAFFELOV 22. MAI 1902 NRB

§ 35, nytt siste ledd skal lyde:

«Har det straffbare forhold sammenheng med at den skyldige har søkt om fritak etter lov av 19. mars 1965 om fritak fra militærtjeneste av overbevisningsgrunner og fått avslag, fradømmes han samtidig verneretten for alltid, jfr. straffelovens § 30.»

12.6 FORSLAG FRA WIKER, BARSTAD, CHRISTIANSEN OG TVEDTEN TIL LOV OM TJENESTEPLIKT I DET SIVILE BEREDSKAP

§ 1.

Denne lov gjelder tjenesteplikt i Sivilforsvaret og andre deler av det sivile beredskap.

§ 2.

Tjenestepliktig etter denne lov er:

1. Vernepliktige som er innvilget fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner.
2. Vernepliktige som er overført til det sivile beredskap og som forutsettes ikke innkalt til militærtjeneste.

Etter nærmere bestemmelser fastsatt av Kongen, kan dessuten menn og kvinner mellom 18 og 65 år, som oppholder seg her i riket og som ikke er disponert i det militære forsvar, pålegges tjenesteplikt etter denne lov.

§ 3.

I egenbeskyttelsen, jfr. lov 17. juli 1953 nr. 9 om Sivilforsvaret, kapitel VI, kan også personer over 65 år pålegges tjenesteplikt.

§ 4.

Som frivillige i det sivile beredskap kan antas menn og kvinner som er fylt 16 år. Vernepliktige kan dog ikke pålegges tjeneste i det sivile beredskap i den tid de er innkalt til militærtjeneste. Kongen gir for øvrig nærmere bestemmelser om vilkårene for og framgangsmåten ved antakelse av frivillige, og for tjenestens opphør.

Frivillige har i det tidsrom de har påtatt seg tjeneste samme plikter og tjenestevilkår som pliktige. Hvis krig eller fare for krig inntrer i dette tidsrom, er de frivillige etter Kongens nærmere bestemmelser forpliktet til å fortsette på samme vilkår ut over den påtatte tjenestetid så lenge forholdene gjør det nødvendig.

Frivillige har samme beskyttelse som tjenestepliktige mot oppsigelse fra stilling på grunn av tjenesten.

§ 5.

Tjenesteplikten i fred omfatter:

1. Ordinær tjeneste: Førstegangstjeneste og repetisjonsøvelser, i tilfelle med befals- og annen særopplæring.
2. Ekstraordinær tjeneste:
   a) Særlige øvelser for å styrke det sivile beredskap, herunder særlige befals- og instruksjonskurser, beredskapsøvelser og ekstraordinære øvelser.
   b. Beredskapstjeneste under sivilforsvarberedskap.
   c) Tjeneste som tar sikte på å avverge eller begrense naturkatastrofer eller andre alvorlige ulykker. Kongen bestemmer hvem som skal kunne be om hjelp, hvem som skal kunne avgjøre om hjelp skal ytes og hvem som skal bære utgiftene.

§ 6.

Varigheten av den ordinære tjeneste for de forskjellige avdelinger og grupper av tjenestepliktige fastsettes av Stortinget.

For opplæring til og anvendelse som befal og instruktører, kan Stortinget fastsette et tillegg i tjenestetiden.

For vernepliktige som er innvilget fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner, skal førstegangstjenesten settes til samme varighet som førstegangstjenesten i Hæren, med et tillegg som fastsettes av Kongen i statsråd. Tillegg kan ikke være mer enn 180 dager. Militær førstegangstjeneste som er avtjent, eller som er bortfalt etter vernepliktsloven § 12 annet ledd, kommer til fradrag dag for dag med inntil det antall dager som svarer til førstegangstjenesten i Hæren.

Heimevernspliktige avtjener sin sivile tjenesteplikt som en engangstjeneste av varighet som deres gjenstående ordinære heimevernstjeneste med et tillegg på inntil 50 pst. som fastsettes av Kongen i statsråd. Varigheten av den sivile tjeneste skal likevel ikke være mindre enn 30 dager.

§ 7.

Kongen gir regler om innholdet av tjenesten.

For vernepliktige som er innvilget fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner, skal tjenesten ha sivil karakter og stå under sivil ledelse. Den skal være uten forbindelse med militære innretninger eller foretakender.

§ 8.

Førstegangstjeneste skal så vidt mulig avtjenes samlet. Kongen gir regler om adgang til utsettelse med og avbrudd i tjenesten når samfunnsinteresser eller vektige velferdsgrunner tilsier det.

Hvis den tjenestepliktige ikke selv har forårsaket utsettelsen eller avbruddet, bortfaller plikten til å avtjene førstegangstjeneste etter samme regler som gjelder for militær førstegangstjeneste i vernepliktsloven § 12.

§ 9.

Er tjenesten utsatt eller avbrutt, plikter den tjenestepliktige å utføre sivil tjeneste av den varighet som gjelder ved fremmøtet. Avtjent del av tjenesten går til fradrag dag for dag.

Tjenestepliktig som på grunn av sykdom, skade eller fravær fra eller forsømmelighet i tjenesten ikke har fått tilstrekkelig opplæring, kan etter nærmere bestemmelser av Kongen pålegges nødvendig tilleggstjeneste.

Tjenestepliktige som har vært ulovlig fraværende, kan, selv om de har fått tilstrekkelig opplæring, etter nærmere bestemmelse av Kongen, pålegges å ta igjen den forsømte tjeneste.

§ 10.

Kongen bestemmer i hvilken utstrekning tjenesten skal utsettes eller avbrytes på grunn av straffforfølgning.

Fradømmelse av retten til å gjøre tjeneste i forsvaret får tilsvarende virkning på den sivile tjenesteplikt.

§ 11.

I krig eller når krig truer plikter enhver å fortsette i tjenesten så lenge det er nødvendig.

§ 12.

Kongen kan gi regler om at tjenestepliktige som på grunn av sivil stilling eller fagkyndighet finnes å burde fortsette sin virksomhet i krig, skal fritas for eller gis utsettelse med frammøte til sivil tjeneste i krig.

Kongen kan også gi bestemmelser om at tjenestepliktige som er nevnt i første ledd helt eller delvis skal være fritatt for tjeneste i fred.

§ 13.

Kongen gir regler om fremgangsmåten ved innkalling til tjeneste.

§ 14.

Kongen gir regler om i hvilken utstrekning de tjenestepliktige skal sende melding om bortreise, flytting, utvandring og mønstring i utenriks fart. Kongen kan også gi regler om at de tjenestepliktige må ha tillatelse til å reise ut av riket, utvandre eller mønstre i utenriks fart.

§ 15.

De tjenestepliktige tilkommer under tjenesten underhold og bekledning eller godtgjøring herfor etter regler som Stortinget fastsetter. De tilkommer videre reisegodtgjøring, innkommanderingstillegg, forsørgertillegg og sykeforpleining etter samme regler som for korporaler og menige i Hæren.

§ 16.

Tjenestepliktig som forsettlig eller uaktsomt

1. unnlater å møte etter innkalling til tjeneste eller uten tillatelse forlater eller uteblir fra sitt tjenestested, eller
2. ikke etterkommer pålegg som er gitt ham i tjenesten, eller på annen måte krenker sine tjenesteplikter,

straffes med bøter eller fengsel inntil 3 måneder.

På samme måte straffes den som medvirker til overtredelse som nevnt i første ledd.

§ 17.

Har en tjenestepliktig forholdt seg som nevnt i § 16, 1. ledd, kan departementet bestemme at han skal avhentes til tvangsmessig avtjening av tjenesten. Slik bestemmelse kan ikke treffes uten at det er fastslått ved dom at lovens vilkår for det er til stede. Saken behandles etter de regler som gjelder for straffesaker der det er utferdiget forelegg.

Tjenestetiden ved tvangsmessig avtjening skal være 19 måneder. Tidligere utført tjeneste kommer til fradrag dag for dag.

Tjenestepliktige som skal overføres til tvangsmessig avtjening, skal pågripes og transporteres til leiren.

§ 18.

Tjenestepliktig som forholder seg som nevnt i § 14 uten at forholdet gir grunn til påtale, eller som forsømmer sine tjenesteplikter, opptrer fornærmende eller respektstridig overfor foresatt eller på annen måte setter seg ut over god skikk og orden i tjenesten, kan refses disiplinært.

Som refselse kan ilegges:

1. Irettesettelse.
2. Nektelse av permisjon i et tidsrom av inntil 1 måned.
3. Bot inntil kr 100,–.
4. Frihetsinnskrenkning, herunder arrest, i inntil 20 dager.

Før refselse ilegges, skal vedkommende gis adgang til å forklare seg og saken søkes best mulig opplyst.

Kongen gir nærmere regler om utøvelsen av refselsesmyndigheten.

§ 19.

Innenfor leirområde o.l. har befalet politimyndighet overfor de tjenestepliktige og andre som oppholder seg der. Befal har også politimyndighet overfor enhver undergitt som avtjener tjeneste.

Tjenestepliktig kan foreløpig arresteres når han forstyrrer den offentlige orden, eller når han gjør seg skyldig i grovt brudd på disiplinen, og arrestasjonen anses nødvendig for å opprettholde denne.

Den foreløpige arrest er undergitt de regler om pågripelse og fengsling som er gitt i den borgerlige straffeprosesslov. Varetektsfengsling kan besluttes anvendt når den pågrepnes forhold gir grunn til å frykte at han, om han løslates, vil gjøre seg skyldig i alvorlig forstyrrelse av disiplinen på tjenestestedet.

§ 20.

Denne lov trer i kraft fra den tid Kongen bestemmer.

Fra samme tid oppheves:

Lov om sivilforsvaret kapittel IV.

Vedlegg 1.

Den nye utskrivningsordning inkludert en kravkatalog for Forsvaret

INNLEDNING

1. Det har vært arbeidet siden 1967 med å utvikle et nytt utskrivningssystem. Hovedmanglene med det gamle system var kort beskrevet, følgende:

- Innrulleringen var arbeidskrevende p.g.a. manuell behandling. Hyppige flyttninger blant befolkningen og ingen sentral oversikt, førte til mangler i personelloversikten.
- Fordeling av årsklasser ble gjennomført uten at de enkelte stillingers krav til dem som skulle bekle stillingen, var tilstrekkelig klarlagt. Klassifiseringen var for generell.
- Det manglet et godt nok registerhold over vernepliktsmassen.
- Mange omfattende manuelle detaljrutiner førte til at systemet var meget arbeidskrevende.

2. Etter nødvendige utredninger ble det i 1969 satt iverk nyordning for innrullering ved omlegg fra manuell til maskinelle rutiner ved EDB.

Fordelingen ble samtidig noe tillempet, men det var nødvendig med en bedre klarlegging av forsvarsgrenenes behov og krav. I 1971 ble et slikt arbeid ført videre i hele sin bredd for alle forsvarsgrener. Samtidig utredet et eget utvalg under GKK en ny utskrivningsordning. Et foreløpig forslag til kravkatalog ble framlagt i 1975. Kravkatalogen inneholder de minimumskrav og ønskemål som Forsvaret setter for alle stillinger som vernepliktige skal fordeles til. Arbeidet i sin helhet antas å være ferdig utviklet i løpet 1979, og nyordningen vil bli gjennomført i 1980.

KLASSIFISERINGEN

3. I kravkatalogen er stillingene i Forsvaret som vernepliktige skal bekle, analysert og beskrevet på en måte som er egnet for maskinell databehandling. Under sesjonen vil de utskrivningspliktige bli klassifisert etter samme mønster som kravkatalogen nytter for å beskrive stillingene. Utskrivningsstyrken blir derved tilgjenglig for maskinell fordeling til de rulleførende enheter.

Klassifiseringen vil omfatte den medisinske tilstand, utdanning, yrkeserfaring og andre ferdigheter. Det eksisterende system ved klassifiseringen av utskrivningspliktige i kategoriene stridende og arbeidsdyktige, vil bli byttet ut med medisinske kvalifikasjonsprofiler. Det vil derfor ikke lenger bli aktuelt å betegne en person som stridende A, B eller C og arbeidsdyktig A eller B.

Sammen med utdannelse/yrke/ferdighetsprofil vil den medisinske kvalifikasjonsprofil utgjøre vedkommende mannskaps k v a l i f i k a s j o n s p r o f i l.

4. På grunn av utsettelse med tjenesten og eventuelt andre forhold kan det også i framtiden gå lang tid fra en utskrivningspliktig blir klassifisert på sesjon til han innkalles og utfører sin førstegangstjeneste. Det er en gjennomgående tendens at personell med høyere alder har lavere medisinsk kvalifikasjonsprofil enn den de ble gitt på sesjon.

På den annen side kan videregående skolegang og yrkeserfaring medføre en bedre utdannelse/yrke/ferdighetsprofil. Disse forhold kan tilsi ny klassifisering. Dette kan inngå som krav til den enkelte når utsettelse innvilges, slik at han på et passende tidspunkt sender inn helseattest og andre relevante data og eventuelt på sesjon til ny klassifisering. Dersom det er påkrevet, kan det skje ny fordeling.

I en overgangsperiode vil en ha mannskaper klassifisert etter både gammelt og nytt system.

REKVIRERING

5. For at Forsvarets behov for mannskaper skal kunne sees mot tilgjengelige ressurser, er det etablert et nytt rekvisisjonssystem fra forsvarsgrenene til Utskrivningsvesenet. Utgangspunktet er kravkatalogen og tallmessig behov samt øvrige krav og ønsker innen ordningens ramme.

FORDELING

6. Fordeling vil bli foretatt av Utskrivningsvesenet ved hjelp av datamaskiner hvor ressursene, behov og prioritering angitt i rekvisisjonene, blir vurdert mot hverandre. Ut fra dette vil en søke å oppnå en optimal fordeling av den årlige utskrivningsstyrke hvor en også tar hensyn til den enkelte vernepliktiges ønsker og særlige forhold.

Etter nødvendig erfaring er det mulig at en vil forlate en årlig hovedfordeling og gå over til kontingentvis fordeling samordnet med innkalling til tjeneste. I denne sammenheng vil en eventuelt også gå over til en ordning der alle udisponerte uøvede mannskaper administreres av Utskrivningsvesenet. Rulleførende avdelinger vil i så tilfelle bare rulleføre øvede mannskaper.

OPPLÆRING OG DISPONERING AV PERSONELL

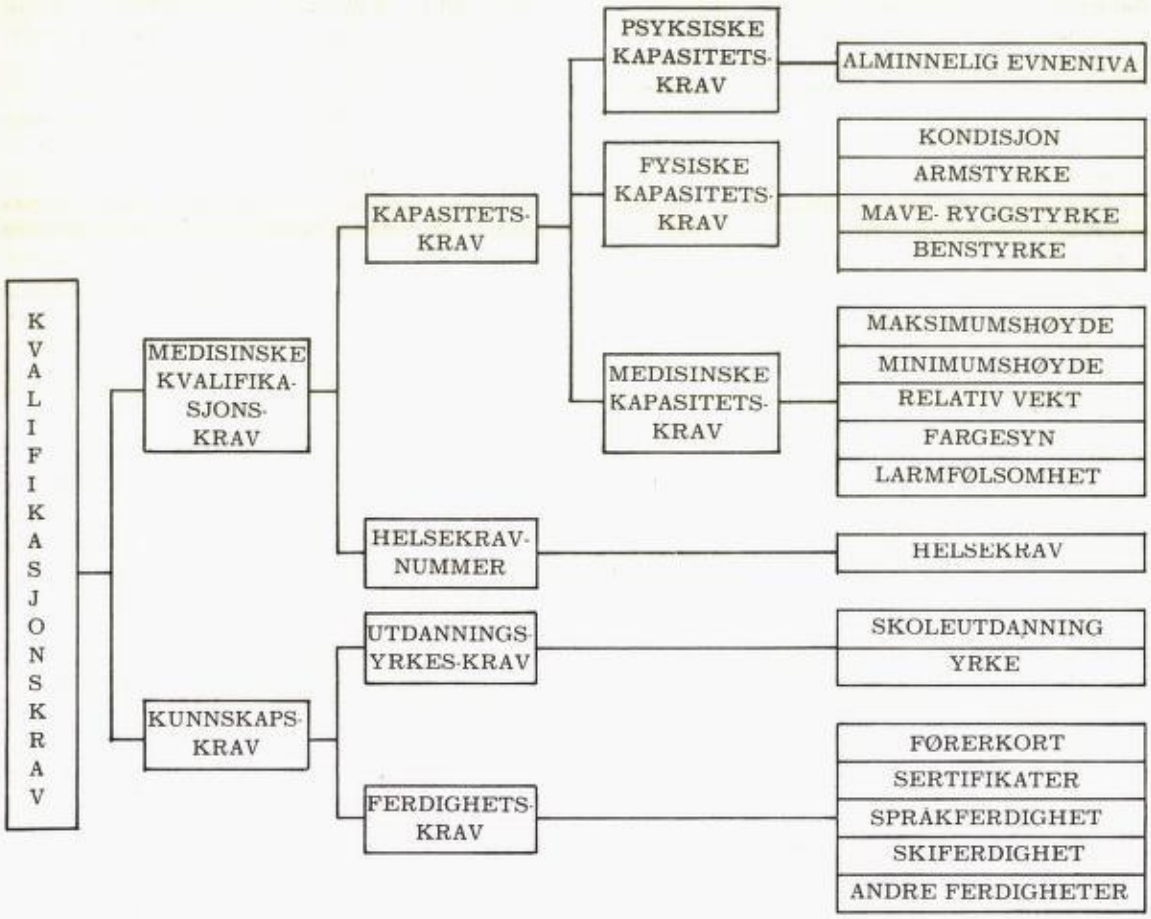
7. Mannskapene vil bli fordelt etter de minimumskrav som gjelder for de respektive stillinger. Om en mann under opplæringen eller senere i tjenesten skulle komme under minimumskravene på ett eller flere punkter, skal han allikevel ikke omfordeles hvis en antar at han vil fungere i stillingen.

Opplæring og disponering av mannskapene i forsvarsgrenene vil skje i samsvar med fordelingen.

Utdannelsen må således legges opp med henblikk på den hovedoppgave som den enkelte er tiltenkt. Fysisk trening og annen krevende tjeneste må skje i samsvar med mannskapenes fysiske kapasitet og styrke.

8. Som undervedlegg følger en skjematisk framstilling av de utskrivningspliktiges klassifisering på sesjon (kvalifikasjonsprofil) og kravsettingen av stillingene i kravkatalogen (kvalifikasjonskrav).

KVALIFIKASJONSKRAV

Vedlegg 2.

Fritakskriteriene etter § 1 i lov om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner.

En gjennomgåelse av lovforarbeider og rettspraksis.
Av Morten Ruud.

1 INNLEDNING

1.1

Hensikten med denne framstilling er å forsøke å gi en så fyldig oversikt som mulig over betingelsene for fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner etter gjeldende rett. Det vil i den forbindelse bli gitt en relativt omfattende oversikt over utviklingen fra tiden kort før århundreskiftet, da problematikken omkring militærnekting for alvor dukket opp i norsk lovgivningsarbeide, og frem til dagens situasjon. Dette fordi den historiske utvikling er en meget viktig kilde for forståelsen av gjeldende rett.

Innledningsvis vil det dessuten bli gitt en drøftelse av eventuelle grunnlovsmessige skranker for lovgivningen vedrørende militærnekting.

1.2

Framstillingen bygger i første rekke på lovforarbeider og domspraksis. Til støtte for framstillingen har jeg dessuten i stor grad benyttet følgende materiale:

- «Militærnekting på politisk grunnlag» artikkel av universitetsstipendiat Nils Kristian Sundby i «Lov og Rett» 1968 s. 385–408.
- «Militærnekting – lov, rettspraksis og behovet for reform», artikkel av professor, dr. jur. Anders Bratholm i «Lov og Rett» 1971 s. 1–20.
- «Politisk militærnekting», artikkel av regjeringsadvokat Hans M. Michelsen i «Norges Forsvar» nr. 1, 1971 s. 27–36 (Også trykket i Tidsskrift for Rettsvitenskap 1971 s. 513 flg.).
- Konsulent Ingse Stabel: Grunnloven § 109. Ikke publisert notat til Vernepliktsutvalget.

1.3

Arbeidet er i hovedsak utført i en periode hvor jeg satt som heltidsansatt sekretær for Vernepliktsutvalget. Jeg finner det allikevel påkrevet å understreke at de vurderinger som kommer fram i denne framstilling, kun står for egen regning og ikke kan sees som noe offisielt uttrykk for det samlede utvalgs syn på disse spørsmål.

2. GRUNNLOVEN § 109

2.1

Grunnloven § 109 lyder:

«Enhver Statens Borger er i Almindelighed lige forpligtet, i en vis Tid at værne om sit Fædreland, uden Hensyn til Fødsel eller Formue.

Denne Grundsætnings Anvendelse, og de Indskrænkninger den bør undergaa, bestemmes ved Lov.»

I utgangspunktet må det kunne fastslås at denne bestemmelse ikke forbyr at man fritar enkelte fra plikten til å gjøre militærtjeneste på grunn av deres overbevisning. Henvisningen til regulering i formell lov i § 109 annet ledd skulle alene være nok til å fastslå dette. Forarbeidene til de forskjellige fritakslover som er gitt opp gjennom årene, går relativt lite inn på Grl. § 109, og det må være et nokså klart utgangspunkt at lovgiveren i dette tilfelle står nokså fritt. Det må dog kreves at slik godkjennelse av militærnekting er positivt hjemlet i lov.

2.2

Et sentralt poeng ved Grl. § 109 i relasjon til vårt problem er imidlertid det likhetsprinsipp som oppstilles; verneplikten påhviler alle mannlige norske borgere, uten hensyn til fødsel eller formue. Hensikten med dette likhetsprinsipp var utvilsomt å oppnå en fordeling av denne plikt på alle samfunnsklasser. Da bestemmelsen ble vedtatt i 1814 representerte den en klar avstandtagen fra det daværende system, hvor plikten til tjenestegjøring i de militære styrker i det alt vesentlige var pålagt landalmuen.

Det egentlige poeng ved dette likhetsprinsipp er nok at verneplikt ikke bare kan pålegges visse klasser eller grupper av befolkningen. Det skal være sosial, økonomisk og geografisk likhet. Dette kan imidlertid ikke forhindre at likhetstanker også har relevans ved vurdering av om man skal godkjenne militærnektere. Det er dog helt utenkelig å anse likhetstanken som et absolutt forbud mot slik godkjennelse.

I debattene vedrørende militærnekterproblematikken blir likhetstanker svært ofte trukket inn. At Grl. § 109 sjelden blir uttrykkelig nevnt, betyr ikke at den anses uten betydning i denne sammenheng. Det kan tvert om med stor tyngde kunne hevdes at bestemmelsen oppfattes som en skranke, om enn en meget vag sådan, og at den danner et naturlig utgangspunkt for vurderingene. Rode-utvalget tar i sine alminnelige bemerkninger om adgangen til fritak klart et utgangspunkt i Grl. § 109[1]. Det samme

1) Utkast til lov om fritakelse for vepnet militær tjeneste av overbevisningsgrunner. Tilrådning fra Utvalget til revisjon av lovgivningen om vernepliktige sivilarbeidere, oppnevnt ved kgl. res. 16. oktober 1953, heretter kalt «Rode-utvalget», side 20–21.

må gjelde justisminister Gundersens uttalelser i interpellasjonsdebatten i Stortinget 4. mai 1951, selv om han ikke uttrykkelig henviser til Grunnloven.

Statsråd Gundersen uttalte bl. a.:

«Når vi bygger på alminnelig verneplikt for all stridsdyktig ungdom, så må vi aldri tape av syne at denne plikten må være både rettslig og moralsk forankret i det likhetsprinsipp som skal beherske forholdet mellom staten og individene. Verneplikten kan allerede i fredstid være en tung byrde, og i krigstid kan den komme til å bety det hardeste inngrep som staten kan gjøre i et menneskes liv. Vi kan legge denne byrden på vår ungdom og gjøre dette inngrepet i dens liv bare når verneplikten prinsipielt er en samfunnsplikt som omfatter alle. Forlater vi dette prinsippet, blir det vanskelig å få fast grunn å stå på, før vi kommer helt over til den frivillige militærtjeneste.»[2)]

På dette grunnlag kommer statsråd Gundersen til at kun den klart pasifistiske, ikke den politiske militærnekting, kan godtas. Denne uttalelse er sitert og gitt tilslutning av Høyesterett i Hokstaddommen, Rt. 1969. 1285, se side 1289–90.

2.3

Regjeringsadvokat Michelsen uttaler i sin artikkel:

«Samfunnet legger en rekke byrder på sine medlemmer. En av disse byrder er verneplikten. Den omtales i den norske grunnlovs § 109 som bruker uttrykket like forpliktet. Den norske grunnlovs § 109 realiserer likhetens ide. Samfunnets byrder, såsom verneplikten, skal fordeles blant borgerne ut fra prinsippet om likhet. På dette punkt er det på sin plass å gjøre oppmerksom på en vesentlig ting. Alle borgere skal ut fra likhetens ide være med å bære samfunnets byrder enten de er enige eller uenige i de bestemmelser som ligger til grunn for eller nærmere regulerer disse byrder. Man kan kort og fyndordmessig uttrykke seg slik: Loven gjelder også for de uenige. (...)

Verneplikten forlanger om nødvendig det ytterste offer av en mann. Plikten til å dø eller la seg lemleste kan ikke ekvivaleres av noen erstatningstjeneste. Mer enn noen annen samfunnsbyrde må verneplikten på grunn av det ytterste offer fordeles etter likhetens ide. På dette punkt kommer med adresse til militærnekterproblemet et vesentlig moment inn i bildet. Jo flere man fritar for verneplikten dess tyngre blir plikten for dem som må bære den. (...)

Verneplikten har imidlertid en tredje side som er meget vesentlig for vårt problem. Det kreves av den vernepliktige at han skal ta liv.

Denne side ved verneplikten vil av mange føles som den absolutt tyngste.

Dette forhold ved verneplikten kan skape alvorlige konflikter for de vernepliktige. Man erkjenner at likhetens ide fører til at man bare kan gjøre få unntak fra plikten til å gjøre militærtjeneste. Man har imidlertid anerkjent at man må beskytte dem som på grunn av denne tyngste siden ved verneplikten kommer i en alvorlig konfliktsituasjon. Derfor har man fått lovgivningen om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner.

Men man kan bare gjøre unntak fra likhetsprinsippet overfor dem som hevder som et absolutt og reservasjonsløst standpunkt at de ikke kan øve vold mot og drepe sine medmennesker slik det militære forsvar av landet i sin ytterste konsekvens forlanger. På grunn av likhetens ide kan man bare frita dem som sier at dette kan de ikke, ikke under noen omstendighet. Nettopp på grunn av likhetens ide kan man ikke frita dem som hevder at de godt kan tenke seg å øve vold mot og drepe sine medmennesker bare det skjer under omstendigheter og på vilkår som de selv kan godkjenne.»[3)]

Det framgår her tydelig at Michelsen kommer fram til nokså absolutte løsninger på grunnlag av likhetstanken i Grl. § 109, og han er antagelig den som går lengst i så måte.

2.4

Det finnes på den annen side en rekke uttalelser som går mot å bygge for meget på grunnlovens likhetsprinsipp, således den motinnstilling som Norges Fredsråd la fram som svar på Rode-utvalgets innstilling. Det heter her:

«Grunnlovens § 109 kan etter Komitéens oppfatning iallfall ikke anvendes som argument mot å tillate militærnekting for overbevisningsnektere. Prinsippet om alminnelig verneplikt er det prinsipp at verneplikten skal utføres og fordeles likelig på landets borgere uten hensyn til stand og fødsel og økonomi. Disse spesielle forhold skulle ikke som tidligere influere på plikten og omfanget av plikten.

Men dette demokratiske likhetsprinsipp er iflg. 2net avsnitt i Grunnlovens § 109 en «grunnsetning», hvis «anvendelse og innskrenkninger kan bestemmes ved lov». Slik framstilles også regelen av våre statsrettsautoriteter, se bl. a. Castbergs Statsforfatning, bind 2 s. 437 ff,[4)] hvor Castberg nevner en rekke eksempler på saklige innskrenkninger i prinsippets anvendelse. Det har da heller aldri vært betraktet som grunnlovsstridig at den alminnelige verneplikt viker overfor mennesker som p.g.a. en personlig overbevisning – som menneskelig og kristen kultur tilsier å vise respekt for – ikke kan forsone seg med militærtjeneste.»[5)]

Motinnstillingen går således her inn for en mer begrenset anvendelse av likhetsprinsippet enn hva Michelsen gjør seg til talsmann for, og vil i utgangspunkt kun anvende dette i relasjon til de historiske momenter «Fødsel og Formue». Dette er utvilsomt i pakt med de tanker grunnlovgiverne hadde i 1814, dengang var imidlertid problemet omkring militærnekting lite aktuelt, og grunnlovens fedre har neppe vurdert akkurat denne side av problemet i noen særlig utstrekning. Dessuten er det selvsagt

2) Forhandlinger i Stortinget 1951 s. 984 flg.

3) Hans M. Michelsen: Politisk Militærnekting, «Norges Forsvar» nr. 1, 1971.

4) Henvisningen her er til 2. utgave. I 3. utgave (1964) er dette bind 2 side 305–307.

5) «Den nye militærnekterloven. Et motforslag av Vilhelm Aubert, Torstein Eckhoff, Johan Galtung, Torleiv Idsøe, Trygve Leivestad, Arne Næss, Harald Ofstad, Kaare Pettersen, Arne Bjørn Rønhaug.» Utgitt av Norges Fredsråd. Heretter kalt «Motinnstillingen». Side 14. Innstillingen også trykt som vedlegg 2 til Ot. prp. nr. 42 (1962–63).

ikke bare på grunnlag av en ordfortolkning at Motinnstillingen kommer fram til sin konklusjon, det legges vekt på § 109 som «grunnsetning», hvor anvendelse og innskrenkning blir bestemt ved vanlig formell lov.

2.5

Sundby går i sin artikkel ennå et skritt lenger, forsåvidt som han anvender likhetstanken som et argument for å godkjenne politisk militærnekting:

«På tilsvarende måte virker det lite givende å argumentere mot de politiske nekterne ut fra l i k h e t s p r i n s i p p e t. Likhetsargumenter, ofte inspirert av grl. § 109, støter vi på i myndighetenes diskusjon av disse spørsmål. (Se til illustrasjon f. eks. Rode-utvalgets innstilling s. 20. Jfr. også Gundersen 1c 1951 s. 985) Her er det nærliggende å snu opp ned på argumentet og peke på at nektere som blir tvunget til å gjøre tjeneste mot sin alvorlige overbevisning nettopp vil bli stillet ulikt i forhold til de andre vernepliktige. For dem representerer militærtjenesten en uønsket tilleggsbelastning.»[6]).

De samme argumenter framholdes av Bratholm.[7]).

Bortsett fra Hokstad-dommen, Rt. 1969.1285 (jfr. ovenfor) kan det ikke sees at grunnlovsspørsmålet har vært direkte berørt av Høyesterett i noen militærnektersak.

2.7

Grunnloven § 109 er behandlet utførlig i innstillingens punkt 5.2. Dessuten vises til Vedlegg 3. I denne sammenheng er det tilstrekkelig å fastslå at det synes å være alminnelig enighet om at grunnlovens likhetsprinsipp ikke i seg selv er noe absolutt hinder for å kunne godkjenne militærnekting, og det uansett den begrunnelse nekteren gir for sitt standpunkt. Når Michelsen anvender likhetsprinsippet som et argument mot å godkjenne politisk militærnekting, mener han neppe med dette å hevde at Grl. § 109 i så måte representerer en absolutt skranke, men at det syn han forfekter er det som harmonerer best med likhetstanken som et mer løst og bakenforliggende prinsipp. Likeledes når Sundby og Bratholm argumenterer med likhetstanken for å godkjenne politisk militærnekting, så anvendes ikke dette som en bydende rettsregel, men nærmere som et argument i en rimelighets- og rettferdighetsvurdering.

Man skal dog ikke avskrive Grl. § 109 og likhetsprinsippet enhver betydning i relasjon til militærnekterspørsmålet. For det første bør likhetstanken være en klar rettesnor i utformingen og praktiseringen av reglene om militærnekting. Man kan neppe som motinnstillingen gjør, begrense likhetsprinsippets betydning til stand, fødsel og formue. For det annet er det, iallfall teoretisk, tenkelig at Grl. § 109 i visse faktiske situasjoner kan sies å representere en absolutt grense for hvor langt man kan gå i å anerkjenne ulike grupper av militærnektere.

Det skal her nevnes to tenkte situasjonstilfelle:

For det første kan tenkes den ordning at det ikke blir stilt vilkår overhodet, d.v.s. den vernepliktige bestemmer selv om han vil gjøre militærtjeneste, eller om hans «samvittighet» forbyr ham å gjøre det. Eventuelt slik at det formelt stilles visse vilkår for å godkjenne militærnekting, men at disse i realiteten ikke blir gjenstand for noen prøving av myndighetene. I slike tilfelle vil det nok være grunnlag for å hevde at grunnloven er uthulet.

For det andre kan tenkes at antallet nektere vil stige i meget sterk grad, slik at dette får konsekvenser for forsvarets bemanning, og dermed for de byrder som påføres de gjenværende. Også her vil man i ekstreme situasjoner kunne tenkes å komme i konflikt med grunnloven og likhetsprinsippet.

De to forhold som her er nevnt synes dog nokså fjerne for oss i dagens situasjon. Konklusjonen må bli at grunnloven stiller lovgiverne svært fritt ved utformingen av reglene om militærnekting.

3. SITUASJONEN FØR LOVEN AV 1922

3.1

Prinsippet om alminnelig verneplikt ble som det framgår av avsnittet ovenfor, vedtatt allerede i 1814. Det tok imidlertid lang tid før prinsippet ble gjennomført i praksis. Først ved lov av 3. juni 1876 ble alminnelig verneplikt gjennomført fullt ut, ved at nesten samtlige fritaksgrunner, samt retten til å stille stedfortreder, ble opphevet.

Som følge av denne langsomme utvikling, utgjorde ikke militærnekterne noe stort problem for myndighetene opp gjennom forrige århundre. For dem som ble pålagt militærtjeneste fantes dog ingen adgang til å nekte, og nektere ble ilagt streng straff, ofte fengsel og «arbeide i jern». Bratholm[8]) fremholder at man allerede på dette tidspunkt tok et visst hensyn til nekterens motivering. Ble denne ansett respektabel, kunne han slippe noe billigere unna, jfr. Rt. 1848.525, hvor en ung kveker, som av retten ble omtalt som en kristelig, «oprigtig og sandhetskærlig Person» slapp med en straff av «3 Gange 27 Slag Kat i 3 Dage»!

De fleste nektelser på denne tid skjedde på religiøst grunnlag, nekterne tilhørte som regel Kvekersamfunnet. Det vokste etterhvert fram en opinion som tok avstand fra straff når nektelsen på denne måte skyldtes en dyp og alvorlig overbevisning. I 1896 ble det framsatt et privat lovendringsforslag til dissenterloven[9]) vedrørende religiøse nektere. I

6) Nils Kristian Sundby: «Militærnekting på politisk grunnlag», Lov og rett 1968 side 405.
7) Professor, dr. jur. Anders Bratholm: «Militærnekting – lov, rettspraksis og behovet for reform», Lov og Rett 1971 side 16.

8) Bratholm l.c. side 1.
9) Trykt i tillegg til Stortingsdok. 21/1896.

1898 ble det så framsatt et privat forslag til sivilarbeidslov[10], hvor i tillegg til de religiøse nektere også var tatt med en del andre, bl. a. noen med «fornuftsmessige» ankuelser, som ikke bøyde seg for tjenesteplikten. Et nytt initiativ ble tatt i 1900,[11]. De to siste forslagene bygget på at det var den enkeltes overbevisning som skulle være avgjørende, og omfattet såvel religiøse som enkelte andre grupper av nektere. Sundby framholder at forslagene ikke ble særlig godt mottatt av myndighetene. Han påpeker videre at det allerede på dette tidspunkt utkrystalliserte seg en sondring som senere har dominert diskusjonen om disse spørsmål.

«I den ene gruppe finner vi de religiøse nektere samt (av og til) den slags moralske nektere som kan «sidestilles» med disse. I den annen gruppe plasseres andre nektere, herunder de politiske eller fornuftsmessige.»[12]

De ovennevnte lovforslag førte ikke fram til konkrete resultater, men parallelt med debatten omkring disse ble det fra myndighetenes side gitt visse retningslinjer som til en viss grad medførte lettelser for militærnekterne. I 1900 ga Forsvarsdepartementet regler om overføring av militærnektere til ikke-stridende stillinger i forsvaret, og i 1902 bestemte kommanderende general at den som av religiøse grunner nektet enhver tjeneste i forsvaret skulle slippe straff og gis påtaleunnlatelse.[13] Disse bestemmelser skulle gjelde midlertidig inntil man fikk en lovregulering.

3.2

Lovreguleringen lot imidlertid vente på seg. I 1902 kom derimot den militære straffelov, som ikke direkte har bestemmelser om militærnektere, men som i § 35 hjemler adgang til straff for den som uteblir fra militærtjeneste i den hensikt alldeles å undra seg sin militære tjenesteplikt. Bestemmelsen er utarbeidet med henblikk på desertering (loven benyttet selv uttrykket «straffes for Rømning»). Ved høyesterettsdom referert i Rt. 1907.234 ble fastslått at bestemmelsen også kunne anvendes overfor militærnektere. (Fremdeles anvendes mil. strl. § 35 overfor militærnektere, d.v.s. overfor nektere som har fått avslag på søknad om fritak og som fortsatt nekter å gjøre militærtjeneste, se f. eks. Rt. 1969.995).

3.3

I årene som fulgte var det en forholdsvis livlig debatt omkring vilkårene for fritak, nærmere bestemt hvor omfattende fritaksordningen skulle være. Forslag sendes fram og tilbake mellom Storting og Regjering uten at man blir enige. (Om dette, se Sundby s. 392–393). Det synes å være grunnlag for å hevde at uenigheten forsåvidt gjaldt fritakskriteriene, kun gjaldt hvorvidt fritaksordningen kun skulle begrenses til de religiøse nektere, eller om den også skulle omfatte andre grupper som kunne klart sidestilles med disse. Tanken på å innrømme fritak for de typisk politiske nekterne, var som Sundby skriver etter alt å dømme helt fjern for Stortinget. Det kan her være av interesse å se på forslaget som ble framsatt i Ot. prp. nr. 28 for 1909, som vel var det mest vidtgående av de mange forslag som ble framsatt på denne tid. Det ble her foreslått et nytt femte ledd i mil. strl. § 35 sålydende:

«Straff idømmes ikke, hvis den skyldige er vernepliktig befalingsmann eller menig, og hans forhold må anses begrunnet i, at hans samvittighet ikke tillater ham å utføre militær tjeneste.»[14]

I motivene til dette forslag anførte Forsvarsdepartementet:

«Med hensyn til spørsmålet om hvad der skal betragtes som en samvittighetssak i denne forstand skal man bemerke at hensynet til samvittigheten må kunne påberopes ikke blott av individer, som tilhører et kirkesamfund, mot hvis lære det strider at bære våben eller at utføre noget til militærtjenesten knyttet arbeide, men også av alle som har en så sterk opfatning av, at det er moralsk uriktig i enhver form og likeoverfor hvilkensomhelst fiende at gjøre militærtjeneste, fordi enhver militærtjeneste sikter på opøvelse for krig og at det vil volde dem likefrem samvittighetsnød at handle derimot. Til grunn for vegringen må altså i tilfelle antas å ligge motiver som – om de enn av anderledes tenkende vil kunne karakteriseres som bundende i ensidighet eller fanatisme – dog er av etisk eller moralsk art og er eller kan sidestilles med religiøs opfatning.»[15]

4. LOVEN AV 24. MARS 1922

4.1

Det første direkte forarbeid til denne lov representeres av en innstilling fra Forsvarskommisjonen av 1920, avgitt i januar 1921.[16] Kommisjonen foreslo et nytt femte ledd i mil.strl. § 35, stort sett i tråd med det ovenfor siterte forslag fra 1909. Det var enighet i kommisjonen om at fritaksregelen ikke bare burde omfatte de rent religiøse nektere, men også dem hvis nektelse skyldes «en alvorlig i samvittighetshensyn bunnende overbevisning». Kommisjonen understreket dog at dette begrep måtte fortolkes strengt, og foreslo følgende ordlyd for § 35, femte ledd:

«Straff efter 1ste til 3dje ledd idømmes ikke, hvis den skyldige er vernepliktig (befalingsmann eller menig) og hans forhold må antas begrunnet i en alvorlig religiøs overbevisning eller i andre alvorlige samvittighetsgrunner.»

Forslaget ble forelagt Generaladvokaten til uttalelse, og denne framholdt bl. a. følgende:

10) St. dok. 4/1898.
11) St. dok. 2/1900–01.
12) Sundbye l.c. side 392.
13) Ot. prp. 28 (1909) side 11.
14) Ot. prp. 28 (1909) side 11.
15) Ot. prp. 28 (1909) side 4.
16) Trykt som bilag til Ot. prp. 53 (1921).

«Naar fritagelse for straf for negtelse av at gjøre militær tjeneste skal indrømmes ogsaa andre end dem, som handler ut fra en alvorlig religiøs overbevisning, bør det utvetydig fremgaa av lovteksten, at fritagelsen for de ikke-religiøses vedkommende kun bør komme dem tilgode for hvem deltagelse i militær tjeneste vilde volde en virkelig samvittighetsnød.

Det fremgaar av premisserne (se indstillingen side 8), at det ogsaa er kommissionens mening, at det foreslaaede uttryk «andre alvorlige samvittighetsgrunde» skal forstaaes strengt. (...)

Jeg finder derfor at burde foreslaa, at der efter det sidste ord i § 35 «samvittighetsgrunder» tilføies «som kan likestilles med religiøse».»[17]

Generaladvokatens uttalelse fikk tilslutning av generalstaben og kommanderende general. Hensikten med generaladvokatens endringsforslag, ble altså hevdet å være å gi lovens ordlyd en mer presis formulering overensstemmende med det syn som ble hevdet fra Forsvarskommisjonen.

Departementet fant ikke å kunne anbefale Generaladvokatens forslag, idet man dermed antok at rammen for straffritagelsen ville bli for snever. Departementet tiltrådte dermed Forsvarskommisjonens forslag.

Om nekting på «politisk» grunnlag uttalte Forsvarskommisjonen:

«Det er også kommisjonens mening at den omstendighet at den vernepliktige er medlem av en politisk forening, en klubb, et selskap eller et samfund, som på sit program har avskaffelsen av militærvesenet eller at medlemmerne skal nekte å gjøre militærtjeneste i nogen form, ikke i og for sig skal være straffebefriende når han nekter å utføre sådan tjeneste eller søker å unddra sig fra den. Der må også kreves, at det står for ham personlig som en uavviselig, alvorlig samvittighetsplikt som han ikke under nogen omstendighet tør handle mot.»[18].

Når «politisk» er satt i anførselstegn ovenfor, er det for å markere at uttrykket må forståes på en noe annen måte enn det man i dag forstår med politisk militærnekting. Det spørsmålet Forsvarskommisjonen her drøftet var om en person som var medlem av et parti eller en organisasjon som har avskaffing av militærvesenet på programmet, eller som påla medlemmene å nekte militærtjeneste «automatisk» skulle fritas. Spørsmålet oppsto som en paralell til de religiøse nektere som er medlemmer av kirkesamfunn med en absolutt pasifistisk lære. Av dette følger dermed at Forsvarskommisjonen ikke på noen måte utelukket fritak for personer med en politisk begrunnet overbevisning.

4.2

Stortinget rakk ikke å behandle proposisjonen i 1921. Den ble framsatt pånytt gjennom Ot. prp. nr. 4/1922.

Militærkomitéen delte seg i et flertall og et mindretall.[19] Flertallet sluttet seg til Forsvarskommisjonens og departementets forslag, mens et mindretall på to (representantene Langhelle og Alvestad) foreslo at det ble åpnet adgang til «å avtjene verneplikten ved civilt arbeide for dem som av religiøse, moralske eller politiske grunner finner det stridende mot sin overbevisning å gjøre militærtjeneste.»

4.3

I den påfølgende debatt i Odelstinget ble mindretallets forslag nærmere begrunnet. Representanten Langhelle uttalte bl. a.:

«Mindretallet i militærkomitéen har spesielt i § 35 foreslaat en videre ramme for loven end den flertallet har fundet at kunne gaa med paa. Vi i mindretallet hævder nemlig, at man bør ta ind uttrykket «politiske grunde» i loven for derved at sikre en ensartet behandling av de militærnegtere, som forekommer. Vi har ikke dermed ment, at alle de, som staar tilsluttet et eller andet politisk parti, skal ha adgang til at unddra sig militærtjenesten. Det er ikke meningen, at vi der vil aapne et smuthul, hvorved vi mener at man skal kunne lure sig fra militærtjenesten. Men vi har tænkt paa de tilfælde, som der forekommer en hel del av, at der er mange, som negter av politiske grunde, mens disse politiske grunde i virkeligheten ikke er noget andet end moralske, religiøse og etiske grunde. De kan negte av politiske grunde, fordi det bunder i deres politiske moral, og derfor finder at de ikke bør, ikke vil, ikke kan oppläres i vaabenbruk...»[20]

Og representanten Alvestad uttalte seg slik:

«Jeg vil bare indskrænke mig til at peke paa, at naar vi har foreslaat dette med politiske grunde, saa er det for at fastslaa en enkel og grei bestemmelse, som stiller alle militærnegtere likt i bedømmelsen. Der skal ikke, som hr. Langhelle rigtig bemerket, være nogen anledning til noget religiøst hykleri, for vi mener at de, som av politiske, av moralske eller av etiske grunde finder det stridende mot sin opfatning at gjøre militærtjeneste, deres etiske opfatning skal fuldt ut kunne sidestilles med dem, som sier sig at ha en religiøs opfatning.»[21]

Mindretallets forslag ble nedstemt, mot 21 stemmer i Odelstinget og mot 9 stemmer i Lagtinget. Forslaget, og begrunnelsen for det, er ikke desto mindre interessant, fordi det utvilsomt danner grunnlaget for den lovendring som kom bare tre år senere. Stridsspørsmålet var altså i hvilken grad en politisk begrunnet militærnekting kunne aksepteres, og det er derfor vesentlig å søke fastslått hva man forsto med politisk begrunnelse. Når Bratholm[22] hevder at man i 1922 ikke fikk noen inngående drøftelse av forskjellen på f. eks. politisk og moralsk nekting, så er vel dette en sannhet med visse modifikasjoner. De ovenfor siterte uttalelser fra mindretallet gir en viss pekepinn om hva forslagsstillerne mente med politisk begrunnelse, og det må

17) Ot. prp. nr 53 (1921) side 3.
18) Forsvarskommisjonens Innstilling side 8.
19) Innst. O. II (1922) side 6.
20) Forhandlinger i Odelstinget (1922) side 36.
21) do. side 40.
22) Bratholm l.c. side 2.

vel kunne hevdes at Michelsen har holdepunkter i følgende påstand, under henvisning til den ovenfor siterte uttalelse fra Langhelle:

«Av denne viktige uttalelse kan man slutte at det sosialistiske mindretall, da man første gang fremmet forslag om politisk militærnekting, ene og alene hadde den pasifistiske ide i tankene.»[23]

4.4

Mindretallets forslag ble nedstemt, og Stortinget tok forsåvidt avstand fra den politiske begrunnede militærnekting. Dette skjedde dog ikke helt reservasjonsløst, hvilket skulle skape problemer i de nærmest påfølgende år. Fra saksordføreren, Christensen, som representerte flertallet kom bl. a. følgende uttalelse:

«Jeg er fuldt klar over, at der kan tænkes tilfælde, hvor en politisk opfatning er saa sterk og saa inderlig at det blir vedkommende en samvittighetssak ikke at gjøre militærtjeneste av politiske grunde; men jeg er slet ikke sikker paa, at i alle tilfælde politikk og samvittighet hænger sammen. (...) Jeg tror at den som virkelig har en alvorlig politisk overbevisning, saa alvorlig, at det blir en samvittighetssak, han vil ogsaa bli fri i et tilfælde, hvor han er indkaldt til militærtjeneste, men negter at opfylde den.»[24]

Loven av 1922 skapte en del uklarhet, noe som førte til en lite ensartet domspraksis vedrørende de politiske nektere. Under Hærdebatten i Stortinget 27. juli 1924 ble disse forhold berørt, og forsvarsministeren uttalte at man ville ta under overveielse å framsette forslag om at de politiske militærstreikere i likhet med de religiøse nektere skulle slippe å avtjene verneplikten, og i stedet gjøre tjeneste i sivilt arbeide.

5. LOVENDRING AV 10. JULI 1925

5.1

Lovforslaget ble fremmet året etter og innebar en klar utvidelse av fritakskriteriene.[25] Det kan dog synes noe tvilsomt om forslaget, som senere ble enstemmig vedtatt av Stortinget, innebar en anerkjenning av de såkalte militærstreikere, slik forsvarsministeren hadde antydet året før. Lovens ordlyd og forarbeider er langtfra klare på dette punkt. Ordlyden, slik den ble vedtatt i 1925, er så godt som identisk med de regler som gjelder idag (kun en mindre redaksjonell endring). Den uklarhet som eksisterte allerede i 1925 har således til en viss grad heftet ved ordningen helt fram til vår tid, og det kan derfor være grunn til å gå relativt grundig inn på loven av 1925 og dens forarbeider.

Departementet peker i proposisjonen på den uklarhet som ble skapt ved loven av 1922, og viser også til kritikk fra sosialdemokratisk og kommunistisk hold mot at politiske militærnektere sto i en annen stilling enn de religiøse. Det heter så videre i proposisjonen:

«Departementet finner at der således som forholdene har utviklet sig hos oss er adskillig som taler for å åpne adgang til civilt arbeide istedenfor militær tjeneste for alle dem, som ut fra en åpenbart alvorlig og personlig overbevisning – den være religiøs, politisk eller av annen art – finner å måtte vegre sig for å gjøre militærtjeneste av enhver art.»[26]

Og departementet fortsetter så et stykke lenger ute i proposisjonen:

«Det er imidlertid departementets bestemte opfatning at der fremdeles må stilles samme strenge krav til dybden og alvoret i den påberopte overbevisning hos de her omhandlede militærnektere. Hvor strengt kravet skal settes vil måtte avgjøres i hvert enkelt tilfelle ved en skjønnsmessig bedømmelse av den vernepliktiges forklaring og hans forhold forøvrig, og dette skjønn vil som hittil i alle tvilstilfeller måtte treffes av domstolene.»[27]

Departementet foreslo på denne bakgrunn mil.strl. § 35, femte ledd endret således:

«Straff etter 1. og 3. ledd idømmes ikke, hvis den skyldige er vernepliktig (befalingsmann eller menig) og hans forhold finnes begrunnet i, at militærtjeneste av enhver art strider mot hans overbevisning.»

5.2

Militærkomitéen tiltrådte enstemmig departementets forslag, med den ene endring at «strider mot hans overbevisning» ble foreslått endret til «strider mot hans alvorlige overbevisning». I denne form ble loven enstemmig vedtatt i Odelsting og Lagting.

5.3

Det er etter dette klart at det nå var åpnet adgang for militærnekting også på politisk grunnlag. Dette ble klart uttalt fra flere hold i forbindelse med lovvedtagelsen. Hva som nærmere ligger i dette er det dog stor uenighet om. Denne uenighet kom ikke klart fram i 1925, men dukket først opp mange år senere, i første omgang aktualisert ved Lystad-saken i 1950 (om denne nedenfor). Det synes klart at f. eks. Sundby og Michelsen har helt forskjellige oppfatninger av hva loven av 1925 innebar. Sundby gir en grundig drøftelse av bakgrunnen for lovendringen; bl. a. tyve-årenes militærstreiker og arbeiderbevegelsens kritikk mot militærvesenet. Hensynet til klarhet og ensartethet i domspraksis talte også med, men også hensynet å hindre at de politiske nekterne fikk martyrglorie. Sundby fortsetter så:

23) Michelsen l.c. side 30.
24) Forhandlinger i Odelstinget (1922) side 39.
25) Ot. prp. 42 (1925).
26) Ot. prp. 42 (1925) side 3.
27) do. side 3

«Uansett bakgrunn, loven skulle nå være klar nok. Det spiller ingen rolle hvilken type begrunnelser nekteren anfører, det eneste som teller er den individuelle overbevisningsstyrke og fasthet. Såfremt denne siste betingelse foreligger, er det heller ikke noe holdepunkt i forarbeidene for at visse slags politisk nekting skulle stå i en særstilling. Det er spesielt ikke noe holdepunkt for at «situasjonsbestemt» nekting eller nekting ut fra et marxistisk syn på militærvesenet som et «klasseapparat» skulle falle utenfor lovens fritagelsesgrunner.»[28]

Og han fortsetter i petit:

«Det siste er jo helt opplagt. Som jeg har prøvd å vise ovenfor, var et av hovedpoengene med lovforslaget nettopp å åpne adgang til fritagelse for «klassenekterne». Andre former for situasjonsbestemt nekting, f. eks. som reaksjon mot blokkpolitikk etc. var av gode grunner ikke aktuelt.»

Michelsen er av en annen oppfatning. Han henviser til proposisjonen, og tilføyer:

«Man skal merke seg at det her er tale om at de politiske militærnektere skal stilles i klasse med de øvrige. I proposisjonen tales det videre om at man vil oppnå en likeartet behandling av alle nektere uansett deres nektelsesgrunnlag.
Klarere kan det etter min mening ikke sies at det skal stilles samme krav til alle militærnektere enten de nå nekter av religiøse, moralske eller politiske grunner. Men dette betyr kort og godt at samtlige militærnektere for å godtas må være pasifister. Man innførte i 1925 likestilling, ikke privilegium for de politiske militærnektere. Man kan gjerne si at man gjennom lovendringen ville søke å dempe på en uro innen arbeiderklassen.
Men man ville ikke dempe den lenger enn til det jeg kaller likestilling.
Det er etter min mening således klart at lovendringen av 1925 bygget på den pasifistiske ide. Man kan si at i 1925 ble mindretallets forslag fra 1922, som bygget på pasifistisk tankegang, gjort til lov, men ikke et videregående forslag.»[29]

Dette siste kan synes bekreftet via uttalelser som kom fra arbeiderpartirepresentanten Olsen-Hagen under debatten i Odelstinget[30].

5.4

Det kan allerede på dette tidspunkt kanskje være formålstjenlig å søke å dele opp gruppen av politiske militærnektere i flere undergrupper. Dog må understrekes at man her begir seg ut på nokså løse spekulasjoner. Noen slik oppdeling ble ikke direkte foretatt i forbindelse med loven av 1925, det kan synes som om lovgiverne ønsket å behandle alle politiske nektere under ett. Dette vil dog i noen grad være en forhastet slutning, - man må hele tiden ha klart for seg at det dengang var full enighet om å stille strenge krav til overbevisningens fasthet og innhold, og det må etter dette synes klart at det nærmere innhold i en politisk begrunnet nektelse vil være av betydning.

Den første gruppe politiske nektere kan vi gjøre oss fort ferdig med, nemlig pasifistene. Det er overhodet ingen uenighet om at pasifister skal fritas for militærtjeneste, avhengig av om de er kommet fram til sin overbevisning på religiøst, moralsk eller politisk grunnlag.

Den neste gruppe jeg vil ta med er de såkalte «klassenekterne». Jeg gjør her uttrykkelig oppmerksom på at jeg nå utelukkende ser på situasjonen ved lovendringen av 1925, hvorvidt senere praksis og lovendringer har ført til en forandring vedrørende synet på denne og andre grupper av politiske nektere, skal behandles senere.

Klassenektere er ikke pasifister. De nekter å delta i det militære forsvar, fordi det er deres oppfatning at forsvaret benyttes av en klasse til å undertrykke en annen. Slik klassenekting var meget aktuelt i 1925, men spiller langt mindre rolle idag.

Ifølge Michelsen skulle klassenekterne ikke være omfattet av fritakskriteriene i 1925[31]. De var ikke pasifister, og faller således utenfor. Sundby tar det motsatte standpunkt, og begrunner dette ut fra lovens forhistorie[32].

Det er i det hele tatt meget som skulle tyde på at klassenekterne var forutsatt omfattet av lovens fritakskriterier. Det er nærliggende å tro at det var denne type politiske nektere som sto sentralt i debatten i 1925. At klassenekterne var omfattet av fritakskriteriet i 1925 synes også klart forutsatt av Tranmæl under debatten i Odelstinget i 1925. Hans innlegg tar for seg et annet, og langt mer omstridt punkt i forslaget av 1925, nemlig adgangen til å sette sivilarbeidsnektere i tvangsarbeid. Tranmæl uttalte følgende:

«Det er ganske oplagt, at de som nekter militærtjeneste av politiske grunne, nekter fordi militærvesenet brukes i den ene klasses hånd mot den annen. Det er staten som her optrer som representant for den herskende klasse mot arbeiderklassen. Når man så nekter å utføre militærtjeneste, er det givet at man nekter å utføre tilsvarende civilt arbeide.»[33]

At gjeldende rett idag ikke synes å godta klassenekterne er en annen sak, som må sies å skyldes forhold og endringer inntruffet langt senere. Det må være god grunn for å hevde at klassenekterne etter loven av 1925 var gitt adgang til fritak for militærtjeneste.

Militærstreik var et virkemiddel som ble brukt i relativt stort omfang i 20-årene, og som iallfall til en viss grad var noe annet enn politisk militærnekting/klassenekting. I debatten i Odelstinget i 1925 kom Tranmæl en del inn på forskjellen mellom klassenekting og militærstreik. Tranmæls uttalelser her er tatt opp og tolket litt forskjellig av

28) Sundby, l.c. side 396.
29) Michelsen, l.c. side 30-31.
30) Forhandlinger i Odelstinget (1925) side 390.
31) Michelsen l.c. side 31.
32) Sundby l.c. side 396
33) Forhandlinger i Odelstinget (1925) side 411.

Sundby og Michelsen, og det kan derfor være grunn til å se litt på hva Tranmæl uttalte:

«Man skal nemlig erindre, at de som er militærnektere, handler ut fra ideelle motiver. Det er ikke personlig vinning som ligger til grunn for den betraktningsmåte, men det er utslag av et samfundssyn som er sterkt underbygget, og deres opfatning er forbundet med ofre på en rekke områder. Det er da vesentlig folk som ut fra et pacifistisk synspunkt nekter militærtjeneste, som mener at det å vende det venstre kinn til når man får slag på det høire, er den riktige stilling. Det kan være situasjoner, hvor selv revolusjonære partier går til militærnektelse, militærstreik, men det er bare til begrensede tider, det er situasjonsbestemte aksjoner, og et revolusjonært parti vil aldri gå til å anvende en militærnektelse som en v a r i g aksjonsform, for den vil, hvis den pågår nogen tid, uvegerlig føre til en pacifistisk innstilling.

(. . .) Militærstreik derimot, i dette ords egentlige forstand, det er noget ganske annet. Militærstreik kan bare de gjøre som avtjener verneplikten. En streik i det økonomiske liv kan kun iverksettes av dem som utfører arbeidet, enten det er transport eller gruvedrift, og er der militærstreik så er det de

Det heter riktignok, at hvis man nekter militærtjeneste på grunn av sin politiske overbevisning må man utføre annet arbeide. Man skal huske på, at for dem som nekter militærtjeneste av politiske grunner vil det være en samvittighetssak også å nekte å utføre annet arbeide i sammenheng dermed. Hvis de ut fra sitt religiøse syn nekter militærtjeneste, vil ikke være på moen, vil ikke håndtere våpen, så kan det være rimelig at de utfører civilt arbeide; men ut fra de politiske betraktninger er det jo ganske oplagt, at nekter de først militærarbeide må de også nekte civilt arbeide.» (. . .)[34]

Om Tranmæls uttalelser sier Michelsen:

«Martin Tranmæl sondrer mellom militærnekteren som er pasifist, og som aldri kan være noen trussel mot det borgerlige samfunn, og militærstreikeren som er den revolusjonæren som aldri kan være pasifist. Militærstreikeren kan nekte militærtjeneste som en situasjonsbetinget aksjon, men aldri som en varig ordning for det vil uvegerlig føre til en pasifistisk innstilling. Martin Tranmæl var fullt klar over at det bare var militærnekteren som fant beskyttelse under loven. Han ventet ikke en gang at militærstreikeren skulle fritas.

Denne Martin Tranmæls sondring er vesentlig. Man kan diskutere om uttrykket streiker er riktig etter en streng juridisk terminologi. Tranmæls tankegang som nettopp sondrer mellom militærnekteren og den politiske uenige, er vesentlig.»[35]

Sundby tolker Tranmæls uttalelser noe annerledes:

«Tranmæl synes å forutsette som selvsagt at militærstreik i stor stil ikke omfattes av lovens regler. Militærstreik kan brukes som et revolusjonært kampmiddel, uten at det i og for seg strider mot den enkeltes personlige overbevisning å utføre militærtjeneste. Slike aksjoner er «situasjonsbestemte», sier han. (. . .) At klassenektere derimot må omfattes, forutsetter Tranmæl uttrykkelig s. 411. Hvorledes Tranmæl nærmere tenker seg grensen mellom den ulovlige militærstreik og den lovlige klassenekting, framgår ikke helt klart. Antagelig har han for øye skillet mellom nekting som «bare», eller overveiende, skjer ut fra lojalitet overfor en organisert aksjon og nekting som er forankret i en virkelig individuell, alvorlig overbevisning hos vedkommende.» (. . .)[36]

Det kan vel med en viss grunn hevdes at Michelsen gjør Tranmæls sondring skarpere og klarere enn den egentlig er. For meg synes det naturlig å se det slik at Tranmæl opererer med pasifisten og militærstreikeren som to ytterpunkter på hver side. Slik Tranmæl beskriver militærstreik i den reneste form er det klart at militærstreikeren ikke er pasifist, han er ikke en gang militærnekter, han er tvert om en tjenestegjørende soldat, som legger ned arbeidet i en konkret situasjon. Klassenekteren, slik Tranmæl oppfattet ham, faller vanskelig inn i bildet hverken som pasifist eller som militærstreiker, han utgjør en gruppe for seg. At Tranmæl ikke setter noe direkte likhetstegn mellom den politiske nekter og pasifisten synes forøvrig å gå klart fram av hans uttalelser om sivil tjeneste, sitert ovenfor. Han sondrer her klart mellom den religiøse nekter, pasifisten, som uten vansker kan utføre sivil tjeneste, og den politiske nekter, som ut fra sin overbevisning også må nekte slikt sivilt arbeide. Men ut fra dette må det vel være klart at pasifisme, om den overhodet er til stede hos den politiske nekter, så er den i ethvert fall ikke den sentrale motivering.

5.5

Som en foreløbig konklusjon, må kunne slås fast at loven av 1925 ikke utelukkende omfattet fritak for de rene pasifister. Også, en del andre nektere, deriblant en del som nektet på politisk grunnlag, må antas forutsatt omfattet av lovens fritakskriterier. Hvor omfattende denne gruppe var, er det vanskelig å si noe konkret om. Meget tyder på at de typiske klassenektere også ble omfattet av fritakskriteriene. Hvorvidt også andre typer politiske begrunnelser skulle godkjennes er det derimot vanskelig å si noe om. I dagens situasjon utgjør de politiske nektere en nokså sammensatt gruppe, hva angår den konkrete begrunnelse som anføres for militærnekting. Man må kunne anta at gruppen politiske militærnektere var noe mer homogen i så måte tidligere. Forhold som alliansepolitikk, atomvåpen og ulandsproblematikk var ikke aktuelt i tyve- og tredveårene, og det er et nokså meningsløst spørsmål hvorvidt lovgiverne i 1925 mente at slike begrunnelser skulle berettige til militærnekting. Nå kan man riktignok hevde at det er bare gradsforskjeller fra det å godkjenne klassenekterne, til det å godkjenne alliansenektere, og det er forsåvidt riktig. Men det

34) Forhandlinger i Odelstinget (1925) side 399.
35) Michelsen, l.c. side 31.
36) Sundby, l.c. side 397. Henvisningen til Tranmæls uttalelser s. 411, gjelder hva som er sitert ovenfor ved note 33.

er ikke dermed absolutt sikkert at denne gradsforskjell er helt uten betydning. En annen sak, som den videre framstilling forhåpentlig vil vise, er at lovgiverens og domstolenes syn på klassenekterne utvilsomt har gjennomgått en forandring fra 1925 til i dag. Om klassenekterne var omfattet av fritakskriteriene i 1925, er det ikke dermed sagt at de også skal være det i dag, endog selv om fritakskriteriene har omtrent samme formulering dengang som nå. Det er ikke noe ukjent fenomen at en rettsregel kan forandre innhold, selv om den lovtekst som står som bærer av regelen forblir uendret, og dette kan skje i sterkere grad hvor lovteksten er vagt og generelt formet, som i vårt tilfelle.

6. UTVIKLINGEN FRAM TIL 1965

6.1

I de første 25 år etter lovendringen av 1925 skjer lite av interesse for vårt spørsmål. I 1937 ble det riktignok gitt ny lov om vernepliktige sivilarbeidere (1. 17. juni 1937 nr. 10). Loven åpnet adgang til administrativ fritagelse etter søknad, i tillegg til fritagelse gjennom frifinnende dom bygget på mil. strl. § 35, 5. ledd. Nektingsgrunnlaget ble derimot ikke berørt, loven tok opp formuleringen fra 1925, fritak kan gis dersom «det er grunn til å gå ut fra, at det vilde stride mot hans alvorlige overbevisning å gjøre militær tjeneste av enhver art.» (L. § 1).

6.2

Vi tar så et nytt langt sprang fram til Lystad-saken, Rt. 1950.917. (Saksforholdet i denne er noe mangelfullt gjengitt i Retstidende, referatet her bygger derfor på ankeutdraget til Høyesterett.) Tiltalte Lystad avtjente førstegangstjeneste i artilleriet i 1936. I 1949 ble han innkalt til beredskapsøvelse på Gardermoen, men møtte ikke. Under politiavhør kort tid efter forklarte han seg således:

«Grunnen til at han ikke møtte til militærtjeneste er at han ikke ønsker å bidra til å forberede en ny krig, hverken direkte eller indirekte.

Han viser til en tale Montgomery holdt i Haag for ca. 3 uker siden der denne uttaler bl. a., at han har erklært kommunistene i verden krig, denne er foreløbig en kald krig, men kan nårsomhelst bryte ut i krigshandlinger, og såsant Vestunionen driver iherdige øvelser, og Atlanterhavspakten utbygges, er ikke Vestunionen redd for å gå inn i denne krig.

Dette var den mening avhørte fikk ut av de meldinger som ble kringkastet.

På disse premisser ønsker ikke avhørte å delta i noen militære øvelser eller forberedelser.

Avhørte avholdt seg fra å møte til militærtjeneste av moralske grunner, ikke av religiøse grunner.»

Det ble reist tiltale mot Lystad, men han ble enstemmig frifunnet i Krigsretten, med følgende begrunnelse:

«Tiltaltes forhold finnes begrunnet i at det strider mot hans alvorlige overbevisning å gjøre militær tjeneste av noen som helst art. Tiltalte mener at med den forsvarspolitikk og den utenrikspolitikk som vårt land nå fører, motarbeider vårt land fredens sak.

Ved å delta i militærøvelser, således som forholdene nå er, mener tiltalte at han direkte vil yte sin bistand til opparbeidelse av en krigsfare og til motarbeidelse av den fredssak som han mener at man nå med alle midler må være med på å fremme. Den begrunnelse som tiltalte har gitt kan sies å virke lite overbevisende, men det er etter rettens oppfatning ikke grunn til å tvile på at det dreier seg om en alvorlig overbevisning hos tiltalte selv.»

Den frifinnende dom ble påanket av Generaljurisdisksjonssjefen for hæren. I ankeerklæring ble lagt særlig vekt på lovens ordlyd «militærtjeneste av noen som helst art», og det heter videre:

«Loven tilstår ikke den vernepliktige straffrihet, som uteblir fordi han er uenig i landets forsvars- og utenrikspolitikk, og ikke vil delta i militærøvelser "således som forholdene nå er".»

Anken ble enstemmig forkastet av Høyesterett. Førstvoterende gikk først en del inn på lovens tilblivelseshistorie, og fortsatte så, side 918:

«Jeg finner det etter dette klart at der må stilles meget strenge krav til den «overbevisning» som skal være straffrihetsgrunn etter § 35. Det må således – som det også er uttalt i forarbeidene – kreves en personlig overbevisning, og det er i og for seg ikke nok at den vernepliktige er medlem av en politisk sammenslutning som på sitt program har avskaffelsen av militærvesenet eller at medlemmer skal nekte å gjøre militærtjeneste. Jeg vil også tilføye at det heller ikke er nok at vedkommende vil demonstrere at han er uenig i bestemte tiltak fra myndighetenes side eller i deres alminnelige politikk. På den annen side kan det – både etter lovens tekst og dens forarbeider – ikke være tvilsomt at også en overbevisning bygget på politisk oppfatning er straffrihetsgrunn, når det først foreligger en «alvorlig overbevisning.» Jeg vil tilføye at en overbevisning begrunnet på denne måte visstnok i alminnelighet ikke vil være så uavhengig av tid og ytre omstendigheter som f. eks. en overbevisning bygget på religiøs oppfatning.»

Dette er den første dom fra Høyesterett vedrørende politisk militærnekting, og utvilsomt også den dom som går lengst i å innrømme fritak på politisk grunnlag. Senere dommer kan i en viss grad synes å representere en innstramming. Såvel Krigsrettens som Høyesteretts premisser i Lystad-saken er meget knappe, og man skal være noe forsiktig med å trekke for skarpe slutninger av dommen. Sundby karakteriserer Lystad som en «typisk politisk nekter».[37] Hva egentlig Sundby legger i dette er noe uklart for meg. Nektelsen er politisk forsåvidt som den er begrunnet i den eksisterende utenrikspolitiske situasjon, den tildels meget spente tilstand i slutten av 40-årene. Den tar videre utgangspunkt i en uttalelse fra Vestunionens forsvarssjef, Montgomery, med tildels meget krasse angrep mot kommunismen. Men man kan godt oppfatte Lystad så-

37) Sundby, l.c. side 400.

ledes at han i den eksisterende spente verdenssituasjon ikke ønsker å delta i krigsforberedende tiltak, da slike kun vil bidra til å skjerpe spenningen. Man kan altså forstå Lystad slik at han mente at situasjonen tilsa at man burde avstå fra militær makt, for derved å søke å dempe spenningen i verden, og at det derfor var nødvendig for han å avstå fra enhver militær aktivitet. Det må være omtrent på denne måte Michelsen har oppfattet Lystad når han uttaler at Lystad etter hans mening var pasifist.[38] En kan kanskje si at det her forelå en form for «situasjonsbegrunnet pasifisme», begrunnet i den spente verdenssituasjonen. Dette blir dog til en viss grad spekulasjoner, idet vi vet for lite om Lystads holdning, domspremissene er for snaue her til å kunne slutte med noen særlig grad av sikkerhet. Dersom man dog, som ovenfor skissert, anser Lystad som en slik «situasjonsbegrunnet pasifist» vil kanskje dommen til en viss grad kunne bringes inn i harmoni med de etterfølgende dommer. Poenget blir her om man kan anta at Lystad mente at situasjonen tilsa at man måtte avstå fra e n h v e r opptrapping av militære styrker, og at hans vegring ikke var kun rettet mot deltagelse i Vestunionens militærapparat.[39] Hvorvidt dette var Lystads oppfatning gir dog ikke det foreliggende materiale godt nok grunnlag til å fastslå.

Det k a n være forsvarlig å se Lystad-dommen således at retten her har godkjent Lystad som pasifist, uten uttrykkelig å gå inn på pasifismens tilknytning til tid og ytre omstendigheter. Det er verd å merke seg at Lystad ikke tok noen reservasjoner i sitt standpunkt, med unntak av uttrykket «således som forholdene nå er». Man må kunne anta at han ville hatt den samme oppfatning også om Norge utenrikspolitisk hadde tilhørt en annen maktblokk.

38) Michelsen, l.c. side 33.

39) Bratholm, l.c. side 4: «Loven måtte altså forstås slik at det avgjørende var om nektelsen omfattet enhver form for militærtjeneste i dagens situasjon.» Bratholm kommer imidlertid til samme konklusjon som Sundby, nemlig at HR her godtok en klart situasjonsbetinget nekter. Tilsvarende R o s s i artikkelen «Politisk militærnægtelse», Lov og Rett 1972 s. 450 ff, og Arne H a u g e s t a d i tidsskriftet Pax nr. 2/1969 side 47.

Det kan utvilsomt forsvares å betegne Lystads nektelse som «situasjonsbetinget», faren er imidlertid at man risikerer å trekke for vidtrekkende slutninger ut fra denne betegnelsen. Begrepet er mangetydig, og det forhold at HR godtok Lystads nektelse kan selvsagt ikke benyttes som argument for å godkjenne enhver situasjonsbetinget nektelse, eller hevde at HR fraviker tidligere praksis når den senere avviser andre «situasjonsbetingede» nektere. En slik konklusjon må bygge på de underliggende forhold, ikke på betegnelsen situasjonsbetinget. Dersom man velger å karakterisere Lystads begrunnelse som situasjonsbetinget, bør det etter min mening presiseres at det dreier seg om en relativt sterkt begrenset situasjonsbetingelse.

6.3

Lystad-dommen, og det økende antall militærnektere i begynnelsen av 50-årene, foranlediget en interpellasjon i Stortinget fra representanten Ryen den 4. mai 1951. Interpellasjonen ble besvart av justisminister Gundersen, endel av hans uttalelse er sitert ovenfor[40]. Noe senere i samme innlegg uttalte Gundersen dette om sitt syn på fritakskriteriene:

«Men det som må holdes fast i denne sammenheng, det er at den overbevisning som blir resultatet av ens tankegang, må forby en å gjøre noen som helst art av militær tjeneste. Kjernen i det hele er fremdeles den pasifistiske: du skal ikke ta liv, eller uttrykt annerledes: du skal ikke gripe til våpen i noen konflikt som ditt land kan komme opp i. I Sverige peker loven langt mer direkte på denne sakens kjerne enn vår lov gjør det, der fritas «värnpliktiga för vilke bruk av vapen mot annan skulde medföra djup samvetsnöd.»

Vi vil ikke etter vår lov kunne frita noen for å gjøre militærtjeneste som f. eks. hevder at det er hans dypeste overbevisning at det vil tjene vårt lands interesser best om vi ble slått og okkupert av et land som angriper oss. Heller ikke kan vi frita for militærtjeneste folk som mener at vår utenrikspolitikk er uklok og skadelig for landets interesser. Det kan f. eks. være en soldats innerste overbevisning at vi burde ha ført en ren nøytralitetspolitikk og ikke en alliansepolitikk, og det er selvsagt en oppfatning han har lov til å ha og lov til å kjempe for med alle lovlige midler, men den gir ham ingen rett til å unndra seg for en samfunnsplikt som må påhvile alle. En soldat med denne oppfatning kan ikke slippe lettere fra det enn f. eks. en som sier at hans samvittighet forbyr ham å forlate kone og barn i en farlig krigstid. Vi er nødt til å tenke framover mot den situasjon som verneplikten tar sikte på: at det kan bli alvor, og da må vi være klar over at jo flere vi fritar for militærtjeneste desto tyngre faller byrdene på dem som må gjøre den. De inngrepene som gjøres i likhetsprinsippet, må vi derfor avgrense sterkt. Det å nekte å gjøre militærtjeneste, kan ikke bli en politisk rettighet som kan anvendes på samme måte som stemmeretten og andre politiske ytringsformer - for eller imot landets utenriks- og forsvarspolitikk, for eller imot politiske avgjørelser som treffes av landets lovlige styremakter. Den politisk bestemte overbevisning får vi i alminnelighet henvise til den politiske arena, uansett hvor lettferdig eller hvor alvorlig begrunnet den er; vi får henvise til den ytringsfriheten, til organisasjonsretten, til stemmeretten og alle andre politiske rettigheter.

For å summere opp: Det som loven etter mitt skjønn tar sikte på å beskytte mot tvangsutskrivning til militærtjeneste, det er den klart pasifistiske innstilling; men den er på den annen side beskyttet, enten den er begrunnet religiøst, moralsk eller politisk.»

Gundersen fortsatte så, i relasjon til Lystad-saken:

«Om det nå var en slik innstilling tiltalte i vedkommende sak hadde eller ikke hadde, det er ikke lett å se av selve dommen og dens premisser. Hverken Krigsretten eller Høyesterett har gått særlig inn på dette spørsmål, som etter mitt skjønn er kjernen i saken. Rekkevidden av Høyesteretts dom

40) Se ovenfor ved note 2.

er derfor ennå uklar, og det er meget som taler for at vi bør forsøke å få en ny sak inn for Høyesterett, slik at vi får dette kjernespørsmålet i saken klarere og mer utførlig drøftet og avgjort.»[41]

Gundersens syn fikk bred tilslutning fra de øvrige representanter.

Gundersens uttalelser er meget viktige for forståelse av den videre utvikling vedrørende fritakskriteriene. Han tar klart til orde for at det er bare den som nekter på et pasifistisk grunnlag som skal omfattes av lovens fritakskriterium, og at avgjørelsen i Lystad-saken bør fortolkes strengt. Man kan være enig med Sundby at den rettskildemessige betydning av dette ikke er særlig stor, på den annen side kommer man ikke bort fra at Gundersen her trakk opp retningslinjer som i meget stor grad er blitt fulgt og har fått tilslutning fra såvel lovgiver som fra domstolene. Om ikke Gundersens uttalelser i seg selv skapte «ny rett», så dannet de iallfall utgangspunktet for de endringer og presiseringer av rettstilstanden som senere er kommet til.

Gundersen uttrykte i Stortinget et ønske om snarlig å få en ny sak inn for Høyesterett, slik at de spørsmål som Lystad-saken reiste kunne bli klarere og mer utførlig drøftet og avgjort. Det skulle ta lang tid før man kom fram til en forholdsvis stor grad av klarhet i disse spørsmål, men rettspraksis i årene som fulgte var selvsagt i stor grad med på å skape mer sikre linjer.

6.4

Det er grunn til å henlede oppmerksomheten på en dom av Nordland Krigsrett av 22. april 1954.[42] Retten brukte her mot tiltalte, nærmest som et avgjørende bevis på manglende overbevisning, at han arbeidet som forskalingssnekker ved utbyggingen av Bodø flystasjon. Det heter i dommen:

«I slutten av august 1953 kom tiltalte til Bodø og fikk arbeide hos en byggmester. Denne utførte arbeide på Bodø flyplass. Tiltalte arbeidet hos ham til juleferien den 18. desember 1953. Etter ferien, fra 9. januar 1954 tok tiltalte arbeide hos et annet firma som også utførte arbeide på Bodø Flyplass. Det ansees bevist at Bodø flyplass for en stor del er et militært anlegg, selv om den også har sivilt formål og brukes i sivilt øyemed. Tiltalte har erkjent at han kort tid etterat han begynte arbeidet i slutten av august 1953 var klar over at arbeidet tildels hadde militært formål. Hans arbeide har bestått i å lage forskalinger til bygninger av betong.

Retten bemerker at det ikke fra tiltaltes side er påstått at hans nektelse av å gjøre militærtjeneste er skjedd på religiøst grunnlag. Heller ikke forøvrig foreligger det opplysninger i den retning.

Spørsmålet blir da om det hos tiltalte er tilstede på annet grunnlag noen slik overbevisning som mil.strl. § 35, 5 omhandler. Som det framgår av den i Rt. 1950 side 917 refererte dom er det en overbevisning av alvorlig art og av en viss dybde det er spørsmål om. Retten finner ikke at sådan har vært tilstede hos tiltalte. Det legges i så måte vekt på følgende: I de dager tiltalte skulle ha reist til militærtjeneste, tok han arbeide på Bodø flyplass. Han hadde en timebetaling kr 3,43 + akkordtillegg, som utbetales etterskuddsvis. I de ca. 4 måneder av 1953 han var hos sin første arbeidsgiver tjente han på denne måte ca. kr 3 000. Uaktet han, ihvertfald etter å ha vært noen dager i arbeide på flyplassen, var klar over at arbeidet i stor utstrekning var av militær art, gjorde han ingen henvendelser til sin arbeidsgiver om å bli satt til annet arbeide, likesom han heller ikke i den følgende tid søkte arbeide hos noen annen arbeidsgiver som ikke var beskjeftiget ved flyplassen.

Retten finner i det hele tatt ikke at det hos tiltalte har dannet seg noen slik overbevisning som i mil. strl. § 35, 5 omhandlet. Han blir derfor å felde etter tiltalens post I.»

Etter rettens oppfatning er det åpenbart en naturlig konsekvens av det å nekte militærtjeneste av samvittighetsgrunner at man også unngår å arbeide med anlegg som «i stor utstrekning» er «av militær art».

Det som gjør dommen særlig interessant er at domfelte anket over lovanvendelsen og saksbehandlingen. I hans ankeerklæring heter det:

«Ad. lovanvendelsen.

Krigsretten har tolket mil. strl. § 35 feilaktig når den har funnet at domfelte ikke har den alvorlige overbevisning som etter § 35, 5. ledd, hjemler straffritakelse. Dette er utelukkende begrunnet med at domfelte har hatt arbeid på Bodø flyplass, og at et slikt arbeid utelukker at det hos ham kan være tale om en alvorlig overbevisning i lovens forstand.

Domfelte kan godt forstå at retten biter merke i et slikt moment, da det jo var svært lite konsekvent av ham å ta et slikt arbeid. Han har imidlertid aldri hatt i tankene at det skulle kunne få noen til å dra hans overbevisning i tvil, idet han selv har vært fast i denne overbevisning helt siden han bestemte seg for å nekte militærtjeneste, og også i fremtiden vil være fast bestemt på dette. Men domfelte mener at retten misforstår uttrykket «alvorlig overbevisning» når den på grunn av dette arbeide h e l t u t e l u k k e r at han har en alvorlig overbevisning i lovens forstand.

Ad. saksbehandlingen.

Subsidiært mener domfelte at rettens saksbehandling er feil, idet domsgrunnene er mangelfulle.

Til belysning av domfeltes overbevisning ble det under krigsrettssaken ført vitner som alle under vitneansvar støttet domfelte, og domfelte selv ga en troverdig forklaring. Retten har i sine premisser ikke nevnt dette med et ord. Den nøyer seg ganske enkelt med å si at den ikke finner at en overbevisning etter § 35, 5. ledd er tilstede. Den eneste begrunnelse for resultatet er den at domfelte har hatt arbeide på Bodø flyplass ...»

Denne anken ble avvist av Høyesteretts kjæremålsutvalg i en kjennelse av 23. oktober 1954.

6.5

I Rt. 1954.523 er inntatt en sak hvor vilkårene for fritak ikke var tilstede. Forhandlingene i Høyeste-

41) Forhandlinger i Stortinget (1951) side 984 flg.
42) Dommen er ikke offentliggjort. Opplysningene om den, og sitatene fra sakens dokumenter, har jeg hentet fra Generaladvokatens arkiv.

rett dreide seg først og fremst om saksbehandlingen i lagmannsretten, og om styrken av de bevis som måtte føres for å godtgjøre at fritaksvilkår forelå. Lagmannsretten hadde foretatt en meget grundig drøftelse av tiltaltes overbevisning, hvorfra siteres:

«Tiltalte har begrunnet sin søknad om overføring til sivilarbeid med at det strider mot hans samvittighet å utføre militærtjeneste. Det er ikke riktig å bli opplært til å drepe sine medmennesker. De midler som blir brukt til dette kunne nyttes bedre til gagn for samfunnet. Selv vil tiltalte også gjøre mer nytte for seg i sivilt arbeid. Han har aldri vært for militæret og det han så og lærte under tjenesten førte til full overbevisning.

Under hovedforhandlingen har tiltalte til nærmere begrunnelse under eksaminasjon anført at han i hjem og skolen har lært at man skal være god mot andre og ikke slå ihjel. Han har alltid funnet dette vanskelig forenlig med militærvesenet. Hans mor og mormor var sterkt religiøse og har påvirket hans innstilling. Uvilje mot forsvaret har han tidlig gitt uttrykk for både overfor kamerater og i hjemmet, selv om han ikke tok kategorisk avstand fra det før han hadde vært i tjeneste en tid. Selv regner tiltalte seg som religiøs, går i kirken en del, leser i bibelen, om enn ikke regelmessig, og pleier daglig å be. Hans syn er ikke rent kristelig bestemt selv om det er preget av hans kristendomssyn. Også ut fra rent alminnelige moralnormer mener tiltalte at det å drepe mennesker må være uriktig selv om det skjer under krig til forsvar for landet.

Slik som situasjonen er i verden, og slik som muligheten er for vårt land mener han at det heller ikke vil være til gagn for vårt land å prøve å forsvare seg ved krig. Det ville være det beste for vårt land ikke å opprettholde noe forsvar. Selv mener tiltalte at han ikke under noen omstendighet kunne tenke seg å drepe et medmenneske. For ham står det derfor som uriktig å gjøre militærtjeneste, religiøst sett en synd, dette gjelder også sanitetstjeneste.

Tiltalte har forklart at han lenge har hatt et slikt syn, om enn mindre klart. Han ble påvirket av en brosjyre utgitt av Folkereisning mot krig som han kom over kort før han møtte til militærtjeneste. I oktober 1952 meldte han seg inn i organisasjonen, men det som hadde vært avgjørende og fått ham til å ta et bestemt standpunkt mot militærtjeneste var det sterke inntrykk øvelsene hadde gjort på ham, særlig nærkampundervisningen. (. . .)

Rettens flertall vurderer i det hele tatt det foreliggende bevismateriale derhen at tiltalte, som mange andre, finner krig i sin alminnelighet forkastelig og opprettholdelsen av væpnede styrker beklagelig, men det finnes ikke å være ført bevis for at det for tiltalte framstiller seg som stridende mot alvorlig overbevisning å gjøre militærtjeneste.»

Lagmannsrettens dom var avsagt under dissens, idet lagmannen stemte for frifinnelse, idet han bl. a. uttalte:

«Tiltalte synes i det hele å ha liten trang og evne til å finne en rasjonell logisk begrunnelse for hva han føler og mener. Dette forhindrer ikke at det kan dreie seg om en virkelig alvorlig overbevisning.»

Flertallets avgjørelse fikk tilslutning i Høyesterett, hvor førstvoterende uttalte:

«Retten sammenfatter sitt syn slik at den «vurderer i det hele tatt det foreliggende bevismateriale derhen at tiltalte, som mange andre, finner krig i sin alminnelighet forkastelig, og opprettholdelsen av væpnede styrker beklagelig...» Jeg forstår dette slik at retten, etter en samlet bedømmelse av opplysningene i saken, har funnet at det er ut fra disse alminnelige beveggrunner at domfelte har nektet å gjøre militærtjeneste. Denne bevisbedømmelse er Høyesterett bundet av. Jeg er enig med lagmannsretten i at en slik oppfatning i sin alminnelighet ikke er nok til å begrunne frifinnelse etter den militære straffelovs § 35,...»

6.6

Neste sak er inntatt i Rt. 1955.1247. Om nektingsgrunnlaget framgår av krigsrettens dom:

«Det tiltalte særlig har framholdt er at han har motvilje mot alt militærvesen og en sterk ulyst til militær opplæring. Dessuten har han sterkt framhevet at etter hans mening er det nytteløst å forsvare seg mot en angriper. Det han således har framholdt er med andre ord betraktninger om det formålstjenlige i å forsvare seg med våpenmakt, idet disse betraktninger til dels kombineres med anførsler av moralsk art. – Tiltalte har under hovedforhandlingen anført at hans syn på disse ting er det samme nå som den gang han skrev søknaden om overføring til sivilarbeid. Og i denne søknad anfører han: «Jeg er ikke imot forsvaret av vårt land og innser at det ikke er mulig å møte en eventuell overfallsmakt med bare sivilarbeidere, men jeg mener likevel at disse er nødvendige og kan gjøre en innsats under en eventuell krig.»

Retten bemerker at om tiltalte har den motvilje mot krig som finnes hos alle mennesker, er dette ikke tilstrekkelig til etter loven å frita ham for militærtjeneste. Heller ikke er det tilstrekkelig å frita ham at han har ulyst til militæropplæring. I denne sammenheng bemerkes at han har gjort tjeneste i ca. 7 1/2 måned etterat han sendte søknaden om sivilarbeid. Han har opplyst at han i den tid var leirarbeider. – Og hva angår spørsmålet om det formålstjenlige i å opprettholde et væpnet forsvar, er lovens ordning den at dette spørsmål i første rekke blir å avgjøre av rikets lovlige myndigheter, ikke av den enkelte. Ordningen er ikke slik at landets væpnede forsvar må bli å overlate til dem som er enige i opprettholdelsen av et slikt forsvar, mens de som er uenige fritt kan velge om de vil gjøre militær tjeneste eller sivilt arbeid. Lovens ordning er den at bare i det tilfelle at det hos tiltalte er til stede en alvorlig overbevisning slik som i mil. strl. § 35 siste ledd omhandlet, blir han å frita for militærtjeneste og kan gå over til sivilarbeid.»

Førstvoterende i Høyesterett sluttet seg til dette, idet han uttalte, med tilslutning fra de øvrige dommere:

«Jeg finner heller ikke at retten har bygget på noen uriktig lovforståelse når den er kommet til at domfelte ikke har noen slik overbevisning som nevnt i § 35 siste ledd.»

6.7

Den neste dom er inntatt i Rt. 1956.385. Førstvoterende uttaler:

«Når det gjelder spørsmålet om frifinnelse etter mil. straffelovs § 35 siste ledd har krigsretten i domsgrunnene uttalt:

«Det har ikke vært mulig for retten, trods inngående eksaminasjon, å få en annen forståelse av grunnen til tiltaltes motvilje mot å delta i militærøvelser enn at han finner det unyttig å forsvare seg, og at det at man i det hele tatt har et forsvar og har forsvarsavtale med andre makter kan virke direkte provoserende. Han mener dessuten at det i og for seg unyttige forsvar er direkte uheldig, ikke bare fordi det kan virke provoserende på en mulig angriper, men det at man i det hele tatt forsvarer seg, kan påføre sivilbefolkningen plager forinnen forsvaret er nedkjempet. Han er også irritert over de store utgifter man har til dette unyttige og skadelige militærvesen. En slik overbevisning fritar ikke for straff etter mil. strl. § 35, siste ledd. Det annet ledd i tiltaltes argumentasjon, at han ikke vil skyte fiendens soldater fordi disse aldri har gjort ham noe og heller ikke kan tenkes å ville gjøre ham noe dersom han ikke gjør motstand, og at det dessuten er galt å skyte fiendens soldater fordi disse bare gjør det de er beordret til å gjøre, synes tiltalte ikke å ha tenkt synderlig over. Han kommer stadig tilbake til at han ikke kan begripe hvorfor han skulle skyte noen som ikke vil gjøre ham personlig noe, og at det ikke kan tenkes at han personlig skulde få noen ubehageligheter dersom han forholder seg rent passiv. Og når han er kommet så langt i sin tankerekke, kommer han atter tilbake til at de som allikevel er så dumme at de gjør motstand, derved kan komme til å skaffe ham og andre som er passive ubehageligheter som de ellers vilde ha unngått.»

Etter den beskrivelse som krigsretten her har gitt og som domfelte har erklært i det vesentlige gir et riktig og uttømmende referat av hans standpunkt, kan jeg ikke finne at bestemmelsen i mil. straffelovs § 35, siste ledd, slik den i praksis er blitt forstått, kan lede til frifinnelse.»

6.8

For ordens skyld nevnes også en kjennelse inntatt i Rt. 1956.387, hvor krigsrettens dom ble opphevet av høyesterett fordi krigsretten ikke konkret hadde drøftet og tatt standpunkt til det spørsmål som er det relevante etter loven, nemlig om det strider mot tiltaltes overbevisning å gjøre tjeneste av noen som helst art, idet krigsretten bare hadde drøftet styrken av tiltaltes overbevisning i relasjon til det å motta våpen og effekter, noe som i seg selv ikke er avgjørende.

De ovennevnte dommer er ikke kommentert hverken av Michelsen, Bratholm eller Sundby, bortsett fra at Sundby uttaler at vi i de følgende år (etter Lystad-dommen) fikk noen avgjørelser som mest gjelder konkret bevisbedømmelse.[43] Helt dekkende kan ikke dette sies å være. I de ovenfor refererte saker, påpekte nemlig Høyesterett selv at den konkrete bevisbedømmelse var man avskåret fra å prøve (jfr. det vanlige prinsipp om funksjonsfordelingen i straffesaker). Det var således l o v a n v e n d e l s e n Høyesterett uttalte seg om, på bakgrunn av den bevisbedømmelse som var foretatt av underretten. Det er vel heller mer riktig å si at de omtalte avgjørelser går på styrken av den overbevisning som kreves for fritak, og at disse avgjørelser fastslår at dette krav er meget strengt.

6.9

Vi kommer så til kjennelsen inntatt i Rt. 1956.787. Forholdet var her at den vernepliktige var imot væpnet tjeneste og opplæring i våpenbruk, men sa seg villig til å gjøre slik tjeneste innenfor forsvaret som ikke hadde med våpenbruk å gjøre og som ikke forutsatte at han skulle opplæres i våpenbruk eller bære våpen. Da det etter den gjeldende ordning ikke fantes noen tjenestekategori som ikke hadde plikt til å delta i våpenopplæring og til å bære våpen, kom Høyesterett til at den vernepliktiges overbevisning måtte anses uforenlig med militær tjeneste av noen som helst art.

6.10

Det kan her være på sin plass, med denne dom som bakgrunn, å se litt på lovens begrep «militærtjeneste av nogensomhelst art». Sundby drøfter begrepet, og fremhever at det ut fra en sproglig forståelse kan presiseres i to hovedretninger: Uttrykket kan for det første oppfattes dithen at overbevisningen må være rettet mot alle former for utøvelse av den nasjonale militære verneplikt, - vedkommende må være overbevist motstander av enhver befatning med forsvaret, f. eks. også utførelse av sanitetstjeneste, kjøkkentjeneste og andre gjøremål som han kan bli satt til under utøvelsen av verneplikten. Sundby finner denne forståelse mest naturlig, og mener den har støtte i lovens forarbeider, rettspraksis etc.

Den andre forståelse av uttrykket går ut på at nekteren må være overbevist motstander av enhver form for organisert våpenbruk, altså slik at det ubetinget må stride mot nekterens alvorlige overbevisning å gjøre tjeneste i forsvaret, uansett hvorledes landets situasjon måtte være, - med andre ord et krav om at nekteren må være pasifist. Denne tolkningsvariant blir av Sundby karakterisert som «kunstig».[44]

Ser man så på den ovenfor refererte avgjørelse fra Rt. 1956.787, synes det klart at Høyesterett her nærmest har forkastet den første tolkningsvarianten. Tiltalte sa seg her villig til å gjøre uvæpnet tjeneste i forsvaret, men dette forhindret ikke at han kunne overføres til siviltjeneste. Tolker man loven som beskrevet i første alternativ, vil denne del av bestemmelsen i dag bli nærmest innholdsløs eller selvmotsigende, ettersom enhver militærtjeneste medfører opplæring i våpenbruk. Sundby kommer til at tiltaltes nektelse i ovennevnte sak i n d i r e k t e omfattet tjeneste av enhver art. Dette synes noe kunstig, det er vel langt mer treffende å

43) Sundby, l.c. side 400.

44) Sundby, l.c. side 390–91 under det annet tolkingsalternativ trekker Sundby også inn villighet til å gjøre tjeneste i andre staters forsvar, eller i internasjonale militærstyrker.

si som Michelsen at man her beskyttet den pasifistiske tankegang.[45]

Det er svært vanskelig å slutte noe om hva lovgiverne i 1925 mente med uttrykket «militærtjeneste av nogensomhelst art». Uttrykket er ikke kommentert i forarbeidene, og ifølge Sundby[46] synes det helt opplagt at hverken departement eller Storting mente å legge noe betydningsfullt i disse ordene. Ifølge Sundby er forklaringen den at loven av 1925 kun tok sikte på de vernepliktige som nektet enhver befatning med forsvaret, på den tid kunne man nemlig sette de rene «våpennektere» til uvæpnet tjeneste i forsvaret.[47] Poenget er altså at situasjonen her har endret seg, det er ikke i dag mulig å sette noen til våpenfri tjeneste. Men det er ikke dermed sagt at lovens uttrykk «militærtjeneste av nogensomhelst art» er blitt uten reel betydning. Likesom den faktiske situasjon en lovtekst skal regulere forandrer seg, må også lovens innhold kunne forandres og justeres etter de endrede faktiske forhold, som om lovteksten blir stående uforandret. Selv om lovgiverne a n t a g e l i g tilla uttrykket et meningsinnhold tilnærmet Sundbys tolkingsalternativ 1, er det ikke dermed sagt at dette er hva som er gjeldende rett også idag. Tvertimot sier den ovennevnte avgjørelse fra 1956 at slik kan loven ikke forstås idag, forholdene har forandret seg, og skulle man følge denne tolkning ville resultatet bli at man ville tvinge overbeviste pasifister inn i forsvaret, og det kan aldri ha vært lovgivers mening.

Hvis vi så går over til å se på det andre tolkningsalternativ, så må det medgis at det er lite som tyder på at lovgiverne i 1925 positivt la dette meningsinnhold i ordlyden, – men dette argument alene forbyr ikke domstolene på et senere tidspunkt å tolke loven på denne måte. Poenget her må være å finne en praktisk anvendelse av loven under skiftende samfunnsforhold. Ikke bare har forholdene siden 1925 forandret seg således at det ikke lenger er adgang til uvæpnet tjeneste i forsvaret. Også med hensyn til hvem som nekter tjeneste, og begrunnelsen for nektelser, har det skjedd store endringer, blant annet som følge av at den utenrikspolitiske situasjon er blitt en helt annen. Det er her inntruffet forhold som var totalt uaktuelle i 1925. Hva Stortinget i 1925 mente med uttrykket «militærtjeneste av nogensomhelst art» kan derfor ikke være bindende for forståelsen av dette uttrykk i dag, tvertimot må dette sies å ha liten vekt som tolkningsargument, når forholdene har endret seg så mye som tilfellet er her. Det blir her spørsmål om å tilpasse loven til en endret situasjon, og det må da f. eks. være langt riktigere å se hen til hva dagens lovgivere mener om dette, enn det vil være å se tilbake til 1925, da de tvilsspørsmål som nå har reist seg var helt ukjente for lovgiveren. På denne bakgrunn får f. eks. statsråd Gundersens uttalelser i Stortinget i 1951 en ikke ubetydelig vekt som tolkningsmoment, særlig sett på bakgrunn av at hans synspunkter fikk allmen oppslutning blant de øvrige representanter. Vi skal i de følgende eksempler fra rettspraksis se at Høyesterett tar opp disse signaler fra Stortinget og tilpasser sin tolkning etter dette. At dette medfører at uttrykket «militærtjeneste av nogensomhelst art» får et endret innhold er forsåvidt bare en følge av behovet for å forankre rettspraksis til et konkret holdepunkt i lovteksten, og det kan formelt ikke være noe å utsette på denne framgangsmåte.

6.11

Det kan også være på sin plass å nevne en dom fra Toten herredsrett, avsagt 13. januar 1958, blant annet for å illustrere den noe uklare rettssituasjon som må ha hersket i årene etter Lystad-saken. Det dreide seg her om en HV-soldat som sto tiltalt for overtredelse av militær straffelov § 35 for å ha unnlatt å møte til heimevernsøvelse på Terningmoen i juni 1957. Han ble etter at øvelsen var avholdt spurt om grunnen til at han ikke møtte fram, og ga da følgende skriftlige forklaring:

«OBS.
Slavehandelen er forlengst avskaffet. Det er ikke gjitt noen rett til å kjøpe eller det Norske Folk for dollar. Jeg krever Norge ut av NATO før jeg omgående melder meg til tjeneste i deres avdeling.»
(Sitert etter herredsrettens dom.)

Tiltalte hadde deltatt i frivillig militæropplæring vinteren 1939–40, og var fra 1941 og fram til frigjøringen medlem av hjemmestyrkene. Etter frigjøringen meldte han seg frivillig til vaktbataljonen i sitt hjemdistrikt, og tjenestegjorde der høsten 1945. Om tiltaltes overbevisning uttalte herredsretten:

«Etter krigen, men før Norges tilslutning til Nato, hadde han etterhvert tilegnet seg en kommunistisk samfunnsoppfatning; han er ikke medlem av kommunistpartiet, men avgir ved valgene stemme på partiet. Han er kjent med at det ikke fra kommunistisk hold er utgått noen parole om ikke å gjøre tjeneste i forsvaret, men er selv, etter alvorlige overvei-

45) Michelsen, l.c. side 33.
46) Sundby, l.c. side 397.
47) Tilsvarende også R o s s , Lov og Rett 1972 side 461 flg. Ross trekker inn den danske militærnekterlov av 1917, hvor det tilsvarende uttrykk «militær tjeneste af enhver art» utvilsomt må forstås som» såvel våbenbærende som ikke-våbenbærende tjeneste». Og i en fotnote sier Ross: «Det er vel ikke usandsynligt at ordvalget i den norske lov af 1922 er overtaget fra det danske forbillede». Den danske lov fulgte forøvrig med som vedlegg til proposisjonen i 1922.
Også Rode-utvalget forstår uttrykket på denne måte, jfr. innstillingen side 15: «Loven sier ikke noe om at det må være uforenlig med mannskapets overbevisning å utføre militærtjeneste under en hver omstendighet og uansett hvem som blir motstander.» Utvalget foreslo også en endring av teksten, dithen at kravet skulle være «Vernepliktig ... som ikke under noe forhold kan...» Forslaget ble opprettholdt av departementet, men falt bort under behandlingen i Stortinget, jfr. om dette nedenfor.

elser, kommet til det resultat at så lenge Norge er medlem av NATO, strider det mot hans overbevisning å gjøre militærtjeneste. Han mener at NATO er en militær sammenslutning som øker faren for krig og at landet kan bli drevet i en krig uten at regjeringen har hatt noen kontroll med utviklingen. Han anser det utelukket at Norge ville bli angrepet om landet meldte seg ut av NATO. Det er vestmaktenes agressjon som skaper krigsfaren. Skal freden kunne opprettholdes, må Vesten nedruste. Allerede i 1950, i forbindelse med Norges tilslutning til NATO, skrev han sammen med andre arbeidskamerater under på en protestskrivelse til statsminister Gerhardsen, og han har senere alltid i diskusjoner hevdet den samme oppfatning som han har nå. Det er umulig for ham nå å gjøre militærtjeneste. Skulle han gjøre det, ville han miste respekten for seg selv. Han er villig til å bli overført til civilt arbeid.

Etter tiltaltes egen forklaring og etter de avgitte vitneprov finner retten det godtgjort at det, som situasjonen nå er, strider mot tiltaltes alvorlige overbevisning å gjøre militærtjeneste av noen som helst art. Av vitnene er tiltalte skildret som en av de alvorligste av deres arbeidskamerater, han er en stø og sindig mann, som grubler over problemene og tok det standpunkt han nå har allerede i 1950. Et par av vitnene, som har kjent tiltalte fra barnsben, har ved sine forklaringer styrket retten i dens oppfatning om at tiltaltes vegring mot å gjøre militærtjeneste, hvor uriktig den enn måtte være, er forankret i en dyp, personlig overbevisning.

Etter dette vil tiltalte bli frifunnet i medhold av den militære straffelovs § 35 siste ledd.»

Saken er omtalt i Arbeiderbladet 18. januar 1958.[48] Politifullmektigen som representerte påtalemyndigheten i saken sier til avisen at påtalemyndigheten vil overveie å anke saken, og gir forøvrig klart uttrykk for at dommen etter hans mening er feil. Jeg har imidlertid fått opplyst fra Statsadvokatens arkiv, at Statsadvokaten i Buskerud og Oppland godtok dommen den 27. januar 1958. Saksdokumentene beror ikke lenger i statsadvokatens arkiv, og jeg har derfor ikke klart å finne ut den nærmere begrunnelse for hvorfor dommen ble godtatt.

Man skal her merke seg at dommen ble avsagt på et tidspunkt da praksis i denne type saker var høyst usikker. Av høyesterettspraksis forut for denne dommen, har man stort sett bare Lystad-saken å holde seg til, noen nærmere grenseoppgang hadde Høyesterett ennå ikke trukket opp. Spekulasjoner omkring mulig utfall av denne saken dersom den var blitt anket, må antas lite fruktbare. Det kan dog med en viss grad av sikkerhet kunne hevdes at dersom denne sak var kommet opp for Høyesterett femseks år senere, ville denne nekteren ikke blitt godkjent.

Det er forøvrig verd å merke seg at dommen kun går på graden av overbevisning, men ikke foretar noen form for vurdering av overbevisningens innhold.

48) Arbeiderbladets presseomtale er i sin helhet gjengitt i tidsskriftet «Pax» nr. 2/1969 side 54.

6.12

I 1959 felles så den første NATO-nekter i Høyesterett, (Rt. 1959.824). Tilfellet er imidlertid ikke helt «rent», da det også her i første rekke var spørsmål om kravet til overbevisningens styrke. Nektelsesgrunnlaget framgår av herredsrettens dom:

«Han forklarer at han alltid har vært en motstander av militærvesenet. Dette har ikke sin rot i religiøs overbevisning eller i egentlige samvittighetsgrunner, men er diktert av rent politiske betraktninger. Han holder det for uriktig at nasjonene skal bære våpen mot hverandre og mener at verdensfreden settes overstyr ved den nåværende opprustningspolitikk. Siden 1946 har denne oppfatning stadig festet seg sterkere hos ham, men det er dog Norges tilslutning til NATO og især den omstendighet at Tyskland er opptatt i alliansen som har bragt begeret til å flyte over for ham. Hvis krigen nå skulle bryte løs, mener han at skylden ligger like meget i vest som i øst, og han anser det som en uhyrlig tanke at vi i så fall skal ha tyskerne, våre tidligere undertrykkere, som våpenfeller. Under disse omstendigheter finner han det stridende mot sin overbevisning å delta i militære øvelser i Norge. En eventuell angriper mener tiltalte må møtes med «åndelige» våpen, i likhet med dem man anvendte under den tyske okkupasjonen. (....)

Hans oppfatning synes å være personlig nok. Retten kan allikevel ikke finne at den innstilling tiltalte påberoper seg med rette kan kalles en overbevisning, som alvorlig retter seg mot å gjøre «militær tjeneste av noen som helst art». Det synes snarere å dreie seg om en alminnelig motvilje mot våpenbruk – en motvilje som tiltalte deler med mange av landets borgere – parret med en dyp uenighet i den utenrikspolitiske kurs som for tiden føres av vår regjering. Tiltalte har gitt uttrykk for at han nok kunne tenke seg å bære våpen i en fremtidig forsvarskrig for landet, men ville forbeholde seg å vurdere det konkret om det forelå en virkelig forsvarssituasjon. Videre har han i de senere år deltatt etter innkallelse fra Tromsø Luftvaktavsnitt i dags- og ettermiddagsøvelser i lokalvern, som har bestått i bl. a. plotting og høydebestemmelser ved fiendtlig luftangrep. Han oppgir å ha møtt omkring ti ganger til slike øvelser og forklarer at han har etterkommet innkallelsene «for å unngå ubehageligheter», uten at dette synes å ha voldt ham større samvittighetsnag. Retten har i det hele fått inntrykk av at tiltalte ikke vil sette svært meget inn på å ta konsekvensene av sin innstilling. Han har følt seg usikker på hvor langt det er lovlig adgang til å motsette seg militærtjeneste, og har latt forstå at han kanskje vil ta sitt standpunkt opp til revisjon når han har fått se den strafferettslige reaksjon.»

Om dette uttalte Høyesterett at man ikke kunne se at herredsretten her hadde bygget på en uriktig rettsoppfatning når de hadde funnet at vilkårene for fritak ikke var til stede.

6.13

Vi kommer så til Pedersen-kjennelsen, Rt. 1963.1317. Tiltalte var blitt frifunnet i byretten, med hjemmel i mil. strl. § 35, 5. ledd, og dommen ble påanket av påtalemyndigheten. Førstvoterende i Høyesterett siterte først fra byrettens domsgrunner angående tiltaltes begrunnelse:

«Tiltalte har gjort gjeldende at det, slik som forholdene er i dag, strider mot hans alvorlige overbevisning å gjøre militær tjeneste av noen som helst art. Han har ikke noe særlig imot militærtjeneste i og for seg, og han ville ikke ha unndradd seg hvis Norge hadde hatt det han kaller «et rent norsk forsvar». Men så lenge landet er med i NATO, kan han ikke for sin samvittighets skyld gjøre slik tjeneste. Han framholdt at norske soldater i dag kan risikere å bli satt under fremmed militær kommando, og at de til og med kan bli tvunget til å kjempe for andre interesser enn landets egne. Innen NATO finnes det dessuten etter hans mening stater som setter seg ut over prinsippene demokrati og frihet, og han nevnte særlig Vest-Tyskland, Frankrike og Portugal. Gjennom alliansen med slike stater vil norske soldater også risikere å bli trukket med i militære aksjoner som han mener kan bli direkte skadelig for landet. Endelig finner han at den sosialistiske samfunnsordning er den ideelle, og han for sin del kan ikke under noen omstendighet være med å kjempe i en militær blokk som har til formål å hindre en slik ordning.»

På dette grunnlag ble altså tiltalte frifunnet av byretten, men Høyesterett var her av en annen mening. Førstvoterende uttalte, med tilslutning fra de øvrige dommere:

«Jeg finner at byrettens anvendelse av den militære straffelovs § 35, siste ledd, er uriktig. Byretten har godtatt som frifinnelsesgrunn at tiltalte, som ikke har «noe særlig imot militærtjeneste i og for seg», ikke finner å kunne gjøre slik tjeneste så lenge Norge er med i NATO. En slik situasjonsbetinget motvilje mot militærtjeneste betyr ikke at «det strider mot hans alvorlige overbevisning å gjøre militærtjeneste av noen som helst art», slik jeg oppfatter dette uttrykket. «Art» mener jeg sikter til karakteren av selve tjenesten, ikke til den bruk myndighetene vil gjøre av militære styrker, jfr. Rt. 1956 side 787. Jeg tilføyer at det ville kunne føre til betenkelige konsekvenser, som lovgiverne klarligvis ikke har tenkt seg muligheten av, dersom loven skulle oppfattes slik byretten har gjort.

Jeg kan ikke se at min forståelse av loven er i strid med det som er uttalt i Høyesteretts kjennelse i Rt. 1950 side 917, og den stemmer godt med de betraktninger som er kommet til uttrykk i en senere kjennelse, Rt. 1959 side 824.»

Sundby angriper kjennelsen meget sterkt og karakteriserer den som «en uriktig avgjørelse bygget på en usedvanlig svak begrunnelse». Han anfører videre:

«Tolkingen av det skjebnesvangre uttrykket i mil. strl. § 35 stemmer dårlig med lovens ordlyd og enda dårligere med lovens forarbeider og tidligere praksis. 1956-saken støtter nærmest den motsatte tolkning. 1959-saken gjaldt bevisbedømmelse og spørsmålet om alvor og dybde i overbevisningen, ikke spørsmålet om begrensning i fritagelsesgrunnene. Henvisningen til lovgiverens vilje synes grepet fullstendig ut av luften. Og påstanden om at avgjørelsen ikke strider mot kjennelsen i Lystad-saken er nokså drøy og burde iallfall vært bedre underbygget: Lystads nektelse var som nevnt også «situasjonsbetinget» og bygget på en vurdering av vårt lands utenrikspolitikk.»[49]

49) Sundby, l.c. side 402.

Sundbys kritikk kan imøtegås på flere punkter:

1. Lovens ordlyd. Ordlyden isolert synes ikke å gå imot en slik oppfatning som det Høyesterett her anførte, jfr. drøftelsen ovenfor under 6.10. Den ene forståelse kan synes like berettiget som den annen.
2. Forarbeidene. Man må gi Sundby medhold i at forarbeidene til loven av 1925 ikke peker mot den forståelse av uttrykket «militærtjeneste av nogensomhelst art» som Høyesterett her anførte. Men som nevnt tidligere, bør ikke forarbeider fra 1920-årene tillegges for stor vekt her, dertil har forholdene endret seg i altfor stor grad.
3. Tidligere praksis. Etter min mening gir praksis svært liten veiledning, og kan neppe anføres for en løsning hverken i den ene eller den annen retning. 1956-kjennelsen gir svært lite hjelp, den gjaldt spørsmålet om våpenfri tjeneste, ikke om NATO-nektelse. Selv om man, som Sundby, vil hevde at denne kjennelsen nærmest støtter det som ovenfor er kalt det første tolkningsalternativ (jfr. ovenfor pkt. 6.10) – hvilket det kan reises etter min mening klare argumenter mot – er det ikke dermed sagt at den tolkning Høyesterett anvendte i Pedersen-saken er utelukket. Det er ingen direkte motstrid mellom disse tolkningsalternativer. 1959-saken gjaldt, som Sundby påpeker, først og fremst spørsmålet om alvor og dybde i overbevisningen. Men dermed gir den så godt som ingen veiledning for vårt problem. Vi står så igjen med Lystad-saken. Pedersen-kjennelsen blir av mange framstilt som om den representerer et klart brudd med Lystad-kjennelsen, idet man raskt proklamerer at sistnevnte anerkjenner situasjonsbetinget nekting[50]. Etter min mening er dette en noe for rask påstand. Sikkert er det at Lystads begrunnelse var betinget i tid, («slik forholdene nå er»), men utover dette er det i den knappe avgjørelsen ikke holdepunkter for å finne andre betingelser. Da stilte det seg ganske annerledes med Pedersen, som godt kunne tenke seg å gjøre militærtjeneste, dog ikke i det norske forsvar i den allianse-situasjon dette står. Her ligger en markert forskjell mellom disse to sakene, en forskjell som må sies å være såpass vesentlig at det neppe med rette kan hevdes å være noen direkte motstrid mellom avgjørelsene.
4. Lovgivers vilje. Høyesteretts henvisning til lovgivers vilje er ifølge Sundby grepet fullstendig ut av luften, imidlertid går ikke Sundby nærmere inn på dette. Det er ovenfor påpekt at forar-

50) Se særlig professor Torstein Eckhoff: Rettskildelære, side 157 flg.

Også Ross, l.c., kritiserer Høyesteretts avgjørelse, men i første rekke fordi den etter hans mening bygger på et sviktende logisk fundament, og tar ikke direkte opp spørsmålet om motstrid mellom Lystad-saken og de senere avgjørelser.

beidene fra 1920-årene ikke bør tillegges for stor vekt. På samme måte har det liten interesse å spørre etter lovgiverviljen fra 1925.

Dengang var ikke problemene omkring alliansenektere aktuelt – å spørre om Stortingsrepresentantene av 1925 hadde noen vilje i relasjon til dette spørsmål er fullstendig irrelevant. Det kan derimot være på sin plass å spørre etter hva dagens lovgivere måtte mene om dette spørsmålet. En slik metode må riktignok benyttes med forsiktighet, man kan ikke som dommer spørre Stortinget direkte, og det kan derfor være vanskelig å slå fast hva som egentlig er lovgivers vilje om et konkret spørsmål. Men i vårt tilfelle har man tross alt relativt sikre holdepunkter, nemlig i uttalelsene fra interpellasjonsdebatten i 1951.

5. Et viktig argument, som Sundby ikke tar opp, er de konsekvenshensyn som førstvoterende i Pedersensaken anfører. Disse hensyn synes å tale sterkt for det resultat Høyesterett her kom fram til, og det er vel liten tvil om at Høyesterett her hadde massiv støtte fra de lovgivende myndigheter, jfr. igjen interpellasjonsdebatten fra 1951.

Det er neppe grunn til å hevde at Pedersenkjennelsen representerte noe klart brudd på tidligere praksis. Kjennelsen var den første avgjørelse på et problemområde som tidligere var uløst i rettspraksis og hvor rettstilstanden med rette måtte karakteriseres som uklar. Høyestrett kom her fram til en avgjørelse godt begrunnet i reelle hensyn og solide antagelser om hva som var de lovgivende myndigheters vilje. Selvsagt kan man være uenig i det resultat HR kom fram til, men det er vel ikke tvilsomt at dette resultat harmonerte godt med oppfatningene i Stortinget slik de kom fram under interpellasjonsdebatten i 1951. Noe brudd med en rettstilstand som skulle være fastslått gjennom Lystad-kjennelsen i 1950, foreligger således neppe. Den som vil hevde det må i såfall trekke nokså vidtgående slutninger på grunnlag av et nokså spinkelt materiale.

6.14

Den neste dommen (Rt. 1964. 1187) er nokså særpreget. Tiltalte gjorde her gjeldende at det stred mot hans alvorlige overbevisning å gjøre militærtjeneste, så lenge han ikke hadde fått oppreisning for den etter hans mening urettmessige dom for landssvik som han i sin tid hadde fått, og fordi attest for nasjonal holdning under krigen fremdeles var et vilkår for avansement innen forsvaret. Høyesterett kom enstemmig til at denne begrunnelsen ikke ga grunnlag for fritak for militærtjeneste. Avgjørelsen i seg selv er ikke så interessant, men førstvoterendes uttalelser i kjennelsen er fullt ut i samsvar med det som ble anført i Pedersen-kjennelsen. Førstvoterende uttalte:

«§ 35, siste ledd tar sikte på de tilfelle hvor tiltalte finner at det strider mot hans alvorlige overbevisning å gjøre militærtjeneste overhodet – uansett i hvilken form og under hvilke forhold. I det foreliggende tilfelle er domfeltes uvilje ikke rettet mot militærtjeneste som sådan, men bare mot å tjenestegjøre i Forsvaret så lenge følgene av den urettferdige eller diskriminerende behandling som han mener er overgått ham og andre landssvikdømte, ikke er eliminert ved oppfylling av de vilkår han har stillet for tjenestegjøring i forsvaret. Jeg er enig med herredsretten i at når tjenestegjøring i Forsvaret således bare er i betinget strid med domfeltes overbevisning, er dette ikke noen straffritagelsesgrunn etter § 35 siste ledd.»

6.15

Dommen i Rt. 1965.565 er mer interessant. Dommen er avsagt etter at fritaksloven ble vedtatt, men angikk et forhold eldre enn loven, og det var derfor de eldre regler som ble anvendt. Tiltalte i denne sak unnlot å møte til innkalt rekruttskole under henvisning til at han var overbevist motstander av nasjonale militærstyrker. Han tok derimot ikke avstand fra maktbruk, herunder bruk av våpen, fra politiets side som middel til å opprettholde ordenen i samfunnet. På denne bakgrunn sa han seg villig til å gjøre tjeneste i internasjonale militærstyrker, fortrinnsvis under FN-kommando, idet han anså dette som et motstykke til politi på det nasjonale plan. Han anførte at internasjonale styrker har selve krigen som motstander, ikke mennesker eller nasjonale enheter. Som en konsekvens av denne oppfatning erklærte han seg også villig til å gjennomgå norsk militæropplæring i saniteten under forutsetning av at han kunne få bindende tilsagn om at tjenesten etter rekruttutdannelsen skulle utføres i internasjonale styrker. Han ble dømt i byretten, og Høyesteretts flertall (fire dommere) sluttet seg til dette resultat. Førstvoterende uttalte:

«Jeg tar – på samme måte som anken – utgangspunkt i byrettens begrunnelse for så vidt den bygger på at domfeldtes overbevisning etter sin art ikke fyller lovens krav for fritakelse. Det er riktig nok at norsk lovgivning om militær tjenesteplikt og om fritaking for slik plikt direkte bare beskjeftiger seg med tjenestegjøring i norske militære styrker. Men noe helt annet er å trekke den videre slutning – som synes å være utgangspunktet for domfeldtes resonnement – at eventuell villighet hos en militærnekter til under den ene eller den annen forutsetning å bruke våpen i norsk forsvar, skal være den eneste målestokk ved vurderingen av om det kan sies å stride mot hans overbevisning «å gjøre militær tjeneste av noen som helst art». En slik slutning er klart uforenlig med lovens ord, og jeg kan ikke se det annerledes enn at den også er i strid med lovens naturlige formål. Dette blir særlig klart hvis man tenker seg at en norsk vernepliktig er villig til å tjenestegjøre i utenlandske nasjonale militærstyrker, men ikke i norske. Rettspolitisk står vi riktignok overfor et helt annet spørsmål når den som ikke vil gjøre norsk militærtjeneste, i stedet er villig til å tjenestegjøre i internasjonale militærstyrker. Men heller ikke med henblikk på en slik situasjon er det ved tolkingen av den militære straffelovs § 35 femte ledd – så vidt jeg kan se – mulig å ta utgangspunkt i noe annet enn en vurdering av selve den form for våpenbruk som den vernepliktige er villig til å utføre under militær

kommando. Militære styrker under FN – hva enten de kalles politistyrker eller noe annet – står hva våpenbruk angår ikke i noen prinsipielt annen stilling enn norske nasjonale militærstyrker, noe som vel også må være forutsatt av domfelte i og med at han har erklært seg villig til å gjennomgå norsk militær rekruttskole med henblikk på tjenestegjøring i internasjonale styrker. Jeg kan ikke legge avgjørende vekt på at en vernepliktig med domfeltes oppfatning vil måtte føle seg i en tvangssituasjon så lenge det ikke er åpnet adgang til internasjonal militærtjeneste som alternativ til norsk. I så henseende kommer han – så vidt jeg kan se – ikke i noen annen situasjon enn andre som er overbeviste motstandere av å gjøre norsk militærtjeneste uten å fylle vilkårene etter lovens § 35 femte ledd. Domfelte har i denne forbindelse henvist til Høyesteretts kjennelse i Rt. 1956 side 787. Denne sak gjaldt imidlertid en vernepliktig som ikke var villig til noen form for væpnet tjeneste eller opplæring i våpenbruk, og den er derfor etter min mening uten avgjørende betydning for den foreliggende sak. Domfelte har også henvist til side 9 i Ot. prp. nr. 42 (1962–63) der Justisdepartementet kommenterer den tilsvarende bestemmelse i den nylig vedtatte nye militærnekterlov. Heller ikke her kan jeg imidlertid finne synspunkter som strider mot den oppfatning jeg nettopp har gjort gjeldende. Det om der sies, har ingen adresse til internasjonal militærtjeneste, men framtrer som svar på en argumentasjon om at «... bruk av våpen under gitte omstendigheter ikke er absolutt uforenlig med et pasifistisk standpunkt, idet dette ikke nødvendigvis utelukker personlig nødverge eller bruk av ytre maktmidler til å håndheve lov og rett ...» Den form for nødverge eller politimakt som det her siktes til, byr etter min mening ingen naturlig paralell til FN-styrkers våpenbruk slik den vil kunne bli aktuell etter de erfaringer som er vunnet.»

En dommer dissenterte, idet han antok «at det bare er tjeneste i nasjonale væpnete styrker loven har hatt for øye når den bruker uttrykket «militær tjeneste av noen som helst art», derimot ikke internasjonale væpnete styrker av den art domfelte tenker seg». Også den dissenterende dommer henviste til uttalelsene i Ot. prp. nr. 42 (1962–63) s. 8–9, og mente her å finne støtte for sitt syn.

Såvel Sundby som Michelsen uttaler om denne dommen at den bygger på det rent pasifistiske krav. «Loven fritar gjennomførte pasifister, ingen andre.»[51].

Jeg er nå kommet fram til loven av 1965, og skal gå over til å se på forarbeidene til denne.

7. FORARBEIDENE TIL LOVEN AV 19. MARS 1965

7.1

Lov om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner av 19. mars 1965 har en relativt lang forhistorie. Ved kgl. res. av 16. oktober 1953 ble det nedsatt et utvalg med sorenskriver Rode som formann. Utvalget fikk i oppdrag å «behandle alle de forskjellige sider av militærnekterproblemet».

Utvalget leverte sin innstilling i mai 1955. Fra s. 20 flg. drøfter utvalget vilkårene for fritak for væpnet militærtjeneste. Utvalget tar utgangspunkt i Grl. § 109, og den plikt som der oppstilles til å delta i rikets forsvar. Utvalget presiserer at denne plikt ikke er mindre bydende enn andre plikter man blir pålagt som medlem av det norske samfunn. Det påpekes at den som måtte være uenig i pliktens grunnlag eller utforming har den alminnelige rett Grunnloven gir til å forfekte sin mening og søke den utbredt. Men mindretallet plikter like meget på dette område som ellers å bøye seg for flertallsvedtak som er fattet i forfatningsmessige former og ikke krenker den enkeltes grunnlovmessige rettigheter. På denne bakgrunn kommer utvalget til at dersom en nektelse i enkelte tilfelle anses tillatelig, så er det ikke som følge av en godkjenning av nekterens overbevisning, men en humanitært begrunnet innrømmelse overfor de indre konflikter han kan komme i om han blir tvunget til å handle mot den. Utvalget framholder så videre at disse indre konflikter varierer med overbevisningsgrunnlaget. For den religiøst eller moralsk overbeviste vil det dreie seg om samvittighetsspørsmål og samvittighetstvang. For den fornuftsmessig overbeviste vil det derimot oppstå en konflikt på det intellektuelle plan, ikke vesensforskjellige fra andre som kan oppstå på grunn av gjennomføring av flertallsvedtak.

Utvalget tar så for seg det da gjeldende vilkår for fritak, nemlig «at det vil stride mot hans alvorlige overbevisning å utføre militær tjeneste av enhver art». Utvalget mente denne lovbestemmelse såvel etter sin utforming som etter sitt innhold gir anledning til fritak i større utstrekning enn forholdene gjør berettiget og hensynet til militærnekterne tilsier. Utvalget foreslo derfor en begrensning i adgangen til fritak. Begrensningen ble foreslått gjort således at det ble stilt visse krav til overbevisningens innhold og motiv. For det første måtte det ifølge utvalget kreves at det strider mot den vernepliktiges overbevisning å gjøre militærtjeneste under a l l e forhold. Tillater hans overbevisning ham å gjøre tjeneste mot visse fiender eller under visse forhold er den ikke fritakende, uansett motiv eller innhold.

Videre foreslo utvalget at overbevisning på politisk eller liknende fornuftsmessig grunnlag skulle utelukkes som fritaksgrunn. Utvalget framholdt at en slik overbevisning, uansett innhold og styrke, ikke berører slike sider av sjels- og forestillingslivet at den kan berettige til fritakelse. Forøvrig hevdet utvalget at slik overbevisning erfaringsmessig er sterkt situasjonspreget, og derfor er lite egnet til å være bestemmende for en plikt som strekker seg over så mange år.

Utvalget ville altså begrense fritakingsadgangen til de som hadde en overbevisning bygget på religiøst eller menneskelig moralskt grunnlag. Det ble påpekt at dette krav falt sammen med det som var oppstilt i den svenske lov.

Om kravet til overbevisningens styrke mente ut-

51) Sitatet er hentet fra Sundby, l.c. side 402. Michelsen omtaler dommen på side 34 i sin artikkel.

valget at dette måtte være at den vernepliktige kom i alvorlig indre konflikt om han ble tvunget til opplæring i våpenbruk. Uttrykket alvorlig overbevisning ble av utvalget forutsatt tolket så strengt at det bare skulle være anledning til å frita den som ellers ville komme i samvittighetsnød.

Utvalget foreslo på dette grunnlag fritakskriteriet utformet således (lovutkastets § 1):

«Vernepliktig, klassifisert utskrivningspliktig og heimevernspliktig som ikke under noe forhold kan nytte våpen mot mennesker uten å komme i en alvorlig konflikt med sin religiøse eller moralske overbevisning, fritas etter søknad for væpnet militærtjeneste og overføres til uvæpnet tjeneste i eller utenfor forsvaret.»[52]

Som man ser bygget utvalget på et rent pasifistisk grunnlag, og ikke engang enhver pasifist skulle etter utvalgets mening gis adgang til fritak. Kun når pasifismen var begrunnet i en religiøs eller moralsk overbevisning, skulle den vernepliktige fritas fra væpnet tjeneste.

7.2

Utvalgets innstilling ble møtt med en del kritikk, og Norges Fredsråd og Sivilarbeidernes Hovedsekretariat tok i november 1955 initiativet til opprettelsen av en egen komité som skulle behandle flere sider av militærnekterproblemet og de juridiske, psykologiske og filosofiske problemer som er knyttet til spørsmålet om personlige overbevisninger og overbevisningsalvor. Komitéen avga sitt motforslag i 1956.[53]

Motforslaget går ganske grundig inn på vilkårene for fritak fra militærtjeneste, og retter flere innvendinger mot Rode-komitéens forslag. Det framholdes innledningsvis at det å frita overbevisningsnektere for militær tjeneste ikke er i strid med den alminnelige verneplikts prinsipp slik dette prinsipp er uttrykt i Grunnlovens § 109. Det hevdes videre at militærtjenesten ikke er noen borgerplikt som kan sammenlignes med andre plikter.

Videre framholdes det i motforslaget at militærnekterens overbevisning ikke bare gjelder våpenbruk – men også selve militærvesenet. Om dette uttales i motinnstillingen:

«Mange militærnektere vil anerkjenne som fullt ut berettiget at staten gjennom politiet kan nytte fysisk vold og våpen for å hindre forbrytelser. Somme vil også kunne anse det som berettiget og ønskelig at det var et verdenspoliti som kunne sikre ro og orden mellom avvæpnete stater. Begge grupper ser det som en vesensforskjell at makt blir brukt i en rettsordens tjeneste, under kontroll av domstoler, og at makt blir brukt i en konflikt stater imellom, overfor individer som personlig ikke har forbrutt seg.

Dermed er det ikke sagt at det ikke finnes mennesker som vil erklære at de umulig kan bruke vold mot et annet menneske under noe forhold, og leve opp til et slikt prinsipp. Og enhver militærnekter vil formodentlig betrakte bruk av vold som den siste utvei. Men mange av dem vil kunne tenke seg situasjoner hvor slik vold vil være det minste onde. Det er imidlertid ikke dette hans militærnekting tar sikte på. Den er en nektelse av å bli tvunget til å drepe medmennesker som er utkommandert til å utføre sitt lands militære plikt, selv om det skulle skje i selvforsvar og nødverge. Militærnekteren mener at militært forsvar ikke er det minste onde, at det finnes andre midler til å unngå at en gruppekonflikt utvikler seg til krig, og at en krig får slike grusomme følger som vår teknikk gjør det mulig. Det er det militære forsvar og dets form for våpenbruk militærnekteren nekter å være med på, og selv om begrunnelsen får ytterst forskjellige former, er dette en tankegang man vil finne hos de aller fleste militærnektere.»[54]

Motinnstillingen framholder videre at en overbevisning bygget på «fornuftsmessig grunnlag» ikke behøver å være mindre forpliktende enn en religiøs overbevisning. Om de politiske nekterne uttaler motinnstillingen at mange nektere er kommet fram til konkrete politiske vurderinger av Norges militære stilling. Ofte arbeider de også politisk for sin overbevisning. Men ifølge motinnstillingen vil man bak de situasjons- og miljøbestemte faktorer, og bak den politiske argumentasjon, ofte finne en generell avvisende holdning til bruk av militære maktmidler i enhver gruppekonflikt. Motforslaget framholder at det at en person med en pasifistisk grunninnstilling til militære maktmidler i sin alminnelighet også søker å argumentere innenfor den spesielle ramme av dagsaktuell politikk, ikke betyr at hans overbevisning på noen måte stikker mindre dypt enn hos en som nøyer seg med mer generelle synspunkter.

Når det gjelder kravet om at nektingen må gjelde våpenbruk mot alle fiender, ikke bare mot noen, uttaler motforslaget:

«(Kravet) stiller en overfor et overordentlig vanskelig problem, idet man ikke kan se bort fra at én med en slik overbevisning kan komme i en minst like dyptgående konflikt ved å skulle ta livet av dem han betrakter som sine venner som en mer prinsipiell militærnekter. Og det er vanskelig å innse hva forsvaret mener å oppnå ved å ville beholde soldater med en slik politisk innstilling. Imidlertid anses dette ikke for å være det aktuelle problem, da all erfaring tilsier at militærnekter med en slik innstilling er meget få.»[55]

Om forholdet mellom religiøse, moralske og fornuftsmessige grunnlag for militærnekting, uttaler motforslaget:

«For det første vil det hos den vanlige militærnekter være begrunnelsesfragmenter av alle tre typer, og hvilke som veier tyngst vil være meget vanskelig

52) Rode-utvalget side 54.

53) Motinnstillingen foreligger som egen trykksak utgitt av Folkereisning Mot Krig, og er dessuten trykt som vedlegg 2 til Ot. prp. 42 (1962–63). Det kan være verd å merke seg at såvel Rode-utvalgets innstilling som Motinnstillingen er avgitt før HR's praksis som er omtalt i avsnittet foran.

54) Motinnstillingen side 17.

55) do. side 19–20.

å si. Ofte er det kanskje mer tale om en følelse, en instinktiv uvilje enn en verbalt formulert overbevisning. Evnen til å forme sine argumenter i ord krever som regel en viss bakgrunn i miljøet, og det gir slett ikke noen sikkerhet for at overbevisningen stikker dypere enn hos en som ikke har fått formet sin motvilje slik at han kan gi skriftlig eller muntlig uttrykk for den. Det er for så vidt ikke å undres over at utkastets sondringer på dette punkt har vakt til dels sterk reaksjon hos psykologer og teologer.

Den virksomhet som foregår i et menneskes sjels- og forestillingsliv og som kan resultere i en overbevisning om ikke å ville gjøre militærtjeneste er oftest influert av både moral og intellekt og – hvor religion inntar en sentral plass i et menneskes forestillingsliv – også av religion. Men det er umulig å skille ut disse sider av sjelslivet eller å henlegge dem til forskjellige båser eller rom innen et menneskes indre.»[56]

Motforslaget fremholder videre at en overbevisning kan stikke minst like dypt om den er fornuftsmessig begrunnet som om den er religiøs, og fortsetter:

«Det er grunn til å tro at Utvalget med «religiøs» eller «moralsk» overbevisning tenker på trosmoral. Det er en moral som tar sikte på å forplikte sine tilhengere gjennom normer som ikke søkes begrunnet, men bare lystret eller etterfulgt – f. eks. normen «du skal ikke drepe, hverken i fred eller i krig». Slike normer kan eventuelt knyttes til troen på et høyere vesen. Det synes videre som om Utvalget med «moral» ikke mener konsekvensmoral – en moral hvis bud søkes begrunnet i erfaringer og fornuftsmessige resonnementer.

Men noe skarpt skille mellom disse moralformer finnes neppe. Spesielt gis det ingen grunn til å tro at en overbevisning som bunner i en konsekvensmoral stikker mindre dypt enn en som bunner i en trosmoral.»[57]

Motinnstillingen kommer etter dette til at skillet mellom overbevisning som er «religiøs eller moralsk» og overbevisning som er «fornuftsmessig» ikke gir grunnlag for større ensartethet i bedømmelse av nekterne, og at denne sondringen ikke er egnet til å tjene som grunnlag for en juridisk avgjørelse.

Motforslaget konkluderer med å fremme et eget forslag til § 1 i en ny militærnekterlov:

«Vernepliktig, klassifisert utskrivningspliktig og heimevernspliktig som framlegger slike opplysninger og bevitnelser at det er grunn til å gå ut fra at det ville stride mot en dypt alvorlig og personlig overbevisning hos ham å gjøre militærtjeneste av enhver art, fritas etter søknad fra militær tjeneste og overføres til sivilt arbeid.

Kongen eller den han bemyndiger kan gi regler om at vernepliktig m.v. som er nevnt i første ledd, i særskilte tilfelle kan fritas og overføres uten søknad.»[58]

7.3

Regjeringen la fram forslag om ny Lov om adgang til å frita vernepliktige for militær tjeneste m.v. i Ot. prp. nr. 21 for 1958. Forslaget bygget i stor grad på Rode-komitéens innstilling, proposisjonen tar dessuten også opp de innvendinger som ble reist i Norges Fredsråds motinnstilling.

Om vilkårene for fritak heter det innledningsvis i proposisjonen:

«Verneplikten står i en særstilling blant de byrder samfunnet pålegger sine medlemmer, fordi den i sin ytterste konsekvens innebærer en plikt til å sette livet inn. Nettopp derfor bør man imidlertid være særlig forsiktig med å la noen slippe denne byrde på et grunnlag som ikke har sammenheng med manglende tjenestedyktighet eller annen adekvat årsak. Verneplikten står imidlertid også i en annen henseende i en særstilling, forsåvidt som den også kan medføre en plikt til å ta andres liv. Og dette kan for den enkelte skape en konflikt på et høyere plan, som samfunnet ikke uten videre kan ignorere.»[59]

Det kan være grunn til å merke seg at også denne proposisjonen, i likhet med Rode-utvalgets innstilling og Motinnstillingen, ble avgitt i tiden før Høyesteretts omstridte fortolkninger av fritakskriteriene i Pedersen-saken og de etterfølgende saker.

Proposisjonen slutter seg til Rode-utvalget forsåvidt som den vil begrense adgangen til fritak til den konsekvente pasifisme:

«Nå innebærer dette tross alt en særbegunstigelse av en viss gruppe, og fordi man nettopp når det gjelder verneplikten bør være særlig varsom med å sette seg utover det demokratiske likhetsprinsipp, bør det ikke gjøres andre innrømmelser enn de den nevnte etiske konflikt tilsier. Det er grunn til å fremheve dette, fordi det ofte kan gjøre seg gjeldende meningsbrytninger omkring militærvesenet, uten at det har noe med den nevnte konflikt å gjøre. Forsvaret er et samfunnsanliggende, og i likhet med de fleste andre gjenstand for en meningsforskjell. Og så langt det nevnte etiske problem ikke berøres, atskiller militærvesenet seg i så henseende ikke fra skole- eller helsestellet eller en hvilken som helst annen forvaltningsgren. Selv om den enkelte har aldri så avvikende meninger om denne, kan han ikke innrette seg etter sitt eget hode på det område som meningsforskjellen gjelder. Det unntak samfunnet gjør når det gjelder militærtjenesten må derfor begrenses til den side som samvittighetskonflikten knytter seg til: Plikten til om nødvendig å bære våpen mot sin neste. Den hvis reaksjon skyldes uvilje mot det militære underordningsforhold, eller vantrivsel ved militærlivet i det hele, bør ikke få noen særbehandling, og det samme gjelder den som irriteres over bortkastet tid og dårlig anvendelse av skattebetalernes penger. Men herfra går en uavbrutt linje til den som er mot forsvaret i sin helhet fordi han anser det nytteløst for en liten nasjon e.l.

Og i samme stilling står endelig den som er uenig i den utenrikspolitikk Staten fører.»[60]

Proposisjonen foretar altså her en relativt hårdhendt avgrensning av de grunnlag som bør aner-

56) Motinnstillingen side 21.
57) d. side 21–22.
58) Motinnstillingen side 29.
59) Ot. prp. 21 (1958) side 5.
60) Dette, og de følgende sitater er tatt fra Ot. prp. 21 (1958) sidene 5–7.

kjennes for å innrømme fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner. Og den fortsetter særlig med tanke på den gruppe jeg tidligere har betegnet som alliansenektere:

«Og dog kan en aktuell alliansepolitikk skape konflikter av ideologisk art, særlig i en tid da de ideologiske bånd i stor utstrekning går på tvers av landegrenser. Men heller ikke dette kan samfunnet erkjenne som grunnlag for å motsette seg oppfyllelse av verneplikten. Det lengste staten strekker seg til på dette plan er å frita vernepliktige som ikke er norske borgere fra militærtjeneste når Norge er i krig med det land de er eller sist var borgere av (vernepliktslovens § 3, 2. ledd). Og selv om den konfliktsituasjon som her berøres for den enkelte kan være alvorlig nok, tør det være enighet om at man ikke kan akseptere noen som samvittighetsnekter dersom hans reaksjon mot militærtjenesten er bestemt av h v e m han i en gitt situasjon kan bli satt til å skyte på.»

Disse sitater fra proposisjonen, som står under tittelen «Alminnelig orientering», er så vidt jeg kan forstå en gjennomført argumentasjon for at det er den rene pasifist, - og bare han - som bør fritas for militærtjeneste av overbevisningsgrunner. Proposisjonen følger i sine innledende bemerkninger langt på vei de synspunkter som kom fram i Rode-utvalgets innstilling. Dette sies også uttrykkelig i proposisjonen, som om Rode-utvalgets innstilling uttaler følgende:

«Utkastet bygger således på de synsmåter som er nevnt foran, idet det understreker at den vernepliktiges overbevisning skal være rettet mot det å «nytte våpen mot mennesker» og at dette må gjelde «under alle forhold».
Nå vil jo tanken på å bruke våpen mot sin neste virke frastøtende på alle normale mennesker, og den overbevisning som skal begrunne fritakelse må derfor innebære noe mer enn den ulyst som en slik tanke framkaller, selv om den kan være sterk nok. Det må kreves at den vernepliktige føler at han da krenker en etisk norm som utspringer av hans bevissthet og som er absolutt forpliktende.»

I sine merknader til Rode-utvalget og motinnstillingen uttaler Justisdepartementet videre i proposisjonen:

«Motinnstillingen» rører ved et vesentlig punkt når den fremhever det uholdbare i å bygge avgjørelsen på om overbevisningen kan rubriseres som «moralsk» eller «fornuftsmessig». Det avgjørende må være om overbevisningen har det innhold og er av den styrke som det er pekt på foran, nemlig om den retter seg mot det å bruke våpen, dvs. å øve fysisk vold mot medmennesker, og om den føles som absolutt forpliktende. Er disse vilkår tilstede, spiller det ingen rolle om overbevisningen årsaksmessig har sitt utspring i overveielser av politisk eller liknende art. Har det som følge av slike overveielser, eller andre refleksjoner på det intellektuelle plan, i den enkeltes bevissthet nedfelt seg en forestilling om det absolutt forkastelige i å ta medmenneskers liv, også i nasjonalt selvforsvar, bør denne overbevisning være likestilt med en som har sitt årsaksmessige utspring på andre felter av sjelslivet. Slik må imidlertid utvalgets innstilling også forstås, idet også en overbevisning som er resultatet av rent intellektuell virksomhet vil måtte rubriseres som moralsk når den først foreligger med det nevnte innhold og den nevnte styrke. I virkeligheten er det derfor neppe noen reell meningsforskjell tilstede når det gjelder denne side av problemet, men alene en strid om formuleringen.»

Proposisjonen synes etter disse ord ferdig med sin drøftelse av vilkårene for fritak, og går over til å drøfte hvordan disse vilkår skal gis en best mulig dekkende formulering i loven:

«Hva det gjelder er å finne et lovteknisk brukbart uttrykk for det forhold at den vernepliktige ikke kan bruke våpen mot medmennesker uten å krenke en overbevisning som for ham er absolutt forpliktende. Utvalget gjør dette ved å knytte til adjektivene «religiøs eller moralsk», mens motinnstillingen bruker karakteristikken «dypt alvorlig og personlig». Utvalgets formulering lider av den svakhet at den innbyr til antitetiske slutninger på grunnlag av en viss rubrisering av overbevisningen etter upresise og inadekvate kriterier. «Motinnstillingens» forslag unngår dette, men er heller ikke helt tilfredsstillende. Det følger etter departementets oppfatning av at selve ordet «overbevisning» språklig gir uttrykk for en grunnfestet m e n i n g, men ikke nødvendigvis inneholder det moment av f o r p l i k t e l s e som må være det avgjørende i denne forbindelse. Departementet vil derfor foreslå at paragrafen formuleres slik at den åpner adgang til å frita dem som «kommer i konflikt med sin s a m v i t t i g h e t».
.....
Også på et annet punkt tar «motinnstillingen» sterk avstand fra utvalgets forslag, nemlig når dette setter som vilkår at vedkommende «ikke under noe forhold kan nytte våpen mot mennesker». Det hevdes at bruk av våpen under gitte omstendigheter ikke er absolutt uforenlig med et pasifistisk standpunkt, idet dette ikke nødvendigvis utelukker personlig nødverge eller bruk av ytre maktmidler til å håndheve lov og rett. Ved sin formulering overser utvalget at det er «det militære forsvar og dets form for våpenbruk» militærnekterne tar avstand fra.
Departementet peker i denne forbindelse på at det i uttrykket «ikke under noe forhold» ligger et krav om at militærnekterens standpunkt skal være absolutt i den forstand at det er uavhengig av hvem som kan tenkes å bli hans motstander i krig. Det er ikke nødvendigvis forutsetningen at militærnekteren også skal ta avstand fra nødverge eller fra politiets bruk av ytre maktmidler. Selv om man da kan etterlyse konsekvensen i hans standpunkt, vil man ikke la dette ha noen følger dersom militærnekteren selv er overbevist om at det her er en forskjell tilstede..... Departementet har imidlertid funnet å burde gjennomføre en språklig nyansering, idet man istedenfor uttrykket «nytte våpen» setter «b æ r e våpen mot mennesker». Dette skulle understreke den mer figurlige bruk av uttrykket og dermed i noen grad også at det dreier seg om våpenbruk som ledd i militært forsvar. Jfr. i denne forbindelse uttrykket «bærer våpen mot Norge» i straffelovens § 86.»

Departementet foreslo etter dette at lovens § 1 skulle gis følgende ordlyd:

«Vernepliktig som ikke under noe forhold kan bære våpen mot andre uten å komme i konflikt

med sin samvittighet, fritas etter søknad for militær tjeneste og overføres til stilling som vernepliktig sivilarbeider.

Som vernepliktig etter denne lov regnes også utskrivningspliktig og heimevernspliktig.»[61]

7.4

Under Stortingets behandling av proposisjonen framkom det klare meningsforskjeller mellom justiskomitéen og departementet angående spørsmål om behandlingsmåten og avgjørelsen av søknader om overføring til sivil tjeneste. Dette førte til at proposisjonen ble trukket tilbake, og ny proposisjon ble framsatt, Ot. prp. nr. 42 (1962–63).

Den nye proposisjonen gjentar i stor grad argumentasjonen i proposisjonen fra 1958 forsåvidt angår spørsmålet om vilkårene for fritak. Departementet foreslo imidlertid en endring i lovutkastet i forhold til den eldre proposisjonen, nemlig i relasjon til uttrykket «ikke under noe forhold kan bære våpen mot andre»:

«Det er altså den form for bruk av våpen og vold som det militære forsvar av landet i sin ytterste konsekvens forutsetter, som må stri mot militærnekterens samvittighet, hvis han skal fritas for militærtjeneste. Justisdepartementet antar at dette kommer klarest fram ved at en istedenfor å innføre uttrykket «kan nytte våpen mot mennesker» holder fast på uttrykket «gjøre militærtjeneste». For å gjøre det helt klart at det – som det heter i Motinnstillingen – er det militære forsvar og dets form for våpenbruk militærnekteren nekter å være med på, har departementet funnet at dette bør tilføyes. Det blir derved også klart at det ikke er adgang til fritaking på grunnlag av en overbevisning som går ut på at det er galt å uniformere folk og innordne dem under militær disiplin. Den någjeldende lov kan kanskje sies å være uklar på dette punkt, og det militære lydighetsprinsipp nevnes ikke sjelden i søknader om fritaking – riktignok oftest som et bimoment.»[62]

Om denne endring og forholdet til forslaget i Ot. prp. 21 (1958) uttales:

«Endringen i forhold til den formulering som ble brukt i utkastet i Ot. prp. nr. 21 for 1958 – «bære våpen mot andre» er mer av formell enn reell karakter. En viser både til det forhold at samtlige mannskaper i forsvaret blir gitt opplæring i våpenbruk og pålagt å bære våpen, og til den begrunnelse departementet gav for formuleringen:

(Proposisjonen gjengir her det sitat fra 1958-proposisjonen som er sitert ovenfor og som begynner slik: «Departementet har imidlertid funnet å burde gjennomføre...» Proposisjonen fortsetter så:) «En vil for øvrig peke på at slik loven er foreslått formet, kan det ikke antas å være noe til hinder for at forsvaret oppretter uvæpnete avdelinger – f. eks. sanitetsavdelinger – og åpner adgang for våpennektere som måtte være villige til det, til å gjøre tjeneste der. Dette vil måtte betraktes som et internt spørsmål i forsvaret, og våpennektere som måtte gjøre tjeneste i forsvaret i uvæpnede avdelinger, ville fortsatt bli stående i de militære ruller. Overføringen og vilkårene for den ville i tilfelle være en sak for forsvarets egne myndigheter.»

Denne uttalelse belyser etter min mening at det ikke er utelukkende våpenbruken i seg selv, og motvilje mot denne, som berettiger til fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner. De «rene våpennektere» kan benyttes av forsvaret, dersom de selv er villige til det, og forsvaret finner det ønskelig. Det som her imidlertid kan være på sin plass å understreke, er at loven forutsettes å frita ikke bare den som personlig og direkte nekter å bære våpen, men også den som nekter å delta i det militære forsvar overhodet (på grunn av dets våpenbruk).

Departementet uttalte videre:

«Formuleringen vil også gjøre det klart at loven ikke åpner adgang til fritaking for tjeneste i sivilforsvaret. Samtidig vil den ytterligere forsterke beskyttelsen av pasifister som måtte bli pålagt tjeneste i sivilforsvaret. Skulle sivilforsvaret bli gjort til en væpnet organisasjon og bli pålagt militære oppgaver, vil konsekvensen måtte være at det åpnes adgang til fritaking av samvittighetsgrunner. Dette følger i og for seg allerede av sivilforsvarslovens § 1,[63] men skulle ved den foreslåtte formulering bli enda klarere.»

Departementet foreslo etter dette at fritakskriteriene ble formulert slik i lovens § 1:

«Vernepliktig som ikke under noe forhold kan gjøre militærtjeneste uten å komme i konflikt med sin samvittighet på grunn av det militære forsvars våpenbruk, fritas for slik tjeneste av vedkommende departement eller ved dom i samsvar med reglene i denne lov.

Som vernepliktig regnes etter denne lov også utskrivingspliktig og heimevernspliktig.»

Skulle man gjøre seg noen refleksjoner på dette stadium, så måtte det bli at loven var forutsatt å skulle frita pasifister, men antagelig heller ingen andre. En kunne da kanskje spørre hvorfor man ikke i større grad så dette uttrykkelig, enten i loven eller i forarbeidene. Loven bruker overhodet ikke uttrykket «pasifist», og også i proposisjonen er det unngått i så stor grad som mulig. Nå kan det kanskje innvendes at uttrykket pasifist langtfra er klart og entydig, og i en lovtekst kunne gi rom for stor usikkerhet. Men uttrykket er ikke i særlig grad mindre klart og presist enn den formulering som er gitt i loven, og at man i forarbeidene i så stor grad

61) Ot. prp. 21 (1958) side 28.

62) Ot. prp. 42 (1962–63) side 9. De følgende sitater er hentet fra samme sted.

63) Sivilforsvarsloven § 1 har følgende ordlyd: «Sivilforsvarets oppgave er å planlegge og iverksette tiltak av ikke militær art, som tar sikte på å forebygge skade på sivilfolket ved krigshandlinger eller råde bot på slik skade, og som ikke ved særskilt bestemmelse er lagt til annen myndighet.

I den utstrekning og på de vilkår som Kongen bestemmer, skal sivilforsvaret også hjelpe til med å forebygge og råde bot på skader som ikke skyldes krigshandlinger.»

har unngått bruken av ordet er mer egnet til å reise tvil om man ikke tross alt har ment å omfatte også andre enn de rene pasifister. Jeg skal ikke på det nåværende tidspunkt gi meg ut på noen spekulasjoner over dette (annet enn spekulasjoner kan det vanskelig bli under noen omstendighet) men som en foreløpig konklusjon kan vel sies at lovforslaget først og fremst tok sikte på å verne følgende to grupper:

1. Den som personlig ikke kan nytte våpen mot andre mennesker.
2. Den som heller ikke kan delta i det militære forsvar på grunn av dets våpenbruk, selv om han personlig ble fritatt fra å bære våpen.

7.5

I en artikkel i tidsskriftet «Pax» gir Høyesterettsdommer Trygve Leivestad enkelte kommentarer til departementets forslag:

«Ombyttingen av overbevisning med samvittighet skal understreke at det ikke bare må dreie seg om en mening, men et syn som føles som etisk forpliktende. Noen vesentlig vanskelighet vil neppe ligge i denne ombytting av ord. Men tilføyelsen: «p.g.a. det militære forsvars våpenbruk» utelukker de nå mest anerkjente av alle nektere, nemlig Jehovas Vitner. Medlemmene av dette trossamfunn behøver ikke være pasifister, og er det vel regelmessig ikke. Når de nekter både militær og sivil tjeneste, og sivilforsvarstjeneste, er det fordi de er vitner; de har inngått en pakt med Jehova, de kan ikke påta seg noen tjeneste som kan komme i strid med deres vitneplikt uten å bli paktsbrytere. Det er ikke våpenbruket, men hindringen i å vitne de reagerer imot. Karakteristisk vil en dom være: Et vitne ble frifunnet for militærnekting til tross for at han av yrke var kanonmontør på Kongsberg Våpenfabrikk. Slikt ville være utenkelig for en pasifist. I en annen sak ble et aktivt medlem av Folkereisning mot krig dømt, fordi han arbeidet som bulldozer-kjører på en militær flyplass. Begge dommer var formentlig riktige. Den første viser at tilføyelsen om våpenbruk ikke kan beholdes.»[64]

Det har ikke lykkes meg å finne fram til den dommen vedrørende arbeideren på Kongsberg Våpenfabrikk som Leivestad henviser til. Sammenligner man denne med den andre dommen som Leivestad nevner, og som er omtalt ovenfor under pkt. 6.4, kan det reises spørsmål om det er god harmoni mellom disse avgjørelsene. Antakelig har Leivestad rett når han hevder at begge dommer formentlig er riktige, selv om det selvsagt er vanskelig for undertegnede å slutte noe om dette uten å ha tilstrekkelige opplysninger om førstnevnte avgjørelse. Det synes dog som om nektingsgrunnlaget var noe forskjellig i de to saker, og dette var det antakelig som berettiger forskjellen i resultat. Som anført av Leivestad behøver ikke medlemmene av Jehovas Vitner å være pasifister, og vedkommende omtalt ovenfor var det heller åpenbart ikke, siden han kunne arbeide som kanonmontør. At det allikevel var utenkelig for ham, som vitne, å gjøre militærtjeneste, synes derimot uomtvistelig, og han ble således frikjent med rette, selv om han ikke var pasifist. Annerledes med den andre saken, hvor vedkommende vel påberopte seg et pasifistisk syn, men hvor hans arbeidsforhold vel må sies å svekke denne påståtte pasifistiske holdning.

Et vesentlig poeng må man imidlertid trekke fram fra Leivestads artikkel: Fritakskriteriet kan ikke begrenses til kun å omfatte de rene pasifister. Det har vel aldri vært uenighet om at Jehovas Vitner skal fritas for militærtjeneste, et rent pasifistkriterium vil, som Leivestad påpeker forhindre dette.

7.6

Under sakens behandling i Stortingets justiskomité, fant komitéen det ønskelig å be Justisdepartementet supplere sin framstilling i proposisjonen på enkelte punkter, og ba bl. a. om å få forelagt alternative utkast til lovformuleringer vedrørende fritakskriteriene. Om dette uttalte departementet i brev 22. juli 1964:

«Justisdepartementet legger ved alternative utkast, slik komitéen har bedt om.

Man tillater seg imidlertid å peke på at formuleringen av denne paragraf var gjenstand for omhyggelige vurderinger i departementet. De enkelte ord og vendinger er, som det vil ses, nøye forklart i proposisjonen (særlig s. 8–10). Justisdepartementet er fortsatt av den mening at den ordlyd paragrafen har fått i proposisjonen, er den rette, og man vil fastholde og understreke det som er sagt om dette spørsmål i proposisjonen.

Rent teknisk er det selvsagt intet til hinder for også i den nye lov å bruke den samme formulering av vilkårene for fritaking, som i den någjeldende lov. Når departementet vil frarå dette, skyldes det ønsket om – når anledningen til det er til stede – å gi vilkårene en mer presis utforming, slik at tvil og uklarhet kan fjernes.

Av særlig betydning anser man det å beholde uttrykkene «ikke under noe forhold» og «på grunn av det militære forsvars våpenbruk». Videre synes ordet «samvittighet» bedre å gi uttrykk for det moment av forpliktelse som må kreves, enn uttrykket alvorlig overbevisning.»[65]

Justisdepartementet vedla 3 alternative forslag til formulering av fritakskriteriene i lovens § 1 første ledd:

Alternativ I:

«Kan en vernepliktig på grunn av det militære forsvars våpenbruk ikke under noe forhold gjøre militærtjeneste uten å komme i konflikt (alternativ: strid) med sin alvorlige overbevisning, fritas han for slik tjeneste av vedkommende departement eller ved dom i samsvar med reglene i denne lov.»

Alternativ II:

«Ville det på grunn av det militære forsvars vå-

64) Trygve Leivestad: «Ny militærnekterlov», Pax nr. 2/1963 side 27.

65) Referert i Innst. O. II (1964–65) side 3.

penbruk under alle forhold stride mot en alvorlig overbevisning hos en vernepliktig å gjøre militærtjeneste av noen som helst art, fritas han for slik tjeneste av vedkommende departement eller ved dom i samsvar med reglene i denne lov.»

Alternativ III:
«Godtgjør en vernepliktig at det ville stride mot hans alvorlige overbevisning å gjøre militærtjeneste av enhver art (alternativt: noen som helst art), fritas han for slik tjeneste av vedkommende departement eller ved dom i samsvar med reglene i denne lov.»[66]

Justisdepartementet knyttet dessuten følgende merknader til de alternative forslag:

«I alle tre utkast er uttrykket samvittighet erstattet med «alvorlig overbevisning». I alternativ I og II er uttrykkene «ikke under noe forhold» og «på grunn av det militære forsvars våpenbruk» beholdt, mens de er sløyfet i alternativ III. Forskjellen mellom alternativ I og II er vesentlig av språklig art, jfr. dog uttrykket «av noen som helst art» i alt. II.

Som nevnt i brevet mener Justisdepartementet fortsatt at den formulering som er brukt i proposisjonen, bør brukes. Subsidiært vil man foretrekke alternativ I.

For ordens skyld vil man peke på at hvis et av de tre nå framlagte alternativer skulle bli valgt, vil det bli nødvendig å endre lovens tittel til lov om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner. Tilsvarende må ordet samvittighetsgrunner erstattes med overbevisningsgrunner i § 3 annet ledds siste punktum og i § 9 første punktum.»[67]

Stortingets justiskomite uttalte om forslaget:

«Justisdepartementet har gått inn for å knytte fritakingsvilkåret til spørsmålet om militær våpenbruk for den enkelte vernepliktige kan føre til en samvittighetskonflikt. K o m i t é e n føler seg ikke overbevist om at det er hensiktsmessig og riktig å innføre selve uttrykket samvittighet i denne lovsammenheng. Den vurdering departementet har gitt uttrykk for ved å hevde at «samvittighet» skal være mer forpliktende enn «alvorlig overbevisning» er etter k o m i t é e n s mening ikke tilstrekkelig underbygget til å kunne gi grunnlag for en endring av gjeldende vilkårsparagraf. Denne bestemmelse – med den enkeltes alvorlige overbevisning som utslagsgivende moment – har gjennom innpå 30 års praksis i krig såvel som i fred ført til rimelige og alminnelig aksepterte resultater. Den innstilling og presedens som er dannet i årenes løp omkring denne formulering vil dessuten kunne beholde sin store veiledende betydning hvis hovedtrekkene i bestemmelsen blir bevart. At enkelte andre land har innført uttrykket samvittighet i sin lovgivning på dette felt, kan etter k o m i t é e n s syn ikke være avgjørende når en i Norge har et så solid erfaringsmateriale å bygge på som tilfellet er, og det dessuten tas hensyn til at norsk lovgivning hører med blant dem som har gått lengst i å innrømme en minoritet fritakingsrett.

Etter k o m i t é e n s mening bør lovens § 1 gis en formulering som tilsvarer gjeldende bestemmelser – § 1 i lov om vernepliktige sivilarbeidere og § 35, femte ledd, i den militære straffelov.

K o m i t é e n foreslår følgende tekst:

Er det grunn til å gå ut fra at en vernepliktig ikke kan gjøre militærtjeneste av noen art uten å komme i konflikt med sin alvorlige overbevisning, fritas han for slik tjeneste av vedkommende departement eller ved dom i samsvar med reglene i denne lov.

Som vernepliktig regnes etter denne lov også utskrivningspliktig og heimevernspliktig.»[68]

7.7

Justiskomitéen forkastet altså departementets forslag om å innføre kriteriet «samvittighet» i lovteksten, idet den foretrakk å beholde uttrykket «alvorlig overbevisning» fra den eldre lovtekst. Det er på sin plass å understreke at dette var det eneste punkt hvor komitéen markerte noen form for uenighet med de synspunkter departementet hadde anført i proposisjonen. Og det er verd å legge merke til at komitéens argumentasjon for å beholde den tidligere formulering var den at man ikke fant det godtgjort at det var noen meningsforskjell mellom uttrykkene «samvittighet» og «alvorlig overbevisning», og at man derfor sto seg på å beholde det gamle og innarbeidede uttrykk. Den øvrige drøftelse i proposisjonen vedrørende fritakskriteriene; den mer konkrete drøftelse av hvem som bør fritas for militærtjeneste av overbevisningsgrunner, jfr. sitatene ovenfor, disse ble overhodet ikke kommentert av komitéen. Det må da være riktig å forutsette at komitéen heller ikke var uenig i disse synspunkter. En må videre kunne forutsette at når komitéen henviser til «innpå 30 års praksis i krig såvel som i fred (som) har ført til rimelige og alminnelig aksepterte resultater», så er dette en henvisning til blant annet Høyesteretts praksis i militærnektersakene, jfr. gjennomgåelsen av denne tidligere. Den ovenfor siterte uttalelse fra komitéen kan bare forstås slik at komitéen sluttet seg til og sa seg enig i de resultater som var framkommet gjennom denne praksis. Noen vesentlig forskjell mellom de synspunkter som var framkommet i proposisjonen og de retningslinjer som var utviklet gjennom praksis fram til midten av 1960-årene kan det heller ikke sies å være. Og det er denne praksis Sundby kommenterer slik, i forbindelse med avgjørelsen i Rt. 1965.565:

«Hermed er i virkeligheten linen løpt helt ut: Loven fritar gjennomførte pasifister, ingen andre.»[69]

Justiskomitéens drøftelse av fritakskriteriene er snau, og det er lite som sies direkte. Komitéen endret departementets lovforslag, slik at loven fikk en ordlyd omtrent identisk med den tidligere regel. Men selv om ordlyden ble endret, er det ikke dermed sagt at lovens innhold ble endret vesentlig i forhold til departementets forslag. Slik justiskomi-

66) Innst. O. II. (1964–65) side 8–9.
67) Innst. O. II (1964–65) side 10.
68) Innst. O. II (1964–65) side 11.
69) Sundby l.c. side 402.

téens uttalelse er formet, tyder den snarere på det motsatte – en stilltiende tilslutning til de synspunkter som var anført i proposisjonen.

7.8

Under debatten i Odelstinget uttalte saksordføreren, Henningsen, bl. a. følgende:

«Komitéen har enstemmig sluttet seg til departementets forslag unntatt på et punkt, nemlig når det gjelder utformingen av vilkårsparagrafen, der den samlede komité har gått inn for å bevare hovedtrekkene av ordlyden i den tidligere lovbestemmelses tekst, slik den er kommet til uttrykk i den militære straffelovs § 35, 5. ledd om vilkårene for fritak. Bl. a. legger komitéen vekt på å beholde uttrykket «alvorlig overbevisning», som altså forekommer i begge de nevnte lovers tekst.

Det har hele tiden vært komitéens hensikt å søke å bevare den praksis som har festnet seg ved bruk av gjeldende bestemmelser for fritak i henimot en generasjon, og som er prøvd både i fred, under okkupasjon og i krig. Der ligger i dette en så stor verdi at komitéen ikke har funnet departementets begrunnelser for endringer på dette felt så overbevisende at den har villet gjøre noen forandring. Jeg vil gjerne ha sagt at jeg med dette ikke er prinsipielt uenig med departementet i dets grunnsyn på militærnekterproblemet. Men når alle forhold tas i betraktning, finner jeg det mer hensiktsmessig å bygge videre på det erfaringsmateriale som er samlet i årenes løp omkring militærnekterspørsmålet. Etter min mening – og der er jo hele komitéen enig – vil det være riktig å beholde status quo i vilkårsreglene, og dermed bevare den store veiledende betydning og den presedens som har festnet seg i folket, i administrasjonen og hos domstolene ved behandlingen av disse sakene. Det er altså komitéens mening at det i vilkårene for fritak verken er foretatt en lempning eller skjerping av reglene ved denne nye loven.»[70]

Det er vel riktig å hevde at uenigheten mellom komitéen og departementet i første rekke gikk på formuleringen av loven. Bestemmelsens nærmere innhold, hva som skulle kreves for å bli fritatt for militærtjeneste synes det ikke å være noen stor grad av uenighet om. Akkurat dette kunne man imidlertid ha ønsket noe klarere presisert, det eneste Henningsen uttaler er at han «ikke er prinsipielt uenig med departementet i dets grunnsyn på militærnekterproblemet», en formulering som i sin negative sprogform sier svært lite. Henningsen uttalte imidlertid noe om lovens nærmere innhold:

«Med militær tjeneste mener jeg tjeneste som i fred innebærer oppøving til våpenbruk enkeltvis og i avdelingsforband, og som i krig medfører bruken av disse våpen. Jeg finner det derfor unødvendig å tilføre lovteksten ordene «på grunn av det militære forsvars våpenbruk». Med dette mener jeg å gjøre det klart at det selvsagt er det militære forsvars våpenbruk som må være den primære anstøtsstenen, og at ikke f. eks. uniformeringen, subordinasjonsforholdet, disiplinen eller lydighetsprinsippet skal kunne gi grunnlag for fritak. Gjeldende praksis viser at det er unødvendig å endre teksten på dette punktet.

Jeg finner heller ingen grunn til å trekke inn uttrykket «ikke under noe forhold» i lovteksten. Også på dette felt viser praktiseringen av vilkårsreglene at man krever et absolutt standpunkt i den forstand at militærnekteren ikke kan gjøre nektingen avhengig av hvem som blir hans motstander i krig, eller om det er et nasjonalt forsvar eller FN-tjeneste han blir innkalt til. Jeg legger også i dette at det ikke er nok å ha til grunn for nektingen at man er uenig i Regjeringens utenrikspolitikk, NATO-pakten eller lignende.

Det må til enhver tid være de lovlig valgte myndigheter som angir retningslinjene for og omfanget av den militære tjeneste, uten at militærnekterne med grunnlag i disse forhold skal kunne bli fritaksberettiget ifølge denne lov.»[71]

Disse siste uttalelser klargjør ganske meget. Det synes klart at uenigheten mellom Justiskomitéen og Justisdepartementet i første rekke dreide seg om formuleringen av lovteksten, og da særlig om man skulle bruke uttrykket «samvittighet» eller «alvorlig overbevisning». Og det var særlig uenigheten på dette punkt som fikk justiskomitéen til å beholde den gamle lovteksten nærmest uendret. Når det gjaldt de andre endringer som var foreslått fra departementets side, ble riktignok også de forkastet, men som det framgår av den siterte uttalelse ovenfor, skyldtes dette at man anså disse endringene for unødvendige. De uttalelsene Henningsen her kom med, sier med all ønskelig klarhet at det ikke er noen som helst uenighet mellom ham og departementet om synet på militærnektingen og fritakskriteriene.

7.9

Debatten i Odelstinget kom i første rekke til å dreie seg om retten til å nekte tjeneste i sivilforsvaret, og det ble sagt forholdsvis lite om fritakskriteriene. De fleste synes å ha gitt sin tilslutning til Henningsens syn. En av de som kom med avvikende synspunkter var Gustavsen, som bl. a. uttalte:

«Hovedsaken er jo at man under vilkårene for fritaking for militærtjeneste endret uttrykket «stride mot hans alvorlige overbevisning å gjøre militærtjeneste» til «gjøre militærtjeneste uten å komme i konflikt med sin samvittighet på grunn av det militære forsvars våpenbruk». I disse formuleringer skjulte det seg selvfølgelig et forsøk på å forverre situasjonen, og jeg synes det var tydelig hvor departementet og Regjeringen ville hen: Man ville de såkalte politiske militærnektere til livs. Fornuftsmessige begrunnelser for ikke å ville gjøre militærtjeneste skulle få trangere kår. I størst mulig grad skulle man begrense militærnektingen til dem man i Sverige kaller de «samvetsömma» – de som hadde religiøse samvittighetsgrunner til militærnektingen.

Helt opp til i dag har Justisdepartementet og Regjeringen, så vidt jeg forstår, holdt på denne forandringen til det verre. Og like forstemmende som det er, like gledelig er det å konstatere at justiskomitéen enstemmig ikke har bøyd seg for departementets ønske. Jeg tror at militærnekterne, som i 11 år har fryktet for en alvorlig forverring av sin situasjon, gleder seg over at resultatet blir såpass godt som det vil bli i dag.»[72]

70) Forhandlinger i Odelstinget (1964–65) side 113.

71) do. side 114.

72) Forhandlinger i Odelstinget (1964–65) side 123.

Det er etter min mening nokså klare forskjeller i de synspunkter som her ble anført, sammenlignet med de ovenfor siterte uttalelser fra Henningsen. Sistnevnte synes ikke på noen måte å dele den skepsis til Regjering og departement som Gustavsen ga uttrykk for. Tvertom uttrykte jo Henningsen prinsipiell enighet med departementets syn. Det synes derfor som om Gustavsen gjorde uenigheten mellom komité og departement langt større enn den i virkeligheten var.

Etter en del debatt i Odelstinget ble saken sendt tilbake til Justiskomitéen, for at visse spørsmål som var reist i debatten kunne bli nærmere overveiet. Det dreide seg her om spørsmål angående tjenestetidens lengde. Spørsmålet om fritakskriteriene kom ikke opp i denne forbindelse, og ble ikke nevnt særskilt i den tilleggsinnstilling Justiskomitéen avga.[73]

7.10

Det ble deretter ny debatt i Odelstinget, som delvis tok opp igjen trådene fra den tidligere debatt. En av de første som hadde ordet var statsråd G u n d e r s e n ; som bl. a. uttalte:

«Det forekommer meg at om vi nå ser bort fra hr. Gustavsen, er det alminnelig enighet blant alle som har uttalt seg, om tre utgangspunkter for drøftelsen av de spørsmål det her gjelder.

For det første vil vi opprettholde den alminnelige obligatoriske verneplikt, for det annet at det skal være adgang til fritak av visse, nærmere bestemte grunner, og for det tredje at de som fritas, i steden skal settes til et sivilt arbeid, et arbeid som i sin egenskap av byrde og offer i fredstid er minst likeverdig med militærtjenesten. Jeg skal si litt mer om hvert enkelt av disse utgangspunktene.

Jeg tror det hersker alminnelig enighet om at en alminnelig og tvungen verneplikt kan vi rettslig og moralsk bare rettferdiggjøre dersom vi legger den på alle borgere som har mulighet for å utføre den. For alle vil verneplikten være en byrde. I fredstid legger vi beslag på en lang periode i et viktig avsnitt av unge menns liv til et formål som bare i liten utstrekning kan komme den enkelte til gode. I krigstid vil plikten til å være med på å verne landet kunne føre med seg at soldaten må ta liv og må utsette sitt eget liv for den høyeste fare. Vi har ingen rett til å tro at dette er en byrde og et offer som noen tar lett. Vi føler oss berettiget til om nødvendig med statens tvang å gjennomføre verneplikten generelt og obligatorisk. Det kan ikke gjøres til en frivillig sak, og vi kan ikke se bort fra det forhold at om det skulle komme til det verste – og her må vi føre tanken fram til denne situasjon – vil tyngden av byrden bli større for dem som må bære den, jo flere vi fritar for å bære den. Nå er vi likevel enige om at vi ikke skal tvinge oss fram overfor alle. Når det er slik «at en vernepliktig ikke kan gjøre militærtjeneste av noen art uten å komme i konflikt med sin alvorlige overbevisning», vil vi frita ham for tjeneste i fred som i krig. De ordene jeg brukte, er den nå gjeldende lovs formulering, og justiskomitéen foreslår denne formulering opprettholdt. Det er naturligvis et spørsmål om denne formulering er hensiktsmessig. Er den klar nok og tilstrekkelig avgrenset i sitt innhold? Det er et spørsmål som nok kan volde vanskeligheter. Hva slags tro eller overbevisning skal kunne føre til en unntaksstilling? Sålangt mulig må vi definere dette innholdet og gi våre tanker form i lovspråket. Justisdepartementet gjorde et forsøk med en ny formulering, men justiskomitéen har foretrukket å holde seg til den gamle. Komitéen foretrekker ordene «alvorlig overbevisning» framfor ordet «samvittighet».

Jeg tror for min del at dette mer er en forskjell i terminologi enn det er en reell meningsforskjell. Og siden nå justiskomitéens forslag er forankret i en lang rettspraksis som er nådd fram til avklaring i de fleste spørsmål som kan volde vanskeligheter, nærer jeg for min del ikke store betenkeligheter ved å akseptere justiskomitéens forslag. Jeg kan for øvrig om fortolkningen her henvise til et innlegg jeg holdt i et interpellasjonsordskifte i 1951. Jeg har lest igjennom det på ny, og jeg kan i alt vesentlig henhold meg til hva jeg sa den gangen.»[74]

Også denne gang kom forøvrig debatten i første rekke til å dreie seg om nekting av tjeneste i sivilforsvaret, om siviltjenestens lengde samt om innholdet av tjenesten. I sitt innlegg hadde G u s t a v s e n foreslått at militærnektere burde gis adgang til tjeneste i FN's beredskapsstyrker. Til dette uttalte representanten L ø b e r g :

«Så kommer det enda et punkt, dette som Sosialistisk Folkeparti ved representanten Gustavsen har hevdet, at man skal kunne nekte militærtjeneste i Norge, men gå inn i FN's beredskapsstyrker og bære våpen der. Det er etter min mening fullstendig inkonsekvent. For det første har vi så vidt meg bekjent ikke noen avtale på dette området med FN annet enn det som ligger til grunn for at vi stiller en kontingent til rådighet. Men der e r en avtale mellom hver enkelt som melder seg til tjeneste i FN-styrken og den norske stat. Det er en kjennsgjerning. Man må for å komme inn i FN's beredskapsstyrker iallfall ha førstegangstjeneste i Norge. Man kan ikke vente at man etter hvert skal kunne – slik konsekvensen kunne bli – befolke FN's beredskapsstyrker med militærnektere. Han kan vel være av den oppfatning at det nåværende forsvar av vårt land er krigsskapende, men da må man vel først og fremst tilegne seg og godta den holdning som representanten Gustavsen har gjort seg til talsmann for, for å forstå at det går an å mene at militærnekting av slike overbevisningsgrunner skal kunne tilsi en overføring av militærtjeneste i Norge til slik tjeneste i et internasjonalt organ – altså en geografisk overføring av militærtjeneste – med de risikomomenter som vedkommende med sin overbevisning da kunne bli stilt overfor. En slik ordning ville jo også kreve en rekke endringer både nasjonalt og internasjonalt.

Jeg må si det direkte: Jeg forstår overhodet ikke denne holdningen.»

Og Løberg fortsatte, stadig med klar adresse til fritakskriteriene:

«Jeg stemte imot NATO i denne forsamling da den saken var oppe til debatt. Hvert land hadde

73) Tillegg til Innst. O. II (1964–65) avgitt i 4. februar 1965.

74) Forhandlinger i Odelstinget (1964–65) side 196–97 Gundersens uttalelser i interpellasjonsdebatten i 1951 er gjengitt ovenfor under punktene 2.2 og 6.3.

umiddelbart etter krigen sitt behov for sikkerhet, og Norge valgte den vei å gå inn i NATO. Jeg stemte mot det. Men jeg kan ikke under noen omstendighet forstå at det at man er motstander av at Norge er gått inn i dette forbund, uten videre skulle tilsi at man skulle godta at de som nekter militærtjeneste her i landet av overbevisningsgrunner som de som her har vært nevnt – direkte politisk begrunnede overbevisninger, som ikke har noe med overbevisning å gjøre utover det – skal overføres til FN's beredskapsstyrker. I den offentlige debatt om problemet har man blandet sammen begrepet fredskorps og beredskapsstyrker, og det er beklagelig at det har vært gjort.

Vårt medlemsskap i NATO strekker seg fram til 1969 med anledning til en eventuell prolongasjon. Innen den tid vil man få anledning til å drøfte medlemsskapet, forhåpentlig i en offentlig debatt.

Men selv om forholdene er slik de er i dag, vil det etter min oppfatning være umulig å fastholde en oppfatning som den representanten Gustavsen har gitt uttrykk for, uten å kaste blår i øynene på den vernepliktige ungdom her i landet. Da er det bedre å si det slik at i vårt lovverk – man kan ha innvendinger mot å gjøre visse ting, det har også jeg – der er konsekvensen av militærnekting lagt opp, det gjelder både det lovverk vi her behandler, og et annet lovverk.

Jeg vil si at hvis diskusjonen kunne komme til å dreie seg om på hvilken måte en militærnekter som er p a s i f i s t skal kunne avtjene den tid han må avtjene, da er man kommet et stykke lenger på vei. Men slik som forholdene her er, mener jeg at man må iallfall være konsekvent. Hvis man åpent sier at det forsvar av landet vårt som vi i øyeblikket har, er krigsskapende, ja da har vi fått et annet grunnlag for bedømmelsen av hele det spørsmålet som er oppe til drøftelse i Odelstinget i dag.»[75]

Utover det som her er sitert, ble det ikke gitt innlegg som direkte tok for seg spørsmålet om fritakskriteriene i lovens § 1. Etter debatten ble justiskomitéens forslag enstemmig vedtatt.

7.11

Lagtinget debatterte loven 5. mars 1965. Første taler, Margit Tøsdal, tok bl. a. for seg Gustavens innlegg i Odelstinget:

«Då eg er samd i den utforminga lova har fått, kan eg berre seia meg glad for at dei formuleringane i § 1 om vilkår for fritaking, som var samrøystes frå komitéen, også har vorte fullt ut aksepterte av dei fleste talarar i Odelstinget, også av justisministeren.

Når eg nemner det her, er det fordi debatten i Odelstinget kring § 1 i lov om fritaking for militærteneste av overbevisningsgrunnar etter mitt syn på visse hald vart nesten vemodig paradoksal, sett i høve til dei ideal om åndsfridom og toleranse som debatten mellom anna kom til å krinsa om.

Eg skal ta eit døme på kva eg siktar til, nemlig den freistnad som vart gjord på å skapa det inntrykk at departementet her viser vond vilje mot den mindretalsgruppa som militærnektarane utgjer. Representanten Gustavsen sa i Odelstinget 15. januar følgjande:

«Hovedsaken er jo at man under vilkårene for fritaking for militærtjeneste endret uttrykket «stride mot hans alvorlige overbevisning å gjøre militær tjeneste» til «gjøre militærtjeneste uten å komme i konflikt med sin samvittighet på grunn av det militære forsvars våpenbruk». I disse formuleringer skjulte det seg selvfølgelig et forsøk på å forverre situasjonen, og jeg synes det var tydelig hvor departementet og Regjeringen ville hen.»

Legg merke til ordbruken hos toleransens talsmann. Han seier: «... skjulte det seg selvfølgelig et forsøk på å forverre situasjonen». Eg trur at det i den partipolitiske duellen så visst ikkje vantar på vilje til å dra våpen. Men eg let desse utsegnene tala for seg sjølve, for eg skal ikkje her spela rolla som «partipolitisk samvitsnektar». Men eg må tilstå at eg har lyst til å dra til felts mot ein ordbruk som inneber frie assosiasjonar av mistanke, som dette vesle ordet «selvfølgelig».

Lat meg til motvekt sitera ein annan som og er varm talsmann for militærnektarane si sak, nemleg representanten Ramndal. I odelstingsdebatten den 15. januar gav han ei takk til Justisdepartementet for at dei der i denne saka har vore svært greie å koma til, i alle høve i den siste tida, i spørsmålet om utforminga. Han sa: «Eg minnest ikkje nokon gong sidan vi hadde oppe beredskapslovene i 1949, at ein har fått slik hjelp frå Justisdepartementet som ein har fått i denne saka. Det er grunn til å nemne det. Eg er glad for at samarbeidet har vore så godt.»

Så langt hr. Ramndals ord. Men kva stod det så i avisene? Jau, i «Orientering» har referat av hr. Gustavsens innlegg fått følgjande store, svarte overskrift: «Departementet ville ramme politiske militærnektere.»

.....

Dette mistenkjeleggjorde ordet «samvittighet» som altså Justisdepartementet hadde føreslått, er elles det ord som er nytta i dansk, svensk, finsk, britisk og amerikansk lov om høve til fritaking for militærteneste, noko som vel og har medverka til å avgjera det omstridde ordvalet i departementet.

For min eigen del ser eg det som ein føremon at ein i lova har halde fast ved den formulering som er innarbeidd i rettspraksis, og eg meiner at omgrepet «alvorleg overtyding» er å føretrekkja fordi det då ikkje kan reisast tvil om arten av samvitskonflikten i fall somme ville hevda at samvit berre er eit religiøst omgrep og ikkje kan nyttast om eit allment personleg overtydingsstandpunkt, ei djup moralsk overtyding, av til dømes human-etisk art. Men ved å halda på den gamle formuleringa slepp ein filologiske og filosofiske fortolkingar, og vonleg vil ein og sleppa fleire triste mistankar kasta fram mot dei ansvarlege instansar om dei skulle gå intoleransens ærend mot folk som strir for sin samvitsfridom til den yttarste konsekvens.»[76]

Av debatten i Lagtinget gjengir jeg videre et sitat av Guttorm Hansens innlegg:

«Å gi militærnekterne høve til å gå inn i FN's fredsbevarende styrker er av den slags idéer som det er vanskelig å ta helt alvorlig. Jeg har da også et sterkt inntrykk av at pasifistenes egne organer tar avstand fra en slik tanke. Og det finner jeg helt naturlig ut fra det faktum at pasifistene ikke bare er en organisert bevegelse, men at den krever en personlig overbevisning og tro som ikke lar seg suspendere ved at man flytter til andre himmelstrøk.»[77]

75) Forhandlinger i Odelstinget (1964–65) side 203–204.

76) Forhandlinger i Lagtinget (1964–65) side 48–49.

77) Forhandlinger i Lagtinget (1964–65) side 54.

Debatten i Lagtinget ble avsluttet av statsråd Gundersen. Også her var han en av de få som gikk direkte inn på spørsmål om fritakskriteriene. Han sa blant annet:

«Nå må man ikke tro at vi aksepterer en hvilken som helst alvorlig overbevisning. Også de som her vil gå lengst i liberalitet, vil nok måtte trekke nokså snevre grenser.

Jeg kan f. eks. tenke meg en ung mann som sier: Slik som situasjonen er i verden i dag, vil en mulig krig som vårt land kan bli innblandet i, bli et ledd i en øst/vest-konflikt. I en slik konflikt vil jeg under ingen omstendighet være med. I Østen finner man en høyere kulturform, fremtidens sivilisasjon, og jeg ønsker ikke å være med på noe som kan bidra til å hindre denne nye kulturforms og sivilisasjons seier. Jeg vil gjøre alt hva jeg kan for her å arbeide for det som etter mitt syn er det riktige. Dette er min dypeste overbevisning.

Sett at jeg er overbevist om at dette mener mannen, dette mener han ærlig, oppriktig og til bunns. Det er ikke mitt syn, men det er nå hans. Allikevel vil jeg som dommer måtte si: Jeg akspeterer det ikke. Dette er en politisk vurdering som du er nødt til å overlate til samfunnet. Du må bøye deg når samfunnsviljen, statsmakten, her sier at dette aksepterer vi ikke, du får gjøre militærtjeneste du som alle andre.

En annen mann vil kanskje komme og si: Slik som en framtidig krig vil komme til å arte seg, vil sivilbefolkningen kanskje komme like meget, ja, mer i ildlinjen enn soldatene. Soldatene vil ligge ute i felten, kanskje skjult i fjell og åser, men i byene vil sivilbefolkningen være, og den vil kunne bli rammet av uhyggelige bombeangrep. I en slik situasjon – vil han kunne si – finner jeg at det ville stride mot moralske og etiske grunnlover om jeg forlot kone og barn og lot dem bli hjelpeløse igjen. Det vil jeg ikke. – Det kan også være mannens helt alvorlige overbevisning, og jeg vil ikke driste meg til å si at motivene ikke er aktverdige. Det er bare det at vi kan ikke akseptere dem.

Jeg nevner dette for å vise at også de som taler toleransens sak her, de vil i virkeligheten, når de tenker tingene igjennom, måtte sette nokså snevre grenser.

Det er nå engang så at vi vil forsvare samfunnet mot angrep, og vi vil sette inn de kreftene vi har. Vi kan ikke frita flere enn dem som vi etter rolig og nøkterne overveielser finner at vi kan og bør frita.»[78]

Etter dette ble lovforslaget godkjent mot en stemme, idet Asbjørn Holm ville sende loven tilbake til Odelstinget med et forslag til endring av § 11.

7.12

Gjennomgåelsen av forarbeidene til 1965-loven kan oppsummeres slik: Loven tok ikke sikte på noen som helst endring av vilkårene for fritak, sammenlignet med den tidligere rettstilstand, slik den var utviklet gjennom Høyesteretts praksis. Justisdepartementet hadde ved lovforarbeidet foreslått en endret ordlyd, for på den måte å få et bedre samsvar mellom gjeldende praksis og lovteksten. Disse endringsforslag ble ikke bifalt av Stortinget, først og fremst på grunn av en motvilje mot begrepet «samvittighet». På den annen side må en kunne slutte at Stortinget ikke hadde noen innvendinger mot de retningslinjer som ble trukket opp av departementet, særlig i relasjon til såkalt situasjonsbetinget nekting. Såvel proposisjonen, som saksordføreren Henningsen, og statsråd Gundersen uttaler klart at det må stilles strenge krav til overbevisningens styrke, og disse uttalelser møter nesten ingen innvendinger. En må også forutsette at Stortinget kjente, og dermed også aksepterte, Høyesteretts avgjørelse i Rt. 1963.1317 (Pedersen-kjennelsen, pkt. 6.13 ovenfor). Såvidt jeg forstår, er både Sundby og Michelsen enige i det som er anført ovenfor.[79]

Men selv om loven av 1965 ikke medførte noe nytt, gav den iallfall en stor grad av klargjøring. Det må etter dette være helt klart, at uansett om lovgiverne i 1925 ønsket å stille seg meget liberalt til spørsmålet om politisk, situasjonsbetinget nekting, så berettiger slik nekting i k k e til fritak etter dagens lov. Og når Sundby karakteriserer Pedersenkjennelsen som uriktig, har dette ikke annet enn historisk og teoretisk interesse, idet de synspunkter som der ble lagt til grunn nærmest må anses «konfirmert» av Stortinget ved vedtagelsen av den nye lov. Dette innebærer at den tvil som måtte finnes f ø r vedtagelsen av 1965-loven, ble ryddet av veien i og med loven og debatten omkring denne i Odelsting og Lagting.

8. HØYESTERETTS PRAKSIS ETTER LOVEN AV 1965

8.1

Loven av 1965 ble satt på sin første alvorlige prøve i Ulltang-saken, Rt. 1968.843. Ulltang søkte våren 1967 om å bli fritatt for militærtjeneste og overført til sivil tjeneste. Som hovedgrunn anførte han i søknaden at han ikke kunne tjenestegjøre i et militærapparat som var integrert i NATO uten å komme i konflikt med sin alvorlige overbevisning. Søknaden ble avslått av Justisdepartementet, som antok at et slikt tidsbestemt, situasjonsbetinget standpunkt til militærtjenesten ikke var fritaksgrunn etter fritaksloven § 1. Etter at Justisdepartementets avgjørelse var gjort kjent for Ulltang, erklærte han, på henvendelse fra de militære myndigheter at avgjørelsen ikke hadde «innverknad på mitt handlingsimperativ: Motarbeiding av den imperialistiske politikken Norge fører. Eg nektar å utføra mi «militære tenesteplikt».» Det ble deretter reist sak mot Ulltang. Herredsretten fant at vilkårene for fritak ikke var til stede, og uttalte blant annet:

«Saksøkeren – Staten – hevder, at saksøktes nektelse av å gjøre militærtjeneste ikke er fritaksgrunn

78) Forhandlinger i Lagtinget (1964–65) side 57–58.

79) Sundby l.c. side 399 og Michelsen l.c. side 31.

etter den nevnte lovs § 1, idet nektelsen er tidsbestemt og situasjonsbetinget. Det henvises til lovens forarbeider, særlig Ot. prp. nr. 42 (1962–63) s. 9[80] og til Høysteretts kjennelse av 7. desember 1963 (Rt. 1963 s. 1 317 ff.).[81]

Saksøkte har forklart, at han nekter å gjøre militærtjeneste på grunn av de funksjoner det norske forsvar har i dag. Han nekter ikke å bære våpen under alle tilhøve, han er ikke imot militærtjeneste i og for seg. Han ser det imidlertid som sin plikt å nekte militærtjeneste for å motarbeide den forsvars- og utenrikspolitikk som Norge fører i dag. Som integrert i NATO er Norge i dag med på å undertrykke og utbytte den fattige del av verden. Han er på de undertryktes side og ser det derfor som sin plikt å nekte militærtjeneste for derved å motarbeide den etter hans mening imperialistiske politikk som Norge fører. Han kan tenke seg å gjøre militærtjeneste dersom Norge går ut av NATO, men forbeholder seg å vurdere den konkrete situasjon før han bestemmer seg.

... Han hevder, at han nekter fordi han ikke kan gjøre militærtjeneste i dag uten å komme i konflikt med sin alvorlige overbevisning.

Saksøkte hevder, at en slik nektelse som det her er tale om, er fritaksgrunn etter lovens § 1. Når det i loven heter, at en vernepliktig ikke kan gjøre «militærtjeneste av noen art» uten å komme i konflikt med sin alvorlige overbevisning, så må dette fortolkes som om det sto «militærtjeneste av noen art i Norge i dag.»

Han hevder videre, at man ved fortolkning av loven må se bort fra de uttalelser i Ot. prp. nr. 42 (1962–63) som saksøkeren har påberopt seg. Stortingets justiskomité valgte en annen ordlyd i § 1 enn den som Justisdepartementet hadde foreslått i proposisjonen, og denne ordlyden gikk uforandret gjennom ved Stortingets videre behandling av loven. Ordlyden svarer til den før gjeldende § 35, 5. ledd i Den militære straffelov. Man må da falle tilbake på rettspraksis. Saksøkte har i den anledning henvist til Høyesteretts kjennelse i Rt. 1950 s. 917,[82] som etter hans mening godtar som fritaksgrunn en slik nektelse som hans. Høyesteretts kjennelse i Rt. 1963 s. 1 317 gjelder etter hans mening et forhold, som avviker fra forholdet i nærværende sak.

... Retten kan ikke være enig med saksøkte i, at man ved fortolkningen av nevnte § 1 uten videre må se bort fra det som er uttalt i Ot. prp. nr. 42 (1962–63) s. 9. Det nevnes her en rekke standpunkter, som ikke leder til fritagelse. Det heter så videre: «Og i samme stilling står endelig den som er uenig i den utenrikspolitikk staten fører. Alle de hensyn som her berøres er slike som overveies av de demokratiske statsorganer, hvis beslutninger den enkelte borger gjennom sin frihet til politisk virksomhet har mulighet for å øve innflytelse på. Men han kan ikke på dette mer enn på andre felter av det offentlige liv vente at hans meninger skal virke inn på hans personlige forpliktelser overfor samfunnet.»

Det er riktig, at Stortingets Justiskomité foreslo en annen ordlyd i § 1 enn den som Justisdepartementet hadde foreslått i proposisjonen. Men når Justiskomitéen gjorde dette og foreslo en ordlyd svarende til den tidligere gjeldende militære straffelovs § 35 femte ledd, så var det, fordi Justisdepartementet hadde knyttet fritakingsvilkåret til spørsmålet, om militær våpenbruk kunne føre til samvittighetskonflikt for den vernepliktige. Justiskomitéen fant, at man som tidligere burde la den enkeltes alvorlige overbevisning være utslagsgivende. Det kan imidlertid ikke sees, at det av Justiskomitéen eller under den videre behandling av loven i Stortinget ble tatt avstand fra den ovenfor gjengitte uttalelse i odelstingsproposisjonen.

Ved lovsakens behandling forelå det også et «motforslag» utarbeidet av en komité opprettet av «Norges Fredsråd» og dets medlemsorganisasjoner, «Folkereisning mot Krig», «Internasjonal Kvinneliga for Fred og Frihet» m. fl. Selv i dette motforslag, som synes å ta sikte på en mer videregående fritaking enn det opprinnelige utvalg og departementet, heter det i konklusjonen bl. a. «Det synes rimelig at det må foreligge en overbevisning om å nekte militærtjeneste uansett fiende». Heller ikke denne uttalelsen kan det sees å være tatt avstand fra under lovsakens behandling i Stortinget.

Etter § 1 i loven av 19. mars 1965 er det bare en alvorlig overbevisning som er fritaksgrunn.

Retten kan ikke finne, at det foreligger en slik overbevisning i det foreliggende tilfelle. Saksøkte kan tenke seg å gjøre militærtjeneste dersom Norge går ut av NATO, men han forbeholder seg å vurdere den konkrete situasjon før han bestemmer seg.

Forholdet i nærværende sak er i virkeligheten det, at saksøkte har en situasjonsbetinget motvilje mot å gjøre militærtjeneste. En slik situasjonsbetinget motvilje er klarligvis ikke fritaksgrunn etter § 1 i loven av 19. mars 1965, og var det heller ikke etter den militære straffelovs § 35, jfr. Høyesteretts kjennelse i Rt. 1963 s. 1 317.»

Ulltang anket saken til lagmannsretten, som uttalte:

«Øyvind Ulltangs standpunkt slik det er fremstillet av hans prosessfullmektig og nærmere utdypet i hans partsforklaring, er således i hovedsaken at han erkjenner at han nekter militærtjeneste på rent politisk grunnlag. Han gjør gjeldende at han er kommet til den overbevisning at han ikke kan gjøre militærtjeneste i Norge idag ut fra en analyse av Norges nåværende stilling som medlem av NATO, slik det fremgår av herredsrettens redegjørelse for hans standpunkt. Han innrømmer at dette standpunkt er situasjonsbetinget, for så vidt som det er bestemt av den konkrete situasjon i dag, og at det således ikke er motivert av en generell, prinsipiell avstandtagen fra bruk av våpen eller militær maktanvendelse. Hadde Norge ikke vært integrert i NATO og dermed i det vest-europeiske og amerikanske kapitalistiske og politiske system, som er rettet mot de sosialistiske land og de undertrykte folk gjennom stormaktenes og særlig USA's utbyggings- og krigspolitikk, eller hadde situasjonen for øvrig vært en annen, ville han ha måttet analysere stillingen på ny og tatt sitt standpunkt til den militære tjeneste i det norske forsvar ut fra en konkret vurdering på det grunnlag som da måtte foreligge. Men i denne sammenheng har han i sin partsforklaring også understreket at hans standpunkt under enhver omstendighet ville være bestemt av at han i alle tilfelle ville stille seg på de undertrykte folks side mot utbytterne og undertrykkerne, slik at han alltid ville vurdere den konkrete situasjon ut fra dette prinsipielle utgangspunkt, og at hans holdning til militærtjenesten i denne forstand ikke er situasjonsbetinget.

Øyvind Ulltang gjør på dette grunnlag gjeldende at det foreligger en alvorlig, etisk forankret og vel gjennomtenkt overbevisning mot å gjøre militærtjeneste i det norske forsvar slik forholdene er i dag, og han hevder på samme måte som for herredsrett-

80) Referert ovenfor under pkt. 7.4.
81) «Pedersen-saken», omtalt ovenfor under pkt. 6.13.
82) «Lystad-saken», omtalt ovenfor under pkt. 6.2.

en at en overbevisning av denne art er fritaksgrunn etter loven. En politisk overbevisning menes i prinsippet å være anerkjent som fritaksgrunn, og en overbevisning som er politisk begrunnet, kan ikke være uavhengig av tid og ytre omstendigheter, men må som alminnelig regel være situasjonsbetinget – for øvrig i likhet med hva enhver overbevisning vil måtte være. Han fastholder at loven av 1965 ikke har medført noen endring i selve vilkårene for fritak i forhold til den tidligere bestemmelse i militære straffelovs § 35 siste ledd og at det derfor ikke er avgjørende hva det i den foreliggende sammenheng er uttalt i proposisjonen til den nye lov. Den tidligere rettspraksis er dermed avgjørende og for så vidt menes det syn som hevdes å være lagt til grunn av Høyesterett i kjennelsen i Rt. 1950 s. 917 å måtte føre til at Ulltangs overbevisning må godtas som fritaksgrunn.

Hans tilfelle hevdes på vesentlige punkter å atskille seg fra det som forelå i kjennelsen i Rt. 1963 s. 1 317, særlig ved at det etter Ulltangs begrunnelse ikke i første rekke er hensynet til Norges interesser som er bestemmende for hans standpunkt.

Staten som ankemotpart har gjort gjeldende at herredsrettens dom er riktig og har i hovedsaken henholdt seg til den begrunnelse herredsretten har gitt. Det bestrides fra statens side ikke at en politisk oppfatning i prinsippet kan være grunnlag for en alvorlig overbevisning i lovens forstand, og staten utelukker, slik lagmannsretten har oppfattet det, heller ikke at Ulltangs standpunkt kan være begrunnet i en alvorlig overbevisning. Men dette er likevel ikke avgjørende, fordi hans overbevisning i tilfelle ikke er av det innhold loven krever. I og med at Ulltang etter sin egen erkjennelse ikke er imot våpenbruk i og for seg og dermed ikke hindres av sin overbevisning i å gjøre militærtjeneste av noen som helst art og under alle forhold, foreligger det en slik situasjonsbetinget motvilje mot militærtjeneste bare under bestemte forhold som loven etter statens syn ikke godtar som fritaksgrunn. Såvel lovens ordlyd som dens forarbeider og formålet med bestemmelsen fører etter statens mening til at det må legges til grunn at det bare er den overbevisning som kan godtas som fritaksgrunn som etter sin art går ut på at vedkommende ikke kan bruke våpen uansett fiende eller politisk situasjon.

Staten medgir at loven av 1965 med hensyn til vilkårene for fritak må forstås på samme måte som den tidligere lov og at den tidligere praksis derfor fortsatt må legges til grunn. Men det anføres i denne sammenheng at det går klart fram av forarbeidene til loven av 1965 at den utforming vilkåret for fritak fikk i lovens endelige redaksjon, ikke tok sikte på å gi loven et annet innhold med hensyn til hva overbevisningen måtte gå ut på enn det som fra departementets side var kommet til uttrykk i proposisjonen. Det vises for så vidt foruten til Justiskomitéens innstilling (Innst. O. II for 1964–65) særlig til saksordføreren Henningsens uttalelser i Odelstinget (Forhandl. Ot. 1964–65 s. 113–114) og daværende statsråd Gundersens uttalelser i Lagtinget (Forhandl. Lagt. 1964–65 s. 57).

Staten som også har vist til Høyesteretts dom i Rt. 1965 s. 565 når det gjelder kravet til overbevisningens art, har for øvrig gjort gjeldende som prinsipalt utgangspunkt at når rettspraksis etter den tidligere lov legges til grunn, må avgjørelsen i Rt. 1963 s. 1 317 anses som et prejudikat for Ulltangs tilfelle. Det foreligger for så vidt ingen relevant forskjell i begrunnelsen.

Lagmannsretten er kommet til samme resultat som herredsretten.

Det kan etter det som er sagt i herredsrettens dom synes noe uklart hvorvidt herredsretten har ment at Ulltangs standpunkt og hans begrunnelse for sitt standpunkt ikke bunner i en alvorlig overbevisning i og for seg eller om herredsretten har ment å innskrenke seg til å konstatere at hans overbevisning i tilfelle ikke er av den art at den fritar for militærtjeneste etter loven av 1965. Lagmannsretten er imidlertid enig med staten i at det under de foreliggende omstendigheter ikke er avgjørende om det er grunnlag for å karakterisere Ulltangs standpunkt som utslag av en personlig alvorlig overbevisning, eller ikke. Selv om det forutsettes at det vilkår for fritak for militærtjeneste at slik tjeneste kommer i strid med hans egen alvorlige overbevisning, er til stede, og at hans standpunkt derfor ikke er bestemt av hans politiske tilknytning i seg selv, vil det etter lagmannsrettens syn likevel ikke være grunnlag for å frita ham for militærtjeneste i henhold til de vilkår loven krever oppfylt. Lagmannsretten kan for så vidt i det vesentlige tiltre herredsrettens domsgrunner og skal tilføye:

Det må etter den redegjørelse som er gitt for Ulltangs standpunkt og av det som fremgår av herredsrettens domsgrunner legges til grunn at Ulltangs nektelse av å gjøre militærtjeneste er begrunnet i Norges militære allianseforhold på den måte som nevnt. I hans opprinnelige søknad om fritak for militærtjeneste er det riktignok i tillegg til landets tilknytning til NATO også nevnt hans oppfatning av bruk av atomvåpen som moralsk forkastelig og i strid med hans overbevisning. Men dette har han likeledes satt inn i en ren NATO-sammenheng – bruk av atomvåpen som en viktig del av NATO-alliansens strategi – og momentet fremstår i seg selv bare som et ledd i hans syn på selve NATO-medlemsskapet som den avgjørende hindring for militærtjeneste for hans del. Lagmannsretten kan derfor ikke tillegge dette noen selvstendig betydning, men må gå ut fra at det rent faktisk forholder seg slik at Ulltang nekter å utføre militærtjeneste på det grunnlag alene at Norge er med i NATO, mens hans standpunkt til militærtjeneste under andre omstendigheter som nevnt ville bero på en konkret vurdering.

Forholdet er således enkelt uttrykt for Ulltang det at han ikke vil gjøre militærtjeneste i Norge fordi han er uenig i Norges forsvars- og utenrikspolitikk eller fordi det er hans alvorlige overbevisning at han ikke kan være med i et forsvar som tjener denne politikk, slik han oppfatter den. Dette er som han også selv er på det rene med, en nektelse på et klart politisk grunnlag, og en nektelse som er situasjons- og tidsbestemt for så vidt som den er betinget av de utenrikspolitiske forhold vi nå har.

Fra statens side bestrides det som nevnt ikke at også en politisk oppfatning kan være grunnlag for fritak for militærtjeneste, og etter Høyesteretts kjennelse i Rt. 1950 s. 917 må det formentlig også antas at en alvorlig overbevisning som skyldes en politisk oppfatning under visse omstendigheter kan godtas som fritaksgrunn. I likhet med de øvrige rettsavgjørelser som har vært nevnt under saken, refererer denne kjennelse seg til den tidligere bestemmelse i militære straffelovs § 35. Men det kan etter det som foreligger ikke anses tvilsomt at den gjeldende bestemmelse i § 1 i loven av 19. mars 1965 må forstås på samme måte som den tidligere lov når det gjelder vilkårene for å frita for militærtjenesten, jfr. for så vidt særlig Innst. O. II for 1964–65 s. 11. Den praksis som foreligger fra tiden forut for loven av 1965 vil derfor være avgjørende også i denne sammenheng. Lagmannsretten ser det da slik at det vil være avgjørende hvorvidt den overbevisning som Ulltang i tilfelle har, er av det innhold at han på det grunnlag må sies ikke å kunne gjøre militærtjeneste av noen art i lovens forstand,

slik denne må forstås på bakgrunn av den tidligere lov.

Lagmannsretten skal i denne forbindelse bemerke at det ikke finnes synderlig tvilsomt at det ikke har vært forutsetningen for den nye lov at det syn Ulltang gjør gjeldende som begrunnelse for sitt standpunkt skulle kunne føre til fritak for militærtjeneste. Det er nok så at den formulering departementet ga fritaksvilkårene i sitt lovutkast, ble endret av Justiskomitéen. Men det er intet holdepunkt etter det som er uttalt i Justiskomitéens innstilling, for å gå ut fra at bestemmelsen var ment å skulle ha et annet reelt innhold enn etter departementets forslag, og det har etter lagmannsrettens syn åpenbart heller ikke vært meningen at ikke det som er uttalt i Ot. prp. nr. 42 (1962–63) s. 9 om fritaksgrunnene og som delvis er gjengitt i herredsrettens dom, skulle ha gyldighet også etter loven i den form Stortinget ga den. Om det ikke er sagt uttrykkelig i Justiskomitéens innstilling, synes dette i allefall å fremgå klart nok av de uttalelser under lovens behandling i Odelstinget og Lagtinget som statsadvokaten har vist til og som er nevnt foran. Lagmannsretten må for sin del også oppfatte dette slik at den redegjørelse som ble gitt i proposisjonen for de grunner som skulle kunne føre til fritak for militærtjeneste for så vidt var dekkende også for tilstanden under den da gjeldende ordning.

I proposisjonen er i tilslutning til det som er gjengitt av herredsretten, trukket fram nettopp muligheten for konflikter av ideologisk art som en aktuell alliansepolitikk kan skape, særlig i en tid da de ideologiske bånd i stor utstrekning går på tvers av landegrensene, og gitt klart uttrykk for at dette ikke kan anerkjennes av samfunnet som grunnlag for å motsette seg oppfyllelse av vernepliktén. For så vidt på linje med den uttalelse fra «motforslaget» som er gjengitt av herredsretten, må det etter proposisjonen være utelukket å akseptere militærnektelse som er bestemt av hvem som i en gitt situasjon måtte være fienden, selv om konfliktsituasjonen for den enkelte måtte være alvorlig nok.

Som lagmannsretten ser det, må det også antas å være lagt til grunn i rettspraksis etter den tidligere lov at det bare er den overbevisning som går på selve våpenbruken – på den militære tjeneste i seg selv – som etter sin art fyller lovens vilkår for fritak, for så vidt det kreves at den vernepliktige ikke kan gjøre militærtjeneste av noen art. Det vises i denne sammenheng foruten til kjennelsen i Rt. 1956 s. 787, særlig til Høyesteretts dom i Rt. 1965 s. 565, hvor det etter lagmannsrettens forståelse synes forutsatt å være klart uforenlig med lovens ord og i strid med dens naturlige formål å basere avgjørelsen på annet enn en vurdering av selve formen for våpenbruk som den vernepliktige måtte være villig til å utføre. Også i kjennelsen i Rt. 1963 s. 1 317 er det klart nok gitt uttrykk for at loven i denne sammenheng tar sikte på karakteren av selve tjenesten og ikke til den bruk myndighetene vil gjøre av de militære styrker.

Lagmannsretten ser det etter dette slik at det ville være uten støtte i lovens ordlyd og klart i strid med dens forarbeider å godta en situasjonsbestemt nektelse av militærtjeneste på et overbevisningsgrunnlag av den art som gjøres gjeldende av Ulltang. Det ville etter lagmannsrettens oppfatning også være åpenbart uforenlig med det som antas å være lovbestemmelsens formål om en overbevisning av denne art, basert på den vernepliktiges egen vurdering av landets aktuelle alliansepolitikk, skulle anses å fylle lovens vilkår for fritak for militærtjeneste. Lagmannsretten finner for sin del heller ikke at den foreliggende rettspraksis kan gi holdepunkt for noen annen slutning med hensyn til hvordan loven er å forstå.

I så måte kan det vel sies ikke å være klart hvor langt avgjørelsen i Rt. 1950 s. 917 rekker når den tilsynelatende godtar en alvorlig overbevisning på politisk grunnlag selv om den ikke skulle være uavhengig av tid og ytre omstendigheter. Men dette er etter lagmannsrettens mening ikke under noen omstendighet avgjørende i det foreliggende tilfelle. I realiteten kan Ulltangs grunnlag for å nekte militærtjeneste ikke sees å være noe nevneverdig annet enn det som forelå i kjennelsen i Rt. 1963 s. 1 317. Medlemsskapet i Nato er i begge tilfelle gjort gjeldende som den avgjørende hindring for å utføre militærtjeneste som den vernepliktige i og for seg ikke er prinsipiell motstander av, og NATO-medlemsskapet som det avgjørende for militærnektelsen er i vesentlig utstrekning begrunnet på samme måte. På bakgrunn av dette mener lagmannsretten at også Ulltangs forhold etter det som foreligger må anses som et slikt situasjonsbetinget standpunkt som etter den oppfatning som kjennelsen av 1963 bygger på, ikke i lovens forstand kan karakteriseres som utslag av en overbevisning mot å gjøre militærtjeneste av noen art, og som derfor etter dette syn ikke kan være fritaksgrunn etter loven av 1965, like lite som etter den tidligere lov.»

I Høyesterett uttalte et flertall på fire dommere at de var kommet til samme resultat som lagmannsretten, og at de i det vesentlige kunne tiltre dennes begrunnelse. En dommer dissenterte, nemlig justitiarius Terje Wold, og siden denne dissens er blitt meget debattert, skal jeg gå en del inn på den. Justitiarius Wold tar først for seg lovens forhistorie, og påpeker at loven i dag skal forstås på samme måte som loven av 1925, og han går også grundig inn på Høyesteretts dom i Rt. 1950.917, og synes å legge særlig vekt på følgende uttalelse i denne dommen:

«På den annen side kan det – både etter lovens tekst og dens forarbeider – ikke være tvilsomt at også en overbevisning bygget på politisk oppfatning er straffrihetsgrunn, når der først foreligger en «alvorlig overbevisning». Jeg vil tilføye at en overbevisning begrunnet på denne måte visstnok i alminnelighet ikke vil være så uavhengig av tid og ytre omstendigheter som f. eks. en overbevisning bygget på religiøs oppfatning.»

Wold understreker at han er enig i denne lovforståelse, og går så inn på de særlige forarbeidene til loven av 1965. Han framhever at etter formuleringene i Rode-utvalgets lovutkast, som etter forslagene til § 1 i Ot. prp. nr. 21 (1958) som i Ot. prp. 42 (1962–63) ville være klart at Ulltang ikke kunne fritas. Men ifølge Wold blir situasjonen en annen etter som Stortinget gikk tilbake til den gamle formulering, med samme vilkår – «alvorlig overbevisning» – som i loven av 1925. Om dette sier Wold:

«Det følger av dette etter min mening at det eneste spørsmål som skal og må avgjøres i en militærnektersak, er om det er «grunn til å gå ut fra at en vernepliktig ikke kan gjøre militærtjeneste av noen art uten å komme i konflikt med sin alvorlige overbevisning». Når loven nevner militærtjeneste, er det tjenestegjøring i norske militære styrker det siktes

til, jfr. Rt. 1965 s. 566. Det sier seg selv at det er ytterst vanskelig å avgjøre om en vernepliktigs militærnektelse er diktert av hans alvorlige overbevisning. Særlig vanskelig er det fordi loven ikke inneholder noen kvalifikasjoner med hensyn til den overbevisning som er relevant. Overbevisningen kan være religiøs, politisk eller av annen art. Retten er i alminnelighet henvist til å bygge på den begrunnelse den vernepliktige selv gir og det inntrykk retten får av ham.»

Og han fortsetter så litt senere:

«Jeg finner da, selv om dette bevisspørsmål etter min mening er meget tvilsomt, å måtte legge til grunn at Ulltang ikke kan gjøre militærtjeneste uten å komme i konflikt med sin egen alvorlige overbevisning. Jeg kan ikke se at loven, slik den lyder, stiller andre krav til overbevisningens innhold. Man kan hevde at dette er utilfredsstillende og at man går altfor langt når man godtar enhver personlig alvorlig overbevisning som fritakelsesgrunn. Derfor ble også arbeidet med revisjon av loven tatt opp i 1953. Men dette førte som nevnt ikke fram. Stortinget ønsket å beholde fritakingsbestemmelsens gamle innhold. Lovsituasjonen etter loven av 1965 er derfor den samme som etter loven av 1925. Finner man først at en alvorlig overbevisning er til stede, kan man ikke – som lagmannsretten – hevde at det likevel ikke er grunnlag for fritakelse «i henhold til de vilkår loven krever oppfylt». Loven inneholder ingen slike vilkår.

Lovens motiver er skrevet med en annen utforming av fritakelsesbestemmelsen for øye. Motivene fastsetter etter min mening heller ikke bestemte vilkår som loven krever oppfylt. Motivenes betydning ligger i at de er til stor hjelp i den enkelte sak ved avgjørelsen av om en alvorlig overbevisning er til stede hos den vernepliktige.»

Wold refererer deretter lagmannsrettens beskrivelse av Ulltangs nektingsgrunnlag, hvor retten finner at dette er en nektelse på et klart politisk grunnlag, og en nektelse som er situasjons- og tidsbestemt for så vidt som den er betinget av de utenrikspolitiske forhold vi nå har. Han henviser også til at lagmannsretten forkaster denne begrunnelse, fordi det ville være uten støtte i lovens ordlyd og forarbeider å godkjenne en nektelse som har dette grunnlag. Om dette sier så Wold:

«Dette har etter min mening ikke dekning i lovens ord, og er også en misforståelse av motivene. Det motivene sier, er at en alliansepolitikk kan skape konflikter av ideologisk art som samfunnet ikke kan godta som grunnlag for å nekte militærtjeneste. – Jeg er enig i dette, – en konflikt av ideologisk art er i seg selv ikke nok. Men motivene sier ikke at en slik konflikt ikke kan hos den enkelte vernepliktige i det konkrete tilfelle ha ført til en personlig alvorlig overbevisning. Er dette tilfellet, skal han etter loven fritas. Men det skal selvsagt meget til for å gå ut fra at en slik overbevisning er til stede når den vernepliktige bare påberoper seg NATO-alliansen, og samtidig ikke nekter «å bera våpen under alle tilhøve».

Videre godtar lagmannsretten alvorlig politisk overbevisning. Men det er selvsagt ikke nok at man tilhører et parti som har militærvesenets avskaffelse på sitt program. Fritakelse krever at det hos den enkelte utover og uavhengig av partipolitisk syn har utviklet seg en personlig overbevisning som kan karakteriseres ved en fasthet og dybde som ligger i kravet til overbevisningens alvor. – Lagmannsretten legger videre til grunn at det bare er den overbevisning som går på selve våpenbruken, som etter sin art fyller lovens vilkår for fritak. Jeg er enig i det, og Ulltangs syn er også i samsvar med dette når han ikke vil gjøre militærtjeneste og ikke bruke våpen så lenge Norge er med i NATO. Loven krever ikke at en vernepliktig skal være overbevist pasifist for å fritas. Om dette sier Ulltang i sin søknad:

«Som sosialist nektar eg ikkje å bera våpen under allt tilhøve. Til dømes meiner eg det er rett av dei undertrykte folka i dei portugisiske koloniane i Afrika å gripa til våpen for å bli fri undertrykkjinga. Men eg kan ikkje, utan å koma i konflikt med mi alvorlege overtyding, tenestegjera i eit militærapparat som er integrert i NATO. NATO-landet Portugal driv i dag rein terror og nedslakting av folk i dei portugisiske koloniane i Afrika. NATO-landet USA fører i dag en brutal krig mot folket i Vietnam. Begge desse maktene fører krig mot rørsler som kjempar for nasjonal frigjering og sosial rettferd. Min solidaritet er på desse rørslene si side. Eg kan difor ikkje gjera teneste i eit militærapparat som NATO, då dette er på undertrykkjarane si side.»

Man kan ha tvil om Ulltangs alvorlige overbevisning når han gir denne begrunnelse, men kommer man etter en samvittighetsfull prøvelse til at det på dette grunnlag har utviklet seg hos ham en personlig overbevisning som hindrer ham i å gjøre militærtjeneste, skal han fritas. Det er den personlige alvorlige overbevisning hos den vernepliktige loven vil beskytte.

Min hovedinnvending mot lagmannsrettens dom er at det i dommen regnes opp flere forskjellige forhold i Ulltangs begrunnelse for sitt standpunkt, som etter lagmannsrettens syn ikke kan danne grunnlag for den alvorlige overbevisning Ulltang påberoper seg. Etter min mening inneholder loven ingen slik begrensning. Lagmannsrettens begrunnelse danner i virkeligheten bare momenter for avgjørelsen av om Ulltang, som han hevder, faktisk har en personlig, alvorlig overbevisning som hindrer ham i å gjøre militærtjeneste, en overbevisning som han selv sier er så alvorlig at han ikke kommer til å gjøre militærtjeneste «samme hva dommen skulle gå ut på». Dette faktiske bevisspørsmål har lagmannsretten ikke funnet avgjørende. Det er etter min mening en feil. Det ville derfor vært ønskelig om saken kunne sendes tilbake til lagmannsretten til behandling og avgjørelse av dette bevisspørsmål. Men da jeg etter sakens stilling for Høyesterett, som jeg allerede har nevnt, må legge til grunn at en personlig alvorlig overbevisning er til stede for Ulltangs vedkommende, stemmer jeg for at han i samsvar med sin søknad fritas for militærtjeneste og overføres til sivilarbeidstjeneste.»

Justitiarius Wolds argumentasjon har etter min mening flere svakheter, den mest åpenbare er vel den at han overhodet ikke kommer inn på avgjørelsen i Pedersen-saken, Rt. 1963. 1 317. Denne avgjørelsen ble framhevet som et sentralt punkt av lagmannsretten, som altså Høyesteretts flertall sluttet seg til, – men Wold nevner den ikke med et ord. Derimot går altså Wold grunding inn på Lystad-saken, Rt. 1950.917, en langt eldre og langt mer uklar avgjørelse en Pedersen-kjennelsen, og dermed med langt svakere vekt som prejudikat. Etter min mening er dette en betydelig svakhet ved

Wolds dissens, som imidlertid forøvrig inneholder mange interessante momenter.

Man må her kunne hevde at Wold gjør seg til talsmann for noe formell og «stivbent» juridisk metode. Wold bygger vesentlige deler av sin argumentasjon på lovens ordlyd, hva der står, og ikke minst hva der i k k e står. Ut fra dette kommer han til at det eneste loven krever er en «alvorlig overbevisning» - finnes først en sådan, synes det nesten likegyldig hva denne overbevisning nærmere er bygget på. Etter en ren lesning av lovteksten, forsåvidt også sammenholdt med Lystad-kjennelsen, er det intet i veien for å komme fram til et slikt resultat. Men etter min mening kan dette resultat vanskelig forsvares dersom man også tar i betraktning rettspraksis e t t e r Lystadsaken. Ifølge denne praksis kommer det nokså klart fram at loven ikke bare stiller krav til overbevisningens styrke, men også til dens saklige innhold.

Lovteksten må, her som ellers, suppleres med andre relevante tolkingsmomenter. I første rekke her står rettspraksis, og lovens forarbeider, og da i første rekke forarbeidende til 1965-loven. Og disse to rettskilder gir oss en rekke holdepunkter for å stille klare krav til overbevisningens innhold, slik også lagmannsretten og Høyesteretts flertall gjør. Disse holdepunkter er forsåvidt gjennomgått tidligere, jeg skal her bare kort nevne visse sentrale punkter:

- Pedersen-kjennelsen, Rt. 1963.1317, en sak som langt på vei er identisk med Ulltang-saken.
- Justisdepartementets uttalelser i Ot. prp. 21 (1958) og Ot. prp. 42 (1962–63). Det må være grunn til å legge til at disse uttalelsene ikke ble imøtegått under Stortingets behandling av loven, og det er intet som tyder på at Stortingsrepresentantene var uenig i det syn som kom fram her.
- Tvertimot, flere av talerne under debatten i Odelsting og Lagting kom med uttalelser som klart synes å støtte opp om de synspunkter departementet forfektet, se særlig saksordføreren, Henningsen og statsråd Gundersen.

Justitiarius Wold gjør seg i sitt votum til talsmann for et tolkingsalternativ som fullt ut kunne la seg forsvare ved en isolert ordfortolkning av lovteksten. Det er bare det at denne tolkingen er forkastet av Høyesterett i en rekke saker. Wolds votum er interessant, idet han åpenbart ikke lot seg «binde» av disse avgjørelser, men nærmest må ha funnet en grunn til å se bort fra dem. Det er da så sørgelig at han heller ikke har funnet grunn til å gå nærmere inn på disse tidligere avgjørelser, og nærmere begrunnet hvorfor han ikke tilla disse noen vekt.

Justitiarius Wold fikk stå alene med sin dissens. Høyesteretts flertall sluttet seg altså til lagmannsrettens dom, til et resultat som etter min mening harmonerte meget godt med tidligere praksis og med forarbeidene til 1965-loven. Senere praksis skulle også følge opp og innpasse seg i dette mønsteret.

8.2

Den neste saken som kom opp for Høyesterett, er referert i Rt. 1969.1285. Den blir kalt «Hokstad-saken», men angikk i alt tre militærnektere, foruten Hokstad også Giske og Ramstad. De tre hadde sendt inn individuelle søknader om fritak, men lagmannsretten, og senere Høyesterett, forente sakene til felles behandling. Nektingsgrunnlaget var noe forskjellig for de tre, et felles trekk var dog at de alle hevdet at loven i k k e krever at man er motstander av våpenbruk under alle omstendigheter.

De hevdet således at loven ikke krever noen personlig og absolutt pasifisme. Særlig de som nekter på et politisk grunnlag, vil måtte ta utgangspunkt i aktuelle utenriks- og militærpolitiske forhold, det vil si at deres standpunkt i en viss forstand kan sies å være situasjonsbetinget. De tre framholdt at det var på det rene at loven fritar også den som bygger sin nektelse på et politisk grunnlag, og hevdet at om loven skulle ha noen realitet for denne gruppen nektere, må den derfor godkjenne den situasjonsbetingede, politisk begrunnende nekting.

Fra statens side ble det anført at loven fritar for militærtjeneste bare den ubetingede pasifist, det vil si når det strider mot den vernepliktiges alvorlige overbevisning å gjøre militærtjeneste overhodet, uansett hvilken form og under hvilke forhold. Statens prosessfullmektig hevdet at loven også godtar en politisk motivert nektelse av dette innhold, men bare når motiveringen fører til en absolutt nektelse.

Jeg skal behandle de tre sakene hver for seg, og begynner med Giske. Han hadde avtjent militær førstegangstjeneste, men var ikke kalt inn til repetisjonsøvelse. I mai 1967 søkte han om fritak. I søknaden skrev han:

«Jeg ber med dette om å bli strøket av de militære ruller. Søknaden er ikke begrunnet i et pasifistisk syn. Tvert om anser jeg våpenbruk for å være et adekvat maktmiddel i mange situasjoner (f. eks. for de fargede i Sør-Afrika).

Grunnen til at jeg nekter å stille meg under militær kommando, er at vi gjennom vårt medlemsskap i NATO utgjør en del av et militært maktapparat som har til hovedoppgave å opprettholde status quo i forholdet mellom de europeiske og amerikanske storkonsern på den ene siden og den fattige befolknings frigjøringsbevegelser på den andre siden.»

Under sin forklaring for politiet uttalte han bl. a.:

«Hans nektelse ligger på det politiske og militærpolitiske plan. Rent prinsipielt er han ikke imot å stille seg under militær kommando, men som før nevnt ikke i dagens situasjon. Dette henger da sammen med Norges medlemskap i NATO. (Han henviser her til sin søknad.) Han mener ikke prinsipielt at landet bør nedlegge sitt forsvar i sin helhet.»

Giske ble frifunnet i byretten, men saken ble anket. For lagmannsretten forklart Giske bl. a. at han ikke ville utelukke at det kan oppstå en situasjon

hvor han vil gripe til våpen, men dette ville bl. a. avhenge av hvilken motstander han sto overfor.

Lagmannsretten henviste i sin dom til statsråd Gundersens uttalelser i interpellasjonsdebatten i 1951, og viste også til Høyesteretts avgjørelse i Ulltang-saken, som retten mente var svært lik den foreliggende. Retten fant derfor at vilkårene for fritak ikke var tilstede for Giskes vedkommende. Høyesterett sluttet seg til dette.

Giskes søknad var vel den minst problematiske for domstolene, man nøyde seg her stort sett med en henvisning til Ulltangsaken. Høyesteretts dom var her enstemmig, og for så vidt en klar stadfestelse av flertallets syn i Ulltang-saken.

Ramstad begrunnet sin nektelse på en noe annen måte. Også Ramstad hadde utført en del av sin militærtjeneste, nærmere bestemt 113 dager førstegangstjeneste, – han fikk deretter utsettelse med resten av hensyn til sine studier. I juni 1968 ble han innkalt til avtjening av resten av førstegangstjenesten, og sendte da søknad om fritak. I søknaden anførte han bl. a.:

«Med dette søker jeg om å bli fritatt for videre tjeneste i det norske forsvar og ønsker i stedet å bli overført til fredsrelevant arbeid.....

Min begrunnelse for dette er:

I «Pakt for den internasjonale militærdomstol» del 1, artikkel 8 heter det bl. a.:

«Den omstendighet at den tiltalte handlet i henhold til ordre fra sin regjering eller fra annen overordnet, befrir han ikke for straffeansvar.»

I Nürnberg førte dette til at mange personer ble dømt for å ha fulgt tysk lov vedtatt av en folkevalgt nasjonalforsamling. Dette er en klar erkjennelse av individets rett og plikt til å nekte å utføre ordrer som høyere myndigheter pålegger det dersom dette kan føre til brudd på menneskerettighetene eller overgrep mot menneskeverdet eller individet.

Jeg erkjenner fullt ut at jeg bærer ansvaret for mine egne handlinger, og må derfor ta konsekvensen av dette ved å ta avstand fra – og nekte å utføre handlinger som strir mot min alvorlige overbevisning.

Å være tilsluttet det norske forsvar idag er ikke forenlig med min overbevisning og som konsekvens av dette nekter jeg videre tjeneste i det norske forsvar.

Nærmere begrunnelse for mitt standpunkt:

A. Forsvarssystemene er i dag en absurditet på grunn av:
1. de enorme ressurser som benyttes til forsvar i en verden i nød.
2. faren for at rustningene kan føre til en alt-ødeleggende krig.....»

I sin politiforklaring uttalte Ramstad bl. a.:

«Av humanistisk overbevisning søker jeg om å bli fritatt for militærtjeneste.

Jeg nekter enhver art av militærtjeneste.

Nektelsen omfatter ikke sivilforsvarstjeneste, men søknaden går ut på å bli overflyttet til fredsrelevant arbeid.

Jeg meiner det er galt å arbeide i virksomhet til fordel for krigsmakten.

I en total krig, dvs. ABC-krig, er det lite aktuelt å trekke noen grense mellom krigsviktig og ikke-krigsviktig virksomhet da en slik krig må antas å bli kortvarig og lite avhengig av den enkeltes innsats. Det er virksomheten i dag, dvs. opprustingen jeg ikke kan ta del i.

Overbevisningen min er ikke grunnlagt på religiøs tru. Livssynet er personlig, men har likevel tilknytning til både filosofi og religion.

Som det vil framgå av søknaden er nektingen også basert på politiske og militærpolitiske vurderinger, da enhver vurdering av den internasjonale situasjon nødvendigvis må bli politisk.

Jeg erkjenner individets plikt til å ta ansvaret for sine handlinger (se søknaden) og kan derfor ikke underkastes militær kommando hvor jeg berøves muligheten for sjøl å vurdere «nødvendigheten» av militære ordrer.

Dessuten er det apriori umulig for meg å delta i det norske forsvar på grunn av dets NATO-status.

Jeg er motstander av ABC-våpen, klasebomber, napalmbomber og alle menneskerettsstridige våpen. Forøvrig er jeg motstander av enhver form for urettmessig våpenbruk, uansett våpentype. En eventuell total krig ville medføre total utslettelse av menneskeheten. Et såkalt «effektivt forsvar» er ikke verd risikoen for en slik eventualitet, og jeg nekter også militærtjeneste på grunn av dette.

Den beste kilde for A-våpenenes ødeleggelse gir historien sjøl gjennom misgjerningene i Hiroshima og Nagasaki. Når en samtidig veit størrelsesordenen av arsenalene av disse ødeleggelsesmidlene, samt de enda meir «effektiv» drapsvåpen, B og C våpen, må en anta at menneskeheten virkelig er i fare. Jeg meiner at Norges medlemsskap i NATO er uriktig, og min nekting er også basert på dette.

Det er umulig å si generelt hva som er best av en okkupasjon eller forsvar med militær makt. En må alltid stille spørsmålet hvilke verdier skal vi forsvare mot fienden, og hvor store ofre må vi yte for å forsvare disse verdier? Det synes som om de fleste former for okkupasjon ville være å foretrekke framfor en total utryddelse ved atomkrig.

Her må tilføyes at det finnes fleire former for forsvar. Vernepliktige i andre land bør også nekte militærtjeneste. Dersom det er dødsstraff for å nekte militærtjeneste i noe land, meiner jeg at slikt umenneskelig system bør motarbeides på mest hensiktsmessig måte for å få omgjort en slik lov.

.....

Livet er ukrenkelig, vi eksisterer her og nå, det er denne eksistensen vi er sikre på, og den må vi arbeide for å gjøre best mulig for alle mennesker. Men livet kan krenkes på meir enn en måte. I størsteparten av verda lever folk under umenneskelige forhold, under tyranni, sult, sjukdom og nød. Slik krenkes livet til disse mennesker, og da kan vold, om nødvendig, mot undertrykkerne være det beste av to onder. Målet må sjølvsagt være å komme fram til ei verd uten vold hvor alle mennesker anerkjente livets ukrenkelighet, ikke bare på området fysisk liv kontra død, men også anerkjente menneskets rett til å leve et menneskeverdig liv i et ikke-voldelig samfunn. Jeg vil arbeide for et samfunn der vi ikke er soldater men mennesker.

Jeg meiner at landet bør nedlegge heile sitt forsvar i dets nåværende form.

Et reelt forsvar må ta sikte på at det skal være levelige vilkår for alle mennesker på jorda i framtida. Dette gjøres ikke ved å lage stadig verre ødeleggelsesvåpen, men ved en aktiv freds og rettferdighetspolitikk.

Jeg vil kanskje være villig til å bruke våpen dersom sterke grunner talte for at det ville tjene rettferdigheten, og at dette ville være det beste av to onder.

.....

Jeg meiner det er en menneskerettighet sjøl å avgjøre hvorvidt en kan og vil avtjene militærtjeneste. Det er også en plikt for individet å nekte militærtjeneste når en meiner at samfunnets militærpolitikk fører galt avsted. Følgelig kan ikke staten pålegge sine borgere å gjøre militærtjeneste mot deres alvorlige overbevisning.»

Byretten kom enstemmig til at vilkårene for fritak ikke forelå. Lagmannsrettens vurdering av Ramstads sak var følgende:

«Lagmannsretten finner etter å ha hørt Ramstads forklaring ingen grunn til å tvile på at han gir uttrykk for et standpunkt som han har tilegnet seg ved moden overveielse, og som representerer hans innerste, personlige overbevisning. Spørsmålet er derfor alene om denne har et slikt innhold at det faller inn under § 1 i militærnekterloven.

Det er da ikke tilstrekkelig å konstatere at overbevisningen er av politisk art. Loven selv nevner ikke politisk oppfatning som grunn for fritakelse, selv om den er til stede som en alvorlig overbevisning. Det karakteristiske ved loven er at den overhodet ikke rubriserer de motivdannelser som kan lede fram til overbevisningen. Det spørres ikke om den er religiøs, moralsk eller politisk, eller om den eventuelt kan karakteriseres ved andre betegnelser enn disse. Loven må derfor forståes slik at den ikke utelukker en nekter som har funnet fram til sitt standpunkt ved fornuftsmessige overveielser, s e l v o m disse etter vanlig sprogbruk lar seg betegne som politiske.

Om forsvaret som institusjon vil det som regel råde meningsforskjell, såvel når det gjelder dets organisasjon som dets anvendelse. Dette er imidlertid ikke noe særeget, men gjelder om mange andre, kanskje de fleste institusjoner i samfunnet, og det er likevel en selvfølge at den som er uenig i den politikk som de ansvarlige statsorganer på et bestemt område fører, ikke av den grunn blir fritatt for byrder og forpliktelser som har spesiell tilknytning til dette. I et samfunn med alminnelig verneplikt, kan noe annet ikke gjelde i relasjon til forsvars- og utenrikspolitikken, det er ikke realistisk å tenke seg verneplikten gjennomført alene for de som er enige i den politikk myndighetene fører. Men på ett punkt har lovgivningen likevel gjort unntak: Verneplikten rommer i sin ytterste konsekvens en plikt til å bruke våpen mot medmennesker, og for den som heller ikke i nasjonalt selvforsvar kan tenke seg dette, gir den en mulighet for fritakelse.

Den begrensningen i adgangen til fritakelse som dette innebærer er klart forutsatt i forarbeidene til den nåværende lov. At disse delvis er knyttet til en tekst som ikke ble aktuell, er av underordnet betydning. Det er intet som tyder på at valget av den tidligere ordlyd betegnet noe brudd med den foran refererte tankegang. Det er i denne forbindelse liten grunn til å hefte seg ved spørsmålet om f. eks. våpenbruk er nevnt i teksten eller ikke, for det turde være klart at det er på dette punkt – og på dette alene – at militærtjenesten skiller seg slik ut fra andre offentlige byrder at man fornuftigvis kan etablere en særordning for et mindretall.

Ramstad kommer inn på en rekke aspekter ved den internasjonale politikk i dagens situasjon (jfr. foran).

Betraktninger av denne art fyller det meste av Ramstads forklaring, men disse ligger klart utenfor det vesentlige ved den overbevisning som etter det tidligere anførte kan frita for militærtjeneste. Den problematikk han tar sitt utgangspunkt i opptar i vesentlig grad norske statsmyndigheter som fullt ut erkjenner nødvendigheten av å minske kløften mellom verdens rike og fattige land, men som ikke ser vår sikkerhetspolitikk som uforenlig med dette. Også perspektivene ved atomtruselen er av en slik art at de rommer en sterk moralsk appell, men likevel er det også her et spørsmål om midler, ikke om mål. Om Ramstad og hans meningsfeller ser på det norske forsvar som en fare i forhold til atomtruselen, ser våre statsmakter på forsvaret som et middel til å avverge lokale konflikter som i neste omgang kan utvikle seg til en storkrig hvor også atomvåpen blir brukt. Ved å nekte tjeneste i det norske forsvar svekker Ramstad vernet mot atomfaren slik våre statsmakter vil bygge det opp. Om hans egen linje skulle være riktigere er i denne forbindelse likegyldig, hovedsaken er at han ikke vil innordne seg under den politiske linje som velges av de ansvarlige statsorganer.

At de refererte betraktninger inntar en så bred plass i Ramstads argumentasjon, utelukker selvsagt ikke at han også kan ta avstand fra anvendelsen av militærmakt som prinsipp. Også rendyrkede pasifister vil i stor utstrekning være opptatt av forsvarspolitikkens ytre konsekvenser, og når de skal begrunne sin militærnekting vil det ofte ligge nær å understreke disse. I Ramstads søknad finner man imidlertid utsagn som klart peker hen på at han i k k e deler et virkelig pasifistisk syn, jfr. således følgende: «... men jeg kan ikke fraskrive menneskene retten til å gjøre opprør og revolusjon når det er den eneste måte å komme ut av undertrykkelse og nød på.» Hans standpunkt er av byretten referert slik at han ikke vil «fordømme dem som i en ekstrem undertrykt situasjon griper til våpen, men han vil selv bare gripe til våpen i ytterste nødsfall og etter en samlet vurdering av situasjonen, og fortrinnsvis ikke militært organisert.»

Det nettopp siterte viser at han heller ikke er fullstendig fremmed for tanken på å delta i forsvar av Norge, til tross for at han i sin politiforklaring uttaler at landet bør nedlegge hele sitt forsvar i dets nåværende form. Selv om hans standpunkt i denne henseende er noe uklart, synes det å være kommet tydelig nok til uttrykk i hans anførsel om at han ikke kan underkaste seg «militær kommando hvor jeg berøves muligheten for sjøl å vurdere «nødvendigheten» av militære ordrer». Kjernen i hans overbevisning synes således rettet mot den manglende v a l g m u l i g h e t som deltakelsen i de militære styrker medfører. Men dette innebærer ikke annet enn at han til enhver tid forbeholder seg å sette sitt eget skjønn opp mot det som utøves av de ansvarlige myndigheter, og etter det som foran er anført om forståelsen av militærnekterlovens § 1, kan dette standpunkt ikke aksepteres som en overbevisning av det innhold loven forutsetter.»

I forbindelse med sakens behandling for Høyesterett hadde Ramstad framlagt et «resyme» av sitt standpunkt, hvor det blant annet het:

«Ved å være et rikt kapitalistisk land, og dessuten medlem av NATO, er Norge medskyldig i den undertrykkelse som u-landene blir utsatt for. For å opprettholde sine privilegier bruker den herskende mange slags midler, men bak det hele står militærvesenet som den ytterste maktfaktor. Jeg kan ikke delta i herskernes maktapparat som blir brukt mot de mennesker jeg stiller meg solidarisk til.

Jeg ser ingen situasjon hvor jeg ville være villig til å delta i det norske forsvar. Hvis imidlertid den situasjon noen gang skulle oppstå at det norske folk blir undertrykket av en fremmed makt eller grupper innen vårt land, vil jeg vurdere situasjonen her som jeg vurderer situasjonen i u-landene i dag.»

Førstvoterende i Høyesterett kommenterte Ramstads sak slik:

«Jeg oppfatter Ramstad slik at han ikke forkaster vold, og endog kan tenke seg selv å delta i organiserte aksjoner når det skjer til fordel for noe han selv godkjenner, men ellers ikke. Også hans sterke uttalelser mot atomvåpen oppfatter jeg slik at han ser dette i NATO-sammenheng. Jeg ser det i det hele tatt slik at lagmannsretten har vurdert det riktig når den sier om Ramstad at «hovedsaken er at han ikke vil innordne seg under den politiske linje som velges av de ansvarlige statsorganer». Han forbeholder seg selv å bedømme om en krig er rettferdig eller ikke, og han vil ta sitt standpunkt etter dette. Jeg finner etter dette at Ramstads overbevisning ikke har det absolutte innhold som loven krever for fritakelse for militærtjeneste.»

Det interessante i Ramstads sak er vel det at han anførte en rekke argumenter som i og for seg må kunne godtas som fritaksgrunnlag. Men hans standpunkt f. eks. til militærnekting på grunn av atomkrigfaren, var ikke absolutt og reservasjonsløst. Ramstad kunne tenke seg, under visse forhold, å delta i væpnet kamp. Han forbeholdt seg selv retten til å vurdere n å r , og det var først og fremst dette som dannet grunnlaget for Høyesterettsenstemmige konklusjon om at vilkårene for fritak ikke forelå.

Vi kommer så til slutt til Hokstad. Også han hadde avtjent førstegangstjeneste, og også vært en gang inne til repetisjonsøvelse. I oktober 1967 søkte han om fritak for videre militærtjeneste, og skrev bl. a.:

«Som en kort begrunnelse vil jeg anføre følgende 3 pkt.

1. Bruk av atomvåpen inngår i forsvarsplanen. Til dette pkt. vil jeg bare referere til den resolusjon FN's hovedforsamling vedtok 24. november 1961 og hvor det bl. a. heter «At enhver stat som bruker kjernefysiske våpen skal ansees for å bryte FN pakten, å handle mot menneskehetens lover og å begå en forbrytelse mot menneskeheten og dens siviliasjon.»
2. Det blir nå stadig klarere at det er kløften mellom de rike og de fattige land som representerer den alvorligste trussel mot freden. Vårt militærforsvar bidrar åpenbart ikke til å løse denne konflikten. Men samtidig som vi bruker milliarder på dette militærforsvaret, er innsatsen for å løse de fundamentale og krigsskapende motsetninger i verden minimal.
3. Norge er integrert i et militærpolitisk system med stater «som politisk, økonomisk og militært arbeider for å opprettholde det status quo, som innebærer en fortsatt undertrykkelse av store deler av verdens befolkning. Det skulle i denne forbindelse være nok å peke på den omfattende støtte til reaksjonære regimer. USA's krig i Vietnam, Portugals kolonivelde i Angola og Mosambique og boykott av økonomisk underutviklede stater som Cuba og Nord-Vietnam.

Det er i det hele ikke mange midler som skys for å opprettholde en tilstand, som åpenbart innebærer en fullstendig skjev fordeling av verdens ressurser, og som fører til sultedød og lar millioner leve på sultegrensen.

Jeg mener at dette arbeid for å opprettholde status quo (og som Norge tar del i bl. a. gjennom sitt NATO-medlemsskap) er forbrytersk, og at det sett i litt større perspektiv hverken er i min eller Norges interesse, men tvertimot representerer en alvorlig fare.

Som en konsekvens av dette vil jeg nekte videre deltakelse i det norske NATO-forsvar.»

I et senere brev anførte Hokstad videre:

«Jeg presiserer at min begrunnelse ikke hviler på en pasifistisk eller religiøs overbevisning, og at jeg ikke under enhver omstendighet vil ta avstand fra organisert våpenbruk. Min beslutning er hovedsaklig politisk begrunnet, idet jeg mener at gjennom den politikk som Norge fører (bl. a. ved NATO-medlemsskapet), utgjør det norske forsvar en del av det maktapparat som i realiteten tjener en fortsatt undertrykkelse av store deler av verdens befolkning. Jeg anser denne politikk for ikke å være moralsk forsvarlig og i det lange løp som farlig (krigsskapende).»

Av politiavhøret framgår det:

«Han mener ikke at landet bør nedlegge sitt forsvar i sin helhet.

Slik forholdene er i Norge i dag, mener han at det er galt av andre personer å gjøre militærtjeneste. Han mener at Norge burde stått fritt, ikke vært med i NATO. Han kunne ha tenkt seg å gjøre militærtjeneste i en overnasjonal politistyrke f. eks. under FN – som forutsetnigsvis gjorde bruk av militærvåpen. Hvis landet vårt blir angrepet – kan han på det nåværende tidspunkt ikke svare på hva han ville gjøre med hensyn til å gjøre militærtjeneste og forsvare landet. Han kan i den forbindelse ikke uttale seg om hva andre bør gjøre heller. Hvis han selv blir angrepet av fiendtlige soldater og det gjelder hans liv, vil han anta at han vil forsvare seg med våpen. Hvis hans nærmeste – (hustru, foreldre, barn, søsken) – blir angrepet av fiendtlige soldater og det gjelder deres liv, ære eller helbred, vil han forsvare dem med våpen.»

Også Hokstad ble frifunnet i byretten. Som for Giske henviste lagmannsretten til statsråd Gundersens uttalelser i interpellasjonsdebatten i 1951, og til Ulltangsaken, og fant på dette grunnlag at det var riktig og i full overensstemmelse med loven når Justisdepartementet hadde avslått Hokstads søknad. Lagmannsretten uttalte videre:

«Under sakens behandling for domstolene er det fra Hokstads side meget sterkt presisert at hans nektelse av å utføre militærtjeneste i første rekke er begrunnet i den mulighet at atomvåpen, som følge av Norges medlemsskap i NATO, kan bli brukt av eller under medvirkning av norske styrker. Bruk av atomvåpen, uansett hvem som utøver denne bruk er en forbrytelse, og en uhyrlighet og han er fast bestemt på ikke å delta i militære øvelser så lenge det er den ringeste sjanse for at det norske forsvar kan medvirke i en slik bruk. Dette er hans faste overbevisning og bare dette forhold alene må være tilstrekkelig til å frita ham for militærtjeneste.

Denne motvilje mot bestemte våpen/atomvåpen – en motvilje som de aller fleste mennesker vil dele med ham – kan imidlertid ikke frita ham for militærtjeneste. Det har utvilsomt ikke vært lovens me-

ning at en militærnekter skal kunne fritas på det grunnlag at det er anvendelsen av et bestemt våpen han ikke kan godta. Forøvrig er det norske forsvar ikke i besittelse av atomvåpen, og såvidt skjønnes er hans oppfatning forbundet med hans motstand mot den, etter hans mening, krigsskapende politikk som føres av enkelte medlemsstater i NATO, som disponerer atomvåpen og som i en gitt situasjon kan tenkes å ta slike våpen i bruk.

Hokstads standpunkt er forøvrig basert på hans misnøye med den politikk som for tiden føres av våre myndigheter, og retten kan ikke se annet enn at hans standpunkter for så vidt faller helt sammen med hva som ble anført fra Ulltangs side i den sak som fikk sin avgjørelse ved Høyesteretts dom av 31. august 1968. Denne dom må etter rettens oppfatning være helt avgjørende for nærværende sak.»

Førstvoterende i Høyesterett trekker først fram et sitat fra lagmannsrettens dom, som ikke er gjengitt ovenfor:

«Han fremhever at han ikke kan tenke seg at der i overskuelig fremtid kan oppstå en slik situasjon at han kan tenke seg å delta i noe militært forsvar. Det vil ikke medføre noen forandring i hans standpunkt om Norge nu går ut av NATO, men han tilføyer at hvis de norske myndigheter hadde tatt et klart og utvetydig standpunkt mot atomvåpen og hvis deres holdning til NATO og de fattige land blir annerledes, da kan situasjonen bli en annen og slik at han kunne tenke seg å delta i forsvaret av vårt land, men han tror ikke at en slik utvikling er mulig.»

Også Hokstad hadde for Høyesterett gitt et «resyme» av sitt standpunkt, hvor det blant annet heter:

«Utgangspunktet for meg er at jeg overhodet ikke kan tenke meg å gjøre militærtjeneste av noen art uten å komme i konflikt med min alvorlige overbevisning, slik forholdene er i dag, og slik de synes å ville være i overskuelig framtid.

Denne overbevisning er – som jeg før har forklart – av fornuftsmessig, politisk karakter. Dette betyr da at jeg føler meg moralsk forpliktet og berettiget til å vurdere de politiske myndigheter som har den bestemmende makt over militærapparatet. Dette er nødvendig og det eneste moralsk forsvarlige, fordi et militærapparat ofte blir brukt til undertrykkelse, og fordi vi i våre dager har totale ødeleggelsesvåpen.»

Førstvoterende uttalte så:

«For Hokstad kanskje mer enn for de to andre er atomvåpentruselen et eget motiv for hans standpunkt. Jeg oppfatter ham slik at han ikke er ubetinget motstander av å gjøre militærtjeneste med konvensjonelle våpen, men – fordi atomvåpen praktisk talt uavviselig vil bli tatt i bruk i framtidige kriger, må han ta avstand fra enhver militærtjeneste. Hokstads formulering av sin holdning til atomvåpen gjør det vanskeligere å vurdere hans sak. Det er imidlertid illustrerende at også han vil stille krav for å være med; oppfylles ikke disse krav, vil han ikke. Det betingede i hans holdning skinner igjennom også i følgende uttalelse i hans resyme: «Jeg er altså ikke p a s i f i s t, i det jeg kan tenke meg å delta i organisert våpenbruk. Under de rådende politiske forhold holder jeg det imidlertid for svært usannsynlig at jeg vil kunne delta hvis Norge kom i krig. (Bl. a. er det stor sannsynlighet for at a-våpen ville bli brukt.) Jeg holder det også for utelukket at de politiske forhold i overskuelig framtid blir endret i en slik grad at jeg kan få en positiv holdning til det norske militærvesen.»

Jeg har ikke funnet grunn til å drøfte hvorvidt de ankende parters overbevisning har den alvorlige og personlige karakter og dybde som loven forutsetter. Dette har ikke vært trukket i tvil under saken. For alle tre gjelder det at de etter min vurdering av bevisene ikke har tatt et absolutt standpunkt mot å «gjøre militærtjeneste av noen art» i den forstand dette uttrykk er brukt i militærnekterlovens § 1. Det karakteristiske trekk for Hokstad og Ramstad – og for så vidt også Giske – er at deres standpunkt til militærtjeneste er forankret i og er et ledd i deres uenighet i den politikk som de norske myndigheter fører. Blir denne politikk endret slik at den kan få deres tilslutning, opphører også deres uvilje mot å gjøre militærtjeneste. Men en overbevisning av denne karakter fritar ikke for plikten til å gjøre militærtjeneste uansett hvor personlig alvorlig den måtte være.»

8.3

Et meget interessant trekk ved Hokstad-dommen er at førstvoterende i Høyesterett foretok en omfattende gjennomgåelse av innholdet av den gjeldende lov, og en analyse av lovens forarbeider. Førstvoterende gikk i denne redegjørelse lenger enn hva som var nødvendig for løsningen av den konkrete sak, hans uttalelser er imidlertid svært interessante, og jeg gjengir dem her nærmest i sin helhet:

«Når jeg skal gjøre rede for min forståelse av den gjeldende lov, peker jeg på at bestemmelsen, § 1 i loven av 19. mars 1965 som jeg har gjengitt ovenfor, i sin ordlyd praktisk talt er identisk med tidligere fjerde ledd i den militære straffelovs § 35 slik den lød etter endringsloven av 10. juli 1925 og slik den gjaldt like fram til loven av 1965. Fritakelsesvilkåret har hele tiden vært at det må stride mot den vernepliktiges alvorlige overbevisning å gjøre militærtjeneste av noen art. Det har vært framholdt at en personlig alvorlig overbevisning er den grunnleggende betingelse for å bli fritatt. Dette kan være riktig nok, men lovens krav er bare oppfylt dersom den vernepliktiges alvorlige overbevisning har det innhold at han «ikke kan gjøre militærtjeneste av noen art». Spørsmålet om hvordan dette uttrykk skal forstås må avgjøres ut fra lovens forarbeider og den praksis som foreligger.

Jeg nevner først at motivene til loven av 1965 klart viser at det den gang ikke var meningen å endre innholdet av den nevnte bestemmelse. Det ble bare foretatt en mindre forandring av redaksjonell art. Jeg viser her til en uttalelse av sakens ordfører (Henningsen) under forhandlingen i Odelstinget 15. januar 1965. Han understreket blant annet at det «hele tiden har vært komitéens hensikt å søke å bevare den praksis som har festnet seg ved bruk av gjeldende bestemmelser for fritak i henimot en generasjon,...» Justiskomitéens utkast ble lov. Når det da er slik at fritakelsesvilkårene fra loven av 1925 ble stående, er det dermed gitt at forarbeidene til

denne lov og den rettspraksis som er bygd på den, er av avgjørende betydning for forståelsen av den nåværende bestemmelse.

Loven av 1925 var resultatet av en lengre meningsbrytning, og jeg viser for så vidt til framstillingen i Ot. prp. nr. 53 (1921). I denne sammenheng legger jeg særlig vekt på at det ble stilt strenge krav til dybden og alvoret i militærnekterens overbevisning, og at denne overbevisning måtte gå ut på at det var uriktig å gjøre militærtjeneste «i enhver form og likeoverfor hvilkensomhelst fiende», jfr. Forsvarsdepartementets uttalelse gjengitt i Forsvarskommisjonens innstilling s. 4. Jeg nevner også kommisjonens uttalelse om at dette, ikke å gjøre militærtjeneste i noen form, måtte stå for ham personlig som «en uavviselig alvorlig samvittighetsplikt som han ikke under nogen omstendighet tør handle mot» s. 8. Betegnende forekommer meg også representanten Langhelles uttalelse i Odelstinget 11. mars 1922, hvor han om de politiske nektere sier: «De kan negte av politiske grunde, fordi det bunder i deres politiske moral, og derfor finder at de ikke bør, ikke vil, ikke kan oplæres i vaabenbruk». St. forh. 1922 s. 36. Det uenigheten gjaldt, var om en overbevisning med dette innhold kunne begrunne militærnektelse bare når den var motivert av religiøse eller dermed likestilte grunner, eller om også en overbevisning basert på politiske overveielser kunne aksepteres. Loven av 1922 godtok ikke de politisk motiverte overbevisninger, men ved lovendringen av 1925 ble alle motiver akseptert. Men samtidig ble det både i Ot. prp. nr. 42 (1925), i Innst. O. V. og i odelstingsdebatten understreket at det man gjorde var å likestille motivene, det var ikke tale om å redusere kravene til overbevisningens dybde og alvor eller til dens innhold. Man tok sikte på å oppnå «en mer ensartet behandling av alle samvittighetsnektere, hvad enten deres nektelse hithører fra religiøse, moralske eller politiske grunner». Men det ble understreket at det «fremdeles må stilles samme strenge krav til dybden og alvoret i den påberopte overbevisning hos de her omhandlede militærnektere, som man hittil har stillet overfor de religiøse og dermed likestillede militærnektere». I odelstingsdebatten ble det spesielt fra representanten Tranmæls side gjort klart at de militærnektere som etter den nye lov kunne fritas, var de som nektet militærtjeneste «ut fra et pasifistisk synspunkt», hvis syn «springer ut av pasifistiske motiver» i motsetning til den som nekter militærtjeneste «bare til begrensede tider», som ledd i «situasjonsbestemte aksjoner», (Ot. forh. 1925 s. 399.)

Den rettslige ordning som ble innført i 1925 og den lovgivningspolitiske begrunnelse for avveiningen mellom vernepliktens krav og de fritakelsesgrunner som loven aksepterer, ble formulert slik av daværende justisminister Gundersen under en interpellasjonsdebatt i Stortinget 4. mai 1951 (St. forh. s. 984)»:

Førstvoterende gjengir her hele statsråd Gundersens innlegg i interpellasjonsdebatten. Førstvoterende fortsatte så:

«Etter min mening er det her gitt en riktig og rammende redegjørelse for den ordning som ble innført ved loven av 1925.

Selv om loven av 1965 om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner § 1 må tolkes slik at den krever en pasifistisk innstilling, ligger det dog en begrensning i selve lovteksten, nærmere bestemt i ordene «militærtjeneste av noen art». En manglende avstandtaken fra bruk av våpen som ikke har karakteren av militærtjeneste, kan etter min mening ikke diskvalifisere en militærnekter. Således må han kunne si at han forbeholder seg om nødvendig å bruke våpen for å forsvare seg og sine nærmeste i fredstid og under krig. En godtagelse av at en politimann under polititjeneste bruker våpen mot en voldsmann, kan heller ikke diskvalifisere. Etter min mening kan man heller ikke falle utenfor om man under redegjørelse for eget standpunkt ikke finner å burde ta avstand fra at andre folk under andre forhold griper til våpen. Det avgjørende må være vedkommendes forhold til egen militærtjeneste. Formodentlig vil også den gå fri som tar avstand fra enhver form for militærtjeneste under henvisning til at en moderne krig vil slippe løs bruken av atomvåpen og andre masseødeleggelsesmidler. Det siste må imidlertid være et absolutt og reservasjonsløst standpunkt.

Dette fører meg fram til det som er lovens ubetingede krav til innholdet av den overbevisning som kan føre til fritakelse: Det må komme i konflikt med den vernepliktiges alvorlige overbevisning å gjøre militærtjeneste av noen art. Dette forstår også jeg slik det er uttalt av førstvoterende, dommer Endresen, i Høyesteretts kjennelse inntatt i Rt. 1964 (s. 1 188): «§ 35, siste ledd tar sikte på de tilfelle hvor tiltalte finner at det strider mot hans alvorlige overbevisning å gjøre militærtjeneste overhodet – uansett i hvilken form og under hvilke forhold.» Og videre: «... når tjenestegjøring i Forsvaret således bare er i betinget strid med domfeltes overbevisning, er dette ikke noen straffritakelsesgrunn etter § 35, siste ledd.» – Dette dekker helt mitt syn, og det er selve kjernen i det som er kriteriet for fritakelse. – Jeg viser her til det jeg har sagt tidligere om sammenhengen mellom det tidligere siste ledd i den militære straffelovs § 35 og den nåværende lovs § 1.

Derimot spørres det ikke om av hvilken art de motiveringer er som har ført den vernepliktige fram til hans alvorlige overbevisning. Jeg viser her til det som er uttalt i lagmannsrettens dom vedrørende Ramstad: «Det karakteristiske ved loven er at den overhodet ikke rubriserer de motivdannelser som kan lede fram til overbevisningen. Det spørres ikke om den er religiøs, moralsk eller politisk, eller om den eventuelt kan karakteriseres ved andre betegnelser enn disse. Loven må derfor forstås slik at den ikke utelukker en nekter som har funnet fram til sitt standpunkt ved fornuftsmessige overveielser, s e l v o m disse etter vanlig sprogbruk lar seg betegne som politiske.» – Dette er etter min mening dekkende.

Ut fra det jeg her har sagt følger det også at det ikke etter gjeldende lov er tilstrekkelig å konstatere at de motiver som her begrunner militærnekterens overbevisning, er etisk høyverdige. Loven spør ikke lenger etter motivenes karakter eller moralske eller etiske verdi, men etter innholdet i den overbevisning som motivene har underbygd.

Nå er det riktig, som anført av de ankende parter, at et standpunkt mot militærtjeneste som er resultatet av politiske overveielser, oftest vil og må være knyttet til aktuelle aspekter og for så vidt være det som er kalt situasjonsbetinget. Det vil si at overbevisningen kan være, og ofte må være, betinget av den aktuelle politiske situasjon i videste forstand. Jeg er også enig med de ankende parter deri at loven, om den overhodet skal ha noen realitet for den gruppe militærnektere hvis overbevisning er politisk motivert, må godkjenne den nektelse som har sin grunn i en bestemt, ikke varig politisk situasjon. Det gjør da også loven etter min oppfatning. Men det som deretter kreves, er at denne, eventuelt situasjonsmotiverte, overbevisning må ha ført fram til et standpunkt som er absolutt og ikke knyttet til

forutsetninger av noen art. Standpunktet, ikke å kunne gjøre militærtjeneste, kan ikke være betinget om det skal kunne frita.

Denne forståelse går også klart fram av den rettspraksis som knytter seg til den nevnte bestemmelse i den militære straffelov, og den er lagt til grunn i den eneste høyesterettsavgjørelse hittil etter den nye lov, Rt. 1968 s. 843. Allerede den avgjørelse som er inntatt i Rt. 1954 s. 523 slår fast at enhver motivering kan aksepteres, men den må ha ført til et absolutt standpunkt. Jeg finner ikke grunn til å gå igjennom denne rettspraksis, men jeg viser særlig til avgjørelser inntatt i Rt. 1955 s. 1 247, 1956 s. 385, 1956 s. 787, 1959 s. 824, 1961 s. 1 089,[83] 1963 s. 1 317, den tidligere nevnte avgjørelse i Rt. 1964 s. 1 187, videre Rt. 1965 s. 565 og endelig Rt. 1968 s. 843. Denne praksis til og med dommen i Rt. 1964 s. 1 187 forelå da den någjeldende lov ble vedtatt av Stortinget. Og det var justiskomitéens uttrykkelige mål at denne praksis skulle finne sitt uttrykk i den nye lov.

Det har vært hevdet at den første høyesterettsdom etter lovendringen i 1925, inntatt i Rt. 1950 s. 917, skulle ha godtatt et annet syn, altså godtatt et situasjonsbetinget standpunkt. Jeg finner det her tilstrekkelig å referere hva daværende justisminister Gundersen uttalte om dommen i den tidligere nevnte interpellasjonsdebatt i 1951:

«Om det nå var en slik innstilling tiltalte i vedkommende sak hadde eller ikke hadde, det er ikke lett å se av selve dommen og dens premisser. Hverken Krigsretten eller Høyesterett har gått særlig meget inn på dette spørsmål, som etter mitt syn er kjernen i saken. Rekkevidden av Høyesteretts dom er derfor ennå uklar, og det er meget som taler for at vi bør forsøke å få en ny sak inn for Høyesterett, slik at vi får dette kjernespørsmålet i saken klarere og mer utførlig drøftet og avgjort.»

Som jeg alt har nevnt, tok Høyesterett allerede i 1954 (Rt. 1954 s. 523) standpunkt til det justisminister Gundersen kalte kjernespørsmålet og i den retning som senere er fulgt av rettspraksis.»

Som jeg nevnte ovenfor, går vel førstvoterende her lenger enn hva som strengt tatt var nødvendig for å begrunne resultatet i de saker som forelå til avgjørelse. Dette kan svekke noe den vekt som er naturlig å legge på disse uttalelser. På den annen side er det intet som tyder på at de øvrige dommere i Høyesterett, og for den saks skyld de lovgivende myndigheter, på noe vesentlig punkt er uenig i de uttalelser som førstvoterende her kommer med. De må etter min mening med god grunn kunne ansees som domstolenes og lovgivernes oppfatning av hva som er gjeldende rett; en analyse av lovforarbeider og rettspraksis for å finne fram til lovens egentlige innhold.

På enkelte punkter kan jeg personlig tenke meg å gjøre visse reservasjoner i forhold til førstvoterendes uttalelser. Det gjelder for det første hans uttalelser om loven av 1925. Det er usikkert hvor langt lovgiverne den gang ønsket å gå, men jeg tviler sterkt på om førstvoterende har rett når han tolker denne lov svært restriktivt. På den annen side, den senere utvikling fører utvilsomt fram til det resultat som senere er blitt lagt til grunn, og som var forutsetningen for loven av 1965. På dette punkt er jeg ikke på noen måte uenig med førstvoterendes synspunkter. Jeg viser forøvrig til min gjennomgåelse av forarbeidene til 1925-loven foran, og vil igjen få presisere at hva man den gang måtte mene ikke kan tillegges så altfor stor vekt i dag, en omfattende praksis, og ikke minst en ny lov (om enn med samme ordlyd) har i stor grad begrenset forarbeidene til 1925-lovens verdi som tolkingsmomenter.

En liten detalj til. Førstvoterende hevder at Høyesterett allerede i Rt. 1954.523 tok klart standpunkt til «kjernespørsmålet» om rekkevidden av mil. strl. § 35 siste ledd. Denne dommen er referert ovenfor under pkt. 6.5. Noe klart standpunkt kan man vel ikke si at Høyesterett tok i dette tilfelle. Det klare standpunkt utviklet seg gradvis, og ble vel ikke absolutt klart før ved Pedersen-kjennelsen i 1963, men fra denne avgjørelse av er det da heller ikke særlig meget tvil tilbake.

Men med unntak av disse små detaljer, mener jeg at førstvoterendes uttalelser alt i alt gir et svært dekkende bilde av gjeldende rett på dette tidspunkt.

8.4

Den neste sak er inntatt i Rt. 1971.769, Såheim-saken. Erik Torp Såheim søkte sommeren 1969 om fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner, og begrunnet bl. a. sin søknad således:

«Våre militære styrker skal forsvare freden og demokratiet i vår del av verden.

Jeg kan i k k e a k s e p t e r e at det b e n y t t e s 2,5 milliarder kroner årlig til å forsvare oss mot en, etter min mening, nokså fiktiv trussel så lenge de samme penger kunne vært benyttet til å redde titusener av mennesker fra sultedøden.

Den implisitte samfunnsmoral; – nordmenns «frihet» er mer verdt enn afrikanerens liv, – kan jeg aldeles i k k e akseptere. For meg er l i v e t m e n n e s k e t s m e s t u k r e n k e l i g e e i e n d o m !

Jeg undervurderer ikke «friheten», men jeg tror den er mer truet av indre fiender enn av ytre fiender i Norge i dag.

Jeg innser at man kan komme i situasjoner hvor m a n m å t a l i v f o r å f o r h i n d r e m a s s e m o r d , h v o r m a n m å b r u k e v o l d f o r å r e d d e t u s e n e r f r a u n d e r t r y k k e l s e o g n ø d .

Når det er påkrevd å gå til et så alvorlig skritt vil jeg selv bestemme. Jeg k a n i k k e overlate ansvaret for dette til konge – regjering, general eller sersjant.

Militær-vesenet i Norge i dag opprettholdes, etter min mening, ikke så meget fordi det tjener landets interesser, men fordi det er arbeidsplass for tusener av offiserer og fordi sterke kapitalinteresser er knyttet til forsvaret og forsvarsindustrien.

Dette system som skulle forsvare vårt demokrati og våre humanitære idealer, er, etter min mening, kanskje demokratiets største fiende i Norge i dag.

Ved sin systematiske indoktrinering av tusener av nordmenn hvert år og ved sin autoritære oppbygging er militærvesenet med på å oppdra oss til ikke-tenkende, umælende og umyndiggjorte mennesker.

83) Avgjørelsen i pkt. 1961.1 089 går utelukkende på overbevisningens styrke, og jeg har av den grunn ikke tatt den med i denne framstilling.

Hr. rulleforer, - min alvorlige overbevisning gjør at jeg m å motarbeide dette system. Dessverre lar det seg vanskelig gjøre som soldat innenfor det norske forsvar. Derfor må jeg stå utenfor!»

Av hans politiforklaring gjengis:

«Avhørte nekter militærtjeneste av enhver art, men ikke sivilforsvarstjeneste da han anser det som brukbart da det er uvæpnet og medfører nødhjelp. Avhørte vil begrense sin nektelse til krigsmakten da han mener det vil bli for spissfindig å gå lengere i sin nektelse. Søkeren grunner ikke sin oppfatning på religiøs tro. Han anser seg som agnostiker. Avhørte er heller ikke medlem av noen organisasjon som har militærnektelse på sitt program eller hvor militærnektelse er alminnelig.

Søkeren nekter militærtjeneste fordi han mener han berøves muligheten for selv å vurdere nødvendigheten av militære operasjoner og ordrer.

Søkeren ser ikke prinsipielt på ABC våpnene som forkastelige, men reelt ser han forskjellig på det fordi de har langt større skadevoldende virkning. Søkeren vil ikke med bestemthet si at et land bør motsette seg militærinvasjon eller ikke. Det hele avhenger av situasjonen og muligheten for å begrense tap av menneskeliv. Søkeren mener at dersom straffen ikke er for stor, bør vernepliktige i alle land nekte militærtjeneste, men ikke av en slik art at det kan få karakter av selvutslettelse. Søkeren vil når det gjelder livets ukrenkelighet vise til søknaden, men vil ikke framsette påstanden om livets ukrenkelighet som noen absolutt påstand. Søkeren mener at Norge burde nedlegge sitt forsvar i sin helhet da det er liten mulighet for fremmed invasjon og at de 2,5 milliardene som brukes til Forsvaret kunne brukes mer effektivt til andre formål.

Søkeren vil forsvare seg selv eller sine nærmeste hvis han blir angrepet med våpen og mener at hans eller hans nærmestes liv er like meget verd og at nødvergeretten gjelder.

Søkeren har kommet til sin overbevisning av egen vurdering, men har til en viss grad diskutert spørsmålet med andre.

Søkeren vil ikke under noen situasjon kunne delta i et militært system selv om han kunne tenke seg å bruke våpen i gitte situasjoner. Søkeren mener at opprettholdelsen av et militærsystem vil til en viss grad underminere demokratiet ved at de ansatte i militærvesenet blir tildelt ganske stor makt.

Med livets ukrenkelighet mener avhørte ikke en absolutt og omfattende påstand, men at livet har høyeste prioriterte verdi slik at livets egenverdi forblir uten i visse tilfeller hvor et liv f. eks. m å ofres for å redde de mange. En livsberøvelse er bare berettiget i de tilfeller hvor vedkommende er i ferd med eller truer en annens liv. Med andre ord en person kan forbryte sitt liv etter avhørtes oppfatning.

Avhørte vil ikke gå inn i militærvesenet og delta i forsvaret av landet i tilfelle av et angrep, men som enkeltperson ville han kunne finne det nødvendig å gripe til våpen i enkelte situasjoner som f. eks. når en fremmed soldat er i ferd med å utrydde en større del av befolkningen. Tilsvarende er hans holdning når det gjelder geriljakrigføring. Deltakelse i FN-styrker er heller ikke forenlig med hans overbevisning fordi han tror at han også her kan bli stilt overfor situasjoner som han ikke kan tenke seg. Avstanden mellom regjeringspartene og den enkelte mann kan være stor nok til at dilemmaet oppstår d.v.s. at han taper selvbestemmelsesretten til å ta avgjørelser. Et land med diktatur eller et U-land er ikke av betydning for avhørte, men dersom et land praktiserer et system hvorved mennesker berøves sine elementære rettigheter og mulighetene for å overleve fysisk, så vil han godta at det anvendes væpnet oppstand om nødvendig for at vedkommende land kan få opprettet et menneskeverdig styresett.

Avhørte oppgir at hans motvilje mot tjeneste i Forsvaret ikke i første rekke er at han kan bli nødt til å bruke våpen, men at han ikke selv bestemmer i hvilke situasjoner han kan bruke dem. Han sikter da til de etiske normer han selv har.

Når det gjelder liv eller død, mener avhørte at selvbestemmelsesretten må komme inn.»

Justisdepartementet kom til at vilkårene for fritak ikke forelå i Såheims tilfelle. Saken ble brakt inn for domstolene, og byretten kom til samme resultat. Byretten uttalte bl. a.:

«Såheim har under hovedforhandlingen forklart seg utførlig om bakgrunnen for sin overbevisning og hva denne overbevisning går ut på. Retten antar at det er denne forklaring som må legges til grunn for avgjørelsen av saken og at tidligere uttalelser av Såheim bare får betydning forsåvidt de gir grunn til tvil om alvoret av Såheims overbevisning. Retten finner å måtte godta at Såheims nekting av å gjøre militærtjeneste bygger på en personlig tilegnet og alvorlig ment overbevisning. Dette er heller ikke bestridt av saksøkeren.

Såheims overbevisning er av overveiende humanistisk art, og i hovedsaken bygd på en tese om livets ukrenkelighet. Han gjør imidlertid unntak i dette forbudet mot å ta liv som etter rettens mening går langt utover hva man med rimelighet kan forstå med nødverge. Han anser seg således berettiget til å delta i organisert våpenbruk for å redde befolkningsgrupper fra undergang dersom slike aksjoner bare er kortvarige og har et begrenset og klart formulert mål. Med slike reservasjoner går Såheims overbevisning etter rettens mening ikke ut på at han ikke kan gjøre militærtjeneste av noen art, slik som loven krever. Retten kan ikke se at Såheims overbevisning har noe pasifistisk grunnlag. Hans nekting gjelder i virkeligheten bare krig mellom nasjoner og han har da også under hovedforhandlingen vist til at hans syn stemmer med formuleringen i den tyske militærnekterlov som fritar alle som av samvittighetsgrunner ikke kan delta i krigshandlinger mellom stater. Så liberal er ikke den norske lov.»

Lagmannsretten kom til samme resultat som byretten, og uttalte blant annet:

«Under ankeforhandlingen har Såheim særlig framholdt at for ham er livet det vesentlige og dominerende. Han kan tenke seg situasjoner hvor han er villig til å være med å ta andres liv, men om det foreligger slik situasjon, må han selv bestemme. Derfor kan han ikke gjøre militærtjeneste, fordi han da kan bli tvunget til å ta liv i situasjoner hvor han selv mener det ikke er forsvarlig. Om Norge ble overfalt av en annen makt, mener han at det neppe ville være riktig å gripe til våpen, fordi landets nasjonale selvstendighet ikke er noe vesentlig i forhold til det å spare liv. Men han innrømmer at det kan foreligge situasjoner han selv ville delta i organisert våpenbruk. Han har i den forbindelse nevnt jødenes kamp i Warsjava under siste krig. Men det var selvforsvar for om mulig å unngå selv å bli drept. Han har også nevnt at han kunne tenke seg

å delta i geriljakrig, for eksempel for å bli kvitt et despotisk styre.

Lagmannsretten er klar over at det må foretas en helhetsvurdering og at det ikke må legges for stor vekt på enkeltstående setninger. Allikevel sitter lagmannsretten igjen med et bestemt inntrykk av at Såheims begrunnelse for sin overbevisning i noen grad har endret karakter. Hans første redegjørelse av 26. juni 1969 er atskillig politisk betonet. Han er imot militærvesenet fordi han mener pengene burde vært benyttet til å redde mennesker fra sultedøden, han ser militærvesenet som demokratiets største fiende i Norge i dag, han mener militærvesenet opprettholdes fordi det er arbeidsplass for tusener offiserer og fordi sterke kapitalinteresser er knyttet til forsvaret og forsvarsindustrien, og han er imot militærvesenet fordi det driver systematisk indoktrinering og oppdrar til ikke-tenkende mennesker. Derfor må han motarbeide militærvesenet. I tillegg til dette nevner han livet som menneskets mest ukrenkelige eiendom, men dette humanitære synspunkt kommer helt i bakgrunnen for hans uvilje mot selve militærvesenet. I hans senere forklaringer, og også under ankeforhandlingen, har han særlig framholdt at det å ta et annet menneskes liv, kan han ikke la seg kommandere til. Om det er forsvarlig må han i hvert enkelt tilfelle prøve selv.

På grunnlag av Såheims skriftlige redegjørelse av 26. juni 1969 og senere forklaringer finner lagmannsretten at Såheims vegring mot å gjøre militærtjeneste ikke er grunnet på en klar pasifistisk innstilling. Han er ikke prinsipiell motstander av å gripe til våpen i situasjoner som har karakter av krig eller oppstand, men han vil selv avgjøre om det i en aktuell situasjon er berettiget til å bruke våpen og eventuelt drepe andre mennesker. Hans motstand mot å gjøre militærtjeneste er begrunnet i at han som militær kan bli tvunget til å ta liv også i en situasjon hvor han ikke finner det moralsk berettiget.

Under henvisning til Høyesteretts dom referert i Rt. 1969 side 1 285 flg. særlige side 1 291, har Såheims prosessfullmektig framholdt at det i lovens uttrykk «militærtjeneste av noen art» ligger en begrensning. Det karakteristiske ved militærtjeneste er at den er tvungen, og prosessfullmektigen synes herav å ville trekke den slutning at det ikke kan diskvalifisere Såheim at han i en given situasjon og etter personlig overveiing, kan være villig til å delta i vepnet oppstand eller geriljakrig.

Lagmannsretten er ikke enig i dette. Uttrykket «militærtjeneste av noen art» er så generelt at det må antas å omfatte såvel tvungen som frivillig militær tjeneste, herunder også geriljavirksomhet og vepnet oppstand. De eksempler på «tillatt» våpenbruk som nevnes i den nevnte dom, er i seg selv nokså selvfølgelig og gir ingen støtte for Såheims oppfatning.»

Høyesterett delte seg i et flertall og et mindretall. Flertallet på tre dommere kom til – i motsetning til byretten og lagmannsretten – at vilkårene for å frita Såheim var til stede.

Førstvoterende uttalte bl. a.:

«Såheims standpunkt, slik det er framholdt for Høyesterett, er følgende:

Hans utgangspunkt er de konsekvenser hans oppfatning av livets ukrenkelighet pålegger ham. Både i fred og krig må det å ta et annet menneskes liv betraktes som drap, uansett hvorledes situasjonen er. En slik handling må følgelig gjøres til gjenstand for en alvorlig moralsk vurdering, som han ut fra sin overbevisning er nødt til å ta ansvaret for selv. Han kan ikke akseptere at ansvaret for en slik avgjørelse føres over fra ham selv til en overeordnet gjennom dennes ordre. Han kan ta en motstanders liv bare i den utstrekning han selv har mulighet for å bedømme om drapet er berettiget.

Når dette utgangspunkt ikke har ført til en ren pasifistisk overbevisning, til den oppfatning at han ikke under noen omstendighet kan ta en annens liv, er det fordi han i og for seg innrømmer at det kan oppstå situasjoner hvor det å ta en annens liv representerer et mindre onde enn det som truer fra vedkommende om han får leve. Men denne vurdering vil han ikke, og kan han ikke, overlate til noen annen. Derfor er det ikke mulig for ham å gjøre militærtjeneste, idet slik tjeneste forutsetter at andre enn han selv avgjør nødvendigheten, og dermed berettigelsen, av om han skal ta andres liv.

De situasjoner som etter hans oppfatning berettiger til å ta en annens liv, ligger nær opp til nødvergesituasjonen. Han har gjort nærmere rede for en del slike situasjoner og kommentert disse. Rettslig er det hans oppfatning at den overbevisning han har – hans alvor og fasthet har ingen dratt i tvil – er til hinder for at han gjør militærtjeneste av noen art. De reservasjoner han har overfor den ubetingede plikt til å respektere andres liv, er slik at de bare blir aktuelle under forhold som ikke kan karakteriseres som militærtjeneste. Han viser i denne sammenheng til Høyesterettsdom i Rt. 1969 side 1 285, spesielt til side 1 291 om de reservasjoner en militærnekter kan ta med hensyn til konsekvensen av sin pasifistiske innstilling uten dermed å kunne nektes fritakelse for militærtjeneste.

I sin første henvendelse om fritakelse anførte han også andre grunner for at han ikke kan gjøre militærtjeneste. Disse grunner har han også senere fastholdt. Han innrømmer at disse grunner ikke er av den art at de etter loven kan begrunne fritagelse.Men disse grunner er ikke i strid med hans prinsipale grunnlag, snarere er de konsekvenser av dette. Under enhver omstendighet er det avgjørende for hans rettsstilling at hans prinsipale grunn oppfyller lovens vilkår. Hans øvrige grunner gjør da intet fra eller til.

Staten har henholdt seg til byrettens og lagmannsrettens dommer. Det faktiske grunnlag for disse dommer er – anføres det – nærmere utdypet gjennom bevisopptaket for Høyesterett, og har styrket det syn at Såheim ikke under alle forhold er uvillig til å gjøre tjeneste av militær art. Derimot dras det ikke i tvil at det syn Såheim har gjort rede for, i og for seg bunner i en alvorlig overbevisning.

Jeg er kommet til at Såheims anke ikke kan føre fram.

Den overbevisning Såheim har gitt uttrykk for, er forankret i rent moralske og etiske vurderinger. Hans syn er ikke religiøst begrunnet, men ligger i sine prinsipale konsekvenser nær opp til et pasifistisk syn av den art man i første rekke har hatt for øye som grunnlag for den lovfestede rett til fritakelse for militærtjeneste.

Det som skiller Såheim fra de konsekvente pasifister, er at han «med sorg aksepterer» at det finnes situasjoner hvor det er nødvendig og berettiget å ta andres liv for å avverge eller endre en situasjon som representerer en moralsk sett mer utålelig tilstand. Jeg er også i og for seg enig i at slik han beskriver disse situasjoner og sin vurdering av dem og den måte han vil løse dem på, vil det rettslig sett være avgjørende for hans fritakelsesrett om den måte hvorpå han forestiller seg sin deltakelse i slike situasjoner er militærtjeneste i lovens forstand. Er hans overbevisning ikke til hinder for at han kommer til å delta i handlinger som etter loven, rett for-

stått, er militærtjeneste, er hans overbevisning ikke så absolutt og ubetinget at lovens vilkår for fritakelse er oppfylt.

I sin redegjørelse for de situasjoner hvor han aksepterer at det er berettiget å ta liv - og hvor han selv vil gjøre det - nevner han først de rent personlige nødvergesituasjoner, hvor hans eget eller hans nærmestes liv er satt i fare ved en annens aggresjon. Dette faller klart utenfor begrepet militærtjeneste. Han nevner også den situasjon at en folkegruppe spontant griper til våpen i selvforsvar overfor en trusel om tilintetgjørelse, og som ledd i dette organiserer seg etter militære prinsipper. Som eksempel på hva han her har for øye, har han nevnt jødenes kamp i Warszawa under siste krig. Så langt det dreier seg om dette eksempel, er hans syn ikke til hinder for hans fritakelse etter militærnekterloven, og hans generelle oppfatning er antagelig som regel heller ikke en hindring, uten at jeg behøver å utdype dette nærmere.

Den avgjørende prøve på om hans overbevisning hindrer ham i å gjøre militærtjeneste, ligger i hans syn på deltakelse i gerilja og væpnet oppstand. Allerede før Justisdepartementet avgjorde hans søknad, erklærte han at «dersom et land praktiserer et system hvorved mennesker berøves sine elementære rettigheter og mulighetene for å overleve fysisk, så vil han godta at det anvendes væpnet oppstand om nødvendig for at vedkommende land kan få opprettet et menneskeverdig styresett.» For byretten forklarte han at «han ikke kunne delta i noen form for permanent militærvesen uten å komme i strid med sin overbevisning. Derimot kunne han tenke seg å delta i militært organisert våpenbruk dersom denne var kortvarig og hadde et begrenset og klart formulert mål som han var enig i. Han tenker da på spontane livreddende aksjoner hvor våpenbruk og det å ta liv framstiller seg som siste utvei. Han ser slik våpenbruk nærmest som nødverge, og mener at det er prinsipielt forskjellig fra å gjøre militærtjeneste». Under ankeforhandlingen i lagmannsretten sa han at «om Norge ble overfalt av en annen makt, mener han at det neppe ville være riktig å gripe til våpen, fordi landets nasjonale selvstendighet ikke er noe vesentlig i forhold til det å spare liv. Men han innrømmer at det kan foreligge situasjoner hvor han selv vil delta i organisert våpenbruk. Han har i den forbindelse nevnt jødenes kamp i Warszawa under siste krig. Men det var selvforsvar for om mulig å unngå selv å bli drept. Han har også nevnt at han kunne tenke seg å delta i geriljakrig, for eksempel for å bli kvitt et despotisk styre». Under eksaminasjonen ved bevisopptak til bruk for Høyesterett bekreftet han sin politiforklaring og godtok lagmannsrettens referat av hans syn, men slik at den første setning i sitatet foran heller burde formuleres derhen at «i hans samfunnsetikk går respekten for menneskelivet foran verdier som for eksempel nasjonal selvstendighet». Han utdypet også sitt syn på deltakelse i geriljaaksjoner ved å nevne som eksempel «om indianerne i Syd-Amerika går til aksjon mot den undertrykkelse og dreping av dem som finner sted. I slike tilfelle kan han tenke seg å stille opp i formasjon og under kommando. For lagmannsretten har han nevnt at han kan tenke seg å delta i gerilja-aksjoner for å bli kvitt et despotisk styre. Det ble spurt om dette var for å kaste bestemte politiske styrer, men dette ble benektet, og som eksempel på hvor han mente slike aksjoner var berettiget, ble nevnt aksjon mot Papa Doc på Haiti». Han avsluttet sin forklaring ved å uttale «at når den ankende part i enkelte tilfelle kan tenke seg å stille opp i formasjon og under kommando, betyr ikke dette at han underkaster seg enhver kommando».

Jeg forstår disse uttalelser derhen at om det skulle oppstå fare for situasjoner eller bli etablert forhold av lignende tilspissete karakter og således at Såheim blir direkte berørt, vil han personlig delta i formasjoner under kommando for å avverge faren eller endre forholdene ved bruk av væpnet makt.

Den virksomhet som Såheim her gir uttrykk for at hans overbevisning ikke hindrer ham å delta i, er etter mitt syn militærtjeneste. Det dreier seg om organisert væpnet virksomhet hvis mål er å påvirke maktforholdene i samfunnet ved nedkjempelse av motstanderens maktapparat. Det dreier seg ikke bare om bruk av våpen som forsvar, men om aksjoner som i en del tilfeller må planlegges og forberedes omhyggelig, og hvor den væpnete strid utløses av den side hvor Såheim i tilfelle vil befinne seg. Slik Såheim beskriver sin deltakelse, er den fra hans side frivillig, ikke tvungen. Men det gjelder hans tilslutning til de organiserte styrker, ikke hans etterfølgende deltakelse i tjenesten. Han er, som han sier, villig til «å stille opp i formasjon og under kommando», men vil ikke «underkaste seg enhver kommando», dvs. han vil selv vurdere organisasjonens mål før han slutter seg til denne, men gjør han det, vil han la seg kommandere. Frivilligheten i hans tilslutning er imidlertid ikke avgjørende. Det sentrale og avgjørende i hans holdning i relasjon til militærnekterloven er at han på basis av sin egen vurdering er villig til å delta i bruk av militær makt for å nå politiske mål han aksepterer. Men en overbevisning som ikke hindrer ham i dette, har ikke det innhold som militærnekterloven krever for fritakelse. Han kan nemlig tenke seg å gjøre militærtjeneste av slik art som han selv kan godta. Dette har han i sin politiforklaring uttrykt slik «at hans motvilje mot tjeneste i Forsvaret ikke i første rekke er at han kan bli nødt til å bruke våpen, men at han ikke selv bestemmer i hvilke situasjoner han kan bruke dem».

Såheim har sterkt understreket at hans overbevisning ikke er knyttet til noen politisk ideologi eller noe politisk partiprogram, ikke har sammenheng med den aktuelle innenriks- eller utenrikspolitikk Norge fører eller overhodet er knyttet til konkret foreliggende situasjoner som etter sin natur kan endres med et endret standpunkt fra hans side til følge. Dette er riktig, og for så vidt er det en markert forskjell på Såheims stilling og den som er alminnelig i de militærnektersaker som ikke har religiøs forankring. Men Såheims grunninnstilling er på den annen side ikke prinsipielt annerledes enn det store flertalls syn på den militære tjeneste. Det overveiende flertall aksepterer som utgangspunkt synet på livets ukrenkelighet. De fleste aksepterer den militære tjeneste som et nødvendig onde for å opprettholde og forsvare verdier som de mener er verd alle de med forsvaret forbundne ofre, både de egne ofre og belastningen ved å øve vold mot motstanderen. Og de underkaster seg det militære system fordi de går ut fra at det politiske system med de innebygde garantier mot maktmisbruk gjør det henimot utelukket å bruke det militære apparat til et formål som ikke det overveiende flertall godtar som et berettiget formål. Det er i denne grunnholdning til den militære tjeneste Såheim står i en særstilling. Han aksepterer i og for seg bruk av militær makt, men har ikke tillit til at samfunnets organer vurderer målet for denne maktbruk slik at det er akspetabelt for ham. Etter hans forklaring er det også riktig å legge til grunn at han vil akseptere bruk av militær makt i langt mindre utstrekning enn det store flertall antagelig regner med som realistisk. De eksempler han har nevnt og de konflikter han dermed har vist at han har for øye, er da også slike som vil volde minst uenighet.

Men forskjellen her er en gradsforskjell, ikke en samvittighetskonflikt som etter gjeldende lov anerkjennes som uoverstigelig. Overfor denne vurdering er hans tidligere nevnte sidebegrunnelse av atskillig interesse. Den inneholder vurderinger av det militære apparat og dets aktuelle plass i samfunnet som til dels vitner om hans mangel på tillit til at forsvaret bare vil bli brukt når det er tvingende nødvendig. Men en uenighet om hva som berettiger til bruk av militær makt, og en mistro til evnen til å holde denne makt i tømme, er ikke grunnlag for å bli fritatt for militærtjeneste, uansett hvor grunnfestet uenigheten og mistilliten er.»

Førstvoterende kom altså til at vilkårene for fritak i k k e forelå, men fikk i dette bare følge av en dommer, som for egen del tilføyde:

«... etter mitt syn setter gjeldende lov, slik den er tolket i rettspraksis, snevre grenser for de overbevisningsgrunner som kan lede til fritak for militærtjeneste. En rekke «samvittighetsnektere» vil ikke kunne fritas fordi deres overbevisning ikke leder til et så absolutt standpunkt at de ikke under alle forhold må nekte å gjøre militærtjeneste av enhver art. Etter mitt syn hører Såheim til denne gruppe.»

Annenvoterende, med tilslutning av de to øvrige dommer, kom altså til motsatt resultat. Flertallet anførte blant annet:

«Loven av 19. mars 1965 foreskriver at en vernepliktig fritas for militærtjeneste dersom det er grunn til å anta at han ikke kan gjøre slik tjeneste av noen art uten å komme i konflikt med sin alvorlige overbevisning. Det er ikke tilstrekkelig at den vernepliktige føler seg overbevist om at det er berettiget å nekte militærtjeneste. Lovens krav er bare oppfylt dersom overbevisningen har det innhold at han «ikke kan gjøre militærtjeneste av noen art». Denne ordlyd må oppfattes slik at fritaksvilkåret bare foreligger når det strider mot den vernepliktiges alvorlige overbevisning å gjøre militærtjeneste under alle forhold. For så vidt han i det hele vil kunne delta i tvungen eller frivillig militærtjeneste uten å komme i konflikt med sin overbevisning, kan han ikke fritas av den grunn at han ikke ser seg i stand til å gjøre norsk militærtjeneste fordi han er uenig i den politikk landets myndigheter fører. Selv om dette er en alvorlig personlig oppfatning, er det ut fra gjeldende lovs ord og forarbeider ikke adgang til å frita en vernepliktig som på et slikt situasjonsbetinget politisk grunnlag nekter å gjøre militærtjeneste. Slik er også loven oppfattet i rettspraksis, jfr. Rt. 1968 side 843 og 1969 side 1285.

Det overbevisningsgrunnlag Såheim har påberopt, er forskjellig fra det som i de nevnte og andre saker har vært anført til støtte for en såkalt situasjonsbetinget politisk militærnekting. Såheim har en avgjort pasifistisk grunninnstilling. Hans overbevisning om livets ukrenkelighet og de reservasjoner han for så vidt tar, har som nevnt av førstvoterende ikke sammenheng med den aktuelle innenrikspolitikk eller utenrikspolitikk i vårt land. Han vil etter sin overbevisning ikke kunne gjøre militærtjeneste uansett hvilken politikk norske myndigheter måtte følge.

Spørsmålet er så om de reservasjoner Såheim har tatt, likevel er av en slik art at han ikke fyller lovens krav om at det må være den vernepliktiges alvorlige overbevisning at han «ikke kan gjøre militærtjeneste av noen art». Jeg har funnet dette spørsmål tvilsomt, men er blitt stående ved at lovens vilkår for å frita Såheim for militærtjeneste er til stede.

Jeg medgir at det trekker i motsatt retning når Såheim har uttalt at han under spesielle forhold kunne «tenke seg å stille opp i formasjon og under kommando» og endog kunne «tenke seg å delta i geriljaaksjoner for å bli kvitt et despotisk styre». Men jeg forstår det slik at han med disse uttalelser først og fremst har villet gi uttrykk for at han ikke kan ta avstand fra andres våpenbruk under forhold som ligger nær opp til rene nødvergesituasjoner, og heller ikke vil utelukke at han – om han selv skulle komme opp i lignende helt ekstreme situasjoner – sammen med andre vil delta i det han i en av sine forklaringer har betegnet som «spontane livsreddende aksjoner» hvor våpenbruk og det å ta liv framstiller seg som en siste utvei for å unngå utryddelse. Såheim har i alle forklaringer framhevet at han vil forbeholde seg muligheten for selv å vurdere om det er berettiget å ta menneskeliv. I motsetning til førstvoterende kan jeg imidlertid ikke anse det sentralt for Såheims holdning at han på basis av sin egen vurdering er villig til å delta i bruk av militær makt for å nå «politiske mål» som han aksepterer. På spørsmål under bevisopptaket om hvorvidt han kunne tenke seg å delta i geriljaaksjoner «for å kaste bestemte politiske styrer» har han således gitt et benektende svar. Slik jeg oppfatter Såheim, er det sentrale at han bare kan tenke seg å delta i spontan våpenbruk for å avverge direkte angrep på menneskers liv.

Når jeg leser Såheims forklaringer i sammenheng og ser hen til de eksempler på væpnet motstand som han på spørsmål har angitt, finner jeg å måtte legge til grunn at han ut fra sin pasifistiske grunninnstilling ikke under noe forhold er villig til å «gjøre militærtjeneste av noen art».

Den omstendighet at Såheim også har anført enkelte grunner som ikke i seg selv kan lede til fritakelse, må være uten betydning. Som før nevnt er det i dette tilfelle ikke grunn til å tvile på at Såheim ut fra sin pasifistiske grunninnstilling er kommet til en personlig alvorlig overbevisning om at han ikke finner å kunne gjøre militærtjeneste.»

Såheim-saken representerer et klart grensetilfelle, hvor såvel flertallet som mindretallet i Høyesterett ga uttrykk for tvil. Det er her to poenger som det er verd og merke seg, og som såvel flertallet som mindretallet synes å være enige om. For det første var Såheims nektelse, i motsetning til de sakene som er gjennomgått foran (Pedersen, Ulltang og Hokstad) ikke knyttet til uenighet med norsk utenriks- og forsvarspolitikk, og den var ikke rettet mot NATO. En endring i norsk forsvars- og utenrikspolitikk ville i k k e medføre noen tilsvarende endring i Såheims standpunkt til militærtjeneste.

Videre var det enighet i Høyesterett om at selv om en nekter anfører grunnlag som i og for seg i k k e kvalifiserer til fritak, så diskvalifiserer ikke dette dersom han ved siden av også anfører andre grunner som gjør ham berettiget til fritakelse. For å si det helt enkelt. Det at en militærnekter henviser til Norges NATO-medlemsskap som ett grunnlag for sin nektelse, medfører ikke automatisk at han ikke kan fritas, dersom han f. eks. samtidig o g s å godtgjør en absolutt pasifistisk holdning. Dette er i og for seg nokså selvsagt.

Flertallet uttalte at Såheim hadde en «pasifistisk grunninnstilling» og synes å legge stor vekt på akkurat dette. Også her tas altså utgangspunkt i en pasifistisk holdning, det er i første rekke en sådan som berettiger til fritak. Men det innrømmes militærnekteren en rett til å gjøre visse reservasjoner i sin pasifistiske holdning. Såheim-dommen må forstås slik at loven ikke krever noen absolutt og ubetinget pasifisme. Personlig og individuell nødverge må godtas, derom var det forsåvidt heller ikke noen tvil før denne avgjørelse. Poenget ved Såheim-saken er vel at det her åpnes en adgang for å gjøre reservasjoner fra den absolutte pasifisme som går en del l e n g e r enn til den rene personlige nødverge. Å trekke klare og sikre retningslinjer for hvor langt man kan gå med slike reservasjoner tror jeg er nokså farlig. De eksemplene Såheim anførte; jødeoppstanden i Warszawa og et opprør mot president Duvaliers regime på Haiti, er i seg selv nokså ekstreme eksempler, hvor vel de fleste er enig i berettigelsen av organisert motstand. Flertallet i Høyesterett forsøkte å uttrykke reservasjonsadgangen generelt, som deltakelse i spontan våpenbruk for å avverge direkte angrep på menneskers liv. Dette er vel tross alt en nokså snever grense, og jeg er noe usikker på om den strengt tatt er dekkende for Såheims syn. Formuleringen passer godt på oppstanden i Warszawa, men passer den egentlig like godt på hans eksempel fra Haiti?

Etter min mening er fritakelsen av Såheim riktig og berettiget, men den åpner for flere usikkerheter, og det er vel en nærliggende mulighet for at vi i framtiden får flere slike tvilsomme saker. Jeg tror det er riktig å understreke et poeng i denne sammenheng. Den «spontane oppstand» man kan godta at en militærnekter er villig til å delta i, må være rettet mot et regime som grovt og gjentagende krenker fundamentale menneskerettigheter, som retten til liv og frihet. Det at man er uenig i et bestemt regimes politikk er i seg selv ikke nok, selv hvor alvorlig og dyptgripende denne uenighet måtte være. Som sagt, mener jeg fritakelsen av Såheim var riktig, men det skaper en høyst uklar grense, som det kan bli svært vanskelig å praktisere.

8.5

Den neste saken, Rt. 1973.170 har visse likhetspunkter med Såheim-saken, og illustrerer forsåvidt at det her trekkes en nokså snever grense for hvilke reservasjoner som kan tas fra et ubetinget pasifistisk grunnsyn. På den annen side hadde denne saken visse aspekter som gjorde den klart forskjellig fra Såheim-saken, selv om den sentrale problemstilling på mange måter er sammenfallende.

Tor Henning Dahl søkte i desember 1969 om fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner. Hans søknad er referert og gjennomgått i byrettens dom således:

«Han anfører her bl. a.: «Mitt utgangspunkt er at jeg regner meg selv som sosialist og følgelig som humanist. Dette har en rekke konsekvenser, bl. a.: Det impliserer at jeg har en samfunnsanalyse som er ulik den offisielle og som er ulik det den herskende ideologi støtter seg på – at mine meninger om utviklingen, om hvor vi er, om hvor vi går, og om hvor vi bør gå, er avvikende fra de vanlige, – det innebærer en moralsk holdning som virker som kriterium ved bedømmelse av handlinger og forhold i den konkrete materielle verden, og – at denne moral tjener som grunnlaget for et program, en rettesnor for egne handlinger.»

Etter så å ha redegjort for sin oppfatning av den rådende privatkapitalistiske samfunnsøkonomi og den utbytting som foregår av u-land, anfører han:

«Og i likhet med det nasjonale system har de internasjonale krefter som ønsker å opprettholde den eksisterende orden – eller uorden – krefter som etablerer lover og regulerer forhold nasjoner imellom. Også her nyttes de tre ulike midler til å regulere forhold og sikre visse interesser; ideologi, nyttemessige midler, og voldsmidler. Det militære apparat er det internasjonale systems voldsmiddel. For en sosialist består det primære mål i å bryte disse nasjonale og internasjonale utbyttingsrelasjoner og å arbeide for å etablere en rettferdig samfunnsordning, et samfunn der ingen utbytter andre, der ingen lever av andres arbeide..... De handlinger som bidrar til å svekke min sak, som det å bekjempe streikende arbeidere, sosialistiske demonstranter, eller vietnamesiske frigjøringsstyrker, er de moralsk dårlige, forkastelige handlinger. Det riktige er å stille seg på de utbyttede og undertryktes side i kampen mot utbytting og nød. Det uriktige er å stille seg til disposisjon for utbytterne og undertrykkerne.»

Å avtjene militær verneplikt vil for Dahl bety at han stiller seg til disposisjon for det militære voldsapparat og at han må godta å bli sendt ut for å bekjempe streikende arbeidere, sosialistiske demonstranter, og vietnamesiske bønder dersom lederne for krigsmakten ønsker det.

«Det betyr at jeg må godta å forsvare en samfunnsordning som jeg i det sivile liv er imot og bekjemper, det betyr at jeg må finne meg i å bekjempe det som jeg til daglig arbeider for. Videre betyr det at jeg må godta å risikere livet i en krig mellom utbyttere, en konflikt mellom t.d. NATO og Warszawapakt-landene, en krig der jeg ser det moralsk forkastelige i å gi noen av partene min støtte.»

Dahl anfører videre at han humanist og dypt engasjert i troen på at mennesket på bunnen er godt. Hans humanisme stiller visse moralske krav:

«Disse moralske krav forbyr meg å delta i opplæring til og deltakelse i slikt organisert massemord som en krig er. Jeg er ikke pasifist, og forbeholder meg retten til nødverge. Men fra nødverge og aksept av drap i visse situasjoner til godtakelse av og deltaking i massemord er det et drøyt sprang..... Dermed skulle det også følge at jeg ikke under noen omstendigheter som jeg kan tenke meg realisert i min levetid, vil kunne godta konvensjonell militærtjeneste. Jeg nekter å delta i krig og forberedelser til krig, selv om jeg godt kunne tenke meg muligheten av å ta del i et vepnet folkeopprør dersom situasjonen tilsa at dette var nødvendig og riktig.»

Under politiforklaringen viste Dahl til sin søknad, og uttalte videre at tidligere (ca. 1964–65) var hans holdning rent pasifistisk, men at holdningen senere har utviklet seg i den retning som det framgår av søknaden. Han anfører der videre at verdenssituasjonen klart indikerer at det er påkrevet med en radikal revurdering av forsvarets rolle,

metoder og organisering. Men selv om situasjonen måtte bli slik som han måtte ønske den politisk, er han likevel ikke villig til å delta i et militært forsvar av landet. Det følger av at han er motstander av organisert massemord. I forbindelse med hans anførsel i søknaden om at han kunne tenke seg å delta i et væpnet folkeopprør dersom situasjonen tilsa at dette var nødvendig og riktig, viste han til forholdene på Haiti. Det heter om dette i politiforklaringen:

«Hvis tilsvarende forhold skulle komme til å herske her i landet, ville han kunne tenke seg å delta i et væpnet folkeopprør, organisert opprør, og i et slikt tilfelle ville han være villig til å skyte på sin motstander og eventuellt ta liv. Det avhenger således av situasjonen hvorvidt han vil skyte på sin motstander, men han regner ikke dette som «militærtjeneste». Det er etter hans mening ikke «militærtjeneste» frigjøringsstyrkene i koloniland driver for å frigjøre seg, «militærtjeneste» er noe man gjør etter innkalling fra makthaverne, altså etter styremaktene i Norge, USA, Sovjet eller andre land. Et «opprør» er imidlertid etter hans mening ikke «militærtjeneste», og militærtjeneste av noen art er han ikke villig til å delta i. Deltakelse i eventuelle FN-styrker kan han ikke uttale seg om p.g.a. for liten kjennskap til deres misjon og virkemidler. Men hvis det er snakk om bruk av våpen, er han ikke villig til å delta i slik tjeneste.

Om landet skulle bli angrepet av fiendtlig makt i dag, vet han ikke om han ville delta i militært forsvar av det. Det ville imidlertid ikke spille noen rolle for ham hvor angrepet kom fra, nord eller syd, øst eller vest. I dag ser han det i hvert fall slik at han høyst sannsynlig ikke ville gripe til våpen, selv om motstanderen var et land med en politikk som han ikke sympatiserte med.

Når det gjelder geriljavirksomhet, organisert, så kunne han tenke seg å delta i slik dersom forholdene er slik som nevnt tidligere under «væpnet folkeopprør», og at dette etter hans mening ville utløse en folkeoppstand. Han er således ikke under enhver omstendighet motstander av bruk av vold og han er ikke pasisifist.»

Justisdepartementet avslo søknaden, og saken ble brakt inn for domstolene. Byretten uttalte:

«Det er ikke grunn til å tvile på at saksøkte Dahls motstand mot å gjøre militærtjeneste bunner i en alvorlig overbevisning. Dette er heller ikke bestridt av saksøkeren. Retten finner imidlertid etter en samlet vurdering av saksøktes anførsler at hans overbevisning ikke er av den art at den kan danne grunnlag for fritak etter militærnekterlovens § 1 etter den forståelse av loven som er kommet til uttrykk i høyesterettsdommer i Retstidende for 1969 s. 1 285 og 1968 s. 843. Retten finner at saksøkte ikke har en klar pasifistisk innstilling gående ut på at han ikke kan bruke våpen i forbindelse med militærtjeneste av noen art. Saksøkte har presisert at han ikke er pasifist og ikke er motstander av våpen i alle situasjoner eller av voldsanvendelse. Saksøkte forkaster vårt nåværende samfunnssystem og motsetter seg militærtjeneste og bruk av militær makt til fordel for stater som har et samfunnssystem han ikke kan godta og han karakteriserer bruk av militærstyrker som massemord hvis de blir brukt statene imellom eller til å undertrykke opposisjon mot det rådende samfunnssystem. Saksøkte er derimot villig til å delta i organisert geriljavirksomhet under et «væpnet folkeopprør», hvis formål han godkjenner. Retten ser dette slik at saksøkte må anses villig til å gjøre organisert væpnet militærtjeneste mot visse fiender under visse forhold som stemmer med hans politiske målsetting. Under en slik form for militærtjeneste har saksøkte heller ikke betenkeligheter ved de massetap av menneskeliv som f. eks. «væpnet folkeopprør» kan lede til.

Dahl anket til lagmannsretten, og avga i den forbindelse en skriftlig tilleggsforklaring, hvor det bl. a. heter:

«I politibetjent Elstad's rapport fra avhør av meg 3. februar 1970 lyder det:
«Han har nevnt i sin søknad i nest siste avsnitt at han kunne tenke seg å delta i et væpnet folkeopprør dersom situasjonen skulle tilsi at dette var nødvendig og riktig. I den forbindelse henviser han til forholdene på Haiti, hvor han mener det ville være nødvendig og derfor riktig å delta i et eventuelt væpnet folkeopprør med våpen. Hvis tilsvarende forhold skulle komme til å herske her i landet vilde han kunne tenke seg å delta i væpnet, organisert opprør..... Det avhenger således av situasjonen hvorvidt han vil skyte på sin motstander, men han regner ikke dette som «militærtjeneste»... militærtjeneste er noe man gjør etter innkalling fra makthaverne, altså etter styremaktene i Norge, USA, Sovjet eller andre land. Et «opprør» er imidlertid etter hans mening ikke «militærtjeneste», og militærtjeneste av noen art er han ikke villig til å delta i.»

Jeg synes det som her er anført er klart og lett forståelig. Til tross for dette identifiserer byretten u t e n v i d e r e deltakelse i et folkeopprør under ekstreme forhold med militærtjeneste, uten å gi noen begrunnelse for dette.

En del av innholdet i det jeg forstår med «væpnet folkeopprør» er at det er en måte å endre rådende umenneskelige makt- og utbyttingsforhold. Denne måte tar sikte på å maksimere folkets rett til å være herre over sine egne omstendigheter, s a m t i d i g som den søker å minimere tap av liv og menneskelig lidelse. Jeg kan ikke skjønne at det er å betrakte som massemord når et folk går til det skritt å reise åket av seg med våpen i hånd. Massedrapene kommer eventuelt inn ved at det militære apparat settes inn m o t folket, og det er jo nettopp dette jeg ikke vil være med på.

Dersom vi nå absolutt skal uttrykke oss kort og upresist, kan vi formulere mitt syn noenlunde slik: Jeg er villig til å ta liv og skyte på andre mennesker der min sosiale samvittighet krever det. Jeg vil imidlertid selv konkret ta standpunkt til nødvendigheten herav i det enkelte tilfelle.

Derav følger at jeg aldri kan delta i en militær organisasjon.»

Lagmannsretten uttalte:

«På spørsmål under ankeforhandlingen fra sin prosessfullmektig har Dahl svart ja på om det må foreligge en høy grad av nød og umenneskelighet, og om væpnet makt må være siste utvei for at det skal være riktig å gripe til våpen. Videre har han svart ja på spørsmål om vilkåret for væpnet opprør må være at opprøret er spontant, men har her tilføyet at store folkemasser måtte slutte opp om opprøret.

Dahl har som det framgår av hans redegjørelse flere ganger gitt uttrykk for at han kunne tenke seg å delta i anvendelse av væpnet makt dersom situasjonen tilsa at dette var nødvendig. Dette gjelder

ikke bare enkeltstående spontane livreddende aksjoner, men «folkeopprør, organisert opprør», «geriljavirksomhet, organisert» og opprør som ville «utløse en folkeoppstand». Av hans tilleggsforklaring av 20. april 1971 framgår at han sikter til folkeopprør under det han kaller «ekstreme forhold». Hva han mener med dette framgår blant annet av det han skriver om forholdene på Haiti. Etter lagmannsrettens mening må deltakelse i slike organiserte væpnede folkeopprør som Dahl nevner anses som utførelse av militærtjeneste, hva enten formålet med dem er å fri seg fra et despotisk styre eller formålet er et annet, og hva enten opprøret må anses som siste utvei eller ikke. Det avgjørende for hva som er militærtjeneste, er heller ikke, som Dahl anfører, om virksomheten er organisert av en stat eller ikke, hvilket også både Høyesteretts flertall og mindretall synes å bygge på i Såheim-saken. Rt. 1971 s. 769 flg.

Dahls gjentatte uttalelser går ikke bare ut på at han sympatiserer med andres væpnede folkeopprør under visse forhold, men at han også selv kunne tenke seg å delta i slike opprør. Hans uttalelser er knyttet til situasjoner som er hypotetiske for hans vedkommende. Men enhvers standpunkt til militærtjeneste må nødvendigvis være knyttet til hypotetiske situasjoner, og når Dahl gjentatte ganger selv har uttalt at han kunne tenke seg å delta i slike opprør som nevnt, må en tro at han virkelig mener egen deltakelse i slike opprør.

Selv om det således må legges til grunn at Dahl kan tenke seg – under visse forhold – å delta i organisert væpnet virksomhet som etter lagmannsrettens oppfatning må ansees som militærtjeneste, er det et spørsmål om han likevel bør fritas for militærtjeneste fordi hans motstand mot denne bunner i en alvorlig pasifistisk grunninnstilling. – Når hans redegjørelser leses i sammenheng, synes et framtredende trekk ved hans uvilje mot militærtjenesten å være at han ikke ønsker å delta i tjeneste som strider mot hans humanistiske og politiske oppfatning. Det er ikke grunn til å tvile på den humanisme han har gitt uttrykk for, uviljen mot å ta liv og å delta i massemord som en krig medfører. Men dette er ikke tilstrekkelig for å frita ham for militærtjeneste. Dahl har forklart at han tidligere hadde en ren pasifistisk innstilling, personlig nødverge var til og med et problem for ham. Denne innstilling modererte han som følge av sin oppfatning av Vietnamkrigen og som reaksjon på en av partenes – amerikanernes krigføring. Dette sammenholdt med det han har forklart om at hans innstilling nå er at han kan tenke seg å delta i organisert væpnet folkeopprør under visse forhold, og med hans gjentatte uttalelser om at han nå ikke er pasifist, må være tilstrekkelig til å vise at han nå ikke har noen ekte pasifistisk grunninnstilling.

Etter lagmannsrettens oppfatning må det således legges til grunn at de organiserte væpnede folkeopprør som Dahl kan tenke seg å delta i må anses som militærtjeneste, at han ikke har noen ekte pasifistisk grunninnstilling og at det ikke strider mot hans alvorlige overbevisning å gjøre militærtjeneste av noen art.

Når Såheim-dommen er trukket så sterkt inn i bildet i den foreliggende sak, nevnes at Høyesteretts flertall i Såheim-saken bygger på Såheims forklaring om at han ikke kunne tenke seg å delta i geriljaaksjoner «for å kaste bestemte politiske styrer», mens Dahl har gitt uttrykk for en annen innstilling. Videre nevnes at Høyesteretts flertall fant at Såheim hadde en pasifistisk grunninnstilling som hindret ham i å gjøre militærtjeneste av noen art, mens Dahl ikke kan antas å ha en slik pasifistisk innstilling.»

En dommer dissenterte, idet han mente at Dahl tross sine egne uttalelser fortsatt hadde en «så avgjort pasifistisk grunninnstilling at han fyller vilkårene etter lovens § 1.

Høyesterett kom enstemmig til samme resultat som lagmannsrettens flertall. Førstvoterende uttalte, med tilslutning fra samtlige dommere:

«Dahl har hele tiden fra sin søknad om fritak fastholdt at han ikke er absolutt pasifist; han forbeholder seg rett til nødverge, og at han kan tenke seg å delta i et væpnet folkeopprør der hvor de brede lag reiser seg til kamp med alle midler fordi det framstiller seg som nødvendig for å komme ut av utålelige tilstander, nød og undertrykkelse som truer deres eksistens. Et slikt opprør må klarligvis rette seg mot det politiske styre som opprettholder de utålelige tilstander. En organisering av kampen ut fra et slikt mål vil han kunne akseptere. Et folkeopprør er etter sin natur demokratisk; her er enhet mellom mål og midler, den enkelte kan realisere enheten mellom tanke og praktisk handling, praksis blir moralsk og moralen blir praktisk.

Dette står etter Dahls mening i motsetning til det militære apparat som i sitt vesen er instrumentelt og målnøytralt. Det er et redskap som lar seg bruke til ulike formål: slå ned indre opprør, forsvar mot ytre aggresjon, angrep på andre territorier, til statskupp osv. Medlemmene i et militærapparat må betrakte ordre som ordre, og overlate politiske og moralske vurderinger til dem som nytter apparatet.

Dahl betrakter seg som motstander av militærtjeneste av enhver art. Å betegne et væpnet folkeopprør som militærtjeneste, mener han er å berøve begrepet «militær» enhver presisjon. Begrepet «militær» knytter seg til organisasjonsform, og det forhold mellom tanke og handling, formidlet ved ansvarsforhold som utspiller seg innen denne form. Spørsmålet om våpen eller ikke, om vold eller ikke, er underordnet dette.

Nürnbergdommene knesatte overfor tyskerne det prinsipp at ansvaret for våre handlinger må påligge hver enkelt. Det må også gjelde for nordmenn, absolutt og reservasjonsløst. Ledemotivet for legalisering av militærnekting var kravet om at man skal leve i samsvar med sin moralske og politiske overbevisning og kunne nekte militærtjeneste uten frykt for straff.

Dahl gir uttrykk for at hans standpunkt henger sammen med at han er sosialist og humanist. De moralske krav hans syn fører til, forbyr ham å delta i konvensjonell militærtjeneste som er opplæring til massemord. Han gjentar at han er villig til å ta liv og skyte på andre der hans sosiale samvittighet krever det. Men han vil selv ta standpunkt i det enkelte tilfellet. På den annen side har han i sin siste rettslige forklaring erkjent at også et væpnet folkeopprør må ha en viss form for organisasjon om det skal lykkes. I Norge anser han forholdene som nokså tilfredsstillende, og her tror han ikke et væpnet folkeopprør kan bli aktuelt.

Etter mitt syn stiller Dahl seg ved de oppfatninger han har gitt uttrykk for utenfor den kategori nektere som loven fritar for militær tjenesteplikt. Lovens krav går ut på at den vernepliktige ikke skal kunne gjøre militærtjeneste av noen art uten å komme i konflikt med sin alvorlige overbevisning. Og kjernen i dette har hele tiden vært den at den vernepliktige må ha den pasifistiske grunninnstilling at det er uforenlig med hans samvittighet å ta liv, å gripe til våpen i en konflikt hans eget eller et annet land kommer opp i. Dette innebærer ikke at den vernepliktige må ta avstand fra enhver våpen-

bruk; om han godtar bruk av våpen i rent nødverge eller i polititjeneste, anses det ikke som brudd på den pasifistiske innstilling som kan gi grunnlag for fritak. Men aksept av våpenbruk i kamp mot andre nasjoner eller i indre opprør, selv på snevre vilkår, lar seg ikke forene med den pasifistiske holdning som loven krever, slik den har vært forstått i praksis i de år vi har hatt fritaking av samvittighetsgrunner. Jeg kan her vise til den utførlige drøftelse i Rt. 1969 side 1 285.

Dahl legger sterk vekt på ordet militær og mener at når loven taler om militærtjeneste, tar den sikte på en bestemt art organisasjon, et militærapparat, som Dahl nærmere karakteriserer, idet han tillegger det en rekke negative egenskaper. Han mener at geriljaaksjoner, folkeopprør av den art han kunne tenke seg å delta i, faller helt utenfor lovens begrep militærtjeneste. Dette stemmer imidlertid ikke med lovgivernes intensjoner og den forståelse av begrepet militærtjeneste som har vært fulgt i praksis, både etter någjeldende lov og på grunnlag av den tidligere § 35, 4. ledd i militære straffelov. Man har alltid oppfattet det slik at militærtjeneste omfattet enhver kamp med militære våpen mot ytre eller indre fiender.

Fra Dahls side er det hevdet at hans oppfatning i det vesentlige faller sammen med den Erik Torp Såheim gav uttrykk for da han bli fritatt for militærtjeneste, jfr. Rt. 1971 side 769. Jeg er ikke enig i dette. Slik jeg oppfatter Dahls uttalelser er det karakteristisk for hans innstilling at han på grunnlag av sin personlige vurdering av forholdene er villig til å delta i væpnet kamp for å oppnå sosiale mål som han godkjenner. Han går her utover rammen for det rene nødverge og vil bryte med den pasifistiske holdning loven krever når han ut fra sitt sosiale syn finner det påkrevd.

De mange innvendinger mot det militære apparat som Dahl gir uttrykk for som ytterligere grunner for at han ikke kan tenke seg å avtjene militær verneplikt, kan ikke føre til fritak, uansett hvor moralsk og politisk tungtveiende de oppfattes av ham. Frykt for at militærapparatet kan bli misbrukt til statskupp, til aggresjon, til å slå ned opprør man sympatiserer med, og at det krever en lydighet man finner uforenlig med moralsk ansvarlighet, er etter gjeldende rett ikke i seg selv fritaksgrunner. Det samme gjelder den oppfatning at militærtjeneste innebærer opplæring til krig som er organisert massemord, og at militærapparatet bør avskaffes i alle land. Bare når de innvendinger man på religiøst, politisk eller moralsk grunnlag reiser, fører til avvisning av deltakelse i militær innsats under alle forhold, gir vår rett i dag anledning til fritak for militærtjeneste.»

8.6

Den neste avgjørelse, Rt. 1973.1 044, er interessant, forsåvidt som søkeren her hadde en overbevisning som gradvis utviklet seg, og først ved sakens behandling for Høyesterett var han kommet fram til en overbevisning av en slik art at den berettiget til fritak. Først et utdrag fra byrettens dom:

«Vernepliktig nr. 00 Anders Berge er fra 9. juli 1959 sersjant. Han har avtjent militærtjeneste i tiden: 16. juli 1958–8. februar 1960. I brev av 2. mai 1969 til forsyningsregiment nr. 5 har han søkt om å bli fritatt for videre militær tjeneste. Han har opprettholdt denne søknad i brev av 22. mars 1971, og i brev av 9. juni 1971. I brevet av 9. juni 1971, som han har fastholdt som en del av sin forklaring for retten i dag, anfører han følgende begrunnelse for sin søknad om fritaking for videre militær tjeneste:

«Størsteparten av verdens befolkning lever i fattigdom og nød. Dette er ingen naturkatastrofe, men er resultatet av århundrelang utbytting. Denne utbyttingen fortsetter også i vår tid, og er årsaken til den voksende kløft mellom den fattige og den rike verden. Utbyttingen har mange former, men hviler i siste instans på direkte maktbruk. Frankrikes krig i Indo-China og Algerie, Portugals kolonikrig i Angola, og USA's krigføring i Vietnam er konkrete eksempler på dette. Gjennom NATO er Norge alliert med stater som er ansvarlig for utbyttingspolitikken, og gjennom NATO gir Norge sin støtte til denne politikken.

Det er min alvorlige overbevisning at vi ikke kan fortsette en slik politikk. Hvis ikke kløften mellom rike og fattige land skal fortsette å vokse, kreves det en total omlegging. I stedet for å utbytte, må vi solidarisere oss med de fattige. Vi må bekjempe den politikk stormaktene i NATO fører, og støtte de fattige land i deres kamp for frihet og selvstendighet.

Å gjøre tjeneste i det norske militærvesen vil si å gi aktiv støtte til NATO. Dette kan jeg ikke, og jeg søker om å bli fritatt for videre militærtjeneste.»

I en forklaring for politiet 18. august 1971 har saksøkte anført at han er villig til å gjøre tjeneste i et «rent» norsk forsvar, og som soldat er han villig til å ta liv om nødvendig i en eventuell forsvarskrig av landet. Han er ikke medlem av noe politisk parti, organisasjon eller forening med pasifistisk syn. Han nekter å delta i landets forsvar så lenge Norge er tilsluttet NATO. Norges medlemsskap i NATO er hovedgrunnen til søkerens militærnekting. Disse uttalelser i politiforklaringen har han i retten modifisert.....

Under hovedforhandlingen har Berge fastholdt det han har uttalt i sin søknad av 9. juni 1971. Han har forklart i retten at hans hoved-argument for nektelse av militærtjeneste er Norges medlemsskap i NATO, idet han dermed anser Norge som medlem av en imperialistisk maktblokk, som utbytter de fattige land, som saksøkte ønsker å solidarisere seg med. Hvis Norge sto i omtrent samme situasjon som et u-land i dag, og hvis det ble angrepet av en makt som ville okkupere og underkue oss, ville han anse det viktig å gjøre motstand, og hvis det ikke var andre muligheter, også motstand ved våpen. Han ville ikke stille opp i det militære selv om Norge var uten tilknytning til NATO, uten i en akutt tilstand. Han mener ikke at han egentlig er pasifist, men han har sterke motforestillinger mot å ta liv, og kan bare tenke seg å bruke våpenmakt og ta liv som en siste utveg.

Som et bi-argument for ikke å gjøre militærtjeneste i Norge for tiden, anfører han at han har fått en avgjort innstilling mot bruk av atomvåpen, og at han så lenge vårt forsvar er basert på bruk av atomvåpen, vil anse det bedre med okkupasjon enn med motstand.»

Byretten kom, ikke overraskende, til at vilkårene for fritak ikke var til stede. Berge anket til lagmannsretten, og før saken kom opp der hadde hans syn endret seg en del. Det heter i lagmannsrettens dom:

«I sin forklaring under ankeforhandlingen har han opplyst at denne gjengivelse (byrettens) i hovedsaken gir et riktig uttrykk for det han forklarte i byretten, men han mener at byretten har lagt altfor stor vekt på NATO og har sett bort fra hans andre grunner, således hans motstand mot anvendelsen av atomvåpen og hans innstilling til fredsbeve-

gelsen som er like viktige grunner for hans nektelse.

Han har videre forklart at han på den tid han utførte militærtjeneste i årene 1958–60 ikke fant dette uriktig og ikke hadde noen motforestillinger mot slik tjeneste. Det var først etter at han i 1961 var kommet inn i aktivt politisk miljø og organisasjonen «En verdens ungdom» at han begynte å reflektere over det umoralske i å tjenestegjøre i en militærmakt som var tilsluttet NATO, som omfattet rike land som undertrykket og utbyttet fattige land. Vietnamkrigen var således et eksempel på rike land som gikk til krig for å forsvare sine interesser i et fattig land.

Om sitt forhold til fredsbevegelsen har Berge forklart at han har vært med i den siden 1968, og at han har vært leder av fredskontoret i Trondheim i et år. Han er etterhvert blitt stadig sterkere opptatt av den tanke at han ikke ville kunne være med på å ta liv. Han har opplyst at han ved behandlingen av saken i byretten ble spurt om han var pasifist og at han svarte nei på det spørsmålet. Senere har han imidlertid lest Høyesteretts dom i Såheimsaken, Rt. 1971 s. 769, og han er nu tilbøyelig til å si at han, etter den oppfatning av hva som ligger i begrepet pasifist som denne dommen bygger på, er pasifist. Oppfatningen i denne dommen stemmer godt med hans eget syn. Om sitt syn på forskjellige av spørsmålene i forbindelse hermed har han bl. a. forklart:

Selv om Norge nå ikke var medlem av NATO ville han ikke kunne gjøre militærtjeneste. Dette standpunkt kan han tenke seg å fravike bare dersom vårt land blir utsatt for et angrep fra et fremmed land som vil underkue oss. Det vil ikke være avgjørende hvilken makt som angriper oss. Også når det gjelder deltakelse i militærtjeneste ved angrep tar han sterke forbehold. Angrepet må være uprovosert og det spørsmålet må han selv ta stilling til. Og han vil ikke under noen omstendighet kunne delta i en krig der det nyttes atomvåpen.

På spørsmål om han kunne tenke seg å gjøre slik tjeneste som de norske FN-tropper gjorde på grensen mellom Egypt og Israel, gir han uttrykk for at han vanskelig kunne tenke seg å gjøre slik tjeneste, men tilføyer at det her kun dreiet seg om en vakttjeneste.»

Lagmannsrettens flertall kom til at vilkårene for fritak ikke forelå, et mindretall på tre kom til det motsatte resultat. Berge anket til Høyesterett, og la på ny fram forklaringer som til dels avvek fra de han hadde avgitt tidligere. En enstemmig Høyesterett kom til at Berge måtte fritas for militærtjeneste. Førstvoterende uttalte:

«Etter loven av 19. mars 1965 nr. 3 § 1, vil avgjørelsen bero på om det er «grunn til å gå ut fra» at Berge «ikke kan gjøre militærtjeneste av noen art uten å komme i konflikt med sin alvorlige overbevisning». Slik loven er tolket gjennom senere års rettspraksis, er det på det rene at det i prinsippet ikke er avgjørende om den overbevisning det er tale om, springer ut av religiøse, moralske eller politiske vurderinger. Men skal fritakelse gis, må det foreligge en alvorlig overbevisning, og denne overbevisning må være rettet mot det å gjøre militærtjeneste under alle forhold.

Når jeg da først tar for meg arten av den overbevisning Berge har påberopt, må det være helt utvilsomt at det opprinnelige grunnlag han henviste til, ikke kunne føre fram. Jeg nevner her bare at i hans to søknader av 2. mai 1969 og 9. juni 1971 er det Norges medlemsskap i NATO og bare dette som angis som grunn til ikke å ville tjenestegjøre i det norske militærvesen. I sin politiforklaring av 18. august 1971 gir han uttrykk for det samme og sier dessuten at han er villig til å gjøre tjeneste i et «rent» norsk forsvar og som soldat ta liv om nødvendig i en eventuell forsvarskrig. Etter sikker rettspraksis kan en slik overbevisning ikke lede til fritakelse.

Da saken ble behandlet i byretten sommeren 1972, hadde han modifisert sin begrunnelse noe. Han forklarte blant annet at han ikke er egentlig pasifist, men han har sterke motforestillinger mot å ta liv og kan bare tenke seg å bruke våpenmakt og ta liv som en siste utveg. Han påberopte seg videre at han hadde fått en avgjort innstilling mot bruk av atomvåpen, og at han så lenge vårt forsvar er basert på bruk av atomvåpen, ville anse det bedre med okkupasjon enn med motstand. Heller ikke denne begrunnelse kan føre fram. Etter byrettens framstilling var hans motforestilling mot å ta liv betinget. Når det gjelder hans innstilling ovenfor atomvåpen, framgår det av Hokstaddommen (Rt. 1969 s. 1 285) at en absolutt og reservasjonsløs motstand mot militærtjeneste, bygget på trusselen om masseutslettelse ved atomvåpen o.l. i og for seg kan godtas som fritaksgrunn, men Berges begrunnelse, slik den er gjengitt i byrettens dom, fyller ikke disse krav og er dessuten av ham selv betegnet som et «biargument» i forhold til «NATO-motiveringen».

Da saken ble behandlet i lagmannsretten i oktober 1972, gav Berge imidlertid uttrykk for at hans motstand mot anvendelsen av atomvåpen og hans innstilling til fredsbevegelsen var like viktige grunner som NATO-argumentet, og hans generelt pasifistiske innstilling er særlig framhevet. Han var, sies det i lagmannsrettens dom «etterhvert blitt stadig sterkere opptatt av den tanke at han ikke vil kunne være med på å ta liv». Men lagmannsrettens flertall fant det bevist at han kunne tenke seg å gjøre militærtjeneste hvis Norge ble gjenstand for et angrep så sant angrepet var uprovosert.

For Høyesterett ligger imidlertid saken annerledes an. I sin skriftlige redegjørelse forut for bevisopptaket skriver Berge at det er umulig for ham å stå under militær kommando, fordi dette innebærer aksept av å ta liv på ordre fra andre. Og han konkluderer slik: «Det er frykt for å bli tvunget til å ta liv til tross for at jeg mener det er moralsk uforsvarlig som gjør at jeg ikke kan stille meg under militær kommando.» Han kan fortsatt tenke seg situasjoner hvor det er riktig å gjøre motstand med våpen, men dette gjelder som ytterligere framhevet under bevisopptaket, ikke en omfattende organisert militær motstand. Han kan i det hele tatt ikke akseptere militær kommando. Jeg kan ikke se det annerledes enn at hans standpunkt slik det nå foreligger, vitner om en pasifistisk grunninnstilling, slik tilfellet var i Såheim-saken. (Rt. 1971. 769). Denne grunninnstilling er riktignok forbundet med reservasjoner i og med at han i visse situasjoner kan tenke seg å delta i en forsvarskamp, men det gjelder da et spontant, uorganisert våpenbruk i tilfelle av et isolert angrep på Norge i hensikt å underkue folket. I Dahlsaken (Rt. 1973 side 170) ble fritakelse nektet fordi det ble funnet karakteristisk for Dahls innstilling at han på grunnlag av sin personlige vurdering av forholdene var villig til å delta i væpnet kamp for å oppnå visse sosiale mål som han godkjente. Jeg finner etter det jeg har gjengitt at det samme ikke kan sies om Berge. Hans pasifistiske grunninnstilling synes derimot mer å kunne sammenliknes med det som var tilfelle i Såheimsaken, og de reservasjoner Berge har tatt, synes ikke mer vidtgående enn det Høyesteretts flertall i Såheimsaken fant å kunne akseptere.»

Høyesterett synes i dette tilfelle å ha lagt vesentlig vekt på at Berge ikke under noen omstendighet var villig til å la seg stille under militær kommando, og at han ikke var villig til å delta i omfattende militær motstand. Dette synes Høyesterett å ta som bevis for at Berge egentlig har en pasifistisk grunninnstilling, og det til tross for at han i visse situasjoner kan tenke seg å delta i en forsvarskamp, nemlig i tilfelle av «spontant, uorganisert våpenbruk i tilfelle av et isolert angrep på Norge i hensikt å underkue folket.»

Vi skal i forbindelse med senere dommer se at det er denne sistnevnte formulering, reservasjonen mot den absolutte pasifisme som kommer i forgrunnen ved Høyesteretts senere tolkninger av resultatet i Berge-saken, mens det militære kommandoforhold får en noe mer underordnet betydning, selv om det nok kanskje må antas at det er kombinasjonen; en viss reservasjon fra den absolutte pasifisme, kombinert med uvilje mot militær kommando som etter en helhetsvurdering førte til at Berge ble fritatt.

8.7

I den neste sak, Rt. 1974.674, var det sentrale spørsmål i hvilken grad det skulle tillegges betydning at søkeren nektet å svare på hypotetiske spørsmål som ble forelagt ham med sikte på å klarlegge om han hadde en absolutt og reservasjonsløs innstilling mot militærtjeneste. I denne saken, hvor lagmannsretten kom til at vilkårene for fritak forelå, ble det fra statens side hevdet i anken til høyesterett, sitert fra Høyesteretts dom:

«Som fastslått i rettspraksis er det et ufravikelig vilkår at han må være uvillig til enhver militær tjenestegjøring – uansett i hvilken form eller under hvilke forhold den måtte finne sted. Det blir da et sentralt spørsmål under prøvelsen av om vilkårene for fritakelse er til stede, om den vernepliktige ut fra sin alvorlige overbevisning har en så gjennomført vilje til å nekte å delta i militær våpenbruk at det gjelder for enhver situasjon. Det er det offentlige som i tilfelle har bevisbyrden for at en slik alvorlig overbevisning ikke foreligger. Skal det overhodet være mulig å foreta noen bedømmelse av dette spørsmål, må alvoret i den vernepliktiges overbevisning imidlertid prøves gjennom spørsmål om hvorledes han ville forholde seg i tenkte situasjoner hvor deltakelse i militærtjeneste kunne bli aktuell; annen framgangsmåte er ikke mulig. I det foreliggende tilfelle har Ofstad tatt et klart standpunkt mot militærtjeneste så langt den tjener til forsvar for det klassesamfunn som etter hans mening eksisterer i Norge i dag, eller hvor det dreier seg om en tjeneste som verken vil være til fordel for eller til skade for imperialistiske eller kapitalistiske interesser. Men prøvestenen på om han i enhver situasjon vil nekte å delta i militær våpenbruk, blir om han også vil nekte under forhold hvor hans deltagelse vil være til beste for det politiske system som han anser som det ideelle, eller bidra til å bekjempe imperialistiske eller kapitalistiske krefter. På de spørsmål som skulle klarlegge hans standpunkt for så vidt, har han imidlertid unnslått seg fra å gi noe klart svar. Dels har han – når det gjelder konflikter i andre deler av verden – vist til at dette er konflikter som borgerne i vedkommende land selv må ordne opp i, dels har han – når det gjelder tenkte tilfelle i Norge – anført at han ikke kan ta standpunkt til dem fordi slike situasjoner ikke i dag eller i overskuelig framtid vil kunne tenkes å inntreffe her i landet.»

Høyesteretts flertall, tre dommere, kom til at Ofstad skulle fritas. Flertallet understreket at en vernepliktig som nekter å forklare seg til nærmere belysning av innholdet og karakteren av sin overbevisning, ikke kan oppnå fritaking på grunn av den tvil han selv skaper. Det ble videre anført at for så vidt en vernepliktig ikke har gjort seg opp noen mening om sin egen mulige deltakelse i tvungen eller frivillig militærtjeneste under andre forhold enn dem vi har i dagens norske samfunn, vil det kunne være et moment som trekker i retning av at han ikke har en så alvorlig og reservasjonsløs overbevisning som loven krever. I den foreliggende sak, kom dog flertallet til, på bakgrunn av vedkommendes handlemåte og begrunnelse for å nekte militærtjeneste, at vilkårene for fritak måtte antas å være tilstede. Høyesteretts flertall sluttet seg i denne forbindelse til den begrunnelse Lagmannsrettens flertall hadde gitt for å innvilge fritak. Lagmannsretten uttalte bl. a.:

«Når det gjelder spørsmålet om hvor absolutt og ubetinget hans standpunkt til militærtjeneste er, bygger flertallet blant annet på hans uttalelser under ankeforhandlingen om at han ikke vet noen verdier i dag som han finner verd å forsvare ved å ta andres liv under militær kommando, og at han på grunn av sin overbevisning ikke kan tenke seg å gripe til våpen mot andre mennesker i noen av de konfliktsituasjoner som finnes i verden i dag. Han ser da bort fra rene nødvergetilfeller. Flertallet har forstått Ofstad slik at hans overbevisningom det uriktige og forkastelige i å ta andres liv ved organisert våpenbruk er avgjørende for dette standpunktet.

.....

Oftstad har videre sagt at han anser det sannsynlig, han tror i dag, at han vil ha det samme standpunktet for alle framtidige konfliktsituasjoner, men dette finner han altså ikke å kunne si sikkert. Han har heller ikke villet uttale seg sikkert med forbehold om å kunne endre standpunkt under framtidige endrede forhold. Flertallet har forstått ham slik at usikkerheten gjelder nye situasjoner som han mener han i dag ikke klart kan forestille seg.»

To av Høyesteretts dommere dissenterte, idet det blant annet ble henvist til at når Ofstad ved å unnlate å svare på spørsmål som kunne bidra til å klarlegge om vilkårene for fritak forelå, måtte det antas at han ikke hadde et slikt absolutt standpunkt mot militærtjeneste som loven krevet.

8.8

Den neste avgjørelsen er prinsipielt viktig av flere grunner. For det første fordi det her nektes fritak for en vernepliktig som nektet på religiøst grunnlag. Dessuten kan det virke som om denne dommen representerer en tilstramming av praksis igjen i

forhold til enkelte av de saker som er gjennomgått ovenfor. Avgjørelsen er inntatt i Rt. 1974.1 068. Først et utdrag fra herredsrettens dom:

«Utgangspunktet for saksøktes holdning til militærtjeneste er et kristent livssyn, hvor kjærlighetsbudet er det absolutte. Dette krever rettferdighet for fattige og undertrykte, og det krever at man arbeider for fred. Den vestlige verdens militære politikk, og det er den som angår saksøkte, sier han, bygger på opprustningspolitikk, forsøk på å bygge opp en front mot sosiale omveltninger ved å framholde Sovjet som en ekspanderende makt, og ved nedkjempelse av den tredje verdens frihetsbestrebelser ved direkte hjelp fra NATO. Selve kjærlighetsbudet er absolutt, men de konsekvenser man trekker av det, kan ikke være absolutte og uforanderlige. Saksøkte vil således ikke utelukke at han i en gitt situasjon vil finne det forsvarlig, ja riktig, ut fra kjærlighetsbudet å bruke vold og å yte væpnet motstand, men det prinsipale vil alltid være ikkevoldelig forsvar. Det er umulig en gang for alle å fastlegge et standpunkt.»

Herredsretten kom til at vilkårene for fritak ikke forelå, da den fant at nektelsen «i noen grad var bestemt av tid og situasjon». Saken ble anket til lagmannsretten, som bl. a. uttalte:

«Solli vedkjenner seg at han «kan tenke seg å delta i organisert, væpnet motstandsbevegelse om landet ble hærtatt og undertrykket av en fremmed makt som siste utvei,»... Likeså vedkjenner han seg at han «kan i en gitt situasjon tenke seg å bruke våpen for å forsvare landet – hvis betingelsene er til stede – men det vil han selv vurdere,»... Han understreker imidlertid at det er «som siste utvei» at han kan tenke seg å være med i en slik væpnet motstandsbevegelse eller å bruke våpen for å forsvare landet.

Av redegjørelsen går det fram at Sollis søknad om fritak for militærtjeneste på den ene side er basert på evangeliet, og på den annen side er den basert på hovedmotsetningen i verden i dag. Denne mener han er å finne mellom en minoritet av makthavere og det store flertall av mennesker som lever i avhengighet av hva de mektige foretar seg. I verden som helhet lever det store flertall i fattigdom og nedverdigelse, og gjennom sitt arbeid og slit legger de store befolkningslag grunnen for opphopning av rikdom i noen fås hender, uten å få noe særlig igjen for det selv. I denne tilstand av dyptgripende urettferdighet kan ingen være nøytral og upartisk. Solli har valgt å stille seg på de undertryktes side og vil forsøke å handle i samsvar med det. Å bekjempe urettferdighet med saksvarende midler er hovedsaken for ham i fredsarbeidet. Etter hans syn er det forsvarssystem som Norge er en integrert del av, ikke et instrument som fremmer rettferdighet, og det mest nærliggende for ham som kristen er å nekte befatning med våpenbruk overhodet. Mennesker som står oppe i ekstreme situasjoner f. eks. i kamp mot Hitlertyranniet som Dietrich Bonhoeffer eller i kamp mot undertrykkelse i Sør-Amerika som Camillo Torres, har imidlertid ut fra sin dype kristne overbevisning funnet det riktig å delta i henholdsvis tyrann-mord og gerilja-virksomhet. I respekt for slike mennesker og deres standpunkt har Solli, som ikke selv har opplevd lignende situasjoner, og som heller ikke vet hvilke situasjoner han komme opp i, ikke funnet å kunne forsvare et standpunkt som i alle tilfelle forbyr en å bære våpen. Hovedregelen for Solli er klar: Alle andre veier for konfliktløsning må forsøkes før man overveier å bruke våpen, våpenbruk kan bare godtas i ekstreme situasjoner der en ikke kan se andre utveier.»

Sollis konklusjon er denne:

«Jeg er forpliktet på å være med på å løse konflikter i bergprekenens ånd, altså ved bruk av midler som i minst mulig grad skader motparten, fienden. Det er nestekjærligheten som må være det grunnleggende. Det er imidlertid mange menneskers erfaring at det finnes grensetilfelle der det å gripe til våpen synes å være den eneste mulige utvei, og jeg kan for mitt eget vedkommende heller ikke forsvare en posisjon som forbyr våpenbruk til alle tider og under alle omstendigheter. En slik posisjon lar seg heller ikke entydig forsvare ut fra Guds ord. Det jeg kan si, er at den politiske og samfunnsmessige situasjon i dag og i overskuelig framtid, ikke rettferdiggjør min deltakelse i militære styrker. I dag låser nemlig det militære apparat den sosiale situasjon til millioner av mennesker fast i undertrykkelse, utbytting, fattigdom, sjukdom. Jeg må derfor i den sammenheng jeg står i, innta et pasifistisk standpunkt, og jeg ber om å bli fritatt fra å gjøre tjeneste i et apparat som i sitt vesen verken er rettferdighets- eller fredsskapende».

Lagmannsretten kommenterte nektingsgrunnlaget slik:

«Etter lagmannsrettens syn tar Solli ikke så reservasjonsløst avstand fra våpenbruk at det etter gjeldende rettspraksis kan medføre fritak for plikt til militærtjeneste. Selv mener han at hans uttalelser må forstås slik at han bare vil gripe til våpen i situasjoner som etter rettspraksis må godtas som nødvergesituasjoner. Lagmannsretten kan ikke være enig i det. Når han kan tenke seg å delta i organisert, væpnet motstandsbevegelse om landet blir hærtatt og undertrykket av en fremmed makt, går det lenger enn å forsvare seg og sine nærmeste med våpen i freds- eller krigstid, jfr. Rt. 1969 side 1 291.»

Solli anket til Høyesterett, som med tre mot to stemmer stadfestet lagmannsrettens dom. Førstvoterende uttalte, på vegne av flertallet:

«Solli går inn for et ikke-voldelig forsvar, for våpenløs kamp også i organiserte former. Men hvor dette ikke fører fram, har han i alle instanser gitt uttrykk for at han ikke utelukker at det vil kunne være riktig å gripe til våpen som siste utvei for å komme ut av en uholdbar situasjon. Han viser til Dietrich Bonhoeffer som deltok i attentatet mot Hitler, og Camillo Torres som forlot sin prestetjeneste for å delta i gerilja mot et tyrannisk styre i Colombia. På liknende måte utelukker han ikke at situasjonen også ved et angrep utenfra mot Norge, eller ved et indre militærkupp kunne bli slik at han ville finne det riktig som siste utvei å gripe til våpen. Er det først i samsvar med Guds vilje, slik han konkret oppfatter den, å gå til væpnet strid, må det også kunne innebære deltakelse i former for organisert motstandskamp under våpen. Men også under slik strid ville Solli nekte å medvirke til desperate militære aksjoner som terrorbombing og bruk av atomvåpen. Han kunne ikke adlyde enhver ordre ovenfra i et militært kommandosystem.»

Hvis man stopper opp litt her, og sammenligner med Berge-saken, Rt. 1973.1 044, omtalt ovenfor under pkt. 8.6, synes det egentlig å være små forskjel-

ler, iallfall hva angår reservasjonene fra den absolutte pasifisme. Berge kunne således tenke seg å delta i «spontan, uorganisert våpenbruk i tilfelle av et isolert angrep på Norge i hensikt å underkue folket», og dette hindret ikke at han ble fritatt. Solli derimot, formulerer sin reservasjon slik at han ikke utelukker at «situasjonen ved et angrep utenfra mot Norge, eller ved et indre militærkupp kunne bli slik at han ville finne det riktig som en siste utvei å gripe til våpen.» Det kan neppe sies å være forskjeller av betydning her. Derimot ligger det utvilsomt en forskjell i det forhold at Berge ville nekte å underordne seg enhver militær kommando, mens Solli kunne tenke seg også å delta i former for organisert motstandskamp. En annen sak er om dette forhold isolert bør få avgjørende betydning. Det må antakelig vært av betydning for Høyesterett i Solli-saken, førstvoterende fortsatte nemlig:

«Solli forkaster således en prinsipiell absolutt pasifisme. Han kan ikke tenke seg å gjøre militærtjeneste i dagens situasjon eller en overskuelig framtid. Men han utelukker ikke situasjoner hvor han når intet annet kan føre ut av en uholdbar tilstand, vil delta i en organisert væpnet motstandskamp, så vidt skjønnes bare med konvensjonelle våpen.

Etter min oppfatning fyller det standpunkt Solli således inntar ikke de strenge – etter manges oppfatning for strenge krav som § 1 i militærnekterloven stiller til den som skal kunne fritas om at han ikke skal kunne gjøre militærtjeneste av noen art uten å komme i konflikt med sin alvorlige overbevisning. Solli er i visse situasjoner villig til å delta i former for organisert væpnet kamp som må betegnes som militærtjeneste, og går ut over det rene nødverge som man ikke har ansett for å være brudd på den pasifistiske holdning som loven krever.

At Sollis uvilje mot å gjøre militærtjeneste i dag er dypt og alvorlig begrunnet, ut fra religiøst og etisk høyverdige motiver, kan etter vår rett i dag ikke lede til fritak; hans pasifisme er ikke absolutt, den må betegnes som situasjonsbestemt.»

To dommere dissenterte, og uttalte bl. a.:

«Det er på det rene at Solli har en meget alvorlig pasifistisk innstilling som i første rekke er basert på hans kristentro. Spørsmålet er om de reservasjoner som Solli har tatt overfor den absolutte pasifisme går så langt at Solli må antas å kunne gjøre militærtjeneste under noen omstendighet uten å komme i konflikt med sin overbevisning. Svaret beror på hvordan man fortolker de redegjørelser og uttalelser Solli har gitt. Har han ment å gi uttrykk for at han kan gjøre militærtjeneste i visse situasjoner, eller har han bare uttalt at han kan tenke seg muligheten av at han kan komme til å endre standpunkt som følge av fundamentalt endrede forhold? Den første mening ville være i strid med Sollis teologiske utgangspunkt som tilsier at han ikke kan vite hva Guds vilje med ham ville være i hypotetiske situasjoner. Jeg legger stor vekt på Sollis klare erklæring om at han under alle forhold vil gå inn for bruk av ikke voldelige kampmidler, og at det først er etter at det måtte vise seg at slike midler ikke fører fram, at han i ekstreme situasjoner kan tenke seg muligheten av å være med på voldsanvendelse. Videre forstår jeg Solli slik at han ikke under noen omstendighet kan tenke seg å akseptere full militær kommando, idet han må forbeholde seg å bedømme forsvarligheten av voldsanvendelsen.

Etter en samlet vurdering av Sollis redegjørelser og uttalelser i saken finner jeg, om enn under noen tvil, det er mest naturlig å forstå hans reservasjoner overfor den absolutte pasifisme slik at han ikke kan utelukke at han i ekstreme og lite sannsynlige situasjoner kan komme til å endre sin nåværende overbevisning som er til hinder for at han gjør militærtjeneste. Jeg antar således at Sollis reservasjoner faller innenfor rammen av de forbehold som etter rettspraksis kan forenes med rett til fritak for militærtjeneste etter loven av 19. mars 1965.»

Det første som er å bemerke til denne dommen, er at her ble fritak nektet fordi vedkommende påberopte seg et religiøst, situasjonsbestemt grunnlag. Dette skulle for så vidt understreke likeverdigheten mellom de forskjellige nektingsgrunnlag, således at det i teorien ikke gjøres forskjeller avhengig av om grunnlaget er religiøst, etisk eller politisk. Også den religiøst begrunnede militærnekter må finne seg i å gjøre militærtjeneste dersom det fastslås at hans nektelse er situasjonsbetinget og således ikke begrunnet i en motvilje mot å gjøre militærtjeneste under alle forhold.

Sammenligner man Solli-saken med Såheim-saken, vil man oppdage at nokså små forskjeller førte til motsatt resultat i disse to tilfelle. Såvel Såheim som Solli hadde en pasifistisk grunninnstilling. At Såheims innstilling var politisk/etisk begrunnet, mens Sollis syn var forankret i religiøse betraktninger spiller her ingen rolle. Både Såheim og Solli tok enkelte reservasjoner fra den absolutte pasifisme, og i Såheims tilfelle ble altså disse reservasjonene godtatt, mens de for Solli medførte at han ikke ble fritatt for militærtjeneste. Man kan så spørre hvor ligger forskjellen mellom de reservasjoner som Såheim tok, og de som Solli tok. Såheim kunne tenke seg å delta i geriljaaksjoner for å bli kvitt et despotisk styre, Solli kunne tenke seg muligheten av å delta i en organisert væpnet motstandsbevegelse om Norge ble hærtatt og undertrykket av en fremmed makt.

Her er det ikke store forskjeller, og det kan synes vanskelig å forstå hvorfor den ene skal gå fri og ikke den andre. Med disse to dommene sett i sammenheng har Høyesterett trukket opp en grense som må bli svært vanskelig å anvende i praksis. Så vidt jeg kan forstå må det bli noe tilfeldig hvilke reservasjoner fra den absolutte pasifisme som kan godtas, og som i de enkelte tilfelle vil bli godtatt.

Disse muligheter for tilfeldigheter har vel forøvrig allerede aktualisert seg. I en artikkel i «Vårt Land» 1. desember 1975 omtales et tilfelle hvor en teologistudent har fått lagmannsrettens frifinnende dom stadfestet av Høyesteretts kjæremålsutvalg. Vedkommende teologistudent hevder selv å ha nektet på samme grunnlag som Solli, og som to andre teologistudenter som i likhet med Solli er blitt nektet fritak. Her kan selvsagt være forskjeller som gjør det berettiget å frita den ene, og ikke de tre

andre, men det er ikke fritt for at systemet kan synes noe tilfeldig.

Det er forøvrig verd å merke seg den argumentasjon de dissenterende dommere anførte for å innvilge fritak: Har Solli egentlig ment å gi uttrykk for at han kan gjøre militærtjeneste i visse situasjoner eller har han bare uttalt at han kan tenke seg muligheten av at han kan komme til å endre standpunkt som følge av fundamentalt endrede forhold? De dissenterende dommere kom til at det var det sistnevnte alternativ som her forelå, og kom følgelig til at Solli burde fritas for militærtjeneste. Flertallet synes dog ikke å ha godtatt et slikt synspunkt, ei heller å ha vurdert problemstillingen.

8.9

Den neste sak som er behandlet av Høyesterett er inntatt i Rt. 1974.1 307. Saken byr på mindre tvil en flere av de foregående. Egil Ragnar Astad avtjente militær førstegangstjeneste i 1961–62 og deltok i en repetisjonsøvelse i 1965. I 1971 søkte han om fritaking for framtidig militærtjeneste, og begrunnet dette bl. a. slik:

«Jeg finner bruken av og trening i voldsmidler som fredsfremmende paradoksalt. Jeg kan derfor ikke godta militær tjeneste med begrunnelse i at det skal sikre freden i landet.»

Av politiforklaringen framgår bl. a.:

«Han har i tiden etter at han avtjente verneplikten gradvis kommet til den overbevisning at han ikke kan gjøre militærtjeneste av humanistiske grunner. Han er ikke imot forsvar i sin helhet. Han er for konstruktivt forsvar. Han ønsker at det militære forsvar skal bygges ned. Han mener at det er galt av andre personer å gjøre militærtjeneste, men han mener at enhver bør kunne gjøre som han vil med hensyn til militærtjeneste.

Dersom landet blir angrepet, vil han gjøre militærtjeneste og forsvare landet med våpen. Hvis han sjøl eller hans nærmeste blir angrepet av fiendtlige soldater og det gjelder hans eller hans nærmestes liv, vil han forsvare seg og sine med våpen.»

Om dette siste forklarte han seg nærmere for herredsretten. Det heter i dommen:

«Dersom Norge skulle bli angrepet av et fiendtligsinnet land, vil han selv vurdere situasjonen, og hva han på bakgrunn av den skal foreta seg. Han er i og for seg ikke uvillig til å stille seg under militær kommando i en krisesituasjon, men vil selv vurdere de ordre som blir gitt, og eventuelt forholde seg og trekke seg ut dersom det ble gitt ordre til handlinger som han utifra sitt humanistiske syn ikke kunne foreta seg.

Det er nødvendig å kunne forsvare seg for å bevare freden, men forsvaret i Norge i dag er altfor stort og bør bygges ned. Han mener det er paradoksalt å læres opp til å slå folk ihjel for å bygge ut freden.»

Herredsretten kom til at vilkårene for fritak ikke var til stede. Astad anket til lagmannsretten, som kom til samme resultat. Lagmannsretten uttalte følgende om Astads innstilling:

«Astads oppfatning synes å kunne sammenfattes slik at han ikke ser bort fra at han i visse situasjoner vil kunne delta i forsvar av landet med bruk av våpen, dersom Norge skulle bli utsatt for et uprovosert angrep fra en fiendtlig makt. Men han forbeholder seg selv å vurdere om situasjonen tilsier anvendelse av våpen mot fienden, eventuelt i hvilken utstrekning og på hvilken måte. Han vil ikke stille seg under noen kommando og anser våpenbruk som siste utvei. Slike situasjoner, hvori han etter en selvstendig vurdering vil kunne kjempe med våpen mot en fiende, mener han er ikke bare usannsynlige, men helt hypotetiske og virkelighetsfjerne. Men det vesentlige for ham er ved ikke-voldelig fredsfremmende arbeid å hindre at det oppstår situasjoner som kan gjøre det nødvendig med militær innsats. Han mener derfor at det logiske er å unnlate å delta i militær oppøving med sikte på å forberede seg på de nevnte situasjoner. Slik militær oppøving innebærer at man forbereder seg på bruk av vold. Militærtjeneste er således utslag av voldsmentalitet. Vold og voldsmentalitet bidrar til å framkalle de ekstreme situasjoner hvor forsvar med våpenbruk kan framstille seg som nødvendig.»

Astad anket til Høyesterett, hvor samtlige fem dommere var enige med de tidligere instanser. Førstvoterende uttalte bl. a., med tilslutning fra de øvrige:

«Jeg er kommet til samme resultat som de tidligere instanser og kan i det vesentlige slutte meg til den begrunnelse de har gitt. Jeg innskyter at jeg ikke kan se at Astads oppfatning har gjennomgått noen endring under sakens gang. I sin forklaring til bruk for Høyesterett har han også bekreftet at gjengivelsen av hans synspunkter i herredsrettens og lagmannsrettens dommer i hovedsak gir et riktig uttrykk for hans oppfatning.

I sistnevnte bevisopptak har Astad blant annet uttalt:

«Han kan ikke ta standpunkt til dette spørsmål nå (dvs. situasjonen i Norge 9. april 1940), men utelukker ikke voldsanvendelse hvis han derved vil kunne hindre vold. Han kan ikke nærmere presisere i hvilke situasjoner han kan tenke seg å gripe til voldsbruk, men hans utgangspunkt er at han bare vil gjøre dette hvis han derved kan bidra til å redusere voldsnivået. Som en alminnelig regel mener han at bruk av vold høyner voldsnivået: vold avler vold. På spørsmål om han også kunne tenke seg å delta i organisert militær våpenbruk, svarer han at han alltid selv vil avgjøre om han skal bruke våpen, men at han ikke utelukker at han kan gjøre dette sammen med andre.»

«Han bemerket imidlertid at selv om han finner det uhensiktsmessig å benytte militærmotstand mot et despotisk styre generelt, kan det tenkes situasjoner hvor dette vil være hensiktsmessig og riktig, hvis voldsnivået derved ble redusert. Et eksempel på dette er maktskiftet i Portugal.»

Det framgår etter min mening av det siterte og referatene i de tidligere instansers dommer at Astad ikke bare tar en reservasjon mot å kunne komme til å endre sitt standpunkt mot bruk av vold i en hypotetisk framtid. Han er i dag villig til å akseptere våpenbruk i visse situasjoner som klart går utover ren nødrett. At han for disse – om enn ekstreme – situasjoner forbeholder seg selv å vurdere om og på hvilken måte våpenbruk skal skje, er ikke tilstrekkelig til å bringe ham inn under kravet i militærnekterlovens § 1 om ikke å kunne gjøre militærtjeneste av noen art.»

Poenget i denne avgjørelsen er, at en vernepliktig ikke kan fritas for militærtjeneste dersom han påberoper seg en rett til selv å velge når, og under hvilke forhold han vil gjøre militærtjeneste, således uten å ta noe absolutt standpunkt mot slik tjeneste. Det må kreves at søkeren i utgangspunkt tar klart avstand fra militærtjenesten som sådan, – de reservasjoner fra dette utgangspunkt som kan godtas, må være klart avgrensede og nogenlunde konkrete.

8.10

Jeg kommer så til tre dommer avsagt av Høyesterett den 23. oktober 1976. Dommene er interessante fordi de delvis trekker i hver sin retning, og fordi de av staten ble ansett som prinsipielt viktige og retningsgivende for framtidige saker. I den første av disse saker gikk da også førstvoterende forholdsvis nøye inn på hva han anså å være gjeldende rett. Alle tre dommer er avsagt med dissens, og utgjør på mange måter grensetilfeller, og er således særlig instruktive for å fastslå hvor grensen går for å innrømme fritak.

Den første saken er inntatt i Rt. 1976.1 157 flg. Også her har vi, i likhet med Berge-saken (Rt. 1973.1 044, jfr. pkt. 8.6 ovenfor) et tilfelle hvor søkerens overbevisning gradvis har utviklet seg, og hvor saken således sto i en noe annen stilling for Høyesterett enn for herredsretten.

I sin søknad om fritak til Justisdepartementet hadde Oddgeir Finstad i første rekke påberopt seg en generell motvilje mot militærvesenet ut fra en maktpolitisk vurdering, hvor Norges NATO-medlemsskap synes å ha vært en sterkt medvirkende faktor. Militærvesenet ble sett på som et ledd i utbyttingen av den fattige verden. Under senere politiforklaringer kommer det etterhver fram en mer generell og reservasjonsløs holdning mot militærtjeneste. Finstad ble allikevel av herredsretten funnet ikke å oppfylle vilkårene for fritak, idet retten fant at han kunne tenke seg å delta i våpenbruk som gikk ut over den rene individuelle og kollektive nødverge.

Lagmannsretten kom til et annet resultat enn herredsretten, delvis fordi Finstads syn hadde utviklet seg en del, slik at enkelte av hans utsagn i søknaden, politiforklaringene og for herredsretten måtte modifiseres i betydelig grad. Lagmannsretten fant i denne forbindelse grunn til å understreke at denne «argumentforskyvning» ikke kunne oppfattes som taktisk betinget. Om innholdet i Finstads begrunnelse for å nekte militærtjeneste uttalte lagmannsretten:

«Sentralt for ham står hans syn på livet som ukrenkelig. Han mener seg ikke berettiget til å vurdere sitt eget eller andres liv høyere enn en eventuell angripers. Han vil derfor ikke stille seg i den situasjon at han kan bli nødt til å ta liv. Han har gitt uttrykk for at han heller vil leve i ufrihet, enn å være med på å ta liv for å redde friheten.

Finstad har imidlertid, som de fleste andre militærnektere, sine reservasjoner med hensyn til nektelsen av å bruke våpen. De situasjoner hvor dette kan bli aktuelt for ham, gjelder for det første det rent personlige nødverge, og dessuten forhold hvor det å ta liv, framtrer som eneste utvei for å hindre at flere liv går tapt, enn om han ikke griper inn. Han sikter til forholdsregler mot folkemord og terror. Han har besvart en rekke teoretiske spørsmål, og svarene om villighet til å bruke våpen, eventuelt opptre under kommando, begrenser seg til slike ekstreme situasjoner hvor hensikten hele tiden er å unngå at flere liv går tapt enn det som ofres. Han vil ikke forsvare land, frihet, sosiale eller politiske syn, ved hjelp av våpen.»

Lagmannsretten fant etter en helhetsvurdering at de forhold hvor Finstad kunne tenke seg å gripe til våpen begrenset seg til nødverge og/eller situasjoner som grenset opp til ren nødverge, og fritok ham for plikten til å gjøre militærtjeneste.

Saken ble av staten anket inn for Høyesterett, hvor det under dissens (3:2) ble avsagt dom i samsvar med lagmannsrettens konklusjon. Førstvoterende gikk i den forbindelse en del inn på betydningen av loven og foreliggende rettspraksis:

«Da saken av staten er oppfattet som en prinsippsak av betydning for flere framtidige saker, og da jeg er enig i denne oppfatning, skal jeg først si noen ord om mitt syn på loven og eksisterende praksis. Lovens ordlyd og forarbeider er utførlig behandlet i den såkalte Hokstad-sak (Rt. 1969 side 1 285). Det syn som Høyesterett der la til grunn, er så vidt jeg kan se lagt til grunn i alle senere avgjørelser av Høyesterett og må følges også i nærværende sak. Dette er partene også enige om. For fritaking må det da som utgangspunkt kreves en klar pasifistisk innstilling som har til konsekvens at man ikke kan gjøre militærtjeneste av noen art. Men Hokstaddommen godtar fritaking også i visse situasjoner hvor den pasifistiske innstilling ikke fører til avstandtagen fra våpenbruk i enhver situasjon. Om dette viser jeg til førstvoterendes bemerkninger i Rt. 1969 side 1 291–1 292.

Gjennom senere rettspraksis er synspunktene fra Hokstaddommen nærmere utdypet og nyansert. Partene har noe ulike syn på rekkevidden av denne praksis og hvorvidt den i framtiden bør strekkes videre eller avdempes. Jeg kan for mitt vedkommende ikke se det annerledes enn at Høyesterett – inntil loven måtte bli endret – må følge også denne praksis så langt den rekker. At den ikke gir entydig svar på alle spørsmål som kan oppstå i militærnektersaker, og at det kan oppstå vanskelige grensetrekninger, er i saker som dette neppe til å unngå.

Hovedspørsmålet i nærværende sak er om det utelukker fritakelse at Finstad kan tenke seg å bruke våpen for derved å unngå større tap av liv.

Lagmannsretten har slått fast at sentralt for Finstad står hans syn på livet som ukrenkelig. Og dermed er det da gitt at grunnvilkåret for fritaking: en absolutt pasifistisk innstilling, er til stede. At Finstad reserverer seg når det gjelder våpenbruk i personlig nødverge, er ingen hindring for fritaking – dette ble allerede slått fast i Hokstad-saken. Finstad går imidlertid videre. Han kan også tenke seg å ta liv hvor dette framstiller seg som eneste utvei for å hindre at flere liv går tapt. Han sikter med dette til forholdsregler mot folkemord og terror, altså til ekstreme situasjoner hvor hensikten hele tiden er å unngå at flere liv går tapt enn det som ofres. Og hans standpunkt er for så vidt konsekvent, idet han

ikke vil forsvare land, frihet, sosiale eller politiske syn ved hjelp av våpen. For så vidt atskiller hans syn seg klart fra situasjonen ikke bare i Hokstad-saken, men i flere andre avgjørelser hvor fritaking er nektet, således Rt. 1973 side 170 (Dahl). Jeg kan for min del ikke finne at den reservasjon Finstad her tar – og med de begrensninger han klart gir uttrykk for – er uforenlige med hans pasifistiske grunninnstilling eller svekker denne i slik grad at det skulle hindre fritaking etter militærnekterloven, og viser for så vidt til den rettsoppfatning Høyesteretts flertall bygde på i Såheim-saken, slik det er kommet til uttrykk i dommer Nygaards votum i Rt. 1971 side 773–775.

Staten har med styrke henvist til at Finstad under visse omstendigheter kan tenke seg å delta i geriljavirksomhet, opprør og revolusjon, og herunder på visse forutsetninger stille seg under kommando. Jeg er enig i at dette er omstendigheter som taler mot fritaking. Men Finstad har forklart at også dette bare gjelder i akutt livstruende situasjoner som ovenfor nevnt, og lagmannsretten har bygd på dette. For så vidt må jeg anta at Finstad i forhold til militærnekterloven i hvert fall ikke står svakere enn tilfellet var i saken Berge – Rt. 1973 side 1 044 flg., særlig side 1 046.»

Førstvoterende fikk tilslutning fra to dommere. To dommere dissenterte, idet de mente at når Finstad var villig til under visse forhold å delta i organisert våpenbruk, under kommando, og å delta i geriljavirksomhet, opprør og revolusjon, så fylte han ikke de strenge vilkår som lovgivning og rettspraksis stiller opp for fritak for militærtjeneste.

Dommen inneholder flere interessante poenger, og det er verd å merke seg at den av staten, og av førstvoterende, ble ansett som en prinsippsak, hvis avgjørelse ville være retningsgivende for flere framtidige saker.

For det første kan det slås fast at en søker endrer overbevisning under sakens behandling, og således først etterhvert når fram til en overbevisning hvis innhold oppfyller lovens strenge krav, ikke diskvalifiserer for fritak. Det er overbevisningen på tidspunktet for den endelige avgjørelse som er relevant, at søkeren på et tidligere tidspunkt har hatt andre oppfatninger er i prinsippet uten betydning. Dog k a n det tenkes at en slik endring i oppfatning kan anses som et bevis på overbevisningens manglende styrke, jfr. også at lagmannsretten fant grunn til å understreke at det i denne sak ikke var noe som tydet på at Finstad hadde tilpasset sine forklaringer av taktiske grunner.

Et annet, og langt mer vesentlig poeng, var at her fikk man vurdert en generelt utformet reservasjon mot den ubetingede pasifisme: Finstad kunne tenke seg å gripe til våpen og å ta liv hvor dette framstilte seg som eneste utvei for å hindre at flere liv gikk tapt. Og dette ble altså godtatt av Høyesteretts flertall, selv om Finstad i den forbindelse uttalte at han kunne tenke seg å delta i organisert våpenbruk, under kommando, samt å delta i geriljavirksomhet, opprør og revolusjon. Disse siste forhold hindret i k k e at han var berettiget til fritak, så lenge han opprettholdt det generelle i reservasjonen: nemlig at aksjonen måtte anses som eneste utvei for å hindre at flere liv gikk tapt enn hva aksjonen som sådan ville forventes å koste.

Dommen er etter min mening klargjørende, og vil åpenbart måtte anses retningsgivende for framtiden. Selvsagt løser den ikke alle problemer som i framtiden vil kunne oppstå, men i og med at vi her har fått en drøftelse på det helt generelle plan, vil avgjørelsen utvilsomt være til stor hjelp i framtidige saker. Det er videre verd å merke seg at dommen er avsagt under klar dissens, og vel må kunne anses som et absolutt grensetilfelle. Den neste dom vil forsåvidt bidra til å understreke dette siste moment.

8.11

Den neste sak, Rt. 1976.1 166, har visse likhetspunkter med den foregående, og illustreres således at vi her befinner oss på grensen for hva som berettiger til fritak. Søkeren i denne sak, Mostad, ble nemlig i alle tre rettsinstanser ansett ikke å fylle vilkårene for fritak, dog således at en av dommerne i Høyesterett dissenterte.

Denne saken har også klare likhetspunkter med Solli-saken, (Rt. 1974.1 068, jfr. pkt. 8.8 ovenfor). Det synes som om Høyesteretts avgjørelse i Solli-saken tjente som et sterkt argument for å nekte fritak også i dette tilfelle, selv om det etter min mening må hevdes å være markerte forskjeller, som kanskje skulle kunne berettige fritak i større grad for Solli enn for Mostad.

Mostad var cand.theol. og lektor, og hadde avtjent førstegangstjeneste i feltprestkorpset. I oktober 1973 søkte han om fritak, og anførte blant annet:

«Etter kristent menneskesyn, som jeg føler meg forpliktet på, er det klart at såvel «fiendes» som «våre egne» liv er mye mer verdt enn seier i krig. Bibelen anbefaler andre metoder enn drap og voldsbruk til å løse konflikter mennesker imellom, og slik må det også være statene imellom.

Skal det kunne tenkes unntak fra denne enkle regelen, må det være i situasjoner der undertrykte folk griper til våpen som en siste nødutvei for å avbryte en kjede av vold som kan bestå av en kombinasjon av menneskeverdige levevilkår og militær/politisk undertrykkelse for mulighetene til å forandre på det.»

Byretten kom til at vilkårene for fritak ikke forelå, etter en meget kort begrunnelse, hvor henvisningen til Solli-saken synes å ha spilt en svært avgjørende rolle.

Lagmannsretten gikk noe grundigere inn på vurderinger av Mostads overbevisning:

«Spørsmålet er så om Mostads overbevisning i dag har et slikt innhold at den ikke tillater ham å gjøre militærtjeneste av noen art. Hans standpunkt er at nestekjærligheten ikke kan nekte mennesker som er undertrykket og i materiell nød, å bruke væpnet kamp mot undertrykkerne for å få slutt på følgene av undertrykkelsen; den stille volden. En slik kamp karakteriserer han som kollektiv nødver-

ge, og han kan ikke på forhånd utelukke at han kunne finne det riktig å delta i slik kamp. Til illustrering av sitt standpunkt har han for lagmannsretten stillet opp følgende tenkte situasjon:

Hvis 100 mennesker hindret 500 000 mennesker i å få det daglige brød, ville han etter forgjeves forsøk med ikke-voldelige midler, kunne tenke seg å være med på å drepe de 100. Hvis han nektet å være med på å drepe de 100, mener han at han derved ville være med på å drepe de 500 000.

På spørsmål fra retten har han svart bekreftende på at han kunne tenke seg å delta i en slik oppstand uten at det på forhånd forelå en akutt eller spesiell foranledning, idet han anser den bestående «stille vold» som tilstrekkelig foranledning. Han mener likeledes at nødvendigheten av å delta i forhåndsplanlegging ikke ville føre til at han vil avstå fra å delta. Videre ville det ikke være til hinder for hans deltagelse at det eksisterte en viss grad av organisert gerilja. Han var villig til å ta sin plass i en organisert gruppe og til å ta imot ordrer og derved sette til side egne detaljvurderinger. Han mener at han når befrielsen var fullført og opprørsstyrkene etterhvert vil gå over til å bli regulære militære styrker, ville trekke seg ut. Han presiserer meget sterkt at det er nestekjærligheten som ligger til grunn for at han vil være med.

Mostad vil i en viss utstrekning ta standpunkt til hypotetiske spørsmål om framtiden, men framhever sterkt at de normer han bygger på, må prøves pånytt for at man skal kunne bli klar over hva som skal gjøres i den nye situasjon. Han likestiller med fysisk vold en, mer eller mindre, varig tilstand hvor folk eller folkegrupper holdes undertrykket og i materiell nød. Det er denne tilstand som etter hans syn berettiger til nødverge ved motvold på samme måte som nødverge mot direkte fysisk vold.»

Lagmannsretten kom enstemmig til at de reservasjoner fra den absolutte pasifisme som Mostad anførte gikk lenger enn hva som tidligere var godtatt av rettspraksis som grunnlag for å anerkjenne militærnekting, det ble i den forbindelse hensvist til Såheim-dommen, hvor man godtok «spontan våpenbruk for å avverge direkte angrep på menneskers liv», og Berge-dommen, hvor man godtok «spontant, uorganisert våpenbruk i tilfelle av et isolert angrep på Norge i hensikt å underkue folket.»

Lagmannsrettens dom ble anket til Høyesterett, som altså med 4 mot 1 stemme kom til at vilkårene for fritak ikke var til stede. Førstvoterende kom først med denne generelle uttalelse om fritaksvilkårene:

«Det må som utgangspunkt være klart at militærnekterloven krever en klart pasifistisk holdning som vilkår for fritakelse. Rettspraksis har dog i enkelte saker akseptert reservasjoner i det absolutt pasifistiske standpunkt utover de rent private nødvergesituasjoner. Som det framgår av rettspraksis, er det noe utvilsomt i hvilken utstrekning reservasjoner kan aksepteres etter loven. Avgjørelsen må i prinsippet bero på en helhetsvurdering av søkerens holdning til militærtjeneste. Enkeltmomenter som er tillagt vesentlig betydning i en sak, kan ikke uten videre tillegges betydning i en annen. På grunn av de enkelte avgjørelsers konkrete karakter, er det vanskelig å trekke opp mer generelle retningslinjer på grunnlag av rettspraksis.

Jeg vil dog understreke at de reservasjoner som kan aksepteres, må ha et sterkt begrenset innhold. De reservasjoner som har vært anerkjent i tidligere dommer, har en så spesiell og begrenset karakter at de etter min vurdering ikke kan sies å innebære et brudd med det krav til en absolutt pasifistisk holdning som er forutsatt i Høyesteretts dom i Rt. 1969 side 1 285 (Hokstad m. fl.). En endring av praksis krever etter min mening lovendring.»

Førstvoterende er etter min mening her inne på et vesentlig poeng når hun presiserer betydningen av å treffe avgjørelsen etter en helhetsvurdering, og kanskje søker å redusere betydningen av konkrete enkeltmomenter. Dette er utvilsomt riktig fordi de konkrete argumenter som anføres må sees i sin sammenheng, må vurderes som enkelte ledd i hele den argumentasjonskjede som en nekter anfører til begrunnelse av sitt standpunkt. Det ligger en betydelig fare i å søke å forankre avgjørelsene i konkrete enkeltmomenter. Blant annet må det kunne antas at slike enkeltargumenter kan ha forskjellig tyngde og betydning hos den enkelte nekter.

Det er på den annen side klart at denne betraktningsmåte – helhetsvurderingen – har betydelige ulemper, hvor teoretisk riktig den enn måtte være. Forutberegneligheten blir vesentlig svekket, det blir særdeles vanskelig å trekke ut generelle retningslinjer og holdepunkter for løsningen av militærnektersaker, eller som dommer Holmøy uttalte i sitatet ovenfor: «Enkeltmomenter som er tillagt vesentlig betydning i en sak, kan ikke uten videre tillegges tilsvarende betydning i en annen.» Det er åpenbart at det derfor kan bli en meget komplisert affære å praktisere loven.

Om de konkrete reservasjoner i Mostad-saken uttalte førstvoterende; etter først å ha rettet oppmerksomheten mot de sentrale momenter i to tidligere dommer hvor fritak var blitt innvilget, nemlig Såheim-saken («villighet til å stille opp i formasjon og under militær kommando, og å delta i geriljaaksjoner for å bli kvitt et despotisk styre) og Berge-saken («spontant, uorganisert våpenbruk i tilfelle av et isolert angrep på Norge i hensikt å underkue folket»):

«I begge disse saker hvor reservasjoner hittil har vært akseptert, var det spørsmål om motstandsaksjoner som en følge av væpnet angrep. Mostad ville også kunne tenke seg å delta i aksjoner for å bekjempe mer permanente tilstander av undertrykkelse («stille vold»). Han ville også kunne tenke seg å delta på den side som først griper til våpen. Ved en sammenligning med Berge-saken kan det også pekes på at Berge – i motsetning til Motstad – ikke ville akseptere militær kommando.»

Skal man forsøke å trekke noen konkrete holdepunkter ut av dette, måtte det bli at reservasjoner som går på villighet til å møte væpnet angrep/undertrykkelse kan godtas under visse forutsetninger, mens villighet vil væpnet kamp for å bekjempe andre former for undertrykkelse diskvalifiserer for retten til fritak.

Som foran nevnt sto Solli-saken sentralt i vurde-

ringen av om Mostad skulle fritas, klarest kommer riktignok dette fram i byrettens dom, men også førstvoterende i Høyesterett påpeker at Mostads reservasjoner har vesentlige likhetspunkter med Sollis, og at den rettslige vurdering av disse to saker derfor må bli den samme.

Det kan derfor være interessant å foreta en nærmere sammenligning av de to saker, og man vil da etter min mening finne to punkter hvor det er en viss forskjell, som begge i en viss grad skulle trekke i favør av Solli i relasjon til spørsmålet om fritak.

Ser man først på de konkrete reservasjoner fra den absolutte pasifisme, så kan Sollis reservasjon som tidligere nevnt formuleres slik: Situasjonen ved et angrep utenfra mot Norge, eller ved et indre militærkupp, kan bli slik at han vil finne det riktig som en siste utvei å gripe til våpen. Mostad derimot uttalte at han (også) kunne tenke seg å delta i aksjoner for å bekjempe mer permanente tilstander av undertrykkelse (stille vold). Forskjellen her ligger i det at Sollis reservasjon vel går på å møte mer konkrete angrep med våpen i hånd, mens Mostad også kan tenke seg å bekjempe en mer permanent tilstand på denne måte. Det ligger antakelig en klar realitetsforskjell i dette, som synes å ha hatt en viss betydning ved vurderingen av Mostads standpunkt, mens derimot Sollis reservasjon ikke adskiller seg vesentlig fra det som er anført av Såheim og Berge, de to sistnevnte ble som kjent fritatt.

Et annet tilsynelatende likhetstrekk mellom Solli og Mostad, er måten hvorledes reservasjonen mot den absolutte pasifisme ble formulert. Ifølge førstvoterende i Solli-saken, ga Solli uttrykk for at han «ikke utelukker at det vil kunne være riktig å gripe til våpen som siste utvei for å komme ut av en uholdbar situasjon». Det var i denne forbindelse de dissenterende dommere stilte spørsmålet om Solli her egentlig har gitt uttrykk for at han i visse situasjoner kan gjøre militærtjeneste, eller om han bare hadde uttalt at han kan tenke seg muligheten av at han kan komme til å endre standpunkt som følge av fundamentalt endrede forhold. Legger man sistnevnte alternativ til grunn, er situasjonen den at han slik f o r h o l d e n e n å e r ikke kan gjøre militærtjeneste, men at han holder muligheten åpen for at han, dersom forholdene totalt skulle forandre seg, muligens ville vurdere dette på en noe annen måte, uten at han derved allerede i dagens situasjon hadde tatt noe endelig standpunkt til dette. Dersom situasjonen var slik, burde Solli etter min mening vært fritatt, og det er vel en slik argumentasjon de to dissenterende dommere legger til grunn for sitt resultat. Det er i høyeste grad beklagelig at flertallet i Solli-saken ikke går nærmere inn på akkurat denne problemstillingen. (Man kunne forsåvidt også sammenligne Sollis standpunkt her med Lystad-saken, (Rt. 1950.917) og da vil man vel isåfall komme til at her er det åpenbar motstrid mellom disse to avgjørelsene; Lystads nekting var jo utvilsomt begrunnet i forholdene «slik de nå er».)

Mostad derimot synes ikke å ha vært like reservert som Solli, han har pekt på nokså konkrete situasjoner, om enn hypotetiske, hvor han kunne tenke seg å bruke vold. Riktignok anførte han at dette ikke gjaldt hans standpunkt i dag, men hva han kunne overveie i en tenkt framtidig situasjon. Fra statens side ble det derimot anført at Mostads reservasjoner gjaldt hans standpunkt i dag. Heller ikke i denne saken gikk førstvoterende nærmere inn på kjernen i dette spørsmål, men uttalte kun at hun fant hans reservasjoner ut fra en rettslig vurdering så vidt vesentlige at de ikke kunne aksepteres. Således lider også denne dommen av samme svakhet som flertallsbegrunnelsen i Solli-saken, man går ikke inn på en vurdering av hva man kan kalle det hypotetiske aspekt i reservasjonene mot den absolutte pasifisme.

En dommer dissenterte i Mostad-saken, idet han mente at de reservasjoner Mostad hadde anført ikke gikk videre enn det rettspraksis hittil hadde godtatt. Han henviste i så måte til Såheim-saken, Berge-saken og Finstad-saken.

8.12

Den tredje dom avsagt av Høyesterett 23. oktober 1976 er av en noe annen karakter, idet det her synes å ha vært noe tvil om fastheten i overbevisningen, i første rekke fordi søkeren hadde endret sin argumentasjon en del under sakens gang.

Rune Berg søkte Justisdepartementet om fritak fra militærtjeneste av overbevisningsgrunner 21. november 1973. I søknaden anførte han blant annet følgende (sitert fra byrettens dom):

«I søknaden hevder han at hans overbevisning forbyr ham å delta i opplæring til og deltakelse i organisert massemord. Han sier seg uvillig til å bli lært opp til «effektivt å drepe mennesker, mennesker som selv ganske sikkert ikke har noe ønske om det samme». I krig slaktes venn som fiende uten at det tjener noens sak. Militarismen fostrer og gir utfoldelse for de mest nedrige egenskaper hos mennesket. Han har sterke motforestillinger mot å ta liv og kan bare tenke seg å gjøre det i meget spesielle situasjoner. Det er viktig for ham alltid å ha ansvaret for sine handlinger – særlig hvor avgjørelsen kan ha betydning for andre menneskers levevilkår og liv. Dette ansvaret kan ikke skyves over på andre. Det å ta liv er en så alvorlig ting at han selv i hvert enkelt tilfelle må vurdere om det er riktig å gjøre det. Dette gjør det umulig for ham å stå under militærkommando, fordi han da må akseptere å ta liv på ordre fra andre. Han kan da komme i den uholdbare situasjon at han må ta liv til tross for at han mener dette er uriktig. Han uttaler ellers bl. a. at han kunne tenke seg å gjøre motstand under visse forutsetninger – han har således sterk sympati for frigjøringsbevegelser i fattige land. Han ser det slik at privat eiendomsrett til produksjonsmidlene er en hovedårsak til krig, og han mener at militærtjeneste ikke er i folks interesse. Militæret vil kunne bli brukt som maktmiddel overfor arbeiderklassen, og han vil ikke komme i den situasjon at han må skyte på sine egne klassefeller. Han kan heller ikke gå inn i et militærvesen som holder øvelser med folkerettsstridige våpen som napalm, og han hevder at hele NATO-forsvaret er basert på bruk av atomvå-

pen som FN har erklært å være i strid med menneskerettighetenes lover. Det er – ellers hans oppfatning – påkrevd med nedrustning og avskaffelse av politisk undertrykkelse og økonomisk utbytting. Det militære sløseri må bringes til opphør. Nasjonal militær beredskap gir bare en falsk trygghet og ingen bevegelse mot fredelige og stabile tilstander.

Under politiavhøret framholdt Berg at hans søknad var etisk pasifistisk motivert, og bare til en viss grad politisk begrunnet. Det heter forøvrig i politiforklaringen:

«Det han mener med at han under visse forutsetninger kunne tenke seg å gjøre motstand, er at han i en nødvergesituasjon ville forsvare sine nærmeste mot voldsmenn. Hans forutsetning er at midlene sto i forhold til angrepets art. Begrepet vil han imidlertid utvide dit hen at forsvar også kan komme på tale hvis det gjelder å forsvare uskyldige og vergeløse. Den aktuelle situasjon måtte avgjøre om forsvaret skulle skje med våpen. Han vil også utvide nødvergebegrepet så langt at det kunne gjelde politiske tilstander. Vilkåret måtte være at det ikke skulle være innen en autoritær organisasjon, men eventuelt i en væpnet gruppe hvor han selv måtte ta avgjørelsen, og slik at han ikke mottok ordre fra andre. Han ville komme i en alvorlig konflikt med sin overbevisning om han skulle risikere å måtte handle på ordre fra andre i en slik situasjon. Derfor kan han ikke gjøre tjeneste i en militær organisasjon.»

Rapportskriveren hadde tilføyd enkelte kommentarer til Bergs politiforklaring, bl. a. følgende, som er gjengitt i Høyesteretts dom:

«Jeg nevnte da et eksempel: Hvis de som representerte det politiske syn han selv sto for (arbeiderklassen) hadde regjeringsmakten i Norge, og en militær «junta» – lik den i Hellas – ved et kupp erobret makten, og tok til å fengsle, drive terror og tortur, mot annerledes politisk tenkende – kunne han da tenke seg å gripe til våpen for å forsvare den frihet og de rettigheter folket tidligere hadde?
Svaret var, at det kunne ikke utelukke, han anså i tilfelle i en slik situasjon handlingen som n ø d v e r g e.»

Justisdepartementet ba om at politiet innhentet tilleggsopplysninger, og ba særskilt om at Berg ble spurt om forholdet var slik å forstå at «han kan tenke seg å delta i organiserte motstandsgrupper/geriljastyrker/frigjøringsbevegelser, når han anser dette nødvendig for å bekjempe en okkupant eller et regime som undertrykker folket eller som er en trusel mot menneskenes frihet og liv. Om dette uttalte Berg i en ny politiforklaring:

«Skulle et eller flere av de i påtegningen siste avsnitt nevnte forhold oppstå, ville han ikke utelukke – eller ville finne det sannsynlig – at han ville ta del i en væpnet organisasjon (motstandsgruppe, geriljabevegelse eller frigjøringsbevegelse).
Betingelsen for da å bruke våpen måtte være at han – etter å ha vurdert situasjonen – ville finne det opportunt, videre at han kunne handle på eget initiativ, og ikke motta ordre fra andre – fra høyere hold.»

Byretten kom til at vilkårene for fritak var tilstede. Saken ble anket, og lagmannsretten kom til det motsatte resultat. Lagmannsretten uttalte bl. a.:

«Spørsmålet er så om Bergs overbevisning i dag har et slikt innhold at det ikke tillater ham å gjøre militærtjeneste av noen art. Hans hovedsynspunkt er slik det forøvrig framgår av byrettens dom, at han ikke kan tenke seg å drepe mennesker på kommando eller å delta i militær opplæring som i sin ytterste konsekvens tar sikte på dette. Han kan tenke seg å måtte ta liv hvis det foreligger en nødvergesituasjon. Han vil således kunne verge sine nærmeste eller seg selv med våpen – hvis situasjonen krever det, drepe de mennesker som innebærer en klar trussel mot disses liv. Han utelukker ikke at han med våpen vil kunne forsvare andre uskyldige og vergeløse som utsettes for overgrep av voldsmenn. Han vil også kunne gripe til våpen mot en okkupant eller et regime som undertrykker folkets frihet og elementære menneskerettigheter. Han ser også kamp i en slik situasjon av politisk karakter som en nødvergebehandling.»

I forbindelse med sakens behandling i Høyesterett hadde Berg framlagt et notat, hvor han bl. a. ga følgende kommentarer til lagmannsrettens dom:

«Når det gjelder våpenbruk mot okkupanter og regimer, må dette sees som aksjoner av livreddende karakter, hvor midlet, og dermed graden av voldsbruk må stå i forhold til målet, f. eks. å redde menneskeliv. Hva uttrykket «politisk karakter» angår, forekommer dette meg nokså diffust. Hva man velger å kalle situasjonen, synes meg temmelig likegyldig, det er selve innholdet i situasjonen, nemlig at vergeløse menneskeliv trues, som må være det avgjørende, ikke hva man velger å kalle situasjonen. Når retten skriver at «han ikke ville vike tilbake for å ta liv» er dette i beste fall en misforståelse, poenget i min argumentasjon er jo nettopp at jeg har store betenkeligheter med å ta liv, og ikke vil gjøre dette uten at dette er strengt tatt nødvendig for å redde andres. Uttrykket virker derfor noe odiøst og misvisende.....
Retten skriver her, at jeg i tilsynelatende motsetning til Såheim, er villig til å delta i en frigjøringskamp. Dette trenger en nærmere utdypning. Hvordan har retten definert «frigjøringskamp»? I den utstrekning jeg har brukt dette uttrykket, har jeg tenkt på en frigjøring fra en tilstand som truer menneskers liv og helbred, ikke på det å bringe det ene eller andre politiske parti til makten, slik retten synes å ha oppfattet det.»

Notatet går også inn på hans tidligere politiforklaringer, og Berg anfører i den forbindelse blant annet:

«Foranstående sitat er ikke slik å forstå at jeg kunne tenke meg å delta i motstandsgrupper, geriljastyrker eller frigjøringsbevegelser av tradisjonell autoritær og militær karakter. Min grunnholdning vil hele tiden være at det er galt å ta liv, og at jeg bare kan gjøre dette i livrednings-situasjoner, hvor midlet må stå i forhold til målet, og jeg selv har den fulle avgjørelsesmyndighet.»

Etter den framstilling Berg her ga, skulle man tro at han ville bli fritatt for militærtjeneste. Legger man denne framstilling til grunn er det ikke store

forskjeller mellom den overbevisning han påberoper seg, og den som i tidligere saker (særlig Såheim-saken) har ført til fritak. Høyesterett kom dog til et annet resultat, idet førstvoterende bl. a. uttalte:

«På bakgrunn av Bergs tidligere forklaringer finner jeg ikke å kunne tillegge Bergs anførsler i notatet og under bevisopptaket vekt. Helt fram til under ankeforhandlingen i lagmannsretten har Berg – riktignok med enkelte reservasjoner – gitt uttrykk for at han under visse forhold kunne tenke seg å delta i våpenbruk under operasjoner som etter rettspraksis betraktes som militærtjeneste. Når han nå etter lagmannsrettens dom er kommet med anførsler som avsvekker dette, gir det etter omstendighetene ikke tilstrekkelig grunnlag for å sette ut av betraktning hans tidligere forklaringer – som innebærer at han under visse forhold fant å kunne delta i militær våpenbruk uten å komme i strid med sin alvorlige overbevisning. Jeg nevner i denne forbindelse at uttalelsene om livredningsaksjoner er framkommet etter at han var blitt kjent med at uttrykket var blitt brukt i Såheim-dommen. Jeg nevner også at Berg under bevisopptaket har anført at han ikke kan svare på spørsmål om hvorledes han som nordmann ville ha forholdt seg 9. april 1940, og heller ikke på spørsmål om hvorledes han ville stille seg til deltagelse i en oppstand mot et mulig kupp i Norge av en militærjunta i likhet med den som hadde makten i Hellas. Det var å vente at en som hadde en gjennomtenkt pasifistisk grunninnstilling, ville være i stand til å svare på slike spørsmål.»

En dommer dissenterte, idet han nettopp fant å kunne legge vekt på de opplysninger Berg var framkommet med i sitt notat etter lagmannsrettens dom.

Nektelse av fritak synes i denne sak i første rekke bygget på mangler ved overbevisningens styrke, både forsåvidt som flertallet ikke fant det godtgjort at det syn Berg framholdt i notatet virkelig ga uttrykk for hans overbevisning, og dels fordi han ikke hadde kunnet besvare bestemte, mer eller mindre hypotetiske spørsmål. Når det gjelder det første ledd i denne begrunnelsen, adskiller denne saken seg fra Berge-saken og Finstad-saken, forsåvidt som disse også endret/presiserte sin overbevisning under sakens gang, og Høyesterett i de to sakene la de seneste forklaringer til grunn. Når det så gjelder uviljen mot å svare på hypotetiske spørsmål, kom Høyesterett her i Berg-saken til et annet resultat enn hva man forsåvidt gjorde i Ofstad-saken.

Høyesterett la altså for Bergs vedkommende til grunn den overbevisning som også lagmannsretten hadde bygget på, og det må vel antas at det forhold som her førte til at fritak ikke ble innvilget var at Berg kunne tenke seg å gripe til våpen mot en okkupant eller et regime som undertrykker folkets frihet og elementære menneskerettigheter.

8.13

Ytterligere en avgjørelse av Høyesterett skal tas med. Det gjelder en dom avsagt 21. januar 1978 i sak mot Leif Oscar Olsen. Avgjørelsen er ennå ikke trykket i Retstidende, og da jeg først ble kjent med dommen under avslutningen av arbeidet med denne framstillingen, har det ikke vært tid til å innhente nærmere materiale om saken, som f. eks. dommene i de lavere rettsinstanser. Førstvoterende går imidlertid nokså grundig inn på sakens fakta.

Olsen ble fritatt av byretten, mens lagmannsretten kom til at vilkårene for fritak ikke var til stede. Under ankeforhandlingen hos Høyesterett anførte Olsen bl. a.:

«Leif Oscar Olsens søknad om fritakelse for militærtjeneste bygger på en pasifistisk grunninnstilling som er basert på et kristent livssyn hvor det kristne imperativ om «å elske sin neste» er det grunnleggende. Ut fra dette livssyn er det en plikt å verne menneskeliv. Det kan være nødvendig å anvende fysisk vold og endog ta liv, hvis dette er nødvendig for å unngå tap av flere liv. Det har ikke foregått noen «glidning» i dette hans grunnsyn. Når han i søknaden først og fremst pekte på det norske forsvars NATO-tilknytning, var det fordi han mente at NATO og derigjennom også indirekte det norske forsvar understøttet voldsanvendelse. Det som er nevnt i søknaden, er eksempler på hans avstandtagen fra voldsbruk. Det er naturlig for en søker å ta utgangspunkt i dagens situasjon. Hovedspørsmålet for ham er om det er i strid med hans samvittighet å gjøre militærtjeneste nå, ikke hvordan det vil forholde seg i en tenkt framtidig situasjon. At Olsen i sin søknad oppholdt seg ved det som var vesentlig for ham i øyeblikket, må vurderes på denne bakgrunn: det viser ikke at hans standpunkt var situasjonsbestemt. Det kan heller ikke tas som bevis for noen «glidning» i hans syn at han først senere har utdypet den pasifistiske overbevisning søknaden bygger på. . . . . .

Lagmannsretten har godtatt at Olsen har en pasifistisk grunninnstilling og har også lagt til grunn at den alvorlige overbevisning som loven krever, foreligger. Dette har lagmannsretten kommet til etter å ha hatt Olsen til stede i retten, og Høyesterett bør ikke sette lagmannsrettens bevisvudering forsåvidt til side.

Når lagmannsrettens flertall har funnet at vilkårene for fritakelse ikke er oppfylt, er det fordi de reservasjoner Olsen har tatt om deltakelse i forsvar mot angrep er ansett som for vidtgående. Det sentrale punkt i ankesaken er om Olsen må oppfattes slik at han under visse forutsetninger kan være villig til å delta i organisert nødverge på en slik måte at det må anses som militærtjeneste. På dette punkt påankes lagmannsrettens dom både for så vidt gjelder bevisbedømmelsen og lovanvendelsen. Lagmannsretten har lagt til grunn en uriktig forståelse av Olsens uttalelser om 9. april-situasjonen. Han har ikke ment at okkupasjonen i sin helhet var en nødvergesituasjon som ville gjort det mulig for ham å delta i nødvergehandlinger, men at det i forbindelse med okkupasjonen eller i løpet av okkupasjonstiden kunne oppstå situasjoner som berettiget til nødverge. Lagmannsretten har også misforstått hans bruk av uttrykket «kollektivt nødverge». Nødvergedeltakelsen må springe ut av en spontan beslutning. Han aksepterer nødverge som en spontan handling, men ikke en «permanent deltagelse i en voldsorganisasjon». Lagmannsretten har tatt feil når den har ansett den form for nødvergehandlinger som Olsen finner å kunne delta i, som militærtjeneste i lovens forstand. Olsens reservasjoner går ikke lenger enn de som ble godtatt i Såheim-saken, Rt. 1971 side 769. Det erkjennes at det ikke er avgjørende at Olsen under enhver omstendighet vil forbeholde seg å vurdere de ordrer han måtte få.»

Staten hevdet på sin side at lagmannsretten hadde tatt feil når den hadde funnet at Olsen hadde en slik overbevisning som loven krever, at Olsen ikke hadde noen «gjennomført reflektert og konsekvent pasifistisk holdning». Det ble påpekt at det hadde skjedd en glidning i hans begrunnelse, og at det var først etter at søknaden var avslått og sak reist, at han kom med en nærmere forklaring av sitt pasifistiske syn. Fra statens side ble det videre anført:

«Dette må i alle fall bety at det pasifistiske synspunkt ikke er det sentrale i hans begrunnelse og overbevisning.
At det er skjedd en glidning i hans argumentasjon og begrunnelse etter at sak ble reist, er i alle fall et moment som må tillegges vekt ved den helhetsvurdering som må foretas av alvoret og innholdet i overbevisningen.»

Førstvoterende uttalte, med tilslutning fra samtlige dommere i Høyesterett:

Olsens søknad av 24. mai 1973 var uttrykkelig begrunnet ut fra «de konkrete forhold det norske militærvesen i dag befinner seg i», og det var vist til Norges NATO-tilknytning og den situasjon denne førte med seg. Det var ikke sagt noe om at han kom i en samvittighetskonflikt ved å måtte ta liv eller om en pasifistisk grunnholdning ellers. Han trakk heller ikke videre konsekvenser i denne retning fra henvisningen til det kristne imperativ om å elske sin neste. Søknaden kan ikke, slik Olsen hevder, forstås som en eksemplifikasjon av hans generelle holdning mot voldsanvendelse i enhver form.
Politiavhøret brakte ikke noe vesentlig nytt inn når det gjaldt våpenbruk utenfor den dagsaktuelle situasjon. Olsen fant det ikke mulig å gi noe entydig svar på spørsmålet om han ville gjøre militærtjeneste om landet ble angrepet, og spørsmålet om hvorledes han ville forholde seg om han ble angrepet av fiendtlige soldater, fant han oppkonstruert og hypotetisk. Disse avvisende svar ble gitt uten at det samtidig ble gitt uttrykk for noe pasifistisk grunnsyn. Som anført av ankemotparten, gir dette i alle fall grunn til tvil om Olsen på dette tidspunkt bygde sin søknad på en avvisning av militærtjeneste av enhver art og under enhver omstendighet. Hans nektelsesgrunnlag den gang er ikke avgjørende dersom det må legges til grunn at han nå bygger på en alvorlig overbevisning av det innhold loven krever, men det grunnlag han anførte i søknaden, har betydning ved vurderingen av hans senere argumentasjon. Jeg viser her til at han ikke har tatt avstand fra det grunnlag som er anført i søknaden, men så sent som i bevisopptaket til bruk for Høyesterett holdt fast ved «kjernepunktet i framstillingen».
Jeg anser det på det rene at Olsen har en fast overbevisning om at han ikke bør gjøre tjeneste i det norske forsvar slik situasjonen er i dag. Som han også har anført for Høyesterett, er det dette som er det naturlige utgangspunkt for hans vurdering. Når det gjelder spørsmålet om hvorledes han ville stille seg til deltakelse i organisert motstand mot angrep i andre situasjoner, er hans standpunkt også etter de presiseringer han har foretatt etter at sak ble reist, mer uklart, og det kan virke som han ikke helt ut vil eller kan forestille seg slike situasjoner, er hans standpunkt også etter de presiseringer han har foretatt etter at sak ble reist, mer uklart, og det kan virke som han ikke helt ut vil eller kan forestille seg slike situasjoner, er hans standpunkt også etter de presiseringer han har foretatt etter at sak ble reist, mer uklart, og det kan virke som han ikke helt ut vil eller kan forestille seg slike situasjoner. Han har gitt uttrykk for at spørsmål om hvorledes han vil stille seg under andre forutsetninger enn dagens, er oppkonstruerte og hypotetiske. Hans standpunkt til 9. april-situasjonen har i alle fall vært uklart, jfr. at han overfor lagmannsretten har funnet grunn til å korrigere byrettens gjengivelse, og at han korrigerte lagmannsretten i bevisopptaket.
Det er likevel på det rene at han er villig til å delta i organisert forsvar, «kollektivt nødverge», mot angrep som setter liv – hans eget eller andres – i fare. Under slike omstendigheter kan han også tenke seg å delta i organiserte nødvergehandlinger som strekker seg over en viss tid og være med på å benytte den mest effektive motstandsform, idet grensen bare settes ved deltakelse i ABC-krigføring og annen masseutryddelse, f. eks. terrorbombing. At han forbeholder seg å vurdere og å ta standpunkt til de enkelte ordrer han måtte få, er ikke avgjørende, jfr. det partene har anført om dette. Heller ikke anser jeg det avgjørende at han bare kan tenke seg å delta i kollektivt nødverge «etter en spontan beslutning», når han regner med at denne spontane beslutning kan etterfølges av en organisert motstandsvirksomhet av lengre varighet. Jeg er enig med lagmannsretten i at den virksomhet han under visse forutsetninger kan tenke seg å delta i, må likestilles med militærtjeneste, og at vilkårene for fritakelse derfor ikke er til stede.»

Også her var det altså hos Høyesterettsdommerene alvorlig tvil om søkeren hadde en så dyp og fast overbevisning som loven krever, eller kanskje sagt på en annen måte, tvilen gjaldt hvorvidt det syn søkeren hevdet å ha i siste omgang, virkelig ga uttrykk for hans egentlige, alvorlige overbevisining. Også her, som i Berg-saken foran, var det vel det forhold at det hadde skjedd en «glidning» i hans syn, som sådde tvil om hvorvidt overbevisningen var tilstrekkelig fast.

Det er videre grunn til å merke seg at det i denne saken ble regnet som nokså selvsagt, at motviljen mot å handle etter ordre fra overordnet, ikke er noe avgjørende moment i vurderingen av om fritak skal innrømmes.

Endelig kan det være grunn til å påpeke at villighet til å delta i en «organisert motstandsvirksomhet av lengre varighet» antakelig må anses som et moment som taler mot å innvilge fritak.

9. OPPSUMMERING

Når man avslutningsvis skal gjøre et forsøk på en oppsummering av loven med forarbeider og etterfølgende rettspraksis, står man i fare for å begå en rekke feil. Det er ikke lett å finne de klare linjer i denne materien. Man har for det første en snau og generell lovtekst, som må fortolkes, men som svært lett kan fortolkes i ulike retninger. Forarbeidene er også stort sett holdt i generelle former, og det er heller ikke her lett å finne de konkrete retningslinjer for hva som kreves for å få fritak for militærtjeneste. Man står da tilbake med rettspraksis, og

om denne må kunne sies at den er langt fra entydig. Svakheten med å utvikle generelle retningslinjer fra rettspraksis er dessuten at denne ofte er tilfeldig, det er ikke noe systematisk utvalg av saker, man er ikke på noen måte garantert at alle sider av spørsmålet er behandlet av domstolene. Dessuten, domstolene tar stilling til enkeltavgjørelser, det er resultatet i den konkrete sak som er dommernes primære mål, utviklingen av generelle retningslinjer kommer i annen rekke. Man må dessuten huske på at det her dreier seg om saker av en nokså spesiell art. Spørsmålet om fritak eller ikke, avgjøres på grunnlag av den enkeltes overbevisning. Domstolenes kanskje største problem er å finne denne overbevisning, og ta stilling til hva den konkret går ut på. Dommerne må i stor grad søke å danne seg et grundig og personlig inntrykk av den enkelte, og deretter se om den overbevisning han har gitt uttrykk for berettiger ham til fritak fra militærtjeneste. Det sier seg selv at når så dommeren skal sette seg ned og forsøke å forme sine tanker og vurderinger på papiret, så blir feilkildene meget store. Det skal derfor ofte lite til før enkelte individuelle avgjørelser tilsynelatende spriker i forskjellige retninger.

Ved siden av disse mulige feilkilder, er det også et problem at sakskomplekset er såpass komplisert og mangeartet, at om man søker å gi visse generelle retningslinjer, står man i fare for å begå en rekke unøyaktigheter, eventuelt utelukke eller overbetone enkelte poenger.

Det kan være særlig grunn til her innledningsvis å understreke, som Høyesterett har gjort i flere senere saker, at vurderingene av om det skal gis fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner må bero på en helhetsvurdering av søkerens holdning til militærtjeneste. Dette innebærer da at enkeltmomenter som er tillagt vesentlig betydning i én sak, kan være tillagt mye mindre vekt i en annen, jfr. i denne forbindelse uttalelsene fra førstvoterende i Mostad-saken, referert under pkt. 8.11 ovenfor, og mine kommentarer til disse.

Når man da skal søke å trekke ut enkelte konklusjoner og retningslinjer fra Høyesteretts praksis i de senere år, så kan man egentlig ikke komme særlig lenger enn til å peke på momenter som er (eller kan være) av betydning i den helhetsvurdering som må foretas. Det lar seg ikke gjøre konkret å fastslå hvor stor vekt det skal legges på de enkelte momenter, ei heller kan det sies stort om den vekt de individuelle momenter kan tillegges seg i mellom.

Når man på tross av disse betenkeligheter skal forsøke seg på en oppsummering, synes det naturlig å ta utgangspunkt i et krav om «en pasifistisk grunninnstilling». Det kan synes noe usikkert i hvilken grad det var lovgiverens forutsetning at en slik pasifistisk holdning skulle være en avgjørende betingelse for å slippe militærtjeneste. Hvis så er tilfelle, er den iallfall ikke alltid kommet like klart til uttrykk. Ikke desto mindre synes det helt opplagt at nyere rettspraksis så godt som uten unntak tar utgangspunkt i et slikt krav om en pasifistisk grunninnstilling. For å oppnå fritak for militærtjeneste må man være motstander av voldsanvendelse generelt, og våpenbruk spesielt. Det må som en hovedregel være uakseptabelt for vedkommende militærnekter å nytte våpen mot andre, eller medvirke til våpenbruk og voldsutøvelse gjennom sin deltakelse i det militære forsvar.

Avgjørende er altså i utgangspunkt det standpunkt man personlig har tatt til militærtjeneste og våpenbruk. Hvorledes man er kommet fram til dette standpunkt er på den annen side av underordnet betydning, i allfall i prinsippet. Dette innebærer at politiske, etiske og religiøse nektingsgrunnlag er likestillet, såfremt grunnlaget har ført fram til en overbevisning som fyller lovens krav. At kravene, som skal omtales nærmere nedenfor, er utformet slik at det kan synes vanskeligere for den som nekter på politisk grunnlag å bli fritatt, er derimot en annen sak.

Ved behandlingen av fritakssøknader synes ofte søkerens innstilling til våpenbruk – og da særlig det militære forsvars våpenbruk – å være av sentral betydning. Riktigheten og ønskeligheten av dette kan til en viss grad diskuteres. Også annen form for voldsutøvelse enn den som skjer gjennom anvendelse av tekniske innretninger (våpen) kan tas med i betraktning. Dessuten er det opplagt at betydningen av individuell våpenbruk, – den enkelte soldats bruk av gevær etc. i dag har en vesentlig mindre betydning enn tidligere. Ikke desto mindre fremstår motviljen mot å bruke våpen mot sin neste ofte som et sentralt kriterium for fritak. Men helt ubetinget gjelder ikke dette. At en søker er dømt for legemsfornærmelser (straffeloven §§ 228 flg.) kan være et moment som taler mot innvilgelse av søknaden, og da uavhengig av om våpen er benyttet. Men ubetinget avgjørende er ikke dette. At våpenbruken er sentral ser man også av det faktum at godtagelse av annen (våpenfri) tjeneste i forsvaret ikke diskvalifiserer en søker.

Søkerens overbevisning behøver ikke nødvendigvis rette seg mot våpenbruk og voldsanvendelse helt generelt. Det kan synes som om nektelsen i første rekke må gjelde organisert våpenbruk, dvs. militærtjeneste. Herunder regnes også deltagelse i geriljagrupper. I en del saker er det militære kommandoforhold trukket fram som et sentralt moment, idet flere av søkerne har fremhevet sin motvilje mot å stille seg under militær kommando, jfr. f. eks. Såheim-saken og Berge-saken. Et argument som har vært benyttet i en del saker, er at de selv vil avgjøre når og i hvilken omfang de skal utøve vold eller anvende våpen. Det synes etter min mening klart at dette moment ikke kan være ubetinget avgjørende. En som ikke vil adlyde ordre, men som forøvrig av fri vilje og uten større betenkeligheter kan godta vold og våpenbruk, kan neppe anses berettiget til fritak. I Finstad-saken ble da også en

nekter fritatt selv om han i visse situasjoner kunne tenke seg å la seg underordne militær kommando, hvilket skulle indikere at rettspraksis er kommet til at dette moment ikke skal tillegges vesentlig vekt. Jfr. således også Olsen-saken, hvor partene var enige om at dette moment var uten avgjørende betydning.

Det godtas at man aksepterer at folk i andre land gjør bruk av vold. Det er søkerens egen personlige innstilling, og om han selv kan tenke seg å gjøre militærtjeneste som er avgjørende. Om han derfor selv kan tenke seg å delta i krig i disse andre land, står han med en gang relativt svakt.

Antakelig vil man kunne fritas dersom man begrunner nektelsen med faren for at en konvensjonell krig kan utvikle seg til en atomkrig, - altså selv om man ikke har noen absolutte motforestillinger mot den konvensjonelle krig som sådan. Vi er her tilbake til det forhold at den konkrete begrunnelse i prinsippet er uten betydning, det er det endelige standpunkt og innholdet av det som er avgjørende. Dersom man således mener at man på grunn av faren for atomkrig i dag absolutt må avstå fra enhver form for krigføring, vil dette antakelig kunne godtas, forutsett at dette har ført til en absolutt motvilje mot enhver form for militærtjeneste.

Som nevnt ovenfor tar man i dag utgangspunkt i den pasifistiske grunninnstilling. Loven synes imidlertid ikke, slik den nå fortolkes, å kreve en absolutt pasifisme. Det godkjennes visse unntak, og det er særlig på dette punkt at loven og praksis byr på vesentlige tolkningsproblemer.

For det første - og dette er utvilsomt - diskvalifiserer det ikke for fritak at man er villig til å anvende personlig nødverge for å verne seg selv og/eller sine nærmeste mot et direkte angrep. Dette skaper forsåvidt ingen særlige problemer, og er alminnelig akseptert gjennom lang tid.

Heller ikke er det diskvalifiserende at man godkjenner og aksepterer politiets maktanvendelse overfor lovbrytere.

I en del saker er nektere blitt fritatt selv om de kunne tenke seg å gripe til våpen i visse tilfelle. Den senere tids rettspraksis har i stor grad gått ut på å vurdere i hvilken grad slike reservasjoner fra den absolutte pasifisme skal kunne godtas. Høyesterett har flere ganger forsøkt å forme disse reservasjonene generelt, og det kan kanskje derfor først lønne seg å stille opp disse formuleringene, såvel de som har ført til godkjennelse av militærnekting, som de hvor fritak er blitt nektet; - jeg må dog igjen minne om at det som presisert innledningsvis er en helhetsvurdering som skal legges til grunn, slik at disse formuleringer ikke kan anses ubetinget avgjørende.

Følgende reservasjoner er blitt akseptert, og fritak innvilget:

- «villig til å delta i spontant livreddende aksjoner hvor våpenbruk og det å ta liv fremstiller seg som siste utvei for å unngå utryddelse.» (Såheim)
- «spontant, uorganisert våpenbruk i tilfelle av et isolert angrep på Norge i hensikt å underkue folket.» (Berge)
- «kunne tenke seg å gripe til våpen og ta liv hvor dette fremstilte seg som eneste utvei for å hindre at flere liv gikk tapt.» (Finstad)

I motsatt retning kan nevnes følgende reservasjoner fra nektere som ikke er innvilget fritak:

- vilje til å delta i «væpnet folkeopprør der hvor de brede lag reiser seg til kamp med alle midler fordi det fremstiller seg som nødvendig for å komme ut av utålelige tilstander, nød og undertrykkelse som truer deres eksistens.» (Dahl. Høyesterett uttalte her at Dahl på grunnlag av «personlig vurdering av forholdene var villig til å delta i væpnet kamp for å oppnå sosiale mål som han godkjente.»)
- «situasjonen ved et angrep utenfra mot Norge, eller ved et indre militærkupp kan bli slik at han ville finne det riktig som en siste utvei å gripe til våpen.» (Solli)
- «villig til å bruke vold dersom dette kunne redusere voldsnivået.» (Alstad)
- «villig til våpenbruk for å bekjempe mer permanente tilstander av undertrykkelse («stille vold»).» (Mostad)
- «villig til å gripe til våpen mot en okkupant eller et regime som undertrykker folkets frihet og elementære menneskerettigheter.» (Berg)

Skal man forsøke å trekke noen konklusjoner av dette, så må det, med alle mulige reservasjoner, kunne antydes at det som godtas er spontane aksjoner, hvor voldsbruken fremtrer som absolutt nødvendig i en direkte livstruende situasjon. Det må dessuten antakelig kreves at voldsbruken avgrenses til hva som er absolutt nødvendig for å avverge den direkte fare jfr. her Olsen-saken.

Til slutt noen ord om det forhold at nektelsen ikke må være situasjonsbetinget. Dette innebærer at det standpunkt nekteren er kommet fram til må gjelde absolutt og i enhver tenkelig situasjon, uansett hvem som vil være den fremtidige motstander. Man skal ikke kunne velge hvem man vil skyte på og når man vil skyte. Dette krav kan ved første blikk synes greit og ukomplisert, men er det neppe. At loven ikke godtar at man skal få «velge» hvem man vil gjøre militærtjeneste mot er forsåvidt greit. Det synes heller ikke urimelig at det kreves at nekteren tar stilling til visse mer eller mindre hypotetiske situasjoner, f. eks. hvordan han ville handlet 9. april 1940; om han kunne tenke seg å delta i opprør eller frigjøringskriger i Norge eller andre land osv. Men man må kanskje kunne kreve at man her begrenser seg til situasjoner som har en viss grad av nærhet i seg. Og det bør være tilstrekkelig at søkeren godtgjør at han i dag og i overskuelig fremtid ikke kan tenke seg å gjøre militærtjeneste, at han i dag har en absolutt overbevisning som hindrer ham i å gjøre militærtjeneste. Og her er vi ved det siste grenseproblem som skal nevnes, nemlig hvor nekteren

gir en reservasjon, nemlig slik at dette er hans standpunkt i dag, det er forsåvidt absolutt nok, men han innrømmer at det ikke er utelukket at han en gang i fremtiden, dersom situasjonen forandrer seg totalt, på en måte han i dag ikke kan forestille seg, så kan det tenkes at hans innstilling blir forandret. Dette er en reservasjon som ikke bør virke absolutt diskvalifiserende. Man er her over på det helt hypotetiske. Søkeren har ikke sagt at han kan tenke seg å gjøre militærtjeneste under visse forhold, hva han har sagt er at i dag, og i uoverskuelig fremtid kan han ikke det, men han vet ikke hva fremtiden kan bringe, og muligens vil det en gang i fremtiden oppstå en situasjon som får han til å endre oppfatning. Jfr. her mindretallets uttalelse i Solli-saken, ovenfor pkt. 8.8.

Vedlegg 3

Grunnloven og verneplikten

Av professor dr. jur. Johs. Andenæs

I. GRUNNLOVEN OG VERNEPLIKTSLOVGIVNINGEN: Prinsipielle synspunkter på grunnlovtolking

1. Den generelle bestemmelse i grunnloven om verneplikten er § 109. Men også andre grunnlovbestemmelser har interesser, f.eks. § 25 om at Kongen har høyeste befaling over rikets land- og sjømakt, og § 99, 2. ledd om regjeringens adgang til å bruke militær makt mot statens medlemmer.

I tillegg kommer to forfatningsprinsipper som ikke er kommet til klart uttrykk i noen enkelt grunnlovbestemmelse, men som likevel er sikre nok. For det første det som går under navn av *legalitetsprinsippet:* Borgerne kan bare pålegges byrder overfor det offentlige med hjemmel i lov. For det annet det som vi kan kalle prinsippet om *lovgivningens maktfullkommenhet:* Lovgivningen kan pålegge borgerne hvilke som helst byrder som ikke strider mot bestemmelser i grunnloven.

2. Ved tolkingen av grunnloven kan spørsmålsstillingen utformes på forskjellig måte. Det blir en forskjell om man ser spørsmålet fra *Stortingets* eller fra *domstolenes* synspunkt. Det henger sammen med forholdet mellom Stortingets og domstolenes kompetanse. Når Stortinget står overfor spørsmålet om å gi en lov på et område hvor grunnlovbestemmelser kommer inn, må det ta standpunkt til den rette tolking av grunnloven, og sørge for at det ikke blir noen kollisjon. Når loven er gitt, kan den som mener at den krenker hans grunnlovmessige rettigheter, kreve spørsmålet prøvet av domstolene. Men de står ved sin prøvelse ikke i samme stilling som Stortinget.

For det første må domstolene vurdere om vedkommende grunnlovbestemmelse gir rettigheter for den enkelte, slik at han kan søke domstolenes vern overfor lovgivningsmakten. Når det gjelder grl. § 109, kan man neppe gi noe generelt svar på dette. Om en enkelt gruppe borgere, f.eks. utøverne av et bestemt yrke, ble pålagt en særlig langvarig eller krevende verneplikt som de mente var i strid med likhetsprinsippet i grl. § 109, ville de antakelig kunne få dette prøvet ved domstolene. Om verneplikts-lovgivningen derimot gjør u n n t a k fra verneplikten på en måte som hevdes å være i strid med likhetsprinsippet i grl. § 109, ville det neppe betraktes som noen krenkelse av andre vernepliktige, som de kan forlange påkjent av domstolene. Vi har ikke noen rettsavgjørelse direkte om dette, men det finnes i rettspraksis andre eksempler på en slik begrensning av domstolenes myndighet til grunnlovsprøvelse. Et eksempel gir en høyesterettsdom i Retstidende 1916 s. 505. En offiser anla sak mot staten fordi han mente at hærordningen av 1909 med dens beordningssystem var i strid med bestemmelsene i grl. § 22 om embetsmenns rettsstilling. Staten ble frifunnet uten at retten fant det nødvendig å ta standpunkt til om den nye hærordning var i strid med grunnloven eller ikke. Saksøkeren hadde nemlig mottatt utnevning under den nye ordning, og var derfor ikke krenket i noen individuell rett. En annen avgjørelse av liknende art finnes i Retstidende 1918 s. 646.

For det annet vil det ved domstolenes prøvelse av en lovs grunnlovmessighet være naturlig å legge en viss vekt på Stortingets oppfatning. Dette var sterkt fremme i plenumsdommen om Kløftaskjønnet (Retstidende 1976 s. 1). Førstvoterende uttalte som målsmann for flertallet at han ville vike tilbake for å konstatere grunnlovsstrid i tilfelle hvor det foreligger rimelig tvil, og hvor Stortinget klart har vurdert og bygd på at loven ikke kommer i strid med grunnloven. Annenvoterende som målsmann for mindretallet uttalte seg enda sterkere i denne retning – «når lovgiveren har vurdert lovens grunnlovmessighet, skal det meget til for at domstolene skal kunne sette sin vurdering over lovgiverens». Det ble riktignok både fra flertall og mindretall presisert at disse uttalelser bare tok sikte på grunnlovens vern om økonomiske rettigheter, og at spørsmålet om personlige rettigheter står i en annen stilling. Jeg har min tvil om hvor stor realitet som ligger i denne sondring. De hensyn som tilsier at domstolene legger vekt på lovgivernes vurderinger, har etter mitt skjønn omtrent samme vekt i det ene som i det annet tilfelle.

I det følgende ser jeg bort fra spørsmålet om domstolskontroll og ser forholdet til grunnloven fra lovgivningens synspunkt: Hva kan lovgiverne gjøre eller ikke gjøre hvis de vil vise lojalitet overfor grunnlovens prinsipper?

3. Det gjelder ved grunnlovtolking som ved rettsanvendelse ellers at det blir lagt vekt på hva som er *hensiktsmessig* og *rettferdig.* Særlig gjelder det hvis rettskildematerialet for øvrig ikke gir noen entydig løsning. Man vil nødig akseptere en grunnlovtolking som stenger for gjennomføringen av en hensiktsmessig og rettferdig løsning. Og det er anerkjent i teori og praksis at man ikke kan være bundet til de forestillinger som var rådende på den tid grunnloven ble til. Både de faktiske forhold og det rådende samfunnssyn endrer seg, og dette blir ikke uten betydning for tolkingen. Selv om det lar seg si med nokså stor sikkerhet hva grunnlovgiverne ville ha ment om et bestemt spørsmål om det var blitt reist den gang, kan det ikke være ubetinget bindende i dag.

I mange tilfelle vil oppfatningene om det hensiktsmessige og rettferdige variere. Meningsforskjellen kan enten skyldes en forskjellig oppfat-

ning om hvilke virkninger en ordning vil få, eller en forskjellig vurdering av disse virkninger. Selv om det er enighet om virkningene, kan holdningen til dem variere. Mangt kan vurderes forskjellig f.eks. av en pasifist og en forsvarsvenn, eller av en konservativ samfunnsstøtte og en radikal samfunnsomformer.

Det forhold som her er nevnt, bringer et subjektivt moment inn i tolkingen. Det er i og for seg ikke noe spesielt for grunnlovtolking, men er kanskje sterkere her enn på de fleste andre områder, bl.a. fordi grunnloven er gammel og kortfattet og rettskildematerialet for øvrig tynt. Således foreligger det ikke utførlige forarbeider som kan hjelpe til å presisere meningen. Grunnlovtolking står også i en særstilling ved at de tolkingsspørsmål en står overfor, ofte gjelder politisk omstridte spørsmål.

Det er av disse grunner ofte vanskelig ved anvendelse av vanlig juridisk metode å komme til noe sikkert resultat. Undertiden vil tolkingsresultatet kunne være bestemt mer av dyptliggende personlige holdninger enn av det foreliggende rettskildemateriale.

For å tilfredsstille ideelle objektivitetskrav skulle en utredning derfor på ethvert punkt gjøre rede for sine vurderingspremisser. Dette er ikke praktisk mulig, og ville gjøre enhver fremstilling uleselig. I praksis må en nøye seg med å gjøre vurderingsgrunnlaget eksplisitt når det er særlig grunn til det. Det er lite påkrevet i den utstrekning en kan bygge på vurderinger som er felles for det store flertall i samfunnet, noe som er det naturlige utgangspunkt ved en fremstilling av gjeldende rett. Selv om man ser bort fra den historiske bakgrunn, ville det være lite naturlig å tolke grunnlovens vernepliktsbestemmelser ut fra et pasifistisk eller revolusjonært grunnsyn.

Særlige vanskeligheter oppstår når man skal ta standpunkt til spørsmål som ikke er aktuelle i dag, men kan tenkes å bli det en gang i fremtiden. Som før nevnt vil grunnlovtolkingen påvirkes av endringer i samfunnsforhold og samfunnssyn. Hvis det bare var spørsmål om å finne meningen ved en språklig og historisk analyse, ville man kunne gi en løsning som var like riktig i dag som for 100 år siden eller 100 år frem i tiden. Men i den utstrekning de faktiske forhold og tidens vurderinger trekkes inn som tolkingsmomenter, blir det noe tidsbestemt ved tolkingen. Vi vet at spørsmål som blir aktuelle i fremtiden, vil bli løst på bakgrunn av den tids forhold og den tids tenkemåte. Men å spå hvordan samfunnsutviklingen vil arte seg og hvordan det åndelige klima vil bli i fremtiden, er et dristig foretagende. Det vil derfor lett bli noe hypotetisk, og kanskje lite realistisk, over en juridisk drøftelse av fremtidens problemer.

4. Betydnignen av en grunnlovbestemmelse er ikke uttømt med det som den direkte påbyr eller forbyr. Selv om en bestemt løsning ikke er direkte i strid med grunnloven, kan den være mer eller mindre i harmoni med den. Dette kan være et hensyn for lovgiveren. Ved valget mellom to mulige løsninger av vernepliktspørsmålet kan det være et moment at den ene mest fullstendig realiserer det likhetsprinsipp som grl. § 109 gir uttrykk for. På samme måte kan det ved tolkingen av en lovbestemmelse være av betydning hvilken tolking som harmonerer best med grunnloven. En grunnlovbestemmelse kan altså, uten å legge direkte bånd på lovgivningsmakten, ha betydning både som rettesnor for lovgivnigen og som tolkingsprinsipp. I teorien har dette særlig vært fremhevet i forbindelse med grl. § 97[1], men det er ikke noe særskilt for denne paragraf. Det kan være av særlig betydning ved en bestemmelse som grl. § 109, med dens karakter av prinsipperklæring med rom for tillempning og unntak.

II. GRUNNLOVENS § 109: BAKGRUNN OG TILBLIVELSESHISTORIE

1. Grunnlovens bestemmelser må ses på bakgrunn av den tidligere gjeldende ordning. Soldatene i enevoldstiden var dels leiesoldater, dels vernepliktige utskrevne, men de vernepliktige var alltid i stort flertall. Prinsippene for utskrivningen sammenfatter Skeie slik:[2]

> «Jeg må først nevne at det hele tiden bare var bondegutter som kunne utskrives til landforsvar. Sønner av adelsmenn, embetsmenn eller proprietærer hadde ingen verneplikt, selv om de bodde på landet. Bymenn som ikke hørte til disse samfunnsklasser, hadde plikt til å forsvare sin egen stad (og kunne utskrives til det kystvern som ble organisert i 1807), men ikke til tjeneste i hæren.»

Denne tingenes tilstand var ikke i god harmoni med de frihets- og likhetsidealer som var fremme i tiden, og som bl.a. var kommet til uttrykk i den amerikanske uavhengighetserklæring av 1776 og den franske menneskerettighetserklæring av 1789. Disse idéer var også levende hos de ledende menn på Eidsvoll.[3] Vernepliktsaken var så å si en prøve på hvor dypt likhetsidéene stakk. Her var det ikke spørsmål om teoretiske prinsipperklæringer, men om håndfaste inngrep i den enkeltes liv. I diskusjonen om verneplikten på Riksforsamlingen, og også senere, kan man hos mange talere merke spenningsforholdet mellom bekjennelsen til likhetsprinsippet og ønsket om å bevare tidligere privilegier.

1) Se f. eks. Castberg, Norges statsforfatning, 3. utg. (1964), II s. 191–193.
2) Jon Skeie, Norges forsvarshistorie (1953) s. 94.
3) Jfr. Andenæs, Menneskerettighetserklæringene i det 18. århundre og den norske grunnlov. Tidsskrift for Rettsvidenskap 1942 s. 474–496.

2. At spørsmålet om verneplikten ble betraktet som viktig på Eidsvoll, fremgår av at den var med blant de 11 grunnsetninger som Konstitusjonskomitéen vedtok ved begynnelsen av sitt arbeid og forela Riksforsamlingen til godkjenning. Den 11. grunnsetning lød slik:

«Statens Borgere ere, i Almindelighet, lige forpliktede til, i en vis Tid, at værne om Fædrenelandet, uden Hensyn til Stand, Fødsel eller Formue.»

Mens de første 10 grunnsetninger ble vedtatt i Riksforsamlingens møte 16. april (for den første av grunnsetningene med visse endringer), ble avgjørelsen om den 11. grunnsetning utsatt på grunn av motstand fra kammerherre Løvenskiold, som tvert om ville avskaffe den personlige verneplikt (se nærmere under pkt. 3).[4] Grunnsetningen om alminnelig verneplikt ble ikke drøftet på ny i Riksforsamlingen før i forbindelse med selve grunnlovutkastet fra Konstitusjonskomitéen. I dette utkast lød bestemmelsen slik (som § 108):

«Enhver Statens Borger er i Almindelighed lige forpligtet til, i en vis Tid, at værne om sit Fædreneland, uden Hensyn til Stand, Fødsel eller Formue. Denne Grundsætnings Anvendelse, og de Indskrænkninger den bør undergaae, overlades til næste ordentlige StorThings Afgiørelse, efterat alle Oplysninger ere erhvervede ved en Committee som vælges inden denne Rigsforsamlings Slutning. (Imidlertid vedblive de nu gieldende Bestemmelser. -»

3. I Riksforsamlingen ble det stor diskusjon om paragrafen. Ikke mindre enn 10 skriftlige innlegg ble lest opp, og i tillegg var det muntlige innlegg. De skriftlige innlegg er bevart som vedlegg til Riksforsamlingens protokoll,[5] og i noen grad har vi også referat av den øvrige diskusjon.[6] Debatten gir et interessant innblikk i de synsmåter som gjorde seg gjeldende.

Hovedangrepet mot den alminnelige verneplikt kom fra Løvenskiold. Han stilte spørsmålet: Kan statens forsvar bare oppnås ved at staten tilegner seg visse år av sine borgeres liv, eller kan det oppnås ved andre hensiktsmessige midler? Han stilte frihetens idé opp mot verneplikten, og mente at formålet kunne oppnås uten innskrenkning i borgerfriheten. Etter hans forslag skulle man etter en overgangsperiode på tre år avskaffe all personlig verneplikt og gå over til et system hvor plikten ble lagt på distrikter (legder), slik at hvert distrikt ble forpliktet til å stille en frivillig antatt våpendyktig mann til fedrelandets forsvar. Forslaget gikk altså ut på konsekvent gjennomføring av et forsvar bygget på verving.

Løvenskiold fikk tilslutning bl. a. av Jacob Aall, som advarte sterkt mot den alminnelige verneplikt («Conscriptionen»), og bl. a. uttalte: «Der gives en klasse av borgere, hvis sønner, formedelst en kjelnere oppdragelse, ikke er skikket til å utholde krigens strabaser; der gives en annen klasse, hvis bestrebelser for statens tarv ikke uten stor skade for det alminnelige beste kan avbrytes. Mens soldaten har den hederlige rolle, å verne for fedrelandet, må landets næringsveier drives, for at krigsmannen og hans familie anstendig kan vorde lønnet».

I prinsippet ble Løvenskiold støttet også av Nicolai Wergeland, men han mente at forslaget for tiden neppe lot seg gjennomføre. Han ble derfor stående ved nødvendigheten av verneplikt, men advarte sterkt mot å utvide den til å gjelde byborgere og embetsmenn og deres sønner. Det gjaldt her et gammelt privilegium som man ikke burde ta fra dem, og han utmalte også de skadelige følger av dette: «En stor del av de mer formuende borgerfamilier, som i disse tider, ved deres midler sutinerer de mindre formuende stender, ville uten betenkning forlate riket og flytte til Danmark eller England».

Et par andre fremstående medlemmer av Riksforsamlingen (Jørgen Aall og post Hount) ga Løvenskiold delvis støtte, men fulgte ham ikke i konklusjonen. De mente man burde ha en stående armé av profesjonelle soldater, men ved siden av ville det også være nødvendig med alminnelig verneplikt, særlig i krigstid.

Det store flertall av innleggene gikk imidlertid med varme inn for vernepliktsforsvaret. Det gjaldt således de tre offiserer som hadde skriftlige innlegg (oberst Hegermann, løytnant Heidmann og rittmester Ramm). Argumentasjonen gikk dels på borgerhærens overlegenhet sammenliknet med leiehæren, dels på det urettferdige ved at forsvarsbyrden bare skulle ligge på en del av befolkningen (bondestanden). En representant (dr. Møller) talte om «den himmelropende urett, som med tung jernhånd har hvilt fornemmelig på den ringere og fattigere del av statsborgerne». Flere av innleggene pekte på den oppdragende betydning av en militærtjeneste som hviler på alle stender. Personlig militærtjeneste ble karakterisert som den første og høyeste av alle borgerlige plikter.

Samtidig var vernepliktstilhengerne innstilt på at det burde gjøres unntak fra verneplikten for visse grupper. At «akademiske borgere» burde unntas, ser det ut til at de fleste betraktet som en selvfølge. Man regnet åpenbart også med at vernepliktens varighet og form kunne komme til å arte seg forskjellig. Bemerkelsesverdig er det at enkelte varme tilhengere av den alminnelige verneplikt regnet med at det skulle være tillatt for den vernepliktige å stille en våpendyktig mann i sitt sted. At forestillingene om innholdet i det man vedtok ikke var særlig presise, fremgår bl. a. av en uttalelse av Christie.

4) Et kort referat av diskusjonen finnes i StorthingsEfterretninger 1814–1833, 1. bind s. 12.
5) Se Riksforsamlingens forhandlinger, 1. del (Kristiania 1914) s. 227–256. I referatene nedenfor av enkelte innlegg er rettskrivningen modernisert.
6) Se Storthings-Efterretninger 1814–1833, 1. bind s. 76–84.

Han bemerket at den grunnsetning som paragrafen inneholdt, ikke var ny, men inneholdtes i de for tiden bestående lover om verneplikten, og at grunnsetningen for øvrig bare måtte betraktes som en filosofisk setning, som nødvendigvis under anvendelsen måtte modifiseres etter statsinnretningen.

De skriftlige innlegg er stort sett preget av tidens høystemte retorikk. En røst fra folket kommer fra representanten Helge Waagaard, som underskriver seg som musketer ved nordenfjeldske infanteriregiment. Hans uttalelse er ikke lenger enn at den kan gjengis i sin helhet:

«La oss likesom Norges gamle sønner selv bære sverdet og ikke betro det til uslinger og leiesvenner, som lett lar seg overlokke til den lumske fiende ved å forskjønne deres kår mangedobbelt, men la enhver innfødt tjene en etter mengden passende tid, som derved ville meget forkortes og da vil enhver i så kort en tid tjene med lyst, og den norske armé derved vil vorde en skrekk for naboriket.»

Mer karakteristisk for tonen i de fleste innlegg er denne innledning hos en annen representant (prost Houst):

«At det er alle statsborgeres plikt å verne om et elsket fødeland, er en sannhet så innlysende at man ikke kan nekte den, uten å oppheve den likhet i frihet og rettigheter, som bør være i statssamfunnet. – Men i anvendelsen av denne grunnsetning utfordres dog megen varsomhet og forsiktighet for ikke å legge hindringer for ynglingens dannelse til gavnlig statsborger og næringsveienes drift, og derved skade statssamfunnet i stedet for å befordre dets hell.»

Ved votering ble konstitusjonskomitéens utkast vedtatt uforandret med 99 mot 9 stemmer.

4. Etter at Riksforsamlingen hadde behandlet de enkelte grunnlovsparagrafer, valgte den en redaksjonskomité som fikk i oppdrag å sette konstitusjonen i stil og orden. Det endelige grunnlovvedtak av 17. mai 1814 var i overensstemmelse med utkastet fra redaksjonskomitéen. Bestemmelsen om den alminnelige verneplikt ble § 109, og skiller seg bare ubetydelig fra Konstitusjonskomitéens utkast. Det eneste som kan være grunn til å nevne er at «Stand» gikk ut av oppregningen: «uden Hensyn til Stand Fødsel eller Formue». Grunnen til dette er ikke kjent. Det er mulig at man har funnet «Stand» overflødig ved siden av «Fødsel eller Formue». Men det er også tenkelig at redaksjonskomitéen har funnet at uttrykket gikk for langt, idet det hvis det ble tatt bokstavelig, ville hindre at embetsstanden ble fritatt for verneplikt, noe som sikkert ikke ville stemme med Riksforsamlingens mening.

5. Annet ledd i paragrafen gjennomgikk en viss forandring ved grunnlovrevisjonen høsten 1814 i forbindelse med unionen med Sverige, og ble endret på ny i 1907. Disse endringer, som hadde sammenheng med forholdet til unionsfellen, finner jeg ikke grunn til å gå inn på. Paragrafen lyder nå slik:

«Enhver Statens Borger er i Almindelighed lige forpligtet, i en vis Tid at værne om sit Fædreland, uden Hensyn til Fødsel eller Formue.

Denne Grundsætnings Anvendelse, og de Indskrækninger den bør undergaa, bestemmes ved Lov.»

5. Riksforsamlingen hadde regnet med at prinsippet i § 109 med nødvendige modifikasjoner kunne bli gjennomført på det første ordentlige storting. Slik skulle det imidlertid ikke gå. På Stortinget i 1816 var det et flertall for å realisere grunnlovens påbud, og et lovforslag bygget på dette grunnlag ble vedtatt av Odelstinget. Det var imidlertid også sterk motstand mot den alminnelige verneplikt, og Odelstingets vedtak ble forkastet av Lagtinget. Det lyktes ikke å få 2/3 flertall for forslaget da det etter bestemmelsene i grl. § 76 ble forelagt i plenum til avgjørelse.[7] De videre forhandlinger førte til lov av 5. juli 1816.[8] Etter loven av 1816 kom vernepliktsbyrdene som tidligere til å hvile så å si utelukkende på landalmuen.

Senere var vernepliktspørsmålet et stående stridsemne gjennom 60 år inntil prinsippet om alminnelig verneplikt endelig ble slått fast ved lov av 3. juni 1876. De tre nordligste fylker var imidlertid unntatt. Først ved lov av 28. juni 1897 (nr. 3) ble disse fylker i prinsippet likestilt med resten av landet. I proposisjonen til denne lov er det pekt på den betydning verneplikten ville ha for å styrke nasjonalitets- og enhetsfølelsen, særlig i Finnmark med dens sterkt blandede befolkning, og det ble uttalt at de forhold som i sin tid hadde vært bestemmende for fritagelsen, nå var i vesentlig grad forandret (Ot. prp. nr. 35–1894 s. 5).

Inntil vernepliktsloven av 1876 var grl. § 109 ofte fremme i debatten om vernepliktslovgivningen. Ved senere drøftelser av verneplikten har den sjeldnere vært nevnt, formodentlig ut fra en følelse av at den gjeldende vernepliktsordning tilfredstiller grunnlovens krav, og at man ikke i grl. § 109 kan finne noen særlig veiledning for den nærmere utforming av reglene.

III. PÅBYR GRUNNLOVEN AT NORGE SKAL HA ET NASJONALT FORSVAR?

Grunnlovgiverne tok det som en selvfølge at Norge måtte ha et forsvar. Det fremgår ikke bare av grl. § 109, men også av flere andre bestemmelser. Etter § 25 har Kongen høyeste befaling over rikets land- og sjømakt. Etter § 26 har Kongen rett til å sammenkalle tropper, begynne krig til landets forsvar og slutte fred. § 21 taler om utnevning av «civile, geist-

7) Se nærmere om drøftelsene i 1816 Storthings-Efterretninger 1814–1833, 1. bind. s. 306–331.

8) Siden det ikke hadde vært mulig å komme frem til et lovvedtak på ordinær måte, besluttet Stortinget å treffe avgjørelsen i samlet storting med simpelt flertall.

lige og militære Embedsmænd», og § 22 regulerer de militære sjefers rettsstilling. §§ 28 og 31 har særregler om militære kommandosaker. § 99, 2. ledd begrenser regjeringens adgang til å anvende militær makt mot borgerne.

Heller ikke i dag er den internasjonale situasjon slik at nedleggelse av forsvaret står for folk flest som noen nærliggende tanke. Men man kan naturligvis forestille seg et fremtidig verdenssamfunn hvor nasjonale kriger hører fortiden til og hvor det som finnes av militære maktmidler er konsentrert hos en verdensregjering. Det ville være lite rimelig å tolke grunnloven slik at den skulle hindre våre politiske myndigheter fra å trekke de naturlige konsekvenser av en slik utvikling, som grunnlovgiverne ikke godt kunne ha i sine tanker. Grunnloven sier noe om hvordan forsvaret skal innrettes, men kan ikke oppfattes som et påbud om at det under alle omstendigheter skal være et forsvar.

En annen tenkelig situasjon er at det i folket blir flertall for å nedlegge forsvaret, ikke fordi den internasjonale situasjon har gjort det overflødig, men ut fra et pasifistisk grunnsyn («det er galt å ta liv») eller en politisk vurdering (f.eks. «heller rød enn død»). En slik innstilling ville unektelig være fjern fra den ånd som gjorde seg gjeldende på Eidsvoll i 1814. Men jeg er tilbøyelig til å mene at grunnloven heller ikke her kan påberopes som noe hinder. Det er selvsagt de politiske myndigheter som avgjør om man skal bruke forsvaret ved å sette seg til motverge overfor angrep. Og det må også være de politiske myndigheters sak å vurdere om situasjonen er slik at vi er tjent med å ha et forsvar.

IV. VERNEPLIKT OG VERVING

1. Som nevnt foran (avsnitt II. 3) var det på Riksforsamlingen enkelte tilhengere av den alminnelige verneplikt som mente at den vernepliktige måtte ha rett til å stille en annen i sitt sted. Tanken må ha vært at forsvaret fikk sitt når det fikk en mann i det foreskrevne antall år, og at det måtte være borgernes egen sak hvordan de ville ordne dette innbyrdes. I mer enn 60 år var spørsmålet om den vernepliktige hadde rett til å stille en stedfortreder («stillingsretten»), et politisk stridsspørsmål.[9] Lov om den væpnede makt av 5. juli 1816 inneholdt en uttrykkelig bestemmelse som ga «Gaardbrugere, gifte og bosatte Mænd» rett til å oppfylle sin verneplikt ved å leie en stedfortreder for seg (lovens § 9). Heller ikke ble stillingsretten avskaffet ved vernepliktsloven av 1854. Stillingsrett var på denne tid et vanlig ledd i vernepliktsystemet i andre land.[10] Det er imidlertid nokså klart at den verneplikt som grl. § 109 taler om, er en p e r s o n l i g verneplikt. Bare ut fra denne forutsetning har fremhevelsen av at plikten gjelder «uden Hensyn til Fødsel eller Formue» noen rimelig mening. Stillingsretten måtte nødvendigvis i praksis være et privilegium for de økonomisk velstilte, og var derfor i strid med det likhetsprinsipp som § 109 ga uttrykk for. At rik og fattig hadde samme rett til å leie en annen i sitt sted, var en argumentasjon så formell at den, selv om den ble brukt til forsvar for stillingsretten, knapt kunne virke særlig overbevisende.

Først ved vernepliktsloven av 1876 ble stillingsretten opphevet. Selv om spørsmålet om tolkingen av grunnloven hadde spilt en rolle under diskusjonen, var det nok mer de reelle hensyn til sosial rettferdighet og de militære styrkers sammensetning som var avgjørende. Det ser således ut til at den prøyssiske vernepliktsarmés store seire over Østerrike i 1866 og Frankrike 1870–71 hører med til forklaringen av at Stortinget i 1876 e n s t e m m i g gikk inn for den like verneplikt og opphevelse av stillingsretten.[11]

Ut fra nåtidens syn ville en gjenoppliving av systemet med stillingsrett sikkert være utenkelig, uten hensyn til om man finner et forbud i grunnloven eller ikke.

2. Et annet spørsmål er om verneplikten helt kan oppheves ved overgang til et system med vervede styrker.

Diskusjonen på Eidsvoll gjaldt i stor utstrekning spørsmålet om leiehær eller vernepliktshær. Det kan ikke være noen tvil om at avstemningen ble oppfattet som en avgjørelse til gunst for alternativet vernepliktshær.

Slik har § 109 også stort sett vært tolket i den statsrettslige teori. F r e d r i k S t a n g pekte på at bestemmelsen ikke bare tar sikte på likhet i byrder, men også på den virkning på arméens ånd som det må ha når «ikke leiede folk men den mer betydende statsborger ved siden av den mindre betydende utgjør fedrelandets forsvar, og ifølge hvilken ikke en leiekontrakt men en almen statsborgerlig og fra konstitusjonen selv utgående plikt begrunner krigerens kall til å verne om fedrelandet.»[12] A s c h e h o u g uttaler: «Såvel forhandlingene ved paragrafens istandbringelse som dens ord viser, hva Riksforsamlingen ville, nemlig at forsvarsvesenet skulle bygges på alminnelig verneplikt, og at det, der overlotes første ordentlige storting, alene var å gjennomføre denne grunnsetning med de begrensninger den måtte tiltrenge».[13] Han får tilslutning av M o r g e n s t i e r n e: «At denne bestemmelse gjør det til en forfatningsmessig plikt for lovgivningsmyndigheten som alminnelig regel å bygge tilveiebringelsen av hærens og flåtens mannskaps-

9) En utførlig redegjørelse for diskusjonen og utviklingen er gitt av S i v e r t L a n g h o l m, Stillingsretten i norsk vernepliktslovgivning 1848–1876 (1966).

10) L a n g h o l m s. 38.

11) Se L a n g h o l m s. 92–106.

12) S t a n g, Systematisk Fremstilling af Kongeriget Norges constitutionelle eller grundlovbestemte Ret (1833) s. 584.

13) A s c h e h o u g, Norges nuværende Statsforfatning, II (1892) s. 493.

styrke på vernepliktssystemet, synes lite tvilsomt».[14]

Castberg inntar derimot et annet standpunkt. Han uttaler: «Om den fredspolitiske utvikling skulle gå i den retning at statene forpliktet seg til å avskaffe verneplikten og gå over til å holde små yrkesarméer m.v., ville man neppe kunne anføre grunnlovens § 109 mot en slik politikk».[15]

Hvis man bare ser på grunnlovens ord, kan den godt leses slik at den slår fast plikter for borgerne, men ikke gir noe påbud om at staten nødvendigvis skal gjøre bruk av denne plikten. Aschehoug anfører mot dette at lovgivningen ville ha kunnet pålegge borgerne verneplikt selv om grl. § 109 ikke hadde vært skrevet, og at bestemmelsen derfor må ha en annen hensikt enn å hjemle Stortinget en slik rett.[16] Denne argumentasjon er ikke bindende. For det første stiller grunnloven et krav til lovgivningen om likhet i byrder. For det annet ble spørsmålet om verneplikt ansett som så viktig og inngripende at det var naturlig at man ønsket å få plikten fastslått i grunnloven, selv om det kunne ha vært gjort ved vanlig lov.

De faktiske forhold innenfor militærvesenet har forandret seg radikalt siden 1814. Den våpentekniske utvikling i retning av kostbart og teknisk komplisert utstyr har økt behovet for vel utdannede og fast ansatte spesialister. Det kan tenkes at denne utvikling fortsetter så langt at myndighetene kommer til at et lite, profesjonelt forsvar ville være det mest hensiktsmessige. Spørsmålet er om de forutsetninger man gjorde seg på Eidsvoll i 1814 skal stenge for et slikt vedtak, til tross for at det ikke er kommet til utvetydig uttrykk i grunnlovens ord.

Betydningen av vel øvede og utrustende stående styrker var nok fremme under diskusjonen på Eidsvoll. Jørgen Aall uttalte bl.a.: «Et lite korps av slike alltid vel øvede, ferdig stående tropper, forsynt med hensiktsmessige våpen - jeg mener her rifler - ville, under den lette med lynsnarhet seg vidt spredende og igjen seg samlende, eksersis, der er innført i vår armé, i vårt bergfulle på snevre gjennomganger og kuperte terrenger så rike land, det synes meg så, når man setter nordmannens sterke, senefulle arm og hans til smidighet veldannede legeme som et høyt tall med i beregningen; med grunnet håp om hell kunne gjøre en det i styrke, etter numeriske tall, langt overlegen fiende valplassen stridig». Man merker umiddelbart kontrasten mellom det perspektiv på krig og forsvar som Riksforsamlingen kunne ha i 1814, og det som byr seg i dag med fly, radar, telekommunikasjoner, målsøkende raketter osv. Det kan synes noe underlig om forholdene i 1814 skal hindre det som fremstår som fornuftig og rasjonelt i det 20. eller 21. århundre.

Denne problemstilling er imidlertid ikke aktuell i dag, og vil neppe bli det i noen nær fremtid.[17] I praksis må en gå ut fra at det vil være spørsmål om en gradvis endring av forsvarsmessige forhold og innstillinger. At det ikke er i strid med grl. § 109 å bruke vervede folk i tillegg til de vernepliktige, har aldri vært bestridt. At offiserer ansettes, ikke utskrives, har alltid vært betraktet som selvsagt, og er også forutsatt i grl. § 21 om utnevning av «civile, geistlige og militære Embedsmænd», og § 22, 1. ledd om avskjedigelse av «militære Korpsers Chefer». Man kan tenke seg en gradvis økt bruk av ansatte tekniske spesialister, kontorpersonale m.v., samtidig med at vernepliktsbyrden reduseres, enten ved kortere tjenestetid eller ved at bare en del av de vernepliktige innkalles. Tyngdepunktet i forsvaret kan derved forskyves fra de vernepliktige til de ansatte. Skulle man på et eller annet tidspunkt komme i den situasjon at det fremstiller seg som lite formålstjenlig å fortsette med utskrivning, vil man måtte ta standpunkt til tolkingen av grl. § 109. Men det vil skje ut fra den tids forestillinger og vurderinger, og det har begrenset verdi å søke å forutsi i dag hvilket resultat man vil komme til (jfr. avsnitt I. 3 foran).

3. Vernepliktig soldattjeneste er tradisjonelt ulønnet, idet den vernepliktige bare har et mindre beløp i dagpenger (pluss eventuelt familiebidrag). Begrunnelsen for dette system er først og fremst av økonomisk art. Om man ønsket, og så seg i stand til, å innføre et system med soldatlønn, ville dette ikke rammes av de samme grunnlovmessige innvendinger som et system med vervet forsvar. En av de vesentlige innvendinger mot et vervet forsvar er at man ikke får den brede sosiale sammensetning av forsvarsstyrkene som man har i en vernepliktshær. Om soldatene får lommepenger eller vanlig lønn, påvirker derimot ikke sammensetningen av styrkene, så lenge utskrivningen bygger på alminnelig verneplikt. Stort sett ville et system med soldatlønn være mest til fordel for dem som har små inntekter i det sivile liv, og for så vidt tjene den sosiale utjevning. Dette er noe som verken vil stride mot ånd eller bokstav i grunnloven.

V. «ENHVER STATENS BORGER»

1. Når grl. § 109 taler om verneplikt for «Enhver Statens Borger», ligger det ikke i dette noe forbud mot at lovgivningen utstrekker verneplikten til å gjelde også personer uten norsk statsborgerskap, f.eks. til alle som er fast bosatt i Norge. Vår tids skarpe sondring mellom innvånere og statsborgere var for øvrig ukjent i 1814. Inntil statsborgerloven

14) Morgenstierne, Den norske statsforfatningsret, II (1927) s. 316.
15) Castberg, Norges statsforfatning, II (3. utg. 1964) s. 307.
16) Aschehoug, anf. sted (umiddelbart før det sitat som er gjengitt foran).
17) Jfr. Innstilling fra Forsvarskommisjonen av 1946 (1949), Del 1 s. 34–37 («De nyere krigsmidlers innflytelse på vurderinger omkring forsvaret») og vedlegg 2 s. 143–163 (Forsvaret og den nyere tekniske utvikling», utarbeidet av forskningssjefen ved Forsvarets forskningsinstitutt i juni 1948).

av 1888 ble enhver som tok fast opphold i Norge dermed automatisk borger (undersått).

Den nåværende vernepliktlov bestemmer i § 3, 2. ledd:

«Med de begrensninger som følger av konvensjon med fremmed stat, kan Kongen bestemme at verneplikt skal pålegges også menn som uten å være norske statsborgere hører hjemme her i riket. Dog skal slik vernepliktig være fri for militærtjeneste så lenge staten er i krig med det land hvor han er eller sist var statsborger».[18]

Verneplikt for ikke-statsborgere som hører hjemme i Norge, er altså ikke noe som følger automatisk av lovens regler, men beror på bestemmelser av Kongen. At vedkommende er statsborger i et annet land, utelukker ikke uten videre slik verneplikt.

Den eldre vernepliktslovgivning krevde en sterkere tilknytning til Norge enn bare statsborgerskapet for at verneplikt ubetinget skulle inntre. Dette hang sammen med at man ble norsk borger (undersått) allerede ved å ta bolig i landet. Vernepliktsloven av 1866 begrenset den ubetingede verneplikt til å gjelde «enhver innfødt statens borger» (§ 11). Vernepliktsloven av 1910 la den ubetingede verneplikt på «enhver innfødt mann» (§ 6). Hva som lå i uttrykket «innføst mann», var ikke helt klart, og ved vernepliktsloven av 1929 ble det byttet om med uttrykket «enhver mannlig norsk statsborger som har innfødsrett». Dette stemte ifølge forarbeidene med den fortolkning som hadde vært fulgt i praksis også tidligere.[19] Den ubetingede verneplikt forutsatte altså både norsk statsborgerskap og norsk innfødsrett. Innfødsrett har den som tilfredsstiller kravene etter grl. § 92 a, b eller d for å bli utnevnt til embeter i Norge. Det vil si at vedkommende må (a) enten være født i riket av foreldre som da var statens undersåtter, (b) eller være født i utlandet av norske foreldre, som på den tid ikke var en annen stats undersåtter, (d) eller bli naturalisert av Stortinget.[20]

Vernepliktsloven av 1953 opphevet den betydning som innfødsretten tidligere hadde for verneplikten. Det heter om dette i Utkast til lov om verneplikt med bemerkninger (vedlegg til Ot. prp. nr. 40 – 1953) s. 14:

«Komitéen antar at innfødsretten ikke lenger bør spille noen rolle for verneplikten. Forholdet har, etter at vår statsborgerrett er brakt inn i nye og faste former, endret seg totalt. Med de regler om statsborgerrett som man nå har, jfr. senest lov av 8. desember 1950, er det dradd omsorg for at bare personer med en meget fast og langvarig tilknytning til Norge kan bli norske statsborgere. I og med at en person er norsk statsborger vil man i alminnelighet ha en fullt tilstrekkelig garanti for at hans forhold til Norge er av en slik art at han bør være vernepliktig her i landet. Innfødsretten har i alt vesentlig tapt sin reelle betydning ved siden av statsborgerretten og bør i det hele tatt ikke ha noen innflytelse på verneplikten. På den annen side er det rimelig og stemmende med vanlig internasjonal praksis å stille statsborgerrett som den normale betingelse for verneplikt.»

Verneplikten utelukkes ikke om en norsk statsborger også har statsborgerskap i et annet land, men etter lovens § 3, 1. ledd, 2. punktum er han i så fall ikke vernepliktig her i riket såfremt konvensjon med den fremmede stat er til hinder for det.

2. Når grunnloven taler om «norsk Borger», mener den m a n n l i g norsk borger. Det gjelder ikke bare bestemmelsen om verneplikten, men også bestemmelsene om stemmerett og rett til å utnevnes til embeter. I disse bestemmelsene har man derfor etter ordene «norske Borgere» senere skutt inn «Mænd og Kvinder» (§ 50, grunnlovbestemmelse av 7. juli 1913), eller «Mænd eller Kvinder» (§ 92, grunnlovbestemmelse av 10. juni 1952). At bestemmelsen om verneplikt bare tar sikte på menn, er enda klarere.

Dette betyr ikke at lovgivningen er avskåret fra å innføre verneplikt (eller plikt til annen samfunnstjeneste) for kvinner. Man kan spørre om ikke det likhetsprinsipp som grl. § 109 gir uttrykk for, i så fall måtte anvendes analogisk, slik at det i tilfelle måtte være en a l m i n n e l i g verneplikt også for kvinner. Jeg er tilbøyelig til å se det slik at man her er utenfor det som grl. § 109 taler om, og at lovgivningen derfor står fritt. Grunnlovgiverne vurderte spørsmålet om alminnelig verneplikt for m e n n, og de hensyn som gjør seg gjeldende, er ikke nødvendigvis helt de samme når det er spørsmål om verneplikt for kvinner. Det kan neppe være noe til hinder for at det innføres kvinnelig verneplikt for slike yrkes- eller utdanningskategorier som forsvaret har særlig bruk for, uten at man av den grunn går til en alminnelig verneplikt for kvinner, som forsvaret kanskje ikke kan utnytte på hensiktsmessig måte. Men en slik selektiv verneplikt ville reise spørsmål om ikke staten etter analogi fra grl. § 105 burde betale erstatning for denne beslagleggelse av arbeidskraft. En alminnelig verneplikt for kvinner på linje med verneplikten for menn kunne derimot utvilsomt innføres uten at det medførte krav på økonomisk vederlag.

VI. RESERVASJONENE I GRL. § 109

1. Det sentrale i grl. § 109 er l i k h e t s p r i n s i p p e t. Grunnsetningen om alminnelig og lik verneplikt er imidlertid formet med to viktige reservasjoner. I første ledd er det begrenset til å gjelde i a l m i n n e l i g h e t. Og etter annet ledd er det overlatt til den vanlige lovgivning å treffe bestemmelser om grunnsetningens anven-

18) Om bestemmelsens historiske bakgrunn se Utkast til lov om verneplikt med bemerkninger (vedlegg til Ot. prp. nr. 40 – 1953) s. 14–16.
19) Ot. prp. nr. 4 – 1929 s. 3.
20) Om innfødsretten og dens historiske bakgrunn se C a s t b e r g I s. 170–172.

delse og de innskrenkninger den bør undergå.

Lovgivningen har med dette fått en betydelig frihet, og det kan spørres om grunnsetningen i det hele er noe egentlig bånd på lovgivningen eller bare en rettslig uforpliktende retningslinje.

Én ting er imidlertid å gjøre modifikasjoner og unntak, noe annet å sette seg helt ut over grunnsetningen. Grl. § 109 legger et bånd på lovgivningen, selv om det kan være vanskelig å si hvor grensene går. Dette er en sikker oppfatning i den statsrettslige teori,[21] og har neppe heller vært betvilt i den politiske diskusjon om verneplikten. Forsøkene på å unngå konsekvensene av § 109 har skjedd ved fortolkning, ikke ved å bestride bestemmelsens bindende karakter.

Som før nevnt tok det lang tid før prinsippet i § 109 ble gjennomført. Den lovgivning som vi hadde i denne overgangstid, kan ikke tillegges noen vekt ved tolkingen av grunnloven. At en ordning den gang var akseptert, kanskje gjennom lange tidsrom, kan ikke påberopes som bevis for at ordningen var i overensstemmelse med grunnloven, og derfor uten hinder av denne kan innføres på ny. Man kan tenke på slikt som stillingsretten (inntil 1876) og fritagelsen for verneplikt for fylkene i Nord-Norge (inntil 1897), for ikke å tale om slikt som fritagelsen for embetsmenns sønner (inntil 1854)[22].

2. Det har alltid vært antatt forenlig med grunnloven at personer med samfunnsmessige viktige gjøremål blir fritatt for verneplikt. Dette er ikke ment som noen begunstigelse for vedkommende, men er begrunnet i at statens interesser er best tjent med at han fortsetter sin vanlige virksomhet også under krig. Fødsel og formue skal man se bort fra, men ikke nødvendigvis stilling eller yrke. Utviklingen i vernepliktslovgivningen har imidlertid gått i retning av å begrense kretsen av de fritatte. Vernepliktsloven av 1854 hadde en lang oppregning av grupper som var fritatt for all militærtjeneste: Alle geistlige og sivile embetsmenn, skolelærere, lensmenn, politibetjenter, fengselsbetjenter, loser osv.. Den nåværende vernepliktslov fritar bare ordinerte prester i statskirken og prester og forstandere i registrerete trossamfunn (§ 3, siste ledd).

Bestemmelsen suppleres imidlertid av lovens bestemmelser om tjenesteplikten, særlig § 17. Loven opererer med en sondring mellom fritakelse for verneplikt og fritakelse for tjenesteplikt. Etter § 17 første kan Kongen gi bestemmelser om at vernepliktige som på grunn av sivil stilling eller fagkyndighet finnes å burde fortsette sin virksomhet i krig, skal fritas for eller gis utsettelse med fremmøte når deres avdeling settes på krigsfot. Og etter annet ledd kan Kongen med Stortingets samtykke gi bestemmelser om at vernepliktige som er nevnt i første ledd, helt eller delvis skal være fritatt for tjeneste i fred. Rent faktisk kan nok både en fritakelse for verneplikt og en fritakelse for tjenesteplikt føles, både av vedkommende selv og av andre, som en fordel som kolliderer med det generelle prinsipp om at byrdene ved landets forsvar skal være mest mulig likelig fordelt. Både hensynet til alminnelig rettferdighet og til ånden i grunnlovbudet kan tale for at det følges en restriktiv linje. Men det kan ikke hevdes at grunnloven forbyr at den enkelte blir disponert for ikke-militær innsats, når dette er i statens interesse. Hvordan grensene bør skal trekkes, må være lovgivningens sak.

3. Et annet spørsmål er om grunnloven legger noe bånd på lovgivningen når det gjelder fritakelse av overbevisningsgrunner. Dette var et spørsmål som ikke var aktuelt for grunnlovgiverne. At noen skulle ha samvittighetsskrupler ved å gripe til våpen for landets forsvar, ser etter debatten på Riksforsamlingen ut til å ha vært en fremmed tanke. Vernepliktslovgivningen inneholdt ingen bestemmelser om slik fritakelse før 1922, selv om visse lempninger ble gjennomført i administrativ praksis.[23] Senere har dette vært et av de mest omdiskuterte spørsmål når det gjelder vårt forsvar.

I diskusjonen om fritakelse har grunnlovens § 109 ikke spilt noen fremtredende rolle, selv om den leilighetsvis er blitt nevnt. Dette er også naturlig så lenge adgangen til fritakelse blir holdt innenfor så snevre grenser som tilfellet hittil har vært. Etter den nåværende lov av 19. mars 1965 nr. 3 om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner er vilkåret for fritaking av en vernepliktig «ikke kan gjøre militærtjeneste av noen art uten å komme i konflikt med sin alvorlige overbevisning». Språklig sett er bestemmelsen ikke entydig. Etter ordlyden ville det ligge nær å forstå den slik at den bare går på tjenestens art: Det fritar ikke for plikten til å utføre militærtjeneste at vedkommendes overbevisning forbyr ham å bruke våpen, hvis den ikke også forbyr ham å utføre annen tjeneste i forsvaret, f.eks. sanitetstjeneste, kjøkkentjeneste eller andre ikke væpnede gjøremål.[24] Etter sikker praksis be-

21) Se Stang s. 582, Aschehoug II s. 492–493, Morgenstierne II s. 316, Castberg II s. 306, Andenæs s. 373–374.

22) Se Aschehoug III s. 287.

23) Lovgivningshistorikken er gjennomgått av Sundby i Lov og Rett 1968 s. 391 flg., Bratholm, Lov og Rett 1971 s. 1–3 og Michelsen i Tidsskrift for Rettsvitenskap 1971 s. 523–540.

24) At dette er den naturlige lesemåte, er sterkt fremhvet av Sundby, l.c. s. 388–392. Et tilfelle av slik begrenset nektelse var til pådømmelse i sak i Rt. 1956 s. 787. Det var imidlertid opplyst at etter den gjeldende ordning i forsvaret fantes for mannlig personell overhodet ingen tjenestekategori som ikke hadde plikt til å delta i våpenopplæring og til å bære våpen. Høyesterett fant at i hvert fall under denne tjenesteordning måtte tiltaltes overbevisning anses uforenlig med militær tjeneste av noen som helst art.

tyr den imidlertid noe annet: Nekterens overbevisning må gå på at han ikke kan delta i det militære forsvar under noen omstendighet. Sagt med andre ord: Han må være pasifist.

Iallfall så lenge pasifistiske idéer har så liten utbredelse i vårt samfunn som tilfellet har vært hittil, hører en slik fritakelse til det som naturlig dekkes av forbeholdet «i Alminnelighed» i § 109, 1. ledd og forbeholdet om «Indskrænkninger» i § 109, 2. ledd. Om vi tenker oss at pasifistiske idéer fikk slik utbredelse blant de unge at f.eks. halvparten av de vernepliktige tilfredsstilte lovens vilkår for fritakelse, kunne det nok være grunn til å revudere dette standpunkt. Det kunne i så fall med god grunn spørres om ordningen var forenlig med prinsippet om alminnelig verneplikt.

Den militære verneplikt står, som det ofte er blitt påpekt, på to punkter i en særstilling blant de plikter som samfunnet pålegger borgerne. Det er for det første at soldaten om nødvendig skal forsvare landet ved å ta liv, og at han må læres opp til dette i fred. Det er den samvittighetskonflikt som dette kan føre til for den enkelte, som loven om fritakelse for verneplikt tar sikte på å løse. (En viss parallell kan man kanskje finne i fritakelsen for å avlegge ed i retten når dette ville stride mot vitnets religiøse oppfatning.) For det annet er soldaten forpliktet til å våge sitt eget liv når dette blir krevd. Det blir riktignok ofte hevdet at under den totale krig som man i nåtiden må regne med, er faren omtrent like stor for sivilbefolkningen som for soldaten. Jeg har mine tvil om dette er riktig, men sikkert nok er det at det kreves av soldaten på en annen måte enn av den sivile at han aktivt skal gå inn i faren, f.eks. under stormangrep eller nærkamp. For frontsoldater flest er nok det å trosse dødsangsten og selvoppholdelsesdriften en større påkjenning enn det å skulle ta fiendens liv. Men dødsangst og selvoppholdelsesdrift er ikke, og kan ikke være, fritakelsesgrunn så lenge den ligger innenfor grensene for det psykisk normale.

Den særstilling som plikten til å gjøre krigstjeneste står i, gjør at likhetskravet på dette område får en særlig tynge. Tjenesten i fred og tjenesten i krig må her ses under ett.

Et spørsmål som har vært sterkt omdiskutert i de senere år, er om fritakelsen kan eller bør innrømmes på politisk grunnlag. Jeg tenker ikke her på de tilfelle hvor vedkommende ut fra politiske betraktninger er kommet til en alvorlig overbevisning om at militærtjeneste av enhver art må avvises. En slik overbevisning står etter vår nåværende lov i samme stilling som en tilsvarende overbevisning på religiøst eller humanetisk grunnlag. Jeg tenker på det som gjerne betegnes som «situasjonsbestemt» nektelse på politisk grunnlag: Det strider ikke mot vedkommendes overbevisning å gjøre krigstjeneste i og for seg, men det strider mot hans overbevisning å være med så lenge Norge fører en utenriks- og forsvarspolitikk som det gjør. Han mener f.eks. at Norges rette plass ville være på den annen side i øst-vest konflikten, eller at Norge burde føre en alliansefri politikk. Eller han betrakter ut fra marxistisk synspunkt militæret som et maktinstrument i den utbyttende klasses hender, mens han gjerne vil være med på væpnet forsvar av den stat som oppstår etter at revolusjonen er gjennomført.

Etter Høyesteretts praksis er det klart at slik situasjonsbestemt nekting ikke fyller lovens vilkår for fritaking (se især Rt. 1968 s. 843 og 1969 s. 1 285). Men det har fra forskjellig hold vært foreslått at loven burde revideres på dette punkt, slik at situasjonsbestemt politisk militærnekting skulle likestilles med nekting på pasifistisk grunnlag.[25]

Etter min oppfatning vil en slik ordning stemme dårlig med prinsippet om alminnelig verneplikt.

Det er et grunnleggende prinsipp i et organisert statssamfunn at borgerne må bøye seg for de plikter som lovgivningen pålegger dem overfor samfunnet, selv om de er uenige i denne lovgivning. Når det gjelder verneplikten, har lovgivningen på grunn av militærtjenestens særlige karakter gjort unntak for den hvis samvittighet forbyr ham å utføre slik tjeneste, det vil, med et ikke helt presist uttrykk, si den som har en pasifistisk innstilling. Det ville være noe helt annet å utvide fritakelsen til å omfatte også den som er uenig i den utenriks- og forsvarspolitikk som landets politiske myndigheter har fastlagt. Også politisk overbevisning kan nok føre til dype samvittighetskonflikter, men det er samvittighetskonflikter av en annen type enn den pasifisten står overfor. Det er derfor etter min mening ikke holdbart når det undertiden blir hevdet at det ut fra lovens formål ikke er noen grunn til å sondre etter grunnlaget for nektelsen.[26] Det finnes ikke i norsk rett noe generelt prinsipp om at man er fritatt for sine samfunnsplikter hvis det fører til en alvorlig samvittighetskonflikt. Man er f. eks. ikke fritatt for vitneplikten selv om den kan føre til at man må bringe en nær venn i alvorlige ubehageligheter.

Jeg vil ikke med dette si noe bestemt om at godtaking av situasjonsbestemt politisk militærnekting i dag ville være i direkte strid med grl. § 109. I en situasjon hvor det er overveiende tilslutning til de utenriks- og forsvarspolitiske retningslinjer som er valgt, og hvor det iallfall bare er et lite mindretall som er sterkt engasjert imot, kan ha rett til fritakelse på politisk grunnlag fremstille seg som en slik innskrenkning i vernepliktsprinsippet, som reservasjonene i grl. § 109 gir dekning for. Særlig hvis man stiller store krav til erstatningstjenestens varighet og krevende karakter, kan antallet av nek-

---

25) Således f. eks. Bratholm, Militærnekting – lov, rettspraksis og behovet for reform. Lov og Rett 1971 s. 1–20 (se især s. 16–20).

26) Slik som det blir gjort av Sundby, Lov og Rett 1968 s. 403–404, jfr. også Bratholm, Lov og Rett 1971 s. 16.

tere begrenses så det blir mindre praktisk betydningsfullt. Man kan naturligivs også stille spørsmålstegn ved verdien av å tvinge politiske militærnektere inn i forsvaret, og det kan synes å være en praktisk løsning å overføre de politiske nektere til sivilt arbeid, i stedet for å risikere å gjøre dem til martyrer og oppviglere.

At prinsippet om fritakelse på situasjonsbestemt politisk grunnlag stemmer lite med grunntanken i grl. § 109, synes jeg derimot trygt kan sies. Man kan tenke seg situasjoner hvor oppfatningene om forsvars- og utenrikspolitikken er sterkt polarisert. Fritakelse på politisk grunnlag vil i så fall i sin konsekvens kunne bety at verneplikten ikke gjelder for «Enhver Statens Borger», men for enhver som er enig i regjeringens politikk. Spørsmålet kommer sterkest på spissen når landet er i krig. Det er, for å sitere Alf Ross, utenkelig at staten, når først alvorets stund er inne og den er innviklet i kamp for sin eksistens, vil gi våpentrenede borgere fri adgang til å stille seg utenfor denne kamp. Og konsekvensen herav må være, fremholder han, at fritakelse heller ikke anerkjennes i fredstid. «Det er modsigende nu i fredstid at anerkende politisk militærnægtelse, dvs. fritage nægterne for militær uddannelse og dermed nødvendigvis også for krigstjeneste, dersom man ikke er villig til at acceptere samme fritagelse af politiske grunde, når krigssituasjonen er blevet aktuel».[27] Jeg er enig i dette.

4. Når staten av økonomiske eller andre grunner finner at den ikke kan gjøre bruk av alle vernepliktige, har det ofte vært brukt å frita endel ved loddtrekning. En slik ordning var i bruk i forrige århundre og i mellomkrigstiden. En bestemmelse om loddtrekning finnes også i den nåværende vernepliktslov § 13, siste punktum, men den gjelder bare for innkalling til ekstraordinær tjeneste som bare krever et begrenset antall vernepliktige.

Fritakelse for verneplikt ved loddtrekning er i én forstand et brudd på likhetsprinsippet. Når man bruker loddtrekning, er det ikke «enhver Statens Borger» som må utføre verneplikt, men bare f. eks. to tredjedeler. Men noen diskriminering etter «Fødsel og Formue» finner ikke sted når det er loddet som treffer avgjørelsen. Alle har samme sjanse, og den sosiale rekruttering av forsvarsstyrkene blir ikke endret. Dette har vært ansett avgjørende i forhold til grunnloven.[28] Men det er utvilsomt i bedre harmoni med grunnlovbudet om alminnelig verneplikt at den reduksjon av mannskapsstyrken som det blir tatt sikte på, skjer ved en avkorting av tiden for den enkelte fremfor ved at en del går helt fri. Siden en brukbar opplæring krever en viss tid, kan det her tenkes å oppstå en konflikt mellom likhetsprinsippet og militære effektivitetshensyn.

5. Likhetsprinsippet i grl. § 109 gjelder plikten til å gjøre tjeneste, og kan ikke uten videre gjelde innholdet av tjenesten. Forsvaret har bruk for mange slags tjeneste, og en tjeneste kan være mer krevende og ubehagelig enn en annen. Praktiske hensyn kan også tilsi at tjenestetiden blir av lengre varighet i en våpengren enn i en annen. At den alminnelige verneplikt ikke utelukker slik saklig begrunnet forskjellsbehandling ved «denne Grundsætnings Anvendelse», og at f. eks. tjeneste i hæren og tjeneste i marinen kan arte seg forskjellig, har man alltid vært klar over. Men grunntanken om likhet i byrder tilsier naturligvis at man prøver å utjevne forskjellen så langt det er praktisk gjørlig. Om sjøfolk ble utskrevet til marinen og pålagt 3 ganger så lang verneplikt som soldater på landjorden, ville det iallfall være i strid med ånden i grl. § 109.

VII. VERNEPLIKT OG ANNEN SAMFUNNSTJENESTE

1. Det som grl. § 109 pålegger borgerne er «i en vis Tid at værne om sit Fædreland».

Under forhandlingene på Riksforsamlingen var det enkelte som ville gjøre forskjell mellom tjeneste i krig, som skulle baseres på alminnelig verneplikt, og soldattjeneste i fredstid. Og under forhandlingene på Stortinget i 1816 om vernepliktsordningen ble det fra Eidsvollsmannen sorenskriver Weidemann hevdet at § 109 bare talte om krigstjeneste, og ikke om verneplikt i fred. Stortingets annen komité, som drøftet verneplikten i sin alminnelighet i sin innstilling fra 1815, avviste kategorisk denne forståelse: «foruten at man, for å verne om sitt fedreland i krig, må lære det i fred, så viser paragrafens øvrige disposisjoner, at der i samme virkelig tales om militærtjenesten i den stående armé, og at følgelig verneplikt tas i den almene bemerkelse å være soldat».[29] Og flertallet i den spesielle vernepliktskomité som ble nedsatt på Stortinget i 1816, og hvor for øvrig Weidemann selv var medlem, tok like bestemt avstand fra hans tolking av grunnloven.[30] Det er vanskelig

27) Alf Ross, Politisk militærnægtelse. Lov og Rett 1972 s. 450–471 (se s. 470). Ross opplyser (s. 466–467) at det i 1967 i Danmark av Innenriksministeren ble gjennomført en nyordning hvor også politisk overbevisning ble godtatt som grunnlag for militærnektelse. Det er tilstrekkelig at den som vil fritas, skriftlig erklærer at militærtjeneste av enhver art strider mot hans samvittighet, og at han får to personer til å attestere riktigheten av dette. Sivilarbeidernes antall steg etter dette eksplosivt – fra 2,2 pst. av samtlige vernepliktige i 1967 til 14,9 pst. i 1971. Hvordan utviklingen har vært senere, kjenner jeg ikke til.

28) Se f. eks. Castberg, Norges Statsforfatning II s. 306, Andenæs, Statsforfatningen i Norge, s. 374. Loddtrekning er et prinsipp som lovgivningen har tatt i bruk også på andre områder, f. eks. for å avgjøre hvem som skal delta som lagrettemann eller domsmann i en rettssak.

29) Storthings-Efterretninger 1814–1833, 1. bind s. 307–308.

30) Storthings-Efterretninger 1814–1833, 1. bind s. 313–314.

å forstå at det kunne reises alvorlig tvil om dette. Som Fredrik Stang uttrykker det: «Paragrafen pålegger enhver statsborger i alminnelighet en plikt til gjennom et visst tidsrom av hans liv, ved personlig krigstjeneste å la seg i fred gjøre duelig til å verne om og i krig å føre våpen for fedrelandet».[31] Selv denne definisjon er noe for snever, fordi den ikke tar med beredskapstjeneste i fredstid uten opplæringsformål.

2. Grunnloven stiller ikke noe krav om at den som blir fritatt for verneplikt, skal pålegges annen tjeneste som i byrde kan ekvivalere militærtjenesten. Slik sivil tjenesteplikt er imidlertid foreskrevet i vår lovgivning (lov om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner av 19. mars 1965 nr. 3 §§ 10–11). At slik erstatningstjeneste er pålagt, harmonerer godt med likhetsprinsippet i § 109, og bidrar også til at man unngår søknader om fritakelse som i realiteten er motivert av ønsket om å slippe tjenesten, uten at det ligger noen alvorlig overbevisning bak.

Slik siviltjeneste er ikke oppfyllelse av verneplikten, men et surrogat for den. Det ville etter min mening være i strid med grunnloven om man etablerte en ordning som ga de vernepliktige fritt valg mellom militærtjeneste og samfunnstjeneste av annen art. Dette ville vi realiteten være en avskaffelse av den militære verneplikt. Rent praktisk kunne nok en slik ordning fungere, hvis den alternative tjeneste var så langvarig og krevende at det store flertall av de vernepliktige kom til at militærtjenesten var å foretrekke. Men et system hvor man kan frikjøpe seg fra militærtjeneste ved andre ytelser, stemmer ikke med prinsippet i grl. § 109 om verneplikten som en personlig plikt for den enkelte. Det gjelder uten hensyn til om man kjøper seg fri ved rent økonomiske ytelser eller ved en personlig arbeidsinnsats.

3. I de senere år er det på mange hold blitt talt om et «utvidet forsvarsbegrep».[32] Tankegangen kan i korthet skisseres slik: Målet for det militære forsvar er å sikre Norges fred og frihet. Men det militære forsvar er ikke det eneste, og kanskje heller ikke det beste, middel til å oppnå disse mål. Det gjelder å forebygge og hindre de internasjonale konflikter som kan føre til krig. Arbeid med dette formål – «fredsrelevant arbeid» – bør derfor likestilles med det tradisjonelle forsvar når det gjelder å oppfylle det krav om verneplikt som staten stiller til sine borgere. Som eksempel på slikt fredsrelevant arbeid er nevnt fredskorpsarbeid og annen utviklingshjelp, fredsforskning og studier i internasjonal politikk, deltakelse i ikke-volds-forsvar, arbeid for å styrke F.N. – enkelte nevner også sosialt arbeid i sin alminnelighet. Mange talsmenn for det utvidede forsvarsbegrep, men ikke alle, stiller seg skeptisk eller negativt til det tradisjonelle forsvar, og mener at det gradvis bør nedbygges i takt med oppbyggingen av ikke-militære fredsinstitusjoner.

Det kan ikke godt være tvil om at det som grunnlovgiverne har tenkt på med § 109, er det m i l i t æ r e f o r s v a r. Det følger både av ordene («at værne om sit Fædreland»), av den historiske bakgrunn, og av sammenhengen med grunnlovens øvrige bestemmelser om forsvaret (f. eks. § 25 om «Rigets Land – og Sømagt»). Og det foreligger etter mitt skjønn ikke grunnlag for en omfortolking av innholdet i bestemmelsen på dette punkt. Det militære forsvar har til oppgave dels å sikre freden ved å avskrekke en mulig angriper, dels å bekjempe fienden etter at ufred er brutt ut. Og karakteristisk for forsvaret er m å t e n det fyller sine oppgaver på, nemlig ved v æ p n e t i n n s a t s eller forberedelse til slik innsats. Dette gir det militære forsvar en særstilling i samfunnet, og skiller det avgjørende fra arbeid som på andre måter kan være av betydning for landets fred eller selvstendighet. Betegnelsen «det utvidede forsvarsbegrep» tjener til å tilsløre denne helt avgjørende forskjell. Utføring av «fredsrelevant arbeid» kan ikke anses som avtjening av verneplikt i grunnlovens forstand. I så måte står det i samme stilling som andre former for samfunnsnyttig arbeid.

Derimot er det fra grunnlovens side selvsagt ikke noe til hinder for at den som av andre grunner blir fritatt for militærtjeneste, i stedet blir disponert til fredsrelevant arbeid. Dette er et praktisk, organisatorisk spørsmål. Det kan heller ikke være noe til hinder for en ordning hvor begrensede grupper etter søknad blir fritatt nettopp for å utføre slikt fredsrelevant arbeid, hvis lovgiveren finner at denne form for arbeid bør prioriteres så høyt. Dette hører til slike «Indskrænkninger» i vernepliktsprinsippet som grl. § 109 gir rom for, på samme måte som personer med samfunnsmessig viktige gjøremål kan fritas (se avsnitt VI. 2).

4. I det foregående er våpenbruken understreket som det særpregede for det militære forsvar. Det betyr ikke at våpenbruk nødvendigvis er et ledd i den enkelte vernepliktiges tjeneste. Forsvaret har bruk for personell av forskjellige arter som ikke gjør våpentjeneste: Kontorpersonell, kokker, håndverkere, mekanikere, sanitetsoldater, militærpoliti, etterretningstjeneste osv. Mange av disse utfører et arbeid som ikke i vesentlig grad skiller seg fra tilsvarende virksomhet i det sivile liv. I og med at den vernepliktiges tjeneste går inn i den militære organisasjon og dermed tjener militære formål, er det her tale om oppfyllelse av verneplikt uten hensyn til tjenestens art.

Også Heimevernet er en del av det militære for-

---

31) S t a n g, Systematisk Fremstilling s. 583–584.

32) Begrepet er blant annet drøftet i to debattbøker med forskjellig tendens: (1) T o r e L i n n è E r i k s e n, S v e r r e R ø e d L a r s e n og K j e l l G. R o s l a n d, Verneplikten i fare. Tre innlegg om utvidet forsvarsbegrep (Pax Forlag 1966), (2) T ø n n e H u i t f e l d t, R a g n v a l D a h l og P a u l T h y n e s s, Sivilarbeidere og verneplikt (Minerva Forlag 1967).

svar. I lov om Heimevernet av 17. juli 1953 nr. 28 heter det i § 1 uttrykkelig: «Heimevernet er en del av det militære forsvar (i denne lov kalt Forsvaret). Det skal fortrinnsvis delta i vernet av heimtrakten». Pålagt tjeneste i Heimevernet er utførelse av verneplikt.

Sivilforsvaret er derimot en sivil organisasjon, og lov om sivilforsvaret av 17. juli 1953 fastslår uttrykkelig at sivilforsvarets oppgave er å planlegge og iverksette tiltak av ikke militær art, som tar sikte på å forebygge skade på sivilfolket ved krigshandlinger eller råde bot på slik skade (lovens § 1). Tjeneste i sivilforsvaret er derfor ikke utførelse av militær verneplikt. Sivilforsvarets sivile karakter kommer også til uttrykk ved at det er lagt under Justisdepartementet, ikke under Forsvarsdepartementet. Betegnelsen «sivilforsvaret» er for så vidt ikke helt heldig, fordi betegnelsen «forsvaret» lett leder tanken i retning av det militære forsvar (jfr. uttrykksmåten i Heimevernsloven § 1, som er gjengitt ovenfor). I krigstid vil de militære myndigheter på krigsskueplassen kunne overta ledelsen av Sivilforsvaret med hjemmel i beredskapslovens § 6, men sivilforsvaret står i så måte ikke i noen annen stilling enn politiet og andre sivile forvaltningsgrener.

5. Grunnlovens bestemmelser om verneplikten er ikke til hinder for at lovgivningen pålegger borgerne samfunnstjeneste av annen art. Dette følger av det som jeg har kalt prinsippet om lovgivningens maktfullkommenhet (se avsnitt I). Plikten til å gjøre sivilforsvarstjeneste (se lov om sivilforsvaret kap. IV) er en slik lovbestemt plikt til samfunnstjeneste. I den rettssak som er referert i Rt. 1948 s. 555 ble det hevdet av de tiltalte at sivilarbeidsplikt er i strid med grunnloven. De fremholdt at grunnloven ikke hjemler noen annen tjenesteplikt enn den som er fastslått i grl. § 109, og som bare tar sikte på det militære forsvar. Sivil arbeidsplikt kunne etter deres oppfatning bare bygge på konstitusjonell nødrett. Disse betraktninger ble avvist av retten (se s. 555–556, jfr. s. 569).

Man kan spørre om lovgivningen ved pålegg av sivil arbeidsplikt må følge visse likhetsprinsipper, etter analogi fra vernepliktbestemmelsen eller andre bestemmelser i grunnloven. Spørsmålet er berørt i voteringen i de to høyesterettsdommer om tjenesteplikt for tannleger i folketannrøkten (Retstidende 1961 s. 1 350 og 1966 s. 476), men da det ligger utenfor verneplikten, skal jeg ikke gå nærmere inn på det.

VIII. FORSVARET OG DE KONSTITUSJONELLE MYNDIGHETER

1. Etter grl. § 25 har Kongen høyeste befaling over rikets land og sjømakt. Etter § 26 har han rett til å sammenkalle tropper, begynne krig til landets forsvar og slutte fred. De militære sjefer har sin myndighet etter fullmakt av Kongen. Da grunnloven ble gitt, tenkte man på en personlig kommandomyndighet for Kongen. I våre dager ligger avgjørelsesmyndigheten hos regjeringen.

Under nåtidens parlamentariske system må regjeringen utøve sin myndighet på en måte som Stortinget aksepterer. Å gå nærmere inn på kompetanseforholdet mellom regjering og Storting, er det liten grunn til i denne sammenheng. Det som er viktig er at de militære styrker ikke er noen stat i staten, men et redskap for landets lovlige styresmakter. Dette er et kjernepunkt i et demokratisk forfatningssystem.

Det ligger i dette at militært personell, menige såvel som offiserer, har lojalitets- og lydighetsplikt overfor de vedtak som blir truffet av Storting og regjering. Det kan medføre at de blir brukt til oppdrag som de ikke er enige i, og i verste fall trukket inn i en krig som de tar avstand fra. Det er også tenkelig at et politisk maktskifte, f. eks. som resultat av et valg, kan føre til en endring av landets forsvars- og allianse-politikk. De militære styrker har bare å ta dette til etterretning. Det enkelte medlem av forsvarsmakten kan bruke sin stemmeseddel på samme måte som andre borgere, og for øvrig drive politisk virksomhet i den utstrekning det er tillatt for militært personell. Men militære tjenesteplikter skal utføres uten hensyn til politiske sympatier eller antipatier.

I Quislingsaken (Retstidende 1945 s. 109) ga førstvoterende i Høyesterett, dommer Fougner, et monumentalt uttrykk for hvordan situasjonen stiller seg i ufredstider. Det lå, sa han, i de norske statsmyndigheters hånd og hos dem alene å treffe bestemmelse om hvorledes den situasjon skulle møtes som tyskernes pågang på vårt land i tiden fra 8.–9. april og utover gjorde akutt. Og han fortsatte:

> «I tider og under forhold som det her er tale om, gjelder kravet om at den enkelte innordner seg under de lovlige organers beslutninger – kravet om lydighet og troskap mot dem der lovlig representerer land og folk – absolutt og uavkortet. I et lands skjebnetime får kaos ikke rå.»

2. I den daglige tjeneste er det en annen lydighetsplikt som er mer aktuell, lydighetsplikten overfor militære foresatte. Forsvaret er – og må formodentlig være – en autoritær organisasjon, til tross for de tiltak som i de senere år er gjort i retning av demokratisering. Den militære straffelov setter i § 46 straff for den som «unnlater å vise skyldig lydighet mot en foresatts befaling i tjenesteanliggende», og etter § 39 er det til og med straffbart å tilkjennegi uvilje overfor en foresatt mot hans befaling.

Lydighetsplikten er imidlertid ikke absolutt. Å delta i krigsforbrytelser eller andre straffbare handlinger, går ikke inn under lydighetsplikten. Den militære straffelov har i § 26 en bestemmelse som fritar for straff den som har handlet etter ordre, med mindre han «har innsett eller klarlig måtte ha innsett, at han ved befalingens utførelse medvirker til en straffbar handling». Bestemmelsen hand-

ler om ansvaret for den som har adlydt en befaling, ikke ansvaret for den som nekter å adlyde. Men når den som har foretatt en handling etter ordre, kan straffes hvis han har forstått at handlingen var ulovlig, er det selvsagt at han kan nekte å lyde den ulovlige ordre. I motsatt fall ville han utsette seg for straffansvar enten han adlyder eller nekter. Det kan naturligvis oppstå vanskelige situasjoner, både for den soldat som står overfor spørsmålet om å nekte å lyde en ordre han mener er ulovlig, og for myndigheter og domstoler som i etterhånd skal ta standpunkt til berettigelsen (se som eksempel dom i Retstidende 1974 s. 517). Det ville føre for langt å gå nærmere inn på dette, som ikke er konstitusjonelle spørsmål, men spørsmål om tolkingen av gjeldende lov.

IX. HVA KAN DE VERNEPLIKTIGE BRUKES TIL?

1. Hva forsvarsorganisasjonen, og dermed de vernepliktige, skal brukes til, beror dels på lovgivningen, dels på bestemmelser som Kongen treffer som øverstbefalende for rikets krigsmakt, dels på sedvane. Spørsmålet er om grunnloven stiller opp grenser for hva som kan bestemmes.

Man kan for det første spørre om forsvarets militære oppgaver hindrer at de vernepliktige blir brukt til sivile formål, f. eks. å slukke skogbrann, lete etter bortkomne eller hjelpe til med innhøstingen.

Den nåværende vernepliktslov har to bestemmelser om anvendelse av vernepliktige til sivile formål. Den ene er lovens § 7, 3. ledd som bestemmer:

«Etter bestemmelse av Kongen med Stortingets samtykke kan vernepliktige brukes til å utføre sivilt samfunnsnyttig arbeid istedenfor militærtjeneste. På samme måte kan det bestemmes at vernepliktige som er kjent tjenestedyktige, men ikke stridsdyktige, ikke skal innkalles til tjeneste etter denne lov, men i stedet overføres til Sivilforsvaret for tjeneste der.»

En liknende bestemmelse fantes i vernepliktsloven av 1929 (§ 9, 2. ledd, endret ved lov av 22. juni 1934). Opprinnelig gjaldt bestemmelsen «civilt samfunnsnyttig arbeid i militært oppsatte arbeidsavdelinger». Når det siste vilkår ble sløyfet i 1934, var det på grunn av behovet for å kunne bruke vernepliktige som landmålerassistenter.

Den annen bestemmelse er vernepliktslovens § 9 nr. 2 b, som gir adgang til å innkalle vernepliktige til ekstraordinær tjeneste bl. a. til sivilt arbeid når viktige samfunnsinteresser gjør det nødvendig. Liknende bestemmelser fantes tidligere i to midlertidige lover fra 1917 (lov av 23. mars 1917 om plikt for vernepliktige til å utføre sivilt arbeid, og lov av 22. juni 1917 om anvendelse av militære avdelinger og tjenestehester til utførelse av sivilt arbeid).

Om forholdet mellom de to sett bestemmelser peker proposisjonen til vernepliktsloven på at det er en forskjell mellom deres anvendelsesområde som forklarer at de opprettholdes ved siden av hverandre. Når det gjelder arbeid etter den tidligere § 9, 2. ledd (nåværende § 7, 3. ledd) sier loven uttrykkelig at slikt arbeid trer i stedet for vanlig militærtjeneste. Det heter videre i proposisjonen:

«Det synes i dette tilfelle tydelig forutsatt at det her dreier seg om tjeneste av ordinær art, dvs. en konvertering av ordinær militærtjeneste fastsatt av Stortinget, i sivilt arbeide hvor Stortinget finner det hensiktsmessig at den vanlige militærtjeneste helt eller delvis utføres i denne form. Det skogsarbeide som i 1947 ble pålagt årsklassen 1945 istendenfor vanlig militæropplæring, ble således fastsatt i henhold til § 9, 2. ledd. Lovene av 1917 peker derimot etter hele sin utforming hen på en ekstraordinær situasjon hvor forholdene gjør det påkrevet å la sivilt arbeide utføres ved vernepliktige. ... Begge synes å forutsette en nødvendig øyeblikkelig innkallelse og/eller anvendelse i en krisesituasjon, dvs. det dreier seg om en tjeneste av ekstraordinær art, og bortsett fra at loven av 22. juni 1917 gir uttrykk for at «arbeidet ansees som militær tjenseste» inneholder disse lover heller ingen antydning om at avtjeningen av arbeidet trer istedenfor annen tjeneste».[33]

Bestemmelsene var atskillig diskutert under forberedelsen av loven. Vernepliktskomitéen hadde foreslått at adgangen til å bruke de vernepliktige til sivilt samfunnsmessig arbeid i stedet for til militærtjeneste (lovens § 7, 2. ledd), bare skulle gjelde «når tvingende samfunnshensyn tilsier det». Bare når det foreligger slike grunner fant komitéen det berettiget å erstatte den ordinære militærtjeneste med sivilt arbeid. Og bestemmelsen om ekstraordinær tjeneste med sivilt formål (lovens § 9, nr. 2 b) var etter vernepliktskomitéens utkast begrenset til å gjelde «under nødstilstand som rammer befolkningen i et større område». I sine motiver uttalte den bl. a.:

«Å innkalle vernepliktige til å utføre tjeneste av en slik – helt utenfor verneplikten liggende – art, er på sett og vis et misbruk av vernepliktige som har en viss likhet med anvendelse av vernepliktige til sivilt samfunnsnyttig arbeid, jfr. § 7, tredje ledd. Det skal iallfall overordentlig sterke grunner til for å anse en slik innkallelse berettiget. – Bestemmelsen er formet ut fra det syn at det må kreves at det foreligger en virkelig nødstilstand av mer omfattende karakter.»[34]

Handelsdepartementet og Kommunal- og arbeidsdepartementet frarådet bestemt å trekke så snevre grenser om muligheten for å bruke vernepliktige til sivilt arbeid som Vernepliktskomitéen hadde gjort, og Forsvarsdepartementet sluttet seg til dette, og ga i proposisjonen bestemmelsene den form de har i loven.[35]

Det framgår av forarbeidene at bestemmelsene

33) Ot. prp. nr. 40 – 1953 s. 22–23.
34) Utkast til lov om verneplikt med bemerkninger s. 22.
35) Se drøftelsen i Ot. prp. nr. 40 – 1953 s. 22–25.

ikke regulerer adgangen til å bruke oppsatte militæravdelinger til løsning av påtrengende sivile oppgaver. Vernepliktskomitéen uttaler i forbindelse med bestemmelsen i lovens § 9, nr. 2 b at det her er spørsmål om særlige innkallelser, og at innsats av allerede oppsatte militære avdelinger i akutte situasjoner, f. eks. under skogbrann, er et helt annet og langt mer normalt forhold som det ikke er grunn til å gi særlig hjemmel for i vernepliktsloven.[36] Departementet erklærte seg enig i det,[37] og det møtte ingen motsigelse under den videre lovbehandling.

Den lovmessige situasjon er etter dette unektelig noe uryddig. Man har tre grupper av tilfelle: (1) Utføring av sivilt samfunnsnyttig arbeid i stedet for militærtjeneste etter lovens § 7, 3. ledd. Her kreves bestemmelse av Kongen med Stortingets samtykke. (2) Ekstraordinærtjeneste for å utføre sivilt arbeid når viktige samfunnsinteresser gjør det nødvendig, lovens § 9, nr. 2 b. Slik tjeneste besluttes normalt av Kongen med Stortingets samtykke, men kan treffes av Kongen uten Stortingets samtykke hvis det er fare ved opphold (se § 13). (3) Innsats av oppsatte militæravdelinger, f. eks. i skogbranntilfelle. Dette er ikke regulert i loven, og avgjørelsen må formodentlig kunne treffes av vedkommende militære sjefer.

Innbyrdes er de tre grupper meget forskjellige. Hvordan stiller de seg i forhold til grunnlovens bud om den alminnelige verneplikt?

I gruppen (1) er det ikke tale om utførelse av verneplikt i grunnlovens forstand, men om lovbestemt samfunnstjeneste av annen art. Det er for så vidt misvisende når det i proposisjonen til loven er sagt at det «dreier seg om tjeneste av ordinær art». Tilknytningen til verneplikten ligger i at hjemmelen for arbeidsplikten er gitt i vernepliktsloven, ikke i særlig lov, og at det sivile arbeid fritar for tilsvarende militærtjeneste. At vernepliktige på denne måte i en viss utstrekning blir brukt til viktig sivilt arbeid i stedet for til militærtjeneste, må betraktes som en slik innskrenkning i gjennomføringen av prinsippet om alminnelig verneplikt som grl. § 109, 2. ledd gir hjemmel for. Den mest vidtgående bruk av bestemmelsene om dette er anvendelsen av årsklassen 1945 til skogsarbeid i stedet for militærtjeneste. Begrunnelsen var her dobbelt: På den ene side den vanskelige brenselsituasjonen, på den annen side at man under de daværende forhold ikke maktet å gi denne årsklasse militær opplæring.[38] At det ikke var spørsmål om utføring av verneplikt, kom også til syne ved den måte arbeidet var organisert på. De vernepliktige tok arbeid enkeltvis og hadde vanlig tariffmessig lønn for arbeidet.[39]

Også i gruppe (2) dreier det seg om en arbeidsinnsats uten militært formål – dette i motsetning til ekstraordinær tjeneste etter § 9 a (særlige øvelser for å styrke Forsvaret) og § 9 c (beredskapstjeneste). Arbeidet skjer i militært oppsatte avdelinger og i militær regi, men er ikke et ledd i avtjeningen av den ordinære verneplikt, og trer heller ikke i stedet for denne, slik som i gruppe (1). Det er altså ikke tale om noen innskrenkning i prinsippet om alminnelig verneplikt, men om et tillegg til den egentlige verneplikt, som man av praktiske grunner har regulert i vernepliktsloven i stedet for i en særlov. Det finnes ikke noe forbud i grunnloven mot at de vernepliktige på denne måte blir pålagt arbeidsplikter i tillegg til sin egentlige militære verneplikt og at arbeidet blir utført i militær regi.

I gruppe (3) går det sivile arbeid inn som et ledd i avtjeningen av den ordinære verneplikt. Fra grunnlovens side kan det ikke være noe i veien for at militære avdelinger i rimelig utstrekning blir satt inn for å løse ikke-militære oppgaver, f. eks. i katastrofesituasjoner. Dette er akseptert i praksis og synes å ha alminnelig tilslutning. Skulle en slik bruk av verneplikten til utførelse av sivile oppgaver få stort omfang, ville det naturligvis gå ut over forsvarets egentlige oppgaver.

Det kan spørres om det her finnes en forfatningsmessig grense, om grunnloven f. eks. hindrer at forsvaret blir gjort om til en hovedsakelig ikke-militær samfunnstjeneste. Spørsmålet må ses i sammenheng med spørsmålet om grunnloven påbyr at Norge skal ha et forsvar. Går man ut fra at grl. § 109 ikke er til hinder for at forsvaret helt nedlegges (se avsnitt III), må konsekvensen være at den heller ikke er til hinder for at den militære organisasjon blir omdannet til samfunnstjeneste av annen art, f. eks. en slags nasjonal arbeidstjeneste. Den «verneplikt» som det i så fall ville være spørsmål om , ville ikke være slik plikt til «i en vis Tid at værne om sit Fædreland» som grl. § 109 taler om, men en arbeidsplikt som utelukkende hadde sitt grunnlag i lovgivningen. Et annet spørsmål, som jeg ikke ser noen grunn til å drøfte, er om grunnlovens øvrige bestemmelser om det militære forsvar ville få anvendelse på en organisasjon som ikke lenger hadde militære formål, selv om den var bygget opp på samme måte som det nåværende forsvar.

2. Grunnloven regner bare med forsvarskrig, jfr. grl. § 26: «Kongen har Ret til at sammenkalde Tropper, begynde Krig til Landets Forsvar og slutte Fred . . .» Angrepskrig er også forbudt etter folkeretten. I en konkret situasjon kan det være tvil om hvem

36) Utkast til lov om verneplikt med bemerkninger s. 22.
37) Ot. prp. nr. 40 – 1953 s. 23.
38) Se nærmere St. prp. nr. 47 – 1947, Innst. S. nr. 40 – 1947, St. tid. 1947 s. 574–581. En utførlig beskrivelse av ordningen og bakgrunnen for den er gitt i dommen i Rt. 1948 s. 555 (se s. 565–568).
39) En av de voterende i saken i Rt. 1948 s. 555 mente at loven (daværende vernepliktslov § 9, 2. ledd) ikke ga hjemmel for et slikt pålegg om i stedet for militærtjeneste å overta alminnelig arbeid hos private arbeidsgivere (se s. 559–561).

som er angriper og hvem som er forsvarer. Ved krigsutbrudd legger begge parter gjerne skylden på motparten. Det er utenkelig at Norge skulle innlate seg på noe som med rette kan karakteriseres som angrepskrig, men som medlem av en forsvarsorganisasjon kan landet bli trukket inn i en konflikt som enkelte politiske grupper vil karakterisere som angrepskrig. Spørsmålet om krigens karakter er det våre statsmyndigheter som må ta standpunkt til. En vernepliktig kan ikke nekte å gjøre tjeneste med den begrunnelse at han betrakter krigen som en angrepskrig som han ikke vil delta i.

3. Etter grl. § 25 må rikets land- og sjømakt «ikke overlades i fremmede Magters Tjeneste». Grunnloven ville forby den skikk som var vel kjent på den tid, at enkelte stater skaffet seg inntekt ved å leie ut tropper til andre stater, men forbudet gjelder også en overlatelse med andre formål. Det ville være i strid med grunnloven om en troppeavdeling ble stilt til disposisjon for regjeringen i et annet land for å hjelpe den med å slå ned et opprør. Dette er forbudt selv om regjering og storting skulle være av den oppfatning at det var av interesse for Norges sikkerhet å yte slik hjelp. Om den enkelte vernepliktige ville ha rett til å nekte ordre på dette grunnlag, er mer tvilsomt.

Mer praktisk er det at norske tropper som under krig samvirker med allierte styrker, blir stilt under kommando av en alliert befalingsmann. Dette er ikke å overlate styrkene «i fremmede Magters Tjeneste». En felles overkommando kan være en nødvendighet for en effektiv krigføring. Spørsmålet om forståelsen av grunnloven på dette område ble inngående drøftet i forbindelse med NATO's kommandosystem.[40]

4. Et ømtålig spørsmål er i hvilken utstrekning forsvaret kan settes inn mot indre uro.

I så å si alle land har forsvaret den dobbelte oppgave: Å sørge for det ytre forsvar og å være det ytterste maktmiddel til opprettholdelse av ro og orden innad. Politi og militære styrker er de to maktmidler som staten (makthaverne) har til disposisjon. I en demokratisk stat står begge etater under herredømme av de folkevalgte myndigheter. For så vidt kan en si at de prinsipielt står i samme stilling. I mange land er for øvrig politiet eller avdelinger av det militært eller halvmilitært organisert.

Utbyggingen av et slagkraftig og velorganisert politi hører det 19. og 20. århundre til. I takt med utbyggingen av politiet har behovet for å bruke militæret til indre ordensoppgaver avtatt. I kraft av sin rekruttering, utdanning og yrkesmessig erfaring er en politiavdeling langt bedre skikket til å håndtere vanskelige ordensmessige situasjoner enn en avdeling vernepliktige soldater. Av unge soldater kan man ikke vente den ro og selvbeherskelse som trenges i en spent og følelsesladet situasjon, og en militær avdeling har heller ikke hensiktsmessig utstyr for å utføre ordenspolitimessige oppgaver. Det tør derfor være alminnelig enighet om at innsats av militære mannskaper i indre urosituasjoner bør være siste utvei.

Vår grunnlov har en særbestemmelse om bruken av militærmakt overfor borgerne. Grunnlovens § 99, 2. ledd bestemmer:

«Regjeringen er ikke berettiget til militær Magts Anvendelse mod Statens Medlemmer, uden efter de i Lovgivningen bestemte Former, medmindre nogen Forsamling maatte forstyrre den offentlige Rolighed og den ikke øieblikkelig adskilles, efterat de Artikler i Landsloven, som angaa Oprør, ere den trende Gange lydelig forelæste af den civile Øvrighed.»

Bestemmelsen var ikke gjenstand for noen debatt på Riksforsamlingen. I Konstitusjonskomitéens utkast hadde den plass som § 34, umiddelbart etter bestemmelsene om Kongen som øverstbefalende for rikets land- og sjømakt og hans rett til å sammenkalle tropper, begynne krig og slutte fred (nåværende § 25 og 26). Utkastet ble enstemmig vedtatt av Riksforsamlingen. Sin nåværende plass fikk bestemmelsen ved grunnlovrevisjonen høsten 1814. Bestemmelsens nærmeste forbilde er Adler-Falsens grunnlovsutkast,[41] og kilden skal være den engelske Riot Act av 1714.[42]

Etter første alternativ («efter de i Lovgivningen bestemte Former») står lovgivningen fritt til å gi regjeringen hvilke som helst fullmakter til å bruke militærmakt mot borgerne. Beredskapsloven (lov av 15. desember 1950 nr. 7 om særlige rådgjerder under krig, krigsfare og liknende forhold) bestemmer i § 6:

«På krigsskueplassen kan de militære myndigheter overta den øverste ledelse av politiet og kan i så fall om nødvendig midlertidig sette politiets embets- og tjenestemenn ut av virksomhet. Kongen kan bestemme at alt politi, enkelte politikorps eller politiet i visse distrikter skal innlemmes i de militære styrker... Kongen gir nærmere regler om hvilke områder som skal regnes for krigsskueplass.»

I dette må ligge at den militære ledelse kan utøve all den myndighet som normalt ligger til politiet eller som politiet blir tillagt etter de særlige fullmak-

40) Se St. prp. nr. 20 for 1951 s. 7–8 og Innst. S. nr. 40 for 1951 s. 71–74 (med betenkninger av Castberg og Andenæs). Det kan også minnes om den norske Tysklandsbrigades deltakelse i okkupasjonen av den britiske sone etter 2. verdenskrig. Brigaden stod operasjonsmessig under kommando av en britisk formasjon (se St. meld. nr. 31 for 1945–46).

41) § 136 i utkastet lød slik: «Ved Insurrection forstaas enhver, ikke af Regjeringen foranstaltet, bevæbnet Forsamling, som ikke naar Oprørsloven tre Gange er bleven oplæst for den, øieblikligen adskiller sig. De, der ved saadan Anledning anholdes, skulle straks overleveres de ordinaire Dommere».

42) Højer, Norges Storting (1882) s. 175.

ter i beredskapsloven. I forarbeidene til loven er det forutsatt at hele landet kan erklæres for krigsskueplass, hvis militære hensyn tilsier dette (Ot. prp. nr. 78 for 1950 s. 25, 2. sp.)

For øvrig er det ikke gitt generelle lovbestemmelser om adgangen til å bruke militærmakt overfor landets egne borgere. (Se derimot om politiinstruksen nedenfor.) Etter tolloven (lov av 10. juni 1966 nr. 5) § 20 har (politiet og) militære myndigheter plikt til å yte tollvesenet nødvendig hjelp og beskyttelse under utførelsen av tollforretninger. Det er mulig at det også finnes andre spesialbestemmelser av liknende art i lovgivningen. Men bortsett fra slike spesialbestemmelser er det bestemmelsene i annet alternativ av grl. § 99, 2. ledd, med kravet om opplesning av lovbestemmelsene om opprør, som kommer til anvendelse dersom det skal brukes militærmakt.

Bestemmelsen forbyr ikke anvendelse av militærmakt, tvert om, den forutsetter at det er adgang til slik anvendelse, men den oppstiller det formelle krav at opprørsloven først skal leses, til og med tre ganger. Hva som skal leses opp, har voldt tvil. Castberg henviser til bestemmelsene i straffelovens §§ 136 og 137[43], og det kan være rimelig nok, selv om disse paragrafer handler om oppløp, ikke om opprør. Bestemmelsen i § 99, 2. ledd tar åpenbart sikte på en situasjon hvor myndighetene står overfor en opphisset menneskemasse, og formålet med regelen må være at mengden skal få rommelig varsel og anledning til å komme til besinnelse, før militære styrker går til aksjon. Interessant er det også at det er «den civile Øvrighed» som skal stå for opplesningen. De militære skal åpenbart bare settes inn som et siste middel.[44]

På denne bakgrunn må det være naturlig å tolke paragrafen slik at forskriften om lesning av opprørsartiklene bare kommer til anvendelse når det er mulighet og rimelig foranledning til å fylle dette formkrav. I den statsrettslige teori er bestemmelsen sparsomt behandlet, og de uttalelser som foreligger, gir uttrykk for en viss usikkerhet.

Aschehoug uttaler således: «Hva grl. § 99 med sitt forbud har for øye, er visst nok kun anvendelse av militæret på sådan måte at dettes sjefer på eget ansvar søker å tilveiebringe offentlig rolighet. Den har iallfall aldri vært ansett til hinder for, at soldater avgis til bistand for politiet ved alminnelige arrestasjoner, patruljeringer i gatene og liknende anledninger, hvor de settes umiddelbart under politiets befaling.»[45] I denne forbindelse henviser han til eldre politiforordninger som gir politiet rett til å kreve bistand av militære. Den tolking som Aschehoug gir, er ikke overbevisende, siden grl. § 99, 2. ledd uttrykkelig forutsetter at «den civile Øvrighed» medvirker ved lesning av lovens opprørsartikler. Det er altså faktisk umulig for en militær sjef å oppfylle formkravet hvis han på egen hånd tiltar seg å sørge for fred og orden. Men de eksempler Aschehoug nevner på anvendelse av militær hjelp ved løsning av politioppgaver (arrestasjon, patruljering o.l.), er slike at lesning av opprørsparagrafer er utelukket eller iallfall ville virke parodisk. Især når en tenker på hvor svakt utbygget politiet var da grunnloven ble gitt, kan man ikke godt tenke seg at det var meningen å avskaffe den adgang for politiet til å rekvierer hjelp fra militæret som de gamle politianordninger ga hjemmel for. Og den nåværende politiinstruks, fastsatt ved kgl.res. av 6. februar 1920 med senere endringer, gir i § 79 politiet rett til å søke hjelp hos militærmakten, hvis det ikke ser seg i stand til på tilstrekkelig virksom måte å hindre rolighetsforstyrrelse eller å gjenopprette ordenen. Hvis det er tid til det, bør ansøkningen om militær bistand sendes til departementet; i motsatt fall kan man henvende seg til nærmeste militæravdeling, først og fremst til en garnisonerende avdeling.

I vår historie har det hendt atskillige ganger at politiet har fått assistanse av militære styrker til å opprettholde orden. Castberg nevner i sin bok «Rett og revolusjon i Norge» (1974) en rekke slike tilfelle.[46] Om forskriftene i grl. § 99, 2. ledd om opplesning av opprørsartiklene har vært fulgt, kan vel ha berodd på om omstendighetene gjorde det naturlig.

Castberg nevner at vilkårene etter § 109 ikke kan gjelde dersom det foreligger et angrep fra mengdens side, slik at reglene om nødverge kommer til anvendelse. I så fall må statens myndighetsorganer uten videre kunne bruke militær makt.[47] Dette kan det knapt være uenighet om, men man kan ikke direkte bruke bestemmelsen i straffelovens § 48 om nødverge som hjemmel. En lov kan ikke sette grunnlovens bud til side. Begrunnelsen må være at en her er utenfor den type situasjoner som grunnlovsbestemmelsen i § 99, 2. ledd tar sikte på.

Og man må gå et skritt videre. Om vi tenker oss at et revolusjonært parti grep til våpen i et område, og tok sikte på å vinne resten av landet for revolusjonens sak, måtte det være adgang til å gripe inn med militærmakt for å kvele opprøret i fødselen, uten at det var nødvendig å avvente et angrep fra de revolusjonære overfor en militær avdeling, og uten at forskriftene i grl. § 99, 2. ledd om lesning av opprørsartikler kom til anvendelse. En slik situasjon kan helst tenkes i forbindelse med et aktuelt eller

43) Castberg II s. 283.

44) Den tilsvarende bestemmelse i Adler-Falsens utkast tok bare sikte på en bevæpnet forsamling, og krevde ikke at opplesningen skulle skje ved sivil øvrighet.

45) Aschehoug II s. 515.

46) Se s. 24–25 om bondemarsjen i 1818 som ble stanset av militære ved Bærum Verk, s. 31 om bruk av militær i Levanger i 1851 overfor mengden som prøvde å hindre forhøret over agitatoren Carl Johan Michelsen, s. 35 om bruk av to andre av Thraniterbevegelsens agitatorer, s. 67 om bruk av militær i forbindelse med det kortvarige «rådsstyre» i Hammerfest i 1921, s. 89 om Menstadkonflikten i 1931.

47) Castberg II s. 283.

forstående angrep fra en fremmed makt som revolusjonspartiet sympatiserer med, og hvor derfor bestemmelsene i beredskapsloven kan få anvendelse. Men i prinsippet må det samme gjelde selv om det skulle være en rent intern reisning, og uten hensyn til om det foreligger noen lovhjemmel for militærmaktens anvendelse.

Konklusjonen på disse betraktninger må være at det ikke fra grunnlovens side er noe til hinder for å bruke forsvaret til indre oppgaver, enten det er spørsmål om å bekjempe rene opptøyer eller det dreier seg om terroristvirksomhet, opprør eller femtekolonnevirksomhet. Men i visse situasjoner stiller § 99, 2. ledd opp et formelt krav som må være oppfylt før militære styrker settes inn.

At dette er stillingen, bekreftes av den praksis vi har. De beslutninger som ved forskjellige anledninger har vært truffet om å sette inn militære styrker, har til dels vært politisk heftig omstridte - man kan tenke på tilkalling av militære styrker i forbindelse med Menstadkonflikten i 1931 - men det har så vidt jeg vet, ikke vært hevdet at det var tale om en ulovlig bruk av forsvaret. Den nåværende vernepliktlov gir uttrykkelig hjemmel for ekstraordinær tjeneste, bl. a. når det kreves «for å opprettholde rettsordenen og sivilt arbeid når viktige samfunnsinteresser gjør det nødvendig» (§ 9 nr. 2 b). Å bedømme når viktige samfunnsinteresser gjør det nødvendig å innkalle militære styrker for å opprettholde rettsordenen, må være regjeringens sak. At avdelinger i ordinær tjeneste må kunne brukes til tilsvarende oppgaver uten spesiell hjemmel, kan ikke være tvilsomt.

Når forsvaret kan brukes til slike oppgaver, må det også kunne trenes for det. Rettslig sett kan det ikke gjøres noen innvending mot øvelser med sikte på bekjempelse av femtekolonnevirksomhet eller opprørsgrupper, og heller ikke mot at enkelte avdelinger får spesialopplæring med sikte på slike oppgaver.

En annen type bruk av militæret er utkommandering av militære styrker for å holde samfunnsmaskineriet i gang i tilfelle hvor f. eks. transportvesenet er lammet av streik. En slik tjeneste vil lett vekke sterke politiske reaksjoner og skape uro i avdelingene. Det er her spørsmål om en slags arbeidstjeneste som kan sies å falle utenfor grunnlovens vernepliktsbegrep. Men det er ikke fra grunnlovens side noe til hinder mot at militære styrker brukes til slike oppgaver i den utstrekning man har hjemmel for det. Og de gjeldende bestemmelser om bruk av vernepliktige til sivilt arbeid, dekker også slike tilfelle (jfr. avsnitt IX. 1).

Vedlegg 4.

Tabellariske oversikter

Maksimal tjenesteplikt i forsvarsgrensene, HV og Sivilforsvaret

Tjenesteordning	Første-gangstj (d)	Påfølgende-tjeneste (rep)	Total tj.dager	Merknad
Hæren	365	108 (linjen maks 84. Landv. maks 24)	473	
Spesialister	365	150 (108 + maks 42)	515	
Sjøforsvaret				
Marinen	455	–	455	
Kystartilleriet	365	80	445	
KA/spesialister	365	122 (80 + maks 42)	487	
Luftforsvaret				
Flyvåpnet	455	14*)	469	*) Luftforsvarsøvinger
Luftvernart	365	80	445	
KA/spesialister	365	122 (80 + maks 42)	487	
NIKE-bn	455	14*)	469	
Heimevernet				
90 dagers personell	90	138 (23 × 6)	228	Førstegangstj. p.t. i Sjøforsvaret. Påfølgende tjeneste etter HV's øvingsmønster. Øvre grense for tj.pl. alder er 44 år og antall øvinger derfor ca. 23
Befal/spesialister	90	236 (23 × 6) + 14 × 7	326	
Sivilforsvaret				
Befal ved FK	14	319	332	Varierer meget sterkt etter som en tildeles før eller under førstegangstj. Vpl. alder til 65 år Øvre grense nå 19 mnd.
Menig ved FK	14	264	278	
Befal ved LS	14	74	88	
Menig ved LS	14	20	34	

Maksimal tjenesteplikt for personell som omfordeles (fellesuttaket)

Personell fra	Førstegangstj.			Påfølgende tjeneste	Totale tjenestedager	Merknad
Hæren	365	Fellesuttak	Heimevernet	138 (23 × 6)	503	Øvre grense på 19 mnd Tj.pl. alder til 44 år
Sjøforsvaret						
Marinen	455			120 (20 × 6)	575	
KA	365			138 (23 × 6)	503	
Luftforsvaret						
Flyvåpnet	455			120 (20 × 6)	575	
LA	365			138 (23 × 6) Bef. + spesialister 98 (7 × 14)	601/673	
Hæren	365		Politireserven		437	
Sjøforsvaret						
Marinen	455				527	
KA	365			72	437	
Luftforsvaret						
Flyvåpnet/NIKE Bn	455				527	
LVA	365				437	
Hæren	365		Sivilforsvaret	Fjernhjelp: (14 + 14 d årlig) Lokale SF: 14 + (3 d årlig) Øvrige tj.form: 7 + 2 d årlig) Bef. + spesialister: 90 + 5 d årlig) Bef. i tillegg som mannskaper	Tj.tid sterkt varierende etter tj.ordning, tj.sted og økonomi. Men ingen over 577	Tj.pl. alder til 65 år øvre grense på 19 mndr.
Sjøforsvaret						
Marinen	455					
KA	365					
Luftforsvaret						
Flyvåpnet/NIKE Bn	455					
LVA	365					
Sivile tjenestepliktige	485					
			Overføres		Kan bli mer enn 577 Ingen 19 mndr. regel	
Sivile tjenestepliktige	485		Siv.tj.	108 (teoretisk)	593	Kan kalles inn til siv. rep.øv. som Hæren hvis behovet er tilst. Aldri praktisert

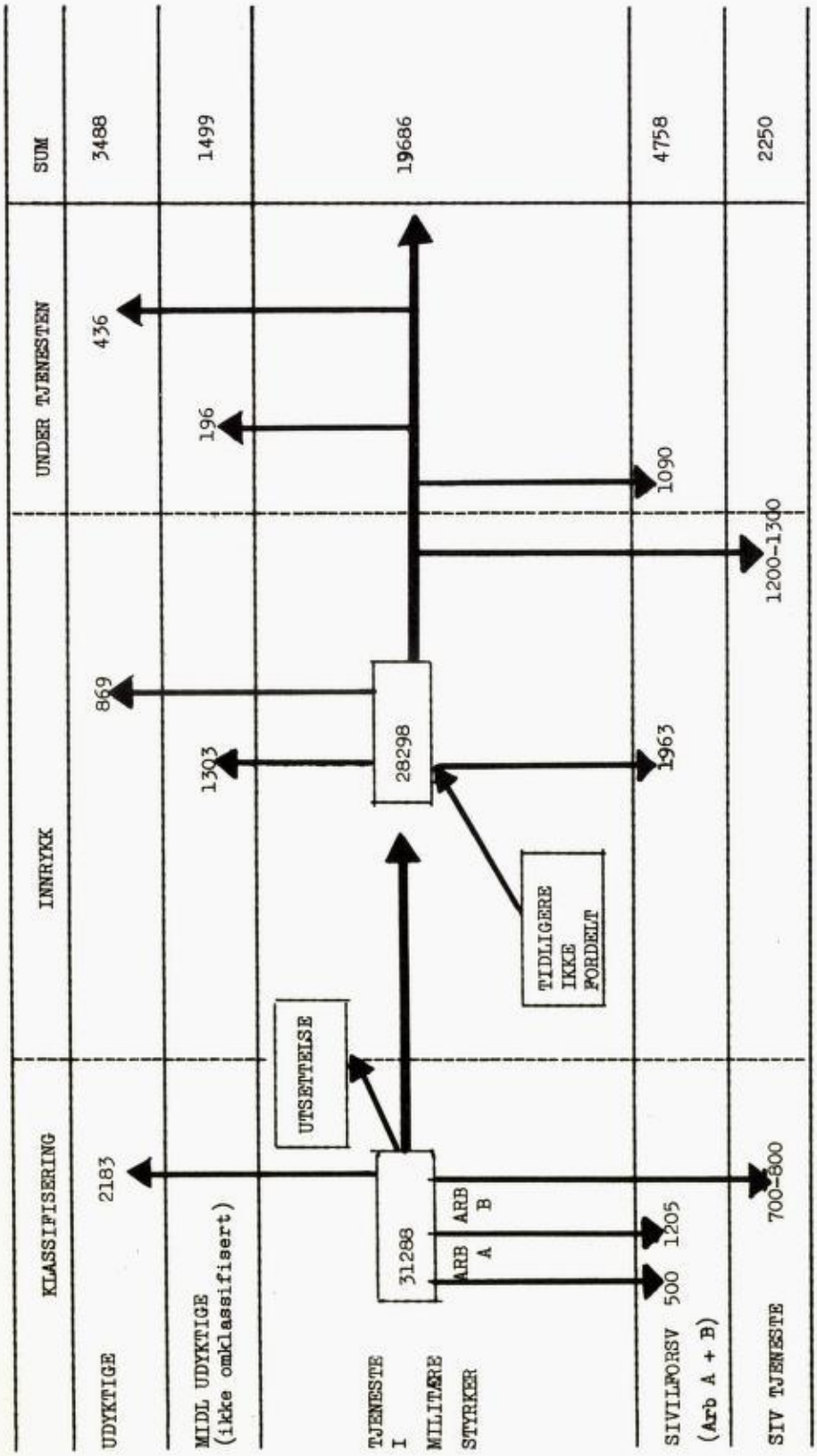
Tabellen tar ikke hensyn til at enkelte har rep.øvelser før omfordeling. Heller ikke overføring til mer enn en tjenesteform.

3 mndr. = 90 dager
12 mndr. = 365 dager
15 mndr. = 455 dager
16 mndr. = 485 dager
19 mndr. = 578 dager

Middeltall for årene 1972 (1973–1974 (1975)

		Antall	Pst.	Tap av styrke-		Korrigerte tall
	Årskull mannlige 19-åringer	31 292				
	Klassifiseringsstyrke	31 288	100			
Klassifisering	Arbeidsdyktige B	1 205	3,93	388	(10,8 pst.)	
	Udyktige	2 183	6,9			
	Midl. udyktige	–	–			
	Stridende og arb. A	27 900	89,2			
	Innrykksstyrke:	38 298	90,4			89,2
Innrykk	Arbeidsdyktige B	1 963	6,24	135	(13,2 pst)	6,2
	Udyktige	869	2,8			2,7
	Midl. udyktige	1 303	4,2			4,1
	Stridende og arb. A	24 162	77,2			76,2
	Arbeidsdyktige B	1 090	3,51	722	(5,5 pst)	3,4
Under tjeneste	Udyktige	436	1,4			1,4
	Midl. udyktige	(696) 196	(2,2) 0,6			0,6
	Stridende og arb. A	22,440	71,7			70,8
Sivile tjenestepliktige		2 254	7,2			7,2
Arbeidende A til Sivilforsvaret		500	1,6			1,6
Fullfører militærtjeneste:		19 686	62,9			62,0

Bevegelse i personellmassen 1972 (1973) – 1974 (1975)

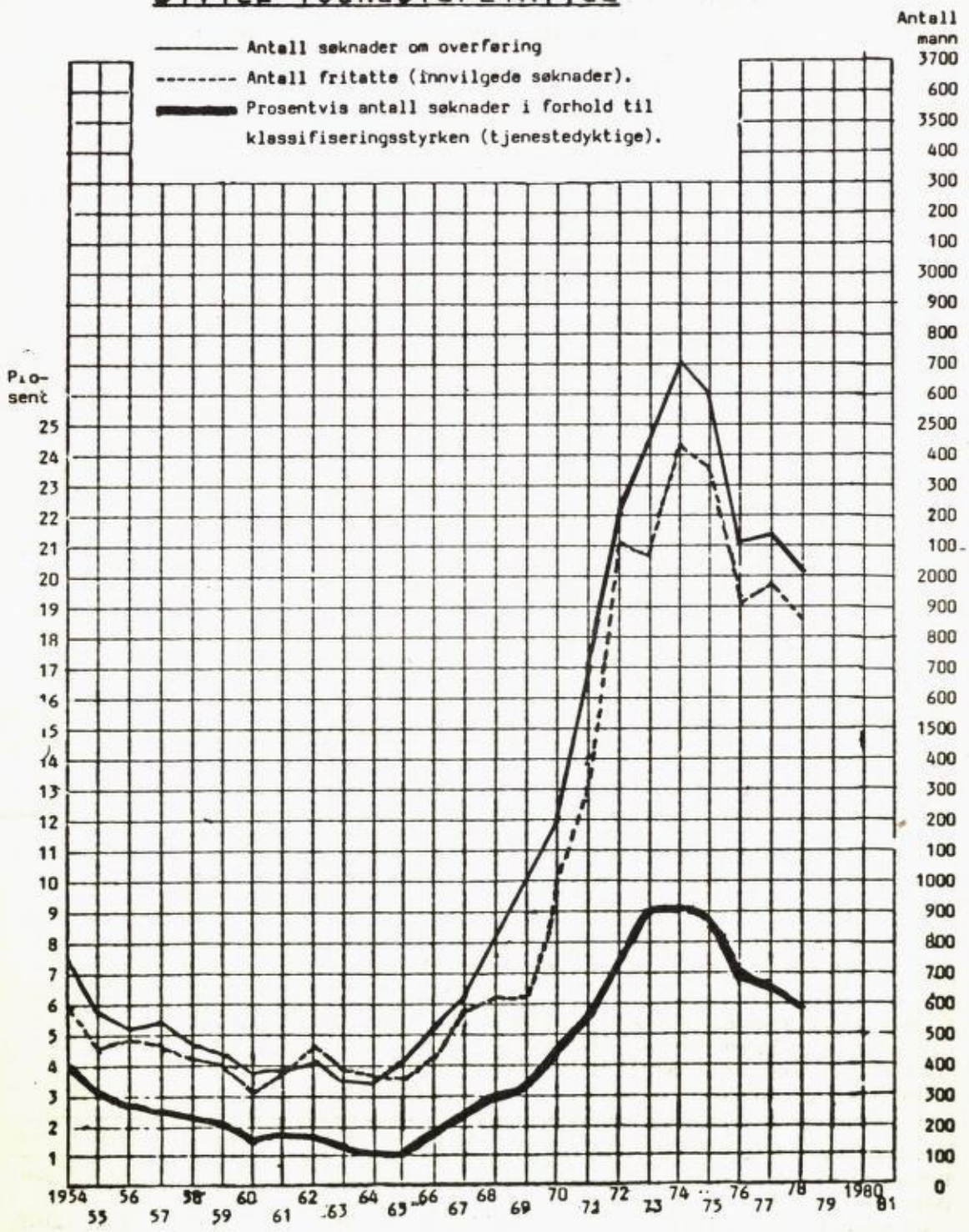

Tallmessig oversikt over militærnektere i årene 1954–1978

År	Antall søkere til siviltjeneste	Antall tilbakeførte		
		Sum	Etter egen søknad	Fritak ikke innvilget
1954	719	102		102
1955	556	82		82
1956	505	37		37
1957	507	48		48
1958	482	73		73
1959	441	38		38
1960	361	37		37
1961	367	10		10
1962	412	7		7
1963	369	20		20
1964	348	22		22
1965	398	6		6
1966	512	7		7
1967	687	42		42
1968	858	92		92
1969	907	77		77
1970	1 195	70		70
1971	1 186	43		43
1972	2 223	80		80
1973	2 585	140		140
1974	2 675	251	147	104
1975	2 575	464	278	186
1976	2 085	404	243	161
1977	2 118	443	288	155
1978	2 021	478	309	169

Før 1974 var det ikke ført statistikk over tilbakeførte. Tallene over «fritak ikke innvilget» i årene 1954–1973 har for hvert år vært innhentet telefonisk fra Justisdepartementet. Fra og med 1974 er de oppgitte tall basert på registreringer foretatt i Utskrivningsvesenet.

SIVILE TJENESTEPLIKTIGE

Vedlegg 5

Oversikt over dommer avsagt i årene 1972–1977 i militærnektersaker m.v.

Oversikten er basert på dommer innsendt til Generaladvokatembetet av vedkommende domstoler i medhold av rundskriv fra Justisdepartementet.

Oppgavene er neppe fullstendige idet rundskrivet ikke etterleves fullt ut. De må imidlertid antas å gi en tilnærmet riktig oversikt.

A. Saker om fritaking etter lov av 19. mars 1965 nr. 3 § 1:

	1972	1973	1974	1975	1976	1977	Sum
Fritatt							
– Herreds- og byrett	0	1	6	5	3	0	15
– Lagmannsrett	2	4	4	2	4	7	23
– Høyesterett[1)]	0	1	1	0	1	0	3
Ikke fritatt							
– Herreds- og byrett	0	7	3	0	4	0	14
– Lagmannsrett	4	19	3	7	8	4	45
– Høyesterett[1)]	0	1	2	0	2	1	6

[1)] Tallene er hentet fra Norsk Retstidende

B. Saker om innsetting i særskilt leir etter lov av 19. mars 1965 nr. 3 § 20.
Dom avsagt i herreds- eller byrett:

	1972	1973	1974	1975	1976	1977	Sum
Vilkårene til stede	10	17	19	8	9	15	78
Vilkårene ikke til stede	0	0	0	0	0	1[1)]	1

[1)] Dommen er senere opphevet av Høyesterett.

C. Tiltale for første gangs overtredelse av militære straffelov § 35. Tallene i parantes angir saker hvor tiltalte ikke hadde søkt om fritaking av overbevisningsgrunner.

	1972	1973	1974	1975	1976	1977	Sum
Frifunnet for straff	2[1)]	0	0	0	1(1)	2(2)	5(3)
Dømt							
– Herreds- og byrett	3(1)	1	7(4)	2(1)	5(2)	3(2)	21(10)
– Lagmannsrett	0	0	0	0	0	0	0
– Høyesterett	0	0	0	0	0	0	0

1) Begge dommer er opphevet av Høyesterett

Ingen ble fradømt verneretten for første gangs overtredelse av militære straffelovs § 35.

D. Tiltalte for annen gangs overtredelse av militær straffelov § 35. Tallene i parantes angir saker hvor tiltalte ikke hadde søkt om fritaking av overbevisningsgrunner.

	1972	1973	1974	1975	1976	1977	Sum
Frifunnet for straff	0	0	0	0	0	1(1)	1(1)
Dømt							
– Herreds- og byrett	0	2(1)	0	1	2(1)	1(1)	6(3)
– Lagmannsrett	0	0	0	0	0	0	0
– Høyesterett	0	1	1	0	0	1(1)	3(2)

Bortsett fra en ble de tiltalte også fradømt verneretten

E. Det foreligger 3 fellende dommer for ikke å etterkomme plikter etter sivilforsvarsloven av overbevisningsgrunner og 1 dom for av samme grunner ikke å ha etterkommet plikter etter lov om militære rekvisisjoner.

Vedlegg 6

Henvendelse fra Amnesty International (norsk avdeling)

Amnesty International og militærnektere som samvittighetsfanger:

Menneskerettighetsorganisasjonen Amnesty International ser på muligheten til å nekte militærtjeneste som en av de fundamentale menneskeretter og del av det vi forstår med tanke-, samvittighets- og religionsfrihet.

Enhver som er berøvet sin frihet for å ha nektet militærtjeneste og som en videre kan konstatere at ville utføre sivil tjeneste, blir av Amnesty betraktet som samvittehetsfange. Nasjonalstater som har slike fangekategorier gjør seg skyldig i menneskerettighetsbrudd og organisasjonen arbeider aktivt for at de militærnektere som er samvittighetsfanger blir løslatt og får tilbud om alternativ sivil tjeneste som er løsrevet fra militærapparatet.

Amnesty International mener det er galt å bare godta enkelte samvittighetsgrunnlag for militærnektelse. Alle uttalte samvittighetsgrunnlag må betraktes som likeverdige og høyverdige slik at de kvalifiserer til alternativ tjenesteform. Personlig overbevisning som kvalifisert nektingsgrunnlag er bl. a. skissert i følgende mellomfolkelige dokumenter:

- The draft universal charter on conscientious objections of The International Peace Bureau,
- The Sodepax Report of the Baden Consultation (1970),
- The World Conference on Religion and Peace, Kyoto, Japan (1970).

I 1973 henstilte Amnesty Internationals generalsekretær Martin Ennals til den norske regjering om å godkjenne situasjonsbetinget militærnektelse. Amnesty ønsker at militærnekterloven må forandres slik at en unngår at personer blir satt i fengsel for en overbevisning.

Bakgrunnen for denne henvendelsen er de såkalte situasjonsbetingede militærnekterne som i Norge har blitt fengslet opptil flere ganger fordi en ikke har akseptert deres samvittighetsgrunnlag.

I 1973 ble det svart at militærnekterlovgivningen ikke ville bli revurdert før Vernepliktsutvalget avgir sin innstilling. Norsk Avdeling av Amnesty International vil med dette rette en ny henstilling til regjeringen om å forandre militærnekterlovgivningen i samsvar med organisasjonens uttrykte syn.

Brev fra Amnesty International (International Secretariat) av 23. november 1973 til statsminister Bratteli

Your Excellency,

May we first of all extend our warmest congratulations on your appointment as Prime Minister of Norway, following the success of your Party in the general elections held en Norway this summer.

We would like to take this opportunity to bring to the attention of the present Executive a matter on which we have previously approached the former Goverment of Norway; this concernes the imprisonment of those conscientious objectors who have been refused exemption from military service. Enclosed with this letter, you will find a copy of our letter to Lars Korvald, the previous Prime Minister, dated 13th July 1973.

Since its Assembly, held in Copenhagen in 1966, it has been the policy of Amnesty International to urge the recognition of the right of selective conscientious objection to military service, and to work for the release of those who are imprisoned because of their refusal to fight in a particular war, or to carry arms in particular circumstances, as well as those who refuse to fight in any way.

We are aware that the Norwegian laws relating to exemption from military service for reasons of conscience are liberal, but they do not at present allow for exemption for selective conscientious objectors. According to the information that has reached Amnesty International's Secretariat in London, several young men ducing recent years have served or are currently serving prison terms of 120 days each because they, after being refused status as conscientious objectors, refused to do military service when called up, and thus being denied alternative service, which is otherwise granted to regular pacifists. In addition the convicted person, after having completed the 120 days in prison, is called up again for military service and upon refusal is sentenced for a second time, facing a minimum sentence of one year.

The matter of selective conscientious objectors was raised in the Storting in November 1970, and a proposal to establish a committee to consider a change in the present law in such a way as to allow for exemption from military service for selective objektors was subsequently sent to the Government. The year before, in 1960, the Norwegian bishops had declared that the present laws were unsatisfactory.

According to our information the previous Government had considered the introduction of new proposals calling for an adjustment of the laws concerning conscientious objection to military service.

At its annual meeting in 1972 Amnesty International decided to give its support to the directives laid down in the Consultative Assembly of the Council of Europe, Resolution 337 (1967) on the Right of Conscientious Objection. The resolution takes Article 9 of the European Concention of Human

Rights, as its basis. One of the Basic principles reads:

«Persons liable to conscription for military service, who, for reasons of conscience or profound conviction arising from religious, ethical, moral, humanitarian, philosphical or similar motives, refuse to perform armed service, shall enjoy a personal rights to be released from the obligation to perform such service.»

In September 1972 the Norwegian Government was made familiar with Amnesty International's view as well as the context of the resolution.

We urge you and your Government to put forward proposals to introduce legislation in harmony with this Resolution as soon as possible, in order that young men may no longer be imprisoned in Norway for their refusal to carry arms and may be released from an obligation to act contrary to their conscience.

We should be very grateful if you would inform us of your Government's position in this matter before we publish the contents of this letter, as we intend to do after the end of January.

I have the honour to be sir,

Yours Faithfully,

Martin Ennals,
Secretary General

Vedlegg 7

«Rettferdsteori og militærnekting»

Odd Jostein Sæter

FORORD

«Den kinesiske eske» har – med visse modifikasjoner – sin analogi også innen den politiske begrepsverden. Således kan esken «normativ politisk teori» sies å inneholde en mindre eske med påskriften «samfunnskontrakt-modellen». Innenfor denne finnes igjen en mindre eske – Rawls's rettferdsteori. Hvis den åpnes kan man videre finne en teori om «motstandsrett», og som en av dennes former finner vi «samvittighetsnekting». Åpnes den esken kan man endelig finne esken med «politisk situasjonsbetinget militærnekting».

Analogien holder også i den forstand at dersom man ønsker at det skal bli kastet lys over den innerste esken, blir det formålsrasjonalt å åpne de større først. Og nettopp det er ledetråden i dette essayet.

Fra en hermeneutisk synsvinkel er det forøvrig slik at en forståelse av delen kan kaste lys over helheten, hvoretter den nye helhetsforståelse kaster nytt lys over delen. Og så videre i en hermeneutisk sirkel. I tråd med dette sikter essayet både på å kaste lys over fenomenet politisk situasjonsbetinget militærnekting ved hjelp av en rettferdsteori, og gjennom denne drøftelsen også kaste lys over rettferdsteoriens eventuelle fruktbarhet.

Den liberale rettferdsteori som anvendes bygger på en samfunnskontrakt-modell, hvis tradisjon i høy grad er påvirket av John Locke. Denne politiske filosofen har gjennom sin konstitusjons- og borgerretts-lære hatt en dyp innflytelse bl. a. på amerikansk politisk tenkning – og konkret på Uavhengighetserklæringen. Den norske Grunnloven av 1814 bygger i stor grad på den samme borgerlig-liberale tradisjon. Denne historiske sammenheng gjør at vår rettferdsteoretiske drøfting av politisk situasjonsbetinget militærnekting også får en direkte relevans for den norske debatten om militærnekterlovgivningen.

Oslo 10.12. 1974.
Odd Jostein Sæter

1. INNLEDNING

1.1. Perspektiv på normativ politisk teori

I den teknisk-vitenskapelige sivilisasjon har rekkevidden og konsekvensbredden av de menneskelige handlinger og unnlatelser fått et slikt omfang, at behovet for en almengyldig etikk nærmest er blitt tematisert som en eksistensiell nødvendighet.

Samtidig har sekulariseringen fortrengt den samfunnskonstituerende posisjon som den transcendent begrunnede etikk i den tidligere kristne enhetskultur kunne gjøre krav på, noe som har bidratt til grunnlaget for vår tids pluralisme av forsøk på en immanent fundert etikk både på det individuelle og kollektive plan.

Humes prinsipp om den absolutte atskillelse av kategoriene e r og b ø r, har i ettertiden gjennom positivismen stemplet som umulig enhver immanent etikks pretensjon om intersubjektiv gyldighet. Av denne situasjon framstår et paradoksalt problem, nemlig motsigelsen mellom nødvendigheten og umuligheten av en alment forpliktende etikk både på «mikronivå» (individsfæren; familie, ekteskap og omgangskrets), «mesonivå» (det nasjonale politiske plan) og «makronivå» (de internasjonale relasjoner og menneskehetens skjebne).[1)]

Innenfor normativ politisk teori har ikke desto mindre flere mer eller mindre fruktbare modeller for politisk begrunnelse blitt utarbeidet. Tre innflytelsesrike modeller representeres ved d e n u t i l i t a r i s k e s a m f u n n s t e o r i (f. eks. Jeremy Bentham og i en viss forstand John Stuart Mill), t e o r i e n o m s a m f u n n s k o n t r a k t e n (f. eks. John Locke, Jean Jacques Rousseau og Immanuel Kant) og d e n h i s t o r i s k e s a m f u n n s t e o r i (f. eks. G. F. Hegel og Karl Marx/Friedrich Engels).

1.2. Rettferdsteori og politisk situasjonsbetinget militærnekting

Dette essay bygger på den fornyelse av kontraktteorien som filosofen John Rawls har utført i sitt verk «A theory of justice».[2)] Denne rettferdsteorien skal anvendes på et konkret og komplisert problem – politisk situasjonsbetinget militærnekting. Hensikten er at drøftingen skal gi en gjensidig belysning av dette fenomenets karakter og den rettferdsteoretiske modellens fruktbarhet.

Valget av samfunnskontrakt-modellen kan i denne sammenheng begrunnes ved at den etter sin natur nettopp fokuserer konstitueringen av den statlige (offentlige) makt og dennes forhold til samfunnet – individene. Modellen burde derfor kunne vise sin eventuelle styrke i drøftingen av problemer som faller innenfor kategoriene sivil ulydighet[3)] og samvittighetsnekting bygd på politisk overbevisning. Fenomenet «politisk militærnekting» faller nett-

1) Karl-Otto Apel: Transformation der Philosophie. Band II. s. 359–60. Frankfurt a.M. 1973.
2) John Rawls: A theory of justice. London 1973.
3) Begrepet sivil ulydighet brukes innledningsvis relativt omfattende.

opp innenfor kategorien «samvittighetsnekting»[4], d.v.s. at et individ av alvorlige overbevisningsgrunner nekter å adlyde et legalt påbud.

Ut fra vårt siktemål blir oppgaven ikke å gi en fullstendig framstilling og kritikk av Rawls's rettferdsteori. Vår interesse knytter seg til at den qua normativ politisk teori gjør krav på å kunne gi en rasjonell bestemmelse av individets motstandsrett overfor øvrigheten.

1.3. Motstandsretten teologisk begrunnet

En spire til den moderne teori om motstandsretten kan en finne i middelalderens teologisk begrunnede motstandsrett, f. eks. angående tyrannmord. Men dette var for det første en spire som fikk meget svake vekstvilkår innenfor et samfunn preget av den gjensidige «infiltrasjon» mellom den kirkelige autoritet og statsmakten. Når staten pryder seg med teologisk kompetanse blir det lett trange kår for lekmannens egen tolkning av den kristne plikt til å lyde Gud mer enn menneskene – og øvrigheten.[5] For det andre var denne spire til en motstandsrett for individet begrunnet i en religiøs tro og ikke i en immanent begrunnet rettferdighetslære, som Rawls pretenderer å gi.

1.4. Thomas Hobbes – samfunnskontrakt og motstandsrett

Men heller ikke en normativ politisk teori som bygger på en samfunnskontrakt-modell gir nødvendigvis noe skikkelig rom for individets motstandsrett. 1600-tallsfilosofen Thomas Hobbes bygde ut sin originale teori om samfunnskontrakten uten egentlig å gi rom for sivil ulydighet i noen form – ei heller samvittighetsnekting. Bare når lovene truer individets eksistens kan det rettmessig nekte å adlyde, noe det ut fra Hobbes' psykologiske egoisme også nødvendigvis gjør. Men siden samfunnskontrakten bare varer sålenge «suverenen» (herskeren, regenten) er i stand til å beskytte individenes liv og freden, er man i det nevnte tilfellet nærmest tilbake i «natur-tilstanden» hvor hver enkelt kjemper for sine interesser og det ikke er noen politisk autoritet å adlyde. Selv på spørsmålet om en kan sette seg imot den store «Leviathan» når adlydelse vil være nesten uutholdelig, svarer Hobbes: «Truly, no: for this is contrary to our civil covenant. What we must do then? Go to Christ by martyrdom.»[6]

Hobbes kan komme til dette resultat fordi hans samfunnskontrakt ikke er tenkt mellom undersåttene og suverenen, men mellom undersåttene selv. Disse overfører ugjenkallelig til suverenen en myndighet til å gjøre hva som helst som etter hans skjønn bidrar til fred og sikkerhet. Suverenen er ikke selv part i kontrakten men skapt gjennom kontrakten, og hans ansvar er bare å sikre freden. For sine handlinger er suverenen ikke ansvarlig «nedover» til folket, men bare «oppover» til Gud.

1.5. John Locke – samfunnskontrakt og motstandsrett

John Locke benytter derimot modellen om en samfunnskontrakt til å forklare og begrunne at politisk autoritet beror på samtykke fra de styrte. På den ene side er ens forpliktelse å adlyde den politiske autoritet noe som bygger på ens eget samtykke. Men på den annen side oppgir ikke individene alle sine rettigheter (unntatt «selvoppholdelsen» som hos Hobbes). Regjeringen har til oppgave å sikre individenes liv, frihet og eiendom. Den skal sikre visse naturlige retter – frihet, likhet og eiendom. Individene beholder visse rettigheter som er ukrenkelige. I forholdet til regjeringen kan Locke derfor hevde at: «samfunnet stadig har en høyeste makt til å redde seg selv fra forsøk og planer fra hvem som helst, selv fra deres lovgivere om disse skulle være dumme og onde nok til å legge og utføre planer mot frihetene og eiendommene til undersåtten . . .»[7]

Når folkets eller enkeltindividers retter blir krenket, åpner altså Locke for muligheten til sivil ulydighet eller endog revolusjon – med det forbehold at borgeren først må prøve enhver veg til fredelig og «ordnet» forandring som synes mulig. Videre kreves det at urettferdigheten og de generelle samfunnsforhold er så alvorlige at det er klart at samfunnets beste tilsier det.

Ved å postulere individenes naturlige rettigheter til liv, frihet og eiendom kan Locke insistere på at ingen regjering har «absolutt» autoritet. Tyranni eller undertrykkelse av disse rettighetene kan være et større onde enn sivil ulydighet eller endog revolusjon.

John Rawls bygger eksplisitt sin teori om samfunnskontrakten først og fremst på den lære han finner hos John Locke, Rosseau og Kant.[8] Nettopp ved at både den styrende og de styrte blir parter i kontrakten, kan Rawls la sine grunnleggende rettferdighets-prinsipper bli konkretisert og realisert i samfunnet gjennom en demokratisk avgjørelsesprosedyre.

2. RETTFERDIGHETS-TEORIEN

2.1. Rettferdighet som upartiskhet

Rettferdighet er den primære dyd for samfunnsinstitusjonene, liksom sannhet er det for tanke-

4) Begrepet «samvittighetsnekting» brukes heretter synonymt med uttrykket «nekting av overbevisningsgrunner». Om ikke annet presiseres, bygger denne «samvittighetsnekting» stort sett på oppfatningen av «rettferd som upartiskhet».

5) Apostelgjerningene 5,29. Jfr. også Ap.gj. 4,19.

6) Thomas Hobbes: The Citizen. New York 1949. s. 208.

7) John Locke: Two treatises of civil government. Evryman's Library. London 1970. Sitatet er fra Book II, paragraf 149. s. 192.

8) John Rawls i artikkelen «The justisfication of civil disobedience», s. 31, fotnote. 1 Edward Kent (ed): Revolution and the rule of law. 1971 London. Jfr. også Rawls: A theory of justice, s. 11, fotnote. (Heretter kalt bare Rawls.)

systemene. Ut fra denne tesen til Rawls[9] blir det nødvendig å utarbeide en teori om rettferdighet, om man vil finne ut hvilke prinsipper som bør prege samfunnets grunnstrukturer. Begrepet rettferdighet må få sitt innhold bestemt på en slik måte at det blir (så vidt mulig) alment akseptabelt. Og det mener Rawls kan oppnåes gjennom hovedidéen om «rettferdighet som upartiskhet».[10]

Ved å anta denne grunnkonsepsjon tar han opp en sentral tanke i flere åndsstrømningers oppfatning av rettferdighet. Kristendommen har i den gyldne regel framsatt budet om at «alt det I vil at menneskene skal gjøre imot eder, det skal I gjøre imot dem».[11] Et hovedpoeng er også her at man ikke skal opptre «partisk», d.v.s. handle slik at det går ut over andre på en måte en selv ikke ville ønsket (tålt) om man var i deres sted. Personen A's rettferdige handling overfor B blir nettopp den handling A kunne ville om han satte seg i B's sted. Litt «svakere» tolket blir den handling rettferdig som A ville ønske utført om han ikke visste hvorvidt han kom til å være i A's eller B's posisjon i handlingsrelasjonen.

Hos Kant førte en liknende oppfatning av «rettferdighet som upartiskhet» til formuleringen av moralens grunnleggende plikt – det kategoriske imperativ: «Handl bare efter den maksime gjennom hvilken du samtidig kan ville at den skal bli almen lov».[12]

2.2. Kontraktmodellen som normativ politisk teori

Rawls' prosjekt er å utarbeide en immanent begrunnet rettferdighets-oppfatning som ved å framstå som alment godtagbar kan legges til grunn for samfunnets grunnstrukturer. En slik modell for politisk begrunnelse mener Rawls å finne ved å gripe tilbake til teorien om samfunnskontrakten – en modell han videreutvikler i forhold til sine «forgjengere». «Hvis vi er omhyggelige nok med å fortolke den (samfunnskontrakt-doktrinen) på en passende generell måte, anser jeg at denne lære gir en tilfredsstillende basis for politisk teori, ja, til og med for selve den etiske teori, men dette går ut over vårt formål her», hevder Rawls.[13]

Når Rawls poengterer at rettferdsteorien er en (normativ) politisk teori, er det både fordi den vil eksplisere de politiske grunnregler som må gjelde for det menneskelige samkvem i samfunnet, og fordi den forsøker å begrunne nødvendigheten av disse prinsippene ut fra borgernes egne interesser som frie og rasjonelle individer – tolket gjennom en politisk kontrakt-modell. Det å være borger (part i samfunnskontrakten, eller medlem av det politiske fellesskap) har slik en indre sammenheng med prinsippene, i det selve dannelsen av den politiske autoritet bygger på at den skal ivareta visse prinsipper som borgerne har forpliktet seg selv (og sitt fellesskap) på – og derved bundet autoritetsutøvelsen til. Rettferdsprinsippene er m.a.o. mer grunnleggende enn f. eks. prosedyreformen flertallsstyre.

Dette blir igjen viktig i forbindelse med spørsmålet om politisk militærnekting – som instans av samvittighetsnekting generelt. Ut fra kontrakt-teorien kan den overbeviste nekter nettopp rettferdiggjøre sin ulydighet mot myndighetene ved å henvise til at lovens påbud er i strid med de rettferdsprinsipper og de borger-rettigheter som utgjør selve forutsetningen for styresmaktenes legitime autoritet overhode.

2.3. Modell og metode

2.3.1 «Den opprinnelige posisjon»

Ettersom Rawls krever at rettferdighets-oppfatningen skal være et resultat av upartisk bestemmelse, blir problemet å skape en slik situasjon hvor menneskene upartisk og i fellesskap kan gi begrepet dets rette innhold. Men mennesket er i sin faktiske tilværelse uunngåelig part i en rekke sosiale relasjoner, og får derfor sine synspunkter preget av sine partikulære interesser.

Mulighetsbetingelsene for en upartisk definisjon av rettferds-prinsippene konstruerer Rawls følgelig i en «opprinnelig posisjon»[14], som er tenkt som en rent hypotetisk situasjon. I denne tankekonstruksjon tilkjennes menneskene visse psykologiske og intellektuelle egenskaper, og spesielt presiseres det hvilke kunnskaper individene avskjæres fra og hvilken viten de får ha. Det faktiske problem å kunne se bort fra våre særinteresser og betrakte spørsmål upartisk, løses i ideal-teorien ved å opprette en «skjerm av uvitenhet» som begrenser individenes kunnskap.

2.3.2. «Uvitenhets-skjermen»

Poenget med «uvitenhets-skjermen» er f.o.f. at man berøves kunnskap om særkjennetegn ved sin egen person, sitt eget samfunn og sin egen generasjon, med det formål at man ikke kan ta standpunkter hvor man f. eks. utnytter spesielle ressurser og interesser man måtte ha i motsetning til gjennomsnittsborgeren.

Den kunnskap kontrahentene tilkjennes er almene egenskaper ved menneskene (en viss fysisk og intellektuell (rasjonalitets-betingelsen) likhet i utrustning, at ingen har overnaturlige evner, at alle er egen-interessert og desinteressert overfor andre, at alle ønsker flere goder framfor færre, m.m.), visse generelle samfunnskunnskaper (f. eks. at det eksisterer knapphet på goder, at mange individer skal leve samtidig på et beregnet område og visse grunntrekk i sosiologi og sosialøkonomi) og de kjenner til

9) Rawls, s. 3.
10) Engelsk term: «justice as fairness».
11) Matt. 7,12. Jfr. også Luk. 6,31.
12) Immanuel Kant: Morallov og frihet. Gjøvik 1970. s. 34.
13) Rawls i Kent (ed): s. 31.
14) Engelsk term: «original position».

de generelle naturlover og -teorier. Denne regulering av kunnskapstilgangen er det Rawls kaller «uvitenhets-skjermen».

Følgen av denne uvitenhets-situasjon blir da at man må kalkulere relativt «safe» fordi en ikke vet f. eks. i hvilken posisjon en selv kommer. Med «uvitenhets-skjermen» vil Rawls sikre at kontrahentene ikke tar sjansen på å skape samfunns-strukturer hvor de selv – om de kom i en svakere stilling – ville lide.

Utgangsbetingelsene for valget av rettferds-oppfatning blir dermed at menneskene står der «likestilte». Og avskrellet (viten om) sine partikulære interesser vil de når de (forsåvidt ut fra egen-interesse) skal bestemme grunnprinsippene for det samfunn de skal leve i, rasjonelt velge den «upartiske» rettferdighetsoppfatning fordi den framstår som den optimale løsning ut fra maximin-prinsippet.[15]

I sine stipuleringer synes Rawls i en viss grad å bygge på en aristotelisk forståelse av mennesket som lykke-søkende vesen. Og i antagelsen av menneskets egoistiske trekk synes han påvirket av Hobbes' psykologiske teori om kontrahentenes egenskaper.

Ved sine tilsiktet varsomme stipuleringer er det Rawls intensjon å angi så ukontroversielle forutsetninger for sin teori at de kan bli bredt – eller alment – akseptert.[16]

2.3.3. Den fire stadiers sekvensen

Den «opprinnelige posisjon» er start-situasjonen i den fire stadiers sekvens som Rawls lar utviklingen av sin rettferds-teori skje gjennom. Den fire stadiers sekvensen består summarisk i dette:

I) I den opprinnelige posisjon bestemmer menneskene de upartiske rettferds-prinsippene.

II) I det neste stadium flytter menneskene til et grunnlovs-møte, for ut fra rettferdsprinsippene å angi et system for den konstitusjonelle regjeringsmakt og borgernes rettigheter (friheter).

III) I det lovgivende stadium utformes innenfor de skranker som er gitt i de foregående stadier den konkrete lovgivning.

IV) Det siste stadium er administrasjonens og domstolenes anvendelse av reglene i de enkelte saker, og borgernes oppfølging av reglene generelt.

2.3.4. Det refleksive ekvilibrium

Rawls metode for å konstruere betingelsene for en tilstrekkelig upartiskhet og likestilling, består for en sentral del i kunnskaps-regulering individene utsettes for på de ulike stadier. Bruken av «uvitenhets-skjermen» reduseres etterhvert – ut fra følgende metodiske prinsipp:

«Kunnskapsstrømmen blir på hvert stadium bestemt av hva som er påkrevet for å anvende disse (rettferds-) prinsippene intelligent på den type av rettferdsspørsmål som skal behandles, mens man på samme tid utelukker enhver kunnskap som trolig vil føre til partiskhet og forvrengning (bias and distortion) og sette menneskene opp mot hverandre. Idéen om den rasjonelle og upartiske applikasjon av prinsippene bestemmer den type av kunnskap som kan tillates. På det siste stadiet er det klart at det ikke vil være noen grunner til skjermen av uvitenhet i noen form, og alle restriksjoner blir tatt bort.»[17]

Den metodiske fastsettelse av kunnskapstilgangen skjer etter en prøvingsprosess som ideelt ender med et refleksivt ekvilibrium. Det er et ekvilibrium – en likevektstilstand – i den forstand at de filosofiske prinsippene som springer ut av ideal-teorien sammenfaller med våre gjennomtenkte og sterke rettferdsbedømmelser fra det faktiske liv. Denne likevekt er tenkt oppnådd gjennom en serie refleksjoner hvor både ideal-betingelsene og våre egne vurderinger kan justeres underveis. Refleksivt er dette ekvilibrium fordi vi vet hvilke prinsipper våre oppfatninger sammenfaller med og vi kjenner premissene for avledningen av disse prinsippene.

2.4. Prinsippene for sosial rettferdighet

2.4.1. Sosial rettferdighet

Ut fra betingelsene i den «opprinnelige posisjon» kan så de grunnleggende prinsipper for sosial rettferd utvikles. Og målsettingen for den opprinnelige overenskomst er nettopp å fastlegge rettferds-prinsippene for samfunnets grunnstrukturer. Det vil si de prinsippene som frie og rasjonelle personer opptatt av å fremme sine egne interesser ville akseptere i en startposisjon hvor likestilling definerer de fundamentale betingelsene for deres sammenslutning.

Disse prinsippene skal så regulere alle videre overenskomster.

Begrepet om sosial rettferdighet defineres (ifølge Rawls) ved den rolle dets prinsipper har for å tilkjenne plikter og rettigheter i samfunnets grunnleggende institusjoner og definere den riktige fordeling av fordeler og byrder i det sosiale samkvem.[18]

En oppfatning av rettferdighet er da en bestemmelse av denne rolle, og det er den upartiske

15) Jeg ser her bort fra problemene med å godtgjøre at maximin-prinsippet er den nødvendige konklusjon for det «rasjonelle» menneske som skal plassere seg på skalaen mellom ekstremene «gambleren» og det forsiktige «S-lags-medlem». Rawls's forhold til samfunnsvitenskapen virker forøvrig noe positivistisk, i den forstand at han synes å ha en noe illusorisk forestilling om vitenskapens enhet. (Jfr. avsnitt 5.)

16) Jfr. Rawls, s. 14.

17) ibid. s. 200.

18) ibid. sammenlign bl. a. s. 4,7,10.

tolkning Rawls gjennom sin «opprinnelige posisjon» vil utvikle. Denne oppfatning er ikke upartisk bare i betydningen «formal rettferdighet», d.v.s. upartisk og konsekvent administrasjon av lover og institusjoner uten hensyn til prinsippenes innhold (substans). Formell rettferdighet er nemlig ikke en tilstrekkelig garanti for «substansiell rettferdighet». Men gjennom sin kontrakt-teori pretenderer Rawls å utvikle rettferdsprinsipper som både er formale og substansielle.

2.4.2. De to rettferds-prinsippene

Den oppfatning av sosial rettferdighet som ville bli valgt i den «opprinnelige posisjon», mener Rawls blir som følger: Sosial rettferdighet kan uttrykkes i to hovedprinsipper rangert etter prioritet.

I) Hver person skal ha en lik rett til den mest omfattende frihet som er forenlig med en tilsvarende frihet for andre.

II) Sosiale og økonomiske ulikheter skal ordnes slik at de både er:
(a) sannsynligvis til alles fordel, og
(b) knyttet til posisjoner og stillinger som er åpne for alle.

2.4.3. Prinsippene og samfunns-strukturen

Formuleringen av de to rettferds-prinsippene antyder at samfunns-strukturen kan oppfattes som «delt» i to mer eller mindre distinkte deler. Det første prinsipp angår (primært) den ene del, som er de aspektene av det sosiale systemet som definerer og sikrer de like rettigheter for borgerne. Det gjelder borgernes grunnleggende friheter – som utformes i det annet stadium – og som kort sagt er: politisk frihet (stemmerett og valgbarhet til offentlige verv), tale- og forsamlingsfrihet, samvittighetsfrihet og tankefrihet, personlig frihet sammen med retten til å ha (personlig) eiendom; og frihet fra tilfeldig arrestasjon og pågripelse slik som det defineres i begrepet om rettsstaten («rule of law»).[19] Disse frihetene skal ifølge det første prinsippet være like for alle, ettersom borgerne i et rettferdig samfunn skal ha de samme grunn-rettigheter.

Det andre prinsippet angår (primært) de aspektene av samfunnet som etablerer sosiale og økonomiske ulikheter, og derfor i første omgang angår fordelingen av inntekter og rikdom samt utformingen av organisasjoner som gjør bruk av forskjeller i autoritet og ansvar – eller kommando-kjeder. Det må understrekes at det første rettferdsprinsipp er overordnet de andre, slik at fordelingen av økonomiske verdier og utformingen av autoritetshierarkier må være i samsvar med både borgernes like friheter og like muligheter. Innen det annet rettferds-prinsipp er det siste ledd (b) prioritert over det første (a).

19) Angående borgerrettigheter og grunnleggende friheter, kfr. Rawls s. 61, 197, 221.

Siden vårt prosjekt er en applisering av rettferdsteorien på fenomenet politisk militærnekting, vil problemstillingens natur derfor tilsi at vår drøfting deretter konsentreres om det første rettferdsprinsipp og de borgerrettigheter som det garanterer.

Etter denne ekspliseringen av rettferds-oppfatningen, kan urettferdighet følgelig defineres som brudd på eller avvik fra disse rettferdsprinsippene.

2.5. Konstitusjonen – borgerrettigheter og demokrati

2.5.1. Demokrati som instans av en uperfekt rettferdsprosedyre

Etter at de to rettferds-prinsippene er bestemt i den opprinnelige posisjon, flytter partene til grunnlovsmøtet. Underkastet skrankene som er satt av rettferdsprinsippene, utformer de her et system for (a) den konstitusjonelle regjeringsmakt og (b) de grunnleggende rettighetene til borgerne.

Man innser imidlertid at det ikke finnes noen perfekt form for avgjørelsesprosedyre i politiske spørsmål. Det perfekte ideal ville være en prosedyre som – garantert – alltid resulterte i rettferdige avgjørelser. Men ingen prosedyre kan garantere en slik rettferdighet. Oppgaven blir dermed å finne den mest effektive rettferdige konstitusjon som er praktisk mulig, d.v.s en konstitusjon som tilfredsstiller rettferdsprinsippene og kan antas å føre til relativt rettferdig og effektiv lovgivning.

Den valgte prosedyre må tilfredsstille de «bakgrunnsbetingelser» som allerede er uttrykt i rettferds-oppfatningen. Ifølge det første rettferdsprinsippet har alle borgerne en lik rett til den mest omfattende frihet som er forenlig med en tilsvarende frihet for andre, og på dette grunnlag fastlegges de almene borgerlige rettigheter. (Disse borgerlige friheter ble spesifisert i avsnitt 2.4.3.) De almene borgerlige rettighetene inkorporeres i – og skal vernes gjennom – konstitusjonen, noe som blir ekstra viktig da man ikke rår over noen perfekt rettferdsprosedyre.

Ifølge disse like borgerlige rettigheter må enhver form for minoritets-styre forkastes, bl. a. fordi det ikke finnes noe åpenbart kriterium for å bestemme hvilken minoritet som skal styre, og fordi likheten (upartiskheten) da overtredes. Derimot er flertallsstyre forenlig med lik frihet og har slik en viss naturlighet.

2.5.3. Plikter og forpliktelser

Men majoritets-styre har ingen innebygget garanti for at avgjørelsene som fattes alltid blir riktige – d.v.s. rettferdige. Særlig er det grunn til å peke på faren for at flertallet kan vedta lover som innebærer overgrep mot mindretall eller enkeltindivider. Derfor må borgernes grunnleggende rettigheter komme inn som skranker for hvor langt flertallet kan gå når det vedtar lover, og ellers forøvrig.

Den demokratiske autoritet kan ut fra kontrakt-

modellen rettmessig pålegge samfunnets medlemmer plikter som er i samsvar med rettferdsprinsippene og ikke bryter med borgernes grunnleggende friheter og rettigheter. Men dersom de legale påbud klart bryter med de grunnleggende prinsipper og rettigheter, overskrider man grensen for lovgivningens krav på legitimitet og lydighet fra borgerne. Ut fra den samfunnskontrakt som er grunnlaget for den demokratiske majoritets myndighet overhode, opphører da grunnlaget for å kreve lydighet mot loven. Og tilsvarende oppheves i visse tilfeller borgernes plikt – eller rettere: forpliktelse – til å adlyde loven.

Ja, i enkelte tilfeller kan også en majoritet tenkes å vedta lover som individene qua mennesker har en naturlig plikt til å motsette seg eller som de qua borgere har en forpliktelse til å motsette seg. Mens man har visse «naturlige plikter» qua menneske, oppstår «forpliktelser» for borgerne med utgangspunkt i samfunnskontraktens rettferds-prinsipper.[20]

2.5.4. Teorien om delvis lydighet[21]

Av det foregående følger logisk at borgerne – ut fra den opprinnelige posisjons synspunkt – ikke kan forplikte seg til total lydighet. Man må utarbeide en teori om delvis lydighet – altså en betinget forpliktelse til lydighet overfor myndighetene. En slik teori må ta for seg prinsippene som bestemmer hvordan vi skal forholde oss overfor urettferdighet. Denne teorien omfatter slike emner som straffe-teori, teorien om rettferdig krig[22] og begrunnelsen for ulike måter å motsette seg et urettferdig regime på. Innenfor disse motstandsformene finnes såvel både revolusjon, militant motstand, ikke-voldelig sivil ulydighet – og nekting av overbevisningsgrunner.

En teori om delvis lydighet tar altså i utgangspunktet avstand fra en teori om total lydighet eller total ulydighet. Dette grunnstandpunkt blir – ut fra rettferdsteorien – helt tvingende. Ikke bare rettferdiggjør teorien om delvis lydighet at man har rett til å motsette seg påbud av og til. Den pålegger også i en del tilfeller borgerne plikt til å nekte. (Et utslag av en slik tenkning er f. eks. Nurnberg-dommen, der det ble fastslått at individene er juridisk(!) – og ikke bare moralsk – ansvarlige for sine handlinger, selv om de blir beordret til dem av myndighetene.)

Det er klart at siden den perfekte prosedyre for rettferdighet og den totale konsensus ikke er realisert, så blir det viktig å gjennomtenke en teori om delvis lydighet.

Ut fra standpunktet «rettferd som upartiskhet» har man som menneske en «naturlig plikt» til å støtte og opprettholde rettferdige regimer. Og som borger har man en forpliktelse til det samme. Men det helt rettferdige regime tilhører bare ideal-teorien, og i den ikke-ideale teori er vi nødt til å ta standpunkt til regimer som bare i en viss grad nærmer seg idealet rettferdighet. Og også i tilfellet av urettferdighet kan man ha en plikt – og en forpliktelse – til å adlyde lover. For ettersom det perfekt rettferdige regime bare hører ideal-teorien til, blir det åpenbart at det kan være – og er – i borgernes interesser og i rettferdighetens interesse å vise en viss lydighet også overfor lover man er uenig i og mener ligger på kanten av det rettferdige.

Teorien om delvis lydighet gir flere grunner for lydighet også overfor urettferdige lover. Ut fra den «opprinnelige posisjons» synspunkt blir dette logisk, fordi det vil være et fundamentalt samfunnsanliggende som alle berøres av, at fellesskapet sikres en viss sosial koordinering, en viss sosial effektivitet og stabilitet. Uten dette vil oppnåelsen av kollektive mål som alle har interesse av kunne bli svært vanskelig – eller endog umulig.

3. MILITÆRNEKTING OG NORSK LOV

3.1. Norsk lovgivning om fritaking for militærtjeneste

Etter denne framstilling av noen av grunntrekkene i Rawls's rettferdsteori, er det nå grunnlag for å relatere fenomenet politisk situasjonsbetinget militærnekting til teorien. Før den rettferdsteoretiske del av drøftingen, skal imidlertid problemets empiriske karakter illustreres ved en kort redegjørelse for fenomenets rettslige stilling i Norge.[23]

Fra omkring århundreskiftet hadde de militære myndigheter selv besørget en del fritak for militærtjeneste for typisk religiøse nektere. Den første lovbestemmelse om fritaking for militærtjeneste kom i 1922, etter en politisk drakamp om fritaking bare skulle innvilges religiøse nektere og moralske nektere som kunne sidestilles med de religiøse, eller om også de som nektet av politiske grunner skulle innvilges fritaking. I Stortinget seiret den begrensende linjen, og loven formulerte

20) Jfr. Rawls, bl. a. s. 114.

21) Engelsk term: «partial compliance theory».

22) Rawls antar at om man tenker seg representanter for nasjoner samlet i en opprinnelig situasjon for å fastlegge prinsippene for internasjonale forhold, så ville de godta retten til å forsvare seg militært mot angrep (forsvarskrig) – i alle fall under visse omstendigheter. Jfr. Rawls s. 378 ff.

23) Framstillingen i dette kapittel bygger på følgende avhandlinger og skrifter: N.K. Sundby: Militærnekting på politisk grunnlag, i fagtidsskriftet «Lov og Rett», nr. 10. 1968. A. Bratholm: Militærnekting – lov, rettspraksis og behovet for reform, «Lov og Rett», nr. 1. 1971. A. Ross: Politisk militærnegtelse. Morgenbladet 23. juli 1973, s. 6 og 7. (Se alternativt «Lov og Rett», nr. 10, 1972.) A. Haugestad: Politisk militærnekting, i tidsskriftet Pax nr. 2 1969. Politisk militærnekting i Norge. Hefte fra Informasjonssenteret for politiske militærnektere (IPM), Trondheim 1973. IPM: Militærnektere for høyesterett. (Opptrykk av Norsk Rettstidendes referater fra høyesterettssaker om politiske militærnektere 1950–1973.

fritakskriteriet som «Alvorlig religiøs overbevisning eller andre alvorlige samvittigshetsgrunner».[24]

I tiden fra 1922 til 1925 ble en rekke av arbeiderbevegelsens anti-militaristiske ledere domfelt. Deres motivering var utpreget politisk og hadde nærmest preg av «militærstreik». Venstre-sidens økende politiske press og høyre-sidens ønske om å «hindre at de politiske nektere får martyrglorier»[25] resulterte i 1925 i en ny lov, hvor prinsippet ble l i k e s t i l l i n g . Det framgår nemlig av forarbeidene fra 1925 at hensikten med lovendringen var å likestille politisk nekting med andre nektingsgrunnlag. Det gamle fritakskriteriet «religiøs overbevisning og andre samvittighetsgrunner . . .» ble erstattet med en lovformulering som gav rett til fritaking dersom «det strider mot hans alvorlige overbevisning å gjøre militærtjeneste av noen som helst art».[26]

Overbevisningens art var ikke lenger avgjørende. Det utslagsgivende kriterium for fritaking var følgelig at overbevisningen var tilstrekkelig dyp og alvorlig. I de følgende 25 år ble loven fulgt både av administrasjon og domstoler uten særlige problemer. Så sent som i 1950 falt Høyesteretts dom i den såkalte Lystadsaken. Lystad begrunnet sin nekting med at han ikke kunne delta i militæret «således som forholdene nå er», og Høyesterett godtok hans fritaking fordi den bygde på en alvorlig overbevisning.

I en interpellasjonsdebatt i Stortinget i 1951 pekte imidlertid en interpellant på dommen i Lystadsaken og på det økende antallet militærnektere. Statsråd Gundersen gav i sitt svar uttrykk for at politisk militærnekting måtte være av pasifistisk karakter for at den kunne lede til fritaking. Statsrådens svar var derfor i realiteten en kritikk av Lystad-dommen, og gav uttrykk for et syn som ville bety en innstramming av loven.

Her ligger spiren til det som senere er blitt en nøkkelformulering i politiske militærnektersaker. Nektingen kan ha sitt grunnlag (årsak) i et politisk syn, men selve standpunktet må være prinsippielt pasifistisk, d.v.s. rettet mot bruk av våpen under alle forhold. Den politisk situasjonsbestemte nekting godtas ikke.

Den s.k. Rode-komitéen foreslo i 1955 en enda sterkere innstramming. I sin innstilling anbefalte den en lovbestemmelse hvor bare den «som ikke under noen forhold kan nytte våpen mot mennesker uten å komme i alvorlig konflikkkkt med sin religiøse eller moralske overbevisning, fritas . . .»[27]. Formuleringen var faktisk vel så restriktiv som 1922-loven.

I 1958 fremmet så Justisdepartementet en lovproposisjon som bygde på Rodekomitéens innstilling, men proposisjonen ble trukket tilbake. En ny proposisjon (Ot. prp. 42 for 1962/63) opprettholdt kriteriet «ikke under noe forhold». Etter forhandlinger kommer det imidlertid en ny innstilling, som i realiteten bibeholder lovteksten fra loven i 1925. Men av de politiske forarbeidene lar det seg ikke gjøre å fastslå hvorvidt det var Stortingets hensikt å opprettholde den liberale holdning til politiske militærnektere – eller ikke. Det er skapt en juridisk uklarhet som senere er blitt avspeilet i domstolenes praksis.[28]

I § 1 av «Lov av 19. mars 1965 Om fritaking for militærtjeneste av overbevisningsgrunner» finner en dagens vilkår for fritaking og overføring til sivilarbeid:

> «Er det grunn til å gå ut fra at en vernepliktig ikke kan gjøre militærtjeneste av noen art uten å komme i konflikt med sin alvorlige overbevisning, fritas han for slik tjeneste av vedkommende departement eller ved dom i samsvar med reglene i denne lov. Som vernepliktig regnes etter denne lov også utskrivningspliktig og heimevernspliktig.»

Vilkårene er altså at 1) den vernepliktige må ha en a l v o r l i g o v e r b e v i s n i n g mot å gjøre militærtjeneste, og 2) denne overbevisningen må rette seg mot militærtjeneste av e n h v e r a r t .

3.2. GJELDENDE LOV OG RETTSPRAKSIS

Paragrafens meget generelle karakter og lovforarbeidenes uklare punkter har ført til en noe flytende rettspraksis. De politiske lovgiverne har dermed faktisk skjøvet over på administrasjon og domstoler problemet ved å fastlegge presist hvor grensen går mellom de som skal godtaes og de som skal avvises – og fengsles om de ikke føyer seg etter dommen.

Uenigheten i fortolkningen av lovparagrafen har etter hvert konsentrert seg om ordene «av noen art». De alternative tolkningene synes å være

a) t j e n e s t e - t y p e r «av noen art» i Norges forsvar, som det jo er den vernepliktige utkalles til. En sentral distinksjon mellom slike tjenesteformer kan være væpnet eller ikke-væpnet tjeneste.
b) militærtjeneste av enhver art – uansett når og hvor – og u n d e r a l l e s l a g s f o r h o l d .

Rettstilstanden flyter i dag i nærheten av tolkning (b), og både Justisdepartementet og Høyesterett (stort sett) synes å mene at uttrykket «militærtjeneste av enhver art» betyr det samme som «militærtjeneste under alle forhold».

Tolkning (a) har imidlertid også støtte fra kompetent juridisk hold.[29] Med referanse til «Hokstad-

24) Sitert etter Haugestad, Pax nr. 2/69, s. 46.
25) Denne oppfatning ble det gitt uttrykk for fra forsvarsdepartementet ifølge Haugestad, s. 46.
26) Daværende Militær straffelov, § 35, siste ledd, sitert etter Haugestad, s. 46.
27) Sitert etter Haugestad, s. 47.
28) Til og med i Høyesterett er praksis vaklende. Kfr. IPM: Militærnektere for Høyesterett.
29) Jfr. artiklene av Bratholm, Ross og Sundby, nevnt i note 23. Dette syn ble forøvrig støttet også av høyesterettssjustitiarius Terje Wold i den s.k. «Ulltang-dommen» fra 1968. Se Norsk Rettstidende, 1968, s. 845–849.

dommen» i 1969[30] hevder professor Alf Ross i en avhandling[31] Høyesterett har gjort seg skyldig i selvmotsigelser p.g.a. manglende begrepsanalyse. Etter en utførlig juridisk dokumentasjon understreker Ross at også rent språklig er det klart at ordene «enhver art» ikke betyr det samme som «under alle forhold». (Som illustrasjon nevner han at «å spise epler av enhver art» aldri kan bli det samme som «å spise epler under alle forhold».)

Til tross for kritikken følger domstolene fortsatt omtrent den samme linjen, og rettspraksis ved noen av de siste dommene tyder på at vilkårene for fritaking nå tolkes enda noe strammere enn for et par år siden. Resultatet er hyppig domfelling og fensling; «nærmere 300 vernepliktige står for tur til å fengsles her i landet» hevdet A. Kolstad[32] i 1973. Straffesanksjonene er også noe forskjellige, idet de som måtte bli innkalt på ny etter endt soning for første dom risikerer ny dom.

Dagens domfellinger av politiske (situasjonsbetingede) militærnektere skjer altså under henvisning til lovparagrafens uttrykk «militærtjeneste av noen art». Domstolene finner ingen grunn til å tvile på at de politiske nekterne har en «alvorlig overbevisning» mot å gjøre militærtjeneste. Derfor blir den vernepliktige fengslet nettopp på grunn av sin politiske overbevisning. Ifølge Amnesty Internationals definisjon blir han dermed en politisk «samvittighetsfange».

På denne bakgrunn er det at politisk situasjonsbetinget militærnekting vil bli drøftet fra et rettferdsteoretisk perspektiv i det følgende kapittel. Det synes å være et eksempel på «samvittighetsnekting» som i dagens Norge er kriminalisert og underlagt straff.

4. MILITÆRNEKTING I LYS AV RETTFERDSTEORIEN

4.1. Fragmenter til en teori om «samvittighetsnekting»

Diskusjonen omkring fenomenet politisk situasjonsbetinget militærnekting reiser et behov for å utvikle en konstitusjonell teori om samvittighetsnekting – en teori som kan kaste lys over problemets aspekter fra en rettferdsteoretisk synsvinkel. En slik teori må i det minste behandle følgende fire punkter:

a) En definisjon av samvittighetsnekting og herunder en klassifisering av fenomenet politisk situasjonsbetinget militærnekting.
b) Betingelsene for berettiget samvittighetsnekting (herunder politisk situasjonsbetinget militærnekting) ut fra rettferdsteorien.
c) Den rolle samvittighetsnekting (herunder politisk situasjonsbetinget militærnekting) kan antas å ha i et samfunn av en bestemt type.
d) En drøfting av gjeldende norske lov om fritaking for militærtjeneste – i lys av rettferdsteorien.

Den følgende drøfting er et forsøk på å gi noen fragmenter til en slik teori ut fra Rawls rettferdslære.

4.2. Definisjon av politisk situasjonsbetinget militærnekting

4.2.1. Sivil ulydighet

Da det kan bidra til å belyse samvittighetsnektingens spesielle karakter, skal dette begrepet først defineres i relasjon til et presist begrep om sivil ulydighet.

Kategorien sivil ulydighet defineres ofte så vidt at samvittighetsnekting blir en undergruppe. Sivil ulydighet bestemmes da gjerne som ulydighet mot loven av overbevisningsgrunner, i det minste når handlingen ikke involverer makt og ikke er hemmelig (i forholdet til myndighetene og evt. offentligheten).

Rawls definerer imidlertid sivil ulydighet snevrere, idet han bestemmer det som «en offentlig, ikkevoldelig, samvittighetsbestemt, men dog politisk, handling i strid med loven, vanlivis utført med sikte på å fremme en endring i myndighetenes lovgivning eller politikk».[33]

Ved å handle på denne måten appellerer man til samfunnsflertallets rettferdsighets-sans og erklærer at etter ens overbevisning blir prinsippene for det sosiale samkvem mellom frie og likestilte mennesker ikke respektert. Sivil ulydighet blir en handling på grensen av troskap mot loven, d.v.s. rettssystemet. Som brudd på en forordning eller en lov overskrides loven, men samtidig gjøres det under den forutsetning at man er villig til å ta den straff man måtte få for handlingen. Handlingens offentlige karakter er slik et viktig trekk, for den viser at man faktisk er villig til å utsette seg for en straffesanksjon for å kunne gi et virkningsfullt uttrykk for den oppfatning at en viss lov eller politikk strider mot rettferdsprinsippene. Ved å vise at man er villig til å ta visse byrder for å uttrykke denne oppfatning, understrekes samtidig at det dreier seg om en alvorlig overbevisning.

Sivil ulydighet blir – forstått på denne måten – ikke begrunnet i noen snever-interesse eller gruppe-interesse. I den grad handlingen måtte ha preg av solidaritet med en utsatt gruppe eller det fremmes krav på egne vegne, er det ikke i gruppe- eller egen-interessens navn man fundamentalt sett appellerer. Man appellerer til samfunnsflertallets rettferds-sans idet man håper de vil innse at gruppen eller en selv utsettes for forhold som er i strid med rettferds-prinsippene.

30) Se Norsk Rettstidende, 1969, s. 1 285–1 304.
31) Alf Ross: Politisk militærnægtelse. Morgenbladet 23. juli 1973.
32) Kronikk i Dagbladet 29. september 1973.
33) Rawls, s. 364.

Siden mange av de politiske militærnektere er sosialister eller kommunister, vil vi her gi en kort randbemerkning til marxistisk terminologi i relasjon til rettferdsteoriens språkbruk. Når marxismen gir uttrykk for at den vil kjempe for arbeiderklassens interesser, kan også dette - dypest sett - forståes som en kamp for rettferdighet. Klassestrukturen oppfattes her nemlig som en grunnleggende samfunnskjevhet som strider mot rettferdsprinsippenes krav om frihet, likhet og «upartiskhet». Selv om språkbruken i den konkrete situasjon nokså sterkt kan preges av interessekamp for en klasse, er menneskelig likestilling og frihet fundamentale mål i marxistisk filosofi. (Et annet spørsmål er selvsagt hvorvidt de konkrete krav som måtte stilles i marxismens navn virkelig fremmer disse mål. Her forutsettes det bl. a. en mål-middel-rasjonalitet som av og til kan svekkes ved en overfladisk klasse-argumentasjon.) På grunnlag av disse terminologiske overveielser bør en følgelig være varsom med å diskvalifisere forskjellige grupper ut fra en overfladisk betraktning av deres språkbruk. (Det tenkes her på en diskvalifisering ut fra det syn at bare rettferdskrav - og ikke interessekamp - er legitime atferdsformer.)

En forutsetning for berettigelsen - og rasjonaliteten - ved sivil ulydighet er at der foreligger en utbredt rettferdsoppfatning som basis for den politiske orden, og som folkeflertallet (og myndighetene) har en viss sans for. Denne forutsetning antas oppfylt i samfunn av en noenlunde rettferdig og demokratisk karakter. Norge forutsettes å tilhøre denne kategori.

4.2.2. Samvittighets-nekting

Samvittighetsnekting atskiller seg noe fra sivil ulydighet i den nevnte forstand. Samvittighetsnekting - eller nekting av overbevisningsgrunner - kan defineres som «ulydighet mot et mer eller mindre legalt påbud eller en administrativ forordning».[34]

Ens handling er antatt å bli kjent av myndighetene, selv om man skulle, i noen saker, ønske å skjule den. (Om tilfeller hvor det dreier seg om en bevisst nekting som antas holdt hemmelig for myndighetene, kan en heller bruke «bevisst unnlatelse» eller et liknende begrep, mener Rawls. Myndighetenes kjennskap til nektingen kan forøvrig antas som et definitorisk kjennetegn i alle fall for vårt formål, idet innkalling til militærtjeneste er en konkret myndighetsordre hvor det synes umulig å holde nektingen hemmelig og slik unngå straff.

Mens sivil ulydighet er en eksplisitt appell til en utbredt oppfatning av rettferd, kan samvittighetsnekting ha andre grunner. Historisk sett er samvittighetsnekting ofte et utslag av en plikt-kollisjon mellom statens påbud og kirkens (religionens) bud. (Det gjør seg ofte gjeldende også i militærnekter-saker, jfr. f. eks. Jehovas vitner og andre religiøse nektere.) Militærnektingen kan ellers skyldes en rent pasifistisk holdning, begrunnet i ikke-religiøst funderte normer. En slik holdning kan godt tenkes begrunnet gjennom en teori om politisk rettferd (selv om ikke Rawls gjør det i sin rettferdsteori), for det kan være at enkelte kommer fram til at organisert militær deltakelse vil være i strid med rettferdigheten også om en prøver å se det ut fra et «upartisk» standpunkt. Dette vil i så fall være en alvorlig overbevisning som er politisk både i sitt begrunnelsesgrunnlag og i det handlingsområde som den avledete handlingen angår.

4.2.3. Politisk situasjonsbetinget militærnekting

Vår drøfting vil imidlertid spesielt fokuseres om den politisk situasjonsbetingede militærnekting. Hvis vi antar - som Rawls - at partnerne i en opprinnelig posisjon vil anerkjenne muligheten av rettferdig krig (forsvarskrig)[35], så synes en situasjonsbetinget nekting å være den eneste mulige nekting utfra vår rettferdsteori. Tilsvarende blir ut fra «teorien om delvis lydighet» enhver militær deltaking et resultat av et situasjonsbestemt samtykke! For i alle tilfeller har den enkelte et personlig ansvar for at hans handlinger ikke strider mot rettferdsprinsippene. I et tilfelle hvor man er overbevist om at militærapparatet brukes til å undertrykke andre mennesker (nasjoner eller grupper), kan dette bli en plikt-kollisjon hvorplikten til lydighet mot øvrigheten må vike for mer grunnleggende plikter eller forpliktelser.

For å gjøre oss noe mindre «partiske» i bedømmelsen kan vi betrakte to utenlandske eksempler. Et eksempel kan være den sovjetiske soldatens situasjon idet han blir innkalt til en militærtjeneste han vet vil bestå i å delta i undertrykkelsen av det tsjekkoslovakiske folks rettmessige krav på nasjonal frihet. Selv om den vernepliktige med sikker overbevisning (ut fra rettferdsprinsippene) ville deltatt i militæret under «normale» forsvars-omstendigheter, vil deltakelsen i dette undertrykkende militærsystemet være i strid med hans oppfatning av rettferdighet. Hans naturlige plikt til ikke å bidra til å bryte ned relativt rettferdige samfunnsinstitusjoner (I Tsjekkoslovakia) og hans respekt for menneskenes grunnleggende friheter veier så sterkt at han nekter å gjøre militærtjeneste. Og han nekter av politiske overbevisningsgrunner - av rettferdsteoretiske grunner. En slik handling var muligens ikke så utbredt i det historiske eksemplet om Sovjets intervensjon i Tsjekkoslovakia, selv om det er kjent at en rekke sovjetiske soldater begikk selvmord da de så hva de var delaktig i. Virkelig utbredt ble derimot en slik situasjonsbetinget nekting av politiske overbevisningsgrunner i USA i forbindelse med den langvarige militære intervensjon i Viet-

34) ibid., s. 368.

35) ibid., s. 378-382.

nam. (Her var det imidlertid også svært mange som unnvek straffen ved å flykte utenlands.)

Det er en slik situasjonsbetinget politisk militærnekting som er vårt primære emne, og som kriminaliseres i norsk lovgivning pr. i dag.

4.2.4. Den dobbelte appell

Før den videre drøfting bør det spesielt understrekes at den følgende diskusjon bare forutsettes gyldig innenfor et nesten rettferdig demokratisk samfunn, hvor det dermed finnes en utbredt rettferdighets-sans som det er mulig – og dermed kan være rasjonelt – å appellere til.

I motsetning til en sinnelagsetisk totalpasifisme vil en rettferdighets-begrunnet nekting på situasjonsbestemte vilkår innebære en konsekvensrettet kritikk av visse politiske strukturer eller målsettinger, og ikke bare innebære en eventuell implisitt kritikk av vernepliktens mangelfulle unntaksbestemmelser. Siden den situasjonsbetingede nekteren egentlig anerkjenner muligheten av rettferdig krig (og rettferdig militærtjeneste) under visse vilkår, blir den aktuelle nektingen en implisitt (og i søknadsbegrunnelsen ofte eksplisitt) kritikk av flertallets (myndighetenes) militærpolitikk (i en vid forstand av ordet). Nettopp ved at den vernepliktige begrunner sin nekting med at militærtjeneste etter hans alvorlige overbevisning ville fungere i strid med rettferdsprinsippene, kvalifiseres flertallets politikk som urettferdig.

I dette ligger et viktig poeng som skiller den politiske, situasjonsbetingede nekteren fra en ren sinnelags-nekter: Med den implisitte påstand om at militærtjensten under de rådende forhold fungerer i strid med rettferdsprinsippene, får nektingen i kontrakt-teoretisk lys et skjær av appell over seg. Det blir – i det minste implisitt – en appell til flertallets rettferdsoppfatning, idet man gjennom å utsette seg for straffesanksjoner beviser alvoret i sin henstilling om at militærpolitikken blir revurdert – ut fra oppfatningen av rettferdighet som upartiskhet.

Samtidig med at den politiske militærnektingen gir uttrykk for en kritikk av flertallets militærpolitikk, innebærer nektingen en implisitt kritikk også av den konkrete lov som tvinger den vernepliktige opp i denne byrdefulle pliktkollisjon. Ved ikke å inneholde adekvate unntaksklausuler oppfattes vernepliktslovgivningen som et brudd mot i det minste en av borgernes rettigheter – samvittighetsfrihet. For der kan vel ikke herske sann samvittighetsfrihet om man ikke får leve i samsvar med samvittigheten, men tvertimot blir fengslet nettopp på grunn av dens gjennomslag til praksis?

Mens sivil ulydighet klart er en appell til flertallets rettferdsoppfatning, blir rettferdsbegrunnet politisk militærnekting – i det minste implisitt – nødvendigvis en dobbelt appell.

Den straffetruede politiske militærnekting får dessuten et tvedelt preg av frivillighet og tvang. På den ene siden har han «frivillig» valgt å prioritere sin overbevisning og de påfølgende straffesanksjoner fra myndighetene framfor en samvittighetsfortrengende lydighets-tilpasning, men på den annen side er dette dilemma av en pliktkollisjon påtvunget han gjennom samfunnets lover.

4.3. Betingelsene for berettiget politisk militærnekting

4.3.1. Grunner til å adlyde urettferdige lover

Den argumentasjon som følger i avsnittene heretter, forutsettes bare relevant innen rammen av en samfunn som er nesten rettferdig. Det betyr at det er omtrent så rettferdig som det er rimelig å kreve forholdene tatt i betraktning. Selv om der forekommer mange mindre urettferdigheter, og endog en del større, så hersker det blant borgerne en utbredt (felles) rettferdighetsoppfatning. Konstitusjonen forutsettes å være demokratisk (bygd på flertallsstyre) i en eller annen form, og den garanterer borgerne de grunnleggende friheter og rettigheter. Norge forutsettes å falle innenfor den ramme som er trukket opp her.

Innen disse samfunns-betingelser vil man fra et «upartisk» synspunkt komme til at vi også har en plikt – og en forpliktelse – til å adlyde lover som ikke er helt rettferdige. Siden vi samtykker i den demokratiske avgjørelsesmetode som en instans av uperfekt kollektiv rettferdsprosedyre, aksepterer vi flertallsstyret. Forutsatt at urettferdigheten ikke overskrider visse grenser, forplikter vi oss i samfunnskontrakten generelt til å adlyde lovene. Dette kan begrunnes negativt: Hvis ikke en slik lydighet var tilstede, ville det sosiale samkvems koordinering og stabilitet bryte sammen med den følge at våre prioriterte kollektive mål ikke ble oppnådd. Betingelsene for effektivitet var blitt ødelagt.

Man kan altså antyde følgende konklusjon:

1) Normalt bør lovene adlydes, selv om de er urettferdige.
2) Av og til kan urettferdigheten bli så stor, at det blir berettiget å nekte å adlyde.

4.3.2. Begrunnelse for å nekte å adlyde lovens påbud

Det avgjørende punkt i teorien om berettiget samvittighetsnekting, blir da å antyde grensene for den innforståtte forpliktelsen til lydighet selv mot en del lover som er urettferdige.

For vårt formål trenger vi bare å fastslå at de borgerlige grunn-rettigheter og friheter er slike skranker for rettmessig autoritetes-utøvelse fra myndighetenes side. Er den vernepliktige alvorlig overbevist om at militærtjeneste vil stride mot rettferdsprinsippene på en markant måte, gir denne overbevisning (samvittighet) han en moralsk rett til å nekte. Samfunnets kriminalisering av denne handlingen framstår i så fall som et forsøk

på å tvinge en til å handle i strid med sin overbevisning. Dette synes å være et klart brudd på en av borgernes grunnleggende friheter – retten til å leve i pakt med sin samvittighet.

I kontrakt-teoriens konstitusjonelle demokrati forutsettes nemlig at borgernes fundamentale friheter (rettigheter) ikke er å forstå som utfallet av politisk forhandling eller som underkastet kalkuleringen av samfunns-interesser. I stedet har disse grunn-rettighetene karakter av fastepunkter som begrenser det legitime området for politiske forhandlinger og kalkulasjoner om hva som er i samfunnets interesse. Hvis lovgivningen overskrider disse grensene bryter det med forutsetningene for sitt eget krav på legitim autoritet (og krav på borgernes lydighet), fordi den bryter med rettferdsprinsippene og de konstitusjonelle borgerrettighetene.

Heri ligger nemlig den begrepsmessige forskjell på demokrati og flertallstyranni. Og denne faste skranke er gitt og begrunnet ut fra det forhold at den ville blitt akseptert av de frie og rasjonelle partene i den opprinnelige posisjon. (Dette er hele tiden kriteriet for kontrakt-doktrinens rettferds-bedømmelser.)

Den vernepliktiges situasjon blir følgelig å betrakte som en valgsituasjon hvor han har en naturlig plikt og en borgerlig forpliktelse til å vurdere hvorvidt militærtjenesten i den konkrete situasjon er forsvarlig eller uakseptabel ut fra standpunktet «rettferd som upartiskhet».

Pliktkollisjonen kan uttrykkes slik. Den vernepliktiges naturlige plikt til ikke å medvirke til alvorlig urettferdighet mot andre (eller mot han selv) må avveies mot hans forpliktelse til å adlyde den legale lovgivning.

Hvilke forhold kan bryte så sterkt mot rettferdigheten at man får rett til å nekte – og eventuelt plikt til å nekte? Det er spørsmålets første del – om retten til å nekte – som mest direkte angår vår drøfting. Det som er klart er at den enkelte selv må besvare dette spørsmålet. For det finnes ikke noen garanti for at den demokratiske prosedyreformen alltid resulterer i rettferdig lovgivning og politikk. Demokratiet er en instans av uperfekt rettferdsprosedyre.

Hovedpunktet i begrunnelsen av en eventuell politisk situasjonsbetinget militærnekting ut fra rettferdsteorien, må være at begrunnelsen henviser til de politiske prinsipper som kan godtgjøres ut fra kontrakt-doktrinen. Rettferdiggjøringen av samvittighetsnektingen bygger på prioriteten til de to rettferdsprinsippene og de grunnleggende friheter for alle borgere som «de upartiske prinsippene» garanterer.

4.3.3. Politiske forhold som kan rettferdiggjøre situasjonsbetinget nekting av militærtjeneste

De forhold som kan tenkes å være tilstrekkelige for en rettferdsbegrunne nekting av militærtjeneste i en viss situasjon kan være både

a) militærsystemets hensikt eller funksjon, og

b) militærsystemets «framferd».

Med a) tenkes på f. eks. offensive imperialistiske hensikter eller også mer statisk militærsystemets funksjon i opprettholdelsen av strukturell vold og undertrykkelse av andre nasjoner eller folkegrupper innen- og uten-lands.

Med b) tenkes på de atferds-former som ligger i militærsystemets konkrete framferd, dets organisasjon og teknologi. Eksempler er sannsynligheten for å bli beordret til handlinger som innebærer brudd på krigens moralske lover (disse forutsettes) og spørsmålet om militæret er bygd opp med en slik våpen-teknologi (f. eks. atom-bomber?) at selve anvendelsen av systemet i praksis vil bryte med betingelsene for rettferdig krigføring.

Poenget er ikke her å ta noe standpunkt til hvorvidt tilstrekkelige betingelser for at man bør nekte er tilstede i det militærvesen en norsk vernepliktig direkte eller indirekte kommer til å delta i. Det forutsetter en helt annen drøfting. Poenget er å fastslå at slike overveielser må en vernepliktig ut fra rettferdsteorien gjøre. Og gjennom slike seriøse overveielser kan man ut fra rettferdsteorien komme til at militærtjeneste i dagens situasjon vil være enten godtagbart eller uakseptabelt. Etisk sett er begge begrunnelses-mønstre «likeverdige», selv om det a priori synes umulig å si noe om hvilken konklusjon som er den mest rasjonelle ut fra rettferdsprinsippene. Men siden et garantert riktig svar ikke kan bli gitt gjennom noen kollektiv avgjørelsesprosedyre, faller det et ansvar for ens handlingsvalg tilbake på den enkelte. For der er ingen moralsk bindede legal tolkning av rettferdsprinsippene. Selv ikke Høyesterett eller lovgiverne representerer en slik øverste moralsk autoritet, selv om disse institusjoner anerkjennes som legale autoriteter som man «avfinner» seg med juridiske sanksjoner fra så lenge man ikke har fått avkriminalisert overbevisnings-handlingen. I demokratiet godtar man at flertallets syn generelt settes igjennom i lovgivningen, men det er ingenting som tilsier at man derved skal oppgi sin egen oppfatning og anta flertallets. Distinksjonen mellom legal og moralsk autoritet oppheves ikke gjennom en demokratisk prosedyre!

4.4. Den rolle politisk situasjonsbetinget militærnekting kan ha i et demokratisk samfunn

Hvilken rolle kan så politisk situasjonsbetinget militærnekting ha i et konstitusjonelt demokratisk samfunn? Har nekting av overbevisningsgrunner noen rasjonell funksjon i et fritt samfunn – sett fra standpunktet «rettferdighet som upartiskhet».

Rawls's prinsippielle syn er klart: «Sivil ulydighet (og samvittighetsnekting likeså) er en av de stabiliserende innretninger i et konstitusjonelt system,

selv om den pr. definisjon er illegal».[36] Sammen med ordninger som f. eks. frie og regulære valg og uavhengige domstoler som skal tolke konstitusjonen, kan samvittighetsnekting bety en tilskyldnelse til å revudere den aktuelle lovgivning eller politikk, og slik bidra til å opprettholde og styrke rettferdige institusjoner. Ved å motsette seg urettferdighet gjennom å nekte å adlyde lovens handlingspåbud (og slik bryte loven) samtidig som man likevel opererer innenfor grensene av troskap mot rettssystemet, kan nekting av overbevisningsgrunner bidra til å hindre avvik fra rettferdsprinsippene og korrigere dem når de inntreffer. Relevansen for politisk situasjonsbetinget militærnekting er åpenbar.

For utbredt nekting kan selvsagt bli et samfunnsmessig funksjons-problem i den forstand at realiseringen av lovens eller politikkens intensjon vanskeliggjøres. I slike tilfeller kan det dog være at årsaken *til den «alt for utbredte» rettferdighetsbegrunnende nektingen snarere bør tilbakeføres til myndighetene enn til nekterne. Nektingen kan nemlig være et symptom på at den aktuelle lov eller politikk har urettferdige trekk som bør fjernes.* Situasjonsbetinget nekting av overbevisningsgrunner kan slik påvirke flertallet (og myndighetene) til å revurdere loven – i vårt tilfelle (primært) militær-politikken.

Vår holdning til samvittighetsnektingens rolle i samfunnet kan ytterligere belyses fra den opprinnelige posisjons synspunkt. Et grunndrag i rettferdsteorien er nemlig at menneskene i utgangspunktet er likeverdige moralske personer med krav på respekt for sin individualitet. Fra den opprinnelige posisjons synsvinkel kan det derfor argumenteres for å gi en konstitusjonell plass for samvittighetsnekting også ut fra ønsket om å bidra til menneskenes selvrespekt og respekten for andre mennesker! Innrømmelse av legal rett til nekting av overbevisningsgrunner er det ikke mange eksempler på i vår lovgivning, og legalisering av politisk situasjonsbetinget militærnekting kan derfor tenkes å få en positiv funksjon ut fra denne målsetting.

Som et oppsummerende punkt må det anføres at den politisk situasjonsbetingede militærnekting implisitt representerer en «dobbelt appell». (Jfr. avsnitt 4.2.4.) I mer prinsippielt perspektiv blir den en appell til den moralske basis for det politiske liv, som forutsettes tilstede i folkets oppfatning av rettferd og de tilknyttede grunnprinsippene for det menneskelige samkvem i samfunnet.

4.5. «Militærnekter-loven» i rettferdsteoriens lys

For staten er det særlig tre sider[37] ved militærnektingen som har medført tildels betydelige vanskeligheter de siste ti årene:

a) Fritakingsvilkår-problemet. Det angår den politisk-juridiske bestemmelse av fritaksvilkårene – kanskkkkje særlig ut fra en rettferdsbedømmelse.

b) Substitutt-problemet. Det omfatter sivil tjenestens omfang, former, innhold og varighet m.m. Eksempler er her debatten om forskolen for sivile vernepliktige og debatten om sivilarbeid i sosiale institusjoner.

c) Det forsvars-politiske problemet. Omfanget av fritakingen kan nemlig få slike dimensjoner at det kan aktuelisere visse forsvarspolitiske revurderinger, særlig i forbindelse med mannskapsproblemer. Jfr. f. eks. det regjeringsoppnevnte utvalg (nedsatt 11. oktober 1974) som bl. a. har fått som mandat å vurdere tiltak som kan sikre personell-tilgangen til forsvaret.

Vår drøfting vil konsentreres om problem a), og i den forbindelse begrenses til det aktuelle spørsmålet om politisk situasjonsbetinget militærnekting ut fra rettferdsteorien bør legaliseres, eller hvorvidt den (fortsatt) bør være kriminalisert og straffbar. Siktemålet er ikke å gi en vurdering av alle de argumenter som forekommer i debatten. En rask inneholdsanalyse av klipp fra debatten de siste 5–6 årene viser nemlig at det bare på den ene siden (pro-kriminalisering) er brukt over et dusin mer eller mindre distinkte argumenter. Begrunnelsesgrunnlaget varierer f. eks. mellom samfunnsmessig nytte, overfladisk politisk opportunisme og rettferds-grunner. Vår drøfting begrenses til de aspekter som fortoner seg sentrale ut fra Rawls's rettferdsteori.

Som et første skritt bør grensene for statens rettmessige maktutøvelse klarlegges. Deretter bør det vurderes om pålegging av legal plikt til å utføre militærtjeneste – selv om den strider mot vedkommendes politiske overbevisning – faller innenfor eller utenfor området for legitim lovgivning.

På bakgrunn av drøftingen i de foregående avsnitt (f. eks. avsnitt 4.3.2.) kan vi fastslå at flertallets rett til å pålegge borgerne plikter befinner seg innenfor skrankene som er gitt av rettferdsprinsippene – i denne forbindelse først og fremst den avledede spesifisering av de borgerlige friheter – som skal være almene rettigheter og ikke bare for flertallet. Toleransen settes først på prøve når den skal omfatte dem som mener noe annet enn flertallet. Det samme gjelder prinsippet om samvittighetsfriheten.

Men der finnes unektelig visse begrensninger også for samvittighetsfriheten i den forstand at ikke alle slags handlinger man føler seg kallet til av sin samvittighet kan tillates.

Denne begrensning inntrer overfor handlinger som består i å utøve en «frihet» som ikke er forenlig med en tilsvarende frihet for andre. En kan ikke bruke samvittighetsfriheten som rettferdiggjøring av å berøve andre mennesker deres grunnleggende friheter. En kan f. eks. ikke få tillatelse til å utføre en religiøs samvittighets-handling dersom den

36) ibid., s. 383.

37) Jfr. Sverre Røed Larsen: Militærnekting i Norge – en studie av en protestgruppe. Magistergradsavhandling i sosiologi, Oslo 1973. Kap. 1, s. 11.

består i menneskeoffer, for å ta en ekstrem mulighet. Men denne begrensning kan ikke sies å ramme handlingen politisk situasjonsbetinget militærnekting. (Og hvis den – mot all sannsynlighet – skulle antas å gjøre det, ville samtidig også religiøse og moralske pasifister rammes av samme begrensning. Fritakingsmuligheten måtte i så fall fjernes totalt, d.v.s. ikke bare for politisk situasjonsbetingede militærnektere, men også for de kategorier som i dag innrømmes fritaking og overføring til siviltjeneste.)

Ut fra standpunktet «rettferdighet som upartiskhet» blir det videre en målsetting at de samfunnsmessige byrder fordeles relativt likt på borgerne. For lovgivningen om verneplikten betyr det at en må sørge for at de som får fritaking for militær verneplikt blir overført til en siviltjeneste som kan sies å innebære noenlunde samme «byrde». Gjennom denne forutsetning burde en også eliminere «snylter-argumentet», som går ut på at enkelte «lurer seg unna» en samfunnsmessig forpliktelse ut fra egoistiske behagelighetshensyn – uten å ha noen alvorlig overbevisning bak nektingen.

En rettferdsteoretisk overveielse kan tenkes å resultere i:

a) en ubetinget militær-pasifistisk holdning (selv om Rawls synes å utelukke det),
b) et situasjonsbetinget samtykke i militærtjeneste, eller
c) en situasjonsbetinget nekting av militærtjeneste.

(Ubetinget samtykke utelates her da det synes helt umulig å forsvare i alle slags situasjoner.)

Det synes ikke å være noen etisk forskjell i «verdighet» eller alvor bak disse overbevisningene. Men én av dem kriminaliseres i dag i norsk lovgivning og i mange andre vestlige demokratiske samfunn, selv om f. eks. Danmark er et nærliggende unntak.

Den overbevisning som diskrimineres er ikke den som er mest i strid med flertallets, d.v.s. a). Derimot er det overbevisning (c), som er mest i samsvar med flertallets rettferdsoppfatning og dermed må anses (av flertallet) å være riktigere enn (a).

Hvorfor nettopp denne diskriminering? Rawls gir muligens en antydning når han påpeker at: «Å nekte å ta del i alle kriger under alle forhold er et ujordisk syn som nødvendigvis må forbli en sekterisk doktrine. Det utfordrer ikke statens autoritet mer enn prestenes sølibat utfordrer ekteskapets hellighet. Ved å unnta pasifistene fra sine påbud kan staten til og med synes å utvise en viss storsinnethet. Men samvittighetsnekting basert på prinsippene for rettferd mellom folkene slik som disse (prinsippene) gjelder for de enkelte konflikter er en annen sak. For en slik nekting er en fornærmelse mot statens pretensjoner, og når den blir sterkt utbredt kan fortsettelsen av en urettferdig krig vise seg å bli umulig».[38]

38) Rawls, s. 382.

De grunnleggende prinsipper om likhet og upartiskhet tilsier i alle fall enten kriminalisering eller legalisering av samtlige alternative overbevisninger. Altså – ingen diskriminering.

Men dette ville i tilfelle bare være en formal rettferdighet. Og det ville resultere i at en fikk enda flere samvittighetsfanger i Norge.

Ut fra posisjonen «rettferdighet som upartiskhet» synes det første rettferdsprinsippet og borgernes rettigheter (friheter) klart å tilsi følgende substansielle rettferdighets-krav: Politisk situasjonsbetinget militærnekting må legaliseres på linje med andre alvorlige overbevisninger.

Dagens norske rettstilstand er et brudd på rettferdsprinsippene – mest direkte slik de kommer til uttrykk i den grunnleggende borgerlige rett til samvittighetsfrihet.

5. NOEN KRITISKE RANDMERKNADER

Rammen for dette essay har gjort det nødvendig å «forenkle» Rawls's rettferdsteori en del, d.v.s. en har ikke kunnet utføre alle de argumentasjoner og modifikasjoner som hører med til teorien. Grunnlaget er derfor ikke det beste for – med henvisning til den gjennomførte applikasjonen – å gi noen systematisk kritikk av teorien. Likevel, som en illustrasjon av at teorien har sine betydelige svakheter, kan en se kort på noen av de problemer som meldte seg innenfor rammen av den framstilling og applikasjon som her er utført.

a) En kan f. eks. stille et spørsmålstegn ved Rawls's stipulering av «egoisme» og desinteresserthet overfor andres interesser. Det er et spørsmål om ikke en viss altruisme kreves for at man o v e r h o d e skal være villig til eller interessert i å velge standpunktet «upartiskhet», og godta at vurderinger ut fra den opprinnelige posisjons betingelser definerer hva som er rettferdig.
b) Rawls synes å være preget av den positivistiske metode innen samfunnsvitenskapen som har vært relativt vanlig i USA. Kontrahentene i den opprinnelige posisjon tilkjennes f. eks. kunnskap om grunn-trekkene i «social theory». Men en kan jo spørre om det er grunntrekkende i amerikansk struktur-funksjonalistisk sosiologi eller marxistisk samfunnsteori som skal utgjøre denne samfunnskunnskap som kontrahentene skal handle og tenke ut ifra. (Jfr. note 15.)
c) Ut fra de to rettferds-prinsippene opererer Rawls med en «tvedeling» av samfunnsstrukturen. Denne tvedelings-modellen er dempet noe ned i denne framstillingen. (Bl. . ved innskuddet av ordet (primært) et par ganger i avsnitt 2.4.3.) Fra marxistisk hold kan en tenke seg en kritikk på dette punkt. De formale (juridiske) rettigheter kan bli klisjeer om frihet dersom denne ikke reelt sikres gjennom organiseringen av samfunnets «materielle basis», særlig «produksjonsforholdene» (i Marx's betydning av ordet). Det synes å være et visst «hold» i denne kritikken.

d) Når Rawls slik synes å gjøre samfunnets økonomiske grunnstruktur til en kontingent faktor i forhold til de juridiske prinsipper, inntar han en posisjon som er høyst diskutabel ut fra sosiologisk teori. Dette synes imidlertid å henge sammen med grunnleggende trekk i kontrakt-doktrinens konstitusjonsteori – i motsetning til f. eks. historisistisk samfunnsteori.

Noen systematisk kritikk av Rawls's metode, stipuleringer og konklusjoner faller imidlertid utenfor rammen av dette essay. En omfattende og fundamental kritikk av Rawls's rettferdsteori er forøvrig gitt av Brian Barry[39], en kritikk som på mange punkter synes rammende.

Likevel – liksom det beste i liberal teori forøvrig – kan Rawls's rettferdsteori kaste nyttig perspektiv f. eks. over konstitusjons-spørsmål og problematikken omkring m i n d r e t a l l e t s og individets rettigheter og frihet. Siden nettopp det har vært det ledende tema gjennom dette essayet, er også den konklusjon gitt at Rawls's rettferdsteori evner å gi et fruktbart perspektiv på problemet politisk situasjonsbetinget militærnekting.

---

39) Brian Barry: The liberal theory of justice. Oxford 1973.

NOU

Norges offentlige utredninger 1978 og 1979

Stortinget:

Stortingets ombudsmann for forvaltningen. NOU 1978: 18.

Statsministeren:

Om lov om oppvekstmiljø. NOU 1978: 1.
Maktutredningen. Om konsentrasjon og markedsmakt. NOU 1978: 33.
Sivilt beredskap. NOU 1979: 1.

Departementet for handel og skipsfart:

Skipsfartsnæringen. NOU 1978: 13.
Sjøfartsadministrasjonen. NOU 1978: 22.
Medbestemmelse for ansatte i utenriks sjøfartsnæring. NOU 1978: 34.
Verdipapirhandel. NOU 1978: 42.
Eksportfremmende tiltak. NOU 1978: 53.
Registrering av fartstid i innenriks fart. NOU 1979: 17.

Finans- og tolldepartementet:

Samvirkebeskatning. NOU 1978: 5.
Taksering av bolig- og fritidseiendommer. NOU 1978: 36.
Sjømannsskatt for mannskap på utenlandske skip. NOU 1979: 7.
Betalingsformidling. NOU 1979: 16.
Sjømannsskatt i offshoresektoren. NOU 1979: 18.
Verdisetjing ved skattlegging av jordbrukseigedomar. NOU 1979: 23.

Fiskeridepartementet:

Fiskeavfall i Norge. NOU 1978: 23.
Rettledningstjenesten i Fiskerinæringen. NOU 1978: 44.
Kystgebyrer. NOU 1978: 49.

Forbruker- og administrasjonsdepartementet:

Levekårsundersøkelsen. Regionale ulikheter i levekår. NOU 1978: 3.
Om grunnlaget for inntektsoppgjørene 1978. NOU 1978: 14.
Levekår i landbruket. NOU 1978: 15.
Arbeidsplassforhold og arbeidsmiljø. NOU 1978: 25.
Offentlig informasjon. NOU 1978: 37.
Offentlig databehandling. NOU 1978: 48.
Levekårsundersøkelsen. Levekår i storby. NOU 1978: 52.
Forbrukerinformasjon. NOU 1979: 2.
Jamførpriser på dagligvarer. NOU 1979: 6.
Forsøk med fritidshjem. NOU 1979: 20.
Etatsopplæring i staten. NOU 1979: 21.
Kvinners yrkesvalg. NOU 1979: 24.
Om pris- og inntektsutviklingen. NOU 1979: 25.
Samordning av statens arbeidsgiverinteresser. NOU 1979: 30.
Om utbyggingen av lønns- og inntektsstatistikken. NOU 1979: 31.
Formuerettslig lempningsregel. NOU 1979: 32.
Om lavtlønnsspørsmålene. NOU 1979: 40.

Forsvarsdepartementet:

Forsvarskommisjonen av 1974. NOU 1978: 9.
Den framtidige befalsutdanning. NOU 1978: 11.
Arbeidstid i Forsvaret. NOU 1978: 46.
Rapport om den militære undersøkelseskommisjon av 1946. NOU 1979: 47.
Forsvarets musikk. NOU 1979: 50.

Industridepartementet:

Skipsbyggingsindustrien. NOU 1978: 4.
Innredningsindustrien. NOU 1978: 21.
Fiskehermetikkindustrien — Sardinsektoren. NOU 1979: 12.
Offentlig autorisasjon av patentfullmektiger. NOU 1979: 14.
Strukturproblemer og vekstmuligheter i norsk industri. NOU 1979: 35.

Justis- og politidepartementet:

Straffebestemmelser mot voldskildringer. NOU 1978: 51.
Politiutdanning. NOU 1979: 11.
Forbrukertjenester. NOU 1979: 42.
Særlig strafferettslig vern for homofile. NOU 1979: 46.
Avhending av fast eigedom. NOU 1979: 48.
Verneplikt. NOU 1979: 51.

Kirke- og undervisningsdepartementet:

Vurdering, kompetanse og inntak i skoleverket. NOU 1978: 2.
Opplæring av personell på boreriggar. NOU 1978: 10.
Læremidler i skole og voksenopplæring. NOU 1978: 26.
Om Lærlinglov. NOU 1978: 30.
Opplæring av yrkessjåfører. NOU 1978: 39.
Import og distribusjon av spillefilm. NOU 1978: 41.
Regionteatrene. NOU 1978: 45.
Samopplæring i videregående skoler. NOU 1978: 47.
Lærersituasjonen i Nord-Norge. NOU 1978: 50.
Symfoniorkester. NOU 1979: 3.
Diakonitjenesten i lokalsamfunnet. NOU 1979: 15.
Utdanningsfinansiering. NOU 1979: 34.

Kommunal- og arbeidsdepartementet:

Arbeid for kvinner. NOU 1978: 6.
Nemnder på fylkesplan. NOU 1978: 7.
Ansattes representasjon i fiskerisamvirke. NOU 1978: 27.
Bypolitikk. NOU 1979: 5.
Helsepolitikken. NOU 1979: 10.
Utflytting av statsinstitusjoner fra Oslo — Del III. NOU 1979: 19.
Eldre og arbeid. NOU 1979: 39.
Nytt inntektssystem for fylkeskommunene. NOU 1979: 44.

Landbruksdepartementet:

Potetproduksjon og potetomsetning. NOU 1978: 8.
Tømmerprisene. NOU 1979: 13.
Granbarkbillen. NOU 1979: 22.
Bygdeallmenningenes drift av skog og sagbruk m.v. NOU 1979: 36.

Miljøverndepartementet:

Finnmarksvidda, natur - kultur. NOU 1978: 18A.
Bruken av Finnmarksvidda. NOU 1978: 18B.
Finnmárkoduod'dara. Samisk utgave. NOU 1978: 18C.
Personell til vannforsynings- og avløpsanlegg. NOU 1978: 19.
Forurensning fra skip. NOU 1978: 20.
Fritidsbåten. NOU 1978: 32.
Vannforurensning ved vassdragsreguleringer. NOU 1979: 9.
Energiplanlegging lokalt. NOU 1979: 33

Olje- og energidepartementet:

Olje- og fiskerinæringen. NOU 1978: 24.
Kjernekraft og sikkerhet. NOU 1978: 35A.
Vedlegg til utredningen Kjernekraft og sikkerhet. NOU 1978: 35B.
Risiko for utblåsing på norsk kontinentalsokkel. NOU 1979: 8.
Petroleumslov med forskrifter. NOU 1979: 43.
Kraftintensiv industri. NOU 1979: 49.

Samferdselsdepartementet:

Lov om reisebyråer m. v. NOU 1978: 17.
Samfunnshotell og leirplass i Longyearbyen på Svalbard. NOU 1978: 29.
Arbeidsoppgaver i reiselivet. NOU 1978: 31.
Trafikktrygden. NOU 1978: 40.
Transport av farlig gods på veg. NOU 1979: 4.
Transport for funksjonshemmede. NOU 1979: 27.

Sosialdepartementet:

Pensjonsutredningen. NOU 1978: 12.
Hjertekirurgi. NOU 1978: 28.
Kreftomsorgen i Norge. NOU 1978: 38.
Aldersgrenser i staten. NOU 1978: 43.
Apotekdriftens organisasjon og funksjoner. NOU 1979: 26.
Helse- og sosialtjenesten i lokalsamfunnet. NOU 1979: 28.
Kreftforskning i Norge. NOU 1979: 29.
Utdanning for familievernkontorenes personell. NOU 1979: 37.
Om tilleggspensjon og sykepenger til omsorgspersoner. NOU 1979: 38.
Brannskadebehandling og -beredskap i Norge. NOU 1979: 41.
Funksjons- og ansvarsområde for sjefsykepleiere. NOU 1979: 45.

STORTINGETS OG REGJERINGENS PUBLIKASJONER

Stortingsproposisjoner
Forslag til vedtak fra Regjeringen i saker som Stortinget skal ta stilling til.
Abonnement: kr. 96,— pr. sesjon fritt tilsendt.

Stortingsmeldinger
Inneholder bl. a.: Statsregnskapet, meldinger til Stortinget om arbeidet i statens bedrifter, meldinger om planer som Regjeringen vil sette i verk i framtida osv.
Abonnement: kr. 108,— pr. sesjon fritt tilsendt.

Odelstingsproposisjoner
Regjeringens lovforslag.
Abonnement: kr. 60,— pr. sesjon fritt tilsendt.

Dokumenter
Omfatter bl. a.: Riksrevisjonens anlegnelser. Grunnlovforslag. Private lovforslag. Svar til Regjeringen på forslag og henvendelser oversendt av Stortinget. Sivilombudsmannens og Ombudsmannsnemndas innberetninger m. m.
Abonnement: kr. 18,— pr. sesjon fritt tilsendt.

Innstillinger til Stortinget
Stortingskomitéenes vurderinger av de enkelte proposisjoner og meldinger, og komitéenes forslag til vedtak i Stortinget (innst. S.).
Abonnement: kr. 24,— pr. sesjon fritt tilsendt.

Innstillinger til Odelstinget
Stortingskomitéenes vurderinger av lovforslag og odelstingsmeldinger samt komitéenes forslag til vedtak i Odelstinget (innst. O.).
Abonnement: kr. 24,— pr. sesjon fritt tilsendt.

Stortingstidende
Stenografiske referater fra møtene i Stortinget, Odelstinget og Lagtinget.
Abonnement: kr. 20,— pr. sesjon fritt tilsendt.

Saksregister
Omfatter register for alle ovennevnte trykksaker. Utarbeides etter endt sesjon.
Abonnement: kr. 12,— pr. sesjon fritt tilsendt.

Lover
Etter endt sesjon samles de i sesjonen vedtatte lover i ett hefte.
Pris: kr. 12,— fritt tilsendt.

«Publikasjoner fra Storting og Regjering»
Liste over offentlige publikasjoner som foreligger trykt. Kommer ut ca. hver 14. dag under stortingssesjonen.
Abonnementpris kr. 12,— pr. sesjon. Statsinstitusjoner får listen fra Statens trykksakekspedisjon.

Abonnement
kan tegnes hos Universitetsforlaget, Offentlige publikasjoner, Tollbugt. 31, Boks 8134 Dep., Oslo 1. Postgirokonto: 2 09 75 58.
Abonnenter som tegner abonnement etter 1. oktober får tilsendt de dokumenter som utkommer etter tegningsdagen.

Statsinstitusjoner
bestiller i Statens trykksakekspedisjon, Boks 8169 Dep., Oslo 1.

Enkeltbestillinger

Nye og eldre proposisjoner, meldinger m. v., samt utredninger kan bestilles gjennom bokhandelen.
Prisen fastsettes etter trykksakens sidetall.

UNIVERSITETSFORLAGET